İSLÂM BİLİM

I-II

Nehir Yayınları

Ali ŞERİATİ

İSLAM BİLİM

Ali ŞERİATİ

Çeviren
Faruk ALPTEKİN

Bilge Adam

Bilge Adam **20**
Düşünce **7**

Özgün Adı
İslam Şinasi

Yazarı
Ali ŞERİATİ

Çeviren
Faruk ALPTEKİN

Yayın Editörü
Mustafa İNCE

Yayına Hazırlık
Mehmet Fatih YOKSUL

ISBN 978-975-8692-18-7

İç düzen
Erdal Yıldız

Son Okuma
Mehmet Ali YILDIZ
Hıfsullah ALTAÇLI

Baskı/Cilt
İstanbul Matbaacılık

Baskı Tarihi
Kasım 2006

Bilge Adam Yayınları
Aydın Talay Yer Altı Çarşısı No; 2 / 4 Beşyol-Van
Tel; [0432] 215 24 32 Faks; [0432] 212 10 42

İSLAM BİLİM

ALİ ŞERİATİ

Ali Şeriati 23 Kasım 1933'te Horasan eyaletine bağlı Sebzevar'ın Mezinan köyünde dünyaya gelir. 1950'de Meşhed'deki Öğretmen Koleji'ne girer. 1952'de Meşhed'in yakınlarındaki Ahmedabad köyünde öğretmenliğe başlar. 1955 yılında Mekteb-i Vasıta'yı yazar. Ebû Zer-i Gıfarî'yi tercüme eder. 1956'de *Alexis Carrel*'den Dua'yı tercüme eder. Üniversiteden başarıyla mezun olur.

1960'da Fransa'ya gönderilir, orada Sosyoloji ve Dinler Tarihi üzerine çalışır. Cezayir Kurtuluş Hareketi'ne aktif olarak katılır. Bu faaliyetlerinden dolayı Paris'te tutuklanır; bu arada birçok makale, konuşma ve çevirisi değişik dergilerde yayınlanır. Sosyoloji ve Dinler Tarihi üzerinde doktorasını tamamlayarak 1962'de İran'a döner ve sınırda tutuklanır; aylarca hapiste kalır.

Öğretmenlik ve Meşhed Üniversitesin'de asistanlık yapar. Meşhed, Hüseyniye-i İrşad, Tahran Üniversitesi'nde asistanlık yapar. Meşhed, Hüseyniye-i İrşad, Tahran Üniversiteleri ile diğer merkezlerde konferanslar vermeye başlar. Hüseyniye-i İrşad 1973'te Eylül'ünde kapatılır.

Savak, Şeriatî'yi aramaya başlar. Kendisini bulamayınca babasını tutuklar. Babası bir yıl kadar hapsedilir. Şeriatî teslim olur ve on sekiz ay hücrede kalır. 1975-77 arası Savak'ın takibinden sürekli kaçarak, başkalarının evlerinde kalarak çalışmalarına devam eder. Sabahlara kadar süren konuşmalar yapar.

16 Mayıs 1977'de Avrupa'ya hicret eder. Otuz gün sonra İngiliz İstihbaratı'nın yardımıyla Savak tarafından şehid edilir. *Allah Rahmet Eylesin*

Bilge Adam Yayınları

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

Ali Şeriatî, çağımızın aydın din düşünürleri arasında önemli bir kişilik olarak yerini almıştır. Onun önemi, verdiği düşünce savaşımından doğmaktadır. Bir aydın olarak erdiği bilinci halkıyla paylaşma çabasıyla oradan oraya koşup durmuştur.

Kitaplarıysa bu koşuşturmanın haritası gibidir. Toplumsal eylemlerin temeli olan düşünme eylemini her yaştan, her kesimden öğrencileriyle birlikte yaratmak, düşünmeye toplumsal boyut kazandırmak için her şeyini vermeye hazır olmuştur hep.

Şeriatî'nin söylediklerini anlayabilmek için onu bir din toplumbilimcisi olarak anlamak gereklidir. O, dine toplumsal bir temel, faal bir öğe olarak bakmaktadır. Dinin toplumdaki işlevi ilgilendirmektedir onu. Bir din düşünürü olarak hep bu dünyaya yöneliktir. İnsan ve toplum edimlerinin bu dünyadaki sonuçları önemlidir onun için.

Bu yüzden dinî terimleri yeni bir bakış açısıyla hayata kazandırma, onların toplumsal ve toplumbilimsel anlamlarını yeniden yaşar kılma çabasındadır.

Şeriatî, çalışma biçimi olarak Batı'dan oldukça çok şey almıştır. Onun başarısında bu olgunun etkisi göz ardı edilmemelidir. O, Batı kültürünün Doğu insanları üzerindeki yetkisine başkaldıran, onunla savaşan bir aydın olmak yanında Batı'da kullanılan bilimsel yöntemlerin aydın sorumluluk ve yükümlülüğünün de işin içinde olması koşuluyla iyi sonuçlar veren yöntemler olduğuna inanan bir düşünce adamıdır. Onun yönteme verdiği önem, çalışmalarına ayrı bir değer katmıştır.

İslam-bilim, *Ali Şeriatî*'nin Hüseyniye-i İrşad Kurumu'nda verdiği bir dizi derslerden oluşmaktadır. Şeriatî'nin, aynı adı taşıyan bir eseri daha vardır ki o da Meşhed'de verdiği derslerden oluşmaktadır. Elinizdeki İslam-bilim, *Meşhed*'de oluşan İslam-bilim kitabının devamı niteliğindedir.

İkinci İslam-bilim, yirmi yedi dersi içermektedir.

Şeriatî'nin ölümünden sonra oluşturulan yayın komisyonunca üç cilt olarak yayımlanan bu eserin Türkçesini okuyucuya, yararlanmada kolaylık olması açısından tek cilt olarak sunmayı uygun bulduk.

Şeriatî, eserine, amaçladığı İslam-bilimin ne olduğunu açıklamakla başlar. Söz konusu ettiği bilimle, yaygın kullanımda anlaşılan bilimin bir olmadığını, burada bilim derken daha çok tanıyış ve bilinci kastettiğini vurgular. Bunun ardından, inançların geometrik şekillerle ele alınmalarından söz eder. *Bir inanç ya da ideoloji, geometrik şekil üzerinde anlatılıp açıklanabiliyorsa bu, o inanç ya da ideolojinin doğruluk ve mantıklılığının kanıtıdır*, Şeriatî'ye göre.

Bu kitapta tarih bilinci, tarih felsefesi, toplumsal tevhid ve toplumsal şirk, ideal insan, toplumbilim, tevhidi dünya görüşü, altyapı ve üstyapı, ideoloji olarak İslam, varoluşçuluk, materyalizm, alinasyon, Marksizm gibi birçok önemli konu incelenip irdelenmiştir. Bu bakımdan kitap, bir başucu eseri niteliğindedir.

Okuyucuya aslına sadık, duru ve anlaşılır bir çeviri sunmaya çalıştım. Başardıysam ne mutlu.

Aralık 1991
Faruk Alptekin

BİRİNCİ VE İKİNCİ DERSLER

BİRİNCİ VE İKİNCİ DERSLER

İlkin, burada tarih ve dinlerle ilgili olarak ders programı duyurulduğunda, üç yıl içerisinde tamamlanması gereken kapsamlı bir program düşünülmüştü. Program üç dönemden oluşuyordu; Birinci dönem, *tarih ve dinlerin tanınması;* ikinci dönem, *dinî toplumbilim;* üçüncü dönem, *İslam bilim.*

Tarih ve dinlerin tanınması 20 *Ferverdin* 1350 [1971] tarihinden başlayıp oldukça daraltarak hızla geçtiğimiz dönemdi. Bunun nedeni de her on beş günde bir toplanmamız ve bu konuyu kapsamlı olarak ele alacak yeterli fırsatımızın bulunmayışıydı. İkinci dönem, ikinci yıldan itibaren başlanması gereken dinî toplumbilim konusuna ayrılmıştı. Üçüncü dönem [*İslam-bilim*] de üçüncü yılda yer alacaktı. İki nedenden, bu programı değiştiriyoruz. Şimdi başlayıp öğrenim yılının sonuna değin, *İslam-bilim* konusunu kapsayan son programı ele alıyoruz.

İkinci nedense şu ki öğrenimlerinin son yılında bulunan öğrenci hanım ve beylerden kimileri, bana bu yıl öğrenimlerinin sona ereceğini, öğrenimin bitişinden sonra zorunlu olarak askere gideceklerini ya da iş arayacaklarını, dolayısıyla her birinin bir yana gideceğini ve artık derslere katılma olanaklarının bulunmayacağını defalarca söylediler. Bu iki nedenden, programı değiştirme kararı aldım. Öğrenim yılının sonuna kadarki kalan sürede, başarabilirsem *İslam-bilim* dersine başlayacağım, sonunda yine oldukça daraltarak. Açıklanıp yorumlanmasını size bırakıp ele almakta olduğum farklı konuşma ve derslere dönmek istiyorum. Böylece, fırsatı bulunmayan kimseler, en azından öğrenimlerinin bir döneminde yılsonuna dek, benim anladığım anlamda İslamî toplumbilimi ya da *İslam-bilimi* ders biçiminde görmüş olacaklar. Dinî toplumbilim dönemine ise olanak bulursak daha sonra başlayacağız.

İslam-bilim, yalın olarak, zihnimizde *İslam-bilim* [İslam-Şinasi] kitabını çağrıştırmaktadır. *İslam-Şinasi,* beş yıl önce *Meşhed* Üniversitesi'nde verdiğim şifahî derslerden ibarettir. Hâlbuki bu dört ya da beş yıl içinde ben düşündüm, çalıştım; yeni konular geldi aklıma. Dolayısıyla şimdiden başlayarak *İslam-bilim* konusunda söylediklerim, *İslam-Şinasi* kitabının tamamlanması yönünde

olacaktır. Tamamlama derken de, *İslam-Şinasi* kitabında ortaya koyduklarımı daha çok açıklayacağım ya da yorumlayacağım ve böylece *İslam-Şinasi* kitabına yoğun bir muhalefet gösteren birtakım kimseler benim bu kitaba inancımın kalmadığı yolunda benden bir itiraf duyup mutlu olacaklar anlamında söylemiyorum bunu. Her geçen gün, eleştiriler arttıkça, bu kitaba inancım daha bir sağlamlaşmaktadır. Şu anda başlayan dönemin ders yönü ve dershane niteliği oldukça fazladır. Şimdiye değin, kalabalık olması ve dershanede iki üç bin kişi bulunması nedeniyle gerçek anlamda ders verilemiyordu. Kaçınılmaz olarak şimdiye değin, herkesçe anlaşılabilir olması için ders ve konferans arası bir karışım yapıyordum. Ama şimdi hem öğrenciler doğal bir biçimde seçildiler, hem de önceden ders için daha çok hazırlık yapıldı. Dolayısıyla dakik, yorucu ve yoğun bir çalışma yapılabilir. Bu yüzden, şimdiden başlayarak bizim ders ortamımız gerçekten resmi bir dershane şeklinde, dershanede var olduğunu bildiğimiz şekilde olacaktır. Sizden, derslere bu gözle bakmanızı ve onu bütünüyle bir dershane olarak algılamanızı rica ediyorum. Ek olarak, dershanede açıklanamayan bir şey bulunursa, burada gündeme getirilen konular çevresinde etraflıca irdeleyerek, dershanede başlı başına var olan eksikliği tamamlayınız. Çünkü dersin bitiminde tartışma ve eleştiri oturumunda, burada ders olarak anlatılanların tamamlanması için incelenmesi gereken birtakım kitapları belirteceğim.

Şimdi, kendi inancıma göre, çağının bilincinde olan İslam-bilimci bir Müslüman [aradığım niteliklerin hiçbiri rasgele değildir, çünkü bir insan Müslüman olabilir ama İslam-bilimci olmayabilir; ya da İslam-bilimcidir ama bu çağın adamı değildir; taş devrinin adamıdır.] İslam'dan yalnızca dinî bir inanç olarak değil, hatta aynı durumda bir düşünsel öğreti olarak, bir ideoloji olarak taşıdığı düşünce ve inanç yapısının geometrik şeklini, inançsal-zihinsel betimlemesini ortaya koyuyorum. *Bachelard* [Çağımızın büyük düşünürlerinden olup birkaç yıl önce ölmüştür. O, gazetelere, söyleşilere, fotoğraflara ve magazine konu olmadığı için değeri bilinememiş derin düşünceli büyüklerden olup en önemlisi de bu yüzyılın büyük simalarmdandır] bütünüyle *Descartes* ve *Eflatun* benzeri düşünürler gibi, bir idenin, bir inancın, geometrik şekil kazandığında kendisinin doğru anlatımını bulduğuna inanır. Bunu bir kez daha yineliyorum; çünkü bu söz oldukça derindir; Bir inanç geometrik şekil kazandığında, kendisinin en iyi anlatımını ya da anlatım dilini bulmuş olur. Bir geometrik şekil içerisinde anlatılıp betimlenebilen her inanç, mantıklı ve doğru olduğunu kanıtlamış olur. Çünkü dünyadaki en kesin bilimsel kavramlar, matematiksel kavramlardır. Felsefî ya da dinî inançlarımızı geometri ya da matematik diliyle anlatabilirsek, hem kendi inancımızı anlatmada en iyi dili bulmuş, hem de inancımızın aklî, bilimsel ve mantıklı olduğuna ilişkin en iyi dayanağı elde etmiş oluruz. Tartışmayı, cedelleşmeyi, asılsız kanıtlar ileri sürmeyi, zihin yormayı, benzetmelere girişmeyi vs. -ki bunlar kanıtlama ve mantık bakımın-

dan güçsüzlüğün dilidir- gerektiren felsefe ve dinlerin tersine bunların yerine bu düşünsel, felsefî ya da dinî, hatta edebi ve sanatsal öğreti için anlatım dili olarak matematikten yararlanılabilirse, o zaman bir öğreti hem anlatım bakımından başarılı, hem mantıksal kanıtlama ve mantıklı olma açısından başarılı olacaktır. Böylelikle o öğreti, bilimsel temellerinin bulunduğunu gösterir. Bir şey daha eklemek istiyorum; Bir öğretinin anlatıldığı geometrik şekil, kendisinin doğal bir şekil olup olmadığını, normal ya da anormal bir şey olduğunu, uyumlu ve sağlıklı ya da birbirine girmiş uyumsuz bir yapıda bulunduğunu gösterir. Bir öğretinin bu geometrik yapısından, o öğretinin doğallık ve sağlık ölçüsü belirlenebilir.

Tanıma ve anlama meselesi, bilme meselesinden ayrı bir şeydir. Tanıma ve bilme arasındaki ayrımı bilmeyen biri, ne bir şeyi tanıyabilir, ne de bir şeyi bilebilir; isterse tanınmış bir bilgin, büyük bir allame olsun. Bir kişi, bir kitap ya da bir öğreti ile ilgili olarak pek çok şey bilen, ama ne o kişiyi, ne o öğretiyi, ne de o eseri tanıyan bir sürü insan vardır. Bu ikisi arasında ne gibi bir ayrım bulunmaktadır? Bu ikisi arasındaki ayrımı açıklayabilirsem İslam âliminin, İslam'ı tanıyan kimseden apayrı olduğunu açıklayabilirim. İslam âlimlerinden kimileri, İslam'ı tanımaktadırlar. Kimileri ise İslam âlimidirler -oldukça da âlimdirler!- ama İslam'ı tanımıyor olabilirler. Bunun tersine kimileriyse İslam'ı tanımakla birlikte İslam âlimleri arasında yer almazlar. Öyle ki bu ayrım, edebiyat konusunda da, bir kitap ya da bir kişi ile ilgili olarak da vardır. Bu edebiyat fakültesi içerisinde 'esatid-i giram'dan [değerli üstatlar] [Herkesçe bilinen radyogram gibi. Çünkü 'gram', Avrupa kökenlidir, Arapçası 'kiram', Farsçası da 'girami'dir. Bu ikisi birbirine montaj edilmiş, olmuş giram] birçok kimse bulunduğu açıktır. Bunlar, örneğin *Hâfız* divanından ya da *Şahname*'den veya *Mesnevi*'den kaç bin nüsha bulunduğunu, her bir nüshanın nerede olduğunu, her nüshanın ağırlığının ne olduğunu, eni ve boyunun ne kadar olduğunu bilirler, bunlar bilgidir. Bu kişiler, her nüshada falan gazelin ne gibi değişikliklerle kaydedildiğini, *Hâfız*'ın divanında örneğin, adları geçen ve şairin memduhu olan kimselerin kimler olduklarını, nasıl yaşadıklarını, nasıl bir dönemin adamı olduklarını, durumlarının ne olduğunu bilirler. Hatta *Hâfız*'ın memduhu olan falan hanın bıyığının uzunluğunun kaç milimetre olduğunu bile bilirler bu kimseler. Tüm bu özellikleri bilirler bunlar. Bunlar, *Hâfız*'ın divanında kaç Farsça, kaç Arapça kelime bulunduğunu, *Hâfız*'ın ayetlere, rivayetlere ve tarihsel olaylara yaptığı işaretleri, bu rivayetlerin, bu tarihsel göndermelerin hangileri olduklarını bilirler. Oysa *Hâfız*'ı hiçbir şekilde tanımazlar, bir gazeli bile anlayamazlar. Güzel bir anlatımı, *Hâfız*'ın duygularının zarifliğini duyumsayamazlar. *Hâfız*'ı tanımak ayrı bir şeydir.

Aslında bu *Hâfız* bilicilerin, *Hâfız* gibi bir tiple ruhsal ve düşünsel bir uyumları yoktur. Dolayısıyla *Hâfız*'ı tanımak, *Hâfız* konusunda geniş ve derin bilgiler edinmekten başka bir şeydir; kişi de böyledir. Bir düşünürü göz önüne

alın ya da büyük bir sanatçıyı; Biri gelip bu kişinin tüm vücut özelliklerini, kanındaki globülin sayısını, vücudunda bulunan üre miktarını ve vücudunun tümünü hücre hücre açıklar, fizyolojisini bilir. Bu bireyin yaşını başını, yaşamıyla ilgili bilgileri kendinde barındırır, ama o bireyi bir düşünür ya da bir ruh olarak en küçük bir ölçüde bile duyumsamaz, tanımaz, anlamaz. Oysa başka biri, bir görüşmeyle, bir temasla, basit ve kısa bir söyleşiyle, hatta suskun bir bakışla, bu bireyle ilgili olarak birkaç eşek yükü bilgiyi kafasında taşıyan o kimseden daha fazla, daha iyi ve daha derinlemesine tanır.

Öğreti de böyledir. Öğretiyi tanımak, öğretiye ait kültür ve bilimlerde uzman olan kişilere özgü bilimsel ve dakik bilgiler taşımak anlamında değildir. Bu öğretinin yönünü ve tümel tasvirini duyumsama anlamındadır. tanımak [öğretiyi parça parça, tike tike, öğe öğe anlamak ya da bir parçasında uzman olmak ve öteki parçalarını algılamamak, anlamamak ve görmemek değil]. Öğretiyi tanımak, bir öğretide ya da bir dinde ya da bir ideolojide gizli bulunan anlam ve ruhu, insanın etiyle, kemiğiyle, duyularıyla duyumsamasıdır.

Büyük yazar ve şairlerimize bir bakın. Yaşadığımız bu çağda bunlardan hiçbirinin edebiyat fakültesi mezunu olmadığını söyleyebiliriz. Çağdaş şairlerimizin listesine bir göz atın; *Nima*'dan tutun da *Umid*'e varıncaya değin, hatta *Umid*'den sonrasına, yeni nesle varıncaya değin [ki şiirin yeni dalgası onlardan gelmektedir] hiçbir şair edebiyat fakültesinde resmi olarak öğrenci olmamış, bu fakülteyi bitirmemiştir. Biri güzel sanatlar okulundan gelmiş, biri tıp fakültesinden gelmiş, biri iktisat okumuş, biriyse kesinlikle hiçbir şey okumamıştır. Günümüzün şiirinin ruhunu anlayanlar, edebiyatın devinim yönünü duyumsayanlar işte bu kimselerdir. Merhum *Celal*'in söyleyişiyle; "Benim büyük başarılarımdan biri, Allah'ın benim kalbimden edebiyat fakültesinden doktora alma vesvesesini yok etmesidir. Bu yüzden, edebiyat kalbimde diri kalmıştır."

İslam-bilim bu anlamdadır; tahsil edilmesi gereken bir kültür ve bilimler dizgesi anlamında değildir. Elbette İslam ilimleri ve İslam kültürü, oldukça değerli ve zengin olup İslam uygarlığının övünç kaynağıdır. Ama *İslam-bilim*, İslam ideolojisi anlamındadır; İslam ilimleri anlamında değil. Edebiyat fakültesinde okumamış şair ve yazarlar sanat ve edebiyatı anlarlar anlamındadır, resmi edebiyat hocalarından ders alırlar anlamında değil. *Fransa*'da 19. ve 20. yüzyıl edebiyat ekollerinin tümü Sorbon Üniversitesi dershanelerinde değil, kafelerde oluşmuştur. İlkin kitle arasında, fikir gücü, duygusu, hareketi, heyecanı ve cesareti bulunan kişiler arasında müzikte, resim sanatında, edebiyatta ve şiirde yeni bir ekol oluşur; gruplar içinde, topluluklar arasında, sokaklarda, kişiler arasında var olan ilişkiler yoluyla bir ekol şekillenir. Sonra, üniversite, bu yeni akımla savaşır, bu yeni akımı bozgunculuk olarak niteler. Bunlar edebiyatı yıkmak istiyorlar, sanatı yıkmak istiyorlar, bunlar kültürel ve edebi özgürlüğün düşmanıdırlar, diyerek bu akıma karşı koyar. Kavga ve savaş başlar. Ne var ki zamanın ve mantığın gerekliliği, bu yeni akımı güçlü kılıp yeni man-

tıkla silahlandırır ve eski direnişi güçsüzleştirip altüst eder. Sonra, birkaç yıl geçer, bu kaçak mahkûm ekol, resmi bir kişilik kazanır. Sonundaysa üniversiteye yüklenir, üniversiteye girer. O zaman, üniversitenin resmi hocası, yeni bir kürsünün başkanlığını, yeni şiirin ya da falanca sanat ekolünün üniversitede öğretimini üstlenmekle övünç duyar. Şairimiz *Nima*'yı düşünün; otuz yıl boyunca bütün çocukların ve büyüklerin oklarının değişmez ve sabırlı bir nişan tahtası olmuş, her türlü sövgü ve saldırı iğnesinin iğneliği haline gelmişti. Ne var ki dünyaya egemen olan ilahi yasa gereği, yeni bir yol [her türlü alanda] açma durumunda olan kimselerin özelliklerinden biri, Allah'ın onlara, sövgüler karşısında büyük bir dayanma gücü bağışlamasıdır. Otuz yıl boyunca bu adam, karşılaştığı herkesin sövgüsüne uğruyordu. Herkes, bir yerde kendisini göstermek istiyor; ben burada oturuyorum, bana da dikkat edin, dercesine *Nima*'ya bir sövgü yolluyordu. Ona yapılan sövgünün uzaması, söven kişinin eski hocalardan ve fazıllardan olmasına alametti.

Yavaş yavaş iş öyle bir yere vardı ki, şimdi aynı hocalar "Bir gece rahmetli *Nima* ile bir toplantıya katıldık. Orada oturup rahmetliyle sigara içtik!" der oldular. Neden? Çünkü onun kişiliği artık kayıtlara geçmiştir. Kendisini üniversiteye kabul ettirmiştir. Artık onun ekolü resmilik kazanmıştır. Ona saldırdıkları için övünenler, şimdi, onunla tanışıp görüştüklerini savlayarak övünmekteler bununla. Belli oluyor ki artık onun kişiliği, çalışması, zamanın kayıtlarına geçmiştir. Yeni akımın, yeni hareketin, yeni gücün ve yeni düşüncenin böylece zamanda yer bulduğunu, o şekliyle zamanla savaşıp sonra onu fethettiğini görmekteyiz. Bu yaratışlar, tüm dünyada sanat ve edebiyatın resmi duvarlarının dışında baş göstermekte ve filizlenmektedir sürekli. Sonra da bu resmi oturumları, resmi kurumları fethetmektedir.

Çıkarmak istediğim sonuç, buna göre iki tür anlama ve bilmenin bulunduğudur. Birincisi, bir ekole ya da kültüre bağlı bir bilim dalında çalışan, bir ekolün bilim adamı olan, bilimsel ve kültürel bir dizge olarak bu ekolde uzmanlaşan, bu alanda öğrenim görüp doktor olan kimselerin anlama ve bilmeleridir. Öteki grupsa, özel bilimlerle ilgili ve bu ekole bağlı bilimsel uzmanlık alanlarında uzmanlaşsın ya da uzmanlaşmasın, onu birinci gruptan önce duyumsayan ve onlardan daha iyi tanıyan kimselerdir.

Neyi tanırlar onlar? Ne bu ekolün bilimlerini, ne de bu ekolün kültürünü. Tersine, bu ekolün ruhunu, bu hareketin devinim yönünü tanırlar. Bunlar, bu ekolü tanıyıp anlayanlardır. Onlarsa, bu ekolün uzman ve bilginleridir. İslam kültürü olarak İslam, Müslümanların bilimleri olarak İslam, tarih boyunca İslam medeniyeti, zihin, felsefe, kelam, lügat, tefsir ve tarih stoklarından oluşmuş bir dizge olup hep birlikte bunlar İslam maarifini oluştururlar. Bu maarifin özel bölümleri vardır.

Bu bilgileri edinmenin yolu; İnsan gidip talebe olmalı, bilimsel bir öğrenim görmelidir. Sizin okuduğunuz öteki bölümler gibi, o kişi de o bölümün uzmanı

olur böylece. Oysa bir ideoloji olarak İslam başka bir şekilde tanınır, başka bir şekilde anlaşılır. İslam'da ideoloji olarak bilimsel bir uzmanlaşma söz konusu değildir. Tersine, öğretinin bir iman olarak duyumsanması söz konusudur; bir kültür olarak değil. İslam'ı tanıma duygusu, bilimlerden bir dizge olarak değil, bir inanç olarak söz konusudur. İslam'ın kavranması, teknik ve bilimsel bilgilerden oluşan bir stok ve yığın olarak değil, düşünsel, tarihsel, insanî bir hareket olarak söz konusudur. Sonuç olarak, burada bir aydının zihninde bulunan bir ideoloji olarak İslam söz konusudur; bir âlimin zihnindeki eski dinî ilimler olarak değil. Şimdi *İslam-bilim,* bu şekliyle okutulmalıdır. Bu iş için ilkin aslında öğretinin ne olduğuna açıklık kazandıracak olan bütünsel ve kapsamlı bir öğreti tasviri ortaya koyuyorum.

İslam, ne kültür, ne de ilimdir; İslam bir inanç öğretisidir dediğimde neyi amaçladığım aydınlanacaktır böylece. Sonra da bir inanç öğretisi olarak İslam nedir, sorusu gündeme gelmektedir. Daha sonraysa iki soru çıkmaktadır karşımıza; Birincisi, öğreti ne demektir? Doktrin nedir? İkincisi, öğreti olarak İslam nedir? Sonuna değin benim işim, bu inanç tasvirlerinin yorumlanması olacaktır. Öğretiyi öncelikle bir ide olarak açıklıyorum; sonra tasvir olarak ortaya koyuyorum. Öğreti dediğimde, öğreti, felsefî görüşten, dinî inançlardan, ahlâkî değerlerden, bilimsel yöntemlerden oluşan uyumlu bir dizgeden ibarettir ki bunlar birbirleriyle ilintili bir iletişim içerisinde olup anlamlı ve yönlü harekete geçirici bir gövdeyi oluştururlar. Bu gövde diridir; çeşitli uzuvları bir kandan beslenmektedir ve tek bir ruhla diridir.

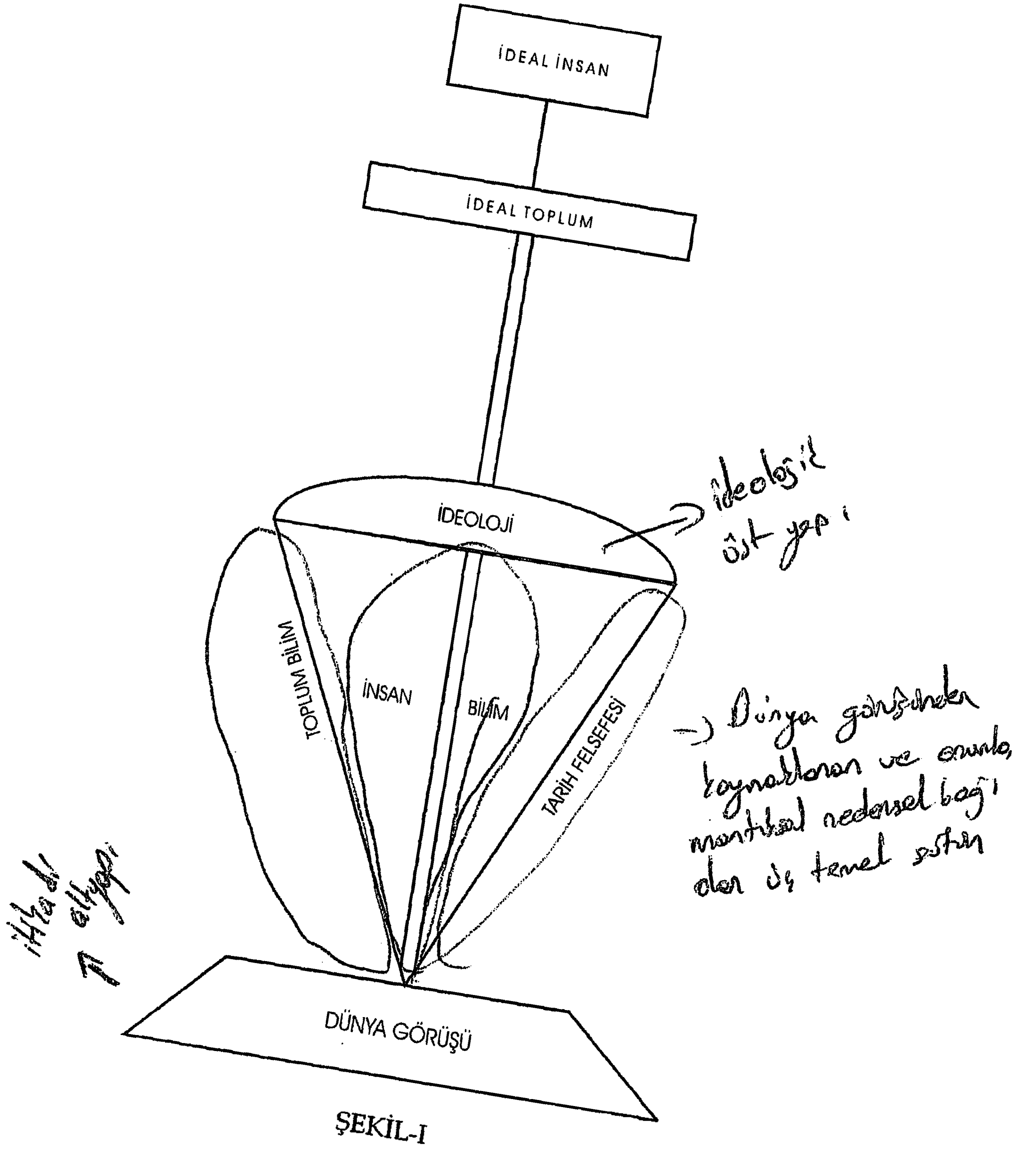
Uzman bir ilim, bir öğretiye bağlı olabilir ya da olmayabilir. Öğretiye bağlı bir uzman, fizik uzmanı da olsa, onun iktisat ve sınıflar konusundaki görüşünün ne olduğunu, o söylemeden kestirebilirsiniz. İktisatçı olup da bir öğretiye bağlıysa, bu iktisatçının tabiat âlemi konusundaki felsefî inancının ne olduğunu kestirebilirsiniz. Neden? Çünkü bir öğretiye bağlı bir kimsenin iktisadî, toplumsal, dinî, felsefî görüşü, hatta siyasal cephe alışı, sanatsal ve edebi duyumsayışı uyumlu bir doku ve bir ilgi bağı içerisinde yer alır. Onun boyutlarından birini tanımakla onun öteki düşünce ve zevk boyutlarını belirtebilirsiniz. Çünkü öğretiye bağlı bir kimsenin inançları, duyguları, ameli yaşayışı, siyasal ve toplumsal yaşayışı, aynı biçimde düşünsel, dinî ve ahlâkî yaşayışı, birbirinden ayrı, rasgele dağınık ve birbiriyle ilintisiz değildir. Görünüşte birbiriyle ilintisiz olan boyutlar dizgesi, tek bir ruhla yaşamaktadır ve aynı gövdede uyumlu bir şekil taşımaktadır.

Faşist olan bir kimse öğreti sahibidir, varoluşçu olan bir kimse öğreti sahibidir; Marksist olan bir kimse de öğreti sahibidir. Siz, fizikçi olan bir Marksist ya da bir varoluşçu veya bir faşist tanırsınız; örneğin öğretisi faşizm olan bu fizikçinin, bu durumda ruhbilim bakımından soyperest bir ruhbilime inanç beslediğini, soyperestlerin inançlarına inandığını, toplumsal bakımdan nasyonalizm ve realizme inandığını söyleyebilirsiniz. Fizikçi de olsa, nasyonalizmle

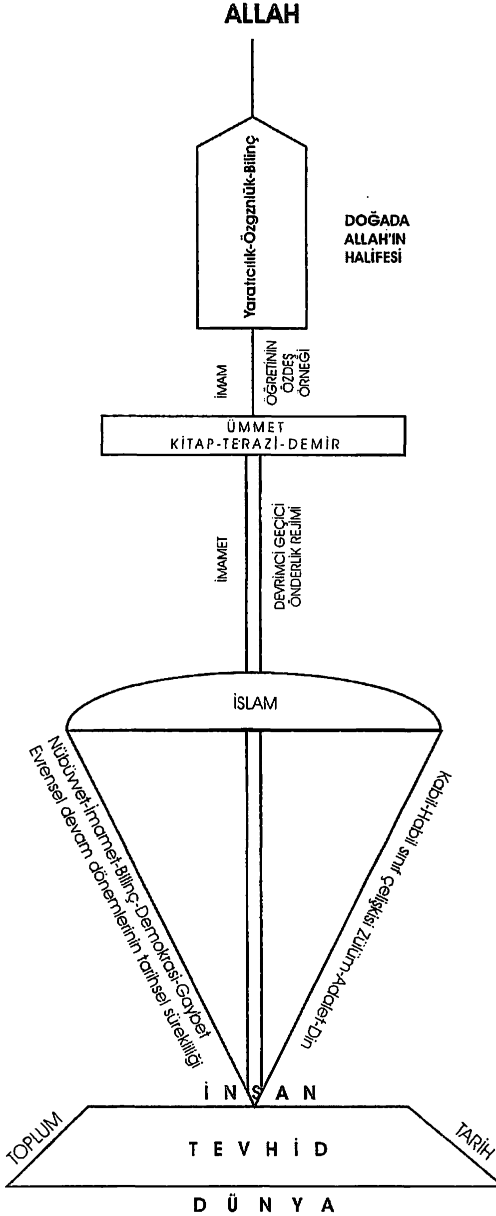
ilgili bir tek söz bile söylememiş olsa toplumsal bakımdan ailenin ve aile eğitiminin esas olduğuna inanır; çünkü faşisttir.

Şimdiye değin bu tür sözler etmediği halde, öğretiye sahip olduğundan, kültürel inançları, siyasal inançları, iktisadî ve hatta edebi inançları gibi hep birlikte tek bir uyum içindedirler ki toplam olarak inanç öğretisi adını taşıyan bir gövde oluştururlar. Öğreti sahibi olmayan biri ise, büyük bir uzman, büyük bir fizik buluşçusu olabilir, ama siyasal bakımdan cephe alışının ne olduğunu kesinlikle bilemezsiniz, iktisadî bakımdan onun bir görüşü olup olmadığını ya da bir görüşü varsa bunun ne olduğunu bilemezsiniz. Sağa mı, Sola mı ya da merkeze mi eğilimi olduğunu bilemezsiniz. Kendisine sorulmalıdır. Bu adam, her konu üzerine, her ortamda konuşur. Önce konuşmasını dinleyip görüşünün ne olduğunu öğrendikten sonra, görüşü şudur, diye yargıda bulunmamız gerekecektir. Çünkü öğretisi olmadığından, her konuda özel bir cephe alabilir, özel bir inanç taşıyabilir. Oysa öğretisi olan insan, bütün yaşayış, inanç, edebiyat, sanat ve tarih konularında düşünür ve hepsi hakkında, sahip olduğu ideolojiyle uyumlu ve çelişmez bir yargıya varır. Örneğin, belirli bir öğretiye bağlı bir insan görüyoruz, ama bu insan edebiyat ve sanatla ilgili görüşlerini söylememiştir. Bununla birlikte belirli bir toplumsal öğretisi olduğundan kesin olarak edebiyata edebiyat için, şiire şiir için, sanata sanat için ya da edebiyata kişisel duyguların dili olarak inanmaz. Tam olarak, sanat ve edebiyatın, toplumsal savaşımın hizmetinde olması gerektiğine inanır; çünkü belirli bir toplumsal öğretisi vardır. Öyleyse öğreti, içerisinde bireysel duyguları, toplumsal tavrı, ahlâkî özellikleri, özellikle insanın felsefî, dinî ve toplumsal inançlarını barındıran bir manzumeden ibarettir. Bu öğelerin her biri bir güneş çevresinde dönen bir küre olup bunlar uyumlu, anlamlı bir sistem oluştururlar ve topluca bir yön ve uyuma doğru devinim içindedirler. Bu, devinim ortaya çıkaran, yapıcılık ortaya çıkaran, toplumsal güç ortaya çıkaran, insana insanî yükümlülük ve sorumluluk veren bir öğretidir. Oysa uzmanlık ve bilimin bu tür etkileri yoktur. İslam, *inanış öğretisi* şeklinden *kültür, bilgi ve bilimlerden bir dizge* şekline dönüştürüleli beri hareketten, sorumluluktan, toplumsal bilinçten, toplumun yazgısı üzerinde etkili ve iz bırakıcı olmaktan uzaklaşmıştır. Şimdi öğreti dediğimde; "Öğreti, inanç sahibi bir insanın yetkin düşünsel yapısıdır." Bu yapı nedir?

[Bir numaralı şekil]

İDEAL İNSAN
İDEAL TOPLUM
İDEOLOJİ
TOPLUM BİLİM
İNSAN
BİLİM
TARİH FELSEFESİ
DÜNYA GÖRÜŞÜ
ideolojik üst yapı
Dünya görüşünden kaynaklanan ve onunla mantıksal nedensel bağı olan üç temel sütun
itikadi altyapı

ŞEKİL-I

ALLAH
Yaratıcılık-Özgürlük-Bilinç
DOĞADA
ALLAH'IN
HALİFESİ
İMAM
ÖĞRETİNİN
ÖZDEŞ
ÖRNEĞİ
ÜMMET
KİTAP-TERAZİ-DEMİR
İMAMET
DEVRİMCİ GEÇİCİ
ÖNDERLİK REJİMİ
İSLAM
Nübüvvet-İmamet-Bilinç-Demokrasi-Gaybet
Evrensel devam dönemlerinin tarihsel sürekliliği
Kabil-Habil sınıf Çelişkisi Zulüm-Adalet-Din
İNSAN
TOPLUM
TEVHİD
TARİH
DÜNYA

ŞEKİL -II

Sıradan bir görünümü olan bu betimlemeyi herhangi bir yerden almadım, ama toplam olarak büyük bir duyarlılık gösterdiğim ideolojiler üzerindeki çalışmalarımdan çıkardım. İnançları, dinsel, toplumsal inanç öğretilerini vs. inceleyerek böyle bir betimlemeyi [yalnız şekil bakımından değil ki, şekil sıradan bir şey olup bir anlatım aracıdır, öğreti konusunda başlı başına bir kuram olan içeriği açısından] ortaya koydum. *İnanç öğretisi* adını taşıyan şeyin öğretilmesi ve açıklanması olarak ve tam bir inanç öğretisinin [ki bir öğretinin bütün düşünsel yapılarını kendisinde barındırır] böyle tam bir şekil ve gövdeyi içerdiğini belirten bir kuram olarak ortaya koydum.

İTİKADÎ ALTYAPI VE ÜSTYAPI

Altyapı dediğimde bu itikadî altyapı anlamındadır. Üstyapı dediğimde, bu inanç esasından kaynaklanan bütün inançlardan söz ediyorum demektir.[1] Her inanç öğretisinin temel bir altyapısı, bir yapı taşı ve tüm inançların kurulduğu bir sütunu olmalıdır. O da itikadî altyapıdan ibaret olup istisnasız her öğretinin, ister ilahî bir öğreti olsun, ister maddî bir öğreti, ister natüralizm ve materyalizm olsun, ister idealizm ve faşizm olsun, isterse Marksizm olsun bir altyapısı ya da yapı taşı olmalıdır. Her öğretinin altyapı taşı dünya görüşünden ibarettir.

Bir kimsenin dünya görüşü yoksa bütün görüş ve bilgileri bakımından o, tam olarak, bol eşya alan bir kişiye benzer. Yani o kimsenin fazlaca mobilyası vardır, oldukça fazla ev eşyası vardır, ama onları üst üste yığmıştır; salonun ortasına dökmüştür. İbrik, tarak, kitap, sandalye, korse, kazan, elbise dolabı, kömür, yağ, çerez, çöp tenekesi karman çorman rasgele yerlerde durmaktadır.

Bir öğretmenim vardı; eski yeni her bilimden haberdardı. Her fenden, her sanattan, her bilimden, her edebiyattan ve kültürden, ölünün talkınından tutun da *twist* dansına, sevgi ve muhabbet büyüsünden tutun da petrokimya endüstrisine varıncaya değin bir şeyler bilirdi. Bizim yazı öğretmenimizdi ve bu farklı farklı bilgileri onun sırtına yük olmuştu, onu zahmete sokmuş, bizi de tutsak etmişti. Eğer gerçekten zihni temizleyen bir bilim olsaydı onu rahatlatırdı.

Birçok bilgiye ve farklı malumata sahip olmak, ama dünya görüşü altyapısına sahip olmamak, inşaat için gereken bütün araç ve gereçlere sahip olup ne yapacağımızla ilgili bir plan ve hedefimiz bulunmamak gibidir.

Zihninde bir yapı planı ve inşaat için bir hedefi olmayan bir kimsenin bu inşaat için gerekli malzeme ve stoku yoksa o daha rahattır. Bu yüzden imansız, amaçsız ve özbilinçsiz bir bilgin ve uzmanın sıradan bir insandan, bir ümmiden daha aşağı olduğunu görüyoruz. Saf bir köylü, özgür bir çoban, saf ve

---

1 Bu iki terimi kimi aceleci [!] [muzdarip] aydınlar, toplumbilimdeki yaygın anlamıyla almışlardı ki Farsçada o anlamla sınırlı kalmıştır. Sonra bana Âlimce bir eleştiri yöneltip şöyle buyurmuşlardı: Altyapı, dünya görüşü değil, iktisattır! Onların eleştiriye olan eğilimlerinin şiddeti, burada toplumsal sistemden değil, inanç sisteminden söz edildiğini düşünmelerine olanak vermemiştir.

sıradan bir göçebe, kendini beğenmiş, kibirli, amaçsız, sorumluluk üstlenmeyen ve dermansız bir dert demek olan dertsiz bir allameden daha katlanılabilirdir, hatta daha insandır. Budur *Ebu Zer* ve *İbn-i Sina* arasındaki fark. İnançlı mücahit ile müçtehit âlim; yükümlü aydın ile araştırmacı bilgin; bilinçli, sorumlu ve amaçlı ile amaçsız, inançsız bir uzman; inanç ile bilgi, ideoloji ile kültür farkı.

İlim, sanat, edebiyat, felsefe, insan, yaşam, ahlak, hatta varlık, bir iman içerisinde yer alarak anlam kazandığında, ruha kavuştuğunda, yön bulduğunda bir öğretinin inanç sisteminde yer almış olur.

Bu durumda bunların tümü bir *dünya görüşü* temeline dayanabilir ve bu temele göre açıklanıp yorumlanabilir.

DÜNYA GÖRÜŞÜ

Öğreti sahibi olan her düşünür, kendisi için böyle bir şekli çizmeli ve o zaman "senin dünya görüşün nedir?" sorusuna cevap vermelidir. Dünya görüşü olan, cevap olarak şöyle diyebilir;

"Benim dünya görüşüm materyalizm, realizm, şüphecilik [septisizm], Taoizm, şirk [politeizm], ikicilik [düalizm], tevhid, vahdet-i vücud, idealizm, tanrı tanımazlık [ateizm] ya da varoluşçuluk vs. dir."

Dünya görüşü, insanın kendi varoluşuyla ilgili sahip olduğu bir algılama çeşididir. *Hâfız* ile *Mevlana*'nın farkı, dünya görüşü ayrılığındadır.

Hayyam şöyle der;

"Bu dünyadan gidip de geri gelen biri olmadığına ve o dünyadan, kimsenin haberi bulunmadığına [dünya görüşü] göre yaşadığın anı ganimet say [ideoloji]." İdeolojinin dünya görüşünün içerisinden çıkarıldığını, bu ikisinin birbiriyle ilişkili olduğunu görüyoruz.

Hâfız şöyle der;

"Biz yokken ezeli kısmeti verdiklerine göre [yani dünyanın yaratılışında bize ne istediğimizi sormadan herkese bir rızık verdiler.] -*Hâfız*'ın cebrî dünya görüşü- biraz olsun rıza uygun değilse ayıplama." [*Hâfız*'ın ideolojisi][2]

Dolayısıyla; "Dünyanın bir rabbi, bilinci, iradesi, duyuları, dakik bir hesabı kitabı vardır ve insan, yarın bugünkü yazgısını görür, amelinin karşılığını görür." diye inanan dinin, bir dünya görüşü vardır ve bu dünya görüşüne dayanarak şöyle söyler; "Öyleyse hayat böyle, insan şöyle olmalı, şöyle yapılmalı, böyle olmalı; sen böyle, ötekiler öyle olmalı, hayatın, toplumun, ahlakın, kötünün, iyinin, gerçeğin yalanın anlamı bu olmalı vs." Bu ise dinin ideolojisidir.

---

2 Çoğunlukla felsefi rubai ve şiirler, dünya görüşünün yansımasını ortaya koyar ve temellendirir; onun üstyapısı, mantıklı ve ilintili sonucu olan ikinci yarısı ise ideolojidir. Kur'an'da "O'na yönelenden başka her şey yok olucudur," [Kasas, 88] hükmü, ilahi bir dünya görüşünü açıklar, Sonuçta insan ve yalnızca onun yanında yer alan ölümsüzdür. Bundan başka her şey boştur, yok olucudur. [Ayet meali yazara aittir, Çev.]

Hegel'in idealizmi, *Marx*'ın diyalektik materyalizmi, *Heidegger*'in, *Jaspers*'in ve *Sartre*'ın egzistansiyalizmi, *Albert Camus* ve *Becket*'in abesliği [absurdite], Katolik Mezhebi ya da İslam Dini, *Lao Tzu*'nun Taoizm'i, Hindu Karma ve Samsarası, *Budha*'nın çile ve nirvanası, *Hallac*'ın vahdet-i vücûdu, *Hayyam*'ın, *Ebu'l-Alâ* [Ma'arri] nın, *Schopenhauer*'in ve *Maeterlinck*'in kötümser şüpheciliği vs. hep dünya görüşüdür.[3]

İNSANBİLİM YA DA HÜMANİZM

İnsanbilim ya da hümanizm, öğreti sahibinin [dünya görüşüne göre] insan denen varlığın ne olduğu ve ne olması gerektiği konusundaki algılama biçimidir. [Burada insanbilimden amacım, bir öğretide var olan insanı tanıma biçimidir; bilinen anlamıyla insanbilim değil. Hümanizmden de genel anlamda amacım bu terimin özel anlamı değil, kendi öğretimizde insanlık için inandığımız gerçeğin, yükümlülüğün ve anlamın değeridir. Çünkü *insanın asıllığı*, eski *Yunan*'da, Rönesans döneminde ve ayrıca 18. yüzyıl sonlarının ve 19. yüzyılın başlarının radikalizmi ile 20. yüzyılın egzistansiyalizminde kullanılan bir terimdir.]

Herkesin, insanı kendi dünya görüşü esasına göre tanıdığı ve her öğretinin, insanı bir başka biçimde algıladığı açıktır. Biri, insanı maddî bir hayvan olarak görürken, öteki onu tanrısal bir hayvan olarak görür. Her öğreti ona bir nitelik vermektedir; İdealist, konuşan, iktisadî, üretici, özgür, seçebilen, mahiyetsiz, bekleyen, reddedici, tutucu, tanrımsı, doğal, toplumsal, kültür yaratan, uygar, özbilinçli vs.

Burada yeniden anımsatmalıyım ki bir öğreti insandan söz ettiğinde ve insanbilimi tanımladığında, felsefî ve itikadî algılamada insanın anlam ve gerçeğinin tanımını amaçlamaktadır; fizyoloji, psikoloji, biyoloji, etnoloji, antropoloji ve sosyoloji gibi bilimlerde var olan gerçekliğini değil. Kuru bilimsel gözde değil, onun inancında, hedeflediği öğretinin ve itikadî bakış açısının gözünde 'insanın tür olarak gerçeği'dir amaçlanan.

İnsanın gerçeği, insan olgusu değil, felsefe, din ve sanatın sözünü ettiği insanın gerçeği. Örneğin *Claude Bernard*'ın, *Darwin*'in, *Freud*'un değil, *Budha*'nın, *Konfüçyüs*'ün, *Sokrat*'ın, *Eflatun*'un, *Voltaire*'in, *Rousseau*'nun, *Hegel*'in, *Tolstoy*'un, *Sartre*'ın ya da *İbrahim*'in, *İsa*'nın, *Muhammed*'in, *Ali*'nin ya da *Homer*'in, *Goethe*'nin, *Hâfız*'ın, *Mevlana*'nın, *Tagore*'un, *George Sand*'ın, *Van Gogh*'un sözünü ettiği insan.

Tarih de böyledir. Tarih felsefesinin amacı, yani filozofların ya da peygamberlerin tarih için [anlam ve yönü bulunan tek bir gerçeklik olarak] benimse-

---

3 "Dünya görüşü" bizim, dünya ile ilgili felsefi bakış açımız ve itikadi yorumlama ve algılama biçimimizdir; bilginlerin varlık ya da doğa ile ilgili fiziksel kuramı değil. Laplece, Galileo, Kopernik, Newton, Einstein ve Palanek'ın söyledikleri değil, Sartre ya da papanın ve Brehmen'in dünyadan anladıkları şeydir. "Dünya bilimi" değil, "dünya görüşü".

dikleri algılayış, kavrayış, gerçek, hareket ve hedef budur.

Yani *İbn Haldun*'un, *Vico*'nun, *Hegel*'in, *Marx*'ın, *Emerson*'un, *Sartre*'ın ve *Toynbee*'nin anladıkları tarihtir. *Heredot, Tusidid, Gibbon, Taberi* ve *Beyhaki* gibi tarihçilerin anladıkları değil.

Toplumbilim de böyledir. Amacım, bir öğretide bulunan toplumbilimdir; bir ilim, bir üniversite hocasının düşündüğü şey değil.

Bu bakış açısıyla, benim inancıma göre öğretinin üç esas temelini insan, tarih ve toplum oluşturmaktadır.

Bu şekilde [1 nolu şekil] gösterilen, her üçü de dünya görüşünden kaynaklanan ve onunla mantıksal ve nedensel bağı bulunan bu üç sütun, dünya görüşü temeline kurulu bulunan öğreti yapısı içerisinde bulunmaktadır.

Gerçekte dünya görüşünden üç ağaç gibi filizlenip dallanmış, *ideolojik üstyapı* bütünü onun üzerine kurulmuştur. Kendi başı ve eliyle ağır bir emanet yükünü omuzlayan bir insandır sanki.

Gerçekte de böyledir. Bilince erişmiş, insanlık yükümlülüğünü kendisinde duyumsamış her insan, kendisini dünyanın ağır yükünü omuzlamış ve iki eliyle tutmuş *Atlas* [mitolojik Yunan tanrısı] gibi görür.

Bu tasvir, inanç öğretisinin tasviri olup gerçekte inanç ve savaşım insanından başka bir şey olmayan insan gerçeğinin tasviridir.

TOPLUMBİLİM

Burada, öğretisinin esas ve gereğince, benimsediği toplum ve sisteme duyulan insana özgü inanç amaçlanmaktadır. Bir öğretide toplumbilim, [burada 'toplum görüşü'] öncelikle toplumu nasıl bir gerçeklik olarak bildiğini, onu düşünce ve inanç açısından nasıl tanıdığını belirginleştirir. Çünkü bir öğretideki toplumbilim, yükümlü bir bilimdir, meslekî ve itikadî bir toplumbilimdir. Sadece amaçsız ve özgür bir çözümleme, günümüz akademik terimiyle *toplumbilim için toplumbilim* değil.

Bir öğretide toplumbilim; yöneliş, amaç ve öğretiye özgü bakışla uyum içindedir. Bu yüzden, yargılamaya, eleştirmeye ve değerlendirmeye yönelir, yön ve yükümlülük taşır. Hedefi yalnızca ilişki ve görüngüleri çözümleme ve tanıma, var olan her şeyi olduğu gibi inceleme olan bağımsız akademik toplumbilimin karşıtı bir toplumbilimdir bu.

Saint Simon, Proudhon, Marx ve *Lucaks*'ın toplumbilimiyle *Pareto, Durkheim ve Gurvitch*'in toplumbilimi arasındaki fark budur işte.

19. yüzyıl toplumbilimi, daha çok inanç toplumbilimi idi ve bu söyleyişle, Avrupalıların yükümlü toplumbilim dedikleri şeyi amaçlıyorum. Oysa bugün, öteki bilimlerin ideolojiden uzaklaşma ve hatta omuzları yükümlülük yükünden kurtarma, iyiyi kötüyü belirlemekten ve değerler konusunda yargıda bulunmaktan [*Jugement des valeurs*] sakınma edimleriyle uyumlu olarak toplumbilimde yalnızca gerçeklikler konusunda yargıda bulunmaya [*Jugement de realite*]

yönelir. Açıkça iyi ve kötüye el atmaktan, çözüm yolu sunmaktan, yol göstericilikten, sorumluluk kabul etmekten, toplumsal, ahlâkî ve insanî yükümlülükten ve genel olarak bir inancı kabul etmekten, uygulama ve inançta somut bir yön ve hedef edinmekten kaçınır. Değerlendirme ve doğruya yöneltme yerine olguları ortaya koyma, bölümleme ve çözümlemeye yönelir sadece. Bu doğrultuda şu kuramı ortaya atmıştır; Yükümlülük, inanç ve hedef, bilime zarar verir ve inanç çerçeveleriyle ve belirli ideolojik değerlerle sınırlar. Özel inanç, araştırmanın dizginini kendiliğinden ele geçirir ve onu ve istediği ve inandığı mecraya çeker. Sonuçta bilim, gerçek olan her şeyi, var olan herşeyin gerçeğini bulmak için yansız araştırmalarda bulunma yerine inancın işine gelen belirli sonuçları arar duruma gelir; inancın doğruluğunu kanıtlayan gerçeklikleri elde eder. Çünkü bir inançlı araştırmacı [dine ya da küfre, ruha ya da maddeye, sosyalizme ya da kapitalizme, özgürlüğe ya da diktatörlüğe vb. inanıyor olabilir], doğal olarak bağımsız olamaz. Garazsız ve bağlantısızlığı amaçlayan bir araştırmacıyı ise inceleme araştırma özü yönlendirir. O, ulaştığı her sonuca inanıp güvenir. Örneğin bir sosyalist, yansız ve bağımsız bir tarih araştırmacısı olamaz. Çünkü o, tarihte yalnızca sınıf çatışması arar. Sınıf çatışmasından bir iz bulduğu her yerde onu genelleştirir. Bulamadığı yerdeyse tevil edip yorumlar. Sınıf çatışmasına karşıt gerçeklikler gördüğü her yerde bu gerçeklikleri görmezden gelir. Kimi zaman görmez, göremez bile. Çünkü onun gözünde kendisine özgü inancının rengini taşıyan gözlük bulunmaktadır.

Öyle ki bir Tanrı tanır fizisyen, bilimsel araştırmalarında her yerde Tanrı'yı bulur. Maddeci fizisyen ise hiçbir yerde bulamaz Tanrı'yı. Öyleyse, bu önceki iki bağdan bağımsız olan ve yansız bakıp düşünen bir araştırmacı, fizik dünyayı olduğu gibi tanıyabilir.

Bu kanıtlamanın ne ölçüde sağlam olduğunu ve doğru gibi göründüğünü görüyoruz. Çünkü ortaçağda bilim ve araştırmanın, sahip olduğu dinî yükümlülük nedeniyle zorunlu olarak sadece, önceden ruhanilerce sipariş verilen gerçekleri kanıtladığını, Hıristiyanlığın önceden belirlediği ve müminlerin bildiği sonuçlara ulaştığını gördük. 19. yüzyılda da bilimler, özellikle insanî bilimler, daha özele indirgeyecek olursak tarih ve toplumbilim, somut ve belirgin hizipsel inanç ve sloganların kıskacında ve sınıfsal, sınıf karşıtı, ırkçı ve ulusal ideolojilerin sınırlamalarında kalmıştı. Öyle ki bir tür yeni *skolâstik* ortaya çıkmıştı. Ortaçağ'da dine yaptığı hizmetçilikten ve uşaklıktan kurtulan bilim, yeniçağda öğretinin hizmetine girmişti.

Bilimin bu dar ideolojik duvarlardan ve hizipsel söylemlerin kanıtlanması ve ırkçı, ulusal, siyasal, iktisadî ve benzeri akide üreticilerinin ve felsefe türeticilerinin isteklerinin açıklanması yükümlülüğünden kurtulması zorunluluğu, ustalıklı bir yanlış ile bilimi insana hizmet etmesi ve halkın bilinçlendirilip iyiye yönlendirilmesi ödevinden uzaklaştırabilecekleri ve bilim için bilim, yansız gerçekçilik, bağımsız araştırma, bilimsel tarafsızlık, araştırmacının taassuptan

uzaklığı, peşin kabuller [prejugement] den sakınma, olay ve gerçeği araştırmada peşin yargı ve öncel inançlar taşımamak adına [ki son derece güvendirici ve akla uygun sloganlardır] bilimi, özellikle insanî bilimleri, özellikle de tarihi, toplumbilimi ve edebiyatı [ki dünya halk kitlelerinin aydınlatılması ve yönlendirilmesi gücünü, bütün bilim dallarından daha çok taşımaktaydılar] inziva ve uzlete çekebilecekleri çok uygun bir ortam oluşturdular. Bugünkü bilimin, artık fetva vermekten, çözüm yolu sunmaktan, değerler konusunda yargıda bulunmaktan, yön ve amaçları açıklayıp belirlemekten, inançları kanıtlamak ya da olumsuzlamaktan, çalışma planı yapmaktan, yol göstermekten, mevcut olguları eleştirmekten, istenilen durumu önermekten ya da öngörmekten sakındığını ve sadece olayları araştırıp çözümlemeyi, bilimsel bilinmezleri açığa çıkarmayı ve olgular arasındaki mantıksal ve neden-sonuç ilişkisini iş edindiğini söyleyerek bilimi toplum içinden ve insanların düşüncelerine ulaşmaktan uzaklaştırmışlar, mevcut durumun eleştirisine yardımcı olmaktan, hayatın güçlüklerinin giderilmesinden, gerektiği yönde toplumun yönlendirilmesinden, kara günlerin, gerilemenin ve genel cehaletin nedenlerini ortaya çıkarmada, geçmişteki ve şu anki bahtsızlıklarının nedenlerini ve toplumlarının yazgısını tanımada, ideal yargılarını yaratmada ve kendilerini biçimlendirmede insanlara yardımcı olmaktan aciz duruma getirmişlerdir. Böylece bilimi, amaçsızlık ve yansızlık adına [inzivalarında eylemsiz kalan ve sonuçta eylemsel olarak kötülerin, yağmacıların ve halkı aldatanların ekmeğine yağ süren derviş ve zâhitler gibi], hedefine ulaşmada insanı bilinçlendirme, aydınlatma, ona yol gösterip yardım etme yükümlülük ve sorumluluğundan uzaklaştırdılar. O zaman, insanın başından neler geçtiğini ve neler geçmekte olduğunu söylemeyen, ne yapması gerektiğinden, nasıl kurtulması gerektiğinden söz etmeyen bir toplumbilim ve tarih ortaya çıktı. [Tarafsız tarihçi ve sorumsuz toplumbilimci!] Bu ikisi, bilimsel ve insanı yükümlülüklerini bir yana atarak kayıtsız ve hedefsiz duruma geldiklerinde tarih oyuncularının oyuncağı, toplum zorbalarının aracı olduklarının bilincinde değildirler. Bilim, halka hizmetten ve insana olgunluk, bilinç ve kurtuluş bağışlama sorumluluğundan yan çizerse, ister istemez, halkın düşmanlarının hizmetine girer ve insanın gerilemesi, cehaleti, düşünsel ve toplumsal tutsaklığı yolunda koşuşturmaya başlar.

Gördüğümüz gibi günümüzün tabiî bilimleri, dünya gerçeğini araştırma yükümlülüğünü göz ardı etmiş ve Tanrı'yı ispat ya da inkârda bağımsız duruma gelmiştir, ama pratikte vahşilerin sermayedarlık ve zorbalık tasmasını boynuna takmıştır. Toplumbilimde artık ortaçağdaki imanın ve yeniçağdaki ideolojinin gürültü patırtısı yoktur, ama kapısı kapalı ders ve araştırma salonlarında hocaların ben duygularını doyurmakta ve öğrencilerin bilimsel uğraş zevklerini tatmin etmekte ya da gizli ve kara sömürü kurumlarında Batı halk kitlelerinin ve Doğu'nun yoksun uluslarının zillet, sapma ve yağmalanma yolunu yordamını göstermekte, sermaye ve güç sisteminde ruhun kirletilip öldü-

rülmesi ve insanın gerilemesi için bilimsel planlar hazırlamakta olup bilimsel bir hal almıştır. Peşin kabulün ya da inanç taassubunun bilimsel araştırmaya zarar verdiğini kabul ediyorum. Çünkü önceden, gerçeğin ne olduğuna inanan bir bilim adamı araştırmacı olamaz. Araştırma, konuların gerçeği bulmak için incelenmesi, ayrıştırılması, çözümlenip ölçülmesi demektir çünkü. Araştırmaya başlamadan önce ruhun var ya da yok olduğuna inanan bir fizyolojist, gerçeğin hangisi olduğunu tam olarak anlayamaz. Bir kapitalist ya da komünist, tarihin gerçeği ve bilimsel devinimini ortaya çıkarmak için tarihin içine girdiğinde her ikisi de daha önceden taraf olduğu gerçeği keşfeder sonuçta.

Şu mantıklı hadis, aynı esası hem de çok şiddetli ve aşağılayıcı bir üslupla anlatmaktadır; "Kur'an'ı kendi reyince yorumlayan kişi, makatını ateşle doldurur." Burada rey, peşin kabul [*prejugement*]ün ta kendisidir. Önsel inanç, araştırmacıyı bilinçli ya da bilinçsiz olarak Kur'an'ı yorumlama yerine değiştirmeye ve kendi inancıyla uyumlu kılmaya zorlar. Öyle ki Sünni olsun Şii olsun, filozof olsun, sufi olsun hepsinin nasıl başlamışlarsa öylece çıktıklarını görüyoruz Kur'an araştırmasından. İnançlarını Kur'an'dan alacakları yerde Kur'an onların inançlarının kanıtlanmasına araç olur böylelikle. Ama gülünç ve aynı zamanda da feci olan ise, inanç ve kişisel kanı demek olan rey'e akıl şeklinde anlam verilmesi ve kimsenin Kur'an'ı kendi aklıyla yorumlamaya hakkı olmadığı şeklinde bir sonuca varılmasıdır; sanki akıl dışında, anlamak için başka araç varmış gibi.

Bu nâkili de akıl aracılığıyla anlıyoruz biz. Bunlar, insanların Kur'an'ı anlamadığı şeklinde bir anlam çıkardılar ya da keşişlerin, İncil ve Tevrat'ı okuyup anlamayı kendi tekellerine aldıkları ve kutsal kitabın resmi ve ruhanî makamların yetkisi altında olması için çevrilmesini, yayımlanmasını ve başkalarının başvurmalarını engelledikleri ortaçağda olduğu gibi, bununla da Kur'an üzerinde düşünüp akletmeyi yasaklamakla Kur'an'ı, insanlar arasında sadece cismi bulunan, ruhu ve sesi ise bilinmez kalan kutsal, mübarek, gizemli, muammalı ve anlaşılmaz sözler, dualar ve sesler haline getirdiler. Sonuçtaysa şimdi bu mantıklı, bilimsel ve gerçekçi hadiste söylenilenin tam tersine Kur'an'ı akılla değil, rey ile yorumlamaktadırlar. "Bilim, inancın hizmetinde olmalıdır" ya da "inançtan bağımsız ve arı olmalıdır" [bilim inancın hizmetinde ya da bilim için bilim] şeklindeki iki görüşten birincisi, bilimi önceden var olan inançların açıklanıp te'vil edilmesine araç kılarken, ikincisi bilimi etkisiz ve değersiz kılmakta, tarafsızlık adına bir hedefe sürüklemekte, sonuçta bilimi halka ve topluma hizmetten azletmekte ve eylem açısından ya nötr duruma getirmekte ya da baskının, paranın ya da aldatmacaların hizmetine sokmaktadır. Ben, bu iki görüş arasında, hem onu köleliğe ve önceden sabit olan ya da sabit olması gerekli görülen şeyin ispatına sürüklemeyen, hem de onu kısırlaştırmayan, halkın yönlendirilmesi ve kurtuluşu, insanın gereksinimi, insan toplumuna hizmet, eleştiri, çözüm yolu sunma ve doğruyu yanlışı gösterme hede-

finden uzaklaştırmayan ve üniversite köşelerine ya da güç sahiplerinin komplo ve çıkarlarının hizmetine sürmeyen üçüncü bir yol düşünüyorum. Bu yolu şöyle açıklayabilirim; Bilgin, araştırmadan önce inançtan bağımsız olmalı ve araştırmadan sonra inanca bağlanmalıdır. Araştırıcı, önceden kendini önsel inancının doğruluğunu kanıtlamayla kayıtlı kılmamalı, tersine araştırmacı değil, araştırma ona gerçeği göstermeli, sonra da kanıtlanmış bu gerçek, araştırıcı için inanç haline gelmelidir.

Gerçeği tanıdıktan sonra ona inanmalı ve kendisini kendi bilimsel bilincinin [araştırmacının, kendisi için kanıtladığı inancının] karşısında ve ayrıca halkın ve zamanın önünde sorumlu bilmelidir. Toplumbilimci, tarihçi ve insanbilimci, bu bilinecekleri kendisinin ve aynı inancı paylaşanların bilimsel olmayan, yüklenilmiş önsel inançlarını açıklamak ve ispat için araç kılmamalıdır. Ayrıca bu bilineceklerin kendilerini yeterli görmemeli, yani mevcut tarih, toplum ve insanın mantıksal irdeleme ve çözümlemesiyle, bilimsel açıklama ve nedensel anlatımıyla da yetinmemeli, gerçeği bulduktan sonra, yansız ve taassupsuz araştırmadan sonra olumlu ve olumsuz neden ve etkenleri de göstermelidir. Peygambercesine halka doğru yolu göstermeli, toplumun ya da sınıfın ya da insan türünün sefilliğinin, bahtsızlığının ve gerilemesinin nedenlerini -ki tarafsız araştırmayla bulmuştur- açıklamalı, irdeleme yolunu ve kurtuluş çaresini göstermelidir. Bilim adamı, bu yolda çabalayıp şu konuda mutaassıp olmalıdır; Ne *inanç için bilim*, ne de *bilim için bilim*. Tersine, doğruyu iletmek için gerçekle yükümlü olan bilim. Araştırmadan önce inanma, bilimin afeti ve halkın aldatıcısıdır. Araştırmadan sonraki inanmaysa; Budur bilim adamının yükümlülüğü ve peygamberce risaleti.

TARİH FELSEFESİ

Kimileri tarihi hiç olarak bilirler. Bunlardan biriyse -ki tarihe asla inanmaz- Bay *Napolyon'* dur. *Napolyon* şöyle der; "Tarih, herkesin ittifak ettiği yalanlardan başka bir şey değildir."

Hesapçı insanlar arasında da tarihe bir bilim olarak değil, bir sanat olarak bakanlar vardır. *Imrinef*, tarihin dağ, doğa, deniz ya da insan, toplum ve hayat vb. gibi özdeş bir gerçeklik değil, şiir olduğuna inanır.

Şiir, dış dünyada şairin keşfettiği bir gerçeklik değildir; şair çeşitli madde ve öğeleri kullanarak bir eser yaratır, yaratma işini gerçekleştirir. Olmayanı, yapar. Dolayısıyla tarih, tarihçinin söylediği bir şiirdir, dışarıda keşfettiği bir gerçeklik değil. Çünkü ben bir türlü söylerim, başkası başka türlü. Herkes istediği gibi yapabilir. Böyle düşünür İmirnof. Bu sözlerin benzerini de *Romain Roland*[4] daha ciddi bir biçimde söyler;

---

4 Romain Rolland [1866-1944], Fransa'nın oldukça iyi yazarlarından olup biyografi alanında uzmandır. Sözlerimin başında söylediğim gibi, İran'da biyografi yazarlığı önemsizdir. Çünkü bireyin hal şerhi bir değer taşımaz. Biyografi yazmaktan herkes kaçınmıştır İran'da. Avrupa'daysa tersine, oldukça yaygın-

"Tarih, dağlık bir araziden ibaret olup başkaları gibi ben de planını yanımda bulundurduğum binanın yapımı için orada taş yontmaya koyuluyorum." Yani geçmişe gidiyorum ve gönlüm ne istiyorsa, eğilim duyduğum şekle göre ondan bir şeyler seçip alıyorum, yontuyorum ve değiştiriyorum. Sonra da bu seçilmiş ve yontulmuş parçaları tarihi bir binada -ki onun ustası ve mimarı, ayrıca şekil ve stilini planlayan benim- kullanıyorum. Örneğin Büyük Fransa Devrimi Tarihi. Bu durumda Büyük Fransa Devrimi, tarihçinin anlattığı ve keşfettiği bir gerçeklik değil, tarihçinin yarattığı bir yapıttır. Büyük Fransa Devrimi, işte o dağlık bölge olup her tarihçi, gereksinimine, amacına, beğenisine, inancına ve yeteneğine bağlı olarak, istediği tarihi yapmak için orada taş yontmaya koyulur.

Oysa tarih felsefesi, tarihin, geçmişteki ayrı ayrı olaylardan ve kimi kişilikler, askeri güçler, kahramanlar ve fatihlerce yaratılan olgulardan oluştuğu inancında değildir. Tarihin, geçmişte depolanan ve bir düşünürün ya da bir yazarın, yetenek ve gereksinimine göre ondan bir şeyler alıp bir şeyler yaptığı ham ve şekilsiz materyallerden oluştuğuna ya da geçmişte baş gösteren rastlantılar dizgesi olduğuna da inanmaz tarih felsefesi.

Tam tersine, tarihi, sürekli bir akım olarak görür. Bu akım, insanlık hayatının başlangıcından bu yana, bilimsel zorunluluk yasası uyarınca, yani neden-sonuç yasasına göre hareket eder, olgunluk kazanır; çeşitli yol ve aşamaları zorunlu olarak ve öngörülen belirli noktalardan geçer. En sonunda kesin ve zorunlu olarak, önceden -tarihin hareket yasaları uyarınca- belirlenebilecek bir son noktaya ulaşır.

Bu durumuyla tarih, boy atıp gelişen bir fidanı, büyüyen bir civcivi andırmaktadır tam olarak. Bütün zaman boyunca devinim içinde olan yer küresi gibi tarih de doğal diri bir gerçekliktir. Öyleyse, bilimsel yasaya ve neden-sonuç esasına göre devinim ve değişim içinde olan tarih, onun bunun oyuncağı olmadığı gibi, rastlantısal, hedefsiz, mantıksız ve hesapsız da değildir.

Dolayısıyla, tarihin seyri bilimsel bir seyir olduğu için, bu seyrin içinde yer alan ben, tarihin hareket yasalarını tam olarak keşfedersem üç yüz yıl sonra toplumumun, insanlık toplum ya da toplumlarının yazgısının nereye sürükleneceğini tahmin edebilirim. Tıpkı tam ve kesin tahminde bulunabilen meteoroloji gibi. İran'da, merhum Enveri zamanından sayın *Dr. Genci*'ye dek olan sürede, tahminlerin yanlış çıktığını görüyorsan bu, hava yasalarını iyi tanıyamadıklarından ya da mevcut etken ve nedenlerin hepsini hesaba katmadıklarından kaynaklanmış olmalıdır. Yoksa hava yasalarını -ki neden sonuç yasaların-

---

dır. Çünkü şahsiyete tapma yaygındır. Her zaman bir şahsiyete ya da şahsiyetlere tapınırlar; kimi zaman dinî şahsiyetlere kimi zaman düşünce, kimi zaman bilim şahsiyetlerine, kimi zaman milli, kimi zaman tarihsel, kimi zaman da düşünsel şahsiyetlere tapınırlar. Kimi zaman ise kız erkek binlerce genç; Orli havaalanında sabaha dek bütün geceyi Elvis Presley'i özlemle bekleyerek geçirir; tıpkı putperestlerin putları karşısındaki durumları gibi.

dan olup kesindirler- bilmekle, gelecekteki hava değişimleri, hava dalgasının alçalıp yükselişi, fırtınanın ve bulutun ortaya çıkışı ve yağmurun yağışı önceden tahmin edilebilir.

Tarihin hareket seyrini keşfettiğimizde, geleceğini de tahmin edebiliriz.

Bir kimse, bir tarih felsefesine, daha doğru söyleyişle, tarih bilimine inanabilir. Yine, tarihin bilimsel bir gerçeklik ve gerçekleşen değişmez bilimsel yasalara göre oluşan bir devinim olduğuna inanabilir. Dolayısıyla bu kimse, zaman boyunca insanın yaşantısının rastlantısal olmadığı, kişilerce oluşturulmadığı, onun bunun arzusuna bağlı bulunmadığı ve durağan ya da hareketli, gerileyici ya da ilerleyici olmadığı, tersine, mevcut belirleyici ve bilimsel yasalar uyarınca gerçekleşen bu hareketin tarih olduğu inancını taşıyabilir.

Buna göre tarih, kesin yasalar doğrultusunda zorunlu akış içerisinde bulunan bir süreklilikir. Buysa, tarih felsefesine inanmak demektir. Ama nasıl hareket etmektedir? Hangi bilimsel yasalar uyarınca? Ne tahminde bulunulabilir? Onun hareketinin son durağı ve yazgısının sonu nedir ve nereden nereyedir? Bunların cevabı, özel bir öğretide özel bir tarih felsefesi oluşturur. Her öğretiyse ondan, başka türlü söz eder. Henüz tarih bilimi [herkesin görüş birliği taşıyacağı biçimde] keşfedilmediğinden, tarihi bir inanç öğretisi şeklinde söz konusu ediyor ve ona felsefe adını veriyoruz.

İDEOLOJİ

İdeoloji,[5] inançtan ve inancın tanınmasından ibarettir. Terim anlamındaysa insanın kendisi karşısında sınıfsal konumu, toplumsal temeli, ulusal durumu, dünyevî ve tarihsel takdiri ve bağlı olduğu toplumsal grup karşısında taşıdığı özel görüş ve bilinçtir ideoloji. İnsan onu açıklar, ona dayanarak özel sorumluluklar, çözüm yolları, yön belirlemeler, tavır almalar, amaçlar ve yargılar elde eder. Sonuçta da özel bir ahlâka, davranış biçimine ve özel bir değerler sistemine inanır. Yani taşıdığın dünya görüşü esasınca ve taşıdığın toplumbilim, insanbilim ve tarih felsefesi temellerine göre senin hayatla, kendinin kendinle, başkalarıyla ve dünyayla olan ilişkin konusundaki inancın nedir?

Nasıl yaşamalı, ne yapmalı? Ne tür bir toplum kurmalı, toplumsal bir düzeni ideal bir biçimde nasıl değiştirmeli ve herkesin, birey olarak, topluma karşı ne gibi bir sorumluluğu vardır? Ne tür çalışmaları, ne tür ilintileri, ne tür tutkuları, ne tür idealleri, ne tür gereksinimleri, ne tür inanç dayanakları, olumlu ve olumsuz ne tür değerleri, ne tür toplu davranışları, ne tür hayır ve şer temeli ve toplumsal kimliği vardır?

Buna göre ideoloji, insanın toplumsal, ulusal ve sınıfsal yönünü, aynı şekilde bireyin, toplumun ve insanlık hayatının değerler sistemini, yaşam biçi-

---

5 İran aydınları, çoğunlukla ideolojinin sınıfsal olması gerektiğini sanırlar oysa böyle değildir. Bir ideoloji, dini ya da ulusal olabilir. Alman İdeolojisi adlı kitap, ideolojinin bir millete de dayandırılabileceğine tanıklık etmektedir.

mini ve ideal konumunu bütün boyutlarıyla yorumlayan, *Nasılsın? Ne yapıyorsun? Ne yapmalı?* Ve *Ne olmalı?* sorularını cevaplayan bir inançtır.

Ama dünya görüşü, insanbilim, toplumbilim, tarih felsefesi ve ideoloji, anlam ve kavram taşıdığında ve hayata ve harekete geçtiğinde bu öğreti de iki şey belirginleşir.

MEDİNE-İ FAZILA [ÜTOPYA]

Ütopya, herkesin zihninde beslediği, gönlünde arzuladığı, insan toplumunun o şekilde biçimlenmesinin telaşında olduğu ideal bir toplumdur. Bütün felsefeler, dinler ve insanlar, zihinlerinde mutlaka bir ütopya taşırlar. Cennet, bir dinin zihninde Medine-i fazıladır. *Eflatun*'un ütopyası, çağının aristokrat ve düşünür Yunanlıları için Medine-i fazıladır.

Thomas More'un 'Güneş Kenti' ve 'Tanrı Kenti' vs. birer ütopyadır. *Jean Isoulet*'nin 'Temiz Kent'i de öyle. Şia'nın, ahir zamanda gerçekleşeceğine inandığı 'evrensel adalet toplumu' da öyle.

Eski kitapların birçoğunda Cabulka ve Cabulsa gibi kentlerden söz edilmektedir. Bu kitaplarda anlatılan kent, hayallerinde yarattıkları ve insanların, yönetimin, dinin, siyasal kurumların, toplumsal ve ahlâkî tabakaların, iktisadın, toplumsal temellerin, düşüncenin, kültürün, çocukların ve öğretmenlerin hep gerektiği şekilde olduğu örnek bir kenttir.

Buna göre, ütopya üretmek -görünürde dediklerinin tersine- her idealist[6] insanın bireysel ve kesin gereksinimidir. Yani her insan bir amaç taşımaktadır. Buysa, üstün bir topluma sahip olma arzusunun her insanın yaratılışında, her toplumun vicdanında bulunduğunu göstermektedir. Bu da insanın yetkinlik arayış ruhunun tecellisidir.

Ama üstün toplum, bir öğretide artık hayalî bir toplum olmayıp ideal bir toplumdur. Bu, bir öğretinin ilkelerine göre temellendirilmelidir. Bu öğretiye inananlar, bu toplumda yaşamayı özgür ve ideal bir insanî yaşayış olarak görürler ve onun gerçekleşmesi için uğraş verirler.

Amaç toplum ya da üstün toplum, öğretiye inanan birey ya da topluluğun gereksinim duyduğu ve şu anki insan toplumunun o şekilde değişmesini istediği bir toplumun zihinsel ve inançsal betimlemesidir.

Aslında, hayali toplumların varlığı, insanın hep mevcut durumdan arzulanan duruma doğru devinim içinde olduğunun göstergesidir; ister hayali olsun,

---

6 Burada ideal ve idealizm, hayalperestlik ya da zihnin esas oluşuna ve düşüncenin özdeş gerçeklikten öncelikli oluşuna inanmak anlamında olmayıp hedef ve sona inanmak ve amaç taşımak anlamındadır. Sürekli olarak bugünden ve mevcut gerçeklikten geçerek son hedefe doğru giden bir kimse, evrime, ilerleyen devinime, amaca ulaşmaya ya da nihai yaratmaya, nihai amaca, mutlak gerçeğe, tarihin sonunda yüce amaçların gerçekleşeceğine ve "var olan her şeyin sonu olacağına da inanmalıdır. Böyle bir kimsenin ideali bulunmalıdır. İşte bu, idealisttir. Dolayısıyla idealist, burada, amaç peşinde olan, bulunduğu konumda duraklayıp kalmayan, olması gerekene doğru ilerleyen ve onu "bulmak" ya da "yaratmak telaşında olan insan demektir.

ister bilimsel olsun, ister *Eflatun*'un ütopyası olsun, isterse *Marx*'ın sınıfsız toplumu olsun.

Fakat bir öğretideki arzulanan toplum, bilimsel ve gizil olarak özdeş ve aynı zamanda o öğretinin ruh ve yönüyle uyumlu, bu öğretideki dünya görüşüne dayalı ve son hedefe ve bu öğretiye inanan insanın hayat felsefesine uygun bir toplumdur.

İDEAL İNSAN

İdeal insan, bir arzudur. Bulunması gereken insan, olması gereken insandır ideal insan. Bu insanı Ariflerimiz de aramaktaydılar; *o olmak* ve *ona ulaşmak* uğraşındaydılar.

Tasavvuf ve özellikle de felsefe ve hikmet-i işrak kitaplarımızda [son derece açık anlamda ve belirgin ve somut özelliklerde] işaret edilen kâmil insan, kendi insanî yükseliş ve evriminin son noktasına ulaşmış, insanî miracın zirvesine varmış, şehvet bağından sıyrılmış ve insana özgü uçuşa nail olmuş bir insandır.

Faşizm, *Süpermen*'den söz etmektedir; *Nietzsche* ise, Tanrı'nın varisi olan insandan. *Hegel* de tarih felsefesinde kendisine özgü idealizme göre, mutlak idenin kendi evrim aşamalarını -öz bilinçte- geçtikten sonra üstün insanda mutlak öz bilincine ulaşan ve onun deyişiyle Tanrı'nın, o insanda kendi idealini tanıdığı bir geleceği öngörmektedir. 19. yüzyıl Alman ahlakî sosyalizmi [ki çoğunlukla *Hegel*'in toplumcu öğrencileri bu sosyalizme inanırlardı.], insanı ayıplanmış kılan, değiştiren, kendi gerçek ve yaratılışına yabancılaştıran burjuvazi ve zühtçülüğe [dünya düşkünlüğü ve ahiret düşkünlüğü] karşı savaşırken yaratılışın sağlıklı insanının, insan olan insanın, bütün yeteneklerini özgür ve sağlıklı olarak yetkinleştirmiş insanın arayışı içindeydiler. Hatta materyalizme dayanan ve aydınlarımızın anladığı kadarıyla insanı bir *iktisadî hayvan* olarak tanımlaması gereken Marksizm de "L'homme total"den söz etmektedir; Tam insan; gerici ve bozucu etkenler, iktisadî durum, sınıfsal düzen, insanlık dışı çalışma koşulları ve adaletsiz ve uygunsuz kurumlar aracılığıyla örselenmemiş, eksilmemiş, felç olmamış, parçalanmamış, bozulmamış, kendisini yitirmemiş, çarpılmamış, âline olmamış[7] bir insandır; para kulu, tek boyutlu, sömüren, sömürülen, efendi, köle, şehvet düşkünü, züht kulu, riyazetçi, amele, işsiz vs. olmayan, eksik değil tam olan, dosdoğru olan insandır.

Dolayısıyla, bütün öğretiler -ister maddi, ister irfanî olsun- kâmil ya da tam insan tipinden, arzulanan bir insandan, insandaki ideal bir örnekten zihinsel

---

7 "Alinasyon" konusunda bilgi edinmek için Meşhed Edebiyat Fakültesinde verilen "Medeniyet Tarihi" derslerine, "Ronermend" dergisinin 2. sayısında Sartre'ın "Şiir Nedir?" başlıklı yazısının girişine, Tahran Salıayi Fakültesinde verdiğim "Alinasyon" başlıklı konferansa, İrşad'da verdiğim "Ali İnsanı Temâm" başlıklı konferansa ve sayın Dr. İnayet'in "Cihanı ez Hod Bigâne" [Kendine Yabancı Bir Dünya] adlı değerli kitabındaki ilgili makaleye bakınız.

bir tasavvur taşırlar. Yoksa toplumsal felsefe, ahlâkî öğreti ve yaşama çizgisi, bir yön taşımadığı için anlamsız olurdu.

İnsanlık örneği, yön bağışlayan, hareketimize baskı yapan ve ona doğru adım atmamız ve o örneğe daha da yaklaşmamız için elimizi ve düşüncemizi çalışmaya zorlayan bir örnektir. İnsan türünden, aşkın bir tipi tanımaksızın ve ideal bir örneğe sahip olmaksızın insan bireyleri eğitilemez. Gizil insanı bilmeliyiz ki böylece ona ileri teknik ve gelişkin yeni eğitim ve öğretim bilimiyle yaşayan insanlıkta gerçeklik kazandıralım.

Eğitim, insanın olması, yani onun o ideal tipe yaklaştırılması demektir. İnsanın olmasını -yani eğitim ve öğretimi- üstlenen kişiye "Bireyden ne yaratmak istiyorsun?" diye sorup "Bu bizimle ilgili değil. Beyninin altüst oluşuna acımak gerek. Çünkü çok sarsıldı." diye cevap alırsak, "Sen, insanı şu anki durumundan başka bir duruma getirmeye çalışıyorsun. Senin için ideal olan o durum nedir? O, olması gereken insan olmalı değil mi? Hiç kuşkusuz. Öyleyse o nedir?" deriz.

Buna karşılık şunu söyler; "Biz, eğitim ve öğretim uzmanı ve sorumlusuyuz. Başkası bizimle ilgili değildir. Bu felsefedir, idealizmdir, dindir."

Öyleyse ne yapmak istiyorsun sayın yapıcı?

Böyle bir eğitim ve öğretim uzmanı, yüzlerce marangozluk gerecini, çeşit çeşit kıymetli keresteleri toplayan ve yoğun bir titizlik, dikkat ve ustalıkla işiyle ilgilenen ve ölçüp kesip yontan marangoza benzemektedir tıpkı. Bu marangoza "Ne yapmak istiyorsun?" diye sorduğumuzda "Bunu düşünmedim. Ben idealist değilim, gerçekçiyim; yani her şey olduğu gibidir. Çalışma masası yapıyorum; hem de son teknolojik buluşların ışığında, en modern teknoloji araçlarıyla." diye cevap verir. Kabul, ama bu masanın başında kimin çalışacağını ve ne iş yapacağını anlamalı değil misin?

İnsani değerler sistemini, zihnimizdeki ideal insan -inandığımız aşkın insanın ideal tipi-belirlemektedir. Olması gereken ama bulunmayan örnek bir insan, örnek bir model... Eğitim ve öğretim, çalışma ve çabalamaların bütün hedefi, insanlığı nesilden nesile ona daha benzer kılmaktır.

Bu yüzden her öğreti, insan ortamında, aşkın insandan ideal bir betimleme sunmalıdır. Yoksa tüm çabaları anlamsız, hareketi hedefsiz olacaktır. Şimdi zihninize şu soru nabzımı tutmak bakımından gelebilir. Bu olan, yine de hem toplum, hem de insan için standart mıdır? Yerinde bir soru; buracıkta gündeme getirilmesi gerektiği anlamında. Çünkü ideal örnek, şu anki insanın ya da toplumun korunması ve kalıplaştırılması değildir. Hatta tam tersine, hedefli, kendi yüce düşünsel ve ideal örneklerine doğru giden insan ya da toplum, kendi seyri içerisinde klişeleşmiş kuralları, değişmez kalıpları alaşağı etmekte, kırmaktadır hep. İdeal toplum ve insan, sabitleşme şeklini değil hareket yönünü belirleyen bir cazibedir.

Durağanlık etkenlerini ve alıkoyucu nedenleri ortadan kaldıran, hareket

etkenidir. Standartlar, insanı daha önce yapılmış boyutlar ve kalıplar içine döküp dondurarak korumakta ve "böyle ol" demektedir. Amaç peşinde olma ve idealcilikse onu bu biçimlerden kurtararak her dönem ve devinime atmakta ve denize, o mutlak sonsuzluğa sürmektedir. Bu yüzden sözlerimin başında, üretilmiş ve değişmez kurallar belirlemeye inanmadığım ölçüde, kayıtsızlığı, başıboşluğu ve sorumsuzluğu da düşünmediğimi ve kayıtsızlık ya da kayıtlılık yerine, yönü seçmek gerektiğini; olma şeklini ya da şekilsiz olmayı değil, sürekli bir evrimsel oluşu, süreğen bir hareket ve hicreti seçmek; bir yere varmayı değil, bir yöne gitmeyi seçmek gerektiğini söyledim.

Buna göre, bir öğretinin planı aşağıdaki gibidir;

1- Dünya görüşü [öğretinin altyapısı],
2- İnsanbilim,
3-Tarih felsefesi,
4- Toplumbilim [üç esas temel],
5- İdeoloji,
6- Amaç toplum,
7- Amaç insan [1 numaralı şekil].

Bu esas üzerine, şimdi bu ilkeleri açıklama gereği duymaksızın kendi düşünsel şemamı, benim inanç öğretimin tam şekli ve sistemi olan şemayı çizebilirim.

DÜNYA GÖRÜŞÜ; TEVHİD

Benim[8] dünya görüşüm tevhidden ibarettir. Elbette bir inanç olarak tevhid, bütün muvahhidlerin ittifak ettiği bir konudur; ama burada bir dünya görüşü olarak söz ediyorum tevhidden. Benim görüşüm ve tevhidi dünya görüşünden amacım, bütün dünyanın, dünya ve ahirete, fizik ve fizikötesine, madde ve manaya, ruh ve cisme ayrılarak değil, tek vahdet olarak algılanmasıdır. Yani tüm varlığın, tek bir küll, tek irade, akıl, duygu ve hedef taşıyan, diri ve şuurlu

---

8 Burada ve bütün başka yerlerde "ben" kelimesini kullanmam, başkalarının ağzından konuşmuş olmak istemediğimdendir. Tevhid şu anlamda, ümmetse şu anlamdadır; İslam bunu söylemek istiyor, Şiilik şunu; ya da toplum bu, sınıf şudur; ideoloji böyle, bilim şöyledir vs. dediğimde "İslam, şiilik, ideoloji ve sınıf budur deme; ben diyorum, bence böyle, diye konuş ki insanlar bunun herkesin sözü değil, bizim sözümüz değil, senin sözün olduğunu bilsinler." diye karşı çıktılar. Dedim, pekala! Ondan sonra "ben" inanıyorum, "ben"im görüşümce, burada "ben"im kuramım vs. dedim. Baktım yine bağırmaya başlıyorlar, neden hep "ben" diyorsun? diye. Şimdi nasıl konuşacağımı şaşırdım. Ne "ben"i kullanmam mümkündü, ne de kullanmamam. Öyleyse konuşmamalıydım! Belki de amaçları budur?! Her ne olursa olsun bir anımsatmada bulunmam gerek: Her ne söylüyorsam ve her ne hakkında söylüyorsam, birincisi, kendi birikimlerimle elde ettiğim kişisel görüşümdür ve iyisiyle kötüsüyle benim malımdır. İkincisi "bu doğrudur; bundan başkaca yoktur" diye inanmıyorum kesinlikle. Üçüncüsü, sözlerim benim şu amma aittir, belki yarın düzeltir ya da değiştiririm. Dördüncüsü, "vız vız"lara kulağım borçlu olmadığı oranda gözüm, doğru eleştirisiyle kusurumu bana gösterecek bir görüş sahibi beklemektedir. Birinin hesaplı bir sözü varsa, onu sövgü ve ihanetle de karıştırmış olsa sonsuz teşekkürle karşılarım. Saf sövgünün, yalanın ve suçlamanın işbirliği ettiği şeyi dinlemem...

tek bir gövde olarak algılanmasını amaçlıyorum. Çokları inanmaktadırlar tevhide, ama sadece bir dinî/felsefî görüş olarak; Allah birdir; birden çok değildir. Sadece bu kadar, fazlası yok. Ama ben tevhidi, bir dünya görüşü olarak anlıyorum ve İslam'ın onu bu kavramla söz konusu ettiğine inanıyorum. Aynı biçimde, şirke de aynı açıdan bakıyorum. Şu anlamda ki şirk de bir dünya görüşüdür; dünyanın ayrılıklar, çelişkiler, uyumsuz kutuplar taşıyan, birbirine uymayan devinimler, ayrı ayrı ve bağıntısız özler, eğilimler, hesaplar, ilkeler, hedefler ve iradelerle dolu düzensiz bir dizge olarak algılanmasıdır. Tevhid, dünyayı bir imparatorluk olarak görür, şirkse bir feodalizm olarak.

Bu algılayış ile materyalizm ya da natüralizm arasındaki fark şudur; Ben dünyayı diri, iradeli, özbilinçli, ideal ve hedef sahibi bir varlık olarak kabul ediyorum. Dolayısıyla varlık, hayat, irade, duygu ve amaç taşıyan uyumlu bir düzenle diri bir varlıktır, tıpkı mutlak büyük bir insan gibi [dünyaya benzeyen ama eksik, küçük ve göreli insanın tersine]. Yani irade, yaratıcılık ve hedef, sahibi bir insanı, mutlak derecesine değin tüm boyutlarında örnek şeklinde genişletirsek dünyaya ulaşmış oluruz. İnsan ve Tanrı ilişkisi, fizik ve fizikötesi ilişkisi, Tanrı ve doğa ilişkisi -ki bu söyleyişleri kullanmaktan hoşlanmıyorum- aydınlığın yanan lamba ile ilişkisidir; insan bireyinin bilinciyle gövdesinin ilişkisidir.[9] Bilinç gövdeden ayrı değildir, bilinç gövdenin bir parçası değildir, gövdenin kendisi değildir. Gövdeye yabancı değildir ve aynı zamanda, bilinçsiz bir gövde kokuşmuş bir leştir. Böyle değil mi? Dolayısıyla ben, vahdet-i vücud [Pantheisme]a, çokluk [politheisrne]a, teslis [trinite]e ve ikiciliğe [dualisme] değil, ancak tevhide inanırım. Tevhid, dünyayla ilgili özel bir algılamadır. Tevhidi dünya görüşü, varlıkta külli bir birliği gösterir. Birbirinden ayrı üç temel arasında birlik; Tanrı, doğa ve insan.[10] Çünkü kaynak birdir, hepsinin tek yönü vardır ve hepsi tek bir irade ve ruhla hareket ve hayat taşımaktadır.

Bu dünya görüşünde varlık iki itibarî yöne ayrılmaktadır;

Gayb ve Şehadet; yani bugünkü söyleyişle duyumsanan ve duyumsanmayan ya da daha açık anlamıyla, inceleme, bakma ve tecrübemizden [ve sonuçta bilimden] uzak olan ve duyusal kavrayışımıza gizli olan şey ile ortada olan ve görülen şey. Bu ise bir tür ikicilik ya da ikilik değil, İnsana ve onun bilgiyle olan ilişkisine oranla göreli bir bölümlemedir. Dolayısıyla gayb ve şehadet

---

9 Hz. Ali'nin sözü burada ne denli derin, güzel ve aynı zamanda da açıktır: "Allah, eşyanın dışındadır, ama yabancı değildir. Eşyanın içindedir, ama onunla özdeş değildir."

10 Vahdetin burada özde ve mahiyetteki vahdet olmadığını belirtmeliyim. Bu felsefi ve kelamı sözler, zihninizi örselemesin! Hepsini atın dışarı. Çünkü inancıma göre felsefi konuların -bu tür felsefeden evla- çözüm yolu, hepsini çözmeden zihinden dışarı atmaktır. Amaç şudur: Bu üçü birbirlerine uzak, yabancı ve karşıt değildir, aralarında sınır yoktur. Tanrı'nın, tanrılara özgü dünyada metafizikte ve aşkın dünyada bulunduğu, doğa ve maddeninse alt dünya olduğu, öte yandan da insanın tanrısının ayrı, doğanın tanrısının ayrı olduğu, tanrının ayrı, dünyanın ayrı ve insanın ayrı olduğu öteki felsefe ve dinlerin tersinedir durum.

şeklinde yapılan bir bölümleme, gerçekte kozmolojik [evrenbilimsel] değil epistemolojik bir konudur. Bu, mantıklı bir bölümleme olup bilim de bunu benimsemekle kalmaz, böyle bir bölümlemeyi kullanır.

Einstein, maddenin esas oluşuna, fizik dünyanın ilk ve temel taşı olarak inanan ve enerjiyi maddenin değişmiş ve artık şekli sanan materyalistlere ve bunun tersine, enerjiyi esas ezeli kaynak ve maddeyi de onun değişmiş ve sıkıştırılmış şekli sanan erkeci [energetist]lere karşı şunu duyurmaktadır; Karanlık oda deneyi, madde ve enerjiden hiçbirinin varlık dünyasının temel özü olmadığını göstermektedir. Hatta bu ikisi birbirlerine öyle dönüşürler ki bu dönüşüm, her ikisinin de tanınmaz ve görülmez bir özün birbiri ardınca gelen görünümleri olduğunu, bu özün, kimi zaman madde şeklinde, kimi zaman da enerji şeklinde görünüm kazandığını, kendini bu iki şekilde gösterdiğini ve fizik biliminin, o duyumsanamaz varlığın sadece bu iki görünümüyle ilgisi olabileceğini gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Tevhidi dünya görüşünde doğa, yani şehadet âlemi, ayetler ve sünnetler dizgesinden ibarettir.

Ayet kelimesinin seçimi, son derece derin ve şaşırtıcı doğal olguları anlatmak içindir. Deniz, ağaç, gece, gündüz, yer, güneş, deprem, ölüm, hastalık, olay, yasa ve hatta insanın kendisi birer ayettir. Aynı zamanda ayet ve Allah, birbirinden ayrı ve uyumsuz iki temel, iki öz, iki dünya ve iki kutup değildir. Ayet, belirti ve işaret anlamındadır; tezahür demektir. Bu terimle eş anlamlı fenomen terimi, sadece fizik biliminde değil, öteki bilimlerde de bugün, duyular dünyasındaki her şeyi adlandırmada kullanılmaktadır; Fenomen, Farsçaya *pedide* ya da *pedipar*[11] Arapçaya da *zahire* şeklinde çevrilmiştir.

Görüngü ya da görüngübilim,[12] genel anlamda şu esasa dayanmaktadır; Mutlak, gerçek, gerçekliğin temeli, dünyanın, doğanın ve maddenin esas özü, bizim asla ele geçiremeyeceğimiz şeylerdir. Var olan, duyumsanabilen, bilimsel olarak tanıyabileceğimiz, deneyebileceğimiz ve araştırabileceğimiz şey, duyumsanamayan gaybî bir asıl gerçeğin dışsal ve duyumsanabilen görünüşleri, belirtileri ve görünümleridir. Öyleyse fizik, kimya, ruhbilimi, dünya ve ruh gerçeğini sadece bu duyumsanabilen görüngü ve belirtilerini inceleyip çözümlemekte ve sonuçta da tanıyabilmektedir. Bu durumda bilim, varlığın belirtilerinden izlerinden ve görüngülerinden söz etmektedir. Çünkü bizce duyumsanabilen doğa, bu belirti ve görüngülerin oluşturduğu dizgedir.

Bütün dinî, bilimsel ve felsefî kitaplar arasında, doğadaki şeyleri ve bütün gerçeklikleri ve devinimleri *ayet* diye adlandıran sadece Kur'an'dır. Elbette İslam tasavvufunda ve ayrıca Doğu vahdet-i vücudunda maddi âlem, Tanrı'nın ya da gerçek varlığın kendisi olan mutlak gerçekliğin uçsuz bucaksız,

---

11 "Nemud" ya da "nemudar" kelimelerinin Farsçada fenomen kelimesinin anlamını daha iyi karşıladığını ve fenomenoloji felsefesine daha yakın olduğunu düşünüyorum.

12 Husserl öğretisine bakınız.

şekilsiz ve renksiz okyanusunun yüzeyinde oluşan dalgalar ve köpükler olarak kabul edilmektedir. Ya da idealizmde ve dinî, ahlakî felsefelerde, maddi doğayı Tanrı ve insana ters düşen aşağılık ve değersiz şeyler ve olaylardan oluşan bir dizge olarak algılamaktadırlar. Oysa Kur'an anlatımında ayetlere büyük bir bilimsel değer verilmekte, ayetler aldatmacaları ve gerçeği örten örtüler değil, tersine gerçeğin belirtileri olarak algılanmakta olup onları görmemek ve bir yana atmamakla değil onlar üzerinde ciddi ve bilimsel olarak düşünmek ve onları tanımakla gerçeğe ulaşılabileceği belirtilmektedir.

Ayetleri, yani dünya görünümlerini bu tarzda algılamanın eski irfanın değil yeni bilimin algılayışına daha yakın olduğunu görüyoruz. Sufiyane vahdet-i vücud değil, çözümlemeli bilimsel ve 'tevhid-i vücud'dur bu. Tevhidde, çokluğun, çeşitliliğin ve çelişkinin ne varlıkta, ne tarihte, ne toplumda, hatta ne de insanın kendisinde kabul edilmesi olanaksızdır.

Tevhid budur; sonuçta tevhid, fiziğin fizik ötesiyle, insanın doğayla, insanın insanla, Tanrı'nın dünya ve insanla birliğini yorumlayıp açıklamakta ve hepsini uyumlu, diri ve özbilinçli tek bir tümel kurumda betimlemektedir.[13]

Tevhidi altyapının dünyada çelişki ve ayrılığı kabul edemeyeceğini söylemiştim. Dolayısıyla varlığın çelişkisi, insan ve doğanın, ruh ve cismin, dünya ve ahiretin, madde ve mananın çelişkisi, aynı şekilde hukuksal, sınıfsal, toplumsal, siyasal ve ulusal çelişki, toprak kan ve soy sop çelişkisi, tevhidi dünya görüşünde bulunmayan nesnelerdir. Çünkü tevhid, varlığa birlik gözüyle bakmak demektir.

Fizik ile fizikötesi, madde ile mana, bu dünya ile öte dünya, duyulan ile duyulmayan, ruh ile cisim, akıl ile işrak, bilim ile din, din bilimleri ile tabiî bilimler, halk için çalışma ile Allah için çalışma, siyaset ile din, mantık ile aşk, ekmek ile tapınma, takva ile yükümlülük, geçim ile yaratıcıya dönüş ve dünya ile ahiret çelişkisi, efendi ile raiyet, hâkim ile mahkûm, kara ile ak, aristokrat ile alt sınıf, ruhanî olan ile olmayan, Doğulu ile Batılı, mutlu ile mutsuz, aydınlık ile karanlık, iyilik özü ile kötülük özü, Yunanlı ile Berber, Arap ile Acem, İranlı olanla olmayan, sermayedar ile proleter, havas ile avam, âlim ile halktan kişi vs. arasındaki çelişkide olduğu gibi şirk dünya görüşüyle, yani ikicilik [iki parça görmek], teslis [üç parça görmek] ve çok parça görmekle uyumludur, tek parça görmek demek olan tevhidle değil. Bu yüzden, şirk dünya görüşü, toplumsal, sosyal ve sınıfsal şirkin alt yapısını oluşturmuştur hep. Yaratıcının çokluğu ise, yaratılanların çokluğunun açıklayıcısı, kutsayıcısı, ezeli ve ebedi ola-

---

13 "Nur" ayeti, bu tasviri "dünya"ya ilişkin çizmektedir. Ayrıca Tanrı ve dünya arasındaki özel bağıntıyı bu tevhidi dünya görüşünde ortaya koymaktadır. Varlığın tamamı, bir "yanan kandil"dir. Vahdet-i vücud ya da kesret-i vücud [varlığın birden çokluğu] değil, tevhid-i vücud deyişim bu anlamdadır.

rak göstericisi olagelmiştir şirkte.[14] Tanrıların çelişkisi de insanların çelişkisini doğal ve tanrısal göstermiştir bu dünya görüşünde. Tevhid ise bütün şirkleri olumsuzlamaktadır. Tevhidde zerrelerin tümü ve varlığın bütün devinim ve görünümleri uyum içerisinde yürümekte ve tek bir yöne doğru akıp gitmektedir. O yöne yönelmeyense yok olucudur.

İnsanın bütün toplumsal güçlere olan bağımlılığının olumsuzlanması ve insanın tüm boyutlarda kendine özgü bağıntısının bilinçle ve varlığa egemen olan iradeyle olması, tevhidi dünya görüşünün dayanağı, tüm yön ve amacı, inancı ve gereksinim duyduğu yan ile birlikte bir odak noktası olup dünyadaki tüm devinimler o tek mihverin çevresinde dönmektedirler; bütün zerreler, bütün kâinat her noktanın merkeze kadarki ışığının eşit olduğu bir dairede devinim içindedirler. Bu ise, varlığın manevi ve güçlü merkezidir; yani varlığın gövdesine egemen olan salt irade, salt bilinç ve salt güçtür. Yer, insan, Kâbe, tavaf da toplam olarak dünyanın gerçek cisimlenişi olup bu anlama gerçeklik bağışlamakta ve dünya görüşünden gerçek bir görünüm sunmaktadır.

Tevhidi dünya görüşünde insan, sadece tek bir güçten korkar, sadece tek yargıcın önünde sorumludur, sadece bir tek kıbleye yönelir ve sadece tek bir ele ve odağa çevirir bakışını, hepsi bu. Bunun karşıt kavramıysa şudur; ondan başka her şey hiçtir, boştur; tüm farklı yönelişler ve uğraşlar, rengârenk korkular, tamahlar ve dayanaklar anlamsızdır, yararsızdır, başıboşluk demektir.

Bu yüzden tevhid, bireye bağımsızlık ve yücelik bağışlar. Sadece onun -ki varlığın hâkimidir- karşısında teslim olmak, insanı korku ve açgözlülüğün alçaltıcı bağları ve yalancı güçler karşısında başkaldırıya zorlamaktadır.[15]

İNSANBİLİM; ÂDEM'İN YARATILIŞI

[Çelişki; Allah-İblis, Ruh-Balçık]

Kur'an'ın diliyle konuşuyorum. Çünkü en derin ve en ileri hümanizmi *Âdem* ve onun yaratılış kıssasında bulunuşumdur. *Âdem*, İnsan türünün tezahürüdür. İnsanın, biyolojik anlamda değil felsefî anlamda insanın türsel gerçeğidir. Kur'an, insandan biyolojik anlamda söz ettiğinde, tam olarak tabiî bilimlerin diliyle konuşur; Nutfeden, pıhtıdan, ceninden vb. söz eder. Fakat *Âdem*'in yaratılışında ise anlam, gizem ve felsefe dolu bir müteşabihin dili vardır. İnsanın yaratılışının, yani onun manevi gerçeği ve yazgısının, türsel niteliklerinin *Âdem*'in yaratılışında bir formülü vardır;

Allah'ın Ruhu+Kokuşmuş Balçık=İnsan.

---

14 "Halik [Yaratıcı], şirk dinlerinde "rab" [Tanrı]dan ayrıdır. Kimi zaman tanrıların kendileri, büyük bir yaratıcının yaratığı olmakla birlikte dünyanın ya da insanın ya da hayatın sulta sahibi olarak sayılıyorlardı; bir sınıfın ya da ulusun ve soyun özel mabudu olup beşeri şirki yoruma kavuşturuyorlardı.

15 Daha fazla açıklama için bak. İslam-şinasi, Tevhid Esası, 13. Aşama; Camie sinasi'yi Şirk [Şirk Sosyolojisi], Tahran Edebiyat ve İnsani Bilimler Fakültesinde verilen konferans; mi'ad-ı ibrahim [irşad'da ve Meşhed Üniversitesi'nde yapılan üç konferans.]

Kokuşmuş balçık ve Allah'ın ruhu, iki remiz ve iki sembolik işarettir. İnsan, gerçekte ne kokuşmuş balçıktan yapılmıştır, ne de Allah'ın ruhundan. Tersine birincisi, mutlak aşağılığı, yerinde saymayı ve duraklamayı göstermektedir. Ötekisiyse sonsuz ilerlemeyi ve bitimsiz yüceliği anlatmakta olup insan dilinde bu anlamı tam olarak ortaya koymak için Allah'ın ruhundan daha iyi bir bileşim bulunamaz.

Kur'an'ın sözü [İnsan, Allah'ın ruhundan ve kokuşmuş balçıktan terkip olmuştur] *İki Sonsuz* [Deux Infinis] adlı eserinde *Pascal*'ın yaptığı yorumla aynı anlamı taşımaktadır. *Pascal,* orada şöyle söylemektedir; "İnsan, iki sonsuz arasında bir varlıktır; sonsuz aşağılık ve güçsüz ile sonsuz yüce ve görkemli arasında..."

Fakat her ikisi de aynı gerçeği anlatmakla birlikte Kur'an'ın söyleyişiyle *Pascal*'ın söyleyişi arasında oldukça büyük bir mesafe vardır; Allah ile *Pascal* arasındaki mesafe kadar.

İnsani durum [situation humaine] -varoluşçuluğun dayandığı şey- da insanın fıtratı gibi, ikili bileşimine ve yaratılışının çelişkisine dayanan başka bir açıklamadır. Kur'an'dan anlaşıldığına göre insan, iki çelişik kutup olan Allah-Şeytan kutupları arasında bir konumda bulunan bağımsız ve sorumlu bir iradedir. Bu iki çelişiğin bir araya gelmesi -ki onun hem yazgısıdır, hem sergüzeştidir- onda hareketi, evrimsel-cebrî ve diyalektik bir hareketi ve insanın özünde ve yaşayışında çelişik iki kutup arasındaki sürekli savaşımı yaratır.

İkili ve çelişik Tanrı-Şeytan ya da ruh-balçık bileşimi [ki insan bu ikisinin toplamıdır], insanın diyalektik bir gerçeklik olduğunu söylemek ister.[16]

Allah ya da Allah'ın ruhu -ki mutlak ve sonsuz temizlik, yücelik, güzellik, görkem, güç, yaratıcılık, bilinç, görme, bilme, sevgi, rahmet, irade, özgürlük, bağımsızlık, egemenlik ve ölümsüzlüktür- insanda, onu doruğa doğru çeken, göğün görkemine, göksel miraca, Allah'ın ahlakıyla donanmaya sürükleyen bir yeti ve çekimdir. Oraya kadar ki insan, doğanın bütün gizlerinin bilincinde olacak bir bilgiye ulaşır; maddi ve manevi bütün güçlerin, yerin ve göğün, güneşin ve ayın, hatta Allah'ın meleklerinin -Allah'a en yakın melekler de dâhil- onun karşısında teslim bayrağını çekerek yere kapandıkları, dünya saltanatına

---

16 Biliyorum elbette: "İki zıddın birleşmesi olanaksızdır." Yine "İki çelişiğin birleşmesinin ve ortadan kaldırılmasının olanaksız olduğunu" da biliyorum. Ama bu, aslında mantıkla, Aristo mantığıyla, yani biçimsel ve zihinsel mantıkla ilgili bir olaydır. Ne var ki diyalektiğin zihinsel biçimlerle ilgisi yoktur. Diyalektik, özdeş gerçekliklere yöneliktir, "zihin" ve "aklı biçimler"in hareketini değil, "öz"ün ve doğal nesnelerin hareketini anlatır. Zihin dünyasında, tek bir nesne aynı anda, sıcakken soğuk olamaz; aynı biçimde büyük olduğu aynı anda küçük olamaz. Bunun doğada olanaksızlığı bir yana bu esas olarak böyledir. Akıl, diri bir varlığın ayrı durumda ölü olabileceğini düşünemez. Çünkü ölüm ve hayat, birbirinin çelişiğidir. Ama fizik dünyada aslında ölüm ve hayat yanyana ve birliktedir. Bir paranın iki yüzü gibidir ölüm-ve hayat. Ağaç, hayvan, insan, toplumsal düzen, annelik şefkati, aşk ve benzerleri, yaşadıkları ve olgunlaştıkları sırada aynı zamanda kendi yaşlılık ve ölümlerini de yaratırlar. Hz. Ali şöyle der: "Bir insanın aldığı soluklar, onun ölüme doğru attığı adımlardır!" Hayat soluğu, ölüm adımıdır.

dayalı bir varlıktır; tanrımsı bir kuldur. Bilinçli, gören, yaratan, yargılayan, bilen, hikmetli, müdebbir, temiz ve yüce bir iradedir. Yeryüzünde Allah'ın emanetçisi, cennetteyse ölümsüz bir yaratık olan bir iradedir o.

Niçin? Nasıl? Ondan bir yarı parçadır; Allah'ın ruhudur. Bu ise onu yücelmeye, evrime, 'mutlak'a, Allah'la, ilahî doğa ve yaratılışa doğru kanatlandırılan, devinim ve yücelişe doğru sürükleyen tezdir. Ne var ki birincisiyle çelişen güçlü bir etken de onu çökeltileşmeye, donuklaşmaya, duraklamaya, ölüme, aşağılığa, çirkinliğe ve kokuşmaya çekmek ister. Böylece, tanrısal bir ruh taşıyan ve sel gibi çağlayıp coşarak akan, önündeki pislikleri süpüren, kırıp döken ve yolunda yeşillikler, mutluluklar, bahçeler ve güzellikler filizlendiren, tüm bunları, denize, mutlak saf ebediliğe ulaşmak. İçin yapan insanın, sel suyunun dibine çöken, dibe oturup kalan, pekişip sertleşen, yarılan, testicilerin çamuru gibi [salsal ke'l-fahhar] yeri kaplayan, kaynakları tıkayan, tohumları altına alan, yeşilliklerin üzerine çöken ve üzerinde hiçbir ot bitmeyen lığ gibi, devinimінden geri durmasını, durağanlaşmasını, tarla yerine balçıklık, deniz yerine bataklık olmasını, hareket yerine duraklama, hayat yerine ölüm, Allah'ın ruhu yerine kokuşmuş balçık ve taşlaşmış lığ olmasını sağlamaya çabalar. Bu ise, tezi reddeden, çürütmek isteyen, insanı tezin karşıtı bir yöne sürmeye çabalayan antitez [tezin karşıtı]dir.

Bu iki çelişiğin bir araya gelmesiyle savaşım ve devinim ortaya çıkar. Sonuçta da evrim, bu ikisinin sonuç ve bileşimi [sentez]dir.

Allah'ın ruhu ile kokuşmuş balçık arasında iki sonsuz arasındaki kadar uzaklık vardır. İnsan ise bu ikisi arasında seçim yapması gereken bir ikircik, bir sallantı, bir özgür iradedir. Balçığın içinde, sertleşmiş lığların altında, ruhu, Allah'ın ruhunu seçmek ne kadar da zor ve ağırdır. O yanda, üstünün en üstünü, hayal edilebilenden daha yüce ve büyük olan sonsuz ve mutlak yetkinlik, güzellik, gerçek, güç, bilinç ve irade bulunmaktadır [ahiret]. Bu yanda da aşağının en aşağısı, mutlak ve sonsuz eksiklik, çirkinlik, yanlışlık, güçsüzlük, bilgisizlik ve tutsaklık, hayal edilebilenden daha aşağı, daha çirkin, daha bencildir [dünya].

Böyle olduğunu görüyoruz bunun. Ruhun görkemi, yücelik, güzellik, bilinç, iyilik, temizlik, inanç, fedakârlık ve yaratılış saflığı bakımından insan zihnini şaşkınlığa düşüren, hiçbir maddi ve gaybî varlığın, melek ve perinin sahip olamadığı yerlere yükselmiş insanlar tanıyoruz. Pislikte, alçaklıkta, zaafta, çirkinlikte, korkaklıkta, canilikte, hiçbir canlının, hiçbir mikrobun ve hiçbir şeytanın, tozlarına bile yetişemeyeceği insanlar görüyoruz. Çünkü pislikte, çirkinlikte ve kötülükte de insan, yetkinlik, özgürlük ve güzellikte olduğu gibi bitimsizlik sahibidir. Şu anlamda ki bir ucu Tanrı'dır, bir ucu şeytan. İki aksa [uç] da iki mutlak olanak. İnsan sonsuz sayıda aşağı ile sonsuz yücenin bulunabileceği bir caddedir. Bu cadde, varlık alanında çekilmiş bir çizgidir. Her şeyin içinden geçmektedir. İnsan ise 'sorumlu bağımsız irade'dir. O, hem seçmek

durumunda olan irade, hem de seçilmek durumunda olan muraddır. Brahmanizm'deki söyleyişiyle; Hem yolcu, hem yol, hem de gitmektir. Kendi balçıksal benliğinden, tanrısal benliğine doğru sürekli bir hicret içindedir insan. İnsan, bu özlerin bir araya gelişi, diyalektik varlık ve ikili[17] bir acubedir. Tanrı ise burada, yani insanın özünde, insanın hayat yolunda bir sonsuz yön anlamına gelir. Aynı biçimde balçık ve çamur da bu anlama gelir.[18] Yoksa insanın gerçek yapısı, onda bugün gördüğümüz ve bilimin sözünü ettiği, tanıdığı ve tanıyabildiği şeydir.

Kur'an da onun yaratılış ve yapısını bilimsel [felsefî değil] bir anlatımla tekrar tekrar ortaya koymuştur. Onda Allah'ın zatından hiçbir unsur yoktur; olmayacaktır da. Allah, onda, Allah'a doğru -mutlak öze ve bitimsiz olgunluğa- varan bir yöne gitmek için bir yetenek ve olanak anlamındadır.

Bu yüzden, şu derin anlamlar taşıyan, "Biz Allah'tanız ve ona dönücüleriz." sözünü ben yaygın tefsirlerin anlamlandırdığı gibi anlamlandırmıyorum. Bundan ölüm ve kabir şeklinde bir anlam çıkarır söz konusu tefsirler. Sanki kabre düştüğümüz andan başlayarak Allah'ın iradesi altında olmaktayız ve Allah'ın memurları bizi bu dünyadan -ki bizim malımızdır- alıp nakletmektedirler. Ayrıca vahdet-i vücutçuların verdiği şu anlamı da vermiyorum; İnsan, Allah'ın öz zatına hulul etmekte [geçmekte] ve denizde bulunan ve dağıldığında deniz haline gelen köpük gibi kendinde fani ve Allah'ta baki olmaktadır. Bu ayette *fîh* [onda] değil *ileyh* [ona] denildiğini görüyoruz. Yani onda değil, ona doğru döneriz. İnsanın evrim yönünden, yani sonsuz olgunluktan söz edilmektedir.

İnsan, bu diyalektik olgu, sahip olduğu çelişik ikili yapı nedeniyle zorunlu

---

17 İslam'daki "Allah-şeytan" ikiciliği [dualizm] ile Zerdüştlük ve Maniheizm gibi ikici dinlerdeki "Tanrı-Şeytan", "Aydınlık Zurvan-Karanlık Zurvan" ikiciliği aynı olmayıp İslam'daki "Allah-Şeytan" ikiliği tevhidle de çelişmez. İslam'da "Ahura-Ehrimen" [Tanrı-Şeytan] çatışması, savaşımı ve ikiliği "dünya"da değil "insan"da söz konusudur. Şeytan, antitez ya da Allah'ın karşıtı değil, Allah'ın aciz ve muti kuludur ve insanla olan düşmanlığında Allah'tan ruhsat almıştır [Şeytan için bağımsız bir gücün varlığının olumsuzlanması]. O, insanın tanrısal yarısının antitezidir. "Aydınlık ve karanlık", "Allah ve İblis" çatışması, İnsanların dünyasında [toplum ve birey] gerçekleşir. "Allah-İblis" toplamı ise insan demektir. Yoksa dünya, mutlak ve rakipsiz saltanat Allah'ındır. Dünyada hep aydınlık, iyilik ve güzellik vardır. Orada hayır ve şer çatışması yoktur. Orada Ehrimen [Şeytan]'ın yeri yoktur.

18 Görünümde ortaya çıkan benzerlikler yüzünden, kimileri, benim burada kullandığım kavram ve terimlerin, mutasavvıfların, Hint filozoflarının, Platonistlerin ve vahdet-i vücuda, hatta hululiyeye ve müşebbeheye inanan kimi İslam kelamcılarının sözleriyle benzer olduğunu düşünmektedirler. Bu görünüşteki benzerlikler nedeniyle sözlerimi onlarla karıştırmamak gerek. Çünkü ben, onların, Allah'ın zatı, sıfatlarıyla olan ilgisi, vahdet-i vücud, hadis ve kadim farklılığı, heyula, cevher, akl-ı evvel, nüfus-i felekiye, envar-ı ispehbodiye vs. konularında yaptıkları araştırmaları anlamıyorum. Anlamak da istemiyorum. Aslında kendileri de anlamıyorlar; Allah korusun, sizin de anlamanız gerekmiyor! Çünkü o "akıl almaz hayaller", anlaşılmak için değildir asla. Burada söylediğim şey, bütünüyle bir gizem ve işaret anlamındadır. Söylediklerimin tümü, insanı değerler, inanç, ahlak ve eylem konuları anlamındadır. Sürekli olarak kaçıp ürktüğüm birincil felsefe sorunlarından, kelam konularından, tasavvuftan, eski hikmetten, malihülyalı saçmalardan, dünya ötesine ait hayallerden söz etmiyorum.

olarak hareket konumundadır; çelişme ve savaşım alanı onun kendisidir. İki güç arasındaki bu savaşım, ondaki sürekli evrimi gerçekleştirir.

Bu hareket, balçıktan Allah'a doğrudur. Allah neresidir? Nereye kadardır? Sonsuzluktadır. Sonuçta insan hiçbir durağa varamaz; Allah'ta yerleşmez. Bu toprak Allah mesafesi, insanın olgunluğunun evrimsel uzanımıdır. Ama ona doğru, onun yönünde evrim ve devinim halindedir sürekli. Yani sonu 'O' olan yüceliş ve yükseliş uçuşundadır insan. Ne var ki sonu olmayan bir yüceliştir bu. O ise sonsuz, sınırsız ve uçsuz bucaksızdır. Bu da insanın; sonsuz aşağılıktan sonsuz yüceliğe dek uzanan hareket ve devinim çizgisini ve aynı zamanda da onun evriminin [tekâmül] nereye değin olduğunu gösterir; Allah'a değin, Allah'ın ruhuna değindir, yani sonsuza değindir, yani dur durak bilmez onun evrimi.

Sabit standartların burada ne rezilliklere düştüklerini görüyoruz. Ne değişmez standarttırlar ya? Kim sabit bir standart ortaya koyabilir? İnsan, bir seçimdir; savaşım, çaba ve tanımadır; bir sürekli olmadır, sonsuz bir hicrettir; kendinde hicrettir; balçıktan, Allah'a değin hicrettir [enfüsi hicret] insan.[19]

Balçıktan Allah'a dek çizilen yol ise mezhep [din] adını alır. Mezhebin yol anlamına geldiği açıktır. Mezhep, hedef değildir; yol ve araçtır. Dinî toplumlarda görülen bahtsızlıkların tümü, mezhebin [dinin] ruh ve yön değiştirmesi ve sonuçta, sahip olduğu rolün değişmesi nedeniyledir. Bu ise dini hedef kıldıkları için böyle oldu. Siz bir caddeyi hedef kılıp tuğla, asfalt ve süslemeyle uğraşın; yüzlerce yıl, nesilden nesile bu cadde üzerinde çalışın; caddeperest olun, caddeye inanın, onu sevin, ona aşk besleyin; onu gördüğünüzde ya da adı kulağınıza çalındığında coşku ve heyecandan ağlamaya başlayın; ona yan bakanla savaşın; bütün zaman ve paranızı onu süslemeye, onarmaya, temizlemeye verin, yaşamanızla ilgili işlere koşmak için onu bir an olsun terk etmeyin, hep onun üzerinde yürüyün, onda eğlenin, ondan söz edenin; toprağını yüzünüze gözünüze sürün, derdinize deva yapın. Ne olacaksınız? Kayıp. Evet, sizin bu doğru, tam ve gerçek yolunuz, sizi hedeften alıkoymaktadır; sizi bir yere götürmemektedir. Yolda kaybolmak, yolu kaybetmekten kötüdür.

Duyduğunuz bu gerçek ve doğru yol, bu sırat-ı müstakim, bu düz ve kutsal yol, bundan önce binlerce kişiyi amaca ulaştırmıştır. Ama şimdi sizi, bir ömür boyunca durağan bırakmıştır. Tam olarak, yanlış yolu, kaybolmuşluk ve avarelik yolunu seçmiş kimseler gibi olmuşsunuz.

Niçin? Çünkü siz, yolu gezinti yeri kıldınız. Yol yürümeyi, kutsal park, kutsal mezar ve pansiyon haline getirdiniz. Şia'ya bir bakın. İmam -yani insana kılavuzluk eden, yolu gösteren kişi- gaybî kutsal bir kişi, sadece övülmesi, ta-

---

19 Benim Kur'an'da "muhaceret" esası ve tarihteki rolü konusundaki görüşümle ilgili bilgi için bak: "Hicret ve Temeddun" [Hicret ve Medeniyet], Konferans, İrşad. Muhammed Hatemi Peygamberan [Peygamberlerin Sonuncusu Muhammed] adli kitabın "Ez Hicret'ta vefat" [Hicretten Ölüme Değin] başlıklı bölümü.

pınılması, aşk beslenilmesi, yüceltilmesi ve başkaca hiçbir şey yapılmaması gereken insanüstü bir şahsiyet ve asalet haline gelmiştir onun için. Din, esaslar, hükümler ve dinî kişilikler hedef olmuşlardır. Bu yüzden bunlar, kimseyi hedefe ulaştırmaz. Namaz bir araçtır. Kur'an, şöyle der namaz için; "Aşırılıktan ve kötülükten alıkoyma aracı." Oysa şimdi bu özel hareket ve sözlerin kendileri hedef olmuşlardır. Bu yüzden böylesine karmaşık, hassas ve teknik bir hal almıştır, ama etkisi kalmamıştır.

Bence, İslam kültüründe çeşitli alanlarla ve türlü türlü nüanslarla din için kullanılan ad ve terimlerin tümü *yol* anlamındadır. Din kelimesinin kendisi, hikmet, kutsal akıl gibi kullanılan anlamları dışında yol anlamını da taşır. Öteki kavramlar da bu anlamı içerirler; Silk, şer, şeriat, tarikat, sırat, mezhep ve ümmet.[20]

Dolayısıyla mezhep [din], insanı aşağılıktan, donukluktan, cehaletten, çamurca yaşayıştan, iblisçe yapıdan yüceliğe, devinime, görmeye, ruhsal yaşayışa, tanrısal yapıya götüren bir yoldur balçıktan, Allah'a dek olan yol seni bir yere götürürse dindir; yok götürmezse ya yanlış yola gitmişsindir ya da yolu yanlış gitmişsindir. Her ikisi de aynı kapıya çıkar. Bu yüzden Müslüman da kâfir gibi, Şia da Sünni gibi, hiçbiri bir yere varamazlar.

Şöyle diyebilirsiniz; Ama Müslüman olmayanların durumları şu anda bir oranda daha iyidir. Şiilerin durumlarıysa Şii olmayanlardan daha iyi değildir.

Doğrudur. Yanlış yolda gitmiş olan biri, doğru yol yürürse, doğru yolu doğru yolda yanlış yürüyenden daha tez bulabilir. Uzakça bir yolda yürüyen, geç de olsa bir yere ulaşır. Doğru yolu yanlış yürüyenler ya da bizim gibi geri geri gidenlerse ya aslında oturup yolun faziletlerinden söz etmektedirler ya da adımlayarak gezinti yapmaktadırlar. Başları kendilerine bağ olmaktadır. Bu yüzden her ikisi de bahtsızdır. Çünkü doğru ve hak yolda olduklarına ilişkin binbir delilleri vardır; bundan önce, bu yolun yolcularının menzile ulaştıklarına, hem de doğru söylediklerine ilişkin bin bir örnek ve belgeleri vardır, tüm bu kanıt, ayet, yakin ve güvene karşın, geri kalmışlık tüm görkemiyle durmaktadır. Sonuçtaysa kendilerine karşı bir kuşkuları, bir şeyler yapmak, kendilerini değiştirmek, kusur ve hastalığın nerede olduğuna bakma çabaları yoktur. Bu yüzden, ineğe tapan, Allah'a tapandan daha ileri geçer; Allah'a inananınsa haberi bile olmaz.

Ali, binbir kanıtla *Ömer*'den daha iyidir; bu ise *Ali* şiasına, zamanı, yezidin akıbetinden daha kötü de olsa huzur, güven ve gurur verir. Bu da onun ve halkın can belası olur. Ne kimsenin sözünü dinler, ne de yaptığı işten kuşkuya düşer. Görüyoruz ki *Ali* vardır; *Ali*'nin yolu vardır; o da *Ali*'nin yolundadır.

---

20 Silk: İnce dağ yolu [cılga], Şeriat: Suya inen ve insanların su almaları için kullanılan ırmak kıyısı yolu. Tarik: Bir ülkeden, bir kentten bir ülkeye, bir kente uzanan büyük yollar, Mezhep: Sefer yolu, Sırat: Mabede giden yol, Ümmet: Bir önderin ardında bir yol üzerinde hareket halinde olan bir grubun uyum ve gidişi.

Ama yolunu şaşıranlar, ondan daha ilerdedirler, hatta. *Ali* şiasını kendi şiaları yapmışlardır. Niçin? *Ali*'nin yolu, *Ali* şiasının gezinti alanı olmuştur da ondan. İman ise put olmuş, gezinti alanının kalbine yerleştirilmiş, altından yapılmış kutsal bir heykel haline gelmiştir; imam, yol üzerinde virajları ve yönü gösteren bir işaret değildir artık.

İnsan dizgesini tanımlamak için *Âdem* kıssasından elde edilen unsurlar dizgesi şu şekildedir; İnsan, sürgün edilmiş bir tanrımsıdır; zıtların bir araya gelmesidir. Diyalektik bir olgu olarak Allah-Şeytan, ruh-balçıktır; kendi yazgısını oluşturan özgür iradedir; sorumlu, yükümlü, Allah'ın istisnaî emanetini alan, bütün meleklerin tapındığı; yeryüzünde Allah'ın halifesi, Allah'a asi bile olan, görürlüğün yasak meyvesini yiyen, cennetten kovulan ve bu doğa çölüne sürülen, aşk [*Havva*], akıl [şeytan] ve isyandan [yasak meyve] oluşan üç çehre taşıyan. Sürüldüğü yerde [doğada] insanî bir cennet yaratmakla, sürekli savaşında balçıktan Allah'a dek yükselmekle ve bu balçık ve lığ halindeki hayvanken Allah'ın ahlak ve yapısını almakla görevli alandır.

TARİH FELSEFESİ; HABİL-KABİL

Bu öğretide tarih felsefesi bir bilimsel zorunluluk esasına dayanmakta olup sürekli bir akımdır. Tıpkı insanda olduğu gibi, insanlığın başlangıcından bu yana her yerde baş göstermiş ve tarihi oluşturmuş olan ve iki düşman ve çelişik unsur arasında süregelen bir diyalektik çelişki ve savaşım söz konusudur tarih felsefesinde de. Tarih, insan türünün zaman çizgisindeki devinimidir. İnsan türüyse küçük dünyadır; varlığın en yetkin görünümü, yaratılışın tezahürüdür. Doğa ise onda bilince ulaşmıştır; onun çizgisinde evrime, bilinçli ve kendinde olan diri bir olmaya doğru yol alır.

Başka bir deyişle insan, varlığın mutlak irade ve bilinci olan Allah iradesinin tecellisidir. İnsan bu insanbiliminde Allah'ın dünyadaki temsilcisi, yeryüzündeki halifesidir. Dolayısıyla, insan olma serüveninden ve mahiyetinin oluşma sürecinden ibaret olan insan tarihi, rastlantısal olamaz, olaylarca yaratılmış olamaz, maceracıların oyuncağı olamaz; bu tarihin kof, boş, anlamsız, sonuçsuz ve bilinmez olması olanaksızdır.

Kuşkusuz, tarih, dünyanın öteki gerçeklikleri gibi bir gerçekliktir; bir yerden başlayıp kaçınılmaz olarak bir yere varacaktır. Hedefi olmalıdır tarihin, bir yöne doğru yürümelidir.

Nereden başlamıştır? Çelişkinin başlangıcından[!]; tıpkı insan gibi.

İnsanın kökenini insanbiliminde şu şekilde tanıdık; İnsan, balçıktan ve Allah'ın ruhundan mürekkeptir. *Âdem*'in öyküsüne bakın bir. *Âdem*'in öyküsünde insan türünden, gerçek ve felsefî anlamıyla insandan söz edilir. İnsan işte *Âdem*'deki bu ruh-balçık, Allah-Şeytan savaşımından başlar. Fakat tarihi nereden tanıyoruz? Nereden başlar tarih? *Kabil* ile *Habil*'in savaşından.

Âdem'in oğullarının her ikisi de beşerdir; doğal birer beşer. Ama birbirleriy-

le savaşmaktadırlar. Biri ötekini öldürür. Buradan başlar insanlık tarihi. *Âdem*'in savaşı özde [türde] gerçekleşen zihinsel bir savaştır. Bu ikisininkiyse hayatta gerçekleşen özdeş savaştır. Dolayısıyla *Habil* ve *Kabil* öyküsü, tarih felsefesini, *Âdem*'in öyküsüyse insan felsefesini göstermektedir. *Habil* ile *Kabil*'in savaşı tarihteki iki karşıt cephenin savaşıdır, tarihin diyalektik esasına göre. Dolayısıyla, tarihin de insanınki gibi diyalektik bir hareketi vardır. Bu çelişki de *Kabil*'in [Bence çiftçilik düzeninin, tekelci ya da bireysel mülkiyetin temsilcisidir.] *Habil*'i [Bence avcılık çağının ve mülkiyetten önceki ilkel ortaklık döneminin temsilcisidir.] öldürmesiyle başlar. Bundan sonra tarihin sürekli savaşı başlar. Tarih, baştanbaşa, katil *Kabil* kanadıyla, maktül *Habil* kanadı arasında, hâkim kanatla mahkûm kanat arasında olagelen savaşa sahnedir. *Avcı Habil, Malik Kabil* eliyle öldürülür. Yani üretim kaynaklarının genel paylaşım dönemi [hayvancılık ve avcılık çağı] ve kardeşlik ve gerçek iman ruhu, çiftçilik döneminin ve özel mülkiyet düzeninin, dinî aldatmacanın ve başkasının hakkına tecavüz etmenin gerçekleşmesiyle ortadan kalkar, mahkûm olur. O zaman *Kabil*, tarihte diri kalır. Hala da ölmemiştir.

Bu konuyu şuradan çıkardım; *Kabil*, kardeşinin güzel nişanlısına tutulmuştu. Bu yüzden ihtilafa düşmüşlerdi. İhtilafı gidermeleri için Allah'a kurban sunmalarını önermişti. *Kabil*, kurbanlık olarak bir deste solgun sarı buğday getirmiştir. *Habil*'se kırmızı tüylü genç ve kıymetli bir deve getirir. Bu yüzden *Habil*'i avcılık döneminin temsilcisi, *Kabil*'i de çiftçilik döneminin temsilcisi olarak görüyorum. Tarih, hayvancılık, yani avcılık döneminde [ki deve, bu öyküde bu üretim düzeninin göstergesidir] doğa, üretimin kaynağı olmuştur [Orman, deniz, ova ve ırmak]. Tüm kabilede üretim aracı olarak el ve tırnak kullanılıyordu daha çok. Kimi zaman da herkesin sahip olabileceği ve kendisinin yapabileceği araçlar vardı.

Üretim kaynaklarında [su ve toprak vs.] ya da üretim araçlarında [öküz, saban vs.], özel ve bireysel mülkiyet bulunmuyordu. Her şey, eşit olarak, herkesin kullanımındaydı. Kardeşlik ruhu [eşitlikten doğan], toplu ruhun kutsanması, toplumsal gelenek, ataya hürmet, ahlakî ödevler karşısında baş eğme, toplu yaşayışın sınırlarına mutlak ve kesin boyun eğme, yaratılıştan gelen safa ve gönül temizliği, dinî vicdani, barış ruhu, sevgi, fedakârlık vb. bu düzende insanın ahlakî özelliklerindendir. *Habil* ise böyle bir insanın temsilcisidir.

İnsanın çiftçilikle tanışmasıyla, insan yaşayışı, insan toplumu ve insan tipi, bence tarihin en büyük devrimi olan derin bir devrimin eline düşer. Bu, yeni insanı ortaya çıkaran, güçlü ve kötü insanı, medeniyet ve parçalanma çağını oluşturan bir devrimdir.

Çiftçilik düzeni, doğadaki üretim kaynaklarını sınırladı; üretim araçlarını geliştirip üretim ilişkilerini karmaşıklaştırdı. Tarım alanı -orman ve denizin tersine- özgürce, herkesin yetkisinde olmadığından, ilk kez olarak doğadaki bir şeyi kendine özel kılma ve başkalarını ondan yoksun bırakma gereksinimi be-

lirdi; Bireysel mülkiyet.

Bundan önce, insan toplumunda *birey* yoktu. Kabilenin kendisi bir bireydi. Tek parça toplum -ki herkes bir aile içindeki kardeşlerdir- bölündü. Doğadaki bir toprak parçasının -ki herkesin malıydı; herkesin mülkiyeti altındaydı- bir kişinin hakkı olduğu ve ötekilerin hak sahibi olamadıkları ilk gün, henüz kanun, din, veraset vb. gibi hiçbir kural ve sistem bulunmuyordu. Sadece güç vardı. Kabilenin güçlülerinin gücü ki ortak mülkiyet düzeninde kabilenin koruyucusu ve daha çok toplumsal haysiyet kazanma etkeni ya da daha çok av avlama etkeniydi; bunların hepsi de kabilenin yararınaydı, şimdi sadece hakkın belirlenme kaynağı tekelci yararlanmaların koruyucusu, bireysel mülkiyetin kazanılmasının ilk etkeni olmuştu. Bu yüzden *Marx*'ın, "Mülkiyet, güç kazanma etkenidir." şeklindeki görüşü, tarihin bu hassas anında, doğru anlaşılması için doğru yansıtılmalıdır. Şu anlamda ki işin başlangıcında, mülkiyeti bireye özgü kılan etken güç ve kudretti. Güç, bireysel mülkiyeti yarattı. Bireysel mülkiyetse güce süreklilik ve silah verdi; onu yasal, doğal ve meşru kıldı.

Özel rnülkiyet, tek parça toplumu ortadan ikiye böldü. Temel, sahiplenme ve bireysel mülkiyet üzerine kurulduğunda, zahitlik edecek, gerçek ve gereksinim duyduğu kadarıyla yetinecek hiç kimse yoktur. O zaman, bu gereksinimin miktarını kendisi belirlemelidir.

Burada, artık bir şey yapamayacağı zaman yetinir; artık istemiyorum diye bir şey yoktur. Önceki *Habil* düzeninde -ya da toplu mülkiyette- herkes, gereksinimi olduğu ölçüde avlanırdı. Çalışmak, gereksinimin giderilmesi için bir araçtı sadece. Üretimde kim daha çok hak etmişse daha çok kazanıyordu. Ama şimdi doğanın açık ve bereketli sofrasından uzaklaşıp sanatın [toprak ve tarım] hakir ve fakir sofrasının başına üşüşerek hırsla, açgözlülükle, aşırı istekle birbirlerinin canlarına da düştüler. Bu yeni toplumsal yaşayış ilişkisinde akbabalar, leş yiyen kuşlar [Kâbil'in öyküsünde kargalar] bütün zayıf kuşların kollarını kanatlarını kırarak her birini bir yana sürdüler. Hep birlikte, tek bir sesle, çöllerin bağrında, ırmak kıyılarında, deniz sahillerinde hareket halinde olan göçmen kuşlar grubu gibi bir toplum, şimdi bu özel mülkiyet, tekelcilik leşinin başında vahşice ve kinle dolu bir durumda kâh beriki ötekine pençe atmakta, kâh öteki berikini gagalamaktadır.

Sonunda bu insanlık ailesi, özgürlük, barış, hoşgörü ve mutlulukla dolu bu aile, düşman ve çelişik iki kutba dönüşür; Gereksinim ve iş gücünden fazlaca bir toprağa sahip olan bir azınlıkla, bunun tersine açlık çeken ve kol gücü bulunan, ama toprağı ve aracı bulunmayan çoğunluk. Yeni toplumsal ilişkide yazgı açık ve kesindir; Kölelik. İçinde, 'kendi'sinden başka hiçbir şeyi bulunmayan, ne toprağı, ne suyu, ne yüzsuyu, ne şerefi, ne soyu, ne sopu, ne ahlakı, ne izzeti, ne düşüncesi, ne bilgisi, ne hüneri, ne değeri, ne hakkı, ne hakikati, ne ruhu, ne anlamı, ne eğitimi, ne dini ne de dünyası bulunan bir sınıfın yer aldığı toplumsal bir düzen.

Bunlar, hep toprağın ürünüdürler. Bahçeden ve tarladan elde edilen çiçek ve meyveler, bu maddi ve manevi ürünlerin üretim kaynaklarının sahibi olan sınıfın, aşağı işler yapmadığından, kendini eğitip bilgi sahibi kılmak ve maneviyata, edebiyata, bilim ve sanata yönelmek için fırsatı, olanakları ve sermayesi bulunan sınıfın tekelinde olacaktır kaçınılmaz olarak. Her ikisi de, tek ruh taşıyan elbirliği içindeki önceki toplumda birlikte yaşıyor ve tek bir ruhla, tek bir yakınlıkla, tek bir haysiyet ve şerefle; kabile halinde hayat sürüyordu. Her ikisi de boş ellerle yan yana ormana ve denize gidiyordu. Doğanın servetini, çevrelerindeki hava gibi -ki onda ikisi birlikte soluk alıyordu- ve ülkelerinin gözleri önüne serilen alanları gibi -ki ikisi birlikte oturup seyrediyordu- kabileleriyle birlikte kullanan iki eşitti ve doğal olarak iki kardeşti her ikisi de. Her ikisi de bir *Âdem*'in çocuklarıydı. *Âdem* ise tek bir topraktandı. Ama şimdi, bu iki kardeş, mülkiyet leşinin başında, birbirinden uzaklaşmış olarak karşı karşıya geçmişti. Aralarında yargıda bulunan tek şey cana kasteden düşmanlıktı. Akrabalık bağı, kölelik bağı olmuştur artık. Eşitlik, ayrılığa kurban edilmiştir; kardeşlik, kardeş katilliğine dönüşmüştür. Din, aldatma ve çıkar sağlama aracı olmuştur; gerisi hiç. İnsanlık ruhu, barış ve sevgi ise kinci ruha, rekabete, mala kulluğa, açgözlülüğe, tekelcilik arayışlarına, aldatmacaya, baskıya, zulme, bencilliğe, taş kalpliliğe, katilliğe, hakları ayaklar altına almaya, sultacılığa, üstünlük taslamalara, faziletçiliğe, halkı aşağılamaya, güçsüzü horlamaya, kişisel çıkar yolunda her şeyi ve herkesi ezmeye, kardeşin canına kıymaya, babaya işkence etmeye ve hatta Allah'ı kandırmaya dönüşmüştür.

Bu şekilde, *Habil* [inançlı, barışsever ve fedakâr insan] tipiyle *Kabil* [şehvet kulu, mütecaviz, kardeş katili, inançsız ve maddeci insan] tipi arasındaki çelişki, ruh çözümlemesi ve bilimsel, toplumbilimsel irdeleme yoluyla derinlemesine anlaşılabilir. Bu yolla, onların çevresi ve işleri de tam açıklığa kavuşur. Böylelikle, her ikisi de aynı soydan, aynı anne-babadan oldukları, aynı eğitimi aldıkları ve aynı aile, çevre ve din içerisinde yetiştikleri halde -ve o çevrede, henüz, insan toplumu oluşmadığı ve çeşitli düşünsel çevreler, kültürel havalar, toplumsal gruplar olmadığı varsayıldığında, kardeşlerden her birinin farklı din ve öğretimlerin etkisi altında kaldıkları söylenemez- nasıl olup da birbirlerine bu denli zıt duruma geldikleri ve her birinin başka bir tipin sembolü oldukları öğrenilebilir.

Araştırmada uygulanması gereken bilimsel ve mantıksal yöntem şudur; Her yönden birbirine benzeyen, ama bir yönden birbirinden ayrılan ve çelişen iki olgudan her birinde etkin olan bütün etkenler, neden ve koşullar dizin halinde ortaya konulmalıdır. Bu yapıldıktan sonra her ikisinde ortak ve benzer olan yanları ayıklayarak böylece çelişen ve karşıt etken ya da etkenlere ulaşılmalıdır. Bu iki kardeşin öyküsünde de onların ayrılık yönünü oluşturan tek etken, her birini özel toplumsal ve iktisadî bir konum içine sokan farklı çalışma etkeni ve her ikisinin sahip olduğu çelişik üretim altyapısı ve iktisadî düzendir.

Bu kuramı açıkça pekiştiren şey, Habil tipiyle ilkel ortaklık çağı, bağımsız üretim ve avcılık dönemi insanın sınıfsal psikoloji ve toplumsal davranışının tam bir uyum içinde olmasıdır. *Kabil* tipiyse, sınıfsal toplum ve kölelik düzeni insanın toplumsal ve sınıfsal ahlakıyla, efendi psikolojisiyle uyum taşımaktadır.

İkincisi, tefsircilerin ve bilginlerin, *Habil* ve *Kabil* kıssasının, Kur'an'da nefsin [insanın] öldürülmesinin kınanması için anlatıldığı şeklinde bir yorumda bulunmaları, aslında -Fransızların deyişiyle- konuyu yüzeyselleştirmek ve basit göstermekten başka bir şey değildir. Benim görüşüm, doğru olmasa bile, onların olayı anladıkları ölçüde basit ve az yararlı değildir en azından. İbrahimi dinler, özellikle İslam, bu öyküyü, insan türünün dünyadaki yaşayışının başlangıcının eşiğinde ortaya çıkan ilk büyük olay olarak söz konusu etmektedir. O zaman bu dinlerin bütün hedeflerinin, bu sonucu [tefsircilerin vardığı sonucu] almak istedikleri olduğu inanılır bir şey değildir. Bu öykü, her ne olursa olsun, şu tür bir çıkarımda bulunulan sıradan bir ahlakî öyküden daha çok derindir; "Öyleyse, nefsi öldürmenin çirkin bir davranış olduğu ve bizim bu uygunsuz davranışa yaklaşmamamız ve ondan uzaklaşmamız gerektiği açıkça anlaşılmaktadır; hele de o taraf bizim kardeşimizse..."

Bence, Habil'in *Kabil* eliyle öldürülmesi, büyük bir değişimden, tarih çizgisindeki hızlı dönüşten, özellikle de, insanın serüveninde baş gösteren en büyük olaydan haber vermekte, onu derinlemesine açıklayıp, hakkında bilimsel, sınıfsal ve toplumbilimsel yorumda bulunmaktadır. Bu büyük olay ve değişim, ilkel komün döneminin son bulması, insanın avlanma yoluyla üretim şeklindeki ilkel eşitlik ve kardeşlik düzeninin [*Habil*] yok oluşu ve çiftçilik yoluyla üretimin, özel mülkiyetin ortaya çıkışının, ilkel sınıf toplumun ve parçalanma, sömürü, mala kulluk, inançsızlık düzeninin, düşmanlığın, yarışın, aç gözlülüğün, yağmanın, köleliğin ve kardeş katlinin başlayışıdır [*Kâbil*]. *Habil*'in ölüp *Kabil*'in hayatta kalmasıysa tarihsel özdeş bir gerçekliktir. Ondan sonra, dinin, hayatın, iktisadın, yönetimin ve halkın alınyazısının *Kabil*'in elinde olduğu çıkarımı da ileri ve eleştirel yapısı bulunan gerçekçi bir çözümlemedir. *Habil*'in ardında evlat bırakmadan gitmesi ve şu anki insanların hep *Kabil*'den geriye kalmaları[21] da *Kabil* düzeninde Kabilci toplum, yönetim, din, ahlak, görüş, yöneliş ve davranışın genellik taşıdığını, her toplum ve çağa egemen olan yaşamsal düzensizliğin, düşünce ve ahlak karışıklığının buradan geldiğini göstermektedir.

Bu durum, Âdemoğlunun yeryüzünde yaşamaya başladığı [bu ikisinin kız kardeşleriyle evlenmeleri][22] ilk günün, çelişkinin, düşmanlığın ve en sonunda

---

21 Burada soydan değil, tip ve düzenden söz edildiğini anımsatırım.

22 Müminlerden kimileri, insanlığı haramzadelikten kurtarmak amacıyla Habil ve Kabil'in nikahlarını şer'i kılmak için yeni çözüm yolları yaratmışlardı, ama ne yazık ki artık geç olmuş, iş işten geçmiştir! Fakat her ne olursa olsun, bu müminlerin hassasiyetleri, bu büyük ve hayati güçlüğü çözmede göster-

da kardeş katlinin başlangıcıyla bir arada bulunduğunu gösterir. Ayrıca bu durum, şu bilimsel gerçeği de kanıtlar; Birincisi, yaşam, toplum ve tarih, çelişki ve savaşım üzerine kuruludur; ikincisi, idealistlerin düşündüğünün tersine, bunun temel etkeni, din inancının gücüne, kardeşlik bağına, hak ve ahlaka üstün gelen iktisat ve cinselliktir.

İlk ihtilaf, *Habil* ile nişanlı olan kız kardeşi, *Kabil*'in kendi payına tercih etmesi, *Âdem*'in görüşüyle belirlenen nişanlıyı değiştirmekte diretmesi ve her ikisinin *Âdem*'in huzurunda şikâyette bulunmalarıdır. Bunun üzerine *Âdem*, kurban sunmalarını ve kimin kurbanı kabul edilirse ötekinin ona karşı boyun eğmesini önerdi. *Kabil* burada da sahtekârlık yapıp solmuş buğday getirdi [Alçaklığa bak ki ihtiyacı olduğunda bile hıyanet ediyor, hem de Allah'a. Bu haliyle o, bu düzenin insan tipini göstermektedir]. Böylelikle, sunduğu kurban kabul edilmedi. Yine sahtekârlık yaptı ve hevesinin yolunda Allah'ın sözüne kulak asmadı. *Habil*'i [ki şikâyetçi olmadığı, bir şey istemediği halde en güzel devesini, en değerli servetini rabbine sunmuştu ve doğal olarak da kurbanlığı kabul edilmişti] namertçe öldürdü.

Hatta bu ikisinin ölüm olayı sırasındaki konuşmaları düşündürücüdür. *Kabil*, ölümle tehdit ederken *Habil*, yumuşaklık, şefkat ve teslimiyet içinde şöyle der; "Ama ben sana el kaldırmam."

Habil insanı, toplum ve düzeniyle birlikte, bu sadelik içerisinde, en küçük bir direniş göstermeksizin ezildi. *Kabil* insanı ve düzeniyse, tekelci ve mütecaviz duruma geldi.

Burada ben, "Bu öyküde cinsellik konusu iktisattan daha güçlü ve öncelikli bir etken olarak gösterilmemiş midir?" şeklinde bir soru işareti koymuştum önceden. Burada Freudizm daha başarılı görünmüyor mu? Bu karmaşada ilk kelime yine kadındır. Yine aynı şekilde babaları *Âdem*'in serüveninde her şey *Havva*'dan başlamamış mıydı?

Ama daha derin düşünürsek konunun bu basitlikte ve doğrultuda olmadığını görürüz. Çatışmanın ilk kaynağının, *Habil*'in nişanlısına *Kabil*'in meyletmesi olduğu doğrudur; yani *Freud* haklıdır. Fakat *Freud* da ilk etkeni - seksualite- tanımadan önce başka etken ya da etken ve nedenler dizgesinin de bulunduğunu kabul ederse, burada bu öykünün *cinsellik etkeninin öncelikli ve temel oluşu* esasıyla çözümlenemeyeceğini kabul edecektir. Çünkü *Kabil*'in *Habil*'in nişanlısına olan eğilimi nedeniyle anlaşmazlığı başlattığı doğru olmakla birlikte, önsel bir konuyu gündeme getiren bir soru söz konusudur bundan önce; Birincisi, bu iki kardeşten niçin *Kabil* gösterir bu hassasiyeti? Oysa her ikisinin de benzer tepkileri, birbirine yakın ve aynı ölçüde taassup ve ayak diremeleri olmalı değil miydi? [Şu esasın anımsatılması, burada önem taşımaktadır; Her ikisinin de her bakımdan benzer veraset ve çevreleri bulunmaktay-

---

dikleri çabalar ve insanlığın ve özellikle de müslüman toplumun derdini paylaşmaları ve onlara karşı sorumluluk duymaları takdir edilecek bir lütuftur.

dı.][23] İkincisi, böyle benzer koşullarda bilimsel bakımdan iki kardeşten sadece biri böyle bir hassasiyet taşıyor olsa bile niçin bu *Kabil* olmuştur? Üçüncü ve önemli bir olgu olarak, öykü metninden, bu ikisinin konuşmalarından, her birinin davranışından ve ayrıca öyküyü anlatan Kur'an'ın görüşünden, Hıristiyanlık, özellikle de Yahudilik metinlerinden, bunun yanında tefsirlerden, tarih kitaplarından ve İslamî rivayet ve hikâyelerden -bu görüş oldukça önemli ve temel bir görüştür- *Habil*'in bir iyilik tipi *Kabil*'in ise bir kötülük tipi olarak tanındığı anlaşılmaktadır. Karakterden değil, tipten söz ediyorum. Örneğin, *Kabil*'in sadece şehvetperestlik ya da maddecilik hasleti taşıdığını, *Habil*'inse sadece dinî ya da duygusal bir özelliği olduğunu söylemiyorum, hayır. Biri, kötü bir insanın, ötekiyse iyi bir insanın tezahürüdür. Bu yüzden ben, *Habil*'in sağlıklı fıtrî bir insan olduğu ve toplumsal düzenin, düzensiz ve insanlık dışı çalışma ve iktisat hayatının onu âline etmediği, bozmadığı, kirletmediği, saptırmadığı, kusurlu ve eğri hale getirmediği ve *Marcuse*'nin söyleyişiyle kırılmış, düğümlü ve kirli ürünler elde etmediği sonucuna vardım. Bu yüzden, babasını seven, kardeşine şefkat duyan, Allah'a iman besleyen, hakka boyun eğen, saygılı ve takvalı bir adam olmasının ve kardeşinin tersine, cinsel eğilim için onca coşku ve şevkle yanıp tutuşmamasının yanı sıra *Habil*, güzellik karşısında da tepkisiz ve duygusuz olmamıştır. Çünkü *Kabil*'den kaynaklanan bunca kötülükler ve sıkıntılar boyunca, hatta *Kabil*'in kendisini ölümle tehdit etmesine karşın, bir kez olsun, zahitçe bir tavırla "Gel ağabey, biz hayrından vazgeçtik, önemi yok. O çirkin bacıyı al da başına çal." dememiştir. *Habil* bir insandır. *Âdem*'in oğludur; ne bir eksik, ne fazla. Bu öyküyü nakleden bütün metinlerde onu böyle betimlemek istemişlerdir. Bence bu, şu nedenle olmuştur; Çelişki ve ayrılık bulunmayan bir toplumda yaşıyordu; işi de bağımsız bir işti. Ne deveye biniyordu, ne de eşek gibi, yükün altına giriyordu. Ne raiyet sahibiydi, ne de şehriyarın kölesiydi.[24] Sadece insandı o. Herkesin, hayatın bütün nimetlerinden, toplumun bütün maddi ve manevi olanaklarından eşit ve ortaklaşa olarak yararlandıkları ve hep birlikte [ki birbirleriyle kardeş de olacaklardır] sağlıklı, güzel, şefkatli, temiz, saf, dost ve iyi ruhun yetiştiği bir toplumdur *Habil*'in toplumu.

Kabil, öz olarak kötü değildir. Onun özü, *Habil*'in özüdür. Hiç kimse, kötü özlü değildir. Hepsinin özü, *Âdem*'in özüdür. İnsan karşıtı toplumsal bir dü-

---

23 Yani örneğin, her ikisi kardeşti ama birinin sözgelimi Kum'da, ötekinin de Paris'te okumuş, birinin "Feza" ve "Mekteb-i İslam" dergilerini, ötekininse "Zen-i Rüz" [Günün Kadını] ve "İn Hefte" [Bu hafta] [Akşamcının yayın organı] dergilerini izlemiş olduğunu ya da kalıtsal bakımdan, örneğin Kabil'in büyük annesinin "seyyide" olduğunu söyleyemeyiz!

24 Şair Sa'di'nin şu dörtlüğüne gönderme var [Çev.]:
"Ben ne deveye binerim
Ne eşek olup yük altına girerim
Ne raiyetim vardır benim
Ne şehriyara köleyim."

zende, sınıfsal bir toplumda, köleliği ve efendiliği geliştiren bireysel mülkiyet rejiminde, insanları ya kurt, ya tilki, ya da kuzu haline getiren bir rejimde ve bu düşmanlık, rekabet, taş yüreklilik, paraya kulluk, aşağılık, açlık, oburluk, esaret, kayıtsızlık, güç, para ve aldatmaca sahnesinde yaşam felsefesi, yağma, çıkarcılık, tutsak etmek, sultacılık ve yemek üzerine kuruludur. Söyleşmek, sövgüden, yalandan ve yağcılıktan ibarettir. Yaşamak, zalimlik, zulme boyun eğmek, bencillik, aristokrasi, yığıcılık [stokçuluk], boynu kalınlık ve kendini süslemeye düşkünlüktür. Toplumsal ve insanî ilişkiyse, vurmak, yemek, emmek, emilmektir. İnsanlık felsefesi de, olabildiğince lezzet, olabildiğince servet, olabildiğince şehvet ve olabildiğince güçlenmektir. Her şey, döner dolaşır, kendine tapınmaya geri gelir; herşeyin ve herkesin ego için, aşağılık kaba ve haris ego için kurban edilmesine çıkar bütün yollar.

O zaman, iyi, temiz ve şefkatli *Habil*'in kardeşi, *Âdem*'in öz oğlu olan *Kabil*, cinsel eğilimi [çok fazla güçlü ve delilik derecesinde bir aşk olmayıp, tersine geçici bir heves olmakla birlikte] uğruna rahatlıkla yalan söyleyen, rahatlıkla hıyanet eden, vicdanı sızlamadan imanını batağa sürükleyen, hepsinden daha rahat bir biçimde kardeşinin başını koparan bir varlık durumuna gelir. Bu işler, ondaki cinsel eğilimin her şeyden kuvvetli olmasından değil [Bay *Freud*], tersine daha basit olarak, ondaki insanî erdemlerin oldukça güçsüzleşmesinden, güçsüz bir hevesten daha güçsüz duruma gelmesinden kaynaklanmaktadır. Sizin sözleriniz Bay *Freud*, eğer doğru olsaydı ve ondaki cinsel etken ona her işi yaptıracak kadar -ki yaptı- güçlü olsaydı, kurban sunulan yere kızıl tüylü en değerli deveyi götüren *Habil* değil, o olurdu. *Freud*'un dediği doğru olsaydı, babasının önerisini duyunca, ovaya koşup bütün harmanlarını ateşe veriyorken görmeliydik *Kabil*'i.

Oysa onun, elinden kaçırdığı aşkını elde etme yolunda Allah'ın rızasını kazanmak için Allah'ın huzuruna bir demet buğday getirdiğini, hem de öyle insafsızca ki solup sararmış bir buğday demeti getirdiğini gördünüz.

Olayı bu denli ayrıntılı anlatmamın nedeni şuydu; Birincisi, öykünün ahlakî bir öğüt oluşunu olumsuzlamak, olayın bundan daha ciddi boyutları bulunduğunu ortaya koymak amacındaydım. İkincisi ise bu öykünün iki kardeş arasında geçen bir dava olmadığını, zaman sürecinde iki kanattan, iki tarih hikâyesinden, parçalanmış insanlık serüveninden ve hala bitmemiş olan bir savaşın başlangıcından söz ettiğini anlatmak istiyordum.

Habil Kanadı, güçten düşürülmüş mahkûm kanattır; yani insan toplumlarına egemen mülkiyet düzeni olan *Kabil* düzeninin esiri ve tarihin öldürülmüş kesimi durumundaki halktır. Bu savaş, *Kabil*'in bayrağının nesilden nesile egemen sınıfların ve *Habil*'in kanının diyet ve çağrısının da nesilden nesile mirasçılarının -adalet, özgürlük ve gerçek iman yolunda savaşım veren mahkûm halkın- eline geçtiği tarihin bitmeyen savaşıdır. Bu savaş, bütün dönemlerde, her çağda bir başka biçimde sürüp gitmektedir. *Kabil* kanadının da silahı din-

dir, *Habil* kanadının da.

Bu yüzden, dinin dine karşı savaşı da tarihi bir savaştır. Toplumsal şirki, sınıfsal farklılaşmayı yaymaya çalışan şirk diniyle, sınıfsal ve sosyal birliği yaymaya çalışan tevhid dininin savaşıdır bu. *Habil* ile *Kabil*, şirkle tevhid, sınıfsal ve sosyal parçalanmayla adalet ve insanı vahdet, aldatmaca, uyuşturma ve mevcut durumu iyi gösterme diniyle bilinç, hareket ve devrim dini arasındaki bu tarihi savaş, ahir zamana dek hep sürecektir. *Kabil* ölecek, Habilci düzen yeniden gerçekleşecektir o zaman. Bu zorunlu devrim, *Kabil* tarihinin sonudur. Böylece, dünya yüzeyinde eşitlik gerçekleşir; sonunda tevhid ve insanî kardeşlik istikrar kazanmayı başarır. İstikrar, adalet demek olup, tarih zorunlu olarak oraya varacaktır. Evrensel bir devrim, tarihsel ve sınıfsal bir öç alma biçiminde adalet, kesin olarak insan yaşayışının her yanına yayılacak ve Allah'ın şu müjdesi yetişecektir; "Yeryüzünde çaresizlik ve güçsüzlüğe düşmüş kimseleri insanların önderleri ve yeryüzünün varisleri kılmak istedik."

Bu, *Habil* ve *Kabil* savaşıyla başlayan ve bütün insan toplumlarında, egemen düzen ile mahkûm kesim arasında süregelen diyalektik karşıtlık esasınca gerçekleşecek olan geleceğin zorunlu devrimidir. Tarihin zorunlu yazgısı, adaletin kıst'ın ve gerçeğin zaferi olacaktır.[25]

Her dönemde, her birey, tarih boyunca aralarında sürekli savaş bulunan bu iki kanatta yerlerini belirleme ve seyirci kalmama sorumluluğunu taşımaktadır. Bu yüzden, tarihin belirleyiciliğine inanırken, tarihin zorunluluğu içerisinde bireysel özgürlüğe ve bireyin insanî sorumluluğuna da inanıyorum; birbirine aykırı bulmuyorum bu ikisini. Çünkü tarih, bilimsel bir külli cebir esasınca hareket halindedir; tıpkı doğa gibi. Ama ben, bir insan bireyi olarak, seçmeliyim, tarih çizgisinde hareket etmeliyim; tarihin belirleyiciliğini bilim gücüyle hızlandırmalı ve ilerlemeliyim ya da bilgisizlik, bencillik ve sınıfsal çıkarcılıkla onun karşısında durmalı ve ezilmeliyim.

TOPLUMBİLİM

Mülk-Mâlik-Mele = Allah-Halk

Toplumbilim de yine diyalektik temel üzerine kuruludur. Toplum, tarihte olduğu gibi, iki sınıftan -*Habil* ve *Kabil* sınıfından- oluşmaktadır. Çünkü tarih, toplumun zaman çizgisindeki hareketi demektir. Dolayısıyla toplumda tarihteki belirli bir zaman diliminden bir kesittir. Bir milletin tarihinden zamanı alırsak o milletin toplumunu elde etmiş oluruz.

Bence, toplumda sadece ve sadece iki alt yapı olanaklıdır; biri Kabilci alt-

---

25 Adalet, hak isteme ve insanların haklarını koruma anlamında olup, gruplar ve bireyler arasındaki bireysel ve hukuki ilişkilerle sınırlıdır. Kıst ise, herkesin çalıştığı iş ve sahip olduğu hak ölçüsünde, kanun bunu ister tanısın, ister tanımasın, herkesin payı arasındaki eşitlik anlamındadır. Adalet, yargı kurumuyla, kıst ise toplumsal altyapıyla ilgilidir. Adaleti sağlamak için yargı kurumunu ıslah etmek, kıst için ise iktisadi düzeni, üst yapıda değil, alt yapıda değiştirmek gerekir.

yapı, öteki ise Habilci altyapı. Köleliği, serfliği, feodalizmi, burjuvaziyi ve sermayedarlığı altyapı olarak kabul etmiyorum; çünkü bunların hepsi üstyapıdır. *Marx*, bu beş aşamayı *Asya tipi üretim tarzı* olarak adlandırdığı aşamayla birlikte ilkel komünal toplum ve son komünal toplum [nihai sınıfsız toplum] aşamaları sırasında ele alarak hepsini bir kategoride saymış ve tümünü de altyapı olarak adlandırmıştır. Köyün ağası, şehrin hacısı olup raiyeti de işçi olunca toplumun altyapısı değişmiş mi oluyor? Buna benzer olarak, üretim kaynakları üzerindeki genel mülkiyetin, bireysel mülkiyete dönüştüğü ve bir grubun her şeye sahip, bir grubun da her şeyden yoksun olduğu zaman gene altyapı değişmekte [mi] dir? Şaşırtıcıdır. İnsan toplumunda ancak iki altyapı bulunabilir. Birinde toplum, kendi yazgısını elinde bulundurur ve herkes onun için ve onu korumak için çalışır. İkincisi ise, bireylerin mülkiyeti ellerinde bulundurdukları, yazgılarına sahip oldukları ve hem de toplumun yazgısını belirledikleri düzendir. Sonuçta bu altyapılardan her birinde hepsi de üstyapı olan çeşitli üretim kurumları, çeşitli ilişki biçim ve türleri, farklı üretim araç ve kaynakları bulunmaktadır. Örneğin, Habilci altyapı ya da iktisadî ortaklık, yani toplu mülkiyet altyapısında hem avcılık üretim tarzı bulunmakta, hem çobanlık yoluyla üretim tarzı [her ikisi de ilkel komünde] hem de endüstriyel üretim tarzı [sermayedarlıktan sonraki sınıfsız toplumda] bulunabilmektedir. Hatta şehir burjuvazisi, artisanat [esnaflık] dönemi üretim tarzı ve üretim kaynak ve araçları ya da feodalite aşaması çiftliği, komünal altyapıyla birlikte bulunabilir. Karşıt kutupta da Kabilci altyapıyla ya da iktisadî tekelcilikle, yani bireysel mülkiyetle birlikte çeşitli toplumsal kurumlar, sınıfsal ilişkiler, çeşitli üretim araç, kaynak ve türleri bulunabilir; Kölelik, serflik, feodalite, burjuvazi, endüstriyel sermayedarlık ve son noktasında da emperyalizm. Ama bence *Marx*, kendi tarih felsefesinde birkaç ilkeyi birbirine karıştırmış; toplumsal değişim aşamaları sınıflandırması birbirlerine girmiştir; Birincisi, mülkiyet şeklini, ikincisi, sınıfsal ilişkiler şeklini, üçüncüsü de üretim araçları şeklini karıştırmıştır. İşte, onun söyleyişiyle her aşamada toplum altyapısının da değiştiği tarihsel değişim aşamaları şu şekildedir;

1- İlkel komün, toplumdaki insanların toplu halde ve birlikte yaşadıkları ve avcılık yoluyla üretimin sağlandığı bir dönemdir. Bu dönemde üretim kaynakları -ki orman ve ırmaktan ibaretti- üzerindeki mülkiyet aralarında ortaktı [Altyapı temeli, burada toplu durumdaki mülkiyettir].

2- Toplumun Efendi ve köle biçiminde ikiye ayrıldığı dönemdir kölelik dönemi. Bu dönemde iki sınıf arasındaki ilişki, mal sahibi ile mal, insan ile hayvan ilişkisi gibidir. Efendi, kendi eşyası durumundaki kölesini öldürme, dövme, satma vb. hakkına sahiptir [Altyapı temeli, burada sınıfların ilişki biçimidir].

3- Toprağa bağlı kölelik [serflik] döneminde, toprak sahibi sınıfla onların raiyeti olan öteki sınıf bulunmaktadır. Bu ikinci sınıftakiler, efendilerin köleleri

olma durumundan kurtulmuş, fakat toprağa bağlı köleler durumuna gelmişlerdir. Bunlar, toprakla birlikte alınıp satılırlar. Mülkiyeti elinde bulunduranla bunların ilişkisi köleninkinden daha üst düzeyde, köylülerden daha alt düzeydedir.

4- Feodalite ya da timar beyliği ve taife krallığı döneminde üretim sistemi tarıma ve toprağa dayalıdır. Mülkiyeti elinde bulunduran kişi, sınırlı bir bölgede, köylü kitleyi yöneten, siyasette bulunan, vergi alan, ahlakî ve özdeş ayrıcalıkları da bulunan bir beydir. Bu bey, soyluluk ve şeref sahibidir. Kalıtsal olarak taşıdığı ve başkalarının yoksun bulunduğu bir kan ve soyu vardır.

5- Burjuvazi, kazanca, ticarete, el sanatlarına, kentsel yaşayışa ve para değişimine dayalı bir altyapıdır. Bu altyapıda, köylü ile bey, aristokrat kesimle halk kesimi [raiyyet] ortasında yer alan orta sınıf [emekçiler, esnaf, sanatkârlar, memurlar ve kentsel uğraş sahipleri] gelişir. Bu yeni yetme zenginler, bu dönemde, eski, köklü, şecere sahibi ve soylu[!] aristokratların ve beylerin yerine geçerler. Aristokrasinin raiyyetle olan ilişkisi ortadan kalkar, liberalizm ve demokrasi yolunda bir eğilim ortaya çıkar.

6- Burjuvazinin ve sanatın gelişmesi, sermayelerin yığılmasını, büyük üretimlerin merkezileşmesini sağlar. Dükkânlar süpermarketlere, odalar şirketlere, küçük elişi atölyeleri büyük endüstriyel fabrikalara, tefeci büroları bankalara dönüşür; son olarak, kervansaraylar borsalara ve tüccarlar da sermayedarlara dönüşürler ya da yok olurlar. Para değişiminin yeriniyse, senet, çek, pay kredi ve benzerleri, iktisadı değişim ve işlemlerin sembolleri haline gelirler. Köylüler tarlalardan, işçiler çarşı, atölye ve dükkânlardan fabrikalara ve sınaî üretimin belirli kutuplarına sürüklenirler; orada her geçen gün daha gerilimli, daha güçlü duruma gelirler. Üretim ve çalışma araçları -ki artık kürek, balyoz, testere, keser, öküz, eşek, saban vb. yoktur- kompleks durumdaki makinelerdir. Bu makineler, sermayedarın elinde bulunduğu için, işçi de boş elleriyle sermayedarın elindedir. Sadece kol gücünün ücretini alır; öncekinden daha fazla olarak, hem tutsak edilir, hem de sömürülür. Bu yüzden işçi yerine proleter adı verilmiştir ona.

7 - Sermayedarlar, sayıca azalıp servetçe güçlendikçe, endüstri ve sermaye geliştikçe, endüstriyel proleter sınıfı daha gerilimli, daha güçlü, daha uyanık duruma gelir. Bu iki kutup arasındaki diyalektik savaştan bu sınıf karlı çıkar. Böylece bu sınıf, düzeni içten yıkar, üretimdeki özel mülkiyeti ve sermayeyi lağvederek, onu genel mülkiyet şekline sokar. Böylece, sınıfsız toplum kurulmuş olur.

Birinci ve yedinci aşamada bir altyapının, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı aşamalarda da bir altyapının bulunduğunu açıkça görüyoruz. Dolayısıyla tarih boyunca, iki altyapıdan fazla altyapı olamaz. Örneğin, feodalite ve endüstriyel sermayedarlık aşamalarındaki altyapı aynı altyapıdır; Her ikisinde de üretim kaynak ve araçları üzerindeki mülkiyet özeldir. Her ikisinde de alt-

yapı sınıfsaldır. Değişen şey, üretim araçları ve üretim biçimi, sonuçta da üretim ilişkilerin zahiri şeklidir. Aynı şekilde, bunun tersine, üretim araçları, şekli ve ilişkileri bir olup altyapı iki tane olabilirdi. Örneğin, tarımsal üretimi bulunan, araçları da değişmemiş olan ve henüz endüstri ve sermayedarlığı koklamamış, hatta burjuva sınıfı gelişmemiş bir toplum, bir devrimle ya da bir dış savaşla veya iç darbeyle sosyalist, yani toplu mülkiyet altyapısına kavuşabilir.

Önceleri kendi kabilemden biriyle birlikte kardeş kardeş avlanmaya gidiyorduk. Toplumumuzda bir altyapı vardı. Sonraları o mal sahibi oldu; ben de bundan yoksun kaldım. O hâkim oldu, ben mahkûm. Sonunda şekil değiştirip çalışma araçlarını ve çalışma biçimini değiştirdi. Ama o, yine aynı şekilde malikti ve çalışmıyordu. Bense yoksundum ve çalışıyordum. Bir zamanlar ben köleydim o da efendi. Sonra serf oldum, o da bey oldu. Sonra köylü oldum, o da ağa. Sonra küreği bıraktım, o da atını bıraktı. Her ikimiz de kente geldik. O, mülkünün parasıyla birkaç taksi aldı; ben de onun sürücüsü oldum. Şimdi onun fabrikası var; bense onun proleteriyim! Kimin altyapısı, ne tür bir değişim göstermiştir? Tüm bu değişenler, şekiller, adlar, işler ve araçlardı; tüm bunlar üstyapıdır. Bu dönemlerin tümünde -ilkel eşitlik ve kardeşlik dönemi dışında- o kendi egemenliğinde kalmış ben de kendi mahkûmluğumda kalmıştım; onun için koşuşturuyordum. Altyapı, aynı köyde, aynı öküzle, aynı kazma kürekle, ilkindeki gibi aynı toprak üzerinde her ikimiz de çalışmaya gittiğimiz zaman değişir ancak.

Toplumun bu Kâbilci ve Habilci altyapısının iki temelini iki kutba ayırmaktadırlar;

KABİLCİ, EGEMEN KUTUP; MÜLK-MÂLİK-MELE

Toplumun ilkel ve geri kalmış aşamalarında güç kullanımında bulunan, her üç değişik gücü de kendinde toplayan, tek çehre taşıyan ve *Kabil* şeklinde görünüm kazanan bir birey ve tek güçten ibaret bu kutup, toplumsal düzenin, medeniyetin ve kültürün değişim ve evrim sürecinde ve toplum yaşayış boyutlarının ve sınıfsal alt yapısının gelişim çizgisinde üç boyut kazanır; kimi zaman da belirgin üç çehreye bürünür; Biri siyasetin tezahürü güç, biri iktisadın tezahürü para, ötekisi ise dinin tezahürü züht. Kur'an'da, Firavun egemen siyasi gücün, Karun egemen iktisadî gücün, Belam ise egemen resmi ruhaniliğin sembolü olup bunlar hep birden tek *Kabil*'in üçlü görünümüdürler.

Bu üç çehre -Kur'an'ın terimleriyle mele, mutrif ve rahip- sırasıyla, gözü doymazlar ya da boynu kalınlar, şiş karınlılar ya da kalın kuyruklular, resmi ruhaniler ya da hilebaz uzun sakallılardan ibaret olup sırasıyla, baskı, istismar ve eşekleştirme yoluyla halkı sürekli öldürmektedirler.[26]

---

26 İslam'ın Allah ile insanlar arasındaki aracıyı ortadan kaldırması, Kuran'ın sert bir tavırla bu üçüncülerden söz etmesi ve onların aldatmacalarını ayaklar altına alması, hatta onları sert bir dille kötülemesi ve eşek ya da köpeğe benzetmesi, İslam peygamberinin, "Sakalın bir tutamdan fazla olanı cehennem

HABİLCİ MAHKÛM KUTUP; ALLAH-HALK

Bu üçlü [mülk-malik-mele] tabakanın karşısında halk [nas] tabakası yer almaktadır. Her ikisi de, tarih boyunca, birbirlerine karşıt olarak, birbirlerinin karşılarında bulunmaktadır. Bu sınıfsal toplumda Allah, nas safındadır. Öyle ki Kur'an'da toplumun söz konusu edildiği her yerde Allah ve en-nas, birbirlerinin eş anlamlıları olarak bulunurlar.

Öyle ki bir ayetteki nas kaldırılıp yerine Allah konulabilir ve aynı şekilde Allah kelimesi kaldırılıp yerine nas konulabilir; bu durumda her ikisi de aynı anlam taşıyabilir.

Örneğin "Allah'a karz-ı hasen ile borç verirseniz..." [Teğabun Sûresi, 17] ayetinde Allah'tan amacın insanlar olduğu açıktır; yoksa Allah'ın karz-ı hasene ne ihtiyacı olabilir? Yani burada "insanlara karz-ı hasen ile borç verirseniz..." denilmektedir.

Dolayısıyla, toplumsal konularda, yani toplum kurumunda [inanç konularında, yani dünya kurumunda değil] *en-nas* ve Allah birbirlerinin yerine geçerler. Bu esasa göre "Hüküm Allah'ındır.", "Mal Allah'ındır."[27] "Din yalnız Allah'ın olur." [Enfal Sûresi, 39] dediğinde, hâkimiyet, kendilerini Allah'ın temsilcisi, oğlu ve makamı ya da Allah'ın yakınlarından biri olarak tanıtanların değil halkındır; sermaye, karunların değil halkındır; din, ruhanî ve kilise adındaki özel kurum ya da kişilerin tekelinde değil bütünüyle halkındır, demiş olmaktadır.

Halk *en-nas* kelimesinin İslam'da derin bir anlamı, özel bir algılanış biçimi vardır. Sadece halk, Allah'ın temsilcisi ve Allah'ın ailesidir. Kur'an, Allah adıy-

---

ateşindendir." diye buyurması ve sürekli, "Elbise kollarını kısa tutun, etekler dizden yukarda olsun" şeklinde tavsiyeleri, İslam'ın, dinlerde bulunan bu resmi ruhani grupla olan savaşımının ve halkın uyuşturulması ve gerçeğin saptırılmasındaki rollerine olan dikkatinin göstergesidir. Önemli olan konu, İslam'da ruhanilerimizin bulunmayışıdır; bu terim Hıristiyanlığa ait olup son zamanda kullanılan bir terimdir. Bizim din alimlerimiz vardır. Din alimleri, İslam ve bilim konusunda sözünü ettiğim gibi Resmi dayatılmış ve kalıtsal makamları tekelci güçler değildirler. Bunlar, resmi değil zorunlu olarak İslam toplumunda varlık kazanan ve etki ve güçlerini de halk.tan ve toplum bireylerinin doğal ve bağımsız seçimiyle alan bilimsel uzman kişiliklerdir. Bunlar, sıradan bireyler olup ya talebedirler ve sıkıntı, yoksunluk ve takva ile okumakta ya da ders veren ve araştırma yapan alim kimselerdir. Ona kültürsüz unsurlar sızmışsa bu, genelin kültürsüzlüğünden ya da başka konulardan kaynaklanmıştır . Yoksa bu elbise, resmi 'ruhaniyet elbisesi değil, ilim, içtihad ve araştırma elbisesidir.

27 Muaviye "el-malu lillah" [Mal Allah'ındır.] dediğinde, Ebuzer'de "Ben Allah'ın temsilcisiyim; öyleyse mal benim malımdır, diyebilmek için böyle söylüyorsun. "el-malu li'n-nas" [Halkın malı] demelisin!" diye karşı çıkıyordu. Fıkhımızdaki "teslit" esasının çıkarıldığı "en-Nas musallatun 'ala emvalihim" [insanlar malları üzerinde yetkilidirler] sözü, tam olarak, yorumlandığının tersine bir anlam vermektedir. Bu esastan, bireysel mülkiyetlere dini bir açıklama ve özel sermayedarlığa kutsallık bağışlayıcı bir sonuç elde ediyorlar! "Halk"ı "bireyler" diye anlamlandırmaktadırlar. Oysa tam tersine burada, yasal ya da yasal olmayan yollardan yağma, gasp ve istismarla halkın malına musallat olan "bireyler" karşısında halkın mal üzerindeki mülkiyetinden söz edilmektedir! "Enfusihim" [canları] kelimesini hadisin sonuna eklemeleri, "ferdiyet" kavramını "en-nas"a daha çok yüklemek amacıyla olsa gerek!?

la başlamakta ve halkın adıyla son bulmaktadır. Kâbe, Allah'ın evidir ve Kur'an ona *halkın evi* der; bireylerin mülkiyetinde bulunan başka evlerin karşısında *özgür ev* [Beyt-i Atik] adını verir. Burada nas'ın, teker teker bireyler dizgesi anlamını değil, tam tersine, bireyler karşısında toplum anlamını verdiğini görüyoruz. *en-nas,* çoğul anlamı veren tekil addır.

Aslında nas kelimesinin tekili yoktur. Bütün bireylerinden bağımsız bir kişilik olan toplum kavramını hangi kelime bundan daha iyi anlatabilir?

Ulusal, siyasi, iktisadî toplumlar, yani tarihin her döneminden her toplum bir karşıt düzen barındırır. Karşıtlık onun içindedir; birbirine düşman iki sınıftan oluşan sınıfsal bir toplumdur; Bir yanda "mele, mutraf ve molla", karşıdaysa Allah ve halk bulunmaktadır.[28] O yanda dinler, karşıdaysa din yer almaktadır.

İDEOLOJİ = İSLAM

Tek kelimeyle, bu öğretide ideoloji İslam'dır. Ama hangi İslam? Burada söylemek istediğimi anlatmak oldukça zor. Çünkü kaçınılmaz olarak, büyük ölçüde eskimeye ve gerilemeye uğratılmış kelime ve terimlerle konuşmam gerekmektedir. Çünkü bütün esasları, ayrıntıları, ayrıntıların ayrıntılarını, terimleri, inançları, kişilikleri vb. hepsini, bizim dinî toplumumuzda gündemde olan bütün terim ve kelimeleri kabul ediyor ve buna dayanıyorum. Öte yandan hiçbirini kabul etmiyorum ve din dışı aydınların tümünden daha çok karşıyım onlara. Bunlar ne bilir, bu inançların, bu elinin, bu tarihin, bu kişiliklerin, tüm bu yüce ve hayat bağışlayan değerlerin başına neler getirildiğini. Eşekleştirme petrokimya tekniğinin nasıl becerip de kandan uyku, kıyamdan kuûd [oturma], ilimden cehalet, adalet ve imamet mezhebinden parçalanma ve zillet karşısında teslim kaynağı yarattığını nereden bilecek bu aydınlar?

Bu yüzden her an açıklamak, belirginleştirmek, kendimi aklamak, her kelimenin daha çok ünlü ve tanınmış olan olumsuz yönünü olumsuzlayıp şöyle demek zorundayım; İslam, Ka'bu'l-Ahbar'ın değil, *Ebuzer*'in İslam'ı; hilafet, sınıf ve aristokrasi İslam'ı değil, adalet ve rehberlik İslam'ı; esaret, uyku ve suskunluk İslam'ı değil, özgürlük, bilinç ve hareket İslam'ı; ruhanî İslam değil, mücahid İslam. Şiilikse Safevi Şiilik değil, Alevi Şiilik; takiyye, şefaat ve bekleyiş Şiiliği değil, takva, sorumluluk ve itiraz Şiiliği.[29] Velayet dediğim zaman,

---

28 Allah, Kur'an'da "rabbu'n-nas" [halkın sahibi], "meliku'n-nas" [halkın padişahı] ve "ilahun-nas" [halkın tanrısı]dır, aristokratın ve toplumun seçkin, özel ve seçme azınlıklarının [elit] malı değil. Bu üç kavramı, Allah ve onun halkla yinelenmekte olan ilişkisini iyice inceleyiniz; özellikle her birinin karşıt kavramlarını göz önünde bulundurunuz.

29 Bu terimlerden bugünkü toplumda yerleşen kavramları amaçladığımı açıklamalıyım. Yoksa gerçek anlamlarıyla bu terimler ileri ve mantıklıdır ve defalarca bundan söz ettim: "Fatıma Fatıma Est" [Fatıma Fatımadır], "İntizar, Mezheb-i İtiraz" [İtiraz Mezhebi: Bekleyiş] [Abadanlı öğrencilerle bilimsel söyleşi, Peyam dergisinde basıldı; İrşad'da konferans olarak da verildi]; "Peder, Mader, Ma Muthemim" [Anne,

inananlarını baskı ve zorbalık velayetinden kurtaran velayettir amaçlanan; Allah'a yaratılış ve kâinatı idare işinde yardım eden[!] ama halkın işine yaramayan ve izleyenlerinin aşağılayıcı yazgılarına karışma zahmetinde bulunmayan mollacı velayet değil.

Her halükârda, taklit, taassup ve teslim İslam'ı değil, inançsal ve toplumsal Cihad, bilimsel ve aklî içtihat İslamı'dır söz konusu olan; mefatihu'l-cenan [cennetlerin anahtarları] İslam'ı değil, Kur'an İslam'ı; tüfanu'l-buka [ağlayış tufanı] değil, Nehcu'l-Belağa; gözyaşı Hüseyin'i değil, kan Hüseyin'i; nevha [ağlama] Kerbelası değil, haykırış Kerbelası... Bırakalım; çoktur daha. Burada, İslam'ı, anladığım ve inandığım şekilde açıklayamam. İşimizin güçlüğünün büyük bir bölümü, İslam'ın, bugün olduğu biçimde, bütün zihinlerde gündemde ve herkesin onunla tanışık bulunduğunda yatmaktadır. Bu durumda, İslam'dan unutulmuş ve tanınmamış ilk şeklindeki anlam, yön, ruh ve içeriğiyle söz etmek kolay iş değildir. Eğer hiç gündeme getirilmemiş olsaydı, onun çehresini muhatabın zihin ve duygusunun temiz ve beyaz perdesine resmetmek daha kolay olurdu.

Arzuladığım ve arayışında olduğum şey, bir ideoloji olarak İslam'a dönüştür. Var olan İslam ise [avam ve avamı kandıranlar arasında gördüklerinizden başka hiçbir şey yoktur; o da keşke olmasaydı], âlimlerimiz, ciddi ve bilimsel topluluklarımız arasında bir kültür olarak söz konusudur. Yani, kelam, lügat, felsefe, rical ilmi, fıkıh, usul vb. den ibarettir. Elbette bunlar kendilerine göre ilim, araştırma, tahsil ve öğretim dünyasında değerli ve azizdir.[30] İslam -ideoloji olarak-, dört temelden oluşan bilimsel, çözümlemeli ve karşılaştırmalı tanıma yoluyla bulunabilir;

1- Allah / 2- Kur'an/3- Muhammed/4- Örnek Sahabi/ 5- Medine.[31]

İDEAL TOPLUM; ÜMMET

Bu toplum ümmet adını taşır. Çeşitli dil ve kültürlerde bir insan topluluğunu ya da bir topluma ad olan sosyete [société], nasyon [nation], soy, halk, kavim, kabile, taife vb. gibi benzer kavramlar karşısında ümmet kelimesi ileri bir ruhu, dinamik, yükümlü ve ideolojik bir toplumsal görüşü anlatır.

Ümmet, yol ve uyum anlamına gelen 'um' kökünden gelmektedir. Dolayısıyla ümmet, ortak bir inanç ve hedef taşıyan ve ortak hedeflerine ulaşmak için yola koyulan bir toplumdur.

Oysa benzer terimler, toprak ya da kan birliğini ya da maddi çıkar ortaklığını insanların bir araya gelişine esas olarak almışlardır. İslam, ümmet kelime-

---

Baba Biz Suçluyuz] [İrşad'da konferans olarak verildi], "Teşeyyu-i Alevi, Teşeyyu-i Safevi" [Ali Şiası, Safevi Şiası], "Ümmet ve İmamet" [İrşad'da verilen konferanslar].

30 Bak. "Ferheng ve İdeoloji" [Kültür ve İdeoloji], Konferans, Danişşera-yı Ali, Tahran.

31 Bak. İslam-Şinasi [İslam Bilim]de yer alan "Simayı Muhammed" [Muhammed'in Siması] ve "Şinaht-ı Muhammed" [Muhammed'in Tanınması] adlı makaleler.

sini seçerek düşünsel sorumluluğu ve hareket, hedef, gidiş ve oluşa katılmayı kendi toplumunun oluşum felsefesi olarak belirlemiştir.

Ümmette altyapı iktisattır [maddî hayatı olmayanın manevi hayatı da yoktur]. Toplumsal düzen kıst ve adalet üzerine kuruludur. Halk mülkiyeti, *Habil* düzeninin eşitlik toplumunun, sonuç olarak da insan kardeşliğinin ve sınıfsız toplumun ihya edilmesi esastır ama Batı burjuvazisi görüşünü korumuş olan Batı sosyalizminin tersine, hedef değildir. Siyasi felsefe ve rejim şekli, ne başların demokrasisidir, ne toplumsal güçlerin oyuncağı olan hedefsiz ve sorumsuz liberalizm, ne kokuşmuş aristokrasi, ne halk karşıtı diktatörlük ve ne de tahmili oligarşidir. Tam tersine, rehberlik esasına dayalıdır [faşizm olan rehberlik değil]. Devrimci yükümlü rehberlik; bu dünya görüşü ve ideolojiye dayalı olarak toplumun hareket ve değişim [devinim]inden sorumlu olan ve insanın, yaratılış felsefesindeki ilahi takdirinin gerçekleşmesi için çabalayan bir rehberliktir burada söz konusu olan. İmamet, işte bu demek.

Bu ümmet [ki sorumlu ve muhacir bir inanç toplumudur ve hedefi de ideal insan yaratmaktır], Hadid Suresi'nde anlatıldığı gibi üç boyutlu bir toplumdur; **1**- Kitap / **2**- Terazi / **3**- Demir.

İDEAL İNSAN; ALLAH'IN HALİFESİ

O, tanrımsı bir insan olup onda Allah'ın ruhu, 'iblis-çamur-lığ'dan oluşan öteki yarısına üstün gelir. O, kendi *iki sonsuzu* arasındaki ikircikten ve çatışmadan kurtulmuştur. "Allah'ın ahlakıyla ahlaklanınız." Bu, eğitim ve öğretim felsefesidir; bu standarttır. Yani konulmuş bütün standartların olumsuzlanmasıdır. Allah'ın tabiat ve huyunu almak, mutlak amaca doğru, mutlak olgunluğa doğru gitmek demektir; yani kalıplaşmış biçimlerde yontulmak ve dökme insanlar yapma değil, bitmez tükenmez bir evrimdir.

Bu insan, olması gereken ama olmayan insan, iki boyutlu bir insandır. Her iki kanadıyla da uçan bir kuştur. Ya iyi insan ya da güçlü insan yetiştiren veya temiz ve takvalı ama bilinci zayıf insanlar yetiştiren ya da parlak ve keskin zekâları bulunan ama kalbi kararmış, eli eteği kirlenmiş insanlar yetiştiren yahut iç âleme, güzelliklere ve ruhun sırlarına gönül vermiş, ama yoksul, geri, aşağı ve cılız bir yaşayışa tutsak olmuş -tıpkı onca maneviyatla, içsel şaşırtıcılıklarla ve güzel, yüce duygularla dolu olmasına karşın, yüz binlercesi yıllarca birkaç İngiliz albayına tutsak olup horlanan o Hint ruhanileri gibi- insanlar yetiştiren veya sanat gücüyle yeri, dağları, denizleri ve göğü yaran olanak, lezzet ve refah dolu bir hayat yaratan, ama duygu ve değerin askıya alındığı ve dünyanın ruhunu ve hayatın derinliğini kavrama ve doğadan, tarihten üstün güzellikler ve insanlar yaratan özel gücü güçsüzleşip felç olan insanlar yetiştiren dünya kültür ve uygarlıklarının insanının tersine, iki boyutlu bir insandır bu.

Bu ideal insan, doğanın kıyısından geçip halka sırtını dönerek değil, doğa-

nın içinden geçerek Allah'ı anlar ve halkın ardınca giderek Allah'a ulaşır. Bu ideal insanın elinde Kayserin kılıcı, göğsündeyse Mesih'in yüreği vardır. *Sokrat*'ın beyniyle düşünür, *Hallac*'ın yüreğiyle aşk duyar. *Alexis Carrel*'in arzuladığı gibi; "Hem bilimin güzelliğini, hem de Allah'ın güzelliğini anlayan; Pascal'ın sözünü, *Descartes*'in sözünü dinler gibi dinleyen bir insandır."

Spartaküs gibi köle sahiplerine başkaldıran; *Ebuzer* gibi açlar devriminin tohumunu saçan.

İsa gibi aşk ve barış habercisi; *Musa* gibi cihat ve kurtuluş elçisi.

Felsefî düşünceye dalıp halkın yazgısından gafil kalmayan, aynı zamanda da siyasete gömülüp, halkzedelik ve şöhret düşkünlüğüne düşmeyen biri. Bilim, iman lezzetini tatmaktan onu alıkoymaz. İman, ondaki akletme ve mantık gücünü felç etmez. Takva, onu hiçbir işe yaramayan arınmışlığa götürmez; çaba ve yükümlülük onun ellerini kirletmez. Cihad ve içtihat insanıdır; şiir ve kılıç, yalnızlık ve yükümlülük, duygu ve düşünce, güç ve sevgi, iman ve bilgi vb. insanı. Bütün boyutlarıyla tam bir insandır. Yaşamanın, tek boyutlu, kırık dökük ve kusurlu kılmadığı, kendinden uzaklaştırmadığı, kendine yabancılaştırmadığı insandır. O, Allah'a kulluk yoluyla, var olan her şeyin ve herkesin kulluk bağından kurtulandır. Mutlak irade karşısında teslim oluşu, her zorlama karşısında başkaldırıya çağırmaktadır onu. Ölmekte olan bireyselliğini, insanın diri türselliğine hulul ettiren [geçiren] ve kendisini olumsuzlamakla kalıcılığa eren insandır o.

O, Allah'ın ağır emanetini kabullenmiştir; bu yüzden kendi özgürlük ve seçimiyle sorumlu ve yükümlüdür. O kendi evriminin, kendisiyle Allah arasında -halktan ayrı- özel bir bağ oluşturmakta bulunduğu anlayışında değildir. O, insan türünün gelişmesi için gösterdiği çabada, halkın özgürlüğe, ekmeğe, olanaklara ve mutluluğa kavuşması yolunda katlandığı sıkıntı, açlık, yoksunluk ve işkenceyle; düşünsel ve toplumsal savaşımın çilesinin ocağında takvaya, olgunluğa ve yakınlaşmaya ulaşır.

Çevrenin şekillendirdiği insan değildir o; o şekillendirmiştir çevreyi. O, bütün zorlamalardan -ki hep insanları kendi içine sıkıştırır ve kendi biçimlendirici kalıplarını onlara yükler- bilim, teknik, toplumbilim, özbilinç gücüyle, iman ve bilinç zoruyla kurtulmuştur; Doğanın ve verasetin zorlamasından, tarihin zorlamasından, toplum [çevre] un zorlamasından, bilim ve tekniğin -kılavuzluğuyla özgürlüğüne kavuşur, kendisinin üç zindanına da saldırıp onlara egemen olur ve aşk gücüyle de dördüncü zindanından, kendi zindanından kurtulur, ona saldırır, kendine egemen olur ve kendisinin kendisini yaratır.[32]

O, miras alınan kavmi geleneklerden, toplumsal adetlerden -ki hepsi göreli olup çevre ve zaman eliyle türetilmiştir- ahlakı kurtarmak ve tanrısal diri değerleri keşfetmek yoluyla Allah'ın ahlak ve huyunu alır ve mutlak ahlaka ula-

32 Bak. "Çehar Zindan-ı İnsan" [İnsanın Dört Zindanı], Konferans, Abadan Üniversitesi, 1350 [1971].

şır. O, artık iyiliği bir ödev gibi yapmaz. Ahlak, toplumsal vicdanın ona yükledikleri zorunluluklar dizgesi değildir. Tersine, iyi olmak, 'o' olmuştur; yüce değerler, onun özünün temel öğeleri ve onun, olmak, yaşamak, düşünmek ve sevgi beslemek gibi özdeş boyutlardandır.

Sanata gelince; sanat, onun elinde bir oyuncak değildir, lezzet duyma, çeşitleme, uyuşturma, şaşırtıcılık, bedende birikmiş enerjilerin harcanma aracı değildir. Cinselliğin, siyasetin ve sermayenin hizmetinde bulunan bir etken de değildir. Sanat, Allah'ın insana özel bir emanetidir. Kalem, dünyanın yaratıcısının yaratısıdır ve onu insana, kendi halifesine, başka bir dünya yaratsın, başka bir cennet kursun, başka güzellikler, başka yaşayışlar, başka düşünceler, başka ruhlar, başka risaletler, başka bir yer, başka bir gök ve başka bir zaman oluşturması için vermiştir. Allah, mutlak özgürdür, mutlak bilinçlidir, mutlak yaratıcıdır. Allah'ın emanetçisi olan ve Allah'ın kendisine benzer kıldığı insan ise, güzellik, iyilik ve akıllılık ile dolu ölümsüz bir iradedir. Doğa dünyasında sadece o erişmiştir göreli özgürlüğe, bilince ve yaratıcılığa. Çünkü Allah, onu kendi çehresine yakın olarak yaratıp, kendisine yakın kılmış ve onu şöyle uyarmıştır; "Benim ardımdan gelirsen seni kendim gibi yaparım..."

Bu, ideal insandır. Üç çehreli bir insandır bu; Gerçek, iyilik ve güzellik. Yani bilgi, ahlak ve sanat.

O, doğada Allah'ın halifesidir; bilinç, özgürlük ve yaratıcılıktan ibaret üç boyutuyla yükümlü bir iradedir.

Bütün kâinata egemen, bütün meleklerce secde edilen ve aşk ve bilgiden oluşan iki sermayesiyle yeryüzü sürgününde bir tanrımsıdır o.

Dünyanın büyük isyankârı; varlığı Allah'ın iradesinin ayakları altındaki düz bir yoldur ki yaratılışa ait son planını onda, kendi elleriyle gerçekleştirmek için onun önünde uzanmaktadır bu yol. Çünkü o, doğa cennetinden, orada insan cennetini yaratmak için özbilinç ve gurbet çölüne inmiştir.

Şu anda Allah'ın halifesi olan o, kulluğun şaşırtıcı ve zor yolunda, emanetin ağır yükü omuzunda, tarihin sonuna ve doğanın son sınırına varmıştır.

Orada bir kıyamet ve ön hazırlık başlar. Bu hazırlıkta Allah, insan ve aşk, başka bir dünya yaratma işine koyulurlar; yeni bir yaratış öyküsü anlatırlar.

Bu yüzden, "Allah'ın, yere, göğe ve dağlara sunduğu ve onların üstlenmekten kaçındıkları emaneti sadece insan üstlendi."

İnsan, Allah'ın bu âsisi,
Bir eli şeytanın elinde; akıl,
Öteki eli *Havva*'nın elinde; aşk,
Ağır emanet heybesi omuzunda,
Dertsizlik ve mutluluk cennetinden atıldı,
Yalnız başına, bu dünyada garip kaldı.
'Asi' ama hep dönüş endişesinde.
Şimdi, ibadetten, kurtuluşa nasıl yol bulacağını öğrenmiştir.

'Gönüllü cebr'e teslim olarak
İsyan ederek kör cebrden kurtulduktan sonra umutsuz kurtuluş sıkıntısının nasıl geçeceğini öğrenmiştir.
O -ki Allah'tan kaçmıştır-
Yeryüzünün çileler ocağında
-Bilinç, yalnızlık ve seçim-
Sınav görüp aldandıktan sonra
Şimdi Allah'a dönüş yolunu
-Onu bekleyen büyük dostuna dönüş yolunu- bilmektedir...
Bir yol ki;
Ona doğru o olmaktan geçer...

OKUYUCUYLA

Bu plan, bir öğretinin görünen yüzünden, simgesel bir betimlemedir. Aynı ölçüde de, bir kişinin bir kaç kaba çizgisinin bütün gövdesinin, davranışlarının, durumunun; niteliklerinin, ruhsal ve ahlakî erdemlerinin, düşüncelerinin, inançlarının, sevgisinin edimlerinin, yaşayış tarzının ve toplumsal rolünün aynası olabileceğini de gösterebilir. Özellikle, onun güçlüğüne, müphemliğine ve kuşkululuğuna eklenecek şey, İslam'dan ve bilinen İslamî terimlerden söz etmek olacaktır. Okuyucuların çoğu az çok İslam'la tanışıklar ve bu terimlere de alışıklar. Fakat dil ve söyleyişler, çoğu çıkarımlar, ayrıştırma ve çözümlemeler, şaşırtıcı bir biçimde, uzak ve yabancı görünmektedirler. Birçok yerde; Din ve elimizde olan ölçütler açısından aslında güçlükler bulunmaktadır. Bu güçlükler yine daha çok şuradan kaynaklanmaktadır; Burada ve özellikle insan ve Allah ile ilgili olarak kullandığım kelime ve sıfatlardan kimileri, eski kelam metinlerinde kullanılan terimlerle ve delillendirmeler, gnostik, sufiye, Batıniye, Hulûliye, müşebbehe, mücesseme vs. fırka ve mezhepleriyle kimi zaman benzerlik göstermektedir. Bu ise, o metinlere aşina olan ve öte yandan da günümüz Batı felsefe dil ve kültürüne bütünüyle yabancı ve aynı zamanda araştırmaya ve düşünmeye hali ve havsalası el vermeyen bir zihni -anlama ve düşünme yerine, daha çok itham etmenin, dedikodu yapmanın ve ezmenin hoşnut ettiği bir zihni- yanılgıya düşürebilir. Bu yüzden, yine yılanları aç kalan, onlara oldukça sıkıntı veren, her yerde yiyecek için koşuşturan ve genç insan beyni arayan Dahhaklar, burada çok sayıda yağlı ve yumuşak lokmalar bulacaklardır. Açlıklarını giderecek bir yıllık yiyecek, bir ömür sessizlik ve kıyıda köşede kalmışlık hastalıklarının şifasını bulmuşlardır işte. Fakat sözümün yönü, bu tekrar ve taklit çarkında -ki bizim bu yeni sayfalarımız da aynı çizgiye düşmüştür- yeni hava arayışında ve bu nesle, bu çağa ait tip ve uğraşla tanışık bir kaygı ve ihtiyaçla söylenmiş bir sözün peşinde olan arı düşünceli öğrencilere, talebe ve aydınlara dönüktür. Bunları huzura kavuşturan şey, bir görüşü ya da kişiyi doğru, derinlemesine ve açıkça anladıklarına ilişkin kendilerine duy-

dukları güvendir.

Bunlardan, burada kullanılan kavram ve terimler üzerinde tek tek durmalarını istiyorum. Çünkü her biri, bir teze, bir esasa, bir inanca ve bir metne dayanılarak seçilmiştir. Bundan başka, bu plan, toplumsal konularda özellikle tarih felsefesiyle, diyalektikle, Marksizm'le felsefî konularda *Hegel* idealizmiyle, *Nietzsche* felsefesiyle, hümanizmle, özellikle radikalizmdeki varlık ve insan konularıyla, egzistansiyalizmle, özellikle de *Jaspers* ve *Heidegger* okullarıyla, ayrıca *Sartre* ve *Camus*'un diliyle ve öte yandan Veda ve *Budha* öğretilerinin varoluş, felsefe ve insanbilim kavramlarıyla tanışık olan okuyucu için açıktır ve böyle bir okuyucu onun derinliğini, ruhunu ve nelere işaret ettiğini anlayabilir. Aynı zamanda bu okuyucunun az çok İslam kültürü taşıması da zorunludur. Ama bütün bunlarla birlikte, burada söz konusu edilen terim, inanç ve esaslardan her biri, yaygın olan anlam ve kavramından ayrı olarak, kendime özgü yorum ve algılayış doğrultusunda kullanılmıştır; bu bilinmelidir. Çünkü yaygın ve bilinen anlamlarıyla -felsefe ve din adamlarının zihinlerinde bulunduğu şekliyle- alınırlarsa bir şey elde edilmemesi bir yana, benim tam olarak tersine inandığım bir kavram bile yakalanabilir. Öyle ki, ortaya koyduğum konuların çoğunda böyle ters anlamalar ortaya çıkmış ve kimi zaman, olanca taassubumla karşısında savaştığım ve tam olarak karşıtını düşündüğüm bir inanç bana nispet edilmiştir.

Bu yüzden İslamî konularda kullandığım ve bu planda yorum ve açıklama yapmadan söz ettiğim konulardan ve hatta özel terimlerden, özel tez ve algılardan her biri için, onları mantıklı, derin ve her yönden tanımak istiyorsanız, -muvafık ya da muhalif olmanız önemli değil- burada gösterdiğim kaynaklara başvurunuz. Çünkü benim *İslam-bilim* tezlerimin en esaslıları bu kaynaklarda ortaya atılmış ve açıklanmıştır. Bu tasvir, -bir öğreti olarak- İslam'a ve aynı durumda, dünyaya, insana, hayata, topluma ve insan sorumluluklarına ilişkin tüm düşünce ve inançlarımın dışrak şekli, simgesel planı ve genel iskeletidir. Bu betimleme, okuyucu onun açıklanmış içeriğiyle tanışık olduğu ölçüde okuyucu için aydınlık olabilir. Ne söylediğimi, ne söylemek istediğimi, düşünce ve inancımın temel boyutlarının ne olduğunu doğru ve açık bir biçimde tam olarak bilmeye çabalayanların bu kaynakları okuma sıkıntısına katlanacaklarını umuyorum. O zaman, din dışı aydınların ve aydın olmayan dinlilerin taassubunun tersine bizim Müslüman olduğumuzu, ama bu çağda ve dünyanın bu noktasında Müslüman olduğumuzu göz önüne alarak beni eleştirmeye başlayacaklarını, inanç ve yükümlülüğümün güç ve zaafını değerlendireceklerini ve ancak bu özel zamanda, bu özel ortamda yaşayan, kendi tarihsel, toplumsal ve evrensel konumunun bilincinde olan ve bu çağın Müslümanlığının düşünsel ve kültürel havasını soluyan kimselerin bu işi doğru olarak yapabileceklerini ve bu havanın sosyalizm, egzistansiyalizm ve İslam üçgeni içinde bulunan bir hava olduğunu unutmayacaklarını umuyorum.

ÜÇÜNCÜ DERS

TEVHİDİ DÜNYA GÖRÜŞÜ

MUKADDİMETUN Bİ RABTATUN [İLGİSİZ BİR GİRİŞ]

Arapça ve mantık derslerimize gelen bir hocam vardı; akıllı, güzel anlatımı olan, güzel düşünen bir adamdı. Derse başlamadan önce -bugün *buyruk öncesi nutuk* dedikleri şeyin yerine- o şöyle diyordu; "Elbette dersle ilgisi olmayan bir kaç girişim var." [Bununla birlikte girişlerini ortaya koyduktan sonra onları dersiyle ilişkilendiriyordu.] Fakat şöyle bir söyleyiş kullanıyordu; "Mukaddimetun bî rabtatun evvel" [Birinci ilgisiz giriş], "Mukaddimetun bî rabtatun saniye" [İkinci ilgisiz giriş] ve yine aynı tarzla "Mukaddimetun bi rabtatun salise" [Üçüncü ilgisiz giriş].

Şimdi benim de burada, cevap vermeksizin sadece söz konusu etmek istediğim birkaç 'mukaddimetun bi rabtatun'um var. Söz konusu etmek istememin nedeni, bunun sürekli olarak sorulması ve arkadaşların zihnini uğraştırmasıdır. Cevap vermememin nedeniyse, saldırılara cevap vermeme konusunda nefsime egemen olmaya çalışmamdır.[33]

---

33 Çevremizde, eleştiri, kusur arama anlamına geldiğinden, eleştiricinin edep ve ahlakî terbiye düzeyine bağlı olan farklılıklar taşıyan ve eserin sahibine karşı duyulan duygu ve garaz türüne bağlı olarak sertlik ve yumuşaklık bakımından çeşitlilik gösteren kusur aramalar baş gösterir. Kimi kusur aramalar edeplicedir; görünürde eleştiriye benzemektedir. Saf insanlara tarafsız bir anlatım gibi görünür. Bu kusur aramada, eleştirmenler taklit edilerek, kişisel görüşün işin içinde olmadığı, amacın gerçeğin ortaya konulması ve zihinlerin aydınlatılması olduğu ve ortada bilimsel etkenlerin, inançsal bağımlılığın, halk için yanıp tutuşmanın ve yüce Hakk'ın rızasının olduğu izlenimi verilir. Çoğunlukta bulunan ikinci grup ise, aynı ölçüde akıllı ve pişkin olmayan, aldatma yeteneğinden yoksun aldatıcılardan başka bir şey olmayıp çaylak ve acemi olan, çoğunlukla da ilk kez kaleme el vuran, söyleni̇leni anlamaktan, hatta eleştirdikleri eserin Farsça metnini okumaktan aciz olan, aslında eleştirinin dışrak üslubunu bilmeyen ve bu yüzden de kendilerini gizlemeyi bilmeyen, kişisel söyleyişlerle bezeyip örtemeyen kişilerden oluşmaktadır. Bunların deneyimsizliklerini ve cahilliklerini daha da açığa vurup daha bir rezilleştiren şey, bu tür tiplerin çoğunlukla ağzı bozuk ve edepsiz olmaları, saflığın doruğunda, uluorta, patavatsızca, hem de minbere çıkıp katırca sövgüler, namussuzca küfürler savurmalarıdır. Örneğin, bir grup, Mefatih kitabının haşiyelerine bir dua sevabının ölçüsü [ki örneğin yetmiş şehit sevabını okuyucusuna bağışlar!] konusundaki önerileri ve ayrıca falanca duanın hastalığın giderilmesi, zalimin şerrinin ortadan kaldırılması, servet ve mutluluk kazanma, güvene kavuşma ve hatta denizlerin köpüklerinden çok, çöllerin kumundan artık, göğün yıldızlarından fazla sayıda günahların bağışlanması konusunda gerçekleştirdiği mucize konusundaki anlattıklarına dayanarak duaya ve dine saldırmakta, bu yazılanlara dayanıp İslam'la alay etmekte, duayı sadece etkisiz değil, hatta zararlı saymakta ve düşüncenin bozulmasına, ruhun uyuşturulmasına ve insanın akıl ve bilgisinin aşağılanmasına neden olduğunu söylemekteydi.

Ben, aklî, bilimsel ve naklî belgelere dayanarak duanın, tersine, bireye ve topluma ruh ve hareket bağışladığını göstermeye çalıştım. Bunun böyle olduğunun örnekleri, Kur'an'daki dualar ve yine bu Mefatih'te yer alan belgeli ve asil duaların metnidir. Pratikteki örnekleri ise, dua etmiş olan İslam önderleri, mücahitleri,

sahabeleri ve şehitleri ile bunlara ait olan dualardır. Örnek için bilimsel kanıtı da Prof. Alexis Carrel'in araştırmalarıdır ki onun 'Dua' adlı kitabını on iki yıl önce Avrupa'da çevirdim. Bunların tümü, duanın uyuşturucu, bilim, akıl ve amel karşıtı olmadığını, insanın ağır toplumsal sorumlulukları yerine getirmedeki kusurlarını telafi edici olmadığını göstermektedir. Mefatih'in zaaf noktalarına dayanarak duanın değerini ve dinin asaletini olumsuzlamak isteyenlerin silahlarını ellerinden almak amacıyla şöyle dedim: Mefatih'ten kendi görüşlerinize dayanak olarak kullandığınız şeyler senet değildir. Hacı Şeyh Abbas'ın kesinlikle takvalı bir insan olduğu doğrudur; bunu kendim biliyorum. Bu konuları, rivayet olarak İmam'a nispet ettiği ve İmam'ın masum olduğu da [buna inanırım] doğrudur. Ama merhum Hacı Şeyh [ki çağdaşımızdır] ile İmam Sadık ve İmam Bakır arasında on üç yüzyıllık bir süre vardır. Bu sürede de cehalet, garaz, küfür, baskı, para, siyaset, kandırmaca, İslam'a, Şiiliğe ve İmamiye'ye edilen hıyanet, gösterilen düşmanlık, Yahudilik, Hıristiyanlık, zındık ve şirk odak ve kanatlarının elleri, fırka taassubu, Yunan felsefe ekolleri, Doğu sufizmi, cahili Arap ve Acem kültür unsurları, Zerdüştlüğün, Hinduizmin, israiliyatın, hatta Babil'in, putperestliğin, ruhperestliğin, totemciliğin vs. inanç ve ahlak kalıntıları, ulusal, mitolojik ve dinsel gelenek ve göreneklerin artıkları işin içine karışmıştır. Bunların hepsinin çıkardığı rivayetler ortalığı kapladı. Sahte mala, aslının markasının vurulması, en güzel, en geçerli adların ona damgalanması doğaldır. Bu yüzden bu tür rivayetlerin çoğu İmam Sadık'a nispet edilmektedir. Böylece hem uydurma rivayet daha çok geçerlik ve değer kazanmakta, hem de bilimsel İslamî ekolün temelini atan ve Şia fıkhını oluşturan imam Sadık'ın bilimsel itibar ve değerine darbe indirilmektedir. Bu yolla İslam ya da Şiilik geçerliğini ve değerini yitirmiş olur. Peygamber'in kendi sahabesi Ebu Hureyre, Peygamber döneminde -ki Müslümanlar henüz Kur'an ve hadisten öğrendiklerinin dışında başka bir şey duymamışlar ve hadisi zaman aralığı olmaksızın Peygamber'in kendisinden almışlardır- binlerce hadis üretip devlet kurumuna sattığı çağdaki gibi, basın yayının, kitle iletişim araçlarının, iletişimin, haberleşmenin yaygın olduğu kitap, gazete, mikrofon, ses kaydı, telefon, telgraf vb. çağında da yeni yayımlanmış, binlerce adedi her yere ulaştırılmış, elde edilmesi bir kutu kibrit almak kadar kolay olan bir kitap hakkında yalanlar uydurmakta, kitapta olmayan ya da yazarın şiddetle reddettiği bir konuyu bile kitabın yazarına nispet etmekte, kitaptaki sayfasını bile göstermekte[!], bu uydurmayı, bu tahrifi ve suçlamayı kamunun önünde ortaya atmakta, hatta kitap ya da dergilerinde resmen ve alenen yazmakta, genellikle de başarılı olmakta ve çoğunluğun okuma yazma bildiği, hatta hilafetçe sindirilmemiş ya da satın alınmamış bu dönem insanların birçoklarının zihinlerinde etki bırakmaktadırlar. Dün gece binlerce gözün ve kulağın, onlarca mikrofonun, yüzlerce ses kaydedicinin karşısında ard arda ondan fazla çeşitli konferanslardan -her defasında da altı yedi saat bağımsız konuşma ve tartışmadan!- sonra şu sonuca vardım: "Şiilik, öteki İslam fırka ya da mezhepleri gibi bir fırka ya da mezhep değildir. Şiilik, hilafeti olumsuzlayan İslam'dır." Onlarca kanıtla şunu ispat ettim: "Bütün dinî inanç ve amellerin kabul ve değeri velayet esasına bağlıdır." Sonunda da: "İslam dininin esasları üçtür: Tevhid, nübüvvet ve mead; şia mezhebi esasları ise ikidir: adalet ve imamet." şeklinde bir yargı fahiş bir hata, bozuk ve yıkıcı bir inançtır. Oysa benim inancıma göre: "O üç esas, genel anlamda hak dindir. Kur'anî İslam'ın özel esaslarıysa adalet ve imamettir." yargısına vardım. Bakıyorsun, hemen bu gece, yine bu şehirde, iki sokak aşağıda ya da yukarıda Ebu Darda, binlerce gözün ve kulağın; onlarca mikrofonun, yüzlerce ses kaydedicinin karşısına geçmiş feryat ediyor: "Şiilik, dün gece elden gitti. Falancanın velayet anlayışı bozuk. Aslında Şia da değil." Fatıma'yı insanlık tarihi boyunca, insan yaşayışındaki iki dönemin, halk önderliğinde ve yeryüzündeki büyük tanrısal ödevin yerine getirilmesindeki iki silsilenin, yani nübüvvet ve imametin vasitatu'l-ıkdı olarak tanıtıp kadının her türlü onurdan yoksun kaldığı bir toplumda, onu Âdem'den İbrahim'e, İbrahim'den Muhammed'e değin toplanan bütün övünçlerin varisi olarak görüp Hatice'nin ve Muhammed'in kızı, Ali'nin eşi ve Hüseyin ile Zeyneb'in anneleri olmaktan daha büyük saydığım zaman ve Fatıma'nın kişiliğinin, Risalet ve hayatının toplumbilimsel, tarihsel, ruhbilimsel ve insanı çözümlemesini konu alan 'Fatıma Fatımadır' adlı konferansımı, doğrudan doğruya binlerce kişi dinlediği, yüzlerce adet çoğaltılıp binlerce adet yayınlandığı zaman, tam bu arada, ne halifenin uşağı, ne İslam düşmanı olan ne Şiiliğe kini bulunan ve ne de yahudinin ve hıristiyanın memuru olan, tersine Caferi ahlak, din ve bilgisini tebliğ eden ve Hz. Fatıma'yı seven biri olup bendenize de olumlu bakan, fakat konuşmaya davet konusunda Hüseyniye yönetimine ufakça kırılan biri, Fatıma haftasında tekkenin birinde Ehl-i Beyt'e duyulan aşktan, Ehl-i Beyt'in düşmanlarına duyulan kinden ve Fatıma [a.s] nın gördüğü musibetlerin yarasıyla dertle dolmuş ve o kitapsız pis Sünnilerden birini ele geçirmek ve Ehl-i Beyt'in gördüğü bütün musibetlerin intikamını bir tek bu kişiden almak[!] arzusu taşıyan yaslı ve coşkulu insanların arasında

Birinci soru şu; Gerçekleri ve inançları saptıran bu düzenli ve süreğen eleştiri ve iftiralara neden cevap vermiyorsun?

Başka bir soru da şu; Niçin, farklı insanların söylediği boş sözlere -ben daha edepli bir söyleyiş kullandım- karşı hassasiyet gösteriyorsun?

Bu durumda birinci soruyu ikincisinin cevabı olarak yineliyorum. İkinci soruyu ise birincisine cevap olarak yineliyorum. Sadece kısa bir açıklama ya-

---

bağırıp durmaktadır: Ey Ahali! Sünni sömürüsüdür bu. Bütün Sünniler de Vahhabidirler. Filistin'de bulunan ve görünürde İsrail'le savaşan, ama gerçekte Peygamber [s.a.v] ıtretinin kinci düşmanı olan bu Nasıbiler, bu savaş döneminin son yıllarında -ki Ruslar İran'a da saldırdılar- destek için Kerbela'ya, Necef'e döküldüler ve Hz. Seyyidü'ş-Şüheda [şehitlerin efendisi] aleyhisselamın ve Hz. Ebu'l Fazl el-Abbas [a.s]ın hareminin bütün altınlarını, antikalarını, halılarını, avizelerini, kapılarını, çinilerini yağmalayıp Filistin'e götürdüler. Bu Filistinli Nasıbi Vahhabiler ki Ömer, Ebubekir, Osman, Yezid, Şimr, Huli ve hepsi bunlardandı; İslam'ın başından bu ana değin ismet ve taharet Ehl-i Beyt'ine düşmanlıktan el çekmediler. Bunlar biz Şiiler için İsrail'den binlerce kat daha kötüdürler! İsrail yahudidir; Musa [a.s]'nın dinindendirler, bizim dinimizden değil. Ehl-i kitaptırlar; Müslüman değil, Fakat Peygamber'in ailesine de düşmanlıkları yoktur. Hz. Fatıma'nın kapısını İsrailli çevirmemiştir. Yahudiler Fedek'i Ehl-i Beyt'e hediye etmişlerdir. Bu pis Sünni Vahhabi Filistinlilerdir Fedek'i Ehl-i Beyt'ten geri alan. Şimdi buracıkta Tahran'da, Hüseyniye-i İrşad'da bu Filistinliler savunulmakta ve onlar, hakları çiğnenmiş mazlum bir ulus olarak tanıtılmaktadır. Sünnilerin Hz. Fatıma'dan aldıkları Fedek'ten söz etmiyorsunuz da Sünni Filistinlilerin haklarından söz ediyorsunuz? Bu Ali Şeriati, kitaplarında ve konuşmalarında imameti inkâr etmektedir, Ali [a.s]'nin hakkına inanmamaktadır. Sadıka-i Kubra ki, Kumguz onun evini ateşe verdi ve arkadaşları Fedek'i Fatıma'nın elinden aldılar..." Sonra böyle bir durum ve ortamda bir de Hz. Fatıma'tüz Zehra ravzası okuyarak Ehl-i Beyt'in gördüğü bütün musibetleri, kırık omuzu; altı aylık Muhsin'in düşüşünü, hepsini benim ve altı yıl boyunca yapılan üç yüz küsur konuşmasından altmışı Ehl-i Beyt ve Şiilikle ilgili olan ve İran'ın da en ünlü dinî kurumu olan bir kurumun üzerine yüklüyor. Ali'nin, Hz. Fatıma'nın, Peygamber soyunun, Hüseyin b. Ali'nin şahsiyetleri, imamet ve Şiilik konusundaki görüşlerim ve eserlerim, kitap, teksir ve kaset şeklinde herkese ulaşmışken ve gözü yazıyla, kulağı sözle az çok tanışık olan herkes bunlardan bir şeyler okuyup dinlemişken, toplu iletişim araçlarının gelişmesine tanık olduğumuz, okuma yazmanın arttığı, kitabın, basın yayının, teybin, mikrofonun, baskı işlerinin, telefonun ve taksinin yaygınlaştığı dünyamızda, birkaç metre ötede bir haber, birkaç saat içerisinde böylesine çarpıtılıp uydurulursa, ilk İslam ile merhum Hacı Şeyh Abbas arasındaki zaman aralığının -açık ve gizli binlerce tahrif ve uydurma rivayet türetme işiyle uğraşmaktayken- o haşiyeleri, faziletleri, eserleri ve Mefatih'e alınan kimi duaları ne denli yıpratacağım varın siz hesaplayın. Bu yüzden, İslam ya da Şiilik esaslarını veya duayı alaya almak için, söz konusu kitaptaki bu zayıf, mantığa aykırı ve İslam'ın, özellikle de Şiiliğin olumlu, akılcı ve sorumluluk yükleyici ruhuyla çatışan konulara dayananlara cevap olarak, bunların senet olamayacaklarını, İmam'ın masum, merhum Hacı Şeyh Abbas'ın takvalı olduğunu, ama bu nakillerin doğru bir dayanakları bulunmadığını ve dolayısıyla kanıt olarak kullanılamayacaklarını söyledim. Vaiz efendilerden biri, mescitte müminlerin huzurunda minbere çıkarak, bendenizin görüşüne cevap olarak bilimsel ve İslamî bir eleştiride bulunup buyurmuşlardı: "Sen, babanın oğlu olduğunu söylüyorsun; peki senedin var mı?" Elbette bu tür eleştiriler, sadece özel müşterileri, hem de çoğunlukla sıcak bir yer, bir bardak dağ çayı için ravza meclisine gelen 'lümpen'leri kandırabilir. Bunlar için İslam-Şinasi'ye taraftar ya da karşıt olmanın fazla bir farkı yoktur. Fakat bir grup da vardır ki eleştiri değerleri, iyi niyet, iman ve ihlâs ölçüleri aynı düzeyde olmakla birlikte görünürde edeplice bir tavır takınırlar; eleştiri eylemleri için kimilerini kuşkuya düşürebilecek bir biçim seçerler. Örneğin kitabın birinden seçtikleri kelimeye yanılgı sonucu ya da bilerek başka bir anlam verirler ve yaygara koparırlar. Veyahut kitaptan birkaç satır aktararak kitabın olumlu konularını olumsuz yönde yorumlarlar. Görünürde kitabın sayfa numaralarını da doğru ve tutarlı eleştirmenler gibi verirler. Bu durumda, kitabı okumadan eleştiriyi okuyanlar, doğru söylemiş sanırlar.

payım; Bizim, toplumumuzda, akidemizde, imanımızda, sorumluluğumuzda bir seyir çizgimiz vardır. Hareket ettiğimiz bu seyir çizgisinde, en azından inandığımız bir hedefimiz vardır. Bir etken, bir olay, bir hareket, bir saldırı ya da haklı bir söz, eğer bizi bir an için bile olsa seyir çizgimizden ve hedefimizden alıkoyup, kendisiyle meşgul ederse, bu hıyanettir. Şöyle bir temel esas vardır; Bir grup, bir sınıf ya da bir dinî toplum, bir hedefe doğru gitmekteyken, bir amacı varken, bu grubu seyir ve hedef çizgisini izlemekten alıkoymak için çeşitli etkenler; kimi zaman yanlı savaşlar çıkarırlar, seyir çizgisine karşı çekişmeler, kargaşalar türetirler. Böylece, hedeflerini izlemekte olan kişilerin zihin ve dikkatlerini saptırmayı amaçlamakta, hedefe ilerleyenlerin, kendilerini aklamak ve onları ezmek adına, savaşım ya da haklılıklarını her anlam ve biçimde kanıtlamak amacıyla birkaç adım, birkaç an için bile olsa gidişlerini sürdürmekten geri kalmalarını sağlamaya çalışmaktadırlar. İnsan, eğer akıllı ve bencillikten uzaksa [bu ikisi gereklidir], tüm bu seslere kulak asmamalı ve kendi çizgisinin dışında hareket etmemelidir. Karşıtların yaptığı işlerden biri de şudur; Bir grup, bir hedefe doğru hareket halindeyken çeşitli yönlerden ve açılardan bunlar ateş açarlar. Böylece, benlikleri zedelenen ve kişiliklerine ihanet edilenlerin kendilerini savunmak için geri dönmelerini sağlamayı amaçlamaktadırlar; Bu kargaşada kurban edilen ve geri kaldığımız hedef, üzerinde yürüdüğümüz yoldur.

Akıllı olmalıyız. Gittiğimiz yolda, kimi zaman düşman, haklı bir sözü ya da doğru ve mantıklı bir konuyu, bu yolun yönünün tersine, bu yolun kıyısında ortaya atar. Bu konu ve söz, doğru ya da kışkırtıcı olduğu için dikkatleri üzerine çeker. Ne olursa olsun, beli, karşıtımı iyice hırpalasam ve işimde başarılı olsam bile o, amacına ulaşmıştır. O, kendimi savunmak niyetiyle yolumdan geri kalmak için beni suçlamış, ben de yolumdan geri kalmışımdır. Şu şiir, her ne kadar tasavvufî bir şiirse de buraya uygun düşmektedir;

Adı ister küfür olsun ister iman, değişmez,
Alıkoymuşsa seni yolundan.
İster Cabulsa, ister Cabulka olsun değişmez,
Uzak düşürmüşse dostundan.

Bizi hedefimizden ve yolumuzdan alıkoyan her etken ister din olsun, ister dinsizlik; ister hak olsun, ister batıl, ister bilgi olsun, ister cehalet, saptırıcı bir etkendir. Dolayısıyla gün olur bir insan ya da bir grup düşmana saldırı yoluyla cihat eder, risaletini tamamlar; gün olur sabır ve suskunluk yoluyla yükümlülüğünü yerine getirir. İkincisi daha zordur birincisinden. Çünkü muhalif, adama saldırdığında, eğer adamı geriye dönüp muhalif kişiye saldırıp onu etkisiz duruma getirirken aynı zaman da hedefi gerçekleşmiş olsa gururu da okşanmış olacaktır. Ama başını önüne eğip yoluna devam etmesi ve bütün darbelere, iftiralara ve suçlamalara katlanması gerektiğindeyse -çünkü susma sorumluluğu vardır- daha çok özveride bulunması gerekecektir. Bu ikinci yol zordur,

çünkü burada gururun okşanması söz konusu değildir.

Arz etmek istediğim konulardan biri de [şimdi bu konu açıldığı için bunu da söylemeliyim] şudur; Karşıt kişiler ve gizli eller, kimileyin derin, kimileyin oldukça utanmaz ve alçak bir tarzda, ruhaniliği savunmak, din âlimlerini savunmak ve dinî mukaddesata arka çıkmak adına iki şey yapmayı amaçlamaktadırlar; Birincisi, aşağılık bir tarzda Şiiliği ve ruhaniliği savunma biçimidir. Görünürde bu hareket, Şiilik ve ruhanilik karşıtlarına karşı koyma adını taşımakla birlikte genelin zihninde bıraktığı etki, nefret ettirici bir etkidir. Hedef de zaten budur; Ruhaniliği savunma adına, aydınların zihninde ruhaniliği mahkûm kılabilmek. Bunlar, ruhanilikte hiçbir temelleri bulunmayan kimselerdir.

İkincisiyse -ki oldukça önemli bir konudur- şudur; Türlü hilelerle, bizi, ruhaniliğe karşı bir grup ya da birey ve bireyler olarak göstermeye çabalamakta ve bu ad altında saldırmaktadırlar. Hedefleri ise bize, kendimizi savunmak amacıyla ruhaniliğe saldırmaya zorunlu kılmak ve bu saldırıyı göstererek toplumda, bu toplumun aydınlarından bir grup ya da bir kesimin ruhaniliğe karşı olduğu şeklinde bir izlenim uyandırmaktır. Bu, hedeftir. Onların oyunlarının bozulması ve hedeflerine -düşmanın yararına bir hedef- ulaşmamaları için, bizi yönelttikleri bütün yalancı ve sahte kışkırtma ve suçlamaları suskunlukla karşılayalım, hatta savunmaya geçmeyelim; doğru ve sağduyulu insanların özgür yargısına bırakalım ki böylece onlar, "Bu birey ya da bireyler ruhaniliğe karşıdır." şeklinde son derece saptırıcı bir sonuca ulaşamasınlar. Bunu burada söylüyorum; çünkü bu sözleri söyleyen, bu tür inançları bulunan ve böyle düşünen birinin -ben ve benzerlerim gibi- dinî tebliğin üslubuyla ilgili ya da kimi itikat konularının çözümleme üslubuyla ilgili eleştirileri bulunabilir; bir ruhaniyle ya da ruhanilikle kimi konularda anlayış olarak ihtilafa düşebilir; benim falanca din âlimi -ciddi bir din âlimi olan bir ruhani, dinin gerçek ruhanisi olan biri- ile birçok ihtilafım olabilir; o şiddetle bana saldırabilir, ben de şiddetle ona saldırabilirim. Fakat benimle onun ihtilafı, bir oğulla babanın aile içindeki ihtilafıdır. Komşuya ya da yabancıya duyurulduğu zaman, biz bir aile olduğumuzdan, bu nesil ile önceki neslin ihtilafını -ki her ikisi de bir imana, bir taassuba, bir özleme, bir hedefe dayalıdır- sokağa, çarşıya, pazara taşırmamaya, genelin önünde açığa vurmamaya ve böylece, sadece bana ya da önceki nesle değil, bu ailenin tamamına düşmanlık besleyen kimselerin eline güzel fırsatlar vermemeye çalışırım.

Bu yüzden bir an bile bırakmıyoruz eski neslin, ilmi makam olarak dinin sorumlusu olan kimselerin yakasını. Eleştiriler getiriyoruz, önerilerde bulunuyoruz. Ama yabancının yanında onların özlerine teslimiz. Aile içinde birçok anlaşmazlık var. Ama bu çocuk çok bencil ya da çok ahmak olmalı ki sokağın kışkırtmalarını ailenin içine getirmekte ya da aile anlaşmazlıklarını sokağa götürmektedir. Her ne kadar hep saldırsalar da, gece gündüz bizi kışkırtmaya

çabalasalar da, her ne kadar kimi zihinleri bulandırsalar da böyle bir şey yapmayacağım; yapmayacağız. Aydınlandınız mı?

Geçenlerde, uzaktaki arkadaşlarımdan biri gelmiş, "Her yerde gündemde olan bu konuları, bir dergide de söz konusu etmişler. Size karşı olan ve sizi şiddetle eleştiren kimseler, görüşlerini orada yazmışlar ve yazmayı da sürdürüyorlar. Siz de kendi görüşlerinizi yazın ki ne olursa olsun, konu ortaya konulsun" diyordu. Bizi de çatışmaya sokmak, bu durumda bizi, yeni şiir, eski şiirde olduğu gibi bir dükkân açmak zorunda bırakmak istiyordu. Dedim, kendilerine selamımı götür ve şunu arzet; "Sensin..."

İşte bu *mukaddimetun bî rabtatun evveli* [birinci ilgisiz giriş]. Eğer Ali'nin takipçisiysek, kimi zaman saldırıda bulunmak ve karşılık vermekle, kimi zaman da susmak ve katlanmakla sorumluyuz.

Öncelikle şunu arz edeyim; Bu planı bu sınıfta tam bir ders ve öğretim şeklinde bitirmeye fırsat ve mecalimiz olursa şöyle bir tamamlama programı düzenleyeceğim; Bu anahtarı kullanarak, Kur'an'ın kendisini bir metin olarak okuyacağız. O zaman orada, bu konulara dayanarak bu şekilde bir bakış açısı kazandıktan sonra, şu anda okuduğumuz ya da okusak bile bizim için derin bir bağıntı, şekil ve anlamı bulunmayan bu metnin [Kur'an'ın] güzelliklerle, derinlik ve doğrulukla ne denli dolup taştığını, her bireyin var olan bütün bilim dallarında bu kitaba ne zaman başvursa yeni bir söz bulacağını göreceğiz. Bu, dersin son bölümü olup ne kadar değer ve etkisi olacağını, hem Kur'an'ı araştırmak için nasıl bir yöntem elde edileceğini, hem de Kur'an'ı daha yeni şekliyle görmek için nasıl bir bakış kazanılacağını şimdiden kestirmek olanaksızdır. Bununla birlikte, bu planın bir parçasına giriş olarak, ilkin incelemek için var olan kaynakları belirteceğim. İkinci olarak da planın bu parçasına dayanan ve bu parçayı açıklamak için uygulanacak olan yöntemi -ki bu yöntemle Kur'an araştırılmalı ve çıkarımlarda bulunulmalıdır- ele alacağım. Kültür ve eğitim bakımından hangi dal ve düzeyde olursanız olun, son derece basit ve doğal olarak bu yöntemle çalışabilirsiniz.

TEVHİD BİLGİSİNE GİRİŞ İÇİN BİRKAÇ KAYNAK

Bu öğretinin altyapısı olarak tevhid, üç başlık altında ele alınmaktadır;

Birincisi; Çok özel anlamda bir dünya görüşü olarak tevhid.

İkincisi; Bir tarih felsefesi olarak tevhid; tevhidin tarihsel cereyanı ve toplumbilimsel altyapısı.

Üçüncüsü; Hayır ve şer esaslarına dayalı ahlakî altyapı ve insanlık temeli olarak tevhid.

Öncelikle dünya görüşü anlamında tevhid için -ki şimdi söz konusu ediyorum- birkaç kaynak bulunduğunu belirtmeliyim. Ne yazık ki bunların çoğu basılmamış konferanslardır; umarım basılırlar.

1- Cihan-bînî [dünya görüşü], Abadan Petrol Fakültesi öğrencilerince çıkar-

tılan Peyam Dergisi'nde yayımlanmış olan bir konferanstır. Bu konferansta bir felsefe olarak dünya görüşü, bu cümleden olarak tevhid dünya görüşü ele alınmıştır.

2- Sosyal bilimlerde öğrenim gören öğrencilerin daveti üzerine Tahran Edebiyat Fakültesi'nde *Camie Şinasi-yi şirk* [Şirk Sosyolojisi] konulu bir konferans vermiştim. Orada şirki, tevhidi anlamanın esas ve temeli olarak ele aldım [çünkü şirk tanınmadan tevhid anlaşılmaz] ve bir toplumbilimci bakış açısıyla şirk ve tevhidi inceledim.

3- Hüseyniye-i İrşad'da üç yıl önce *İbrahimi Dinlerde Tarih Felsefesi* konusunu ele alırken orada *İbrahim* kıssasındaki şirk ve tevhidi, bir tarih felsefesi olarak açıkladım. *İslam-Şinasi*'de de İslam'ın esas temellerinden sonuncu temele göre tevhid, sadece ahlakî bir altyapı, ahlakî bir öğreti ve yol olarak ele alınmıştır [Çünkü o zamana kadar, daha sonra gündeme getirilen konular zihnime gelmemişti]. Bir başkası da Hüseyniye-i İrşad'da verdiğim ve Şirazlı öğrencilerin yayımladıkları "Mi'ad bâ *İbrahim*" [*İbrahim*'le Miat] adlı konferans olup bu konferansta hac felsefesi ve bu geleneğini tarihi, tevhid dünya görüşüne dayalı felsefî çözümlemeye uygun olarak irdelenmektedir.

4- *Veraset-i Âdem* ya da *Hüseyn Varis-i Âdem* [Âdem'in varisi Hüseyin] adlı konferansta, tevhid esası, hem dünya görüşü, hem toplumbilim olarak, hem şirk esasını ret, hem de tarihi süreklilik ve zincirlenme felsefesi olarak, hepsinden önemlisi de dinimizde bir yükümlülük olarak ve özel anlamda Aşura'nın ve Hüseyin'in devriminin, tarihin bu kişilerin omzuna yüklediği yükümlülüğün gerçekleşmesindeki rolü bakımından ele alınmıştır. Dolayısıyla tarihin veraseti, oldukça imalı ve daraltılmış bir biçimde, tevhidi hem bir felsefe olarak, hem bir toplumbilimi olarak, hem bir dünya görüşü olarak, hem ahlakî bir öğreti, özellikle de herkesin omzunda bulunan toplumsal bir ödev olarak, daha özel anlamdaysa Aşura devrimine ilişkin yeni bir yorum ve hem de ahlak için bir altyapı ve sağlam bir temel olarak ele almaktadır -bugün artık altyapısı bulunmamaktadır- ve ahlakın bastığı yer boşluğa dönüştüğü için ahlakî değerler alt üst olmuştur. Ahlak, altyapısı ve koruyucu temeli bulunmaması ya da bu temelin çürük olması nedeniyle radikalistlerin ve *Sartre* gibi insanların çabaları hep boşunadır, edebiyattan ibarettir.

5- Bir başka kaynak da *Ez Hicret ta Vefat* [Hicretten Ölüme Değin] adlı makale olup -ki *Muhammed Hatem-i Peygamberan* [Peygamberlerin Sonuncusu *Muhammed*] adlı kitapta basılmış olup başka bir yerde bulunmamaktadır- Peygamber'in siretine bir mukaddime niteliğindedir. Orada, hicret konusunun gündeme gelmesi amaçlandığından İslam'ın hicretine ilişkin bir konu bulunmaktadır. Ayrıca, başka bir yerde ya yeterince ele alınmayan ya da bu şekilde söz konusu edilmeyen dünya görüşüne ilişkin bir konu da yer almaktadır, bu makalede.

Bunlar, tevhid ve tevhidi dünya görüşü konularını daha geniş bir basamak-

ta ve çeşitli kaynaklarla felsefî dünya görüşü olarak, bir felsefî öğreti olarak materyalizm karşısına, idealizmin karşısına, natüralizmin -ki elbette şimdi zayıflamıştır ama gene de bir öğretidir- karşısına ve aynı şekilde tevhid dışı şeylere dayalı dinlerin karşısına yerleştiren ilkeler vermektedirler.

Tevhidin, dünya görüşü olarak ne değeri bulunduğunu anlamak için şirke dayalı dünya görüşünü ya da Materyalizme dayalı dünya görüşünü veya idealizme dayalı dünya görüşünü ele alıp anlamamız gerekir. Böylece bunların karşıtı olan tevhide dayalı dünya görüşünü anlamamız olanaklı duruma gelir. Bunların bilimsel biçimde tek tek ele alınması güç bir iş, ama ben günümüzün en esaslı felsefî öğretilerini -ki dünya gündemindedir- tevhidin yanında ele alıyorum.

Bir dünya görüşü olarak tevhid, tevhide inanan insanın zihninde dünyayı anlama türünden ibarettir. Daha sonra, tevhide dayalı bu dünya görüşünün, algılamaya, öteki felsefî konuların yorumuna yansımaları ve aynı şekilde bu dünya görüşünün davranışlara, duygulara, düşünceye, toplumsal ilişkilere ve topluma egemen olan düzene etkisi söz konusudur.

Teslis [her anlamda üç tanrıcılık], senevîlik [her anlamda iki tanrıcılık], politeizm [her anlamda ister İran'da, Hint'te, Yunan'da ve Roma'da bulunduğu ve mitolojisini tanıdığımız biçimde çeşitli tanrılar şeklinde olsun, ister putperestlik sembolleri şeklinde olsun ve ister animizm, yani dünyaya ve insanlara etki eden çeşitli görünmez güçlere inanış biçiminde olsun çok tanrıcılık her ne olursa olsun] kendine inanan kişinin zihninde bir tür dünya görüşü oluşturmaktadır. Böylesi dünya görüşünde dünya, şirke dayalı olarak, müşrikin zihninde tasavvur olunan çelişik, çatışık, farklı ve uygunsuz bu dünyasal kutuplardan, güçlerden ve hareketlerden oluşan bir dizgeden ibarettir.

Dünyanın ve insanın yazgısına karşın çeşitli güçlerin varlığına inanmak, bu dünya görüşünde insanı dayanaksız, yönsüz, umutsuz ve imansız duruma getirmektedir. Kişinin yazgısının bu tanrılardan birinin ya da bu gizli güçlerin elinde bozulabileceğine öteki güçlerin elinde oyuncak olabileceğine ve kişinin tanrıların ve gizli güçlerin çekişmelerinin oyuncağı olabileceğine inanmak, insan için, korkuya dayalı, şiddete ve parçalanmaya dayalı bir hayat felsefesi yaratır.

M.S. 70'li yıllarda Roma'nın büyük filozof ve şairi *Lucretius*, tanrılara inanmakta olup çağdaş Fransız yazarı *Albert Camus*'un üstadıdır. Şu farkla ki *Lucretius*, tanrılara inanırken *Albert Camus* Tanrı'ya inanmaz. Fakat öğretileri, dünyaya ve insana bakışları benzerlik taşımaktadır. *Lucretius, Doğada* ['De rerurn natura' olsa gerek-Çev.] adlı kitabında -ki onun başyapıtıdır- şöyle seslenmektedir; "Ey tanrılar! Siz, masum ve sığınaksız insanları kendi heves ve kinlerinize oyuncak eylediniz." Vebalı masum çocuklara işaret ederek -ki eskiden onları, kötü ruhlara ya da tanrıların lanetine tutsak oldukları inancıyla tapınaklara getiriyorlardı- yine şöyle seslenmektedir; "Ey dünyaya hâkim tan-

rılar! Bunlar sizin cinayetlerinizdir; bunlar sizin cinayet ve katı kalpliliğinizin kurbanlarıdır. Bu çocuk, sizin lanetinize uğrayacak ne suç işledi? Niçin onu lanetlediniz? Yoksa öteki tanrılardan öç almak için mi yaptınız bunu?"

Tanrılara isyan etmenin, dünyaya egemen olan düzenin, hayata ve insana egemen olan yasanın varlığına inanmamanın, şirke dayalı bir dünya görüşüne inanmanın gereği olduğunu görüyoruz. Şirk dünya görüşünde insan, farklı yönlerdeki bir sürü atlara bağlanmış bir fayton gibidir. Bu güçlerden, bu tanrılardan her biri, onu kendisine doğru çekmektedir. Bu güçlerin doğurduğu sonuç, yokluk, karmaşa ve insanın yok oluşudur. Bu yüzden, kendiliğinden, şirke dayalı dünya görüşünde -ister üç tanrıcılık, ister ikicilik, ister çok tanrıcılık olsun- insan ile doğa ilişkisi, bir sürü şahinin, bir sürü kurdun ağzındaki serçenin doğayla olan ilişkisi gibidir. İnsanın dünyaya karşı inancını yitirdiği bundan daha büyük bir musibet, bundan daha büyük bir felsefî yeis, bundan daha büyük bir duygu kargaşası, bundan daha büyük bir inanç bozukluğu olamaz sanırım. Çağımızın en büyük düşünce, ahlak ve felsefe bunalımı, insanın her zamankinden daha fazla bilinçli, güçlü olmasına ve daha çok olanaklara kavuşmasına karşın dünyaya olan inancını yitirmesidir. İşte, *Albert Camus* gibi bir insan, her eserinde ince bir çelişkiye düşüyorsa, doğaya ve dünyaya inanmıyor olmasındandır. Bir gün toplumsal sorumluluktan, bir başka gün, bir anı ganimet bilmekten, bir başka gün her şeyin boş oluşundan, başka bir gün kutsal olan ya da olmayan her türlü şeyin, iyi ya da kötünün, hizmet ya da hıyanetin değersizliğinden söz etmektedir. Çünkü dünya bomboş olduğunda ya da dünya bilinçsiz ve kinci güçlerin çekişme alanı durumuna geldiğinde, yazgıya ve geleceğe tek bir ruh ve yön hükmetmeyince, kendiliğinden *Albert Camus* meydana gelir. O zaman, incelikli biçimde, böylesi bir dünyada insanı kurtarmaya çalışan bir insan, bunu başaramaz; kâinat düzeninde her yandan boğulmuş bir insan -kâinat da kurtarıcının inancına göre, cehalet, çatışma ve tefrika üzerine kuruludur- nasıl kurtarılabilir? Camus'un bu sözü, bu savı, Jean Isoulet'nin deyişiyle, -gerçi Camus'den öncedir ama buraya uygun düşmektedir- *zehirle dolu bir denizden bir tas tatlı su almak* demektir. Kör maddeciliğe ya da bilinçsiz doğaya dayalı bir dünya görüşündeyse [*Sartre*'ın deyişiyle "Dünyadan Tanrı'yı kaldırdığımızda, insan doğada, doğaya yabancılaşır." İyi dikkat ediniz; bu söz çok önemlidir] Tanrı'yı doğadan kaldırırsak, kaçınılmaz olarak, insan doğada, doğaya karşı yabancılaşır. *Heidegger*'in -ki *Sartre*'ın üstadıdır- deyişiyle, insan, doğa çölüne sürülmüş bir garip durumuna gelir. İnsanın doğaya yabancılaşması Tanrı'yı reddetmesiyle başlar; niçin? Çünkü insan, anlayan, düşünen, ideali olan, seçme hakkı olan, sorumluluğu olan -ki bunlar insanın nitelikleridir- irade, bilinç ve duygu sahibi bir varlıktır. Ama Tanrı'yı doğadan kaldırırsak -Natüralizmde ya da materyalizmde farklı değildir- doğa, büyükçe bir ahmak düzenek haline gelir [bu söyleyiş *Sartre*'a aittir]; bilinçsizleşir, bağıntısızlaşır kendine ya da kendinden başkasına, yani insana karşı duygusuz-

laşır ve leş olup çıkar. Tıpkı, annesinin karnında canlanan, kendine karşı duygusu, yaşayışı, hareketi ve çabası bulunan ve dışarı çıkmak, doğmak isteyen bir cenin gibidir, ama anne ölmüş bir leş haline gelmiş ve soğumuştur. Doğal ve mantıklı olarak, bu çocuğun ölü annenin içerisindeki bu diri, duygulu ve bilinçli çocuğun annesiyle bağıntısı, başkalık, yabancılık ve inançsızlık temeline dayandırılır.

Bilinçsiz ölü bir düzende bilinçli diri bir varlık; Bu, materyalizme ya da natüralizme dayalı bir dünya görüşü olup bu dünya görüşünde insan, doğayla tam anlamıyla çatışık bir cinsiyet taşıyan bilinçli, diri ve hassas bir varlıktır. Burada insan, doğanın dışında bir umut, sığınak ve dayanak arama şansından yoksun olarak doğada garip kalmıştır. İnsan, dünyanın bir hedef ve bilinci olmadığını, anlamadığını, duyumsamadığını, korku ve ürküntü tanımadığını duyumsadığında -ki günümüz insanını, böylesine şiddetli olarak [kendisine] duçar eden felsefenin korku ve huzursuzluğu bu dünya görüşünden kaynaklanmaktadır- insan, dünyanın devinimler dizgesinin bilinçsiz olduğuna, bu çehrenin, bu göğün ve bu doğanın ardında bir şuur bulunmadığına inandığında ve yine *Sartre*'ın deyişiyle dünyada kimsenin olmadığına, bir haberin bulunmadığına inandığında boş bir dünya görüşü oluşturur, dünyanın bütün devinimlerini anlamsız bulur ve her türlü olguyu, inancı ya da inançsızlığı, iyiliği ya da kötülüğü, çirkinliği ya da güzelliği, fedakârlığı ya da feda etmeyi eşit görür. Çünkü siz odanızda bulunduğunuzda orada hiç kimse yoksa ve hiç kimse sizin hareketlerinizi görmüyorsa giysinizin, durumunuzun, biçiminizin, duygunuzun, konuşma biçiminizin, susuşunuzun, sözlerinizin çirkin ya da iyi olması, oturuşunuzun, giyinişinizin güzel ya da kötü olması önemli değildir. Çünkü bir olguya anlam, yön ve değer veren şey, o olgunun anlamı, yönü ve değeri değildir, tersine ona anlam, yön ve değer veren şey, bu olguyu duyumsayan duygunun, bu olguyu anlayan anlayışın, bu olguyu anlatan sözün ona bağışladığı anlam, değer ve yöndür. Burası, son derece derin bir konudur. Sartre *Edebiyat Nedir* adlı kitabında varlığın, eşyanın ve kâinatın anlamı olmadığını, tümünün bilinmez ve anlamdan yoksun bir karanlığa gömülü bulunduğunu söyler; Yazar ya da konuşmacı, bir şeyi anlattığında, doğada bulunan bir nesne ya da varlıktan veya bir kavramdan söz ettiğin de, o olguyu ya da varlığı açıklarken ona belirlilik, somutluk, şekil, anlam, değer ve hedef kazandırmış olur. Bir kimse, olguları anlatmaz, toplumsal gerçekleri açıklamazsa o toplumsal gerçekler var olmamışlar, somutlaşmamışlardır.

Şair, doğanın güzelliklerinden söz etmezse, bir kimse güzellikleri duyumsamazsa o güzellikler yoktur ya da varsalar bile o güzellikte değildirler. Bir bilinç, doğanın hareketlerini duyumsarsa, bir göz, bu dünyadan benim yaptığım seçimi anlarsa, bir yargı, benim yarattığım bir değeri mantıklı ve doğru bir biçimde değerlendirirse; bir yargı, benim ortadan kaldırdığım değeri mahkûm ederse, işte o zaman benim edimim, benim iradem, benim seçimim, benim hı-

yanet ya da hizmetim, benim şerrim ya da hayrım kesin olarak anlam kazanır. Eğer o gören göz, dünyada ve bu bilinçsiz, ahmak ve bu kokuşmuş çatının altında -ki fiziksel öğelerden oluşan bir dizgedir- bulunmazsa her hareket ve eylem -iyi ya da kötü, hayır ya da şer- eşittir. İster insanları kendi çıkarları için yok et, ister kendini başkalarının iyiliği için yok et; birdir. Çünkü ayırt edebilecek, duyumsayabilecek, değerlendirebilecek kimse yoktur. Odada hiç kimse yoktur; ister orada pijamayla, şalvarla uzan, ister en güzel, en alımlı giysileri giyip son derece edeplice otur, fark etmez. Anlamada ve teşhis etmede fark bulunmaktadır. Bu yüzden, insanı reddetmek olmayacağından, onun hassas oluşu, bilinçli oluşu, anlayan bir varlık oluşu da yadsınamaz doğal olarak. Doğadan Tanrı'nın kaldırılması da olanaksızdır. Çünkü Tanrı'yı doğadan kaldırdığımızda, dünyanın doğası, ruhu, bilinci, kavrayışı, mantığı, ölçüsü ve hedefi olmayan, anlamayan büyük ve karmaşık bir leş durumuna gelir. Böylece, insan-doğa ilişkisi, bir yabancılaşma ilişkisine dönüşür kendiliğinden. Böyle bir dünya görüşünde dünyanın insan yaşayışıyla ilişkisi, annenin ölü gövdesinde bulunan ve etkin olan bir ceninin bu ölü gövdeyle ilişkisi gibidir. Bunun etkisiyle kof bir felsefe, boş bir felsefe, her işin anlamsız oluşu felsefesi, iyinin ve kötünün bir oluşu felsefesi, inandığım bütün değerlerin altüst edilmesi felsefesi oluşmuştur. Bu, bugün çağa ve neslin zihnine egemen olan felsefedir. Oysa tevhid -bunun iki boyutlu ve iki yönlü bir yol olduğuna dikkat ediniz- bir yandan, bir vuruşla, ayırmaya, dağınıklığa ve dünyanın çok kutuplu oluşuna dayanan dünya görüşünü, tanrıların feodalizmini, şirk mezhebini olumsuzlamakta, evrene tek yönlü uyumlu bir vahdeti -ikici, çok tanrıcı, çok kutuplu dünya görüşü karşısında- egemen kılmaktadır. Öte yandan da materyalizm ya da natüralizm dünya görüşü karşısında -ki maddi dünyada, doğa dünyasında Tanrı yoktur- tevhid, bilinçsiz ve duygusuz bir leş durumundaki doğaya bilinç, uyanıklık, bakış, hassaslık, irade, hedef ve sonuç olarak anlam ve değer bağışlar.

ÇOK TANRIYA İNANILABİLİR AMA BUNLARIN ÇATIŞKI VE ÇELİŞKİSİNE HAYIR MI?

Bu olanaklıdır. Ama öncelikle, her biri bağımsız ve faal lezzetler taşıyan bu tanrıların bile birbirleriyle hiç ihtilafa düşmeyecekleri bu imanı bize verecek uygulayımsal garanti nedir? İkinci olarak da, bu tanrıların akıllarının, kendi çıkarlarını birlik, ortaklık ve uyumlulukta görecek düzeyde olduğunu varsayalım; ama var oluşta, bir muhatabı olmasını isteyen bir insan varlığı olarak hangi yöne yönelmeliyiz? Din ve felsefenin -tanrı tanır bir felsefe ve tanrı tanırlığa dayalı bir din- ihtilaflarından biri şudur; Felsefecilerin ispat ettiği Tanrı, mantık, bilim ve kanıt açısından muhkem olan bir Tanrı, sevilebilir bir Tanrı değildir. Filozof, Tanrı'yı *Max Palanck*'ın 'Quantum'u keşfedişi gibi keşfetmektedir. Oysa dinin tanıttığı Tanrı, dünyaya egemen olan bir irade, yenilgi kabul etmez

ve mutlak bir görkem ve büyüklük olmasının yanı sıra, ebediyetin görkemini taşımasının, mutlak cebbar olmasının yanı sıra, bir dostun yumuşaklığıyla, bir aşkın güzelliğiyle, insanın kendi samimiliğiyle muhatap, söyleşmeye ve gönül derdini açmaya taraf olabilir. Aynı şekilde, onca görkemiyle birlikte insanın en samimi yalnızlıklarına konuk olabilir. İşte buna dayanarak, çeşitli tanrıların elbirliği ettiklerine, dünyada hiçbir zaman ayrılık ve çatışma çıkmadığına inanırsak, biz de bu durumda dünyada yönümüzü yitirmiş oluruz. Dünyanın birliğine inanırsak, ne olursa olsun, varoluştaki hedef ve muhatabımızı yitiririz. O zaman, Tanrının bir kimse olmasının yerine bir ortaklılık söz konusu olacaktır. Tevhidî dünya görüşünde dünya [varoluş anlamında dünyadan söz ediyorum; maddi ve manevi dünya ve ahiretten söz etmiyorum], hep birlikte yaratış adına uyumlu bir düzenden, tek bir ruhla diri, tek bir iradeyle hareketli olan ve aynı zamanda da duygulu, bilinçli, mantıklı ve hedefli bir vücuttan, muvahhid [birleyici]in zihninde şekillenen çeşitli öğeler, yasalar, görüngüler ve hareketler dizgesinden ibarettir.

Bu dünya görüşü, tevhide dayanmaktadır. Dolayısıyla dünya tek vücut olmaktadır. Dünya ve doğa, tek bir düzenin egemen olduğu tek bir gövde olmaktadır. Onun hangi şeyine egemenlik söz konusudur? Çeşitli öğelerine. Maddi ya da manevi, ruh ya da cisim, aşağı ya da yüce olsun fark etmez.

Evrendeki öğelerin tümü uyumlu bir birlik taşımaktadırlar. İster en temiz ve en yüce soyut, metafizik öğeler olsun, ister toprak öğesinin en aşağısı olsun, hepsi tek bir ruhtan hayat almakta, tek bir kandan beslenmektedir. Bu şekilde, tümüne, tek bir hareket, tek bir akıl, tek bir tedbir ve tek bir hedef egemendir. Bir gövdeyi göz önüne alın; Beyin hücresi, bu gövdeyi oluşturan en şerefli, en karmaşık ve en yüce hücredir. Bunun yanında bir tırnak parçası, bir bağırsak lifi, değerli beyin hücresinde bulunan aynı ruhu, aynı ışığı, aynı hayat ve hareketi taşımaktadır. Dolayısıyla bu aşağı değerdeki tırnak hücresiyle, değerli beyin hücresi ya da omurilik veya sinir hücreleri arasında çatışma, ayrılık ve çelişki bulunmaması bir yana, mertebeler zincirini korumaları nedeniyle -derece bakımından- hayat, hareket ve varlık açısından tek olduklarına da inanırız. Bu tek ruh, tek bir bilinç ve iradeyle bu gövdenin bütününe egemendir. İşte bu gövdede, her hücre, genç olmak ve diri kalmak için, bu gövdeye egemen olan bu ruhla, bu ortak hayatla olan bağını ve iletişimini korumaya çalışmaktadır. Eğer bu canlı hücre -ki kendisi, bir iş, mucize ve kompleks dünyasıdır- bağını koruyamazsa, kolayca, hızla ve hiç beklemeksizin çürük bir parçaya dönüşür ve bir anda yok olur. "Ona yönelenden başka her şey yok olucudur." ayeti şu anlamdadır; Dünyadaki her nesne, her şey yok olucudur. Ancak yüzü ona dönük olan şey bunun dışındadır. Bu, dünya görüşüdür. Bir birey, bir insan, kendisinin dünyanın manevi sistemiyle ve doğanın vücudundaki bütün hücrelere egemen olan hayat bağışlayıcı ruhla olan bağ ve ilintisini koparırsa, hiç duraksamadan, kâinat düzeninde, çürümüş bir madde durumuna

gelir ve yok olur. Bu bağı korursa, bağını koruduğu ölçüde canlı ve diri kalır.

TEVHİDİ DÜNYA GÖRÜŞÜNDE "ÇOKLUK" VE "BİRLİK"

Çokluk, yani bu dünya görüşünde gördüklerimiz, türlü türlü olgular, farklı insanlardır. İnsan ve doğa arasında, hayvanlar arasında farklılıklar vardır. Öğeler bir değildir. Hareketler, kimi zaman çatışık ve çelişik olup insana ürküntü ve korku düşürür. Bu çoklukların altında, uyumlu, ince, akılcı ve bilinçli bir birlik bulunmaktadır. Muvahhid, bunu duyumsamakta ve bu yüzden farklı nesnelerin tümünü tek bir ruh ve tek bir hareket olarak yorumlamaktadır -doğru olarak anlamamış olsa bile- *Max Palanck*'ın dediği gibi; "*Kepler*, dünyaya bilinçli ve haberdar bir yasanın egemen olduğuna inandığı için fizik biliminin yaratıcısı oldu." Çünkü araştırmasından önce bu imanı taşıyordu. Fakat *Kepler*'den daha akıllı olmasına ve daha yeni araştırmalar yapmasına karşın, bu esasa -bütün varlığa bir iradenin egemen olduğu ve varlıktan her parçanın bu tek ve büyük hükümranlıkta kendi yükümlülüğünü yerine getirdiği esasına- inanmadığı için, Palanck'ın onca deha ve aklı sadece cüzi araştırmalar yapmak yolunda harcandı. Örneğin, fare kuyruğundaki x ışınlarının araştırılması, araştırılmakta olan konular arasında yer almaktadır.

Kur'an'da tevhidî dünya görüşünün gereğince, bütün sınırlamalar ortadan kalkmaktadır. Şurası oldukça şaşırtıcıdır, ama ne yazık biz, kelamcı, filozof, tefsirci vb. olarak -felsefe, tasavvuf ve dinde- eski çoktanrıcı dinî görüşün ya da Yunan Felsefesinin veya çatışkılı Hint düşüncesinin etkisi altında kaldığımız ve felsefe, tasavvuf ve din -her üç öğreti-, dünyayı çatışık kutuplara ayırdığı [hatta birleyici dinler de bunu yapıyordu] sonra sınırlar koyduğu ve âlemde iyi ve kötüye, dünya ve ahirette, dünyaları birbirinden ayıran, birbiriyle çatıştıran perde ve sınırlara ve birbirleriyle çatışan -ister tasavvufî, ister felsefî, ister dinî olsun- olgulara inandığı için bu düşünürlerin, kelamcıların ve âlimlerin beyninde bunlar egemendi. Şaşı bakıyorlardı ve Kur'an'ı bu durumda inceliyorlardı. Yine bu şaşı bakışla, Kur'an'ın tevhidî dünya görüşünde egemen olan birliği göremiyorlar, ikiymiş gibi görüyorlardı. Oysa bir kişi, bu malumata sahip olmama erdemini taşıyıp yaratılış gözüyle, bir ümminin duyularıyla Kur'an'a bakarsa o bölümlemeleri görmeyecektir.

Tevhid, tarih boyunca insanın zihninde hep buluna gelmiş olan çelişkilere birlik bağışlamaktadır. İnsan, doğa ve Tanrı [metafizik] kutupları birbirlerinden ayrı –ayrı ayrı üç dünya- olup her birinin ayrı sembolleri ve ayrı tanrıları vardı ve birbirleriyle esas olarak çelişmekteydiler.

Dinlerin çoğunda, insanı yaratan tanrının başka, doğayı yaratan tanrının da başka olduğunu görüyoruz. Prometheus insanın yaratıcısıyken, Zeus doğanın tanrısıdır. Buysa, esas olarak insan ve doğanın birbirinden farklı iki dünya olduğunu ve yine tanrıların dünyasıyla insanların dünyasının bir olmadığını ve birbirinden uzak olduğunu göstermektedir. Ayrıca, alt tarafında

maddi doğa, üst tarafında da ilahi doğanın, meleklerin dünyasının, fizikötesinin, tanrıların yerinin [bizim zihnimizde de olduğu gibi] bulunduğu bir perdenin ya da bir çatının bulunduğunu da göstermektedir. Dünyayı, gök adıyla kubbemsi bir çatısı bulunan bir hamama benzetmektedirler. Bu kubbenin altında bulunan her şey, aşağıdır, horlanmıştır, çirkindir, kokuşmuştur. Göğün ardında bulunan her şey ise güzeldir; orada soyut varlıklar, melekler, tanrılar ve ruhlar vb. bulunmaktadır. Bu, hem tasavvufî, hem felsefî hem de dinî bir coğrafyadır. Tevhid, gelip bu sınırları, bu çatıları, bu bölümlemelerin hepsini altüst etmiş ve varlığı, bir gücün, bir imparatorun, bir hâkimin ve bir tedbirin buyruğu altında, tek ve uyumlu bir imparatorluk haline getirmiştir. Bununla birlikte, bu büyük imparatorluk ülkesinin her anında, her yanında aynı ölçüde hazır bulunan imparatorun, burada merkezi, uzaklığı, yakınlığı vs. yoktur. Tevhid gelir, bu dünyada -ki tek vücuttur- doğanın insanla ve fizik ötesiyle olan ayrılığını [fizik ve metafizik, doğa ve doğa ötesi terimleri ve maddi dünya ve gaybî dünya anlamında yer ve gök terimleri, İslamî görüşte bulunmaz; daha sonraları, Müslümanların görüşünde varlık kazanmıştır] olumsuzlar ve bu birbirlerinden ayrı üç dünyayı birleştirir. Tanrı'yı, bulutların arkasından, göğün öte yüzünden, gayb perdesinin ardından, muvahhiddin zihninden çıkarıp gök ve yer kandilinin, yani dünyanın içinde bulunan bir ışık gibi parlatır.

Tevhid, felsefe tarihinin en eski zamanlarından bugüne değin, *Lau Tzu* ve *Konfüçyüs* döneminden, *Eflatun* ve *Aristo* döneminden tutun, *Bergson*, *Descartes*, Pascal ve *Kant* dönemine değin var olagelmiş çatışkı ve çelişkiyi ortadan kaldırır. Tevhidden önce, şu iki güç hep birbiriyle savaşıp durmuştur; her birinin kendi partizanları vardır; Düşünürler, arifler ve filozoflar arasında, gönül gücüyle beyin gücü, akıl gücüyle aşk gücü, işrak gücüyle istidlal gücü, hep savaşa tutuşmuşlardır. İslam kültüründe de bu ikisinin kendi akımları bulunmakta ve birbirleriyle savaşmaktadırlar. *Mevlana*, istidlalcilere ve felsefecilere saldırmakta, felsefeciler de işrakileri ve mutasavvıfları cahillikle suçlamaktadırlar. Bunlar, Tanrı'nın sadece kalp yoluyla tanınabileceğini söylerler; çünkü akıl sadece cüz'i şeyleri anlayabilir. Onlar da, kalbin, bedene kan ulaştıran bir tulumba olduğunu, bilinmeyeni bilinir kılanın akıl olduğunu söylerler. Pascal, kalbin birtakım delilleri vardır ki akıl bunlara ulaşamaz, derken, *Hafız*'da "sufinin defterinde yazı ve harf yoktur [bilgi ve akılla ilgisi yoktur], onda kar gibi ak yürekten başka bir şey yoktur" der.

Meşşai felsefecileri [akılcılar] ile arifler [duyumcular, sezgiye, işraka ve duyuma inananlar] arasındaki savaşım, Doğu'da ve Batı'da, Hint'te, Yunan'da, geçmişte ve günümüzde hep var olmuş ve beşerin zihnini egemenliği altına almıştır.

"DOĞRU ANLAMA" ADINDA TEK BİR GÜÇ

Kur'an'daki tabirler, esas olarak, bu dilin bu iki şey arasındaki ayrılığı söz konusu etmediğini ve -Tanrı'nın bile- gerçeğin keşfedilmesini tek bir güç olarak anlayışa, kavrayışa bıraktığını hissettirecek niteliktedir. Sanki insanda kalp ve beyin, akıl ve duyu ya da sezgi adında iki gücün bulunmadığına, tersine, doğru anlamak adında tek bir gücün var olduğuna inanmaktadır Kur'an. Bu, lubb [şaibelerden arınmış saf akıl] dur, akıldır, fuad [kalp, akıl] dır. Bu üç tabir, Kur'an'da eşit olarak yer almaktadır. Dolayısıyla tevhid, aşk ve akıl arasındaki birliği, Beatrice ile Vergilius arasındaki birliği, İbn Sina ile Ebu Said arasındaki birliği, *Pascal* ile *Descartes* arasındaki birliği gerçekleştirmekte ve insanı aşk ve akıl, işrak ve istidlal diye iki kutba ayırmamaktadır. Çünkü tevhid, hiçbir türlü ikiliğe ve ikiciliğe -ruhta ve bireyde de olsa katlanamaz; Tevhid, ruh ve cisim arasındaki süreğen ikiliği ortadan kaldırır. Siz Kur'an'da, cismin ruhtan ayrıldığı ya da ahlakî, dinî, tasavvufî ve felsefî temellere varacak ölçüde ruh ve cisimden ayrı ayrı söz edildiği bir yer bulamazsınız kesinlikle.

Doğu'da ve Batı'da genellikle, ruhu cismin, cismi de ruhun karşıtı olarak görürler. Ruhun tekâmülünün cismi yok etmekle olacağını, gövdenin tekâmülününse ruh ve akıl etmekle olacağını öğretirler. Oysa burada yine de tek bir insan yaşamaktadır; ruh ve cisim iki boyut, iki öz olarak ayrılarak yan yana konulmamıştır. Eğer Kur'an'da iki yerde ruh kelimesi kullanılmışsa o ruh yaygın anlamıyla kullanılmamıştır; burada bilinen ruh ve nefisten söz edilmemektedir. Bu, bir meleğin adıdır. Fizyoloji, psikoloji vb. ile ilgili bir konu değildir. Burada, Arap'ın zihninde bulunan ve hep sorup durduğu ve cevabı "Rabbin içindendir" olan son derece derin anlamı vardır. O, özel bilinç ateşidir; nübüvvet onun içinden kaynamaktadır. Varlıktaki, dünya görüşündeki tevhid, sürekli çatışan iki dünya -dünya ve ahiret- arasındaki birliği gerçekleştirir. Dünya ve ahiret, öyle parçalanıp bölümlendirilmiştir ki bilginlerden kimileri, ahiretin ayrıntılı coğrafyasını bile yazmışlardır! Kendi evinin adresini bilmez, ahiret coğrafyası yazar. Özetle, başını mezara koyduğunda ahiretin yollarının, arka sokaklarının nasıl olduğunu, aşağısının yukarısının ne tertipte bulunduğunu, yerin nice göğün nice olduğunu bilirsin işte. Menazilu'l-Ahire [Ahiretin Menzilleri] kitaplarının ne denli dünyacı olduklarına bir bakın.

Kur'an'da, bu dünya-öte dünya, maddi dünya-manevi dünya, fizik dünya-metafizik dünya yoktur. Dünya ve ahiret -şu anlamda ki ortada bir duvar; bizim bulunduğumuz taraf dünya, onların bulundukları tarafsa ahiret- diye bir şey yoktur. Dünya bir sıfattır, sıfat-ı tafdilidir, coğrafya ve mekân adı değildir, bir yer adı değildir. Tersine, dünya en aşağı, en yakın, en küçük ve en aşağılanmış anlamında bir sıfattır. Ahiret de özel bir coğrafi yer adı değildir. Ahiret; dünya ötesi olan şeydir. Dar görüşlü, yüzeysel görüşlü ve bencil olan ve bütün konuları günlük konular, ganimet anı olarak, harisçe bencilce algılayan kişinin, dünyevi görüşü vardır, hayatı dünyadır; namaz bile olsa. Bir kimse, kişisel

çıkarlarından daha büyük, beninden ve ben'in maddi ve manevi isteklerinden daha yüce bir hedefi gözetir ve bunları daha yüce ve daha büyük hedefleri gerçekleştirmek yolunda feda ederse, bu ahirettir. Başka türlü açıklayacak olursak; Evrenin bütün nesnelerini, her şeyi -iktisattan tutun da toplumsal konulara, hatta dinî, manevi ve insanî konulara varıncaya değin her şeyi- başkalarından, ötekilerden kendime doğru çekersem, bu dünyadır. Her şeyi kendimden alıp başkalarına verirsem, öyle duyumsarsam, bu ahirettir; ekmek bile olsa. Bu yüzden rivayetlerde, bir kimsenin halka hizmet için bir fırın açarsa, toplumuna hizmet için gidip inşaat ustalığı öğrenirse, onun ustalığının, alışverişinin, dükkâncılığının ibadet olduğunu okuyoruz. Eğer ibadeti, ekmek dükkânı haline getirirse, bu, dünyalıktır.

MEAŞ VE MEAD BİRLİĞİ

Meaş ve mead [maddi hayatla manevi hayat] bütün ahlakî, tasavvufî ve felsefî öğretilerde hep birbiriyle çatışma durumundadır. İktisadi işlerin ardına düşmüş ve maddi konulara dalmış biri ya manevi duygulardan yoksundur ya da bu duyguları zayıflamıştır. Dünyayı, iktisadî ve maddi konuları olumsuzlayıp bir yana bırakan ve maneviyata gömülen biri ise meada sahiptir. Her yoksul, yoksun ve horlanmış insan ve milletin meadı sağlanmıştır. Her mutlu insanın, her ileri, uygar ve tok toplumun ise ahireti kötüdür. Öyleyse ahiret, tembellerin, asalakların ve dilencilerin malıdır. Oysa tevhidden kaynaklanan esasa göre, bu ikisi arasında bir çatışkının olmaması bir yana, meaş ve mead, dünya ve ahiret, uyum içinde olup birbirinin neden ve sonucudur. "Dünya, ahiretin tarlasıdır" sözü, birbiriyle çatıştığı sanılan dünya ve ahiret arasındaki tevhidi göstermektedir. Dünyası, bahtsızlık üzerine kurulu olanın ahireti de daha bahtsız olacaktır; cennetin, dünyadaki zayıflığını ve aşağılığını düzelteceğini ve telafi edeceğini sanmamalıdır. Burada çabalayıp elde edemediğini öte dünyada elde edeceğini de sanmamalıdır. Burada kör olan biri, orada da kördür. Burada maddi hayatı olmayanın manevi hayatı, tanrısal yazgısı da olmayacaktır. Dünya ve ahiret birbirlerinin neden ve sonucudurlar. Tohumunu bu dünya hayatında ektiğimiz bir bahçedir cennet.

Bu tevhidin dünya görüşüdür. Onda, bu şekliyle ruh ve madde, dünya ve ahiret, mana ve doğa, doğa ve insan, uyum içerisinde, tek bir yön, tek bir ruh, tek bir akıl, tek bir irade ve tek bir hedef taşımakta, aralarında neden-sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Fakat Kur'an, tek dünyayı, tek varlığı, her şeye egemen olan bütünsel vahdeti bölümlendirmektedir. Bu dünya, iki ülkeye, iki kutba ayrılmaktadır; Bir dünya, bir ahiret -bizim sandığımız gibi değildir elbette-. Tek tevhidi dünya görüşüne göre, varlık gayb ve şehadet şeklinde bölünmektedir. Gayb, duyumsanamayan ya da şu anda bizim için bilinmez ve duyumsanamaz olan veya duyumsanması aslında olanaksız olan ve hep gayb içinde bulunan her şeydir. Şehadet ise, görülebilen ve duyumsanabilen şeylerdir.

Öyleyse dünya gayb ve şehadet, yani duyumsanan ve duyumsanamayan, diye ikiye ayrılmaktadır. Bu bölümleme de bir ikicilik ve ikilik dönemini egemen kılmakta mıdır? Dünyanın bu şekilde iki kutba ayrılması tevhide ters düşmekte ve onu çürütmekte midir? Niçin?

Evren, dünya ve ahirete, fizik ve fizikötesine, madde ve manaya, ruh ve cisme ayrılmaz. Tüm varlık birlik ve uyum içinde olup tek bir gövde taşımaktadır. Ama Kur'an'ın dünya görüşünde bütün nesneler, gayb ve şehadet nesneleri biçiminde ayrılırlar. Yine de bu bölümleme, tevhid düzeninde evrene egemen olan birliğe aykırı mıdır, değil midir? Sözünü ettiğimiz şehadet ve gayb, bunların özüne dayalı bir bölümleme mi yoksa insan beniyle ilişkisine dayalı bir bölümleme midir?

Bu bölümleme, özsel değil adsal [itibari] bir yön taşımaktadır. Yani, gayb, şehadetle aynı cinsten değildir ya da bu ikisi aslında iki ayrı cins ve özde olup birbirleriyle çatışıktır, demez. Seninle ilişkide dünya, gayb [sana göre] ve şehadet [senin bakışında] şeklinde bölümlenmektedir, der. Fakat bu, Tahran'ın bölümlere ayrılmasıdır. Elbette Tecriş Meydanı bize yakın, Tophane Meydanı'ysa uzaktır. Fakat Tahran'ın bu şekilde Tophane ve Tecriş Meydanı diye bölünmesi, ayrı ayrı ulamlar [makuleler] ve ayrı ayrı cinsler olarak bölünmesi midir, yoksa her ikisi birlik içinde olduğu halde, burada durmakta olan ben ile olan göreli ve adsal ilişkide mi bölümlere ayrılmaktadır?

Dolayısıyla şu anda gayb olan bir şey, bir vesileyle bilimin ilerlemesi, ilham, vahiy, felsefe, bilincin ya da başka şeylerin gelişmesi yoluyla yarın benim için duyumsanır olduğunda özü ve cinsi de farklılaşacak biçimde şehadet olur. Öyleyse dünyanın gayb ve şehadet şeklinde iki ulama ayrılması, dünyanın farkında olan, dünyayı gören insana dayalı adsal bir bölümlemedir; senin görmediğin nesneler vardır, senin görebildiğin nesneler vardır. Öyle ki, şu anda da fizik bilimi aynı bölümlemeyi yapmaktadır; Kimi fiziksel nesneler duyumsanamazken, kimi fiziksel nesneler duyumsana bilirler. Amipleri görmeyiz, ama büyük hayvanları görürüz. Bu, nesneleri ve doğayla olan bilimsel ilişkimizi bölümlendirdiğimizin işaretidir. Öyleyse, bir kelimeyle terim olarak konuşmak istersek, dünyanın gayb ve şehadet diye bölümlenmesi, evrenbilim konusu değil, toplumbilimsel tanıma ya da mitoloji veya epistemoloji konusudur. Ayrıca, dünyanın gayb ve şehadet diye bölümlenmesinde, gayb de bilinmeyen ve Allah'tan başkasının bilemediği gayb ile bilinebilir olan, ama bilmediğiniz gayb olarak ikiye ayrılmaktadır. Burada tevhid, derinlik kazanmakta, doruk noktaya ulaşmaktadır. Yine, Kur'an'ın diliyle söyleyecek olursak, bütün nesneler ve tanıdığımız şeylerin tümü iki olguya, iki gerçeğe ayrılmaktadır.

KUR'AN'DA SÜNNET VE AYET

Bütün varlık, şu iki gerçekten oluşmuştur; Biri sünnet, ötekisi ayet. Kur'an, sünnet dediğinde, bireye, hayata, dünyaya, insan tarihine, toplumlara ve do-

ğaya egemen olan bilimsel yasaları amaçlamaktadır. Sünnet, bilimsel yasalardır.

Ayet nedir? Ayet, toplumsal, insanî ya da maddi olgulardır. Olgunun kendisidir ayet. Bir toplum, eğlenceye daldığında çöker ya da bir toplumda çöküntü belirtileri ortaya çıktığında, çökme etkenleri eğlenceye yönelir. Bu bir sünnettir, yasadır. Fakat gece, bir ayettir, sivrisinek bir ayettir, gecenin ve gündüzün gelmesi ayettir. Yağmur ayettir, ışık ayettir; yer ve gök ayettir. Ayetlerden oluşan bir liste Rum suresinin sonunda sıralanmıştır; "Ve min ayatihi..." "ve min ayatihi..." [Yine onun ayetlerindendir...] Burada Kur'an, ayeti hangi anlamda kullandığını göstermiştir. Ayrıca Kur'an'ı açıp Keşfu'l-Kelimat'tan [Kur'an terimleri sözlüğü] yararlanarak gayb, şehadet, ayet ve sünnet kelimelerini bularak bu kelimeleri inceleyebilir ve böylece Kur'an'ın nelere ayet, nelere sünnet dediğini anlayabilirsiniz. O zaman, Kur'an'm nesneler arasındaki bağıntılara sünnet, nesnelerin kendisine de ayet dediğini anlamış olacaksınız. Şaşırtıcıdır ki, Kur'an da hem bir sineğe ve sivrisineğe ayet demekte, -şuna dikkat ediniz, çünkü oldukça şaşırtıcıdır- hem büyük bir insanî gerçeğe, hem Kur'an gibi bir gerçeğe ve hem de *Musa*'nın ya da *İsa*'nın mucizesine ayet demektedir. Biz bunlara mucize adını verirken, Kur'an bunları ayet diye adlandırmaktadır. Sinek ya da gece ve gündüzün gelişi, maddî olgular ve bilimsel yasalar durumundayken vahiy ya da *İsa* aracılığıyla ölünün diriltilmesi mucizedir, yani metafiziktir, bilimdışıdır; kısacası bilimsel yasalara ve fizik dünyaya uymaz. Oysa Kur'an, her iki olgu için de -ki biri maddidir, biri gaybîdir; biri bilimseldir, ötekisi bilimdışıdır ve bilimin ilgi alanına girmez- tek bir kelime seçmiştir ki o da ayettir.

KUR'AN'IN DİLİYLE TEVHİDE DAYALI DÜNYA GÖRÜŞÜ

Acaba Kur'an şunu söylemek istemiyor mu; Kimilerinin mucize ve gayba ait olduğunu, kimilerinin de bilimsel ve duyumsanabilir olduğunu hayal eden sen, aşağıdan baktığın için böyle bir bölümleme yapmışsın, ama eğer yukarılardan bakarsan hepsi ayettir, hepsi tek bir anlamı vermektedir. Bizim metafizik bir konu olduğunu düşündüğümüz vahyin gaybden gelmesi, Kur'an'da sabah ışığının göze gelmesi gibidir; susamış bir çiçeğin ağzına düşen yağmur gibidir. Mucizevî ve gaybı olan da bilimsel ve duyumsanabilir olan da ayettir; Tek bir yasa, tek bir ilke, tek bir gerçek, tek bir etken her ikisine de egemendir; her ikisi de tek bir şeyin eseridir. Oysa biz, doğada olan her şeyin aşağı olduğunu, Tanrı'nın doğal olgularda bulunamayacağını ve sadece ölümden sonra Tanrı'nın ülkesine girebileceğimizi sanmaktayız. Bu yüzden de "İnnalillah ve inna ileyhi raciun" [Biz Allah'tanız ve ona dönücüleriz.] dediğimiz zaman, ölümden sonra Allah'a gideceğimizi, ölümden önce bu taraflarda Allah'ın olmadığını; burada sadece maddi dünyanın, aşağılığın, horlanmışlığın bulunduğunu kastederiz. Oysa Kur'an'da Allah, işrakı ve irfani bir biçimde tanıtılma-

mıştır. Bu yüzden Kur'an okuyucusunun, doğayı olumsuzlayarak Allah'a ulaşması söz konusu değildir. Ayrıca, doğa içerisinde ve zihinsel esaslarla ispatlanacak biçimde felsefî ve istidlali olarak da tanıtılmamıştır. Tam tersine, doğaya ve doğal olgulara bütün öteki kitaplardan daha çok dayanan bu kitap, kendi okuyucusunu, içsel zihniyetinden çıkarak ve doğanın maddi olgularına bilinçli bir biçimde dalıp doğru bir buluş kazanarak Allah'ı anlamaya ve görmeye çağırmaktadır. Bu, ne doğanın olumsuzlanması ve Allah'ın sesini duymak için Sufice kendi içine kapanmaktır, ne de bilim gibi, insanı, içten, maddi olgular yüzeyinde hapiste tutmaktır. Tersine bu, bilinçli insanın, doğanın maddi olgularının derinliğini açığa çıkarmaya, madde yoluyla manaya ulaşmaya, doğanın içinde gerçeği seyretmeye ve dünyadan Allah'a varmaya çağırıştır.

Fiziği bilen bir kimsenin fizikötesinden söz etmeye hakkı vardır sadece. Fizikle ilgili hiçbir şey bilmeyen kişinin maddi dünyanın kötü ya da iyi olduğunu söylemeye hakkı yoktur. Edebiyatta da durum böyledir; Eski şiiri iyi ve ustalıklı bir biçimde tanıyan biri, yeni şiir söyleme ve kuralları yıkma hakkını elde edebilir ancak. Sadece fizik bilen biri söz edebilir fizik ötesinden. Aynı şekilde doğayı tanıyan biri de doğayı gerisinde bırakabilir. Doğa bilimci, doğayı ve Kur'an'ın, üzerlerine yemin ettiği olguları anlayıp tanımak yoluyla doğa ötesine ulaşabilmek için doğayı kat etmelidir. [Burada maddî ve manevi olanın birliği, fizik ve fizik ötesinin birliği belirgin ve açıktır]. Ancak, doğadan gayba açılan kapıları bulmalı ya da dünya fanusunu kırmalı ve Allah'ın kıvılcımını dünyanın kalbinde ele geçirmeli, kanını o ateşe -aşk- vurmalı ya da dünya fanusunun camlarını gözlerinin tozundan arındırmalı ve varlığının karanlık evini o ışığın parmaklarının yumuşak vuruşlarına açmalıdır. Kur'an'da, Allah'ı bulmanın metodunun aslı olan doğaya bakış budur; çünkü doğa ve doğa ötesi yoktur.

AYET NEDİR?

Ayet, gerçek ve hakiki zattan bir belirtidir. Ayetin özsel ve bağımsız olarak anlamı yoktur. Duyumsanamayan gaybî bir özün belirtisi ve gölgesidir ayet. Öyleyse dünyanın tümü ayettir. Ayet, bizim için gayb olan, varlığı yaratıp şekillendiren bizzat gerçek öze işarettir. Bu dünyada gördüğümüz her şey, o gaybî varlığın sonsuz okyanusundan bağımsız, aynı ve ona yabancı bir öz değildir. Tersine her biri, o mutlak özden bir işaret ve belirtidir. Burada, ne *Berkeley* gibi maddi dünya yoktur diyen [bu mikrofon, bu cam, bu su gerçeklik taşımazlar. Onları yaratan benim zihnimdir; Mutlak idealizm] ne de materyalizm gibi sadece bu görünen şeylerin var olduklarına, her birinin varlığının kendilerinden olduğuna inanan, tersine doğadaki bütün nesnelerin var olduğunu ama işaret ve ayet olarak tıpkı su üzerindeki dalganın varlığı gibi var olduklarını ve doğrudan doğruya o mutlak varlıktan bir yansıma olduklarını

söyleyen özel bir dünya görüşü ortaya çıkmaktadır. Bugün, hem fizikte, hem ruhbilimde, hem toplumbilim konularında *Husserl* öğretisi adıyla egemenlik sağlayan fenemonoloji, bilimlerin temelini şu esasa oturtmuştur; Fizik bilimi, maddenin özünü aramamalı -ki maddenin özü aranılacak bir şey değildir-, sadece maddeleri -ki görünümler ve fenomenler; yani kendi kendine var olan bir gerçeğin çeşitli zahiri yüzleridirler -incelemeye tabi tutulmalıdır. Fizik, bu demektir. Ruhbilimi, geçmişte olduğunun tersine, ruhun özünden söz etmemelidir. Çünkü ruhun özü bilim için keşfedilebilir bir şey değildir. Tersine ruhta oluşan ve bizim için duyumsanabilir olan görünüm ve görüngülerden söz etmeli ve onları bilimsel araştırma konusu yapmalıdır. Buna göre, hem fizik, dünyayı yaratan duyumsanamaz varlığın görüngülerini, belirtilerini ve görünüşlerini inceleyen bir bilimdir, hem de ruhbilimi bugün, ruh adını taşıyan bilinmez ve duyumsanmaz özün görünüş ve belirtilerini inceleyip araştırmak ve tanımaktan ibarettir. Öyleyse bütün bilimler, kendileri için gayb olan kendi gücüyle var olan varlık ve özü keşfetmekten ve araştırmaktan el çekmişlerdir; Hem insanî bilimler, hem de pozitif bilimler, görüngüleri, yani duyumsanamayan o varlıkların görünüşlerini araştırmakla ve görüngüler arasındaki ilişkiyi incelemekle sınırlandırmışlardır. Bu ise fizik bilimini, kimya bilimini, ruhbilimini, tarih bilimini ve toplumbilimi oluşturmaktadır.

FENOMENLER; GÖRÜNGÜLER

Fenomen, bir özden, bir varlıktan ibaret değildir; fenomen, bizim için duyumsanabilir gaybî bir varlıktan olan şeydir. Bu terim, Arapça'ya *mezahir* diye çevrilmiştir. Farsçada *pedide* ya da *pedidar* terimleri kullanılır. Batı'da fenomen kelimesi kullanılmaktadır. Yani, görünen, göze çarpan, duyumsanabilir olan, dış görünüşü bulunan, özün kendisi değil onun belirtilerinden ve izlerinden olan şeydir. Buna göre, bizzat varlık anlamında olmayıp duyumsatamayan bir şeye işaret edici olan ve Kur'an'da maddî, manevî bütün olgulara karşılık gelen ayet, bilinmez ve gaybî varlığın duyumsanabilen görünüşü ya da mezahir anlamına gelen fenomenin tam karşılığıdır. Dolayısıyla, Kur'an'ın ayet anlamında aldığı, [bugün fenomen anlamında alınmaktadır] her şeyin ve her varlığın kendisi anlamındadır. Sünnet ise ayetler, görüngüler ve duyumsanabilir varlıklar arasındaki ilişkilerdir. Öyleyse tevhidî dünya görüşünde dünya ve varoluş, duyumsanabilen ve duyumsanamayan, şehadet ve gayb diye ikiye ayrılır. Gayb ise bilinemez gayb ve bilinebilir -ki şimdi bilmemekteyiz- gayb diye ikiye ayrılır. Şehadet de ayet ve sünnete ayrılır. Ayet, dünyada var olan görüngülerden ibaret olup insanî bilimlerdeki ya da tabiî bilimlerdeki gaybî mutlak varlıktan bir izdir. Sünnetse görüngüler ya da ayetler arasındaki ilişkilerden ibaret olup insan dünyasına ya da doğaya egemen olan yasalar şeklinde bilimleri oluşturur. Bu, Kur'an'ın dilinden, tevhide dayalı dünya görüşüdür.

DÖRDÜNCÜ DERS

DÖRDÜNCÜ DERS

Tevhidin -dünya görüşü olarak- üç yön ya da aşama taşıdığını söylemiştim;

BİRİNCİ AŞAMA

Bu aşamada, tevhid, dünyaya bir bakış türü olarak söz konusudur. Tevhide dayalı bir bakış türü ve aynı şekilde tevhidî dünya görüşü, öteki dünya görüşlerinin karşısında yer almaktadır. Bu öteki dünya görüşleri oldukça ünlüdürler; Materyalist ya da natüralist dünya görüşü veya nihilizm ya da şüphecilik veya septisizm gibi.

Bu tevhidî dünya görüşü, aynı şekilde, şirke dayalı dinî dünya görüşleri karşısında da yer almaktadır. Genel anlamda, şirkten amacım, dünyaya ilişkin bir tür görüş ve anlayıştan ibaret olup onda dünya, uyumsuz, çeşitli kutuplardan ve farklı özlerden oluşmuş bir dizge ya da çeşitli güçlerin ve hanedanların yer aldığı bir alan olarak algılanmaktadır. Türleri ise, ikicilik, teslis ve çoktanrıcılıktır. Önceki oturumda fırsat olduğu ölçüde bu konulara değinmiştim.

İKİNCİ AŞAMA

Tevhid, toplumbilimsel bir altyapı olarak söz konusudur.

Burada söylediklerimi, bu zamana değin, dağınık şekilde, orada burada yaptığım konuşmalarda, üniversitede verdiğim derslerde söylemiştim. Şimdi tümünü çok kısa bir şekilde, bir arada özetleyeceğim. Böylece, hem dersimiz sistematik olacak, hem de bu konuları duymamış olanlar dersin akışına yabancı kalmayacaklardır.

Bu soruyu [Toplumsal bir düzen anlamında tevhid ne demektir?] cevaplamadan önce bir iki tane toplumbilim tezini ele almalı ve sonra tevhid ve şirk konusunu ortaya koymalıyım. Toplumbilimsel altyapı dediğimiz zaman, bilimsel bir terimden söz etmekteydim. Bunu size açıklayacağım;

TOPLUMSAL ALTYAPI [STRUCTURE SOCİALE]

Genellikle, 19. yy. toplumbilimi -ki şu anda da, özellikle üniversite dışında, birçok takipçisi bulunmaktadır- toplumsal düzeni, özel bir biçimde tasavvur etmekte ve toplumu bir sistem ve teşkilattan ibaret görmektedir. Bu sistem ve teşkilatta bir altyapı bulunmaktadır. Bu altyapının üzerine *institution* ya da *kurum* adında sağlam sütunlar konulmuştur. Bu sütunlar arasında irtibat halinde olan damarlar ve sinirler şeklinde bağıntılar, yasalar, işaretler, semboller

ve biçimler denilebilecek çeşitli ilişkiler zinciri yer almaktadır. Bu durumda toplumda üç tür gövde görüyoruz; Birincisi, *structure* yani esas yapı ve toplumun tüm gövdesinin kurulduğu en alt yapı olan toplumsal altyapıdır. Ötekisi kurumlar; üçüncüsü de topluca üstyapı ya da *super structure* adı verilen yan ilişkiler ve toplumsal işaretlerdir. Bu durumda bu sütunların ve bu ilişkilerin tümü, yani *toplumsal üst yapı* şekil bakımından ve aynı biçimde tür olarak toplumun altyapısının şekil ve türüne bağlıdır. Toplumda ortaya çıkan değişiklikler, kimi zaman altyapısal değişikliklerdir. Toplumun altyapısını değiştiren değişikliklere, devrim ya da *revolution* adı verilir. Kimi zaman da, değişiklikler, üst yapısaldır. Bunlar, bu sütunlarda ya da bu sütunlar, bu dallar ve bu kollar arasındaki ilişkilerde oluşan değişikliklerdir ve reform ya da ıslah [reforme, evolution] adını taşırlar. Buna göre, devrimin ya da 'revolution'un bilimsel tanımı, toplumun altyapısında olan değişiklikten ibarettir. Islah ya da reformun bilimsel tanımıysa, üst yapısal kurumlarda ya da sütunlarda olan değişiklik, biçimindedir.

Bu altyapı, sosyalizmde, toplumun üretim biçiminden ibarettir. Bu durumda toplumun üretim biçimi o toplumun esas alt yapısını oluşturmaktadır ve bütün toplumsal konular ve ilişkiler üretim biçimine uygundur, yani altyapı cinsi özel bir biçim alır. Bunlara, gövde, temel ya da *institution*[34] adı verilir.

Dolayısıyla, institution, var olan, yani vaz'edilmemiş, üretilmemiş, onaylanmamış bir şeyin nitelik ya da yeni bir temel ya da yeni bir kurum olarak topluma eklenmediği, tersine, bireyin, toplumda gözünü açtığında gördüğü kendisinden önce var olan şeylerden oluşan bölümdür. Dolayısıyla bunlar sütun [ustuvane]lardır. *Ustuvane* de kök olarak 'est'ten gelmektedir. Toplumun ustuvaneleri ve değişmez organları bir düzende değişikliğe uğramazlar; aile, yönetim, dil vb. gibi. Bunlar asıl 'institution'lardır. Doğan her birey, kendinden önce toplumda dilin bulunduğunu ve kendisinin sadece öğrenmesi gerektiğini görür. Toplumsal gelenekler, institutiondurlar. Ben ve sen yokken de var oldukları için aile, din, yönetim, öğretim, eğitim, toplumsal ve ahlakî gelenekler, institutiondurlar. Ama bu institutionlar -din gibi ve ahlakî gelenekler, aile ve yönetim rejimi gibi- varlıktan bir parça ve toplumun sütunları olmalarının yanında şekil olarak da toplumun üretim altyapı türüne bağlıdırlar. O zaman,

---

34 Institution'ı, Farsçaya 'nihad' [temel] şeklinde çevirmişlerdir ki, bu yanlıştır bence. Şu iki 'st' harfi Hint-Avrupa [Sanskrit, Farsça, Latince vb.] dillerinin tümünde, imek, yer almak ve duruş anlamlarında bulunmaktadır ve varlık ve sübutu gösterir. Öyle ki, Farsçadaki 'est' ve 'hest' bunu göstermektedir. İstaden [durmak] ve 'istgah' [durak] da yine bu köktendir. Ayrıca [Avrupa dillerindeki] 'Est' [Farsçadaki] 'hest'tir. İstasyon ise 'Istgah'dır. Avrupa dillerinde cisimlenmiş -var olan şey- anlamına gelen 'statü' de aynı köktendir. Farsça duruş ve sübutu bulunan beden parçası anlamını taşıyan 'ustukhan' [kemik] da bu köktendir. Dolayısıyla institution, toplumun iskeletidir; toplumun çekirdeği ve silindiridir. Oysa 'nihad', olmayan, ancak sonra yerleştirilen, vaz edilen bir şeydir. Nihad, Arapçadaki 'vaz'ın, Avrupa dillerindeki 'positian'un çevirisi olmalıdır ki 'institution'un tersine bir anlam taşır.

institutionlardan ve altyapıdan başka, yasalar da bulunmakta; kararlar ve yürütme hükümleri, kararnameler, semboller, kurumlar ve gelenekler, elbise modelleri, bedeni süsleyici şeyler bulunmaktadır ki bunlar sürekli değişim içindedirler, bir nesilde birkaç kez değişirler. İnsan bireylerinin iradeleriyle ve kararlarıyla oluşan bakanlıklar, yönetim kurumları, emeklilik ve sigorta kurumları, bankalar vs. de değişir kimi zaman. Herkesin ömrü az ya da çok değişse de ecelin belirli bir müddeti vardır. Bunlar üstyapısal yan ilişkilerdir.

Eğer biri gelip bir toplumda, sadece evlenme işini düzene soksa ya da sadece yönetimin görünürdeki şeklini değiştirse veya yalnızca, toplumsal ilişkilerde yeni yasalar koysa, üstyapıda değişiklik yapmış olur ve olasıdır ki ıslahat yapmıştır. Ama bir eylem ya da bir hareket ve sarsıntı toplumun üretim düzenini değiştirirse toplumda devrim gerçekleştirilmiş olur.

KÖLELİĞE DAYALI ÜRETİM ALTYAPISI

Örneğin, kölelik dönemindeki üretim altyapısını, yani bir toplumun, özel bir aşamada iktisadî üretimi için seçtiği ve toplumsal ilişkileri, sınıfsal yasaları ve bağlantıları oluşturan özel şekli alalım. Her üretim şekli, toplumu karşılıklı olarak iki üretim kutbuna ayırır. Bu kutuplar, toplumun tüm değişimlerinin, maddi ve manevi şekillerinin temelini oluştururlar. Örneğin kölelik alt yapısında, özel bir üretim düzeni bulunmaktadır. Bu üretim düzeninde insanlardan kimi bireyler tıpkı hayvanlar gibi öteki sınıfın mülkiyeti altında bulunurlar ve bunlar, üretim araçları olarak iktisadî üretim işinde kullanılırlar. Burada altyapı konusu söz konusudur. Bu özel altyapıya ve onun üretim düzenine göre, toplum da özgür ve köle ya da malik ve memluk olmak üzere iki sınıfa ayrılır. Toplum, iki sınıfsal kutba ayrıldıktan sonra hukukî ilişkiler de farklılık gösterir. Efendi ve köle arasında belirgin hukukî ilişkiler oluşur. Kölelik dönemi ahlakının kendine özgü değerleri vardır; kölelik dönemi ortadan kalktığında bu değerler de yok olup gider. Örneğin, kölelik döneminde iyi bir köle -ki temiz ve övülesi bir insandır-, efendisine vefalı olan ve kaçma olanağı bulsa bile kaçmayan bir köledir. Kölelik toplumunda ve bu toplumun ahlakî vicdanında, esarete vefalı olan böyle bir insan, İnsani değerlerin mazharıdır.

Fakat kölelik düzeni değiştiğinde, efendisine karşı vefa duygusu besleyen kimse bir tür köpek ahlakının mazharıdır. Görüyorsunuz ya ahlakî değer değişti. Toplumsal altyapı değişti çünkü.

Kölelik döneminde, ailesel ilişkiler değişir. Çünkü bu dönemde ailesel ilişkiler, tam anlamıyla, erkeğin cariye ve özgür kadın ile, köle ve özgür hizmetçiyle olan ilişkisi şeklinde bölünür. Her birinin de, özel hukuku vardır. Bu hukuk somuttur ve ahlakî bakımdan kabul edilmiştir. Bu ahlakî ölçülerden sapmak insanlığa uygun değildir. Çünkü özel bir altyapının özel bir ahlakî üstyapıyı, özel institutionları, özel toplumsal ilişkileri ve sınıfsal şekli oluşturduğunu görüyoruz.

FEODALİTE DÖNEMİNDE ÜRETİM ALTYAPISI

Feodalite dönemi, toplumsal altyapının kölelik döneminin ardından değişim geçiren, toprağa bağlı kölelik dönemini de geçen ve bir takım aşamalardan sonra tarım alanları üzerindeki büyük mülkiyetin bir bireyin yetkisi altında bulunduğu ve çoğunluğun onun reayası durumunda olduğu bir yere ulaşan bir dönemdir. Burada iyenin, üretim kaynaklarının büyük bir bölümünü elinde bulundurduğu zaman siyasi güç, hukuk ve kişilik de kazandığını, halk üzerinde ahlakî güç ve nüfuz da sağladığını görüyoruz. İye, özel bir toplumsal hukuka da sahiptir. Aynı şekilde, siyasi önder olarak da algılanır. Toplumun vicdanında reaya ve efendi olmanın özsel ayrımına dayanan feodal bir ahlak türü şekillenir. Aristokrasinin özel değerleri de genellikle bu dönemde ortaya çıkar. Aristokrasi, efendilere özgü olan ve reayanın yoksun bulunduğu öz, kan, ahlak ve insanlık üstünlüklerinden ibarettir. Reayanın kendisi de onlara boyun eğmiştir.

Bu ahlakî değerler ve toplumsal törelerin, üst yapı değişiminin altyapıyla bağıntılı olduğunu görüyoruz.

BURJUVAZİ DÖNEMİNDE ÜRETİM ALTYAPISI

Sonra, feodalite dönemi, burjuvazi dönemine bırakır yerini. Yani, tarımsal üretim yerine, ticaret, kazanç, dükkâncılık, parayla alışveriş, el işi ve sanat ürünlerinin satışı ve kentli hayat gündeme gelir. Bu yüzden, toplumda bu efendiler ve reayadan oluşan iki sınıf arasında yer alan esnaf ve emekçi -çoğunluğu kentli- sınıfı oluşur. Bunlar, efendiler ve reaya arasında yer alan orta sınıftır. Bu sınıf giderek gelişir ve zamanla efendi-reaya düzenini çökertir ve burjuvazi düzeni -ki ticaret, fabrika, kazanç, sanat ve para düzenidir- bu düzenin yerine geçer. Böylece feodal altyapı ortadan kalkar. Bu değişiklik altyapıda gerçekleştiği zaman ahlak da değişir; toplumsal ilişkiler ve adetler de değişir. Dinin algılanış biçimi bile değişir.

Buna göre, sınıfsal toplumbilim temelinin şu esasa inanmaya dayalı olduğunu görüyoruz; Toplumdaki temel etken ve neden, o toplumun altyapısıdır ve üst yapısal değişiklikler, hep altyapıda değişiklikler ortaya çıktığı zaman gerçekleşir. Öyleyse şu şekilde bir yasa oluşmaktadır; Toplumsal ilişkilerde ve toplumbilim düzeninde, altyapı neden, üstyapılar ise sonuçtur. Neden sonuç ilişkisi ise altyapıyla üst yapılar arasındaki alt yapıdan üstyapılara doğru olan ilişkiyi açıklar.

Öyleyse bu tür bir toplumbilimi, şu yasanın doğmasına neden olur; Toplumdaki her türlü temel değişim, altyapıdaki temel değişime bağlıdır. Dolayısıyla toplumsal düzenin, toplumsal altyapının, toplumsal yasaların bütünü, hatta düşünme biçimi, kültür ve ideoloji -ki bunların tümü üst yapıdır- hep altyapıdan yani toplumdaki iktisadî üretim biçiminden etki almışlardır. Bu,

temel bir yasadır. Buradan, şu sonucu elde ediyoruz; Toplumda, düşünce, kültür ya da ideoloji ve din, hep sonuçtur ve iktisadî üretim biçimince, yani toplumsal altyapıca üretilmişlerdir.

Öyleyse kendi düşüncesi, toplumsal düzenin, yani altyapının değişimine etki edemez; sonuçtur, etkilenendir çünkü.

Fakat altyapı değiştiğinde ideoloji değişir, ahlak değişir, din değişir, düşünce, inanç, kültür değişir; sınıfsal düzen değişir, sınıfsal ilişkiler de değişir. Bu, Marksizm'in sözüdür.

Ne var ki büyük Alman toplumbilimcisi *Max Weber*, tam olarak *Marx*'ınkinin tersine bir inanç taşımaktadır;

İnsan toplumundaki toplumsal altyapı, o toplumun düşünme biçimi ve dünya görüşünden ibarettir.

Düşünme biçimi toplumdaki bir neslin, bir çağın din türü, inanç niteliği, ideolojisi ve imanı sadece öteki toplumsal institutionlara -aile, siyaset, moda, iş, yaşayış, harcama gibi- doğrudan doğruya etki etmekle kalmaz, toplumun üretim altyapısına da doğrudan doğruya müdahale eder. *Max Weber*'in tezinin tam olarak *Marx*'ın tezine ters olduğunu görüyoruz. *Max Weber*, tezini ispatlamak için birkaç örnek vermektedir.

O, dünya coğrafyasında bütün Batı ülkelerinin -Avrupa'dan tutun Amerika'ya varıncaya değin- üç gruba ayrıldığına inanır;

- Çoğunluğu Katolik olan grup; İspanya ve İtalya gibi.
- Çoğunluğu Protestan olan grup; Amerika ve Almanya gibi.
- Protestan ve Katoliklerin birlikte bulundukları grup; Fransa ve İngiltere gibi.

Max Weber, şu sonuca varmaktadır; Batı toplumu coğrafyasını dine dayalı olarak üç bölgeye ayırdığımız zaman, Protestan olan bütün ülkelerin iktisadî bakımdan ileri endüstriyel sermayedarlık aşamasına ulaştıklarını [Almanya ve Amerika gibi], bütünüyle Katolik olan ülkelerinse sermayedarlık ve sanayi bakımından bütün Batı ülkelerinden daha geri kaldıklarını [İspanya ve İtalya gibi] ve ortadaki karışık ülkelerin ise geri kalmış Katolik [İspanya ve İtalya] ülkeleri ile ilerlemiş Protestan [Amerika ve Almanya] ülkeleri arasında gidip geldiklerini [Fransa ve İngiltere gibi] görüyoruz.

İrlanda'nın durumu tam anlamıyla açıktır. Mevcut İrlanda savaşı, dinî bir savaş olmasının yanında bir toplumsal altyapı savaşıdır aynı zamanda; Katolikler yoksul insanlardan, yoksun kitlelerden oluşmaktadır. Protestanlar ise varsıl ve sömürücü kesimi oluştururlar. Öyleyse oradaki Protestan-Katolik savaşı, yoksun sınıf ile bolluk içindeki sınıfın savaşıdır. Aynı zamanda *Max Weber*'in görüşü de burada doğruluk taşımaktadır; İrlanda Protestanları, sermayedarlıkta ve sanayide ilerlemişlerdir. İrlanda Katolikleriyse sanayi ve sermaye [yani iktisat ve maddi uygarlık] bakımından daha geri kalmışlardır.

Max Weber bunu şu şekilde açıklamaktadır; Esas olarak, Katolik mezhebi

zühtçü dünya görüşü temeline kurulu ve Katolik ahlakı da sakınmaya, dünyadan el etek çekmeye, zevkin ve hayatın yüzüstü bırakılmasına, aşka, Tanrı'ya gönül vermeye, kendini ona vakfetmeye dayalı olduğu için, bu tür ahiretçi ahlak ve dünyayı, serveti ve çalışmayı aşağılamaya dayalı dünya görüşü -ki Katolik dünya görüşüne bağlıdır- kendiliğinden, maddeciliğe, dünyasallığa, üretimin temel oluşuna ve lezzet felsefesine dayalı sermayedarlık ve sanayi düzenine uymaz. Katolikler arasında ileri bir maddi uygarlık ve sermayedarlık bulunmaması bu yüzdendir. Katolik mezhebinin Batı'ya mutlak egemen olduğu Ortaçağda maddi uygarlık açısından Batı'nın her yerden daha geri olması buradan kaynaklanmaktadır. Öte yandan Protestanizm -ki lezzetin temelliğine, Tanrı'nın insanlığın hizmetine verdiği maddî bağışlarından yararlanmaya, çalışmaya, çabalamaya, yararlanmaya ve güce inanmaktadır [bu, protestanizmin dinî dünya görüşüdür]- maddi uygarlığın ilerlemesine uygundur. Protestanların ilerlemesi bu yüzdendir. Bu, bir toplumun dünya görüşünü, bir toplumun düşünme biçimi değiştirsek toplumsal altyapıyı da değiştirmiş olacağımızı göstermektedir. Bunun, tam olarak *Marx*'ın görüşünün tersine olduğunu görüyoruz, Bunlar, iki çatışık kuramdır. Doğrudur, ama her ikisi de yanlıştır.

Her ikisi de doğrudur. Çünkü biri düşünce, biri de çevreden [ki hem üretim düzeni, hem de üretim şekli çevreden bir parçadır] oluşan iki olgu ve iki kutup arasında; insan ile toplumsal ya da maddi çevre arasında, zihinsellik ve özdeşlik arasında karşılıklı olarak neden-sonuç, sonuç-neden ilişkisi yer almaktadır. Bu, insanın özelliklerinden biridir. Bu anlamda Marksizm, toplumsal altyapıyı değiştirdiğimizde toplumun düşünme biçiminin değişeceğine inanmaktadır. Oysa *Max Weber*, *Marx*'ın dediğinin tersini söylemektedir; toplumun düşünme biçimini değiştirdiğimizde toplumun üretim biçimi de değişir. Yani her biri, toplumsal gerçekliğin bir yarısını anlamıştır.

Örnek olarak, siz bir köye girdiniz diyelim. Bu köyü nasıl değiştirebilirsiniz? Birinci yol olarak, köy halkıyla tek laf etmeyiniz. Köy halkının birkaç koyunla, topraklarını kuyular kazarak sulamakla geçindiklerini görürseniz, siz de gidip bir kaç derin kuyu açın, traktör getirin, mekanize tarım araçları getirin ve sonra büyük ürünler elde edin ve yeni üretimler yapın. Burada, o köydeki hayat düzeni değişir; işçi ve işveren ilişkileri değişir. Köylüler sizin işçileriniz olurlar. Yaşama durumları, harcama durumları değişir. Düşünme biçimleri de değişir. Sonra, bunların ceketli pantolonlu olduklarını, radyo sahibi olduklarını, Zen-i Ruz [İran'da sabık dönemde çıkan magazin dergisi 'Günün Kadını'] okuduklarını ve benzeri şeyler olduğunu görürüz. Burada ne değişmiştir? Üretim altyapısı değişmiş ve düşünsel üstyapı da gitgide kendiliğinden ve zorunlu olarak değişmiştir.

İkinci yol olarak da, sermayedar olarak değil de sıradan bir öğretmen ya da bir vaiz olarak köye gidelim. Bu köyün aşiretler halinde mi yoksa eski koflaş-

mış üretim geleneklerine ya da oldukça eski ahlakî ilişkilere ve törelere göre mi yaşadıklarını araştıralım. Akıllılıkla ve onların geleneklerine dayanarak, dikkatlerini çekmek ve dillerini anlayarak onların düşünme biçimlerine kapı aralayabilir, yeni bir inanç dalgası, yeni bir iman dalgası, yeni bir bilinç dalgası oluşturabiliriz onlarda. Köyde yeni bir bilinç yarattığımızda köy kendiliğinden, yaşama biçimini, üretim ve harcama biçimini değiştirir. Siz, köye görüş kazandırdınız; aydınca bakışı öğrettiniz. Bu aydınlık, köyün üretim düzenini değiştirir. Tam olarak *Max Weber*'in söylediği gibi. *Marx* ise İslam Peygamberi'nin Medine'de, Arabistan'da yaptığı işi tahmin edemez.

Bu esasa göre bu iki çatışık kuramın yarısı doğru, yarısı yanlış olduğunda şu anlam ortaya çıkmaktadır. Birey ve toplum arasındaki ilişki, altyapıyla üst yapı arasındaki ilişki, insan ve çevre ilişkisi, zihinsellik ve özdeşlik ilişkisi, subjektivite ve objektivite ilişkisi, sürekli ve karşılıklı bir neden-sonuç ilişkisi olup bir nesne, başka bir nesneye etki eder ve o yeni etki, etkileyeni etkiler.

Buysa, süreğen bir etkileme ve etkilenmedir. Bu yüzden, bir aydının, klasik Marksizm'in söylediği gibi, ahlakî değerlerde ya da ideolojide ve düşünme biçiminde değişiklik yapabilmek için üretim altyapısının değişmesini hep sabırla beklemesi gerekmez. Aynı şekilde, *Max Weber*'in söylediği gibi de altyapının değişmesi için düşünme biçiminin değişmesi değildir tek yol. Tersine, gerçekten ortaya çıkan şey, değişim yaratmak isteyen grubun, toplumu yeni bir üretim biçimine, yeni bir altyapıya sürüklerken düşünsel bakımdan da toplumu yeni düşünme, düşünce ve inanç biçimlerine sürüklemesidir; yani hem o yönden, hem bu yönden. Bu tezden amacım, üst yapıların da, üretim altyapısı ve toplumsal altyapı üzerinde etkili olduklarıdır. Üst yapılardan biri, ideolojik bir yön taşıyan dindir. Bir başka altyapıysa kültürdür. Bir başkası da ideoloji. Ahlakî düşünme biçimi, ahlakî değerler de üst yapılardandır. Bunların, nedensel etkileme ve etkilenmeleri, neden-sonuç bakımından etkileme ve etkilenmeleri bulunmaktadır. Üstyapı değiştiğinde, ayrıca altyapıda da değişiklik yaratır. Bu, yine *Marx*'ın göremediği konulardan biridir. *Marx*, geri kalmış ülkelerde, altyapının yani üretimin üstyapı hükmünde olduğunu ve altyapının başka bir şey olduğunu, altyapının sömürü olduğunu ayırt edememiştir. Sömürü, üretim biçimini ve toplumun üretim altyapısını da kendisi belirler. Üretim düzeni bakımından *Habil-Kabil* döneminde yaşayan Afrika ülkelerine girdiğinde, hemen birkaç yıl içinde, modern endüstriyel üretim düzenini, endüstriyel sermayedarlığı o geri kalmış ülkelere yüklemektedir. Bu durumda, aslında bu toplumda, değişiklikleri yaratacak üretim altyapısının bulunmadığını, tersine bu sömürünün, sömürüye uğramış ülkeye bir altyapı bile yüklemiş olduğunu görüyoruz. Bunlardan biri, sömürünün yüklediği tek tarım [monoculture] üretim sistemidir. Küba'nın tümü şekerkamışı, Cezayir'in tümü üzüm olmalı, Mısır'ın tümü kendir olmalıdır. Dolayısıyla altyapı konusu, üre-

tim düzeni olarak artık bir işe yaramamaktadır ve bu ayrı bir konudur.

Eğer bu dille konuşursak, tevhid ve şirk üstyapıdır.

Çünkü tevhid, bir tür inançtır; dünyaya bakış türüdür, düşünce biçimi, ahlakî ve felsefî yöneliş tarzıdır. Şirk de böyledir. Burada, benim en önemli gördüğüm konu gündeme gelmektedir; Şirk, insanların, milletlerin, ailelerin ve dünyanın tanrılarının ayrı ayrı olduklarına inanmak, dünyanın, insanların ve soyların yaratıcılarının ayrı ayrı olduklarına inanmak anlamındadır. Fakat bu iki inanç bir değildir. Şirk, kimi zaman tanrı şirki, kimi zaman da yaratıcı şirki anlamına gelir. Şirk dinlerinin pek çoğu, tek bir yaratıcıya, ama çeşitli tanrılara inanırlar.

Yunan'da bütün tanrıları Kron[35] -zaman tanrısı- yaratmıştır; tanrılarsa çeşitlidir.

Kur'an'da da Allah'ın kimi zaman Rab anlamında, kimi zaman da yaratıcı anlamında kullanıldığını görüyoruz. Rab anlamına geldiği yerde yaratıcı anlamı bulunmamaktadır; bu iki konu esas olarak birbirinden ayrıdır. Rab anlamında kullanıldığı yerde yaratıcı değil, mazhar, sahip ve iye olarak söz konusudur. Fars dilinde de rab, hodavend ve hodavendigar, sahip ve iye anlamındadır. Yaratıcı anlamında ise *aferinende* ya da *aferidegar* denilmektedir.

Bu tür şirkte -tanrıda, rablerde ve tanrılarda şirk dünya görüşü, üstyapı şirkine ve bir toplumdaki her sınıfın ya da dünyadaki her toplumun, her ulusun, her soyun ve her bölgenin veya varlık güçlerinden her birinin özel bir yaratıcısı ya da özel bir tanrısı bulunduğuna inanmaya dayalıdır. Bu, bir tür toplumsal üstyapı olup toplumda bu inancın taşıdığı mekanizmayı göz önünde bulundurarak- çeşitli sınıfların, çeşitli sülalelerin, çeşitli sayıların her birinin tanrılardan birinin egemenliği altında bulunduğuna ve dünyada, birbirlerine oranla aşağıda ya da yukarıda bulunan tanrılar zincirinin varlığına ve bu tanrıların her birinin, kendi yarattıklarından, yani ailelerden, toplum gruplarından ya da toplum sınıflarından birinin sembolü olduğuna inanarak şirke inanan kimsenin zihninde şu inanç ortaya çıkmıştır; Tanrılar çeşitli olduklarına göre toplum sınıfları, gruplar, toplumsal katmanlar ve insan soyları, çeşitli tanrıların ve yaratıcıların ihtilafına göre oluşmuşlardır. Oysa dünya görüşü esasında söylediğimiz yasaya göre -bu şekilde- dünya görüşü toplum görüşüne dönüştürülmektedir. Yani feodalite düzeninde yaşayan bir birey dünyayı bir türlü görürken, burjuvazi düzeninde yaşayan bir başkası dünyayı bir başka türlü, bu çağda yaşayan biri de dünyayı bir başka biçimde görür. Toplumsal düzen, dünya düzeni üzerine yansıdığı için, bu toplumsal düzende yaşayan birey, dünyayı toplumsal düzenin kurduğu biçimde görür. Bu durumda, felsefî dünya görüşünde dünya, toplumca kurulur. Felsefî dünya görüşünde dünya

35. Bence, Dehriler de buradan türemişlerdir. Belki, 'dehr' kelimesi de buradan gelmektedir. Çünkü dehr, kronla aynı anlamı taşır. Kronoloji kelimesi de bu kökten türemiştir.

görüşü düzeni toplumbilim düzenine göre şekillenir.

Eskiden, hey'et [astronomi] bilginleri dünyanın şu şekilde olduğunu söylüyorlardı; Dünya ortadadır. Çevresinde gök tabakaları bulunmakta olup sayıları yedidir; tıpkı soğanın özü gibi.

Felekler soğan kabuklan gibi bu çekirdeğin üzerinde bulunurlar. Yıldızlar, bu feleklerden birinin karnına çakılı gümüş çivilerden oluşmaktadır. Sizin, gece yıldızların hareket ettiğini görmeniz yanılsamadır. Yıldızlar değil, felek hareket etmektedir. Fakat feleğin cinsi arı olduğu için görülmez. Bu yüzden sadece yıldızların hareket ettiklerini görmekteyiz. Bir yandan da, felekler, yerden adı feleku'l-eflak [feleklerin feleği] olan en son feleğe doğru uzaklaştıkça da öğeler daha aşağı duruma gelir. Feleklerden her birinin kendine özgü aklı bulunmaktadır;

Birinci feleğin aklı, ikinci feleğin aklı, üçüncü feleğin aklı, dördüncü feleğin aklı vb. Böylece feleku'l-eflak'ın aklına değin uzayıp gider. Bu sonuncu aklın adının ne olduğu ortadadır; Aklu'l-ukul [akılların aklı].

Bir felekte yerleşmiş olan bu akımlardan her biri, o feleğin hareketini yönetirler. Her üst felekteki akıl, kendisinden aşağıdaki aklı yönetimi altında tutar. Böylece, kendisinden aşağıda bulunan bütün akılları yöneten ve döndüren akılların aklının ya da külli aklın bulunduğu feleklerin feleğine ulaşmış oluruz. Bu, dünya mıdır, yoksa bu şekilde betimlenen toplum mu? Evet, sınıfsal mertebeler zinciri bulunan ve aşağıdan yukarıya gidildikçe, toplumsal düzende olduğu gibi, mertebeler zinciri aşağıdan yukarıya doğru giden eski bir dünyadır.

Eski toplumda ve kapalı toplumda hareket periyodiktir. Burçlar ve surları bulunan bütün köylere ve şehirlere baktığınızda dünyaya benzediklerini görürsünüz. Yani, dünya da kaleler gibi yapılmıştır ve sınıfsal düzenin göstergesidir. Sınıfsal düzende her sınıf bir üst sınıfın elinin altında bulunmakta ve altındaki tabakayı da elinin altında bulundurmaktadır; her sınıf, bir aklın buyruğu altındadır. Aklın kendisi de bir üst sınıfın buyruğu altındadır. Böylece hakan oğlu hakan oğlu hakan olan ve bütün felekleri yöneten, yani bütün sınıfları buyruğu altında bulunduran akılların aklına varılır. Bu, toplumsal düzeni göstermektedir [anlatmaktadır]. Adınaysa hey'et koymuşlardır [hey'et ise şekil ve şemail demektir].

Görüyoruz ki toplum kapalıdır; hareket periyodiktir.

Düzen ise sınıfsaldır ve aşağıdan yukarıya doğru gitmektedir. Mertebeler zinciri aşağıdan yukarıya ilerledikçe, her sınıfın kendine özgü aklı bulunmaktadır; en sonunda akılların akılı bütün toplumsal sınıflara egemendir.

İşte, yer dört unsurdan -su, hava, toprak ve ateş- yaratılmıştır. Her unsurun kendi üstünlük alanı bulunmaktadır. Örneğin, ateşin yeri yukarıdır, toprağın yeriyse aşağı. Siz toprağı yerinden kaldıramazsınız. Ateşi kuyunun dibine de atsanız yine de yukarı çıkar. Çünkü kendi doğal yerinde bulunmak ister. Top-

rağı göğün tepesine çıkarıp bıraksanız aşağı dökülür. Çünkü kendi doğal yerinde bulunmak ister. İşte bu, sınıfsal düzendir. *Aristo*'da aynı sözü söylemiştir. Herkes hep, kendi sınıfında, doğmuş bulunduğu sınıfta kalmalıdır. Soyluyu aşağı sınıfa ve köleyi soylu sınıfına yerleştirirseniz toplumun düzeni altüst olur. Çünkü her bireyin kendine özgü doğal sınıfsal yeri vardır. İşte bu, toplumbilimdir.

Sınıfsal toplum düzeninde, dünya görüşünün tanı anlamıyla nasıl insanın toplumsal düzeninin kopyası olduğunu görüyoruz. Bu esasa dayanarak şirk dünya görüşüyle tevhid dünya görüşünün toplumsal düzen bakımından ne ölçüye kadar hassas ve derin oldukları anlaşılabilir. Şirk dünya görüşünde -dünyada dünyayı, toplumu ve sınıfları yaratan mertebeler zinciri halinde tanrılar bulunduğu anlamında- toplumun sınıfsal düzenince yaratılan tanrılar -öyle ki bu dünya sınıfsal ve toplumsal düzence yaratılmıştır- zihin ve inanca ulaşınca toplumsal ve sınıfsal düzenlerin yaratıcıları rollerini oynamaktadırlar. Yani bu soysal, grupsal ve sınıfsal mertebeler zinciri düzeni, şirk dünyasının ve şirk tanrılarının mertebeler zincirini oluşturmaktadır. Böylece, halkın inancında [ya da halka göre] şirk tanrıları, sınıfsal düzenin ve toplumsal grupların yaratıcısıdırlar. Öyleyse, bu dünya görüşüne göre, toplumda, toplumsal düzen tefrikaya, yani toplumsal şirke dayalıdır; toplumsal şirk, içerisinde çeşitli grupların, çeşitli soyların, çeşitli sınıfların bulunduğu şirktir. Böyle bir düzene, toplumsal şirk ya da şirke dayalı toplumsal düzen veya toplumsal şirk düzeni adını vermekte ve o çok tanrıcılığa da *dinî şirk* demektedirler.

Böylece, toplumsal altyapının şirk dünya görüşüyle olan ilişkisinin, gerçek âlemde altyapıdan üstyapıya doğru, zihin âlemindeyse üstyapıdan altyapıya doğru olduğunu görüyoruz. Bu ise, şirkin, tarih boyunca oynadığı mekanizmadır. Birçok çağlar boyunca bütün insanlık bu ikili aldatmanın kurbanı olmuşlardır; Halkın inançlarında ve zihniyetinde, şirk tanrılarının bu düzenleri yarattığı izlenimi uyandırmak için, şirk düzenleri yaratmaktaydılar tanrıları. Niçin? Çünkü sınıf, sülale, toplum, ulus ve soy şirki düzeni, toplumda dünyasal altyapı elde etmeli, mezhebî ve dinî bir açıklanışa kavuşmalı ve yaratılışın derinliğinde kökleşmelidir. Oysa bundan yoksundur. Şirk, beşerî şirki, sınıfsal şirki, aristokrasi şirkini, ulus ve soy şirkini, toplumsal gruplar şirkini ve sülale şirkini dinî ve gaybî olarak yorumlamakta, toplumsal sınıflara dayalı düzeni metafizik iradeden bir yansıma olarak algılamakta ve bu şekilde, bu düzeni sadece iyi yönde açıklamakla kalmayıp, onu kutsamakta; doğal, ezeli, ebedi ve evrensel oluşu doğrultusunda yorumda bulunmaktadır. Çünkü bir aile, eski bir sınıfsal düzende, aşağı olduğuna, kendisinin yoksun bulunduğu özsel aristokratik değerleri bulunan başka bir aileden daha aşağı olduğuna inanmaktadır. Bu iki aile arasındaki soy değerleri ayrılığının bir açıklaması olmazsa, bu aile başkaldırabilir ya da onun değerlerini olumsuzlayabilir ve filan ailenin üstünlüğü karşısında eğilmeyebilir. Şirk, bu toplumsal rolü ger-

çekleştirmekte ve onu yorumlamaktadır. O ailenin tanrısıyla bu ailenin tanrısı, o soyun tanrısıyla bu soyun tanrısı, o ulusun tanrısıyla bu ulusun tanrısı değişik ve farklıdır böylece. O ailenin tanrısı, görkemli bir tanrı olup gökte de tanrıların mertebeler zincirinde daha üst derecededir. Bu ailenin tanrısıysa aşağıdır; gökte de küçük ve zavallı bir tanrıdır. Bir ailenin tanrısı değersizse [bir şey değilse] ailenin kendisi ne olabilir ki?

Bu yüzden, kimi Kureyş ailelerinin som altından yapılmış ve en güzel mücevherlerle süslenmiş tanrıları vardı. Bu, onların aile olarak soylu olduklarını açıklıyordu. Bu, onların soyluluk sembolü değil, soyluluklarının nedeni ve yaratıcısıydı. Falanca aşağı aileye, Beni Kilab Kabilesi'ne [ki adı bile kendisi gibi aşağıydı ve *kelb* -köpek- kelimesinden türemişti. Farsçada da hep şöyle deriz; 'İtin enikleri adam oldular.'] gelince bu kabile, zavallı bir aileydi; açtı; her türlü övünülesi şeyden yoksundu, bütün övünçlerden yoksundu. Bu ailenin, örneğin ekşimiş hamurdan tanrısı vardı; her acıkışlarında bu tanrıyı yiyorlardı.

Şirk düzeninde de tanrıyla halk arasında diyalektik bir ilişki bulunmaktadır. Bu yüzden, halkın yarattığı tanrılar, halkın zihninde yaratıcı rolünü oynamakta olup yaratıcılar gibi, çeşitli mertebeler zincirleri bulunmaktadır. Yaratılmış düzenin mertebeler zinciri de, gözde, kutsal, gaybî, tanrısal, ezeli ve doğaldır kendiliğinden.

Bu durumda şirk, birkaç türlüdür;

1- Soy Şirki: Bu, İranlı tanrıyı Yunanlı tanrıdan bu iki tanrıyı da Hint tanrısından, her üçünü de Çin tanrısından ayıran şirktir. Birbirlerinden ayrı bu çeşitli tanrılar -Vişnu [Vichnau], Ahuramazda ve Zeus gibi-[36] Hint, Çin, İran ve Yunan gibi üç ayrı soyu, bunların ayrılıklarını, bunlar arasındaki savaşı ve esas olarak bunlar arasındaki özsel ve öğesel anlaşmazlığı tarih içinde ve her zaman için açıklamaktadır.

Öyle ki, örneğin İran Yunan'la savaştığında Ahuramazda ve Zeus da gökte çatışmaktaydılar; nasıl bir süreğen yansıması bulunduğunu görüyorsunuz. Ya da Truva tanrısı olan Laokoon, Athena [kentlerin koruyucusu, savaş, el sanatları ve akıl tanrıçası] ile savaşınca onların tanrıları da birbirleriyle savaşıp çarpışırlar. Zeus ise Truva kentini ve kent halkını şiddetle lanetler. Hatta bu tanrılar, soy şirkine dinî bir açıklama getirmekteydiler.

2- Sınıfsal Şirk [sınıf tanrıları]: Toplumsal sınıflar ve 'kast'lar arasındaki ayrılığı, sınıflar arasında geçilmez duvarlar biçiminde, güzel gösteren tanrılardır. Böylece her sınıfın sembolü, yaratıcısı, rabbi ve tanrısı öteki sınıfınkinden ayrıdır. Bu sınıfların tanrıları bir olmadığı için de bu tanrıların yarattıkları da bir olamazlar; çünkü öz ve varlık bakımından ayrılıkları bulunmaktadır.

---

36 Vişnu: Hint tanrısı, Ahuramazda: İran tanrısı, Zeus: Yunan tanrısı [Çev.]

3- Aile Şirki: Her sınıfın, bir dizi sınıfsal tanrıları bulunmaktaydı. Ailelerin birçoğunun tanrıları evde bulunmakta ve onları korumaktaydılar. Bu tanrılar, aile ve sınıfın kapalı oluşunu iyi göstermektedirler. Kapalı sınıf ve aile, bireyin oradan başka aile ve sınıfa geçemeyeceği, aile ve sınıfın, kuşatılamaz burç ve kaleler gibi saklı kaldığı sınıf ve ailedir. Bir ailenin ya da sınıfın kapalılığını, sabitliğini ve değişmezliğini açıklayan, biçimlendiren kapalı burç ve kaleler ise sınıf ve ailelerin kendilerine özel tanrılarından ibarettir.

ŞİRK TOPLUMBİLİMİ

Toplumsal altyapı ve üstyapı arasındaki ilişkiye göre, şirk toplumbilimi bu şirkin dünya görüşünü oluşturarak şirkin dinî dünya görüşünün, toplumsal şirk düzenine dinî kutsallık bağışlamasını sağlayan toplumsal altyapıdan ibarettir. Bu şekilde din, kendi şirk türünde en büyük koruyucu ve en büyük şiraze olarak, insanlık tarihi boyunca sınıfsal düzenin, beşerî tefrikanın ve insanlık sömürüsünün en büyük koruyucu kalesi, en büyük açıklama, yorum ve kutsama aracı olagelmiştir. Dinin, uyuşturucu bir rol oynayarak hep halkın zararına, egemen sınıfın aracı, varsıl sınıfların dayanağı olduğuna ve insanların baskı altında tutulmalarında, sömürülüp yağmalanmalarında kullanıldığına inanan On dokuzuncu yy. aydınları doğru söylüyorlardı. Ama doğru söylemedikleri ise, tevhidin dinî dünya görüşü ile şirkin dinî dünya görüşü arasında ayrılığın olduğuna inanmayışları ve inanmamaları, bu ayrılığın ayırımında olamayışları ve olamamalarıdır. Oysa bu ayrılık, sıradan bir ayrılık değildir; tarihin savaşı, bu iki dünya görüşü arasındaki savaştır. Tarih boyunca din, çeşitli şirkler şeklinde hep toplumsal şirki açıklamıştır [ister iktisadisi olsun, ister sosyali, isterse ahlakîsi]. Yine tarih boyunca tevhid, olumsuzlayıcı, mücadeleci ve şavaşımcı bir etken olarak, şirke dayalı dünya görüşüyle savaş halinde olmuştur. Çünkü konuşmalarımın birinde söylediğim gibi, tarihin savaşı dinin dine karşı savaşıdır. Bu şirkin, [İki tür şirk bulunmaktadır; biri açık şirk, bilinen, çeşitli put ve tanrıları bulunan şirk, ötekisiyse gizli, tevhid toplumunda ve tevhidî dinlerde gizlenmiş olan görünmez şirktir. Bu, müzmin bir şirktir. Kitle, tevhid rengine bürünmüş bu şirkin ne olduğunu, tevhidin ne tür bir toplumsal ve tarihsel rolü bulunduğunu anlayamaz] tarihe genelde egemen din olduğunu anlarsak ve bu bizim için açıklık kazanırsa, tevhidin de tarih boyunca şirki ezen bir etken olduğu ve tevhidin toplumsal ve tarihsel rolü açıklık kazanır. Şirkin, beşerî şirk düzeninin, toplumsal şirkin, tarihe egemen dinî şirkin, sürekli olarak şirk dinlerinin resmi ruhanilerinin aracı ve kesesi dolu, halkın zararına ensesi kalın kişilerin yardımcısı olduğuna, sürekli olarak aristokrasiyi, birtakım sınıfların birtakım sınıflara, birtakım soyların birtakım soylara, birtakım ulusların birtakım uluslara üstünlüğünü açıklamada araç olduğuna ya da sürekli olarak soyların, ulusların ve sınıfların savaşını, toplumda birtakım sınıfların özsel aşağılıklarının ve mahkûm edilişlerinin ve öteki

sınıfların varsıllığının, ağalığının, özsel ve soysal yüceliğinin açıklayıcısı olduğuna inanırsak, o zaman tevhidin, tarih boyunca insanlık içindeki sınıf tefrikasını, soy tefrikasını, ahlakî ve soysal değerler tefrikasını ve esas olarak genel anlamda, sınıf ve grup şirkini ezen bir hareket olduğu anlaşılır.

Nasıl? Şirk dünya görüşünden ibaret olan şirkin toplumsal düzeninin altyapısına [Söylediğim gibi, şirk dünya görüşü, gerçeklik bakımından üstyapı, zihinsellik bakımındansa altyapıdır.] saldırmakla... Dolayısıyla, zihinlerde ve inançlarda şirki ezmekte olan Tevhid, insan toplumlarına egemen olan sınıfsal ve soysal düzeni, temelinden [altyapısından] yok etmektedir. Nasıl dünya görüşlü şirk, toplumsal şirkin açıklayıcısı olabiliyorsa, dünya görüşlü tevhid de -ki en iyi evren birlikçi görüştür- beşerî birliği, sınıfsal birliği, insanî değerler birliğini, beşerî öz birliğini, ahlak birliğini, çeşitli beşerî ailelerin türlü gruplarının niteliklerinin birliğini açıklayabilir. Şirk, sitelerin ihtilafı, feodalitelerin ihtilafı, üretimsel ve toplumsal kutupların ihtilafı ve insan soylarının ihtilafı için nasıl en iyi altyapıysa, tevhid de dünya görüşüne ait en büyük şekil olarak, feodalite [Roma İmparatorluğu'nu ve Yunan sitelerini anlatırken söylediğim gibi-genel anlamda feodal] kutuplarından oluşturulmuş büyük bir topluma birlik bağışlamak için vardır. Aynı şekilde ahlakî ve iktisadî altyapı bakımından, bir iktisadî düzenin inanç altyapısı ortadan kalktığında, halkın düşünme, inanç ve baş eğme tarzı değişerek, iktisadî, siyasi, toplumsal ve ahlakî mertebeler zinciri toplumda altyapısız kaldığında, kâinat düzeninin tersine, Allah'ın sünnetinin tersine, Allah'ın, tek yaratıcının tersine ve evrensel altyapının tersine geçici ve dışardan yüklenmiş bir arz düzeni ortaya çıktığında, o zaman bu düzen, devamını sağlamak için, altyapısını yitirmektedir. *Max Weber*'in söylediği gibi, tevhidî dünya görüşünde, üstyapının altyapıya etkisi esasınca, üstyapı olan tevhid, tefrikacı müşrik üretim altyapısına, birlik bağışlayıcı bir etki gösterir.

Başka bir konu da, tarih felsefesi olarak tevhid konusudur. Söylediğimiz, şirk toplumbilim düzeniydi. Tevhid toplumbilim düzeni ise toplumsal birliği gerçekleştiren bir düzen olarak, şirk de hep toplumsal ayrılığı, sınıfsal şirki açıklayan bir din olarak söz konusudur. Bu ikisinin savaşı, iki sistemin savaşıdır. Tarih felsefesi olarak tevhid, başka bir konu olup başka bir konuşmada buna değineceğim.

BEŞİNCİ DERS

DERSİN GENEL PLANI

Program uyarınca bugün tevhid dersini sürdürmek durumundadır. Bundan önce, İslam öğretisinde tevhidin -altyapı olarak- dört yönü bulunduğunu söylemiştim;

Birincisi; materyalizm, natüralizm, idealizm, panteizm [vahdet-i vücud] karşısında, şüphecilik ya da septisizm karşısında saçmaya yani, absurditeye dayanan dünya görüşü karşısında, felsefî bir dünya görüşü olarak tevhid. Absurditeyi Farsçaya *puçi* [kofluk] diye çevirmişlerdir yanlış olarak. Bu, Batılı terimlerle tanışık olan aydınlarımızın ne yazık ki kendi kültürümüzün terimleriyle tanışık olmamalarından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden, bu terimlerden pek çoğunun felsefemizde, kültürümüzde, dinimizde ve edebiyatımızda, benzer ve hatta daha uygun ve zenginlerinin bulunduğunun ayırımında değildirler. Sonuçta bunları yeni bir düşünce diye dilimize getirmektedirler. Oysa örneğin boşluk felsefesi, boş tiyatro, boş dünya görüşü ve boş insan -ve esas olarak boşluk konusu- adıyla söz konusu edilen ve böylesine şiddetle ve süratle gündeme getirilen [ki gerçekten de hikmetten arı değildir. Aslında *boşluk* konusunun toplumumuzda söz konusu edilmesi boş bir konu değildir. Beyhudelik konusunun zamanımızda gündeme getirilmesi beyhude değildir.] şey, absurdite terimidir. Bu terim, saçma [abes] anlamındadır, kofluk ve boşluk anlamında değildir. Abes, Kur'an'da da bulunan bir terimdir. Kur'an, bu terimi tam olarak, söz konusu edilen anlam ve kavramda kullanmaktadır. Bu kavram, felsefemizde ve kültürümüzde de vardır. Abes, *Beckett* gibi yazarların, yazılarında ve *Albert Camus*'un eserlerinde kullandıkları Batılı terimden daha uygun ve zengin bir terimdir.

Her ne olursa olsun, abes de bugün yaygın bir dünya görüşüdür; hatta çağımızın belirgin dünya görüşüdür. Tevhid ise, dünya görüşü olarak onun karşısında yer almaktadır [önceki derste belirttiğim gibi].

Önceki derste, tevhidin ikinci boyutunu söz konusu etmiştim; Özel bir toplumsal düzeni yorumlayan ve özel bir toplumsal altyapı yoluyla açıklanabilen,

tevil edilebilen ve uygulanabilen düşünsel bir sistem olarak tevhid.

Bu durumda tevhid, tam olarak, gökten yere inmekte, öğretim, tartışma, yorum, felsefe, kelam ya da ilim cedeli alanından toplumsal savaşımlara girmekte ve gruplar arası ilişkide söz konusu olan ve sınıflar arası ilişkiyi, bireyin cephe almasını, birey-toplum ilişkisini, çeşitli toplumsal boyutları, kitle altyapısını, kitle üstyapılarını, kitle kurumlarını, aileyi, siyaseti, kültürü, iktisadı, mülkiyeti, toplumsal ahlakı, toplum, birey, aile, sınıf ilişkilerini bireyin ya da bir grubun sorumluluklarını belirginleştiren konuları gündeme getirmektedir. Bu sistem, toplum karşısında tevhidin düşünsel konumunu kendinde barındırmaktadır.

Genel anlamda, tevhid -bu yüzüyle- çelişkisiz maddi ve iktisadî altyapı [toplumsal tevhid] ve çelişkisiz düşünce ve inanç altyapısı [evrensel tevhid] üzerine kurulu tevhidî toplum yapısının ideolojik temeli ve düşünsel çimentosudur.

Burada, tevhid ve şirk konusu toplumbilimsel bir felsefedir; iktisadî bir görüştür; ahlakî bir altyapıdır -toplumsal ve bilimsel ahlak bakımından- geleneksel ve hukukî bir düzendir; toplumsal altyapıya bağlı bir ideolojidir.

Genel anlamıyla burada, toplumsal tevhidle toplumsal şirk arasındaki, sınıfsal tevhidle sınıfsal şirk arasındaki savaştan söz edilmektedir. Daha genel anlamdaysa, tevhid dünya görüşü, yani dünyadaki 'tevhid, varlıkla ilgili olarak nasıl vahdetsi bir yorumda bulunuyorsa toplumda da insan toplumuyla ilgili olarak vahdetsi bir yorumda bulunmaktadır. Varlık sahnesinde, evrensel düzende tevhid, insanların, toplumların ve doğa güçleri üzerinde etkili olan ayırıcı ve çatışık güçlerle, göksel tanrılarla, tür rableriyle, gaybî ve maverai güçlerle savaşım etkeni olduğu gibi, insan toplumunda da toplumsal tevhid, yazgılara musallat olan, güçleri gasp eden, toplumsal düzenleri ve bireylerin ve sınıfların yaşayış biçimini, toplumsal ilişkileri belirleyen yer tanrılarını ve genel anlamda insanî şirki ortadan kaldıran bir etken olarak söz konusudur.

TARİHSEL TEVHİD

Tevhidin üçüncü boyutunda, tarihsel bir görüş olarak, tarih felsefesi olarak, tarihin hareketinde, insanlık, tarihin süregelen savaşında belirli bir cephe alış olarak söz konusudur tevhid. Tevhid, arkasından tarihin görülmesi, çözümlenmesi, anlaşılması, değerlendirilmesi, çıkarımda bulunulması, yargıya varılması ve herkesin kendi tarihsel konumunu belirlemesi gereken bir gözlük anlamındadır. Özellikle, hepsinden önemlisi -lütfen bu cümleye daha çok dikkat buyurun- tarihsel, bilimsel bir görüş olarak tevhid, -hem bireye hem topluma-insan toplumuna, ulusal topluma, sınıf ya da inanç toplumuna doğru bir tarihsel keşif ve tanıma kazandırır ve sonuçta hem bireyin, grubun, sınıfın, ulusun ve insan türünün geçmişinin tarihsel hareket ve değişim çizgisinin ve ayrıca her öğretinin, hareketin, kültürün, elinin ve medeniyetin anlamının kaynağı-

nın, hedefinin ve tarihsel rolünün açıklık kazanmasına ve belirginleşmesine, hem de bireyin, grubun, sınıfın, ulusun ve insan türünün tarihsel yazgısının, yani geleceğinin önceden kestirilmesine yardım eder. Bu ikinci yön sonsuz derecede hassas, diri ve hayati olup tevhid konusunun, bizim anladığımızın, bize anlattıklarının ve şu zamanda söz konusu olanın tersine bir kelam konusu ya da eski ve yok olmaya yüz tutmuş bir konu veya sadece bilimsel ve felsefî bir gerçek olmadığını, tersine, çeşitli boyutlarında, insanın manevi ve maddi yaşayışının çeşitli boyutlarının tümünü -dün-yayı algılama biçiminden tutun da başkasıyla olan ilişkisine varıncaya değin- içine alıp somutlaştırdığını ortaya koyar. Ayrıca, sadece bir tür zihinsel konu değil, amel, inanç ve karar altyapısı, insanî ve ahlakî değerler esası, siyaset ve iktisat temeli ve toplumsal yaşayış biçimidir aynı zamanda. O, sadece mescitte, tekkede, eski ilim havzalarında, üniversitede, sadece İbn-i Sina'nın, Molla Sadra'nın yanında değil, sokakta, çarşıda, fabrikada, tarlada, bir amelinin başında, durumunda, bir köylünün evinde ocağında, varsılın soluğunda, tezgâhında, bir yöneticinin davranışında, bir aydının, bir öğretmenin, bir yazarın, bir sanatçının, bir bilginin, özellikle de bir ruhaninin konuşmasında, susuşunda, inancında, amelinde, bakışında, duyuşunda, özel, toplumsal ve bilimsel yaşayışında gözle görülmeli, duyumsanmalı, tüm bireysel, toplumsal, manevi, maddi, ahlakî, iktisadı, siyasi ve bilimsel vs. olgularda, muvahhid toplumla müşrik toplumun toplumsal düzenleri arasındaki fahiş ihtilafta bile duyulmalıdır.

Sadece irfanî ve felsefî kitaplarda, ilahi hâkimlerin ve ilahiyat bilginlerinin derin araştırmalarında değil, iki insanın karşılaşmasında, bir topluluğun sokakta yol yürüyüş biçiminde, onların bir toplulukta oturuşlarında, bir bireyin bir makam karşısında duruşunda ve hatta bir aile sofrasında bile tevhidin varlığı rahatlıkla görülmelidir. İlk bakışta burada tevhid mi hüküm sürüyor yoksa şirk mi, anlaşılmalıdır. Bu, basit bir iştir; çünkü tevhidden iz bulunmadığı her yerde şirk hazırdır kuşkusuz.

Çünkü bu ikisi birbiriyle çatışıktır; her ikisinin bir arada bulunması ve hiçbirinin de olmaması olanaksızdır.

Toplumsal tevhid, insana yönelik sorumlulukların içinde yer alır. Tarihsel tevhid ise toplumsal sınıfların, toplumsal grupların ve insan türünün, yeryüzünde ortaya çıkışını başlangıcından şimdiye değin nasıl bir değişim geçirdiğini ne tür aşamalardan geçtiklerini, bu aşamalardan geçerken ne ölçüde sapma olduğunu açıklar. Tevhid -ki kendisi, tarihsel harekette belirgin bir seyir çizgisidir- dakik bir ölçücü olarak, bu sapmaları gösterir. Ayrıca, bilimsel nedenlerin -doğal olandan tutun da insanî olana varıncaya değin, yani coğrafya, soy, iktisat, düşünce, siyaset vs. etkenlerin- bilim karşıtı, insan karşıtı, insanın doğayla olan bilim dışı ilişkilerinin, insanın insanla olan insanlık dışı ilişkilerinin, yani hurafenin, büyünün, yalancı dinlerin ya da gerçek dinlerin sahte yorumlarının, toplumsal hastalıkların, toplum karşıtı güçlerin, insanlık dışı dü-

zenlerin, cehaletin, baskının, aldatmanın, sınıf, soy, kavim vs. çatışmalarının insanlığın hareket ve değişim çizgisinde -genel türselliğinde- ve ulusal toplumlarda -soy ya da ulus ya da toplum vahdetlerinde- ya da toplumsal sınıflarda, ihtisas ve arz gruplarında -her ne olursa olsun her bireyin bağlı bulunduğu özel gruplar olarak- ne ölçüde işin içinde olduklarını ve her sınıfın, her grubun, her toplumun, her ulusun, her beşerî türün özdeki sapmasında ve tarihsel takdirinde çeşitli rolleri bulunduğunu gösterir. Yine tevhid -somut bir insanbilimsel öğreti, tarihsel çözümlemeye özgü bir görüş ve mantık, özel bir toplumsal felsefe ve aynı zamanda dinin esas temeli olarak- tam anlamıyla, dinin, sapmış ya da doğru şekliyle, insanın tarihsel serüveninde nasıl bir rol oynadığını ve ayın şekilde yanlış ve uygunsuz olarak ne gibi etkenlerin dini saptırmak ve insan türünü bozmak yoluyla tarihe egemen olduklarını ve insanın yenilgisinde ve zamanın tutsak edilişinde nasıl böyle büyük bir başarı elde ettiklerini değerlendirmektedir.

Dolayısıyla tevhid, dakik bir bakış ve mantıklı, doğru ve derin bir çözümleme ve değerlendirme yöntemi olarak insanın, kendi serüvenini, yani gerçek geçmişini, yani insanın, ulusun, topluluğun, sınıfın ve hatta bireyin tarihini keşfetmesine yardımcı olmaktadır. Aynı şekilde, bir bilim, bir ideoloji türü, dakik ve yükümlü bir bilimsel görüş türü olarak, yazgının önceden kestirilmesine, geleceğe bakışa ve başka bir deyişle bireyin, ulusun, toplumun ve insan türünün 'yarınının tarihi'[37]nin önceden görülmesine yönelebilir. Aslında geçmişi tanımanın taşıyabileceği tek değer, geleceği tanımada insana yardım etmesidir. Tarihin yükümlülüğü, yarını keşfetmek ya da belirlemektir. Yarının tarihini yazmak içinse dünün tarihini araştırırız. Bu yüzden bugün, tarihsel araştırmalarımızın ölüm kokusu yaydığını ve *Celal Ali Ahmed*'in deyişiyle çokça kabir yarılması olduğunu görüyoruz. Bu yüzden, tarihçilerimiz, şimdiki zamandan geçmişe gitmekte, orada kalmakta ve artık geriye dönmemektedirler. Hatta halkı da kendileriyle birlikte geriye götürmek istemektedirler. Oysa geleceğin seyir çizgisini tanımak için araştırılmalıdır geçmiş. Tarih, bu yüzden insanı tanıma bilimidir, insan türünün ya da bir ulusun, bir kültürün, zamanda varoluşunun bilgisidir. Yoksa var olan şey, ölülerin ardından gıybet etmek olacaktır.

Bu algılamayla, tevhid bir tarih felsefesi olarak, hem İnsan ve toplumun geçmişini keşfetmekte, hem de insan ve toplumun yazgısına ilişkin öngörüde bulunmaktadır.

---

37 Egemen toplumsal düzenlere, hasta insan, özellikle de üçüncü dünya ve ona özgü sömürge insan ve toplum konuları ile ilgili olarak yeni ve ileri görüşleri bulunan çağdaş aydın Fransız yazarı Sayın Tibormonde'nin [özel ad tahmini olarak yazıldı-çev.] güzel ve yerinde söyleyişi. 'Olanaklı Dünya' ve 'Korku ve Umut Arasındaki Dünya' adlı eserlerinden birincisi Merhum Halil Meliki tarafından tam olarak Farsçaya çevrilmiştir. Tibormende'nin bir başka kitabı da 'Regard Sur L'histoire de Demain' [Yarının Tarihine Bir Bakış] adını taşımaktadır.

TARİHİN ANLAMI

Şunu da parantez içerisinde açıklamalıyım ki tarih felsefesi dediğimizde -zihnimizde çağrıştırdığının tersine- yalnızca geçmiş değildir amaçlanan. Tarih felsefesi anlamında tarih, bundan önce olmuş olaylarla ilgili bilgilenmek demek değildir; hatta olayların keşfedilme, eleştirilme ve çözümleme bilimi de değildir. Tarihin en doğru tanımını tek kelimeyle söyleyecek olursak; Tarih, insanın oluş tarihidir. Bu konuyla ilgili olarak, Kur'an'ın bu işi ne denli temel aldığını insanın yaratılış felsefesinde dile getireceğim. Orada, Kur'an'ın, öteki bölümlere oranla en büyük bölümünün [Kur'an, göksel bir kitap, kurtuluş, hidayet ve bilinçlendirme kitabı olmakla, yani hedefi ve konusu maneviyat ve ahlak olmakla birlikte] tarihsel bölümü olduğunu, ortalama olarak, Kur'an'ın yüzde ellisinden fazlasının tarihle bağıntılı olduğunu söyleyeceğim.

Kimi zaman -kelimenin yaygın anlamıyla- oldukça dinî ruh yapıları bulunan kişilerden kimilerinin beni şöyle eleştirdiklerini gördüm; "Bu sözlerin [İslam bilimin çeşitli alanlarında söz konusu ettiğim konular amaçlanmaktadır] dinî konularla ilgisi yoktur. Bunlar, toplumbilim, insanbilim, felsefe ve daha çok da tarihle ilgilidir. Ayrıca falanca [yani ben], yüzde yüz ilahi, gaybî ve kalbi yönü bulanan ve boyun eğilerek kabul edilmesi, niçini nasılı sorulmaması ve aslında aklı irdeleme ve çözümlemeye, mantıksal ve bilimsel yoruma konu edilmemesi ve nasıl ve niçini ile ilgili sorulara kapı aralanmaması gereken inanca ve dine ilişkin her türlü konuyu, toplumbilimsel, tarihsel ve ideolojik bir konu olarak söz konusu etmekte ve kendisi için, bunları felsefî, aklî ve bilimsel neden ve hedef olmaktadır. Örneğin Kur'an'ı felsefî, edebî ve tarihsel bir kitap olarak çözümlemektedir. İmameti bir siyasal rejim gibi, toplumsal bir önderlik gibi didik didik etmektedir. Şer'i bir hükmü, fıkhî bir emir ya da yasağı alıp, kendisi için ödev ya da cevaz veya müstehaplık ve vaciplik yontmaktadır vs. yavaş yavaş din, aklı ve bilimsel bir beşerî öğretiye dönüşmekte, ilahi, gaybî ve kulluk yönü unutulmaktadır. Kendisinin de resmen itiraf ettiği gibi İslam'ı bir ideoloji yapmak istemektedir. Oysa İslam, gaybî bir iman, kalbî ve işrakî bir inançtır. Kaynağı da Allah'tır; dili ise vahiydir."

Bu konuların, toplum, doğa ve tarihle ilgili olduğu doğrudur, ama Kur'an da tabiî ve insanî bilimlerdir ve özellikle de tarihtir; insanın oluş bilimidir. Yani tüm insan bireylerinin gerçeği tek birey olup adı *Âdem'* dir.

Milyonlarca bireyde, sonsuz bireyde, insan adında gerçek bir varlık bulunmaktadır. Bu insan, *olma* halindedir. Bu, tarihin kendisi olan özel bir zamanda, belirli bir bilimsel akışta gerçekleşen bir gerçeğin insan oluşudur. Dolayısıyla tarih bilimi, bir başka boyutuyla, bir başka yönüyle, geçmiş olayları, zamana ilişkin olayları ya da geçmiş zamanı değil, insanın kendisini tanıma bilimidir. Bu yüzden tarih, tarihte şekillenen insan adındaki gerçeğin oluşunun incelenmesidir. Bu insan oluş, geçmişten günümüze değin sürmekte ve bu-

günden sonuna değin de Allah'a doğru sürecektir. Bu süreklilik, tarihsel bir süreklilik olup onun kat edilişi, ideal insanın yaratılışını gerçekleştirir. Tarihin asil oluşu da buradandır. Burada görmekteyiz ki görünürde zihinde olan çağrışımın tersine dinli bilginlerin [Müslümanlar, bu konulara fazlaca eğilmediklerinden, Hıristiyanlar, Yahudiler ve hatta bu iki tip dışındaki din düşünür ve filozofları kastedilmektedir.] *Hegel*'i şiddetle din karşıtı olarak mahkûm etmelerinin -ben de dinli bir adam olmadığı inancındayım- tersine *Hegel*'in kendine özgü tarih felsefesinde ve insanî tarih idealizminde kullandığı terim ve söyleyişleri iyi anlayıp dakik olarak çözümler ve terimlerinin pervasızlığından, seçtiği söyleyişlerin -ki tam anlamıyla din dışıdır- kötülüğünden ve vuruculuğundan korkmazsak ve bilimsel meşrep genişliğine sahip olursak, o zaman *Hegel*'in bu Tanrı karşıtı, küfür dolu öğretisinin arka yüzünde Tanrıyı ve insanı tanıma felsefesinin duvar duvara komşusu olan ve dinimizde söz konusu edildiği biçimde insan ve Allah ilişkisine dair bir gerçeğin bulunduğunu anlarız. Buna tarih felsefesinde değineceğiz.

Tevhid altyapısındaysa, ikinci yön işte bu tarih felsefesidir. Üçüncü yön, tevhid toplumbilimidir. Dördüncü yön, tevhide dayalı değerler konusu olan ahlak ve insan bilimidir.

Bu dört yön, tevhidin dört boyutudur.

Buna göre tevhid, ilkin bir dünya görüşü olarak söz konusudur daha önce belirttiğim öğretiler karşısında. İkincisi, toplumbilimsel ve sınıfsal bir altyapı olarak, üçüncüsü -ki bugün ele almam gerekiyordu- bir tür tarihsel görüş ve felsefe olarak -zihinlerde yerleşmiş bulunan ve fakültelerde çoğunlukla ders olarak verilen[38] anlamlarda değil elbette- söz konusudur. Dinî geçmiş ve tarih adına bize anlattıkları[39] değil, tersine -belirttiğim gibi- insanın oluş bilimi anlamında tarih, sonuç olarak da insanın keşfi, insanın geleceğine, kendi geleceğimize, toplulukların, sınıfların, toplumun, ulusun, bölgenin ve türün geleceğine ışık tutmak anlamında tarih söz konusudur burada.

Son ders, yani tarihin dördüncü boyutu, ahlak altyapısı ve değerler sorunu anlamında, insan tarihinde insan bireyinin eğitiminde derin rol oynayan bir etkendir. Çünkü insanbilim felsefesinde tevhid, İslam ve *İslam-bilim* öğretisi

---

38 Bu, geçmiş olayların [istisnaî kişiler bakımından böyle değildir] aktarılıp anlatılmasından ibaret olup kahvehane hikâyeciliğinden farkı şudur: Bu, soğuk ve tatsız tuzsuz bir şeydir. Evet, bütün tarihsel gerçeklerin berbat edilmesi... Tarihsel metinlerimizin tashihi için basit ve masrafsız bir iş yapmamız gerek. Son derece açık ve net olarak, onların olumlu fiillerinin başına bir 'nun' [olumsuzluk edatı] getirebilir ve olumsuz fiillerin başından da bir 'nun' [olumsuzluk edatı] kaldırabiliriz. O zaman, tarih tashih edilmiş olur. Dolayısıyla bir kalemle, bir tarih kitabını yarım saat içerisinde tashih edebilirsiniz!

39 Yukarıdaki işlem, tarihten söz eden dinî metinler ya da peygamberin, imamların, geçmişlerin çehreleri ile veya din ya da Şiilik adına geçmişte olmuş olay ve cihatlarla ilgili olarak bize anlatılanlar için de gerçekleştirilebilir. Ama sanırım, bu kadarı yeterli olmaz. Çünkü burada oldukça iş yapılmış.

esasınca, insandan tanrısal bir insan yaratmaktadır. Konuşan hayvan yerine araç-gereç üreten hayvanı, gülen hayvanı, idealler oluşturan, ide yaratan insanı ve filozofların çeşitli insanbilimcilerin tanımladıkları insanı yaratır. İslam bilimde insanın tanımı şudur; İnsan 'tanrısal hayvan'dır. Bir hayvanı sadece tanrısal bir varlık, bir ölüm günü ötesi, yani dünya ötesi [aşağılık] bir insan kılmakla kalmaz, aynı zamanda her bireyden -ki toplumsal ve iktisadî düzenlerde zillete, güçsüzlüğe, mustazaflığa, pisliğe, çaresizliğe ve hatta teslime ve boyun eğmeye düşer- bir kahraman yaratır.

Tevhid, havada askıda bulunan bir bireyden, bütün varlığın dayandığı duvara dayanan bir insan yaratır. Varlıkta böyle bir dayanak bulan böyle bir kimse, hiç bir rüzgârla, hiç bir selle, hiçbir kamçıyla, hiçbir tehlikeyle, hiçbir tehditle sarsılmaz. Hayatta, askıda bulunan ve dayanağı olmayan bir insan, boşluklara, köksüz otlara tutunmaya çalışır. Neresi olursa tutunmak durumunda olan korkak, titrek ve güçsüz insandır o. Bütün varlığı sımsıkı sarmış bulunan hayat ipine sarılmak, her yelde, her fırtınada oynayan ve ne olursa olsun bir yere yapışmazsa yok olması kaçınılmaz olan bir saman değil, başkalarının yaslanabileceği bir dağ kılar insanı tevhid. Bu yüzden tevhid insanî değerlerin temelini kurar. Bu dördüncü konuyu bağımsız olarak ele alma fırsatım olmayabilir. İslam bilim kitabının [birinci bölümünün] sonuncu esasında tevhidî, insanî ve ahlakî bir etken olarak ele aldım. Tevhidle ilgili olarak şu anda ele aldığım konular orada henüz zihnime gelmemişti ve bu boyutlara dikkat etmemiştim. Bu ise, herhangi bir zamanda söylediğim bir sözün "bundan başkası olamaz" anlamında algılanmaması gerektiğinin güzel bir örneğidir.

Üç yıl öncesinde ben tevhidi sadece bir ahlak altyapısı olarak söz konusu ettim [Bize anlattıkları anlamda ahlak, bireyle ilgili şeylere yarar]. Nasıl insan olmak, nasıl insan kalmak anlamında, insanî değerlerin ne olduğu, bunların kendimizde nasıl yaratılacağı ve besleneceği ne yapıp da bireyin toplumda kahraman, hayatta bağımsız kalınacağı, dünyada göğün alçak çatısından nasıl başını kaldırmasının sağlanabileceği anlamında ahlaktan söz ediyorum burada. Bu konuyu, çağımızın ahlak bunalımı çağı olması nedeniyle söz konusu ettim özellikle; Şu anki insana yüklenmiş bulunan ve insanın bozulma ve insan oluştan sapma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu bir toplumsal hayat düzeninde bu, bundan önce söz konusu olan ölüm, katliam, kölelik, sömürü, istismar -bunlar şimdi de eskisinden fazla olarak vardır- gibi tehlikelerden daha da ileridir. Ama daha büyük tehlike ise, İnsanın niteliğinin bütünüyle değişmesi ve insanın bambaşka bir hayvana dönüşmesidir. İşte burada, çeşitli düzenlerde ve toplumsal ve tarihsel değişimlerin çeşitli aşamalarında tarihte ve geçmişte sahip olduğu rolden daha seri, daha derin ve daha yapıcı bir rolü vardır tevhidin. *İslam-bilim*'de tevhidin sadece bu yönünü belirttim ve öteki üç yönünü [yani dünya görüşü olarak tevhidi, toplumsal düzenin toplum bilimi olarak tevhidi ve tarih felsefesi olarak tevhidi] söz konusu etmedim.

Dördüncü bölümde tevhid, insanı *dezaline* eden bir etken olarak söz konusu. İnsanın *âline olma* tehlikesi her zamankinden daha çok olan bir zamanda, tevhid, insanın dezaline edilmesi etkenidir; insanın insanî, sağlıklı, büyük, yüce ve tanrısal özüne döndürülme etkenidir. Siz, eğer o konuyu gözden geçirirseniz, artık ben de derslerden birini kaldırarak, başka konulara daha çabuk geçebilirim. Gelecek program şu olacaktır; Günümüz dünyasının aydınlarının zihninde -tarih felsefesinde- söz konusu olan bütün büyük ve yaşayan öğretileri -bütün öğreti ya da kuramları değil- birer birer ve dakik olarak burada anlatacağım. Elbette yetkin bir şekilde değil -çünkü bu iş, başlı başına bir yıllık bir dönemi gerektirir- sadece bu öğretilerle ilgili olarak zihinde genel bir şeklin belirginleşmesi ve bu öğretileri incelemek için sonraları kendi kendinize konuyu tamamlamanıza yarayacak bir tür yöntemin ortaya çıkması açısından ele alacağım.

Bu öğretileri birer birer ele almalıyım ya da siz irdelemelisiniz;

1- Dünyada tarih felsefesinin ve toplumbiliminin -kelimenin bilimsel anlamıyla- kurucusu olan *İbn Haldun*'un tarih felsefesi. Onun çalışmasının tek bir kusuru vardır ve bu nedenle değerden düşmüştür. Büyük ayıbı da tümüyle bizim oluşudur. Bizim olmak, bağışlanmış ve bağışlanacak bir suç değildir asla. Oldukça açık bir örneğini biliyoruz işte Zeyneb ve Jandark. Bu ikisini karşılaştırın; Dünyayı değiştirmiş ve Peygamber'in yanı başında savaşan kahraman ashabın ve pehlivan kılıç ustalarının, korkudan sesleri solukları çıkmaz olup riyazet ve ibadete sığındıkları, hem de bunu cihat, Kur'an, vahiy, cennet, şehadet ve kahramanlık öğretisini peygamberin kendisinden öğrendikten sonra yaptıkları ama sonradan, 'tembelizm'e inandıkları bir dönemde ortaya çıkan bir kadındır Zeynep. Bu sahabelerin ve yiğitlerin bu duruma düşüşlerinin göstergesi ise şudur; Hüseyin, kendi toplumunda hak ve batıl savaşının en büyük temelidir[40] [bunların tümü Hüseyin'in İslam demeK olduğunu biliyorlardı]. Yaptığı iş, her Müslüman'ın yapması gereken iştir. Sonra Hüseyin, duyuruda bulunur; herkes duyar bunu. İki ayda ortam hazırlamaya çabalar. Sonra her yerden gelmiş olan bütün topluluklara, bütün uluslara, bütün kanatlara ne yaptığını duyurmak için Medine'den Mekke'ye gelir. Büyük İslam toplumunun bütününden, artık imparatorluk olmuş ve baskı ve katliamların herkesi sindirdiği toplumdan sadece 72 kişinin bir çiçek demeti gibi bir araya geldiğini biliyoruz. O zaman Zeyneb, bu 72 kişi de gittikten ve kadın başına, sıkıntının

40 Sadece bizim açımızdan, hem de bu dönemde değil, 50-60 yılının o müslüman Arap toplumunda da ister, Hüseyin'i İslam'ın sembolü, temeli ve ölçüsü olarak bilen -çünkü kişiliğini tanımıyorlardı- bilinçli insanlar olsun, ister bu sözleri anlamayan fakat onun Peygamber ailesinden geriye kalan ve onun ailesinin belirgin bir çehresi olan biri olduğuna inananlar olsun -ki onlar, en azından verasete, aileye, kana ve mensubiyete inanıyorlardı- bunları anlıyorlardı.

kalbinde yalnız kaldıktan sonra savaşımını öylesine süreğen ve kesin bir biçimde, korkusuzca ve bilinçlice sürdürür ve hepsinin yükümlülüğünü omuzlar. O zaman böyle bir kişiyi, kardeşine ağlamaktan başka bir yükümlülüğü bulunmayan ağlayıp sızlanan güçsüz bir kadına çevirdiler. Biz ölü acizlerin bile ağlaması gereken bir kişiye dönüştürdüler onu.

Öte yanda ise Jandark bulunmaktadır; duygulu, acılı, coşkulu ve hayalci. Bir rüya görür [rüyada görünenlerin kimler oldukları malumdur]. Rüyasında biri şöyle der; "Kalk ve Fransız saltanatının yeniden kurulması için kıyam et." Sonra uykudan sıçrayarak velveleler koparır. O zaman, Batı'nın böyle bir yükümlülük, bilinç, hedef, kişilik, öğreti ve ilham biçimi taşıyan birinden nasıl bir çehre yarattığını görmelisiniz; dünya şairleri, edebiyatçıları, özgürlükçüleri, hümanistleri ve devrimcileri -bizimkiler bile- ondan ilham almaktadırlar yüzyıllardır.

İbn Haldun, ilk kez olarak, toplumbilime, toplumsal felsefeye ve tarih felsefesine, bilimsel çözümleme biçiminde -bugün geçerli olan anlamıyla- 19. yüzyıl tarih felsefesinin ve toplumbilimin izlediği ve şekillendiği ve 20. yüzyılda da süren aynı anlam ve yöntemle varlık kazandırdı. Değerli konumu bizim katımızda öyle takdir edildi ki, niçin fıkhî bakımlardan doğru olmayan şu hükmü dile getirmiş, şer'i bakımdan vs. olan şu şeyi söylemiş diye sövgü yönelttiler ona; en küçük yanılgısını bağışlamazlarken en büyük hizmetlerini görmezden geldiler. Birazcık insafları bulunan ve bağımsız araştırmalarında dinî ve İslam karşıtı duygulara, ulusal ve Doğu karşıtı duygulara, soydan, Batı'ya taparlık gururundan, sömürge hizmetkârlığından ve siyasi sistemlerin uşakları olmaktan gelen duygulara yol vermeyen kimi Avrupalı Doğu ve İslam bilimciler [ki sanki Doğu'nun ve İslam'ın tümü edebiyat ve tasavvuftan ibaretmiş ve Doğu'nun ve İslam'ın başka meselesine eğilinemezmiş gibi] toplumbilimin ne *Proudhon*'la ya da *Eflatun*'la değil -ki *Eflatun*'un söyledikleri toplum ve sosyal meseleleridir, bilimsel çözümlemeler değil- *İbn Haldun*'la başladığını, *İbn Haldun*'un tarihi olayların aktarıcılığı biçiminden kurtarıp bilimsel çözümleme ve bilimsel etkenlere dayanarak yorumladığını keşfetmişlerdir.

İbn Haldun'un görüşlerinin tümünün doğru olduğunu söylemek istemiyorum; doğruluktan, yanlışlıktan söz etmiyoruz. Söz konusu olan, çalışmanın bilimsel yöntemidir; söz konusu olan, insan toplumunu, hareketleri bir nedenselliğe dayalı olarak açıklanabilen, yorumlanabilen, öngörülebilen ve anlaşılabilen bilimsel özsel bir görüngü biçiminde ele alan kişidir.

İbn Haldun'un dili yenidir; bakışı kuru, dakik ve bilimseldir. Onda hem toplumbilim bulunmaktadır hem tarih. Her ikisini bir tek algılar ki, gerçekten de bir tektir; bir tek varlığın iki boyutu, iki yüzüdür. Toplum, durağan tarihtir ve tarih devingen toplumdur çünkü.

2- *Vico*.

3- *Hegel*; 19. ve 20. yüzyılların en büyük tarih felsefesi *Hegel*'e aittir.

4- *Marx*; *Marx* sadece *Hegel*'ci tarih felsefesini, toplumbilimini ve *Hegel*'in diyalektik konisini tersyüz etmiş, ama her şeyini korumuştur. Kendi söyleyişiyle, onun konisinin kaidesini yere oturtmuş, gökten yere çevirmiş ve yere ait kılmıştır.

Bu yolda *Engels*'in, *Plehanov*'un, *George Politzer*'in, *Schwartz*'ın ve benzerlerinin görüşleri de birer öğreti çizgisinde yerlerini almışlardır.

5- *Toynbee*; Günümüzde tarih felsefesinin en büyük ve en belirgin çehresi *Toynbee*'dir. Kimileri -ki ben onlardan değilim- *İbn Haldun*'dan sonra *Toynbee*'den daha büyük birinin gelmediğine inanmaktadırlar. Ben, bu son iki yüzyılda oldukça tek düze duruma gelmiş bulunan tarih felsefesi ve toplumbilim ekollerinde *Toynbee*'nin tarih ekolünde büyük bir devrim olduğuna inanmaktayım. Sözlerinin nereye dek doğru, nereye dek yanlış olduğunu onun ekolünü değerlendirirken belirteceğim. Elbette *Toynbee*'nin idesi, toplumlarda rüşte ermiş bir felsefe biçimine girmemiştir henüz; kendisine ait olup bireysel yönü bulunan ve kendisinden başka kimsenin inanmadığı büyük bir kuramdır.

TARİH FELSEFESİ OLARAK VAROLUŞÇULUK

Varoluşçuluk, *Kierkegaard*, *Jaspers* ve özellikle de hepsinden daha derin olan *Heidegger* ve üstat *Sartre* kaynaklıdır. Şu farkla ki *Sartre*'ın varoluşçuluğu, *Heidegger*'in varoluşçuluğuyla Marksizm'den oluşan bir karışımdır. Ama *Heidegger*'in varoluşçuluğu katıksız bir varoluşçuluktur. *Sartre*, varoluşçuluğu yüzde yüz felsefî olan bir ekol biçiminden toplumsal bir ideoloji biçimine getirmiş, ona olumlu ve yapıcı bir şekil vermiştir; ama oldukça derin irfanî bir insanbilim biçiminden genel beğeni görecek sığ bir insanbilime dönüştürmüştür. Bu durumda, *Sartre*'ın varoluşçuluğu toplumsal bakımdan, *Heidegger*'in varoluşçuluğundan daha işe yarar cinstendir, ama *Heidegger*'in felsefesinden de yüzeysel ve avamcadır. Bu nedenle *Sartre* ve felsefesi böylesine coşku yaratıcı olup dünya gündemindeyken *Heidegger* tanınmadan kalmış, ne bir dergiye adım atmış, ne de bir söyleşiye katılmıştır; magazin adamı değildir.

TARİH FELSEFESİ; BİR DOĞU EKOLÜ

Avrupalıların söyleyip bizim de çevirisini yaptığımızın tersine -ki çoğunlukla iyi ve sadık çevirmenlerin yaptıklarına çeviri, çeviri yapmayı bilmeyenlerin yaptıkları kötü şeylere telif ve kendilerine de müellif adını veriyorlar- tarih felsefesinin Doğulu bir düşünce olduğunu, kökeninin Doğu'da bulunduğunu söylemek istiyorum ama Avrupa'da bir şey keşfedilince, "Bizde de var; önceden bilmediğimiz falanca kitapta varmış da onlar söyleyince şimdi aklımıza geldi." diyen aydınlarınki gibi değil elbette.

Tarihi tek bir süreğen akış ve bireysel iradelerin, geçmiş kişiliklerin, kahramanların, olayların ve rastlantıların etkisinin dışında özsel bir gerçeklik ola-

rak algılayan ve ona bir gidiş çizgisi ve yazgı bağışlayan özel bir bilimsel görüş olarak tarih felsefesi, Doğulu bir görüştür;

Hinduizm ve Budizm'in belirgin çehreleri, aslında tarih felsefesidirler. Zerdüşt dini de -ki dünyanın bütününü dört dönem, her dönemi de üç bin yıl olarak kabul eder; her bin yılda bir biri gelerek insanlık tarihini harekete geçirir, sonunda da *Suşiyant* gelerek zamana son verir ve insanın yazgısını değiştirir- bir tarih felsefesidir. *İntizar, Mekteb-i İtiraz* [İtiraz Öğretisi Bekleyiş] adlı yazıda belirttiğim gibi, bizim İmam-ı Zaman'a inanışımız da bir tür toplumsal felsefe olmak yanında tarihin açıklanış felsefesidir de [çünkü tarihin süreğen bir akış olduğuna inanmadan ahir zamandan söz etme olanağı yoktur]. Bunlardan daha eski olan Babil ve Sümer tarih felsefelerini de ekleyelim. Elbette Çin ve Mısır'ı da anmalıyız ki, yetişebilirsem en azından biraz değinirim.

Ne yazık ki hepsini gerekli zaman bulup da ele alma olanağım bulunmadığından eksik olarak dile getirmek ve değinip geçmek durumundayım. Bu çerçeveleri, sizin araştırmalarınız ve konunun ardını getirmeniz doldurabilecektir. Son olarak da İslam ideolojisinde ele alınan İbrahimi tarih felsefesi bulunmaktadır.[41] Şu andan başlayarak sonuna değin, İslam'dan söz etmekteyim; yani çeşitli zamanlarda, çeşitli peygamberlerin çehrelerinde, çeşitli şeriat ve kanunlarda görünüm kazanmış bir din olarak.

Bu İslam, süre gelen bir akım olmuştur ve *İbrahim*'in çehresinde, *İbrahim* adıyla somutlaşmıştır. Bu *İbrahim* çehresi bu hareketin en büyük, belirgin, belirleyici ve tanıtıcı çehresidir.

---

41 Tarih felsefesinin büyük çehrelerinden biri olarak bilinmekle birlikte Croce [1866–1952]nin tarih felsefesi yoktur. Fakat o, tarihi felsefe olarak bilmektedir. Croce [İtalyan filozof], toplumbilimin ve tarih felsefesinin kurucularından ve önemli çehrelerinden biri olmakla birlikte -yaygın kanının tersine, tarih felsefesine inanmaz- burada söz konusu ettiğim anlamda Croce, tarihin felsefeden başka bir şey olmadığına inanır. Tarihi, bilimsel öz taşıyan ve benim de -birey olarak- onda toplumsal özsel savaşım içinde olduğum bir akım şeklinden çıkarmıştır. Tarihi felsefe şeklinde algılar; oldukça derin bir felsefedir bu. Fakat ben, hangi derdimize yaradığının somutlaşması için başka birtakım konulara -dinî, bilimsel konulara ve çeşitli öğretilere- eğiliyorum. Yani dinle, bilimlerle, sanatla ve edebiyatla ilgili son derece derin, güzel ve değerli -mantıksal, bilimsel, felsefî vb. açıdan- konular bulunur da şimdi işimize yaramaz ve bilimsel zihniyeti, aydınları ya da bilginleri ya da fazılları doyurursa, bu konuları söz konusu etmem. Onlara karşı olduğum için değil, eylemin esas oluşuna inandığımdan. [Villiam James ve benzerleri gibi de değil elbette.] Eylemden soyutlanmış olan her şey eylemsizlerin işine yarar; bütün konulara bu anlamda bakıyorum. Bugün toplumumuzun derdine bir çare olmayan her şeyin yanlış olduğuna inanmıyorum elbette; gündeme getirilmesinde aceleye gerek olmadığını düşünüyorum. Kimi zaman ayda iki üç ya da dört mektup geliyor çeşitli yerlerden. Örneğin içme suyu bulunmadığı anlaşılan bir köyden -ki adını hiç duymamıştım- bir mektup geldi bana. Mektubun yazarı, eğitmen ya da öğretmen olmalıydı. Mektubunda şöyle yazıyordu: "Bayım! Sorun şu: Âdem'in bacı-kardeş olan kızları ve oğulları birbirleriyle nasıl evlendiler?" Sevgili bayım! Sen ki Alemşir'de yaşıyorsun; sorunun sadece bu mu? Yoksa senin huzuruna gelip Hz. Âdem, kızını ve oğlunu nikâhlamanı mı istemektedir şimdi? Aydınların ve bilginlerin en büyük sapmalarından biri, zihinsel gereksinimlerin ve bilimsel hassasiyetlerin, onları öz gereksinimlerinden ve gerçekliklerinden gafil kılmalarıdır. Bu mesele yüzünden, dehalar hücrelerde hapsolmakta ve kitleler kendilerinden olan bu dehalardan yoksun kalmaktadırlar. Bu açıklamayı çalışma yöntemimiz için arz ettim.

HÜMANİZM

Hümanizm, insanbilim olup başlangıçta Yunan hümanizmi vardır ve daha sonra da M. 12. ve 13. yüzyıllardan başlayarak Rönesansı temellendiren insanbilim ya da hümanizm oluşur. Rönesans, skolastik felsefeye karşı olan ve hümanizme dönüşü destekleyen bir harekettir.

Rönesansın özsel gerçek risaleti, yeniçağı yaratan ve ortaçağ ile skolastik felsefeyi ortadan kaldıran bir hareket olmaktır.

SKOLASTİK

Skolastik, bir tanımda, asaleti göğe bağışlayan, yeri ve yer insanını olumsuzlayan, göğün en büyük çehresinin Tanrı olduğuna -bu kendilerinin söyleyişleridir- ve yerin en büyük çehresininse insan olduğuna inanan bilimlerdir; dinî kültürden oluşan bir dizgedir.

Skolastik -ya da Katolisizm veya orta çağda var olduğu biçimiyle din- asaleti Tanrı'ya verirken insanın tüm değerlerini, asaletlerini olumsuzlar ve Tanrı'nın yüceltilişi için insanın aşağılanmasını gerekli görür. Edebiyat, hayat, ahlak, değer, felsefe adına olan her şeyi ve tüm manevi boyut ve tecellileri, Tanrı'nın zatından kaynaklanan her şeyi asil ve değerli sayar. İnsanın türsel hakikat ve gerçekliğine ait olan her şeyi ise kokuşmuş, pis, değersiz, ölücü ve kötü olarak niteler.

Rönesans, insanın gerçeğin temeli ve asalet olduğu, aynı zamanda da değerlerin ve güzelliğin temeli olduğu düşüncesine dönüştür.

Bu, hümanizmdir; yani göğün asaleti ya da tanrıların ve tanrının asaleti karşısında insanın asaleti. Skolastik sanatçı, insanı kötü görür; çünkü Tanrı'yı güzelliğin sembolü olarak bilir. Bu yüzden Tanrı'ya ve dine mensup olan ve yüzlerinden temizliğin nurundan bir iz bulunan kişilerin resim ve heykelleri yapılır. Bu nedenle, ressamlık ve heykeltraşlık adına, kiliseleri *İsa*'nın, *Meryem*'in ve temiz kimselerin çehreleriyle süslemektedirler.

Bu, hümanistlik karşıtı bir düşüncedir; ahiretin asaleti düşüncesidir. Rönesans ise, yeni baştan, insana doğru gelir ve insanı temel alır ve insanın gerçek saydığını gerçek sayar.

Edebiyatta insanlar arasındaki ilişkileri, onların amaçlarını, eğilimlerini, çabalarını ve gereksinimlerini işleyen romanlarda, öykülerde, tiyatrolarda, filmlerde ve olaylarda yeryüzünde soluk alan dertleri gereksinimleri, güçleri ve güçsüzlükleri bulunan, susayan ve arzulayan sokak insanından söz eder. Sanatta da böyledir; İnsan, güzelliğin temeli olur ve insan vücudu, oldukça güzel bir olgu olarak, resim ve heykelin temel kaynağı durumuna gelir. Bu yüzden, resim ve heykeller yeniden çıplaklaşırlar;[42] eski Yunan ve Roma'da oldu-

---

42 Çıplak insan -heykel ya da resim olarak- göğün asaleti karşısında insanın asaletine dönüş anlamındadır. İnsan ve Tanrı arasındaki rekabet -ki sürekli bir rekabettir- hümanizm felsefesinde ve hümanizm karşıtı dinler felsefesinde -Yunan'dan Rönesans'a değin- var olagelmiştir.

ğu gibi. Çünkü antik çağda ve Yunan'ın altın çağında hümanizm egemendir. Hıristiyanlık geldikten sonra insan olumsuzlanır ve Tanrı asalet kazanır. Sanat Tanrı'nın hizmetinde yer alır -onların söyledikleri anlamda- sonra da, Rönesans'la birlikte insanın asıl oluşuna dönülür yeniden.

Buna göre, hümanizm ilk olarak eski Yunan ve Roma'da vardır. Ortaçağ ise hümanizm karşıtı bir dönemdir. Sonunda Rönesans'ta; hümanizm tecelli ederek yirminci yüzyıla değin rüşdünü sürdürür.

HÜMANİST ÖĞRETİLER

1- Radikalizm: Radikalizm tarihi, tam olarak 1800 yılında belirginleşmiştir; radikalistlerin resmi bildirilerinin yayınlanış yılıdır 1800. Bunlar, ahlakı ve eğitim öğretimi, Tanrı ve dine göre değil toplumsal akıl ve mantığı temel alarak biçimlendirmeye çabaladılar. Fakat bu çabada çabucak yenilgiye uğradılar.

2- Batı'da Hümanizm: 19. ve 20. yüzyıllarda egzistansiyalizm, Batı hümanizmine özgü en büyük öğreti olup bugün de yaşamaktadır.

3- Doğu'da Hümanizm: Nasıl tarihin batılı ve doğulu akımı bulunuyorsa hümanizmin de doğulusu ve batılısı vardır. Batılısını söyledim; şimdi sıra doğulusunda.

Kişisel bilimsel yetenek olarak, insanın bulma ve anlamadaki en iyi kaynaklarının mitlerde olduğunu görürüz; milli mitler, dinî kıssalar. Uzak geçmişe döndüğümüzdeyse millî ve dinî olanın arası kapanır, her ikisi de bir olur.

Doğulu görüş, felsefe ve algılamada insanı tanımak için en iyi temel, Doğu dinlerinde, kültürlerinde ve mitolojilerindeki insanın yaratılış kıssasıdır. İnsanın yaratılışının nasıllığını öyküleyen bir yaratılış kıssası vardır her dinin ki ya efsane ya da öykü biçiminde veya dinî bir gerçeklik biçiminde olup tarihsel ya da remizlik veya sembolik bir gerçeklik oluşu önemli değildir. Çünkü bir dinin yaratılış kıssasında insanın yaratılışının nasıllığını anlamak değil, insanı nasıl algıladığını anlamak istiyoruz. İşte bu kıssalarda hümanizm mütalaa edilebilir, insan tanınabilir.

Hemen burada söyleyeyim; dinimiz İslam'ı böylesine müphem ve karanlık olarak zihnimizde taşımamıza neden olan etkenlerden biri, İslam'ın insanı nasıl anlamlandırdığını bilmememizdir. Oysa İslam adına var olan her hüküm, inanç, buyruk ve gelenek insana ve insanın nasıl oluşuna, nasıl olmak gerektiğine dayanmaktadır. Öncelikle, İslam'ın insanı nasıl anlamlandırdığını anlamalıyız; böylece söylediğinin ne anlam taşıdığını anlamış oluruz o zaman. Doğu'da insanı tanıyışın en büyük kaynaklardan biri mitler, felsefî, dinî ve tarihi kıssalardır. Ama ne yazık ki, en küçük mitin, en aşağı edebi eserin tashih edip çözümlemesi yapılan, yüz kez felsefî, bilimsel ve dinsel yorumu yapılan Batı'nın tersine; öyle ki örneğin Yunan hümanizmini tanımak istedin diyelim, en azından elli tane büyük ve yeni kitap bulabilirsin ki bu kitaplarda hümanizmle ilintili olan mitolojik çehreler ve eserler birer birer açıklanıp çözüm-

lenmişken, bunun tam tersi olarak Doğu'da, tüm bunların yerine helâ adabına dair eserler yazılmış olup bunları uygulayacak olursan ömrünün tümü boşaltmak için harcanmış olur. Doğu'da, mitlerin açıklanması, ilgili eserlerin tashih ve basımı yolunda bir çalışma yapılmamıştır; Kur'an'ın, insan ve âdem kelimeleri üzerinde onca durmasına rağmen İslam'da özellikle. Öteki Doğu ülkelerinde de durum böyledir.

Ne olursa olsun, Hint'teki, Çin'deki, İran'daki ve Maveraünnehr mitolojilerindeki insanın yaratılış kıssaları -ki hepsi de İbrahimî dinlerdeki *Âdem*'in yaratılış kıssasına oldukça yakındır- Doğu hümanizmidir. En yetkin hümanizm felsefesiyse İbrahimi kültürde ve bu cümleden olarak Kur'an'da yer alan *Âdem* kıssasıdır. Sonra, bu konuyla ilgili olarak sonsuz tuhaf ve şaşırtıcı olan birçok rivayet bulunmaktadır metinlerde. Öyle ki dört yıldır, hümanizmi *Âdem* kıssasından çıkarma üzerinde düşünmekte ve çalışmaktayım.

Ben, mitler üzerine çalışıyorum epeydir. Çünkü mitleri tarihten daha çok seviyorum, hatta tarihten daha çok gerçeklik bulunduğuna inanıyorum mitlerde. Mitler, insanın zihninde oluşan hikâyelerdir. Tarih ise oluşturulmuş gerçekliklerdir. Oysa mitler, nasıl oluşturulması gerekiyorsa öyle bir tarihtir.

Bunlar, Doğulu öğretilerde insanbilimin ve hümanizmin anahtarlarıdır. Böylece varır dayanır *İbrahim* öğretisindeki *Âdem* kıssasına, Kur'an'daki ve öteki metinlerimizdeki *Âdem*'in yaratılış kıssasına, *İslam ideolojisinde hümanizm* olarak.

Birkaç oturumu Doğulu, Batılı ve başka öğretilerdeki hümanizme ayırmalı, *İbrahim* öğretisindeki insanbilime eğilmeliyiz. Üçüncü aşama toplumbilimdir.

TOPLUMBİLİM

Sözünü etmek istediğim toplumbilim, eski bir toplumbilimdir; *Aristo* ve *Eflatun*'un -Batılı öncülerin söylediği anlamda- bir başkası da Saint-Simon'un, *Proudhon*'un, *Marx*'ın toplumbilimleri ve yirminci yüzyılın çözümlemeli toplumbilimi olup bunları tek bir çehrede adlandırmak olanaksızdır. Sonra ise İslam'dan elde edilen, Kur'an'dan çıkarımı yapılabilecek bir toplumbilimi tanımak yolunda bir ortam olarak görülebilecek bir toplumbilimi ele alacağız. İslam toplumbilimine dinî bir toplumbilim de ekleyeceğim [burada son derece hassas bir konu ortaya çıkmaktadır; Kur'an'dan tarih felsefesi, insanbilim ve toplumbilimle ilgili olan bölümleri burada okuyabileceğimizi umuyorum].

İDEOLOJİ OLARAK İSLAM

Bu bölümde İslam öğretisini şekillendiren temel esasların ya da temel öğelerin ilk kaynakları ele alınmaktadır. İlk kaynak -ki İslam oradan alınmalıdır- kitaptır. Ötekisi ise Peygamber'in ashabının yaşayışı ile İslam öğretisinin örnek insanlar olarak sunduğu yetişmiş örnekler ve modellerdir.

Öyleyse İslam'ı tanımak için Allah'ı -öğreti mabudu olarak- tanıma gerek-

sinimimiz vardır; ilk İslam metinlerinde tanıtıldığı üzere.[43] Sonra, öteki kahramanlar, peygamberler ve önderlerle karşılaştırmada peygamberin insanî tipini tanıma gereksinimimiz bulunmaktadır. Ayrıca bir site, bir geçici örnek insanî toplum, bir model, bir maket, son derece sade fakat oldukça aydınlık bir toplum örneği olarak Medine toplum tipinin tanınmasına da. Aynı şekilde model olarak sunulan örnek insan tiplerini de tanıma gereksinimimiz vardır. Bunlar, İslam'ın anlaşılma kaynaklarıdır; bunları anlayıp tanımakla İslam'a ulaşılabilir, eski kelamın sınıflamalarından yararlanmakla değil. Bu sınıflamalar, iyi olmakla birlikte bugün için değil, geçmiş için iyidir. Ne var ki bu zamanda artık eskimiştir ve vahiy konumunda görülebilecek bir form değildir. Hemen burada söyleyeyim de kimileri fırsat bularak karşıtlık suçlamasında bulunmasınlar; tıpkı konuşmamın yarısında gelip Tanrı'yı inkâr edenlerin delillerini naklettiğimi duyarak Tanrı karşıtı ve dinsiz olma suçlamasında bulunan ve kendi inançlarımı söylediğimi sanan bay gibi. Oysa sadece birtakım sözleri aktarıyordum; gerçeği anlaması için daha önce gelip daha çok oturması gerekiyordu oysa. Başkaları da fazlaca oturmayıp eski olan her şeye karşı olduğumu söyleyebilirler. Ne ki, burada onaylama ya da karşı çıkmadan söz edilmemektedir; hangi yolda ve nasıl yürümekten söz edilmektedir, en iyi sonuca ulaşmak için.

Dolayısıyla İslam'da araştırma yapmak için kaynak, Kitap ve Sünnettir.[44] Ne ki zihinlerimizde bulunduğu anlamda değil -ki kendi önsel inancımızı kitaba yüklemekte ya da Peygamber'in sadece sözlerini, sükûtunu, amel ve kavillerini sünnet olarak bilmekteyiz- bunun tersine, daha önemli, daha ivedili, daha hassas ve daha öğretici olan -ki hep yeni ve gündemdedir- ideallerinin toplumda gerçekleşmesi ve mevcut toplumsal düzenin, toplum içinde devrim ve devinim yaratmak için değişip dönüşüme uğraması yolunda Peygamber'in toplumsal çalışmasının yöntemi olan üçüncü boyutudur sünnetin.

KARŞILAŞTIRMALI YA DA ÖLÇMELİ İSLAM [ARAŞTIRMA YÖNTEMİ OLARAK]

Karşılaştırmalı ya da ölçmeli, bugün yanlış olarak tatbiki dediklerinin aynısıdır. Bilimsel metot olarak karşılaştırma, dakik bir tanıma ve değerlendirme için, özellikle insanî bilimlerde, oldukça büyük bir yardımcı etkendir. Ali [a.s] yi tarihten ve tarihteki rakip ve görünürde benzer olan çehrelerden soyutlayarak sadece soyut bir olgu olarak onun üzerine konuşup onu tanıtırsak, belki

43 İlk İslam metinlerinde ortaya konulup tanıtıldığı şekilde Allah'ın tipini tanımak -ki Tanrı birdir- doğrudur, ama ondan söz eden kimdir?

44 Bugün, din esasları [tevhid, nübüvvet ve mead] ve mezhep esasları [imamet ve adalet] sınıflaması hiçbir sorunu çözmez, bu çağda İslam'ın kendisini tanımak için düşünsel açlığımızı gideremez.

görkem bakımından onu tanrılık derecesine -kimilerinin yaptıkları gibi- çıkarsak da onu hiç anlamamış, hiç tanımamış oluruz. Şia imamlarını tanımak için -ki şimdi onlarla ilgili olarak sıralanış numaralarından başka bir şey bilmiyoruz; -ölüm tarihlerini anımsarsak, ahlakî ya da kerametlik bir cümle söyleyip geçeriz, aklımıza gelmezse o da yok- biyografilerini okumaktan başka, onlardan geriye kalan cümleleri aktarıp açıklamaktan başka ve soyut bir biçimde çevre ve kişiliklerini değerlendirmekten başka karşılaştırmada bulunmaya yönelmeliyiz; ta ki çehreleri dakik olarak değerlendirilmiş olsun ve kişiliklerine ulaşalım. Yani onların çehrelerini çağlarındaki karşıt çehreler karşısına koymalı ve topluma egemen olan güç sahibi çehrelerle karşılaştırarak tanımalıyız onları.

Öyleyse Şia imamlarını, kendi siyası, toplumsal ve düşünsel dönemlerinde ve çağlarında, hatta insanlık tarihinin düşünsel ve toplumsal önderlerinin çehreleri arasına koyarak, onların anti tezi olan çehreleriyle karşılaştırdığımızda tanıyacağızdır.

Onları dakik ve inkârı olanaksız bir biçimde tanıyacağız böylece.

Karşılaştırma, diyalektik bir yöntem olup Batı'nın alnına damgalanmış olmakla birlikte tam tersine, Doğulu bir düşünme tarzıdır. Defalarca söyledim, Ali meselesi -tanınması gereken bir kişilik olarak- hem Şiiliği tanımak için, hem Ali'nin kendisini tanımak, hem de İslam'ı tanımak ve bu insan fabrikasının yüce örneğinin teknik ve mekaniğini anlamak için gereklidir. Ali'yi tanımak için kullanılacak yöntemlerden biri karşılaştırmadır. Bu karşılaştırma, sadece Ebubekir, Ömer, Osman ve Muaviye çehreleriyle olan rekabetin dar ve son derece yüzeysel alanında ölçme anlamında değildir. [Gerçi bu da dakik değildir ve doğru olarak gerçekleştiyse bile yine de oldukça sınırlı ve küçük bir alanda ölçülmüştü ve sonuç alınabilir cinsten değildi]. Tersine, bir yazarın, Ali'yi [bu mucizevî olguyu] Peygamber'den sonraki Medine'nin dar alanından alıp tarihin ve insan toplumunun Medine'sinde, içinde tarihin bütün kahramanlarının toplandığı büyük bir salona götürmesi ve görkemini, tarihin bütün görkemli çehreleri karşısında görmesi anlamındadır karşılaştırma. İşte o zaman Ali'nin görkem ve değerini dakik olarak görmüş olacaktır.

Karşılaştırma, hem kişiyi ve değerini hem de bu kişiye olan inanç türünün çelişkisini ve onun düşünce ve kişiliğinin değişimini anlatır bize.

Ali'yi onun rakibi olan halifelerin karşısına, onun hakkını gasp eden ama insanî değerleri de bulunan ve haktan Batılı -kişisel güçlerine ve emellerine zarar vermeyeni- gözeten ashabın karşısına yerleştirin. Ebubekir'in [Müslüman, muhacir, fedakâr ve İslam'da geçmişi önceye dayanan sahabi] olumsuz bir niteliği vardır; gasp edicilik. Ebubekir'i geçip Ömer'e varıyoruz; aynı özelliklerin yanında Ebubekir'den daha olumsuz bir niteliği vardır onun. Çünkü gasıp olmasından başka sert ve yüzeyseldir de. Ali'yi tez, Ömer'i ise antitez olarak aldığımızda Ali'nin halka olan şefkatindeki büyüklük, felsefe, Kur'an'ı tanıma, İslam'ı anlama ve ilimdeki derinliği daha da somutlaşır.

Sonraysa Osman gelir; Ömer'in olumsuz sıfatını o da taşıyarak, olumsuz bir sıfatı da eklemek suretiyle; aristokrat olması, ailesinin elinde oyuncak olması, toplumsal ve iktisadî cahiliyete eğilimli olması bakımından. Burada Ali'yi tanıma yolundaki hareketle yeni keşiflere ulaşırız; Ali'nin zahitliğini keşfederiz. Çünkü antitezi zahidlikten uzak kirli biridir. Adaletini keşfederiz. Çünkü antitezi bir zalimdir, yığıcı ve malperesttir. Adaleti uygulamada ayrımcı olmayışını, sertliğini, kavminin ve yakınlarının beklentilerine karşı savaşımını keşfederiz.

Çünkü antitezi adalet tanımaz ki uygulamayı düşünsün; kavmi ve kendisi üzerine titremektedir o.

Böyle bir karşılaştırma yoluyla, hilafetin ve halifelerin grafik eğrisi düşerken, aynı ölçüde de Ali'nin yaşayışının grafik eğrisi yükselir. Tarihte halifeler, hatalı ve bencil Müslüman bir sahabi konumundan yavaş yavaş zorba bir zalim ve sonra kesin zulme ve en sonunda da mutlak cehalet ve gerilemeye dönüşürler. Karşıdaysa Ali, mutlak adalet, ilim ve ismet biçiminde tecelli eder.

Diyalektik karşılaştırma ve bağıntıda antitez ve Ali'nin karşı olumsuzlayıcı kutbu, şeytan şekline bürünür. Sonuçta da Ali, kimi mazlum kitlelerin duygularında Allah'ın simasında görünür. Ali'nin karşıtı, artık hatalı, fasit, fasık bir Müslüman, bencil bir yönetici değildir, Mütevekkil'dir, *Timur*'dur, *Cengiz*'dir, Atabekler, Timurlular v.b dir ki İslamî yönetici adıyla İslam toplumunda yönetimi elinde bulundurmakta, halkın derisini yüzmekte, insan başını kadeh yapıp şarap içmekte ve sonra -*Beyhaki*'nin söyleyişiyle- namaza durmakta ve namazdayken boynunu işaret ederek, esirlerin öldürülmesi emrini vermektedirler.

Osman olmasaydı, *Ebuzer* olmazdı; Yezid olmasaydı, insanlık tarihinin Hüseyin'i olmazdı; Muaviye olmasaydı, hürriyet, adalet, bilinç ve insanlık Ali'den yoksun olurdu. Sonuçta tarihte cinayet, zulüm ve iblislik olmasaydı, her şeyini imam karşılığında bağışlayan tanrısal insan, özgür ve şehid insan olmazdı. Çünkü ortaya çıkması için uygun ortam olmazdı.

Tarihin, insanın ve toplumun diyalektik çelişkisi bu demektir. *İslam-bilim* planında tevhidden kaynaklanan üç temel, birlik taşmaktadır. Fakat insan, tarih ve toplum temelinin her biri çelişkiye dayalıdır. Fakat bu, hikmet yönü bulunan ve mantıklı bir ilişki taşıyan bir çelişkidir. Cahiliyet mantığı, kuru zihinsel ve biçimsel şekiller mantığı olan *Aristo* mantığı -ki bizim havzalarımızda İslamî mantık adıyla okunmaktadır- yerine diyalektik görüşümüz olsaydı, İslamî hayat ve hareket olarak algılardık, donuk sabit sınırlarını, biçimini, cinsini, mesafe ve tanımını oluşturduğumuz ve bunların içine girerek taş haline geldiğimiz taşlaşmış kalıplar şeklinde değil.

İMAMET

Bir kaç yıl önce İrşad'da *Camie Şinasiyi Ümmet ve İmamet* [Ümmet ve İmamet Sosyolojisi] adı altında birkaç oturumda tamamlanan bir konuşma yapmış-

tım ki basılmaktadır, okursunuz. Orada, sonradan zihnime gelen bir konu dışında birçok konuyu ele aldım. Fakat asıl tez, orada söylediğimdir.

İmamın rolünden *insanlığın temsilcileri* [*Emerson*'un söylediği gibi] olarak söz ediyorum;[45] yani ideal biçiminde insanda var olan zihinsel gerçekliğin belirginleştiricisi ve tanımlayıcısı olarak.

Ümmeti -ideal toplum olarak- *Marx*'ın sınıfsız toplumuyla ya da J. Isoulet'nin Temiz Kent'i ya da *Eflatun*'un Ütopya'sı ve Thomas More'un Güneş Kenti'yle ve aynı şekilde ideolojilerin oluşturduğu ideal toplumlar -ister burjuvazi gibi çeşitli düzenler olsun, ister çeşit çeşit ideolojiler olsun, örneğin Saint Simon'un *sanayi toplumu* adıyla arzuladığı gibi- ile karıştırıyorum.

Ümmetin ideal ve tarihsel toplumlarla ve mevcut toplumsal düzenlerle karşılaştırılmasından sonra, insanın bu tasvirinin doruğunda Tanrı'nın halifesi olduğu son aşamaya ulaşıyoruz. Burada artık hümanizm söz konusu değildir. Olması gereken insan meselesidir bu; kendisine doğru gitmeye arzuladığımızdır. Her zaman için Tanrı'ya doğru giden bir insandır ve biz, tarihte hep o insana doğru gitmeliyiz. Ona doğru gitmek için insanın silahı öğreti, ideoloji ve imandır; fakat kalıtsal olarak donuk gelenekler biçiminde, bir tür kavimsel değerler, bir tür yüklenmiş, telkin edilmiş, boyun eğdirilmiş hükümler biçiminde bir iman değildir bu. Bilinçsiz, duygusal ve içgüdüsel bir iman da değildir ve ayrıca sadece bilimler, felsefe, uygarlık ve kültür biçiminde bir iman da olmayıp tersine, bilinç bağışlayıcı bir bilinç öğretisi biçiminde, insana sürekli gelişim hareketinde kılavuzluk eden imandır.

HEDEFİMİZ

İslam-bilim döneminde ele almayı arzuladığım şeylerdir bunlar. Hemen belirtmeliyim ki benim ve İrşad Kurumunun hedefi, örneğin bizim de bir dershanemizin ya da yeni, temiz, yıkanmış, süpürülmüş bir salonumuzun olması değildi ve olmayacaktır. Ya da din için çalışmama ukdesini bu şekilde kapatma ya da ahiret için bireysel sevap kazanmak ve geçmişlerimizin ruhları için bir şeyler yapma amacında değiliz. Biz ne kalıtsal ve taklitlik kalıplarda kalanlardanız; ne her şeyi geçmişten geldiği gibi benimseyenlerden ve ne de yeni olan ve sınırların ötesinden gelen her şeyi peşin peşin kabul edenlerdeniz. Kendisine, inançlarına, topluma olan ilişkisine, çevre ve zamandaki sorumluluklarına karşı bilinci olan ve ciddi işler yapması gereken kişiyi aydın olarak biliriz. Böyle bir iş için geleneksel meclislerde ve törenlerde hazırlanılamaz ve moda yüzlerden vitrinlere yaptırılan çevirileri incelemekle aydın olunamaz; geviş getirip böbürlenilemez. Öyleyse yeni işler, yeni üretimler gerçekleştirmeli ki böylece hem o düşünsel bilincimize ulaşalım, hem de imanımızı bilinçli bir ideoloji biçimine sokalım. Eğer mü'min isek ister avam güruhundan olalım,

---

45 Les Représentants de L'humanité

ister bilginler ve din âlimleri arasında yer alalım, dinimizin maarifini ve İslamî bilgilerimizi -ki son derece değerli maddelerdir- meslek, erek ve ideoloji yapısında kullanmalıyız, inşa etmeliyiz. İslam'ın içinden, İslam risaletinin gerçek tarihsel, toplumsal yönünü ve özünü keşiften elde ettiğimiz erek ve ideolojiyi, yani İslamî bilgileri kendi İslamî bilinç ve inancımıza araç kılmalıyız, İslamî ilim şeklinde değil elbette. Bu konuşmalardan ve çabalardan amacımız, olukça aydınlık ve açık olan iki arzu yolundadır; Birisi, kendimizin -bu zamanda, bu çağda ve bu sınırlı ve bilinen koşullarda, olanaklarda var olan bir grup olarak-düşünsel ve inançsal öz bilinç kazanması, ötekisiyse özgür ve aydın bir Müslüman olarak topluma düşünsel ve toplumsal bilinç vermemizdir. Dolayısıyla hedefimizin topu topu iki aşaması bulunmaktadır; birisi öz bilinç bulmamız, kendimizin öz bilinçli olması, ötekiyse halkı bilinçlendirmek, yani emri bil ma'ruf ve nehyi anil münker. Burada hemen belirteyim ki şu sorumluluktan kaçış anlamı taşıyan, "önce kendini düzelt, sonra toplumu düzeltmeye çalış" sloganıyla yanılgıya düşülmemelidir; orada kendini tanı olarak düzeltinceye dek sabretmelisin ama tam düzeliş hiç bitmez, Öyleyse toplumu kendi haline bırak. Gördüğünüz gibi, güzel ve aldatıcı bir cümle; oldukça korkunç ve İslam dışı. Çünkü İslam, bize bireyin, toplumu düzeltme yolundaki çabası olmaksızın düzelmeyeceğini öğretmiştir.

Eğer görüşümüz bulunursa ve İslam bizim için ideoloji şeklinde söz konusu olursa çözülmemiş konulardan birçoğunu -ki hiçbir yazar, bilgin ve araştırmacı açıklayıp yorumlamamıştır- gördüğümüzde anlayabiliriz. Çünkü dünya görüşü, düşünceye bir tür aydınlık vermek, göze bir tür bakış kazandırmak demektir. Bütün bilgileri stok etmekle -ideoloji olmaksızın- muhterem ve değerli bir bilgin de olsak, sadece toplumumuzda ve küçük çevremizde değil, kalbimizde bile bir ışık bulamayacağızdır;

"İlim bir nur olup Allah onu dilediğinin kalbine yerleştirir." Allah'ın kalbe attığı ışık, tanrısal ilmin ışığıdır; ne fiziktir, ne kimyadır, ne fıkıhtır, ne kelamdır, ne usuldür, ne toplumbilimdir, ne ruhbilimdir, ne insanbilimdir [ki bunlar hep maddedir]; tersine insanî öz bilinç ve bilinçlice inançtır. İnsanı fazıl ve bilgin değil, bilinçli ve savaşımcı kılan bir ilimdir. *Ebuzer*'i yaratan ilimdir, İbn Sina'yı değil.

Ya süreğen geleneklik ve duyusal telkinler şekline girmiş olan ve herkesin bilinçsizce uyguladığı ya da uzmanlık bilimlerinden bir dizge şekline bürünmüş olan bu İslam, eğer bizim için ve toplumumuz için bir bilinç şekline girerse, şu anda büyük İslamî bölgede bulunan ve birçok düzensizliklere boyun eğmiş durumda olan, cehalete ve zillete esir insanların izzet ve kurtuluşunu ve toplumun hareketini sağlayacaktır. Fakat bilimlerden oluşan bir dizge, hiç'in hizmetinde olabilir ve bir köşeye gömülebilir; bir dershanede ya da hücrede öğrencilerden, âlimlerden ve fazıllardan bir grubun elinde mahsur kalabilir. Ya da avam kitle arasında bilinçsiz telkinlik duyusal ve geleneksel duygular biçi-

minde -din adını da taşısa- bozulabilir ya da yok olabilir; varlığını korusa bile, yazgıda hiçbir etkisi olmayabilir.

Dolayısıyla, ne bilgince İslam, ne avamca İslam; sadece bilinçlice İslam. Ne bilgin Müslüman, ne avam Müslüman; sadece aydın Müslüman. Kültür olarak, gelenek olarak İslam değil, inanç olarak İslam.

İslam'da *öz onarım* ve *başkasını onarım* birbirlerini gereksinirler; önceli ve sonralı iki aşama değildirler. İslam; namaz kıl, oruç tut, derken aynı zamanda iyiliği emretmeyi, kötülükten alıkoymayı da yüklemektedir. Yoksa "*Ebuzer* makamına ulaştığında iyiliği emretme, kötülükten alıkoyma adında yeni bir hüküm ve sorumluluğun oldu." demiyor; tersine tüm *öz onarım* hükümleriyle birlikte *başkasını onarım* hükümleri de ortaya konuluyor.

Anlatım üslubu ve dil şekli bakımından şunu açıklamak gerekmektedir; Kendimi sizin -topluma bilinç aşılama sorumluluğunu omuzlarına alanlar- karşınızda hissettiğimden, kaçınılmaz olarak terimlerle konuşuyorum ve sözlerim sizin düşüncenizin düzeyine değin yükseliyor, böylece, meseleler kendiliğinden üst düzeyde gündeme geliyor ve aşağılara inmek, aşağı düzeyde ele alınmak olanağını yitiriyor. Siz, topluma bilinç bağışlama sorumluları olarak, benim ham tezimi olgunlaştırınız, daha yetkin kılınız ve ortak görüş ve bakış çizgimizde daha yeni konuları keşfediniz. Çünkü ortak bir bakış ve metot bulunduğunda sizlerden her biriniz kolaylıkla bir araştırmacı olabilirsiniz ve bu alanda uzman olan -ama metotsuz- bir bilgin'in zihninde yeri olmayan konular ortaya çıkar zihninizde.

Gördünüz ki Horsend, -o Aşura günü toplantısında *Habil* ve *Kabil* kıssasında bir sembol keşfetmişti ki mitolog olup sürekli olarak mitoslarla ve mitolojik sembollerle uğraşan ben her gün yeni bir şeyler söylediğim ve bu konuyu keşfetme uğraşında olduğum halde o sembolün farkına varmamıştım. Sözü edilen konu, kargalar ve onların *Habil*'in gömülmesindeki rolleridir.

İslamî hikâyelerde, *Kabil, Habil*'i öldürdükten sonra cesedini sırtına alıp yollarda ve çöllerde dolaşıp inler. Çünkü öz olarak insan katili, cani ve kardeş katili değildir. Tersine, birini *Kabil*, ötekiniyse *Habil* yapan bu toplumsal düzendir; bir tür özel eğitimin ve özel bir rejimin gereğidir. Bu cinayet, düzenin gereğidir. Fakat *Kabil*'in insanı ve duyusal fıtratı, kardeşini öldürdükten sonra uyanır ve pişman olur, cenazeyi ne yapacağı konusunda çaresiz kalır. Bu sırada işte, bir karganın başka bir kargayla dövüştüğünü görür; biri öldürülür ve ötekisi [katil], pençeleriyle toprağı kazar ve ölüyü toprağa gizler.

Buraya kadarı İslamî ve gayri İslamî hikâyelerde vardır ve benim zihnimde de var. Bu, insan olma, *Âdem*'in oğlu olma gurur ve benine karşın *Kabil*'in bir kargadan ders alışını göstermektedir.

Bu yorumu inkâr etmeksizin, bu alanda fazlaca uzman olmayan birinin, uzman olanın ve hep bu işle ilgilenenin farkına varmadığı bir keşifte

bulunduğunu görürüz kimi zaman.

Horsend, kargayı üçüncü sembol olarak almıştı; *Kabil* ve *Habil* çatışmasında, işleri cinayeti gizlemek, zulmü örtmek ve *Kabil*'in cinayetine dinî, felsefî ve ahlakî bir yorum getirmek olan ara güçlerin sembolü. *Kabil* cinayet işler ve karga bu tuhaf nakşı gözlerden gizler.

Bu sembol, üçüncül akımdır tarihte [Fırat ve Dicle'den başka]; karga kara olduğu için, uğursuzluk sembolü olduğu, birlerce yıl yaşadığı, leş yediği ve hep pisliği, uğursuzluğu ve kötü haberi anlattığı için özellikle. Tüm bunlar, bu hikâye de doğru bir sembolün alındığını göstermektedir ve benim için oldukça dikkat çekicidir.

Metodun önemiyle ilgili olarak söyleyebileceğim bir başka örnek; Öğrencilerimden kimileri -hatta Arapça bir cümleyi bile okuyamayanlar- metod kullanarak Kur'an'dan öylesine yeni konular elde ettiler ki tefsir uzmanları için -kendi itiraflarına göre- de yenilik taşıyordu.

İslamî öz bilincimizi, ideolojik öğrenim gördüğümüz zaman bağışlayabiliriz öz bilinçsiz topluma. Böyle bir öğrenim için, bu dershane -bu geniş yüzeyi ve bu kısıtlı olanakları ile- her bakımdan o gereksinimleri karşılayamaz. Bir başlangıç, genel bir çağrı, genel bir toplanma, oldukça genel bir ortam hazırlama olarak belki de yararlı olmuştur ve olmaktadır. Fakat onarılmak ve ideolojik öğrenim kazanmak için yeterli değildir. Ama olur ki, dört beş bin kişilik bu dershane -ki bir yüzme havuzu gibidir- kanalize olur ve katılanları, dinleyicilikten, alıcılıktan, kitap okuyuculuktan, konuşmalara kulak vericilikten çıkarıp çeşitli uzmanlık ve öğrenim alanlarında, toplumda inançları için çalışan kimseler durumuna getirebilir. Ancak böyle bir çevre, bilgi arayıcısına güven bağışlayabilir, çünkü her gün, ilerlemekte, insanî ve toplumsal deneyimler kazanmakta, zihinsel pasifliği bulunan ve sapkın hayallerin tutsağı olan bir genç durumundan çıkarıp, özdeşlik ve gerçeklikle sürekli temasta olmasını sağlamaktadır. Onu saptırmak için bilgince çabalar gösteren güçlerin isteklerine karşın onun sapması olanaksızdır. Çünkü hem bilinç kazanmakta hem de yükümlü duruma gelmektedir. Bir kimseyi kazalardan ve tehlikelerden korumak için caddenin bu yanından o yanına geçirmeye çalışırken kendim de korunmuş oluyorum böylece.

Riyazet bu demektir, yani inanç ve halk için savaşım vermek; çabalamak ve katlanmak, olumlu sıkıntılar küresinde onarılmak ve arınmak "Ve teva sav bi'l hakk ve teva sav bi's sabr" budur işte.

İnsan, iki iş yaparak inançlı, mücahit ve akide sahibi olur; Birincisi, çalışmakla; yani düşüncen için çalıştığın sırada iman da kazanırsın. Fakat imanın dereceleri vardır; öyle çabalamalı ve çalışmalısın ki, iman sende bulunan bir sıfat değil, senin özünün bir parçası olsun. İman senin varlığının bir parçası olduğunda hayatın, doruk noktasını Hüseyin [a.s]'in tanımladığı -bizim için tasavvur edilecek cinsten değildir- bir biçim alır; Hayat, inanç ve savaşımdır,

başka bir şey değil. Ki böyle bir tanım, amelde son derece şaşırtıcıdır.[46]

İnançlı olmak için ikinci iş, bir düşünsel havada yaşamak ve soluk almaktır; bir iki dershaneyle, dört beş kitapla hava oluşturulamaz. Düşünsel hava, her yeri tek bir ışıkla, tek bir ısıyla, tek bir oksijenle dolup taşan bir fezada soluk alıp verdiğimiz zaman oluşur. Yani öğrenci olan ben, *İslam-bilim* dershanesinden çıkıp, bir kütüphaneye ya da bir filmi görmeye ya da bir tiyatroya gittiğimde, bu görüş benzeri ideolojiyi esas alarak üretilmiş kitapla, filmle ve tiyatro oyunuyla karşılaştığım zaman, hatta yurda, bir toplantıya, dinlenmek için bir dinlence yerine uğradığımda kendimi bu düşünceye benzer bir düşünce ortamı içinde bulduğum zaman düşünsel hava içerisindeyim demektir. Böylece benzer bir düşünsel hava oluşur ve insan böyle bir düşünsel havada inançlı ve bilinçli duruma gelerek onarılır, gerçekleşir.

Bu dershaneler bu şekliyle erdemli ve bilinçli kılarak bilinmesi gerekenlerden birçoğuyla donatır sizi. Ama feza oluşmaksızın, bir inançta yetişmiş bir ruh şekline ulaştırması olanaksızdır. Fezanın oluşturulması güçtür bizim için. Geleneksel anlamda dinli olanlar, elinin bu kadarıyla da kendilerine yettiğini düşünen ve dünya ve ahiretlerini bu kadarıyla temin edilmiş gören kimselerin de hava ve fezaları vardır. Soluk alıp vermek için bir yer bulamayan bizleriz sadece.

FEZAYI NELER OLUŞTURUR?

Maddeler, dil, hareket, ilişki ve çalışma.

Maddeler, bana düşünsel gıda veren öğeler dizgesidir. Dil ise, o ideolojiyi çeşitli şekillerde, çeşitli söyleyişlerle, çeşitli teknik araç gereçlerle ve çeşitli metotlarla açıklayan ve sürekli bana muhatap telkin eden araçlar dizgesidir.

Düşünsel hava ve fezayı yaratan dil ya da diller, tebliğ araçları ya da bugünkü söyleyişle kitle iletişim araçlarıdır. Kitle iletişim araçları bir mesajı ya da bir düşünce ya da öğretiyi veya haberlerden, bilgilerden ve bilinmesi gerekenlerden bir dizgeyi bir grubun hizmetine sunmaktadır. Bu araçlara her iki grup da sahiptir. Onların [geleneksel dinlerin] mihrapları, minberleri, tekkeleri, mescitleri, minareleri hatta ceride [haç]leri -ki hepsi fezayı tebliğ, telkin ve oluşturma araçlarıdır- vardır. Bunların, [modern tipin] ise televizyonları, radyoları, dergileri, tiyatroları, çeşitli broşürleri, çeşitli matbuatı, hepsinden önemlisi, çağımızın en büyük, en güçlü natıkası olan filmleri vardır ellerinde.

Buna karşılık, bizimse hiçbir şeyimiz yok; her şeyi yaratmak durumundayız; Hem havaya uygun ortam -ki bugün yoktur- hem havanın zihinsel geçmişini -ki kesinlikle yoktur- ve hem de sonunda feza ve havanın kendisini.

İşimizin ne kadar ağır ve zor olduğunu görüyor musunuz? Yeni başla-

---

46 Bu cümle, daha sonraki dönemin şairlerinden birine ait bir şiir dizesidir, ama mazmunu Hüseyin'in sözündedir.

nılan, önceden üzerinde hiç yürünmemiş, ayakaltında çiğnenmemiş, düzlenmemiş, tanınmamış her yol, zor yoldur.

Çevrenin bireylere yüklemediği, tersine bilinçli ve özgür bireylerin seçtikleri ve çevreye yüklemeye çalıştıkları her iş, zor iştir.

Bilince ve seçme özgürlüğüne ulaşmak, yani tarihin, geleneğin ve zaman belirleyiciliğinden özgür olmak isteyen, kendi bilincini, imanını ve yolunu seçen, çevresini değiştiren ve kendi toplumunun tarihinin akışını yönlendiren olmayı amaçlayan herkes bu zorluklara göğüs germelidir.

Sabır ve hak, ağır bir yükümlülüktür.

ALTINCI DERS

KALKALIM VE BİR ADIM ÖNE YÜRÜYELİM

Hakiki ömrümün [gerçek ömrümün değil] başlangıcından, yani bir şeyler anladığımdan, toplumsal işler yaptığımdan ve az çok inanç ve düşünce konularına yöneldiğimden bu yana, düşünce ve inanç konularından ve görüşlerinden birçoğu, sürekli olarak değişim ve dönüşüm halinde olmuş ve olmaktadır. Fakat iki özelliğim, az bir değişim bile olmaksızın değişmeden kalmıştır [hep kalacağını, asla donup duraksamayacağını umuyorum.] Bunlardan biri düşünce yönüm, ötekiyse her şeyden umutsuzluğum ve imana, inanca, mabuduma ve kendime karşı umudumdur.

"DÜŞÜNMEK"TE SABİT BİR YÖN

Başlangıçtan şu ana değin, her ne yaptıysam, her ne yazdıysam, her ne söylediysem tek bir çizgide ve tek bir yönde olmuştur. Elbette çalışma türüne, koşullara, olanaklara ve gücüme bağlıdır bu ve çeşitli durumlarda, türlü türlü görünümleri olmuştur. Ne ki düşünce ve inancımın yönü sürekli sabitliğini korumuştur.

Bu savı kanıtlamak için iki örnek vereyim; Birincisi, basılmış durumda bulunan ilkyazımdır [basıldığı için de belgedir.] Lisenin beşinci sınıfında okuduğum zamana rastlar; öğrenciler ve talebeler encümeninde çalışma programım, felsefî öğretilerin okutulmasıydı; o zamanki düşüncelerimin ve çevremin sınırları içinde. Dünya, iki düşünsel, siyasi ve toplumsal kutba ayrılıyordu ve tam olarak çatışık ve somut durumdaki o iki kutuptan başka bir kutup yoktu [çeşit çeşit kutupların bulunduğu ve hepsinin birbirlerine girdiği, kıblelerinse farklı olduğu günümüzün tersine]. Her kutup da üç çehre ve üç boyut taşıyordu; Birincisi, siyasi çehre ki bir yanda batı, bir yanda doğu bulunuyordu ve bu sınıflama esasınca bu ikisinin askeri bloklaşmaları vardı.

İkinci çehre, bunların toplumsal ve toplumbilimsel çehreleriydi ki biri komünizme, ötekisi kapitalizme dayanıyordu. Üçüncü çehre, bunların ideolojik çehreleri -kelimenin genel anlamında- olup biri bir tür idealizme ve zihinselciliğe dayanıyordu. [Her ne kadar Batı'da somut bir düşünsel çehre bulunma-

maktaysa da; çünkü hem Hıristiyanlık vardır ve hem materyalizm, o özel anlamıyla, hem nihilizm, hem varoluşçuluk vardır. Ama zihinselcilik ve idealizm, belirgin ve Batı düzenini belirginleştirici bir çehre olarak bir karakter olabilir.] Ötekisiyse materyalizme ya da diyalektik materyalizme dayanıyordu.

Dolayısıyla bir yanda materyalizmin felsefî cephesi, komünizmin toplumsal cephesi ve Doğu'nun siyasi-askeri cephesi bulunuyordu. Öte yanda ise idealizmin felsefî cephesiyle sermayedarlığın ve kapitalizmin toplumsal düzeni ve idealizmin zihinsel ve düşünsel cephesi yer alıyordu. Ve ben, aklımın yettiği, düşünsel durumun, aklî ve bilimsel koşulların izin verdiği ölçüde bu iki kutbu irdeleyip çözümlüyor, İslam'ı felsefî bakımdan materyalizm ve idealizm arasında bulunan vasat ve orta yolcu bir öğreti olarak [ki İslamî görüşün materyalist bir alt yapısı, idealist bir üst yapısı bulunmaktadır ve toplumsal bakımdan bu ikisi arasında özel bir düzendir; siyasi ve askeri bakımdan da Afrika'nın kuzeyinden Asya'ya ve Fars körfezine dek olan yerleri yönetimi altına alan büyük bir güçtür] tanıtıyordum.

Bunlar, bir öğrenci olduğum zamanın düşünceleriydi. Bugün de siz, düşünsel yanımı, düşünce ve çalışma yönümü dakik olarak biliyorsunuz; düşüncemin yönünün yirmi yıl öncekinin aynısı olduğunu görüyorsunuz. Eğer bir değişiklik olmuşsa, söyleyişte, konuları çözümleyip irdelemede ve anlatım araçlarını kullanmada ya da geliştirmede olmuştur, yönde değil; ki asla durmadım, asla zikzak çizerek hareket etmedim ve inancımın caddesinden bir adım olsun sola ya da sağa -Farsça anlamıyla- sapmadım.[47]

UMUTSUZLUKTAKİ UMUT

Hemen işin başından, hiçbir gücüm ve yardımcım olmayacağını kesin ve yakin olarak bilerek çalışmamı temellendirme durumunda olduğum gerçeği üzerine oturttum temeli. Bu yolda, bu çizgide, bu düşünce biçimiyle, ben ve fıkirdaşlarımın yalnız kalacağını bilerek, görerek; çalıştım ve sadece garazkâr düşmanların, bizi ezme görevini ve sorumluluğunu üstlenen kimselerin ve sadece karşı düşünsel ve toplumsal cephede bize muhalefete kalkışanların bulunacağını değil, buna ek olarak yoldaşlarımızın, dertdaşlarımızın ve fikirdaşlarımızın da en güç, en hassas anlarda bizi yalnız bırakacakları, kural olarak, yasal olarak, ahlak olarak, toplumsal olarak ve dinsel olarak bir düşünce tarzını destekleyen, savunan ve koruyan kimseler olmaları gerekenlerin, bireysel ya da bireysel olmayan çıkarlar ya da başka maslahatlar hatırına, sen karşıtların düşmanlıklarının, suçlamalarının ve saldırılarının nişan tahtası olduğun anda, tam o anda, kendilerini yana çektiklerini ve ortamı uygun kıldıklarını bilerek attık hareketimizin temelini. Ta başlangıcından inandım ki mutlak sadakat ve hakikat esasınca yapılan ve

47 'Mekteb-i Vasıta' ya da 'Tarih-i Tekamul-i Felsefe' kitabı basılmıştır; inceleyebilirsiniz.

maslahatçılık, "şunu da elde etmek" "nabza göre şerbet vermek, siyaset oyunu, kişiliklerle oynama, yakınlaşmalar, tevessüller, boşa gitmeler, kötü gelmeler, buna sahip olup onunla temas kurmak, onu da razı etmek yollu olmayan her işte yalnız kalmak kaçınılmazdır. Sadece ve sadece umudumuz, imanımızda, inancımızda ve mabudumuzdaysa, sadece kendimize dayanıyorsak, tek korktuğumuz da kendimizse -ki kaymayalım, umutsuz olmayalım, bencillik karışmasın, bizi güçsüzleştirmesin, türlü türlü cazibeler ve davetler bizi saptırmasın diye- bu durumda kuşkusuz, meselenin başarı ve hassasiyeti arttığı ölçüde insan daha da yalnız kalacaktır. Normal durumlarda onaylayıcı, arkadaş ve yoldaş olanlar, mesele daha büyük, daha hassas ve daha belirleyici şekle geldiğinde artık yoldaş ve arkadaş olmayacaklardır. Ve o zaman yalnız kalırız, kurban oluruz, yok oluruz ya da sesimiz kısılır.

Bunlar benim ilk inançlarımdır; yıllardır taşıdığım imanım. Kanıtı da yaşayış tarzımdır; söylediğim sözler, gündeme getirdiğim konular ve seçtiğim dil türü; ki hiç bir sınıfa hitap edilmemektedir, o sınıfın, bu grubun, şu gücün ve şu kitlenin hoşuna gitsin, onları hoşnut etsin için de konuşulmamaktadır. Şimdi gereksinim duyulan nedir, bu toplum, bu nesil neye muhtaçtır? İşte bu temele dayanır inancım.

NİÇİN VARIM?

Varolmanın delilini *Albert Camus*'dan sorarlar. "Düşünüyorum, öyleyse varım." diyen *Descartes* ile "Duyumsuyorum, öyleyse varım." diyen *Andre Gide*'in tersine Sayın Teskabuni'nin söyleşiyle üçüncü bir cümle daha vardır ki söyleyeni çoktur; "Okum var, öyleyse varım" *Albert Camus*, şöyle der; "Başkaldırıyorum, itiraz ediyorum, öyleyse varım." insanın kurban olduğu dünyaya karşı, doğaya karşı ve düzene karşı ve olmaya karşı itiraz ediyorsam, öyleyse varım. Yine ona [*Camus*'a] "Sen dünyada bir sorumlu tanımıyorsun, Tanrı'ya inanmıyorsun; kendin için itirazını duyacak bir karşı taraf kabul etmiyorsun ki. Öyleyse senin itiraz feryadının ne anlamı olabilir? İşitmek için bir kulağın olmadığına inandığında itiraz etmeye ve bağırmaya etken olan nedir?" diye sorduklarında şöyle der;

"Bir muhatap bulmak ya da bir sorumluyu uyarmak veya serzenişte bulunmak için itiraz etmiyorum. İtiraz etmemek elimde olmadığı için itiraz ediyorum. İtiraz ediyorum, çünkü itiraz etmezsem, insana egemen olan düzeni, mevcut durumu kabul etmiş, ona boyun eğmiş ve benimsemiş olurum. İtiraz etmekten başka -sonuçsuz da olsa- bir yol tanımıyorum."

Ben hayatımda *Camus*'un sözünü, bilinç, sağduyu ve inancıma karşı duyduğum küçük ve değersiz yükümlülük ve sorumluluğum uyarınca kendime örnek edindim. Bütün ömrümce ettiğim her feryat, gösterdiğim her çaba ve heyecan, ıstırap, coşku, tehlike ve zararla birlikte yaptığım çalışma açıkladığım temele dayanıyordu ve kabul etmeyi ve boyun eğmeyi bilmediğim içindi. Hiç-

bir umuda kapılmama, yalancı lambaların ve şimşeklerin bana umut vermemesi ve kişisel konumlara umut beslememe inancını taşıdım sürekli. Sonunda, karanlık, sükût, yalnızlık, yenilgi, ıstırap ve bitkinlik olduğuna inanmakla birlikte yine de soluğum izin verdiği ölçüde feryat ettim, konuştum, bir şeyler yaptım. Tüm bunları yapmasaydım kabullenmiş ve boyun eğmiş olurdum. Tüm bunlar bir parça huzur bağışlamaktadır ki huzurun da akı karası vardır. Ak olanı, kendini başarılı ve kazançlı hisseden kimsenin huzurudur. Kara olanıysa, mutlak umutsuzluktur; kendine ve kişisel başarılara karşı. Endişe, ıstırap, heyecan ve korku duyulması gereken kişi, bunlardan yoksun olan, ama sahip olma umudunu taşıyan ve başarmayı bekleyen kişidir; Gittiği yolun sonunda bir takım sonuçlara ulaşma beklentisindedir. Ama dönüşsüz ve sonuçsuz yolu seçen, hiç bir etkenden asla yenilgiye uğramaz, hiçbir etken onu yenemez.

GEÇİŞ DÖNEMİNDE FIRSAT ISTIRABI

Sürekli olarak, bu nesil için az bir fırsatın kaldığını, bu nesil geçerse, artık hepsinin kalıba dökülüp yıkanacağını duyumsuyordum. Hepsi, kesilmiş, yontulmuş ve üretilmiş olacaktı. Kitle iletişim araçları, eğitim, öğretim, dünyanın ruhu ve dayatılmış örnekler, tam anlamıyla başarılı olacaklardı; tek tip ve dökme insanlar yaratacaklardı böylece. Özgür olan ve seçme yetisi bulunan ve iman kazanma ıstırabım ve yeni coşkuyu taşıyan bir nesli, hazır kalıplara bir sıvı gibi dökmeyi başarabileceklerdi böylelikle. Kalıba döküldüklerinde, kalıbın şeklini aldıklarında iş tamamdır.

Bu dönem, geçiş dönemidir. Biri bir şeyler yapmak istiyorsa kımıldamalıdır; çünkü bir iki yüzyılın işi değildir kesinlikle. Bir şeyler yapmak isteyen için ne kadar fırsat vardır? Yoksa "Hiç ölmeyecekmiş gibi dünyan için, yarın ölecekmiş gibi ahiretin için çalış." rivayeti şu anlam da değil midir; Toplumsal sorumluluk, insan, halk, zaman ve inanç meselen söz konusu olduğunda sanki yarın ölecekmişsin gibi ve bundan başka bir parça fırsatın olmayacakmış gibi düşünmelisin. Kişisel ve bireysel sorunların söz konusu olduğundaysa çok fırsat varmış gibi hissetmelisin. Gerçekten de böyledir. Çünkü bu elli, altmış, yetmiş yıllık ömrün tamamı bireysel hayatını, işini ve kişisel kazançlarını düşünmek için bir fırsattır. Bu yolda bir engel ve alıkoyucunun bulunmaması bir yana bütün koşullar, destekleyip yardım edeceklerdir, başını ve bakışını uzak ufuklardan ve dış dünyadan kendi yemliğine indiresin ve geviş getirmeye koyulasın diye. Toplum, yükümlülük ve sorumluluk konusu açıldığında birisi çıkıp da erken olduğunu söylerse, ya zamanın geçişinin ve konunun hassasiyetinin farkında değildir ve zamanı ve dünyayı tanımamaktadır ya da kaçmak, pisliğe bulaşmamak ve kendi bölgesel ve genel haysiyetini korumak için şereflice[!] yorumlara girişir. Yoksa her şey için geç bile kalınmıştır. Bu işlere en azından *Seyyid Cemaleddin Afgani*'nin zamanından başlamalıydık; böylece bu-

gün yüz yıl önde olurduk.

UMUTSUZLUK KARANLIĞINDA BİR IŞIK

Nasıl oldu bilmiyorum, umutsuzluğun doruğunda, mutlak boşlukta, yoksullukta, yoksunlukta ve gerekmeyişte, emir ve yasakların, güçlüklerin ve engellerin mutlak olanında, ellerimizi boş bırakan, bağlayan koşulların doruğunda, sizin varlığınızda bir ışık parlamaya başladı ansızın ve bana umut bağışladı, umutsuzluğum -ki dinim olmak üzereydi- ilk kez yaralandı. Kurumun çağrısına ve dersime olan akınınız bana umut verdi biraz olsun. Ve bu, yitme ya da toplumda yalnız kalma kompleksi olmayan benim için [çünkü hep değerimden çok not aldım, onaylandım ve bende bir ukde oluşmadı] öğrenmeye olan aşkınızı güçlendiren ve dertdaş olduğunuzu ortaya koyan bir sadakati anlatmaktadır. Bütün bunlarla birlikte, bir süre sonra kalıcılar elenip kalırlar, gidicilerse -ki çoğunlukturlar kesin- giderler diye bir korku vardı yine de. Ama böyle olmadı ve umut daha bir güçlendi. Yine bunun yetkin bir umut bağışlamayacağını gördüm. Çünkü benim halimi kuşatan lütuf ve sevgidir; bu bakımından çok müteşekkirim. Ben olmazsam ders de olmayacak; tüm bunlardan sadece, zihinlerde kalan anılar olacak, başka bir şey değil.

Hep inanmışımdır; eğer on kişi olsa, bir yükümlülük, bir hedef ve iman doğrultusunda, ne istediklerini, ne yaptıklarını bilseler ve kendi inançları ve düşünsel bağımsızlıkları temeline göre hareket etseler, bu düşünce tarzına, bu öğretiye, bu imana, bu kültüre ve tarihe inanabilir, güvenebilir ve umut besleyebilirim. Eğer bu şekle girmezse, bir topluluk yığınının benim ruhumda hiçbir yankısı olmayacak, düşüncemde en küçük bir kıvılcım yaratmayacaktır. Ama bu hafta gerçekleşen, tanrısal bir işti ve tanrısal bir umut bağışladı.

Biz, bir bütçemiz ve olanaklarımız olmaksızın, hiçbir desteğimiz, yaslanmak için bir duvarımız, elimizde tutacak bir silahımız, giderlerimizi karşılayacak dolu bir cebimiz ve hatta sadıkça, hiçbir kayıt ve şart olmadan inanç ve toplum sorumlulukları üzere yardımcı olacak dehaların, yeteneklerin, fazılların ve âlimlerin yardımları olmaksızın bir işe el attık ve birtakım programları uygulamaya giriştik. Bunları bir yönetim ve devlet kurumu uygulamak istese, birkaç bin görevliye, birkaç kat binaya, büyük bir örgüte ve birkaç milyonluk bir bütçeye gereksinim duyardı.

Biz, tüm bunlar olmadan, en azından görsel ve işitsel bir konuşma derecesinde ilerleyelim. Böylece, "Hiçbir iş yapmadan hep konuşuyor, hep konuşma yapıyor, ders veriyor." diyenler için bir cevap -tam anlamıyla doyurucu olmasa da- bulmuş olalım, dedik.

Bir şeyler yapmak isteyen ve mevcut, önerilen ve geçmişi bulunan işlerden hoşlanmayan, bunların meyve vereceklerine umut beslemeyen ve yeni yapılacak işin de nasıl olacağından haberleri olmayan, dinlerine ve toplumlarına hangi yolla hizmet edeceklerini bilmeyen kimseler için ya da çalışmaya hazır

olanlar ve sadakat, inanç, coşku, hararet, kan ve yakin sahibi olan öğrenciler için en azından bir araştırma, bilim ve din kurumu sınırları içinde, bu kurumda -toplum ve dünya düzeyinde değil- taşıdığımız sorumluluklar çerçevesinde planlar sunalım, yani şu işler yapılabilir, diye ortaya koyalım istedik. Eğer yardıma gelmedilerse, karşılamadılarsa, himmet göstermedilerse, biri çıkıp da kademiyle, kalemiyle, parasıyla, gücüyle, umut vermesiyle, önerisiyle, eleştirisiyle, yükümlülüğüyle bu emanet ve yükümlülük yüküne omuz vermediyse ve bir şey yapmak mümkün olmadıysa, en azından aklımın yettiği şeyi söylemiş olurdum; bu kurumun bu nesil için şu şu işleri yapmayı arzuladığını duyurmuş olurdum, böylece.

Bir görevi gerçekleştirme isteğim oldu sadece; arzularımın gerçekleşeceği yolunda bir umut taşımadan. Fakat gördüm ki, hiçbir aracımızın olmamasına, olanca engellerin karşımızda durmasına karşın, hatta daha çok yardım, destek ve dayanışma bekleyip de göremediğimiz ya da beklediğimiz ve zamanın gerektirdiği ölçüde destek vermeyen kimselere karşın, bu mutlak boşalma ve dolmada, bir iman, bir coşku, bir mesaj, bir ilham. Bilmiyorum bir şey, tüm göğüslerden, tüm boğazlardan bir ses, bir ahenk, bir hareket ve bir ruh, sadece sıradan bir cevap değil, ciddi, bilinçli ve yükümlü bir cevap olarak yükseldi. *Bu,* sizin sesinizdi, ömrümün tüm umutsuzluğunu alt edip bana umut bağışlayan. Hiçbir kaldıracı, hiçbir etkeni kendini destekleyici olarak görmeyen gelecek, yol ve düşüncenin size özgü inanç ve bilinç sermayesi ve aracıyla başladığına, şekillendiğine, program şeklini aldığına, bu zamana oranla piştiğine, düşüncesi, inancı ve toplumu için bir işe başlamak isteyen herkes için umut verici duruma geldiğine, "Ne yapmak gerek?"e aydınlık bir form bağışladığına inandım böylece. Bunların her ikisi de geçmişte olmayan şeylerdi.

Bu yüzden, benim bu yılki son dersim olan bu ders, hayatımın son dersi de olsa ümitvar kalacağım eğer kalırsam; ümitvar öleceğim eğer ölürsem.

Temel bir konudan söz etmek istiyorum. Başka bir şeyle ilgili olarak konuşamadığım, olanağı olmadığı için, burada birkaç hususu bu yılın son dersi olarak -ki üzerinden bir yıl geçmektedir; ideal biçimde değilse de, çünkü olamazdı, sadece imanımızda, inancımızda ve yükümlülüğümüzde bulunan bir geleceği aydınlatmak için bir ortamı olan bir yıldı- ele almak istiyorum, konulardan birçoğu konuşulmamış ve müphem kalmasın için. Sürekli olarak bir bahane ardında dolaşan bir grup için meselelerden birçoğu bahane olabilir. Bu bahanelerden birinin grafiğini çizersek oldukça ilginç olacaktır; Önce mesele, bizim dinsiz oluşumuzdu [elbette suçlanan bendim]. Sonra yavaş yavaş, Şiiliğimiz güçlük çıkardı, ama bunun [Şiiliğimizin] inkârı güçtü. Doğru bir Şiiliğe sahip olmak için ölçütlerimiz yanlış oldu. Git gide daha yeni meseleler ortaya atıldı. O ölçütlere de laf söyleyemeyeceklerini gördüler. Şimdi artık bu bahaneler çok ince ve acemice olmuştur.

Tıpkı, Şiiliğin başkentinde [Tahran'da] ve mescitte *Ebuzer-i Gıfari*'ye söven

o vaiz efendi gibi. O sövgü ve suçlamaların ateşi bizim eteğimizi tutuştursun için yapmaktadır bunu. Hem de Mervan'ın ve Abdurrahman b. Avf'ın bile *Ebuzer*'e yöneltmediği sövgüler. Onu, El-Ezher Üniversitesi'nin; *Ebuzer* kitabını, yayınlandıktan sonra yargılayıp mahkûm etmesi gibi muhakeme etti. Bunlar Osman ve Muaviye düzeninin sadece topluma değil, bizim içimize ve düşüncelerimize de etki edip yerleştiğini, hatta musallat olduğunu göstermektedir. Çünkü burada ve El-Ezher'de *Ebuzer*'i, bireysel içtihat yönü olduğu için ve inançları İslam ölçütlerine sığmadığı için mahkûm etmektedirler. 1360 yıl sonra buranın ve oranın Müslüman'ı *Ebuzer*'i ve *Ebuzer*'in İslam yolunu ve anlayışını mahkûm etmektedir.

Beylerden biri, bu yargılamanın Faruk zamanında olduğunu ve El-Ezher'in, El-Ezher'den ihraç edilen en cesur İslam düşünürlerinden birini -*Şeyh Muhammed Halid*'i- geri aldığını söylemişlerdir. Doğru buyurmaktadırlar, ama o zaman *Ebuzer*'i yargılayanlar, *Muhammed Halid*'le birlikte hala durmaktadırlar. Yani El-Ezher'de iki kanat; aydın ve bilinçli ile gerici ve eski; iki çelişik kutup, yan yana ilerlemektedir.

Ne yazık ki ya da ne mutlu ki bu tür eleştiriler, hep iki çelişik kutuptan yöneltilmektedir doğru yoldaki insana. Gerçeğin ve hak yolun anlamı ve özelliklerinden biri işte budur. Ali'ye bir bakınız; Hariciler ve Beni Ümeyye ona saldırmaktadırlar. Onlar, o mutaassıp muttakiler, onun eski dostlarından olup Beni Ümeyye'nin sürekli düşmanlarındandırlar, Bunlar yani Beni Ümeyye, fasid, zalim, gerici ve kirli insanlardır. Bu iki kesim, bir doğru yolu ezmek için bilinçsizce elbirliği ederler. Bu doğaldır; bu saldırılar, bu eleştiriler. Yeni umutlar uyandırıldıkça, bir grubun bu yola olan inancı ve imanı arttıkça, bir grup da çıkıp bilerek bilmeyerek onlara karşı eleştiri ve saldırılarını artırır. Bunlar hep doğaldır; her şey doğaldır. Esas olarak, toplumsal konularda, baş gösteren her şeyin bir açıklaması vardır. Bu yüzden insan öfkelenip sinirlenmemelidir, zıvanadan çıkmamalıdır. Her şeyin kökeni tanınırsa her şey beklenilir. Her şeyi bekleyen kimse ise hiçbir şeyden sarsılmaz.

Burada, başka bir konuya da değinmeliyim, sürekli bu çalışmalar çevresinde koparılan yaygaralara cevap olarak. Derler ki; "Dine dayalı böylesi işler, her şekliyle, zihnin toplumsal konulardan ve insanî sorumluluklardan bir tür uyuşturulması, saptırılması ve gafil kılınmasıdır." Bu, yirmi otuz yıl boyunca söylenilen bir sözdür.

Bizim yaptığımızı uyuşturma olarak görenler, ya bizim konuşma ve çalışma türümüzü duymamış, görmemiş, tanımamış ve aslında farkında olmayan ve sadece kıyasta bulunan kimselerdir ya da sorumluluk yükü altına girmemek, sorumluluk yükü altından omzunu kurtarmak, sahneden kaçmak ve evlerinde ar namus tertemiz oturmak için, sahnede olup bitenleri suçlayan kimselerdir. "İşimize gücümüze daldık, fırsatımız yok. Çünkü karımıza, çocuğumuza, senetlere geri kalmış rütbelerimize yetişmek istiyoruz." diyecekleri

yerde "Bu işlerin yararı yok" demektedirler. Biri çıkıp demiyor ki "Peki sen niçin yararlı bir iş yapmıyorsun?"

Yedi sekiz kişiyle bir yerde oturup portakal soyarken ona buna saldıran bir kanat vardı. Eli kalem tutanları, bir adım yürüyenleri, bir şeyler yapanları ezdikten, birbirine kattıktan ve mahkûm ettikten sonra kendisinin ak pak ve herkesten alacaklı olduğunu görüyor ve o zaman kalkıp evine gidiyordu, ta ki başka bir yıl, başka mecliste herkesi tekrar ezip kendisini yeni baştan arandırıncaya dek.

Kesin olan, bunca eleştirilerin çalışan insanlara yöneltilmesidir. Yoksa kâğıda katlanmış ve başını yemliğine sokmuş olan asla yanılmaz. O konuşmaz âlimin, zayıf bir kuram sunması ya da ters bir söz söylemesi olanaksızdır. Kendi uğraş ve sınıfının çıkarlarının kabuğundan bir adım dışarı çıkmayan o aydının bir adım olsun kayması olanaksızdır. Bunlar, hep ar namus tertemiz vaziyette, hiç bir suçlamaya uğramaksızın yaşayıp giderler. Ancak eli işte ayağı yolda olan kimsenin eli ayağı kirlenir. Eleştirilebilir olanlar da bunlardır. Fakat kötü niyetleri olmayanlar gelirler, görürler, tanırlar, konuları değerlendirirler, karşılaştırırlar ve zihni uyuşturma ve iğfal etme suçlamasının hangi gırtlaklardan çıktığını ve niçin çıktığını ya da en azından ne derece doğru olduğunu anlarlar.

İkinci mesele, kışkırtma meselesidir. Bu da tekerleğin arasına çubuk sokmak amacından başka felsefesi olmayan bir sözdür.

Ne kışkırtma, ne de uyuşturma, tersine sadece bilinç kazandırmak ve bilinç kazanmak [ki her ikisi de birdir]; aydının yükümlülüğü işte budur.

AYDININ YÜKÜMLÜLÜĞÜ

Bilinçsiz ve geri toplumda, dinin donukluğa uğradığı ve dinî geleneklerin bedevi, yöresel ve kavimsel geleneklerle karıştığı ve en yüce ve en uyandırıcı kültürel etkenlerin ya meçhul kaldığı ya da bozulduğu veya unutulduğu ye da gereğinin tersine kullanıldığı, tarihin bozulduğu, edebiyatın bir uyuşturucu ve zehirleyici madde halinde şırınga edildiği, toplumun geri bir avam toplumu, kırsal ve bedevi bir topluma dönüşmekte olduğu bir toplumda, böyle bir zamanda, aydının yükümlülüğü toplumu bilinçlendirmek ve uyandırmak, kendi toplumunun kültür ve tarihine bağlanmaktır.

Dünyaya egemen olan düzen karşısında ve bir İslam toplumuna dayatılmış değerler ye da İslam dışı kalıtsal gelenekler karşısında boyun bükmüş, baş eğmiş olanı ayağa kaldırmak aydının işidir; Başucunda bağırmalı, onu uyandırmalı ve kültürel, ruhsal ve insanî bağımsızlığını bağışlamalıdır ona. Hayat bağışlayıcı olan, ama uyuşturucu ve olumsuz değerler biçiminde telkin ve şırınga edilen değerleri tanıtmalıdır.

Bu şekilde aydın, kendi aydınca özel yükümlülüğünden ayrılmadan, toplumsal harekette en büyük paya sahip olabilir. Böylelikle işte, kelime harekete

dönüşür. Bir sanatçı -ressam, şair, oyuncu, filmci, yazar, çevirmen, bir konuşmacı, bir öğretmen- toplumun ve toplumun en samimi insanî ve bilinçli öğelerinin hareket ettiği yönde hareket edebilir, toplumuyla aynı yolu adımlayıp aynı yolda yürüyerek silahını eline alabilir böylece.

Bir yolda ve bir hedefte, ressam fırçasını yazar kalemini ve şair kelimeyi düşünsel ve toplumsal savaşın silahı haline getirebilir. Bu yüzden, bir çağda ve toplumda oluşan bir harekette herkesin tek bir işi yapmak zorunda olması ve bu işi yapmayanın mahkûm edilmesi bir yanlıştır. Tersine, herkes yeteneğine, uzmanlığına ve değerine göre bir iş yapabilmelidir. Dolayısıyla bir toplumun bireyleri için seçmesi ve ilerlemesi gereken yüzlerce iş türü, binlerce çeşit olanak bulunmaktadır. Hatta sebze doğramakta, aşçılıkta, yol yapımında, ustalıkta ve her işte, bir çağın büyük hareketinde ve bir soyun, bir toplumun ve insan türünün idealinin gerçekleşmesinde yükümlülüğünü en iyi konumda yerine getirebilir böylelikle. Aslında yükümlülüğü de işte budur.

İslam Peygamberi'ne bir bakın; Medine'den Mekke'ye doğru bir cephe hazırlamıştır. Mücahitler, Kâbe'yi kurtarmak için gitmektedirler; ilk kez olarak putları kırmak için.

Hassan bin Sabit bir şairdir. İnsanlar ve binekler hareket halindeyken Hassan, uyandırıcı ve heyecan verici bir hamasi şiir mırıldanmaktadır. Hamasenin coşkusundan, gazelin sesinden aşk dolu olarak mücahitlerin ve Muhacirlerin ve Ensarın damarlarındaki kanı coşturur. Ezgisi, ağızdan ağza dolaşır ve sonra koro halinde bir şarkı olarak bütün Müslümanları kaplar.

Şairlere sert ve acımasız ilk darbelerini -vahiy diliyle- vuran ve onları toplum karşıtı en pis öğeler olarak ezen Peygamber'in işte o zaman Hasan'ı en büyük övgülerle gönderdiğini, onu hayatının en özel nimetlerine ortak ettiğini ve hatta kendi hırkasını ona giydirdiğini görüyoruz.

Bu, bir şairin de, toplumsal sorumluluğu içinde şair ise, kendi büyük yükümlülüğünü yerine getirmiş olduğunu göstermektedir. 'Mekteb-i Vasıta'nın girişinde -ki birinci cildi basılmış olup daha çok bu girişin aynısıydı- şunu söyledim; Dünyadaki her hareket, tarihteki her toplumsal devinim -ister geçmişte olsun, ister bugün- eğer ciddi, etkili, pişkin ve toplumsal ve düşünsel düzenleri gerçekten değiştirici olmuşsa, onda düşünsel bir mayalanma ortamı olmuş ve ideolojik bir dayanağı bulunmuştur. Aydınların, yazarların, bilginlerin ve sanatçıların bilinçli çalışma ve çabaları bu ham koşulların ve öğelerin pişmesini gerçekleştirmiş ve halka bir tür bilinç, uyanıklık, bilimsel maya ve kültürel sermaye vermiştir. Sonra da toplumda bir düşünce, uyanış ve bilinç hareketi ortaya çıkmış ve toplumun uykulu, geri ve donuk vücudu, toplum bireylerinin karanlık ve felç olmuş, zehirlenmiş vicdanları sorumlu aydınların aydınca, düzeltici ve bilinçlendirici çabaları yoluyla harekete geçmiş, yunmuş, aydınlanmış ve uyanmış, sonra ise yine bu kelimeler, kalemler boyalar ve aydınların kullandığı tüm araçlar -bilim tarih ve toplumbilimden tutun da şiir, resim,

edebiyat ve inanç esaslarına varıncaya değin- yoluyla uyumlu bir çabada toplumun içine hareket bağışlamış ve bir Rönesans yaratmıştır. Eğer geri bir din varsa olumsuzlamış ve zayıflatmıştır; eğer toplum karşıtı etkenler yoluyla gerilemiş, donmuş ve kendi çizgisi dışında kullanılmış bir din ise, aydınlar ileri dini, ilk yoluna, diline ve risaletine tekrar yerleştirmişlerdir. O zaman, köklü, ciddi, derin ve olanaklı bir toplumsal hareket ve değişim gerçekleşmiştir tarihte. Hemen burada, *Yeniden Çarmıha Gerilmiş Mesih* adlı kitabı okumanızı ve bilinçli bir aydının Katolik Hıristiyanlığın yüzsuyunu nasıl yok ettiğini ve Mesih'in Hıristiyanlığına nasıl yüzsuyu bağışladığını görmenizi istiyorum. Hem de Hıristiyanlığın, başından beri Bizans Sezarlarının ve Yunan aristokrasisinin elinde, kitleleri uyuşturmak için araç olduğu o Yunan dinî toplumunda ki aslında bu Katolik mezhebi, bizim inandığımız Hıristiyanlık değildir. Katolik Mezhebi -Yunan'daki şekliyle- başlangıcından beri, Kayser karşısında boyun eğmenin ve köleliğin yorumlanışı ve hayatın, dünya ve toplum yazgısının olumsuzlanışıdır ve bu yer sofrasının, bu maddi lokmaların -ki acıdır, tükür, dünya malıdır!- parıltısına, başka birinin keşiş efendinin işbirliğiyle el atmasına davettir.

Bundan başka Mesih ve ilk Hıristiyanlık, toplumsal savaşım dinî olmayıp sevgi, aşk ve barış dinidir. Dolayısıyla, bu kültürün, bu duyguların ve bu yükümlülüğün, bu dünyasal hareket ve toplumsal uyanış etkenine dönüşme olanağı yoktur. Fakat oldukça ileri bir aydın -dünya çapında- "Kazancakis" gibi, geri, durgun, halk dışı, ruhu uyuşturucu, iradeyi felç edici, zihinleri ve bu dünya hayatından umutsuz ve bizar kılıcı bir etken olan Hıristiyanlık karşısında ve iki bin yıllık kayserlik yükümlülüğünü omuzlayan Hıristiyanlık karşısında yeniden bu tarihi, bu kültürü ve bu dini Mesihin çehresinde diriltir, onun ve gerçek Hıristiyanlığın dilinden, uyuşturucu Hıristiyanlığa karşı, inanan halkla konuşur. Mesih dini adına halkı uyutmakta ve zehirlemekte olan gerileme nedenlerini ve uyku verici etkenleri anlatarak toplumu Hıristiyanlık aracılığıyla uyandırır, düşmanı ezerek silahtan arındırır. Dine karşı din, işte budur. O zaman nasıl olur da İslam toplumu *Seyyid Cemal*'i tanımaz, dilini anlamaz? Ki bu toplumun iç gerilemeyle ve dış sömürüyle boğuştuğu bu iki yüzyılda eğer İslam kültürü, İslam ideleri ve bu Kur'an'ın kendisi -ki toplum, toplumun içi ve gerici dinin kurbanı olmuş halk da ona inanmaktadır- samimice, sadıkça ve aydınca [tahrif etmeksizin, araç ve oyuncak kılmaksızın] gündeme getirilseydi ve eğer bilinç verici, insanlık bağışlayıcı bağımsızlık getirici ve izzet bağışlayıcı olan güç, hareket, uyanıklık, kültürel ve manevi zenginlik ve sermaye, tarihsel öz bilinç veren ve aptal aydınların çepeçevre oturup kendilerini, dinlerini ve tarihlerini alaya aldıkları, Batı'nın bütün kültürel değerlerini tezahüratçı bir tarzda övdükleri ve Batılıları anlatmada birbirleriyle yarıştıkları bu aşağılanmış soylara güç ve görkem bağışlayan tarih -gerçek olduğu gibi- ve Kur'an -taşıdığı gerçeklik olarak- gündeme getirilseydi... Fakat

her kelimesi bir taşı parçalayan Kur'an'ın kendisi ve Ali'nin, *Ebuzer*'in sözleri gibi bu uyandırıcı ve bilinçlendirici kaynakları öyle bir şekle soktular ki ya esas olarak dinden, ilimden ve dinî meclislerden uzaklaşmışlardır ve onlardan, çalışmalarından ve savaşımlarından hiç söz edilemez olmuştur ya da öyle bir şekil almıştır ki, tarih boyunca Şia olma savında olan ve bugün Ehl-i Beyt'in, Şiiliğin ve Ali'nin ashabının ülkesi olmakla övünen bu toplumda resmi Şiilik elbisesini, resmi vaiz elbisesini giyerek İslam dinini tebliğ için var olan mescitte ve tekkede, bir adam, baştan ayağa Ali'ye, takipçilerine ve Şiiliğe karşı aşk ve sevgiyle dolu bir halka dönüp *Ebuzer*'e -ki Ali'nin en samimi, en sadık takipçisi ve İslam tarihinde Şii düşüncesinin kurucularından biri olup sonraları Ali'yi takip etme ve onu sevme yolunda kurban olmuştur- sövmekte ve onun aleyhinde minbere çıkmaktadır. Bunlar hep bilinçlice yapılmıştır.

İSLAM TARİHİ, İLK İSLAM'IN BİLİNÇLENDİRİCİ VE UYANDIRICI KAYNAĞINA BİR TÜNEL

Bu, sapma şeklinde İslam'a girmiş bulunan tüm öğelerden bizi haberli kılabilen ve bizimle hayat bağışlayıcı İslam arasında düşmanların elleriyle çekilmiş olan bu hepten boş [ya da dolu] kara çağların duvarlarından, tepelerinden, çukurlarından ve on üç on dört gibi [hurafe] engellerinden geçirebilen ve bilinç ve uyanıklık veren o ilk kaynağa doğrudan doğruya ulaştıran İslam tarihidir.

Bizim dinî kurumlarımızda, hatta dinî bilimsel kurumlarımızda tarihin gündemde olmaması bir yana, tarih hepten terkedilmiştir. Aslında ne olduğunu ve ne işe yaradığını bilmemektedirler. Oysa gerçek İslam'ı bize gösteren bu tarihtir, bu bilinçli tarih bilgisidir. Biz bu tarihi tanımadığımız için de yüz yıl önce ortaya çıkmış olan gelenek ve törenlerden birçoğunu İmam Sadık [a.s]'a ya da Peygamber'in kendisine nispet etmektedirler ve biz de bunları kabullenmekteyiz. Çünkü onların kimden geldiklerinden, nasıl olduklarından ve kaynaklarından haberimiz yok. Birkaç yıl önce, *Meşhed*'de İmam'ın hareminin çevresine feleke yapmak istediler; dairemsi bir cadde. Fakat eski ya da dinî okullardan, mescitlerden ve yapılardan birçoğu yıkılacağı için izin vermiyorlardı. O zaman İmam-ı Zaman'a ait olduğu söylenilen bir rivayet peydahlandı; "Ceddinin kabri çevresine *feleke* adında dairemsi bir çarşı bina edilir." O zaman, feleke yapımına karşı çıkanların tümü, bu öngörünün gerçekleştirilmesinde daha çok sevap kazanabilmek için çırpınmaya başladılar.

Bunlar, tarihi tanımazken bu inançların, bu geleneklerin ve bu şecere yazılarının kimlik kartının nerede bulunduğunu, hangisinin gerçek, hangisinin sahte olduğunu nasıl anlarlar? Düzeltici ve uyandırıcı olan, halkın cehaletinin karanlığında parlayan aydınlık ve parıltılı çehrelerden birçoğunun rezilliğini açığa çıkaran ve halkın bilmezlik karanlığında unutulup gidenlerden birçoğuna yüzsuyu veren işte bu tarihtir.

Biliyorsunuz Kur'an, Peygamber zamanında, taşın yüreğinden nice coşku-

ları, nice dehaları, ne büyük değerleri ve ölümsüz ahlakı filizlendirdi. Yine biliyorsunuz, sömürüye karşı Asya'da ve özellikle de Afrika'da savaşların verildiği son iki yüzyılda bu kitaba dönüş -Ferhat Abbas'ın deyişiyle- İslam toplumunda uyanışın, sömürü karşıtı savaşın ve sömürü karşıtı ciddi bir hareketin başlangıcı oldu. Bugün bilinçli ve metodik olarak bu kitap üzerinde çalışan kimseler, her gün, tasavvur edilemez bir şaşırtıcılık yakalıyorlar ki biz inananlar için de şaşırtıcıdır.

Fransız General Sustel'in söyleyişiyle dinî kitap olmayan ve onun "Bu, geri, esir ve aşağı toplumun(!) bireylerine gurur veren ve harekete sürükleyen bu kitaptır." dediği -ki bence Kur'an'a yapılan en büyük övgüdür bu- bu kitap, nasıl oluyor da başka bir yeri değil de sadece ve sadece ölüm ve mezarlığı çağrıştırıyor kulaklarımızda? Bugün Kur'an incelenen bir kitap değildir, hatta kişisel bir uzmanlığı olmasının ve kendi arzusuyla Kur'an'ı araştırma yoluna gitmesinin dışında din âlimi için bile böyledir. Yoksa Kur'an ne programdadır, ne de gündemdedir. Öyle ki Kur'an'a hiç dokunmadan gidip müctehid olup gelebilirim. Öyleyse Tahran Üniversitesi'nin, yüksek okulların ve benzerlerinin Kur'an merkezi olmasını mı bekliyorsunuz? Modernistlerin, yeni tahsillilerin ve Batı'dan dönmüşlerin Kur'an'ı tanıtmalarını mı bekliyorsunuz? Peki, neresidir Kur'an'ın yeri? Yoksulluk aracı olmaktan başka ne rolü vardır toplumumuzda? Ölümden başka neyi çağrıştırmaktadır zihnimizde? Üniversite öğrencileri niçin salâvat getirmeyip de alkışlıyorlar, diye itiraz edene derim ki; Gençlerin salâvat getirmemeleri sizin günahınızdır. Kendin de biliyorsun salâvatı ne hale soktuğunu ve ona nice kullanım alanları icat ettiğini. Bunlardan birisi şu ki, kelli-felli bir kişi girdiğinde bir yere, salâvat getirirsin. Başka bir kullanım alanı da diriler arasında tabutun ve cenazenin hareketidir. Başka kullanım alanları da var; Bir konuşmacının yuhalanması, bir minberin devrilmesi, biriyle alay edilmesi gibi. Bunlar, senin, salâvat için oluşturduğun kullanım alanlarıdır. Bu yüzden öğrenci kesimi, duygularını dile getirmede salâvatı ciddiye alamaz. Çünkü sen salâvatı o hale soktun ki yuhalamaya, alay etmeye ve gerilik çağrıştırmaya yarıyor. Sen, el öpmeye itiraz etmedin ki şimdi kalkıp da el çırpmaya itiraz edesin?

Şimdi biz, kendimizi -ki ya yok etmişlerdir ya da solgun, çürümüş ve geri bir cenaze olarak göstermişlerdir- kelimenin gerçek anlamıyla tanımak istiyoruz. İşte bu tanıma için geçmişe dönüyoruz.

SELEFİYE

Seyyid Cemal'in başlattığı hareket, Selefiye hareketiydi; fakat eskicilik, geçmişçilik, geriye hareket ve gerici hareket anlamında değil elbette. Geçmişe kaçmak da değil, tersine geçmişi tanımaktır.

Frantz Fanon ve *Aimé Césaire* Avrupa'ya cevap vermek için -ki siyahları geçmişten, kültürden, medeniyet ve tarihten yoksun sanıyorlardı- siyahları,

kültür, toplum, medeniyet ve tarih sahibi olduklarını kanıtlamak için geçmişe çağırırlar. Bu yüzden Fanon ve Césaire için her hareket, her renk, her şiir ve her mitos, siyahın kültür yaratıcılığının kanıtlayıcısı olup saygıdeğerdir. Bizim büyük aydınlarımızdan birçokları -ki tüm varlığımla saygı duyuyorum onlara, kutsuyorum ve bu günün en aziz düşünür çehreleri olarak tanıyorum- Afrika'nın büyük düşünceli ve ileri aydınlarının şiarını, şiarımız olarak ilan etmişlerdir ki son derece ileri bir davranıştır, ama küçük bir düzeltmeye gereksinimi bulunmaktadır; Avrupalılar, bizim geçmişimizi, kültürümüzü, medeniyetimizi, dinimizi ve ahlakî değerlerimizi yok saymadılar, tersine onlara bizden daha çok dayandılar. Öyle ki bakarsanız, bizim eski metinlerimizin ve yazmalarımızın birçoğunun İngiltere'de, Leiden'de, Paris'te ve Brüksel'de basıldığını görürsünüz. Böyle bir iş, onların gözünde öylesine iyi ve sevaplıdır ki Profesör Gibb, nüshalarımızın basımı için bir vakıf kurmuştur. Öyleyse, geçmişimiz, Batılılarca olumsuzlanmamıştır; tersine, geçmişimize o kadar çok değer verdiler ve dikkatlerimizi geçmişe yönelttiler ki yüzümüz geçmişe döndü ve gelecek ense tarafımızda kaldı. Öyle ki keşfedilmiş eski eserlerimizin adilce paylaşılmasında[!] altın işlemeli levhalardan, mücevherlerle işlenmiş heybelerden, değerlerinin belirlenmesi olanaksız kitap ve belgelerden ne varsa hepsi onların olmuş ve Paris ve Londra müzelerine vb. gitmiştir. Kırılmış tabut, paslanmış kılıç, çivi ve maşa cinsinden ne varsa bize kalmıştır. Manevi bakımdan da bize gene böyle adilce davranıyorlar! Öyle ki onlarca tashih edilmiş ve basılmış nüshalar mecmuasına -ki onuncu baskısı yapılmış- baktığımda İslam, kafamda, zihniyetçi, zahitçe, bireysel, vehimsel bir din, soyut dünyaya boğuluş dini olarak betimlenmektedir. Sonra da Sigfried gibi bir bay, şöyle diyor; Sizin beyniniz yönetsel ve mekanik değil. Ve ben inanıyorum.

Dolayısıyla, kendimizi tanımak için eski kaynaklarımıza yönelmeliyiz, ama müsteşrikçe, fazılca ve filozofça araştırmalar yapmak için değil, yükümlü bir aydın olarak geçmişi araştırmak için. Geçmişi samimice tanımış olalım, tarihin lığ ve çamuruna gömülüp kaybolmuş değerli öğeleri bulup çıkaralım, çağımızda ele alalım, kendimize düşünsel, insanı, ahlakî gıda ve inanç bağımsızlığı verelim böylece. Tarih adına, bilim adına, din adına, ahlak adına, edebiyat adına, irfan adına, sanat adına vs. toplumumuzun kafasına sokulan ve toplumumuzu geriletip zehirleyen, felç eden ve uyutan bütün sapmaları böylece düzelterek toplumumuzu uyaralım. Böylece ona, sağlıklı, zengin gıdalar, tarihsel süreklilik, birlik ve insanlık bağışlayalım.

Biz, Kur'an'daki bismillahın be'sinin zihnimizde neyi çağrıştırdığını araştırmak istemiyoruz; tarihte öylesine hareket yaratan ve yaratmakta olan bu mesajın ne olduğunu görmek istiyoruz.

Mü'min, Kur'an'ı kapatıp öper ve rafa kaldırır, Kitab-ı mukaddes bir nesne haline getirir. Fakat aydın, dinî bir kitap olduğu için onu olumsuzlar. Bu arada da, Kur'an gibi bir kitabı bir nesneye dönüştüren, onun karşısına geçip ona

kurşun atıp saldırandan daha haindir.

İslam'ın beynini ve İslam tarihini doğrudan doğruya tanıyabilmek, İslam adını taşıyan kişiliğin biyografisini anlayabilmek, dinin gerçek yüzünü üç yüz yıl boyunca -ya da daha fazla- zihinlerimizin betimlediği sahte yüzler arasından bulup çıkarabilmek, bu maskeleri kırarak maskesiz gerçek İslam'ı yeniden tanıyabilmek için Kur'an'a dönmeliyiz. Tüm bunlar içinse bilince, yükümlülüğe ve imana gereksinimimiz vardır.

SEYYİD CEMAL VE ABDUH'UN YAPTIKLARI

Seyyid Cemal ve *Abduh*'un işi, kültürümüze hayat bağışlamak yönünde, hayatını kaybetmiş ve sömürü ve değerleri karşısında boyun eğmiş bulunan sömürü vurgununu yemiş İslam toplumuna ruh vermek için yapılan bir işti. Ama bence onların çalışma üslubu tam değildi [Benim *Seyyid Cemal* ve *Abduh*'a olan duygularımı siz biliyorsunuz. Çünkü onlardan epey söz ettim. Onları sadece çağdaş İslam toplumunda yeni düşünsel özgürlüğün önderleri olarak görmekle kalmıyor, hatta dünyadaki kültürel sömürü karşıtı tüm hareketlerin önderi, yaratıcısı ve başlatıcısı olarak görüyorum.] Bununla birlikte, onların tam başarılı olamamalarının nedeni olan yöntem eksikliği şuydu; *Seyyid Cemal*, siyaset adamlarıyla birlik olma ve yönetimlerle ve kişiliklerle bağıntılı olarak hareketi gerçekleştirmek istedi [kendisi, halkın uyandırılması gerektiğini söylemiştir ama pratikte ise halkın dışından başlamıştır]. Sonuç olarak da İslam ülkelerinin sarayları, sultanlar ve İslam halifeleri onu bir top gibi birbirlerine pas olarak atıyorlardı, o büyük tufanın, o dehanın layık olduğu ölçüde toplum içinde yankılanmasını önlemek için. Sonra da kolayca, nesilden nesile, bütünüyle felç etmek için onu arka arkaya bombaladılar. Bugün de bununla uğraştıklarını görüyoruz.

Muhammed Abduh'a gelince; O, *Seyyid Cemal*'in yolundan -Onun öğrencisi ve müridi olmakla birlikte- gidilemeyeceğini anladı. Bir kişiye eleştiride bulunmak ona inanmamaktan başka bir şeydir. Avam kafası ise birini eleştirdiyse onu bütünüyle mahkûm eder.

Abduh, siyasetçileri bir yana bıraktı; ruhanilere ve büyük İslam âlimlerine dayanarak ve resmi toplantılarda bilimsel araştırmalar yoluyla çalışmasını başlattı. Çalışması ve yeniliği, oldukça etkili olduysa da yine de Kur'an, toplumların içinde hayat ve hareket kaynağı olarak tecelli etmedi ve Müslüman kitleleri uyanıklığa ve devinime çağırmadı; avam gene avam olarak kaldı ve sadece seçkinler arasında birtakım aydınlar ortaya çıktılar.

Seyyid Cemal ve *Abduh*'un hareketleri meyve veremedi, onların yüce hedefleri, yetkin düşünceleri tam anlamıyla gerçekleşemedi. Nedeniyse; Hem siyaset adamları hem de ruhaniyet adamları egemen sınıfın birer parçası olup güç ve resmiyetleri bulunmaktadır. Genellikle, sahip olanlar her zaman muhafazakârdırlar. Düşüncede ileri ve hoşnutsuz, duyguda gerçekçi olsalar da pratikte

muhafazakâr ve maslahatçı olacaklardır. Çünkü mevcut durumda, kârlı ve maddi toplumsal ya da manevi resmi güç sahibi olan biri riske girmez ve durumun değişmesinden, farkında olmaksızın korkar. Sahip olduğu şeyi yitirmekten korkar çünkü. Schandel'in deyişiyle; "Parası ya da makamı olan aydınlar düşüncede devrimci ve solcudurlar. Pratikteyse muhafazakâr ve sağcıdırlar." Bu *kişilik izdivacı* birçoklarında görülebilir.

Ali Büveyh, Abbasi halifelerini kendilerinin oyuncağı kılan, onları getirip götürdükleri eğlenceli oyuncaklar haline getiren ilk coşkulu Şiilerdir. İlk kez olarak onlar, İslam ülkelerinde aşura törenini gerçekleştirmişlerdir. Pratikteyse, menfur halifeye biat etmeyi, Alevi imama biata yeğlediler. Çünkü Şii rejim resmileşseydi, Ali Büveyh, artık siyaset oynayamazdı.

Mesih'in ya da *Muhammed* [s.a.v]'in bi'setinde, nübüvvetle herkesten daha çok tanışık olan ve halkı Peygamber'in ve Mesih'in gelişini beklemeye yönelten resmi Yahudi ruhanilerinin kendilerinin, bu iki devrimci kurtarıcının gelişine herkesten daha çok karşı çıktıklarını, nübüvvete bile inanmayan müşriklerinse yeni çağrıyı daha çabuk kabul ettiklerini görüyoruz. Öyleyse bu genel bir kuraldır; her hareket karşısında, makam ya da güç ve servetleri bulunan kimseler, daha çok direnmektedirler. Çünkü durumun değişmesiyle, sahip oldukları şeyi yitirmektedirler. İşte *Abduh* da *Seyyid Cemal*'in yaptığı gibi, harekete kural olarak işin sonunda harekete geçen bir yerden başladı. Bu yer, koruması gereken bir şeyleri bulunan ve kaçınılmaz olarak muhafazakâr olan, bundan başka da ruhu ve görüşü sağlam geleneksel kalıplar içinde donmuş, aklî ve düşünsel kişiliği eski ilimler içinde şekillenmiş bulunan bir sınıf ya da gruptur.

Bu yüzden, İslam ülkelerinin siyaset adamları ve resmi yöneticileri nasıl *Seyyid Cemal* ile gelmemişler, hatta onu felç etmişlerse, Irak'taki, İran'daki, Mısır'daki, Cezayir'deki, Tunus'taki, Marakeş'teki, Lübnan'daki Suriye'deki vs. ruhaniler ve şeriat hâkimleri de *Abduh*'la hareket etmediler. Çünkü hem ruhları durmuştu, hem de konumları sağlamdı. Mevcut çevreye, konuma, zemine, zamana ve düzene bağlı oldukları için hicret yenilikleri yoktu ve her değişikliği -haklı olduğunu bilseler de- uygun görmüyorlardı. Çünkü makam sahibi biri azledilme tehdidiyle karşı karşıyadır; parası olan biri tedbirsizlik ederse zarara uğrar, bir yeri bulunan, bilimsel, ruhanî ve toplumsal resmi bir makamı bulunan biri, avamın beğenisinin tersine konuşursa haysiyetine zarar gelir.

'Fatıma Fatımadır' da söyledim ya, Peygamber'in sünneti Peygamber'in söz ve fiili değildir sadece; her ikisinden de önemlisi, risaletini yerine getirmede Peygamber'in düşünsel ve sosyal savaşım metodu ve stratejisi olup buna dayanılmalıdır. Burada, Peygamber'in ne 'mele'den, ne 'mutrif'ten, ne de 'rahip'ten başlamayıp; tam tersine bunların karşısında, 'nas' tan ve ümmî kitleden başladığını görüyoruz.

Çünkü "El muflisu fi emanillah" [Müflis, Allah'ın güvencesindedir.] ki onu ne kimse alabilir, ne de korkutabilir.

Bütün gerilemeler, şu iki kelimeden, 'istemek ve sahiplik'ten dolayıdır. Ad, haysiyet, ünvan, kanun, para, mülk, makam, yer rütbe vb. şeyler istemek ve bunlara sahip olmak, bunların korunması ve istediğimiz şeyi elde edip korumak için koşulları, konumları ve durumları korumaktır gerilemelerin kaynağı.

Seyyid Cemal ve *Abduh*'un yanlışları, sahip olanlardan başlamak istemeleriydi ve bu olanak dışıdır. Yoksunluk nimetini ellerinde bulunduran insanlardan başlanmalıdır; yitirmekten korkacakları bir şeyleri bulunmayan ve bir şey elde etme peşinde olmayan, tümüyle iman ve inançla yoğrulmuş bulunan ve yükümlülükleri gerektirdiğinde, hiçbir kayıt ve şart olmaksızın neleri varsa feda eden insanlardan.

Asil bir savaşıma başlamak için halka, özellikle de genç nesle ve aydınlara -kelimenin tam anlamıyla- umut bağlanmalıdır. Çünkü bunlar inanç ve iman kazanırlarsa çekinmeden her şeylerini feda edecekler, hızla, faal ve savaşımcı öğeler haline gelerek varlıklarını, hayatlarını çekinmeden gözden çıkaran insanlar olacaklardır.

Devrim, düşünce ve ıslah deneyimleri, her türlü fesadın canında, kemiğinde kök saldığı ve tüm zahirci aydınların milletin ve ülkenin geleceğinden umutlarını kestikleri bozuk bir toplumda ansızın bilinçli bir inanç ve düşünce coşkusuyla bütün pisliklerin temizlendiğini ve bütünüyle insanların kirli giysilerden sıyrıldıklarını göstermiştir.

Ben kendim, Avrupa'da tanık oldum; en pis öğelerden olup en kirli işlerle uğraşan Afrikalılar, inanç ve imana ulaşır ulaşmaz fedakâr ve samimi mücahitler haline gelmekte ve birkaç ay içerisinde öyle kişilik kazanmaktaydılar ki heykelleri özgürlük yoluna dikilse yeriydi.

Batı'nın kumarhaneleri ve fuhuş yuvaları halini almış, özgür Fransa'da bile yasak olan ayyaşlıklar diyarı olmuş ve kadını erkeği, dünya ayyaşlarının kötü çırakları haline gelmiş olan üçüncü dünya ülkelerinin insanları, ruhlarındaki bir kıvılcımla ve inanç bilinçliliğine, uyanıklığa ve ortak hedefe ulaşmakla, öyle değişmekteydiler ki, dünya insanlarının zihinlerinde bilinçli ileri, yükümlü ve insan bir toplumun ve halkın sembolü olarak tanınmaktaydılar.

Düşünce ve iman hareketi, ortak bir yön ve hedef kazanmak mucize yaratır. Donuklaşmış bir toplum öğütle, makalelerle, ahlak yazgılarıyla, sıradan ana baba vaazlarıyla değiştirilemez. Tersine, bir düşünsel kalkışla, bir bilimle, iman sıcaklığı ve yükümlülük duygusu -yükümsüz ve laubali bir halkta- yaratmakla ve çeşitli grupların ve çeşitli kesimlerin tümünden ortak bir hedef edinmekle gerçekleşebilir böyle bir mucize. Bu ise, her mucize gibi seri, öngörülmez ve tasavvur edilemez bir mucizedir.

Hem bilinçli olan ve hem de değerli insanî sermayeleri bulunan biz Müslümanlar, özellikle de Şiiler, Şii mezhep ve kültüründe el değmemiş İslamî kaynaklarda, İslam tarihini ve İslam'ı dünyada gerçekleştiren kişiliklerde ve

olaylarda bulunan ve hayat bağışlayıcı, en hareket bağışlayıcı ve en izzet bağışlayıcı olan ve hem bu insanî boşluğu doldurmakta [ki istedikleri şeyle doldurmak için her şeyin içini boşalttılar], hem de bilinç aşılamak, sorumluluk ve hayat bağışlamakta kullanılabilecek inanç ve din öğelerimizi modern bilimsel ve teknik araçların varlığındaki bütün insanî değerleri yok etmek yolunda çalışan genç nesillerde insanî değerlerin yaratılması için yükümlülüğümüzü duymalı ve Kur'an'a dönmek, İslam tarihini tanımak, kültürel ve insanî benliğimizin bilincine ermek, tüm gerileme etkenleriyle savaşmak ve tarih boyunca belirli kutupların yararına, bu pak ve hayat bağışlayıcı akıntının, iman, inanç ve İslam saf suyunun içine çamur akıtan kokuşmuş suları keşfedip ayıklamak ve tarihte, toplumda ve zihinde kalmış bütün gerileme etkenlerini saptamak için de dünya düzleminde büyük bir bilinç taşımalıyız. Çünkü yöresel ve bölgesel olarak kalırsak ve çevrenin, dönemlerin, kavimlerin, mahallemizin ve kentimizin dışına taşmazsak hiç bir iş yapmaya gücümüz olmaz. Ayrıca çalışmamızın metot ve biçimini, imanımızı anlatma araçlarını da zamana uygun olarak kullanmalıyız; yani bizim her şeyimizi yok etmek, bozmak ve ayaklar altına almak için hep düşmanın elinde bulunan o güçlü araçları. Çünkü doğayı tanımak için nasıl bilimsel, bilinçli ve etkili metodumuz varsa inanç, iman ve kültür kaynaklarını tanımak için de bir metot vardır ki bu metotla, bize ulaşan her şeyi yeniden gözden geçirmeliyiz.

Nasıl, kimi besin maddelerinin içinde birtakım zehirli besin maddeleri bulunma olasılığı olduğunda, toplumun selameti için bütün besin maddelerini iyice kontrol ediyorsak, din, kültür, tarih, edebiyat ve sanat adı altında, yememiz için önümüze sürülen o sofraların tümünü de aynı şekilde gözden geçirmeliyiz, çünkü hepsi zehirlidir. Bu iş içinse metodumuz, coşkumuz, özverimiz ve imanımız olmalıdır; hayatımızdan, huzurumuzdan, geleceğimizden ve olanaklarımızdan bol bol harcamada bulunmalıyız. Ne talihsizliktir ki bizim sade ve temiz insanlarımız akılsız; zeki ve akıllı insanlarımızsa bozukturlar genellikle. Yeni kültürle, yeni zamanla ve yeni gereksinimlerle tanışık olanlar, zamanı, nesillerin hareketini ve her şeyin elden gittiğini anlayanlar ve duyumsayanlar, çoğunlukla kültürümüzü, imanımızı, azıklarımızı, olanaklarımızı ve sermayelerimizi tanımamaktadırlar. Kültürel azıklarımızla ve dinimizle tanışık olanlarsa 'göçebelik çağı'nda yaşamaktadırlar.

Bu yüzden resmiliği, işi, büyük olanakları, gücü, haysiyeti ve yüzsuyu bulunanlara umut beslemeli, kendin -her kimsen- çabalamalısın. Çünkü iman ve yol somutlaştığında o harekette ancak Bilal-i Habeşi'nin bir rolü olabilir; bu rol, hiçbir güçte, hiçbir sınıfta ve hiçbir ilim havzasında, Yunan ve Bizans akademilerinde bile olmamıştır. İman, böyle bir insanî coşkuyu, böyle bir beşerî bi'seti ve böyle bir gücü su yüzüne çıkarandır.

NE YAPMALI?

Bu az fırsatta, ne her şeyi söyleme olanağı ve ne de herkese söyleme gereği vardır ki zamanı, durumu, dünya koşullarını, dini, imanı, kültürü, bütün sorunları ve de ilişkilerini duyumsadığımız ölçüde yükümlülük duyarız; "Ne yapmalı?" diye sorduran yükümlülüğü. Aynı ölçüde de bizde bilinç oluşmuştur.

Şimdi elimizin işte olma zamanıdır; hiç kimsenin, kendi kendisinin kâfiri olmaması şartıyla -bu kişiliksizliği büyük bilimsel ve parasal sermaye yatırımlarıyla yarattılar bizde- herkes kendisine imansız olmuş, kendi eliyle düşmanına kurban etmiştir kendisini.

Bu yüzden durum ne olursa olsun, aklımızın ve olanaklarımızın izin verdiği yere dek, bir program hazırladık ki bu onun ilk planıdır; Ham ve tamamlanabilir olmak. Eleştiride bulunan, yeni öneriler sunan, bu programı yetkinleştirme düşüncesinde olan herkesi davet ediyoruz; zayıf gördüğü her şeyi [programdan] çıkarsın ve deneyimleriyle, özgürce ve samimice görüş bildirmeleriyle bu programların ve planların sürmesine, gün geçtikçe yetkinlik kazanmasına yardımcı olsun. Bu yolda ve çalışmada hiçbir taassup yoktur ki iki büyük nimet ve sermayeyle donanımlısınız; Biri yoksun olmak nimeti, ötekisiyse rehbersiz olmak nimeti. Bu iki nimetle, bir murad peşindeki müritlere dönüşmediniz ve dönüşmeyeceksiniz. Hiç kimse, eylem ve inançlarınızın temeli ve ölçüsü olmayacaktır. Size akletmeyi ve düşünmeyi yasaklayacak bir kişilik bulunmamaktadır. Herkes -ister buraya gelip konuşsun, ister orada oturup dinlesin- bir sınıftan, bir tür değerden, bir makamdan ve bir çağrıdandır. Sizinle bizim ortak yönümüz -hep birlikte bizim- ve bağıntımız ise iman, inanç, ortak davet ve şu ortak sorudur;

"Çalışmak gerektiğinden başka bir şey yoktur; öyleyse ne yapmalı?"

Burada, bu işte, kimse olmanın, kişilik taşımanın bir grubu kendine çekebileceği ne bir kişilik yer almaktadır, ne bir isim, ne bir resim, ne bir makam, ne bir cazibe ve azamet -bilimsel ya da toplumsal ya da bireysel bakımlardan- bulunmaktadır. Mürid ve murad ilişkisi, eski dönemlerin sınıfsal ilişkisidir. El öpmek, şirkin ve köleliğin sembolüdür. Birinin müridi olan biri, *bir kimse olmak* öz bilincini taşıyamayacaktır. Öyleyse mürid ve murad ilişkisi olmadan, el öpmek olmadan kolları sıvayıp çalışmak gerek.

***

Ebu Sa'id Ebi'l-Hayr, va'zetmek üzere bir mescide davet edilmişti. Gelenler, mescide sığmıyordu. Dinleyiciler öyle oturmuşlardı ki, yeni gelenlere yer yoktu. Biri, yer açmak için seslendi;

"Allah bağışlasın, kalkıp bir adım öne yürüyeni." Konuşmasına başlamak üzere minbere daha yeni oturmuş bulunan Ebu Said şöyle dedi;

"Söylenecekler, bu adamın söylediğidir."

YEDİNCİ DERS

TEVHİD; BİR TARİH FELSEFESİ

TARİH FELSEFESİNDE TEVHİD

Bitmez tevhid konusu, kaçınılmaz olarak bitmek durumunda. Çünkü ele alınması gereken başka önemli konular kaldı geriye. Fakat tevhid son bulası değil. Siz kendiniz insanbilim, tarih felsefesi ve toplumbilimden oluşan üç sütuna ulaştığımızda, tevhid içerisinde ele alınan konulardan birçoğunun yeni baştan gündeme geldiğini göreceksiniz. İnsanbilim, toplumbilim ve tarih felsefesinden oluşan üç sütun, tevhid altyapısının metninden her birini ele alırken tevhid de ele alınmalıdır. Yoksa tevhid ile bu üç sütunun birbirlerinden ayrı oldukları sanılır.

Böylece, tevhid konusunu tamamlamakla tevhid sona ermeyecektir. O üç sütundan her birine ulaştıkça toplum, insan ve tarihi tevhidî görüşte ele almamız gerekmektedir. İdeolojiyi de, hepsi tevhidle anlam kazanan ve temel tevhidî yapılar üzerine kurulu bulunan inançlar ve ameller dizgesi olarak ele almalıyız. Sonra, ideal toplumda ümmet, tevhidden özel bir zarf, özel bir anlatım ve özel bir tecelli olmaktadır. Ayrıca, ideal insan konusunda, tevhid -en temel anlam ve yön olarak- ele alınmalıdır. Dolayısıyla bundan önce dile getirilen şey, üç sütunda, ideoloji, ümmet ve tanrı benzeri ya da tanrı gibi insanda [kimi kelamcıların dilindeki anlamıyla değil, Allah'ın halifesi anlamında] yeniden dile getirilmektedir. Buysa, tekrar anlamında olmayıp tevhidin, bir konu, bir inanç ve bir temel olmasının yanı sıra her şey olduğu anlamındadır ve her konuyu bu düşünce ve anlam bağlamında çözümlemek gerekmektedir. Eğer böyle yapmazsak, bunun anlamı, tek bir ruhu bulunan tek bir vücuttan, tevhidden söz etmeyip tersine, bölümleri birbirinden ayrı ve dağınık olan bilimsel bir kitap ya da dergiden söz etmektedir. Söylemiştim ya, tevhid, imamet, mead vb. gibi bölümlemeler yanlıştır. Çünkü sadece tek bir temel vardır; Tevhid. Geri kalanlarsa tevhidin parçalarıdır.

Bir temel olarak tevhidin tarihsel bir görünüşü vardır ve özel bir tarihsel görüş türünü göstermekte ve tarihin hareketinin içinde esas ve belirleyici derinlikli bir rol üstlenmektedir. Ayrıca, bir temel olarak tevhid, aynı belirleyici

güçle ve en büyük hedef, dayanak, dört dörtlük etken ve insan oluştaki, bireyin ahlakî niteliğindeki değerleri gösteren, maneviyat adını almakta ve davranışı, yarayış biçimini ve bir insan olma hedefini göstermekte olan sistem dizgesindeki etkenlerin etkeni -toplam olarak hayır ve şer felsefesi ya da ahlak felsefesi ve ahlak öğretisi adıyla felsefelerde ve dinlerde söz konusu olmaktadır- olarak taşımaktadır aynı rolü. Burada tevhidin tarihsel rolünü ele almak isterim.

DİNİ GÖRÜŞÜN BAŞLANGICI, ŞİRK Mİ YOKSA TEVHİD Mİ?

Şirki anlamadan tevhidi anlamanın olanaksız olduğunu söylemiştim. Aydınlarımız arasında yaygın olanın tersine, diyalektik görüş, Batı'ya değil, Doğu'ya özgüdür. Donuk olmakla biz suçlanmaktaysak da tam tersine, donuk bir görüş olan, *Aristo* mantığıdır. Felsefenin ortaya çıkışından ve Yunan Felsefesi metinlerinin çevirisinden sonra bu mantık İslam'a girip yerleşerek, İslamî olmadan İslamî bir şekil almışsa da... Doğu'ya özgü olan mantık ve felsefe diyalektik olanıdır ve çelişki ve hareket esas ve temeli dinî ve felsefî doğu görüşü ve çıkarımında -bu cümleden olarak İslam'da- gizlidir.

DİNİ GÖRÜŞÜN BAŞLANGICI ŞİRK MİDİR?

Dinler tarihinde şu özel ve önemli tartışma gündemdedir; "Dini düşüncenin başlangıcı tevhid mi yoksa şirk midir?" Toplumbilimciler ve din bilimci bilginler -dindarlar değil; çünkü din bilimciler, dini ve değişimini bilimsel açıdan inceleyen kimselerdir- dinî görüşün başlangıcının şirk olduğuna inanmaktadırlar. Yani dinî ruh, tasavvur ve zihniyet, insan toplumunda ilk başta ortaya çıktığında şirk biçiminde görünüm kazanmıştır; düşüncenin evrimi, ruhun arındırılması ve insanlık kültürünün gelişmesi -ki dinî görüş ve algılayış da gelişmiştir- sürecinde din de şirk biçiminden tevhid biçimine dönüşmüştür. Dolayısıyla dinin tarihsel gelişim biçimi şirkten tevhide doğrudur. Konuları tarihçiler ve din bilimciler gibi ele alan din adamlarından birçoğu da, peygamberlerin, ilkel ve geri şekliyle müşrik olan, dini sapkın olan ve tapınması şirk biçiminde görünüm kazanan insanlığın tevhide ve tevhid öğretisine doğru yol gösterip onları yönlendirmek için geldiklerine inanmaktadırlar.

Öyleyse, dinin ilk şeklinin şirk olduğu ve dinî duygunun peygamberlerin, büyük düşünürlerin, filozofların, maneviyat ve din önderlerinin kılavuzluğuyla tarihte evrim geçirdiği, şirkin yavaş yavaş zayıfladığı ve tevhidin gerçekleştiği biçiminde bir tez söz konusudur.

Bu tez için bir aklî, bir de naklî delil getireyim; Tarih, geçmiş dinlerin şirk dinleri olduğuna ilişkin naklî delillerle doludur. Geriye gittikçe putperestlik, türlü türlü tanrılara, doğa güçlerine, gizli gaybî güçlere tapınma dönemlerine ulaşmaktayız ki bunlar şirkin çeşitli biçimleridir. İleriye doğru geldikçe de mabudlar azalmakta ve tevhid düşüncesinin tecellisi olan bire ulaşmaktadır.

Bu, naklî delildir.

Akli delil ise şudur; Esas olarak, tevhidi anlamak ve tevhid düşüncesine ulaşmak için gelişmiş bir görüş, bir değişim, bir uygarlık ve bir düşünce dönemi, ruhun güzelleştirilmesi ve aklın yüceltilmesi gereklidir. Duyumsanabilenlerde tutuklu bulunan, çevresinde olup bitenin dışında başka bir şey anlamayan, sorunların nedenlerini saptamaktan -neden sonuç esasınca sorunları çözümlemekten- aciz olan ilkel insan, tevhidi -ki dış dünyanın çeşitli neden ve sonuçlarının ardında görünüm durumundaki tek nedenler nedenidir- nasıl keşfedebilir? Olanaksızdır; çünkü esas olarak, nedensel mantığı bulunan ve neden-sonuç ilişkisini zihninde yerleştiren biri dünyada tek Tanrı'yı kavrayabilir. Milyonlarca nesnenin milyonlarca nedeni bulunduğunu, her birinin birbirinden ayrı ve birbiriyle çelişik olduğunu, nedenlerinin de birbirinden uzak, birbiriyle karşıt ve çatışık olduğunu, tüm bunlarla birlikte bu nesnelerin bir nedenden -ki nedenler nedenidir- kaynaklandıklarını anlayamazsa hastalık ve sağlığı, kutlama ve yası, ölüm ve hayatı, bahar ve güzü, bela ve bereketi tek bir nedene bağlayamaz, tek bir nedenle açıklayamaz.

Zihninde böyle bir bağıntıyı kurmaktan aciz olan ve çeşitli etkenlerle karşı karşıya olunca kaçınılmaz olarak çeşit çeşit etkenlere inanmak durumunda kalan bedevi beyni, kendiliğinden müşriktir. Bu böyledir; mantık gelişip karmaşık ve zihinden uzak neden ve sonuçlar algılanabilir oluncaya değin. Sonunda sorunları çözümleme alışkanlığını edinir mantık. Sonra onda zihin, kültür, felsefe, anlayış ve akletme o denli gelişir ki makulattan mahsusata ulaşabilir, zihin görünenden gizli olana geçebilir, delillendirmede bulunabilir ve çeşitli belirtilerden temel etkene ve tam etkene ulaşabilir. Böyle bir gelişmişlik durumunda, tüm bu çeşitli ve çelişik mabudların ve güçlerin ardında tek bir gücün, tek bir neden ve kudretin varlığını anlayabilir. İşte orada tevhid görünüm kazanır. Bu, insanın bedevilik döneminde olmaz; ancak büyük medeniyetlerin ve çok ilerlemiş kültürlerden sonra olabilir. Bu, David Hume'un 'Dinin Doğal Tarihi'ndeki ünlü kuramıdır.

DİNİ GÖRÜŞÜN BAŞLANGICI TEVHİD MİDİR?

İslam -İbrahimi zincirin peygamberlerinin tek mesajını getirdikleri bir din olarak- önceki tezin tersine, tevhidin ve tek tanrıya tapınmanın dinî görüşün başlangıcı ve şirkin insan toplumlarında ortaya çıkan bir sapma olduğuna inanır. Bu sapmanın nedeni de, yavaş yavaş tarihteki ilk tevhid düşüncesini güçsüzleştirerek şirke kurban eden ve sonra da şirkin yaygınlaşmasını sağlayan cehalet, zulüm, fesat ve gerçek karşıtı, insan karşıtı ellerdir. Dolayısıyla bu tezde önceki tezin -ki şirk tarihle ve ilk insanla birlikte doğmuştur ve tevhid zihnin ve düşüncenin evrimidir, der- tersine tarih tevhidle başlamakta ve şirk bir bozulma yönü taşımaktadır.

Burada benim iki görüşüm var; Eğer bu önceki ilkel şekliyle -ki bütün tarihçiler ve dinler tarihi bilginleri bakmaktadırlar- dinler ve dinlerin değişim

tarihlerine bakarsak, bedevi dinlerin şekillerini, orta dönem dinlerine ve ileri dinlere doğru izlersek, önce şirkin saptanması ve sonra git gide mabudların, yaratıcıların ve tanrıların sayılarının azalması ve böylece sonunda tek bir tanrıya ulaşmamız doğrudur. Fakat daha fazla dikkat göstererek konu üzerinde kılı kırk yararcasına düşünür ve daha dakik çözümlemeler yaparsak ve bilginlerin genel yargılarının etkisi altında -ki daha çok 18. yy.dan başlayarak yaygınlaşmıştır- kalmayarak korkusuzca içtihatta bulunursak bütün şirk dinlerinin altında, tevhidin gizli bulunduğunu görürüz. Buysa tevhidin ilk düşünce olduğunu ve şirkin sonraki ve ikincil bir görünüm ve olgu olduğunu göstermektedir. Ayrıca, şirk biçimindeki bu sonraki görünümlerin kendilerini, tek tanrının ya da tevhid düşüncesinin oluşturduğu temel görünüme yamamaya çaba harcadıkları da görülmektedir. Çünkü eski dinî görüşte tevhid ve şirk, birbiriyle maniatu'l-cem [bir araya gelmeye engel] değildir.

Bu inancı kanıtlamak için, bir sürü örnekler ve deliller verilebilirse de fırsat olmadığı için bedevi dinlerle ileri dinlerden birkaç örnek vermekle yetiniyorum.

Dünü dünlük bir görüşle, bugünü de bugünlük bir görüşle tanımak gerekir.

Şunu defalarca söyledim; "Geçmişle ilgili, başka hava ve çevreye ait konuları bugünün gözüyle görmemeliyiz; tersine her şeyi kendi çevre ve havasında ve zamanının gözüyle görüp çözümlemeliyiz."

İslam-Şinasi'de söyledim; Bugünün gözüyle çok eşliliğe, peygamberlerin çok evliliğine bakarsak ve bugünün iktisadî ve toplumsal düzeninde, bugünün medeniyetinde -ki asalet toplumundur, kadın ve erkek hakları, iktisadî ve toplumsal eşitlik söz konusudur, birey iktisadî bağımsızlığa ulaşmaktadır- ele alırsak, kadının aşağılanışı olarak görünür, ahlakî ve insanî sapma sayılır.

Fakat aynı olgu [çok eşlilik] başka bir toplumsal düzende, başka bir tarihsel aşamada başka bir anlam taşımaktadır ve tam anlamıyla, bireydeki ahlakî yönelişin ve insanî duygunun tecellisidir. Bugün kadının aşağılanması biçiminde söz konusu olan aynı etken, geçmişte kadının en büyük korunuşu olarak görünüm kazanmıştır [bak. *İslam-Şinasi*, Peygamber'in Gözünde ve Gönlünde Kadın Konusu].

Tek bir olgu, çeşitli zamanlarda, mekânlarda ve tarihsel aşamalarda farklı anlamlar almaktadır. Örneğin sakal tıraş etmek, kırk elli yıl önce -mü'minler arasında/bugün de- günah sayılıyordu. Bugünse sakal bırakmak olağan dışılık ve sapma olarak görülür. Yine şimdi, Kuzey Amerika'da sakal bırakan biri, Vietnam Savaşı'na, sermayedarlığa, burjuvazi hayatına ve sermayedarlığın yeni medeniyetine karşı olduğunu ilan etmektedir bu yolla. Bunun anlamı, manevi ve insanî bir eğilim taşımasıdır [sapma olup olmadığını bir yana bırakalım]. Oysa aynı sakal bırakma işi, başka bir çevrede başka bir anlam taşımaktadır.

Toplumsal ilişkilerin, toplumsal ahlak geleneklerinin de -ölümsüz ahlakî değerlerin değil-göreceli olduklarını ve bunları anlamak için, değer kazanmanın ve toplumsal düzenin temelini anlamak -ki olgular o düzende ortaya çıkmışlardır- ve buna dayanarak çözümleme yapmak gerektiğini biliyorsunuz. Bugünün görüşüne dayanarak dünün meselesini anlamak olanaksızdır.

Tevhidin, şirkin çatışığı olduğu yolundaki yeni görüşü İslam bize vermiştir. Fakat bu inanç da genelin zihninde değil, İslam mantık ve tevhidine karşı aydın bir bilinç taşıyan ve İslam'ın tevhidî görüşünde şirk ve tevhidin birbirlerinin çatışığı olduğunu ve bir araya gelemeyeceklerini bilen kimselerin zihninde bulunmaktadır. Eğer ben şu nesnede özsel, gizemli ve gaybî bir etki bulunduğuna ve bana olumlu ya da olumsuz etkisi olduğuna ya da kişilerden kimilerinde benim yazgıma olumlu ya da olumsuz etkisi bulunan maddi ya da manevi bir güç bulunduğuna veya nesnelerden, kimilerinde insanlara iyi ya da kötü etkide bulunan ve kimilerini kutsayıp kimilerini yok eden ya da uğursuzluğa düşüren gizemli özel ruhlar ve güçler bulunduğuna inanırsam müşrik olurum. Çünkü manacılık şirktir. Hatta bir kişiyle ilgili en küçük övgü - tapınma değil- şirktir. Tevhid meselesi bu kadar hassastır. Bu yüzden şirkle bir araya gelmesi olanaksızdır.

Fakat sıradan insanın zihninde şirk ve tevhidi montaj olmuştur ve bir dizge durumuna gelmiştir ki Allah ya da tevhidî düşünce, güneş biçiminde bu dizgenin merkezini oluşturur; şirk ya da tapınılabilir çeşitli tanrılar, güçler ve kişiler, bu güneşin çevresinde yıldızlar ve uydular biçimde dönmektedirler. Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında şirk ve tevhidi birbirine karıştırmış ve karıştırmakta olan birçok kimse bulunmaktadır. Hatta büyük müneccimler ve filozoflar -asil İslamî görüş ve algıları bulunanlar hariç- her felekte bir güç, bir yıldız ve bir akıl bulunduğuna ve bunların bizde ve dünyanın idaresinde etkileri bulunduğuna, uzaklaşıp yakınlaşmalarında birey olarak bizlerin yazgısında neden-sonuç etkisi yarattıklarına inanmaktaydılar. Bugün de nesneleri ve kişilerle bir tür şirke bulanmış ilişkiyle -ki İslamî tevhid bakımından anlaşılır değildir, ama onlar için tevhidle bir çelişkisi yoktur- tam olarak manacı ya da puta tapar ya da kişiye tapar gibi davranan çok kimse bulunmaktadır. Son derece yüceltme, saygı ve kutsamayla onlardan bereket, güç, şifa, kudret, izzet, afiyet, gelecek, cennet, servet beklemekte ve kötülüğü defedip iyiliği getirmelerini dilemektedirler. Bunların dillerinden düşmeyen vird ise "La havle vela kuvvete illa billâh"tır. Ve bilmiyorlar, dillerine doladıkları şeyin ne ilginç bir devrim sloganı olduğunu. Bilmiyoruz, bizim en büyük, en güçlü, en devrimci İslamî ve Şii düşünce ve sloganlarımız nasıl oldu da mezarlığa yollandılar, şehirden kabristana göç ettiler? Kur'an, mezarlığa götürüldü, dua kitabı eve getirildi. Bugün değerli olan her şeyi kabristanlardan toplamalıyız; "İlla ilellahil masir" ve "İnna lilah ve inna ileyhi raciun." Bunlardan olup her ikisini de kabristanda öğrendik, ama hayatta, insanların davranışlarında, top-

lumumuzun toplumsal, iktisadî ve siyasi ilişkilerinde bir anlamları yoktur, sadece ölüm dünyasına özgüdür. "La havle..." diyenlerse havle ve kuvvete her kişi ve her nesne için inanmaktadırlar. Çünkü herkes ve her şey için bir övgü okumaktadırlar. Tıpkı, bütün ömründe bir kaside yazıp memduhun yerini boş bırakan ve kim gelirse boş yeri onun adıyla dolduran ve ister devlet adamı olsun, ister iktisat adamı, ister ruhanî olsun herkesi memduhu yapan hemşerimiz gibi. Toplum erbabına hamd-u senada bulunmak onun mesleğiydi ve "elhamdülillahi rabbil âlemin" ise dilinin virdiydi. Buna gerçekten inanıyordu. Bunun tevhidin şiarı, onunsa şirk işi olduğunu bilmiyordu. Şirk ve tevhidi montaj edenler de böyledirler. Şu farkla ki bunlardan avam olanların yorumlama güçleri yoktur ve her olgu için bir tanrı olduğunu söylerler ve tevhide de inanırlar. Avam olmayanlarıysa şirki, tevhidî olarak yorumlarlar. Her şeyin Allah'ın elinde olduğunu, ama her biri özel bir alanda uzman olan ve bir bakıma işin içinde olan daha ufak tanrıların bulunduğunu söylerler. Fakat her iki grup da müşriktir. Şu farkla ki şirk dinlerinin altında tevhid gizlidir ve bu dinlerin tevhidinin altındaysa şirk.

Burada, din toplumbiliminden söz etmekte olduğumu ve tevhidden muradımın tarih ve toplumdaki tevhid olduğunu, kitapta ve gerçekte var olan tevhid olmadığını, Kur'an'ın, *Muhammed*'in ve Ali'nin sözünü ettiği tevhidin burada konumuzun dışında olduğunu söylemeliyim. Şu anda benim için tevhid, toplumda ve tarihtedir ki önemlidir ve hep önemli olmuştur. Açıktır ki Gandhi, Tagor ve Radha Krişnan gibi insanlar, sadece ineğe tapar olmayıp dini, öyle bir yücelikte anlamaktadırlar -Radha Krişnan gibi- ki Allah'a kulluk eden ben bile o makama erişemem. *Budha* heykeline tapınan büyük Budist hâkimler, onun asaleti olmadığını ve *vürud* amacıyla değil, *reca* amacıyla ona secde ettiklerini bilmektedirler. Gandhi de ineğin kutsanmasını, insan ile hayvan arasındaki kutsal bağın ve barışın remzi ve insanla doğanın akrabalığının göstergesi diye yorumlamaktadır. Ama Budha heykelini karşılarına koyan, ona secde eden ve ineği kutsayan Hindistan insanları putperesttirler. Onların putperest olmaları, *Budha* mezhebini velayetlerinde bulunduran ve yükümlülükleri halkın düşüncelerini aydınlatmak olan kimselerin günahıdır. Avam hiçbir şeyin sorumlusu değildir. Avamı ezen kişi, kendisini temize çıkarmak istemektedir. Yoksa ya halka söylememiştir ya da söylemişse bile gerçek yükümlülük ve sorumluluğun gerektirdiği gibi arka çıkmamış, her şeyiyle hurafe ve batılla savaşmamış, cehaletle iyi geçinmiş ve hurafelere dinî açıklamalar, şer'i yorumlar getirmiştir.

Tevhidin bütün şirk dinlerinin içinde bulunduğunu söylemiştim. Bu inancın ispatında Avesta, son derece dakik bir örnektir. Avesta'nın en eski bölümünün Gatalar olduğunu ve geri kalan bölümlerin, Eşkaniler ve Sasaniler döneminde derlenmiş ve derleyicilerin katıştırmalarından da nasipsiz kalma-

mış olan virdlerden, zikirlerden, dualardan, efsanelerden, çevirilerden ve tefsirlerden oluştuklarını biliyoruz.

Avesta'yı incelediğimizde Gatalar [ya da Gathalar] da, Avesta'nın en eski ve en asil bölümünde Ahuramazda tek tanrı olup Ehrimen [Şeytan] in, kötülük ve iyiliğin, geceyle gündüzün, hastalık ve sağlığın, ölüm ve hayatın yaratıcısıdır ve bütün mevsimleri, soğuk ve sıcak rüzgârları verendir.

Gatalarda Ahuramazda tek tanrıdır; Zerdüşt ise bir muvahhiddir. Fakat Gatalar'dan ayrıldıkça, Zerdüşt'ün zamanından uzaklaştıkça ve Avesta'yı sayfa sayfa çevirdikçe tevhid zayıflamakta, Ahuramazda'nın güçleri azalmakta, böylece yavaş yavaş Ehrimen, Ahuramazda'nın yanında yerleşmekte ve bağımsız bir zat, asil bir cevher gibi, Ahuramazda'nın dengi olarak onun rakibi haline gelmektedir.

Avesta'nın en eski bölümü olan Gatalarda şirkten bir haberin bulunmadığını, Ahuramazda'nın tek tanrı olduğunu, ama sonraki bölümlerde -ki yüzyıllarca sonra oluşmuşlardır- şirkin belirdiğini, sonra tanrıların hesabını çeteleyle yapmamız gereken bir yere ulaştığımızı görüyoruz.

En eski dinî Hint metinlerinde -Upanişadlar, Veda, Rig Veda gibi en eski Hint efsanelerinde- Krişna, tek tanrıdır ve şöyle söyler; "Dünyanın her yerinde herhangi bir insan her kime tapındıysa bana tapınmıştır; tanrısına ne ad verirse versin beni çağırmıştır."

İlk Hint dinini tanrıyı ne ölçüde tek bildiğini ve tevhidi nasıl bir varlık düzeyinde ve geniş bir dünya görüşünde nasıl bir mutlak sınırda algıladığını görüyoruz. Fakat zamanın geçmesiyle -bin, bin beş yüz yıl sonra- *Budha*'nın en büyük devrimsel yükümlülüğü, birçok tanrıyla savaşım olmaktadır. O, şöyle haykırmaktadır; "İnsanlar, yeri ve göğü tıka basa doldurmuş bulunan bunca taunların baskı yükü altında kurban oldular." Hint şairlerinden biri de şöyle der; "Tanrıların sayısı, insanların sayısını geçti." Sonra iş öyle bir yere varır ki doğubilimcilerden biri -ki tanınmış bir Hindulogdur- bir kitap hazırlar, tanrı adları dizini olarak; öyle ki eğer Hint ileri gelenlerinin, bilginlerinin ve tarihçilerinin adlarını kapsayan bir dizin hazırlasak o kitabın onda biri bile olmaz.

TANRILARIN YARATICISI KRONİ [CHRON]

Yunan'da -ki en ileri şirk yuvasıdır- Zeus tanrılar tanrısıdır ve çevresinde öteki tanrılar, tür Rableri bulunmakta olup her biri dünyadaki bir gücün ve gerçekliğin sembolüdür.

Örneğin, Promete, bilinç ve insan severlik tanrısıdır. Venüs, güzellik tanrısı, Herkül ise güç ve cesaret tanrısıdır.

Burada, ilkönce Zeus'un bulunduğunu ve sonra öteki tanrıların işin içine girdiklerini değil, tüm bunların, destanlara ve mitoslara az girmiş ve az vasfedilmiş bir tanrıdan doğmuş olduklarını söylemek istiyorum. Homer, destanının başlarında onu anmakta ama sonra unutmaktadır. Bu tanrının adı

Kron'dur. Yunan mitolojisinde yapılan az bir betimlemeye göre neyin nesi olduğu, nasıl geldiği, ne delille ilk onun olduğu, sonra ötekilerin geldiği ve önce tevhidin, sonraysa şirkin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Kron, Zeus'un anası ve Zeus ile öteki tanrıların yaratıcısıdır. Yani tanrılar tanrısı Zeus da Kron'un çocuğudur.

Kron [Chron], çeşitli dillerde ve telaffuzlarda farklılık gösterir. Fransızcada *Kron* şeklinde, İtalyancada *Çron* şeklinde telaffuz edilir. Eski İran dilindeyse *Heron* ya da *Harin*'dir. Arapçası da aynı olup daha sonra *Dehr* olmuştur. Nehcü'l Belağa'da Dehr, *bir ilah adı* denilmektedir.

Yunan Mitolojisi kitabında -ki bir dilbilimci tarafından yazılmış olup son derece değerlidir- Yunan tanrılarının kelime kökleri verilmiştir. İşte orada tanrılar tanrısı Zeus'u Kron'un oğlu olarak kabul etmekte. Kron'dan önce hiçbir şeyin olmadığını, olamayacağını ve Kron'un zaman olduğunu söylemektedir.

Yunan, Hint ve Çin vb. efsanelerinde o derece bir felsefe ve gerçek gizlidir ki birçok felsefî ve edebî kitaplardan Veda, Avesta, Tevrat, İncil -öyle ki bugün de bizim elimizdedir- gibi dünyanın kimi dinî kitaplarında bile bu denli güçlü değildir. Bu durum, bunların başka kaynaklardan kaynaklanmış olmaları gerektiğini, yoksa dört bin, beş bin yıl öncesinin bedevi insanının bu dereceye değin Promete'yi ya da şu Kron felsefesini yaratamayacağını göstermektedir.

Arap dili ve edebiyatında dehr [ve onun etkisiyle de Fars dili ve edebiyatında *rüzgar* -zaman-] zaman tanrısı Kron'un [Chron'un çeşitli telaffuzlarıyla] verdiği anlamı vermektedir. Edebiyatımızda 'dehr'e bunca saldırıldığını ve felsefemizin her şeyi zamanın boynuna yüklediğini görüyoruz; zamandan kastımızın işte bu *Kron* olduğu ortadadır. Yoksa şu anda zihnimizde bulunan zaman kavramıyla ilgisi yoktur. Tanrı'ya söylemeye utandıklarını 'dehr'e söylemekteydiler; dehr burada tanrı anlamındadır.

Tüm bunlar, sayısız Yunan tanrılarının -ki Zeus onların en büyüğüdür ve hepsini tasallutu altına alıp yönetmektedir- Panteon'unun ötesinde [Panteon, bütün tanrıların bir araya geldiği tapınaktır.] Zeus'un, Promete'nin [Zeus'un düşmanı] Ahuramazda'nın, Krişna'nın, Agamennon'un ve Laokon'un yaratıcısı olan bir yaratıcının bulunduğunu ve Kron adıyla anıldığını göstermektedir.

Bu tasavvurdan ve tasvirden, ilk önce Kron'un bulunduğu ve sonra da öteki tanrıların ondan doğdukları anlaşılmaktadır. Yunanlıların aklî tasavvurlarında ve dinî inançlarında da böyledir. Yani önce Kron vardı ve başkası yoktu. Sonradan tarihte öteki tanrılar ortaya çıktılar.

Zeus -ki dünyanın ve bütün doğanın tanrısıdır ve bütün tanrılara ve doğaya egemendir- Yunan efsanelerine ve Homer'in rivayetlerine göre Girit Adası'ndan Yunan'a gelmiştir. Zalimdi ve insan karşıtıydı; Yunan'ın ve Yunan görkeminin düşmanıydı ve oldukça kötü, gaddar ve cabbardı. İşte bu dönemde Promete -insanların ve Yunanlıların dostu- yi zincire vurmuştu. Zeus'un yap-

tıklarından dolayı Yunan tanrılarının kalpleri kan ağlamıştı. Fakat yavaş yavaş yumuşar ve Zeus halkla uyuşur, insanla dost olur ve Promete'yi -ki insanın sembolüdür- bağışlar.

Bu, Zeus'un sonradan olmuş bir görüngü olduğunu göstermektedir. Varlık kazanan bir yokluktur. Zeus'un Yunan'da olmadığı dönemde insanların onsuz rahat, mutluluk ve huzur içinde yaşadıkları görülmektedir. Yunanlıların uğradığı bir bahtsızlık ve uğursuzluk nedeniyle, bir dış güç, Zeus'u bir fatih adıyla Girit adasından Yunan'a getirmiş ve Yunan halkına musallat etmiştir.

GİRİT; ŞİRKİN GÜZERGÂHI

Girit, Yunanistan ile Maveraünnehr arasında bir adadadır. Bu ada, güç ve medeniyeti Maveraünnehr'den, üç bin yıl önce ya da dört bin yıl önce Yunan'a sokan bir araç konumundadır. Yani Maveraünnehr'de bulunan tanrılar, güçler, medeniyet, eserler, toplumsal ve iktisadî düzen Girit adasına gelir; Giritlilerle temasları bulunan Yunan halkı da bu eserleri iktibas eder. Böylece Yunan, Maveraünnehr'in egemen düzen ve gücünün tasallutu altına girer.

Bu durumda, Zeus'un Girit'ten Yunan'a hareketi, Zeus'tan önce Yunanlıların huzur ve güven içinde yaşıyor olmaları, Zeus'un dışardan, bu ada [Girit]dan Yunan'a gelen bir yabancı olması, önceleri Promete'nin -Yunan halkının ve insanın sembolü- düşmanı olması, onu zincire vurması, fakat yavaş yavaş halka alışması ve halkın ona alışması, yönetimine boyun eğmesi ve Promete'nin Zeus'un rahmet ve lütfuyla kurtulması vs. tüm bunlar, göstermektedir ki, birincisi; Şirkin tezahürü olarak Zeus, dışarıdan gelmiştir ve tarih olarak sonraları ortaya çıkmıştır. İkincisi; Kron, eski tanrıdır ve Zeus, ondan sonra gelmiştir. Üçüncüsü; Şirkten önce, Zeus fenomeninden önce halk huzur, güven ve eşitlik içinde yaşamaktaydılar. Sonraları mutsuzluğa, uğursuzluğa, savaşa ve kasavete düştüler. Dördüncüsü; Kron'un dini, insanların diniydi; Zeus'un diniyse halk karşıtı, insan karşıtı bir dindi ve herkes bu dinden dolayı sıkıntı içinde yaşıyordu. Son olarak; Yeni egemen düzen, Zeus adına, Yunan halkına bindirilir ve Yunan halkı yavaş yavaş, onca pisliğine, kasavetine, egemenliğine ve tahakkümüne karşın bu düzenle uyuşur, uyumlu duruma gelir ve yeni kalıba girer.

ZEUS; TANRILARIN AKIN ETMELERİNİN BAŞLAMASI

Zeus, şirkin tezahürüdür. Onunla birlikte tanrılar yığını Yunan'a doluşur. Şems, Ba'l, Iştâr vs. Maveraünnehr tanrılarıdır.

Maveraünnehr'de de nasıl şirkin gelip tevhidi yuttuğunu gösteren ilginç hikâyeler vardır. Sonra bu hikâye, bütün milletlerin efsanelerinde yinelenir. Maveraünnehr'de Ba'l, Babil'in büyük tanrısıdır. Şems, dünyanın büyük tanrısı olup güneşte oturmaktadır. Arapçada güneşe *şems* denilmesi mazrufun zarfa itlakıdır; yani tanrının adının tanrının mekânına itlakıdır. Çeşitli yıldızlarda

başka tanrılar [Zühal, müşteri vb.] bu yıldızlarda yaşayan ve Şems'in -büyük tanrının- etkisi altındaki tanrılar idi.

Bu, Mevaraünnehr'in şirk düzenidir. Buradan, tevhidin şirke dönüştüğü dönemin, toplumsal tevhid düzeninin, toplumsal şirk düzenine dönüştüğü dönem olduğu anlaşılmaktadır. Bütün dinlerin, kendi efsanelerinde söyledikleri gibi toplumsal tevhidî düzen dönemi, insanların huzur ve mutluluk içinde yaşadıkları dönemdir. Sonra ise insanlar, bahtsızlığa, uğursuzluğa ve perişanlığa uğramaktadırlar.

Uzak geçmişte mutluluktan mutsuzluğa geçiş dönemi ve Dehr'den Zeus'un dinine geçiş dönemi, tevhidin şirke dönüşümünün insanlık tarihinde eşitlik düzeninin eşitsizlik, parçalanma ve fırkalaşma düzenine dönüşümü olduğunu göstermektedir. Tarihte insanlar arasında tahakküm, aldatma, tefrika ve zıtların yorumlanışma dayanma yoluyla toplumsal düzen bu şekle gelirse, tevhid de dinde böyle bir şekil alır.

TEVHİD; TARİHİN BAŞLANGICI

Tarihte de böyledir, yani önce sınıfsal tevhid vardır, sonra da sınıfsal şirk. *Durkheim*, geçmiş tarihte, ilkel toplumların, tek bir gövde halinde bulunduğunu, her kabilenin, her toplumun bir birey olduğunu, bir ruh taşıdığını söylemektedir.

İlkel toplumlarda [eski kabilelerde ve taifelerde] 'ben' yoktu, 'biz' vardı. Bugün de uzak noktalarda bir köyde bulunan eski tip ailelerde, bir aile tek bir kişidir ortak vicdanı bulunmaktadır.

Dinî düzeni, fikrî ve itikadî dünya görüşünü de toplumsal düzene ve toplum görüşüne bağımlı tasavvur edersek şu sonuca ulaşırız; Toplumbilimsel çözümleme esasınca da, geçmiş toplumsal ruh ve toplumsal düzenle uyumlu olan tevhiddir; bedevi ve vahşi kabileler düzeninde tevhid totem biçimine dönüşür. Totemcilik, bir tür bozulmuş tevhid olup çekimde ve duyguda tevhid olmakla birlikte dış görünüşte ve özsel seçimde oldukça geri bir putperestliktir. Şu ikisini de birbirinden ayırmak gerek; Totemi ölçüt olarak almıştır ama kabilesinin tek toteminde tapındığı kavram tek tanrıdır. *Durkheim*, buna sosyalizm adını vermektedir. [Sosyalizmin, zihnimizde taşıdığı, üretimin ve üretim araçlarının bireyin değil, toplumun elinde olduğu şeklindeki kavramın tersine]. O şöyle demektedir; "Eski toplumda -ister aile olsun ister köy, ister kabile ve il olsun- *toplu ruh* esastır; aile ve topluma individüalizmin [bireyin asaleti, bireycilik ve bireysellik] egemen olduğu, her ailede beş bireyin, örneğin beş ben'in bulunduğu ve her birinin hepsinden ayrı olduğu, mutlulukların, programların, ilgilerin, düşüncelerin ve inançların ayrılık ve bağımsızlık taşıdıkları ve hiçbirinin kendisini bir başkasının kopyası olarak görmediği bugünün tersine. Fakat eski ailede toplumda ve kabilede tek 'ben' bulunmaktadır ki toplumun kendisidir. Bu sosyalizm demektir, o ise individüalizm.

Niçin toplu ruhun vahdeti? İlkel toplumlarda bireysel mülkiyet, sınıf, soy ve aile ayrılığı bulunmadığından ve iktisadî eşitlik söz konusu olduğundan, herkes bir olduğundan, bireyler 'biz' toplu ruhunda eridiklerinden, *totem* şeklinde görünüm kazanan tek ruh bulunuyordu.

TOTEMCİLİK; BEDEVİ TEVHİD

Mabud'un tek olduğu totem bedevi tevhid açıkça görülmektedir. *Durkheim* ve Muller, şöyle demektedirler; "Bütün vahşi ve bedevi dinlerin ilk şekli totemciliktir." Ben de bu inancı benimsiyorum. Bu nedenle bedevi şekil ve görünümlü tevhidin, dinin ve tek tanrıcılığın ilk şekli olduğunu, mabudunun hayvan ya da bitki veya bir nesne olmasının onun bedeviliğiyle ve düşünsel geriliğiyle ilgili olduğunu söylüyorum. "Tevhidi anlamak için filozofvari bir zihin taşımak ve mantık bakımından ileri bir âlim olmak gerekir." diyen Hume gibi kimselerin tersine, bedevi insanın, özgür ilkel yaratılışında, yaratılışsal ve doğal biçimde tevhidî eğilim taşıdığını söylüyorum. Sonra, zamanın geçmesiyle toplumun biz'i birkaç ben'e dönüşür ve toplum birkaç sınıfa, sınıf birkaç kesime ve kesim de birkaç bölüme ve gruba ayrılırlar. Tek tanrıysa birkaç tanrıya dönüşür. Her bir tanrının buyruğu altında birkaç tanrıça bulunur. Gökte, dünyada, fizik ötesinde ve insanın zihninde bir Panteon oluşur, tanrılar bir manzume haline gelirler; büyük tanrı ortadadır, küçük tanrılarsa onun çevresinde dönüp dururlar. İşte bu çok tanrılı dünya görüşü, tam olarak, sonraki bozulmuş toplumsal düzenden kopya edilmiştir.

İKİCİLİK; HAYRIN VE ŞERRİN YORUMU

Yeryüzünde 'biz', hâkim ve mahkûm, efendi ve köle, ağa ve uşak, aşağı ve üstün, varsıl ve yoksul, patron ve serf diye bölünürken gökte de tek Tanrı, hayır ve şer tanrısı olmak üzere ikiye bölünür. Toplumda ortaya çıkan hayrın ve şerrin yorumlanışında ikicilik ve seneviyet varlık kazanmıştır.

ÜÇLEME

Sonra egemen sınıf, tarih boyunca, tek malik, tek efendi olan, parası ve gücü bulunan tek güç durumundayken halkın gelişmesi, bilimin gelişmesi, anlatımın gelişmesi, aldatmanın gelişmesi, nifakın gelişmesi, üçkâğıtçılığın gelişmesi, tekniğin gelişmesi, gerileme ve uyuşturma dininin gelişmesi nedeniyle üç boyutlu oldu ve efendi olan, elinde kırbacı bulunan ve başka bir şeyi olmayan egemen güç, gelişerek üç çehre altında halkı alt etti; Bir çehre, iktisadî gücün tezahürü oldu; bir çehre siyasî gücün tezahürü haline geldi; başka bir çehre dinî gücün tezahürü şeklini aldı. İnsanların yaratılışsal duyguları tanrıya tapınmaktı. Üniforma, özel ayrıcalıklar ve özsel yorum kazanmış olan aracılar üniforma buldu kendine. Bu aracılar, öz, hukuk, konum ve rol bakımından halktan ayrılarak halka egemenliği Tanrının temsilcisi sıfatıyla elde ettiler. Ya-

ratılışsal ve insanî bir sürükleniş biçiminde sürekli olarak güneşe yönelen bir zerre gibi Tanrı'ya doğru sürüklenen ve aşk besleyen halk, bu aracılara tutsak oldu. Sadece kırbaçlama diliyle köleyle konuşan kişi, konuşmasını ve davranışını geliştirdi. Din ise -ki toplum ve bireyin yaratılışında, vicdanında ve derinliğinde büyük bir toplumsal güçtü- bu sınıftan bir grubun elinde bir yorum aracı durumuna geldi.

Bundan önce kırbaç vuran kişi, eğitme işini de üzerine aldı ve soysuz, vahşi ve yabani köleleri, soylu, uysal ve medeni yapmaya koyuldu. Böylece üç işi bir arada yapıyordu. Yavaş yavaş her şeyin gelişmesiyle tek sınıf, üçlü tek sınıf şeklini aldı. Sonra ise, iki boyutlu, iki sınıflı düzenin açıklayıcısı durumunda bulunan şirk tanrısı, üçlü biçimde görünüm kazandı ve üç çehreli oldu.

YARATICI DEĞİL, TANRI

Sayıları birden çok olan bu tanrılar, yaratıcı değildirler. Bu inancı sabit kılan en sağlam delillerden biri şudur; "Başlangıçta tek yaratıcı bulunmakta olup, sonradan tanrılar ortaya çıkmışlardır." Bu ayrı ayrı, sayılı tanrılar ve mabudlara *rab* adı verilmektedir; Farsçada da Hodavendigar, Yaratıcı'ya yani Halik'a gelince; o, dünyanın insanın ve varlıkların yaratıcısıdır. Tarihte tanrılık savında bulunan ve Kur'an ve İslam'ın müşrik bildiği kimseler ise yaratıcılık savında bulunmadılar ve biz yaratıcıyız, insanı yarattık, demediler. Firavun bizden çok daha dindardı. *Musa* ortaya çıktığında halkı şöyle korkuttu; *Musa* dininizi elinizden alıyor, sizi dinsiz yapıyor. Tanrılar bize ve size gazaplanacaklar; Mısır yok olacak. Bugün bile, Firavun'un tarihi, dini, mezhebi, tapınması ve mabudları birer birer ve dakik olarak dinler tarihinde belirgindirler. Firavun hikâyesi söyledikleri gibi sadece bir efsane değildir. Tarih onu tanımakta ve ondan söz etmektedir; o, dindardı, tapıcıydı. Fizik ötesine inanıyordu, tanrılara tapınıyordu. Fakat tanrılık savında bulunurken şöyle demiştir; 'Ene Rabbikum illa ala'. Yoksa 'Ene halikakum illa ala' dememiştir. Yani demiştir ki ben sizin büyük efendinizim; efendilerinizin efendisiyim ve hayatınızın ve halklarınızın yazgısı benim elimdedir.

Dolayısıyla şirk, yaratma ve yaratıcılıkta değil, rububiyette gelişmiştir [bu konu önemlidir].Tanrılar, hiçbir zaman yaratıcı olarak çoğalmamışlardır büyük yaratıcının yanı başında. Tersine, rab, rabbu'l-erbab rabbu'l-envas ve rabbu'n-nas olarak büyük yaratıcının çevresinde çoğalmışlardır. Çünkü tarihte tanrı, yeryüzü tanrıları ve halk tanrıları oluşmakta, çoğalmakta ve çeşitlenmektedirler. Gökte de, rab ve tanrı biçiminde çoğalmaktadırlar.

Şirk tanrılarından hiçbirinin adı, yaratıcı anlamına gelmez; hepsi baba, sahip, sultan, üstün, müstebit, mütekebbir, egemen, muktedir, mazhar vb. anlamlarına gelir. Bu, şirk tanrılarının şirk rablerinin tecellisi olduklarını göstermektedir. Onlar gökte, yeryüzünde ve halkla ilişkide bu vesileyle çoğalıp, yorum kazanan yeryüzü tanrılarının birer ışığı ve yansımasıdırlar. İşte burada

İbrahim'in tevhidî anlamını bulmaktadır. Çünkü eğer *İbrahim* baltayı eline alıp putları kırıyorsa bu, cahil bir grubun yanlış yere mabud olarak benimsedikleri birkaç heykeli kırıyor anlamında değildir. Tersine, gürzüyle insana, maneviyata, ruha, tarihe, insanlığa ve kitleye egemen olan toplumsal altyapıyı yıkmak istemektedir. Bunlar -putlar- o düzenin sembol ve göstergeleridirler. Bu gürz ise diridir, varis istemektedir; tarihsel bir olay olarak değil, toplumsal bir gerçek olarak hep sürmektedir ve sürecektir.

Tek 'biz' toplumunun hâkim ve mahkûm diye iki sınıfa ayrıldığı ve tek insanın [*Âdem*] aşağı ve üstün, efendi ve köle [ben ve sen] diye ikiye ayrıldığı tarihin başında ikicilik ya da hayır ve şer tanrılarının oluşturduğu iki tanrıcılık ortaya çıktı. Bu dinde tek bir güç olan egemen sınıf [Kâbil], ilerlemenin etkisiyle, üç boyutlu duruma geldi; Güç, para ve ruh; sermayedarlardan, yöneticilerden ve ruhanilerden oluşan üç sınıf. Tek tanrı da üç çehre kazandı; Baba, oğul ve kutsal ruh.

İlginçtir ki Kur'an küçük bir sureyle son bulmaktadır; Hem de istiaz [Allah'a sığınma] suresi adıyla. Hem de Peygamber'in Allah emriyle sığınması; Kur'an'ın sonunda. Anlatım biçimi oldukça anlamlıdır; Allah, Nas [Halk kitlesi] ile tamlama oluşturmuştur ve bu üç kez yinelenmiştir. Her defasında Allah, kendi zatına özgü bir sıfat ve güçle nitelenmiştir.

"Kul e'uzu bi rabbi'n-nas, meliki'n-nas, ilahi'n-nas". Birinci ayette; Halkın efendileri sınıfından halk kitlesine egemen olan efendi gücü olumsuzlanmaktadır. İkinci ayette; Halkın yöneticisi olan sınıfın *mülukiyet* [malik olma] gücü, üçüncü ayette; İslam dışı mezhepte ilahî bir öz, maverai ve görsel bir yapı taşıyan ruhaniler sınıfının ulûhiyet gücü olumsuzlanmaktadır. Bu üç gücün Allah'a özgü kılınması, halka egemen olan üç sınıfın ya da bireylerin böylesi güçlere sahip olduklarını ileri sürmelerinin tanrılık iddiası olduğu ve bunu kabul etmenin de Allah'tan başkasına tapınmak olduğu anlamındadır. İslam, sürekli olarak "Hüküm ancak Allah'ındır" "Din tümüyle Allah'ın olur." ve "Mal Allah'ındır" diye yinelemekle İbrahimî tevhidin baltasını halka egemen olan sınıf şirkine ve üçlemeye, yani siyasi istibdada, iktisadî istismara ve dinî eşekleştirmeye indirmeye çalışmaktadır. İnsanların dinî hidayetinin de yalnızca Allah'ın elinde olduğunu, Peygamber'in bile bu işte bir rolü olmadığını, onun işinin sadece mesajı bildirmek olduğunu yinelemesi, kimi zaman Peygamber'in manevi hidayete, halkı doğru yola, kulluğa ve dine inanmaya yöneltmek için kendini zorluğa atmasını, sıkıntı çekmesini ve bitkinleşmesini, sen başkalarının küfründen, dininden, sapıklığından ve hidayetinden sorumlu değilsin; Allah kimi dilerse yola getirir, kimi dilerse sapıklıkta bırakır, "Bil ki sen sadece bir uyarıcısın." [İnnema ente müzekkir] diye eleştirmektedir. "Peygamber'in işi sadece tebliğdir" [Ma ale'r-Resul ille'l-belağ]. Burada İslam, insanlık tarihinde Tanrı'nın ya da tanrıların temsilcisi sıfatıyla ve din, ahlak ve halkın hidayeti adına kendilerine özel haklar, seçkin toplumsal mekân kazandıran, kendilerini

hatta insanüstü bir kişilik ve soy, ilahi bir ruh ve nur taşıyıcısı durumuna getiren, ilahi bir doğaları bulunduğunu sayan, halkın hidayetinin sorumlusu, yerle göğün iletişimini sağlayıcı, Tanrı ve insanlar arasında bir aracı olduklarını ileri süren ve bu yolla halkın duygu, düşünce ve iradesine zincir vuran; hepsini *dinî istibdat*[48] rejimine tutsak kılan, dinin gerçeğini çıkarları doğrultusunda saptıran, kendi sanılarını Allah'ın kitabına [Kur'an'a] nispet eden, halkı kendilerine tapınmaya, kendi buyruklarını körü körüne taklit etmeye zorlayan ve çoğunlukla üst seviyedeki iki komşusuyla, kendilerini "meliki'n-nas" ve "rabbi'n-nas" olarak bilen baskı ve sermaye sınıfıyla birlik olan sınıfsal rolü ortadan kaldırmaya çabalamaktadır.

Tanrıyla kul arasında doğrudan ve aralıksız bir ilişkiyi gerçekleştirmekle, böylesi egemen güçlerin sınıfsal resmiyetini olumsuzlayan ve halkın gerçek anlamda bilinçlenmesinin, özgürlüğünün, seçme yeteneğinin ve hidayetinin yolu üzerindeki bu büyük engelleri ortadan kaldıran İslam'ın yaptığı sadece din âleminde değil, kültür, bilim ve düşünce tarihinde de en büyük devrimci eylemdir. Akıl ve bilgi üzerinde egemen bir güç, hareketin, ilerlemenin gerçeği bulmanın ayağında tutsaklık bağı durumundaki ruhani yerine âlim'i oturtmaktadır; *İslam-Şinasi*'de söylediğim gibi bu, toplum için zorunlu, bilinç verici ve uyandırıcı gereksinimdir; dinî görüşün yetkinleşmesinde, İslam bilgisinin yayılmasında önemli bir etkendir. Yola ışık tutan, hakikatin müçtehidini arayan, cehalet ve sapmayı yerle bir eden bir gereksinimdir.

Bu küçük surede bunca tekrar niçindir? "Kul e'uzu bi rabbin-nas" yeterli değil miydi acaba? Hayır, yeterli değildir. Çünkü halkın efendileri o "ilahi'n-nas"tır; bizse "rabbi'n-nas"ız; onun benim ve sizin rabbiniz olduğunu kabul ediyorum, ama ben sizin rabbinizim, diyebilirlerdi. Allah, 'nas'ın sadece bir rabbi bulunduğunu, onun da Allah olduğunu; tek mabuddan başkasının bulunmadığını, onun da Allah olduğunu belirginleştirmektedir. Tarihte insanın özgürlük etkeni olan tevhidde ubudiyetin anlamı işte budur.

Dolayısıyla, tarih felsefesi olarak, sözlerimin özeti şudur; Toplumbilim bakımından, ilkel komün toplumunda *sınıf birliği* egemen olduğundan ve aynı şekilde *Durkheim*'in dediği gibi, ilkel toplumda -göçebe sosyalizmde- tek ruh, insan toplumlarına egemen ruh durumunda olduğundan, sadece ve sadece, toplumbilim ve tarih felsefesi çözümlemesine göre, dinin doğal tezahür ve tecellisi, tevhid olmalıdır.

Ayrıca, tarih, tüm bu şirklerin ardında tevhidin gizli olduğunu göstermektedir. İşte bu yüzden, tanrılardan söz eden tüm efsaneler içinde hem tek tanrı bulunmakta, hem de başka tanrılar sonsal olarak yer almaktadırlar. Bu yüzden, genellikle tek tanrı, yaratıcıyken sonsal tanrılar rab ve efendidirler. Bu yüzden,

---

48 Terim, merhum Naini'ye aittir. O, meşrutiyet döneminin seçkin âlimi olup son dönemin bilgin ve mercilerinden birçoğu onun öğrencileridirler. "Tenbihu'l-Umme ve Tenzihu'l-Mille" adlı değerli kitabında [Ayetullah Talegani, bu kitaba önsöz ve açıklamalar yazmıştır] kullanmıştır bu terimi.

tarih boyunca insan toplumunun değişimi, hep ortak katılımdan, birlikten, ilkel iktisadî, sosyal, sınıfsal eşitlikten kölelik, çatışma, sınıf, sömürü, aldatma düzenine doğru olmuştur. Tüm dinlerde, geçmiş altın çağa bir özlem ve zulüm, bahtsızlık, bozgunculuk ve sapma dönemine geçiş bulunmaktadır [İslam kültüründe Nuh hikâyesinde, Sümer hikâyelerindeki Nuh hikâyesinde, hatta bir Kızılderili efsanesinde[!] bunu görebiliriz]. Dini tevhide dayalı o genel eşitlikten, toplumsal çatışmaya dayalı dinî şirk dönemine geçiş söz konusudur. Tarih boyunca, önce tevhid bulunmuştur. Beşerî vahdetle uyumlu olarak da ilahi tevhid vardır [Radha Krişna'nın söylediği gibi]. Daha sonra tarihte soy, sınıf, aile, grup ve değer ayrılığı oluşmuştur; bu ayrılıkla uyumlu olarak da, ilahi ayrılık, yani şirk vardır. Şirk, sınıf ve soy düzeninin toplumda iyiye yoruluşu olup sonradan ortaya çıkmış bir düzendir. Tevhid ise, tarihin ilk döneminden başlayan bir düşünme tarzıdır; çünkü insanlık tarihinin başlangıcındaki sınıfsal tevhidle uyumludur. Sonra tarih boyunca halk kitleleri, dinî ve toplumsal şirkin kurbanı olmuşlardır. Bu nedenle de toplumsal ve tarihsel şirkin kurbanı olmuşlardır. Bu nedenle de toplumsal ve tarihsel tevhidi sağlamak ve gerçekleştirmek, sınıflara, soylara ve insanlığa birlik bağışlamak arzusundadırlar. Bu yüzden tevhidin şiar ve görüşü, şirklerin kurbanı olan halk kitlesinin yönelişleriyle, çıkarlarıyla, arzularıyla ve görüşüyle uyum içindedir. İslam'ın, sadece ona tapmak, sadece onu övmek, ondan başkasından yardım almamak, ondan başkasından korkmamak, ondan başkasına yönelmemek, onun dışında hiçbir şeydeki, hiçbir topraktaki, hiçbir kişideki hiçbir güce, hiçbir güçlülüğe inanmamak gerektiği" şiarı, insanları parça parça eden şebekeden -yani şirkten- bağımsızlığa kavuşma ve kurtulmada insanlarla birlik olma, onlara kılavuzluk etme anlamında tevhidin yüklendiği tarihi rolden ibarettir. Ayrıca tevhid peygamberlerinin, seçkinler arasından değil, halkın içinden, ümmiler arasından çıkmaları rastlantı değildir. Çünkü seçkinler, ya ruhanilerdendirler, ya da tarihin aristokratlarından ve sermayedarlarından veya tarihteki şehzadelerden ve üst kademe insanlardandırlar. Her üç grup [ruhaniler, aristokratlar ve yöneticiler] da insanlık tarihinde ve dinde tanrısal üçlemenin üç tezahürünü oluşturan tanrıların tezahürüydü.

Dolayısıyla tevhid, hem bir vuruşta, insan toplumunun iki çatışık kutbunu ve ortaya atılan sahte Ahura ve Ehrimen savaşını yerle bir etmek ve kitleleri bağımsızlıklarına kavuşturmak, hem de bu vuruşla, sürekli olarak kitlelerin kurban edildiği sınıfsal teslisi, yani birbirine bağlı sapkın 'din, para ve zor'dan oluşan üç gücün rabbaniliği, ulûhiyeti, mülkiyeti ve malikiyeti bir kılmak yoluyla ortadan kaldırmak, varlıkta tevhidi bildirerek tevhid düzenini hayatta yerleştirmek ve dünyanın ve dünya görüşünün altyapısı durumuna getirmek istemektedir. Dolayısıyla tevhid, kitlelerin hidayeti, halkın özgürlüğe, dinî sapma, iktisadî sömürü, siyasi istibdat kurbanlarının bağımsızlığa kavuşturulması rolünü, aynı şekilde halkın son arzusuna ulaşma -tarihe ve insanlığa

birlik bağışlamak, insanlığı düşünsel, iktisadî ve toplumsal kulluğa ve köleliğe sürüklemekte olan tüm güçleri olumsuzlayarak insanı bağımsızlaştırmak arzusuna ulaşma- rolünü üstlenmiştir. Devrimci tevhid düzeninin önderlerinin tümünün, yoksun kesim -yani bu üç egemen boyuta kurban edilenlerin en kurbanları- içinden seçilmiş çobanlar, işçiler ve zanaatkârların olmaları rastlantı değildir.

İşte burada, Allah'ın, tevhidin dünya görüşü esasınca kitlenin kurtuluşu için, insanı bağımsızlığa -bu ayrılıktan, şirkten ve parçalanmadan bağımsızlığa- kavuşturma önderlerini halkın kendi içinden, kitlenin kendi içinden, işte bu ümmiler arasından seçtiğini görüyoruz. Çünkü önderler, açlığı, kırbacı, sıkıntıyı, zulmü, köleliği ve insanî aşağılanmayı duyumsamış, canlarında ve tenlerinde yaşamış olmalıdırlar; aristokrasiyi, zorbaların egemenliğini, savaşanların yağmacılıklarını, insan aklının düşmanlarını, ilahi mesajı ve dinin gerçeğini bozan ahbar ve ruhbanın uyuşturma, taklit, taassup ve donukluk yolundaki büyücülüğünü, tanımış olmalıdırlar. İnsanlığın gövdesini parça parça eden ve doğanın, hayatın, ilmin, güzelliğin, sanatın ve gücün maddi ve manevi bütün değerlerini ve hatta ahlakî ve dini erdemleri tarihin göz nuru olan ağalara bağışlayan ve insanların çoğunluğunu çileye, yoksunluğa, çalışmaya, açlığa, cehalete ve türlü türlü köleliklere düşüren ırk rejimlerini, kavmiyeti, ırkçılığı, sultacılığı ve tarihe egemen olan sınıfsal parçalanmayı derinlemesine anlamış ve insanın tüm sıkıntılarını, kitlenin dertlerini, insanlığın düşmanlarını, tüm çağların, yeryüzündeki tüm nesillerin insanının arzularını sadece anlama ve bilme yetisiyle değil, tüm vücutlarıyla, ateşin deriyi ve eti yakışını olduğu gibi duymalıdırlar. Hakikat, Allah, yarın, kulluk, hidayet, erdem, ahlak -*Eflatun, Aristo, Konfüçyüs, Lao Tzu* ve *Budha*'nın söz ettikleri gibi- konularına, bilginlere, filozoflara, zahitlere, ariflere özgü ve medreselerde ele alınan konulara dalarak ümmi halka, kitle hayatına ve mahkum kesime yabancı kalmamalı, tarihin lanetlenmişi ve yeryüzünün cehennemlikleri olmamalıdırlar. Tersine, temsilcileri, seçkinler ve ruhaniler dışında kimsenin yol bulamadığı, hepsi de egemen sınıftan olan ruhanilerin beyinleri, ilimleri ve dini bilgileri dışında halk içinden hiçbir ruhun ve duygunun ulaşamadığı Tanrı, gökten ve melekuti alandan sokağa gelmeli, benim ve senin yoksulluk sofrana oturmalı, arş-ı kibriyadaki makamı, yetimin yanağında zulümle akıtılan selden sarsılmalı, bir mazlumun boynuna zulüm çizgileri çizen bir kırbaçtan gazaba gelmeli, tarih boyunca yeryüzünün varisi olan ve insana, tanrılık tahtına, tanrılığa, büyük tanrıyla yakınlığa egemen olan yeryüzünün tüm galiplerini bir yana fırlatmalıdır. Elçisi ise, insanın kurtuluşunu, tutsak yığınların özgürlüğünü, zillete boyun eğmiş olanların ve parçalanmanın kurbanlarının izzetini sağlama yükümlülüğünü üstlenmeli, hanlık sarayının kapısında eğilmemeli, insanın Allah'a kulluktaki aşk ve fıtratını, baskı gücünün ve paranın ayaklarına sermemelidir.

Tevhid risaleti, özgürlük ve eşitlik risaletidir; tarihe ve insanın yazgısına egemen olan çatışma ve ayrılmaya birlik bağışlama risaletidir. Tevhid risaleti, tutsak yığınların kurtuluş risaletidir; yeryüzünün süreğen lanetlilerine veraset bağışlama ve zamanın mustazaflarına izzet bağışlama risaletidir. Bu yüzden, tevhid Tanrısı, ümmiler arasından elçisini seçmektedir; kitle arasından, tarihin en yoksun kurbanları arasından. Çünkü elçi, onların yanı başında olmalıdır, onların cinsinden olmalıdır. Aristokratların, yöneticilerin, filozofların, ariflerin ve toplumun seçkinlerinin diliyle değil, kitlenin diliyle, halkın diliyle konuşmalıdır. Çünkü onun muhatabı halktır. Çünkü onu gönderen, halkın Tanrısıdır, halkın Rabbidir, halkın melikidir, halkın dostudur.

Şirkin -tüm şekilleriyle; putperestlik, tür tanrılarına tapınmak, çok tanrıcılık, üçleme [üç tanrıcılık] ve ikicilik [iki tanrıcılık]- tarihsel şirkten [yani insanlık tarihinde çok soyluluğun, çok özlülüğün, çok sınıflılığın dinî, felsefî ve metafiziksel yorumlanışından] bir yansıma olduğu esası göz önüne alınırsa, şirk karşıtı, şirkin inanç alt yapısını olumsuzlayıcı olan tevhidin, güçlü, köklü ve devrimci bir tarihsel rolü bulunan, insanın serüvenindeki tarihsel birliği, soysal, özsel ve sınıfsal birliği açıklayan bir etken olduğunu, tarihsel parçalanma ve ayrılmadan kaynaklanan tüm güçlere karşın, insanın tarihinde insanî birliği ya da tarihsel tevhidi gerçekleştirmeye çabalayan nihai ve evrimsel tarih hareketini, tüm sınırları, tüm kısıtlamaları, tüm mesafeleri, tüm dereceleri, tüm çatışmaları yok etme yönünde hızlandırmaya çalışan ve sonuçta tarihi yazgıda ve insanın nihai takdirinde her yönüyle tekliği gerçekleştirmeyi muştulayan bir etken olduğunu görürüz.

SEKİZİNCİ DERS

TEVHİDİN DÜNYA GÖRÜŞÜ DOĞRULTUSUNDA İNSANBİLİM YA DA AHLAK FELSEFESİ

Bu konu, tarihte, kültürde, felsefede ve dinde hep gündemde olmuştur; bugün de her zamankinden daha çok gündemdedir; Bir insan nasıl yaşamalıdır? Nasıl bir tavır takınmalıdır? Bu iki sorudan önce de daha hassas bir soru cevap beklemektedir; "Ne durumda bulunmalıdır?" yani "Nasıl olmalıdır?"

Topluca ahlakın ya da insanbilimin söz konusu olduğu bu temel sorularda şu konuyu ele almak istiyorum;

Bir inanç olarak, özellikle de bir dünya görüşü olarak tevhidin nasıl bir rolü bulunmaktadır? Tevhide inananlar -ki çoğunlukla inanmaktadırlar- için, özellikle büyük, faal ve geniş zihinlerinde tevhidin bir dünya görüşü biçiminde söz konusu olduğu kimseler için, ahlak sorunu, hayır ve şer sorunu, özveri sorunu, değerler sorunu, sonuç olarak toplumsal davranışın niteliği ya da insanî ve bireysel yaşayışın niteliği bir başkasıyla ve başkalarıyla olan ilişkide nasıl olmaktadır? Tevhide inanmak yeterli değildir çünkü tevhidi tanımak bu etkileri taşıyabilir ancak. Yoksa tevhide inanmanın kendisi, her başka öğretiye, her başka dine, her başka çağa ve her başka kişiye olan inanç gibi tanımayla iç içe olmazsa etki ve yarardan uzaktır. Bizde eksik olan; inanç değil, tanımadır. Bu konu, sadece tevhidde değil tüm dinî konularımızda da söz konusudur. İşte bu tanıma eksikliğimiz yüzünden, bütün inançlarımız kısır ve sonuçsuz kalmış, olumlu inançlarımız bile olumsuz sonuçlar vermiştir.

GENEL ALGILAYIŞTA AHLAK

Ahlak kelimesinden sonra hemen insanın nasıl oluşu felsefesini ya da insanbilim felsefesini ekliyorsak bu, ahlak kelimesinin dilimizde ve zihnimizde son derece içeriksiz, ayağa düşmüş, yoksul ve cazibesiz bir kelime olmasındandır.

Bugün, dilimizde ahlak, geçmişten gelen ve yaşlıların ve çoğunluğun onayladığı bir dizi geleneklere, adetlere ve davranışlara boyun eğmek anlamında-

dır. Ahlaklı insan ise, bu geleneklere, bu ilişkilere ve davranışlara boyun eğmiş kimsedir. Dolayısıyla mantıksal çözümlemede ahlaklı insan, geleneksel insan biçimine girmektedir. Yani toplumun ittifak ettiği geleneksel törenlere, adetlere ve inançlara inanıp bu yönde davranan kimse, ahlakî temelleri kendinde taşıyan bir insandır; tüm bunları benimsemeyen ya da bu geleneklerden biri karşısında başkaldıran insan ise sapkın ya da fasit bir insandır.

BİLİMSEL AHLAK

Bu sözünü ettiğimiz, genel algılayıştaki ahlaktır. Bir başka ahlakımız daha bulunmaktadır ki bilimsel bir biçimde tedris edilmektedir. Bu ahlak, gerçeklik ötesi ve pratikte gerçek insanların gerçek yaşayışında bir etkisi bulunmayan soyut dinî konuları içermektedir. Bizim kültürümüzde de bir bakıma, felsefeyle ve tasavvuf ruhuyla karışık kelam ilmi, toplam olarak, bizim ahlak dersimizi ya da ilmimizi oluşturmaktadır ki bu çoğunlukla bireysel ahlaktır ve daha çok tasavvufî görüşle, içrekçilik [Batınilik], züht ve tezkiye ile bir karışım oluşturur ve dinle yorumlanır. Bu nedenle bu konuların yanında ya da arasında imamlara mensup bir miktar rivayet de bulunmaktadır, fakat bunların varlığı, bu konuların İslam'ca onaylandığı anlamına gelmemektedir. Çünkü çeşitli bilginlerin, çeşitli düşüncelerle, hatta düşünce ve inanç bakımından çelişik yönlerle, Kur'an ayetlerini ve imamların sözlerini kullanarak kendilerini açıkladıklarını görüyoruz. Cebr'e inanan, bir dizi ayet ve rivayeti, düşünce ve inancının ve savunduğu konunun yanı başına yerleştirirken, mutlak özgürlüğe inanan biri de aynı yola başvurmakta, hiçbir şeye inanmayan biri de yine aynı araçları kullanmaktadır. Pisliğe ve zillete tutsak olmuş biri de zilletinin karşısında boyun eğmesini de yine ayet, sünnet ve hadis aracılığıyla açıklamaktadır. Öyleyse, bir kitapta ya da bir konferansta ya da bir hutbede ve bilimsel bir konuda kimi ayet ve rivayetlerin bulunması, o konuların, o konuşmaların İslamî oluşuna delil değildir; isterse bu rivayet ve hadislerin tümü yüzde yüz doğru ve asil olsun, bir şey değişmez. Eğer bunların asilliğinde de kuşku varsa, ödevleri açıktır.

GERÇEK VE DOĞRU TANIMIYLA AHLAK

Gerçek ve doğru tanımında ahlak, ideal insanın kişiliğinin temel boyutlarının çizilmesi anlamındadır. Ahlakî konu ise, değerler [valeurs] sorununu açıklayan konudur. Değer ise, yararlı, ters, kimi zaman da çelişik özel kavramlar ya da ölçütlerdir. Zihnimizde 'değer'in sahip olduğu kavram, iktisadî anlam taşımaktadır ya da değer ve eder anlamındadır; değerin insanın bir şeyle, bir bireyle ya da özel bir davranışla olan özel ilişkisinden ibarettir ki onda yarar ve çıkar yoktur, tersine yarar ve çıkarın olumsuzlanması ve zarar söz konusudur. Buna göre, değerin kendisi, insanı, biri yararcılık ve çıkarcılık açısından, ötekisi de değercilik ve değere önem verme açısından dikkate değer olan iki olgu ya

da davranış karşısında, değeri seçmeye, kendi çıkar ve yararını elinin tersiyle itmeye zorlamaktadır.

Bir birey için bir çıkarın bulunduğu herhangi bir yerde kişi, bir şey için çıkarı bir yana ittiyse, elinin tersiyle onu ittiyse, onun, bir değer karşısında bulunduğu anlaşılmaktadır. Hayatta kalmak ve yaşamak insan için bir yarardır. Fakat kendi canını -ki can bütün çıkarlar için en iyi ölçüttür, en büyük çıkardır- verdiğinde, çıkarlarının ve yararlarının, hayatta kalmanın ve olmanın üzerinde bir değerin karşısında bulunduğu ve bu değeri seçtiği anlaşılmaktadır. Böyle bir kişi şehittir. Bu aşama, değerlerin büyüklüğünün doruğa ulaştığı aşamadır. Daha alt aşamada, en alt aşamada bir yer vardır ki örneğin bir kahvede arkadaşlarınızın parasını ödemek ya da bir yolda giderken birkaç yolcuya hiçbir çıkarı göz önünde bulundurmadan yardım etmeniz bu gruba girer. Orada sizin için bu iş asil olmuştur, çıkar karşısında bir değeri seçmişsinizdir. Yani değeri korumak düşüncesiyle zararı kabullenmişsinizdir.

Değer ve çıkar konusunu bu dershanedeki oturumlardan birinde ele almıştım. Orada bir köylü vatandaşımızın şöyle bir atasözü söylediğini belirtmiştim; "Sen gül bahçesinde gül derersin, o ise ocakta tezek." Ve ben O'nu hafife aldığını ve seni övdüğünü sanıyordum. Fakat gördüm ki tam tersine, tezek toplayanı övmüştür; çünkü yararlı bir iş yapmaktadır. Gül dereni ise yermiştir; çünkü yararsız bir işe el atmıştır.[49]

Bu, çıkarın esas oluşu ve değerlerin olumsuzlamasıdır; günümüzün maddi medeniyetinin ve insanlığın yürüdüğü yoldur. Utilitarism [yararcılık ve değerlerin esas oluşunun olumsuzlanması] günümüz insanının hayat felsefesidir; zihinsel, düşünsel ve ahlakî hareket çizgisi. Değer ve çıkar konusu, ahlakın en temel konularındandır.

İDEAL İNSAN VE GÜNÜMÜZ İNSANI

Mevcut insan, daha çok yarar ve çıkara eğilimli olan insandır. Arzu edilen ve ideal insan ise, olması gereken, bütün öğretilerin, bütün sanatların ve bütün dinlerin övdükleri ve en azından yaratma savında oldukları insandır. O, çıkarcı ve yararcı olmaktan değersel insana dönüşmüş insandır. Mevcut insan, değeri çıkara feda etmektedir çoğu kez. İdeal ve arzulanan insan ise tam tersine, çıkarı kolayca kurban etmektedir değere.

DÜNYA VE AHİRET

Dünya ve ahiret konusu, dinimizde, yeni insanbilimdeki ve günümüz ahlakındaki yarar ve değer arasındaki çatışma konusunu anlatmaktadır.

---

49 Gül bahçesinde gül deren adam yararsız, boş bir adamdır. Ötekisi ise yararlı bir insandır: Bu, sonunda bir ocak yakıp yemek ve ekmek pişirir; bu işe yarar. Ama ötekisi, gülleri derer; gülün bir yararı yoktur ki! Bizim bu bireyle, değer ve yarar konusundaki ihtilafımızın ne derecede olduğunu görüyoruz. Çünkü o övme ve yermeyi, yarar elde etme esasınca yapmakta, bizse onun yermesini değer esasınca anlamaktaydık.

Genelin zihninde bulunanın tersine, dünya ve ahiret adıyla özel ve somut coğrafik mekânlar yoktur. Dünya bir sıfattır. Ahiret ise bir tür aşama, görüş, algılama ve çıkarımdır. Yani bu tek şey, benimle bir tür özel ilişkide dünyevi bir olgudur ve bunun tersi olan bir ilişkideyse ahiretlik bir olgudur. Hz. Ali [a.s.] nin Asım b. Ziyad Harisi'ye yaptığı tavsiye bu konuyu ortaya koymaktadır; Eğer bu büyük evi, bu serveti -ki yüzde yüz maddi bir şeydir- halka hizmet yolunda, büyük bir iş yapma uğrunda harcadıysan, bu ahiretlik bir olay olur. Eğer aynı şeyi, kişisel çıkarların için, özel hayatın için ayırdıysan, zulme, günaha, sapmaya ve dünyazedeliğe düşmüşsen, bu dünyevi bir olaydır. Oysa bizim zihnimizde, soyut, zihinsel ve gaybî olan ne varsa, ölümden sonrasıyla, fizik ötesiyle ilgilidir, ahiretliktir. Doğal, maddi ve duyulur olan ne varsa, o da dünyevidir. Fakat fizik ve fizik ötesi konusu, soyut ve somut konusu, aynı, duyumsanan ve gerçek [objektif] bir olgudan, zihinsel, ruhanî ve ideal bir olgudan söz etmek ayrı bir konu, dünya ve ahiret konusuysa ayrı bir konudur. Bunların birbirleriyle eş anlamlı oldukları sanılmıştır.

Para, ekmek, servet vb. maddidir, concrete'tir [somut] doğaldır, bu dünyasaldır. Ama benle olan bir tür ilişkide ahiretlik olmaktadırlar; bir başka tür ilişkide de dünyevi. Bu yüzden, kimi zaman, dinî bir edim, zihinsel bir görüngü, fizik ötesi bir iman dünyevi olmaktadır. Kimi zaman da yüzde yüz iktisadî ve maddi bir görüngü, cisimle, servetle ve refahla ilgili bir görüngü, teknik ve maddi olanaklarla ilgili bir şey, ahiretlik olmaktadır. Fakat bu çelişki, hepimiz de bulunan böyle bir metafiziksel görüşle çözülemez.

KUR'AN'DA EKMEĞİN YÜCELTİLİŞİ

İslam, yoksulluğu mahkûm etmekte, ekmek ve serveti yüceltmektedir. Kur'an'da nerede *fazlullah* sözü geçmekteyse, orada maddi servet anlamı vardır, iman ve bilgi değil. Ve şu üç terim; her üçü de Kur'an'da ve hadiste maddi servet anlamına gelen maruf, hayr ve Allah'ın fazlı, Kur'an'ın maddî ve fizik hayata, maddî ve duyumsanır doğaya ne denli önem verdiğinin göstergesidir. Öyle ki Allah'ın Kur'an'da ettiği yeminlerden birçoğu maddi, duyumsanabilir ve doğal nesne ve olgularadır. Kur'an surelerinden pek çoğunun adı maddi, gözle görülür, toplumsal ve gerçek beşerî olgulardan alınmadır. [50]

---

50 Hemen belirteyim ki bana "Niçin Kur'an ayetlerini istediğin gibi yorumlayıp tevil ediyorsun? Örneğin balçık, Âdem kıstasında senin sandığın anlamda değildir." diye eleştiride bulundular. Bu kavramların remiz ya da özel gerçeklikler olduğuyla gerçektir ki Âdem'in yaratılışında, Kur'an "Hamain mesnun [Kur'an, 15/26] ve "Salsalin Kelfahhar" [Kur'an, 55/14] [Kokuşmuş çamur-sertleşmiş, lığ haline gelmiş toprak] deyişlerini kullanmakla insanın olumsuz yarısını, yani "fesat"a olan eğilimini ve lığlaşmaya olan eğilimini anlatmak istemektedir, yaratılış gününde Âdem'in cismini oluşturan madde unsuru değil. Şaşırtıcıdır ki Kur'an üzerinde akletme ve Kur'an'dan yeni anlamsal çıkarımlar yapma iznini bana vermeyenler, 'bismillah' ın 'b'sinden tuhaf şeyler çıkarmaya, atom bombasını, Apollo 13'ü Kur'an'da keşfetmeye, kendilerini haklı ve yetkili görüyorlar. "Ve'ş-şems"ten kasıt Peygamber'dir, "kamer" ise Hz. Ali'dir. "Gece" ki karanlık ve zülmanîdir; yolu kaybettiricidir -Beni Ümeyye yönetimidir.-" Oysa Allah'ın yemin etmekte olduğuna dikkat etmemişler ya da unutmuşlardır bunu. Yani Allah Beni Ümeyye

Ahlak konusu, hem eski din bilginleri arasında, hem günümüz felsefe öğretilerinde; materyalizmde, diyalektik materyalizmde, sosyalizmde ve egzistansiyalizmde bile gündemdedir. Ahlak konusu, sosyalizmde sadece gündemde olmakla kalmamış, bu öğretinin en temel konusunu oluşturmuştur.

Ahlakı ağabey ve büyük baba öğütleriyle bir tutmamak gerek. Ahlak konusunda, velilerin[!] çoğunun ve vaizlerin ve de öğretmenlerin düşündükleri ve düşünmekte oldukları gibi düşünmemek gerek.

Bir gün bir kız okulunun öğretmenler kurulunda, zavallı bir öğrenciyi öğretmenlerden bir kaçının önergesi üzerine süresiz ya da insaflı öğretmenlerin isteği üzerine on beş gün okuldan uzaklaştırmak istiyorlardı. Nedeniyse, öğrenciye, niçin eteğin kısa dediklerinde, herkesin önünde sınıfta bu öğrencinin, "Peki siz niçin misafirliklerde o kadar dar giyiniyorsunuz öğretmen hanım?" diye cevap vermesiydi. Daha büyük bir suçuysa gidip kütüphanede kitap okuması, birtakım konular bulması, öğretmenlerin işlediği konuların sağlıklı olup olmadığından, yeni ya da eski oluşundan söz etmesi, eleştirmesi ve bunlara karşı çıkmasıydı. Benim görüşümü sordular; dedim; "Haklı olarak okuldan çıkarma söz konusuysa, güçsüz öğretmeni kadir-i mutlak sanan, dikte edilen her şeyi yazan kuzu öğrencilerin tümünün okuldan ilişiğini kesmek ve davranışları sizin gözünüzde ahlak dışı olan öğrenciyi alıkoymak gerekir. Davranış, ahlak ve uyum notları yirmi üzerinden yirmi olan o necip öğrencileri toptan Behişt- i Zehra'ya sürmek gerekir." Tarihin her döneminde din, felsefe, maneviyat, milliyet, toplum, insaniyet vb. adına, ahlak adı altında bir tür psikoloji, nitelik ve davranış tebliğ edilmiş olup bu, halk yığınının, egemen güçlerin sultası önünde baş eğmesinin felsefesidir. Bu egemen güç büyük bir imparatorlukta bir imparator olabilir; birkaç reaya önünde bir bey ya da bir hacıağa olabilir; bir beyzade, bir vergi memuru, birkaç fabrika işçisi olabilir. Ayrıca bir ailede çocuk karşısında bir baba da olabilir. Bu yüzden Hıristiyanlık ahlakını -kilisenin oluşturduğu biçimiyle- Bizans sömürüsünün elinin altında bulunan köleler ve horlanmış kavimler için imparatorluk rejimi ve Roma'nın sultacı ruhu yararına üretilmiş bir ahlak olarak görmektedirler.

Genellikle, tümden barış, herkesi sevmek, öç alma ve tepki ruhunun olumsuzlanması, sessiz kalma, katlanma, tahammül ve soyluluk ruhu maddiyatın aşağılanması, hayat ötesi konulara ilgi ve içe kapanmak ve dışarıdan habersiz olmak tüm bunlar, dünyadan nasiplenen ve onu yağmalayan güçlerin saldırılarına, tecavüzlerine, sınırsız, engelsiz ve tehlikesiz olarak yayılmalarına yol açmada ve halkı kendi kendiyle ya da başka yerlerle meşgul etmede görevlidirler. Tasavvufun aristokraside rüşd etmesi, ahlakın bozulmasından ve günümüz dünyasında genç kuşağın isyanından korkulması, tarihin tüm soysuzlarının soyluluğun övgücüsü olmaları ve soylu insanları sevmeleri 'soylu'nun

---

yönetimine de mi yemin etmektedir?- Benim ise, Kur'an'ın en sağlam ve aydınlık kavramlarını kullanma hakkım yok?

iyi atın sıfatı olması, iyi atın, binmeye elverişli olan, makul, mantıklı ve gerçekten beğenilir bir ahlak ve tavrı bulunan at olması rastlantısal değildir.

Dolayısıyla ahlakın biri, bir kavmin ya da tarihsel bir aşamanın tarih ve kültürünün toplumsal, sınıfsal ve iktisadî düzeninden kaynaklanan toplumsal geleneklerden, belirtilerden, özelliklerden, davranışlardan ve göstergelerden oluşmuş bir dizge anlamındadır. Bu dizge öğeleri, göreceli ve değişken olup öteki toplumsal olgular gibi doğarlar, gelişirler, ölürler ve yerlerini yeni geleneksel olgulara ve yeni toplumsal ahlaka bırakırlar.

Ahlakın ötekisi ise, geçerli geleneksel ve toplumsal düzenlerin çoğunda bulunan ortak ahlakî ruh olup boyun eğme felsefesidir; içsel bağlara ve kayıtlara baş eğmektir. Ya da özel siyasal, sınıfsal ve iktisadî düzenin istikrar ve egemenliğinin uzun sürecinde, ruhta, vicdanda, tavırda ve görüşteki değişmez toplumsal yapıda, genel anlamda ise bir toplumun ruhsal gidişinde ve manevi değeri algılayışında yerleşen ve şekillenen olumsuz adetler ve özellikler dizgesidir. Örneğin karşılıklı ilişkilerde aşırılık, konuşma edebinde aşırılık, toplumsal davranışların son derece saygılı ve olağandışı ince olması basit bir hal hatır sormada bile öğrenmek için uzun süre alıştırmalar yapılmaktadır. Tüm bunlar, bizim toplumsal ilişkilerimize yansımıştır. Örneğin; "Dün sizi görmek için evinize geldim, yoktunuz" demek istediğinde "Saygıdeğer yüce hazretin ayaklarını öpme şerefini elde etmek için bir fırsat gözlemekteydim hep. Beyefendinin değerli vakitlerini işgal eylememek için, devletli kapınızın herkese açık bulunduğu bir zamanı kolluyordum. Ben de böylece öteki konuklarla birlikte dergâhınızın müritleri ve yakınları arasına katılabilmeyi, eşiğinizi öpüp azim feyizler alabilmeyi umuyordum. Bu arzuyla dün mübarek kabulünüzle şeref-yâb olabilmek için yüce hanenize geldim. Majestenin bir adamı, mübarek vücudunuzun dinlenmek niyetiyle uykuyu şereflendirmekte olduğunu söyledi. Bundan mütevellit, yüce kıblegahını ziyaret etmenin yüce nimeti şamil-i hal olmadı..." demektedir. [Bu edebinle ve edebiyatınla birlikte Allah canını alsın.]

Bu ahlak ve edep, sınıfların birbirlerinden uzak, değişmez ve aşılmaz bir mesafe taşıdığı bir düzenin ürünüdür. Bu yüzden, birbirleriyle ilişkide insanlar, uygulanması gereken birtakım karmaşık ve yerleştirilmiş protokollere, adab ve kurallara uymak zorundadırlar. Eski sınıfsal düzenlerde, aristokrasi ahlakı ya da saray adet ve kuralları [courtoisie], kitlenin egemen ve aristokrat sınıf karşısındaki saraylılar ve ruhaniler karşısındaki konumunu belirlemektedir. Hatta sınıfsal ilişkiler değiştiğinde bile bu ahlakın izleri genelin davranışlarında, sözlerinde, edebiyatında, maneviyatında, eğitim ve öğretiminde varlığını korumakta, gerçek toplumsal makam ve güç ortadan kalkıp bir makamdan boş bir kabuk geriye kaldığında bile sanlara, ünvanlara ve sözlü protokole daha çok ve daha aşırı bağlanılmaktadır.

Öyle ki İslam tarihinde "Hüccet'ül-İslam" sanı büyük *Gâzzali*'ye, "Sikat'ül-İslam" sanı ise Şia'nın bilimsel önderi *Şeyh Tusi*'ye özeldir. Fakat bugün, ev

meclislerinde ravza okuyan birine bu sanların ikisini birden de versen, ruhaniyet makamına ihanet etme suçundan kelleni koparır.

HAYIR VE ŞER

Eski ve yeni ahlakta, *Aristo*'nun anlattıklarından tutun da *Sartre*'ınkilere değin hayır ve şerden söz edile gelmiştir. Yani ahlak, hayr'a çağıran ve şer'den alıkoyan bir ilimdir. Dolayısıyla, gerçek dünyadan söz eden bir ilmin gerçek dünyası doğa olursa o ilim, fizik olur; maddi öğelerden ve bunların ilişki ve bileşme eğilimlerinden söz ederse kimya olur. Eğer insanı esas alırsa insanbilim; yeri esas alırsa yerbilim, ağacı, bitkiyi esas alırsa biyoloji olur. Ama hayır ve şerden söz ederse ahlak ilmi olur.

Ahlakın gerçekleşmesi için, belirleme boyutlarından biri hayır ve şerdir, fakat ahlakın, hayır ve şerrin anlaşılmasıyla bitmemesi bir yana, bu haliyle bir hiçtir ahlak. Çünkü ahlak yalnızca hayır ve şer konusu olsa, bir zihin, kelam ve felsefe bilgisi biçimini alır ve ancak derslerde işe yarar. Böylesi ahlakın, toplumsal ve bireysel hayatta zerre kadar bir etkisi olmayacaktır. Dolayısıyla ahlakın sorunu, hayır ve şerrin belirlenmesi sorunu değil, insanın kendi sorunudur; hayır ve şer karşısında durmakta olan insanın. Bu sorun, hayır ve şerri ayrıştıranın, işleri hayır ve şer diye bölümleyenin değil, hayır ve şerri seçenin sorunudur.

AHLAKIN ÜÇ TEMELİ

Bir insanın nasıl yaşamasını ve nasıl olmasını konu olan ahlak -benim düşündüğüm gibi- üç temel üzerine yerleşmiştir [tek temele, hayır ve şer üzerine değil]. Ve her bir öğreti -ister dinî olsun, ister dindışı olsun, manevi ya da maddi, idealist ya da gerçekçi- bu üç temeli ele almalı ve açıklığa kavuşturmalıdır. Eğer ele alınmazsa, belirsiz kalır ve böylece ahlak yerleşmez ve gerçekleşme olanağı bulamaz. Bu üç temele ya da esasa gelince;

İSAR

İnsan olmak ya da ahlak çadırının temel direği, tek kelimeyle 'isar'dır. Tek başına ve bu denli kısa olduğu halde bunca anlamı kendinde barındıran böylesi bir kelime yoktur hiçbir dilde. İsar, kendi yarar ve çıkarlarına, başkalarının yarar ve çıkarlarını yeğlemek demektir. İsar, ahlakın doruğa ulaştığı bir edimdir. Bir kimse iki yolla -birinci yol kendi çıkarına, güvenine, var olmasına çıkarken, ikinci yol, tüm bunları, başkalarının yararına, onların mutluluğu uğruna terk etmeyi gerçekleştirir- karşı karşıya kaldığında, ikinci yolu, yani başkalarını seçerse 'isar'da bulunmuş olur. Bu, kendi çıkarlarını yaşayışını sağlarken bireyin, bir yandan da başkalarının iyiliğini de düşünmesi ve başkalarının yaşayışlarını da sağlaması yolundan apayrı bir yoldur. Böyle olursa bu isar olmaz, ihsan olur.

İsar, oldukça büyük bir konudur. Ama edimin kendisinden de önemli olan -ki birey kendi çıkarlarını, gerçekten cömertçe, samimice, hiçbir şey beklemeksizin başka birine ve başkalarına bağışlar; kendisini yoksun ve mahkûm bırakır- bu edimin mantıksal ve aklî açıklamasıdır. Böyle bir edimi, bireyin, kendisine başkasını yeğlediği ve hiçbir karşılık -ne manevi, ne maddi- istemediği bir edimi akılcı olarak açıklayabilecek, yorumlayabilecek ve çözümleyebilecek, mantıksal olarak ortaya koyabilecek hiçbir toplumbilimsel ve insancıl felsefe ve öğreti bulunmamaktadır.

ALIŞVERİŞ ÇEŞİTLERİ

Üç çeşit edimimiz vardır bizim; Birinci çeşit, hepimizin bildiği ve sabahtan akşama değin boğuşup durduğumuz bir edimdir. Bir şeyler verir, bir şeyler alırız. Maddi bir iş yaparız ve maddi bir karşılık alırız. Kimi zaman da manevi bir iş yapıp maddi karşılık alırız; her iki durumda da değişen bir şey yoktur.

Yumurta verip şeker almam ya da bir miktar ücret karşılığında işimi falanca fabrikada satmam veya manevi mal -klasik ezberler ya da dinî ve dinî olmayan öğüt ve konuşmalar gibi- verip karşılığında ücret almam; para ya da ün veya makam ve güç [ne fark eder?] Her ne olursa olsun alışveriş yapmış olurum. Bir şeyler verip -manevi ya da maddi- bir şeyler -manevi ya da maddi- almışımdır [51].

İkinci çeşit; Bu türde, sofra, cep ve yaşayış masraflarından artanları bağışlayan kimseleri görmekteyiz. Bu bağışlamanın, onların hayatlarında az da olsa bir etkisi bulunmaz. Bu kişiler de ikiye ayrılırlar; Niteliği niceliğe feda edenlerle niceliği niteliğe feda edenler. Birinci türde, yüz liralık bir yardımda bulunduklarında, gazete ve dergi sayfalarının kendi adıyla doldurulmasını ve bütün dillerin, insan-sever bağışının tellallığını yapmasını isteyenleri görüyoruz. İkinci türdeyse, bağışları karşısında adlarının, radyoda, televizyon da duyurulmasını, gazete ve dergilerde basılmasını ve dile dolanmasını istemeyen kişileri görüyoruz. Bunların böyle yapmalarının nedeni, bu şekilde daha çok zevk almaları, gururlarının daha çok okşanmasıdır. Çünkü adları gazete ve dergilerde basılsa, adlar yığını arasında kaybolup gider; birtakım insanlar onun adını ve bağışladığı miktarı okuyup "ne cömert adam" derler, o da mutluluk duyar ve gururlanır, bu benim diye. Oysa bu adam ilginç bir yolla tatmin olup gururlanır; Yardımda bulunduğu birkaç kişinin övgüleriyle, övgü dolu şaşkınlıklarıyla gururu okşanır onun. Yardımda bulunduğu kişilere, bu parayı şu harcama için benden alın, fakat rica ederim benden söz etmeyin diye ricada bulunur. Buna dayanarak onu böylesine cömert olarak tanıyan bu birkaç kişi,

---

51 Birisi örneğin dünyanın önemsizliğinden, her şeyin değersizliğinden söz eder. Paranın ve hayatın bir yararı olmadığını ve insanın, maddiyata bu kadar dayanmaması gerektiğini anlatır. Sonra "Beş yüz tümen [para birimi]den fazla almam." der! Bu da bir tür alışveriştir! Okulda ve üniversitede ahlak ve dinler tarihi dersi verir, mutlak maneviyat dersi verir. Güzel, ama ücret vermezlerse bir yararı olmaz!

meçhul bir adı radyodan duyan ve beyefendinin nazenin varlığının ayırımında olmayan binlerce kişiden daha hoşnut edicidir onun için. O, niceliği niteliğe feda etmiştir alışverişte.

Dolayısıyla, bağışlayanın hayatına hiçbir darbesi olmayan, yoksulluk ve sıkıntı getirmeyen ve sadece fazlalıklardan yapılan bağış, açıklamayı gerektirecek bir şey değildir. Çünkü ahlakî ve insanî eğitim ve toplumsal akıl, insanları bu işe zorlamak için yeterlidir. Her insanın gönlü, içgüdüsel olarak, vicdanını okşayacak işler yapmak ister. Fakat günümüzün akıl, bilim ve mantık yapısında -maddî dünya görüşünde, scientist dünya görüşünde, mantıksal dünya görüşünde, diyalektik dünya görüşünde, Marksist ve egzistansiyalist dünya görüşlerinde- dikkate değer olmayan şey, bireyin başkalarına, kendisine hıyanet olacak bir hizmette bulunması, bireyin kendisini tutsaklığa atacak şekilde başkalarının kurtuluşu için çalışması, kendi ölümü karşılığında başkalarının yaşamasını istemesi, kendi ekmeğini yakma karşılığında başkalarına ekmek araması, sınıf ve toplumun kurtuluşu için kendisinin ölmesine boyun eğmesi ve bütün yiyeceği açlığını giderecek kadarken, hepsini -yarısını ya da bir lokmasını da olabilir- bir başkasına bağışlamasıdır. Mantıksal olarak açıklanamayan işte budur ve adı da 'isar'dır.

Nietzsche, 19. yüzyılda yaşamış bir filozof olup insanlığın övüncü büyük bir deha, büyük bir yazar ve bilgindir. Ve insanın o manevi sermayelerinden biridir aynı zamanda [ona katılmak ya da karşı olmak ayrı bir konudur]. Başlangıçta, sadece 'güç'ü doğru olarak bilecek kadar sert olan bu filozof, ömrünün sonlarında kendi insanlığına döndü. Arabayla birlikte dereye düşmüş zayıf bir at gördü bir gün. Atın kalkmaya gücü yoktu. Arabacı ise kamçının verdiği acıyla atın kalkması için onu cellâtça bir acımasızlıkla kamçılıyordu. *Nietzsche* dayanamayıp arabacıya müdahale etti. Filozof *Nietzsche;* bir atı -sadece mazlum bir attı; *Nietzsche*'nin bile değildi- korumak için arabacıya saldırdı. Bir yandan bir filozofun, öte yandan da arabacının bulunduğu böyle bir savaşta kimin muzaffer olacağı malumdur. *Nietzsche*, arabacıdan yediği tekmeyle kendini yerde buldu ve öldü.

Nietzsche'in bu davranışı bir olaydır ve bir gerçeklik ve tüm dünyada benzeri vardır. Onca büyüklüğüyle *Nietzsche*'nin bir atın -at türünün değil tek bir atın- yazgısını düşündüğünü, kendi canını tehlikeye atacak, canını feda edecek kadar duyarlılık gösterdiğini duyunca *Nietzsche*'ye övgüler yağdırırız; davranışını, hayatında yaptığı en büyük ve en görkemli davranış olarak görürüz; belki de hayatında yarattığı en büyük yapıt olarak kabul ederiz. Oysa böyle bir davranış maddî felsefe bakımından, mantıksal açıdan açıklanabilir değildir. Çünkü kâr ve davranış arasında neden ve sonuç ilişkisinin bulunduğu ve sermaye yatırımıyla sonucun uyumlu olduğu davranış açıklanabilir bir şeydir ancak.

İnsan bir işe sermaye yatırırsa kâr umuduyla yapar bunu. Büyük bir sermayeyi, ufak bir kâr elde etmek için telef ederse, yaptığı şey akıl bakımından

mahkûmdur; delice bir şeydir. Çünkü akıl ancak şunu anlayabilir; Bir işte harcanan şeyin tamamı toplanır ve sonra bu toplam, bu işten ele geçen şeyle ölçülür. Ele geçen şey, bu iş için harcanandan fazla ve üstün olmazsa akıldışı ve kötü bir iş yapılmış demektir.

EBRAM MANTIĞI

Ebram adında bir aile dostumuz var. Ara sıra bize gelir; onunla bizim aramızda ne gibi bir benzerlik var da onun ilgisine konu oluyoruz, henüz bilemiyorum. Onun özelliklerinden biri terkip gücü olmaması, parça bölük düşünmesidir, 'Ana, Baba! Biz Suçluyuz' konferansını okuyup sadece ilk bölümünü alarak yargılamaya koyulan şu beyler gibi. Oysa bu konferans iki bölüme ayrılmakta ve birinci bölümde din karşıtı ve dinden hoşnut olmayan kız ve erkek evladın sözleri aktarılmaktadır. İkinci bölümde ise ben kendim eleştirilere din adına cevap vermekte ve saldırıları reddetmekteyim. Birinci bölümde din karşıtı kız ve erkeğin dilinden İslam'a saldırı, ikinci bölümde de dinin ve gerçek din kavramlarının benim dilimle savunulması yer almaktadır. Ama bunlar din karşıtı kuşağın sözlerini, benim sözlerim sanmışlar ve buna saldırmaya, yazılar yayımlamaya başlamışlardır; "Falanca, yaptığı dinî konuşmada Allah'ı, yarını ve dini resmen reddetmiş, Kur'an'ı, namazı, duayı ve her şeyi alaya almış ve tüm bunlara karşı birer birer bilimsel deliller getirmiştir[!]; hem de Hüseyniye-i İrşad'da ve de 23 Ramazan gecesinde, hem de binlerce dindarın karşısında.

Din esaslarının temelini kökünden vurmuştur." Bir grup da, dindar anne ve babasına seslenen din karşıtı kız ve erkeğin dilinden aktardığım delilleri, benim kendi inancımmış gibi birer birer ayet ve belgeyle reddetmeye gelmişlerdir.

Konuşmanın birinci yarısı, din karşıtı genç kuşağın, kendilerini suçlayan anne ve babalarına yönelttiği saldırı ve suçlamalardan oluşmaktadır, adı da 'Anne Baba Biz Suçluyuz'dur. Yani bu kuşak karşısında genç kuşağın yönelttiği suçlamaları, bu kuşağın temsilcisi gibi dile getirmekteyim.

Konuşmanın ikinci bölümünde, kendi imanım olan dini temsil ederek bu suçlamaları birer birer reddedip temelden yıkmaktayım ve sizin anne ve babanızda yerle bir ettiğiniz şeyin din olmadığını, sizin de dini anne ve babanızın algıladığı gibi algıladığınızı ortaya koymaktayım. Allah, Kur'an, dua, şefaat, imam, ahiret, adalet, velayet, bekleyiş, Şiilik vb.ni onlar nasıl algılıyorsa sizler de öyle algılıyorsunuz, diyorum onlara. Bu eleştirici grup, tek bir konuşmanın bu iki yarısını birleştirmeli ve bu iki bölümün birleşim ve terkibinden elde edilen sonucu yargıya temel almalıydılar. Fakat zihinlerinin terkip ve çıkarımda bulunma gücü yoktur; olguları ayrı ayrı anlamaktadırlar [elbette anladıkları kadarını] ve bunlar arasında neden-sonuç ilgisi kuramamaktadırlar.

Parça bölük anlamanın ve kesik kesik düşünmenin kahramanı olan bu Ebram, bir gün bana şöyle dedi; "Ben hamam için cuma günleri Kum'a gidiyo-

rum; çünkü Tahran'da hamam ücreti 15 Kıran [Riyal], Kum'daysa 3,5 Kıran. İşte bu yüzden ben hamama gitmek için Kum'a gidiyorum." İyi de kardeşim dedim, sen gitmek için 30 Riyal, geliş için de yine 30 Riyal otobüs parası veriyorsun. İtiraz etti; "Bu yol parası. Otobüs parasının hamam parasıyla ne ilgisi var ki?"

O, otobüs parasıyla hamam ücreti arasında bir ilgi kuramıyor ve sonuçta Kum'da yaptığı hamamın, dört adet Tahran hamamına ve bir de Pepsiye denk olduğunu hesap edemiyordu.

Terkip güçleri bulunmayan ve parça bölük düşünen bu kimseler, *Nietzsche*'nin davranışını anlayamamakta ve şöyle demektedirler; "Bir kimse yüz bin tümenlik sermaye yatırır ve yaptığı işin randımanı beş tümen olursa, yaptığı iş, ahmakça bir iştir, kötüdür. Eşsiz bir filozof ve Alman toplumunun -ve dünyanın- en büyük sermayesi olan *Nietzsche,* bu işte feda olmuştur, karşılığındaysa bir araba atı kalmıştır. Bu durumda bu, Ebramca bir davranıştır. Dikkate değer bir davranış olmayıp kötü ve olumsuzdur."

Yüreğimi, duygularımı ve insanlığımı coşturan bir işin, mantıksal ve bilimsel delillendirmede, önemsiz ve mantık dışı olduğunu görüyorum; Nietzschevari bir iş, Ebramvari bir işe tevil oluyor böylece. *Nietzsche*'nin görkemli hayatının sonunda kâr ve değer konusu tam anlamıyla açıklık kazanmaktadır. Burada, *Nietzsche*'yi bir araba atına harcadığı için insanlık zarar etmiştir. Fakat insanlık, insanın ne dereceye değin sorumluluk duyabileceğini ve başkalarının yazgısına karşı -hatta hayvanların yazgısına karşı, hatta yanından geçen değersiz zalimce bir olaya karşı- ne derece duyarlı olabileceğini gösteren bir değer kazanmıştır. Şu günümüzde bir köşeye oturup bütün ömürlerini lügat kitaplarına ve konularına haşiye yazmaya, hayali ve mekân dışı maneviyata harcayan fakat yoksulluk, açlık, sömürü, zillet ve bahtsızlık yüzünden, yanı başlarında ölen insanların -hatta Müslümanların- varlıklarını duyumsamayan, Züleyha adının hiçbir kitapta bulunmayışını keşfetmenin, *Hafız*'in filanca beytinin bu anlama değil de şu anlama geldiğini belirlemenin hazzıyla coşkunluğa boğulan insanlarla bu ne kadar da farklıdır. *Nietzsche*'nin yarattığı -canının karşılığında- akıl ötesi değer, hakkı savunmanın -dili bağlı bir atın hakkı da olsa- insanî bir davranış olduğu ve zulmü önlemenin -bir hayvana yapılan bir zulüm de olsa- insanî bir sorumluluk olduğudur. *Nietzsche,* hakkı savunmak ve zulmü önlemek için kendi hayatını ve varlığını feda edecek bir makama ulaştığını ortaya koymuştur.

Nietzsche'nin davranışı, akıldışı ve açıklanamaz bir davranıştır. Ne ki 'isar'dır, hem de can isarı. Hem de bir atın hakkını korumak yolunda. Ne maddi olanı verip maddi olanı almak, ne maddi olanı verip manevi olanı almak, ne manevi olanı verip maddi olanı almak, ne de zamanından, boğazından ve servetinden artanla hayatında bile etki yaratmayacak şekilde yaptığı iyilik ve yardım söz konusudur burada.

İsar, her şeyi bağışlamak ve hiçbir şey almamak için bir buyruktur. Yani; Ey birey! Öl de başkaları yaşasınlar.

Tutsaklığı kabul et, ta ki başkaları özgürlüğe kavuşsunlar. Hayatını halka hizmette sıkıntı, mutsuzluk, yoksunluk içinde, her türlü taddan uzak olarak geçir; her türlü bahtsızlığa göğüs ger, katlan. Böylece acılı, yaralı ve yoksun yaşa, ta ki sonraki kuşaklar iyi yaşayabilsinler.

Ama neden? Hiçbir cevap yok. Sadece şiirle, sanatla, müzikle ve psikolojik telkin yoluyla maddi insan böyle bir işe yöneltilebilir; böylece sonuç ve ürün alma umudu taşımaksızın kendilerini, başkalarının yararı için olumsuzlayabilirler[52].

Böyle bir dünya görüşü [sosyalist ve insan-perest bir dünya görüşü de olsa] bireyciliğe neden olur. Böyle bir dünya görüşünde insan bilinçli, akıllı, mantıklı, akılcı ve uyanık olursa kendi isarının, tüm ömrünün yarar ve lezzetlerinin sermaye ve olanaklarının feda edilmesinin, daha sonra kendine hiçbir etkisi olmayacak olan başkaları için telkinlerden geçip gelen boş ve ahmakça bir iş olduğunu anlar; başkalarının bireyin ahmak olmasını istediğini, bu toplumun ve 'toplu ruh'un bireyin özverisine gereksinim duyduğunun -ki o toplu ruh edimde bulunan ve düşünen bir kişiliktir- onun çıkarlarını kendi çıkarlarına yeğleyecek, canlarını bile cömertçe ona bağışlayacak bireyler aradığının, çünkü toplumun çıkarlarının, bireylerin bencil olmamalarını, çıkarlarını ona feda etmelerini istediğinin farkına varır.

Öyleyse toplum ve toplu ruh, bireyin ve çıkarlarının, çabalarının, sıkıntılarının, olanaklarının, yeteneklerinin ve kendisinin bile kendi hizmetinde değil, toplumun hizmetinde olmasına hep gereksinim duymuştur. Ahlak üretilmiştir; böylece din, nasyonalizm, sosyalizm, türe-taparlık, insanlık vb. -ki tümü de toplu ruhun tecellileridir- bireyi toplum yolunda özveriye çağırmış olmaktadır. İyi ve kötü için böyle bir ölçüt -kendisini topluma feda eden herkes değerli ve iyidir. Kendisine dönen, sadece kendi kişisel çıkarlarını ve bireysel yaşantısını ganimet bilen herkes bozuk ve değersiz bir insandır- toplumun ölçütüdür. Değerleri yaratan ve bireylere telkin eden bu toplumdur. Yoksa akılcı mantık, "Niçin kendimi ve hayatımı topluma feda edeyim; hangi etken, hangi güç beni bu işe zorlayabilir?" sorusuna cevap veremez. Bu telkinlere, bu kahramanlık oyunlarına, ya da duygulara ve benzerlerine kapılan, ahlakî öğütlerle, ruhsal ve düşünsel tebliğlerle bu işe zorlanan duygusal insanlar dışında bunun bir açıklaması yoktur. Öyleyse ahlakın doruk noktası isardır; Başkaları için malın isarı, huzurun isarı ve sonunda canın isarı. Bir felsefe, bir öğreti ve din, isarı açıklayamazsa ya da bir din, bir dünya görüşü, bir felsefe ya da bir öğreti -maddi ya da maddi olmayan- birey delil istediğinde, bireyin bu delile dayana-

---

52 Elbette böylesi, bu duygularla, şiirle, sanatla, müzikle ve hiçbir güç ve telkinle harekete geçirilmeyen 'dinli insanlar'ın övünmelerine neden olmaktadır. Çünkü dinli, geri olduğu zaman dinli olmayan bilinçli ve uygar birinden çok daha geridir.

rak başkalarının kurtuluşu için kendisini ateşe atmasını anlamlı kılabilecek şekilde düşüncesi, eylemi ve görüşü için dışardan bir neden, ilgi ve kefil sunamadığı için, bireye "Toplum için kendini feda et ve kendini başkalarının bekası için kurban et." diyemezse temelsizdir, ahlakının bir temeli yoktur. Çünkü halk yolunda özveride bulunmak, hedef için can vermek, özveri ve kahramanlık güdüsünün insanda tecellisi -kendisini ölüme sunan bal arısında ve petek kraliçesinde olduğu gibi- bulunsa, toplum için son derece yararlı da olsa o zaman özveri değerini yitirir.

HAYIR VE ŞERRİN TEMELİ

Bana göre, din dışı ve Tanrı karşıtı felsefelerde yapılan en yüce ahlakî çözümleme, *Sartre*'ın ahlakla ilgili yaptığı çözümlemedir. Marksizm'in ahlakî olarak açıklayamadığı şeyi *Sartre* telafi etmeye çalışmıştır. İşte buradan yola çıkarak, egzistansiyalizmin, maneviyata ve insaniyete, yani hümanizme Marksizm'den daha çok yöneliş kazandığını söylüyorum.

Kişi, başkalarının da yapmalarını istediği bir edimde bulunduğunda, edimi 'hayır'dır. Hiç kimsenin yapmasını istemediği ve sadece kendisinin söz konusu olmasını istediği bir edimde bulunduğundaysa, edimi 'şer'dir. *Sartre*, böyle bir yorumda bulunmaktadır; "Dünya boş ve koftur, varlıkta Tanrı, hedef, hesap ve gözetme yoktur. Hayır ve şer etkeninin anlamı olmadığı için ve edimlerimizi açıklığa kavuşturacağımız ve düzene sokacağımız bir kayıt bulunmadığı için, bu durumda, hayır ve şerrin temeli, kişisel yargı ve duyguya dayalı içsel bir temeldir." diyerek.

Bu, işin gevşekliğinin belirtisidir. Öyle ki cahiliye dönemi Arabistan'ında her Arap, çocuğunu sevme yönündeki beşerî güdülerinin ve duygularının tersine, kız çocuğunu diri diri gömüyordu; yüreği sızlıyordu, ağlıyordu; fakat büyük bir beşerî özveri duygusu taşıyordu. Kafasındaki utancı ve zilleti önlemek için böyle bir şeyi yapıyordu. Her adamın böyle bir yiğitliği taşımasını, bireysel ve kişisel duygulara kapılmamasını ve ailesini utanca düşürmemesini istiyordu. *Sartre*'ın gözünde bu edim, hayırlı bir edimdir. Çünkü herkesin ölçü alarak edimlerini değiştirebileceği, hayır ve şer diye ayırabileceği başka bir kayıt bulunmamaktadır.

Varsayım olarak, edimlerin hayır ve şer diye ayrıldıklarını, edimin hayır ve şer olduğu konusunda tanıda bulunması benim kendime kaldığını, yaptığım ve başkalarının da yapmalarını istediğim her şeyin hayır olduğunu ve benim yaptığım ama başkalarının yapmalarını istemediğim her şeyin de şer olduğunu; örneğin kasapsam ve kedi ve köpek etini şiş kebaplık et diye satarsam şer bir iş yapmış olurum, çünkü başkalarının da böyle bir işi bana yapmalarını istemem. Eğer iyi eti normalden daha ucuza satarsam, hayırlı bir iş yapmış olurum, çünkü herkesin, her meslek erbabının böyle bir şey yapmasını isterim, kabul edelim; *Sartre*'ın deyişiyle kendimizden, istek ve tanımızdan başka kayıt

ve ölçütün olmadığını da kabul edelim. Fakat bundan sonra, cevabını *Sartre*'ın düşünmediği bir soru ortaya çıkmaktadır.

Sartre, buraya dek doğru gelmiştir, ama seçen sadece bensem, benim istek ve teşhisimin dışında başka bir ölçüt yoksa ve ben herkesin yerine seçim yapıp edimde bulunuyorsam -ve buna göre her birey, genelden sorumludur- yararlı olan şerri reddedip zararlı ve tehlikeli hayrı seçmeye beni zorlayan etkenin ne olduğu konusunu düşünmemiştir.

Eğer hayrın, şerrin, seçimin ve ahlakın temeli benim kendimse kimsenin benden yakınma, bana öğüt verme ve beni mahkûm etme hakkı yoktur. Benim davranışımın hayır ve şer olduğunu ölçen her hangi bir dış etken yoksa hangi etken ve ölçüt mahkûm etmektedir beni? Bunun hayır, onun şer oluşunu bilerek şerri seçiyorsam? Öyleyse hayır ve şer esasından, amir [emredici] ve nahi [alıkoyucu] esasları, yani *ahlakî seçimde dış uygulayımın garantörü* gündeme gelmektedir.

EMREDİCİ VE ALIKOYUCU

Ahlakın üçüncü temeli, emredici ve alıkoyucu etkendir. Ölçüt sadece bensem ve benim dışımda böyle bir güç bulunmuyorsa, o zaman, benim için tehlikeli, zararlı ve öldürücü olan hayrı hiçbir zaman seçmem ve çıkarımın ve huzurumun bulunduğu şerri de kesinlikle olumsuzlamam.

Öyleyse ahlak, isar esasınca, hayrın ve şerrin bilinmesi ve seçim anında bireyi yönelten ya da alıkoyan bireyüstü etkenin belirlenmesidir.

GÜNÜMÜZ İNSANININ BUNALIMI, AHLAK BUNALIMI

Söylediğim gibi, *Sartre* bu aşamaya kadar ilerlemişken onun ahlak felsefesi sonunda topallamıştır. Fakat *Marx*, ahlak konusunda *Sartre*'den daha önce çıkmaza girmiştir. Çünkü toplumsal ve sınıfsal görüşte Marksizm, *Sartre*'ın egzistansiyalizminden daha öndeyken, yani daha realistken, ahlakta Marksizm daha geridir; öyle ki son zamanda, Marksizm'de ahlak konusu şiddetle söz konusu edilmiştir. Çünkü günümüz insanının bunalımı ahlak bunalımıdır.

Sınıf çatışmasının, iktisat ve sömürü konusunun var olduğu doğrudur, ama bu, dünya yüzeyindedir. Bununla birlikte günümüz medeniyetinde ve çağdaş insan kültüründe en temel tehlikeyi oluşturan ve bütün düşünürlerin üzerinde düşündüğü en önemli konu olan şey, ahlak bunalımı konusu ve bütün insanî ve ahlakî değerlerin alt üst edilmesidir. Hem de burjuvazinin ya da sermayedarlık düzeninin rolü -ki maneviyatı, tüm değerlere olan inancı ve manevi olan her şeyi insandan uzaklaştırmakta ve bununla savaşmaktadırlar- nedeniyle değil, aslında ahlakî değerlere ve isar esasına inanmanın, günümüzün akılcı insanı ve Dekartçı mantığı için dikkate değer olamaması, yeni felsefelerin, dünya görüşüne uygun, insanî değerlerle uyumlu ve günümüz insanı için açıklayıcı bir ahlak yaratıp dinin yerine oturtamamaları nedeniyle ol-

muştur bu. Çünkü ahlakın altyapısı hep din olmuştur ve şimdi dini bir yana bırakınca bütün ahlak temelleri yıkılmıştır. Çünkü ahlak, dinin üstyapısıdır.

J. Isoulet'nin deyişiyle, felsefe tarihinin başlangıcından, yani *Aristo*'dan - ondan önce de *Sokrat*'tan- bu yana, bütün çabalar, Tanrının yer almadığı bir öğreti geliştirme, ahlakı dini altyapıdan ve temelden ayırma ve bu öğretiyi ahlakın kendisine dayandırma yolunda olmuştur. Fakat bütün çabalar sonuçsuz kalmıştır. Ahlakı, her zamanki altyapısından ayırmayı her istediklerinde ahlak çökmüştür [53].

FELSEFEDE MATERYALİST, AHLAKTA İDEALİST

Günümüz insanının felsefî, düşünsel ve kültürel bunalımı, ahlak bunalımıdır. Çünkü isar, açıklanabilir değildir ve maddi ahlakta, bireyi kendi rağmına, hayrı seçmeye zorlayacak bir dış etken bulunmamaktadır.

Burada Marksizm çelişkiye düşmüştür; bir yandan materyalizme dayanırken, insanî maddiliğin temel olduğuna ve insan hayatında iktisadın temel oluşuna inanırken, öte yandan, bir inanç yükümlülüğüne, toplumsal amaca dayandığı için, toplumsal düzende ve kendi çağında bilinçli ve aydınca, bireysel ve insanî yükümlülüğe, sınıfsal ve toplumsal sorumluluğa inanmaktadır. Onun diyalektik materyalizmi bir yandan maddenin ve iktisadın temel oluşu dışında bir şey anlayamazken ve bunu muhayyilesine sığdıramazken, öte yandan, *Feuerbach*'ın felsefî materyalizminden ya da *Epicurus*'un Epikürizmin-den ayrı bir materyalizm olup[54] toplumsal önderliği, genel adalet ve eşitliği yaratmak ve tebliğ etmek istediği için doğal olarak, hedefin gerçekleşmesi için sorumluluk, savaşım ve bütün bilinçli insanların ve tek tek bütün kötüye kullanılmış sınıfın özverisini gündeme getirmekte ve kötüye kullanımla savaşım yükümlülüğünü söz konusu etmektedir. Öyleyse Marksizm'in maddiliği, sadece bilimsel bir konu değildir. Çünkü böyle olsaydı çelişki baş göstermezdi ve Marksizm için bireyin toplumsal sorumluluğu söz konusu olmazdı.

Marksizm, insanlar için, bu öğretiye inanan bireyin kendisini uğrunda feda edeceği iman, amaç ve yüce kutsal değerler oluşturmak istemektedir. Dolayısıyla Marksizm, bir yandan mutlak maddi altyapıyı ortaya koyarken öte yandan bir din ve bir iman olarak bir konu ve öğretiyi gündeme getirmektedir. İnsanlarla konuşurken ahlakî ve dinî bir dil takınmaktadır; Adaletin gerçekleşmesi için savaşım, devrim için kendinizi ateşe atın, kendi yükümlülüğünüzün gerçekleşmesi, başkalarının ekmeğinin, eşitliğinin ve kültürünün sağlanması için bütün çıkarlarını sağlamada, gerektiğinde canınızı bile vermekten çekinmeyin... Ve bu ikisi birbiriyle çelişmektedir. Çünkü ideolojisi ve toplumsal yükümlülüğü bulunan biri için toplum yolunda kendini feda etme ve özve-

---

53 Jean Isoulet: La sainte cite, C.1, Sonuç [Conclusion]

54 Bu kayıtlar, şu anki ahlaki bunalımdaki iktisadi, sınıfsal ve siyasal etkenleri -ki güç etkenlerdir bunlar- görmezden gelmemem içindir.

ri esası açıklanabilir olamaz.

Bir bireyin ya da grubun [aydın, bilgin, işçi] yükümlülüğü, halkın ideallerinin gerçekleşmesi yolunda bütün ideallerini ve çıkarlarını, hatta kendi hayatını feda etmesiyle -bir tür manevi asalet, bir tür irfanî ya da dinî görüş doğrultusunda ve kendi hayatının, kendi çıkarının üstünde bir esasa inanmak doğrultusunda yüce bir yükümlülükse- ve öğretisi ise maddenin, iktisadın, gözle görülür gerçekçiliğin temel oluşuna dayalıysa, insan için bu dünyaya ait maddi çıkarlar dışında bir şey söz konusu değilse, bu öğreti ve yükümlülük birbiriyle çelişir.

Çünkü zorunlu ve kaçınılmaz olan, materyalizmin sürekli olarak, hiç beklemeksizin individualizme neden oluşudur. "Her ne varsa budur, insan ve hayatı da birkaç yıl ve birkaç kalem ihtiyaçtan ibarettir" inancı, şu ahlak ve davranışı da ardından getirmektedir; Öyleyse ne varsa ben ve lezzetlerimdir. Çünkü maddi realist bir kişi kendi maddi çıkarlarını, başkalarının maddi çıkarları için terk ettiyse, realist olmayan bir davranış sergilemiş olur. Çünkü başkalarının ekmeği yolunda canımı verdiğimde bu ekmek benim için artık bir *iktisadî gerçeklik* değildir; insanî, manevî, madde üstü, iktisat ötesi bir konudur bu.

Materyalizmi kaçınılmaz olarak çelişkiye düşüren şey, maddi bir olayın manevi bir olaya dönüştüğü ve iktisadî ve gerçekçi bir gerçekliğin iktisat karşıtı ve idealist bir gerçek biçimini aldığı durumlardır.

Uhrevi bir sevap ya da Tanrı'nın rızasını kazanmak veya dinî bir görevi yerine getirmek için değil, sadece ve sadece işçilerin ücretinin artması yolunda savaşım uğruna kendi ücretini feda eden ve hatta kendi canını vermekten çekinmeyen bir işçi, maddi bir edimde bulunmamıştır. Onun için ücret konusu -ki bir miktar para; mutlak maddiyat dünyasının sembolü- mutlak bir idealizmdir; iktisat dışı bir davranıştır [kendi ücretini elden çıkarmaya neden olan bir davranış]. Allah için riyazet çeken ya da canını Allah yolunda feda eden Allah-perest bir arif ya da dinli bir mücahit gibi tıpkı. Bu iki davranış arasındaki ayrılık, hedefte ve sonuçtadır ki iki tanedir. Benim sözlerim ise davranışın açıklanması ve davranışın özü üzerinedir ki ikisi birden *iktisadın temelliği* ya da *dünyanın, maddî hayatın ve maddî insanın temelliği* çerçevesine sığamazlar. Çünkü felsefî materyalizm, ahlakî individüalizme neden olmaktadır, yani Epikürizme. Felsefî bakımdan mutlak maddiliğe, kör, sağır ve hesapsız duyumsuz dünyaya inanan herkes pratik hayat ve ahlakî davranış açısından, kendiliğinden, ahlakî bireyselliğe, yani bencilliğe ve anı ganimet saymaya sürüklenir. En güzel örneği, Camus'un *Veba* adlı kitabının kahramanı Paneloux'tur;

Oran kentini veba kaplamış, insanlar bölük bölük ölmektedirler. Kentin ruhanisi, halkın içinde, tehlikeli hastalıkla savaşım vermekte, ölümü karşılamaktadır; ilahî ve dinî görevi onu böyle bir sorumluluğa çağırmaktadır. Bir kimse karşısında dünyada sorumludur; ama o, kendi kendine düşünür; Böyle

biri olmadığında, dünyada benim ve bizim yaptıklarımızı gören hiçbir etken olmadığında buna göre, bu kimsesiz ve hesapsız boşluk ülkesinde hizmet ve hıyanetim aynı kapıya çıkar. Çünkü işin içinde bilinç, değerlendirme, ölçüt ve yargı bulunmazsa, hayrın ve şerrin ne anlamı olabilir? Körler mahallesinde ister giyinip soylular gibi çık dışarı, ister çırılçıplak ve utanmazca çık, birdir. Sağırlar mahallesinde ister bağır çağır, ister övgüler yağdır, her ikisi de birdir; yani her ikisi de hiçtir, boştur. Çirkin ya da güzel, bir göz olmadığında, konuşmak ya da susmak, bir kulak olmadığında birdir.

Öyleyse, bütün işler eşit olduğunda, herkesin seçtiği en akıllıca iş, ona lezzet veren iştir. En akıl dışı ve en kötü seçim ise bir kimsenin, böyle bir dünyada başkalarının hayatını veba tuzağından kurtarmak için kendi hayatını vebanın ağzına vermesidir. Hiçbir şey olmayan şu anda kesin ve olumsuzlanamaz gerçeklik şudur; "Ben varım ve benim şu birkaç yıllık yaşantım var, ötesi ve sonrası hiç". Ve "ben bu şeylerden lezzet alırım" Sonuç?

Hayyam, şöyle bir sonuç almıştır;

Buğday özünden bir ekmek çıkarsa,
Şaraptan da artakalır bir tortu.
O *zaman senle ben bir eyvanda oturup eğleniriz,*
Her sultanın layık olamadığı bir eğlencedir bu.

George Politzer -ki Marksistler arasında tanınmış birisi olup Paris yakınlarında bir işçi üniversitesi kurmuştur- bu çelişkinin farkına varmış, Felsefenin İlkesel Esasları adlı kitabında [ki felsefesi de işçilik türündendir] bu konuyu ele almış ve bir çözüm yolu bulmuştur. Orada *Politzer* şöyle demektedir; "Biz, hayatta, toplumda ve felsefede materyalistiz; ama ahlakta idealistiz."

Fakat bu montaj nasıl olmaktadır? Bütün hayat boyunca materyalist olup birden bire idealist olmak nasıl olabilmektedir? Nasıl ve hangi yoldan, materyalizmden mutlak idealizme geçilebilmektedir? Bunun yolunu Politzer bulmamıştır, çünkü böyle bir yol yoktur.

Felsefede materyalist, ahlaktaysa idealist olmak, sorumluluk ile maddilik arasında, Marksizm'in kaçamadığı bir çelişkinin bulunduğunu göstermektedir. Çünkü Marksizm bunların hiçbirisinden vazgeçememişlerdir. Çünkü aslında isar, materyalizmde açıklanası bir şey değildir ve özveriyi maddi akıl anlayamaz. Kaçınılmaz olarak da bireyi başkaları için ya da amacın gerçekleşmesi için özveriye -ki hayatın ve maddi çıkarların üstündedir- çağıramamaktadır. Ancak her dil ve düşünceden daha çok idealistçe, hayalperestçe ve zihinsel olan ad, san, kahramanlık ve gurur gibi kavramlara dayanmaktadır. Öte yandan, canını veren, fakat inancının yapısı mutlak maddi olan özverili bireyin davranışı ancak şu şekilde yorumlanabilir; Başkaları yolunda ya da inanç yolunda ortaya konulan özveri, insanda öze bir güdü ve toplumsal bir taassuptur... Bir davranışın güdüsel olması, bu davranışın değerden yoksun oluşu durumunu ortaya çıkarır. Çünkü her bir değer, özgür bilinç ve seçimden kaynaklanır. Bu yüzden,

sadece insan, değeri [valrur] yaratır, denilmektedir. Yaratılışsal, güdüsel ve doğal olan, oldukça değerli, yararlı, iyi, yüce ve saf güzellik olabilir ama değer olamaz.

ALİNASYON

Alinasyon konusunu burada ele almış ve edebiyat fakültesinde *İnsan-ı Bîhad* [özbilinçsiz insan] başlığıyla bağımsız bir konferans olarak sunmuştum; Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğrencilerince de basılmıştı. Şimdi burada sadece değinip geçeceğim. Bu konuyla ilgili her temelden dizine benzer tanımlar vereceğim. Böylelikle ahlak ve insanı tevhidin söz konusu edilmesine ortam hazırlanmış olacak.

Alinasyon, *âline* [aliéner] kökünden gelmekte olup insana cinin hulul etmesi [girmesi] anlamına gelmektedir. İşte bu anlamda, eskiden, deliren biri için, "kendinden uzaklaştı, kendini tanımıyor, aklını yitirmiş, kendinde değil, bir başkası oldu" derlerdi. Yani divane ve mecnun olmuş; cin [div] ona hulul etmiş [aline olmuş] ve aklını, duygusunu ve kişiliğini yiyerek onun insanî kimliğinin ve bireysel kişiliğinin yerine geçmiştir; o kendisini duymamaktadır, cini kendisi sanmaktadır.

Arapça'da *mecnun* [cine çarpılmış anlamında], Farsça'da *divane* [cine çarpılmış] ve Avrupa dillerinde *âline* [cine çarpılmış], hepsi de aynı anlama gelmektedir, yani cinin, insan kişiliğine geçmesi, cin ya da *dîv* [şeytan]in insanın 'öz'ünün yerine geçmesi anlamına gelmektedir her üçü de. Buysa, eskiden her yerde delilik ya da cenun hastalığının bu şekilde nedene bağlandığını göstermektedir.

İlk kez olarak *Hegel*, bu terimi on dokuzuncu yüzyılda felsefesine sokmuştur. Ondan sonra öğrencisi *Marx*, bunu toplumbilimde ve insan ve iş ilişkisinde kullanmıştır. Bugün bu terim, ruhbilimde ve insanbilimde oldukça yaygınlık kazanmıştır.

Alinasyon -sözlük anlamı bakımından ne olursa olsun- şu esası ortaya koymaktadır; Birtakım koşullarda insan, kendisini kaybedecek ölçüde hastalanır; böylelikle, kendisinin gerçek ve doğal kişiliğini ve kimliğini tanımaz ve kendi gerçek ve yaratılışsal varlığını yitirir. Bu durum -ki insanın bozulmasıdır- insan dışı bir kişilik ya da kimliğin insana girmesinin ve geçmesinin sonucudur. Sonuçta, insanın insan dışı bir varlığa dönüşmesi ya da insan bireyinin cin ya da şeytan biçimini alarak bozulması ortaya çıkar. Bu durumda, hasta insan, kendisinin esas, gerçek ve sağlıklı 'öz'ü yerine cin ya da şeytanı duymaktadır. Bunun örneği, Gâv [inek] filminde Meşhedi Hasan'ın, kendisini "Meşhedi Hasan'ın ineği" olarak algılaması, ahırda ot yemesi ve sahibi Meşhedi Hasan'ın dönmesini beklemesidir [İran'da üretilen en insanî film, bu *inek* filmidir]. Bugün bilim için, deliliğin nedeni, insan kişiliğine girmesi ve onun kimliğini bozmaya etken olması olmadığı açıklık kazanmıştır; o eski anlamıyla

alinasyon, bir gerçeklik taşımamaktadır. Fakat bilim cinin bu işte suçsuz olduğunu duyurup uzun geçmişi bulunan bu suçlamadan onu aklamakla birlikte, onun yerine, cinin yaptığını yapan, insana hulul edip onun gerçek ve yaratılışsal kişiliğini yok eden ve insanın gövdesinde insan özünün yerini alan başka etkenler keşfetmiştir. Bu insanımsı -ki, şimdi bir insan kalıbıdır- artık kendisini duymaz; hatta her şeyi o kendisi olmayana -ki ona hulul etmiştir- nispet eder ve onu kendisi, kendisiniyse o olarak algılar; sonuçta, bozulmuş, 'öz'süz insan olup çıkar.

Cin ya da şeytan gibi insanı, özellikle günümüz insanını delirten ve mecnun kılan bu etkenler nelerdir?

İnanç öğretileri [ideolojiler] ve de bilim, çeşitli etkenlerden söz ederler. Ben burada tümüne değineceğim ve ayrıca bugüne değin değiştirilmemiş olan ya da bu başlık altında değinilmiş de benim görmediğim başka konulara da değineceğim. Fakat alinasyon hastalığının ve ayrıca insanlık tarihinde ve insanların maddi, düşünsel ve ruhsal hayatında gündemde bulunan birçok bozulma durumlarının ve bozulma etkenlerinin tanınması esasına göre insanı aline eden ya da bozan etkenler arasında sayıldıklarına ve insanı kendine yabancılaştırdıklarına inanıyorum.

Burada, bütün tehlike etkenlerini -insanı özünün insanda kalmasıyla tehdit eden tehlike etkenlerini- tevhidin rolünün en geniş alanıyla görülmesi bakımından zihinlerde gündeme getirmek için bütün etkenlere -anladığım ve hatırladığım kadarıyla- fihristvari bir değinmede bulunacağım. Bu etkenler, cin yerine, makine ya da aygıt olabilir, toplumsal düzen ve yaşama şekli olabilir; bunlar insanı herhangi bir biçimde bozabilirler[55]; Bir defasında söylediğim gibi, psikolog dostlarımdan biri -ki ruh hastalıkları uzmanıdır- şöyle diyordu; Bu sinir hastalıkları hastanesinde kimi zaman hastalık doruk noktaya çıkar ve delilik halini alır; resmi delilik. Örneğin, toplu olarak, öğle yemeği için yemek salonuna giderler. Yolun ortasında biri durur. "Kardeş, niçin durdun?" diye sorduğumda, "Benzinim bitti." diye cevap verir. Çaresiz, ona bir bisküvi, su, ya da bir bardak süt vb. şeyler getiririz. Yürümeye başlar ve şöyle der; "Güzel, bu oraya kadar ulaştırır." [Bir nesne aracılığıyla alinasyonun uç noktası].

Onun yıllarca taksi sürücülüğü yaptığını ve yavaş yavaş makine aracılığıyla aline olduğunu ve kendisini makine olarak algıladığını görüyoruz. Bu, insanın, tüm boyutlanın nasıl alaşağı ettiğini ve nasıl dışsal bir nesnenin boyutları durumuna geldiğini göstermektedir. Bu âline olmaktır ve bu konuyu *Marx*

---

55 Alinasyonu çağdaş bilginler ve çevirmenler, son olarak, "Ez hod bigeneği" [kendine yabancılaşma] diye çevirmişlerdir ve uzun bir terim olamkatna [!] başka, gerçekte sonuna mastar eki getirilmiş bir cümledir ve aslında Farsça bir söyleyiş değildir. Farsça bilenler için anlaşılır değildir. Batılı filozofların ve toplumbilimcilerin bu konuda yaptıkları -mi felsefi ya da bilimsel bir konuyu anlatmak için amiyane ve hatta hurafelik bir terimi hal dilinden almaktadırlar- bizim için ders olmalıdır. Özellikle de bu terim halk dilimizde ve mesh [bozulma] terimi de kültürümüzde vardır.

yetkin insan konusunda, *Herbert Marcuse* ise 'Tek Boyutlu İnsan'da ele almaktadır. *Marx,* bütün toplumsal düzenlerde, tarih boyunca doğal insanın olgusal gerçeğinin olumsuzlanıp inkâr edildiğine ve aslında insanın olgusal gerçeğinin gereksinim -yani doğaya teslim- olduğuna ve onun çalışma etkenini doğa karşıtı olma ve doğaya egemen olma duygusunun bağışladığına inanmaktadır. Çünkü gerçekte çalışmak, doğa karşıtı bir etkendir. Oysa insan yüzde yüz doğal bir olgudur ve doğaya uyumludur.

Herbert Marcuse ise, günümüz toplumsal düzeninde insanın tüm boyutlarının olumsuzlandığını ve onun için sadece kuru bir mantıksal bir boyut kaldığını, birkaç boyutlu olan varlığının gerçeğinin tek boyutlu bir varlık biçimine [Unidimensionnel] dönüşüp bozulduğunu söylemektedir.

Alinasyon konusunu *Marx,* başlangıçta, ahlakî sosyalistler grubunda *Hegel'*in toplumbilimci ve toplumcu öğrencilerinden biri olduğu dönemden başlayarak almıştır. Ahlakî sosyalistler *Marx'*tan önce, burjuvazi düzeninde ve de ortaçağ kilisesinin din düzeninde, insanın alinasyonu konusunu gündeme getirmişlerdir. Çünkü bunlar, her iki toplumsal düzene, hem eski [kilise ruhaniliği] ve hem de yeni [maddi burjuvazi] düzene karşıydılar. Çünkü hem sosyalisttiler, hem de ahlakçı; ayrıca insanın hem züht, hem de para yoluyla aline olduğuna -yani tam olarak çelişik iki şey yoluyla; ne kadar da doğru söylediklerini görüyoruz- inanmaktaydılar. Yani meslekten bir zahit olarak bir köşeye çekilenler tam ve yetkin insan değildirler ve hem de paraya tapanlar ve faiz yiyenler, insanî benliklerini duyumsayamamaktadırlar. Bütün boyutları alt üst olmuştur, ters yüz olmuş ve bir nesne haline gelmişler, kendilerini para olarak algılar olmuşlardır. İşte burada, İslam'ın hem ruhbanlığa ve hem de dünyazedeliğe şiddetli karşı çıkışı tam olarak aydınlanmaktadır. Ayrıca burada, ruhbanlığın ya da ahiretzedeliğin [insan olgunluğunun göstergesi olan ahiretçilik değil] bilimsel ve gerçek kavramı ve de alçakça maddî bencillik ya da burjuvazi ruhu veya para düşkünlüğü demek olan *dünya* anlaşılabilir.

ALİNE EDENLER

1- *Hurafelik ya da Bozulmuş Dinler:* Tarih boyunca, bütün hurafelik dinler, insanı âline etmişlerdir. İnsanî güçleri ve insanda bulunan gerçek değerleri ve asaletleri olumsuzladıkları, her şeyi ruhlara, cinnîlere, gaybî güçlere ve görüngülerin, yıldızların uzaklaşmalarına bağladıkları için insanı kendinden uzaklaştırıyorlar, bahtsız, zavallı bir duruma sokuyorlar ve gözle görülmeyen güçlerin ve doğa ötesi sayısız etkenlerin oyuncağı kılıyorlardı. Geçmişteki insana bir bakınız; onun gecesi gündüzü, cinleri, devleri, perileri, uğursuz yelleri, tüm bu yıldızlar arasından iki yıldızın birbirine yaklaşıp uzaklaşmasının uğursuzluğunu, kötü ve şerli ruhları kendisinden nasıl uzaklaştıracağını düşünmekle geçmektedir. O, kendi karnını doyuracak güçte değildir, ama tanrılar [âlihe] sürüsünü, ruhları ve yazgısında etki ve rolleri bulunan her şeyi hoşnut tutma-

lıdır. Hatta çocuğunu onlara kurban etmelidir. Kimi tapınaklarda, kendisinden el çekmeleri için yeni damat, karısını evliliğin ilk gecesinde onlara ve aracılarına vermelidir.

Bunlar hep insanın, tüm bu gaybî güçler, ruhlar ve cinler yoluyla aline olmasıdır. Ona, yazgısına, yaşayışına, düşüncesine ve ruhuna musallat olan onca etkenlerin sayısı, temsilcilerinin işleri daha bir yoluna girsin diye yıldan yıla artmakta ve etkileri günden güne çoğalmaktadır. Ve bahtı kara insan, sürekli olarak, yerde, gökte, denizde, ormanda, dağda, ovada, hatta hamamın hazinelerinde dalgalanan karaltıların, vehimlerin, gök tanrıları sürüsünün, sayısız ruhların ve irili ufaklı cinlerin gölgesi altında yaşamak zorunda olmaktan başka, her doğa olayından, doğadaki her renkten, her şekil ve durumdan korkmak ve onu başka bir bahtsızlığın, başka bir lanetin göstergesi saymak, hatta kimi nesnelerde gizemli güçler, gaybî ve tuhaf özellikler ve esrarlı güçler görmek durumundadır; hepsini kendi üzerinde, her hareketi ve durumu üzerinde etkili olarak bilmek, onlarla ilgili olarak, yine büyücülerden, üfürükçülerden, muskacılardan, falcılardan, müneccimlerden, rahiplerden, cincilerden, ruhçulardan, acayip ve garâyip işlerin aracılarından ve uzmanlarından, din mütevellilerinden, tapınakların danışmanlarından bir sürü kimseyi canına, malına, namusuna, toplumuna, hayatına, düşüncesine, aklına, özgürlüğüne ve insanî kişiliğine musallat kılmak, ayrıca çalışma ve çilesinin ürününü bu sınıfa -ki bu sınıftakiler, ruh ve riyazet ehli olup başka bir âlemin işlerine dalmış kimselerdir ve sonuçta çalışma ve zahmetle bir ilgileri yoktur- haraç olarak vermek, onca korkudan, her yanından tehlike ve korku yağan ve hayatı ona vahşet evi olarak gösteren bir dünyadan, çaresiz, sadece şirk tapınaklarına, kiliselere ve bu rahiplerin, kâhinlerin ve ahbârın vs. sıcak ve güven verici sığınaklarına kaçmak, onların ellerini ayaklarını öpmek, kurbanlar sunmak, adaklar adamak, hatta kızını vakfetmek, oğlunu kurban etmek durumundadır [ki başlangıçta orospuluk, bu tür tapınaklarda yaygın bir dinî gelenek olup kadınları aşağılık maddi hayattan, bencillikten ve evlilik dünyasından, evden ve aileden uzaklaşmaya, kendilerini tanrılara adamaya, tapınaklarda tanrı kullarına, tapınakların ziyaretçilerine, ibadetçilerine ve mütevellilerine genel vakıf malı olmaya teşvik ediyorlardı.].

İşte burada tevhidin anlamı açıklık kazanmaktadır. Bu şirki anlamadan tevhid anlaşılamaz. Tanrı'nın çok değil bir oluşu, konunun görkemliliğini göstermez. Çünkü tevhid, tüm bunları hiç durumuna getiren bir darbedir. Bütün varlıkta, bu âlemin tümünde, bu dünyada ve o dünyada, hiç kimsede, hiçbir şeyde, hiçbir yerde ve hiçbir zaman, hiçbir gücü, kudreti, etkiyi, etkeni, nedeni, rolü ve iradeyi yerinde bırakmaz ve bütün yalancı güçleri, mevhum korkuları, tehlike noktalarını ve etki nedenlerini yok eder ve insanı aline eden bütün güçleri ve etkenleri olumsuzlar; tevhidin başlangıcı, insanın imanında ve dünya görüşünde tevhide ortam hazırlayıcı keskin 'lâ' kılıcı, göksel tanrıları ve onla-

rın yersel temsilcilerini dünyada etkisiz duruma getirir.

Şirk dininde kargaşa, çelişki ve parçalanmayla dolu böyle bir dünyayı gördüğümüzde ve insanı, masum, aldatılmış ve aciz bir kuş gibi şahinlerin, leş kargalarının, devlerin, şeytanların, korkunç gölge ve karaltıların, aldatma tuzaklarının, tutsaklık kapanlarının ve yağma tasmalarının elinde ve ağzında gördüğümüzde "Lâ havle velâ kuvvete illa billâh" şiarının -ki şimdi sadece ölümle ilgili olarak kullanılır, ölümü çağrıştırır- ne geniş anlamı -tüm varlığın genişliğince- olduğunu, ne denli derin -insan ruhunun ve insanlık tarihinin kültürünün derinliğince- olduğunu ve nasıl bir gücü -devrimci güç- bulunduğunu anlayabiliriz.

2- *Büyü:* Büyü de hurafelik dinler gibi, insanı tüm hareketlerinde ve davranışlarında cinlerin ve kötü ruhların oyuncağı olarak görür, onu sağar ve insanı düşünsel olarak kötüye kullanır. Öyle ki cinlerin, insana hulûl etmeye, zarar vermeye hazır olduğunu sanır. Bu bakımdan, sürekli olarak cinlere yakarışta ve övgüde bulunma, onlardan korkup kaçma ve onlara sığınma durumundadır. Bu yüzden büyü ve büyücülük düzeninde insan, kendisini bağımsız olarak algılayamaz.

3- *Şirk*[56]: Dinler tarihinde dinlerin değişim ve evriminin bu aşamasında insan, efsaneler [mitoloji] aşamasından, çeşitli tür tanrılarına, doğa güçlerine tapınmaya, ruha tapıcılığa [animisme], fetişizme ve mutlak büyücülüğe yükselmiştir. [Bununla birlikte her üst ve gelişkin aşamada daha bedevi aşamaların din ve inançlarının kalıntıları yerinde kalmaktadır. Öyle ki büyücülük ve yıldızlara tapıcılık, tarihin, evrim bakımından en son ve en yetkin aşamasında, yeni İslam tarihinde bile, İslam'ın bu ikisiyle yaptığı şiddetli ve açık savaşa karşın varolmuş ve olmaktadır. Geçmişte Müslüman toplumların halife ve sultanlarının saraylarında bile, cihad için de yıldızların uğurlu ve uğursuzluğu göz önüne alınırdı ve türlü büyülerle, gizli ya da açık ilgileniyordu. Hatta kimi dinî kitaplarımıza da bunun kalıntıları yansımıştır] Şirkte, dinî toplum Tanrı'ya -onun açık ve evrensel kavramıyla ve ayrıca Tanrı'nın yüce ve maverâi sıfatlarıyla- tapıcılıkta belirli bir aşamaya varmıştır. Fakat Tanrı, dünyada birkaç kutupta, değişik ya da çelişik güç ve yönlerde tecelli etmekte ya da varlık âleminde var olan rütbe, güç, sorumluluk ve işlerden oluşan çeşitli mertebeler zincirinden oluşmuş bir manzume ve örgüt biçiminde bulunmaktadır bu aşamada.

Şirk, insanı, birkaç ya da bir sürü ayrı ve çeşitli güçlerce yaratılmış, zorunlu, onlara bağımlı, onlardan etkilenen bir varlık olarak parçalamaktadır. İnsan, âlemin ve insanın bir sürü mabudun, yaratıcının, tanrının, işin içinde bulunan akıl ve gücün ürünü ve oyuncağı olduğuna inandığında, onun bütün hayatı ve

---

56 İslamî görüş açısından, tevhidi olmayan her dünya görüşü ve inanç genel anlamda şirk olmakla birlikte, özel anlamda şirkin [âlemdeki yüce Tanrı'nın yaratma gücüne, tedbir ve etkisine bir başkasının ortak olması] gereği, çevresinde etken ya da etkenlerin de bir işte etkili olduğu sanılan tanrıya, hatta büyük tanrıya inanmaktır.

insanlığı, varlık olarak mabudlar arasında bölünmesine, ilişkisinin bu çeşitli ve hatta çelişik kutuplar arasında tanzim edilmesine harcanmış olur ve yolunu şaşırmış bir yalnız gibi hisseder kendisini; her biri bir başka yöne giden bir sürü ayak izinin bulunduğu, her yönden ayrı bir ses ve çağrının duyulduğu bir çölde bulur kendisini. Hurafelik dinler geneldir. Şirk ise bir tür özel hurafelik din olup insanı tanrıların sayısınca parçalar ve gövdesini kendisinin özünden arındırır. Âlem parça parça olduğunda ve güçte, tedbirde, özde, felsefede ve amaçta vs. çelişki ve ayrılık dizgesinin yaratılışı gerçekleştiğinde insan da kendisini somut bir kimlik ve cevher, belirli ve bilinen bir varlık olarak göremez, hayatını ve yazgısını da kesin ve gerçek bir felsefe ve anlam taşır bulamaz. Varlık âlemindeki şirk, kesintisiz olarak, âlemin varlığındaki şirki, ardından da âdemin varlığındaki şirki arkasından getirir; buysa korkunç ve delirtici bir sıkıntıdır; Kendi özünde kuşku ve şirk.

4- *Züht*: Züht diyorum ama sakınma ve arınma anlamında, özellikle de İslam'ın söylediği yüce, ileri ve olumlu anlamıyla, *takva* anlamıyla kullanmıyorum. Tersine, insan bireyindeki en temel doğal güdülerle savaşım, bunların olumsuzlanıp dışlanması ve öldürülmesi anlamına alıyorum zühdü. Bu güdüler, bir insanın *oluş* boyutlarından birer parçadırlar. Gerçek insan, tüm bu güdüleri varlığında bulunduran insandır. Züht -güdülerden biri olarak ya da bir hedef olarak- bireyin kendi eliyle gerçek insanın asil ve gerçek yönelişlerinin kimilerini ya da birçoğunu yerle bir eder ve ortadan kaldırır. Böylece insan, eksilmiş, yetersizleşmiş ve nakışlaşmış olur.

Çünkü gerçek insan, doğa ve yaratılış insanıdır, yani yaratıldığı şekliyle varlığını sürdüren insandır. Allah, bu insanı çeşitli boyutlarıyla yaratmış ve övmüştür. [insanı en güzel biçimde yarattık]. Onun yaratılışsal ve doğal özelliklerinden birinde en küçük saf dışı etme ve değiştirme ortaya çıkaran her etken, insanı gerçek kimliğine yabancılaştırmıştır. İslam'da doğal ve hatta dışsal şekildeki en küçük değişikliğin yaratılışın bozulması olarak algılanıp şiddetle yasaklanması buradan kaynaklanmaktadır.

Bir köşeye çekilme ve inziva isteğinin burada zühtten ayrı olduğunu belirtmeliyim. "Zulüm ve baskı düzeninde bir grup, mevcut durumla ve kirli insanlarla birlik olur. Arılıklarını korumak isteyenler, temiz kalmak isteyen bilginler, zeki insanlar ve büyük kişilikler, bir köşeye çekilip münzevi olurlar. Bu ise egemen düzen karşısında bir tepkidir." diye inananların tersine ben, bunların zalimlerin saldırıları için en güzel yol açıcılar ve engelleri ortadan kaldıranlar olduklarına inanıyorum. Büyük bir insan inzivaya çekildiğinde, kendi eliyle, zulme engel olan büyük bir kişiliği zalimin ayakları önünde kurban etmektedir. Böyle biri, maktulü kendisi olan bir katildir. O, eli iyi adın arınmışlık kanına bulaşmasın diye, cinayetler işleyenin çıkarı doğrultusunda bedavadan cinayet işlemiştir. Bunlar, kendi kendilerini satanlardan daha kötüdürler. Çünkü kendi kendilerini satanlar, sadece kendilerini satmakta ve böy-

lece kendilerini alçaltmaktadırlar, yani kendilerini halka gösterip sonra da zalime satmakta, başlarını halifenin sarayının penceresinden sokmakta ve kimseyi aldatmamaktadırlar. Fakat sahneden kaybolan, halkı kara yazgısıyla baş başa bırakan, kendi kurtuluşlarını ve cennetlerini sağlama derdine düşen, bir köşeye kıvrılan, başlarını Tanrı tapınağının deliğinden içeri sokan ikinci gruptakiler, çoklarını sahneden uzaklaştırmaktadırlar.

Ali [a.s], ne zaman inzivaya çekilmiştir? Ali'nin susması, inzivaya çekilmek anlamına gelmemektedir. Oluşturulan koşullarda Ali, hak istemeyi sürdürseydi ve yönetimi ele geçirmek için diretseydi yeni toplumun birlik ve varlığı ve genç İslam hareketi sarsılırdı. Ali, güç kazanma üzerindeki bu iç siyaset kargaşasında suskun kaldı. Ya toplumsal hayatta? Asla! Savaş [Bizans, İran ve iç savaş] sırasında dış düşman karşısında merkezi gücü ve düşünce birliğini korumak amacıyla iç anlaşmazlıklara ve bireysel haksızlıklara katlanmanın anlamı, tam tersine, siyasi sorumluluğu, toplumsal gelişme sorumluluğunu üstlenmek ve iman için ve halk yolunda, hareket ve güç yolunda, halkın başarısını garantileme uğrunda en büyük görevi yerine getirmek demektir. Takva, bu anlamdadır. Yoksa bireyin, toplumsal hayatında insanî bir boyutunu geliştirmek için başka bir boyutunu öldürmesi demek değildir takva. Züht ise riyazet [sıkıntı] çekmek ve başka bir boyutu ve başka boyutları olumsuzlamak anlamındadır.

Eğer riyazetçi zahitlerle temasınız olursa, onların eksik oluşlarını tam olarak anlayabilirsiniz; onların bir boyutta oldukça geliştiklerini, fakat insanî boyutlarda normal insan olmadıklarını pek çok şeyi anlamadıklarını ve çoğunlukla, öldürülmüş güdünün güç, yöneliş ve eğiliminin başka bir güdüye aktarılmış olduğunu anlayabilirsiniz. Örneğin İran'ın tanınmış siyasetçilerinden birinin [Meşrutiyet devriminin başında birçok mertebede şehit olmuştu meşrutiyet içinde yine de diri kalmak için] kardeşi, son derece zahit ve takva bir adamdı. Yani her türlü insanî ve gayri insanî davranıştan kaçınıyordu, bir tatsızlık olmasın diye. Yetmiş, seksen, doksan yıl yaşadı [bu gibiler amma da yaşıyorlar] ve bunca yıl boyunca dünyada sadece tek bir şeye önem veriyordu; o da yemek idi.

Meşhur bir söz vardır; "Eğlenirken kumandanlarla eğlenin, ama yemeğinizi zahitlerle yiyin." Bu söz, zahitleri ve riyazetçileri ne güzel tanımlamaktadır.

Sözünü ettiğim bu zahit kişiye sormuşlardı; "Siz ki doksan yıl yaşadınız; gençliğinizde cinsel güdüyle neler yaptınız?"

Sürekli olarak evradla, zikirle ya da dua okumakla meşgul olan ve Allah'ı zikretmekten geri kalmamak için kimseyle konuşmayan ve gece gündüz sadece sofra kurulduğu zaman önündeki dua kitabını ya da Kur'an'ı toplayan ve ancak dua ile yemek arasında bulabildiği küçük bir fırsatta kendisiyle konuşulabilen bu zahit kişi şöyle cevap verir;

"O günlerde genellikle, yağ daha boldu bugünkünün tersine ve daha sa-

rıydı. Koyun yağı boldu. Her yemek tabağında yarım parmak kalınlığında yağ olurdu. Herkes eliyle yemek yerdi. Şimdiki gibi değildi. Şimdi yemeği elinle tatmak bile mümkün değil. Elimi yemek tabağına, özellikle tavuklu fisincan yemeği sıcak, yumuşak ve yağlı olduğunda, çıplak parmaklarımı hafifçe ve yavaşça daldırırdım... Sonra... Bir hal değişimi olurdu... Bağışlayın... Suya ihtiyacım olurdu."

5- *Makinizm*: Makineleşme, insanın, sanayi toplumunda sınıf ve sömürü işlerinde âline olmasına neden olmaktadır. Böylesi bir sistemde zaman tam anlamıyla programlanmakta, insan çalışması teknik ve mekanik bir biçim kazanmakta, bireyin çalışması tek boyutlu olmaktadır. Her birey sadece küçük bir hareketle bir iş yapmakta -bir aracın tümünün üretimini gerçekleştirmemekte- ve insan ömrü boyunca, bu sınırlı ve anlamsız hareket dışında başka bir iş yapmamaktadır. Bunun en güzel örneği Charlie Chaplin'in *Asrî Zamanlar* filmidir.

6- *Teknokrasi ve Bürokrasi*: Teknokrasi ve bürokrasi, günümüz dünyasına egemen iki sistem olup hatta sosyalist ülkeler de -ki ilerleyip teknokrasi ve bürokrasi aşamasına girmişlerdir- bundan güvencede değildirler. Bu iki sistem insana bindirilmiş olan iki özel çalışma biçimidir. Bu yönetim ya da teknik mekanizmada insan, bir vida, bir cıvata, bir conta vs. -iş makinesinin gerektirdiği her neyse- durumuna girmektedir; çeşitli boyutları ve seçme özgürlüğü bulunan bir insan durumuna değil. Ve ömrünün sonuna değin, işin bütününü değil, özel bir işlemi gerçekleştirmektedir.

İşçi insan, makine ve bürokrasi düzeninde, gerçekleştirdiği edime karşı özbilinç duygusu taşımamaktadır [âline olması, kendisini tanımaması ve ne yaptığını anlamaması işte burada anlaşılmaktadır].

Birey, banka ya da borsa kurumları gibi büyük bir kurumda ya da örneğin havacılık kurumunda çalışmaktadır, ama uçağın havaalanından kalkıp inişini sağlayan hareketler dizgesini -ki tek bir iş ya da işlemdir- yapmamakta, sadece bu esas işin bir parçasından sorumludur. Sadece şu vidaları sıkmakta ya da şu kâğıtları imzalamaktadır -Reis Bey'dir- ya da sadece Reis Bey'in durumunu, mizacını, ilgilerini ve huzurunu gözetmektedir -mer'us [memur] beydir- veya sadece para saymaktadır veya bir bölümden gelip bir bölüme giden şeritin yanında bu bölümde durup bir cıvatayı somuna geçirip sıkmaktadır. Bunların hiçbiri iş değildir, bir işi -anlamı bulunan bir işi- oluşturan yüzlerce devinimden biridir. Otuz yıldır anlamsız ayrıntıya ilişkin bir devinimi yineleyen kişi, kendi davranışının bilincinde değildir. O, kendi yönetiminde, birbiriyle uyumlu olarak bir eyleme ya da bir mala dönüşen devinimler dizgesinden habersizdir. Anlamlı işi yapan, şirket ya da fabrika sistemidir; insan anlamsız devinimleri yineleyip durmaktadır. Dolayısıyla o, anlamsız soyut -kendisi açısından- bir devinimi ömrünün sonuna değin gerçekleştirip durmaktadır. Gerçek insan eylemde bulunan, iş yapan, buna karşı bilinçli olan, eyleminin sonuç ve hede-

finden haberli olan ve bu hedef yolunda, bu sonucu kazanmak ve yaratmak yolunda eylemi şekillendiren, onu öncülerini planlayan, seçen, araçları ve çalışma biçimini yaratan bir varlıktır; bu ise bunların hiçbirini yapmamaktadır.

Tohumu eken, hasat eden, harmanda taneyi samandan ayırıp değirmene götüren, un yapan ve sonra da ekmeğini yiyen çiftçininkinin tam tersidir durum. Çiftçi, yaptığı işin bilincindedir. Eylemini kendisi seçmiştir, eylemi ereksel nedeninin sonucudur; aline olmamıştır. Bürokrasi ya da teknokrasi sistemindeki birey ise etken olmayan ve bir parça ya da bir şube durumuna gelmiş olan insandır. İş sahibi değil hizmetlidir. İş sahibi -gerçek anlamıyla- bireyi istihdam eden yani kullanan, sonra da çaptan düştüğü için emekliye ayıran, sakata çıkaran bir idare ya da fabrikadır.

Emekliye ayrılınca yıkılanları hiç görmediniz mi? Bu gibi kimseler, varlık felsefelerini yitirmiştirler. Kendisinde değildir kendisi. Yerleştiği ve yapıştığı yerden [makam] dışarıda hiçbir şey değildir. O, orada resmi görevlilerin yönetimi bölümünün dördüncü dairesinin sayın başkanı olarak bulunmuştur. Görüldüğü gibi, koyunun kırkbayırı gibi çektikçe gelen şu upuzun cümlenin tümünde tek kelime insan adı yoktur. Sadece konum ya da makam adı bulunmaktadır ve bu birey, bu cümleyi kendi adı olarak algılıyordu ve konum ya da makam yoluyla aline olmuştu. Yani kendi gerçek benliği ve gerçek kişiliği yerine onu algılıyordu [kendine yabancılaşma, kendisi olmayanın, kendisine hulûl etmesi]. Emekli olup eve geldiği ve artık resmilik taşımadığı şu anda aslında adının bulunmadığını görmektedir. Şimdi zorla, kendisine, çevresindekilere ve hatta karısına, otuz kırk yıl önce adının, Hacı Hüseyin'in oğlu Hasan Bey olduğunu anımsatmalıdır. Kendisi bile böyle temiz bir kişiliğe yabancıdır.

Çalışan insan, çalışma sırasında çalışma şekline egemendi hep ve çalışma şeklini kendisi belirliyordu. Ama şimdi ona egemen olan çalışma şeklidir, iş makinesidir, iş aracıdır. O ise, büyük bürokrasi binasında bir tuğla gibi ya da bu makine binasında bir civata gibi tutturulmuştur. *Asrî Zamanlar* filminde, işçinin saatinin kolundan çözülüp çarkın dişlileri arasına girdiğini, kendisinin de saatini çıkarmak için makinenin içine girdiğini ve büyük makinenin onu yuttuğunu, çarkın içinde ve türlü dişliler arasında tutsak ve ezilmiş olarak kaldığını, bağırmaya bile gücünün yetmediğini, çünkü bir halkanın, boynunu şiddetle sıktığını görüyoruz. Bu, günümüz insanın makine aracılığıyla, yani bürokrasi ve teknokrasiyi doğuran Makinizm[57] aracılığıyla alinasyonun sembo-

---

57 "Maşinder Esaret-i Maşinism" [Makinizmin Esaretindeki Makine] adıyla Tahran Üniversitesinde verdiğim konferansta söylemiştim. Benim makinizme getirdiğim eleştiriye, kimi "kıyasçı ve aceleci aydınlar" benim makineye olan inancımın zayıflığına yormuşlar ve sonuç olarak örneğin yolculuk için jetin eşekten daha iyi olduğunu bana kanıtlamışlardır! Oysa makinizim makine değildir; scientism nasıl bilim değilse ve natüralizm nasıl doğa değilse makinizm de makine değildir. Makinizm, makineye ve de insana yüklenilen sınaî rekabet sermayedarlığı sistemidir. Makinenin kurtuluşu için makinizmi yıkmak gerekmektedir. Görüyoruz ki hüküm, fetva, mahkûm etme ve eleştiride gösterilen uygunsuz, yüzeysel, aceleci ve özensiz yargılar, okumuşlar arasında da kimi zaman avam ve onun mütevelli ve gözeticileri arasında olduğu gibi seyretmektedir! Görüyoruz ki hüküm, fetva, mahkûm

lik cisimlenişidir.

7 - *Sınıfsal Düzen*: Sınıflandırıcı her etken insanı âline eder. Sınıfsal düzen, insanı, sömüren ve sömürülene, efendi ve köleye dönüştürmektedir ki hiçbirisi de tam insan değildir bunların. Ya Ionesco'nun deyişiyle gergedandırlar, ya da Kafka'nın değişiyle dönüşüm geçirmişlerdir. Sınıfsal düzende, sınıfsal çelişki etkeni toplumdadır; bu etken, tek bir insanı, bir özü, bu insanlık dışı kutuplara ayırmaktadır.

İnsan, sınıfsal düzende aline olmaktadır. Çünkü insan, sömürülmüş sınıfta yer aldığında kendini ve kendi olanaklarını sağlıklı insandan daha az duyumsamaktadır, sömüren sınıfta yer aldığındaysa konum ve sınıfının kendisine verdiği güçleri kendi özsel güçlerinden saymakta ve özelliklerini ve olanaklarını, bir insan bireyi olarak kendi gerçek olanaklarından daha çok duyumsamaktadır. Küçük ama derinlikli olan 'Sömürenin Portresi' hakkında bir önsözle birlikte 'Sömürülenin Portresi' kitabının yazarı Albert Memmi'nin deyişiyle sömürü, sadece sömürgeleştirilmiş dünya insanını başkalaştırmakla kalmamış, Avrupalı insanı da sömüren insanlık dışı bir çehreye dönüştürmüştür. Söylediğim gibi işte bu sınıfsal etken, insanı parçalamakta, mazlum, mahrum ve mahkûm bir varlık ya da katil, zalim, hâkim ve gâsıp bir varlık haline getirmektedir; insan *Habil* ve Kâbil'e dönüşmektedir. Kâbilci düzenin sürmesi, nüfuzu ve gücü, tekelci egemenlik ve mülkiyet, sonuçta da sınıfsal düzen, tek insanı [Âdemoğlunu] insanlık dışı dört tipe ayırmaktadır ki bu dört tipin her biri, hayvanı bir tipin özelliklerini kendi insanî gerçek, yaratılışsal ve uyumlu özelliği yerine algılamakta ve kendilerine hulûl ettirmektedirler; Kurt, tilki, fare ve koyun gibi.

8- *Aşk ve İman*: Aşk da bir tür âline edicidir. İster insanî aşk olsun, ister tanrısal aşk olsun fark etmez. Vahdet-i vücuddaki sufiyâne şekline en büyük örnek *Hallac*'tır. O, şöyle diyordu; "Cübbemin içinde Allah'tan başka kimse yok." Bu, insanın aline oluşunun en güzel itirafıdır. *Hallac*'ın bu duyguyu taşıdığının gerçekliğinde kuşku yok, ama *Hallac*'taki bu duygu gerçek değildir. Avam ve avamın temsilcileri, bu ikisi arasındaki farkı -duyguda insanın sadık oluşunu ve insanda duygunun sadık oluşunu- anlamadılar ya da anladılar da, "anladık" demeyi uygun görmediler.

Hallac'ın seçtiği ölümden, duygusunda sadık olduğu anlaşılmaktadır; söylediğini gerçekten bulmaktadır. Fakat bulmuş olduğu şey, bir hastalıktı, kendisini gerçekten o durumda duyumsamıyordu ve Allah'ı kendi yerinde görüyordu.

---

etme ve eleştiride gösterilen uygunsuz, yüzeysel, aceleci ve özensiz yargılar, okumuşlar arasında da kimi zaman avam ve onun mütevelli ve gözeticileri arasında olduğu gibi seyretmektedir! Çoğunlukla bir yazıyı yüzlerce kez reddetmek, suçlamak, ona saldırmak ve sövmek yerine o yazı "bir kez daha" okunursa güçlük giderilmiş olur. Hatta kimi konularda "tek bir kere" okunsaydı bir güçlülük giderilmiş olur. Hatta kimi konularda "tek bir kere" okunsaydı bir güçlük ortaya çıkmazdı.

Cüneyd-i Bağdadi şöyle diyordu; "Benim boğazımdan ve dilimden, yıllardır sadece Allah konuşmaktadır." Tıpkı kendisinin taksi olduğunu sanan adam gibi o da kendisinin Allah olduğunu sanıyordu. Ya da şu dervişin hikâyesini duymuşsunuzdur; Veda etmek ve Mekke'ye gitmek üzere yola çıkmak için tarikat pirinin yanına gelip şöyle der derviş; "Mekke'ye gitmek istiyorum, Allah'a ısmarladık demeye geldim." Hazret, çubuğunu yere koyup şöyle der; "Uzak yola gitme, gel beni tavaf et." [Efendiye bakın, kendisini Kâbe yerine koyuyor] Kâbe Allah'ın evi demektir, fakir de Allah'ın hakiki ikâmet yeridir. Kâbe'den daha iyi. Kâbe, sudan topraktan yapılmış, buysa candan yürekten...

İşte bu güzelim sözlerden bir kısmı.

Başkalaşmış insan, işte bu.

Yerel aşklardan ise, bir başkası delicesine sevilir ya da bir mürit olarak kendinden geçmişçesine birine bağlanılır, şuursuzlar ve cahiller bile keramet sahibi olarak görülür. Denir ki; Bizim efendi, sıradan konuları anlayan kimselerden daha büyüktür. Onlar, sadece biz sıradan kişilerin anlamadıkları konuları anlarlar. Böylesi kişiler, şeyhi karşısında sadece akletme ve ayırt etme gücünü yitirmekle kalmaz, dinini, hatta duygularını da olumsuzlar.

Derler ki takvasıyla, dünyevi işlere bulaşmamasıyla mutaassıp ve inançlı birkaç müridin gözünde tanınmış ve bilinmiş bir şeyh vardı. Şehrin rintleri, bu şeyhin dünya işlerinden o kadar da habersiz olmadığını, kısacası buluğa ermemiş çocuklara karşı özel bir dünyevi ilgisi bulunduğunu keşfettiler!

Ortalığı karıştırıcı böyle bir buluşun sevinciyle hemen müritlerin yanına gittiler. Bu faciayı şeyhin bağlılarına iyice anlatmak için büyük bir özen ve çaba gösteriyorlardı. Müritler, birden onların hayallerini suya düşürdüler; Bu kadarcık şey için bunca muamma nedir? Bizim yıllarca bildiklerimizin yanında bu bir şey değil bile.

Onlar büyük bir şaşkınlıkla sordular; "Sizin kutsal şeyhiniz için, livata nasıl önemsiz sayılabilir?"

Müritler açıkladılar; "Hayır siz bilmiyorsunuz. Biz onunla yakından temasımız olduğu için biliyoruz. Onun bu amelden kastı, Allah etmesin, nefsine kulluk değildir. Bu iş onun mizacına yerleşmiş."

Ne olursa olsun, seçme, bilinç, beğeni, kabul, değerlendirme, tad alma, şeyhin, sevgilinin ve maşukun güzelliklerini ve erdemlerini yüceltme ve övme sınırı aştığında ve delilik ve çıldırma aşamasına geldiğinde aşk ve bağlılık, bireyi başka bir birey aracılığıyla aline eder.

Bu olgu, dört şekilde somutlaştırılabilir;

a- *Sufiyane ya da ilahî alinasyon;* tasavvufî vahdet-i vücudda ve Hulûliye fırkasında görüldüğü gibi. Bâyezid-i Bistami şöyle der; "Ben, kabuğundan sıyrılan yılan gibi Bâyezidlikten sıyrılıp hepten o oldum." Belki de Cüneyd'in şu sözü, böyle bir dönüşüme neden olan ortam ve koşulların anlaşılmasında okuyucu zihninde yardımcı olacaktır;

"Ben ışığa baktım ve ışığa bakmayı otuz yıl sürdürdüm, böylece ışık oldum."

Hallac, sufiyane alinasyonun, yani etkeni ruhanî bir aşk olan ve cezbe, tapınma ve dini sevgiden dönüşmüş bir durumdan kaynaklanan mabud aracılığıyla aline olmanın anlaşılmasında en büyük örnektir. Elbette bununla cezbenin doruk noktasına ulaşarak, coşkulu bir ihlâsla Allah'a kullukta bulunmak ve Allah'ın celali ve gücü karşısında hayrete kapılmak -ki Ali'de daha da belirgindir- arasında fark olduğunu anlatmaya gerek yok. Çünkü bu durum -güçlü ve yoğun olmakla birlikte- insanın özbilincinden ve Allah bilincinden kaynaklanmaktadır. Hayret, bir mutlak küçülmenin bir mutlak büyüklüğün karşısında bulunmasından kaynaklanan doğal bir durumdur. Bu mesafeyi bu mutlak büyüklüğü ve bu mutlak küçülmeyi, hakir bir ruh ve düşünce anlayamaz hiç kuşkusuz. Aline olmuş birinin ruh ve düşüncesi de böyledir; böyle bir kişide bu ikisi de felç olmuştur.

b- *Kutsal ve ruhanî alinasyon;* Kimi zaman, kimi tiplerin yüzünde bir tür ruh durumu ya da çekim hissedilmektedir ki belirli bir adı, belirli bir kavramı yoktur bu durumun, ama kalpleri mıknatıs gibi çekmektedir. Bu çekim, ne bilimsel, ne düşünsel, ne sanatsal, ne toplumsal, ne siyasal, ne de ailesel bir erdemdir; hiçbir şey değildir, ama yine de bir şeydir. Bence bir insanın yaratılışının ve dinî duygusunun derinliğinden su yüzüne çıkan bu çekim, daha çok dinî çevrelerde ve insanlar arasındaki dinî ilişkide belirgindir. Bu, yaygın söyleyişle ruhanilik ya da kutsallık adı verilen şeydir ve dinlerde resmi ruhanilik sınıfı kurumunu ortaya çıkaran ilişkinin ta kendisidir. Sadece İslam, bunun yerine hikmeti ya da bilgiyi ya da fıkhı veya zikri[58] yerleştirmiştir. Tüm bu terimler, anlam olarak benzer terimlerdir ve özel bir inanç bilinci, derin bir İslamî tanıyış kazanmak ve hidayet bilgisi elde etmek amacıyladır. Bu yüzden, bugün de dinî merci, dinî lider ya da şer'i hâkim en iyi bilen olmalıdır. Oysa hiçbir dinde en iyi bilmek şart değildir. Din âlimi, din uzmanı, din öğretmeni ve din araştırmacısı başkadır, ruhanî liderlik başka[59]. Bağımlılık [irâdet] da denilebilecek

---

58 Bu kelimeler, eski İslam kültür ve bilimlerimizde belirgin terimsel anlamlar kazanmışlarsa da [hikmet=felsefe, ilim=insani, doğal ve dinî uzmanlık alanlarında özel bilgiler, fıkıh=hukuk, kanunlar, bilimsel ve yan hükümler, zikir=Kerbela faciasını yâda bir derdi anmak...] bunlar temel anlamlar değildir. Hikmetten amaç, düşünceyi aydınlatan, insanî özbilinç ve tanrısal bilinçtir. Fıkıh ise, İslam'ı tanımak ve dini anlamaktır. Zikir, her şeyden daha derin olarak, yaratılışın ilahi cevherini ve ruhu anmak ve hatırlamak, maverâi zatın hazinesinin derinliklerine göz açmak, "Allah'ın ruhu"nun, "Allah'ın özel öğretimleri"nin, "Allah'ın özel emaneti"nin taşıyıcısı olan ve bunu canlılarla birlikte bulunduğu doğada unutan insanın Allah'ın halifesi oluşunu anımsamaktadır!

59 Birkaç kez çeşitli şekillerde değindiğim bu konuyu [ilk kez İslam-Şinasi kitabında -ders notlarında değil- ele almıştım] açıklarken ruhani kelimesinin Hıristiyanlığa ait bir terim olduğunu, bizden sonradan kullanılmaya başlandığını, İslam'da onun yerine "âlim"in bulunduğunu, din önderleriyle halk arasındaki ilişkinin cismani-ruhani ilişkisi, karanlık-aydınlık ilişkisi ve fizik-metafizik ilişkisi olmayıp son derece basit ve mantıklı bir biçimde öğretmen- öğrenci ilişkisi olduğunu belirtmiştim. Fıkıhla ilgili ameli taklit, İslam'da, halk ile din âlimleri toplumunun bilimsel gücü ve bilimsel uzman arasındaki ilişki "zorunlu" –yani toplumun doğal gereksinimi- olarak ortaya çıkmıştır, tıpkı tıp bilginleri topluluğu ya da makine mühendisleri veya toplum bilimleri hocaları gibi. Fakat öteki

bu tür, dinlerde, Kur'an'ın deyişiyle rahip ve ahbara kulluk biçiminde ortaya çıkmaktadır. Doğu tasavvufundaysa daha çok veliye kulluk biçiminde, mürşide, kutba ve delile [kılavuza] tam bir itaat ve mutlak bir yöneliş olarak, somut bir şekilde görünüm kazanmaktadır.

c- *Kahraman övücülükten doğan alinasyon;* Milli ve siyasi kahramanlara deli-

---

dinlerdeki ruhaninin gücü, "resmi" olarak -yani topluma egemen olan yasal bir hüküm ve resmi bir gelenek olarak- söz konusudur. İslam'da halkın seçimi söz konusuyken, ötekisindeyse halkın başı üzerinde duran bir "kanun sopası"dır. İşte bu konuyu "resmiler"den bir gurup, her yerde, benim ruhaniliğe bütünüyle karşı olduğum biçiminde yorumlamıştır. Birkaç yönlü çıkar elde etmek için ortaya attıkları bu şayiayı işbirliği edip programlar düzenleyerek "tevatür" haline getirdiler. Kimileri içinse "tevatür" -burada ve bu şekilde bile- bir belgelilik ve haberde doğruluk kaynağıdır! Hangi bilinçli, uyanık, insaflı, dikkatli, yargılamada ihtiyatlı, araştırıcı ve bir kitabı kendisi okuyup kendisi değerlendirecek ve anlayacak kadar bağımsız insan bu saplantıya düşmez ki? [Çünkü kimilerini gördüm; bu tür suçlamalarla, uydurmalarla ve saptırmalarla zihni bulanmış bir durumda gidip söz konusu kitabı açmış, oturup incelemiştir. Şaşırtıcıdır ki gözleri gene bu uydurma, saptırmalarla zihni bulanmış bir durumda gidip söz konusu kitabı açmış, oturup incelemiştir. Şaşırtıcıdır ki gözleri gene bu uydurma, saptırma ve yalan yargıları kitapta okumuştur! Ya da daha önce nasıl anlatıldıysa kitabı okuyunca yine öyle anlamıştır]. Oysa ben, ruhani toplumuna değil ruhani kelimesine karşıyım. Karşı olmamın nedeniyse, gerçek İslam âlimlerinin şanını, ruhanilik sıfatı verilmesinden daha yüce görmemdir. İlim havzasını, âlimleri, araştırmacıları, İslam müçtehitlerini savunmak amacıyla bu konuları ortaya attım. Yoksa ilim havzasının asaletini, kişiliğini ve büyük değerlerini içte ve dışta her zaman övmekte olan ben, bu konunun gündemde olduğu sıralarda dini ilim toplumumuzun batının kültürel sömürü saldırısı karşısında bağımsızlığını koruyan, kuşatılmayan ve hala ruh, düşünce ve hareket yaratıcı gücü bulunan tek sistem olduğunu söylemiştim. Onun dokunulmazlığının bekçiliğini yapmak sadece din adamlarının değil, doğuda, batı kültürünün sürekli saldırıları karşısında durmaya çalışan bütün aydınların görevi olduğunu, bu durum karşısındaki her kalem ya da her dilin veya her cephe almanın, doğrudan doğruya sömürünün uşaklığını yapmak anlamına geleceğini belirtmiştim. Ayrıca, "talebe"nin fikir proleteri olduğunu ve günümüz dünyasında varlığını sürdüremeyeceğini, öğrenci olan ayda otuz ila kırk tümen geliri bulunan ve gelecekten yoksun bir hiç olduğunu[!] ama aynı zamanda çevrenin baskısına karşı onca direniş gösteren, aşk ve iman taşıyan bir gence, bu derece yaşamaya ihtiyaç duyarak yaşayan bir öğeye kimsenin bir şey yapamayacağını dile getirmiştim. Fakat ne olursa olsun, görevleri şayia çıkarmak olanlar, durum ve koşulların gerektiğine göre ve sipariş edilenler doğrultusunda işlerini görmektedirler; sözün gerçeğinin ve davranışın gerçekliğinin gerektirdiğine göre değil. Bu yüzden, kimse Filistin'den, batı ve Siyonizm karşısında dışarıdaki Müslümanlarla birlik olmanın zorunluluğundan söz etmeye cesaret bulamasın diye, ansızın her yerde, Sünniliğe ve velayet sahibi olmayışa [velayetten amaçları İsrail soyunun on iki oluşunun kanıtlanmasıdır!] saldırmaktadırlar.

Dolayısıyla böyle bir suçlama şu anda gereklidir. Suçlanan kişi, bütün eserlerinde, düşüncelerinde ve hayatın peygamber soyunun aşığı da olsa, bütün insanlık tarihini Şia bakışıyla da görse ve Alevi Şiiliğe herkesten daha çok dayansa da bir şey değişmez! Ya da ruhani ve aydın hep birbirinden ayrı iki alanda bulunmalı ve aralarında kötümserliğin kara bulutları dolaşmalıdır... Öyleyse aydınlar arasında itibarı bulunan falan kişi ya da kurum, ruhaniliğe karşı olmakla suçlanmalıdır; "özel kişiler"den bir grup da onlara karşı suçlama üretmekle uğraşmalıdır. Sonra da acemice savunmalar gelir ardından. İki toplumsal yüzde görünüm kazanan tek iman, tek ruh ve tem amaç, birbirine düşman iki kutup şeklinde gösterilmelidir. Suçlanan kurum ve böyle bir kargaşaya kurban giden bir birey, ilim havzasına, aydın ve değerli âlimlere en ciddi inançları taşısa ve bu inancını defalarca gösterse de bir şey değişmez! Konunun onunla bununla ilgisi yoktur. Tüm bu girişler ve ortam hazırlamalarla birlikte, kuşkusuz bugün, bizim ilim havzamız, bu mikropların tarlası olmayacak kadar uyanıktır. Bizim gerçek ve büyük âlimlerimiz, bu kirli ellerin onların yüksek dokunulmazlık binalarına ulaşmayacakları kadar bağımsızdırlar. Ayrıca bizim bugünkü aydınlarımız ve okumuşlarımız da bu maceraların anlamını bilecek ve her sesin hangi gırtlaktan çıktığını anlayacak kadar bilinçlidirler. Sonuç olarak halk da artık mal değildir. Her aileye, kitap, risale, kaset girmiştir. Kitap bir kapıdan girdiğinde yalan, pencereden çıkmakta ve yuvasına dönmektedir. Bugün kitap, her evin kapısını çalmakta sürekli aldatmacanın yemi olmuş en ufak, en karanlık zaviyeleri fethetmektedir. Kitap, kendisine yalan yakıştırılmayacak tek konuşmacıdır; yalancılar her ne kadar sayıca fazla, çok güçlü ve oldukça korkmaz da olsalar!

cesine tapınmaktan, öndere faşistçe taparlıktan, hatta spor şampiyonlarına, pehlivanlara ve sinema yıldızlarına tapınmaktan kaynaklanan alinasyondur bu...

d- *Âşıkane alinasyon;* Âşık edebiyatında, mitolojide, hikâyelerde, şiirde ve sanatta, âşıkın maşukunu bulduğu ya da kendisinin hangisi olduğunu bilmez olduğu çokça yinelenmiştir. Aline anlamına gelen Mecnun şöyle demektedir;

"Ey kan alıcı, eğer kanımı alırsan
Korkarım neşteri Leyla'nın damarına vurmandan."

9- *Bilgi hastalığı, kitap hastalığı;* Başka bir tür alinasyon da aydın ve okumuşun bilgi hastalığı ve kitap hastalığı yoluyla alinasyonu -ki biz de şu anda buna yakalanmış durumdayız- olup son derece korkunç ama yüz ağartıcı bir alinasyondur; çünkü ne halk anlamaktadır, ne de aline olan taraf. Kitap hastalığında insan, bir kitap kurdu olup çıkmakta ve dünyası hep kütüphanedir. Kitap ciltleri arasında öylesine kendinden geçmektedir ki dünyanın ve hayatın tüm gerçekliklerini yazma ya da basma kitaplarda görmektedir. Aklî bir konu ortaya atsan ya da duygusal bir gerçeklikten söz etsen şöyle der; "Ben, bunu hiçbir kitapta görmedim." Şu anlamda ki görmediği için onun dünyada bulunmadığını ve kimsenin de ondan söz etmeye hakkı olmadığını sanmaktadır. Kitap için, insana ve kendisine vermediği değeri vermektedir. Daha doğru söyleyişle, aslında kendisi yoktur; kitaplar ondadırlar, kitaplar onda düşünmekte, konuşmakta, duygularını dile getirmekte, onaylamakta ya da olumsuzlamaktadırlar. O, insan gövdeli bir kütüphanedir. Kitap hastalığıyla bilgi hastalığı, bir tür zihinsel hastalık yaratmakta ve duyumsanabilme gerçekliklerinden uzak sözel, mantıksal, zihinsel kavramlarda boğulma durumunu ortaya çıkarmaktadır. Toplumlardan, uygarlıklardan ve kültürlerden birçoğunun yok oluşu, âlimlerin ve bilginlerin bilimin, bilimsel zihinselliklerin ve sözel ya da zihinsel konuların kendileri aracılığıyla aline olmalarından doğada, hayatta ve toplumda aramaları gereken bilgiyi kitaplarda aramalarından kaynaklanmaktadır.

İnsanların hayatı, toplumun ve zamanın yazgısı, kulaklarının dibindeydi ama anlamıyordu, duymuyordu, görmüyordu. Bunun yerine, en büyük hassaslıklar, onu boğup tutsak eden hassaslıklardı. Bunlar, duyumsanabilen, dokunulabilen gerçeklikleri doğrudan doğruya görmemekte, anlamamaktadırlar; hatta duymamaktadırlar. Onların tanımını kitaplarda aramaktadırlar. Kitapların sustuğu yerde onlar da sağırlaşmaktadırlar. Bu, felsefe, tasavvuf, hatta scientism, bilim, sanat, *sanat için sanat* oyunu vb. biçiminde ortaya çıkan kitap hastalığıdır. Sanat için sanat, yazarlık için yazarlık, aline olmaktır; çünkü yazar ve şair muhatap ve muhataplar tanımaz, yazarlık için yazıp durur. Onun için esas olan edimin kendisidir. Öyleyse, kelime yoluyla, yazmak yoluyla, şiir söylemek yoluyla, oyun yoluyla, sanat yoluyla, inceleme yoluyla, hükümler çıkarma yoluyla, tarihsel araştırmalar yoluyla, felsefî kavramlar yoluyla, irfanî

duygular yoluyla vs. aline olduğu gerçekleri dışsal gerçeklikten değil, sadece zihinselliğinden çıkardığı anlaşılmaktadır. Felsefe, soyut zihinsellik yoluyla insanın aline olmasıdır. Tasavvuf, soyut duygular yoluyla insanın aline olmasıdır. Son yüzyıllara ait edebi, düşünsel, felsefî ve dinî eserlerimiz arasında toplumsal gerçekliklere, hayata ve insanların yazgılarına olan yabancılığın, bu düşünce hazinelerinden, bu latif duyguların aynalarından hiçbirinde toplumun çehresinden en küçük bir çizgi bile bulunmayacak ölçüde olduğunu görüyoruz.

10- *Para;* Para, insanların aline olmalarının en büyük etkenidir [para ve zühdü, ilk kez söz konusu eden ahlâkçı sosyalistlerden aktarıyorum]. Züht - maddi hayattan yüz çevirişin sembolü- insanı nasıl aline ederse, para da - maddi ve bu dünyasal olan bu hayata yönelmenin sembolü- insanı aline eder.

Paralı insan, paraya bağlı olan -kendinden kaynaklı değil- değer ve olanakları kendisine bağlamaktadır. Toplum da böyle bir duygu taşımakta ve paranın değerlerini ona bağlamaktadır. Hem kendisi, hem aile ve hem de toplum, onun saygınlığına ve kişiliğine inanmaktadır. Oysa saygınlık ve kişilik, onun paralarının malıdır, kendisinin değil. Düne değin her şeyden yoksun olan, evinize geldiğinde eşikte oturarak yiyip gitmesi için az bir yemek verdiğiniz kişiyi, bugün başköşede oturtuyorsunuz, o gelince, ateşte sıçrayan üzerlik tohumu gibi yerinizden sıçrıyorsunuz. Çünkü kazanç elde etmeye başlayıp ya da kaçakçılık yapıp mal mülk elde edince ve para biriktirince, para ona saygınlık ve kişilik bağışlamıştır.

Bölgenin saygınlarının, büyüklerinin, makam sahiplerinin, mutemetlerinin bir listesini yapın, bunca lâkapların onların insan oluşlarıyla ya da paralı oluşlarıyla ilgili olduğunu göreceksiniz. Meclislerde kişilere gösterilen saygının hangisinin kendisiyle, hangisinin parasıyla ilgili olduğuna bir bakınız.

Paranın toplumda birtakım güçleri vardır. Parayı taşıyan dışsal bir güç, o güçleri kendisinden sanmakta ve kendisini para olarak algılamaktadır. Öyle ki kendisini gelir listesi karşısında, gelir çizelgesi karşısında, aynanın karşısında oluşundan daha iyi görmekte ve duymaktadır. Kendisini orada, buradakinden daha çabuk bulmaktadır. Bir faiz yiyiciyi göz önüne getirin; bütün insanî, dinî, ahlâki ve hatta akrabalık duyguları, özellikler, onun için para sesi vermektedir ve altın rengini taşımaktadır. Kur'an, "şeytanın çarptığı" [Bakara Suresi, 275] demektedir. Para hastası insanın alinasyonu ya da ona para şeytanının ya da cininin girmesi derken -ki bu, ahlâkçı sosyalistlerin söyleyişidir- faiz yiyici hakkındaki bu ayetin çevirisi yapılmıştır sanki.

11- *Uygarlık;* Uygarlık hem şehirlilik anlamında, hem de uygarlık olarak adlandırdığımız anlamda insanın güçlü ve üstün bir aline edicisidir. Toplumsal sistem ve şehirlilik ilerlediği ölçüde, insan bireyinin olanak ve yeteneklerini -ki Allah, doğada insana bağışlamıştır- üzerine almaktadır. Bundan önce, ço-

cuğumu eğitmeyi, ailemi ve kişiliğimi korumayı kendim üstlenmem gerekiyordu. Fakat şimdi tüm bunları toplum üstlenmiştir ve bu yeteneklere beni gereksinimsiz kılmıştır. Artık, olanaklarını kendimde duyamaz olmuşumdur ve bu yeteneklerden yoksunumdur.

Köy sisteminde birey, tehlike karşısında kendisine yönelmektedir ve kendisini sorumlu, savunmacı olarak duymakta ve anlamaktadır. Oysa şehir sistemlerinde birey kendisini savunmaya kalkışmaz hiç. Çünkü savunmayı ve bütün öteki işleri topluma bırakmıştır. Bir öğretmense öğrencisini okulun müdürüne şikâyet etmektedir. Öteki çeşitli yetilerin durumu da böyledir.

12- *Hedef*; Direksiyonun başına oturup sürücülük yapan biri olarak ben, kendimi duymam, sadece ve sadece tehlikeyi, kazayı, yol işaretlerini, freni, dişlileri, gazı ve direksiyonu anlarım, işime ve hedefime boğulup giderim, kendimden geçerim. Ya da bir konuşmacı olarak konuşma yaptığım şu anda kelimeleri tek tek seçerim, birbirine eklerim. Hedefim, konferansımın size özel bir anlamı ulaştırmaktır. Fakat ortaya koyduğum edimlerimin hiçbirine karşı bir duygu taşımam, öz bilinçten yoksunlaşırım. Kendimi hedefte yok etmişimdir ve şu anda hedefi kendim sanmaktayımdır. Gerçek varlığım, şu anda bu kelimelerin üreticisidir, ama şimdi kendi varlığım olarak algıladığım şey, sadece görüşüm, inancım ve konuşmadaki hedefimdir; şu anda ben yok olmuşumdur. *Heidegger*'in söyleyişiyle, "Her işin, her zihinsel edimin, her bilimsel düşüncenin ya da her sanatsal ve edebi yaratının veya her maddi ve teknolojik üretimin veya her toplumsal ve siyasal eylemin ardında insan kurban edilmiştir." Yani uygarlık, insanların özbilinçlerinin değerli ve son derece yoğun anlarının feda edilmesi pahasına gerçekleşmiştir. Çünkü uygarlık, insanların çalışmalarından, manevi ve maddi üretimlerinden oluşan bir dizgedir. İnsanlar ise bu ürünleri, bu maddi ve manevi nesneleri yaratırken özbilinç taşımamaktadırlar. Bir kişi, bir işe girdiğinde artık kendisi değildir, çalışma ve hedeftir.

Sartre, bu konuda, susayan ve bardağı almak isteyen güzel bir kızı örnek vermektedir. Yumuşak ve uyumlu hareketlerle elini uzatır, bardağı alır, parmakları arasında sıkar, su doldurur, ağzına yaklaştırıp içer. Fakat susuzluk ve su gereksinimi dışında, bu edimlerin hiçbirinin bilincinde değildir. Oysa bu devinimlerin her biri, ona susamış olan ve onun güzellik ve çirkinliklerini düşünen bir şair ya da fotoğrafçı için incelenmeye değerdir. Fotoğrafçı tüm bunları duymaktadır, ama kızcağız duymamaktadır. O devinimleri ve güzellikleri gerçekten gerçekleştiren olmakla birlikte bu 'gerçek kendi'sine karşı özbilinç ten yoksun olup sadece ve sadece susuzluğu ve su içmeyi duymaktadır.

13- *Toplum*; Bence, bundan 26 yüzyıl önceki Çin'in dinî filozofu olan Lao-Tse, inanın herkesten çok söz etmiştir alinasyonundan; bilgi ve toplum yoluyla alinasyondan.

Toplumsal Yardımlaşma Yüksek Okulu'nda ele aldığım bir konuda insanın dört zindan içerisinde bulunduğunu söylemiştim; Birinci zindan, doğadır ve

insanlar, ilkel ve uygarlıktan uzak oldukları ölçüde ilk zindan olan doğa zindanına düşmekte ve yağışın belalarına, iyiliklerine ve bereketlerine, kuraklığa ve iklim koşullarına tutsak olmaktadırlar.

İnsanın, yani seçerken, üretirken ve düşünürken özgür olanın özgürlüğünü kısıtlayan her etken, insanı olumsuzlayıcıdır. İnsanı aline eden, yani yetenek ve olanakları insanın elinde olan doğa etkenleridir. İkincisi, tarihtir; ben İslam, Şiilik ve İran tarihinin sonunda yer almasaydım, örneğin Safevilerden sonraki dönemden sonra gelmeseydim ya da Rönesans tarihinin, Büyük Fransa Devrimi'nin, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının bitiminden sonra doğmamış olsaydım, başka bir insan olurdum. Bu ikilik, iki tarihin bulunmuş olmasından ve bunların benden iki tür insan oluşturmuş olmalarından dolayıdır. Birçok milletlerin dinlerini tarih seçmiştir. Kendi dinlerini kendileri seçenler oldukça azdır. Hiçbirimiz, kendi dilimizi seçmemişizdir, geçmiş değişimlerin ve olayların tarihidir Fars dilini bizim dilimiz olarak yükleyen. Bunlar, dışardan yüklemedir; doğan bir insanın yolu üzerinde egemen bulunan önceden oluşmuş etkenlerin, engellerin ve zorunlulukların [les contraints] yüklemesidir. Dolayısıyla tarih bizim yerimize oturmuştur ve tarihsel kişiliğimiz ve tarihsel varlığımız olan şeyi gerçek varlığımız ve gerçek kişiliğimiz yerine algılamaktayız; bu tarihsel alinasyondur. Ya da feodalite sisteminden şehre gelen ve işçi olan bir köylü başka bir şekle girmektedir; burjuvazi, kapitalizm, sosyalizm ve örneğin toprağa bağlı kölelik sisteminde, toplumsal sisteminin gerektirdiği şekle girmektedir.

İşte böylece, toplumun yarattığı ve bana aktardığı niteliklerin, özelliklerin, değerlerin ve olanakların tümünü özsel özelliklerim ve kendi insanî bireyim olarak algılamakta ve kendime bağlamaktayım. İşte böylece tarihin değişimi, yani tarih, cin olmuştur, ben de onun mecnunu olmuşumdur. Ben kendi tarihsel kişiliğimi kendi insanî kişiliğim olarak bulmuş olurum.

Dördüncü zindan, 'ben' zindanıdır, kişinin kendi zindanıdır. Yine *Heidegger*'in burada bir sözü vardır. Her kişinin iki ben'i, iki varlığı bulunmaktadır der;

Biri şu anda duyumsadığımız mecazi varlıktır. Ötekiyse bu görünen varlığın altında gömülü ve bilinmez kalan gerçek varlık [existence authentique]tır. Bu varlık, lezzetleri bulunan, arınmış, yıkanmış, bağımsız, tam ve birkaç boyutlu varlıktır. Onu Allah yaratmış, doğa beslemiştir ve şimdi yalancı, yüklenmiş ve yabancı kişiliğin kabuğu altında gizlenmiş, gömülmüş ve kurban edilmiştir.

Dolayısıyla, tarihsel, coğrafi ve iklimsel özümüz olan mecazi özümüz yoluyla bu çeşitli sistemler ve olgularla aline olmuş özümüz, eksilmiş, bozulmuş, sapmış ve çarpılmıştır. Bu mecazi öz, dördüncü zindanımız olup bizim insan oluşumuzun gerçek beni onun içinde tutsaktır.

Öyleyse toplum, iklim, coğrafya ve tarih, insanı aline etmektedir. İnsan ol-

mak, iklimsel, tarihsel ve coğrafi beşer oluşun zindanındadır hep.

14- *Materyalizm*; İnsanın dünyayı, insanı ve hayatı algılayışı, inancı ve bakış biçimi, insanı âline edebilir.

Materyalizm de insanı aline etmektedir. Dünyayı bilinçsiz maddi bir leş olarak kabul ettiğinden kaçınılmaz olarak da insanı bilinçsiz maddi dünya cinsinden bir maddi nesne olarak tasavvur etmektedir. Oysa gerçek insan, özbilinçli, iradeli, özgür ve maddi dünyadan gizil olarak bağımsız bir varlıktır. Maddi dünyaca doğrulmuş olmayıp aynı zamanda maddi dünyayı doğuran, değiştiren ve ona egemen olandır. Bu yüzden materyalizm, kendiliğinden insanı âline etmekte, onu maddi bir nesne olarak tanıtmakta -oysa insan, fizik ötesi bir nesnedir- ve onun fizik ötesi gerçek değerlerini ve insanî olanaklarını olumsuzlamaktadır. Dolayısıyla materyalizm bir tür maddi zühttür ya da maddi yolla insan özünün öldürülmesidir. İrfanî züht nefsin maddi boyutlarını öldürürken buysa aşkın [muteâli] boyutlarını öldürmektedir. Nefse yemin eden sadece Kur'an'dır.

15- *İdealizm* de dinî ve din dışı çeşitli şekilleriyle insanı aline etmektedir. Çünkü insan, fizik ötesi arzular ve özsel değerler, boyutlar ve yetenekler taşırken aynı zamanda onun gerçek yapısı topraktandır. Varlığının bir ucu varlık ötesindeyken, bir ucu da toprağın, balçığın, maddi olgunun, hayvani güdülerin ve tadın, çilenin, eğilimin ve kaçışın kaynaklandığı hayat gerçekliklerinin derinliğindedir. Ama felsefî ve ahlâkî idealizm, tasavvuf, din ve felsefe olarak, nihilizmin ya da *Heidegger* ve *Jaspers*'in [*Sartre*'ın değil] egzistansiyalizminin boyutlarından biri olarak, herhangi bir biçimde gerçek insanı ya da insan gerçekliğini olumsuzlamakta, insanı sadece gerçek ötesinde, fizik ötesinde söz konusu etmekte ve yarım insanı, tam insan olarak insanın kendisine telkin etmektedir.

İdealizm, insanı ikinci yarısında âline etmekteyken, materyalizm de birinci yarısında aline etmektedir. *Marx*'ın deyişiyle felsefî materyalizm, fizik dünyayı insandan ve idealizmden, insanı da fizik dünyasından soyutlamaktadır. Dolayısıyla her ikisi de felsefedir, hiçbiri gerçek değildir.

Yeni felsefî, toplumsal ve ideolojik öğretilerin her biri, bir şekilde, kendilerine göre bir şiddet ve zaaf derecesinde insanı aline etmekte ve ayrıca aslında aline olmuş insanı gerçek insan ya da insan gerçeği olarak algılamaktadır. Şu anlamda ki her toplumsal, ahlâki ve itikadî öğreti, ne olursa olsun, insanla ilgili özel bir tanıma temeline dayandığı ve insanın türsel varlığını kendince bir biçimde yorumladığı için, doğal olarak, felsefî, siyasi ya da ahlâkî öğreti olarak taşıdığı her türlü düşünsel, eylemsel ve toplumsal yön belirlemeler, bu yorumlamadan kaynaklanmaktadır. Çünkü ne olursa olsun, her ideoloji ya da her felsefe veya her ahlâk ya da her toplumsal iktisadî sistem ve hatta her sanat ve edebiyat hareketi insana yöneliktir, konusu insandır ve kendine özgü çözüm yolları, çağrılar, eleştiriler, amaç gütmeler, geleceğe bakış barındırmakta ve en

sonunda da gereksinimlere cevap vermeyi, uygunsuzlukları gidermeyi kendi içinde taşımaktadır. Tüm bu konular her öğreti ya da harekette gerçek insanın gerçekliğine getirdiği yorum ve onu algılayışıyla doğrudan bağlantılıdır. Felsefî toplumsal ve ahlâkî öğretilerin ve hatta bugün yaygın olan çeşitli bilimsel kuram ve felsefelerin, çoğunlukla, aline olmuş insanı, gerçek ve yaratılışsal insanın yüzünde tanıdıklarını ve kendi düşünsel yapılarını insanın mecazi varlığı ve gerçek dışı ve doğa dışı gerçekliği üzerine kurduklarını söylerken şurası aydmlanmaktadır; Bu öğreti ve felsefeler, insanı aline eden etkenlerden sayılırlarken, aynı zamanda insanın aline oluşundan kaynaklanan bu öğretiler, nasıl olup da insanı aline edişte en fazla rolü üstlenmektedirler? Sosyalizm ve individualizm, bu türden olup *Durkheim'*e özgü söyleyişle şöyle denilmektedir; Eski toplumlarda birey [individu] yoktu, her toplum tek, ayrılmaz ve asil bir kişilik olup kendi elemanlarını bir gövdenin omurgası gibi kendisine çekmişti [sosyalizm], toplu ruh ve toplu vicdan [Conscience collective] herkese egemendi ve her birinin vücudunda toplu ruh ve vicdan [kabile, kavim, millet, sülale ve hatta bir şehir, köy toplumu, bir il ve aile] hayat ve hareket taşımakta, toplumun uzvu olan her gövdenin gerçek varlık ve kişiliğini oluşturmaktaydı; bireysel ve ondan bağımsız bir kişilik yoktu.

Bu, *Durkheim'*in sosyalizmidir, yani tek toplu varlığın esas oluşu ve toplumdaki bireysel varlığın olumsuzlanışı.

Bu ruh da, insanı aline edici bir etkendir.

Bu konu çok derindir. Başlangıçta pek anlaşılamaz ve hatta hayal bile edilemezse de biraz dikkat gösterildiğinde insanın böyle bir sistemde nasıl aline olduğu anlaşılıp aydınlanır.

İnsan üç tür varlık taşımaktadır;

Birincisi; Tümel insan [tümel anlamıyla insan]; mantıksal ve felsefî anlamıyla tümel, tek ve ortak bir varlık olup tüm birey ve tikelleri eşit olarak ona sahiptirler. Aynı zamanda da bütün birey ve tikellerin dışında bir kavramdır tümel. Örneğin ağaç, bir tümel olup dut ağacı, ceviz ağacı, elma ağacı ya da gül [ki tümelin tikelidirler], hepsi eşit olarak ağaçtırlar ve aynı zamanda da mevcut ağaçlar milyarlarca kez artsalar ya da hepsi ansızın yok olur da sadece biri kalırsa, hatta kalan teki de ortadan kalkarsa yine de ağacın tümelliği yani tümel ağaç hiçbir etki almaz. Bu durumda tikeli bulunmayan bir tümel olacaktır. Tıpkı deve gibi tümel bir hayvan olup tikeli bulunmayan bir gulyabani gibi. Ya da sadece bir tümel olan ve sadece bir tikeli bulunan güneş gibi. Bu durumda insan, bütün bireylerinin, yani geçmişte, günümüzde ve gelecekteki tüm insanların üstünde, gerçek anlamıyla tümeldir.

Tümel varlığın, gerçek bir varlık olmayıp aklî ve zihinsel bir kavram olduğunu, yani felsefe etkisindeki insan zihninin, mantıksal ve tümelci aklının tikellerinden ürettiği bir şey olduğunu söylemek istiyorum. Eğer bu akıl olmasaydı insan da olmazdı, sadece insanlar olurdu.

İkincisi; İnsan toplumu bir toplam anlamında, bir toplu varlık ya da insan toplumunun varlığı anlamında insan; milli, sosyal, türsel toplum gibi, ne olursa olsun 'biz'im varlığımız.

Kuşkusuz, toplum gerçek bir varlıktır, belki de bireyin varlığından daha da gerçek. Kimilerinin, bireyselliği, bireyin esas oluşunu, toplumun itibar ve asaletini -ki bugün özel bir kuramdır- savunduğumu sanmamaları için bunu söylüyorum. Çünkü ben şahsen bu düşünce kutbuna şiddetle karşıyım. Hem kuramlarına -hümanist ve bilimsel bir kuram olarak- ve hem de daha çok kendilerine -bir güç, bir kutup ve özellikle toplumsal bir yöneliş ve rol, yani toplum karşıtı bir hareket olarak- karşıyım. Ruhbilim, genetik, demokrasi, özgürlük vb. bilimsel konulara girmekle birlikte bu bilimsel ya da bilimimsi perdeler ardında onların cahili kıyafetlerini tanıyorum. Çünkü toplumun asaletini ve egemenliğini kabul etmeyen bu kimseler, doğrudan doğruya kendilerini, kişiye kulluğun, bireye kulluğun ve hatta benliğe kulluğun kulağına atmakta ya da individualizm hastalığının büyümesine ortam hazırlamaktadırlar.

Fakat burada ele aldığım şey, toplumbilimsel, ruhbilimsel, siyasi ve hukukî anlamda toplumun ya da bireyin asaleti konusu değildir; tersine insanın varlığı ve gerçek kimliği konusudur.

Toplumun, bireye dayalı bir kişiliği bulunduğuna ve gerçeklik taşıdığına inanmaktayım. *Heidegger*'in dakik söyleyişiyle insan adıyla anladığımız *existence authentique*, bireyler de özdeş olarak gerçekleşir, bu bireylerin[60] bir araya gelişinden oluşan toplu kişilikte değil. Çünkü kendisini oluşturan insan bireyleri dizgesinden bağımsız ve onlara mutlak olarak egemendir ve onların insanî varlıklarını ortadan kaldırmaktadır.

İnsan toplumu, özdeş bir varlıktır, dışsal bir gerçekliktir; kendi başınadır ve bireylerden bağımsızdır. Bununla birlikte, insanlardan oluşan *adsal* [itibarî] bir varlıktır. Yani ne zihinsel bir varlıktır [tümel insan gibi] ve ne de gerçek bir varlıktır [insanlar gibi].

Örneğin, kültür bakanlığı kendi başına, bağımsız ve kalıcı bir özdeş varlıktır. Onun tüm organları değişken, ölümlü ve gelip gidicidir; ama kendi başına [bizzat] olmasının yanı sıra adsal varlıktır. Nasıl olup da hem kendi başına, hem de adsal olmaktadır? Aslında onun var oluşsal cinsi, kültürlerinin -ki bu toplumu oluşturmaktadırlar- varoluşsal cinsiyle bir değildir.

Üçüncüsü; İnsanın gerçek hakikati -adı insan olan o varlığın gerçek hakikati- insanlarda bulunmaktadır, var olmayan tümel insanda ve var olan ama insan olmayan toplumda değil. Dolayısıyla 'ben' -ortak insan hakikati anlamında, ama tümel değil gerçek hakikat- *Durkheim* sosyalizminde, sosyolojizmde

---

60 "Birey" değil, "bireyler" diye kaydetmem, toplumun asaleti karşısında bireyin asaletinden -meşhur anlamıyla- söz etmediğini göstermek, yani "bireyin toplamı" ya da "bütün bireyler" veya "tek tek insanlar" veya tüm insanlar anlamında insan olduğunu belirtmek amacıyladır. "Birey", "toplum" ve "hepsi" arasında fark vardır. Ben "hepsi"nden söz ediyorum, insanların hepsinden: Halktan.

[toplumbilimin asaleti] ve de felsefî hümanizmde olumsuzlanmaktadır. İnsanlar arasındaki ilişkiden doğmuş olan 'toplu ruh'u tüm insanların ruhlarının yerine oturtursak [kolektivizm, sosyolojizm ve sosyalizm] insan, insanî özünü, kendi gerçek özünü ve varoluşsal kimliğini yitirir ve toplumun mutlak varlığı, toplu ruhu ortak konum ve bağıntısal varlığı -yani toplumu- kendisi yerine algılar. Bu ise, insanın başkası aracılığıyla aline oluşunun en güçlü biçimidir. Belki de günümüz insanının -toplu hayat toplumsal bağıntı ve toplumun adsal varlığı daha bir ağırlaşıp karmaşıklaştığı, güçlüleştiği ve baskınlaştığı ölçüde-varoluşsal yitikliğe düşmesi bundandır.

Hümanizm felsefesi -çeşitli anlam ve öğretileriyle- felsefe olduğu ve her felsefe de insanı aline ettiği için [çünkü felsefe, tümellerden ve soyut şeylerden söz etmekte, gerçeklikleri zihinsel biçimlere, mantıksal ve aklî bağıntılara dökmekte, olguyu doğrudan duymamakta, gerçeklikle karşı karşıya bir bağıntı içinde bulunmamakta ve onunla ilgili gözle görülür ve doğrudan bir bilgi taşımamaktadır] ve ayrıca zihinsel varlık olan ve yeryüzünde değil, filozofun aklı ve soyut tasavvurunda bulunan tümel insan varlığından söz ettiği için insanı aline etmektedir. Soluk alan, eti derisi bulunan, yaşamakta olan, gereksinimleri ve zaafları kendisinde güç ve erdemleri ölçüsünde bulunan ve onun gerçek hakikatinden sayılan bir hakikattir insan. Mantıksal, aklî ve tümel tanımlarıyla -felsefenin söz ettiği ve filozofun aklında anlam kazandığı biçimiyle- aşk, evlilik ve aile ile bir aşıkın kalbinde duyduğu ve onu heyecana, kararsızlığa ve coşkuya sürükleyen şey arasında ya da on odalı bir evde veya iki odalı bir dairede yaşayan ve hatta adamın idari rütbesinin ya da kadının yemek yapışının etkili olduğu bir kadınla bir erkeğin durumu arasında fark vardır. İnsan, hayat ya da mutlulukla ilgili mantıksal ve felsefî tanımlara göre insanlardan söz eden, yaşayan ve mutluluğu yorumlayan filozofların, bu üç gerçekliğe yabancı oluşları ortadadır. Kimi zaman, düşünmeyen ama yaşayan sıradan bir köylünün, hayatın anlamını *Schopenhauer*'dan daha iyi anladığı açıkça görülmektedir. Charles Péguy "Çocukluk günlerine dönelim" diye feryat ederken, *Andre Gide* ise, "Tarla arabasında Ciceron dönemine ait büyük görkemli bir iş gizlidir" derken aynı şeyi söylemek isterler. Genç sevgilisi karşısında platonik bir aşkla göksel miraca çıkan, ilahi cemali onda gören, aşka saygı için ayrılık derdini arayan ve bela köyünü arzulayan filozof yapılı irfanî düşünceli şair kuşkusuz hem maşukunu, hem de mabudunu anlamamıştır. O, hayallerin oyuncağı olup kelimelere boğularak yeryüzünden sökülüp göğü mekân tutmuş, güzel vehimlerin berzahında çırpınıp durmaktadır ve mutludur. Bu yüzden hiçbir hayat, filozofça yaşamak istemiş büyük düşünürlerin hayatlarından daha ters değildir hayata. Felsefenin sözünü ettiği insan, son derece doğru ve yüce olabilen bir insandır, ama ben ve bizi temsil ettiği insana oldukça yabancıdır. Kendim yerine bu insana inansaydım, kendime yabancılaşırdım; felsefî alinasyon bu demektir.

Bireyleri bütünüyle olumsuzlayan ve tümünü toplumun tecelli ettiği sosyolojizmde -toplumun varoluşsal asaleti- ya da *Durkheim* sosyalizminde -gerçek varlığın topluma dayandırılmasında- ise insan yine aline olmaktadır. Çünkü 'ben', hep birlikte 'kendim' olarak bulduğum insanî bir kimlik, ahlâkî bir kişilik ve somut olanaklar, yetenekler ve istekler durumundaki gerçek varlığımı inkâr etmiş, hepsini kendimden aşkın, üstün ve dışarda bir varlığa nispet etmiş ve kaçınılmaz olarak da 'ben toplumdur' duygusunu kazanmış olurum. Bu söz [ben toplumdur] ise -ki yanlış olmakla birlikte sosyolojizmde doğrudur- alinasyon ya da insanın kendisine yabancılaşması olgusunu açıkça haber vermektedir. Çünkü insan mutlak olarak toplumdan doğmuş olduğunda, kendisinden başkası olan toplumu *kendisi* saymaktadır. Dolayısıyla insan, kendisine yabancılaşmış olmakta ve sonuçta bütün duygularını, bütün eğilimlerini, bütün isteklerini ve inançlarını kendi ötesindeki varlıktan bilmektedir. Dolayısıyla kendisini, toplumun *bir şey* yaptığı *bir hiç* olarak duyumsamaktadır. Benim mutlak olarak olumsuzlandığım ve özümü yitirdiğim böyle bir duyguda, her duygu ve davranışıma karşı sorumluluk duymam da anlamsızdır.

Çünkü insana, "Sen, toplumunun suyunda ve toprağında yetişen ve rengini, tadını, kokunu ve hatta varlığını tohumundan değil tümüyle çevrenden almış bir meyvesin." dersen, onun, kendisini bu niteliklerinden hiçbirinde ortak ve hak sahibi olarak görmemesi ve sorumlu saymaması doğaldır. Çünkü insan için toplum içinde hakiki varlığın mutlak olarak olumsuzlanması, toplumsal gerçeklikle insan hakikati arasında, tek yönlü bir neden sonuç ilişkisi bulunduğuna ve mutlak zorunluluk ve tam egemenlik söz konusu olduğuna inanmak, insanı üstün bir zorunluluğun [cebrin] uşağı, yok edici bir iradenin, insan iradesinin dışında bir kaza ve kaderin tutsağı kılar ve insan "Ben, Rüstem'in yiğit olduğuyum." diyecek duruma gelir. Böylece bilinçli, özgür iradeli, seçici ve yaratıcı olan insan bir zorunlu olmayana bağlı, kendi dışındakinin mutlak ürünü olan bir nesneye bırakır yerini ve insanî öze yabancılaşır. Çünkü gerçek insan, dışsal özdeşliği bulunan, doğanın iradesi karşısında bir iradenin kaynağı olan, öz bilince ulaşan, doğanın, tarihin ve toplumun zorlaması karşısında başkaldırabilen, yıkabilen, yapabilen, değiştirebilen, yaratabilen, doğanın seçimi karşısında kendisi başka bir seçimde bulunan, günah işleyen, herşeyi kendine feda eden, kendini herkese feda eden, kendisi dünyada bir tanrımsı olup dünya cinsinden değil ona egemen bulunan bir varlık olan insan 'ben'de gerçek varlık taşımaktadır.

Şaşırtıcıdır ki individualizm ya da bireyselcilik de insanı aline edicidir. İndividualizm, bireyi insan ile eş anlamlı sanmaktadır, ben'i, gövde ile bir saymaktadır. Bireyselcilik bireye asalet verdiği ölçüde insanî itibarı eksiltir. İndividulizm, hepsinin birey olduğunu, ama hepsinin insan olmadığını anlayamaz, kimi zaman birey, insanın karşıtıdır. İndividualizm, mecazî varlık ile hakiki varlık arasında fark bulunduğunu göremez. İnsan olmak bir sıfattır, bir

derecedir. Oysa birey olmak, bir varlıktır, bir tekliktir. Herkes aynı ölçüde bireydir, ama herkes ayrı ölçülerde insandır. 'Ben' beşer türünün varoluşsal birimlerinden kimisinde gerçekleşmiştir. Bu söz konusu birim, tanrısal öz, bilinç, özgürlük, seçme ve yaratıcılık olgusundan ibarettir; bu dört boyut, Allah'a özel boyutlardan olup Allah'ta mutlak, ben'deyse -insan varlığında- görelidir. Bu yüzden, fizik dünyasının bütününde sorumluluk taşıyan sadece insandır.

Çünkü günah işleyebilen sadece odur. İnsan varlığından bu boyutları alan her etken ya da inanç, onu aline etmiştir. İndividualizm de sosyolojizm, natüralizm, materyalizm, Historizm [insanın tam bir etkeni ve yaratıcısı olarak tarihin asaleti] ve Biyolojizm [biyolojinin ve yaşamsal etken, öğe ve yasaların insan kişiliğini belirleyici olarak asaleti] gibi insanı -toplumda insanın öyle büyük bir sorumluluğu vardır ki dünyada Allah'ın halifeliğine kadar uzanır- içe kapanışın, kendine direnişin aşağılık, değersiz ve ölgün darboğazında, İslam'ın söyleyişiyle dünyaya kulluğun, toplumdan soyutlanmanın, insanî bağın olumsuzlanmasının, sorumluluk ve yükümlülüğün yok edilmesinin, insanın yaratılışının omuzunda bulunan emanet yükünden kaçmanın, insanın yaratılışında yapılan anlaşmaya olan bağı koparmanın yarattığı zindanda tutsak etmekte ve onu ya her anı ganimet saymak demek olan Epikürcülüğe sürüklemekte ya da burjuva özgürlüklerine veya bireysel hakların, ticari liberalizmin esas olduğu düşüncesine, bugünkü Batı kültürünün duygusuz ve yararcı hesapçı egoistliğine, zevk almayı, harcamayı temel alan felsefeye ve sonuç olarak da bireysel özgürlük düşüncesine itmektedir. Bireysel özgürlük düşüncesinde, sadece gücü olan bireyler tüm özgürlüklerden, hatta yağma, ticaret, bozgunculuk, çarpma, çırpma, halka ve halkın yazgısına musallat olma özgürlüklerinden yararlanabilmektedirler. Bunların güçleri ve paraları, sadece kanun kitapları arasında ve siyasi bildirilerde özgürlükleri bulunan, ama bundan yararlanmak için kelimelerden başka kaynakları bulunmayan kitle yaşamının uçsuz bucaksız alanında rahatlıkla işlemektedir.

CEHALET, ÇIKAR VE KORKU; BEŞERÎ SAPMANIN TEMEL ETKENLERİ

Benim inancımda bütün beşerî sapmaların -ahlâkî bakımdan ya da psikolojik ve insanî teşhisler bakımından- kökleri bu üç etkende bulunmaktadır. Eğer dördüncü bir etken daha bulursanız bana bildirin. Bu etkenler hem insan bireyini bozmakta, hem de toplumu pisliklere, düşünsel sapmalara ve ahlâkî bozukluğa düşürmektedir.

Bireyin ve toplumun bozulması, ikisi de birdir. Çünkü hıyanet eden kimse sadece toplumu mutsuz etmekle kalmaz, kendisini de hain durumuna getirir. Albert Memmi'nin dilinden şöyle demiştim; "Sömürgeci, sadece Doğu ülkelerini ileri ve uygar insan haline getirmekle kalmamış, kendisini de insan şeklinden sömürgeci şekline sokmuştur." Bir malı çalan bir hırsız, kendisinin çok daha değerli bir servetini yitirmiştir ki bu insanî sadakattir.

Toplumsal etken bakımından, sınıf çatışmasını, tekelci düzeni ve sömürü düzenini sapmaların etkeni olarak aldım ve söyledim. Ama burada konuyu ahlâki ve bireysel etken olarak ele alıyorum. Aynı sınıfsal düzende sömürülen sınıfında yer alan ve adaletsizliğe karşı savaşım yerine boyun eğip dua ettiğini gördüğümüz bireyin davranışı korkudandır, korku ise tehlikeden. Onun boyun eğmesi ve hoşnutluğu, onun durumunun açıklaması değildir. Öyle ki yoksul, ırgat, köylü ve işçi sınıfının, örneğin derebeylik ya da sermayedarlık düzeninde sömürüldüğü yolundaki eleştiriye ve işçiye "Bu ay işimiz var ama günlük olarak beş tümene razı mısın değil misin?" denilmesine, başka bir yol bilemediği için işçinin de kabul etmesine karşı dinî düşünürlerden biri şöyle cevap vermektedir; O, sermayedarın teklifini kabul ettiğinde, sömürü söz konusu olamaz; zorlama yoktur, seçim vardır. Her iki taraf da hoşnutsa şerî bakımdan da bir sorun yoktur, çünkü bu sömürü değildir. Bir baskı olmadığı için burada kimseye zulmedilmemiştir! Kimse çıkıp da, hoşnutluk adaletse, öyleyse bütün fesat mekânları, güven mekânlarıdır, çünkü tarafların hoşnutluğu söz konusudur. Eğer bu ırgat, bu öneri karşısında boyun eğerse, onun boyun eğip hoşnut olmasına neden olan şey korkudur. O, öneriyi kabul etmezse elindekileri de yitirmekten korkmaktadır. Bu 'baş eğme ve zoraki hoşnutluk düzeni'ni değiştirmek isterse her şeyini yitirecektir.

Sömürücü sınıftaysa, sömürücüyü başkasından yararlanmaya iten etken çıkardır; bir duygu, kişisel ve ahlâkî bir eğilim ve insanî bir sürükleniş olarak söylüyorum bunu. Bireysel ve toplumsal etken ayrılmaz olmakla birlikte, burada amaçladığım bireysel etkendir. Çünkü burada insanbilimsel bir konudan söz edilmektedir, tarihten değil; ruhbilimden söz edilmektedir, zihinsellikten [Subjectivite] söz edilmektedir, özdeşlikten [objektivite] değil. Söylediğim gibi, insan ve çevre arasında [bilinç, insan iradesi, tarihsel ve toplumsal etken] karşılıklı neden-sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Yani her hareketteki tam etken, çevre baskısıyla insanın seçme özgürlüğü arasındaki ilişkide ortaya çıkan edim ve etkilenmeden ibarettir.

Burada öğretim yöntemi açısından, insandan -bir etken olarak- söz ediyorum ve insan etkenini bağımsız olarak algılıyorum; her ne kadar bilimsel açıdan insan, neden olmakla birlikte aynı zamanda sonuç ve tam tersi olsa da. Koruma ve kazanmaya da sahip olma ve isteme biçiminde görünüm kazanan korku ve çıkar etkeni [ki bir insan gerçekliğinin olumlu ve olumsuz iki yönüdür], insanları sınıfsal, ruhsal ve ahlâkî bakımdan dört tipe [temel] ayırmaktadır [*İslam-Şinasi*'de üç tip demiştim]; Kurt, tilki, fare ve koyun. Fare kimdir? Halkın azık ambarına doluşup yemeye koyulan, doyunca çalmaya, gizlemeye, depolamaya [hazine oluşturmaya] girişen ve para yığmaya başlayan -oysa yığıp gizledikleri ne yemeye yarar, ne da başka bir işlerine- ve gereksinimlerinden ve kapasitelerinden fazla şeyi toplayıp depolayan kimselerdir fareler. Sermayedar ve sömürücü dünyalıkçı faredir; paranın kuludur, dişlerinin fazla

gelişmemesi için sürekli olarak kemirmelidir, eğer kemirmezse, dişleri olağan üstü uzayıp onu incitir. Bu yüzden herşeyi, halıyı, tahtayı, kitabı kemirip un ufak eder. Hem de gereksinimini karşılamak ve açlığını gidermek için değil, hastalığını yatıştırmak için; çünkü dişleri anormal ve hastalık şeklinde gelişmektedir. Fare, parayla aline olanların ve eşekizmin şerrine tutulanların sembolüdür.

Faiz yiyici tip hakkında Kur'an'ın *şeytanın çarptığı* şeklindeki tabiri, insanın para yoluyla alinasyonunun tam anlamını vermekte olup sözel bakımdan ve söyleyiş olarak da ahlâkçı sosyalistlerin burjuvalar ve para tutsakları hakkında söylediklerini anlatmaktadır. Oysa uzun uzun anlattıklarını Kur'an iki kelimeyle dakik olarak ortaya koymaktadır.

Bu yüzden, bilinç ve sorumluluk konusunun gündeme geldiği insanî bakımdan -ahlâk, ruhbilim ve insanbilim konusunda- mülkiyet düzeninin, sınıflarda ve sonuçta da bireyi yöneten ya da yönetilen, sömüren ya da sömürülen sınıfa yerleştiren toplumsal çevre zorlamasında etken olduğu doğrudur. Toplum, bireyi ırgat ya da faizci, işçi ya da sermayedar kılmıştır. Yoksulluğu, yoksulun seçiminin değil, sınıfsal düzenin yarattığı doğrudur, ama ben yoksulluk üzerine değil, yoksul üzerine, zulüm üzerine değil, mazlum üzerine konuşuyorum burada. Yoksulluğa niçin katlanmaktadır? Niçin zulmü kabullenmektedir? Niçin reddetmemektedir?

Ya bilmemektedir; Cehalet.

Ya da korkmaktadır; Korku.

Ya da bireysel bir ayrıcalık -sınıfının yazgısından ayrı olarak- kazanma umuduyla uyum göstermektedir; Çıkar. Bu yüzden söz konusudur sorumluluk. Ben'in insanî asaletine inanılmadan sorumluluğun bir anlamı olamaz.

Cehalet ise -ki kimi zaman sapma etkenidir ve kitlede çoğu zaman bu etken işbaşındadır- bilimlerin, fizik, hukuk ya da fıkıh gibi maddi ya da insanî veya dinî bilimlerin olumsuzlanması anlamına gelmez. Tersine insanın onunla tanımlandığı özel bir bilinçtir bilimlerin olumsuzlanması. Bir aydında gözlemlediğimiz özel bilinç, gerçeklikleri bilmekten ya da zihinde bir şeyin şeklinin belirmesinden ibaret olmayıp hidayet ilmidir; *olma* bilgisidir; aydın görüşlülük, aydın düşüncelilik, hakkı bulmak ve yönü teşhis etmektir bu bilinç. Bu, insanî ve toplumsal sorumluluğun yarattığı bilinçtir. Bu bilinç, tahsille, öğrenimle, kitapla ve incelemeyle kazanılmaz; her ne kadar onu güçlendirmede etkiliyse de... Bu bilinç, dünya görüşünden kaynaklanır.

Bütün düşünürlerin ve ayrıca peygamberlerin sözünü ettikleri şey, bu bilincin varlığıdır. Yunan'da *sophia*, Zerdüşt dininde *men* ve Veda mezheplerinde *vidya*, Kur'an'da [İslamî kitaplarda değil] ise hikmet budur.

Bu, günümüzde Avrupalı düşünürlerin *Prometheusçu bilgi* dedikleri şeyin aynısıdır. Bu, Prometheus'un gökten getirip insana bağışladığı tanrısal bir ateş; ateş gibi ısı [hareket] ve ışık [görüş] doğuran bir bilgidir.

Peygamberler insana hikmet vermek için gelmişlerdir. İlk İslam'ın dilinde [Kur'an ve hadis] ilimden söz edildiği her yerde bu bilgi amaçlanmaktadır. Işığa benzetilen bu bilgidir; yoksa fizik, toplumbilim, fıkıh ve usul bilimdir, görüş ve aydınlık değil. İlim, çok öğretmek ve öğrenmekle elde edilen bir şey değil, Allah'ın dilediğinin kalbine düşürdüğü ışıktır.

Bu, bir bilginde bulunmayabilen insanî özbilinçdir; okuma yazması olmayan biri de ona mazhar olabilir. Bedevi *Ebuzer*'de varken akademisyen olan İbn Sina'da olmayan, bu bilinçtir.

İşte bu bilinç, bir ateş gibi, cehalet gecesinde uykuya dalmış uyuşuk kitleye düşüp hepsine yön bağışlar, hepsini harekete geçirir, herkese toplumsal sorumluluk duygusu kazandırır ve bireye -bilgili ya da bilgisiz bireye- kendi çağında, kendi halkı içinde peygamberce bir yükümlülük verir.

Peygamberler, tarihte aynı şeyi yüklenmişlerdi ve bugün de, peygamberlerin varisleri olan aydınlar yüklenmektedirler. Bu ilmin -ışık, ısı, ateş ilminin- olumsuzlanması cehalettir, mutsuzluklardan ve boyun eğmelerden büyük bir bölümünün nedenidir.

Tevhid ise evrensel bir düşünce birliği ve bir dünya görüşü anlamında bu ilmin alevleniş merkezi olabilir;

"Ki mübarek bir zeytin ağacından yakılır ki o ağaç ne güneşin doğusundadır, ne de batısındadır. O ağacın yağı, ateş dokunmaksızın neredeyse aydınlık verecektir. Nur üstüne nurdur. Allah, dilediğini nuruna hidayet eder. Allah, insanlar için misaller getirir. Allah, her şeyi çok iyi bilendir." [Nur Suresi, 35]

DOKUZUNCU DERS

HAC; TEVHİD VE İSLAM'IN ÖZDEŞ CİSİMLENİŞİ

Önceki konularda çeşitli bakış açılarıyla tevhidi gördük ve dört boyutunu inceledik; Birinci boyut maddi, fiziksel, irfanî ve genel söyleyişle materyalist ve idealist dünya görüşü karşısında bir dünya görüşü olarak tevhiddir. İkincisi, insan türünün zamanla izlediği hayat yolu üzerinde tarih felsefesi ve tarihsel rol olarak ve ayrıca, insanlığın başlangıcından bugüne ve son zamana değin şirke -çeşitli şekilleriyle- dayalı tarih felsefesi karşısında verdiği ve vereceği tarihsel savaşımdaki yükümlülük ve mesaj olarak tevhiddir. Üçüncüsü, insanların bir toplumda ayrılığa düşmelerine, parçalanmalarına, bölük pörçük olmalarına yol açan sistemleri açıklayarak savunmayı üstlenen soy, sınıf, kavim ve aile temellerine dayalı sınıfsal ve aristokratik kültürler karşısında, insan toplumu sisteminin toplumsal görüş türü ve düşünsel altyapı türü olarak tevhiddir. Dördüncüsü de, materyalizm, egzistansiyalizm, hümanizm, radikalizm ve çeşitli boyutlarıyla mistisizm [irfan, tasavvuf ve mezhepler] bir ahlâki altyapı olarak ya da insanı şekillendiren ya da insanı besleyen bir felsefe olarak tevhiddir. Konu, kuramsal, felsefî ve ruhsal yön taşıdığı ve kavranılıp anlaşılması güç olduğu için, özellikle de bizim arınmamış zihinlerimizde oldukça geri, cahilce, avamca ve kasıtlı olarak sokuşturulmuş öğelerle karışmış olduğundan din, İslam, tevhid ve din-ahlak duygusu gibi konuların gerçek anlamlarıyla tanınması, bu konulardan hiç haberi olmayanlarınkinden daha güç olduğu için tevhidî bir bakışla, tevhidin çeşitli boyutlarının cisimlenişi olan özel bir İslamî geleneği [sünneti] çözümlemek istedim. Sözünü ettiğim gelenek hacdır.

Hac, bir kelimeyle öteki gelenekler arasında bir gelenek olmayıp tevhid gibi -ki tevhidin, bütün inançların altyapısı olduğunu, inançları tevhidin yanı başında değil, tevhidin üzerine kurmak ve genişlemesine değil uzunlamasına bir sınıflama yapmak [benim *İslam-Şinasi*'de yaptığım ve bugün sınıflama şeklini düzeltmem gerektiği gibi] gerektiğini söylemiştim- öteki dinî geleneklerin ve amellerin yanı başında herhangi bir amel ya da bir gelenek olarak algılanmamalıdır; çünkü hac, bütün boyutlarıyla İslam adını taşıyan bir dizgenin

sembolik, özdeş ve remzi cisimlenişidir. Şu anlamda ki İslam -sunduğum tasviriyle- altyapısından -ki tevhiddir- son yönüne varıncaya dek -ki Allah'a değin varmaktadır- toplam olarak, tek bir ruh, tek bir yön ve tek bir sesle, birçok uygulayımsal, düşünsel ve duyumsal parçaları kendinde barındırmakta olup tüm bunlar, hacda gösteri metni olarak yer almıştır; her birey onu kendi devinim, sembol ve remizleriyle hacda gösterime koymaktadır. Her birey, ömründe bir kez, İslam metnini, bu soyut kavramların cisimleniş gösterisini, bu sahnede gösterime koymalıdır. İşte inanç ve duyguların devinimlerle anlatımı.

İtikadî ya da felsefî ya da duyumsal kavramlara cisimleniş kazandırmak oldukça büyük bir sanat işi ve aşkın bir sanattır; aşkın sanatın [sanatın en zor türüdür, özellikle yükümlü de olursa] en güçlü işi, soyut kavramları [ideleri] özdeş cisimleniş hareketleri şeklinde anlatmaktır. Bu sahnede tevhid, dört boyutuyla -ki felsefî ve itikadî öğretidir- ve İslam bütün boyutlarıyla -ki duyumlardan, inançlardan ve amellerden oluşan bir dizgedir- cisimlenişin remzi gösterimini kazanır. Bu sahne eserinde bütün insanlar, oyuncu olarak katılmak sorumluluğunu taşımaktadırlar. Fakat milyonlarca bireyin bir metni oynadığı bu gösteride roller paylaşılmamıştır, başrol ve yardımcı rol oyuncuları yoktur. Tam tersine herkes başrol oyuncusudur ve gösterinin kahramanı rolünü oynamaktadır ki çoğunlukla bu kahraman *İbrahim'* dir.

Bu sahnede, kahraman ve kahramanın karşıtı, madde ve mâna, uşak ve bey, köle ve efendi, kadın ve erkek rolleri yoktur. Her insan bireyi bu rollerin toplamını kendisi yüklenmiştir. Bu durum, İslam'da her bireyin değer, nelik ve gerçeklik olarak bütün insanlarla eşit olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Bu yüzden İslam'da, biri bir insanı öldürmüşse, herkesi öldürmüş gibidir. Biri, bir insanı manevi ve insanî olarak diriltirse bütün insanları diriltmiş gibidir. Ve insanbilimin ilk dersi işte burada verilmektedir; "Hepiniz çobansınız ve hepiniz bir sürüden sorumlusunuz." Her birey eşit olduğundan sonuç olarak insanlığın önderliği sorumluluğu kimi bireylerin üzerlerinde değil, tek tek her bireyin üzerindedir.

Şimdi tevhidde ele aldığım konulardan[61] sonuca varmak amacıyla kelamî, zihinsel ve kanıtsal kavramlara girmek, felsefeye, duyumlara, içe doğuşa, mana, bilimlere, toplumsal ve insanî konulara yapışmak yerine, nasıl İslam hacda ideolojisini özdeş bir gösteri biçiminde anlatmışsa ve bu gösteride inançları gerçekleştirme ve cisimlendirme sorumluluğunu tüm bireylere bağışlamışsa ben de haccı özdeş bir örnek olarak çözümlemek istiyorum. Bu konudan çıkan sonuç olarak söylemem gereken şey, açıklamayı gerekli saydığım bu geleneğin ayrıştırma ve çözümlemesinde bulunmaktadır. Böylece hem felsefî, soyut ve

61 Önceki derste tevhidin, ahlakta uygulayımsal bir etken, güç ve garantör olduğunu ve tarih felsefesinde, toplumsal düzende, insanın ve dünyanın tanınmasında bir tür öğreti, ruh ve görüş olduğunu belirterek bir insanı "insan olmak"tan uzaklaştıran tüm şeylerden -tüm gereksinimlerden, dertlerden, hastalıklardan, insanlığa sıkıntı veren yokluklardan- kurtaran tek güçlü ve büyük etken olduğunu dile getirmiştim.

bilimsel konular, zihinsellikler dokunulabilir, görülebilir özdeşlikler biçiminde açıklanmış olacaktır, hem de *İslam-Şinasi*'de bir öğreti biçiminde ele aldığım şeyi, burada bir gösterinin ayrıştırılıp çözümlenişi biçiminde incelemiş olacağım. Ayrıca bu yolla, hac, asâleten tanınmış olacaktır. Ne olursa olsun bu gelenekle inançsal ve toplumsal teması bulunanlar, yeni bir betimlemede, bu çok eski geleneği -ki öğretimizde, toplumumuzda ve inancımızda söz konusu olan en temel konulardandır- tanımış olacaklardır böylelikle.

Bu arada kaçınılmaz olarak yineliyorum; Bunun ardından gelen -her zamanki gibi- deneyim [expérience] olarak bu törene katılmakla ve bu töreni incelemekle kazandığımız duygu ve düşünceyi söylemek istiyorum; beğenip beğenmemekte, tümünü kabul etmekte ya da reddetmekte ya da Kur'an'î Müslüman'ın yaptığı gibi dinleyip en iyisine uymakta özgürsünüz.

İşe başlamak için, ilk başta, öğreti olarak söz konusu ettiğim konuları numaralandırıp dizin haline getireceğim. Böylece konular özbilinçli zihninizde gündeme gelmiş olacak. Sonra da haccın tevhidi irdeleme ve çözümlemesine ulaşmış olacağız.

Konunun şekli şudur; Hac, *İslam-bilim* adıyla bilimsel ve ideolojik anlatımla dile getirdiğim şeyin bütününün remzi özdeş cisimlenişidir.

İSLAM'IN ALTYAPISI ANLAMINDA TEVHİD

İslam'ın birden çok temeli yoktur ki temel kesinlikle birdir ve birkaç temelin olması olanaksız ve anlamsızdır, çünkü temel, yani ağacın gövdesi, ağacın binlerce dalı da olsa, birden çok değildir. İslam'ın temeli, altyapı olan tevhiddir.

Tevhidin dışındaki herşey üstyapıdır. Dolayısıyla birkaç dünya görüşü taşınamaz. İslam'ın dünya görüşü tektir; İnsanî dört boyutuyla ilahi dünya görüşü. Birincisi; Özel anlamda dünya görüşü, yani tevhidin bakış açısıyla varlığı algılayış niteliği. İkincisi; Tevhidî risalette tarihin niteliği, yani hareketi ya da açıklanışı. Üçüncüsü; Toplumsal düzen ya da tevhidî görüşte beşerî toplum. Dördüncüsü; Tevhid öğretisinde ahlâk ya da insanın nasıllığı ya da insanî değerlerin açıklanışı. Bu tevhid İslam'ın altyapısı anlamındadır.

TEVHİD TEMELİ ÜZERİNE İSLAM ÜSTYAPISI

A. İSLAM İDEOLOJİSİNİ ELİNDE TUTAN ÜÇ KOL BULUNMAKTADIR:

1- *İnsanbilim*: İnsanı biz nasıl adlandırmaktayız, yani İslam nasıl adlandırmaktadır?

2- *Tarih felsefesi*: Yani İslam, tarih felsefesini nasıl ele almıştır? Yani insanlığın başlangıcından beri akıp gelen ve süreğen karşıt bir akımla çatışma içindeki bir hareketin gerçeğinden sürekli bir akım olan devinimi nasıl ele almıştır İslam? Bu devinim bu ana değin sürmüş, bugün de sürmektedir ve gelecekte

de sürecektir; tarihin başındaki biçimiyle. İnsanlığın geleceğinde devrimci belirleyici bir özel nokta olana değin.

3- *Toplum felsefesi*: Bu öğretide toplumu toplumbilimci edasıyla algılama biçimi.

B. İSLAM İDEOLOJİSİ

Bu üç kol üzerinde İslam ideolojisi yer almaktadır [İslam'ın sunduğu ve tek kelimeyle Peygamber'in risaleti olan inançlardan, hükümlerden ve çözüm yollarından oluşan bir dizge].

C. ÜMMET

Sonra; Ümmet [yani bu ideolojiye dayanan ideal beşerî toplum].

D. İDEAL İNSAN

Sonundaysa ideal insan [İslam'ın bu öğreti esasınca ve ideal insan için inandığı özel değerlerle yaratmak istediği insan].

Bireylerin tüm yükümlülüğü ve aynı şekilde, bu ideolojiye inanan toplumların yükümlülüğü olmaktır, yani değişmek ve özdeş insanların ve toplumların o değerlerle donanmış o ideal insana doğru sürekli gidişleri ve hicretleridir. Bu ümmet; ideal toplum olup adalet ve önderlik temeline, hikmet ve kıst'a dayalıdır. O ideal insan, doğada Allah'ın halifesidir, Allah'ın özellikleriyle yaratılmıştır; Allah'ın şekliyledir, denilmesi bu anlamdadır. Yani Allah'ın tabiatıyla ya da ilahi tabiatla yaratılmıştır ve Allah'ın halifesi odur. O dört boyutuyla tevhid, aynı şekilde İslam ideoloji dizgesi, aynı şekilde ideal insan, aynı şekilde ideal toplum; İslam'ın yaratmak istediği. Yani Müslümanlar, o ideal toplumu yaratma sorumluluğunu taşımaktadırlar. Tüm bunlar, hacda remzi bir biçimde, düzenli, bilinçli ve dakik hareketlerle gösterilmiştir.

Sanat konularından ve tiyatrodan haberli olan kimseler, özellikle yeni ekollerde, büyük sanatçıların, soyut ideleri özdeş hareketler şeklinde göstermek yolunda nasıl çabaladıklarını bildiklerinden haccın nasıl bir kavram ve felsefesi bulunduğunu ve ne denli bilinçlice sahneye konulup yönetildiğini daha iyi anlayabilirler.

Üzerinde sürekli olarak, her yıl insanlığın, bütün inançlarını, ideallerini, çıkarımlarını, görüşlerini, değerlerini ve amaçlarını sergiledikleri ve inanç öğretilerinin tümünü bu hareketlerle yorumladıkları bir sahnedir bu.

BEN-BİZ

Tevhidin şu konularla yüz yüze çatışma içinde olduğunu, sürekli olarak savaşım içinde bulunduğunu söylemiştim; bu konulardan biri ben'in temel alınışı, ötekiyse 'ben ve biz' konusudur. Bunlar, çeşitli felsefî, dinî ve ahlâki öğreti ve ideolojilerin sahip oldukları iki bakış ve iki yönelişi oluşturmaktadır. 'Ben ve biz' konusu, hem toplumbilimsel, hem ruhbilimsel, hem felsefî, hem

ahlâki ve hem de dinî bir konudur. Bunların tümünü burada ele almam olanaksız ama ne olursa olsun, şu anlamda özetleyebilirim; İster dinî, ister felsefî, ister ahlâki olsun; ister bireysel yaşayış biçiminde, ister evrensel ve felsefî görüş biçiminde olsun iki tür yöneliş bulunmaktadır. Birincisi, ben'in temel alınmasıdır. Bu yönelişte birey, ahlâkî olarak -ahlâkî individualizm olarak adlandırılabilir- yaşamakta, kendisi ve birey için bütün hareketlerin ve bütün insanî ilişkilerin yönünü başkasından ve başkalarından kendisine doğru çevirmektedir. Bu, bireyin temel alınışı ahlâkî individualizmdir. Felsefî individualizm ise şu anlamdadır; Felsefî individualizm, gerçek olan ve gerçeklik taşıyan şeyin birey olduğunu, toplumun gerçek olmayıp adsal bir varlık olduğunu, toplumun bireylerden oluşan bir dizge olduğunu, kendisinin tek başına hiçbir şey olmadığını söyler.

Örneğin, bir milyon tuğlayı üst üste yığsanız hiçbir yeni şey oluşmamıştır, tuğla dışında başka bir gerçeklik bulunmamaktadır. Bir milyonu ikiyle çarpsan iki milyon eder, başka bir şey etmez. Dolayısıyla, insan dediğimizde nerede yer almaktadır insan? Bireyde. Toplum, bireyden bağımsız özdeş bir gerçeklik değildir. Tersine toplum, bireyler demektir, başka birşey değil. Bu, 19. yüzyıldan bu güne oldukça yaygın toplumbilimsel ve aynı şekilde felsefî ve ideolojik bir konudur. Bu konu 19. yüzyılda, "Birey mi esastır yoksa toplum mu?" şeklinde söz konusuydu. Toplum mu esastır yoksa birey mi? Bugün aynı konu gündemdedir, oysa şu anda bu konu eskimiştir. Bununla birlikte bizim aydınlarımız arasında hâlâ tartışılmaktadır. Avrupa'daysa bilimde şu anda böyle bir konu yoktur. Artık onun yerine, ruhbilim ve toplumbilimin temel oluşu konusu gündemdedir. Yani gerçekten ruhbilim mi esastır, yoksa toplumbilim mi? Bu iki bilim, şimdi birbirleriyle savaşmaktadırlar. Elbette gün geçtikçe toplumbilim ruhbilimin elinden fırsatları, aynı şekilde olanakları ve yeni alanları almaktadır. Öyle ki bugün, ruhbilimin elinde güdü, hafıza ve heyecan gibi oldukça mutlu konular dışında birşey kalmamıştır. Ahlâki, irfanî ve dinî konularda da başka bir biçimde 'ben ve biz' konusu gündemdedir. Doğu İrfanında vahdet-i vücud biçiminde ya da vahdet-i vücud dışındaki idealist tasavvuflar ve mezhepler biçiminde söz konusu olan şey, bireyin [ben] mahkûm edilmiş kirli bir varlık oluşudur. Burada amaç, ben'in gerçek mutlak varlığa kurban edilmesidir. Çünkü 'ben' göreli mecazî bir varlıktır; bu yüzden, mabud ve tanrı olan mutlak ölümsüz üstün varlıkta, mutlak kemâlde yok edilmelidir. Dolayısıyla bireyin ilahî zatta yok oluşu, riyazet biçiminde, nefsi öldürme yani kendini öldürme biçiminde, bireye lezzet, doyum ve hoşnutluk veren herşeyle savaşım biçiminde ve duymak, düşünmek ve çalışmak biçiminde -kendisi için değil hepsi onun için, Allah'ın zatında yok olmak içindir- ortaya çıkmaktadır.

Özün Allah'ta yok oluşu ve Allah'ta beka bulma, bu yönelişin temel kavramları olup bizim öğreti ve kültürümüzde de çokça gündeme gelmektedir. Buna göre, burada birey, mutlak zatta bütünüyle yok edilmektedir. Faşizm ve

hatta sosyalizm -felsefî, toplumsal ve insanî anlamlarında- gibi toplumsal sistemlerde de -ki dinî değil, felsefî konudur- bireyin gerçekliği ve varlığı bulunmamaktadır. Gerçek ve esas varlığı bulunan ve kendi gerçek varlığını gövdeler de sergileyen, toplumdur.

Dolayısıyla her birey, insanî kişiliği kendinden olmayan bir gövdedir. Duyan -ya da yalan yere kendisine bağladığı- kişilik, bireyin toplumdan aldığı toplumun insanî kişiliğidir.

Nasyonalizm, faşizm, nazizm -nasyonal sosyalizm- sosyalizm ve sosyolojizm şöyle demektedir; Toplum temel olduğuna göre hak, değer, çıkar ve maslahat adını alan herşey toplum adını taşıyan toplu varlığın ve toplamın tekelinde olmalıdır. Bireyin ise, toplum karşısında hiçbir hakkı ve maslahatı bulunmamaktadır; çünkü yoktur. Sahip olamaz, iradesi ve etkisi bulunamaz; çünkü yoktur. Ona yönelmiş çıkarlar söz konusu değildir. Öyleyse birey, topluma açıkça kurban olmakta ve varlığı açıkça yok edilmektedir.

Bu yüzden faşizm, bireyleri toplumun çıkarı olarak, dolayısıyla da kendi çıkarı olarak gördüğü şeye kurban etmekte, gerçek ve esas varlığı bulunan toplumun ayakta kalabilmesi için bireylerin toptan öldürülebileceğini itiraf etmektedir. Peki, toplum -esas varlık- nerede cisimlenip görünüm kazanmaktadır? Devlet ve yönetimde. Yönetim ve devletin gerçek gücü ve varlığı kimde görünüm kazanmaktadır? Önder bireyde. Öndere tapmak işte bu anlamdadır; bireye taparlık değil, topluma taparlık anlamında. Çünkü önder, birey değildir. Gerçek varlıktır, tüm toplum ölçüsünde vardır. Tüm bireyler rahatlıkla ona kurban edilmektedirler. Çünkü o, toplumun esas gerçek varlığına kendi varlığında görünüm kazandırmaktadır. [62]

Bu iki çatışık tez karşısında, yani bireyin temel oluşu [individualizme] ya da toplumun temel oluşu [nationalisme, socialisme] teziyle Tanrı'nın temel oluşu [théisme] ya da insanın temel oluşu [humanisme] tezi -ki hep çatışık iki kutup ve birbirine ters iki yön biçiminde dinde, felsefede ve siyasette gündemde bulunmaktadır- karşısında İslam'ın üçüncü bir kuramı bulunmaktadır. Eğer bireyi temel alırsak, toplum karşıtı bireyselciliği ve bencilliği din, felsefe, irfan ve ahlâk adına ortaya atmış oluruz. Eğer toplumu temel alırsak, artık bireylerin insanî haklarının altyapısı ve açıklaması olmaz, katliamlara felsefî, ahlâki ve siyasi açıklamalar getirilmiş olur. Artık ne birey kendisi için bir değer bulunduğuna inanır, ne de toplum kimseye değer verir. Her iki durumda da gerçek insan, toplumsal çevre ya da bireysel varlık -var olduğu biçimiyle- yoluyla aline olur.

Eğer dinde, insanı Allah -üstün zât- karşısında -Yunan görüşündeki gibi- temel olarak alırsak evrensel şirki yaratmış oluruz. [Temel bir zâtı -Allah'ı-,

---

62 Hegel bile bu tür saçmalıkları söylemektedir, İşte burada, karşılaştırma yapılıp bütün öğretiler aydınlığa çıkartıldığında, İslam'ın İnsanı değerlerinin ne olduğu da anlaşılmış olur, Bu yüzden: "Hüseyniye'de Budha dersi de verilmelidir!"

daha küçük bir temel zât -insan- karşısında yerleştirmiş oluruz.] Eğer Doğu'nun sufiyane görüşündeki gibi, insanın temel oluşuna değil, Allah'ın tekelci temel oluşuna, üstün ve aşkın zâtın tek temel oluşuna -insan karşısında- inanırsak, insanî değerleri metafiziğe kurban etmiş ve bir tür zahitçe riyazet ve intiharla insanlığın tür oluşunu reddetmiş oluruz. O zaman vehimciliği ve insanî bozulmayı, insanın ruhanî miracı biçiminde kendimize ve insanlığa yutturmuş, bütün insanları, fani zât [insan] ile bâki zât [Allah] arasında aracı olan birkaç bireye kurban etmiş oluruz.

Öyleyse individualizmle, ahlâkta bireye kulluğa, toplumsal düzende toplumun temel oluşunun olumsuzlanmasına, bireyin temel sayılmasına ve egoizme, felsefedeyse evrensel temel olmaksızın insan bireyinin esas oluşuna varmış oluruz.

Toplumun temel oluşu ya da Allah'ın temel oluşu -vahdet-i vücud anlamında- ile de insanlığın, insan gerçekliğinin ve insanın gerçek varlığının ve temel cevherinin olumsuzlanmasına varmış oluruz. Bu durumda, tüm çabalar, insanın yetiştirilmesi yerine, insanın Allah karşısında yok edilip olumsuzlanışına harcanmalıdır [Doğu tasavvufunda ve dininde bulunan kavramı ve bu terim altında tanınan şeyin genel anlamını söylüyorum].

Burada, İslam'ın özel ve özgün görüşünün ne olduğunun anlaşılması için konuyu bir başka türlü ele almak gerekmektedir.

Güçlük, 'ben' gerçeğinin aydınlanmamasındadır. İşte bu yüzden, bireyin ve individualizmin olumsuzlanışına yöneldiğimizde insanlığı ve insanî cevher ve gerçekliği olumsuzlamaya düşmüş oluyoruz; bireyin kanıtlanmasına, bireyin gerçek oluşuna yöneldiğimizdeyse dünya görüşünü, toplumu, toplumsal gerçekliği ve sosyalizmi -*Durkheim*'in sosyalizmi anlamında- olumsuzlamaya varmış oluyoruz.

İslam-Şinasi'de, özellikle de Kevir'de -'Ben Hangisiyim?' makalesinde- ben'in anlamını aydınlatmaya çalışmıştım[63].

'BEN' NEDİR?

'Ben', açık bir gerçektir, bir varlıktır. İnsan mahiyetinin, birey mahiyetinin bir oluşundan kimse kuşku duymamıştır -herkes bir bireydir ve bir de kimlik kartı vardır herkesin- tersine onun var oluşundan kuşku duyulmuştur. Yeni felsefede "Düşünüyorum, öyleyse varım" diyen ilk kişidir *Descartes*. André Gide ise "Hissediyorum, öyleyse varım." der. *Albert Camus* de "Başkaldırıyorum ve itiraz ediyorum, öyleyse varım." der. İkbâl ne der? "Gidiyorsam dalgayım, gitmiyorsam değilim." [Yani eğer bu su kıyıya, kıyının taşlarına çarparsa

63 Bu yüzden, kimi eleştiriciler "Kendisinden ne kadar çok söz ediyor, hep "ben, ben" diyor!" diye suçlamışlardı beni!

dalgadır, yoksa değildir.] Hareket etmeyen dalga yoktur. İşte burada hareket varlıkla örtüşür. Gerçek varlığın böyle olduğunu görüyoruz. Bizim zihnimizle, boy ve ağırlığımızla birlikte bulunan şey, filozofun değil, kantarcının anlatması gereken ağırlık varlığıdır.

'Ben Hangisiyim?'de şaşırtıcı bir çelişki, ayrılık ve dağınıklık duygusuna kapıldım; 'oluşta kuşku'ya, bundan da kötüsü '*hangisi oluşta kuşku*'ya -Allah hiçbirinize vermesin, çok kötü bir derttir bu- ve insanın ne'liğinin kendisinin türlü varlıklarında yitmesi duygusuna kaptırdım kendimi.

Bu ruh durumu, geleneksel ve miras alınmış din döneminden, seçilmiş ve özbilinçli din dönemine ulaşmaya çalıştığım bunalım dönemlerine aittir. Bu, herkesin herhangi bir şekilde geçirmiş olduğu bunalımlı bir dönemdir. Gençlerin bunalım çağları, iyi yönlendirilirse en büyük özsel devrime -içlerinde- ve sıçrayış ve gelişim etkeni -varlıklarında- biçimine, iyi yönlendirilmezse en büyük düşüşe dönüşür. Ve ne yazık ki iyi yönlendirilmemektedir. Çünkü bugün bu kuşak, eskiden olduğu gibi, miras alınmış geleneksel kalıplarda tutulamaz. Bugünün kuşağı, kendi kendine doğmakta ve kendini yeni baştan doğurmaktadır. Bu yüzden, varoluşsal ve düşünsel bir mana bulunmazsa bozuk ve kötü bir doğuma dönüşür ki, miras olarak aldığı önceki varlıktan bile kötü bir varlığa doğmak işten bile değildir.

Heidegger'in deyişiyle, her bireyin bir 'mecazî ben'i, bir de 'gerçek ben'i [otantik] bulunmaktadır. Benim inancıma göre bu, tek bir gerçekliği ve değişmez bir cevheri bulunan, tarih boyunca yaşayan, çeşitli bedenlerde var olan ve yalancı ben'lerin altında gömülü bulunan insanın ta kendisidir. Her birey, insanı kendi içinde gömülü olarak tutan bir mezar gibidir. Her kişi, Allah'ın ruhunu içinde gizleyen kokuşmuş çamurdur. Her kişi, insan oluş tohumunu içinde saklayan bir tarladır. Kişi, eğer onun bilincinde olur, ona su ve güneş verirse, yetiştirip çiçeklendirirse, insan oluş ağacı *mecazî ben* mezarlığından kurtulup gelişir; Kökü toprağın derinliğinde [madde], başı gökte [Allah] olan temiz bir ağaç. [*İbrahim* Sûresi, 24] Bu böyle bir gerçektir. Bu insan oluş tohumunu varlığının mezarlığında çimlendirip filizlendiren kişi, zafere ve kurtuluşa erişir. Onu toprağın altında gizleyense umutsuz kalmış ve bir yarar elde edememiştir. "Onu temizleyen kişi, felah bulmuştur. Onu örten kimse de muhakkak ziyana uğramıştır." [Şems Suresi, 9-10] Dolayısıyla her felsefe, her din ve her toplum, kültür ve eğitim sistemi, temel dediğinde, birey, toplum, insan ya da Tanrı'dan hangi ben'i temel aldığını açıklığa kavuşturmalıdır.

İslam'da 'ben' feda edilmekte, olumsuzlanmakta ve kurban edilmektedir. Ama bu, ne Allah'ta yok oluş olarak, ne de toplumda mutlak yitiş olarak -ki hiç olmaktır- değil, bireysel ben'in olumsuzlanması ve yalancı, göstermelik mecazî benin, varlığın ayağının dibinde ya da gerçek insanî ve aşkın bende yok oluşu olarak söz konusudur.

Acaba yine bir tür individualizme varmadık mı? Acaba gene şuna ulaşmı-

yor muyuz; 'Ben', varlık kazanan ve karşısında da bireysel bir benin olumsuzlandığı bir bireydir. Yine toplumun temel oluşuna, insanın temel oluşuna, 'biz'in temel oluşuna ve ilahi zâtın, mutlak zâtın temel oluşuna ulaşmıyor muyuz? Acaba bu egoizm -sonunda aşkın egoizm- değil midir?

SAKINIRLIK DEĞİL TAKVÂ

Gerçek ben'le ilgili olarak "Gerçek ben, her bireyde gömülüdür ve insanla eşittir. Adı insan ve âdemdir" şeklinde yaptığım ilksel tanımda, göstermelik yalancı ben, aşkın insanî ben'e feda olduğunda egoizm ve individualizm [bireycilik] öğretisi gerçekleşmiş olmaz. Tam tersine theisme [tanrıcılık], hümanizm ve bizcilik öğretisi bu şekilde gerçekleşmiştir. Çünkü mahkûm ve mecazî bireysel ben feda edilip *aşkın gerçek ben* bireyde rüşde erip filizlendiğinde, o aşkın ben, bireyde ve bende var olan insanî ben'imizdir. O, bireysel ben'de yer almış olan ilahî bendir. Dolayısıyla bu anlamda, insanî ben'e, aşkın ben'e dayanmak, kendiliğinden, insanî bize, toplumsal bize, mutlak zâta ve mutlak ben'e -Allah'a- dayanmak demektir. Allah'ın ruhu olan, âdem ve insan adını taşıyan ve artık bireylerden ayrı bir birey olmayan bu ben, bir kişilik değildir. Bütün renkler, boyutlar, süsler ve birey olarak öteki bireylerden ayırıp belirginleştiren bütün göstergeler saf dışı bırakılmaktadır. Bireyin belirginleşmesi olumsuzlandığında ortak insanî kişilik gerçeklenmiş olur. Bu özelliklerden yoksun gerçek varlık, insanî türsel varlığın, göreli bireysel bende mutlak görünüm kazanışın ta kendisidir. İşte böylelikle her nefis, herkesle eşit olmaktadır. Bu yüzden, İslam'da nefsin öldürülmemesine çalışılmaktadır. Nefsin katli, her iki anlama da gelmektedir. [Nefsin öldürülmesi, İslamî değil tasavvufî ve doğulu bir terimdir.] Nefis, beslenmelidir, temiz ilahi su ve havada, vahyin, bilincin ve olgunluğun ışığı altında, güneşin gülümseyişinde, ayın parlayışında, günün görünüşünde, gecenin gizlenişinde göğün yükselişinde ve yerin yayılışında yetiştirilip filizlendirilmeli[64], temizlenmeli ve bütün belalardan, hastalıklardan, zaaflardan -ki bu insan ağacının olgunlaşmadan yoksun kalışına etkendir- korunmalıdır. Bu takvadır, olumlu, bilinçli ve bilimsel bir iştir; olumsuz bir iş olan *sakınmak* değil.

İSLAM'DA AHLÂK FELSEFESİ

İslam'da ahlâk felsefesi, bir anlamda ben'in olumsuzlanması ve ölüm yoluyla beslenip canlandırılmasıdır. Ama nasıl *yalancı ben* saf dışı bırakılıp *gerçek ben* canlandırılabilir? Acaba bir köşeye çekilip hayali kılıçlarla, duygusal ve farazi kırbaçlarla o göstermelik, yalancı ve ikiyüzlü beni ortadan kaldırıp o

---

64 Güneş ve aydınlığı hakkı için, arkasından geldiği zaman ay [hakkı için], ona parlaklık verdiği zaman gündüz [hakkı için], örtüp kapladığı zaman gece [hakkı için], sema ve onu bina eden, yeri ve onu döşeyen, her bir nefis ve onu düzenleyen, sonra da ona hem kötülüğü, hem de takvayı ilham eden [hakkı için]: "Onu temizleyen kişi muhakkak felah bulmuştur, onu örten kimse de muhakkak ziyana uğramıştır." [Kur'an 91/1-10]

'ilahî ben'i kendimizde keşfedebilir miyiz?

Hayır, bu bir tür sapkın hayalcilik ve aldatıcı bencilliktir. *Budha*'nın dediği gibi bu, yalancı bene bir tür dönüştür, bir tür dinî gurur, ruhanî bencilliktir; riyazet, ibadet, ruhbanlık, inziva vs. adlarıyla.

Öyleyse yalancı ben, nerede ve nasıl yok edilebilir? 'Büyük ben' nasıl canlandırılabilir? İnsan toplumunda mı, ilahî zâtta mı?

İslam'da bu ikisi çatışmazlar, birbirlerine ters düşmezler. Tersine birbirlerine gerek duyarlar. 'Ben', 'biz' de yok edilmektedir. Allah'a ulaşması için. Ben'in 'biz' yönünde ortadan kaldırılması, bireyin ilahî beninin Allah'a doğru yöneltilmesidir. Dolayısıyla İslam'da 'ben', ne Allah'ın zâtında, ne toplumsal çıkarlarda ortadan kaldırılmakta ve ne de Allah'ın ve toplumsal çıkarların karşısında gerçeklenmektedir. Tersine, insanî ben'in -bütün insanlarla eşit benin- gerçeklenmesi, beslenmesi, gelişip olgunlaşması için ortadan kaldırılmaktadır *yalancı ben*. Öyleyse yalancı ben'imi biz'e kurban etmişsem, Allah karşısında ve Allah için de kendimi ortadan kaldırmışımdır; aynı zamanda da kendi gerçek ben'ime asalet vermiş, ona dayanmışımdır.

YALANCI BEN

Bir varlığı ya da insanî varlıklardan bir dizgeyi ya da insan varlığından bir tipi parça parça eden, her parçayı öteki parçaların karşısına yerleştiren, özsel bir bütünlüğü bulunan insanlığı, kavmî özelliklere, sınırlara ve renklere ayırıp parçalayan ve insanlıktan bir parça 'ben oluş' kazandıran özelliklerin tümü birkaç türlüdür:

1- *Sosyal ben*: Buna göre 'biz beyazlar', 'o siyahlar' karşısında bir tür bireyselliktir; toplu değil nisbî bireyselliktir.

2- *Kavmi ve milli ben*

3- *Sınıfsal ben*: Uşak karşısında efendi ben, efendi karşısında uşak ben, yönetilen karşısında yöneten ben, köle karşısında sahip ben, yoksul karşısında varsıl ben, işveren karşısında işçi ben; bunlar insan birimini parça parça eden duvarlardır.

Burada 'sınıfsal ben', 'bireysel ben'e de dönüşmektedir; iki kişi yan yana oturduklarında, özellikleriyle, giyimiyle, işgal ettiği yer ve konumla, ötekisinden -ki o da bireydir- ayrıdır. Bu ikisi hem iki bireydirler, hem de iki sınıftırlar. Onlardan herbiri kendi sınıfıyla eşittir, onların ilişkileri iki ben'in ilişkisi değil, iki sınıfın ilişkisidir. Dolayısıyla 'sınıfsal ben'de, her sınıf milyonlarca insanı içinde barındırsa da her birey, sınıfının milyonlarca bireyiyle eşittir.

4- *Ailesel ben*: Aristokraside özellik, haysiyet, övünç, övünçsüzlük ve benzerleri birbirlerinden ayrılmaktadır ve aileye -ailenin tek tek her bireyine- bireysellik vermektedir.

5- *Mesleki ben*: Çırak karşısında usta, mürit karşısında mürşit, memur karşısında amir, esnaf, üniversiteli, asker vs. git gel.

Şu anda sayma fırsatını bulamadığım başka ben'ler vardır.

Her bireyin bir sürü 'yalancı ben'i bulunmaktadır. Yani bir soya bağlı oluşuyla bir anda bir kavme, bir sınıfa, bir aileye ve mesleğe de bağlıdır. Hatta dinler de inananlarına öteki ben'lerden ayrı olan bir 'ben oluş' vermektedirler. Bu yüzden dinler yalancı, din gerçektir. İslam, dünyada dinleri değil, sadece bir dini kabul etmektedir; gerçekliği bulunan ve bir yönde gerçek olan dinlere; *Âdem*'den tutun da ahir zamana varıncaya değin, ister İslam Peygamberi'nden önce olsun, ister sonra -yani onun öğretisine inananlar- İslam adını vermektedir. Dolayısıyla Müslümanlar hem İslam Peygamberi'nden önce var olmuşlardır, hem de İslam Peygamberi'nden sonra. Çünkü İslam bir dindir, bir varlığın gerçekliğidir, bir akımdır; bir hareketi vardır İslam'ın. Ve bir insanın varlığı da bir zat, bir varlık, bir insandır; aynıdır, bir soydur. Çeşitli ben'ler, hep yalancıdırlar, çeşit çeşit soysal, kavmî, sınıfsal, ailesel, meslekî ve hatta itikadî kişilikler yoluyla görünüm kazanmaktadırlar. Ki eğer onları yontup ortadan kaldırırsak, tüm boyaları silersek, boyasız, beyaz ve aydınlık bir öz kalır ve hepsinde aynı olan bir ışık doğar içerden. Bir inanç, bir duygu, beşerî bir özdür. 'Gerçek ben' ise, her bireyin kendini ortadan kaldırarak ulaştırdığı 'o'dur. Bu 'o' hem ilahî varlıktır, hem de aşkın insanî cevherdir. Bu yüzden İslam, bireyi, Allah'a ulaşmak için Allah'ın halkında yok olmaya çağırmaktadır[65].

KÜLTÜREL VE TARİHSEL KOPUKLUK

İnsanlığı hep tehlikeli bir hastalık tehdit etmektedir; sürekli olarak büyük olaylar, fetihler, katliamlar, yıkımlar, doğal etkenler ve belalar, kültür devrimleri, vuruşmalar, dış dinlerin ve kültürlerin saldırıları, bir kuşağın geçmişle olan bağını koparmışlardır, bir kavmin, bir insan toplumunun tarihini birbirinden ayırmışlardır. Şu andaysa bilinçli etkenler, tarihsel zincirin oluşmaması için, özellikle tarihsel bağları, sürekli ve görkemli kültürel savaşımları ve büyük insan üretim sermayeleri bulunan Doğu'da, iş başındadır.

Tarihsel bağların kopması, geriye, durmadan tekrar tekrar geriye dönüş demek olan cahili bir uzaklaşmaya neden olur. Toplum, Sisyphos'un[66] yazgısı-

---

65 Ben, Mevlana'ya saygı ve inanç duymakla -ki onu insanlık tarihinde büyük sanatçılar, bilginler, duyumlar ve ruhlar arasında beş altı kişiden biri olarak görüyorum- birlikte onun toplum için zararlı olduğunu düşünüyorum. Hep Aynu'l Kudat ya da Mevlana gibi büyük arif ve işrakilerin yetenekli ve vefalı öğrencisi olmak istemişimdir. Upanişad ve Budha -ve benzerleri- gibi büyük ruhlarla olmak istemişimdir. Bunlar, ahlak, eğitim: arınma ve tezkiye öğretmeni olarak ruhu beslemektedirler. Fakat toplumun böyle bir yöneliş içinde olmasından hep korkmuşumdur. Çünkü kimi öğeler, toplum için zararlı, birey için yararlıdır; kimi zaman da birey için zararlı olan, toplum için yararlı olabilmektedir. İslam, her iki boyutun -toplum ve bireyin çıkarları- çelişkisini ortadan kaldırdığı için benim için değer taşımaktadır. Büyük İrfan -ki ruhu onarmaktadır- ile güçlü aklı -ki toplum ve uygarlığı kurar- birbirine katıp öyle yoğurmuştur ki sonradan çıkmış olan filozof ve kelamcılar olmasa bu iki boyutun birbirinden ayrılması olanaksızdır.

66 Sisyphos: Yunan mitolojisinde kurnazlığın simgesi olan Korinthos kralı. Hadep'teki dev bir kayayı iterek tepenin doruğuna çıkarmakla cezalandırılır. Ne var ki, kaya tam doruğa vardığında yeniden aşağı yuvarlanır. Aynı olay, sonsuza dek sürüp gider. [Çev.]

na tutsak olur.

Kültürde, ruhun gelişiminde, insanlıkta, uygarlıkta, bilimsel deneylerde, ahlakî deneylerde, ahlakı ve toplumsal ilişkilerde bir yolu kat ederek doruğa ulaşır ve orada tarihsel bir kesiklik ve bir anda oluveren bir kopuklukla başladığı noktaya geri döner. Şimdi yeniden cahiliyetten başlamalıdır.

İkinci ve üçüncü yüzyıllarda cahilliği Endülüs'te kökünden kazımıştır. Gerileme ve Emevi yönetimi dönemi olmasına karşın İspanya İslam toplumunda okuma-yazma bilmeyen tek kişi bile yoktur. Kültür öylesine güçlüdür ki kötü öğelerin, zulüm yönetimlerinin ortasında olmasına karşın insanî hayat ve hareketini sürdürmüştür. Fakat çok zaman sonra, İslam ilimlerinin merkezi olan özel bir bölgede okuma-yazma bilen kadın sayısı sadece 48'dir. Üstüne üstlük, bu toplumun tüm çabası, bu kırk sekiz lekeyi[!] silmek ve başka bir yere sürmektir. Çünkü Peygamber'in şöyle dediğini duymuşlardır; "Kadınlara sadece iki şey öğretin; İp eğirmek ve Nûr Suresi'ni." Oysa Mekke'de sadece 11 ila 17 kişinin okuma yazma bildiği Peygamber döneminde, Peygamber'in hanımları Aişe ve Hafsa, her ikisi okuma-yazma bilmektedirler. Yüzyıllardan ve doruğa ulaştıktan sonra, toplumu yeniden cahiliyet dönemine döndüren tarihsel kesintidir bu. Yunanistan'a bir bakınız; İki bin beş yüz yıl boyunca felsefenin beşiği, sanat, felsefe ve demokrasinin parladığı bir merkezdi. Şimdi ise Amerika'nın da kabul etmediği kimselerin merkezidir. Ya da onları kabul ettiğini itiraftan utanmaktadır. Küçük Asya [Anadolu]; Bizans imparatorluğunun en büyük merkezi -tarihimizde Bizans'tan ve uygarlığından ne duyuyorsak hepsi burasının uygarlığıdır, İtalya'nın değil- sonra da İslam uygarlığının merkezi olmuştur. İki yüz, üç yüz yıl öncesine değin, büyük dehalar, büyük kültür merkezleri, dünya uygarlığı buradaydı. Toplumsal düzenin ve kültürün değişmesiyle; aşırı taklitçi modernleşme çabalarıyla, kültürel değerlere ve yabancı kültürsüzlüğe saldırmakla geleneksel ve kültürel bir toplumda kopukluk yaratıldı; boş, cılız, yoksul ve kültürsüz bir kuşak ortaya çıktı. Bu kuşağın, geçmişiyle, eski kültür ve uygarlığıyla hiçbir bağlantısı kalmamıştır.

Buna göre tarihsel ve kültürel kopukluk ve yabancılaşma, beşerî bir bela olup bugün de İslam toplumu -özel anlamda- ve Doğu -genel anlamda- ondan ızdırap duymaktadır. Toplum, tüm insanî miras ve övünçlerinden, manevi öğe ve sermayelerinden ayrılmış, kökleri topraktan çıkmış ve ölümcül bir zehirlenmeyle karşı karşıya kalmış bir ağaca dönmüştür. Tarihsel kopukluk yoluyla, bir kuşak, önceki kuşaklardan ayrı düşmekte, tüm başarılarını, değerlerini ve stoklarını yitirmektedir. O zaman, örneğin dört bin yıl önce köleliğe karşı, Karun ve Firavun düzenine, şirk düzenine karşı, en büyük başarıları elde etmiş ve İbrahimlerle, Musalarla, en büyük, en derin düşünsel ve insanî öğretilere sahip olmuş bulunan İslam'ın süreğenliği kopmakta ve *İbrahim*'in hareket ve kültüründen kopan kuşak, Peygamber'den önceki putperest Arap cahillerine dönmektedir. Hatta Peygamber'in kendi kıyamı, çeşitli ülkelerde ve İslam'ın ruh,

uygarlık ve tarihindeki onca büyük İslamî başarılar, birkaç yüzyıldan sonra bütünüyle durmakta ve bu kültürden, hareket ve akımdan, mevhum ve kırık betimlemeler dışında birşey bilmeyen bir kuşak oluşmaktadır.

Tarih felsefesi anlamıyla tevhid, olaylar, hareketler ve erekler makasının kestiği şeyi bitiştirmeye çabalamaktadır. Tevhid, tüm insanlık tarihine kesintisiz, süreğen ve devingen bir birlik kazandırmakta ve tarih boyunca sadece tek bir din, tek bir cihad, tek bir gerçeklik ve tek bir insan bulunduğuna inanmakla her kuşağı, bu akıma çağlar, yüzyıllar ve çeşitli ülkeler boyunca bağlamaktadır. İşte bu şekilde, tarihsel birlik ve bütünlük ve *Âdem*'den son zamana değin tek ve süreğen bir akımın olduğuna inanmak, her kuşağı, bir zincir halkası gibi ona bağlamakta, her bireyi sanki bütün insanlarla, bütün çağlarda yaşamış hale getirmektedir.

TEFRİKA

İnsanlar, tarih boyunca sürekli olarak, iktisadî, siyasi ve sınıfsal etkenler ile, ırkçılık, kavimcilik ve aynı şekilde bireysel egoizmler yoluyla birbirlerinden ayrılmışlar ve ayrılmaktadırlar; insan süreğen bir biçimde tarihte parça parça olmaktadır. Dolayısıyla beşerî tefrika, yaygın ve işler şekilde, çeşitli biçimler, bahaneler ve adlar -kavmiyet, mezhep, soy, sınır, doğa, iş, sınıf ve aile- altında insanlık tarihinde ve hayatında süregelmiştir. Tefrika ve parçalanma, tek insan gövdesinin parça parça olması demektir.

PARÇALAMA [TEB'İZ]

Parçalama da tefrika anlamına gelmektedir, fakat insan karşıtı tefrika insanın insanla ve bir insan kümesinin başka bir insan kümesiyle olan ilişkisini zulüm ve tecavüze -yasal ve şer'i biçimde ya da hiçbir biçim olmaksızın- göre belirler.

Parçalama ise sürekli bütünsel iki şekilde, iktisadî bakımdan, sınıfın sınıfı, ulusun ulusu sömürmesi biçimindedir; ulus ulusu, sınıf sınıfı sömürmektedir... Siyasal bakımdan da zulmün bir ulusa egemen olma [istibdat] ve uluslara egemen olma [emperyalizm = imparatorluk] çabasıdır.

Bu [parçalama] da insanlığın her zaman süren hastalığıdır, tarihe sürekli egemen olan sistemdir; adalet, özgürlükçülük, İslam, tevhid öğretisi ve *İbrahim*'in yolu, insanlık tarihi boyunca sürekli bir hareket biçiminde, egemen sistem karşısında yer almıştır.

Peygamber başını toprağa koyunca [vefat edince], kendisinin "Kara gecenin parçaları birbiri ardınca gelirler." şeklinde tahmin ettiği gibi olur durum.

Kölelerin kurtarıcısı *Musa* susunca *Harun* düzeni -onun varisleri- gelir ve Firavun'un ve Bel'am'ın varisi olur.

Aynı şekilde, aşk, barış ve sevgi peygamberi *İsa* ölünce varisleri -kesişler- yeniden Sezar ve Kayser düzenini -olandan daha kötüsünü- onun adına sürdü-

rürler ve sadece adlar değişir; Sezar'ın adı Papa, senatörün adı Kardinal olur vb...

Her peygamber ve önder ölünce, düşmanları, onun veliahtları olarak, düşmanlarının düzenini sürdürürler. Bu, tarihe egemen olan 'düzen'dir, ötekisi ise tarihin hep mahkûm 'hareket'idir.

DURAĞANLIK VE DEVİNİMSİZLİK

Bu konuyu tam olarak anlamak için '*Muhammed* Hâtem-i Peyamberân' adlı kitapta yer alan 'Ez Hicret tâ Vefat' [Hicretten Ölüme Dek] başlıklı makaleye başvurmalısınız. Orada, toplumların sürekli olarak, tarihte toprakla bütünleştiklerini, insan bir yerde kaldığı sürece kabile, kavim, toplum ve hatta imparatorluk biçiminde durağanlaştığını, geleneksel çerçevelerde, kalıtsal tasma ve zincirlerde ve kalıplaşmış toplumsal sistemlerde donuklaştığını, hareketin öldüğünü, bu durumun ansız bir devrimin gelip onu harekete geçirinceye değin sürdüğünü toplumbilimsel açıdan ortaya koymuştum.

İnsanlık tarihinde, hicret kırbacı, geri, durağan ve devinimsiz kavimleri zaman çizgisinde, yeryüzünde ve donuklaşmış uykulu içlerde harekete geçirmiştir.

Dolayısıyla donukluk ve durağanlık her yerde görülen sürekli bir hastalık olup büyük toplumları ve uygarlıkları yok etmekte ya da bataklık gibi lığlaştırıp kokuşturmaktadır. Yunan [uygarlığı], ülke-şehirlerin [cité-état] çerçevesi ve bunların sınırlı ve kapalı surları içinde donduğu için yok oldu ve Roma için kolay bir lokma durumuna geldi. Roma da ülkeler alma ve fetihler grafiğinin ardından gücü ve sistemi sabitleşerek donuklaştı, durağanlaştı ve öldü.

ZAMANA YABANCILAŞMA

Belirli bir zamanın, büyük bir insanî devinimin, kurtuluş bağışlayıcı beşerî öğretinin gereksinimi olan bir hareket, çeşit çeşit iktisadî, siyasal ve düşünsel etkenler aracılığıyla gelenek haline gelmiş ve durağanlaşmıştır. Zaman devingen, ama geleneğin durağan olduğunu biliyoruz. Kalıtsal, olduğu yerde sayan ve tek düze bir toplumsal gelenek haline gelen ve mutaassıp ve donuk biçimlerde donuklaşmış durumda kalan bir dinin, zorunlu olarak zamanla arası açılır. Çünkü zaman, sürekli devinimdir; oysa gelenek, değişmez ve tek düze donuk bir şekildir. Bu yüzden, bölgesel ve kalıtsal gelenekler şekline gelmiş şeyin maskesini kendimiz kırmazsak, dinin ruhunu, hedefini ve hareketini bu donmuş kalıpların içinden kurtarmazsak; zaman kalıp, içerik, hak, batıl tanımaz, kükreyen bir sel gibi dur durak bilmeden duran, donmuş, yere yapışmış ne varsa kırıp yok edip geçer.

Bizse bu donuk kalıpların içinde, insanı şekillendiren en değerli öğeleri, gelişimimizi, iman sermayelerimizi yok ederek geçmişe yollayacağız; zaman da bunların üzerinden geçip gidecektir. Bugün, zamanın İslam kültüründen,

inançlarından ve onun en önemli değerlerinden nasıl hızla uzaklaştığını görüyoruz ve biz hiçbir şey yapmıyoruz. Zamanın hareketiyle tanışık olan biz, bu ayrılığa, imanımızın geri kalışına ve zamanımızın ileri gidişine her gün tanık olmaktayız. Zamanda hareket ediyoruz zorla; ileriye yöneliyoruz zorla, ama karanlıkta. Çünkü kervandan geriye kalan bir ateş gibi bıraktık İslam'ı, kalsın biz geçelim diye. Zamandaki bugünkü hareket böyledir. Yolun lambasını arkada, önceki duraklarda bıraktık ve gece vakti bilinmeze doğru hareket halindeyiz. Zamandan ayrılış ve zamanın hareketi zorunluluğu, bütün dinlerin, uygarlıkların, öğretilerin, devrimlerin ve hareketlerin hastalığıdır. Toplumdaki her öğreti, her hareket, her devinim ve her devrim, işte böylece ölmektedir; zamandan ayrılmakla, zamanla birlikte gelmemekle.

Allah'ın İslam'ı koruduğu ve İslam'ın bize gereksinimi olmadığı doğrudur; çünkü bize gereksinimi olan bir İslam'ın ancak kendine yararı olur ama İslam'a gereksinimi olan biziz. Şu ne aptalca kaygısızlıktır ki İslam her elden gittiğinde huzur içinde ve hiç üzüntü duymadan şöyle denilmektedir; "Üzülme; Allah, İslam'ı kendisinin koruyacağını vadetmiştir. Kim dedi, İslam için tasalanalım diye? Biz Müslümanlar için tasalanalım." Senin bu kaygısızlığın şuna benzemektedir; Neyin varsa hırsız alıp götürür, yoksul, aç, muhtaç kalırsın. Ben de senin gönlünü alırım, paralara üzülme, hiç üzülme, para kaybolmaz, karşılığı merkez bankasında saklıdır diye.

HEDEFSİZLİK; İNANÇ VE AMEL ARASINDA YABANCILIK

Bu, bize ve toplumumuza özgü istisnaî bir hastalık değildir, değişik oranlarda her yerde görülmektedir, ama kimi şeylerde biz birinciyiz. Amel ve inançların uyumsuzluğu, belirtilerini açıkça gördüğümüz tuhaf bir hastalıktır. Biri gelip bir işe el atar, sadece hayırlı bir iş yapmak için. Ne ki zamanla uyumlu olup olmadığına hiç bakmaz. Oysa Tahran'da bugün su deposu yapmak, hayırlı bir iş olmaması bir yana, hedefsiz ve anlamsız bir iştir. Dinî işlerde de sadece bir iş dinî bir gelenek olduğu için yapılmaktadır ve kişi için sadece yapılış şekli söz konusudur. Bu yüzden Müslüman ya da Müslüman olmayan bireylerin ameller dizgesinde tuhaf bir tutarsızlık ve uyumsuzluk görülmektedir.

Onların amellerinden kimileri büyük ve insanî bir hedefi gösterirken, öteki amelleriyse bu amellerin karşıt noktasını göstermektedir. Örneğin Hüseyin'i anma toplantısına katılır, ağlar, orada Hüseyin'i yüceltir, ama zulmün elinde araç olur kolayca. Ya da dinî şiarlara inanır ve sıkı sıkıya sarılırken aynı zamanda, söz ve kalemiyle toplumu sapmaya ve gerilemeye sürükler. Ali'ye inanır; herşeyini yitirme pahasına batıla evet demeyen adama inanır, ama hareketiyle, vücuduyla ve ameliyle, her aşağılığa, her alçaklığa ve her cinayete "evet" der, boyun eğiş, onun fizyolojisinde bile göze çarpmaktadır; herşey karşısında - önemsiz ve aşağılık da olsa- otomatik olarak eğilir. "Onlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler ve rükûa varırlar" ayetini Ali [a.s.] hakkında tefsir etmektedirler,

O, Allah huzurunda rükûa varırken, halka bağışta bulunmaktadır. Bunlar ise, efendinin huzurunda rükûa varırken, halktan almaktadırlar. Onlar, inanç ve amel arasındaki bu çelişki ve uyumsuzluğu duyamazlar. Kur'an'a inanır, onu ciltlemeyi, süslemeyi ve yüceltmeyi hiç ihmal etmez, inançsal bakımlardan Kur'an'ı dua kitabından üstün bilir. Ama amelde, bir kez bile okumamıştır, okumamaktadır Kur'an'ı. Dua kitabı onun için Kur'an [okunacak] dır. Kur'an, onun için sadece yazı-tura atmakta ve istiharede kullanılan kutsal birşeydir. Eşitliğin ve insanlığın doruk noktada sergilendiği yer olan hacda, aşağılık bireysel hayatı için dalkavukluk ve meddahlık etmektedir. Parası olmadığı için alçalmakta ve kendinden daha aşağı ama paralı olan birine saygıda kusur etmemekte ve onun önünde eğilmektedir. Bunların hiçbiri, ona göre, bir uyumsuzluk taşımamaktadır, *Hacer* ve *İbrahim*'in sünnetine katılmakla birlikte.

Bu insan, 'Ana, Baba! Biz Suçluyuz' da söylediğim gibi hacda bin kez sorar "Nasıl?" diye. Ama bir kez olsun "Niçin?" diye sormaz. Yüz kez gidip dönmüş ve hep şunu sormuştur; "Efendim, benim bu plastik terliğimin üzerinde bitişme izi var -elbette kalıptan ileri gelmektedir- bunun günahı var mıdır; biliyorsunuz, ayakkabı dikişli olmamalıdır?" Ama bir kez olsun, aslında hacca niçin geldiğini sormamış ve düşünmemiştir.

Çelişkiyi anlamaz. Onun zihni donmuştur, durağanlaşmıştır. Kendisini insan bireyi olarak kabul edemez, Allah yerine -Kur'an'ın dediği gibi- ahbara, ruhbana, güçlülere ve para babalarına tapar, fakat taptığını bilmez. Çünkü ruhanî ya da servet sahibi veya güç ve makam sahibi kimse aracılığıyla aline olmuştur. Dine ve insana bağlı olan insanî saygınlıkları, ilahi değerleri, makama ya da paraya bağlı olan güçleri, bunlara bağlı ve mensup olan bireylere ait görür ve onların karşılarında basitçe bir düşünmeye bile gücü yoktur.

Bilinçli ve düşünür din âlimlerinden biri olan bir dostum -yeni yetişen seçkin aydınlar arasında benzerini az gördüğüm bir Alevi Şiiliği âlimi-[67] şöyle

---

67 Şaşırtıcıdır ki İslam'da hem en güçlü uyuşturma ve geriletme etkenleri ve hem de en güçlü tahrik ve ayağa kaldırma öğeleri ayın din âlimleri topluluğunda bir arada bulunmuşlardır. İslam tarihine bir bakın. Hilafet döneminde herkesten çok [Sünnilikte] ve Safeviler döneminde her zamankinden çok [şiilikte], toplumu uyuşturmaya neden olan ve halkın zihinsel kavramlarla, duygularla, zararsız ve tehlikesiz kin ve tehlikelerle güç sahiplerinin, hilafetin ya da içinde bulunulan zaman kendilerinin malı olan herkesin çıkarına oyalanmasına yol açan etkenler de yine aynı grup ve toplumdandırlar. Çünkü din her güçten daha güçlüydü ve halkının düşünce ve inanışına her şeyden çok egemendi. Öte yandan, uyanış, hareket ve topluma bağımsızlık bağışlama etkeni, dıştan gelen düşünsel, kültürel, iktisadi ve siyasal saldırı karşısında direniş etkeni, kitleye hayat ve hareket bağışlama etkeni, bu din görünümlü tüm sapmalara karşı duruş ve direniş etkeni olan çehrelerin çoğunluğu, yine bu toplum ve grup içinden çıkmıştır. Paris'teydim. Bizim grup başkanımız olan -elbette çoğu kez başkansız meskenlere başkanlık ediyordu- bir bey, "öğrenciler encümeni" adı altında bir toplantı düzenlemişti. İnsanı komplekse sürükleyen o çok aydın öğrencilerden biri laf üfürmekle meşguldü, "müslüman duymasın, kâfir görmesin" türünden jest ve tavırlarla! Konu, İran'ın tanınmasının ve sevgili vatanın sorunlarının araştırılmasının zorunluluğu idi; özdeş, bilimsel ve beş bin kilometre öteden direkt bir biçimde. Paris'in aristokrat kafelerinden birinde İran'ın köylü kitlesiyle temas kurulmalıydı [tıpkı Süveyş gölü kıyısında, İran'ın halk kültürünü ve mahalli dillerini derleyip araştıran Sayın Cemalzade gibi!]. Ruhaniliğin ve dinin İran'da ya da İslam toplumlarında toplumun gerilemesinin ve duraklamasının en büyük etkeni olduğundan söz ediliyordu [sekiz-dokuz yıl öncesine aittir]. Sonra saldırmaya başladılar: "Din

diyordu; "Mescitte, kılığıma bakarak bir hanım, kendisi için istiharede bulunmamı istedi [ki ne yazık ki avam, aynı tür giysiyi giyen kimseleri aynı gözle görür ve yükümlülüklerini bu sınırlar içinde sanır]. Tartışmanın yeri olmadığını gördüğümden bir istiharede bulunmak için tesbihi alıp kıbleye döndüm. Dua ve kendimi hazırlamakla meşgulken siparişçi hanım, "Efendi! Lütfen niyetini de siz kendiniz dileyin." demez mi?

Hedefsizliğin nereye vardığına bir bakın? Bu hanım ne için gelmiştir, hangi ihtiyacını gidermek istemiştir?

Hac'da kendim, insanın anlayıp duyumsayabileceği en güzel değerlere tanık oldum. Yine orada, insanın anlamayacağı en geri çirkin cehaletlere de tanık oldum. Örneğin bir grup, *niyet okuma* [!] yapmak için oturmuştu. *Niyet etme teknolojisi* öylesine karmaşık ve güçlü ki niyet etmenin aslını unutmuşlardı ve tüm çabaları harf ve kelimeleri tıpkı Araplar -hem de mevcut Araplar değil, mevhum Araplar- gibi telaffuz etmeye harcanıyordu. Bu, hedefin ve amellerle inançlar arasındaki uyumun yok olmasıdır; Örneğin İslam gibi, bir hedefi bulunan ve amelleri, ibadetleri, hükümleri, iktisat, siyaset ve kullukla ilgili konuları bütünüyle mantıksal bir uyum, sağlam ve bilinçli bir doku içerisinde olan neden-sonuç ilişkisi, birbiriyle bileşim ve uyuşum taşıyan ve herkesin görevi hedefe ulaşmak için bir giriş olan bir harekette şimdi İslam'ın varlık felsefesi, vahiy ve mesaj olan o hedef ortadan kalkmaktadır. Bu dizgenin darmadağın

---

toplumu geriletti, düşünme ve akletmenin gelişmesini toplumun elinden aldı. Din genel olarak özdeş gerçeklerden, evrimden; hareketten ve uygarlıktan uzaklaştır maktadır". Başladılar iki yüz yıllık standart laflan söylemeye. Ben İran'dan yeni gelmiştim, kalkıp arz ettim: Ben sizin kadar aydın değilim, yeni geldim. Ben bu bilimsel ve oldukça felsefi konulan bilemem, fakat ben şu son yüz, yüz yirmi yıla bakıyorum, tarihe bakıyorum başından bu yana batıyla bütün askeri, siyasi ve iktisadi antlaşmalarda, hep doktorların, mühendislerin, Avrupa'da okumuşların, yani 'bizler'in imzası bulunmaktadır, hiçbirinin altında hiçbir din adamının imzası bulunmamaktadır. Tümü Necef'e değil, Avrupa'ya gidenlerce imzalanmıştır! Bu bir yana, direnişçi çehreler olarak, ta başından beri, batının saldırıları karşısında, aslında sömürünün girişini sağlayan, saptırıcı yenileşme olgularına karşı savaşan ve hatta siyasal sistem, iktisadi sistem, üretim, pazar, hayat, toplumsal etiket, inanç, ideoloji, aydınlık adı altında ve bu deccal eşeğine yol açan çeşitli bahanelerle ortaya sürülen bütün iktisadi ve hatta ahlaki ve toplumsal semboller karşısında direnen kimselerin hepsi bu din adamları topluluğundan çıkmıştır. İlk başkaldırı, Tömbeki başkaldırısıdır. İlk başkaldıran çehre ise Mirza Hasan-ı Şiraz'dır ki o da bunlar arasından çıkmıştır. İran'a giren ilk sömürü ayağı bankaydı. Bankanın İran'a gelmesini öneren ilk kişiyse din karşıtı, yenilikçi bir aydındı -Mirza Mülküm Han- ve buna karşı duran ilk kişi de yine din adamları "arasından çıkan Seyyid Cemaleddin Afgani'ydi... Bu yüzden aynı toplumdan hem bozuk din yayılmış ve gerçek İslam'ı yok etmek ve halkı uyuşturmak için İslam tarihi boyunca, hilafet döneminden tutun da sömürü dönemine varıncaya değin, aynı yerden destek alınmıştır. Sapma, kirlenme, zulüm ve dış tecavüz karşısında uyanış, sorumluluk, karşı duruş ve direniş etkenleri de yine bu merkezden baş göstermiştir. Öyle ki İslam toplumunda gerçekleşen devrimler ve toplumsal hareketlerin her birinde iki olgunun yinelendiğini görürsünüz: Biri özgür, bilinçli ve sorumlu âlim çehrelerinin çıkışı, ötekiyse bu değişimlerin asıl merkezi olarak 'mescid'in faal merkeziliği, toplumcu ve halkçı yükümlülüğüdür. Bu yüzden "İslam, halk ve zaman" üçgeninde düşünen ben ve benim gibilerin hem buraya olan umut ve imanları, hem de umutsuzluk ve inançsızlıkları aratmaktadır! Bu yüzden ayırmak gerektiğine inanıyorum: Âlim mi, ruhani mi? Alevi Şiiliğinde mi, Safevi Şiiliğinde mi? Bu farkı koymazsak hem gerçekliğe zulmetmiş, hem de yanlış karşısında akılsızlığa düşmüş oluruz. Bizse ne zalim ve haksız olmak istiyoruz, ne de ayırt etme yetisi olmayan ahmaklardan olmak istiyoruz!

olmuş parçaları, birbirleriyle bağıntılı olmaksızın ve o hedef ve amaç göz önünde bulundurulmaksızın gerçekleştirilmektedir.

Amel ve inanç, hayat ve düşünce, davranış ve iman arasındaki bağlantının kopması, aracın hedefe dönüşmesi, yolun amaç olması, dinin şiarlara sıkıştırılması imanın törenlere, inancın işaretlere [hatta bedensel işaretlere] indirgenmesi, tapınmak ama tanımamak, inanmak ama anlamamak, sonuçta da bütün mantıklı ve bilinçli ilişkilerin altüst olması ve birbirinden kopması, bütün değerlerin dağılması, insanı yiyip yutan ve biçimini değiştiren korkunç hastalıklardandır.

İKİCİLİKLER

İki görüşlük, felsefî ve insanbilimsel şaşılık, iki ayrı şeye kulluk, iki ayrı yönde inanmak, insandaki ve doğa ile doğa ötesi arasındaki çelişki; tüm bunlar ikicilik [dualisme] anlamına gelir. Tevhid ise tüm bunlara uyum ve birlik kazandırır.

Sürekli olarak, maddeyle mana arasında -ki İslam ekmeği ve namazı bir uyum, bir bakış ve görüş içerisinde algılar- dünya ile ahiret arasında -ki tevhid, bu ikisi arasındaki süreğen çelişkiyi gidermekle kalmaz onlar arasında bir neden-sonuç ilişkisi oluşturarak aralarında tarım ve ürün arasında olduğu gibi bir uyum olduğunu öngörür- akıl ve aşk arasında -ki felsefe tarihi boyunca birbirlerinin yanı başında, birbirlerine uzak ve birbirleriyle savaşım içinde olmuşlardır- ayrılık ve savaş olagelmiştir.

Konfüçyüs ve Lao Tzu'dan tutun da *Aristo* ve *Eflatun*'a, İbn Sina ve Ebu Said Ebulhayr'dan tutun da *Descartes* ve Pascal'a varıncaya değin felsefe, ahlâk ve ruhbilimde akılcı insanlar, duyumcu insanlardan ayrıdırlar. İşrak, duyum ve ilham bir yanda, akıl, mantık ve delillendirme öte yandadır. Pascal'ın deyişiyle; "Aklın anlamadığı kanıtları vardır kalbin. Allah'ın varlığına akıl değil, kalp tanıktır."

Tarihte, dinî duygu, bireyi toplumdan Tanrı'ya doğru sürüklemiştir hep. Toplumsal, iktisadî ve siyasi düzen ise bireyi Tanrı'dan ve fizik ötesinden gündelik maddi toplumsal yaşayışa sürüklemiştir.

Çaba ve tevekkül de hep karşı karşıya bulunmuşlardır. Çünkü çaba, hedefe ve başarıya ulaşmak için özdeş yeteneklere ve maddi çalışmaya dayanan insanî bir görüştür. Tevekkülse, her türlü başarıyı ve hedefe ulaşmayı Allah'a dayanmada görmekte ve kendi bireysel çaba, irade ve seçimini yazgısında, mutluluğunda ve mutsuzluğunda etkisiz olarak bilmekte olan insanî bir duygu ve inanıştır. Çaba, maddi insan görüşünün tezahürüyken, tevekkül, ilahi ve madde karşıtı insanın manevi, irfanî ve ruhanî duygusunun tezahürüdür. Hesapçı akıldan kaynaklanan maddi çabayla, hesapsız aşktan kaynaklanan tevekkül, dinlerde ve felsefî öğretilerde biri ötekine feda olmaksızın ya da ötekinin yan birimi veya ötekinin karşısında değersiz ve önemsiz olmaksızın iki temel ola-

rak ya da iki esas neden ve etken olarak birleştirilemezler.

Dünya ve ahiret ikiliği, zahitlik ve varsıllık ikiliği, ruh ve cisim ikiliği, gerçek ve güç ikiliği, ruhanilik ve maddilik ikiliği, bireysellik ve toplumsallık ikiliği, daha derin anlamıyla; kulluk ve rablik, isyan ve baş eğme, gurur ve huşu, kılıç ve namaz, arifin halveti ve mücahidin savaşı, *Budha*'nın huzuru ve *Sartre*'ın huzursuzluğu, mutlak zihinsellik ve mutlak özdeşlik, savaşmak ve aşk beslemek. Halk için, Allah için ve kendisi için... İkiliği bu türdendir.

MATERYALİZM VE İDEALİZM

Tüm öğretiler ya tek gözlüdürler [Materyalizm, *Berkeley*'in felsefî idealizmi v.s.] ya da şaşıdırlar ve iki görüşlüdürler [Budha, Veda, Zerdüşt ve Mani dinleri v.s.]. Oysa tevhid, doğa gibi, insana tek bakışlı iki göz vermektedir. Nasıl yani? Yani hem yeri görmektedir, hem göğü; hem ekmeği, hem namazı; hem dışta olanı hem içte olanı, ama her ikisini uyumlu, aynı yönlü ve kaynaklı olarak görmektedir. İki karşıt yüzü de görmektedir, ama tek bir madalyon üzerinde. Onun için varlık, çatışıklardan oluşan bir varlıktır bir oranda. Mutlak bütünsellikteyse tek ruhu ve aklı bulunan tek bir gövdedir.

KUŞKUCU DÜNYA GÖRÜŞÜ [SCEPTİCİSME]

Kuşkucu dünya görüşünde dünya *bilinmez* üzerine kuruludur ve insan da kuşkuya dayalıdır. O dünyada, nelerin olup bittiği ve yaratılış hedefinin ne olduğu bilinmemektedir. İnsan, kuşkulu bir dünyada anlaşılmaz bir yazgı ve bilinmez bir dayanak karşısında, yönsüz ve ikircilikdir, kendinden geçmek dışında atlatılamayacak bir huzursuzluk duymaktadır. Kuşkulu dünyada insan, maddi ve günlük hayatında bile belirli bir yol seçemez asla. Varoluş kuşkulu olduğunda, her düşünce, seçim ve araştırma da kuşkulu olur. Çünkü doğru, güzel ve çirkin için bir ölçütün bulunması olanaksızdır.

SAÇMACI [ABSURDE] DÜNYA GÖRÜŞÜ

Dünya ve dünyadaki işler sadece bir hiçtir. Bu dünya görüşü, eskiden var olmuş ve bugün de oldukça yaygınlık kazanmıştır. Dünyayı saçma gören insan, kendisini, hayatı, kendisinin başkalarıyla olan ilişkisini ve başka her şeyi, ciddi, anlamlı ve hedefli olarak algılayamaz. Varlığa inanmayan bir insan, insana iman duyamaz. Saçmacı dünya görüşü, hayata ve bütün insanî görünümlere etki eder. Öyle ki bugün saçmacı sanat, saçmacı tiyatro, saçmacı edebiyat ve saçmacı roman, resmilik kazanmıştır.

Bu doğaldır. İnsan, doğanın ardındadır ve dünyanın ayrılmaz parçasıdır. Dünyaya baktıkça kendisini çaresiz görmektedir. Varoluş saçma üzerine kurulduğunda, her iş mecazdır. Çünkü herşey boş ve anlamsız olduğundan iyiden ya da kötüden, çirkinlik ya da güzellikten, hizmet ya da hıyanetten, cellâtlık ya da şehitlikten söz etmenin bir anlamı yoktur; hepsi de birdir. Çünkü hiç-

biri de hiçbir şey değildir.

Burada, bu dünya görüşünün ilk ve en büyük kurbanının insan olduğunu görüyoruz. Saçma insan, insanlığı ortadan kaldıran insandır.

BENMERKEZCİ DÜNYA GÖRÜŞÜ [EGOCENTRİSME]

Yunan sofistleri, yeni hümanistler ve bu cümleden olarak egzistansiyalizm, insanı varlık okyanusunda bir başına bir ada olarak görürler. Yeni egzistansiyalizmin ve Camus öğretisinin gereği, Tanrı'nın ve gayb dünyasının yok sayılmasıdır. Bu öğreti, Lucréce[68] öğretisinin devamıdır. Bu öğretide tanrı, tanrılar ve fizik ötesi vardır, ama bizim yazgımızda etkisi yoktur. Biz kendimiz için varız, hayat ve hedefimizi fizik ötesine ve iradesine göre belirlememeliyiz. Bizim kendi i018016rademiz var ve bağımsız olarak kendi hayatımızdan sorumluyuz. Lucréce şöyle diyordu; Tanrılar vardır, ama kendi aşklarıyla, kinleriyle ve savaşlarıyla meşguldürler, onların insanlarla işleri yoktur.

Bu tür bir dünya görüşü şirktir. Bir tür varoluşsal ikicilik [dualisme] olup tanrıya, hesaba, kitaba inanmakta, evrende bilinç ve hedefin bulunduğunu kabul etmekte, ama evrende birbirleriyle bağlantıları olmayan bir sürü çelişik gücün, zatın, buyurganlığın, yön ve hareketin bulunduğuna inanmaktadırlar. Burada insan, dünyada bir garip olarak algılanmaktadır; doğada temeli olmayan, fırtınalı bir okyanusta başıboş dolaşan bir gemi olarak. Şirk dünya görüşünde birey, parça bölük olmuştur. Tarih ise, tarihsel şirk dünya görüşünde, birbirinden kopuk bir akım, birbiriyle hiçbir bağıntısı olmayan olay ve oluşlar dizgesidir. Hepsi aynı yolu yürümezler, tarihin nereye ulaşacağı bilinmez. Çünkü önderlerin, siyasetçilerin, askerlerin ve fatihlerin oyuncağıdır. Fakat tevhid, tarihi uyumlu tek bir hareket olarak, kesintisiz süreğen bir akımda insanlığı kesin başlangıç noktasından alıp somut bitiş noktasına değin götüren bir hedefli ve bilinçli bir hareket olarak görmektedir.

Tevhid, tefrikayı, ırkçılığı, sınıfları, kümeleri, sülaleleri, insanî mertebeler zincirini toplumda açıklayan tüm öğretilere indirilmiş bir darbedir. Tevhid, tüm bunları yok etmekte ve beşerî toplumsal düzene birlikçi bir görüş kazandırmaktadır. Çünkü sınıflara ve tefrikaya dayalı bir toplumun açıklanışı, tevhidle değil, şirk dünya görüşüyle uyumludur.

Bundan önce ayrıntılı olarak söylediğim gibi tevhid, bireyi ve toplumu yıkıntıya çeviren üç etkeni, yani cehaleti, korkuyu ve çıkarı yok etmektedir. Bu etkenlere, daha önce işaret ettiğimiz türlü alinasyonları da eklerseniz, insanın kendisi oluşunda, şaşırtıcı, hassas, gelişkin, karmaşık ve aşkın bir varlık olduğu kadar tehditle, bozulma, koflaşma, saçmalaşma, hayvanlaşma ve hatta nes-

---

68 Lucrece, İsa'nın ölümünden sonra 70 yılına dek yaşadı. Albert Camus ve Sartre -Camus'dan daha az olarak- görüş ve öğretilerini ondan aldılar. [Lucrece ve öğrencisi olarak Albert Camus'un öğreti ve eserlerinin felsefi ve toplumbilimsel çözümlemesi için Meşhed Edebiyat Fakültesi'nde verdiğim Tarih Bölümü dördüncü yıl Medeniyet tarihi derslerinin Edebiyat Fakültesi Öğrencileri Örgütü'nce çoğaltılmış teksirlerine bakılabilir.]

ne ve eşya olma tehdidiyle karşı karşıya olduğu da açığa çıkacaktır.

Yükümlülüğü, Allah'a doğru olmak, Allah'ın benzeri olmak[69] olan insanı doğa, tarih, toplum, hatta kendisi, hayat, duygu, bağ, gereksinim, inanç, konum, koşullar, kültür, uygarlık, dinler, küfürler, felsefeler, sanatlar ve hatta iyilikler, güzellikler ve değerler aline edebilirler. Her melek, şeytan olabilir; bir cin onu deli edebilir, çarpabilir.

İnsan, gerçek kendisini ve kendi aşkını nasıl besleyebilir ve onun varoluşsal takdirinde ve yaratılışının mucizevî olanaklarında bulunan kendi yaratılışının ilahi planını kendisinde nasıl gerçekleştirebilir?

O zaman, dört yandan onu gizli ve açık darbeleri altına alan ve gün geçtikçe daha bir güçlü, daha bir fazla ve daha bir üstün olan ve insan yükseldikçe onu düşme tehlikesiyle karşı karşıya bırakan bu insan karşıtı amansız saldırılar karşısında kendisini nasıl koruyabilir? Kendi insanî özünü unutmaz mı? Yitirmez mi? Elinden kaçırmaz mı? Yapısı değişmez mi? İnsanlığın bugünkü tehlikesi, sel, veba, kıtlık ve çiçek hastalığı değildir. Sayısız insanın ölümü tehlikesi değildir. Bugünkü insanlığın tehlikesi insanlık tehlikesidir. İnsanın özünün ve aşkın insanlığının türselliğinin değişmesidir. İnsanlık, insanlar olmakla değil nesne olmakla, yok olmakla karşı karşıyadır. İnsanlık, nüfusun değil nefsin ölümü tehlikesiyle yüz yüzedir.

En sonunda, bu kendinin yabancısı paranın, gücün, makinenin, şirkin, vehmin, sınıfın, soyun, baskının, düzenin ve hayatın çarptığı, bu kurt ya da tilki olmuş kişi, bu sıçan ya da koyun olmuş kişi, dünya ya da ahiret yoluyla âline olmuş bu kimse; bu -her nasıl ve her ne şekilde olursa olsun- insan olmaktan çıkmış ve ona karşı garipleşmiş kimse, kendisini yeniden nasıl keşfedebilir, kendi yaratılışsal özüne nasıl dönebilir, nasıl kendisi olabilir?

Söylemek istiyorum; Tevhidle.

Ama bu kelimede -tüm varlığı ölçüsünde ağır, zengin ve varsıl bir kelimedir- bulunan anlam yükünün ağırlığı, bu kelimedeki şaşırtıcılığı da aşan öte şaşırtıcılıklar, onun yükünü çekmekten aciz bırakmaktadır kelimeleri. Dil -onu eksik, yüzeysel ve oldukça yoksul kılmaksızın- ondan söz edebilecek güçte değildir.

Belki de bu yüzden vahiy dili de -beşerî kelimelerle konuşması gerektiğinden- onu tüm temel kavramlarıyla -ki her birinin yüzlerce boyutu bulunan görünümü vardır, her biri her bilinç ve duygu ışığının parladığı, bitmek bilmez çeşit çeşit görünümler kazanan bir prizmadır- sözler yoluyla değil, hareketler yoluyla anlatmayı yeğlemiştir.

Her birinin bir sembolü olan hareketler, her birinin anlatımdan daha çok anlam taşıma, duyma, dile getirme ve ilham etme kapasitesi bulunan sembol-

---

69 Bu konunun sonunda konu zincirinin mantıksal uyum ve bağıntı içerisinde olmadığını, ortaya atılan konuların birinin Halep'ten, birinin Şam'dan olduğunu söyleyebilirsiniz. Doğrudur. Ama bu gerçeğin suçudur, insanın dünyadaki zor yazgısının, karmaşık, fırtınalı ve tehlike dolu "konum"unun gerçeğinin!

ler...

Büyük bir sahnede, doğanın içinden, dağ, dere, düzlük ve ovanın yer aldığı sade ama düzenli, birbirine bağlı ve zamanla bağıntılı görkemli bir gösteriyle tevhid, dünya görüşü, tarih, toplum ve insandan oluşan dört boyutuyla, ideolojik üst yapısıyla ve ayrıca son yönüyle -ki yaratılışın namusunu, varlığın uyumunu, insanın ereksel takdirini anlatmaktadır- açıklanmıştır, özdeş bir cisimlenişe kavuşmuştur. Öğrenci, onu anlamak için, onu tüm ruhuyla, bedeniyle, davranışıyla, etinde, derisinde, duygu ve düşüncesinde tecrübe etmektedir.

Nerede?

Hacda.

ONUNCU DERS

KUR'AN VE ÖĞRETİLER AÇISINDAN TARİH

Bugün, *İslam-bilim* planının ikinci bölümüne, yani ideolojiyi koruyan ve tevhidin dünya görüşü üzerine kurulu o üç sütunun açıklamasına geçiyoruz. Bu üç sütun, şekilde şöyle gösterilmiştir; Ortadaki sütun insandan ibarettir. Sağdaki sütunu tarih, soldaki sütunuysa toplum oluşturmaktadır.

Kural olarak insandan başlamamız gerekiyordu. Çünkü öncelikle insanın kim olduğunu, bu büyük düşünce tasvirinde, bu öğretide nasıl algılandığını bilmek, onun öz ve gerçeğinin nasıl çözümlenip anlatıldığını kavramak durumundayız. Daha sonra da insanı tarihte ve toplumda tanımalıyız.

Bu üç sütunda, ortadaki sütun olan insan, felsefî yönüyle, yani bu öğretinin kendisine özgü görüşündeki insanın hakikati, özü ve gerçek anlamı olarak tanınmaktadır. Bu sütunda insan, soyut bir gerçek olarak, tümel ve zihinsel bir cevher biçiminde ortaya çıkmaktadır. Tarih felsefesinde insan, zamanda, zamansal hareket durumunda; sol sütundaysa insan, toplumsal sistem içerisinde ya da toplumsal şekliyle betimlenmiştir.

Dolayısıyla, insanbilimde, soyut insandan söz edilmektedir. Her iki yanındaki iki sütundaysa insan, özdeş, gerçek, dışsal olarak ve zamanda ya da toplumda gerçeklik kazanmış durumuyla açıklanmaktadır. Kural olarak, öncelikle, insanın tümel anlamda ne olduğunu bilmek durumundayız. Daha sonra da insanın tarihsel yüzünü bir sütunda, ardından toplumsal yüzünü başka bir sütunda açıklamalıyız. Bu, inceleme, araştırma ya da öğretimin mantıklı kuralıdır. Ama hangi mantıktan söz ediyoruz? Bizim şu anda benimsediğimiz mantıktan; benim açıkladığım, bütün zihinlerin beklediği mantıktan; zihinlerin alışılagelmiş mantık yönteminden söz ediyoruz. Mantık yöntemi ya da mantık, ya da mantıksal bakış veya -Avrupalıların deyişiyle- *Descartes* mantığı dediğimizde ister Doğu'da -özellikle bugünkü İslam uygarlığında- ister Batı'da olsun, biçimsel [formel] mantık ve soyut aklın mantığı olan *Aristo* mantığı amaçlanmaktadır.

Ne ki bilim, özellikle de insan bilimleri, yeni yönteminde *Aristo* mantığı kalıplarından kurtulmaya çalışmaktadır. Şu anlamda ki "önce insan tümel olarak

tanınmalı, sonra da özdeş biçimiyle tanınmalıdır; önce insanın soyut gerçeği ortaya konulmalı, sonra da zamansal, mekânsal, toplumsal ya da bireysel veya tarihsel gerçekliği ortaya konulmalıdır" diye dile getirilen o mantıksal gereğin tersine yeni bilimsel görüş, insanın ya da başka bir fenomenin ve başka bir bilimsel konunun soyut gerçeğine varmak için tümelden başlanmalı ve başlangıçta soruna soyut, genel ve tümel felsefî şekliyle girilmemelidir. Önce özsel gerçekliği tanıyıp sonra da tikelleri ve özdeşleri ele alma zorunluluğu yoktur. Tersine, deneysel yöntem olan genel bilimsel araştırma ve inceleme yöntemi, *Aristo* mantığının tersine, tikel ve özdeş gerçekliklerden başlamamızı zorunlu görmektedir. Yani örnek olarak, insanı tanımak istediğimizde, önce insan gerçeğinin tümel bir tanımını -insan şöyle bir varlıktır, şöyle bir hayvandır, diye- vermeye çalışan geçmiş âlimlerin yaptıklarının tersine, bugün, var olan insanı, soluk alan özdeş insanı, yürüyen insanı, yaşayan insanı dakik, somut, deneysel ve özdeş olarak incelemeli, sonra da nokta nokta tanımalı ve ondan çıkardığımız gerçekliğe, hakikate, yasalara ve bağıntılara dayanarak tümel ve gerçek anlamda adı insan olan o şeye ulaşmalıyız. Dışsal gerçekliği bulunan bu insanı nerede bulalım? İki yerde; Biri tarihte, ötekisi de toplumda.

Şunu apaçık aklî değil apaçık bilimsel bir ilke olarak kabul etmeliyiz; Toplumun dışında, tarihin dışında insan yoktur ya da varsa bile biz tanımıyoruz ve şimdiye dek insan adıyla tarihten soyut olarak, toplumun dışında böyle bir varlığı tanımadık, görmedik. Bu yüzden, eski ve yeni felsefede şimdiye değin insanın ne'liği ve nasıllığı konusunda yapılan ve insanın tarih ve toplum ötesi soyut gerçeğini incelemeyi amaçlayan bütün tartışmalar, temelsiz ve gerçeklikten uzak tartışmalar olup tümü felsefî tahayyüller ve zihinsel kurgular biçimini almıştır ve hiçbir düğümü çözmemiş, hiçbir bilinmezi açığa çıkarmamıştır. Hatta bugün, bu gerçeklikten başlama görüşünün, hem dilbilgisi öğreniminde, hem de çocukların eğitim ve öğretiminde yaygın olduğunu görüyoruz. Şimdi hala akıllarımıza egemen olan eski mantık [yani *Aristo* mantığı] şunu söylüyordu; Önce, anlatım yapısının temel taşı, söyleyiş ve cümlenin temeli olan kelimenin gerçeğini tanımalı, sonra kelimenin mantıklı bir tanımını vermeli, daha sonra da çeşitli türlere -ad, eylem, harf, zarf, sıfat vb. diye- ayırmalıyız. Sınıflandırmayı yaptıktan sonraysa her bir kelimeyi ayrı olarak, soyut biçimde, yani cümle dışında, metin dışında, anlatım dışında ve kullanım dışında anlamlandırmalıyız; tıpkı 'dictionary'lerde ve sözlüklerde adlandırıldığı gibi [sözlüklerde kelimeler, soyut biçimde anlamlandırılırlar]. Çocuk bunları tanıdıktan sonra "Söz grubu ya da cümle kur" ya da "Söz grubunu ya da cümleyi ayrıştırıp çözümle" diyoruz. Oysa bilimsel yöntem, öğrenciye öncelikle cümleyi öğretmeyi gerektirmektedir. Çünkü cümle dışında kelime yoktur, cümle dışında kelimenin anlamı yoktur; bizim varsaydığımız hayali zihinsel bir görevdedir kelime. Gerçek ve somut varlık taşıyan kelime, cümle adı verilen gövde içerisinde varlık, anlam ve ruh kazanır, anlamı aktarır. Bu yüzden,

öncelikle cümle tanınmalıdır ve algılanan cümle, ayrıştırılıp çözümlenmelidir. Bir kişinin gözünü ya da bir kişinin beyninden bir hücreyi çıkarıp alırsak, bu gözün ya da hücrenin bir anlamı olmaz. Bunlar, ancak gövde içerisinde anlam kazanırlar ve niteliklerini ortaya koyarlar. Bütün toplumsal konularda ve bütün insanî bilimlerde durum böyledir...

Bu yüzden önce olgusal insandan başlamalıyız, var olan insanı tanımalıyız. Sonra da felsefî soyut biçimiyle insanın genel tanımına varmalıyız. İşte bu yüzden tarihten başlamalıyız işe. Ne ki burada, insanın, özdeş biçimiyle, tarihte ve toplumda olmak üzere iki yerde var olduğunu söylediğimiz halde niçin toplumdan başlamadığımız sorusu gündeme gelmektedir. Fakat bu ders boyunca, olgusal insanın toplumda değil tarihte tanınabileceğini ortaya koyacağız. Çünkü tarihsiz toplum, sonsuz yönünde akış durumunda olan gerçekliğin bir kesiti ve parçasıdır sadece. Şu anlamda ki biz, onca kilometrelerce uzunlukta çeşitli yataklarda, çeşitli topraklarda akmakta olan bir ırmağı bir noktada durağan olarak algılarsak bu, eksik bir algılamadır ve insanın bir yanıdır. İnsan, tam gerçek anlamıyla toplum değildir; toplumda da değildir. Tersine, sonsuzluktan geçip şu ana dek akıp gelen zaman boyunca akan bir ırmaktır ve onu tanımak içinse bu dizgenin gidiş çizgisini izlemek, doğuşunun başlangıcından başlayıp çeşitli gidiş çizgileri boyunca, çeşitli iniş çıkışları, aldığı değişik biçimleri şu ana dek adım adım takip etmek, onunla birlikte gelerek özdeş gerçek insanın boyutlar dizgesini tanımak gerekir.

Dolayısıyla, konuları bilimsel yöntemle incelemek istersek, önce insanı tarihte tanımalı, sonra da toplumda tanımalıyız. İşte o zaman, soyut felsefî biçimiyle insanın genel gerçeğine ermiş oluruz. Burada benim işim, araştırma değil öğretim olmakla, yani anladığımı aktarmak olmakla birlikte öğretim işini sürdürürken kullandığım ve kendisinden yararlanarak bu sonuçlara ulaştığım araştırma yöntemini öğretimde de yansıtmayı arzuluyor, böylece sizin, hangi yöntemle, hangi araştırma biçimiyle bu sonuçlara ulaştığımı bilmenizi istiyorum.

Konferansların -neredeydi bilmiyorum- birinde belirttiğim sözel bir güçlüğümüz bulunmaktadır. Bu güçlüğü burada yeniden dile getireceğim. Çünkü tarihe ilişkin tedrisimiz süresince, bu söyleyiş ikircilliği açık anlatımı engellemesi ve yanlış yoruma ve anlamaya yol açması olasıdır, hatta kesindir. Bu güçlük, hem bizim dilimizdeki, hem de Avrupa dillerindeki *tarih* kelimesinde var olan ikircillikten ortaya çıkmaktadır.

Avrupalılar *history* ya da *histoire* dediklerinde, bizse *tarih* dediğimizde birbirinden ayrı olan iki anlam dile getirilmiş olur. Bu iki anlam birbirinden ayrı olduğu için kimi zaman bir yazar ya da konuşmacı tarih ya da *histoire* derken başka bir anlamı amaçlamışken, dinleyici ya da okuyucu öteki anlamı aklma getirmiş olabilir veya bunun tersi de olabilir.

Bu yüzden, güçlüğe düşmemek için, tarihin hangi anlamları taşıdığına,

ikircilliğin nereden kaynaklandığına şimdiden açıklık getirmeliyiz. Bu konuyu ben ilk kez *Gurvitch*'ten duydum. Daha sonra, Raymond Aron'un *Tarihsel Vicdanın Boyutları* -ki çok kapsamlı ve incelenmeye değer bir kitaptır- adlı oldukça önemli kitabının girişinde bu konuyu kendine mal ederek dile getirdiğini ve bunun başkasına ait olduğunu söylemediğini gördüm [Anlaşılıyor ki orada da bu tür şeyler yapıla geliyor]. Ben, bizim dilimizde de aynı güçlüğün bulunduğunu, yani tarih için kullandığımız kelimede de onların dile getirdikleri güçlüğün tıpkısının söz konusu olduğunu gördüm. Bir bilimde bir kelimeyi, bir terimi kullandığımızda, kimi zaman bu terim, bilimin konusunu, kimi zaman da bilimin kendisini anlatmaktadır. Bilimse, bilimin konusundan apayrı birşeydir. Bilim, dışsal bir şeyin ve dışsal bir gerçekliğin benim [insan] kafamdaki zihinsel betimlenişinden ibarettir. Bu, bilimdir ve o dışsal şey ve dışsal gerçeklik bu bilimin konusudur. Örneğin gördüğümüz binalar bir bilimin konusudur. Oysa mimari ya da *arehiteeture*, fennin ve bilimin kendisidir. Bilimin konusunun ya da bir tekniğin konusunun bilimin kendisinden, tekniğin kendisinden farklı olduğunu ve ayrı adlar taşıdıklarını görüyoruz. *Tıp* dediğimizde bilimin adını anmış oluruz. Bu bilimin konusu ise insan hastalıklarıdır. *Coğrafya* dediğimizde bilimin adını belirtmiş oluruz. Konusu ise yer ya da güneş sistemidir; sözlükte yer amaçlanmış, sonradan anlam genişlemiştir. Fizik bilimdir; doğa ise konusudur. Kimya, bilimin kendisidir; öğelerse onun konusudur.

Tarihte böyle değildir. Oysa öteki insanî bilimlerde böyledir; Örneğin, toplumbilim bir bilim olup konusu toplumdur. Ama *tarih* dediğimizde, ister Avrupa dillerinde, ister Arapça, Farsçada [ve Türkçede] olsun hem bilimin kendisi, hem de bilimin konusu anlaşılır. Bu güçlüğün ortaya çıkmaması için tarihi, konusu anlamında kullanıyoruz burada. Dolayısıyla tarih dediğimizde amacım, insanın şu ana kadarki geçmişi ve zaman boyunca, beşerî yazgıda ve seyirde akıp giden gerçekliği amaçlıyorum ki bu gerçeklik, tarih ilminin konusudur. Bizim, bu akışla, bu dışsal gerçeklikle, bu konuyla ve bu gerçekle ilgili edindiğimiz algı, bilgi ve zihinsel betimlemeyi anlatmak istediğimde tarih ilmi ya da tarih felsefesi diyeceğim. Öyleyse burada birlikte şu antlaşmayı yapıyoruz; Soyut anlamda tarihten söz ettiğimizde tarih ilmini, tarih felsefesini, tarih sanatını, tarihin şiirini değil, tarihin konusunu söylüyoruz [tıpkı yeri konu edinen ve bilim adı olan yerbilim gibi], tarih ilminin konusunu kastediyoruz. Tarih ilminin kendisinden söz etmek istediğimdeyse, *tarih ilmi* ya da *tarih felsefesi* diye belirtiyorum.

Fakat tarihte büyük bir devrim gerçekleşmiştir. Elbette burada tarihten amacım tarih ilmi ve tarih felsefesidir. Bu devrim, tarihin -yani tarih ilminin- tavrında, gidişinde ve âdetinde ortaya çıkmıştır; Tarihin aristokratik doğası, devrimci bir biçimde halkçı bir doğaya ve tavra dönüşmüştür. Aynı şekilde günümüz insanının görüşü de değerlerde ortaya çıkan oldukça büyük ve görkemli bir değişimi kendisinde barındırmaktadır; ne yazık ki biz olaylar ve

dünyaya egemen olan güçler konusunda yargıda bulunurken hep içinde bulunduğumuz çağa karşı kötümserliğe kapılmaktayız. Oysa ben, kitleleri hesaba katarsak, insanlığın, adaletin, özgürlüğün ve hakperestliğin, bugün dünyada olduğu ölçüde asla taraftarı ve bağlısı olmadığına inanmaktayım.

Tarihe bir bakınız; Her birkaç yüzyılda bir kimi zaman bir yerde bir peygamberin çıktığını, birkaç yıl için, küçük bir grubun yüreklerinde insanlık, özgürlük, beşerî şeref ve kokuşmuşlukla savaşım duygusunu dirilttiğini, sonra da garip, mahkûm ve suskun bir biçimde yok olduğunu görüyoruz. Mesajının evrensel bir yankısı yoktur. Daha sonra mesajı evrensel yankı bulduğunda bu, Peygamber'in kendi düşmanları aracılığıyla, bu dinin ruhanileri ya da halifeleri ya da varisleri adıyla gerçekleşmiştir. Ama bugün bu anlamlar, oldukça geniş ve güçlü bir biçimde insan kitlelerinin vicdanlarının derinliklerinde ufuklarda, ülkelerde, soylarda ve düzenlerde yayılmakta ve dünyanın bütün güçlerini tehdit etmektedir. Şu anda dünyada güç karşısında savaşan iman vardır. Dünyada güç ve baskı cephesi bugünkü gibi olmamıştır; ama öte yandan hak ve adalet cephesi bugünkü kadar bilinçli azimli ve güçlü olmamıştır. Sadece bugün insan, dünyadaki hak-zulüm savaşında kesinlikle hakkın üstün geleceğine iman etmiştir. Dünyadaki zulüm kutbuna karşın sermaye, makine, bilimler, hileler, sanatlar ve tüm olanaklar bu kutbun elinde olmasına, iman kutbu hala silahsızlandırılmış olmasına karşın yine de iman öylesine güçlü ve bilinçlidir ve özveri ve isar'a eğilim öylesine azimle coşmaktadır ve insan, başarılı olacağına kesinlikle inanmaktadır. Sadece bu çağda insan, dünyada adalet cephesinin kesin üstün geleceğine inanmaktadır. Tarihte böyle bir duygu asla ele geçmemişti.

Adalet ve insanlığın yeniçağlarda dünya çapında elde ettiği en büyük zaferlerden biri tarihin gidişinin değişmesi olup bu değişim, insanların bakışlarının değişmesinden kaynaklanmıştır. Böylelikle temelde aristokratik değerler ve egemen değerler yıkılmış, eskimeye yüz tutmuş ve değerler -güçler değilse de değerler- halkın tekeline geçmiştir. Dün, halk içinden çıkmış bireyler bile kendilerini yalan yere egemen ve aristokratik değerlere bağlıyorlardı. Çünkü prestijlerini bu yolla sağlıyorlardı ve değerler onların tekelindeydi. Yönetilense değerden yoksundu. Ama bugün tam tersine, dünyada aristokrasiye ve egemen kesime mensup olan kimselerin kendilerini doğru ya da yanlış olarak halkın ve kitlenin değerlerine bağladıklarını görüyoruz. Bu yüzden, Batı'da sermayedarlığın kurucusu ve koruyucusu olan en sağcı tutucu partiler bile, bir sosyal, bir demokrat, bir liberal ve bir popüler adının ardına düşmüşlerdir. Tüm bu yalanlar, her ne olursa olsun halka ait olan bütün nitelik ve değerlerin önem taşımalarından dolayıdır. Böyle olmasaydı onları aldatma örtüsü olarak yüzlerine çekmezlerdi. En faşist sistemler bile -ne olursa olsun- sahte olarak kendilerini halka bağlarlar ve halkçı görünürler.

Bu bakış değişikliğinin etkilerinden biri de tarihin gidişinin değişmesidir.

Tarih, tarih ilmi, geçmiş tarihi bize anlatan ve aktaran o kalem, büyük olayların aktarıcısı olmaktan ve aynı biçimde güç odaklarının ve aristokrasinin hikâyecisi olmaktan başka birşey değildi. Sıradan bir bireyden ve sadece bireyden değil, milletten ve halk kitlesinden söz etmek, onun için anlamsız ve hatta utanç vericiydi. Şahname'nin altmış bin beytine bir bakınız -ki Şahname bizim tarihsel belgemizdir- altmış bin beyt, İran tarihinin başından başlayıp Sasanilerin sonuna dek olanları anlatmıştır. Tek bir yerde bile, İran halk kitlesinin nasıl yaşadığından ve bu sistemlerde, bu çağlarda onlara ne olduğundan söz edilmemiştir. Siz şimdi, tarih kitapları adıyla elinizde bulunan kitapların topunu -evet hepsini- buraya toplayınız ve bu on bin sayfalık toplamdan, hatta bu tarih kitaplarının nüshalarından halkın geçmişte nasıl yaşadığına ilişkin on sayfalık bir bilgi toplamaya çalışınız; sonuca ulaşamazsınız. Çünkü tarihin kalemi, sokağa bir uğrayıp, kayıp yüzlerden ve sıradan insanlardan söz etmeye utanmıştır. Halkın sözünü kimse dinlemezdi. Aslında bu tür insanlar destanları ve hayatları anlatılacak değerde değildiler. Bay İhvan Umid'in, şiir kitabında *Eski Kürk*[70] adlı oldukça değerli bir eseri vardır. Farsçada hiçbir eser, tarihi, bu güzellikte didik didik etmemiştir; Atalarından söz edip "Benden ve ailemden söz etmek isteyen tarih sadece babamın kürküdür" diyor. Çünkü;

Bu akılsız, ahmak ve kalpsiz öğretmen; tarih,
Zaman zaman süslü defterini
Atalarımın perişan sergüzeştiyle ıslamak isteyince
Titremeye başlıyordu elleri
Titrek parmaklarında titriyordu kalem
Çünkü adil emirin sesi gök gürültüsünü andırıyordu;
"Hey! Nerdesin, sevgili amca? Yaz
Yeni ayı dün gece yarısı kullarımızla birlikte gördük.
Kırmızı yeleli kısrağımız sabaha dek tam üç kez doğurdu.
Hangi devirde olmuştur böylesi ya da öylesi; yaz."

Bay Tarih bunları yazmış olmalıydı. Tarih konusunda bizim övünç duyduğumuz eserlerden biri olan Tarih-i Beyhakî'ye bir bakın; Tarih-i Beyhakî'nin içinde örneğin, çok yediği için Sultan Mes'ud'un sağlığının kaç kez bozulduğunu tespit edebilirsiniz, ama tüm Selçuklular döneminde milletimizin ne günler geçirdiğine ilişkin tek bir bilgi bile bulamazsınız. İşte bu yüzden şimdi de tarihçilerimiz yine bu büyük ve tarihi araştırmalara [!] kendilerini kaptırmışlardır. Sayın Dr. Rıza Dâveri'nin, Edebiyat Fakültesi öğrenci dergisinde yayımladığı bir makalesini gördüm [O dergide birkaç konuşmayı yayımlamışlardı, biri de onun konuşmasıydı]. Bu makalede Dâveri, Reşiduddin Fazlullah hakkında birşeyler yazmak istediğini, Edebiyat Fakültesi hocalarının son araştırmalarından birine baktığını, acayip zahmetler çektiklerini gör-

70 Şiirin gerçek adı "Miras"tır [Bak. Ahir'i Şehname, M. Umid]. Şiiri aktarırken, konuşmadaki metinden değil, asıl metinden yararlandık [Farsça yayın kurulu].

düğünü, Reşiduddin Fazlullah'ın -örneğin- falan yılın Rebiülevvel ayının üçüncü gününde -ki bütün tarihçiler bunda müttefiktirler- öldüğünü, gece mi yoksa gündüz mü öldüğünü araştırmak için bütün eski kaynakları elden geçirdiklerini, ama elbette bir sonuca ulaşamadıklarını yazıyordu. İşte bunlar, tarihtir!

Bütün destanlar, övünçler, dâhilikler, görkemlilikler ve yiğitlikler hep bir dönemin başta gelen kişisine, güçlü ve resmi adamına mal olmuştur. Ya da halk içinden çıkmış kahraman ve pehlivanlar bilek güçleri Keykavus'un hizmetinde olmuştur. Artık başka hiçbir şeye yönelmez bu destanlar, başka bir haber yoktur onlarda. Halkçılık görüşünün, halk kitlesine yöneliş görüşünün dünyada ortaya çıkışı ve aristokratik değerleri alaşağı edişi, asıl Büyük Fransa Devrimi'nden sonra olmuştur. Halka olan bu yöneliş, aynı şekilde, edebiyatta yazarlık üslubunun değişmesine yol açmıştır. Halkın konuştuğu dilden bir kelimeyi kıymetli edebi eserlerinde kullanmaya utanan yazarlar, sade yazmaya yönelmişler ve sade yazma üslubu övünülesi bir üslup olmuştur. Sâde yazmak, aristokrasinin ve sarayın konuşmasını bırakıp yazarın kitle diline yönelmesi ve kendi edebi üslubu için halkın konuştuğu dili seçmesi demektir. İran'da da Meşrutiyet devriminden bu yana yazarlarımızın halkın diliyle, halkın kullandığı kelimelerle birşeyler yazmaya cesaret ettiklerini görüyorsunuz. Oysa daha önce, münşiliğin -ki yazarlığın ta kendisiydi- tumturaklı sözler kullanmaktan başka bir şey olmadığını görüyoruz. Hatta kelimeler sınıflara ayrılmıştı, kelimeler de sınıflandırılmıştı; Birtakım kelimeler yöneten sınıflara aitti, kimi kelimelerse yönetilen sınıflara aitti. Bilinçli bir münşi [yazar], yönetilen sınıfın kullandığı bir kelimeyi alıp güzel bir edebî metinde kullanamaz. Bu yüzden, bir yerden bir yere bir mektup gittiğinde üç sayfasını okuduğunuz halde anlamının ne olduğunu anlamamanız gerekmektedir. Bu ise onun görkemli oluşunun göstergesidir. Çünkü anlatım ve yazarlık üslubu edebi, değerli ve ustalıklı olduğunda avam ona ulaşamaz. Çünkü avamın anlayabileceği şeyin önemi ve değeri yoktur!

Sanatta da bu böyledir; *Aristo*'nun Poetika'daki söyleyişiyle, halk kitlesi sadece komedide kişi ve kahraman olabilirdi. Sanat ve üstün tiyatro olan trajedideyse tanrılar, prensler, aristokratlar, büyükler ve ruhaniler oynamalıydılar. Halktan hiç kimse trajediye girmemeliydi. Çünkü girerse, gülünmesine yol açar, yüzünde komik ve sıradan bir ifade oluşur ve trajedinin görkemini yok eder. Sonra, Büyük Fransa Devrimi'nde edebiyat öyle bir biçim alır ki, *Bourgeois Gentilhomme* [Soylu burjuva] oluştuğunu görürüz. Sonra da bu *Gentilhomme*, bu aristokrat, komedi kahramanı olur. Fars dilinde oldukça güzel edebi bir eser olup son günlerde yayımlanmış bulunan *Şazde İhticab*, İran üslubunda aristokrat bir soylu tipini incelemekte ve geçmişte trajediye özgü olan kahramanların şimdi komedilere girdiğini, bunun tersine olarak da sıradan tiplerin de trajediye girdiklerini, bu çağın büyük destanlarını onların yarattık-

larını göstermektedir. Bunun nedeni, tarihin de böyle olmasıdır. Geçmişte destan yaratanlar Rüstemlerdi, Zallardı, Zerirlerdi. Oysa bugün, kendilerinden bir haber bile bulunmayan adı bilinmez kitleler destan yaratmaktalar. Kahramanlar da başkalaşmışlardır. Tarih de ister istemez saraydan kulübeye, kasırdan sokağa inmiştir. Bugün, halkçı bir yapı kazandığını, geçmişi, eski doğa ve yapısını unuttuğunu görüyoruz. Ancak, kimi yerlerde bulunan fazıllar, edipler ve kadimler gibi oldukça eski ve geri birtakım gruplar bulunmaktadır hala; ne ki bunların sonu gelmiştir.

Fakat Büyük Fransa Devrimi'nden önce dünya çapında tarihin aristokrasi ve kahramanların ya da yönetenlerin hikâyelerini aktarma huyunu bırakıp yoksun, bilinmez, garip, köle ve toplumsal, soysal övünçlerden uzak çehrelerden söz etme huyunu edinmesi İslam'da oluşmuştur. İslam tarihine baktığımızda, Peygamber'den sonra, Peygamber'e dayanan tarihin -yani biyografiler, rical ilmi- hiç beklemeden ashaba yöneldiğini görürüz. Ashabın kişiliği, İslam tarihinde görüldüğü gibi, kendi insanî değerleri doğrultusunda ortaya konulmuştur, soy değerleri doğrultusunda değil. Bu yüzden bir ara, İran'da tarihin sadece ve sadece Şapur-i Zu'l İktaf'tan[71] söz ettiği sırada -tam bu sırada- bu köşede neyi naklettiğini görüyoruz dersiniz? Neresi? Yoksul bir bedevinin çadırının dibine geldi. Tarihin hep soyuyla ve hatta kabilesiyle ilgili tek bir kelime bile anmaya ar ettiği Cundub b. Cunade'nin çadırının yanına oturup o hırs ve dikkatiyle onların en küçük hareketlerini ve sözlerini not ediyordu; Yoksul bir köle olan Bilal'i, yabancı bir avare olup Yahudi kölesiyken azat edilen Selman'ı, oraya nasıl düştüğü bilinmeyen Yunanlı bir adam olan Suheyb'i, Huzeyfe'nin karısının kölesi olan Salim'i... Bunlar, İslam'ın en parlak çehreleri olan kişiliklerdir. Bunlar, tarihimizin büyük senetlerinin ve görkemli başyapıtlarının birey olarak sadece kendilerinden değil, sınıflarından bile asla söz etmedikleri kimselerdir. İşte bu, tarihin doğasındaki düşünsel devrimdir.

Bugün de bütün öykülerin, büyük sanat ve edebiyat eserlerinin ve zamanın gerçeklerini yazan bütün kalemlerin yine sıradan insanların ve sıradan çehrelerin ardına düştüklerini ve tümünün onlara bakışlarını çevirdiklerini görüyoruz. Kahramanların coşmaları, dehaların ansızın açılmaları, karanlığı gidermek için ansızın şimşeklerin çakması için bütün gözler halk kitlesine, ümmetin içine dikilmiştir. Bu, tarihsel görüş, toplumbilimsel görüş ve modern ideolojilerin görüşü ve temelde çağdaş insanî görüş olup bu derecede ümmî olmuştur. Dünya çapında, Büyük Fransa Devrimi'nden başlayarak tarih böylesine yön

---

71 17-18 yaşında -bu denli küçükken!- sarayının penceresinin ardında oturmuştu. Gürültü yükseldiğini gördü. "Ne oluyor?" Dediler: "Kalabalık". Dedi: "Niçin?" Dediler: "Irmağın üzerinde bir köprü var. Bu köprünün üstünden gelenler gidenler oluyor. Bu yüzden izdiham oluyor ve bu nedenle de gürültü oluyor." Bu yaşta bir deha kıvılcımı parladı onda! Dedi: "Öyleyse iki köprü yapın! Birinden gelenler, ötekinden gidenler geçsin!" Böylece, bu ırmağın üzerine iki köprü yapılıp birinden gidenlerin, ötekinden de gelenlerin geçmesinin tek bir köprünün bulunmasından daha iyi olacağını anladılar! O zamana dek İran bilginleri olayın farkında değildiler!

değiştirmektedir. Doğu kültüründeyse İslam'dan başlamıştır ki bu bir gerçektir.

Kur'an ise tarihe önem vermekte olup şu ana dek biz Kur'an'ın tarihe bunca dayanışını fark etmedik. Şunu Kur'an'a ilişkin bir açıklama ya da bir parantez olarak belirtmeliyim; Kur'an itikadî bir kitaptır, bir hidayet kitabıdır, insan yetiştiren bir kitaptır. İnsanı bilinçli kılmak, uyandırmak, kendine getirmek, kişilikli duruma getirmek, ona uyanış ve sorumluluk duygusu vermek için gelmiştir. Kur'an bunun için gelmiştir, risaleti budur. Elbette bu esas büyük risaleti [nihaî hedefi] içinde konuşur ve çeşitli konulardan söz açar. Kendiliğinden doğayla ilgili konulara, doğaya ilişkin bilimlere de değinir, ama bir esas olarak, bir bilinmezin keşfi olarak ya da bir doğa yasasını açıklamak için değil, bir hatırlatma, bir örnek verme ya da dikkat çekme, düşünme olarak değinir; bilimsel bir kitap olarak, bir fizik ve kimya kitabı olarak değil. Ya'da bu arada, bilimsel hükümleri ortaya koyup açıklamaya da yönelmiştir. Yine Kur'an'ın nihai risaleti insanların toplumsal ilişkilerin hukuksal ve yasal açıdan açıklayıp düzenlemek olduğu için değil, Kur'an hayali bir ideoloji olarak kalmak istemediğinden ve düşünce ve öğreti biçimine dayanarak bir toplumsal sistem kurmak, bir hayat biçimi sunmak, bir uygarlık yaratmak istediğinden kaçınılmaz olarak, toplumsal hayatta pratik yönle de ilgilenmesi gerektiği içindir bu.

Bu ilgilenişi içinde de birtakım yasa ve hükümlerle de ilgilenmektedir. Nihai risaletiyse, hikmeti öğretmek, yani insanlara ilahi insanî bilinç vermek, insana kendi fıtrat çizgisinde ve idealinin sonuna varmak yolunda aydınlık ve hareket bağışlamak, uyanıklık ve gelişme bağışlamak -bu onun risaletidir- ve hep peygamberlerin gönderilişinden sonra yinelediği kıst ve adaleti sağlamaktır. İnsanı bu öğretisi doğrultusunda eğitip yetiştirmek için kimi zaman da tabiî bilimlere bir işarette bulunur. Örneğin, yerden söz eder, gökten söz eder, buluttan söz eder, güneşten, gök gürlemesinden, şimşekten, geceden ve yıldızdan söz eder; ayrıca insanî bilimlere dayanır, toplumlardan söz eder, ümmetlerden söz eder, tarihten söz eder, geçmiş olaylardan söz eder, tarihsel kişilerden ve kişiliklerden söz eder, kavimlerin yazgısından söz eder, toplumsal sistemlerde doğru bulunan yasalara değinir. Dolayısıyla Kur'an, aydınlatmak ve hidayet olan idealinin, asıl hedef ve risaletinin gerçekleşmesi süresince hem tabiî bilimlere dayanır, değinir, hem de toplumbilim, tarih, ruhbilim ve insanbilim gibi insanî bilimlere dayanır, değinir. Fakat böyle edebi, fikri, itikadî, insanî bir kitap ve tek kelimeyle bir hidayet ve ideoloji kitabı, daha çok insanî bilimlere, yani ruhbilime, insanbilime, iktisada, toplumbilime ve tarih felsefesine dayanır. Bunlar, doğrudan doğruya onun risaletiyle duvar duvara komşu ve akrabadırlar. Öyle ki toplumun bir düşünce önderi, kimyaya, fiziğe, apolloya .ve jete olduğundan çok toplumbilime, tarih felsefesine, iktisada ve tarihe gereksinim duyar.

Fakat ruhbilim, toplumbilim ve tarih felsefesi gibi insanî bilimler, yeni bi-

limler olduklarından ve eskiden var olmadıklarından ya da var olsalar bile bilimsel olmayan ve bölük pörçük, dağınık sözler biçiminde başka eserlerin içinde bulunduklarından, ancak eski âlimlerimiz eski uygarlıkların ve başka uygarlıkların ya da kendi dönemlerinin bilimlerinin etkisi altında tabiî bilimlerden az çok haberli olduklarından [çünkü tabiî bilimler, bin yıllık, iki bin yıllık, üç bin yıllık geçmişi bulunan eski bilimler olup bizim kimi âlimlerimiz ve müfessirlerimiz bu bilimleri biliyorlardı] tabiî yönler ve aynı biçimde Kur'an'ın dakik bilimlerdeki -tabiî bilimler, fizik, kimya vb.- bilimsel boyutları aydınlanmıştı. Hukuk ilmi, eskiden geçerli olan bir ilim olduğundan, Kur'an'ın hukukî ve fıkhî yönü de oldukça belirgindi. Ne ki Kur'an'ın en temel ve aynı biçimde en derinlikli, en dolu boyutu, risaletini anlatmada Kur'an'ın içeriğini oluşturan en sermayeli boyutu, yani tarih, toplumsal bilimler, insanî bilimler, insanbilim, toplumbilim, ruhbilim, budunbilim [etnoloji], yeni bilimler olduklarından ve eski tefsircilerimiz ve Kur'an uzmanlarımız bu bilimlerle tanışık olmadıklarından bütünüyle bilinmez olarak bir köşede kalmıştır. İşte bugün de kimileri, Kur'an üzerinde bilinçli ve bilgince, bugünün bakışıyla, bugünün kültürüyle çalışmışlar ve oldukça büyük ve değerli işler yapmışlardır. Kimileri de gazetelerden ve kimi ders kitaplarından yararlanıp hemencecik yeni bilimlerle ilgili birşeyler öğrenmişler ve yalan yanlış sözlerden kimilerini rastgele bir araya getirip sonra da zorla Kur'an ayetlerine montaj ediyorlar, bu yüzden de yanılgıya düşüyorlar.

Einstein'in bağıntılılık kuramını, jeti, fiziği, hidrojen bombasını, mikrobu ve Avrupalıların buldukları bütün şeyleri yeni baştan Kur'an'dan bulmaktadır. Bu, bir tür komplekstir. Böylelikle, kendi öğretisinin, kendi Kur'an'ının, kitabının ve kültürünün eskimediğini göstermek, ortaya koymak istemektedir. Tıpkı kompleksi bulunan ve Batılılaşmaya, Batıcılığa, kendisini bu çağa mal etmek, bu çağa yaraşır olmak ve var olmak için aşırı ilgi gösteren doğulu gibidir. Oysa keşfedip dayandığında Batılıdan daha çok haysiyetli olabileceği asaletleri ve değerleri vardır onun. Hatta Batılıların gözünde de bu böyledir. Apollo'yu Kur'an'ın içerisinden bulup çıkarmaya gerek yoktur. Ondan insanı bulup çıkarmalı asıl. Apollo'yu kendileri bulabilirler; Kur'an'a kesinlikle ihtiyaç yoktur bu konuda, Allah'a da! Şu anda tanrısızların Apollo'yu icat ettiklerini görüyoruz. İnsan olmak, bu kitaba ve Tanrı'ya gereksinimlidir. Önemli olan insanın ortaya çıkarılmasıdır. Bu gerçekleşmediğinde, neyi ortaya çıkartırsan çıkart, bir yararı yoktur. Bu, şu anda büyük bir musibet olmuştur ve oldukça ürkütücüdür. Hatta bilimsel açıdan Kur'an üzerinde oldukça büyük çalışmalar yapmış kimselerin çalışmalarını da genelin gözünde mahvetmektedir. Kur'an ayetlerini yeni buluşlara ve kuramlara yamamada şiddetli bir aşırılığa kaçılmıştır. Hem de bu buluş ve kuramları örneğin İttilâât ve Keyhan gazetelerinden okuyorlar. Ayrıca bunların muhabirin malı mı yoksa başka bir yerden mi alınmış olduğu da bilinmiyor. Oralardan alıp birbirine yamıyorlar. Bu bu-

luşların ve kuramların ne olduğunu da tam olarak bilmiyorlar.

Bir kitap görmüştüm. Orada, Hz. Peygamber'in ya da Hz. Ali'nin arpa ekmeğini kepeği alınmadan yediklerini yazıyordu. Bu, bizim kitaplarımızda, ahlak kitaplarımızda, özellikle de Siret kitaplarımızda vardır ve biz bunların ne demek olduğunu çok açıkça anlıyoruz. Kesinlikle bu konuda bilime gereksinmemiz yok. Onun insanî anlamını biliyoruz. Şimdi tutmuş onun anlamını bozmak istiyor. Bunun anlamının ne olduğunu biz biliyoruz. Bunun anlamı, İran ve Anadolu eyaletlerinin bir parçası olan Ali gibi büyük bir halife ve imparatorun işte böyle yiyeceklerle idare ettiğidir. Bizim için bunun değeri oldukça açıktır. Ya da biz bundan, dünyanın büyük güçlerine diz çöktüren İslam Peygamberi'nin yaşayışının nasıl olduğunu anlıyoruz. Sonradan, bilginlerden birinin bu konuyu bugün gıda rejiminde yapılan buluşlara uyguladığını gördüler. Çünkü bu buğday ve özellikle de arpa kepeğinin çokça vitamin içerdiği keşfedilmiştir ve bugün Avrupa'da bu oldukça aristokratik fırıncılar, kepeği alınmamış arpa ekmeği satmaktadırlar, hem de oldukça pahalı fiyata. Öyleyse bunlar rejimdeler, biz niçin bilinçsizce onların derdini çekelim? Vücutlarının güzelliği için yiyorlardı. Ondan iki satır sonra Hz. Ali'nin kendisi, "Eğer ben isteseydim en iyi baldan ve buğday özünden kendime ekmek ve yiyecek hazırlayabilirdim." diyor. Arzusunun o olduğu ve yapısının bunu gerektirdiği anlaşılmaktadır. Ama bunu gözardı etseydi, bize başka bir şey öğretmek için yapardı bunu. Şimdiyse onu böyle bilimsel kıldıklarından bu şekli almaktadır. Yeni bilimlerden bu şekilde söz etmek, hem de yeni bilimlerden bu denli deneyimsizce, ikinci, üçüncü elden, kısıtlı haber kaynakları yoluyla haberli olan kimseler aracılığıyla bunu yapmak, İslam'a çok zarar verir. Nasıl zarar verir? Temelde İslam'ın ve Kur'an'ın risaletinin esasını olumsuzlayıp bozar.

Elbette dünyadan doğru ve teknik olarak bilimsel birikimleri bulunanlar ve bilimleri tanıyanların böyle birşey yapmaya hakları vardır. Çünkü Kur'an bilimsel açılardan konuşmasa da, doğal olaylara, doğal görüngülere değinirken bilimsel açıdan yanlış olmamalıdır. Dolayısıyla yeni bilimlerde uzman olan âlimler ve bilginler, ulaştıkları bu ayetlere doğru bir biçimde ve bilimsel olarak eğildiklerinde biz büyük bilgilere ulaşırız. Fakat bu Kur'an'm risaleti biçiminde değil, Kur'an'm kendi alanı dışındaki şeylere değinirken bilmeden ve yanlış olarak değil, doğru ve bilimsel olarak değindiği biçiminde alınmalıdır. Örneğin Sadî, Gülistan'ını fizik, kimya ve tıp alanında değil, hidayet ve ahlâk amacıyla yazan bir kişidir. Fakat kimi zaman, bu eserde yanlışların bulunduğunu görüyoruz. Bu onun için kusur olamaz. Çünkü Gülistan'ın misyonu başka birşeydir. Fakat tabip olmadığı için, zamanın geçerli bilimine göre tıbbi şeylere değinmiş olup bunlar bugün yanlıştır. Örneğin "İnsan sürekli değildir; hayat kalıcı değildir, geçicidir. Ansızın çöker. Birbirine çarpınca herşeyin ortadan kalkacağı tesadüfî ya da geçici bir dengeye bağlıdır" demek istediğinde, bu misyonu içinde yer aldığı için edebi, güzel bir biçimde, bir edebiyat başyapıtı-

na yaraşır biçimde anlatır. Fakat zamanının geçerli ilminin -ki bugün yanlışa çıkmıştır- diliyle konuşmak istediğinde şöyle der;

"Birbirinin karşıtı dört isyankâr nefis
Birbirleriyle ancak dört gün geçinebilirler.
Dördünden biri üstün gelince
Tatlı can çıkıp gider bedenden."

Bu, dört mizaçtır. Bugün biz, kesinlikle böyle olmadığını biliyoruz. Tatlı canın bedenden ayrılması bu dört mizaç yüzünden değil başka şeyler yüzündendir. Bunu anlamadığı anlaşılıyor. Önemi yok. Çünkü Sadi tıp bilmez. O, eski tıbba göre konuşmuştur. Fakat Kur'an, bir örnek verirken tabiî bilimlerden söz ederse, örneği bilimsel açıdan yanlış olmamalıdır. İşte bu yüzden uzman, bilinçli ve teknik bilginler, bu konuda, bu boyut ve açıdan Kur'an üzerinde çalışabilirler. Öyle ki uzman olup çalışma da yapan kimselerin çalışmaları, oldukça üstün, parlak ve gerçekten şaşırtıcı olmuştur. Fakat olayın bilincinde olmayan, bu konuda bir bilgileri bulunmayan yöresel ve oldukça yüzeysel ve yabancı bir dünya görüşü içerisinde, kısıtlı bir alanda bulunan ve bilimle bilimsel yaratı, bilimsel kuramlar ve bilimsel fantaziler arasındaki farkı bile bilmeyen -tüm bunları birbirine katan- tipler, hem bilimi, hem de Kur'an'ı mahvederler. Bunlar kesinlikle bu işe el sürmemelidirler. Ne yazık ki bugün bu öyle yaygın duruma gelmiştir ki her kitabın sayfalarını açtığımızda, birinin zavallı Einstein'ı uzattığını, bir başkasının zavallı *Darwin*'i hemen reddettiğini arka arkaya on beş kanıt getirdiğini görüyoruz. Biri Apollo'dan söz ediyor, öteki başka birşeyden. Sonra da tarafın üslubundan bayın kesinlikle olayın farkında olmadığının ortaya çıktığını, bir çeviri üzerinden cacık gibi bir şey söylediğini görüyoruz.

Dün birkaç arkadaşla sohbet ediyordum ve bunların işlerinin arkadaşlardan birinin örneğine benzediğini söylüyordum; Köyün birinde[72] yapma uydudan, Apollo'dan vb. söz ediliyordu. Biri diyor; "Efendi, bu Apollo'yu, jeti vs. bırak yere, bunlar hiçbir şey değil. Şu paketi al, paket paket! Ne içinde makine var, ne benzin içer, hiçbir şey. On kuruş verirsin bir attara, alırsın onu. Üstüne de 'kendi gider' diye yazarsın." Harika! Yeni bilimlerden bu şekilde konuşmanın ne yararı var? Üstüne yazarsın; kendisi gider.

Kur'an'ın, taşıdığı risalet ve hidayet açısından temel yönü, insanî risalet, aydınca sorumluluk ve insanlığın manevi önderliğidir; kişiyi, tarihi, toplumu ve hayatı harekete geçirmektir; insana anlam kazandırmak ve bilinçsiz insanlara sorumluluk bağışlamaktır. Bu, bir ideolojinin söyleyip vermek istediği hedeftir. Bu, insanî bilimlere doğrudan bağlantı sağlamak isteyen bir risalettir; Kur'an da insanî bilimlere dayanır. Ama ne yazık ki insanî bilimler bizim dinî kültürümüzde henüz gündeme gelmediğinden, Kur'an'ın bu temel yönü meç-

---

72 Bugün köylülerin bir araya gelip geçmişte olduğunun tersine, Apollo'dan, jetten, yeni buluşlardan oldukça çok konuştuklarını -kompleks artık- görüyoruz.

hul kalmıştır ve ne yazık ki insanî bilimlerde, özellikle tarih felsefesi, toplumsal bilimler, toplumsal psikoloji ve iktisat vs. alanında çalışanlar, genellikle İslam kültüründen yoksundurlar. Bugün, gördüğümüz gibi, adı sanı yitmiş ya da ünlü ama kıymetleri bilinmez kişiler dışında bu bilimler, öteki cephelerin, öteki hedeflerin tekelindedir. Kur'an'daki surelerin adlarına bakınız; İnsani bilimlere ilişkin olanlardan yüzde ellisinin tarihe ilişkin olduğunu görüyoruz; Kıssalara yönelik olanlar, bireylere yönelik olanlar, peygamberlerin öyküleridir, zalimlerin öyküleridir, Ad, Semud, Ashab-ı Uhdud ve benzerlerinin öyküleridir. Tüm bunlar tarihe ilişkin olup Kur'an, ya bir işaret biçiminde onlardan söz eder ve kimi zaman birçok kez yineler ya da ayrıntılı olarak onları açıklar. Aslında kimi zaman, bizim bunlardan tarihsel belge açısından sahip olduğumuz en fazla bilgi Kur'an'ın kendisidir.

Kur'an'da tarihe dayanış, sadece edim olarak değil, kuram olarak ve açıklıkla ortaya konulmuş ve hatta kimi zaman inkâr ve şaşırtıcılık içeren bir soruyla ifade edilmiştir; "Yeryüzünde hiç gezip dolaşmadılar mı?" [Yusuf Sûresi, 109] ya da "Yeryüzünde gezip dolaşın" [En'am Sûresi, 11] ve "Yeryüzünde dolaşmak" [Bakara Sûresi, 273]. Bunlar, hep tarihin ve tarihe yönelişin değerini yineleme isteyen çeşitli söyleyişlerdir. Bu tür ayetler, on beş ya da on altı tarzda Kur'an'da birçok kez çeşitli söyleyişlerle -soru şeklinde, emir şeklinde, haber cümlesi şeklinde- yinelenmiştir; "Kendilerinden öncekilerin nasıl bir sona uğradıklarını görmek için yeryüzünde hiç gezip dolaşmadılar mı?" ya da "Yalanlayanların sonu nice oldu görün" [Al-i İmran Suresi, 137]. Hem de tarih üzerinde zihinsel düşünmek değil, özdeş düşünmek, kalkıp yola düşmek, geçmişlerin izlerini görmek, yani şimdiye dek insanî, felsefî bir konu olan tarih konusuna özdeş bir yöntem kazandırmak gündeme gelmektedir. Dolayısıyla -Kur'an'a bir bakış olarak- Kur'an, insanî bilimlere hepsinden daha çok dayanır. Deneysel bilimlerde, daha çok doğadaki maddi görüngülere dayanılır. İnsani bilimlerdeyse daha çok tarihe dayanılır. Kur'an'a içerik ve aynı şekilde sure adları açısından yüzeysel de olsa bakan herkes için, Kur'an'ın tarihe ne denli önem verdiği, insanı tarihe nasıl kavuşturduğu ve takipçilerini *İbrahim*'in öyküsüne, *Âdem*'in öyküsüne, *Musa*'nın öyküsüne ve *İsa*'nın öyküsüne tarihsel bir birlik, tarihsel bir bütünlük kazandırdığı tam olarak somutlaşır. Kur'an, yüzlerce ibareyle, onca çözüm ve yol yordam göstermeyle, günümüz kuşağını, kendi öğretisini, risaletini, bireyini, kitabını, düşünce açısından, inanç açısından, zaman açısından, din açısından önceki hareketlere, önceki peygamberlere, önceki ümmetlere bağlar. Buysa ne ölçüde hem tarihin değer ve önemine, hem de takipçilerinin dinî zihinsel eğitimlerinde, dinî bakımdan bilinçlenmelerinde tarihin rolüne önem verdiğini gösterir. Böylelikle bu genel bir olay durumuna gelmektedir.

Kur'an, bir açık tarihi göstermektedir[73]. İslam'da tarihin çeşitli boyutları üzerinde ortaya koyduğum tartışmalarda ilk dönem İslam'ının tarihsel sürekliliğe ve verasete olan şiddetli ilgisini açıklamıştım. Aynı şekilde, İslam Peygamberi'nin İslam kelimesini kendi risaletine özgü bir ad olarak görmediğini, Müslim ve İslam'ı tek bir din anlamına ve tarih boyunca hayatı ve hareketi olan ve her çağda değişik şeriatı bulunan, aynı şekilde değişik peygamberi ve kitabı bulunan bireye özgü bir din olarak algıladığını, kendisini İslam'ı getiren olarak görmediğini söylemiştik. İslam'ı getiren *Âdem*'di; insan oldukça İslam da olmuştur. Kültürlerin ve beşerî yetkinleşmenin çizgisi üzerinde İslam da yetkinleşmiş ve hatemiyetle sona ermiştir. Dolayısıyla o, geçmişte hep var olan dinin tamamlayıcısıdır. Peygamber, İslam'ı ve kendi risaletini *İsa* ve *Musa*'dan giderek *İbrahim*'e vardırırken *İbrahim*'den Nuh'a, ondan da *Âdem*'e götürmektedir. Bu ise açık tarihin anlamı olup tarih ilminde teknik bir terimdir, tıpkı açık dünya görüşü gibi[74].

Açık tarihte tarih, bugünden sonsuza dek giden bir geçmiştir. Bu sonsuz ise matematiksel bir sonsuz değil, bilimsel bir sonsuzdur. Yani sonu bizim için açık olmayan, belirlenebilir olmayan yer. Açık tarihte tarihin asla -den'i yoktur. Kapalı tarihi de bulunan kapalı dünya görüşündeyse tarihin başlangıcı bilinmektedir, belirgindir; herkes de bilmektedir, en küçük kuşkusu bulunan kimse yoktur, tarihin küçük ayrıntıları bile bilinmektedir. Bizim bu eskilerin kitaplarında, tarihçinin sahip olduğu tek tarihsel-zihinsel sıçrama *Âdem*'dir. *Âdem,* insanlığın başlangıcıdır, ama sahip olduğu en büyük düşünsel sıçraması yedi bin yıllıktır. *Âdem,* yedi bin yıl önce yeryüzüne inmiştir. Bu, aslında zihninin üretebildiği en büyük sayıdır. Aslında zihni bundan fazlasını üretemez. Kapalı dünya görüşünde değerlerin de büyüklüğü, küçüklüğü tam anlamıyla değişir; Küçük beyin, küçük değerleri büyük anlar, sayıları da büyük anlar[75]. Tarih, o

---

73 Veraset konusunda söyledim, İbrahim'in kıssası konusunda söyledim, İbrahimi dinlerde tarih felsefesi üzerine burada bir konferans verdim. Bunlara ilişkin çeşitli boyutlarda ve çeşitli ortamlarda konuştum. Bunları artık tekrar etmeyeceğim. Bunların yayımlanacaklarını, burada daha yeni konuları ele alabilmemiz için bunları inceleyeceğinizi umuyorum.

74 Açık dünya görüşü, sınırlı ve kapalı olmayan dünya görüşüdür. Bu yanda, "Kulzum" denizi, dünyanın sonudur. O tarafta Kafdağı vardır, diyen eski tarih kitaplarımızın dediklerinin tam tersi. Ondan sonra ne var, diye sorulduğunda aklı almayıp karanlık var diyordu. Öyleyse karanlık ne demek? Karanlık, karanlık demektir. Karanlık aslında nerededir? Benim bilmediğim, benim için karanlık olan, görmediğim, gözlerimin karanttığı aslında karanlık olmayan yer. Bu sınırlı bir şeydi. Ortaçağda aslında bütün dünya bir hamam biçimindeydi: Kubbemsi bir tavanı vardı, dört tane de duvarı vardı, hepsi bu! Ortasında da bunlar vardı. Şimdi de avamın gözünde ya da oldukça eski kafalarda dünya bir kümbet olup ufkun duvarları üzerine bir çadır gibi inmiş durumdadır. Bu, kapalı dünya görüşüdür. Gizi ve içi bilinmektedir, her şeyi bilinmektedir, her şeyi belirgindir. Ölçüleri belirgindir, resmi çekilebilir! Açık dünya görüşü, bireyin durduğu her noktada yine boyutların, mesafelerin, ufukların uzaklaşıp yaklaşmadıkları dünya görüşüdür. Açık dünya görüşünde birey, sonsuzu duyumsadığı için zihni ve duygusu asla varlık duvarına çarpmaz. Açık tarihte de böyledir. Kapalı tarihteyse tersi geçerlidir.

75 Hastalanan bir adamı ziyarete gitmişler, sormuşlar, nasıl oldu, soğuk mu aldınız? Rahatsız mısınız? Gıda zehirlenmesi mi? Dedi, hayır. Dediler, öyleyse ne? Dedi, hiçbir şey, biz farkında değildik, evde sohbet ediyorduk; elhamdülillah, şu anda iki yüz seksen tümenimiz var, iki üç hafta bir güçlük çıkmazsa işimiz iş, diyorduk. Bizim

denli kapalılaşmaktadır ki insanlığın başlangıcı yedi bin yıl önce olmuştur.

Sonra öyle bir biçim almaktadır ki bütün ayrıntıları açıktadır. Öyle ki, Hz. *Âdem*'in, *Habil*'e ağıt olarak söylediği şiiri bile Arapça olarak Nasihu't Tevarih'te bulabilirsiniz. Şiir diliyle okunmuş, metni de ortada olan bir ağıt. *Âdem* ve *Havva*'nın nereye indiklerine ilişkin bütün ayrıntılar bilinmektedir; *Havva*'nın önce nereye girdiği, *Âdem*'in nereye indiği, sonra birbirlerini nasıl bulup tanıdıkları, neler konuştukları bütün ayrıntılarıyla apaçık ortadadır. Kapalı tarihin dünya görüşünde herşeyin bir başlangıcı vardır; yakın ve aydınlık bir başlangıcı. Bunlar kapalı tarihin özellikleridir. Oysa Kur'an'ın İslam'a başlangıç ya da insana başlangıç ya da tevhid hareketine başlangıç olarak tanıttığını hayal ettiğimiz her yerin arkasını göstermektedir Kur'an; *İbrahim*, nebilerin babası, tevhidin kurucusu ve gönderilen büyük peygamberlerin büyük atasıdır. Biz, İslam'ın tarihsel dünya görüşünün *İbrahim*'den başladığını hayal ederiz. Oysa hemeninde, *İbrahim*'den önce yine konuların tarih şeklinde -kıssa, efsane ve mitos biçiminde değil- *İbrahim*'den sonrasının ortaya konulduğuyla özdeş tarzda ortaya konulduklarını görüyoruz. Ondan öncesinde *Âdem*'e gider, insanlık türünün başlangıcı olarak. Bütün tarihi oraya götürür. Bir dönemin başlangıcı namına bir olay belirlemez. Bu, açık tarihtir. Kapalı tarih görecelidir de. Şöyle ki kapalı tarih, sadece kimi zaman *Âdem*'den başlamakla kalmaz; tersine kimi zaman tarih bilgimiz sınırlı durumdadır.

Çoğunlukla bizim tarih bilgimizin başlangıcı İslam'dır. İslam'dan öncesini artık hiç tanımıyoruz. Zihnimizde karanlık vardır. Öyleki ortaçağ Hıristiyanlığı da Mesih'in doğumunu Allah'ın yeryüzünde doğuşu olarak bilirdi. Dolayısıyla Hıristiyanlıktan önce dünyada düşünmeye ve tanımaya değecek bir şey bulunmamaktaydı. Mesih'ten önceki herşey, zihninde değersiz bir mutlak belirsizlikte dönüp durmaktaydı. Sonra, avam dünya görüşünün tarihsel açıdan daha da küçüldüğünü, tarihin daha da daraldığını görüyoruz. Öyleki bizim halk yığınlarımızın İslam tarihleri Peygamber döneminden de başlamaz, Aşura'dan başlar. Ondan öncesini kesinlikle kimse bilmez. Zihinde, çehrelerin, olayların ve maceraların onun için tam anlamıyla belirgin olmadığı genel öncüller biçimindeki şeyler dışında hiç bir şey yoktur kesinlikle. Bu yüzden hep küçülmekte; böylece öyle bir yere varmakta ki köylü avamın, tarihi aktarmak isteyince olaylara göre aktardığını görmekteyiz. Çünkü yılları tanımazlar, hangi yıl olduğunu söyleyemezler. Derler ki, "Bir batmanın bir lira olduğu yıl"

Bu onun için insanlık tarihinin başlangıcıdır. Bir batmanın bir lira olduğu yıl, ekmeğin bir batmanının ilk kez bir lira olduğu yıl demektir. Buradan insanlık tarihi başlar. Kabilelerin çoğunun kapalı tarihe sahip olduğunu görüyoruz. Kabile düzeninde bütün insanlık tarihi şu şekildedir; Dünyaya gelen ilk insa-

---

haberimiz yoktu, biri bizi arkadan dinliyordu. Bizim dikkatsizce söylediğimiz sözleri hep duymuştu, bize "nazar" etti. Şimdi bunun için hasta oldum. İki yüz seksen tümen için! Onun aklı bundan fazlasını anlayamaz, bu sayının ölçüsünü değerlendiremez.

noğlu [Allah'ın yarattığı ilk insan] o kabilenin atasıdır. Bu kabileyse onun çocuklarıdır. Dolayısıyla bütün tarih, var olan bütün bireylerin büyük atalarının ilk insanoğlu olması şeklindedir. Tarih bu şekilde küçülür. Kapalı sistemlerde tarih de kapalıdır. Öyleyse iki tür tarih vardır; Açık tarih, kapalı tarih.

Tarih tanımlarına gelince; Tarihe ilişkin yapılan tanımların tümünü burada belirtmem olanaksız. Çünkü teknik bir konu olup ayrıca fazladır da. Tarih konusunun hangi ortamda gündemde olduğuna açıklık getirmek amacıyla sadece birkaç örnek vereceğim.[76]

Tarihin bir grup düşmanı vardır ki bunlar tarihi inkâr ederler ve tarih boştur, anlamsızdır ve ondan söz etmek ölünün ardından gıybet etmektir, derler. Şu anda okutulan, düzenlenip tebliğ edilen tarih de onun gibidir; doğrudur da. İnsanın vaktini telef etmesi ne kötü. Kahvehanelerde hikâyeler anlatmak, laf ebeliği yapmak ondan daha iyi. Tarih karşıtlarından olan Napoleon şöyle der; "Tarih birtakım yalanlar dizgesi olup öteki yalanlardan ayrılan yanı, bu yalanları herkesin kabul etmesidir. Öyleyse tarih, üzerinde müttefik olunan yalan demektir."

Tam tersine *Emerson*'a "Tarih nedir?" diye sorduklarında o da cevap olarak sorar; "Ne tarih değil ki?" *Emerson*, tarihi öyle genişletir ki insanlık, zaman ve insan hayatı konusundan daha kapsamlı kılar ve aslında her varlık bir zaman sürecinde oluştuğuna ve varlık kazanıp şekillendiğine göre her varlık -cansızlar, bitkiler, hayvanlar ya da insanlar- tarihin çocuğu ve tarihin sonucudur, der. Dolayısıyla her nesne, yaşadıklarının konuşan dili olmaktan başka birşey değildir. Dolayısıyla da her varlık, kendi ömrünün tarih kitabıdır. Çünkü her varlık bir zaman sürecinde varlık bulmuş ve bugünkü yapısını ve kimliğini kazanmıştır. Öyleyse tarih, *Emerson*'un deyişiyle bütün görüngülerin yaratıcısından ibarettir. Bunun için de *Emerson*'un bu sözü Kronizm mezhebine yakındır. Tevhidî konu olan oturumda bu mezhepten söz etmiştim. Dilimizdeki 'dehr'in karşılığı olan Kron [Khronos] Yunan'da, her şeyi yaratan bir tanrının adıdır. Aynı şekilde anlamı zamandır. Dehr'de kimilerinin sandıkları gibi doğa anlamına değil, zaman anlamına gelir. Dehriler doğacılar değildirler. Dehriler, zamanın asaletine ve ulûhiyetine inananlardır. Burada tarihin *kron* biçimini aldığını görüyoruz. Her bir nesne zamanda varlık bulduğu için her nesneyi zaman var etmektedir. Öyleyse zaman, her şeyin yaratanıdır. Şimdi de dilimizde vardır; Zaman her şeyi yok ediyor, zaman her şeyi değiştiriyor, zaman her şeyi yapıyor, öldürüyor, doğuruyor, deriz. Burada, tarihsel asaletin

---

76 Bugünkü dersim sonuca ulaşmıyor. Bu nedenle, tarihe ve tarih felsefesine açıklık getirmek için ardarda üç oturumda ders vermeliyim. Dördüncü oturumdaysa dinimizdeki tarih felsefesinden söz etmeliyim. Dolayısıyla bu oturumda tarihin kendisini inceliyorum. Sonraki oturumda çeşitli öğretilerde tarihi, tarihsel hareket etkeninin ne olduğu temeline [çeşitli ideolojilerde ve çeşitli toplumsal öğretilerde tarihin oturduğu temele] dayanarak, üçüncü oturumdaysa tarihi, tarih felsefesi ve çeşitli tarih ekolleri anlamında inceleyeceğim. Son oturumda da İslam'dan kaynaklanan, somut ve yetkin biçimini Şia felsefesinde bulan tarih felsefesini ele alacağım.

ortaya konulduğunu, zamanın, yani tarihin tanrılığının ve ulûhiyetinin belirtildiğini görüyoruz.

Burada, büyük bilginlerin, tarih adında apaçık bir gerçek karşısındaki sözlerinin ne denli birbirinden uzak olduğunu görüyoruz. *Romain Rolland*'ın başka bir kuramı vardır; O, bu iki kişi arasında üçüncü bir kuram açıklar ve şöyle der [bu tanım oldukça hassastır]; "Tarih, zaman boyunca geçmiş, olaylar ve olgular biçiminde şekilsiz ve hedefsiz olarak üst üste yığılmış öğeler dizgesinden ibarettir. İşte tarihçi, bir bilgin gibi değil, bir sanatçı gibi [tarihçi bilgin değildir, çünkü tarih bilim değildir] tarih dağında, kendisinin planını ürettiği binayı yapmak için taş yontmaya koyulur." Dolayısıyla *Romain Rolland*, ne tarihi inkâr eder, ne de tarihin bilimsel bir gerçek olduğuna inanır. O, tarihin geçmişte üst üste yığılmış şekilsiz materyaller olduğunu söyler. Örneğin, içinde şekilsiz taşlar bulunan bir maden var ve adı da Büyük Fransa Devrimi. Ben, şu anda sizin için, bu kuşak için, dershane için, Fransız Devrimi konulu bir kitap yazmak istiyorum, diyelim. Solcu, sağcı, orta yolcu, dinci, din karşıtı, demokrat, muhafazakâr, devrimci ya da sahtekâr -her ne olursam olayım- olsam da bu olanaklıdır ve tarihçiliğin ustaca kazmasıyla, içinde Büyük Fransız Devrimi öğelerinin şekilsiz maden damarları gibi yığıldıkları dağa gidebilirim. Şu anki inancıma, şu anda taşıdığım hedef ve yapıya, Büyük Fransa Devrimi kitabını yazmada izlediğim çıkarım türüne, amaç ve felsefeye göre kafamda bu kitaba ilişkin bir plan ve inanç bulunmakta olup onun oluşturulması için, araç gereç toplayıp bu planın yapısına gerçeklik kazandırmak için Büyük Fransa Devrimi öğelerinden oluşan o maden damarlarında taşları yontarım. Yani, Büyük Fransa Devrimi'ne şekil veren benim, tarihçi ben. Nasıl bir şekil? Kendi istediğim bir şekil; tıpkı bir şair gibi. Kimdir şair? Bir fizikçiyle şair arasındaki ayırım şudur; Fizikçi, güneşin batışını sizin için olduğu gibi betimlemelidir. Yanılırsa fizikçi değildir. Şair ise bir sanatçıdır; güneşin batışını yaratan, guruba kendi istediği rengi, şekli, anlamı, ruhu ve hedefi kazandıran bir sanatçıdır. Bu yüzden bir şair, gurubu üzünçlü ve kaygılı bir gülüş olarak betimlerken, başka bir şair -ya da aynı şair- duygularına göre, taşıdığı amaç ve anlatıma göre aynı gurubu aynı şekil ve renk içerisinde derin bir filozofça gülüş, huzurlu bir mutluluk, oldukça büyük, güzel ve coşkulu bir bekleyiş ya da gelecek olarak gösterebilir. Her ikisi de olabilir.

Çünkü sanatçı, kendisi nasıl isterse öyle yaratır. Dış gerçekler, sanatçının duygularının kalıbında sanatçının duygularının şeklini alırlar. Bilgin ise kâşiftir, dış gerçeğin fotoğrafçısıdır; ona en küçük bir müdahalede bulunmaya bile hakkı yoktur onun. Bu yüzden, tarihin bilim olduğunu söyleyen biri, Büyük Fransa Devrimi'nin somut bir gerçeklik taşıdığını, somut bir şekil taşıdığını, somut bir ruh, anlam, olaylar ve devinimler dizgesi taşıdığını, kendisinin de somut olduğunu; özdeş olduğunu, bir manzara gibi olduğunu, tarihçinin gidip onu parça parça keşfetmesi gerektiğini, gerçek betimleme ve simanın aynısını

kaydetmesi gerektiğini, bir yerde yanlış varsa yanıldığının anlaşılmış olacağını söylüyor demektir.

Romain Rolland ise tarihçinin sanatçı olduğunu söyler. Ona göre tarih, şekilsiz nesneler dizgesi olup sanatçı onu yaratır. Yoksulluk, karanlık, gece, sabah, yağmur, bulutun gülümseyişi, güneş, mum, kış, kar vs. nesneleri gibi dışsal olgular, dışsal gerçeklikler vardır, ama tüm nesneler, şairin gözetimi ve duyguları altında bambaşka bir şekil alırlar. Hangi şekli? Şairin dayattığı şekli. Dolayısıyla şair, sabahı, göğü ve bulutu bile üretir ve yaratır. Robbe Grillet'nin söyleyişiyle, bir şair ya da ressam attan söz ediyorsa, bu yeryüzünde bulunan at değildir. Bu, zihinde, duyguda ya da atın tümel türselliğinde bulunan attır. Dolayısıyla tarih, ne tarihçinin keşfetmesi gereken kesin bir gerçekliktir ve ne de tarihçinin, içinde birşey bulamadığı ve boş atıp dolu tuttuğu mutlak bir kofluktur. Bu durumda tarih, sanatçıların elinde, insanın hizmetine sunacakları ya da insanlara hıyanet amacıyla kullanacakları bir sermayedir.

Elbette şimdi de böyledir. Çünkü henüz tarih bilimi keşfedilmemiştir. Bu yüzden tarih, henüz sanat aşamasındadır ve herkes başka türlü oluşturur onu; Biri tarihi yeis ve kötülüğe doğru götürürken, bir başkası tarihi insanın bilinci, aydınlığı ve üstünlüğü yönüne sürükler. Daha önce "Hiçbir zaman gerçek ve insanlığın, dünyada bugünkü gibi yandaşı ve inananı bulunmamıştır" derken ortaya koyduğum konuda tarihi bu şekilde anlatmaktayım. "Hiçbir zaman insanlık, gerçek ve beşeriyet bugünkü kadar garip ve kimsesiz olmamıştır" diyen biri ise o türlü söylemektedir. Elbette onun tüm bunlardan amaçladığı kendi çaresizliğidir. Ya oldukça dar bir çerçevede düşünmekte ve bunu bütün zamanlara genelleştirmektedir ya da ölçütleri yanlış almış ve her zaman olduğu gibi mevcut güçleri, mevcut zamanın ve gerçeğin ölçütü olarak almıştır [ölçütleri karıştırmış olabilir]. Ne olursa olsun bugün herkesin bir başka açıklama getirdiğini görüyoruz. Çünkü henüz bilim olmamıştır. Eğer bilim durumuna gelirse artık herkesin bir başka türlü konuşması doğru olmaz. Bu yüzden İmirnof, sadece, tarihin sanat olduğunu söylemekle kalmıyor, şiir olduğunu da söylüyor. Tarih, tarihçinin söylediği şiirdir. Nasıl şair üzgü ya da mutluluk üstüne, kavuşma ya da ayrılık üstüne, iman ya da küfür üstüne gazel ya da kaside ya da mesnevi veya rubai söylerse, tarihçi de şiir gibi tarih söyler. Dolayısıyla tarih, tarihçinin duygularından başka bir şey değildir.

Çeşitli tarih tanımlarını esas temellerine göre sınıflandıracağım [hepsini sıralamayacağım; ilgili kitaplarda bunlar yazılıdır]; Tarih kitaplarında, tarih felsefesi kitaplarında -bunların sayıları oldukça fazladır, bugün Farsça'da da epeyce yayımlandı- olayları temel alan bir tanım türüne rastlıyoruz. Tarihe ilişkin ikinci tür tanım ve çıkarımlarsa toplumu temel alanlardır. Aynı şekilde soyu temel alan, kültürü temel alan tanımlar da vardır.

Olayları temel alan tarih, şu anda bize aktarıp durdukları, bizim için yazdıkları ve bizim de okuduğumuz [şu anda mevcut olan] tarihtir. Geçmiş olay-

ları, nasıl olmuşlarsa, nasıl sona ermişlerse, nasıl işbaşına gelmişler, nasıl işbaşından uzaklaşmışlarsa, nasıl hasta olmuşlar, nasıl yataktan kalkmışlarsa öyle olduğu gibi anlatır. Bu, olayların tanımlarına dayalı tarihtir. Öyleyse bu tanımda tarih, bir kavimde ya da insan türünde [ulusal tarih ve insanlık tarihi] geçmişte ortaya çıkan olay ve oluşların anlatılışından, sisteme sokuluşundan ve açıklanışından ibarettir.

Son olarak toplumbilimciler, tarih felsefesini yirminci yüzyılda bir yana bırakmışlardır. Bugün yirminci yüzyıl, toplumbilimin hem tarih felsefesine ve hem ruhbilime mutlak egemen olduğu çağdır ve toplumbilim artık bütün insanî bilimler, hatta tarih felsefesi üzerinde yetki sağlamaktadır ve tarih felsefesini bütünüyle olumsuzlamaktadır.

Toplumbilimin temel olması, sosyoloji değil sosyolojizm, yani toplumun varlığının temel ve her şeyden öncelikli oluşuna dayanan ve tarihin, zaman sürecinde toplumların değişimlerinin, evrimlerinin, doğumlarının, yaşayışlarının ve ölümlerinin öyküsünden ibaret olduğuna inanan öğreti demektir. Öyleyse tarih, zaman içerisinde devingen toplumdan ibarettir. Bu, toplumcuların yaptıkları tanımdır.

Bir başka tanımsa soya dayalı olandır; Tarih, zaman süreci içerisinde insan soylarının olgunluk kazanmalarından, evrimlerinden, çatışmalarından ve hayat kavgalarından, tarihi oluşturan soyların çatışmalarında en güzel ve en uygun beka temelinin gerçekleşmesinden ibarettir. Bu sözler faşistlere aittir. Şu anlamda ki *Darwin*'in, yaşayan varlık türleri, yaşamak için birbirleriyle sürekli savaş içindedirler. Yaşamak için yapılan bu süreğen savaşta, güçsüz ve kalmaya layık olmayanlar ortadan yok olurlar, güçsüzleşirler ve kalmak için daha güçlü, daha lâyık olan ve kendilerini çevreye uyduran güçlülere yem olurlar[77], dediği gibi insanlık tarihi de sosyal değerler savaşından, soysal yeterlikler savaşından, soyların kalmak için yaptıkları savaştan başka birşey değildir. Bu yüzden tarihin kendisi, üstün soyun görünüm kazandığı yerdir. Böylelikle, tarihi oluşturan soyların çatışması sürecinde doğal seçim, lâyık ve güçlü soyu göstermiş, onun özdeş ve eylemsel gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu durumda tarih, üstün soyun olgunlaşıp yayılmasından, sürekli ve süreğen egemenliğinden, güçlenişinden ve evriminden, buna karşılık ortadan yitmekte olan Kızılderililer gibi yok olmaları gereken ya da Cermen soyunun egemenliği altında olması gereken Asyalıların ve kesinlikle yok olması gereken Sami soyunun durumuna benzer olarak, üstün soyun egemenliği altına girmeleri gereken aşağı soyların olumsuzlanmasından, güçsüzleşmesinden, dışlanmasından ve

---

77 Böylelikle, canlı varlıklar arasında süregelen bu savaşta güçsüzler gittikçe yok olurken ve hayatta kalma ve çevreye uyma gücü bulunmayanlar yitip hayat alanından uzaklaşırken, kalmaya yaraşanlar hayatta kalırlar. Dolayısıyla kalma çatışmasının çizgisi, varlıkların evrimine neden olur. Buna göre, bu süreğen savaşta daha iyi olan türler kaldıkları için, varlıklar arasındaki çatışma, kapışma ve savaşın tarihi, doğal bir seçime, daha üstün soyun, daha üstün varlığın seçimine neden olur.

yok olmasından ibarettir. Bu da beylerin buyurdukları süslü yalanlardan biridir. Dolayısıyla rasizm, faşizm ve çeşitli faşist öğretilerin tümü, tarih felsefesini ırkçılık temeli üzerine kurmaktadırlar.

Son olarak tarihte *culturalism* adında yeni bir ekol ortaya çıkmıştır. Buna göre, aslında tarihi oluşturan ne toplumdur, ne soydur, ne de olaylardır. Tarih, kültürlerin ve uygarlıkların oluşum serüveninden ibarettir. Bu bölümün bilginlerinden çoğu Amerikalıdırlar ve bu tez Amerikan toplumbilimci ve tarihçilerin tezi olup bu konuya fazlaca dayanırlar. Bu nedenle de Will Durant'ın büyük bir çalışması olup şu anda dünyada gerçekleşmekte olan uygarlık tarihinin Amerika kaynaklı olduğunu görüyoruz. Nedeni de elbette bilinmektedir. Esas olarak, çeşitli kültürler, uygarlıklar ve soylar üzerinde çalışma yapmak, dünya çapında bütçeyi, gücü, etkenliği ve olanakları gerektirmektedir ve bu olanakların tümü kesinlikle onların bilginlerinin ellerindedir çünkü. Bu yüzden kültüralizm, bugün son tarihsel ekol ve görüşte son tanım olarak ortaya konulmuştur.

Tarih felsefesi olarak söz konusu edilebilir olan son tanım *Toynbee*'nin tezidir. Bu tanım şudur; Tarih, içinde, yaratıcı Tanrı'nın düşüncesinde geçtiği şekilde insanın yaratılışının son planının gerçekleştiği 'kap'tan ibarettir. [Bu cümle oldukça çok değer taşımaktadır.] Dolayısıyla tarih, dünyanın ve insanın yaratılışının ilahi ereksel planının uygulama sorumlusudur. Ne demek bu? Yani Allah'ın, dünyayı yaratırken bir hedefi mi vardı? Evet. Allah, dünyayı yaratmaya başladığında dünyanın son şeklini de ona verdi mi? Asla. Kerteli olarak yarattı ve dünya kerteli olarak yetkinleşmektedir. Yaratılış hala evrim içerisindedir. İnsan, bir yaratıcının yaratığı olarak boş bir görüngü müdür? Hayır. İnsanı yaratırken Allah'ın zihninde bir hedefi vardı[78]. İnsan, Allah'ın yaratığı olarak saçma değildir ve Allah'ın yaratığı olarak yaratılışından bu yana hedefli olmuştur ve olmayı sürdürmektedir. Allah, insan adında bir varlığı yaratırken ona, amaçlanan en yetkin şeklini vermiş midir? Hayır. Ona ilkel göçebe şeklini vermiştir. İdeal insanın son şekli henüz gerçekleşmemiştir. Öyleyse dünyanın ve insanın yaratılışında Allah'ın zihninde iki şey vardı; Biri, dünya ve insanın son şekil ve planı, ötekisi de dünya ve insanın yaratılışına ilişkin son ya da ereksel hedef. Dünya ne henüz son şeklini almış, ne de yaratılış hedefine ulaşmıştır. İnsan da ne son şeklini taşımaktadır, ne de Allah'ın, yaratılışında amaçladığı yaratılış felsefesi ve hedefine göre eğitilmiş ve gerçekleşmiştir. Dünyayı varlığının son şeklinde, insanı da yaratılışının [varlığının] son şeklinde ve varlık felsefesindeki ideal aşamada kim gerçekleştirmelidir? Tarih. Öyleyse tarih, varlığın ve dünyanın yaratılış planına ilişkin Allah'ın zihninde bulunan hedeflerin ve son şeklin gerçekleştirilmesinden sorumludur. Bu yüzden tarihin yükümlülüğü, yaratılışa ilişkin ilahi planın gerçekleştirilmesi yükümlülüğüdür.

---

78 Bu, onun kendi söyleyişidir. Buna şeri güçlükler bulmayın artık, [örneğin] Allah'ın zihni ne demek, diye! Bilmiyorum, "Allah'ın eli" denilir de neden "Allah'ın zihni" denilemez? Oysa zihin elden daha iyidir!

Bu, tarihin büyük filozofu olup henüz hayatta bulunan [1975'te ölmüştür-Çev.] çağdaş *Toynbee*'nin yaptığı tanımdır.

Egzistansiyalistlerin fazlaca eğilimli oldukları en büyük tanım -bunun üzerinde sonraki derslerde çokça duracağım ve şimdi sadece iki türünü belirteceğim- şudur; Tarih, ne olaylar bilimidir, ne toplumların değişim bilimidir [bu, toplumun tarihidir, tarih değil] ne kültürleri temel alan bilimdir [bu, kültürler tarihidir; tarih başka bir şeydir] ve ne de insan ırklarının hayatta kalma çatışmalarının bilimidir [ki bu, vahşilikler tarihidir, insan tarihi değil]. Öyleyse tarih nedir? Tarih, tek kelimeyle insanın oluş bilimidir. Tarih, insanın oluş bilimidir. İnsanın, şu anda olduğu şekliyle nasıl ve hangi etkenlerin, koşulların, aşamaların ve nedenlerin etkisiyle böyle olduğunu anlayabilmemiz için özel bir bilime gereksinmemiz vardır. İnsan türünün ilk aşamalarından başlayıp şu ana kadar onun oluşu, tarih biliminin konusudur. Bu yüzden tarihin, özdeş ve çözümlemeli antropolojiye ve insan türünün zamanda varlık kazanışının incelenmesine -kesin olarak- yol açtığını görüyoruz. Öyleyse şu anda bizim karşımızda bulunan, bizde bulunan ve bizim olduğumuz insan, zaman sürecinde çeşitli aşamalar, nedenler ve koşullar altında varlık böyle varlık kazanmış, kimlik ve nitelik bulmuştur. Bu aşamaları izleyen ve insanın oluşunu irdeleyip çözümleyen bilimin adı tarihtir. Öyleyse tarih, insanın tanınışıdır. Historizm, yani tarihi temel alış kendine özgü bir öğretidir. Egzistansiyalistler, historisttirler, yani tarih peresttirler ve tarihin esas oluşuna temel etken, temel belirleyici ve tam etken olarak bakarlar. *Toynbee* historisttir, yani tarihin esas olduğuna inanır. *Hegel* historisttir ve tarihin esas olduğuna inanır. Aslında *Hegel* şöyle der; "Tanrı, tarihte ilahi bilincine erer." [Öyleyse niçin onun adını Tanrı, bunun adını da tarih koyuyorsun? De ki; "Tarih Tanrıdır."] O hatta tarihe gereksinimi olanın Tanrı olduğunu söyler. O zaman tüm bunlar ne için? Cermen ırkının Tanrı'nın tecellisinin en yüce örneği, Tanrı'nın tecellisinin mazharı olarak tarih kalesinde yeşermesi bundandır ve Cermen ırkının tecellisinin mazharı, yaratılışın en üstün örneği olarak önder hazretleridir, devlettir. Kimi dehalar işte böyle harcanıyor![79].

---

79 Gerçekten büyük dehalardan olan bir dostumuz vardı. Kendi değerini bilseydi, insanlık ondan yararlanabilirdi. [Himmet bilinç ve dehadan apayrı bir şeydir. Ben, oldukça fazla şuurları, oldukça büyük bilgi ve bilinçleri ve oldukça üstün yetenekleri bulunan, ama himmetleri çok düşük düzeyde bulunanlar için hep üzülmekteyim. Onlar adına üzülmek gerek!]. O, öyle akıllıydı ki on-on beş gün içinde, bir örgüt kurabilirdi! İnsanları, ileri gelenleri ve çeşitli kişileri -hepsini- bir araya getirir, yönlendirir ve kesinlikle şehri bambaşka bir duruma getirirdi. Bu şehrimizde, zekiliğiyle, girişkenliğiyle, tatlı dilliliğiyle ve halk üzerindeki şaşırtıcı etkisiyle hiç yoktan bir hareket yaratabilirdi. Bu deha ürünlerinin tümüyle -ki böyle bir işi yapmak için bir milyonluk bütçesi olmalıydı, onunsa on kuruşu bile yoktu ve boş ellerle toplumda böyle bir hareketi gerçekleştiriyordu yaptığı bütün işleri şunu düşünerek yapmıştı: "Güzel, böyle bir örgüt sonraları dağılır, herkes kendi işinin peşine düşer; böylece bu çalışma masası, bu daktilo, bu teksir makinesi, bu büro vs. bana kalır!" Buna razıydı! Üç dört örgüt kurdu ve sonuncusundan köy halkının örgütlerinin terekesinden eline yirmi bin Tümen para geçti! Himmet! İşte bundan dolayı, Allah insanı yarattığı zaman onun boyuna posuna bakar ve şöyle der: "Fetebârekallahü ahsenü'lhâlikin" [Kur'an, 23/14] [Böyle bir şeyi yarattığımdan yaratıcıların en güzeli olan ben ne yüceyim]. Sonra da öfke ve kızgınlıkla şöyle der: "İnnehû kâne

Historizm, tek kelimeyle şu anlamdadır [bu cümle historizmin anlamını bir kitaptan daha çok aydınlatan en iyi cümledir]; 'Ben'[80], sıkıştırılmış tarihtir. Tıpkı *Marx*'ın eşyaya ilişkin tanımlamasında olduğu gibi. *Marx* der ki eşya [bu bardak bir eşyadır, bu tepsi bir eşyadır, bu hoporlör, bu mikrofon bir eşyadır, teknik bir eşyadır; eşyanın tanımında iktisatçılar görüş ayrılığına düşmüşlerdir] sıkıştırılmış ve dondurulmuş iştir. 'Ben' senin bireysel insanî kişiliğin, kimliğin ve ne'liğin demektir ki bunu duyumsadığında kendini yeniden tanımış olursun. O 'ben' nedir? Bir birey ve kişilik şeklinde özdeş olarak tecelli etmiş bulunan sıkıştırılmış tarihten başka birşey değildir. Bu yüzden her birey, kendi tarihinin kitabıdır. Bir bireyin tarihi, onun hayatı değildir, biyografisi değildir, ömrü değildir. Her bireyin ömrü, otuz yılda, kırk yılda, elli yılda oluşmaz. Öyleyse ömür nedir? Ömür, tarihe verilmiş süre ve mühlettir. Böylece birkaç bin yıllık tarih, bir kişiye girebilir ve kendisini bir insan kişiliği şeklinde ona bağışlayabilir. Öyleyse benim ömrüm, bana varlık kazandıran yıllar değildir. Bütün tarih, bende yer almakta ve kendisinin bütün özelliklerini boyamak, şekillendirmek ve planlamak için çalışmaktadır. Mühlet istemektedir. Ne kadar? Her bireyin ömrü kadar. Öyleyse her birey, kendi tarihi sürecinde oluşmuştur ve her bireyin, herkesin tarihi ölçüsünde gerçek ömrü vardır.

Tarihin belirleyiciliği ve insanın özgürlüğüne gelince; Historizm, kendi kendine tarihin belirleyiciliğine neden olur. Yani ben, bilinçli insanî irade olarak hiçbir türlü seçim gücüm yoktur, sorumluluğum yoktur, özgürlüğüm yoktur. Ben, tarihin ürettiği, tarihin gerektirdiği bir şeyim. Öyleyse historizm'de ve tarihin belirleyiciliği öğretisinde tarih, Cebriyundaki *ilahi meşiyyet* şekline ya da maddiyundaki 'tabiî cebir'e dönüşür; İnsan oyuncaktır. Öyleyse benim, özelliklerime hiçbir müdahalem yoktur, olamaz. Tarih tarafından yaratıldığım, tarih ise benim iradem doğrultusunda değil, cebri yasalar doğrultusunda hareket ettiği için, bu durumda benim iradem, tarihin iradesince yaratılmıştır. Öyleyse insan bir hiçtir.

Fakat burada başka bir konudan söz etmektedir; İnsan iradesi, mutlak özgürlüktür. İnsan, o derece özgürdür ki kendi ne'liğini oluşturabilir, yazgısını belirleyebilir ve çevrenin, toplumun ve doğanın belirleyiciliğinin tersine, kendisi, istediği gibi oluşturabilir kendisini. Bu yüzden, insan insanca, çevrece yaratılmamıştır. Hayvan ve bitkidir çevrece yaratılan. İnsan yaratır çevreyi. Burada -insan özgürlüğüne inançta- insanın tarihe dayatıldığını, tarihin belirleyi-

---

zalûmen cehûlâ" [Kur'an, 33/72] [Bu ne kadar da kendisine zulmeder! Ne kadar da cahildir!] -bunu söylemektedir- o çünkü ilahi yapı ve fıtrat, ilahi ruh ve ilahi emanet senin omuzundadır ve böyleyken bu aşağılığa, bu alçaklığa, kula kulluğa ulaşıyorsun, himmetin o denli aşağı ve düşük ve çamur emen, zevk ve aşkla dolan bir sülük düzeyine inersin.

80 Özür dilerim; bu "ben", yazı ve konuşmalarımda oldukça fazla yer alır. Kimileri, bu ne kadar da "ben", "ben" diyor, hep kendinden söz ediyor diye eleştirdiler. Bayım, bu "ben", "bendeniz" anlamında değildir! Bu "ben" bilimsel bir terimdir. Şu cümle de olduğu gibi: "Ben, iki bin üç yüz yıldır bu tünelde yaşıyordum." Benim bu kadar ömrüm yok bayım!

ciliği görüşündeyse tarihin insana dayatıldığını görüyoruz. İnsan özgürlüğüne dayanırsak, bir gerçek olup bizim üzerimizde etkisi bulunan ve bilimsel yasaları da olan tarihi inkâr etmiş olur ve bir tür zihinsel ve idealist hayalperestliğe düşmüş oluruz. Buysa oldukça önemli bir sorundur. Şu an söz konusu olan ideolojik sorunların temeli budur. Tarihin bilimsel belirleyiciliğine dayandıysak, orada, insan özgürlüğü, yani insanın özü ve insanın anlamı olumsuzlanmış ve insan, tarihin belirleyiciliğinin ve tarihsel dış etkenlerin oyuncağı durumuna gelmiştir. Nereye dayanalım öyleyse? Zorlayıcılık [belirleyicilik] ve seçme özgürlüğü bir araya getirilemezler, çatışırlar. Her ne olursa olsun cebri ya da ihtiyari olunmalıdır. Oysa bana göre böyle değildir;

Zorlayıcılık ve özgürlüğün, ister tarih felsefesinde, ister Kur'an'ın söylediği şekilde, ister İslam'da olduğu şekilde, ister rivayetlerde ve mezheplerde yer aldığı şekilde olsun, birbirleriyle çatışmamaları ve her ikisinin kabul edilebilmesi bir yana, birinin öteki olmadan anlam taşımadığına, aslında özgürlüğü oluşturanın zorlayıcılık olduğuna inanıyorum. Nasıl? Çok açık. Bu, duyumsanılacak bir şeydir. Bilinçsiz kelâm ve felsefe tartışması insanlığın bütün vaktini almıştır. Bu, çok özdeş birşeydir, işe de yaramaktadır, hayatın işine yaramaktadır. *Habil* ve Kâbil'in evlenmelerine ilişkin birşey yok. Şu anda teknik ne demektir? Teknik, zorlayıcılıkla özgürlüğün uyumlu kılınmasıdır.

Makine, zorlayıcılığa özgürlüğün eklenmesi demektir. Yani? Yani örneğin, insan olarak ben, uzaya gitmek istiyorum, insan olarak üretimi beş yüz katına çıkarmak istiyorum, özgürüm. Bu özgürlüğüm bu seçme hakkım var, ama bu özgürlüğümü gerçekleştirebilir miyim? Asla! Şu çorak çöl toprağına sadece kimyon, arpa, buğday ekilmelidir. Fakat ben pancar ekmek istiyorum. Pancar olmaz. Fakat kendi tarlamda, burada olmayan meyveleri yaratmak için insanî özgürlüğüm ve seçme hakkım vardır. Bu özgürlüğüm ve seçme hakkım vardır, ama bu özgürlük ve seçme özgürlüğü gerçekleşir mi, eyleme geçer mi? Evet. Eyleme geçmesi için ne yapmak gerek? Çevrenin bilimsel belirleyiciliğini tanımak, ona dayanmak ve senin özgürlüğün ve seçim hakkın özdeş ve dışsal olarak gerçekleşmesi için o belirleyiciliği izlemek gerekir. Yabani bir bahçede, o bölgede bulunmayan en güzel lezzetli meyveleri yetiştiren ve oranın doğasına dayatan ziraat mühendisi kimdir? Bu, botaniğin, suyun, havanın, jeolojinin ve toprağın belirleyici yasalarını tam olarak keşfetmiş, tam olarak izlemiş, bu bilimsel yasaların belirleyiciliğine uymuş ve bilimsel belirleyiciliğe dayandığı ölçüde doğanın belirleyiciliğinden kurtulabilmiş ve doğada bulunmayan meyveleri doğaya karşın dayatıp yaratmış mühendistir. Doğanın belirleyici yasalarını bilmeyen bir köylüyse küçük bir afette, bir hava değişiminde, beklenmedik sağanak bir yağmurda bütün ürününü yitirir. Bu, seçme özgürlüğü bulunmayan insandır.

Çünkü yasaların bilimsel belirleyiciliğini tanımaz ve dolayısıyla onu izleyemez. Bu yüzden, ağacı aşıladığı halde, botaniğin bilimsel belirleyiciliğini

bilmediği için, yasaya ve belirleyiciliğe zarar verir. Tanımadığı, zarar verdiği, onu izleyemediği için bilimsel belirleyicilik, onu nakşeder, özgürlüğünü yok eder ve seçme hakkını ortadan kaldırır. O da, ulaşmak istediği hedefe ulaşamaz. Ziraat mühendisi ise özgürlüğe ve seçme hakkına ulaşmak için o yasaları keşfedip tam olarak uygular ve belirleyiciliğe uyar. Kabile, tarihini tanımadığı için geçmişte hangi olayların, yazgısını doğurduğunu ve böylece buraya vardığını bilmez. Geri kalmış toplum, bugünkü yazgısının durumunun, geçmişteki hangi tarihsel etkenlerin, şu andaki hangi toplumsal ve iktisadî sistem ve etkenlerin sonucu olduğunu bilmez, tanımaz. Tanımadığı için de mevcut durumda zorunlu, tutsak ve özgürlüğünden yoksun kalmış duruma gelir. Bu insan, tarihin oyuncağıdır. Tarihin belirleyiciliği vardır ve ona dayatılmıştır. Kalemle, felsefeyle, egzistansiyalizmle, *Sartre* oyunlarıyla ve Doğu idealizmleriyle, bunun insan olduğu, özgür olduğu, iradeli olduğu, sorumlu olduğu söylenemez. Hayır. Bilinçli olmayan insan sorumlu değildir. Çünkü insan değildir. İnsan, -sadece- bilinçli demektir. Ancak bilinçten sonra sorumluluk oluşur, doğaya yüklenme oluşur, yaratıcılık, yapıcılık oluşur, değerler yaratılmış olur, her şey, herşey. Ondan önce hiçbir şey yoktur; Sadece boy, ağırlık, bir kimlik kartı, birkaç evrak ve muhterem şahsiyet. Bunlar olabilir ama sözünü ettiğim şey yoktur.

Dolayısıyla tarihin belirleyiciliğinde insan tarihin zorlamasıyla da vardır, zorunludur ve tarih ona yüklenmiştir. Ama tarihin belirleyiciliğini bilirse, bilimsel-tarihsel bilince ererse, onun yazgısında, zamanının ve toplumunun yazgısında belirleyici etkisi bulunan tarihsel etkenleri keşfeder ve onu ve toplumunu şu anki durumuna sokan tarihsel nedenleri anlarsa tarihin belirleyiciliğinin yasalarına dayanarak tarihin belirleyiciliğinden kurtulabilir; tıpkı bir doğabilimcinin, doğanın bilimsel belirleyiciliğine göre ve bu belirleyiciliğe dayanarak doğa etkenlerinin belirleyiciliğinden ve bağından kurtulmakta oluşu gibi ve tıpkı tekniğin, fiziğin belirleyiciliğini bilimsel olarak izlemekte insana seçme hakkı ve özgürlük kazanma olanağı veren araçlardan ibaret oluşu gibi. Bu yüzden belirleyicilik, seçme özgürlüğüne neden olur ve seçme özgürlüğü, aslında bilimsel belirleyiciliğin doğurduğu bir olgudur.

ON BİRİNCİ DERS

Bütün Kusurlar ve Gecikmeler İçin Bir Özür Dileği[81]

Benim kusurlarımın ve gecikmelerimin birkaç nedeni var. Biri, özel yetişme tarzım; bir başkası zihinsel ve ruhsal özelliğim ve başka nedenler... Fakat ne olursa olsun bu sorun var ve eksiklik ve kusur varlığını koruyor. Açıklamasını yapamamam bir yana, bunu itiraf ediyorum ve tutumumu, bütün eleştirenlerden daha çok ayıplıyorum ki siz bu gecikmelerin ve düzensizliklerin bir bölümüyle karşı karşıya kalıp rahatsız olurken bu gecikmeler ve düzensizliklerle birlikte yaşayan ben elbette daha çok sıkıntı çekiyorum ve kötü ve olumsuz etkilerine katlanıyorum. Bundan başka da çarem yok. Çünkü bu düzensizliklerin en büyüğü, başlangıçtan bu yana var olan düşünce ve ruh yapım olup gün geçtikçe daha da şiddetlenip güçlenmektedir ve ben onun karşısında giderek güçsüzleşmekteyim. Bu durum, benim gibi tiplerde çokça görülmektedir, ancak bu ruh durumu bende daha şiddetlidir.

Bir dost derdi ki; Falanca zorunlu olarak ve bilinçsizce ruh durumunun etkisinde kalmakta. Oysa sağlıklı insanlarda, ruh hali onların etkisi altındadır. Kimilerinde -yani sağlam vücutlarında sağlam kafaları bulunan sağlıklı insanların çoğunda- duygular, sevgiler ve çeşitli ruhsal ve içsel durumların, onların düşünce ve iradelerinin etkisi altında kalması, hatta bu insanlarca düzenlenip kontrol edilmesi, ortadan kaldırılması doğaldır.

Bu durumları için program düzenleyen bir büyüğü tanıyorum.

Örneğin ruhsal bir rahatsızlığı olduğunda takvimine bakıp not alır;

"Pazartesi günü saat üç buçukla dört buçuk arası üzülme zamanı" Harika. Sonra da başka işleri vardı.

Mantık, akıl ve irade açısından oldukça güçlü olan böyle tipler, büyük bir mutluluk içindedirler -bu, birçok şeyde olduğu gibi Allah'ın, onlara verdiği ve bize vermediği gerçek bir nimettir- hangi işte olurlarsa olsunlar [mühendis, doktor, genel müdür ya da iktisat ve sanayi adamı] çalışma biçimi tam olarak mantıklı ve kuru olarak hazırlandığı için kendiliğinden, onları kontrol ve dü-

---

81 Pek çok kimsenin dilinden oldukça eleştirel bir tavırla dersin başında kalabalığın içinde "siz, niçin derse düzensiz olarak ve genellikle de geç geliyorsunuz?" diye soran öğrencilerden birine cevap...

zenleme altına alır. Ama insanın kendisi, kendi duygularına kapıldığında ve düşünsel havanın ve çevrenin değişmesiyle, olaylarla ve koşullarla karşılaşmak yoluyla bütünüyle değişir ve kendi duygularının tutsağı ve kurbanı olur. İşi de duygu ve eğilimleriyle uyumlu olduğunda bu duygu ve eğilimler karşısında daha çok güçsüzlük duyar.

Ben de böyle bir duruma kavuştum. Çünkü şu birkaç yılda konuşmalar yaptım -oysa ne konuşmacıydım ve ne de konuşmama uygundum- çünkü elimden başka bir iş gelmiyordu, şimdi de gelmiyor. Bu yüzden doğal yapımı, oturup yazdığımda biliyorum. Çünkü kendimi daha çok yazar olarak tanıyorum -elbette kendi çapımda- ve bu yapım, tam anlamıyla duygusal ve âtıfî bir yapıdır.

Elbette, örneğin gazeteler ve dergiler için yazı ya da radyo ve televizyon için program metni yazan ve mantıklı, akılcı ve planlı bir iş yapan yazarlar da vardır. Fakat kendileri için yazanlar vardır. Yazmak onların ruhlarının bir tür konuşmasıdır; dertleri deşelemek, tutkuları ve iç sıkıntılarını açığa çıkarmak ve aslında soluk alıp vermek ve yaşamak demektir. Hatta onların yazdıklarını kimse okumayabilir, görmeyebilir; onların yazıları yayımlanmayabilir [çoğunluk da böyle olur]. Esas olan yazma eyleminin kendisidir; kim için ve ne için yazıldığı değil. İnsan yazmadan yapamadığı için yazmak. O zaman burada, duygusal olan plancı akıldan yoksun bulunan ve sonra da tek iş, uğraş ve yaşama vesilesi, tek doğal yapısı yazmak olan bir insan için yeni bir etken daha eklenmektedir ki bu etken acizliktir. Çünkü idealini, düşüncesini, derdini ve sıkıntısını kelimelere dökmek, kâğıtlara aktarmak dışında hiçbir anlatım, açıklama ve eyleme dökme aracı bulamaz.

İşte burada yazmak, insanın yaratılışının derinliklerinden kopup gelen ve insanın elinde olmayan zorunlu bir inleyişe dönüşür. Bu yüzden, başkalarının değil, kendi yazılarımdan birkaçını tashih için okumak istediğimde bir cümleyi, bir parçayı okumak için kimi zaman bende kendine özgü bir ruh yapısı oluşur. Ya da yaşama ve düşünme biçimi, yazgı ve çevre, herşey beni etkiler ve canıma bir nutfe yerleşir, bir anlama gebe kalırım ve dert gövdemden seslenir; Sanibof'un söyleyişiyle;

"Bir anlam, şair ya da yazarın içinde bir nutfe gibi şekillenir, gelişir ve cenine dönüşür. Sonra insan, o anlama gebe kalır ve doğurmak ya da doğurtmak derdini duyar. Kaçınılmaz olarak o derdin hastasıdır, başka bir iş yapamaz. Kaçınılmaz olarak o bağışlanmalıdır."[82]

82 Dün öğleden sonra saat birden yediye sekize dek buradaydım. Sonra bir köşeye gidip yere oturdum ve ne dersle ilgisi olan, ne konuşmayla ilgisi olan ve ne de makaleyle ilgisi olan -hiçbir şey değildi- bir şey yazdım. Sonra başımı kaldırıp baktığımda saatin bugünün dört çeyreğine geldiğini gördüm. Artık beni bağışlayacağınızı umarım.

TARİHİN HAREKETE GEÇİRİCİ ETKENİ

Tarihin hareketi, insanın ve insan toplumunun hareketi gibi zaman sürecindedir; hem cevheri harekettir -yani insanın türde, cinste ve özde hareketi- ve hem de devimsel [intikali] harekettir. Bu iki hareketle, zaman boyunca ve çeşitli dönemler süresince insan, göçebe, geri ve yabani şekilden, şu anda yeryüzünde gördüğümüz ve eskiden taşımadığı özellikleri taşıyan bir insana dönüşmüştür.

Cevheri hareket -Molla Sadra'nın kullandığı bilinen terim- özde olan bir harekettir. Örneğin, başlangıçta ham olan, bir süre yarı olgun duruma gelen, sonra da olgunlaşan, ardından yeşil rengi sarıya dönüşen ve en sonunda da kızaran meyvenin, cevheri bir hareketi vardır.

Çünkü mekânda hareket etmemiş, tersine özü değişmiş ve ilk olduğu yerde bir durumdan başka bir duruma geçmiştir. Öyleyse cevheri hareket, bir özden başka bir öze geçiştir ya da bu özde cevherin hareketidir. Her ne olursa olsun, insanın ilkel durumdan şu anki duruma geçişi bir harekettir ve insanın -birey ya da toplum olarak- toplumsal değişimler tarihini, değişiklikler tarihini, kültür ve uygarlık farklılaşmalarını, askeri ve siyasi olaylar zincirini oluşturan ve tarih [tarih ilmi değil, tarihin konusu] adını alan zamandaki hareketidir.

Şu anda, tarih, insanın -birey ya da toplum olarak- zaman sürecindeki hareketi olduğuna göre kendiliğinden, harekete geçiricinin ne olduğu yolunda bir soru gündeme gelir. İnsanı bireysel şekilde, toplumsal şekilde, özsel ve cevheri biçimde ya da içsel ve dışsal biçimde değiştiren, harekete geçiren ve dönem dönem ileri iten etken nedir? Tarih felsefesindeki yaygın söyleyişiyle tarihin motoru nedir?

Bu soruya cevap olarak ayrıntılara girmeyi bir yana bırakıyorum. Çünkü bize bu kadarı gerekmiyor; asıl dersimizden geri kalıyoruz. Ayrıca bunlar, İslam öğretisinde, İslam İdeolojisinde yer alan tarih felsefesi ve tarihten oluşan asıl konunun ele alınması için bir giriş durumundadır [İslam öğretisinde tarihten amaçlanan, bilim, felsefe, sanat, edebiyat ya da şiir olarak tarih değil, İslam ideolojisinde, İslam inançları içinde ve Kur'an'ın kendisinde söz konusu olan tarihtir]. Bu yüzden en temel konulardan söz ediyorum ve amacım, bugün de dünyada gündemde olan bu ünlü öğretiyi aydınlatmaktır sadece.

Bu ölçüde de örneğin, *Hegel*'in tarih felsefesinin, *Marx*'ın tarih felsefesinin, *Sartre*'nin tarih felsefesinin vs. ne olduğunu açıkça ve inceden inceye anlayalım yeter. Metnin kendisini burada bağımsız bir ders metni gibi ele almak doğru olmaz. Bu bizim işimiz değil. [*Sosyal Bilimler ve Yeni Felsefî ve Toplumsal Öğretiler* konulu bir ders verecek olan Dr. Tevessuli Bey'in, bu öğretileri bağımsız olarak ele alıp okutacağını umuyorum.] Bu öğretilere yapacağım işaretler, bu konuların okutulması değil, sadece kendi dersime bir giriş niteliğindedir.

ÇEŞİTLİ İNANIŞLARDA TARİHİN MOTORU

Toynbee, saldırı ve savunma esasını, tarihin motoru olarak görür. Coğrafya gerekircileri, coğrafyayı ve doğanın değişken sertliğini temel etken sayarken, *İbn Haldun* -tarih felsefesinin ve toplumbilimin kurucusu- ise coğrafyanın temel oluşundan yola çıkarak iklimi temel etken olarak görür. *İbn Haldun*, şehir ve kırsal bölge arasındaki iklim çelişmesini, tarihin hareketinin, dönemlerinin oluşmasının ve kendi tarih felsefesinin -ki dönem temeline dayalıdır- etkeni olarak algılar. Bütün rasist [ırkçı] ler ya da faşistler -özel anlamda ırk ve kan temeline inanan herkes- ırkı -öz ve asıl olarak- tarihin hareket etkeni olarak görürler. Öyle ki uygarlığa ilişkin de şöyle derler; Irk, uygarlık oluşturucusudur.

Schiller şöyle der; "Aşk ve açlık, tarihin hareket etkenleridir." Ekonomistler -iktisada tapanlar- insan ve tarih felsefesine ilişkin konularda iktisadın temel olduğuna inanırlar. *Marx* da -ve hatta esas olarak kapitalist ideolojileri bulunan *Marx* karşıtları da- iktisadı tarihi harekete geçiren motor ve etken olarak görürler. Fakat *Marx*'ı ele almamızın nedeni, onun bunların hepsinden daha ünlü olması ve ayrıca bu esasa göre kendisinin ünlü tarih felsefesini ortaya koymasıdır.

Faşist olmayan bilgin ve düşünürlerin çoğu, taşıdıkları insan sever yüzleriyle birlikte, tıpkı faşistler gibi, kişiliği ya da kahramanı tarihin hareketine etken olarak görür. Bir başyapıt olan *Kahramanlar* adlı kitabın sahibi tanınmış İngiliz yazar Carlyle, bu kitabında büyük kişiliklerin biyografilerini yazmış olup onun inancına göre tarih bu kişiliklerin ellerinden çıkmıştır. Bu cümleden olarak, tarihi yaratan kahramanlar arasında İslam Peygamberi de anılmıştır. *Emerson* da şöyle der; "Bir kişinin kişiliğini ve biyografisini bana verin, onun çağının tarihini size ezbere yazayım. Çünkü tarih, büyük kahramanların irade ettiklerinden başka bir şey değildir [eğer kahramanlar yenilip yok olmuşlarsa bu, yeni kahramanların ortaya çıkıp onları yenmiş ve yok etmiş olmalarındandır]. Öteki insanlar ise kahramanların ellerinde araç durumundadırlar."

PROVİDENCE

Katoliklerin inancına göre tarihin hareketinin temel etkeni meşiyyet [ilahi irade] ya da 'providence'dır. İlahi irade, takdir ve önceden planlanmış olan şey -Allah'ın, yaratıştan önce kendi ezeli bilgisinde taşıdığı plana göre ya da iradesi doğrultusunda- tarihi harekete geçirir. Kişiler, kişilikler, uluslar ve sınıflar, tümüyle ilahi iradenin iradesiz araçları durumundadırlar.

Gördüğünüz gibi, buradakinin tersine, bilim ve araştırmanın gerçek anlamına kavuştuğu, bilgin ve araştırmacının alıcı ve verici değil, arayıcı ve bulucu olduğu orada *Marx*'ın, maddeci olan ve olmayan, eski ve yeni öğretilerin yanı başında *providence* ya da meşiyyet de ele alınabilir; nitekim ele almaktadırlar. Burada ise, bir kuramı benimsemediğimiz ve ona inanmadığımız zaman, onu

ele almamamız bir yana, bilimsel bir kuram olarak bile kabul etmeyip bütünüyle görmezden gelmekteyiz. Örneğin kimileri aydındırlar ve İran'da toplumbilim alanında, ya da sosyal psikoloji alanında veya yeni şiir ve edebiyat alanında çalışırlar ve modern edebiyatı bilen birinin düşüncelerinin, inançlarının ve tipinin de aynı olması gerektiğine inanırlar. Örneğin öğleden sonraları kesinlikle şu takılma yerlerinden birinde görmeliyiz onu. Yoksa nasıl yeni şiir ya da modern edebiyat savında olabilir? Hayal bile edilemez. Ya da toplumbilimden anlayan biri, ya Marksist olmalıdır ya da *Durkheim*'e inanmalıdır. Üçüncü, dördüncü seçenek yoktur. Var olanlarsa derli toplu değildirler ve yönsüz konuşurlar; bu yüzden bunlar ele alınmaya değmezler.

Bir fakülteye geçmemden söz ediliyordu. Ben de kabul etmiştim. Sonra biri benim kusurlarımı keşfetmiş ve bir bir saymıştı. Önce şöyle demişti; "Falancanın -yani benim- büyük bir kusuru var ki bu haliyle işe yaramıyor. Bu kusur, konuları, dersleri, öğretileri anlattıktan -doğru ve taassupsuz anlattıktan- sonra kendi inancını da anlatmasıdır." İkinci ve daha kötü kusur ise şuydu; "Avrupa'ya gidip Avrupalı olmuşsa da belirli ve değişmez bir inancı vardır. Belirli ve değişmez inançları bulunan biri bilimsel ders veremez. Çünkü bütün öğretiler ve bilimsel dersler, onun inançlarının etkisi altında kalır ve ona bilim adamı denilemez." Doğrudur, bilim adamı, sahte markalı ses kaydedicidir. Çünkü 16 ya da 30 tümen eden gerçek ses kaydedici, yanlış yapmaz, bozulmaz. Masrafı da yoktur. Aylık da almaz, poz da vermez. Dakik olarak kaydeder. Ne günde iki yüz üç yüz Tümen harcaması vardır, ne de yanlış yapar!

Bunların inançlarına göre, bir profesör ya da bir öğretmen, bilimler konusunda -özellikle insanî bilimlerde- kendi inancı bulunan biriyse işe yaramaz biridir ve mahkûm edilir. Artık onun kabul edilmesi olanaksızdır. Tıpkı bir koyun ölüsü gibi; koyun etinin üzerinde belediye mührü varsa, dinî esaslara göre kıbleye çevrilerek boğazlanmış demektir. Mühür yoksa işin içinde sahtekârlık vardır. Sen de belediyenin mührünü taşıyan bu geçerli öğretilerden birine inanırsan, günün modası olduğundan prestijin artar; hem de *Marx* ve *Sartre* gibi bizden olmayan kişilere değil sokakta, Paris'in arka sokaklarında sürten ve "lay lay lay" diyerek dolaşan pinti birine de inansan yeter. Fakat eğer bizimle ilgili olan ve bizim kokumuzu veren bir dine ya da bir görüşe ve öğretiye bağlı olursa kabul edilebilir değilsindir, sana katlanamazlar. Onlar için ayırdedilir değildir; çünkü ayırd etmek için kendisinden birşeyleri olmalıdır, ayırdetme gücü olmalıdır. Fakat yoktur ve kavrayamaz. Çünkü uluslararası numarası ve değeri bilinmediği için bu yüzden kabul etmez.

Oysa Avrupa'da, toplumbilim öğretilerinden söz eden her kitapta -yazarı aşırı materyalist, Marksist ya da mutaassıp faşist bile olsa- Katolik keşişlerin ya da kiliseye bağlı kişiliklerin görüşleri -gerçek anlamda bilimsel olmasa da- bütün öbür öğretilerin yanında ele alınıp dikkatle incelenir ve tam anlamıyla öğretilir. Dinî düşüncenin de orada yaşama, toplumsal bilimlerle ilgili dershane-

lerde ve maddi belgelerle, öteki düşünceler karşısında ele alınma hakkı vardır. Bilim ve düşünceler böyle ilerler. Böylelikledir ki Batı'ya egemen o paracı ve sermayedarlığa dayalı kirli sistemine ve kodamanlarına karşın yine de burnumuza insan kokusu gelir ve yine de düşünce ve duygu vardır. Halkın, düşünürlerin ve yazarların olduğu, gücün ve siyasetin olmadığı ölçüde insanî gelenekler ve aklî gelenekler de vardır ve tartışılmaktadır. İşte bu yüzden, bizim İran üniversitelerinde ele alamayacağımız *providence* gibi konuyu, orada resmi olarak okutmakta ve tarih felsefesine ilişkin konuları işleyen her kitapta 'providence'ı da işlemektedirler.

Hemen burada bu *ilahî meşiyyete inanış* tabirini küçümsemememek ve o kadar da zayıf sanmamak gerektiğini belirteyim. Çünkü bu, incelenmeye değer bir konudur. Bir Fransız keşişi olan Milisky, bence son iki yüzyılda Avrupa'da yazılmış olan en iyi, en yeni ve en bağımsız eser olan 'Çağdaş Felsefe Tarihi'ni yazmıştır. Yazar, keşiş olmasına ve resmi ruhanî elbisesi giymesine karşın, bütün filozoflara ve bütün öğretilere -dinî, din dışı, hatta din karşıtı filozof ve öğretilere- karşı tam anlamıyla bilimsel ve aynı zamanda dakik ve irdeleyici bir tarafsızlığa uymuştur. Onun *Çağdaş Batı Felsefesi Tarihi*'ni, Bertrand Russel'ın *Batı Felsefesi Tarihi* ile karşılaştırdığımızda, yazarları tanımıyorsak Russel'ın kitabını mutaassıpça, bu keşişin kitabınıysa taassupsuz, inanç yükümlülüğünden yoksun ve tam anlamıyla scientist bir insanın eseri olarak görürüz. Ne olursa olsun bu, ilahi meşiyyete inanan bir kişidir. *Toynbee* ise, kilise mensubu ve resmi bir din adamı olmamasına ve tam anlamıyla bilimsel ve akademik bir tip olmasına karşın tarih felsefesini insanın yaratılışının ilahi planının tecellisi olarak görür ki bu, bir tür ilahi meşiyyete inanmak demektir.

KARŞILIKLI SALDIRI VE SAVUNMA DOĞRULTUSUNDA TARİHİN HAREKETİ

Toynbee, bütün tarihin saldırı ve savunma duygusuna göre hareket ettiğine inanır. Bu saldırı ve savunma -ki kesintisiz bir belirleyicilik yapısı da vardır- bir tür kültür, uygarlık ve toplumun oluşmasına, olgunlaşmasına, güçsüzleşmesine, yaşlanmasına, başka bir kültür, toplum ya da uygarlık karşısında yok olmasına, sonra da yeni toplum ve kültürün yine olgunlaşma, yetkinlik, yaşlılık ve ölüm yönündeki gidişini gerçekleştirmesine ve yine genç ve yeni bir güçle karşı karşıya kalmasına neden olur.

Bu saldırı ve savunma, tarihin hem nedenini, hem etkenini gösterir; bunun yanısıra da kendiliğinden tarihin hareket şeklini, şu anda kafanızda canlandırabileceğiniz şekilde belirginleştirir.

Saldırının doruğu, Saldırının doruğu, Saldırının doruğu

Başlangıç Başlangıç Başlangıç

Bu grafik, hem din hakkında, hem öğreti ve ideal hakkında, hem hareket hakkında, hem devrim, uygarlık, toplum, ulus, soy ya da kültür hakkında geçerlidir. Hangisini ele alırsanız alın, tümü de tıpkı kuşaklar ve insan bireyleri gibi, toplumlar, kültürler ve dinler gelirler ve giderler. Şu anlamda ki bir insan olgunluğa doğru yol alır; böylece grafiğin doruğuna erişir. Grafiğin doruğu, gençliğin uç noktasıdır. İnsan oradan, güçsüzleşmeye doğru gider. Bu, doruğa ulaşıp ondan sonra da yokluğa doğru inişe geçtiğinde, ötekisi başlangıç noktasındadır. Bir insan doruğa, uca ulaşırken, bu insanın doruğa ulaşmasıyla eş zamanlı olarak yeni bir grafik gelişir ve sürer. Burada yükselen grafik saldırıdır ve bunlar bütünüyle saldırı durumudur. Doruk ise saldırının sonudur. Doruktan inişe geçtiğindeyse savunma durumuna geçer.

Bir bireyde de böyledir. Bir çocuk, otuz, otuz beş, kırk yaşına dek -ki bu kırk yaşı aklî olgunluk yaşıdır; *Dante*'nin İlahî Komedi'deki söyleyişiyle hayatın yarısı, bizim inancımıza göreyse aklî olgunluk yaşı ve peygamberlerin çoğunun bi'set yaşıdır- saldırı durumu içindedir. Mutlak ve öz olarak saldırı durumu içindedir; özel birine ve özel birşeye karşı değildir bu saldırı. Yani hareket şekli, duruşu, zihinsel, aklî ve mantıkî duyguları saldırı durumu içindedir. Bu, korkusuzluğun, saldırganlığın, ilerlemenin ve sahiplenmenin güçlü olduğu bir durumdur. Bu yüzden, on iki on üç yaşındaki çocuğun, fazla enerjisini harcamak için yumruğunu duvara vurduğunu görüyoruz. Kırk yaşından daha yukarda bulunan kişi ise fazla enerji arar, sürekli takviye ampulü kullanır, kendisini bakıma alır ve savunma durumuna geçer.

Psikolojik açıdan da bu durum söz konusudur. Çok ihtiyatlı duruma gelin-

ce, ızdıraplı ve kaygılı yaşlı insanlar görmüşsünüzdür[83]. Böyle kişiler, tehlikedeki insanlar gibi, hep yitme ve yitirme tedirginliği içindedirler ve sürekli olarak dünyadan korkarlar. Kendileri savunma durumunda oldukları için; herşeyi ve herkesi saldırı durumunda görürler. Bu içsel ızdırap ve tedirginlik, içe kapanma, kendi içinde kalma, zihinsel, düşünsel ve ruhsal bakımdan kendini hapsetme durumu kazanmalarına onları zorlar.

Piyasada ve iktisadî işlerde de bu durumu görüyoruz. Saldırı durumunda olan şey, daha çok riske girer ve ayrıntılar üzerinde daha az düşünür, hedefleri, programları, projeleri, işlemleri, daha çok kendi gücü açısından göz önüne alır ve maddi olanaklarını, bu çarpışma ve savaşlarda kullanır. Bankadaki varlığını, kendisinde gördüğü ruhsal gücünün itibarıyla bir araya getirdiği neden, bilinçsiz olarak, alım gücünü, mülk edinme gücünü daha çok kendisinin özdeş iktisadî varlığında duyumsar. Fakat, aynı kişi, doruğu aşıp hayatın inişine doğru yöneldiğinde iki üç bin lira için eli titrer. Çünkü savunma durumu, onun ruhsal güçsüzlüğünü daha da güçsüz kılar.

Zaaf ve ruh durumunun, özsel ve iktisadî konular üzerinde ne derece etkili olduğunu ve matematiksel sayılar gibi birbirleriyle bir araya getirilebilir olduğunu görüyorsunuz.

Bu örnekler, *Toynbee*'nin kültür, uygarlık ve din üzerine ileri sürdüğü teze açıklık getirmektedir. *Toynbee*'nin tezi biraz karmaşık olup anlaşılması zordur. Ama her öğretinin söylediğinin özünü kavrarsak yeterlidir. Çıkarımımız ve tanıyışımızla o öğretinin ayrıntı durumundaki konularını sonradan inceleyebiliriz. *Toynbee*'nin söylediği, sonraki kuşağın saldırgan durumunun, önceki kuşağın savunmacı durumunu -ki tam anlamıyla bireysel ve doğal bir durumdur- güçlendirdiğidir. Örneğin kırk yaş doruğuna ulaşıp inişe geçmiş olan ama evladı bulunmayan ve özdeş ve dışsal bir etkenin, kendisini savunma darboğazında bırakmadığı bir kişi, sinirsel gerilimini çok az duyumsayabilir ve çok geç savunma durumuna geçer. Fakat evladı ve torunu olan aynı yaştaki başka bir insan, iki kez saldırıya uğradığı için, kendi inişini çok erken anlamış ve savunma durumuna geçmiştir[84].

---

83 Tren kompartımanında karşımda yaşlı bir adam oturuyordu. Sıklıkla bavullarını açıp bakıyor, kontrol ediyordu. Sonra paketlerinde çeşitli kâğıtlardan başka bir şey olmadığını anladım. Bir avuç kâğıt için bunca ihtiyat!

84 Ben lise ikinci sınıftayken bir sınıf arkadaşım vardı -oldukça ibret verici bir durum; benim ele aldığım konudan başka ibreti ve ahlaki sonucu vardır-. O, Horasan dolaylarından bir köydendi ve lise ikinci sınıfta olmakla birlikte evlenmişti. Oldukça kötü bir insandı. "İtici bir tipti. Bütün çocuklar ondan nefret ediyorlardı. Oldukça ağzı bozuk, kinci, tatsız, kötü sözlü, kötü" yapılı, kötü niyetli ve kötü düşünceli biriydi. Bütün kötülüklerin koleksiyonunu yapıyordu sanki. Çok şiddetli sigara tiryakisiydi ve ayrıca keldi. Ona saldırıyorduk ve sen hem kelsin, hem sigara tiryakisisin, hem de evlisin diyorduk. On-on iki yıl sonra onu yolda gördüm ve karşılıklı hal hatır sorduk. Ona daha önce söylediklerimin hepsinin tam olarak bende belirdiğini gördüm. Hem kelim, hem sigara içiyorum, hem de evliyim! Bu savunma durumu, dış etkenin saldırısına uğrarsa şiddetle geriler. Yine bu yüzden de kimileri örneğin kızının ya da oğlunun oldukça büyüdüğünü görünce, şaka yoluyla onların kardeşleri ya da bacıları olduklarını söylerler! Kendisini -bu şekilde- onun yaşça saldırısına uğramak istemediğinden, kendiliğinden bu büyümüş

*Toynbee'*nin kitabının bir cildi bu konudadır. Oldukça bilinen ve açık örneklerle, bir dinin, bir ideolojinin ve bir toplumun ve ulusun devrim hareketinin de saldırı ve savunma durumu içinde olduğunu dile getirir. Saldırı, coşku, gelişme ve yükselme durumundaki bir öğreti, her yeri kırıp dökebileceğini, ele geçirebileceğini düşünen saldırgan bir genç gibidir tıpkı. Asla kendisinden korkmaz, içine kapanmaz, kendisini her çatışma alanına atmak, kendisini herkese göstermek ister ve kendisine inanır ve dayanır.

Din de ilk dönemde böyle bir durumdadır. Dine inananlar da aynı durumu kazanırlar. Öteki din ve öğretilerin karşısına çıkarlar. Tartışma oturumları yapılsın da kendileri dinlerini anlatsınlar, diyeceklerini desinler, tebliğlerini yapsınlar isterler. Çünkü küçük bir olanak ele geçirirler, ayaklarını bir yere koyarlar, elleriyle bir yerden tutarlarsa, çevreyi egemenlikleri altına alabileceklerini bilirler. Bu yüzden bütün kaynakları, kitapları ve sözleri açık ve anlaşılırdır. İkinci durumdaysa, hep kendilerini gizlemek, saklamak isteyen, tanınmaz durumda kalmak isteyen, çünkü dışarı çıkınca kendisini yere çarpacaklarını, sopa yiyeceğini, herkesin onun kusurunu anlayacağını hisseden ve bu yüzden hep kaçış ve sakınma içinde olan yenik bir adamın durumuna düşerler.

DİNİN YENİLENMESİNİN GEREĞİ

Öğreti ve ideoloji de böyle durumdadır. İslam'ın ilk yıllarındaki Müslümanlar da böyleydiler. İslam'ın kendisi bir öğreti ve bir inançlar dizgesi olarak zaman içinde değişime uğramaz. Bir din olarak İslam, toplumların geleneksel çerçevelerinde, uygarlık ve kültürlerin gövdesinde yer almakta olup özdeş dışsal bir cisim kazanır ve bu şekilde tarihin değişimlerinin çizgisinde cılızlaşır, yenileşmeye, şeklini, kılığını, ilişkilerini ve dilini değiştirmeye gereksinim duyar. Yanlış anlaşılmasın, -gerçi çoğunluk için yanlış anlaşılma söz konusu değildir- yenileşmeden amaç, İslam'ın kendisi olan değişmez gerçeğin yenileşmesi değildir. Birtakım kimselerin, "dinî düşüncemizde görüşümüzü yenilemeliyiz, dinî görüşümüz yenilenmelidir, din bu çağın diliyle, bu kuşağa uygun ve yaraşır olarak tebliğ edilmelidir" şeklindeki sözleri, dinin değişmesi anlamına gelmez. Çünkü inanan kimse, kimi yerlerinde müdahaleye gerek vardır diyemez; inanmıyorsa zaten böyle bir konudan söz etmez. Dinî düşüncenin yenilenmesi şu anlamdadır; Değişmez gerçek, gelenek, soy, toplum, kültür, inanç, birey, felsefe ve ruh kapları içinde yer aldığında bir süre sonra toplumsal ve tarihsel koşulların ürünü olan ve değişebilen kapları değiştirmek gerekir. Çünkü bu kutsal gerçeğin kabını değiştirip yenilemezsek, kabın içindeki yitip gider.

TEHLİKE

Tehlike budur. Sürekli sözünü ettiğimiz tehlike şudur; Ölümsüz bir gerçeği

---

çocuk karşısında pozisyon alır, onu tam anlamıyla savunma durumunda bırakır. Saldırıya uğramadığındaysa özgürdür.

eskiyebilen değişken bir kabın içine yerleştirdiğimizde, bu anlam, hep bu kalıpla birlikte olduğu için birkaç kuşağın geçmesiyle geleneksel ve kalıtsal bir şekle dönüşür ve sonraki kuşaklar içeriğin [ideoloji, öğreti ve iman] hangisi, kabın [dil, anlatım, mantık, bilimler, gelenek ve delillendirme] hangisi olduğunu ayırt edemezler. Kaçınılmaz olarak da bu ikisini, yanlış yere birbirlerini gereksindiklerini sanırlar. Bu kaplar bütün zamanlarda kalamayacağı ve zorunlu olarak yok olacağı için geriler. Kendi kendine kalma ve edimde bulunma yeteneği yoktur bu durumda. Bilinçli, inanmış ve bu içerik -İslam ve din- ile tanışık bir kuşak, bunu çıkartıp diriltmez ve çağıyla uyumlu anlatım, açıklama ve bilim zarfları içinde yeniden ortaya koymazsa, kap ve içerik hep birlikte yok olup gider. Örneğin Peygamber Mescidi'nin o üç basamaklı minberiyle yetinirsek, bütün seslerin, bütün söylenenlerin, bütün müziklerin ve bütün konuşmaların, uzun ve kısa dalgalar yoluyla dünyanın her yanına yayılmasından ve yerkürenin geniş bir bölgesinin radyoyla, televizyonla, basınla, hoporlörlerle ve filmlerle düşünsel kılığa bürünmesinden sonra, en yüce, en kurtarıcı ve en gerçek sözleri de söylesek özel bir toplantının kısıtlı alanı içinde kalacak, ölecek ve dünyanın kulağına ulaşmayacaktır.

IŞIĞIN HAREKETİ GİBİ ŞAŞIRTICI BİR HAREKET

Din, saldırı durumu kazanınca, kendisini hızla değiştirir. Bir güçlük çıktığı yerde bu güçlüğü hızla çözebilir ve kendisini hızla koşullara uydurabilir [dinî güç kastedilmektedir] ve çözüm yolu gösterebilir. Düşman karşısında korkmaması, kaçmaması ve kanısını gizlememesi bir yana ileri çıkar ve onu avlayıp kontrol altına alır; onun ağzına gem vurur, toplumun koruyucularını kendisinin düşünce, akıl ve hüküm buyruğunun dizgini altına alır ve zaman binitine biner. Toplumda baş gösteren her hareket onun yetkisi altındadır. Her yerde hazır bulunur. Ahlak, aile, siyaset ve iktisat sorunlarını hiç kimse dinden daha çabuk cevaplayamaz.

Böylelikle, İslam'ın coşkun gençlik döneminde İslamî bir grubun, tarihte ışığın hareketi gibi şaşırtıcı bir hızla ileri atıldığını, 18. yılından 21. yılına dek İran'ın fethedildiğini ve bu büyük insanlık hareketinin önderinin ömrünün sonuna dek -ki on, onbir yıldan fazla değildir- bir köy durumundaki Medine'nin bin kılıçlı savaşçıyla, dünya çapında devrimci bir etken, dünyanın en büyük imparatorluklarına karşı saldırıya geçmiş bir güç şekline dönüştüğünü görüyoruz. Bir yüzyıl içinde İslamî amaçlar ve itikadî düşünceler, sadece birkaç yazılı kaynağı bulunan ümmî bedevi toplumda, Batı ve Doğu uygarlıklar cephesini kendi görüşüne ve ruhunun yönelimine göre değiştirir. İki yüzyıl sonraysa en büyük üniversiteler, kütüphaneler, düşünsel, kültürel ve bilimsel yaratı ve gelişmeler, farklı, çelişkili ve çeşitli boyutlarıyla oluşur. Yaklaşık iki yüzyıl, İslam toplumlarının her yanında, bugün de adları insanlık dehası tarihinin ölümsüz yüzleri arasında yer alan nice dehalar kendini gösterir.

Şii imam mescitte oturuyorken dehri bir şair ya da *câsilik* biri -ki sanıldığının tersine *câsilik* bir kişi adı değil, Katolik demektir- içeri girer. Mescide saldırı ve eleştiri için geldiği ortadadır, ama din, o konuşunca herkesin sapıtacağından korkmaz. Bu yüzden onun konuşmasına ve cevabını almasına engel olmaz. Oysa bugün Müslüman zayıflamıştır, korkmaktadır; dehriden değil, *İbn Ebi'l Avca*'dan değil, Ebi'l-Ala Ma'arri'den değil de benim gibi adamlardan korkmaktadır hem de.

Arkadaşlardan biri diyordu ki, sana -yani benim- koyu muhalif olanlardan birine senin konuşmalarını hiç dinleyip dinlemediğini sorduk. Dedi, hayır. Dedik, hiç kitabını ya da yazısını okudun mu? Dedi, hayır. Dedik, öyleyse nereden anladın kötü bir adam olduğunu? Dedi, bilmiyorum; falanca söyledi. Dedik, sen de insansın, öğrenim görmüş birisin; hem de yüksek öğrenim görmüşsün; şu kitaplardan birini al, oku. Alıp gitti. Bir süre sonra, okuyup okumadığını sorduk. Dedi, "Korktum; onu okuyunca sapıtabileceğimi gördüm." Acizliği görüyor musunuz? Tıpkı hasta adamlar gibi, midesi artık birşey hazmedemiyor. Kanı, algılama ve tatma yeteneği yok. Herşeyden korkuyor. Doktor ne söylerse onu yiyor; söylemediğini de yemiyor. Kendiliğinden birşey yerse yanlış yapıyor. Dinleme ve anlama cesareti yok. Anlayabilir ama -- anlamak başka bir kategoridir- cesareti yok.

ÖLMEMEK İÇİN ACİZCE BİR SAVUNMA

Dördüncü ve beşinci yüzyıl Hıristiyanlığı, saldırma durumu içerisindedir. Hıristiyan, Sezar dönemi tapınaklarına -ki dünya güç ve vahşiliğinin merkeziydi- gelip yalnız başına putların karşısına dikilir, onlara saldırıp söver, delillerini ortaya koyar, sonra da kendisini yok eder.

Dördüncü, beşinci ve altıncı yüzyıl Hıristiyanlarının gösterdikleri özveri ve kahramanlıklar, sadece Hıristiyanlık tarihinde değil, insanlık tarihinde de şaşkınlık vericidir; bu nasıl bir varlıktır, nereye dek özverili olabilir ve ölümden zevk alabilir? Oysa daha sonra, artık dinin o duyarlılıkları taşımadığı, dünyada bir siyasi etken olarak, bir yönetim sistemi olarak bir rol oynamadığı yirminci yüzyılda, duyarlılıkların başka konular üzerinde yoğunlaştığı çağda, İslam ülkelerinden sadece bir iskeletin kaldığı, dinin eski toplumun bir parçası olduğu ve geriye İslamî dönemden, İslamî imandan, o büyüklüklerden, görkemlerden ve insanlardan sadece bir anı kaldığı bu günlerde ve artık kimsenin mescitten korkmadığı ve mescidin varlığının bir yere zarar vermediği şu dönemde İslam ülkeleri, Roma'da mescit yapmayı öneriyorlar; Batı'da yapılmış olan tüm mescitler gibi görkemli, kalabalık, düzenli, ama kof ve boş bir mescit. Yedi yüz bin kişi uyum içerisinde namaz kılıyorlar, insan tuhaf bir heyecan duyuyor ve İslam'ın ilk dönemi insanın kafasında canlanıyor, ama sonunda, sonuna kadar bildiğiniz bir hutbe okurlar. Klişeleşmiş ve tekrarlanıp duran -ölüler için okunan hutbeler gibi- birşeydir ki artık ezberlemişlerdir

okuya okuya. Bununla birlikte dünyanın en büyük sömürü gücünü, en büyük iktisadî gücü, yandaşlarıyla birlikte elinde bulunduran Papa, böyle bir mescidin yapılmasına izin vermez. Korkup izin vermez. Bugün yirmi yıldır İslam ülkeleri her yıl bu isteklerini yinelerler. Devletlerarasında bir tür siyasi nezaket ve diplomatik hoşgörü bulunmasına karşın mescit yapma izni çıkmamıştır. Oysa Doğu'nun en büyük kiliselerinin İslam ülkeleri içinde, İslam halifesinin, imparatorunun kulağının dibinde onarılıp korunmaları bir yana, hatta inşa edilmiştir. Daha önemlisi ve şaşırtıcı olanıysa İslam'ın beytülmal bütçesinden kiliselerin ve Yahudi tapınaklarının onarımına resmi ödenek ayrılmasıdır. Bu, bugün de vardır ve bu geleneğe göre şimdi de ödenek ayrılır. Daha da şaşırtıcısı, *Madam Limpton*'un deyişiyle şuydu; "Müslümanlar kiliselerin ya da Yahudi tapınaklarının onarılması için kendi mülklerini vakfederlerdi." Olgunluğu, görüş açıklığını ve korkusuzluğu görüyor musunuz? O, öteki dinlere böyle davranır; çünkü kendisini o denli güçlü görür ki bunları kendi düşünsel uyrukları olarak algılar. Yaptığı iş, büyüklerin küçükleri sevip okşaması gibidir. Tutumu·, öğrenci karşısında öğretmenin tutumu gibidir. Kültürsüz öğretmenin, iyi ve kültürlü öğrencisini aşağılayıp yalancı çıkardığını, böylece onun çalışkan ve kültürlü olduğu yolundaki ününü lekelemek istediğini, buna karşılık, kültürlü ve büyük öğretmenin ise, öğrencisini olduğundan daha büyük gösterdiğini hep görmüşüzdür. Çünkü kültürlü öğretmen kendisini başkalarının büyüklük ve üstünlüklerine zarar veremeyecek kadar büyük ve üstün görür. Akıllı ve bilgili öğrenciyse bilgili öğretmeninin egosunu tatmin eder. Bütün insanî ilişkilerde bu genel bir yasadır; kendilerini bu insanî fıtri belirleyicilikten kurtarıp başka bir makama ulaşan insanlar bu genellemenin dışında tutulabilir.

Dolayısıyla, kiliseler her ne kadar görkemli ve süslü olsalar ve birçok toplantılar düzenleseler, bir sürü hutbeler okusalar ve bir yığın kitap yayımlasalar da bunun karşısında Müslüman'ın mantığı, gücü, dayanağı ve görüşü daha çok gündemdedir ve kendisini daha çok gösterir.

Bir kahraman, hep savaşacak birini arar, güçlü bir savaşçı arayışındadır. Güçsüz ve etkisiz insanlar onun gururunu kamçılamazlar. Uygarlıklar da böyledir. Burada kişisel bir örnek geldi aklıma. Bu örnek, bu konularda yazılmış tüm kitaplardan daha değerli, daha aydınlatıcıdır ve benim inancıma göre, çağımızda baş gösteren en büyük olay olup nicelik açısındansa oldukça küçüktür. Ne yazık ki tarih iri olanı -büyük olanı değil- görür ve iri insanları not eder. Zayıf ve küçük olan her şeyi anlamaz, görmez. Ben, ömrümde bana o denli üstünlük ve başarı verebilecek buna benzer başka bir durumu duyumsamadım. Doğu ile Batı ilişkisini -bana göreyse tarihi- bütünüyle değiştiren küçük bir olaydı bu. Sanki Avrupa, Afrika'ya gelmiş, Afrika ise Avrupa'ya gitmiş, yer değiştirmişlerdi.

Avrupa tarihinde Paris şehrinin, kendine özgü bir büyüklüğü ve gururu

vardır. Paris, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıldaki dünyada ortaya çıkan bütün devrimlerin anasıdır. Buysa, onun övünçlerinden biridir. Bütün devrimciler, oranın kafelerinde büyümüş, olgunlaşmış ve birbirlerini görmüşlerdir. Rusya, Almanya, İngiltere ve Amerika devrimcileri, hep Paris'ten esinlendiler. Esas olarak Paris, bütün özgürlük arayanların, devrimcilerin, Doğu ve Batı liderlerinin sığınağı olmuştur. Bütün eski kafelerin, apartmanların ve otellerin duvarlarına baktığınızda, burada falan devrimci lider kalıyordu, burada falanca devrimin planı yapılmıştı, burası falan devrimcilerin takılma yeriydi, diye yazılmış olduğunu görürsünüz.

1917 Rusya devriminin merkezi Paris'tir. Devrimci gazetelerse önce Paris'te yayımlanmışlar ve kuzey İran yoluyla Rusya'ya sokulmuşlardır. Amerika'ya İngilizlere ve İspanyollara karşı bağımsızlık kazandıran devrim planı, devrim tohumları ve devrim önderleri Paris kafelerinde ortaya çıkmıştır. Lenin, *Marx, Engels* gibi tipler Paris'ten değildir, ama yerleri burasıydı ve Paris'in övünç kaynaklarından sayılıyorlardı. Faşizmin merkezi burasıdır. *Hitler*'den önce Count de Gobineau faşizmi Paris'te oluşturmuştur. Şimdi de bir caddenin yukarısında cumhuriyetçilerin merkezi, aşağısındaysa saltanatçılar bulunmaktadır ki bu saltanatçılar, Büyük Fransa Devrimi'ne karşıdırlar ve Luilerin dönemine dönmek gerektiğine inanırlar; hala partileri, çeşitli yayın ve toplantıları sürmektedir, birçok kitap yayımlamaktadırlar. Daha aşağıda faşistler, daha aşağıda Siyonistlerin kütüphaneleri, yine orada Kuzey Afrikalı öğrencilerin - Cezayir ve çeşitli Afrika ülkelerinden gelen öğrencilerin-merkezi, yine orada Rusya yanlısı, Çin yanlısı komünist partileri, *Troçki*'nin Enternasyonali -ki başka hiçbir yerde partisi yoktur- daha aşağı gelince hava kesinlikle değişir, orada bambaşka bir örgüt, bambaşka bir durum vardır. Kimdir bunlar? Buradaki Mazdaizm'dir. Mazdaizm nedir? Hint'e dönüştür; Burada etyemezler, yoga vs. yaparlar, çalışırlar, tefekküre [hulse] dalarlar, birtakım maddeleri kullanır, Tanrı'yı içlerinde görürler. Fransa ile Çin arasında siyasi ilişkilerin henüz bulunmadığı bir sırada *Enformation de Pekin* gazetesi -yani Çin gazetesi- Paris'te basılıyordu [dağıtılmıyordu, basılıyordu]. Tüm bunlar, düşünce, irade, ruh, demokrasi ve özgürlük gücünü göstermektedir. Paris, "O kadar güçlüyüm ki tüm bu akımları içimde eritebilirim, hepsini egemenliğim altında tutarım. Öğretim, düşüncem ve kültürüm tüm bu çelişik ve çatışık akımlardan daha güçlüdür ve bunlardan hiç biri beni içten tehdit edemezler, yıkamazlar" demek istemektedir.

Paris, tüm bunları ileri sürmektedir ve savlarıyla övünmektedir. Fakat anımsıyorum, o günlerde Paris'te [4 Kasım 1961] *Révolution Africa* [Afrika Devrimi] dergisini alıyordum. Bu, devrimci bir dergi olup Cezayir'in bağımsızlığa kavuşmasından sonra Zuhra Dureyf, Cemile Bûheri, Cemile Bûpaşa ve bir grup genç Afrikalı yazarın yazılarıyla çıkıyordu. Seçkin bir dergiydi ve Afrika'da ve Doğu toplumlarında oluşmakta olan ve düşünsel açılardan söyleye-

cek yeni şeyleri bulunan yeni kuşağa yönelikti.

Her ne olursa olsun, bu derginin tiryakisiydim ve yayımlandığı günü kollardım. Tam olarak anımsamıyorum, 4 Kasım günü, dergiyi almak için gazete bayiine gittim. Gelmediğini söyledi. Ertesi gün, daha ertesi gün gittim, gene gelmedi, dedi. "Ne olmuş?" dedim. Gazete satıcısının söylediğini önce anlamadım, etkilenmiştim. Sonra kendime geldim ve dediğini duydum; "Révolution Africa, Fransa İçişleri Bakanlığınca kapatıldı." Ama niçin?

Fransa Komünist Partisi başkanı Sn. Morris Tores şöyle diyor; "Cezayir ulusu yoktur, henüz yeni oluşmaktadır." Yani bir komünist, bin yıl önce, uygarlığı bulunan ve İspanyalıları uygarlaştıran Kuzey Afrika ulusunu, yeni oluşmakta olan bir ulus olarak görüyor; hem de dünya işçilerinin bağımsızlığını destekleyen, bu sözleri sarf eden ve villası Nice'de Brigitte Bardot'un villasıyla yarışan Morris Tores. Ve böyle fetvalar verip Cezayir'in hala Fransa sermayedarlığının sömürüsü altında kalması gerektiğine inanıyor. Sermayedarlık düşmanının ağzından sermayedarlık sloganı. Ona göre Afrika'nın ulusu bulunmadığından, oraya giden Fransızlardan ve Belçikalılardan elbise giymeyi, yemek yemeyi, uygarlığı, okumayı, yazmayı öğrenen bir avuç köleydi onlar. Aydınları, birkaç günlüğüne Avrupa'ya, Paris'e, Amsterdam'a gelip gezen, insanoğlunun yaşayışını öğrenen kimselerdi. Eski âlimleri ve kültür adamlarıysa, oldukça eski bir grup din adamlarından oluşur ki bunlar ezbere birkaç metin ve dua bilirler, bilimden, kültürden ve bilimsel sahadan haberleri yoktur. Bunlar konuşmaya cesaret edemezler. Konuşurlarsa, bizim burada ağızlarına verdiğimiz ve onların orada bulgur yaptıkları şeyleri konuşurlar.

Şimdi, ulusları ve toprakları bir değer taşımayan birkaç kız ve erkek Fransa'da dergi çıkarırlar. Dünyanın bütün devrimci akımlarına özgürce katlanan, korkmayan ve kendisini herkese egemen gören Fransız devleti, bu dergi karşısında korkuya kapılır ve sakın ha bu düşünce ve güç Paris toplumunda etkili olmasın, aydın, genç, okumuş ve entelektüel kuşağı saptırmasın diye ürkmeye başlar.

İşte orada Paris devinin, köle Afrikalıdan -ki soyu uygarlık oluşturan bir soy olarak olumsuzlanmıştır- korktuğunu ve karşısında savunma durumuna geçtiğini gördüm.

Fransa gibi bir ülkede, özgürlüğün, demokrasinin, büyük devrimin ve övünçlerin vs. hepsinin gerçek olduğunu, ama sermayeye zarar vermediği sürece gerçek olduğunu görüyoruz. Çıkarları tehlikeye düşünce, Cezayir'in doruktaki savaşçılarına ulaşamayan özgürlükçü Fransa, veremlilerin yattıkları hastaneye girer ve göğüslerine güneş kızgınlığının çöktüğü veremli Müslüman Arapları, insan sever liberal demokrasileri [!] zarar görmesin diye zincire vurur.

Fransa gibi güçlü bir sistemin, kültürün, tarihin ve ulusun ve Fransız halkının, Afrikalı bir derginin yayımlanmasına katlanamadıklarını ve ondan kork-

tuklarını görünce Afrika'nın, Doğu'nun ve İslam toplumunun saldırı durumunda olduğunu ve büyük Batı uygarlığının savunmaya geçtiğini anladım. Eğer bu grafik sabit olursa -onlar kırk yaşında, biz bir yaşımızda olsak da- yarının tarihinin cebrî yazgısı ve gidişi bellidir. Bu, bir uygarlığın, saldırı durumundan savunma durumuna nasıl geçtiğini, özellikle nasıl yeni bir kuşağın yeni saldırısı karşısında yer aldığını gösteren en büyük örnektir.

SÜREKLİ DEVRİM

"Bir toplum hep saldırı durumunu korumayı ve savunma inişine geçmemeyi başarabilir mi?" sorusuna *Toynbee* bir cevap vermemiş ve bunu ele almamıştır. Tersine, bu durumun tarihsel gerekirlik olduğunu belirtmiştir. Yani, birey savunma durumundan nasıl kaçamıyorsa toplum da kaçamaz, ama bunu erteleyebilir, savunma durumunu güçlendirebilir ve ani düşüşe ve yok oluşa düşmeyebilir. İslam inancındaysa üç temel üzerine dayanılarak devrim sürekli-leştirilebilir.

1- *İçtihat;* Grafiğin sürekli yükselişi olanaksızdır, bu tarihin gerekirliğidir. Kur'an'da yer alan "Her ümmetin bir eceli vardır." [Araf Suresi, 34] hükmü, belki de "Her ümmet ve milletin belirli bir dönemi vardır" anlamındadır. Her bireyin, her toplumun ve her öğretinin bir ömrü vardır ve hiçbir olgu ölümsüz ve ebedi değildir. Fakat buna benzer birtakım konularda *sürekli devrim* adı verilen bir tez vardır ki zorunlu olarak savunma ve durgunluk durumuna düşmüş bulunan bir toplumun nasıl yönlendirilerek sürekli devrim içinde tutulabileceğini ve ardarda devrimler biçiminde onun hayatının nasıl sürekli yenilebileceğini göstermektedir. İşte böylelikle, toplumun savunma eğrisinin düşüşü önlenebilir. Bence, ideoloji olarak İslam'da, toplumun bilimsel bakımdan sürekli kendisine saldırı durumu kazandırabileceğini gösteren en büyük etken içtihat konusudur. İçtihat, ideoloji açısından düşünsel yenileme işlevi görür. İçtihat, asla durmaksızın zaman boyunca süren düşünsel bir devrimdir. Bugün, bilmiyorum neden içtihat, sadece yan hükümlerin belirlenmesiyle sınırlandırılmıştır? Oysa Kur'an'ın anlaşılmasında ve inançlarımızın çözümlenmesinde, tanınmasında, incelenmesinde, bir tür çıkarım ve irdeleme yapılmasında da sürekli içtihat içinde olmamız gerektiğine inanıyorum. Bu tür içtihat, daha önemli ve daha güçlü bir içtihattır. Özellikle fıkıh konuları uzmanlık konuları olup onlarla ilgilenmek farz-ı kifaye olduğundan herkesin uğraşmasını gerektirmez. Oysa itikatla ilgili konular farz-ı ayn olup her birey, kendi akaidinde kişisel olarak içtihat etmelidir; çünkü kimse -âlim ya da avam- itikatla ilgili konularda taklitte bulunamaz. Dolayısıyla ben, araştırmaya ve tanımaya koyulduğumda fikretmekle ve düşünmekle görevliyim, mantıklı ve akılcı düşünüp seçmeliyim demektir. Aslında itikat konularında içtihat, gerçeklerin değiştirilmesi değil, inançları algılayış biçiminin değiştirilmesi anlamına gelir. Yani her gün daha iyi anlamak, daha yetkin çıkarımda bulunmak, her gün yeni

bir iç anlam keşfetmek ve yeni bir devinliğe gitmek demektir. Bu anlamda içtihat, ideolojide sürekli bir düşünce devrimidir.

2- *Marufu Emretmek, Münkerden Alıkoymak;* İkincisi, ilk dönem İslam terminolojisinde ve Peygamber'in ve Ali'nin söyledikleri, Hüseyin'in yaptığı, Müslümanların anladıkları şekliyle var olan *marufu emretmek, münkerden alıkoymaktır.* Bugün olduğu gibi fantazi bir yönü yoktur bunun. İmam Hüseyin'in kendisi, geriye bıraktığı vasiyetinde, hareketinin dayanağını açıklar [bugün Hüseyin'in hareketinin dayanağını anlamak için, değersiz ve yanlış felsefe oyunlarına başvurmanız gerekmez]; Ben başka birşey için değil, marufu emretmek, münkerden alıkoymak için gidiyorum. Hüseyin'in yaptığı, marufu emredip münkerden alıkoymanın anlamıdır. Bu ise bütün bireylerin özdeş görev ve yükümlülüğüdür. İslam toplumunda sadece âlimler ve resmi siyasî kişiler değil, bütün bireyler -halktan kimseler, seçkinler, aydınlar, esnaf ve herkes- marufu emredip, münkerden alıkoymaktan sorumludurlar. Buysa kendiliğinden İslam toplumunu sürekli devrim hareketine, süreğen yapıp yıkmaya yöneltir. İslam toplumunda hiç kimse, hayatında değişmezlik ve yansızlık durumu içinde olamaz, çünkü sorumludur. Dolayısıyla toplumsal konularda, toplumsal sistemde ve marufu emredip münkerden alıkoymada içtihadın, dini hem düşünce ve akıl çıkarımı şeklinde, hem de toplumsal sistem şeklinde sürekli devrim durumu içinde tuttuğunu görmekteyiz. Bu sürekli devrimse *Troçki*'nin dediği gibi her birkaç dönemde bir kez ve ardarda olan birşey değildir. Tam tersine her birey, bulunduğu her düzeyde sürekli, her gün ve hayatının her anında, toplumsal ve düşünsel sistemde bir devrimci eylem içindedir. Bakınız, konular ne denli değişiyor. Şimdi bizim için hiçbir anlam ve içeriği bulunmayan eski terimlerin üzerindeki tozları, toprakları, renkleri ve dış kirlilikleri yıkayıp temizlersek gerçek anlamını anlarız ve ne denli içerikli olduğunu kavrarız.

3- *Muhaceret;* İçtihat, ideoloji konusundadır. *Marufu emredip, münkerden alıkoymak* ise toplumsal sistem ve ilişkilerdedir. Hicret ise kavim, millet ya da sınıf yazgısında toplu ya da bireysel olarak ortaya çıkan bir olaydır. Muhaceret, iki şekilde olur; Biri içsel ve özsel muhaceret, biriyse dışsal ve nesnel muhacerettir[85].

DOĞANIN SERTLİĞİ

Doğanın sertliği, basit bir tezdir. Geografizm öğretisi, sert, yumuşak ve orta olmak üzere üç doğaya inanır. Sert iklimli topraklarda iş ve üretim olanaklı değildir. Bu tür topraklarda su, kanal ve ırmak yoktur ve buralar tarıma, uygarlığa ve şehirleşmeye elverişli değildir. Bu toplumda yaşama ve hareket oluşmadığından, -burada birtakım kimseler yaşasalar da tarih oluşmaz- gör-

---

85 "Hicret" ve "Muhaceret" konusunu daha fazla tanıyıp incelemek için yine "İrşad"da yaptığım iki konuşmaya bakılabilir.

dünüz ve görmektesiniz ki hala ilkel biçimde yaşayan birtakım kabileler vardır ve bunlar Çin'le, Fransa'yla, bizimle ve bütün insanlıkla yaşıt olmakla birlikte, durgunluk ve yerinde sayma durumunda kalmışlar ve hiç kımıldamamışlardır; öteki toplumlar ise devinim içinde olmuşlardır. Dolayısıyla bin yıllık geçmişi bulunmak tarihi bulunmanın kanıtı değildir; tarihsel geçmişten amaç tarihin hareketidir.

Öte yandan, nimet bolluğunun, beslenmek, barınmak ve giyinmek için insanların tedbir almalarına, çabalamalarına ve savaşımda bulunmalarına gerek bırakmayacak ölçüde olduğu bir yerde, doğal olarak, düşünme, teknik, örgüt sistemi, iş bölümü ve uzmanlık oluşmaz; böyle bir yerde tarihin hareketi de yoktur. Öyleyse tarih nerede oluşur? Doğanın insan karşısında ne açık bir sofra, ne de korkunç ve yaşanılamaz bir mezarlık olduğu yerlerde. Bu yüzden Suudi Arabistan'da, Afrika Çölü'nde ve Kuzey Kutbu'nda uygarlık oluşmaz. İran'a baktığımızda da sahip olduğumuz büyük uygarlıkların, doğanın insanı savaşıma çağırdığı yerlerde oluştuğunu anlıyoruz; Akamenitler, İran'ın merkezi bölümündedirler. Persler [Eşkaniler], Horasan'ın kuzeydoğusunda, Sasaniler ise Fars'ta, yani Huzistan Çölü'nün altında uygarlık oluşturmuşlardır. İnsan düşüncesinin doğayla savaşarak olgunlaştığı yerde, yaratı, buluş, düşünme ve deneyim, özellikle de toplumsal ilişkiler, yönetim örgütü, iş bölümü ve teknik uzmanlık varlık kazanır. Dolayısıyla tarihte hareket etkeni vasat yapılı doğayla savaştır.

Max Weber, duygu ve imanı, tarihin hareket etkeni olarak görür. *Marx* ise iktisadî ve maddi-iktisadî gereksinimi etken olarak görürken *Schiller* her ikisini de kabul edip şöyle der; "Aşk ve açlık tarihin hareketine etkendir." Ben, *Schiller*'in çıkarım biçiminden çok hoşlanıyorum. Onunla aynı görüşü paylaştığım anlamına gelmez bu. Tersine, iki boyutlu düşündüğü için seviyorum bu biçimi. Birçok insanlar tek boyutludurlar, bilginlerin çoğu tek etkene yönelmişlerdir. Oysa insanî konular için tek bir etkeni göz önüne almamızı gerektiren hiçbir delil yoktur; çünkü birçok delil bulunabilir. Tek boyutlu düşünmek ve tek etkeni göz önüne almak, eski zihinsel mantığın, *Aristo* mantığının aynısı olup hala çağımızda bilginlerin çoğunun kafasında ve bilimsel zihinde varlığını sürdürmektedir. Sadece yirminci yüzyılda değil, on dokuzuncu yüzyılda da herkes, konuları tek bir etkenle sınırlandırmaya çaba gösterir. Çünkü, bir nedenin, bir sonuçtan başkasını doğurmayacağına inanılır[86]. Bunlar, formel mantığa bağlı şeylerdir. Bizim bütün hayatımızı ve uygarlığımızı yıkan, bu formel mantık, bu *Aristo* mantığıdır. Onun eteğinden kolayca kaçıp kurtulunamaz. İşte bu nedenle insanlar iki bin yıldır bu hastalığa yakalanmışlardır. Yeni yeni, iki yüz, üç yüz yıldır ona ilişkin kuşkular oluşmuştur.

Formel mantığın kusuru, özdeş gerçeklikleri, reddedilmeleri olanaksız ve

---

86 O Meşhedli âlim şöyle diyordu: "Kim, birden ancak bir çıkar, diyebilir?" Oysa eşek bir birimdir; ama hem anırır hem de aynı zamanda yellenir!

tam anlamıyla açık görünen, ama duyulamaz, dokunulamaz olan, sadece zihinde var olan, pratikte var olmayan ve bir işe yaramayan soyut ve zihinsel biçime dönüştürmektir. Oysa diyalektik, insanın soyut zihinselliğindeki bağımlılığını ortadan kaldırmak, gerçekliğe doğrudan doğruya dokunmak, gerçeği görüp bulmak ister. *Schiller*, aşk ve açlığı hareket etkeni olarak görür ve insanın hareket etkeninin, tarihin hareket etkeniyle aynı olduğuna inanır. Çünkü tarihin hareketi, insan bireylerinin hareketlerinin sonucudur. Tarih, toplumun hareketidir, toplumsa aslında insan bireylerinin ve insan türünün tecellisidir. İnsan türünü harekete geçirense aşk ve açlıktır. *Schiller*'in açlıktan amacı, maddi ve iktisadî içgüdüyü dindirmek için var olan bütün maddi gereksinimler ve eğilimlerdir. Aşktan amacıysa insandaki bütün manevi ve ruhanî eğilimlerdir; din, sanat, sevmek, ırk, din, ulus ve madde taassubu hep aşkın içindedir. Dolayısıyla, insanı harekete geçiren manevi yönelişler ve maddi gereksinimler, tarihe de hareket kazandırırlar. İnsandaki hareket, yetersizliği gidermek amacıyla olduğundan ve insan hep iktisadî yetersizliği, açlığı ve aşkı hissettiğinden, yetersizliği hissettiği her an ona doğru gider ve hareket böylece oluşur.

Schiller, bu açıklamayla *Max Weber*'in güçlüğünü ve *Marx*'ın çelişkisini gidermek istemiştir. Çünkü tarihte tecavüze ve yağmaya yönelik yüzde yüz iktisadî birtakım hareketler görüyoruz; bu hareketler dinî ve itikadî konularla -*Max Weber*'in dediği şekilde- hiçbir biçimde açıklanamazlar. Ya da iktisadî kökeni bulunmaması, bireysel ve ırki gururlar türünden konular ya da dinî taassuplar için gerçekleşmemesi bir yana birçok maddi çıkarlarını da böylesi davranışlara, maceracılıklara ve öç alma arayışlarına feda eden birtakım hareketler vardır. Örneğin Nâdir Afşar ve Gazneli Mahmud, Hindistan'a ordu göndermiştir. Fakat Mahmud, Hindistan'ın servetini ve hazinelerini umarak gidip başarılı olmuş, büyük servetle dönmüş, servet arzusunu dini yayma ve tebliğ etme sloganı altında gizlemiş ve her yıl saldırısını yinelemiştir. Bahanesiyse yeni "La ilahe illallah" diyenlerin dinden dönme olasılığıydı. Oysa Nadir, büyük bir ordu hazırladı, köyleri boşalttı ve ülkenin üretimini durdurdu; sırf "Biz buyuz" diyebilmek için... Olabildiğince eksiksiz ve masraflı bir görkem ve debdebeyle yola düşüp doğru ya da yanlış, sadece yağma ve tecavüz etmekle kalmadı, onların ekmeklerini de yedi ve zaferden sonra da yenilgiye uğrayanın tacını başına yeniden koyarak geri döndü. Böyle bir aşk vurmuştu başına; öyleyse iktisat hani? İktisat işin içinde olsaydı, Mahmud gibi yağmalayıp alması, bunun adını da din koyması gerekirdi. Sultan Mahmud, İslam'ı ve tevhidi tebliğ, Sumenat'ı yıkmak, putları kırmak ve mescit yapmak adına gitti, ama iktisadî yağma için gittiği ortadaydı. Nadir ise bunun tersine kesinlikle din ve maneviyat konusunu gündeme getirmedi ve kendisini İslam mücahidi olarak adlandırmadı; çünkü karşı taraf da Müslüman'dı.

MAX WEBER VE KİŞİLİK KURAMI

Düşünmek ve düşünce insanî bir özelliktir. Sadece insan düşünebilir. Sadece insan girişten sonuca ulaşabilir. İnsan, çevresini tanımakla çevre üzerinde tasarrufta bulunabilir ve koşulları değiştirebilir. Var olduğu halde gerekmeyen birşeyi saf dışı bırakabilir; olmadığı halde istediği birşeyi de yaratabilir. Dolayısıyla insandaki düşünme yeteneğinin kendisi, insanın tarihteki hareket etkenidir. İnsanın hayatında her otuz kırk yılda bir evlerin stili değişmiştir. Oysa karınca, bundan on beş yıl önce yaptığı yuvanın aynısını bugün de yapmaktadır. Hayvan, kendi türünün bütün ömründe, hayat şekline, barınağına ve çalışmasına en küçük bir değişiklik vermemiştir. İnsan ise bireysel ömründe bunları birçok kez değiştirmiştir. Bunun nedeni sadece ve sadece düşünme etkenidir, başka birşey değil. Çünkü gereksinim etkenidir desek, hayvanların da gereksinimleri vardır. Üretkenlik etkenidir desek, hayvanlar da üretir. Kurt da, karınca da, arı da üretir, ama hep değişmez ve tekdüze biçimde. Değiştiren, sadece insandır. Kimi zaman, yaptığı değişiklikler maddî gereksinimini gidermek için değildir. Sadece değişiklik etkenidir. Yeni bir moda bulamaz ve aklına birşey gelmezse bile ceketini değişik biçimde giyer ve giyiminde değişiklik oluşturur. Bu, mantıklı bir gereksinim değildir; insana ait olan özel bir yeteneğin kendisidir. Ne çevredir, ne de gereksinimdir; çünkü hayvanlarda da çevre ve gereksinim vardır. Hatta araç gereç yapımı ve çevrede değişim de değildir; çünkü öteki hayvanlarda da vardır. Çevreyi değiştiren ve kendini değişik kılan akıl ve düşüncedir; bu değişimse hareket demektir. Dolayısıyla tarihin etkeni, değişimi bireyde, toplumda ve tarihte oluşturan etkendir[87].

---

87 Öbür hafta öteki çeşitli öğretiler arasından, tarih felsefesinin oldukça ünlü üç öğretisini -Hegel, Marx ve Egzistansiyalizm- size arz edeceğim. Biri de ilahi meşiyyet olup artık açıklamama gerek yok; çünkü ne olduğunu anlıyoruz! Toplumda hep gündemde olan, ama tam anlamıyla açık olmayan diyalektiği tam olarak bağımsız bir konu olarak ele alacağım. Şu anlamda ki hem tarihi, hem toplumsal sistemleri, hem de insan ilişkilerini -hissettiğimiz- diyalektik mantığı kullanıp formel mantıkla karşılaştırarak çözümleyebiliriz böylece. Bense diyalektik mantığa çokça dayanırım.

ON İKİNCİ DERS

BİLİMİN GENELLEŞMESİ YA DA AVAMİLEŞMESİ

Tarih felsefesinin ve tarihsel çözümleme yönteminin en ünlü öğretisinden söz ederken, dünyadaki toplumsal, iktisadî ve siyasi nedenler doğrultusunda halk içine öteki öğretilerden daha çok giren ve daha çok genellik kazanan bir öğretiyle karşı karşıyayız. Bugün dünyanın her yanında, öğrenim görmüşlerin ve aydınların çoğu onunla tanışıktır; bu tanışıklığın, yüzeyde genişlerken derinlikten yoksun kalması ayrı bir konu.

Bir bakıma, yüzeyde genişleyip derinlikten yoksun kalma, uzmanlaşmış ve kendine özgü alanda öğrenim görmüş grubun dışına çıkarak genelleşen ve siyasetle, toplumsal ve sınıfsal konularla ve günün sorunlarıyla birlikte yürüyen bilimin değişmez yazgısıdır. Bilimin bu yeni rolü, insanlık için ya da bir ulus veya bir sınıf için yapıcı ve olumlu bir rol olsa da bilimin avamileşmesi gibi bir zarar görür bilim.

Genellikle kimi bilim ve fenler, özel toplumsal ve tarihsel koşullara ya da özsel özelliğine ve içinde taşıdığı kökenin, yükümlülüğün ve amacın gereğine göre uzmanların sınırlanmış alanından ve üniversitenin dört duvarından çıkıp genelleşirler. Buysa bilimin genelleşmesi ya da avamileşmesi olup çağımızın özelliklerinden biridir.

Bu hastalık ya da sapmada kimi bilimlerin istisna ve özel sayılabilecek durumları vardır. Somut bir ilkeleri, temelleri ve kuralları bulunmadığından, herkes bu bilimleri bildiğini kolayca ileri sürebilir. Ben bunlara sahipsiz bilimler adını verdim.

Bu girişle amacım, bilimin genelleşmesine karşı çıkmak olmayıp bilimin genelleşmekle kendine aldığı yazgıyı açıklamaktır. Çünkü ben, yazı ve konuşmalarımda insanların hizmetinde bulunmayan bilimi, toplumsal sorumluluk taşımayan bilgini şiddetle eleştirmişimdir hep. Bilim için bilimden, sanat için sanattan, güzellik için güzellikten, edebiyat için edebiyattan, bilimsel tarafsızlıktan, bilgin'in tarafsızlığından ve bilimsel araştırma özgürlüğünden büyük bir facia, insanlık karşıtı bir aldatmaca diye söz etmişimdir hep. Bilimin tarafsızlığı ve "bilimin ideolojilere ve inançlara hizmet etmekten kurtulması"

sloganını -ki bugün şiddetle gündemdedir- dünyada gücü ellerinde bulunduranların -ki hep insan yığınlarını yoksun bırakmakla bilimi para ve güç için bir araç kılmaya çabalamaktalar- ortaya attıkları bir slogan olarak görüyorum. Onlar, bu sloganı halk için öyle aldatıcı bir biçimde boyamışlardır ki saf inançlı bilginlerin ağızlarından bile bu slogan duyulmaktadır. Örneğin bilgin ve görüşsüz bir üniversite hocası da kendi kişisel inancı olarak, bilimin inançla, dinle, din karşıtlığıyla, ideolojiyle, toplumsal kuramlarla ve genel olarak eylemle bağlantı içinde olmasını eleştirmekte ve bilimin tüm bunlardan bağımsız kılınması ve özel bir eylemi gerçekleştirme yükümlülüğünün bilime ve bilimsel araştırmaya yüklenmemesi gerektiğine inanmaktadır.

Tüm bunları hep söyledim ve söylemekteyim; şiddetle eleştirdim ve eleştirmekteyim. Fakat şu da var ki bilim, toplumsal yükümlülük almak, yükümlülüğünü yerine getirme amacıyla uzmanların çerçevesinden çıkmak, genelin hizmetinde olmak ve herkesin düşünce ve inanç silahı durumuna gelmek istediğinde zarar görür, avamileşir ve bilimsel derinlik ve değerini azaltır.

Marx ve Marksizm'in de böyle bir yazgısı vardır.

DEĞİŞEN İNSANIN ÜÇLÜ HAYATI

Kişilikleri mutlak bir düşünür ve birey olarak görmek ve onlardan bir kişi olarak söz etmek; yaygın yanılgılardandır. Derler ki *Hafız*'ın inancı şöyle şöyledir; *Ebu'l-Ala Ma'arri*'nin ise dine, dünyaya ve felsefeye bakışı şöyledir; *Hayyam*'ın şiir, inanç ve felsefe öğretisi şudur. *Marx* böyle inanır, *Proudhon* şöyle; *St. Simon* ise başka türlü inanır...

Bunlar, büyük kişileri kültürde, bilimde, edebiyatta, felsefede, tarihte vb. kendileriyle ve tanıdıkları sıradan kişilerle karşılaştırmazlar ve hepsini hayatlarının tüm dönemlerinde aynı olan ve hiçbir değişikliğe uğramamış değişmez soyut öğeler olarak görürler. Bu yüzden bir şairin ya da bir düşünürün bütün şiirlerini, bütün gazellerini, bütün sözlerini ve görüşlerini bir öğretiye bağlarlar. Oysa bu şiirin şairi, bu öğretinin sahibi, hayatı boyunca çeşit çeşit dönemler görmüş, çeşitli düşünsel ve ruhsal değişimler geçirmiş ve kuşkusuz bir düşünür olarak, ağzını açıp konuşmaya ve söylemeye başladığı andan ömrünün sonuna, son nefesine dek aynı ve tekdüze olamayacak, olgunlaşma ve değişimden uzak kalamayacak bir insandır. Donuk ve taklitçi olmayan -eğer donuk ve taklitçi olursa değişmeden kalır ve her zaman aynı şeyleri söyler- düşünce, araştırma ve özgür düşünüş adamı olan her canlı insan, her zaman kendi geçmişini eleştirip düzeltir, çalışmasını, dilini, zevkini ve hatta yönünü değiştirir ve kimi zaman da devrimci biçimde değişir.

Ancak bu yolla insan hareket ve evrim kazanır. Seçkin bir dehaları bulunan düşünür ve bilginlerin, sıradan kişilerden -ki kimi zaman öylesine donukturlar ve taassupların, kalıtsal ya da taklitlik kalıpların içinde öyle kalırlar ki doğdukları gibi ölürler- daha çok çeşitli dönemleri vardır ve çeşitli bunalımlarda yön-

lerini ve düşüncelerini değiştirirler; hatta taşıdıkları inanç öğretilerinin bütününde değişiklik oluşur. Bilim ve edebiyat büyüklerinin hayatlarını araştırmada bulunan güçlük, onların hayatlarının çeşitli ve hatta değişik dönemlerinin göz önüne alınmamasıdır. Örneğin *Ebu'l-Ala Ma'arri*'nin hayatını ve eserlerini araştırırken bir yerde en temiz ve aşkın dinî duyguyu görürken, bir başka yerde en kötümser ve karanlık felsefî yeisi, daha başka bir yerde en sarsıntılı felsefî kuşkuyu, başka bir yerde de insanlık karşıtı mutlak karamsarlığı bulabilirsin. O şöyle der;

"Allah'a şükürler olsun ki beni kör ederek bu insanları görmememi ve gözümün bu pis varlıkların hiçbiriyle kirlenmemesini sağladı.

Kıyamette görmeye başlayıp, başkalarını görme azabına uğrayacağımdan korkuyorum."

Başka bir yerde de şöyle der;

"Dünya insanları iki türlüdür; ya akıllı olup dinsizdirler, ya da dinli olup akılsızdırlar."

Aynı din karşıtını bir başka yerde, Ali'ye ve Hüseyin'e olan imanı, hatta iman şiddetini ve aşkı anlatan en latif kelimelerle konuşurken görürsün;

"Zamanın yüzünde her zaman, Ali ve oğlundan iki yadigâr bulunmaktadır; Sabahleyin tan yerinin kızıllığı, akşamleyin gurubun kızıllığı.

Zaman, her gün Ali ve Hüseyin'in kanının bir parçasını insanlığa gösterir."

Araştırmacı, sözlerdeki bunca çelişki karşısında şaşkınlığa düşer; kalıplaşmış ve değişmez insana inandığı ve insanın değişmesi ve gelişmesi kavramını anlamadığı için bu konuları tevil etmeye ve olumlu yönde açıklamaya çalışır. Oysa Ebu'l-Ala'nın her zaman aynı olmadığını bilmelidir; yirmi yaşındaki Ebu'l-Ala'nm elli yaşında da aynı olamayacağını bilmelidir. Çünkü çeşitli aşamalardan geçmiş, her aşamada farklı düşünsel sisteme sahip olmuştur. Bu aşamalar -genellikle üç aşama- herkes için geçerlidir; Birinci aşama, başkalarının mirasında bocalama aşamasıdır. İkinci aşama, yüklenen şeye başkaldırı; üçüncü aşama, kendini yeniden buluş ve gerçek değerleri tanıyıp kabul ediş aşamasıdır. Ebu'l-Ala'nın hayatında da -örneğin- bu üç aşamayı görüyoruz. Birinci aşamada, kalıtsal ve geleneksel dini taşımakta olup ne söylenmişse onu söylemekte, başkaları ne yapmışlarsa o da onu yapmakta ve öğrenmektedir. Söyler ve yaparken söz ve davranışları üzerinde hiç düşünmez. Sonunda bir anda zihninde deha parlar ve düşünme, ayırdetme, değerlendirme ve seçme gücü kazanır. İşte burada kalıtsal ve herşeye egemen olan yargılara karşı başkaldırır ve bunalım, isyan, itiraz ve olumsuzlama dönemine ulaşır ve toplum onu tekfir eder. Bu tekfir, bu mü'min insanın gelişmesinin belirtilerinden biridir. Çünkü bilinçli küfürün, cahilce dinden daha üstün bir makamı vardır. Ben, İslam açısından *Ebu'l-Ala Ma'arri* ile *İbn Ebi'l Avca*'nın değerinin haricilerden daha çok olduğunu düşünüyorum. Çünkü dinleri yoksa da bilinçleri vardır.

Böylelikle, büyük bir Şii âlimi, Ebu'l-Ala ile görüşüp söyleştikten sonra

şöyle demektedir;

"Onunla görüştüm ve insanlığın tümünü tek bir kişide gördüm, bütün zamanı ve ebediliği tek bir saatte, yerin genişliğini odamda buldum."

Böyle bir insanın değeri, Zeyneb'e ya da İmam Zeynelabidin'e şunları söyleyen kutsal mü'minden çok çok üstündür;

"Sizi öldürdüyseler bunun İslam'la ve Peygamber ailesiyle ne ilgisi var?"

Sınıfta, öğrencilerimden birinin din karşıtı bir taassubu vardı ve ben ne söylersem, kavgacı bir tavırla reddetmek için tetikte duruyordu. Ele aldığım İslam tarihi konusunda Sakife olayına gelindiğinde ve ümmet ve imameti bir siyasî felsefe ve siyasî toplumbilim olarak ele almaya başladığımda, bilimsel-maddî toplumbilim öğretisi yanlısı olan, bir ideolojisi, bir öğretisi bulunan ve yükümlü, bilinçli olup dine ve doğal olarak bana karşı bulunan bu öğrenci şöyle dedi;

Ben ne dindarım, ne de Allah'a ve İslam'a inandım. Ama "İmametin insan toplumunun kılavuzluğunda en üstün toplumsal sistem olduğuna inandım."[88].

Duyduğu bir gerçeğe inandığını görüyoruz. Oysa benim *yirmi üç yıl öğreti için cihad, yirmi beş yıl vahdet için tahammül, beş yıl adalet için savaş* başlıklı konferansımı dinleyip okuyan bir dindar, bana yazdığı mektupta şunları söylemişti;

"Biz çok dindar kişileriz. Senin konuşmanı dinleyince senin bu iki gruptan birine bağlı olduğunu, ya cennet için Ali'ye karşı çıkan Hariciler -kendi nefsini kıyas edip İslam'ın, Peygamber'in ve herkesin huri arzusunda olmasını istiyor-gibi bilgisiz ve cahil insanlara ya da Ali'nin haklı olduğunu bilen ve hakkı yok etmek isteyen bilinçli düşmanlara bağlı olduğunu anladık. Çünkü *yirmi beş yıl birlik için tahammül ve suskunluk* diyorsun. Oysa vahdet için değil tefrikayı önlemek içindi." [!]

Bu mü'minle o dinsizi nasıl değerlendirirsiniz? Allah'ın kıyametteki değerlendirmesi nasıl olacaktır. Dinin ölçütleri fizyolojik belirtilerde midir; mü'minin özel bir mührü, imzası ve belirtisi mi vardır?

Kimileri bu düşünsel bunalım ve kalıtsal inançlara başkaldırı dönemine ulaştıktan sonra durağanlaşmakta ve ömürlerinin sonuna dek din karşıtı insanlar olarak tanınmaktadırlar. Fakat bu aşamayı aşan ve yeniden dine ulaşan insanlar da vardır; Sıradan kişilerin ve seçkinlerin ötesinde bir dindir onların ulaştıkları. Avam gözüyle gördükleri ve bilince erince saldırdıkları dine, şimdi kendi bilinçli bakışlarıyla bakmakta ve bu dinin ne ölçüde iman beslenmeye ve övülmeye lâyık olduğunu anlamaktadırlar.

Bu üç aşama, mürtet, zındık, İslam karşıtı ve İslam düşmanı olarak bilinen birçok büyük düşünürün eserlerinde tespit edilip sınıflandırılabilir. Örneğin *Hayyam*'ın düşünsel gidişini şiirinde kolaylıkla görmek ve incelemek olanaklı-

---

88 Burada kutsal bir zat oturmuş, benim İmam Hüseyin konusundaki üç saatlik konferansımı dinlemiş ve sonra da yanındakinin sırtına hafifçe vurarak şöyle demişti: "Bak, önce Zeyneb, sonra İmam Hüseyin diyor! Önce bacı diyor, sonra kardeş, diyor. Söylenenlerin hepsinin doğru olduğu anlaşılıyor"!

dır. *Hayyam*'ın düşüncesinin çeşitli aşamalarının ayırımında olmazsak, *Hayyam*'dan mutlak bir kişi oluşturan ve bu mutlak kalıba uymayan her rubaiyi *Hayyam*'ın saymayan kişilerin durumuna düşeriz.

Ya da *Celâl Âli Ahmed*'in hayatının dönemlerini bilmezsek ve 'Hasî Der Mikat'taki *Celâl Âli Ahmed*'le 1946-47 yıllarının *Celâl Âli Ahmed*'ini karşılaştırırsak, *Celâl Âli Ahmed*'in Hac seyahatnamesinin yazarı olamayacağını söyleriz.

Marx da her büyük kişilik gibi bu üç aşamadan geçmiştir. Fakat doğrudan ve dolaylı olarak onun öğretisinden ve görüşlerinden etkilenen kişiler, buldukları her şeyi bütünsel *Marx* başlığı altında ele almakta, ortaya çıkan çelişkiler karşısında şaşırmakta ve tevile koyulmaktadırlar. Yapabilseler -ki yapamazlar- kimi sözlerin ve yazıların *Marx*'a ait olduğunu yalanlayacaklardır. Oysa onun hayatının üç dönemine dikkat etseler, *Marx*'ın bir görüşünün bir başka görüşüne ters düşmesinin, bu görüşlerden birinin on beş yaşındaki *Marx*'a, birininse elli yaşındaki *Marx*'a ait oluşundan kaynaklandığını anlarlar. Çünkü değişken ve devingen insan, bunca yıl hareketsiz kalmamış, gelişme çizgisinde evrim geçirip değişmiştir.

MARX'IN HAYATININ ÜÇ DÖNEMİ

İnsanın hayatının çeşitli dönemlerini araştırmada birinin hayatı, başkasının hayatı için ölçüt kılınamaz ve genel mantıksal kural durumuna getirilemez. Çünkü insan, sadece fidandan ağaç olmaya dek olan yolu kateden bir ağaç olmayıp kimi zaman hiçten herşeye ulaşan, kimi zaman herşeyden hiçe düşen ve hayatı iniş ve çıkışlarla dolu olan bir varlıktır.

Bu yüzden her bireyi, genel ve mantıksal formlarla değil, ayrı ve doğrudan araştırıp incelemek gerekir. *Marx* da bu kuralın dışında kalamaz.

BİRİNCİ DÖNEM; GENÇ MARX, FİLOZOF MARX

Marx, bu dönemde *Hegel*'in öğrencileri arasında yer alan bir öğrencidir. Soyut görüşlü ve soyut düşünen idealist bir filozof olup, hayat, gerçeklikler, toplumsal sistem, sınıflar, ulusların yazgıları konusunda ve yeryüzünde ve insanlığın hayat gerçekliğinde olup biten üzerinde düşünmez. O, soyut ve mutlak bir idealisttir. Bu dönemde ona Filozof *Marx* adı verilmektedir.

İKİNCİ DÖNEM; TOPLUMBİLİMCİ MARX

Buradan başlayarak *Hegel*'in takipçilerinde parçalanma ortaya çıkar. Bir grup, üstadın araştırmalarında onunla aynı çizgide yer alırken, başka bir grup da üstattan ayrılarak bağımsız ve yeni değerler elde ederler. 19. yüzyılın ilk yarısında Almanya, İngiltere ve Fransa'da toplumsal savaşımların başlaması, 1860-1870 yılları arasında işçi savaşımlarının doruk noktaya ulaşması, *Hegel*'in öğrencilerinden bir grubu kendisine çeken birtakım çekimler oluştu. *Marx* ise bunlardan biri olup yavaş yavaş soyut/zihinsel felsefî düşüncelerinden kurtulmakta ve toplumsal konulara ve halkın hayatına ilgi göstermektedir. *Hegel*

öğretisinden aldığı bilim ve felsefe temeline dayanarak iktisadî, toplumsal ve sınıfsal -şiddetle gündemdedir- konuları çözümlemeye koyulmaktadır. Bu aşamada *Marx, St. Simon* ve *Proudhon* gibi yükümlü bir toplumbilimci olup aynı zamanda *Proudhon*'un yandaşı ve çağdaşıdır; fakat birkaç yıl ihtilaf içinde olmuşlardır. *Proudhon*, Fransa -gerçekteyse Almanya, Fransa ve İngiltere- işçilerinin önderliğini üstlendiği sırada *Marx*, tanınmamış bir gençtir ve hatta *Proudhon*'un karşısında yer almış olup herkesten daha geç olarak komünizme inanmıştır.

MANTIKSAL ÇÖZÜMLEME; ÇÖZÜMLEME TÜRÜNÜN EN MANTIKSIZI!

Proudhon, mülkiyet ve sömürüye karşı en büyük sınıf, işçi ve devrim şiarlarını ortaya koymaktadır. Öyle ki bugün *Marx*'a nispet edilen sözlerin çoğu *Proudhon*'a aittir. *Proudhon*'un adı, *Marx* adının görünüşü altında yitip gittiği için onun bütün toplumsal ve bilimsel çalışma ve hizmetleri fatihe ait olmaktadır.

Başlangıçta, *Proudhon*, işçilerin önderi, kahramanı ve putu, işçi ve proleterya devriminin sembolüdür. *Marx* ise toplumsal konulara yeni yönelmiş ve yavaş yavaş komünizme inanmaya başlamış filozof yapılı bir gençtir. Bu yeni inancın filizlenmesinden önce *Marx*, uzun süre *Proudhon*'la savaşımda bulunmuş ve bireysel, politik, hatta diplomatik çekişmeye girmiştir.

Burada, toplumsal, mantıksal ve psikolojik konularda bireysel önemi göz ardı etmemek -bütün araştırmacıların yaptıkları gibi- ve mantıksal çözümlemeye girişmemek gerekir. Çünkü tarihsel ve toplumsal gerçeklikler ve bireysel hayat, her zaman aklın ve mantığın ilkeleriyle uyumlu değildir ve insanlar sürekli olarak dakik mantıksal muhasebeyle davranmazlar. Örneğin kimi ashab konusunda derler ki adalette şöyle, İslam'a hizmette böyle olan ve İslam'a girişle garip İslam'ı güçlendiren ve yirmi üç yıl boyunca Peygamber'e hizmette vefalı kalmış olan kimseler nasıl olup da Peygamber'in görüşünün tersine Ali'yi kenara itmişler, seçim girişimi ve darbesiyle kendi bantlarını güçlendirmişler ve Ali'yi kendi kesin hakkından yoksun bırakmışlardır?

Bir dostum diyordu ki birisi falancayı övüyor ve kusurlarını -geç gelmek ve sigara içmek gibi- görmezden geliyordu. Çünkü böyle bir düşüncesi bulunan bir kimsenin kusurlu olduğunu kabul edemiyordu. Kusurları bulunduğunu kabul eden bir başkası da onun erdemlerini inkâr ediyordu. Çünkü erdemliyken kusurlu olmak, kusurluyken erdemli olmak olanaksızdır. Bir kişi, kendi selametini ayırt edemezse, nasıl olup da toplumun selameti için çalışabilir? [Mantıklı sonuç; Öyleyse bütün sözleri boştur.] Mantıksal çözümlemeyle çözümlemenin en mantıksız türüne ulaşmış olduğumuzu görüyorsunuz. Öyleyse neyle araştıralım? Ortaya çıkmış ve var olan olgularla. Kişiler konusunda da böyle. Çünkü insan, tuhaf bir varlıktır ve mantıksal çözümlenmesi olanaksızdır.

Çünkü kendisi, mantıksal kıyasa sığmayacak ölçüde mantıktan daha karmaşıktır. İnsan, iki öncülle bir sonuçtan oluşmaz. Onda sonsuz etkenler etkilidir ki sayılamaz ve her edimi, sonsuz nedenlerin sonucudur, bu nedenlerin incelenmesi günümüz insanbilimcisinin araştırıcı düşüncelerinin üstesinden gelemeyeceği bir olaydır. Örneğin *Marx*'ın kendisi, tarih için bir yazgı öngörür, ama doğru çıkmaz bu; Der ki önce Almanya komünist devrime ulaşır, sonra İngiltere, sonra Fransa, sonra Amerika ve hepsinden sonra da Rusya. Doğru olarak bakarsak ters dönmüş bir gerçek olduğunu görürüz; Hepsinden önce komünist devrimin gerçekleşmesi gereken Almanya'da faşizm güç kazanır ve her yerde olduğundan daha fazla, proletarya ve sosyalizm hareketini yok eder. Bunun yerine Marksist devrim, Afrikalı kabilelerde ve bedevi toplumlarda oluşur.

Öyleyse *Marx*, bilimsel yasaya göre tarihin değerlendirilip çözümlenmesinde yanılmış ve kayma durumunda kalmış mıdır? Hayır. Öngörüsü doğru çıkmamışsa bu, toplumsal ve sınıfsal konuların değişiminde, sadece elde bulunan tanınmış nedenleri öngörüsüne temel olarak almasındandır. O, bu etkenlere göre ve bu diyalektik yasaya uygun olarak doğru bir öngörüde bulunmuştur, ama öngörülemeyen etkenler, ansızın ortaya çıkan ya da bilinemeyen olgular, insan iradesinde, bir nesil ve sınıf içerisinde oluşarak bilimsel ve mantıklı bütün hesapları altüst eder.

Bu yüzden Marksizm -ki günümüzün sorunlarıyla ve tarihsel değişimi bütün toplumbilimsel öğretilerden daha çok tanımakta ve bilmektedir- 20. yüzyılda ortaya çıkan konuları anlayıp çözümlemekten bile acizdir. Ben Marksizm'i -öteki öğretilere oranla- iyi okudum; bu öğretide ortaya konan ve benim okumadığım çok az büyük eser vardır. Fakat hiçbir zaman, tarihin diyalektik çözümlenmesi yoluyla ve toplumbilimsel Marksist görüşe dayanarak, sanayi, düşünce ve kültür bakımından ilerlemiş Almanya'da 1933'te faşizmin ortaya çıkışını çözümleyen ve ne olduğunu, niçin olduğunu söyleyen bir makale veya konferans bile görmedim. O kadar ki *Gurvitch* gibi toplumbilimcilerden duyduğum yargı, irdeleme ve çözümlemeler, büyük bir Marksist düşünürünkinden daha mantıklı ve yaklaşık olarak daha kabul edilebilirdi.[89]

UYUŞUM SERMAYEDARLIĞI

Uyuşum sermayedarlığı, 19. Yüzyıl Marksistinin tanımadığı, öngörmediği ve sözünü bile edemediği bir sermayedarlıktır.

20.yy. devrimi için, 19. yy. Marksistlerince öngörülen etkenlerden biri, sermayedarların, dünya çapında sermayedarlığın çöküşüne neden olabilen rekabetleridir. Çünkü rekabet, malın ederini azaltmaya sermayedarı zorunlu

---

89 Burada Schweitzer'in "Marksizm Düşüncesinin Yeniden Gözden Geçirilmesi" adlı makalesiyle Henry Letebure'in -20. yüzyılın evrensel Marksizm'inin kabul ettiği ve Marksizm'in fikir ve ideoloji mercii olan Marksist- "Faşizm" ve "uyuşum sermayedarlığı" konularını ele aldığı kitabına sizi havale ediyorum.

kılmakta, bir yandan da hammadde harcaması belirli ölçüde yükseldiği için sermayedar, personel giderlerini azaltarak, makine ve hammaddeyi kısarak bu artışın belini kırmaya çalışmaktadır. Malın kıymetini düşürmezse pazarı yitirir ve rakibe kaptırır. Üçüncü yol, üretim düzeyini artırarak, daha ucuza satış yapabilmek için üretim giderini azaltmaktır. Bu durumda da enflasyon baş gösterir ve iş, kimi ünlü enflasyon bunalımlarında tanık olduğumuz ve milyarlarca dolarlık sanayi malının denize döküldüğünü ya da yakıldığını gördüğümüz duruma dek ilerler.

Bu çatışmada, sermayedarlık şiddetli bir baskı altında kalır ve hayatta kalabilmek için, işçiyi sömürmeyi yoğunlaştırır. İşçi de geliştiği ve düşüncesi genişlediği ölçüde sınıfsal sıkışıklığı artar. Burjuvazinin ve harcama alanının gelişmesi, onun harcama ve gereksinimini artırır ve her gün daha çok ücret ister. Rekabete düşmüş olan sermayedarsa işçinin ücretini azaltmak zorundadır. İşte bu son çatışma, devrime neden olur. Öngörünün doğru olduğunu ve sermayedarlığın kalbinde kaynayan devrimin kesin olduğunu biliyoruz; rekabet sermayedarlığı söz konusuysa tabiî ki. Fakat sermayedarlık, şekil değiştirir ve kendisini tehdit eden tehlike karşısında *uyuşum sermayedarlığı* hisarları içine sığınarak devrimin saldırısından korunur.

Öyleyse rekabetin -ki *Kabil*'den bugüne dek tüm dönemlerde sermayedarlığın belirgin durumuydu- ortadan kalkması ve sermayedarlıkların uyuşum içine girmeleri ile 19. yy. Marksizm'inin öngörüsü etkisiz kaldı. Çünkü Marksizm'in toplumbilimcileri, devrimi öngörürlerse -ki öngörmektedirler- sermayedarlığın toplumbilimcisi de devrimi önlemeyi sağlar ve uyuşum sermayedarlığını oluşturur. Bu yeni sermayedarlık, işçileri galeyana getirmek ve proletarya devrimini gerçekleştirmek yerine, Avrupalı ve Amerikalı işçiyi işe alarak üçüncü dünyanın sömürülmesine onu ortak kılar. *Marx*'ın öngörüsünün doğru iken yanlış çıktığını görüyoruz. Çünkü insanî bilinç etkeninin işin içine girmesi, bilimsel/mantıksal öngörüyü engeller. Bu, tam olarak şuna benzer; Meteoroloji, falan yerde kar yağacağını, güneşin doğup karın erimesiyle şehri sel götüreceğini öngörür, ama böyle olmaz. Fakat bu, bilimin yanıldığının kanıtı olamaz, çünkü her şey doğru olmuştur.

Bununla birlikte sel ve yıkım gerçekleşmemiştir. Çünkü insanın irade ve bilinci işin içine girmiş, kendi bilgisiyle havayı farklılaştırmış, yeni nedenleri kullanarak neden sonuç zincirini değiştirmiştir. Buysa, öngörülmesi olanaksız bir şeydir.

Yapılan 'İki Bin Kongresi'nde, 2000 yılında, durumumuzun [doğuluların durumunun] şu ankinden otuz kat daha kötü olacağını ve Batınınsa daha iyi olacağını öngörmüşlerdir. Böyle bir öngörüde bulunurken en dakik iktisadî kayıtlara dayanmışlar, şu anki üretimi, insanın çalışma ölçüsünü, iktisadî kayıt ve ilişkileri teknik düzeyi, sanatı, bilimi, çalışma gücünü, mevcut yönetimi, olasılıkları ve bütün gizli güçleri dikkate almışlardır. Hesapları öyle dakiktir ki

elektronik hesap makinesiyle da kontrol etseniz onların aldıkları sonucu alırsınız. Fakat bu hesapta unutulan ve öngörülemez olan şey, insan faktörüdür. Bu, üçüncü dünyada, dakik iktisat, bilim ve teknik kayıtlara karşın bilinç ve imana ulaşabilecek, iman ve bilinçten kaynayan mucizevi enerjiyle -bu fizik, iktisat, toplumbilim ve tarih felsefesi için anlaşılamaz, hesaplanamaz ve öngörülemez bir şeydir- onca hesabı altüst edecek ve bütün nedenleri yok ederek üçüncü dünyanın yüzünü ve yazgısını değiştirecek bir insandır.

Örnek olarak, dünün ve bugünün tarih ve coğrafyasında, uzun süreler, gerilemenin ve geri kalmışlığın timsali olan ve büyük karanın kumarhanesi ve fuhuş yuvası durumunda bulunan ülkelere ve uluslara bakıyoruz. O zaman, toplumsal bilinç, sorumluluk ve *iman* adındaki güç, bu geri öğelerden ve bozuk bireylerden, dünyanın yazgısına egemen güçlerin bellerini büken ve Batılı toplumbilimcilerin ve iktisatçıların grafiklerini işe yaramaz duruma getiren nice kahramanlar ortaya çıkarmış, nice güçler yaratmıştır.

Sen, mantık ve toplumbilim diyorsun; buysa gerçeğin ta kendisi.

Her tarihten daha çok tanışık olduğumuz İslam tarihinde hicretin ikinci yılında, en görkemli ve en büyük İslam savaşında [Bedir'de] İslam ordusunun bir avuç medeniyetsiz ve kültürsüz Arap'la, savaş aracı olarak sadece kılıçları olduğu halde, kendisini hem de sadece bin kişiyle nasıl ortaya koyduğunu görüyoruz. Hicretin üçüncü yılında Uhud Savaşı'nda, Abdullah Ubeyd üçyüz adamını götürünce, aynı İslam ordusunun üçte birinin heba olduğunu görüyoruz. Aynı ordu, hicretin on birinci yılında [Peygamber'in ölümünden bir yıl sonra] yani Uhud Savaşı'ndan dokuz yıl sonra, öyle bir güce ulaşmıştır ki korkunç -coğrafya bakımından- Arabistan çölünü bir tufan gibi dolaşır; bir yandan Roma'ya, öte yandan İran'a saldırır ve her ikisine de beş yıl boyunca diz çöktürür. Bu ise, *Theodor* ya da *Herakleus*'un Arabistan adalarının kuzey kesimindeki Araplar arasında, Arabistan'da Roma yanlılarına bağlı olan ve Bizans uygarlığını yakından tanıyan yüz bin kılıçlı adamı bulunduğu bir sırada gerçekleşmiştir. Yine aynı dönemde bir uyuşma ordusu -Bizanslı ve Arap- iki yüz bin silahlı kişiyle Müslümanlara saldırıyorlardı.

Hangi toplumbilim, iktisat ve tarih felsefesi hesabı, bütün bilginleriyle ve bilgisayarlarıyla, uygarlıktan yoksun ve teknikten, bilimden nasipsiz böyle bir halkın, birkaç yıl içinde -beş, on ya da on iki yıl içinde- hem bilime sahip bulunan; hem bilgini, filozofu, tarihi, uygarlığı, tekniği, kaleleri çökerten modern silahları [mancınık vs.] olan bu iki büyük devi devirebileceğini söyleyebilir?

Bu, hesap edilemez bir şeydir. Çünkü bunun etkeni, bir neslin ya da grubun irade ve kararı olup bu irade ve karar bir anda kullanılırsa, tarihin yazgısını değiştirir, bilimsel dakik öngörüleri çürütür. İrade olmazsa ve karar alınmazsa, tarih bilgini de -mevcut ölçü ve ölçülere göre hesapladığından- daha geride kalacaktır. Bunun örneğiyse, birçok kez Bizans ordusunu yenen, ama İslam ordusu karşısında kardan aslan gibi eriyen güçlü İran ordusudur. Bu

ordunun Rüstem'i, tarihimizin ünlü kahramanı olmasını sağlayan görkemiyle, düşmanla henüz karşılaşmadan ağlayıp sızlamaya başlar ve kardeşine, mahvolduğunu, usturlaba bakıp durumun çok kötü olduğunu gördüğünü anlatan acıklı bir mektup yazar.

Ne onu, ne bunu -hiçbirini- toplumbilim, iktisat ve tarih felsefesi anlamaz. *Marx* da anlayamadı, öngöremedi. Bu gerçeği anlamamak ve ona inanmamak, insanlığın sıkıntı ve mutsuzluk çektiği bütün bilgisizlik ve cehaletlerden daha sıkıntı verici ve mutsuz kılıcıdır.

Çünkü bu, tarih belirleyiciliği ve tarih felsefesi esasınca, insana inanmamaktır.

Bu sözleri söyleyen benim, tarih felsefesine, tarihin belirleyiciliğine, toplumbilimsel ve tarihsel çözümlemelerin bilimsel oluşuna vakıf olduğumu ve inandığımı görüyorsunuz.

DİN KARŞITLIĞI UKDESİ

Marx'ın felsefesini anlamak için, onun özel ve kişisel yaşayışının iki dönemini göz önüne almanın gerekli olduğunu söylemiştim. Çünkü kişisel biyografinin bu iki döneminin onun toplumsal rolünde, hatta ideolojisinde etkili olduğuna inanıyorum. Bu iki dönemden biri, genç *Marx* dönemidir. Bu dönemde genç ve filozof yapılı *Marx,* kendi başına aşktan uzak kalamaz. O, bir kıza şiddetle âşık olur ve yakıcı şiirler yazar. Şu anda Almanca şiirlerinin toplandığı kitap mevcuttur ve bunun bir bölümü de Fransızcaya çevrilmiştir. Mantıksal irdeleme ve çözümlemeye başvurmak istersek böylesine yakıcı şiirlerin *Marx*'a değil [14. yy. İran şairi] Selman-ı Sâvecî'ye ait olduğunu söylememiz gerekir. 19. yüzyılın din karşıtı Alman toplumunun[90] ruhanileri, din karşıtı *Marx*'ın[91] bir mü'min kızıyla evlenmesine şiddetle karşı çıkarlar. Bu ise *Marx* için, onun bu dönemde yazdığı eserlerinde -hatta toplumbilimcilik döneminde de- açıkça görülen ve dine karşı cephe alışında etkili olan bir ukde olur.

'UKDE'NİN ANLAMI

Kasaptan eve gelinceye dek, etin sarılı bulunduğu gazeteyi okuyan ve örneğin *Freud* uzmanı olan *ayak üstücü* dâhilerin, konuyu dinlemeye fırsatları olmadığı için 'ukde'nin basit bir tanımını yapmak zorundayım.

Kasaptan -örneğin- alınmış gazete parçasında yapılan tanımın tersine ukde, aşkta kaybetmeden doğan, cinsel bir hastalık[92] olmayıp ukde sahibi insan da hasta değildir. Tersine, ukdesiz bu insan, insanlıktan sadece boy pos olarak

---

90 İki dünya savaşından sonra Almanya, bildiğimiz şekle girer. Yoksa 19. yüzyılda Almanya, Avrupa'nın en dindar toplumudur. Fransa ve Lehistan ikinci, üçüncü sırada yer alır.

91 Kimilerinin düşündüklerinin tersine, idealistlik dinli olmayı gerektirmez; din karşıtı birçok idealist vardır.

92 Bu müminlerden biri, bir yerden bana şöyle yazmıştı: "Siz, kitaplarınızda, ukdenizin bulunduğunu yazmışsınız. İşte bu yüzden kimilerine saldırıyorsunuz." Ukdenin cinsel hastalık ve yenilgiyle ilgili olduğunu duydu ya! Benim öyle bir ukdem varsa niçin sana saldırayım?

nasibini almıştır, gelir gider, onun varlığından kimsenin haberi olmaz.

Ukdeleri ve gereksinimleri bulunan insanlar, bir hareket oluşturamamışlar, bir şey ele geçirememişler, kıramamışlar ve yapamamışlar.[93]

İnsani ukdeler, inançtan, yükümlülükten ve sorumluluktan kaynaklanıyor. *Ukde ve dert* sahipleri inanç sahipleridir.

Gece yarısı, evinden -Kufe'de- çıkıp şehirden uzaklaşan ve şehrin çevresindeki hurmalıkların sessizliğinde ağlayıp inleyen, kendi insanî dertlerini, ukdeden anlamayan aşağı insanların utanmaz gözlerinden, kulaklarından uzak tutmak, aslanın inleyişini tilkilere duyurmamak için başını kuyulara sarkıtan kişidir dertli olan.

Kufe minberinde, konuşması sırasında zamanın derdinin şiddeti yüzüne vuran kişidir dertli olan. Yoksa kurumlanarak minbere gelenlerin ne derdi olabilir? *Hafız*'ın deyişiyle;

"Benim takvam tamdır. Şehrin güzellerine minberde cakas atmam."

AŞKTA KAYBETMEKTEN DOĞAN UKDE VE ÖFKE

Marx ve öteki *Hegel* öğrencileri ahlakî sosyalizm döneminde, insanın düşmanı ve aline edicisi diye, burjuvaziye şiddetle saldırırlar. Onların fikirdaşı ve hizipdaşı olan, burjuvazinin insanlık karşıtı bir facia olduğuna inanan ve her yazısında ve konuşmasında ona saldırmaktan geri durmayan *Marx*, her şeyden çok iki konuya dayanır; Biri para -ki ahlakî sosyalizmdeki ve komünizme ulaşmadan önceki fikirdaşlarıyla bunda ortaktır- ötekisi de insanın züht ve takva yoluyla alinasyonu; daha çok buna dayanır ve bu onun uzmanlık alanıdır. Züht ve takvanın da burjuvazi ve paracılık gibi insanı aline ettiğine, olumsuzladığına, bozduğuna ve kendine yabancılaştırdığına inanır.

Ruhanilerin ve zahitlerin karşı çıkmaları nedeniyle sevgilisine kavuşmaktan yoksun kalan *Marx*, aşk özgürlüğünü ve cinsel özgürlüğü savunurken, züht konusunu burjuvazi konusunun yanı başında ele alır. Oysa onların savaşımları, sınıf karşıtı bir savaştır ve halk kitlesi yararına, bir sınıfta savaşmaları, felsefî ve psikolojik tartışmaya girişmemeleri gerekir.

---

93 Oldukça kültürlü ve bilgili olan; ama taş devrinde yaşıyormuş izlenimi veren bir insan görürüz! Kimi zaman bir şeylere üzülür; insan onun üzülüşünden, bu tasaların huzur ve tasasızlıktan olduğunu anlar. Arkadaşlardan biri anlatırdı: Bir toplantıya gittim. Birinin konuştuğunu, bir bakana saldırdığını gördüm. Hem de ne saldırı! Ben, bu pervasızlık yapıyor dedim. "Bu ne biçim memleket; kimleri bakan yapıyorlar? Böyle bir posta kurumunu ne biçim adamlara veriyorlar? Memlekette adam mı kalmadı?" diye veryansın ediyor. Gazetede, bu adamın bir memleketin bakanı olduğunu okuyorum. "Eleştiri" diyor. Oysa eleştiri yerini bulmamış! Bu kişinin üzüntüsünden, oldukça huzurlu olduğu anlaşılıyor! O, bir başka dünyada yaşıyor. Sıkıntıları nasıl algılıyor! Tıpkı, bildirisinde şunları yazan Maliye Bakanlığı gibi: "İçteki üreticiler karşısında istismar edilmemeleri ve baskı altında kalmamaları gereken İranlı tüketicilerin durumuna uygun davranmak amacıyla, İran'da benzerleri üretilemeyen birtakım malın ithalini serbest bıraktık ve genel ihtiyaca göre bunları belirledik: İran halkının sıkıntısını çektiği şeylerden biri suni tırnaktır!" Mari Antuant'ın yanına gitmişlerdi de o sormuştu: "Bu devrimciler ne diyorlar?" "Bunlar, ekmek istiyoruz, diyorlar." demişlerdi. O da "iyi, istesinler." demişti. Demişlerdi ki: "Kıtlık oldu; siz de bütün buğdayı Avusturya'ya sattınız. Bunların ekmekleri yok." O da "İyi, öyleyse çikolata yesinler"[!] Toplumsal rahatsızlıklar böyle saptanıyor!

Zühdün alinasyonunun, sınıfların iktisadı konusuyla hiçbir ilgisi yokken *Marx*, her şeyden çok ona dayanır ve tuhaf bir hassaslık ve hasretle, şaşırtıcı bir kindarlıkla ele alır ki bence *zühdün alinasyonu* onun şiir kitabının ikinci cildidir.

MARX VE PROUDHON

Marx ile *Proudhon* ilişkisini açıklarken zorunlu olarak, bir giriş yapmak durumundayız. Bu daha çok dosta ve düşmana, yandaşa ve karşıta bir öneri niteliğindedir;

Bir öğretiye inanmak, hayatımızla ve toplumumuzla ilgili konularda etkili olmak, kaymamak, yazgımıza, imanımıza ve yükümlülüğümüze zarar verecek yanlış değerlendirmelere kapılmamak istiyorsak, öncelikle gerçeklikleri yansızca, dakik ve mantıksal olarak tanımalı, sonra da inanmalıyız. Çünkü önceden inanırsak tanıma şansını yitirmiş oluruz. Mürit, muradı [şeyhi] tanımaya güç yetiremez. Çünkü ona yansız olarak bakıp yargıda bulunamaz. Ne yazık ki çoğu, ya halkın işine değil, üniversitenin işine yarayan bilgin ve inançsız kimseler oluyorlar ya da ne halkın işine, ne de üniversitenin işine yarayan bilgisiz inanan kimseler oluyorlar.

Önce bilginin ardına düşen, inancı bulamıyor, bilgin, araştırmacı ve allame oluyor bir yarar elde etmeksizin. Tanıma yolunda bir çaba göstermeden inanansa bilme ve tanıma şansını yitiriyor; daha sonra inceleyip araştırmaya çabalasa da mantıklı bir bilinçli değil, sadece bilgiyle dolu bir mutaassıp oluyor. Sadece çok bilen ve kendi özel inanç ve taassubu doğrultusunda bilgisini öbekleştiren bir mutaassıp. Ne yazık ki hiçbiri, yolunu arayan, toplumsal gerçekliklerini doğru tanımak ve çözümlemek isteyen insanlara yararlı olamıyor.

Marx, bir toplumbilimci olarak *Proudhon*'un yanında, daha sonra da *Proudhon*'un karşısında yer alıncaya dek, birbirleriyle olan onca çelişkiye karşın, *Proudhon*'un *Mülkiyet Nedir?* adlı kitabına en büyük övgülerle değer vermektedir. *Proudhon*, kitabının başlangıcında "Mülkiyet hırsızlıktır" cümlesini kullanmasının ve bireysel mülkiyeti olumsuzlamasının yanında komünizmi de bir tür devlet mülkiyeti ve devletperestlik olarak nitelemiş ve olumsuzlamıştır. Bu bakımdan da *Marx*'ın karşısında yer almıştır. Ama *Proudhon*'un kitabına bilimsel bir eser olarak bakan toplumbilimci ve bilgin *Marx*, en büyük övgüleri ona az görür ve 19. yüzyılda -*Marx*'tan önce- endüstriyel devrimci proleteryanın kurucusu, önderi ve en büyük lideri ve aynı zamanda komünist karşıtı *Proudhon*'u över.

Marx, bir bilgin olarak kitabı değerlendirmekte ve onun inandıklarına karşı olmakla birlikte bilimsel açıdan onu değerli bulduğu için şöyle der; "Bu kitap, işçi sınıfı için çok öğretici tespitler içermektedir." Bu bilimsel insaf, bilgin ve toplumbilimci olduğu sürecedir. Sonraki döneme, *Proudhon*'la savaş ve çatışma dönemine varıp işçi sınıfının önderliğini sahiplenerek onu kenara itince yargısını değiştirir ve en güzel övgülerini bağışladığı kitabın arka kapağına şöyle

yazar[94]; "*Proudhon*, Fransa'da seçkin bir iktisatçı, İngiltere'deyse büyük bir toplumbilimcidir."

Buysa, kimsenin iktisat bilmediği Fransa'da iktisat uzmanı, toplumbilime yabancı olan İngiltere'de toplumbilim uzmanıdır demektir. Bu durumda, bilimsel değil siyasal bir aşağılama ve savaşım demektir bu.[95]

BİLİM DİLİ, SİYASET DİLİ

Bilim adamı olduğu sürece *Proudhon*'un kitabını işçiler için aydınlatıcı bir kitap olarak gören *Marx*, siyasi savaşıma girince, onun yerine geçmek amacıyla en şiddetli saldırılarını başlatır. Kendisini filozof ve toplumbilimci olarak nitelerken *Proudhon*'u ne sınıfsal, ne itikadî ve ne de ideolojik bir makamı bulunan geveze bir edip olarak niteler.

Böyle bir saldırıda bulunmak doğaldır. Çünkü siyasî savaşımda işçi sınıfını kendine çekmek, düşmanı yenmek, kendini öne çıkarmak ve işçilerin genel önderliğini ele geçirmek için rakibinden daha hızlı, daha uygun -mevcut duruma göre- daha çok gereksinim duyulan, öfkeli, kesinliği, açıklığı, kuşku duyulmazlığı ve yön değiştirmezliği daha fazla olan hedefleri bulunan kişi üstünlük sağlar.

İşte burada bilim diliyle siyaset dili birbirinden ayrılır. Çünkü bilim adamı, bilimsel bir toplantıda örneğin şöyle diyebilir; "Bu, benim bilim, akıl, düşünce, deneyim ve yaş bakımından başarabilme gücüm doğrultusunda sahip olduğum inanç ve ideolojimdir ve tüm bunların yüzde yüz doğru olduklarını, bunlara sürekli inanacağımı garantileyemem. Buna koşut olarak, her sınıfta ve toplantıda konuştum ve konuşmaktayım, yazdım ve yazmaktayım, ama zaman geçtikçe dilimin değiştiğini, güvensiz duruma geldiğimi ve hep görüş yenilediğimden emin olabilirsiniz. Şimdi görüşüm şu, inancım şudur; bakalım başkaları ne diyorlar, ne tür bir eleştiri getiriyorlar, ne cevap veriyorlar. Daha doğru bir yol gösterirlerse tüm görüşlerimi düzelteceğim, gerekli olanları değiştireceğim..."

Fakat hangi siyaset adamı, halk kitlesinin karşısına geçip "Bunlar benim inançlarım, bu da benim partim. Bizim yanımızda başka partiler de var. Eğer daha hoşnut edici ideolojileri varsa ve bizden daha doğru bir yaklaşım içindelerse onlara katılırız" diyebilir? Bir siyasetçi böyle derse, insanları kendisine

---

94 Proudhon'un "Mülkiyet Nedir?" adlı kitabının şu anda İngiltere 'British Museum'da saklı bulunan bir nüshasının arka kapağında yazılıdır bu cümle.

95 Lisede bir öğretmenim vardı. Eski ilim havzasından gelen öğrencilerden ve fazıllardan bir grup hazır bulunduğunda o, lise ikinci sınıfta okutulan Fransızca şiirlerden birkaçını -örneğin Victor Hugo'nun şiirlerini- okuyup sonra da gönlü istediği gibi, oradaki meclise uygun olarak anlamını açıklıyordu. Bunun tersine, Arapçadan anlamayan yenilikçiler ve batıcılar -ve benzerleri- geldiğinde üçüncü sınıf Arapça kitabından, hiç yeri değilken okumaya başlıyor ve o anki konuya göre açıklıyordu. Böylece o, Arapça bilenlerin yanında Fransızca bilir, batıcıların yanında da Arapça bilir biri oluyordu. Proudhon da Fransızların yanında iktisatçı, İngilizlerin yanında toplumbilimci oluyordu.

çekme ve taraftarlarına sahip çıkma yerine hepsini dağıtıp kendisinden uzaklaştırır. Öyleyse *Troçki* gibi haykırmalıdır; "İşçiler! Biz, zafere ulaşmaya kararlıyız. Güneş, bizim istediğimiz gibi olmazsa onu bile dize getiririz..." 'Yaşasın! Kahrolsun!" sloganları işte bu tür konuşma biçiminden sonra atılır.

Bu yüzden toplumbilimci *Marx*, Marksizm'i ortaya atıp işçilerin ve aydınların ilerici kanadının önderliğini üstlenmesine karşın şöyle der;

"Benim ideolojim yok. Marksizm'i ideoloji olarak gören herkes, sadece beni değil, hedefimi de olumsuzlamış, sözlerimi anlamamış, olmadığım ve taşımadığım şeyle beni itham etmiş demektir. Çünkü yolumun ve öğretimin tümü, ideolojinin olumsuzlanmasıdır. Marksizm, her ideolojinin aldatmaca olduğunu ortaya koymak demektir. Durumu açıklamak için gerçek olmayan bir gerçek üreten öğreti kurucuları ve düşünürler vardır çünkü. Marksizm, her türlü ideolojiyi, egemen sisteme bağlı bulunan ideologlarca ortaya atılan ve egemen sınıfın hizmetinde olan bir araç olarak tanımaktadır.

Marksizm ne inançtır, ne idealdir, ne yol göstermektir, ne de bir konuyu ortaya atıp öneri getirmektir. Tam tersine Marksizm, tarihi keşfetme tekniğidir.

Ne varki bunca bilimsel alçakgönüllülük, değişken hayatının ikinci döneminde yaşadığı ve henüz özel bir sınıfı güce eriştirmek için savaşıma başlamadığı zamanlardaki *Marx*'ın sözlerinde ve yazılarında göze çarpmaktadır.

İDEOLOJİ DEĞİL TARİHİN HAREKETİNİN BİLİMSEL YASALARININ KEŞFİ

Bu, *Marx*'ın kendi söylediği sözdür; Bizim işimiz, tarihin hareketinin bilimsel yasalarını keşfetmektir. Öyleyse Marksizm, aydınlara "İdeoloji yapmayın, çünkü ideoloji yapmak, ütopist sosyalistlerin, dinlilerin ve filozofların işidir. Bizim işimiz [Marksistlerin işi] keşiftir." demek için gelmiştir.

Marksizm, tarihin hangi nedenlere ve etkenlere göre ve hangi bilimsel yasaya uygun olarak hareket ettiğini gösterir sadece.

Marksizm, tarih ilmidir. İdeolojiyse tarih ve toplum binasının tekniğidir. Tarih ve toplumu bireyler yaratmazlar, onlara hareket vermezler. Tersine tarih ve toplum, doğal-cebrî ilim esasınca hareket eder, doğar, ölür; kurulur, yıkılır. Öyleyse tarih ve toplumu bireyler ve kişiler temeli üzerine kurmak gerektiğine inanan ideolojiler yaparlar ideolojiyi.

Marksizm'in inanışında tarih bilimdir. Tıpkı, bitkilerin hayatını ve hareketini konu alan ve bitkiyi tohumdan ağaca ve meyveye doğru geliştiren botanik gibi.

Botanik, nasıl yaratmaktan ve nasıl yapmaktan söz etmez. Meyvenin iyi ve kötü oluşuyla ilgilenmez. Çünkü bilimdir. Bilim ise düşünen insanın el atamadığı özdeş gerçeklik içindedir. Akıllı insan sadece bilimsel yasaları keşfedebilir.

Bilgin, var olan ve kendisinin iradesi dışında bulunan yasaları keşfeder. Yaratıcı ise, yok olan şeyi yaratır. Kendisi yaratır ve yönetir. İdeologlar, toplumu ve tarihi yarattıklarını savlarlar. Oysa *Marx*'ın inanışına göre, tarih ve top-

lum, cebri, maddi, doğal ve insan iradesinin dışında bir olgudur ve savda bulunan düşünceyle ideoloji de tarih ve toplumca doğrulmuş olup tarih ve toplumun nedeni olamaz.

Dolayısıyla *Marx*'ın inanışına göre, yaratışa el atılmamalı ve ideoloji yapılmamalı; ancak keşifte bulunulmalıdır. Çünkü tarih, meteoroloji gibi bir bilimdir. Nasıl ki bir meteorolog bulut, rüzgâr ve güneş yasalarını keşfederek havanın geçmişteki hareketini ve gelecekteki atmosfer değişimlerini öngörebilirse, tarih bilgini de bilimsel yasaları keşfederek geçmişteki ve gelecekteki tarihsel ve toplumsal değişimleri keşfedip öngörebilir ve Marksist yasalar uyarınca, toplumun bu aşamadan hangi aşamaya gitmekte olduğundan ve hangi aşamayı geçtiğinden söz edebilir. Buysa gaybden haber vermek değil, bilimsel önsezi ve öngörüdür.

Öyleyse, diyalektik materyalizm esasınca tarih ve toplum, bitki gibi, hayvan gibi, insan bireyi gibi, değişmeyen neden sonuç yasaları doğrultusunda hareket eden bir görüngüdür. Toplumsal sistemin sürekli değişimi, değişmeyen bilimsel yasalara göre olmaktadır. Bu nedenle diyalektik materyalizm esasınca her toplumun gelecekte yaşayacağı değişimler öngörülebilir.

Görüyorsunuz ki toplumbilim dönemi Marksizm'i, yani olgun *Marx*'ın öğretisi -ateş üzerindeki suyu ve bu ikisine egemen olan yasaları göz önüne alarak suyun birkaç dakika sonra, kendisi suya müdahale etmeden kaynama noktasına geleceğini dakik olarak öngörebilen bir fizik ve kimya bilgini gibi- işçi sınıfının sermayedar sınıfına saldırması, devrim yoluyla başarıya ulaşması, gücü ele alması gerektiğini söylemez; tam tersine, toplumun tarihte hareketinin cebrî yasaları uyarınca, proleterya sınıfının sermayedar sınıfına karşı kesinlikle devrim gerçekleştirdiğini ve cebrî olarak bu sınıfı alt etmek ve toplumsal düzene egemenlik sağlamak yoluyla sınıfsız toplumu oluşturarak önderliği ele geçirdiğini söyler.

Görüyorsunuz ya bu, haber cümleleriyle anlatmaktadır. O ise istek kipiyle konuşmuştur. İstek kipiyle anlatım ideolojinin, haber cümleleriyle anlatım ise bilimin işidir.

MARX'IN SON YÜZÜ

Toplumbilim döneminden sonra *Marx*, hayatının üçüncü aşamasına girerek herkes için daha çok tanıdık olan bir çehre kazanır. Çünkü son mesajı, sorumluluğu, sözleri ve yazıları -onun gerçek düşünceleri olarak- bu dönemde ortaya konmuştur ve bu aşamanın sonunda sınıfsal siyasî çabalarının doruğundayken bitmiş ve ölmüştür.

Son zamanlarda *Marx*'ın çeşitli eserleri -1850'den özellikle de 1860'dan başlayarak ortaya koyduğu eserler- üzerinde yapılan araştırmalarda iki konu somutlaşmıştır;

Birinci olarak, *Marx*'ın *Proudhon*'la -sadece rakip olarak- karşılaşması ve iki

siyasi önder arasında diplomatik savaşımda rekabet dolu ilişkinin oluşması, *Marx*'ın bilimsel yüzünü değiştirir ve ona diplomatik bir çehre kazandırır. İkinci olarak, siyasi olayların cebri hareket çizgisi, sınıfsal savaşım, proleterya ile sanayi sermayedarlığı arasındaki çatışmanın şiddeti, sömürünün doruk noktaya varması, işçi grevlerinin yaygınlaşması ve hatta sınıf savaşlarının -sınıf savaşımı değil - başlaması, 1860'dan bu yana *Marx*'ı akademik toplumbilimci, mantıklı ve bilimsel bir düşünür olmaktan çıkarıp onu bir siyaset, hizip ve sınıf önderi kılar ve yükümlü bir siyaset liderine dönüştürür.

İşte burada *Marx*'ın tavrı değişir. Toplumbilim döneminde üretim sistemini[96] toplumun altyapısı olarak gören ve bu dönemde insanın da kendi düşünsel bilinciyle, toplumunda altyapı rolü üstlenebileceğine ve bir etken ya da neden biçiminde toplumsal harekete müdahalede bulunabileceğine inanmakla -bu şiddette- insanı öne çıkaran[97] bir kişi, buraya ulaşıp işçilerin önderliğini üstlendiğinde ve onları egemen sınıfla olan şiddetli savaşımlarında zafere ulaştırmak için onların kesin ve kuşku duyulamayacak bir imana gereksinimleri olduğunu gördüğünde tavrını değiştirmek zorundadır. Çünkü bireylerin zihinlerinin, bilgilerinin, bilinçlerinin ve iradelerinin de toplumun hareketinde etkili olabileceğini söylerse, işçi ikircikli duruma gelebilir ve bilgiyi, zihni, bilinci, iradeyi, tekniği ve toplumbilimi egemen sınıfın hizmetinde görünce onların işçinin zaferini yok edebilecekleri ya da geciktirebilecekleri sanısına kapılabilir.

Tanrı'yı ve dini bütünüyle olumsuzlamazsa, hâlâ işçiler arasında nüfuzları bulunan birçok ruhaninin engelleyici ve ikircik yaratıcı bir rol üstlenebileceklerini ve işçilerin kesin sınıfsal savaşımlarına bir halel getirebileceklerini görmektedir. Bütün etkenleri olumsuzlamaz ve hiçbir rastlantının ya da hiçbir değişikliğin bulunmadığını ve zaferlerinin tarihin cebri ve değişmez gidişinin sonucu olduğunu söylemezse, işçiyi bütün cephelerde savaşa sürükleyemeyeceğini bilmektedir.

Bu yüzden en güzel şiarı seçerek şöyle der; "Ey işçi! Senin sınıfının zaferi yarınki güneşin doğuşu gibi cebrî ve değişmez olup hiçbir gecikme olmadan baş gösterecektir. Onun doğuşunda benim, senin ve başkalarının bir etkisi yoktur. Öyleyse senin gücün onların güçlerinin binde biri kadar da olsa ve yüz cephede de yenilip zaferlerini görsen ve kendinin daha güçsüz, onların daha güçlü duruma geldiklerini hissetsen de kesin zaferden kuşku duymamalısın; çünkü proleteryanın zaferi, ne senin iradende, ne de onların iradelerindedir. Tersine, iki sınıf arasındaki diyalektik cebrî çarpışmadadır. Bu iki sınıf, karşıt iki kutup gibi yan yana kıvılcım saçacaklar ve devrim ortaya çıkacaktır."

---

96 Sınıfsal ilişkiler, üretim araçları, üretim. Biçimi ve üretim kaynaklan hep birlikte, "üretim sistemi" adı verilen bir şekli oluştururlar.

97 Ele aldığı ve kendisine ait olan "Entelektüel Alinasyon" adlı ünlü tartışmasında Marx, aydının risaletini, olumlu ve olumsuz belirleyici Risalet olarak ele almaktadır.

Burada işçi sınıfının imanının insanî bir imana değil, bilimsel bir imana dönüştüğünü görüyoruz. Çünkü insanî iman hep ikircik doğurucudur; *bilimsel iman*[98] ise kesinlik doludur.

Dolayısıyla son dönemde, hakikat Marksizm'i maslahat Marksizm'ine; bilimsel şiar siyasi şiara dönüşür. Toplumbilim dönemi Marksizm'ini, siyasi dönem Marksizm'iyle karşılaştırırsak, benim inancıma göre, Marksizm üçüncü döneme yaklaştıkça bilimsel derinliğini yitirir ve daha güçlü bir bilimsel rol üstlenir. Gerçeği arayıcı, gerçeği görücü çehresinden uzaklaştıkça da maslahatçı bir yüz takınır.

Ayrıca *Marx*'ın hayatının son aşamasındaki Marksizm, tarihin -ya da tarih felsefesinin- mantıksal cebrinin keşif ilmi olmaktan çıkar ve bir hizip oluşturan bir ideolojiye dönüşerek üniversitede yitirdiği itibarını fabrikalarda, tarlalarda ele geçirir.

MARKSİST MARX

Marx'ın kendi zamanındaki felsefesi, eksik taşkın düşüncelerde bambaşka bir şekil alır. O kadar ki onu "Ben *Marx*'ım, Marksist değilim" diye bağırtır. Çünkü onun kendi söylediğini, başka bir biçimde yine ona aktarmak isterler [*Sartre*'nin başına getirdikleri belanın aynısı]. Buysa onun için kabul edilebilir bir şey olamaz.

Özetleyeyim; *Marx*'ın dine saldırdığı ve tek dayanağının saldırı olduğu birinci dönemde bir Alman kızcağızının sevgilisinin izi görülmektedir. Şiddetli saldırılara yöneldiği ve günün sınıfsal savaşım şiarlarını siyasi olarak tek yönlü biçimde ve kesinlikle desteklediği son dönemdeyse *Proudhon*'un varlığı etkilidir. Yani *Marx*, *Proudhon* -ki kendisinden öncelikli biridir- gibi güçlü bir rakibi karşısında görmeseydi, bütün öğretisine karşıt olarak gündelik sloganlar üretmez, siyasi çalışmalar yapmaz ve tarih keşfini ve bilimsel toplumbilimini bir hizip ideolojisi ve işçi sınıfının silahı durumuna getirmezdi belki de. Bunun yanında *Proudhon*'un varlığından başka olayların seyrine, bir toplumbilimcinin şiar belirleyici bir siyasi lidere dönüşme zorunluluğuna da bakmak ve bu ikisinin [*Proudhon* ve zamanın gereğinin] üçüncü dönem *Marx*'ını şekillendirdiğini kabul etmek gerekir.

Bu sözlerin sonunda *Marx*'ın hayatının üç aşamasından bu konuda sadece ikinci aşamaya, toplumbilimci Marx'a ya da benim söyleyişimle Kâmil Marx'a yöneliyorum. Çünkü ne felsefe dersi, ne de siyaset dersi vermek istiyorum. Ancak tarih felsefesini öğretmekle uğraşıyorum ve burada Marx'ın tarih felsefesini ele alacağım. Şu anda Marksizm'i, sonraki konuşmalarda gerekli gördüğümü ve başarabildiğimi anlatıp açıklamak için titre ediyorum.

1- Materyalizm / *Feuerbach*'tan

---

98 "Bilimsel iman"dan amacım, gücün dışında, benimle ve seninle bağlantısız olarak cebri bir bilimsel kural olarak, kuşkuya fırsat vermeyecek biçimde bir olgunun ele alınmasıdır.

2- Diyalektik / *Hegel*'den
3- Felsefe
4- Toplumbilim
5- Şiddetli sınıfsal görüş[99] / *Saint Simon*'dan
6- Bir tür ekonomizm, iktisadın temel oluşu / *Proudhon*'dan

---

99 Bak. "Ekler" bölümü.

ON ÜÇÜNCÜ DERS

Öncelikle size arz etmek istediğim bir konu var. O da şu; Konunun akışı, tarih felsefesine, özellikle çağımızda ünlü olan tarih felsefesine, yani Marksizm'in tarih felsefesine doğru uzanmıştır. Bu konu, bugün dünyada şiddetle ve yaygın bir biçimde gündemdedir. Ancak bu, bilimsel ve akademik tartışmalar çerçevesinde sınırlı kalan bir konu olmayıp toplum hayatı alanına ve dünya çapındaki cephe alışlara kadar girmiş, mevcut büyük toplumsal ve sınıfsal gruplaşmalarda ve eylem alanında gündeme gelmiş bir konudur. Bu konu, belki de bugünkü dünya aydınlarının üzerinde düşündükleri, hassas bir inanç ve felsefî, siyasî, toplumsal ve bilimsel bir inanç öğretisi olarak algıladıkları en hassas konudur. Bu ilişkide, ister düşman, ister bağımlı, ister şartlı yandaş, ister şartlı karşıt biçiminde olsun düşünsel ve bilimsel cephe alışlar -hemen hepsi- bu düşünce kanadı karşısında ödevlerini belirlemektedirler. Kendiliğinden bu, bizim kafamızda gündeme gelmektedir; özellikle çoğunluğu öğrencilerden, genel anlamda okumuşlardan, gençlerden, aydınlardan, yani entelektüellerden oluşan kesimimize [ki ben, kendi toplumumuzda ve bizimkine benzeyen toplumlarda -özellikle bu bölgede- *entelektüel kesim'* yerine *entelektüel sınıf* demeyi seviyorum ve bu ayrı bir konudur] gündemdedir. Burada tarih felsefesi adına ele aldığım şey[100], *Marx*'ın -genel anlamda ise Marksizm'in- tarih felsefesi konusudur. Fakat bu yeterli değildir. Marksizm'in tarih felsefesi, toplumbilimden, iktisadî, felsefî ve diyalektik boyutlarından ve özellikle siyasî çehresinden ayrı değildir. Bunlar ise benim ele aldığım konunun akışında yer almamaktadır. Çünkü ben burada toplumsal öğretileri ele almak istiyorum. İslambilimdeki tarih felsefesine özgü bu sütunda ihtisas olarak tarih felsefesinden söz ederken ulaştığım her öğretinin sadece tarih felsefesini dersimin temel konusu olarak irdelemek istiyorum. Bununla birlikte, Mark-

100 Benim konuşma ve dersimin asıl konusu, çeşitli, öğretilerde tarih felsefesi ve onun, Doğu dinlerinin, özellikle İbrahimi dinlerin, özellikle de İslam'ın, belki daha somut ve hassas olarak Şiiliğin tarih felsefesi olarak gördüğüm şeyle karşılaştırılmasıdır ki Şiiliğin, oldukça dakik ve aydınlık bir tarih felsefesi vardır ve aslında Şiilik, kendisine özgü geleceğe bakışı açısından bir tarih felsefesi temeline dayanmaktadır.

sizm'deki tarih felsefesi, Marksizm'in toplumbilimi ve felsefesinden ayrı olmadığı için konunun soyut olarak anlaşılması, bu alanlarda uzman olmayan çoğunluk için hem belirsiz, hem güç olmakta, hem de birtakım sorular doğurmaktadır. Her ne olursa olsun bu durumda bütün inanç ve toplum konularıyla çarpışma ortaya çıkmaktadır. Bu konuları burada birbirinden bağımsız olarak ele almamak olmaz. Bu yüzden, bütün dinleyenlerin, hatta benim bütün derslerimi izleyen öğrencilerin kafasında zihinsel çarpışma ortaya çıkmakta ve bunlar olduğu gibi belirsiz kalmaktadır. Bu konuların belirsizliği, tarih felsefesinin belirsizliğine de yol açmaktadır. Bu nedenle ben ne yapmam gerektiğini bilmiyorum. *Marx*'ın tarih felsefesinin dakik olarak tanınmasına ortam hazırlamak için Marksizm'i geniş biçimde toplumbilimsel boyutuyla -ki bu boyut Marksizm'in temel boyutu ve hatta omurgasıdır- materyalizmden oluşan dünya görüşü boyutuyla ve iktisadî boyutuyla[101] ele almak istersem, dersimizin çizgisinden sapmasak bile en azından fazlaca oyalanmış ve başka konuların ele alınmasını geciktirmiş oluruz.

Bir yandan Marksizm'in kendine özgü bir konumu vardır; Ben, burada *Hegel*'i ya da örneğin *Pareto*'yu anlatırsam oldukça sade biçimde bu öğretiyi ele alabilir ve sade biçimde bitirebilirim. Çünkü dinleyicinin kafasında böyle bir geçmiş yoktur ya da oldukça azdır. Fakat Marksizm, kitap okuyanlarımızın çoğunun kafasında gündemdedir ve onlar herhangi bir biçimde Marksizm'i tanımaktadırlar. Fakat bu tanıyışlar, çoğunlukla yüzeysel, gündelik ve günübirlik-politik tanıyışlar olup genel -avamca demek istemezsek- çıkarım ve görüş yoluyla ortaya çıkan yaygın sloganlar çevresinde oluşmuşlardır. Ya da konu, yüzde yüz suçlayıcı ve saptırıcı konular ve kavramlar biçiminde gündeme gelmiştir. Bu yüzden, bu öğretinin öğretilmesi, karşıt ya da yandaş olmak istemeyip sadece ve sadece gerçeği tanıma ve bu öğretiyi doğru bir biçimde değerlendirme amacı taşıyan öğretmenin işini zorlaştırmaktadır. Aynı zorluk bizdeki dinî konularda da söz konusudur. Herkesin bildiği, genel bir tanıyışın bulunduğu bir şeyi toplumumuzda yeni baştan dakik ve mantıklı olarak tanıtmak, zihinlerde hiçbir İslamî ve Şii tanıyışın bulunmadığı bir çevrede kişilikleri ilk kez olarak anlatıp tanıtmaktan daha zordur. Söylediğim gibi örneğin Sorbon Üniversitesi'nde ya da De France Koleji'nde bir grup öğrenciye Şiilikten söz etmek ve Kerbela devrimini anlatmak, bir İran üniversitesinde -örneğin Tahran Üniversitesi'nde- anlatmaktan, Tahran Üniversitesi'nde anlatmaksa yine Tahran'da dinî bir

---

101 Aslında Marksizm, bir ideoloji olarak ele alınırsa iktisadî bir ideolojidir. Marx'ın en büyük eseri de hem hacim, hem de içerik olarak büyük olan Kapital'dir. Esas olarak, Marksist ya da anti-Marksist olan yansız insanlar, Marx'ı dünyada iktisatçı bir düşünür olarak kabul etmek isterler.

toplantıda anlatmaktan, yine Tahran'da anlatmak da oldukça dindar bir İran şehrinde anlatmaktan daha kolaydır.

Bu yüzden, bu öğreti dünya düzeyinde ortaya konulduğu, kafalarda az çok etkisi olduğu ve ondan zihinsel şekiller bulunduğu için, bu öğretinin tanınmasında bakış yenilemek zorunluluk kazanmaktadır. Ne olursa olsun, onun tanınması bence, zamanımızdaki bütün aydınlar için zorunludur. Herkes için zorunludur. Çünkü bu öğreti, dünya düşünceler çizgisinin ve hatta dünya olaylar çizgisinin boyutlarından biri olup bu öğretinin, her ne olursa olsun Müslüman olarak bizim inanç yazgımızla, bu toplumda ve çağda bir öğe olarak bizim toplum yazgımızla doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Ben burada size şunu sormak istiyorum; En azından bir oturum boyunca başından sonuna dek, ihtisas olarak Marksizm'i toplumbiliminde, diyalektik boyutunda, felsefî dünya görüşünde, itikadî kökenlerinde, düşüncelerinin bilimsel eleştirisi boyutunda ve *Marx*'tan sonra, özellikle bugün revizyonizm [yani Marksizm'e yeniden bakış] adıyla Marksistler arasında ortaya çıkan boyutta tanımaya koyulabileceğimize inanıyor musunuz, ya da sadece onun tarih felsefesini mümkün olduğu ölçüde anlatıp geçmemi mi uygun buluyorsunuz?

Konumuzun bu akışını sürdürmemiz ve her ikisi de sadece doğrudan tarih felsefesiyle ilintili olmakla kalmayan, öğretilerinin temeli tarih felsefesi olan ve bütün öteki konuları hatta felsefeleri, dünya görüşleri ve toplumsal cephe alışları kendilerine özgü tarih felsefesine dayalı olan iki öğretiyi incelememiz gerektiğine inanmıyor musunuz? Çünkü hem Marksizm hem de egzistansiyalizm temel olarak tarih felsefesidir; gerisiyse ayrıntılardır [bir tür historizmdir]. Her ikisi de günümüz dünyasında şiddetle gündemdedir ve her ikisinin de karşısında oldukça geniş ve şiddetli cephe alışlar bulunmaktadır; Egzistansiyalizm, yirminci yüzyılın en büyük ve en güçlü ideolojisi ve yirminci yüzyılın düşünsel tezahürü [en azından Batı'da] olarak adlandırılmıştır. On dokuzuncu yüzyıla Marksizm yüzyılı dersek, yirminci yüzyıla da egzistansiyalizm yüzyılı dememiz gerekir.

Dolayısıyla biz, bilinçli Müslüman olarak, kafalara egemen olan bütün öğretileri, âlimce, mantıklıca ve dakik olarak tanımalı ve onları tanımak için daha çok çaba ve direnç göstermeliyiz. Ortaya konulanlar [yazılarda konuşmalarda vb.] ile yetinmemeliyiz. Çünkü biz, inanç ve yargılarımızın alışılmış kalıplara ve düşünce üretim makinelerine bağlı kalmaması için kendimize dikkat etmeliyiz. Çünkü gelişmekte olan bir nesil, kendiliğinden onun üzerine gelen su, hava, yağmur ve ışınlarla gelişir. Zihne ve düşünceye egemen olan modanın etkisinde kalmamayı başarabilenler, kendilerini bu ışınların altından kurtaran ve fikri,

manevi özgürlüğe sığınarak kalıplara dökülmekten kendilerini uzak tutan kimselerdir. İşte böylece konuşabilirler. Konuşmak, oldukça önemli bir konudur. Çünkü sahte şekliyle herkes konuşmaktadır. Gerçek anlamdaysa, dünyada konuşan sadece bir kısım insanlar bulunmakta, geriye kalanlarsa sadece ağızlarını hareket ettirmektedirler. Sadece konuşan, bir ana verici istasyondur; geriye kalanlar radyo ya da televizyona aynı sözü aktaran milyonlarca aktarıcıdır. Çoğunluk, eski ya da yeni vericilerin aktarıcı istasyonlarıdır. Bir aktarıcı gibi şekillendirilmiş bir bireyin, kendisini teknik açıdan bir ana vericiye dönüştürmesi çok güç bir iştir. Bu, basit bir iş değildir. Belirttiğim bu konuyu göz önünde bulundurup onu değerlendirmek, insanın, sonuna dek hiç unutmaması gereken ilk adımdır. Bu, "benim şu anda gördüğüm, üzerinde düşündüğüm, yargıda bulunduğum, *hayır, evet* demem, bana empoze edilen ve benim de aktardığım bir şey midir, yoksa ben bu 'hayır', 'evet'in, 'böyle' ve 'böyle değilsin'in yaratıcısı mıyım?" şeklinde düşünmemdir. Bu, insanın ömrünün sonuna dek uzak kalmaması gereken bir düşüncedir. Bir an gafil kalırsa onu başkaları yaratır. Bugün, insan üretim ve insan döküm atölyeleri, sanayi malı üreten atölyelerden daha güçlü duruma gelmiştir.

Bu yüzden şimdi İslam'la eski yönteme göre savaşmıyorlar. Ben, şunu büyük bir toplumsal olgu olarak arz ediyorum; Bizden önceki nesilde -hatta yirmi, otuz yıl öncesine dek- dinle ve İslam'la savaşım, felsefî bir savaşım biçimindeydi. Biri geliyor, yazıyor ve şöyle diyordu; "Bu delillere göre Tanrı yoktur. Fizik böyle söylüyor, kimya böyle söylüyor, astronomi böyle söylüyor, materyalizm böyle söylüyor, enerjitizm böyle söylüyor. Tüm bunlar, Tanrı'nın olmadığına ilişkin delillerdir. Ayrıca vahyin bilimle çatıştığına, nübüvvetin bulunmadığına ilişkin deliller vardır." Bilimle, felsefeyle ve kendi zihinsel, mantıksal delillendirmeleriyle mantıksal, akılcı ve bilimsel açıklamalar getiriyorlardı. Buysa Müslümanlar için oldukça iyiydi. Çünkü hem ne tür kişilerle karşı karşıya bulunduklarını, hem de kendi dinlerine ve dünya görüşlerine yöneltilen eleştirilerin ne olduğunu ve bunun karşısında nasıl bir cephe almaları gerektiğini biliyorlardı; doğru ya da yanlış cephe alışlarıysa ayrı bir konudur. Ama bugün dinle, hiçbir biçimde bu şekilde, yanlışla savaşım biçiminde ve gerçekçilik mantığının yardımıyla mücadele edilmemektedir. Bugün şu şekilde savaşılmaktadır; Biz, gerçekliği çözümlüyoruz. Ona karşı değiliz, ona karşı çıkmıyoruz, onu inkâr etmiyoruz, karşısında cephe almıyoruz, ancak gerçekliklerin -toplumsal gerçekliklerin, ruhsal gerçekliklerin, insanî gerçekliklerin ve tarihi gerçekliklerin- nasıl ortaya çıktıklarını, nasıl olgunlaştıklarını, nasıl ortadan kalktıklarını irdeliyoruz.

Siz bu kitapla ya da bu mantıkla karşı karşıya kaldığınızda bu mantığın din karşıtı olduğunu hissetmiyorsunuz; tersine onunla toplumbilimsel, insanbilimsel, ruhbilimsel bir çözümleme ya da psikanalizm ya da tarih felsefesi veya sınıfsal çözümleme vb. olarak karşı karşıya geliyorsunuz. Bu yüzden bugün dinle savaşım, felsefe ve bilimin elinden alınmış, toplumbilime ve ruhbilime teslim edilmiştir. Toplumbilim ve ruhbilim de "Din yalandır, Tanrı yoktur." demiyor, tam tersine dinin esaslığına, onun değer ve önemine ve dinin tarihteki rolüne normal dindarlardan daha çok dayanıyor ve dini, toplumbilimsel ya da ruhbilimsel veya insanbilimsel bir tez biçiminde bilimsel çözümlemeye tabi tutarak onun nasıl ortaya çıktığını, nasıl olgunlaştığını, nasıl bir rolü ve zorunluluğu bulunduğunu ve insanların toplumsal hayatlarında ne gibi büyük ve olumlu etkileri bulunduğunu irdeliyor. Fakat sonunda çözümlemede olgunun kökenine inerken Tanrı'nın yerine toplumsal sistemi koyduğunu ya da gaybi etken yerine maddi bir etkeni oturttuğunu, bir risalet yerine tarihsel bir gerçekliği geçirdiğini görüyoruz. Örneğin *Durkheim*'in, "Bütün bilimler, bütün teknikler, bütün sanatlar ve ayrıca mantık, teknik ve sanat, dinin doğurduğu şeylerdir. İnsanlık tarihinde ortaya çıkıp da dinden kaynaklanmayan hiçbir şey yoktur." dediğini, böylece fizik biliminin, matematik biliminin, astronominin, jeolojinin, element bilgisinin, kimyanın nasıl dinden doğduğunu gerçekten ortaya koyduğunu görüyoruz. O, dinden nasıl kaynaklandıklarını belirlemek için hepsini dakik olarak inceliyor. Sonra da dini -onca şaşırtıcı araştırma ve övgüden sonra- inceliyor ve dini, toplu ruhun özdeş ve dışsal cisimlenişi olarak görüyor.

Dine karşı bir cephe almaksızın böyle bir çözümlemede bulunuyor. Böylelikle bugün, genel biçimiyle dinî duyguyla ya da bir ölçüt olarak İslam'la savaşımda materyalizmin, natüralizmin ve küfrün yükümlülüğü, fizikten, kimyadan ve felsefeden alınıp toplumbilime, ruhbilime ve tarih felsefesine verilmiştir. Bu yüzden, bu çizgide yer alan bir öğrenci, "Tanrı vardır, Tanrı yoktur, din yoktur, din hurafedir, din falan kişilerce üretilmiştir" gibi bilinçli bir dindarın kolaylıkla cevaplayabileceği yargıları söylemeksizin ya da işitmeksizin, savaşıma gerek kalmadan dinin, kafasından silindiğini ve yok olduğunu görüyor. Buysa, her ne olursa olsun, toplumsal konular ve aynı şekilde imanları üzerinde, düşünmeye değer bir konu olarak düşünen ve ona karşı mantıksal ve zamansal bilinç taşıması gereken kimselerin dikkat etmek durumunda oldukları bir olgudur. Bu hatırlatmadan sonra siz araştırıp bulabilirsiniz. Biz, dünyada bize karşı cephe alıştaki bu esas ve köklü değişikliği göremezsek çok geç olacaktır. Dolayısıyla şu soruyu sormak istiyordum; Egzistansiyalizm -ki Marksizm'den sonra onu anlatacağım- ve Marksizm için, dersten sonra aşağı salonda serbest bir tartışma ve eleştiri oturumu düzenlesek yeterli olmaz mı?

Egzistansiyalizm ve Marksizm'i, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda gündemde olan iki tarih felsefesi olarak bağımsız bir derste ele alacağım. Elbette bu, doğal biçimde programla gerçekleştirilmesi gereken bir ders değil [çünkü bunun bir yıllık işi var], bağımsız bir ders konusu olarak; bu iki öğretinin kapsadığı konulardan birini ele almak için değil, hem tarih felsefesinin tanınması, hem de bu iki öğretinin iyi tanınması için gerçekleştirilecek. Bu iki konuyu ele alırken Marksist ya da egzistansiyalist olmadığımı, ayrıca anti Marksist ya da anti-egzistansiyalist de olmadığımı, ancak Marksizm'i ve egzistansiyalizmi anlatan bir öğretmen olduğumu ve kendi çapımda, öteki dinleri ve öğretileri incelediğim gibi bu iki öğretiyi de inceleyen bir araştırmacı olduğumu belirtmek isterim. Araştırma ve öğretme görevi doğrultusunda her ikisinin olumlu ve olumsuz yanlarını, bugün dünyada söylendiği ve bilimsel çevrelerde ortaya konulduğu gibi ve kendi çapımda zihnime geldiği şekliyle, her iki yönünü de ele almak durumundayım. Ancak karşıt öğretileri bile doğru tanıyan bir kimse kendi dinî yükümlülüğünü yerine getirebileceği için, bunların doğru tanınması gerektiğini söylüyorum. Çünkü bir kimse sadece başka dinlere karşı ortaya konulan reddiyeleri okumuşsa kendi inancının yükümlülüğünü yerine getiremez. Zira bütün bildikleri, o öğretilerin olumsuz yönlerine ilişkindir. Bu durumda da hem yargıları bilimsel açıdan değersizdir, hem de dinleyici onu ciddiye almaz. Çünkü başka öğretilere ilişkin yargılarının taassupla dolu olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, reddettiği şey, onun dinleyicileri olan bizler için inandırıcı değildir. Çünkü reddetmeyi önceden kafasına koyduğu şeyi reddetmekte olduğunu hissederiz [dolayısıyla bize inandırıcı gelmez]. Ya da böyle yapmayıp gerçekten araştırma yoluna gitmiştir, ama daha çok reddiyeleri okumuştur. Reddiyelerde -bütünüyle doğru olsa da- gerçeğin yarısı yansıdığı için bu durumda gerçeği tam anlamıyla tanıyamaz ve dolayısıyla reddetmeye hakkı yoktur. Bu yüzden öncelikle, gerçeklikleri ya da öğretileri veya dinleri tarafsız olarak tanıma kaygısı taşınmalı, sonra da onun karşısında cephe alış sorumluluğu duyulmalıdır.

Bir öğretmenin bu işi yaptığı, bir araştırmacının bu işi yaptığı gibi bugün İslam tebliğcisi de -ki İslam dinine göre herkes tebliğci olmalıdır- din dışı, hatta din karşıtı konuları mutaassıpça değil, araştırmacı ve bilimsel olarak ele almalıdır. Dünyada yaygın olarak, bir hizbe ya da bir dine veya bir düşünce kanadına bağlı sözcüler, suçlama, dışlama ve olumsuzlama dışında karşıtı hakkında bir şey söylemez. İslam tebliğcisi böyle bir yolu izleyemez. Bu yol, tebliğ ve propaganda açısından yararlı olabilirse de bu yarar, çabuk, geçici ve yüzeysel bir yarardır. Siz, bu tür tebligat yoluyla, örneğin düşünsel ya da dinî taraftar ve hatta kendi dinlerinin şiddetli taraftarı olan, fakat din karşıtı bir makaleyle, bir kitapla ya da bir konferansla sahip olduklarını bütünüyle yitiren kimseler görmüşsünüzdür. Propagandacı tebliğ aracılığıyla direniş gücü oluşmaz. İnanç ve iman karşıtı düşünceler karşısında istikamet gücü, direniş gücü ancak dakik

bilimsel tanımayla oluşur. Bu tecrübe, Batı'ya gitmiş kişilerde çok daha somuttur. Herkes bunun özdeş örneklerini görebilir. Oldukça mukaddes kişilerden kimileri kimi zaman Avrupa'ya gitmişler, ama bir ay bile dayanamamışlardır. Fakat sıradan insanlar olan ya da bu tür işlerde o kadar başarılı bulunmayan, ama din konusunda daha mantıklı ve daha dakik bir tanıyışları bulunan kişiler, kimi kurumların, örgütlerin ve bireylerin etkisi altında kitap okumuşlardır, dinî-bilimsel kitap okumuşlardır ya da onların araştırmaları daha aydınca ve daha bilimsel olmuştur. Onların, din konusunda bir tür bilimsel tanıyışları vardır. Bunlar, o kadar da taassupları olmadığı, kutsallıkla o kadar ünlü olmadıkları halde oraya gitmişler ve orada kalmalarına ek olarak, daha güçlü bir inançla dönmüşlerdir. Bu tecrübe oldukça çok yaşanmıştır ve bunun oldukça az istisnası vardır.

Dolayısıyla bugün Marksizm'de tarih felsefesini anlatacağım. Öğretinin kendisini ve toplumbilimini başka bir fırsatta anlatmaya çalışacağım.

MARKSİZMDE TARİH FELSEFESİ

Öncelikle, geçen hafta biraz değindiğim, ama tam olarak ortaya koyamadığım bir konuyu arz etmek istiyorum; Kimi bilimler, inançlar ve düşünceler [kurumlar], avamsılaşmanın 'kötü şanslılık şansı'nı elde ederler. Kötü şanslılık şansı, şunun içindir; Bir düşünce ya da bir inanç veya bir bilim, uzmanların kuşattığı alanlardan çıkıp toplumda ve kitleler arasında gündeme geldiğinde bir bakıma onun için bir şans ve başarı söz konusudur; toplumda büyük bir rol üstlenebilir. Ne ki bu yazgıyla birlikte bir de hastalık bulunmaktadır onu tehdit eden. Bu hastalığa yakalanmak zorunda olduğunu söylemiyorum, ama bu hastalık onu şiddetle tehdit etmektedir ve şimdiye dek çoğu düşünceler bu hastalığa yakalanmışlardır. Bunlar, sahipsiz bilimler adıyla dört bölümdürler;

Bunlardan biri toplumbilimdir, biri sanat, biri siyaset, siyasi ideolojiler ve toplumsal konular, biri de hepsinden daha çok sahipsiz durumdaki dindir. Kimilerinin, özellikle bizim dilimizle tanışık olmayanların yanılgıya düşebileceklerini söyleyeyim. Örneğin kimi zaman İslam'dan ya da dinden söz ederken, konuşma tarzımdan, bir öğreti olarak dinden ya da bir din olarak dinin gerçeğinden veya toplum ve tarihteki dinden söz ettiğim anlaşılır. Bu ikisi tam anlamıyla birbirinden ayrıdır. "İslam, siyaset tarihinde, toplumsal sistemler tarihinde, dinî yönetim sistemleri tarihinde, yığınları, büyük düşünceleri, halka hizmet eden büyük kişilikleri bütün tarihi güçlerden daha çok kurban etmiştir." dediğimde İslam'dan bir din olarak söz etmediğim bellidir. Bu durumda İslam'dan tarihte boy göstermiş olan bir gerçeklik olarak söz ediyorum demektir. Çünkü aynı yerde, tarih İslam'ının kurban ettiği en büyük ve ilk çehrenin Ali olduğunu, İslam [tarih İslam'ının] eliyle yıkılan ilk evin Peygamber'in evi olduğunu söylediğimde bunu gösteriyorum demektir. Fakat yine de bir din-

leyici yanlış anlayarak, "Siz İslam aleyhine konuştunuz." diyebilir. Artık onun için bir şey yapılamaz. Evet, İslam aleyhine konuşuyorum, ama Ali'yi kurban eden, Ali'nin evini yıkan İslam aleyhine, din adına boy gösteren ve başka adı bulunmayan sistem aleyhine konuşuyorum. Emevi ve Abbasi hilafeti, tarihte İslamî -dinî bir rejim- dir. Bize bakmayın; biz bu sistemin içinde bulunduğu sapmanın farkındayız ve onu İslam ve Kur'an adına kabul etmiyoruz. İnsanlık tarihi ise bu sisteme İslam sistemi diyor; tıpkı ortaçağda, onca cinayetler işleyen papalık ve kilise sistemine Hıristiyanlık sistemi dediği gibi. Bu, gerçeklik olarak dindir, oysa gerçek din başka bir şeydir. Gerçek olarak İslam, adı Ali olandır, Fatma olandır, Hüseyin olandır. Gerçeklik olarak İslam'ın ise ilk dönemden nasıl bir tuhaf çizgiye doğru uzandığını ve o ilk nesilde ne denli yalnız olduğunu ve gerçek İslam'ın gerçeklik[102] İslam'ına kurban olduğunu görüyoruz.

Avrupa'da kimi öğrencilere ne okudukları sorulurdu. Onlar da cevap verirlerdi; "Fizik." Harika; ne okuduğu anlaşılıyor. Bir başkası derdi; "Kimya". Üçüncüsü derdi; "Tıp." Dördüncüsü "Cerrahi", bir başkası da "İktisat" derdi. Ne okudukları belliydi. Kimileri, konusu bilim dallarından hiçbirine girmeyen tezler almışlardı. Bu kendine özgü bir tez konusudur. Hangi dala ait olduğu hiç belli değildi. Örneğin, İslam'da cima. Sonradan bunun toplumbilimin konusu olduğu anlaşılıyordu. Bir başkası, örneğin İran'da sünnet törenlerine ilişkin bir tez yazıyordu. Bilimsel, toplumsal vs. açısından ne yaptıklarına ilişkin yazıyordu. Peki, bu hangi bilimle ilgili? Sünnetoloji adlı bir bilim dalımız yok. Bu nasıl bir bilim? Toplumbilim olduğunu söylüyorlardı. Toplumun bunlarla ne gibi bir ilişkisi bulunduğu belli değildir.[103] Kimi konuların -ki bunlara tez diyor-

---

102 Bu özel bir terimdir: Gerçeklik, dışta olan ve özsel-dışsal gerçekleşmesi bulunan şeydir. Fakat bu şey yanlış olabilir. Gerçek ise olması gereken, mantık açısından doğru olan, ama var olmamış olabilen, yok olabilen, azınlıkta olabilen, mahkûm olabilen bir şeydir. Kerbela'da gerçeklik budur. Bunlar çok tuhaf şeylerdir. Ne kadar yüzeyseldir. Ne kadar da lâfzî konulara kapılmışız. Her ikisi de aynı toplumda oldukları, her ikisi de tek bir Risalet ve iman taşıdıkları, halkı da tek bir hedefe çağırdıkları halde neden İslam Peygamberi başarılı oldu da Ali başarısız oldu? Sonra bu soruya cevap verecekleri yerde bir grup karşı çıktı ve Ali'nin asla yenilmediğini söylediler. Kimi, "Ali yenildi" diyebilir. Pek güzel! Bağışlayın. Kerbela'da Hüseyin üstün geldi, onlar yenildiler. "Şimdi bunun anlamı nedir?" diyorlar. Hayır, anlam ve hakikatte İmam Hüseyin ve Hz. Ali üstün geldi. Oysa burada gerçek ve yanlıştan değil, toplumsal ve tarihsel gerçeklikten söz ediyoruz. Bu ikisini kafasında ayırt edemiyor. Zihinler oldukça aciz kaldılar. Bu dört bölümün avamsılaşması nedeniyle, insanın vaktini hep dipnotlarla harcamasına yol açan açıklamalar yapmak gerekiyor.

103 Meşhed'de bir heyet kurulmuştu. [Şu, sine döven dini heyetlerden hani]. Meşhed'de ben ondan söz ettiğim sırada 117–118 tane dinî heyet vardı. Hepsinin ayrı adı vardı. Fakat bizim imamlarımız on iki kişidir, iki tane de eklenir bunlara. Böylece masumlar gittikçe on dörde çıkar. Dolayısıyla tamı tamına on dört kişidirler. Ayrıca imamzadeleri ve onların çevresinde bulunan ve bizim için aziz, kutsal ve büyük olan kişileri de göz önüne alırsak yirmiye, otuza, kırka, elliye, altmışa dek çıkıyor. Ne olursa olsun yüzü geçmez. Bu heyet, kendisine ad koymak istiyordu. Nasıl bir ad koyacağını bilemiyordu. Kendisine bir ad koyduğunda bakıyordu ki aynı adda başka bir heyet daha var. Hatta kimi zaman kimi şahsiyetlere ilişkin üç dört heyet vardı. Bu yüzden ad koymada çaresiz kalmıştı. Sonunda şöyle yazmıştı: "Sair Şehitlere Erişme Heyeti"

lar- neyle ilişkili olduğu bellidir. Örneğin şu tez fizikle, kimyayla, tıpla, cerrahiyle, sanatla, sanatsızlıkla ilgilidir, deriz. Her halükarda hangi konuyla ilgili olduğu bellidir. Kimi konular da çeşitli bölümlerle ilgilidir. Ne olduğu belli olmayan, hiçbir kayıt altına alınamayan ve bilimlerden hiçbirinin parçası olmayan bu çeşitli konuları, sığmadığı halde toplumbilim içine yerleştiriyorlar.

Biri de sanattır; Sanat, hiç kimsenin onunla ilgili bir bilgisi olmadığını söyleyen kimsenin bulunmadığı bir alandır. Hatta olaydan kesinlikle uzak olan biri bile en büyük sanat uzmanının karşısında kesin görüş belirtir ve bu görüşünde de diretir. Bu yüzden, bu tür sanatların hiç geçmişi bulunmadığı, bunun için hiçbir okulun açılmadığı, hiçbir eğitimin yapılmadığı İran'da, beş altı yıl içinde bir anda sanat dallarında binden fazla uzman türedi. Baba Tahir Uryan'ın[104] yöntemiyle; "Kürt yattım, Arap kalktım." Hazineye girdi, çıktı ve âlim oldu. Bu yöntem sanatın malıdır ve bunlardan her birinin yakasından tutup "Bayım nerede öğrenim gördünüz? Hocanız kimdi? Hangi okula gittiniz? Nerede araştırmalar yaptınız?" desek hep olumsuz cevap verdiğini görürüz. Ancak rastlantı sonucu yüz kişi içinden iki üç kişi buluyoruz tahsilli olarak. Ona da rastlamıyoruz. Çünkü bu tür sanat uzmanlarını genellikle kimse tanımaz; ünlü değildirler. Fakat ünlüler bir anda kaynayıverir. Çünkü sanatın belirli bir sınırı yoktur.

Bir başkasıysa, ideolojik ve siyası konulardır. Bu konuda görüş belirtirken, ya da ona inanırken, hatta şiddetle onu desteklerken veya o ideolojinin karşıtlarına karşı çıkarken, kimse bu konu beni aşıyor demez. Bu durum genel olarak ideolojilerde özellikle siyasî ideolojilerde kişinin tanıyışı, inancı ve iddiası, o kişinin o ideolojinin temel kitaplarından en azından birini okumasını gerektirmez. Dün gece İran dergilerinden birinde bir makale [Bu makalenin yazarı kesinlikle olayı kavramamıştır; örneğin sadece Fransızca bilmektedir ve Marksizm'le ya da egzistansiyalizmle ilgili bir makaleyi çevirmiştir. Bu, Farsça bildiğimiz için gidip Avrupa'da İbn Sina'yı anlatmamıza benzer.] okuyup bugün ona inanan kimseler gördüm. Oysa burada herkes, benim işimin bu olduğunu bilir. Ya da eğer bir alanda uzmansam, uzmanlığım bu konuda ve bu alandadır. On yıldır ders veriyorum; yirmi yıldır da çalışıyorum, araştırıyorum. Tıpkı bir öğrenci gibi çalıştım. Sonra bir görüşü -kişisel görüş belirtmekle ilgisi yok bunun; çünkü böyle olsa, senin görüşün yanlış, benimki doğru denilebilir- örneğin, Sartre bu inancı taşımaktadır ve kitabında şunu söylüyor, diye anlatırım. Bu, artık bir bilgi meselesidir, karşıtlık ve yandaşlıkla ilgisi kalmamıştır bunun. Sonra biri gelip, "Hayır" diyor. Soruyorum; "Neye dayanarak hayır? Ben bunu L'etre et le neant [varlık ve yokluk]'ın kendisinden aktardım. Sen ne diyorsun, neye daya-

104 Baba Tahir Uryan: İranlı büyük mutasavvıf şair [çeviren]

narak hayır?" Diyor ki; "Haftalarca önce bir dergi yayımlandı ve orada Sartre'ın mektuplarından birinin çevirisi vardı. Onu okudunuz mu? Orada konu böyle değil." Beni gazeteye havale ediyor, hem de benim söylediklerimi olumsuzlamak adına. Bu, artık çok tuhaf ve garip bir şey. Sonra da, o makaleyi okuduğu için, kendisini bu işin hocalığını yapan benden daha otoriter sayıyor. Bu artık gerçekten yüzsüzlük.

Biri de dindir. Dinin yazgısı, bunların hepsinden -bu açıdan- daha kötüdür. Çünkü din fıtrîdir, uzmanlıkla ilgili bir konu değildir ve doğrudan doğruya insanın duygu ve ruhuyla ilişkilidir. Her insan bu duyguyu taşır; ister bedevi biçimde, ister medeni biçimde, ister sapmış biçimiyle, ister doğru biçimiyle, fark etmez. Bu, Âdem'in insan oluşunun derinliğinden kopup gelen ve her zaman varlığını koruyan bir duygudur. İnsan varlığı dünyada var olmaya başladığından beri bu duygu izlerinin var olduğunu görüyoruz. Tarih de insanın başının üzerinde çatısı olmadığı, yani henüz evi bulunmadığı zamanda bile dininin olduğunu, yani mihrap ve tapınağın insanlık tarihinde evden önce oluşturulduğunu göstermektedir. Evden önce tapınağın yapılmış olması ve çok daha sonra tapınaktan birkaç bin, belki de on binlerce yıl sonra evin ortaya çıkması konusu çok önemli bir konudur. Yani tapınak, dünyada mimariden önce varlık kazanmıştır. Din, kimi zaman özel bir din olarak söz konusudur. Dinden iki anlamda söz ediyorum; Kimi zaman dinden, onun bir tür fıtrî duygu olan genel kavram ve anlamı olarak söz ediyorum. Kimi zaman da dinî, özel bir din öğretisi adıyla ele alıyorum ki burada şirki de tarihsel açıdan din kısmından saymak gerekir. Ayrıca küfür dediğimiz şey de dinlerden biridir; kısacası sapmış ve batıl dinler küfür dinini oluşturur.[105] Duygudaki din genel bir konu olduğu için, kendiliğinden uzmanların ve birikim sahiplerinin tekelinden çıkar ve doğal olarak halkın arasına girerek genelleşir. Buysa dinin en büyük ayrıcalıklarından biridir [bu konu çok dakik bir konudur].

Bu yüzden ben, dinden söz etme hakkını, dinle ilgili formasyonları ve uzmanlıkları olanların taşıyabileceklerini söyleyenlerin yanında yer almak istemiyorum. Dinin bilimsel yönlerinin bilim adamlarının ellerinde olması gerektiğine elbette inanıyorum. Ben gelip burada fıkıhla ilgili konuşsam, benim orta halli bir akıl sahibinden ve orta halli bir uzmandan daha aşağı bir derecede olmam doğaldır. Ben bunu yapmıyorum, kimse de bunu yapmamalıdır. Ben fıkıh alanında uzman olsam ve dinin yönlerinden biri konusunda, örneğin İslam tarihi konusunda konuşmak istesem, benim söylediklerimin bir değeri olmaz. Çünkü alan farklıdır. İslam tarihi konusunda, bu alanda hiç bilgisi olmayan sıradan bir insanın konuşma hakkı olmadığı gibi kelamcı olan birinin de, fıkıhçı olan birinin de İslam tarihinden söz etme hakkı yoktur. İslam felsefesi okumuş bir filozo-

---

105 Bir din öğretisi, özel inançlardan, belirli bir dünya görüşünden ve aynı şekilde ister okula giderek, ister genel biçimde -genel kültür olarak- öğrenilmesi gereken belirli hükümlerden oluşan bir dizgedir.

fun da İslam tarihinden söz etme hakkı yoktur. Buna koşut olarak, İslam tarihçisinin de İslam felsefesine ilişkin konuşma hakkı yoktur. Bunlar, dinin uzmanlığa giren konularıdır. Fakat bir ideoloji olarak -ki bundan söz ettim- bir inanç, bir iman, bir düşünüş, düşünce temeli, düşünce esası olarak din, uzmanlıkla ilgili değildir. Bunun uzmanlıkla ilgili olduğunu söyleyen herkes, konuya İslam'ın kendi görüşünün tersine bakmakta ve tebliğ etmektedir. İnanç esasları -adını bugünün diliyle ideoloji koyduklarım- içtihat esasları olup her birey kendisi içtihat etmek durumundadır.

Her kişi, sıradan bir işçi de olsa, farz-ı ayn olarak kendi beyin ve bilgi kapasitesince kendisi, bir seçime, bir tür düşünsel kesinliğe ulaşmak durumundadır. Öyle ki "Ben bu konuyu, hoca söylediği için ya da başkan söylediği için veya âlim söylediği için değil, bu düşünceyi mantıklı bulduğum, doğru olduğunu hissettiğim için kabul ediyorum; kim söylemiş olursa olsun son seçim benimdir." diye hissetmelidir. Bu durumda dinin, hem her insanın malı olan dinî bir duygu olduğunu, hem de bir öğrenim geçmişleri bulunması gereken ve bir alanda eğitim görmüş olmaları gereken uzmanların malı olan bir tür dinî uzmanlık olduğunu ve ayrıca dinin, bir tür bilinç [dinî, fıtri ve içgüdüsel bir duygu gibi değil] olan dinî bir ideoloji olduğunu görüyoruz. Fakat bu bilinç, uzmanlıkla ilgili bilimsel bir bilgi değil, genel aklî bilgidir. Bu, dinî duygu ve içgüdü anlamındaki dinle dinî uzmanlık alanları anlamındaki din arasında bir ulamdır; Dinî bilinç, dinî şuur ya da dinî tanıyış. Bir İslam-bilimci, ne İslam âlimleri arasında yer alır ne de dini imanları bulunan mü'minler [genel anlamda] arasında yer alır. Müslüman olan herkes İslam bilimci olmak durumundadır. Bunlar uzmanlık değildir; her Müslüman İslam'ı bilmek durumundadır. Eğer böyle değilse gerçek anlamda Müslüman değildir. Taklidi ve içgüdüsel değil bilinçli İslam-bilimciden söz ediyorum. Dinin genel olarak içgüdüsel ve duygusal bir yönü bulunduğu için, dinî bilinçle ve hatta dinî ilimlerle [ki bu ilimler bir tür doğrudan tanıyışı gerektirir; ister uzmanlık tanıyışı olsun ister genel tanıyış olsun, her durumda da inceleyip araştırmayı gerektirir] karıştırılır ve herkes, özel bir din konusunda, en küçük bir bilgisi bulunmaksızın -çünkü o dine inanmaktadır- sadece görüş belirtmekle, hüküm vermekle kalmaz, hem bilinç açısından, hem tanıyış açısından ve hem de bilimsel birikim açısından kendisinden yüz kat üstün olsa da herkes hakkında kuşku duymadan yargıda bulunma, herkesi mahkûm etme ve hatta gücü yeterse bütünüyle yok etme hakkını kendisinde görür; bu konuda kuşku duymaz.

Burada yanılgının nedeni, bu ikisinin birbirine benzemesi ve insanın bunları birbirine karıştırmasıdır. Birincisi, içgüdüsel yön taşıdığı ve hemen genelleştiği için, genelleşince de avamcılaşma hastalığına yakalandığı için, ikincisi de halk şu iki olguyu birbirinden ayıramadığı için bu yanılgı ortaya çıkar; Bu iki olgudan biri, dinî coşku, ötekisi de dinî bilinçtir. Bu ikisinin birbiriyle ilintisi yoktur; bunlar iki ayrı alandır. Fakat bu ikisi

kafalarda karıştırılmaktadır. Dinî coşkusu bulunan kimse, dinî bilincinin de bulunduğunu sanmaktadır. Dine ya da dinî kişiliklere, dinî sloganlara ve dinî geleneklere şiddetle inandığı için, bunları tanıyışına ilişkin yalancı bir duygu ve tasavvura erişir. Tanıyışla ilgili yalancı duygu, bireysel konularda da vardır. Örneğin bir kimsenin bir bireye, bir yazara, bir düşünüre, bir şaire ya da başka bir kişiye ilişkin konuştuğunu, ama bu konuşan kişinin ne şiir bildiğini, ne bir şey okuyabilecek güçte olduğunu ve ne de yargıda bulunabilecek biri olduğunu görüyoruz. O, hiçbir iş de yapmamaktadır. Ama filan yazara karşı olduğunu ya da onu desteklediğini söyleyen birinin karşısında görüş belirtmektedir. O, neyi temel alarak görüş belirtmiştir? Bir yazıyı anlayamadan, hiç şiir tanımadan bir düşünüre ya da bir yazara veya bir şaire ilişkin kesin görüş belirtme hakkını ona veren şey nedir? Komşusunun şair olması dışında hiçbir şey yoktur ona bu hakkı veren; "Biz, otuz yıldır beyefendiyle komşuyuz."

Bir zaman, benim öğrencilerimden olan bir kaç arkadaş, Meşhed Kütüphanesi'nde yani Astâne Kütüphanesi'nde bulunuyorlardı; başka kişiler de vardı orada. Bunlar benim hakkımda konuşuyorlardı; örneğin şu konuda şöyle diyor, şu konudaysa şunları söylüyor vs. şeklinde tartışıyorlardı. Bir kişi de orada oturmuş çalışıyordu. Kesinlikle bu tipten değildi. Yaşlı ve muhterem bir kişiydi. Bir süre kulak misafiri oluyor, bakıyor ki benim adım geçiyor, bunların bir tür coşkuyla tekrar edip durduklarını ve oldukça ciddi konuştuklarını görüyor; bu kişi dönüp, "Siz kim hakkında konuşuyorsunuz?" diye soruyor. "Falanca hakkında" diyorlar. "Şu Meşhed'deki Ali Şeriati hakkında mı konuşuyorsunuz" diyor. "Evet." diyorlar. Cevap veriyor; "Biz, kim hakkında konuştuğunuzu anladık. Bunun görüşü şöyledir, Massignon'un görüşü şudur, Jean Paul Sartre şöyle der, Ali Şeriati şunu söyler. Bir süre önce evlerine gittiğimizde bize çay getiriyordu."[106]

---

106 [Asıl konudan uzaklaşıldığını düşünerek Şeriati'yi eleştiren bir dinleyiciye cevap olarak] Bunlar gereklidir ve gerekli oldukları sonradan anlaşılır. Şunu bir keresinde de söylemiştim: Ben, resmi olan üniversite dershanesinde bile derslerin şu zaman dilimi içerisinden, sınavların da şu zamanda yapılmasını planlayan programlara uymazdım. Şimdi burada artık özgürüz. Hem siz özgürsünüz ve dönem sonunda bir yere gelme yükümlülüğünüz yok, hem de ben özgürüm. Çünkü ne dönemimiz var ne de başka bir şeyimiz. Aslında ne istiyorum? Hemen ilk baştan, taşıdığım inanç için, benim öğrencim ya da örneğin fikirdaşım ve yoldaşım durumundaki kişileri bu yola çekmek istemeyişim -hedefimin bu olmayışı- bir yana, aynı şekilde, kafamda bulunan ve kitaplardan devşirdiğim bilgileri en kısa zamanda sizin kafanıza aktarmak da istemiyorum. Bu benim işim, ama hedefim değil. Kendim, hayat tecrübem, öğretmenler konusundaki yargım, onlardan kimilerinden övünç duymam nedeniyle ve o öğretmenin benim düşüncemdeki risaleti, taşıdığı rol ve kendi dönemimde, bir öğretmen olarak taşıdığım ayrı duygu ve rol doğrultusunda bir hedef taşıyorum.
Ben, bana bir sürü bilgi aktaran öğretmenlerden çokça övgüyle söz etmem. Çünkü bu bilgileri kitaplardan ya da başka öğretmenlerden de edinebilirdim. Fakat hafızamda değil varlığımda, bilgilerimde değil kişiliğimde değişiklik ortaya çıkaran; başka bir deyişle bana düşünmeyi öğreten kimseler benim övdüklerim, kendilerine borçlu olduklarımdır. Onlar düşünceleri beynime aktarmış değildirler; onlar düşünmeyi öğretmişlerdir. Bana, görme sanatını öğretmişlerdir [öğrendiğim kadarıyla öğretmişlerdir]. Yoksa

Bu dört bölümde yer alan ikinci konuysa şudur; Bunlar, avam içine girince[107] avamlaşma hastalığına tutulurlar ve bu ideolojilere inanmak ya da iman beslemek veya bunlara ilgi göstermek ve yakınlık ile bunları tanımak birbirine karıştırılır. Şu anda bizim en büyük tutsaklığımız âlim değil, cahil mü'mine aittir. [Toplumun aydını bu hastalığın farkına varmazsa iş işten geçebilir.] Bu hastalık, Şiiliğe ya da İslam'a iman beslemekle gerçeklikleri, tarihi ve hakikati tanımayı birbirine karıştıran ve sonra da direnen, zarar veren ve düşmanın aracı durumuna gelen cahil mü'minin hastalığıdır.

Bu gerçeklikler, tanınması gereken en acil gerçekliklerdir. Düşman, cahil müminden imanı yok etmek için hep yararlanmaktadır. Herkes onu tanıdığı ve onun karşısında herkes elbirliği ettiği için kendisi sahneye çıkamadığından bu yolla işini yürütmektedir ve bu durumda da hem daha etkili hem de daha masrafsız olmaktadır. Böylece bu tür müminler,

---

onlar kendi gördüklerini bana aktarıp tanıtmış değildirler. Şu bir iki saatte, şu üç dört ayda, bu derslere başladığım bir yıl içinde bilgilerinizin oldukça arttığını hissediyorsanız, işimde başarılı olamamışım demektir. Yok, eğer biri, bu bir yıl içinde, bu derslerin olmadığı geçen yıla göre, kafasında çıkarım, bakış, konuları değerlendirme, olgulara bakış biçiminin değiştiğini hissediyorsa, işimde başarılı olmuşum demektir. Dolayısıyla siz beni, gelip bir metni okutan ya da birtakım öğretileri size tanıtan bir öğretmen olarak algılarsanız, ben başarısız olmuşumdur. Ama ben, bu öğretileri A'dan Z'ye dek tam anlamıyla ortaya koymamakla birlikte bilgilerde değil akletme biçiminde, okunacaklarda değil okuma biçiminde, her durumda da hissetmede, ince düşünüşte, kılı kırk yarmada, yeni bir söyleyiş bulmada, kafalarda bulunan orijinal konular dizgesinde yeni bir konu 'avlama'da -bu güçlülükle- etkili olmuş bir kişi olarak beni algılarsanız, bu etki az da olsa ben bu ölçüde başarılı olmuşumdur.
Kimi yazılarımda, öğrenci-öğretmen ilişkim olmayan, ama mürit-murat ilişkisi bulunan kimi hocalardan övgüyle söz etmekteyim. Ben, müritliğe karşıyım, ama böyle bir ilişki vardır ve hayatımda, var oluşumda ve akletmemde kendilerine borçluluk hissettiklerim bulunmaktadır. Onun ayak izini ve işini aklımın üzerinde görüyorum. Hafızamda yoklar, ama akletmemde varlar [bu ilişkidir]. Ben bu yolda bir iş yapacağımı umuyorum. Şunu yapmak gerek: Bir kimse iki ay, üç ay, dört ay ya da bir yıl içinde bu programı görse [şimdi konu ne olursa olsun], ideolojik bir kitaba [Marks'tan, Sartre'dan, Pareto'dan ya da başkalarından] ya da örneğin dinî bir kitap, İslamî bir kitap, Şii bir kitap ya da din karşıtı bir kitaba baktığında, kitabın nasıl başladığını, nasıl çözümlemede bulunduğunu, nasıl sonuca ulaştığını, ne tür bir direniş gösterdiğini, nasıl kabul ettiğini ayırt edip kitabı kuşattığını duyacaktır. Böylece iki üç sayfa geçmeden kitap ona egemen olmayacaktır. Ben işimde başarılı oldum. Ancak bu öğretilerin tümünü başından sonuna dek yıkanmış, süpürülmüş ve tertemiz biçimde, sınıflarda verilen dersler yoluyla öğretmek benim için bir değer taşımaz. Örneğin Karl Marx, filan yerde, şu tarihte doğdu, şuraya gitti, şöyle şöyle oldu, kitaplarını şöyle yazdı, neler söyledi, sonra bunun değerlendirilmesi; ardından başka bir öğreti, sonra yine başka bir öğreti. Bu yolla yetmiş öğretiyi anlatırlar. Biz de öğreniriz, tam not bile alırız. Fakat yetmiş birinci öğretiye varınca da gene aciz durumdayız, onu okumamışızdır, yine karşısında bir avam gibi düşünmekteyiz. Fakat öğretileri bize tanıtacakları yerde, öğretiyi tanıma yöntemini bize öğretseler biz öğretileri doğru tanıyacağız. Tıpkı *Rousseau*'nun söylediği gibi: "İnsanlara yolu, planı öğretmeyin, onlara görme sanatını öğretin; kendileri yolu öğreneceklerdir."

107 Bu konu, bir kitapta yazılmış bir konu değildir. Bu, kitaplarda bir ideolojiye ilişkin bin yaygın görüşten alınmıştır. Değeri fazladır. Çünkü görünüşte, muhterem bir bilim adamının oldukça bilimsel ve ünlü görüşü değilse de bizim şu anki toplumsal gerçeklerimizle, ideolojimizle, inançlarımızla, aydınlarımızla, karanlık kafalarımızla savaşa tutuşan bir konudur. Bunlar, toplumsal gerçekliklerdir. Bu konuları göz önünde bulundurmak açık görüşlülük ve aydınlık adını taşır; sonra ne öğrenirsek bilgin olmaktır. Aydın olmak, bilgin olmaktan apayrı bir şeydir.

dinî coşkuyla dinî bilinci birbirine karıştırmaktadırlar.

Başka alanlarda da böyledir. Sanat konularıyla ilgilenen ve örneğin sinemaya çok giden biri, sinema ya da film konusunda görüş belirtmede, kendisinden daha az sinemaya giden kişiden daha hak sahibi sanır kendisini. Bunları birbiriyle karıştırır. Başka bir konu da -bu da başka bir gerçekliktir- çoğunlukla bu öğretilerin, bu dört alanın, dostların kurbanı olması ve ardından da düşmanları memnun etmesidir. Ne söylemek istediğime dikkat ediniz; Bu ideolojilerden kimileri avami olunca partizana kavuşur. Einstein'ın bağıntılılık kuramının bilginlerin arasında karşıtları ve destekçileri vardır ama artık savaşımı yoktur. Artık birinin gelip, savaşım vermesi ve Einstein'ın bağıntılılığı ya da Darwin'in kuramı için hayatını feda etmesi söz konusu değildir. Fakat bu ideolojilerde genel cepheleşme iki safta ortaya çıkar; Saflardan birinin genel partizanı vardır. Bu partizanlar genel oldukları için genellikle onların öğretilerine ve ideolojilerine ilişkin algıları dakik bir tanıyışı içinde barındırmaz. Bunlar bu ideolojiyi ya da bu ideoloji sahibini savunma adına bu öğretiye ve bu öğreti sahibine en büyük darbeyi indirmektedirler. Bir gerçek ve bir güç için en büyük tehlike, bu öğretiyi yanlış ve cahilce savunmaktır.

Sırtımız ve duygumuz üzerinde bundan daha canlı ve ağır bir gerçeklik daha var mıdır? Şu anda boğuşup durduğumuz konuların, Şiiliği, imameti, velayeti ya da Hz. Ali'yi ve ruhanilik makamını savunmak adına başka bireylere, başka kurumlara ve başka düşünce cephelerine şiddetle saldırıldığını, kimi belirli kişilerce yazılmış bu kitaplarda, bir takım bireylere sövüldüğünü, suçlamalar yöneltildiğini -din en basit düzeyde var olsa bunu yapana had vurulması gerekir- ve sadece kaynağının belirtildiğini görüyoruz. Adıyla sanıyla gerçek anlamda küfür, hırsızlık, faizcilik ve hıyanet suçlamaları yöneltiliyor. Bu tutumun edepsizliğini ortaya koymak için insanın Müslüman olması gerekmez. Hayvandan üstün bir varlık böyle bir şeyi yapmaz. Çoğunlukla örneğin baştan sona dek bir kuruma ya da bir takım kişilere veya bir yazara sövgüye hasredilmiş filan kitabın o kuruma ya da bireylere düşmanlığının olduğunu ya da onları hırpalamak istediğini sanırlar. Oysa bunun tersine daha çok ve bundan öncelikli olarak, inandıkları öğretiyi savunmak için kalemlerini kullanan kişileri, grubu, dini ya da görüşü çökertmek istediklerine ve onu halkın, aydınların ve gençlerin kafasında mahvetmeyi amaçladıklarına inanıyorum. Bu, sadece isim olarak filan aydının ve bireyin ya da filan kitabın veya filan kurumun yahut filan kurumların çökertilmesidir. Çünkü herkes bu kitabı okuyup baştan sona kötü düşünce, kin, yalan, iftira ve sövgüler ile dolu olduğunu görmektedir. Onun yazısından, eleştirdiği kitabı yeterince okumadığı ve dinin ya da kültürün ya da mezhebin ve bir grubun dili olduğu, bunları savunma adına filan yazara, filan kitaba ya da filan düşünce grubuna saldırdığı anlaşılmaktadır. Bu okuyucu, o grubu mahkûm etmeden önce, savunulan grubu mahkûm olarak görmektedir.

Konuyla ilgili yeterli bilgisi bulunmayan, aslında bu grubun savunucusu olmayan, kesinlikle bu işi yapma hakkını taşımayan, resmiyeti bulunmayan, işi ve ilgi alanı başka olan ve şimdi de başka olan bir okuyucu, bu kişinin aslında bir meslek adamı olduğunu bilmeyen bir öğrenci, bir kitabı okuyup, bu kitabının onca sayfasının -örneğin yüz, beş yüz, yedi yüz sayfasının- ne olursa olsun bir oranda bu toplumda bir aydın grubunun ya da bir katım kuruluşların ilgisini kazanmış kişilere ya da kuruluşlara sövgüyle dolu olduğunu ya da toplumun en azından bir yazar ve bir kültür adamı olarak kabul ettiği birine sövgüye hasredildiğini görmektedir. Bu kişileri ya da bu kitapları din adına algılayan ve dinin aydın çevrede gündeme getirilebilir olduğunu, gündeme getirildiğini gören aydınlar, böyle bir insanın, din adına toplumda herkesçe kabul edilmiş bu grubu savunduğunu görmektedirler.

Marksizm'i, egzistansiyalizmi ya da günümüz dünyasının ideolojilerini bilen, Romain Rolland'ın, örneğin Büyük Fransa Devrimi'ne ilişkin kitaplarını ve seçkin eserlerini okuyan ve o düzeyde düşünen bir aydın, velayet, imamet ya da ruhanilik adına veya İslam Dini adına ya da Şiilik adına böyle bir mantığın, böyle bir tavrın, böyle bir bilincin, böyle bir edep ve terbiyenin savunulduğunu ve bunun, bunların mantık ve dayanakları olduğunu, bunun bu grubun ya da bu dinin kalem sahibi olduğunu görünce bu dini mahkûm etmektedir. Aslında bu savunmalar, çoğunlukla, kazandığı bu şekliyle, kendilerine karşı bu kitapların yazıldığı kişileri çökertmek için oluşmamıştır. Onları savunmak adına bu şekliyle savunulan kişileri rezil ve mahkûm etmek için ortaya konulmuştur. Bizim gibi, Şiilik mantığının bu olmadığını bilmeyen herkes, yayımlanan bir bildirinin dinî bir tavır taşıdığını ve bizim grubumuz gibi bir gruba karşı kaleme alındığını görmektedir. Bu bildirinin ardında birinin kalemiyle bize şu şekilde sövülmektedir; "Niçin şunları söylemedin? Öyleyse Şii değilsin. Niçin şu konuları yazmadın?" Bu sövgüleri niçin bize yöneltiyorlar? Şu bir gerçek ki örneğin, bana sövmesi beni çökertmek için değildir. Ben kimim ki çökertileyim? Benim ya da bir kuruluşun çökertilmesinin ne değeri, ne etkisi olabilir? Toplum üzerinde ne etkisi olur? Bu çökertilmenin nedeni, Şiilik mantığının dünyada rüsva olmasıdır. Çünkü Batı sömürü dünyası, avami İslam karşısında bilinçli İslam'dan ve Sünnilik karşısındaki bilinçli Şiilikten korkmaktadır. Çünkü Sünnilik, başlangıçta devlet İslam'ıydı. Şiilikse Safeviler dönemine dek halk İslam'ı olarak kalmıştır. Bu yüzden, dünyada yazılan ve İslam'ı konu alan en büyük ansiklopedi olan İslam Ansiklopedisi'nde [Blachere'in deyişiyle Hıristiyanlığın, kendisi hakkında henüz böyle bir ansiklopedi yoktur] Şiilik maddesini Hıristiyan Lammens'a veriyorlar; doğubilimciliğin meydana geldiği şu birkaç yüzyıl boyunca Şiiliğe karşı ne Doğu'da, ne Batı'da, ne geçmişte, ne de şimdi ondan daha kinci biri yoktur. Lammens, Muaviyeci bir kişidir. Hiçbir Vahhabi bile Ali'ye İmam Cafer Sadık'a, Şiiliğe ve İma-

mete düşmanlıkta bu kişiden daha mutaassıp ve kinci değildir. Bu ansiklopedinin Şiilik maddesinin yazılması işini bu kişiye veriyorlar. Niçin böyledir? Çünkü Müslümanlar arasında Şiiliği savunmak adına Şiiliğin mantığının şu olduğunu göstermek istiyor; Suçlama, sövgü, lanet, nefret, hiçbir mantıksal dayanak ve belge olmadan karalama. Her aydın için şu çağda kabul edilmesi, bulunduğumuz çağın ideolojilerini kabul etmekten daha kolay olan ileri bir görüş değil bu. Bu düşünceyi ya da bu grubu savunmak; ruhanilik adına bu gücü aydınların ve aydın karşıtlarının huzurunda tanıtmayı, okumuş kimseleri bu güç karşısında cephe almaya zorlamayı ve onunla karşı karşıya bırakmayı amaçlamaktadır.

Düşmanın yıllardır yanında taşıdığı, sıradan insanların ve sıradan okuyucunun da bunun ruhanilikle hiçbir ilgisinin bulunmadığını, resmiyet taşımadığını bilmediği bir plandır bu. Oysa bizim Şia ruhaniliğimiz, ortaya çıktığı tarih boyunca, karşımızda duran şu coğrafya içinde, öteki mezheplere oranla en bağımsız resmî mezhebî gruptur. En bağımsız kelimesini üstüne basa basa söylüyorum. Bağımsız, her yere musallat olmak isteyen, herkes üzerinde mutlak düşünce, kültür ve insani değer saltanatını ve önderliğini ele geçirmeyi amaçlayan Batı kültürü karşısında tek direniş noktası olan tek kültürdür. Yine de bu bizim hiç eleştirilemeyeceğimiz anlamına gelmez. Hayır, bunu söylemek istemiyorum; bunu ancak körü körüne mürit olanlar benimser. Böyle bir şeyi kimse beklemez. Yine 'İtiraz Mezhebi Bekleyiş'te yazdığım gibi, eğitim sisteminde ve şu anki toplumsal ve kültürel gruplarda Ali gibi çehreler olacaksa yine bu gruptan çıkacaktır ve yine kapısı Batı hayat tarzının, Batı ideolojisinin ve Batı kültürünün yüzüne kapalı olan tek yer de burasıdır. Böyle bir güç ortadan kalkmalıdır, toplumda güçsüz kılınmalıdır. O nasıl güçsüzleştirilebilir? Kisrevi gibi kişiler yeniden ortaya çıkıp ruhaniliğe saldırsalar ya da resmen ruhaniliği çökertseler, bu gücün daha da güçlendiğini tecrübe göstermiştir. Çünkü burada iman ve düşünce meselesi vardır. İman ve düşünceye baskı ortamında varlık kazanır ve kitle içinde hepsinden ve her zamankinden daha fazla nüfuz kazanır. Ayrıca Şia ruhaniliğinin özelliklerinden biri, onun halkın içinde, halkın arasında olması, iktisadî ve sınıfsal kökeninin ve toplumsal makamının kitle içinde olmasıdır. O, daha çok bu derinlikte köklenmektedir. Öyleyse en güzel yol, ona saldırmamak, tam tersine onu savunmaktır. [Savunan kişiyi artık olumsuzlamak olmaz, kendi canını, hayatını savunmuştur] En kötü mantıkla, en uygunsuz dayanakla, en çirkin anlatımla o savunulmalıdır ve aydınlara bunların her yararlı işe, her etkili eyleme, her yeniliğe, dinin yararına da olsa karşı olduklarını göstermelidir. Bu, aydın neslimizde, çarşı aydınlarımızda, üniversite aydınlarımızda, bu güce karşı oluşması gereken en iyi yargıdır. Böylece her ikisi birlikte güçsüzleşmiş ve birbiriyle savaşımla uğraşmış olacaklardır. Böylece, geleneksel, kalıtsal ve Safevi şekliyle geri olduğu kadar Alevî ve bilinçli şekliyle -bence- en aydın, en harekete geçirici, en yeni ve en ileri ideoloji olan Şiilik, zayıf-

lamış olacaktır.[108] Böylelikle dinler ve kişilikler, bu tür savunuşların, cahil dostun savunuşunun ya da dost toplumdaki akıllı düşmanın münafıkça savunuşunun kurbanı olurlar. İdeolojiler de böyledir.

Schweitzer'ın söyleyişiyle sosyalizmin Batı'da yediği en büyük darbe [oysa sosyalizm Batı'da ortaya çıkmış ve hızla, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında büyük bir kılığa bürünmüştü, hatta merkezi de İspanya olmuştu], toplumun en geri kanatlarının, sosyalizm lakabını adlarına eklemeleri ve sosyalizmi yanlış bir şekilde savunmalarıydı. Böylece sosyalizm bu denli güçsüzleşti. Sosyalizmi yanlış savunarak o şekle soktular ki, hem en geri kanatlar bu aldatıcı güzel perdelerin ardında gizlendiler ve halk onları tanıyamadı ve arkalarından bile gitti, hem de bu kanadı, onların rol ve eylemlerini bilenler, onların tutumlarını, faşizmin pisliğini, sapkınlığını ve cinayetini sosyalizm diye algıladılar; böylece sosyalizm kafalarda çöktü. Onlar için her ikisi de yararlıdır. Hitler gibi bir adamın da hizbinin adını nasyonal-sosyalizm koyduğunu görüyoruz. Bunların başka bir şansları daha vardır. Bu şans, ele geçirdikleri büyük başarıdan ibarettir. Bu şans ve başarı, sahip oldukları düşmanlarının ürünüdür. Geri dost bunlara şiddetle darbe indirirken aşağı düşman da bunlara karşı düşmanlıkta bunları ortaya çıkarmakta, bunlara varlık kazandırmakta ve bunların haklılıklarının delili ve belgesi olmaktadır. Bu, çoğunlukla tanımadıkları bir nimettir ve hepsi nimeti sadece dost ve yandaş olarak algılarlar. Oysa kimi zaman Allah, en büyük nimetlerini oldukça hakir ve kötü düşmanlar biçiminde gönderir ve Allah, hiç kimseyi bu nimetten yoksun kılmasın.

Üstad Emin, Pakistan'dan döndüğünde onun hizmetinde olabileceğimizi umuyoruz. Burada bir konferans vermesi kararlaştırılmıştı. Hem biz, onu dinlemeyi özlemiştik, hem de kendileri anlatımına çok özen gösterirdi. Çünkü tam anlamıyla bilinçli ve aydın bir insandır. Özellikle şöyle diyordu; "Ben, öğrencilerin buraya gelmelerinden çok mutluluk duyuyorum ve bu konferansı onlar için vermeyi çok istiyorum." Bir keresinde onunla bir yerde oturmuştuk ve ben başkalarıyla konuşuyor ve arada ona tercüme ediyordum. Fakat bir an gördüm ki olağan dışı bir tavır takınarak bana karşı olağanüstü bir yakınlık ve büyüklük gösterdi. Orada, kardeş ve Şii olma sorumluluğu konusu üzerine konuşuyordum. Peygamber ailesinin asaletinin ne olduğu konusunu ortaya koydum. Bu asaletin Peygamber'e intisaptan kaynaklanmadığını, bu asaletin kendilerine intisaptan kaynaklandığını anlattım. Örneğin, "Kuzey kutbunda İslam Peygamberi'nden on bin yıl önce, bir noktada, bir ev olsaydı ve bu dört ya da beş kişi orada yaşasaydılar, yine de Ehl-i Beyt olurlardı." dedim. Sonra kendileri bu şekilde duygularını belirterek şöyle dedi; "Şimdiye dek rahatsız oluşumun nedeni, senin inançlarının kesinlikle Şiaya aykırı olduğunu duymuş olmamdı. Şimdiyse, hiçbir Şiinin bile Şianın inanç temellerine ilişkin böyle sözler söylemediğini anlıyorum." Sonra yeniden üzgün bir tavırla şöyle dedi; "Ali'nin bütün düşmanlarından daha çok, tarihte ve özellikle son yüzyıllarda Ali'nin dostları adıyla tanınan kimseler Ali'nin hakkını zayi ettiler."

108 "İslam'da Sınıf Savaşı" adlı bir makale yakında yayımlanacaktır. Ben sizi bu makaleyi incelemeye çağırıyorum, Bu alanda yaptığım yeni bir çalışmadır. Bu makalede Şiiliğin sınıfsal kökeni ve rolü tam anlamıyla aydınlanmakta olup bu konu bizim şu anki konumuzla da ilgilidir.

Ali'nin hakkı, sadece kendi zamanının hükümeti, Fedek vs. değildir. Ali'nin hakkı, Ali'nin bir gerçeğin tezahürü olarak kendisinin gerçek oluşudur. O hep yaşamaktadır. Her zaman onu tanıma, onu koruma ve bu gerçeği geleceğe aktarma peşinde olmak gerek. Onu savunma adına ona darbe indirdiler. Onu yüceltme adına onu aşağıladılar. Ali'nin derdi adına halka başka bir şey tanıttılar. Oysa Ali'nin derdi başka bir şeydir. Ali'nin fazileti adına başka şeyleri halka tanıttılar. Oysa Ali'nin fazileti başka bir şeydir. Bu yüzden Ali'nin kötü bir tanınışı [genel anlamda] vardı ve bu da, güçlerin, siyasetlerin ya da bireylerin ona inanış adına, ama cahili geri taassuplara dayalı savunuşlarından kaynaklanıyordu. Sonuçta onun hakkını -Üstat Emin'in söyleyişiyle- zayi ettiler. Şunu da ekleyeyim; En büyük nimetlerden, en büyük noktalardan ve Ali'nin hakkını teyit eden şeylerden biri onun düşmanlarıdır. Babamla konuşurken kendilerine şunu arz ediyordum; Ali'nin kendisinin, ailesinin ve yanındakilerin faziletlerinin örnek olması, ailesinin dört dörtlük olması, -hiçbir peygamberin böyle bir ailesi olmamıştır- tüm üyeleri semboldür bu ailenin.

Kızı, oğlu, karısı, kocası [ailenin sadece bu dört boyutu vardır] dördü de mazhar ve örnektir. Ali'nin düşmanları ve ona karşı gösterilen düşmanlıklar da dört dörtlüktür, örnek ve mutlak biçimdedir. Kendisi düşmanı olan cephelerin adlarını koymuştur; "Nâkisîn-mârıkîn-kâsıtîn". Kâsıtîn, açık düşman olan karşıdaki zalimlerdir. Onların mantığı zulümdür ve resmen düşmandırlar. Nâkısîn kimlerdir? İş başında olanlardır, geçmişi iyi olanlardır, bir ve beraber olanlardır. Fakat bunlar, kişisel sorunları, bireysel çıkarları ve bencillikleri yüzünden içerden hıyanet ederler. Bunun adını da hakikatçilik ve adaletçilik koyarlar. İyi geçmişleri bulunduğu için de onların hıyanetleri bir kutsallık çehresi içerisinde halka dayatılır ve herkes aldanır; Nâkısîn. Farsçada kullanılan nâkes [yani bir kimse olamayan] kelimesinin belki de bu nakis kelimesinden kaynaklandığını düşünüyorum. Çünkü genellikle yüz yüze bulunulan düşmana değil de arkadan hançerleyen arkadaşa, nakes [Türkçede 'beş para etmez'] derler. Mârıkîn ise haricilerdir. Nâkisîn, Talha ve Zübeyir'den ve onun grubundan ibarettir. Kâsıtîn ise Emevilerdir. Mârıkîn, cahil, mutaassıp ve bilinçsiz, ama coşkulu, gayretli, savaştan ve inançları için feda olmaktan çekinmeyen avamdı. Gece sabaha dek uyanık kalıp dua, ağlama, inleme ve namaz vb. ile meşgul olurlardı. Fakat cahil oldukları için Ali'nin karşısında Kur'an ayetini yorumlayıp ona; "Senin söylediğin doğru değil, böylesi doğrudur" diyorlardı. Taşıdığı o yüzeysel ve avamca bakış açısıyla -ki bilen birinden taklit edecek bir mukallit olmadığı gibi iyi anlayabilecek şuuru da yoktur- gururlanmaktadır. Gururuysa imanından kaynaklanmaktadır. Dine şiddetle iman beslediği için bilgisinin de olduğunu sanır. Ali'nin ve herkesin kabul ettiği, Kur'an'da yer alan ve İslam'ın bakış açısının ve orijinalitesinin bir parçası olan "Hüküm ancak Allah'ındır" hükmünü Ali için anlamlandırır; Allah'ın hükümetinden başka hükümet yoktur ve sadece o hâkimdir. Sonuçta senin hâkim olduğunu söyleme hakkın yok. Hükümete kesinlikle ihtiyaç yok. Sonra Hz. Ali'nin kendisi diyor; "Bunlar, emirlik de gerekmez, yani devlet ve rehberlik gerekmez." diyorlar. Hiç bir şey gerekmez, sadece Allah kabine başkanıdır [böyle anlam veriyorlardı]. Sonuçta ben halifeyim,

imamım, rehberim diyen herkes bu esasa karşı gelmiş demektir. Sonra da bunun kuyruğunu bir şiar olarak yakalayıp bütün hayatlarını din adına ve gerçekte din için savaşımla geçirdiler. Fakat dinin kendisini ilk adımda kurban ettiler. Böylece Emevilerin en büyük düşmanları Ali'yi çökertmek için Emevilerin en iyi araçları oldular. Bunlar 'mârıkîn'dirler.

Kafamızda ve hayalimizde bir gerçek [mutlak gerçek] için her çağda ve zamanda, düşmanın cephe alışlarını ve düşman çeşitlerini tasavvur edersek, şu üç türden fazlasının akıl açısından var olamayacağını görürüz; Yüz yüze açık düşman, anlamadığı için düşmanlık eden cahil mutaassıp, ortadaysa kişisel çıkarları için hıyanet eden ve eylemde düşmanın hizmetinde yer alan dost. Bu yüzden, toplumda genel biçimde ortaya çıkan öğretiler ya da dinler genelleştikleri zaman, onların kitlesel savunulması adıyla bir kötü tanıyış ve ahmakça ya da kötü düşmanlık adıyla bir iyi tanıyış var olur. Bu, bütün öğretiler ve büyük kişilikler için söz konusudur. Einstein, bu düşmanlık ve dostluklarla karşılaşmazken Sosyalizm bu durumla karşılaşır. Bu yüzden, ben bunu gündeme getirdiğimde bu, bir yazara ya da düşünüre yüzde yüz inandığım anlamına gelmez. Ancak on dokuzuncu yüzyıldan başlayarak oluşan sosyalizmin ve tarihin belirleyiciliği felsefesinin başarılarının en büyük nedenlerinden birinin düşmanlıklar ve bu öğretiye, bu düşünce tarzına ve bu kişilere karşı savaşmak için düşmanın cephe alışı olduğunu söylemek istiyorum.

Bu düşmanlıklar, özgürlükçü ve aydın insanların çoğunun kafasında bu düşünürlerin ve bu öğretilerin haklılığının açığa çıkmasına bir kanıt olarak algılandı. Öyle ki dünyada, özellikle on dokuzuncu yüzyıldan başlayarak hem sermayedarlık, sömürü ve sınıf çelişkisi, hem de sosyalizm ona karşıt olarak doruk noktaya ulaştı. Sosyalizmle ve özellikle Marksizm'le savaşmak için sermayedarlık bir yanda, faşizm bir başka cephede, kiliseyse üçüncü cephede onun karşısına dikildiler ve bütün düşünce, bilim, iletişim, toplum ve sanat olanaklarını bu düşünceye karşı seferber ettiler. Sermayedarlık, bütün dünya aydınlarının, özellikle Batı aydınlarının gözünde mahkûm bir sistem olduğu, faşizm özellikle Batı'da bütün özgürlükçülerin gözünde en büyük insanlık karşıtı facia olarak algılandığı ve kilise ise dinin tezahürü olarak Batı'da en geri egemen sistemleri, en feci ve en kanlı insanlık tarihlerini, en geri kalmış bilim dışı görüşü akla getiren bir etken olarak anlaşıldığı için kilisenin, faşizmin ve sermayedarlığın bu düşünce tarzına, bu öğretiye ve bu kişiliklere karşı ortaya koyduğu kapsamlı savaşım, bu düşünürler ve bu öğreti için en büyük açıklanış ve başarı etkeni oldu. Ne demek istediğim tam olarak açıklık kazandı mı? Bunu, bu kişiliklerin ya da bu öğretinin günümüzdeki başarılarını iyice tanımamız için söylemek istiyorum. Bunlardan biri, bu üç mahkûm, çirkin ve geri çehrenin düşmanlıklarıydı. Bu kanatla savaşmaya neden olan şey, daha çok cehalet veya siyasî, iktisadî ve sınıfsal çıkarlardı. [Gerçekte işin içinde bu üç çehre yoktu] Marksizm'in başarısının ikinci etkeni olarak, şiddetli sınıf sömürüsüyle sınıf ayrımının fazla olduğunu, bugüne doğru gelindikçe de azaldığını sanmaktadırlar. Oysa bunun tersine, makine gelince üretime katılan ve randıman artıran bir etken olarak makine işçisinin hizmetine değil, egemen sınıfın, sermayedarın hizmetine

girdi. Geçmişte işçi 30 lira üretip 5 lira alıyordu; sonuçta 25 lira sömürülüyordu. Makine gelince günde 500 lira üretip 15 lira alıyor; sonuçta da günde 485 lira sömürülmüş oluyor.

Bu yüzden sanayi sermayedarlığı dönemindeki sömürü düzeni, on dokuzuncu yüzyılda feci bir duruma gelir. Yirminci yüzyılda şekil değişir. [Daha sonra toplumbilim konusunda ne olduğunu ortaya koyacağım rasyonalize olma meselesi söz konusudur burada] Böylelikle on dokuzuncu yüzyılda sanayi sermayedarlığının doruğa çıkması, enflasyon sorunu ve aşırı sınıfsal sömürü sonucu ortaya çıkan şiddetli sınıf çelişkisi, bu ideolojinin gelişip başarıya ulaşmasına da ortam hazırlamıştır. Bu nedenle, İslam konusunda söylediğim gibi, genelin gözünde bir ideolojinin üstünlük ve başarısı, bir sınıfta ya da bir ulusta ya da bir çağda daha çok, özdeş ve toplumsal gereksinimlere, bilimsel gerçekliklere ve bu sınıfın ya da bu neslin ya da bu ırkın ya da bu çağın gereksinimlere cevap vericiliğine göredir; din ya da ideolojinin ispatında getirdikleri felsefî ve bilimsel sağlam kanıtlara göre değil. İslam'ın üstünlüğünü araştırmada Kur'an'ın -Kur'an öteki dinlere göre üstündür ve öteki semavi kitaplara göre örneğin dinî kıssaları ya da bilimsel konuları daha tam anlatır- fesahat ve belagatını anlamıyordu.

Bedevi Arap da anlamamıştır. Bir anda insanların dine akın etmeleri, "fevc fevc Allah'ın dinine girmeleri" ve o ilk asırda sadece sınıf ve grupların değil, milletlerin de arka arkaya İslam'a gelmeleri; İslam'ın Hıristiyanlığa, Zerdüştlüğe vb. üstün gelmesi, bu ilmi, kelami, felsefî ve edebî kanıtlar nedeniyle değil, İslam'ın şiarları ve İslam'ın özdeş gerçekliklere dayanması nedeniyledir ki İslam'ın yokluğu bu sınıflar ve bu uluslar için en büyük sıkıntıyı doğurur ve İslam'da bu sıkıntının cevabı bulunur. Söylediğim gibi, İslam, fesahat ve belagat yüzünden değil, gaybi ayetler ve tevhid konusundaki, Allah'ın ispatı konusundaki güçlü deliller yüzünden değil iki esas yüzünden evrensel başarı kazanır; Biri insani ve arı özgür önderlik [ki dünyayı muhatap alır] anlamındaki imamet, biri de sınıfsal eşitlik anlamındaki adalet. Ulusların Doğu'da ve Batı'da imparatorluk rejimlerinde siyasî istibdat ve aristokrasi rejimi yüzünden sıkıntı çektikleri yedinci ve sekizinci yüzyıllarda, bu iki şiar bu iki gereksinime cevaptı. Sonralarıysa kültür gelmekte, bilim adamları gelmekte, felsefî ve kelami konular ortaya atılmakta [üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda] ve sonra da bilginler, filozoflar vb. ortaya çıkmaktadırlar.

Dolayısıyla Marksizm'de ortaya konan ve Marksizm'in şiddetli ve açık başarısına neden olan konulardan biri, on sekizinci yüzyılda gerçekleşen Büyük Fransa Devrimi ile İngiltere Sanayi Devrimi'nden sonra ortaya çıkan sanayi sermayedarlığı çelişkisidir. On dokuzuncu yüzyılda doruğa ulaşan sınıf çelişkisinin bu denli köklü olduğunu görüyoruz.

Marksizm'in başarısının ikinci etkeni, kendisinin karşıtı durumundaki kilise, sermayedarlık ve faşizmden -ki faşizm bir tür cahilce nasyonalist dayanak olduğundan onu sanayi sermayedarlığından bağımsız olarak belirttim- oluşan üç cephedir.

Üçüncü etken; Marksizm'in şiddetli bir biçimde ilerlemesinin üçüncü nedeni, felsefî açıdan materyalizme dayanmasıdır. On dokuzuncu yüzyılda, kilisenin değil

bilimin dine doğru yeni bir yöneliş içinde olduğu yirminci yüzyılın tersine din kötü bir durumdaydı. On dokuzuncu yüzyıl, kilise karşıtı özgürlükçülerin başarılarının doruk noktası olup bu hareketi ta on beşinci yüzyıldan başlatmışlardı. On altıncı ve on yedinci yüzyıllar aydınların çağıydı. On sekizinci yüzyıl büyük felsefelerin çözümlenme çağı, on dokuzuncu yüzyıl ise dinin yerine geçen ideolojilerin çağıdır. On dokuzuncu yüzyılda bütün aydınlar ve düşünürler, dinin -ki kilisece tebliğ edilmektedir- yerine geçebilecek bir ideolojik felsefe arayışı içindeydiler doğal olarak. Bu yüzden ben, Marx'ın, sosyalizmin alt yapısı olarak materyalizmi seçmesinin nedenlerinden birinin materyalizmin, dinin olumsuzlanmasının ve kilise karşısında cephe alışın, aydınlar ve sanayi proletaryası arasında sahip olduğu kabul ve uygun ortam olduğuna inanıyorum. Aydınlar arasında biliniyordu; çünkü on beşinci yüzyıldan başlayarak kiliseyle, ortaçağla ve dinle savaşanlar aydınlardı. Öyle ki on dokuzuncu yüzyılda bilim, kilise karşısında başarısının doruğuna ulaşır. On dokuzuncu yüzyıldan başlayarak da scientism [ilimperestlik] esası resmi ve eylemsel olarak, ruhaniliğin ve dinin esas oluşunun bekçisi durumundaki kilisenin yerine geçer. Peki ya işçiler? Halktan olup tahsilsiz durumda bulunan ve Rönesans ve scientism hareketinde yer almayan işçiler, kilisenin sermayedarlık ve sömürüyle omuz omuza olması yüzünden kilise tarafından da ezilmişlerdir.

Kilise, bir yandan Avrupa'dan sömürünün ve sınıfsal istismarın öncü birliği ünvanıyla, bir yandan da orta çağda feodal aristokrasi düzeninin, yeniçağda da sanayi sermayedarlığı düzeninin en büyük destekçisi, düşünsel ve ideolojik dayanağı, önderi ve koruyucusu ünvanıyla kendisini iki şekilde ortaya koyuyordu; Birinci şekli, teşkilat ve bütçe açısından eylemsel olarak dolaylı bir biçimde yeni sanayi sermayedarlığı sınıfına bağlı olan, kuramsal açıdan da on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda, eski aristokrasi değerlerini yüceltip güçlendirmekten, onların deyişiyle ahlak ve soyluluktan [soyluluğa ve aristokrasiye dayalı ahlak] ibaret olan Hıristiyanlık ahlakı yanlısı durumunda bulunan Katolik kilisesidir. Ötekisiyse kiliseden ayrılmış olan yeni Hıristiyanlık mezhebi protestanizmdir. Yeni sloganlar ortaya attı; sonra da yeni bir mantıksal hareket oluşturdu ve genel anlamda kilisenin eski ve ölgün düzeninden de ayrılarak düşünce özgürlüğü müjdesini verdi. Fakat çok geçmeden, bu akımın önderlerinin, hatta Calvin'in, Avrupa'nın yazgısına işçilerin egemen olmaması için gerekirse geniş katliamlara başvurulmasının zorunlu olduğunu söylediği görüldü. Bu akımın ilk önderi böyle fetva vermektedir. Sonra, Max Weber'in tezi konusunda değindiğim gibi Weber, Protestanizm ve Katolisizmin sanayi sermayedarlığı ve feodaliteyle olan ilişkisinin niteliğini açıklamakta ve protestanizmin mevcut durumu tevil eden bir din olduğunu, Katolik mezhebiyle Hıristiyanlıkta reform olduğunu ama bunun sınıfsal üretim sistemindeki reformla uyumlu bir reform olduğunu söylemektedir; Feodalite gitti, kapitalizm geldi; katolizm gitti, onun yerine protestanizm geldi. İşçi sınıfıysa yine eskisi gibi sıkıntıdaydı; Orta çağda reaya, serf ve köylü sınıfının, çağa egemen olan sistem durumundaki feodal aristokrasinin kırbacı ve sömürüsü altında çektiği sıkıntının aynısı. O zaman kilise, din adına onu sakinleştirip uyuşturuyordu.

Bugün de feodalite aristokrasisinin ortadan kalktığı, burjuvazinin iş başına

geldiği Büyük Fransa Devrimi'nden [çünkü Büyük Fransa Devrimi yüzde yüz burjuvazi devrimiydi] sonra, ardından İngiltere Sanayi Devrimi'nde, genel olarak da eski feodalite ve aristokrasi sınıfını yok edip onun yerine geçen sanayi sermayedarlığı düzeninin iş başına gelmesiyle, adı proleter olan sanayi işçisi, yeni sermayedarlığın, fabrikatörlerin, şirketlerin ve Afrika'da, Asya'daki sömürge sermayedarlarının kırbacı altında inlemekte ve Protestanizm mezhebiyle teskin edilmektedir. Bu yüzden işçi, orta çağdan bu yana sistemlerin değiştiğini, köhnelerin, eskilerin, orta çağ ruhaniliğinin bir yana bırakıldığını, ama dinin her zaman efendilerle duvar duvara komşu olmayı sürdürdüğünü görüyor. Protestanizm mezhebinde işçiler ve yoksun yığınlar da umutlanmışlar ve kilise karşısında yüz yüze savaşta en büyük gücü oluşturmuşlardı. Çünkü onlara Mesih'in özgürlük bağışlayıcı olduğu, Mesih'in eşitliği tebliğ ettiği, havarilerin elde ettikleri her şeyi eşit olarak paylaştıkları vs. anlatılmıştı. Bugün de sayıları kabarık olan bu Hıristiyan sosyalistler aynı sözleri etmektedirler. Sistem ve şekil değiştikten sonra, onca özverinin, işçilere yüklenen onca sloganın ardından onlar aracılığıyla Luther'leri, Calvin'leri vb. işbaşına getirdikten ve kiliseyi çökerttikten sonra yine din, yeni ileri yüzüyle yeni düzenin açıklayıcısı oldu; dolayısıyla genelin yargısı, durumun orta çağdan daha kötü olduğu yolundaydı.

Protestanizm konusu, aydınların gözünde oldukça ileri bir şeydir ki onu kimi zaman ileri bir düzen olarak savunduğumu gördünüz. Fakat sömürülmekte olan işçi ve yoksunlar sınıfı için o, dünyayı açıklamada dinin yeni bir aldatmacasıdır. Yani dünyaya sahip çıkanlar, dün köylü sınıfına karşı, bugünse proletarya sınıfına karşı dini kullanmışlardır. Hedefi sınıf sömürüsünü ortadan kaldırmak ve sosyalizm olan Marx [onun bu hedefi toplumsal bir hedeftir], niçin kendisi için inanç ve felsefe alt yapısı oluşturmaktadır? [Oysa bir kişi sosyalist olabilir ama felsefî inanç taşımayabilir][109] Bu, cebri ve mutlak bir inanca göre değildir [çünkü kendisi materyalist olabilir, ama her sosyalist önce materyalist olmalı ve felsefî altyapı olarak toplumsal tezini onun üzerine oturtmalıdır diyemez], ancak aslında din karşıtı tezin, on dokuzuncu yüzyılda, hem aydınlar arasında, hem de işçiler arasında taraftarı bulunduğu içindir; aydınlar arasında scientism yüzünden, proletarya arasında da dinin sömürülen sınıfa karşı cephe alışı yüzünden bu tez taraftar bulmuştur. Bu din karşıtı tez, dönem ve çağın vicdanının kabulüne konu olan moda bir tezdi. Özellikle işçilerden çok aydınlar arasında ilgi görüyordu. Çünkü aydınlar, din ve kiliseyle birkaç yüzyıl boğuştuktan sonra bugün özgür olmuşlardı ya da özgür olduklarını hissediyorlardı; bilim de dine karşı başarısının doruğuna ulaşmıştı [Bilim derken scientismi kastediyorum, din derken de kiliseyi kastediyorum;

---

109 Öyle ki bugün -aydınlardan başka- Müslüman ve Müslüman olmayan ülkelerin her yerinde söz konusu olan şudur: Sen, örneğin Allah'a inanıyorsan ya da metafiziğe veya öte dünyaya inanıyorsan sosyalist olamazsın. Önce inanç sorunları, ardından da sınıf sorunları çözülmelidir. Bu çok tuhaf bir şey ve bunun olayla bir ilgisi yok. Eşitlik ve adalet, tarih boyunca hep tanrı tanırların şiarı olmuştur ve bugün bu şiar neden tanrıtanımazların tekelinde olmak zorundadır? Tuhaftır ki tanrı tanır, "Sen Tanrı'ya ve yarına inanmadığına göre adaletçi olamazsın." demiyor da o, "Sen Tanrı'ya inandığın için adaletçi olamazsın." diyor. Şu daha da tuhaf; artık yavaş yavaş taassup, dindarlardan dinsizlere sirayet ediyor ve yine, yeni ve daha kötü bir taassuba düşülüyor.

başka açıklama gerekmez]. Bu yüzden, diyalektik materyalizm, sosyalizmin altyapısı olunca entelektüel kesim ve işçi sınıfı içinde oldukça sevimli bir slogan olarak gündeme gelmiştir. Sosyalizm ise, on dokuzuncu yüzyılda her zamankinden daha çok, hatta yirminci yüzyıldan ve tarihteki bütün çağlardan daha fazla sömürülen sınıf için bir şiar olarak başarı elde etmiştir.

Dolayısıyla başarı nedenlerinden birincisi kilise, faşizm ve sermayedarlık ya da kapitalizm düşmanlığı, ikincisi on dokuzuncu yüzyıldaki yeni sanayi sermayedarlığı düzeninde sömürü ve sınıfın sınıftan, bireyin, bireyden yararlanma grafiğinin yükselmesi nedeniyle sınıf çelişkisinin doruğa ulaşması, üçüncüsü de on dokuzuncu yüzyılda işçiler ve aydınlarca en büyük felsefî şiar olarak karşılanan ve insanların sosyalizme çağrılmasına bir engel olmamak bir yana, kiliseden kaçan, sürülen ya da bu faciadan korkan düşünceleri çağırmada olumlu bir etken olan materyalizmdir. Böylelikle materyalizm, sosyalizmin hizmetinde yer almış oldu.

Ne yazık ki vakit geçti, ama bu konular bizim zamanımızı oluşturan, bu öğretiden daha üst düzeyde söz konusu olan ve her durumda bu ideolojiyi tanımak için de gerekli bulunan temel konulardır. Ertesi hafta ayrı bir zaman daha istemezsek, tarih felsefesine doğrudan doğruya girmediğim için konuyu böyle ele almak durumundayım. Önce Marx'ın toplumbilimini [yani Marksizm'i] sonra da doğal olarak Marx'ın tarih felsefesini ele alacağım. Bu yüzden gelecek hafta bu alanda bulabildiğiniz her şeyi inceleyip gözden geçirmenizi rica ediyorum. Böylelikle hem tam anlamıyla diri bir zihinsel geçmişle söylediklerimi dinlemiş, hem de şu anda aydınların kafalarında gündemde olan konulara [benim, ister ayrı bir formda, isterse hiç ele alınmamış konular olarak söz konusu ettiğim konulara ve aynı şekilde bu ideolojiden çıkardığım ve hiçbir şekilde Marksizm öğretisi adına burada geçmişi bulunmayan sonuçlara] karşı dikkatiniz daha bilinçlice yönelmiş olur. Yine, konunun iyice olgunlaşması için gelecek haftaya dek, fırsatımız az da olsa hazırlanma sırasında kafanıza takılan temel soruları kaydetmenizi rica ediyorum. Bundan sonra bu soruları kaydedeceğimizi ve dersin ardından dersin eki olarak yayımlayacağımızı umuyoruz. Dolayısıyla soru ve cevaplarımız olacaktır. Sorular bu alanlarda olmalıdır; yoksa yüzeysel olarak birtakım bireylerin kafasına takılan ve daha ciddi sorulara da zaman bırakmayan basit sorular olmamalıdır. Bu yüzden gelecek haftaya dek bu konuyla ilgili elinize ne geçerse inceleyiniz, tartışınız, sorunuz ki böylelikle daha güçlü bir ortama katılasınız. Sorular da bu konuyla ilgili her alanda özgür sorular olmalıdır.

ON DÖRDÜNCÜ DERS

DÜŞÜNCE VE EYLEM İLİŞKİSİ

Kardeşlerim!

İnsanın hayatında kimi zaman kişinin hareket halinde olduğu çizgide, uğraştığı işte ansızın durarak kendisi üzerinde, işi üzerinde, seçtiği hareket çizgisi üzerinde, hayatının felsefesi üzerinde, düşüncelerinin ve inançlarının anlamı üzerinde, varoluşunun nedeni üzerinde düşündüğü anlar olur. Sadece bir sonraki adımı atmayı, işini sürdürmeyi ve ayrıntılar üzerinde sadece güçlükleri ve çözüm yollarını düşündüğü hayatı ve işine ilişkin söz konusu olan gündelik ve sıradan konularla uğraştığı normal anların tersine bu anlarda ansızın bütün varlığını, bütün çevresini yeniden gözden geçirir ve kendisinin varoluş felsefesini değerlendirmeye koyulur.

Bu anlar, oldukça hassas ve değerli anlardır. Ne yazık ki bu anların herkes için taşıdığı değerlerin farkında olmayız.

Büyüklerimizin, geçmişte, onların çoklarının hayat hikâyelerinde gördüğüm kadarıyla *kendileri üzerinde düşünme* programları vardı. Belirli zamanlarda, tıpkı bir çalışma programı gibi olağan hayattan sıyrılarak teemmüle koyulurlardı.

Teemmül, düşünme kelimesinden daha çok anlam yüklü olup güçlükler ve sorunlar üzerinde düşünmekten daha geniştir. Teemmül aslında sözünü ettiğim bu tür bir duraklamadır; kendi üzerinde ve kendisinin zaman ve çevreyle ilişkisi üzerinde durup düşünmek, tıpkı gittiği yol üzerinde belirli aralıklarla durup ardına, önüne ve vardığı yerde her iki yana bakan, durum değerlendirmesi yapan, durumu yeniden gözden geçiren ve yeni bir güven elde edince de yoluna devam eden bir yolcu gibi. Bu şekilde davranan bir yolcu, kaymaktan ve yanlış yola sapmaktan büyük ölçüde korunur.

Hayat da bir yolculuktur; birey düşünmeye başlayışından ölümüne dek çeşitli aşamaları, türlü türlü menzilleri aşar. Her nefes, Hz. Ali'nin deyişiyle "kişinin, ölümüne doğru attığı bir adımdır." [Kişinin nefesi, onun ölüme doğru attığı adımlardır.] Bu yolculukta da belirli aralıklarla

durmalıyız -birey olarak söylüyorum- ve kendimizi, yargılarımızı, özellik ve boyutlarımızı, ilişkilerimizi, duyarlıklarımızı ve eğilimlerimizi yeniden gözden geçirmeye koyulmalı, sonra da emin olunca yolumuza devam etmeliyiz. Ne yazık ki bu anlar hayatımızdan alınmıştır. Çeşitli etkenlerle seçtiğimiz ya da bizim için seçilen yolda -ki çoğunlukla başkaları bizim için bu yolu seçer- başımızı eğip gidiyoruz; ya hiç farkında olmuyoruz ya da farkında olsak bile artık yolu yenilemek, yolculuğu yenilemek ve hedefi değiştirmek için fırsat kalmıyor.

Bu etkenlerden biri uzmanlaşma konusudur. Belirttiğimiz bu konu daha çok aydınlara yöneliktir. Aydın, özgürce seçen ya da seçmesi gereken veya seçebilen kişidir ve dolayısıyla hayatında böyle gözden geçirmelere ve böyle teemmüllere yönelmelidir. Uzmanlaşma, bireyin hayatında gerçekliklere sadece tek boyuttan bakmasına, bu boyutu ve kendisinin bu bilgi ve uzmanlık alanını gerçekliklerin tümüne genelleştirmesine yol açmakta ve sapmaya, yanlış düşünmeye, yanlış görmeye, gerçeklikleri değerlendirmede yanılmaya neden olmaktadır.

Bir başka etken de duyarlık konusudur. Duyarlık, insana güç verdiği, bireyi daha çok çalışmaya ittiği ölçüde insanda bireyi özel bir noktaya çeken ve hareket ve gidişin gerçek çizgisinden alıkoyan saptırıcı bir cazibe biçimine de dönüşebilen oldukça büyük bir etkendir. Duyarlık, bireyin, kendisinin düşünce ve çalışma çevresinde ya da inanç ve duygu çevresinde bir işte uğraşırken bu alanda gündeme gelen konulara karşı olağan dışı bir duyarlık göstermesi ve bu duyarlığın temelde çeşitli boyutlara bakışındaki genişliği ortadan kaldırması anlamındadır.

Duyarlık... Ben kendim kimi zaman bu tür duyarlıklara düştüğümü görmüşümdür. Bu düşünce sapmasının [bu tür sapmalara bütün aydınlar, bütün düşünürler ve bütün büyük okuyucular düşebilir; normal ve zayıf aşamada bulunanların durumuysa belli] bilincinde olduğum halde kimi zaman oldukça hassas olağan konularda bu tür duyarlıklara düştüğüm olmuştur. Örneğin, her zaman yazmak ve okumakla uğraştığım için, hedef ve anlamı ortaya koymada, bir mesajı başkalarına iletmede bir araç durumundaki yazarlığa, düzyazı ya da şiir şeklinde olabilen bu araca karşı duyarlık kazanmışımdır. Öyle ki bu giriş üzerinde, kimi zaman hedef üzerinde düşündüğümden daha çok düşünüyor, ona fazla değer veriyor ve karşısında duyarlı davranıyordum. Kimi zaman bir kelime beni sevince, coşkuya ve sarhoşluğa öylesine sürüklüyordu ki bir metnin mantıklı bir değerlendirmesini yapamıyordum. Bu kelime, bir zihin ve duygu büyücüsü gibi, beni kendisine tutsak ediyor ve dolayısıyla bir okuyucu olarak bu metni mantıklı değerlendirme gücünü elimden alıyordu.

Bu konularda çok tecrübem vardır. An olurdu, Avrupa'da uğraşım,

toplum konuları, eğitim ve bilim konuları üzerinde olduğu ve bu ikisinin kendiliğinden beni yanlış duyarlıklara düşürebileceğini, insanda yetişip gelişmesi gereken öteki duygu ve boyutlardan alıkoyabileceğini düşündüğüm ve çevre de mantıksal kuru bir çevre olduğu için, bir bireyin oradaki bilimsel ya da toplumsal çevrede içine düştüğü duygu, iç aydınlanma ve maneviyat eksikliğiyle savaşım için çevreye karşı, tıpkı bir krem gibi, bir serum gibi, Batıcılık mikrobundan korunmak için her yönden kullanabileceğim ve aynı şekilde aklî değerlerin saldırıları karşısında güçlü olmamı sağlayacak güçlü bir etken seçmiştim; Seçtiğim Mesnevi'ydi; burada Mesnevi'nin pek gerekli olmadığını, ama orada bir miktar gerekli olduğunu düşünüyorum. Sonra da Mesnevi'nin kendisi, anlatımı, şiirsel formu ve seçtiği söyleyişler, bende başka bir duyarlık oluşturmuştu. Mesnevi'nin insan ruhunda yarattığı tufanda boğulmuş hissediyordum kendimi; karşısında bir kitap bulunan ve o kitabı inceleyip değerlendirmeye girişen bir okuyucu gibi değildim. Bu, bir açıdan olumlu olurken, başka açıdan da olumsuz olabilir. Çünkü şimdi artık benim için makul bir kitap değil. Aşk duyulan bir olgu olan bu kitap, hakkında kişiyi doğru bir değerlendirme yapmaktan alıkoymaktadır. Aynı şekilde burada boğulmak, beni çevremde bulunan öteki gerçekliklerden habersiz kılmaktadır. Bu, boğulmaktır.

Bir ara, büyülü bir düzyazısı bulunan *Andre Gide*'in kelimeleri, cümleleri ve deyişleri beni öyle tutsak ediyordu ki bu cümlelerin anlamlarının değerini dakik olarak değerlendiremiyordum. Anlatım güzelliği beni öylesine kuşatıyordu ki şeyhinin karşısında duran bir mürit olup çıkıyordum. Zaman geçtikçe, benim için bunca etkili olan bir cümlenin bu etkisinin taşıdığı anlamdan değil, yazı ve anlatımın mucizevî güzelliğinden kaynaklandığını anlıyordum. Bunlar, bireyin çalıştığı alanda edindiği duyarlıklardır. Bu duyarlıklar, insanın öteki mantıksal duyarlıklarını bütünüyle yok etmektedir; bu bir başka düşünsel sapmadır. Bu, insanın tek boyutlu oluşuna, tek açıdan bakışına, toplumsal konular üzerinde tek alanda düşünmesine neden olur. Bu durumda birey, bir yönden seçkin olabilir, ama toplumda sorumluluk taşıyan bir aydın olarak eksik bir bireydir. İnsan büyük bir arif, büyük bir yazar, büyük bir sanatçı olabilir, ama toplumda sorumlu bir insan olarak bu birey eksik olabilir. Benim, bir tipin ve bir düşüncenin doğru olup olmadığına ilişkin ölçütüm, kelam, felsefe ve mantık tartışmaları değil, bu düşüncenin bir nesil ve çağ için yararlı oluşudur. Aynı şekilde bu düşüncenin, bir aydının çevresinde insani sorumluluğunu yerine getirmedeki eylemsel değeri de bu ölçütün bir parçasıdır. Bu, bir düşüncenin sağlık ve hastalığının, güçsüzlük ve güçlülüğünün ölçütüdür. Bir düşüncenin mahkûm oluşu bu bakımdandır. İnsan, bir alanla ilgilenirken o denli

duyarlık kazanır ki işinin taşıdığı değerleri gerçekte olduğundan daha fazla görür. Kendisiyle ilişkili olan şeyi gözünde büyütme ve kendisinin ilgi alanı dışındaki şeyleri gözünde küçültme ortaya çıkar ki bunların ikisi de sapmadır.

Şehrimizin fazıllarından olan beylerden biri, bir ara belirttiğim gibi cuma geceleri yaptıkları merasimden sonra birkaç kişi için sohbetler yapıyordu. Ahlakî, dinî ve benzeri sohbetler. Daha sonra o sohbetleri yayımladılar. Bu sohbet kitapçıklarının dokuz sayısı, "Tezekkuraat-ı Mezhebi" [Dinî Hatırlatmalar] adıyla basılmış olup hitap, telkin, hatırlatma ve ahlak yönleri taşımaktaydı. Sonradan, halkı uyandırmak ve insanların dinî hidayeti için çalışma konusunda oldukça coşkulu olan beylerden biri, bu işte öncü bulunan o kişiye; "Halk için bir iş yapınız. Niçin köşeye çekildiniz? Sorumluluğunuzun niçin farkında değilsiniz? Vakit geçiyor; siz bizden daha çok sorumlusunuz. Siz daha çok hizmet edebilirsiniz." diyerek bir çağrı yapmıştı. O şöyle demişti; "Efendim, bir yararı yok. Ben denedim. Siz gençsiniz, farkında değilsiniz. Bu toplumda hiçbir iş yapılamaz. Ben dokuz adet *Dinî Hatırlatmalar* yayımladım. Toplum ise, bu hatırlatmalardan sonra da bunlar yayımlanmadan önceki gibiydi ve toplumda bir değişiklik olmadı."

Bu tür değerlendirmeler ve bu örnek, insanın uğraş verdiği işe, gerçekte olduğundan ne denli fazla değer verdiğini ve ardından onun çalışma alanı dışında bulunanlara ve çalışmalarına bir değer vermediğini tam olarak görüyoruz. Hiçbir etki ve değer görmez onlarda. Bu, yargıda sapmadır. Yargıdaki bu sapma da bu şekliyle [kendini büyük, başkalarını küçük görmek] insanın, toplumsal sorumluluğunu da sapmaya düşerek yerine getirmesine, iman ve irade bakımından istese de topluma hizmet etmek istese de gerçekliklere ve değerlendirmelere karşı taşıdığı yanlış bilinci açısından, hedefini gerçekleştirebilecek bir insan olamaz. Buysa herkesin, kendi düşünce çizgisi üzerinde karşılaşabileceği belalardan biridir. Özellikle, her ne olursa olsun tahsilli durumda olan ve düşünce, zihin, inanç, bilim ve toplum konularının özel bir bölümünde uzmanlaşan bizler, açıkça bu tür sapmalara düşmekteyiz. Bu yüzden, kendimiz için, bir program yapmak zorundayız. Bu program şudur; Arada bir kendimizi ölüm gününün pençesinden kurtarıp özgür kılalım ve kendimiz üzerinde düşünelim, dakik olarak değerlendirelim ve yargımızı, eğilimlerimizi, cephe alışlarımızdaki zaaflarımızı -tüm bunları- yeniden gözden geçirelim. Bu durumda, kendimizin yargıcı olduğumuz, kendi kendimizin sanığı olduğumuz ve başka kimse işin içinde bulunmadığı için biz son derece adil ve dikkatli bir yargıç olacağız. Bu anlar, bir insanın büyük anlarıdır. İşte bu anlarda kimi zaman kişilikler değişir, bireylerde büyük bir içsel dalgalanma

ortaya çıkar, hatta insan ansızın nitelik değiştirir. Tarih, ansızın kendisinin üstüne yürüyüp zamana saldırabilecek ve tarihte yeni bir bakış yaratabilecek büyük bir insan haline gelen birçok kimseyi hatırlamaktadır.

Bu durumu ve bu sözleri şunun için söylüyorum; Ben kendim arada bir, birkaç yılda bir kez, kendi kendime böyle bir ruh durumuna düşerim ve kendimi yeniden gözden geçiririm. Bu anlarda büyük tecrübe ve birikimler edinmekteyim. Ben, bu anlardan son derece yararlanmışım ve bu anlar olmasaydı, ansızın içine düştüğüm, kendimi karşıma oturtup seyrettiğim ve dakik olarak değerlendirdiğim bu anlar olmasaydı, yollarımdan, düşüncelerimden, inançlarımdan ve edimlerimden birçoğunu oldukları gibi bilinçsizce sürdürüp gidecektim ve fırsatları ve güçleri boşu boşuna harcayacaktım, diye hissetmişimdir. Bu, öğretmen olarak size anlattığım en büyük derstir. [Bunu şu anda söz konusu etmem, bu günlerde böyle bir ruh durumu içinde bulunmamdan ve bugün ya konuşmamalıyım ya da düşündüğüm şey üzerinde konuşmalıyım, diye düşünmemden kaynaklanmaktadır.] Bu yüzden, bunu dinlemek sizin için yorucu olsa da ya da ders metninin konusuna ve öteki konulara daha çok ilgi duysanız da, özellikle belki de kişisel yönü bulunan bu konuları dinlemeye hazır olmasanız ya da güçlükle hazır olsanız da beni bağışlayınız. Fakat her ne olursa olsun bu konuların kişisel konular olmadıklarını düşünüyorum. Çünkü benim kişisel bir hayatım olmadığından kendim için düşünsem bile bu, bireysel ve kişisel konularla ilgili olmaz. Hayatım ve varlığım, kişisel hayat, düşünsel ve toplumsal hayat diye hiç bölünmemiştir, böyle bir bölümlemem yoktur. Kesinlikle kişisel hayatım yok. Dolayısıyla kendimle ilgili olanlar, benimle fikirdaş, sınıfdaş olan ya da ne olursa olsun benimle düşünce, inanç ve toplum alanında ilişki ve çatışmaları bulunan bütün herkesle doğrudan bağlantısı bulunan konulardır. Dolayısıyla bu konulardan söz etmek, zamanın temel konularından söz etmek demektir. Söylediğim bu konu, yeniden kendimizi gözden geçirmemiz, gerçekten ve adil bir biçimde zaaf noktamızın olup olmadığını, şu anda seçtiğimiz çalışma yolunun zararlı ve boş mu, yoksa yararlı mı olduğunu; ya da bundan daha yararlı bir iş yapıp yapamayacağımızı, bunun iyi ya da kötü sonuçlarının olabileceğini düşünmemiz gerektiğinden ibarettir. Bunları birlikte değerlendirelim ve ölçüp değerlendirelim, sonra da bu gidişin, bu sözlerin yanlış bir sonuç verebileceğine bakalım. Kişi bilinçli olarak çalışırsa doğru, yapıcı sonuca ulaşabilir. Her durumda da biz bu değerlendirmeyi yapıp çalışabiliriz. Benim de çalışmamda bir zaaf varsa, çalışmamın yararlı değil zararlı olduğunu hissedersem, sadece kendi nefsim önünde itiraf etmekle kalmaz, size de söyleyebilirim.

Çünkü bir şey kaybetmiyorum; kaybedecek bir şeyim yok çünkü.

Ben, Avrupa'da kaldığım son zamanlardan başlayarak bütün uğraşlarım, inançlarım, kararlarım, toplumsal, felsefî ve dinî cephe ve tavır alışlarım üzerinde yaptığım temel değerlendirmeler -bu dünyada kendi yükümlülüğünü, kendi yön ve niteliklerini belirlemek, değerlendirmek ve iyisini kötüsünü ayırt etmek isteyen bir kişi olarak- sonucu, sizin şu an gördüğünüz ve herkesten daha çok ilişkili ve tanışık olduğunuz bu düşünce çizgisine düştüğümü düşünmekteyim. Bunun, Kevir adlı kitapta, özellikle *Mabed* makalesinde belirttiğim düşünsel ve felsefî bir boyutu vardır. Orada vicdanımın derinliğinde şekillenen, içsel bir devrim mayası oluşturan, sonra da varlığımın tüm yüzeyini kaplayan ilk derin değişimi ve ardından nasıl bir akım ortaya çıktığını, nerelerden hareket ettiğini, ne anlamı olduğunu, hangi yolu, yönü izlediğini, başka yollar ve yönler karşısında nasıl bir konumda olduğunu, bunların tümünü anlattım; isteyen oraya bakabilir. O konuları ben hiçbir zaman genel biçimde söz konusu etmem. Çünkü genel biçimde üzerinde durduğum konular yüzde yüz toplumsal konular olmalıdır. Soyut zihinsel konuları, soyut felsefî konuları, soyut duygusal ve irfanî konuları toplumsal biçimde gündeme getirmek, benim inancıma göre çok iyi bir şey değildir. Bu yüzden, benim inançlarım arasında yer alan, üzerlerinde önemle durduğum, hatta şiddetle inandığım konuların birçoğunu yalnız başıma değerlendiririm, ama toplumsal sorumluluğumda onları kesinlikle ortaya getirmem. Bu nedenle insan, toplumsal bir iş olarak söz konusu ettiği şeyi, kişisel inanç ve duyarlıklara göre değil, toplumun ihtiyaç ve yetersizliklerine göre seçmelidir.

Ben, param olup da Avrupa'ya öğrenim görmeye gitseydim kesinlikle ya felsefe okurdum ya da eleştiri alanında öğrenim görürdüm diye hep arzu duymuşumdur. Bu iki bölüm benim düşünsel ve zihinsel idealimdi. Fakat param olmadığı, halkın parasını aldığım ve halkın bursiyeri olduğum için zorunluluk dolayısıyla, aşk duyduğum şeyi seçmeyip ondan vazgeçtim. Beni okutanların işlerine yarayacak bir şey okuyayım, dedim. Beni buraya gönderip benim harcamalarımı, babam değil onlar karşılıyorlardı[110]. Bu yüzden belki bu bölüm onların işlerine yarar diye düşündüm. İşin başında bu alana bir ilgi ve aşk duymazken bir görev, yükümlülük ve sorumluluk olarak okudum. Buysa, hepinizin üzerinde düşünmeniz gereken bir şeydir.

Kendi üzerinizde bu teemmülü yapmak ve *kendinizi deşelemek* için olumludan değil olumsuzdan başlayınız. Bu değerlendirmenin yararını-

---

110 Aile ödeneğimin olmadığını söylerken bunu yaygın söyleyiş olarak kullanıyorum. Ancak, okumaları için babalarının para gönderdiği kimseler de halktan para almış olmaktadırlar. Böylece hepimiz halkın bursiyeriyiz.

za sonuçlanmasını istiyorsanız olumlulardan başlayın; oldukça iyi olan, genellikle iyi sonuçları bulunan ve sonunda puan getiren şeylerden. Kesinlikle herkesin olumlu değerleri ve erdemleri vardır. Bunlara dayanmak ve bunlardan söz etmek, genellikle, kişinin ben duygusunu tatmin etmek demektir. Oysa bunlar insanların taşımaları gereken şeylerdir. İnsan hep kendisinin olumlu noktalarını düşünmeli değil, olumsuz ve yanlış yönlerinin kaygısında olmalıdır. Hep olumlu yönler üzerinde durulacaksa herkes kendisinden hoşnut olacaktır. Dolayısıyla, ortaya attığım ve dost olarak tanıdığım herkese önermek istediğim sorular, size bir suçlama biçiminde yöneltilebilecek konulardır; Yargı ve mahkeme konusu, savcı ve sanığın kendiniz olduğu mahkeme konusu. Savcı hep sanığın suçlanacak noktalarına dayanır. Sanık da hep bu noktaları savunmak durumundadır, olumlu noktaları değil. Bu yüzden insan kendisini acımasızca suçlamalıdır, kendisini düşmanlarının, bilinçli düşmanlarının -aslında ne olduğunu anlamayan ve savunulması, çürütülmesi çok kolay olan ahmakça yersiz suçlamalar yönelten düşmanlarının değil- hatta oldukça akıllı ve zeki varsayımsal düşmanlarının yerine oturtmalı ve onların dilinden kendisini suçlamalı, ardından da cevap vermelidir. Burada bu olanakların tümü bulunmaktadır. Ben bu süre içinde hep bu sorular üzerinde düşünüyorum. Bu sorular, şu anda yapmakta olduğum işle ilgili olduğu için sizinle de doğrudan ilgilidir. Bu yüzden ben bu konuyu, birlikte düşündüğümüz, düşünce ve inançlarımızın yazgısını bir yerde bir araya getirdiğimiz -hiçbir etkenin bizi ayıramayacağını ve işin sonuna dek birlikte olacağımızı umuyorum- herkesle bağlantısı bulunan en acil, konu olarak görüyorum[111]; Konulardan biri, bizim düşünce ve inanç konularına çokça dayanmamızın bizi eylemden alıkoyup koymayacağıdır. Gece gündüz düşünmek, yazmak, okumak, dayanaklar bulmak, tartışmak, öğretmek, öğrenmek insana, çevreye, başkalarına, bir gruba, bir kesime zihinsel gelişme kazandırdığı kadar, bu kişileri eylemden alıkoyacak ölçüde, yoğun zihinsel uğraş yaratmaz mı? Her inancın, her ideolojinin, her tür düşüncenin ve eylemin değeri ancak eylem aşamasında belli olur. Eylemden önce, belirttiğim gibi yanlış ya da doğru düşünce, hak ya da batıl din, İslam ya da küfür, tevhid ya da şirk, Şiilik ya da Sünnilik, hepsi eşittir. Şiiliğin kendi ikrar ve açıklamasına göre amel, dinin tanımının bir parçasıdır.

Şiilikte -bir ara burada söylediğim gibi- amel, dinin tanımının bir

---

111 Bu konuyu, hem eleştiri ve saldırısını, hem de benim kendi düşüncemi aklamak, şu anda hepimizin yolu olan, çoğunluğumuzun inancı olan yolu açıklamak için ortaya koyduğum cevabı, son derece hassas ve dakik olarak algılamanızı rica ediyorum. Aynı şekilde, bu savunma ve açıklama sizin için kabul edilebilir değilse kabul etmeyin, siz de suçlayıp eleştirin; mantıklı cevap veremediğimi gördüğünüz şeyi bana hatırlatın ve -bilerek ya da bilmeyerek- geçmeme engel olun.

parçasıdır. Bu konu bugün sadece toplumbilimsel bir konu değildir. Egzistansiyalizmin söylemiş olabileceği bir konu değildir. Şiilik, bizim açımızdan zihinsel, içsel ve kalbi bir konu olan imam konusunu üç boyutta tanımlamaktadır; Biri zihinsel, biri anlatımsal, biri de eylemsel iman konusudur; kalple ikrar ve itiraf, dille ikrar ve rükünlerine göre amel. Yani iman benim kalbimde tam anlamıyla aydınlık olsa, inancım yüzde yüz olsa, hatta hep dilimle bunu söylesem, ama bununla birlikte bunu eyleme dökmesem, Şiiliğin yaptığı tanıma göre benim imanım gerçekleşmiş olmaz.

Mutezile ve Şia arasındaki ihtilaflardan biri, onların, hepimizin yaptığı gibi, din ve küfrü zihinsel bir temele göre sınıflandırmak gerektiğine inanmalarıdır. Bugün de sadece bu konuya dayanmakla kalmıyoruz, herkes böyle inanıyor. Bizim açımızdan sınıflandırma şöyledir; Kâfir dediğimiz zaman, metafiziğe inanmayan, ruha ve ölümden sonraki dünyaya inanmayan kimse gelir aklımıza. Bu, kâfir ve dinsizdir. Mü'minse bunlara inanan kimsedir.

Oysa Kur'an'da küfrün nasıl tanımlandığına bakınız; Küfürle din, hep amele göre tanımlanmaktadır, zihinselliğe göre değil; "Dini yalanlayanı gördün mü?" [Mâûn Suresi, 1] Dini kesinlikle yalanlayan, yani dini olumsuzlayan kişiyi gördün mü? Peki, dini yalanlayan kimdir? Metafiziği olumsuzlayan kişi midir? Bu kişi, Allah'ı yok mu saymaktadır? Ruhu yok mu saymaktadır? Kıyameti yok mu saymaktadır? Bunları yalanlamakta mıdır? Bunlara inanmakta mıdır? Hayır. Bu surede yapılan tanım, bütünüyle amele göredir; "İşte o, öksüzü iter, kakar." [Mâûn Suresi, 2] [Bu kişi, öksüzü itip kakan kimsedir.] Bu, dinsizin ve materyalistin tanımıdır. "Yoksulu doyurmaya önayak olmaz." [Mâûn Suresi, 3] [Yoksula yiyecek vermeyen ya da az veren değil, süreğen bir coşku, hırs ve ciddiyetle açlığa karşı savaşmak için çaba harcamayan]. Bu, dini olmayan kişidir. Bu, dinin tanımıdır, her yerde böyledir; Kur'an'ın her yerinde bu şekildedir. Küfürden söz ederken -bizim yaptığımızın tersine- zihin konusu ortada yoktur.

Dolayısıyla bir dinin, bir düşüncenin, bir inancın, bir öğretinin ve bir ideolojinin hak üzere olmakla birlikte aydının toplumda ve kendi zamanıyla ve halkıyla olan ilişkisinde yükümlülüğünü yerine getirme çizgisinde [toplumsal yükümlülüklerini yerine getirmek açısından ki hedef de budur] doğrudan yapıcı bir rolü bulunmaması olanaksızdır. Bu temeldir; yani amel ve amel, yani toplumsal amelle toplumsal amel, yani aydının yükümlülüğüyle aydının yükümlülüğü, yani toplumuna özbilinç vermesi, muhatabına, karşılarında bilinçli bir insanın sorumluluk taşıdığı kimselere insani, toplumsal ve sınıfsal bilinç vermesi. İşte onun yükümlülüğü budur; düşünsel ve toplumsal hidayet yükümlü-

lüğü. Bu, aydının yükümlülüğüdür; bu aydının amelidir. Dolayısıyla her öğretinin ya da dinin ya da dinî veya din dışı her ideolojinin -her durumda da- hak ve batıl oluş temeli, onun toplumsal rolüdür.

Dinin, peygamberin amelinin, İslam'ın ve aslında İslam Peygamberi'nin ortaya koyduğu ve ilan ettiği şeyin adı risalettir. Bu terim rastgele seçilmemiştir. Risalet, bizim şu anda bu kelimeden anladığımız bütün anlam yükünü taşımaktadır. Risalet ve aynı şekilde emanet, Allah'ın özel olarak insanların omuzuna yüklediği ve her durumda da her bireyin yüklendiği emanet, anlamı ne olursa olsun hayat yolculuğunu aynı şekilde sürdürmektedir. Omuzlar boş değildir. Omuzunda hiçbir yükün bulunmadığını hisseden herkesin, sırtında hamal yükü vardır.

Sürekli olarak düşünce konularına dayanmakla ve yazma, ders verme, konuşma, araştırma, kitap hazırlama ve yayımlama işleriyle sınırlanmak, başlı başına, zorla ve doğal olarak düşünceyi temel almak eylemden sapmaya neden olmaz mı? Her durumda da düşünüşü, eylemi doğurması gereken -çünkü sadece filozof ve bilgin bir bilinçli değil, aydındır- aydını halkla olan ilişkide eylemsel risaletinden alıkoymaz mı? Hep düşünce konularına dayanan böyle bir aydının muhatabı, onunla düşünce temasında bulunan başkalarını da kendisi gibi eylemden alıkoyup kenara itmez mi, topluma hizmeti ve çalışmayı unutturmaz mı?

Bu sorunun cevabı hem evet, hem hayır, hem de tersine eylemin gereği, düşünceye dayanma olabilir. Buna göre üç cevap vardır; Birincisi 'evet', sadece düşünceye dayanmak, o düşünce ne olursa olsun -dinî ya da ideolojik ya da eylemsel ya da tarihsel ya da toplumsal ya da toplumbilimsel- eylemden alıkor ve eylem görevi duygusuna engel olur. İkincisi 'hayır', aslında düşünsel uğraş, eyleme ve eylem duygusuna zarar vermez, burada nötrdür. Üçüncüsü de şudur; Bir grupta eylem duygusu oluşmadan önce o grup içinde düşünceye dayanma bulunmaması olanaksızdır. Birinci soru hepiniz için oldukça açıktır; Aydının eylem açısından yabancılaşmasına neden olan düşünce konularına dayanmak. *Sadi*'nin deyişiyle;

"İş, akıllının kârı olmasa da,
Akıllıdan başkasına iş buyurma."

Doğrudur. Tek kelimeyle, eyleme engel olacak biçimde düşünceye dayanış, birinci olarak, dayanılan düşüncenin türüyle bağlantılıdır. İkinci olarak düşünceye dayanışın şekliyle bağlantılıdır. Kendi gereği olarak kendisine dayanan bireyin eylemden uzaklaşmasına neden olan düşünce, özdeşlik karşıtı, bilim dışı, hayali, duygusal, zihinsel, soyut, mutlak felsefî ve içe dönük bir cinsiyeti bulunan düşüncedir. Bu düşüncenin adının tasavvuf olması, züht olması, riyaset olması ya da materyalizm olması bir şeyi değiştirmez. Zihinsel materyalizm de vardır;

Feuerbach'ın materyalizmi zihinsel materyalizmdir. Bu düşüncenin adı idealizm de olabilir; *Berkeley*'in idealizmi, hatta *Hegel*'in idealizmi ve *Chateaubriand*'ın idealizmi. Ya da egzistansiyalizm olabilir; Şimdi zihinsel bir içebakışçılık biçiminde yaygındır. Ya da maneviyatçılık olabilir; Şimdi Batı'da ortaya çıktığı biçimiyle. Tüm bunlar çelişik düşüncelerdeki değişik yönlerdir. Fakat hepsi bir şeyde ortaktırlar. Bu ortaklık yönü, eylem karşıtı olmak ve özdeş yükümlülüğü yerine getirmeye yabancılık taşımaktır. Bunlara dayanmak, -her biri birbirlerinin karşıt kutupları olmalarına karşın- kendilerine dayanan kişiyi zihniyetçi, içebakışçı, hayalci, ütopist, idealist, soyut bakışçı bir aydın durumuna getirir.

Adı din ya da tasavvuf ya da felsefe veya sanat olsun, değişmez. Şimdi sanat için sanat tartışması bunca şiddet ve hızla gündeme gelmektedir. Artık günün modası olup çıkmaktadır. Bunu kabul etmeyen kimsenin sanattan anlamadığı anlaşılır. Bu, böylelikle güzel ve hayalci bir zihinsellikte boğulan bir nesil için uyuşturucu ve felç edici bir etkendir. Bunun adı sanattır, ama sonucuysa aydının sanatsızlığı, onun işe yaramazlığı ve aslında toplumsal yükümlülük ve toplumsal eylemle, bu aydın sanatçının karşı karşıya gelmemesidir. Bilim için bilim de budur. Din için dinde budur. Namaz için namaz da budur. İbadet için ibadet, aynı şekilde felsefe için felsefe, materyalizm için materyalizm, sanat için sanat, güzellik için güzellik de budur. Kendini asıl sayan her şey, artık bir hedefe ulaşmada ve ulaştırmada bir başlangıç ve yol olmaktan çıkar. Bu, ne denli kutsal olursa olsun, kendisine yöneldiğinde artık eylemsel değerini yitirir. Dinde bütün eylemsel ve düşünsel inanç sonuçlarının ölüm öncesinden ölüm sonrasına geçmesi, dinin hareket, olgunluk, gelişme, bilinç ve eylem için bir başlangıç olma biçiminden inançlar, duygular ve aslında eylemle ilgisi olmayan ve zihinsel şekliyle kalan hareket ve edimler dizgesine dönüşmesidir. Bu yüzden çoğunlukla benim gibileri, örneğin İslam'da filan amelin ya da filan inancın şöyle bir toplumsal sonucu, şöyle bir eylemsel sonucu, şöyle felsefesi bulunduğunu, şu anlamı taşıdığını söylediği için eleştirilmiştir. Bu dinî konuları aklî olarak açıklamamak gerektiği, bunları sadece Allah söylediği için yapmak gerektiği, 'şunun için' ya da 'bunun için', 'nedeni şudur', 'nedeni budur' şeklinde şeyler söylemenin anlamı olmadığı yolunda eleştiriler getirilmiştir. Oysa Allah, bir hükmü anlatırken nedenini de anlatır, sonucunu da anlatır. Ayrıca büyük Şia âlimlerimiz, hüküm ve amellerin nedenleri konusunda müstakil kitaplar bile yazmışlardır. *İlelü'ş-Şerayi* herkesin bulup inceleyebileceği bir kitap olup müstakil olarak bu alanda yazılmıştır. Orada yazılanların hepsinin ya da başkalarının, bir inancın nedeni veya hükmün nedeni, yani ereksel sonuç olarak belirttikleri her şeyin doğru olduğunu söylemiyorum.

Ancak, aslında âlimlerimizin kafalarında da, tüm bunların nedenlerinin ve ameli sonuçlarının bulunduğu ve bu ereksel nedeni bilmekle şu inanç ve hükmün, insanı şu hedefe ulaştıran bir giriş ve araç durumuna getirdiği konusunun tam anlamıyla doğal ve bilimsel bir şey olarak gündemde bulunduğunu söylemek istiyorum. Fakat aynı din, din için din durumuna geldiğinde artık erek nedeni ve hüküm koyma nedeniyle olan bağlantısını koparır ve kendi başına kalarak soyutlaşır. Bu yüzden amelle temas durumundan uzaklaşır. Bu durumda bu şekliyle bu dine dayanmak, aydın ya da dindar bireyi eylemden alıkoyar. Düşünür bu konuya ne denli çok dayanırsa, eylem ve eylemsel yükümlülüğü yerine getirme şansını da o denli yitirir.

Kimi zaman din ya da bu düşünce olumlu ve yapıcı olup aslında eylem çizgisindedir ve eyleme neden olur, ama bizim ona dayanış şeklimiz bilim dışı, zihinsel ve soyuttur. Bu yüzden kimi zaman, aslında eylemin özü olan, en büyük eylem örneği ve düşüncenin özdeş cisimlenişi durumundaki temellere, hükümlere, olgu ve olaylara dayandığımızı, ama bu dayanışın zihinsel bir şekle dönüştüğünü görüyoruz. Bu, artık oldukça şaşırtıcı bir olaydır. Bu, bizim tarihimizdeki ahmaklık diyalektiğidir. Tarihimizde imamın en büyük anlamlarından biri, eylemsel oluşu, özdeşlik göstermesi ve düşünceye özdeş cisimleniş sağlamasıdır. Ali, "Ben konuşan Kur'an'ım." diyorsa, burada Kur'an, zihinsel bir görüngüdür; Ali ise bu zihinselliğin özdeşliğe dönüşümüdür. İslam bir plandır; bir binanın bir kâğıt üzerine çizilmiş planıdır ve bina edilmesi gereken bir nesnedir, bir gerçekliktir. İmam kapalıdır, bu zihinselliğin özdeş örneğiyse bir insan şeklinde cisimlenmiştir. Dolayısıyla imamın rolü, bir düşüncenin eylemsel rolüdür. Bu yüzden ben, bir Şii ya da bir Müslüman olarak Kur'an üzerine, hükümler üzerine, sünnet, hadisler ve tarih üzerine ve bir ideoloji ya da dinin zihinsel konuları üzerine düşerken söz konusu olan hep inanç ve zihin konularıdır. Şimdi ben Ali derken, Hüseyin derken ya da Aşura derken [yani bir düşüncenin eylemsel, somut ve özdeş cisimlenişi] bunlar benim için, bir araya gelmiş, ete kemiğe bürünmüş, damarlarına kan yürümüş ve imanın adını almış düşünce ve zihinden ibarettir. Fakat eylemin ta kendisi olan dayanma şekil ve biçimi, aslında zihinselliği ve eylemden soyutlanmayı doğuracak biçimdedir ve temelde eylem sorumluluğunu yok etmekte ve görev duygusunu, yani eylem duygusunu ortadan kaldırmaktadır.

Bu yüzden, eyleme dayanış, eylemin ortadan kalkmasına etken olmaktadır. Zihinsellikten özdeşliğe gitmek anlamına gelen 'imamı tanıyış'ın kendisi bir tür zihinsel, hayali ve içebakışçı ilişkiye dönüşür. Sonunda imamın tanınması, tıpkı Cebrail'in tanınması gibi olur; toplumsal hayatta onun bir rolü yoktur ve onun tanınması sadece itikadi bir

zorunluluktur ki Müslüman olan herkes inanmalıdır; şu anda, inanmakta olan benle, inanmayan arasında eylemde bir fark yoktur. Bu yüzden burada aydın şuna dikkat etmelidir; Bir öğreti ya da din adıyla bir düşünceye dayanışın, kendisini eylemden uzaklaştırdığını görürse yargıda -dakik ve insaflı olmak istiyorsa- eylemin ortadan kaldırılmasına etken olan şeyin düşüncenin cinsiyle mi ilgili olduğunu [ki bu düşünce zihinsel bir düşünce olabilir, bir tür vedaizm, budhaizm, mistisizm, sufizm, tasavvuf vb. olabilir ya da zihinsel bir varoluşçuluk ve Hegelizm olabilir] yoksa öğreti eylem öğretisi olduğu halde ona dayanış şeklinin mi eylemden uzaklaşmaya neden olduğunu, iyi ayırt etmelidir. Hangisini suçlayıp hangisini mahkûm etmektesiniz? Bunları birbirinden ayırmak gerekir.

İkinci konu, aslında olumlu ya da olumsuz şekliyle düşünceye dayanmanın eylemle bir ilgisinin olmamasıdır. Dolayısıyla düşünceye dayanma, ne eyleme engel olmakta, ne de eylemi güdülemektedir. Örneğin bilimsel konulara bilimsel bir tanıyış olarak dayanmak. Onları tanıma ya da tanımamanın eylemle ilgisi yoktur. Peygamber bir yerden geçiyordu [bu, edebiyat bölümü için oldukça iyidir]. Orada oturmuş tuhaf bir şiddetle konuşan ve kıssa anlatan bir kişiyi gördü.[112] Peygamber sordu; "Ne olup bitiyor, bu kimdir?" Dediler; "Bu ediptir." Şimdi soruya bir bakın; Peygamber -peygamberliği bir yana, Arap olduğu için ve çevrede büyüdüğü için kim olduğunu kesin biliyordu- şöyle diyor; "Edip nedir?" [Arapçası da zayıf olmadığı halde edip kimdir demiyor.] Cevap veriyorlar; "Falanca işle uğraşandır." Sonra Peygamber şöyle diyor; "Bu ne bilinmesi yarar getiren, ne de bilinmemesi zarar veren bir ilme dayanmaktır". [Ona dayanmak, ne amele zarar verir, ne de amel için bir değer taşır. Bu kendi halinde bir şeydir.]

Üçüncü konu; Aydının seçtiği öğreti, eylemin ilk adımı olmalı ve bu ideoloji ya da öğretinin yazgısı eyleme dönüşebildiğini göstermiş olmalıdır. Öğreti eyleme dönüştüğünde en azından iki somut örnek taşır; Birincisi, bu öğreti tarihte olay yaratır [olay, hareket, olgu; ister toplumsal bir olay biçiminde, ister toplumsal bir devrim biçiminde, ister bir uygarlık ve kültür biçiminde]. Böylece onun eyleme dönüşebilen bir düşünce olduğu anlaşılır. *Aristo*, ilk öğretmen olduğu ve bu süre boyunca ve bu alan genişliği içinde onun kadar hiç kimse zihinlere egemenlik sağlayamadığı halde tarihte hiçbir hareket yaratamamıştır. Şimdi bile mantık ve felsefe üstünlüğü *Aristo*'nun elindedir, hatta bugün de trajedi ve tiyatro için, *Aristo*'nun 2300 yıl önce yaptığı tanım kabul edilmekte-

112 Bunlara 'kassâs' derlerdi. Kassâs, kıssacılara ve ediplere denirdi. Bunlara hem edip, hem de kassâs derlerdi. Çünkü edipler, o zamanlar henüz bu aşikâne, hamasî, efsanevi, milli vs. hikâyeleri bilen ve insanlara aktaran kimselerdi.

dir; ona ne bir şey eklemişler, ne de ondan bir şey eksiltmişlerdir. Oysa *Aristo* zamanında tiyatro, tek başına bir adamın oyunundan ve çevresine insanların oturup onu seyretmelerinden ibaretti. Kendisi *Poetica* kitabında şöyle yazmıştır; "Son zamanlarda iki kişi oldular ve birbirleriyle konuşup oynuyorlar." Elbette çok ilerlemişti. Böyle bir durumda o, trajedi, komedi ve drama ilişkin -bugün bile, tiyatro bunca gelişmekle birlikte- mantıklı olan tanımlar vermektedir. Fakat bu adam eylem açısından hiçbir hareket yaratmamıştır. Hiçbir hareket. Kütüphanelerde, dershanelerde ve bilimsel topluluklarda hep egemen olmuşsa da halkın içinde, tarihte ve kentte -Atina'da bile- kimse onun varlığını duymamıştır. Aslında düşünce türü eyleme dönüşecek gibi değildir.

Fakat tarihinde hareket yarattığını [kitle içinde hareket dediğim zaman bu tarihsel hareketi kastediyorum] ve aynı şekilde insanî örnek ortaya koyduğunu gösteren bir ideolojiyi seçmişsek bu, bir ideolojinin ya da bir dinin eylem yönü bulunduğunun göstergesidir. Onun gerçekleştirdiği ve gerçekleştirmekte olduğu insan, somut değerleriyle dünyaya sunulabilir ve bunun bu öğretice gerçekleştirildiği söylenebilir. Gerçekleştirilmiş insan, bu ideolojiden aldığı özel tiple, özel temelle, kendine özgü yönleriyle ortaya çıkan insan demektir. Öyleyse bu öğretinin ütopya biçiminde, zihinsellikler dizgisi biçiminde olmadığı, insan yarattığı, yani eylemsel olduğu, ütopik değil pratik olduğu anlaşılır. Dolayısıyla bu düşünceyi bir ideoloji ya da bir öğreti veya bir din biçiminde seçmişsek, ardından da ona körü körüne, yanlış ve taklitçi bir biçimde değil bilinçli ve özbilinçlice dayanmışsak, işte burada, aslında eylem düşüncesinin eylemsel düşünce ve yaratıcılık düşüncesinin kendisi olan düşünceye yapılan düşünsel dayanışın sadece eylemi destekleyip onaylamakla kalmadığını, eylemin gerçekleşmesinin ve ayrıca bir eylemin doğruluk ölçütünün de -hem varoluş ve ortaya çıkışının, hem de doğruluğunun- eylemin bu önsel düşünce bilincine dayanmasını gerektirdiğini söyleyebiliriz. Eylemin düşünce altyapısı ya da temeli yoksa o eylem ya gerçekleşmez ya da bilinçli biçimde gerçekleşmez. Bu yüzden tarih boyunca her yerde, nerede hareket ve yapıcılık varsa, ardında bir görüşün, bir düşünce bilincinin, uyandırıcı ve aydınlatıcı bir inanç kültürünün, aynı şekilde söz ve eylemden oluşan eleştirel bir açıklamanın var olduğunu görmekteyiz. Bu, istisnası bulunmayan, kesin, cebrî bir şeydir. Tarihte var olan ama kökeni gaybi olan [yani hareket etkeni toplumun içsel çelişkisi değil, nedeni gaybde bulunan bir yükümlülük olan] ve Allah'ın bir kişiyi hareket oluşturmakla görevlendirdiği hareketlerde bile, düşünce kökeni gaybde bulunan bu birey, bu insan, bu elçi dünyada sahip olduğu böyle bir dayanakla toplumunu, öğretisini ve yükümlülüğünü, önce düşünsel bilinç, düşünsel ve inançsal dayanış, sonra

da eylem olan bir şekle dönüştürür hatta bu birey, gaybi kökeni ve etkeni bulunan bir ideoloji karşısında ideolojik bir risalet taşımaktadır.

Dolayısıyla biz ya da ben, ister bireysel, ister toplu olarak; "Toplumsal yükümlülük türünüzü düşünceye sürekli dayanma yoluyla belirleyen siz, eylem olarak, toplum ve zamandaki eylem yükümlülüğünüzü yerine getirmekten geri kalmıyor musunuz ve düşünmeye çağırmak, eylemsizliğe çağırmayı gerektirmez mi?" diye suçlanırsak şunu söyleyebiliriz; "Bu olanağın var olduğunu, düşüncenin ve düşünceye dayanışın en büyük aldatmaca ve kötüye kullanma aracı olduğunu biliyoruz." Şunu da belirtmeliyim ki tarihte ve bütün toplumlarda en büyük kötüye kullanma etkeni, düşünceye dayanışın ve düşünceyi şiddetle dayanak alışın -o düşünce iyi de olsa- eylemden gafil kalmaya araç ve etken olmasıdır. Birkaç yıl önce burada konuşmalarımın birinde söylediğim gibi, yazar ve düşünürlerimizin birçoğunun -Şii görüşü taşımakla Şii olmak ayrı şeylerdir- Abbasiler zamanında uygarlığın, düşüncenin gelişmesinden, felsefe, sanat ve benzerlerinin yaygınlaşmasından övgüyle söz ettiklerini görüyoruz [Abbasilerin iyi de başarılı olduklarını ve düşmanın kafasına bile kendisini dayattığını görüyoruz]. Aslında onların felsefe, edebiyat, sanat ve hatta kelam, tefsir gibi konulara dayanmaları, aydınlarda zihinsel duyarlık oluşturacak biçimdeydi. Böylelikle, Emeviler döneminde duyarlıkları hep gasp, hak meselesi, adalet, zulüm, imam, imamet, vesayet, 'kim haklıdır', 'kim zulüm üzeredir', beyt'ül mal, kişi hakları vs. üzerinde yoğunlaşan bilinçli ve aydın Müslüman toplum bu duyarlığı bir yana bırakmış oluyordu. Küçük bir toplumsal sorun ortaya çıktığında ister koyun otlatan çoban olsun, ister öğretmen olsun, isterse Kur'an okuyucu olsun bütün halkın mescide dökülmesini sağlayan bir duyarlık vardı. Küçük bir sorun ortaya çıkınca bu sorun onların hepsini ilgilendiriyordu. Pekâlâ; insanlar böyle toplumsal duyarlıklar taşıdıklarında bir iş yapılamaz.

Öyleyse ne yapalım? Bu konuları düşünmek yerine onların kafalarını daha büyük konularla meşgul edelim. Bu gündelik maddi, siyasî vb. konular nedir? Basittir. Şu anda nazil olan Kur'an kelimelerinin Allah'ın zatının mı yoksa Allah'ın sıfatının mı parçaları olduğu üzerine düşünmek, bunun getirdiği ödevi açığa çıkarmak. İşte bu tür şeyler. Ya da ilk mahiyetin ve ilk heyulanın ne olduğunu tartışmak. Zihinleri bu tür konuların ardından sürüklemişlerdi. Hala bunların hiçbiri çözülmemiştir; hala bunlarla uğraşmaktalar. Ne ortadan kalktı? O konular ortadan kalktı. Emeviler döneminde her yerde imamet konusunun, adalet konusunun, beyt'ül mal konusunun, fetih konusunun, ganimetler konusunun, haraç konusunun, daru'l hilafe konusunun konuşulduğunu, Ali'nin hakkından, Ömer'in hakkından, *Ebuzer*'in hakkından, *Ebuzer*'in

düşmanının hakkından söz edildiğini, cepheleşmenin, muhalefetin ve bu tür karmaşaların söz konusu olduğunu görüyoruz.

Abbasiler zamanında bu tür konular yoktur, bilimsel konular vardır. Dışardan çeviri yaparsan bir çeviri için onun ağırlığınca altın veririm, der. Bizimki gelip eşek postu üzerine çevirisini yazıyor. Gelip bakıyoruz üç sayfa çeviri yapmış, tam beş kilo geliyor. Hadi ver, diyor! O bana külah giydirdiğini sanıyor, oysa ona külahı giydiren benim. Düşünce konularına bu şekilde yaklaşışın, İslam toplumunun dinini eylemden uzaklaştırmak yani *depolitize* etmek amacını taşıdığını görüyoruz. Yine görüyoruz ki böylelikle Abbasiler altı yüzyıldan fazla bir süre yönetimi ellerinde bulundurmuşlardır. Oysa Emeviler sadece bir yüzyıl egemen olmuşlardır. Onların kısa ömürleri, bunlarınsa uzun ömürleri toplumun şekliyle bağıntılıdır. Fakat haberli olsaydık Peygamber'in on üç yıl boyunca düşünceye, sadece düşünceye dayandığını, bilince ulaştırdıktan sonra da eyleme girdiğini görürdük. Bu, bütün toplumlarda böyle olduğunu, eylemin ardında düşüncenin ve düşünsel dayanağın gizli bulunduğunu, eylemin yanı başında da düşünmenin ve düşünceye dayanmanın gizli bulunduğunu, eylemin sonunda da düşünmenin ve düşünceye dayanmanın yer aldığını ortaya koymaktadır. Düşüncenin eylemden her uzaklaşışında eylem kısır çabalara dönüşür, düşünceyse zihinsel hayaller biçimini alır; kısacası her ikisi de anlamsızlaşır. Bu yüzden önce bilinçli dayanış, sonra da eyleme ve harekete dönüşebileceğini göstermiş bir öğretiye dayanış gereklidir. Eylemin oluşmasının en büyük etkeni ve aynı biçimde en büyük hidayet, yön bulma ve doğru tavır alma ışığı da eylemde bulunmaktadır. Toplum düşünmüyorsa, düşünmemişse, bilince ermemişse hiçbir şey yapamaz, hiçbir şey.

İran Meşrutiyeti'ni Büyük Fransa Devrimi'yle karşılaştırdığınızda, kopya ettikleri şeyle karşılaştırmada biri o şekle dönüşmekte, öteki de bu şekle. Bu yüzden meşrutiyetin birkaç ferman ve fetvayla başladığını görüyoruz. Oysa Büyük Fransa Devrimi bir yüzyıl düşünmekle, yeni bakışla, ileri, bilinçli ve aydınca düşünme hareketiyle başlamıştır. Bu yüzden, eylem yönü bulunan düşünceye düşünsel dayanışta bulunmalıyız. Aynı şekilde hem eylemi göz ardı ettirecek, hem çalışma ve düşüncemizi zihinsel soyutlamalara dönüştürecek, hem de bizi eylem gerçekliklerinden, aynı şekilde zihin gerçekliklerinden uzaklaştıracak, sonra da içe dönük kılacak, güzel ve çekici sözlerle meşgul edecek, ardından da bizde ruhsal, zihinsel ve içsel duyarlıklar oluşturup bizi düşünceleri, inançları ve zihinsel taassupları içinde boğulmuş, ama gerçeklik ve özdeşlik açısından kof, felç olmuş zihinsel kişiler kılacak biçimde dayanıştan kaçınma bilincini taşımalıyız. Tüm bunların bilincinde olmak durumundayız.

Aslında aydın, eylem yükümlülüğünü yerine getirmek için bilinçli bir düşünsel dayanış ve dayanak sahibi olmalıdır. Aydının topluma verdiği şey, ilahi ateştir. Dininden ve peygamberlerinden aldığı ateştir o. Aydın -herkes ve her biri- o ateşi alan ve toplumuna veren bir 'promethe'dir. Ateş nedir? Bilinci ve hidayeti, ışığı ve aynı şekilde hareketi, harareti ve ısıyı oluşturan düşüncedir ateş. Bu düşüncenin eylemle çatışmaması bir yana eylem bu düşünceden beslenir. Bunlar, insanın hep kendi kendisine düşündüğü ve çoklukla da aşırı korkulara, aşırı kuşkulara ve aşırı ruhsal işkencelere düştüğü konulardır.

Başka bir konu dine dayanma konusudur. Dine dayanmak, insanı bir tür irade olumsuzlamasına, fizik ötesi güçler karşısında insanın özgürlüğünün yok sayılmasına, fatalizme ve cebre sürüklemez mi? İnsanın, kendi takdirini, kendi elinde, kendi bileğinde görmek yerine gaybi bir meşiyyette görmesi, hayatı bu dünyada kurmak yerine ahirete bırakması, ihtiyaçları bulunan insanlar için cenneti yeryüzünde oluşturup bina etmek yerine ahirette etmesi nasıl açıklanabilir? Bu gönderme ve eleştiriler bize yapılmaktadır. Bu eleştiriler söylediğiniz gibi olabileceği gibi, bunun tersi de olabilir.

Hangi din ve hangi dine dayanış? Bugün artık birinin 'ben dine karşıyım' demesi ya da 'ben dine inanıyorum' demesi yeterli değildir. Bu iki söz de anlamsızdır. Bundan sonra hangi dine inandığını belirtmelidir. *Ebuzer*'in diniyle Mervan'ın dini; ikisi de İslam'dır. Fakat *Ebuzer*'in İslam'ıyla Mervan'ın İslam'ı arasında Lat ve Allah arasındaki kadar fark vardır. Bu ölçüde fark vardır. Peki, İslam'a inanıyorsun, ama hangi İslam'a inanıyorsun? Osman'ın sarayında halkın beyt'ül malını yağma eden İslam'a mı, yoksa Rebeze'de yalnız ve suskun bir biçimde sürgünde ölen İslam'a mı? Hangisine? Yükümlülüğünü belirlemelisin. Çünkü doğru yargıda bulunamıyorsun. Çünkü her ikisi hakkında yargın doğru olsaydı, içine hem *Ali*'yi hem de Muaviye'yi sığdıracak açık, bilinçli ve adil bir yargıda bulunamazdın. Çünkü bu ikisinin ortak yönü yoktur. Biri öldürülür, biri katil olarak kalır. Sen hangisine inanıyorsun? "Din, yoksulluğun güzel gösterilmesinin aracıdır." dersen doğru söylediğini görürüz. Osman, aynı sözü söyler. Ka'bu'l Ahbar'da dinî fetva verir, doğrudur. Fakat İslam'ın yoksulluğu şirin göstermemesi bir yana adaleti, eşitliği ve açlıkla savaşımı savunduğu olgusu uğruna -bunun için, bu söz hatırına- İslam'ın ilk elden yetiştirdikleri kendilerini kurban etmişlerdir. Peki, şimdi hangisine inanıyorsun? Sen, bir insan vicdanı olarak, dini, insan iradesinin zaafına etken olarak görmeye utanmıyor musun? Bütün dinî sorumluluklarının Tanrı'ya ya da fizikötesi güçlere teslim edilmesinin ve kendinin birey olarak burada, artık sorumluluk taşımamanın etkeni olarak mı görüyorsun dini? Birey,

fizikötesi güçler karşısında, kendisi için hiçbir irade ve güç hissetmeyen aşağılık bir insana dönüşür böylelikle.

Bütün yargıların yine metafizik takdire bağlı bulunduğu ve hiç kimsenin kendisinin ve başkalarının yazgısında etkisinin olmadığı ve dolayısıyla herkesin Tanrı'nın istediği şekilde olduğu bir dinî yücelikten mi söz ediyorsun? Bunları söyleyebilirsin ve İslam'ın kendisinden özdeş örnekler de bulabilirsin, ama karşısında *Ali*'yi görünce utanmaz mısın? Böyleyse O, yoksulluğu güzel göstermelidir, güçsüzlüğün mazharı olmalıdır, toplumda sorumluluk duymayan bireyin mazharı olmalıdır. İnsan toplumunda, *Ali* kadar -ki bir insandır, bir mitoloji kahramanı ve tür tanrısı değildir- insanî sorumluluk duyan ve ıztırap duyan hangi özgürlükçü, hatta hangi insan severlik ve özgürlük tanrısı vardır?

Düşman -*Ali*'nin kendi memurlarından değil, dış düşman- yani Emevi askerleri *Ali*'yle savaşırlar, *Ali*'nin hükümranlık ülkesine saldırırlar, bir Yahudi kadını döverler ya da ona tecavüz ederler. *Ali* öyle ukde taşır ki konuşurken, öyle acılı konuşur, öyle huzursuzdur ki öfke ve bağırıp çağırma yerine öyle incelikli konuşur ki; "Kişi bu derde ve utanca katlanamayıp öldüğünde o kınanamaz." Kendi kendine pişmanlık duyup kendini açıklamak ister sanki. Katlanamamışsa bu, onun kulluğunun belirtisidir.

Hangisine dayanış? Dolayısıyla sözün doğrudur. Ben de din içinde yer almış bulunan *Ali, Ebuzer* ve benzerleri için, senin dine karşı söylediklerini doğrudan doğruya reddetmeye gelmiyorum, hayır. Özdeş gerçeklikleri, değerlendirmeye temel almalıyız; hem dinli, hem dinsiz [bilinçli ve insaflılarsa] her ikisi de itiraf etmelidir. Hangi din, Tanrı'yla hangi ilişki, hangi kulluk? Yer tanrılarına kulluğu açıklama etkeni olarak mı kulluk? Evet, olmuştur. İslam adıyla da olmuştur. Ya da hayatta insanın kafasında, insanın kalbinde ve insanın yazgısında bulunan bütün kullukları olumsuzlamanın en büyük etkeni olarak mı kulluk? O da var olan bir kulluktur; dışta özdeş gerçek örnekleri vardır ve görmek için insanın mutaassıp ve inanmış olması gerekmez. Görmek için gözü olmalıdır. Dolayısıyla hangi dine dayanış, aydının toplumsal yükümlülüğünü yerine getirmede zayıf bir cephe alıştır? Hangi din?

Başka bir eleştiri de sömürüye karşı oluşturulan dünya çapındaki cephenin parçalanabileceği yolundadır. Bu, benimle Frantz Fanon arasında üç mektupta gündeme gelen bir konuydu. Ben onun *Cezayir Devriminin Beşinci Yılı* adlı kitabını çevirirken, kendisinden bir giriş yazmasını istemiş, birtakım konulardan söz etmiştim kendisine. O da bana bir mektup yazdı. Onun bu konuya -dine dayanış konusuna- ilişkin eleştirileri vardı ve bu eleştiriler bütün aydınların tüm düşünce cephelerinin tek bir kutupta, bir tek bakış açısıyla ve bir tek düşünce çizgisinde

yer alması gerekli olan sömürü karşıtı dünyada [çünkü sömürüyü ortadan kaldırmaktan ibaret olan tek ve ortak savaşımları dünya düzeyinde olmalıdır] dine dayanışın bu büyük birliği fırka ve din parçalanmasına dönüştürdüğüne inanan büyük ve yükümlü aydınların çoğunun eleştirileri gibiydi.

Ben burada İslam'a dayanırsam bir başkası Budizm'e dayanır, bir başkası Veda'ya dayanır; öteki *Konfüçyüs*'e, öteki başka bir şeye, örneğin Hıristiyanlığa dayanır. Ortak düşman karşısında ortak dertleri, ortak yazgıları ve dolayısıyla ortak yükümlülükleri bulunan kimselerin çeşitli ve birbirinden ayrı cephelerde çaba gösterdiklerini görüyoruz. Dolayısıyla, çeşitli dinlerin takipçilerinin çoğunun tek bir yazgı taşıdıkları ve bütün aydınların bu tek yazgıyı korumaları hatta çeşitli safların birleştirilmesine çalışmaları gerektiği şu anki fiili dünya ortamında dine dayanış zararlı olmaktadır. Bu, onun bana yazdığı son mektuptur. Bu son mektup, bir bölümünü *İslam-Şinasi* [*Meşhed* Dersleri] kitabında aktardığım mektuptur. Ona vermek istediğim cevabı kendileri başka bir söyleyişle vermişlerdir. Yani bir bakıma kabul etmişlerdir ki Doğu'da ya da üçüncü dünyada dine dayanırsak, bizi birbirimizden ayıran bu dayanış ayrı dinlerin özel çerçevelerine girmek anlamını taşımak yanında -aynı zamanda bu durum- dünyada insani yakınlaşma bağının oluşmasına ve sömürü karşıtı cephede birlik temelinin atılmasına etkendir [Bu konular birlikte yayımlanırlarsa, güzel ve okunabilir bir yazı oluşacağından umutluyum]. Fanon, şu şekilde söz konusu etmektedir bu konuyu; Üçüncü dünya toplumları için dünya sömürüsüyle savaşımda söz konusu olan mesele siyasî ve iktisadî bir mesele olmaktan önce insani ve kültürel bir meseledir. Aslında sömürü, iktisadî ve siyasî aşamasını ortaya koymadan önce bütün asil insani değerleri süpürüp yok etme çabasında olmuş, zemini tümüyle temizlemiş, ardından da kendi girişini başlatmıştır. Dolayısıyla *Heidegger*'in söyleyişiyle; "Üçüncü dünyada insanî tahliye gerçekleştirilmiştir." İnsanî tahliye. Ülkeler ve madenler boşaltılmadan önce içler, zihinler ve duygular boşaltılmış ve insanlar koflaşmışlardır. Çünkü bu insanlar kof olmadıkça, koflaşmadıkça taassupsuz, yükümlülüksüz, bilinçsiz insanî değer ve bağımsızlıktan yoksun kalmadıkça, içine düştükleri aşağılık ve geri yazgı karşısında bu insanların boş boş gülümsemeleri, hatta övgücü bir tavır takınmaları olacak şey değildi.

Dolayısıyla sömürü karşıtı savaşımda da bu şekilde davranılmalıdır. Yani önce sömürülmüş dünyada [üçüncü dünyada] insanî tahliyeye tabi tutulmuş toplumların çabaları, insani dönüş, insanî değerleri yüceltiş ve insanî özellikleri diriltiş yönünden olmalıdır; böylece bu içeriksiz kof şekiller, kültürel içeriği, bilinci, yüce ahlakı, manevi ve

insanî değerleri bulunan bir insana dönüşebilecektir. Bu insan, 'ben' diyebilmelidir; 'ben ayırt edebiliyorum', 'ben seçiyorum', 'ben duruyorum', 'ben taassup besliyorum', 'ben destekliyorum', 'ben yükümlüyüm' diyebilmelidir. Bunun için de Müslüman, dine dayanmalıdır. O, mantık açısından, dine dönüşün en büyük şiarını bilinçli bir şekil, bir strateji, eylemsel bir başlangıç olarak açıklamaktadır. Ben de onun gibi bir strateji şeklinde ve de bir iman olarak ortaya koyuyorum.

Dolayısıyla burada dine dönüş, şu anda dinî çevrelerde bulunan geleneklere işlerlik kılmak ve onları bütün yüzeye yaymak anlamında değildir. Tersine, İslam'a gitmenin, her aydının katılması gereken en büyük rol ve hedefi, insanı beslenmeyi, gelişmeyi, bilinçlenmeyi ve yağmalayıp yok etmekte oldukları insani değer, zenginlik ve sermayeyi aramaktır. Bu takviye ve gelişme için, bu üçüncü dünyada dine döndüğümüzde İslam'a bilinçlice dönüşün ve ona dayanışın sömürü karşısındaki cephenin parçalanmasına neden olmadığı bir yana, dünya çapında sömürü karşıtı tek cepheye şekil bağışlamak için zorlu ve kaçınılmaz gereklilik olduğunu görürüz. Bu nedenle bir kişi, sömürü karşıtı olmadan önce insan olmalı, bilinçli olmalı, anlam ve düşünce sermayedarı olmalıdır. İşte bu yüzden, kendi kültürümüze; bilinci, bağımsızlığı, ayırt etme gücünü, değerlendirme, karar, yükümlülük ve cihat gücünü oluşturan bu öğelerle dolu yere dönmeliyiz.

Günümüz aydınının dine dayanışı, değişmez ve belirlenmiş faaliyetler içinde duraklamak anlamına gelmez mi? Düşünmek, ayırt etmek, çözümlemek, seçmek ve toplumsal ve tarihsel sistemdeki değişiklikler doğrultusunda değişken bir ideoloji bulmak durumunda olan aydınların dine dayanmaları, onların dine çağrılmaları ve dine inanmaları, onların zihinlerinin belirli değişmez dinî kalıplarda kalmasına neden olmaz mı? Ben inanıyorum ki bunlar olabilir; hatta bununla da kalmaz, din eğer yaygın olduğu biçimiyle dinî telkinler şeklinde olursa böyle bir sonucun çıktığını ve bu kör taassubun bu yargı ve düşünme özgürlüğünü onların ellerinden aldığını görürüz. Dine bilinçli olarak dönersek, seçme ve ayırt etme yetimizle dini ve İslam'ı seçerek, zihnimizin değişmez ve donuk kalıplarda kalmaması şöyle dursun, hatta bu, zihne hareket kazandırma ve tanıma etkeni olur. Bireyin seçme aşamasına ulaşmasının en büyük belirtisi düşüncedir. İslam, bu formda ve bu şekille, bir bakış açısı, bir yükümlülük, bir insan tipi, özel bir soy, özel bir görüş, içte yeni bir iman, hararet ve hareket, bugünün kokuşmuş cenazelerinde insanî doğuşun yenilenişi, aynı şekilde insanî bir İsrafil sûrunun zamanın donuk ve durağan mezarlığına üflenişi olarak, bütün donuk geleneklere ve değişmez kalıplara karşı insanî ayaklanış ve devrim olarak -ki sen beni onunla suçluyorsun- kendi rolünü yerine getirecek-

tir [aydın onu bilinçlice seçerse tabii]. Burada aydın, İslam'a ilimler dizgesi olarak ya da avamın toplumsal geleneklerinden oluşan bir dizge olarak [ne toplumsal gelenek anlamında gelenek, ne de İslam kültürü] değil, İslam'a ideoloji olarak dönmektedir. Bu durumuyla İslam, donuk ve kokuşmuş, tarihsel, toplumsal ve kavmi gelenekleri ve zihinsel kalıplaşmaları alaşağı etmektedir.

Bu taassup, kör ve cahilce taassubun olumsuzlanıp yok edilmesinin etkenidir. Sapkın taassubu -bunlar çok temel konulardır- kayıtsız ve yükümlülüksüz bir aydın ortadan kaldıramaz. Kör taassubu, bilinçli taassup ortadan kaldırır. Aydın, taassuba ulaşırsa yükümlü aydın olur. Taassup, yükümlülük demektir. Aslında yükümlülüğün çevirisidir. Taassup, asabilikten gelmez; köken olarak, grup anlamındaki '*usbe*'den gelmektedir. Bu odak ve bir araya geliş anlamındadır. Taassup, bu gruba bağlanmak ve onun yükümlülüğünü duymaktır. Adı taassup olan bu bağlılık, bilinçli insan için, geleneksel ve kalıtsal kör taassup gibi olmayıp bunun da ötesinde bu taassup kör taassubun en büyük olumsuzlanma etkenidir. Öyle ki geri ve mevcut İslam'ın en büyük olumsuzlanma etkeni, ilk dönemin ileri ve hakiki İslamı'dır. Dolayısıyla ideoloji olarak İslam, donuk, kavmi ve geleneksel kalıplardan oluşan bir dizge olmayıp ruhsal doğuşun bir yenilenmesi, düşünce Rönesansı ve bir sıçrayıştır. Ayrıca geçmişe dönmek de olmayıp geçmişin bugünde ihyasıdır.Bu ikisi bir değildir.

Fakat dine dayanmakla, aydınları dine çağırmakla, her dinin fizik ötesi bir kökeni, gaybi bir temeli ve irfani bir kökeni bulunması nedeniyle, sadece toplumsal sistem, somut ve maddi gerçeklikler karşısında yükümlü olması gereken aydınları gayble, fizik ötesi soyutluklarla ve ahiretle bağlantıya ya da irfanî içe bakışçılığa çağırmış olmaz mıyız? Tek kelimeyle -burada açıklamak istemiyorum- bu içe bakışçılık, bu züht, takva, ibadet ve tapınma, uyuşukluğa, güçsüzlüğe, zihinsel sapmaya, bilinçsizliğe, toplumsal cehalete, bireyin soyutlanmasına, bireyin çevresiyle bağının kopmasına ve onun hayaller içinde boğulmasına etken olduğu kadar, eğer doğru ve bilinçli olarak, aydın tarafından toplumsal sorumluluk içinde gerçekleştirilirse, olumsuzlayıcı olmak şöyle dursun, tam tersine yükümlü insan için en büyük devrimci eğitim olup çıkar. Maaşını, giyimini, evini, titreyerek ya da aşkla veya kuruntuyla düşünen aşağı gündelik insanı; bu irfanı duygunun onun içinde gelişmesi, bu takva ve dine dayanış, bu tapınma, bu aşk, besleyiş, bağımsız bir iklime, bütün olaylar fırtınası karşısında gururlu bir dağ zirvesine dönüştürür. Sufiyane züht ile *Ali*'nin devrimci zühdü arasındaki fark budur. Evet; *Ali*'nin takvası, onu tek cepheden uzaklaştırmaması, ona zarar vermemesi bir yana, *Ali*'nin birlikteki görünümünün hepsinden daha çok ol-

duğunu görüyorsak bu, onun yalnızlığında, çilesinde ve aşkında hepsinden daha güçlü olmasından kaynaklanır.*

Bizim Şiiliğe dayanmamız, yine geleneksel şiarlara, yine uyuşukluğa, yine gerici etkenlerin güçlenmesine, yine her şeyin tekrar etmesine, bugün her aydının yükümlülüğüne sunulan şeyden yine gafil kalmaya dönüş değil midir? Şu anda dayanıldığı gibi dayanırsak evet, yine durağanlığa, tekrarlamaya ve gafil kalmaya çağırmak söz konusu olur. Ama şunu yine belirtmek istiyorum; Hangi Şiiliğe dayanış? Hangi Şiilik? Safevi Şiiliği ise bu hükümet rejiminin, millet ile tasavvufu ekleyerek oluşturduğu macundur. Bu, onun kimyasal formülüdür. Bu üç unsur birbiriyle karışmış, üzerine de Şiilik adıyla aldatıcı bir örtü çekilmiştir. Bütün kavramlar, terimler, Şiilik şahsiyetleri bu üç boyutlu üçlü görüş şeklinde açıklanmıştır. Bu, aydının irade ve bilinci için en büyük olumsuzlama ve gerileme etkenidir. Ayrıca aydının düşmanı ve onun iradesinin, bilincinin ve yükümlülüğünün olumsuzlayıcısı olmaktan daha fazla *Ali* Şiiliğinin en büyük düşmanı ve en büyük olumsuzlayıcısıdır. İnsanlık tarihinde hiçbir mezhep, hiçbir etken, hiçbir düşünce, hiçbir inanç, *Ali*'yi olumsuzlamak için, *Ali*'nin ailesini olumsuzlamak için, Hüseyin'in risaletini olumsuzlamak için, Şiiliğin ruh ve kültürünü olumsuzlamak için Safevı Şiiliğinden ve çoğunluğumuzun zihnine egemen olan Şiilikten daha fazla liyakat göstermemiş, başarı elde edememiştir. Her din ve mezhebin başka din ve mezheplerle bir ihtilaf ve bir de ortaklık yönü vardır. Sadece iki mezhebin birbiri arasında ortaklık yönü bulunmaması bir yana hatta ihtilaf yönü de bulunmamaktadır. Her ikisi de birbiriyle çelişik ve çatışıktır. Bu iki mezhep Safevi Şiiliğiyle Alevi Şiiliğidir [O tarafta da Emevi Sünniliği, Muhammedi Sünnilik karşısında yer almaktadır; Ehl-i Sünnet toplumlarında avamın ve yaygın çoğunluğun zihnine -insaflı ve bilinçli aydınlar hariç- egemen olan şey Sünniliktir ama Emevî Sünniliğidir].

Alevî Şiiliğine dayanmak, aydının kendi yükümlülüğü olarak savaşa tutuştuğu en ileri, en diri, en fiili değerlere ve öğelere dayanmak demektir. Bu Şiiliğe dayanmak, bu Şiiliği tanımak, bu Şiilikten cehalet, zulüm, sapma ve aldatmaca yararına yararlandıkları ve yararlanmakta oldukları sahte etkenleri silahtan arındırmak demektir. Aynı şekilde, bizim imanımız olan bu Şiiliğe dayanmak, sahte Şiilik aracılığıyla iğfal edilen Şii halka bilinç bağışlamak demektir. Aydın, gerçek *Ali* Şiiliğini temel alarak, bu aileye âşık toplum ve kitlenin mevcut imanına dayana-

---

* Burada, Hüseyniye-i İrşad'da dinleyici öğrencilerden bir Bayan, Şeriati'nin sözünü kesip şöyle der: "Hocam izin verir misiniz? Bugün artık kıyam etmemiz gereken gündür, hareketsiz oturma günü değildir. Bugün çaba göstermek zorundayız." Söz konusu bayanın söyledikleri, yarım yamalak dinleyicilerin şiddetli alkışına benziyor. [Farsça yayıncı]

rak bu yoldan, aynı dille ve bu kişiliklerin gerçek tasvirlerini sunmakla onları uyandırabilir, onlara bilinç ve sorumluluk duygusu kazandırabilir. Bu Şiiliğe dayanmak, aydını kitleyle hemcins kılar, onun yabancılaşmasına ve bir *kast* biçimini almasına engel olur ve aydınla halk arasında bir köprü oluşturur. İçinde yaşadığımız toplumun gerçeğini tanımak anlamında Şiiliği tanımak [her aydının ilk yükümlülüğü toplumunu tanımaktır] aydın için çevrenin gerçekliklerini tanıyıp çözümlemede en büyük etken olarak ortada durmaktadır. Bu Şiiliğe dayanmak, Şia olarak, adaletçi olarak, aydın olarak ve insan olarak her birimizin omuzlarında ağırlığını duyuran yükümlülükleri, iradeleri, insanları, kültürü ve tarihi kazanmak demektir.

Da'bel'e bir bakınız; Diyor ki; "Elli yıldır darağacımı sırtımda taşıyorum." O, onun şairidir; mücahidi şöyle dursun! Bu yüzden herkes bir çizgide, bir yolda ve hedefte kendi işini yapmalıdır, ama kendi işini yaparken ortak ve kutsal bir ideale ulaşmak ve onu gerçekleştirmek için ortak bir yönde ve ortak bir hedefte yer almalıdır. Bir şair diyor; "Ben elli yıldır darağacımı sırtımda taşıyorum." Niçin? Çünkü sultanlar halifeler ve emirler efsanevi gece meclislerine, kendileri için oldukça duygusal, irfanı, şehvani vs. şiirler söylemeleri amacıyla şairler ve rakkaseler getiriyorlardı. Bu durumdayken, bir keresinde bir rakkasenin kan kokusu veren bir şiir söylemeye başladığını gördüler. Sonra durum anlaşıldı; Bu yabancı bir cariyeydi. Şia şairleri gelip hilafet kurumuna karşı, adaletçileri destekleyen ve hep savaş cephesinde bulunan ve hiç propaganda aracı bulunmayan Şia cephesini destekleyen şiirler yazıyorlardı -şu anda bizde de yaygın olduğu şekliyle- ve şarkıcı olarak gelen bu cariyelere veriyorlardı. Bu cariyeleri bu eğlence meclislerine, bin bir gece eğlencelerine götürdüklerinde sarhoşluk ve eğlence doruktayken, en gizli haremlerde onlara okumaları söylenince, ansızın, her kelimesi bir kılıç gibi olan bu şiirler ve ezgiler halifenin kalbine oturuyordu. Bu onun şairidir. Bu, dine dayanmaktır. İbn Sukeyt bir öğretmendir ve toplumsal bir yükümlülüğü yoktur. Anlamaz; malumata ve edebiyata boğulmuş sıradan bir öğretmendir. O, kara, seçkin bir ediptir ki Mütevekkil onu, çocuklarına ders vermesi için çağırır. Ders verirken ufak ufak düşünceyi zihne sokar [Düşünce doğru kıvılcım saçarsa, kuru odun yığınına düşen bir ateş gibidir], ve yavaş yavaş, edebiyat dersi verirken yükümlülüğünü bir öğretmen olarak yerine getirir. Herkes yükümlülüğünü yerine getirir, ama bu tek bir yolda, tek bir hedefte ve tek bir mezhepte olmalıdır.

Dolayısıyla bir süre sonra halife, çocuklarının Şii eğilim kazanmaya başladıklarını görür. Araştırır ve bunun öğretmenlerinden olabileceği sonucuna varır. Ansızın çocuklarının ders gördükleri odaya girer ve şöy-

le der; "İbn Sukeyt, çocuklarım Mueyyed ve Mu'tez nasıllar?" İbn Sukeyt cevaplar; "Çok iyiler halife, çok iyi. Aslında bunlar özel çocuklar!" Sonra halife; "Bunlar iyi de dersler nasıl peki?" der. "Çok çok iyi, gerçekten de akıllılar." diye cevaplar. Halife; "Peki" der, "Sen bunlardan umutlu musun?" "Gerçekten çok umutluyum." der. Halife; "Peki, doğru söyle bu çocukları seviyor musun?" der. "Evet, çok; tıpkı kendi çocuklarım gibi." Halife sorar; "Şimdi senin gözünde bunlar mı daha azizdirler yoksa *Ali*'nin oğulları Hasan'la Hüseyin mi?" Burada artık takiyye bizlerin işidir. *Ali* Şiiliğinin artık sınırı vardır. Takiyyesinin bir sınırı vardır. O, savaşçı değildi, karışıklık adamı değildi; fakat iman, her ne olursa olsun yükümlülük yaratır. O, artık olmadığını, seçim yapmanın zamanı geldiğini görür ve şöyle der; "Bunu bilmem, ama şu kadarını biliyorum ki Kanber'in pabucunun değeri, bu iki beyzadeden ve muhterem babasından daha fazladır. Hemen orada onun dilini kesmelerini emreder. Bu Şiilik, *huru'l-ıyn* için vird okuma Şiiliği değildir. Bu Şiilik, ceza günü için sevap becelleme Şiiliği değildir. Bu Şiilik, sevapları burada toplayan, kurtuluşu burada, şefaati burada, cennetini burada bu en büyük önderlerinin yardımlarıyla, önderlikleriyle ve yol göstericilikleriyle gerçekleştiren Şiiliktir.

Bu yeterliğe ve bu olgunluğa ulaşmış bir kişinin bu durumda ölümden sonraki yazgısının ne olduğu açıkça bellidir ve mantığa ve akla uygundur. Yazgı burada oluşturulmaktadır. Burada oluşturduğunu orada görmektedir; "O gün kişi, iki elinin önden yolladığına bakacaktır." [Nebe Suresi, 40] Burada, yarınki yazgımızı kendi ellerimizle tuğla tuğla inşa ederiz. Dolayısıyla örneğe ve öndere ihtiyaç duyarız. Bu ideallere ihtiyaç duyarız. Şia adıyla tarihimizde, kültürümüzde ortaya çıkan bu kişilere ihtiyaç duyarız. Şia, *Ebuzer*'den bunlara varıncaya dek bu çizgide hareket edegelmiş, hep doğru bir öndere, insanlar arasında adalete dayanagelmiştir. Bu, dünyadaki bütün aydınların sahiplendiği iki şiardır; ancak onlar kendi ideolojileri doğrultusunda, bizse kendi ideolojimiz ve Şiiliğimiz doğrultusunda. Dolayısıyla, geçmişe dayanırsak, geçmiş kabirlerin yarılması, kokuşmuşluklar, eskilerin kemikleri, ataya taparlık olarak anlaşılmamalıdır. Eskilerin efsanelerine tapınmak Kur'an'da mahkûm edilmiştir. Bu, cahilî bir dönüş olmadığı gibi, geçmişe dönüş de değildir. Geçmişi bugünde diriltmek, bugüne getirmektir. Geçmişten amacım, insani sermayeden yoksun kalmamız için Batı'nın yağmaladığı insanî değerlerdir. Bunun anlamı budur. Düşünce konularına dayanırsak, bu dayanış eylem konularından ve eylemden gafil kalmamız ya da gafil olmamız anlamını taşımaz. Bu dayanış, toplumda düşünsel bilincin, kültürel, tarihsel ideolojik ve itikâdî özbilincin yaratılması gerektiği anlamındadır. Aydının yükümlülüğü

işte budur. Bu, onun doğrudan, acil ve hayatî olan en büyük yükümlülüğüdür.

Bu, her binanın temel taşıdır ve aslında bundan başka kişinin eylemi, gücüdür. Bir yazarın eylemi doğruyu yazmaktır. Bir konuşmacının eylemi [toplumsal eylemi] hak söz söylemektir. İlahî kelimeyi domuzların ayaklarına atmamak, dili ve kalemi rızık dilenmek aracı kılmamak; rabbimizin, üzerlerine yemin ettiği bu kutsal sembollere hıyanet etmemek, bunları cehalet ve zulmü şirin gösterme aracı kılmamak, doğruluğa ve hakka vefalı kalmak, hak ve gerçeği yazıp söylemek; bu yazarın ve şairin eylemidir. Da'bel'in eyleminin bu olduğunu, İbn Sukeyt'in eyleminin de, bir şairin eyleminin de bu olduğunu söyledim.

Dolayısıyla herkes taşıdığı insani güce göre insani sorumluluğunu seçmelidir. Fakat hedef, ideal ve amaç, şekil olarak hepsinin imanında ortak olmalı; herkes kendi yolunda yürümeli, ama sonunda birbirlerine ulaşmalıdırlar. Böylelikle esas olarak bir uygarlık oluşur, bir kültür oluşur, yeni bir dönem ve aşama, hareketli bir tarih oluşur; zaman hareket eder. Böylelikle aydın, yükümlülüğünü yerine getirebilir. Dolayısıyla düşünceye dayanmak, eylemden uzak kalmaya neden olabilir. Bunun yanında eylem için gerekli ve hayati bir başlangıç da düşünceye dayanmak olabilir. Bir şartla ki, eylemsel bir düşünce olmalı, dayanış da bilinçli olmalıdır. Bizim dine dayanmamız, mevcut, bozuk ve kuşkulu kalıtsal gelenekleri yaygınlaştırmak adına olmayıp tam tersine bizim dine dayanış ve dönüşümüz, tarihte örnek olarak hem hareket yaratan, hem insan yaratan, hem toplum yaratan, hem de en büyük insanî değerler ve şiarlar olan beşerî adaleti, önderliği, hareketi ve eşitliği yaratıp yaygınlaştıran o büyük dini, o yaratıcı hayat verici ruhu, o hareketli ve ilerici yönü tanımak ve aramak adınadır. Ayrıca bu İslam'a dayanış, kötüye kullanmanın, cehaletin, sapmanın ve gaflete düşürmenin aracı durumundaki İslam'la, İslam tarihi boyunca savaşabilecek en büyük etken olarak İslam'a dayanış demektir.

Şiilik karşıtı Safevi Şiiliği'nin geri sembol ve kalıplarıyla savaşmak için kültüre, kişiliklere, kaynaklara, değerlere, Peygamber ailesinin öğretisine, ıtrete, *Ali*'ye, onun şiasına ve onun yoluna dayanmaktayız. Bu, son iki üç yüzyıl boyunca söz konusu olan cehaletin, geriliğin ve mevcut durumu şirin göstermenin en büyük etkenini yok edebilecek en büyük etkendir. Orada aydın, aydının toplumsal yükümlülüğünü yerine getirebilmesi için ihtiyaç duyduğu en büyük sermayeleri, insan tarihinde bulunan en büyük olanakları bulabilir.

Bu neslin boş kalıplarını ve nesiller boyunca insanî içerikten ve imandan yoksun bırakılan -böylece istediklerini rahatça yerleştirebilirlerdi- bu susuz ama boş yetenekleri doldurmak için, büyük ve değerli

kültür ve din kaynaklarımızı ortaya çıkarıp keşfetmeye ve arıtmaya koyuluruz; böylece, cihatlarla, şehadetlerle, bilinçlerle, görüşlerle, ilahi ateşin ve vahyin ışığıyla birikmiş ve bize miras kalmış olan o değerleri, kendimizi doldurmak için en güzel ruhlar, kaynaklar ve sermayeler durumuna getirebiliriz. Böylelikle niteliğimizi yitirmemiş oluruz. Bu yüzden hem büyük bir etken olarak, büyük bir maslahat olarak, toplumu aydınlatma yükümlülüğünü yerine getirmek için hem de bir iman, bir aşk ve mutlak bir hakikat olarak ona döneriz. Bu yüzden bu yolda didinmeli, çaba göstermeli, özveride bulunmalı, herkesi bu yolda çalışmaya çağırmalı, bütün gücümüzü bu yolda seferber etmeli. Böylece tanıyabilir, tanıtabilir, bağımsız bilince ulaşabilir, topluma ve kitleye bilinç ve uyanıklık kazandırabiliriz; saptırılan ya da bilinmez kılınan gerçeklere ulaşabilir, onları keşfedebilir, topluma sunabilir, insanları bilinçlendirebilir, bu düşünce ve iman kurumuşluğunda, bu kuru odun yığınında, bize emanet edilen vahyin ilahî kıvılcımını tutuşturabiliriz. Buysa eylemden başkası değildir.

ON BEŞİNCİ DERS

ON DOKUZUNCU YÜZYILDA MARKSİZM

Bu oturumda ve gelecek oturumlarda, *On Dokuzuncu Yüzyılda Marksizm* adıyla söz konusu olan konunun en temel düşünce ve eylem kaynakları üzerinde duracağım. Sizden hem rica ediyor, hem de özür diliyorum. Ricam, anlatım için seçtiğim her kelime üzerinde durmanız, kavram ve söyleyişlere yüzeysel biçimde yaklaşıp geçmemenizdir. Örnek olarak andığım başlıkta *on dokuzuncu yüzyılda* deyişini kullanmamın nedeni sadece bir tarihi belirtmek değil, yirminci yüzyıl Marksizm'iyle on dokuzuncu yüzyıl Marksizmi arasında fark bulunmasıdır. Özür dilemem de Marksizm konusuna ayrılacak oturumların oldukça yorucu olacaklarından dolayıdır. Çünkü Marksizm'le ilgili olarak genelde Marksizm'le tanışık olanların kafalarında bile geçmişi bulunmayan bir takım yeni konuları ele alacağım. Ya da bu yeni konular, Marksizm inançlarının birçoğuyla ilgili olarak zihinlerde bulunan şeylerden başka konulardır. Marksizm'in inanç kaynaklarıyla ilgili burada söz konusu edilecek olan yeni konu ve kavramlar, bugün Marksizm adıyla tanışan hemen hemen bütün okurların az çok tanıdıkları şeyin tam tersidir. Buysa, doğal olarak itiraza, kuşkuya, enine boyuna tartmaya ve geç inanmaya neden olacaktır. Ayrıca bu durum nedeniyle dinî kavramların, özellikle Şia kavramlarının tam anlamıyla ayrı iki çehrede ele alınması sonucu o kanatta ortaya çıkan tepkinin aynısı bu kanatta da ortaya çıkacaktır.

Bu bakımdan ben, zorunlu olarak konferans şeklini ve konuşma tarzını bir yana bırakmak, ders vermekle kalmayıp, seçtiğim her kelimenin önce senedini göstermek, sonra da senetli olarak sözümü aktarmak durumundayım. Bu yüzden, bu öğreti adı altında söylediklerim hiç kimseyi kuşkuya düşürmemeli ve kendi kişisel çıkarımımı söylediğim ya da kendilerinden aktarmada bulunduğum çeşitli aracıların varlığı nedeniyle sapmaların ortaya çıktığı veya bu öğretiye nispet ettiğimin kendi kişisel görüşüm olduğu sanısına kapılınmamalıdır. Bu yüzden keli-

me kelime metni aktarıp kaynağı gösteriyorum. Kaynak da birinci elden kaynaktır; başkalarının bu konuda yaptıkları çalışmalardan örnek ya da değinme dışında aktarma yapmıyorum. Bu ders verme şekli, yorucu olsa da güvenilirdir. Bu yüzden olağan olanın tersine, söyleyişleri ve görüşleri dile getiriyorum. Bu dayanak ve belgelere dayanarak yargıda bulunabilmeniz ya da bu konuda araştırma yapabilmeniz için sizin de bunları not almanızı rica ediyorum.

Önceki oturumda, *Marx*'ın hayatının çeşitli aşamalarına bakarak üç *Marx*'ın bulunduğunu söylemiştim.[113] Çünkü *Marx*'ın hayatının birbirinden bütünüyle ayrı belirgin üç dönemi vardı; Genç *Marx*, olgun *Marx* ve yaşlı *Marx*. Aynı şekilde, genç *Marx*'ın *Hegel*'in çömezi durumundaki bir filozof, olgunluk dönemi *Marx*'ının bir toplumbilimci ve solcu bir toplumcu düşünür, yaşlı *Marx*'ın da hizipçi ve sınıfsal bir siyaset savaşımının önderi olduğunu da belirtmiştim.

Şimdiyse üç ayrı Marksizm bulunmaktadır; Amiyane Marksizm, resmi devlet Marksizmi ve bilimsel Marksizm.

Amiyane Marksizm'den amacım, yeni sözlerle az çok tanışık olan kimselerin tanıdıkları ve herkesin yerel gazetelerinden mahalli ve ulusal aydınların kalemlerinden bir ya da iki makale okumakla dünyada savlarını reddetme ya da ispatlama amacıyla haklarında kitaplar yazılan Marksizm uzmanı haline geldiği Marksizm'dir.

İkincisi, resmî Marksizm ya da devlet Marksizmi; egemen hizbin tekelinde bir doktrin, felsefe ve mezhep şeklinde olup bir toplumda egemen durumdaki bir siyasî rejim ve siyasî güç için bir inanç alt yapısı ve haklılık açıklaması durumunda bulunan Marksizm'dir. Bu gücün elindeki Marksizm, dinî ve teokratik yönetimlerin elinde bir mezhep biçiminde savaşım için ya da haklı görünmek için bir silah durumunu almıştır.

Üçüncüsü, *Marx*'ın kendi Marksizmi ya da bilimsel Marksizm'dir. Yani bilimin sözünü ettiği ya da bilimsel bakışla bakılan Marksizm'dir. Benim asıl konum, bu üçüncüsü, yani bilimsel Marksizm'dir. Marksizm'in temel konularını ele alırken, Marksizm adıyla genelin zihninde bulunan sapmalara ya da Marksizm ideolojisine dayalı resmi siyasî

---

113 Genellikle Marx ile büyük ve düşünür kişilikler konusunda bu tür bir sınıflandırma yapılmamıştır. İnsanlar, her düşünürü ya da sanatçıyı soyut ve değişmez bir varlık olarak tasavvur etmeyi alışkanlık edinmişlerdir. Oysa her sanatçı ya da düşünür veya filozof bir insandır ve insan, değişim içerisinde bulunan bir varlıktır. İnsan, hayatın çeşitli aşamalarını aşmaktadır; onun için hayatın her aşamasında bir başka görüş, bir başka çıkarım bulunmaktadır. Bu yüzden, "Şu şiir Hafız'ındır." dediğimizde insanların "Hangi Hafız'ın? Ne zamanın Hafız'ının" diye sorma alışkanlıkları yoktur. Genç Hafız mı, yaşlılık ya da olgunluk dönemindeki Hafız mı? Gazali'nin ise, hangi Gazali'nin? Resmi bir müderris olan Gazali'nin mi, bunalım, kuşku ve değişim döneminde yaşayan Gazali'nin mi, yoksa öğretisinin üst aşamasına ulaşıp şekil kazanan Gazali'nin mi? Ebu'l-Ala Ma'arrî için de durum aynı.

kurumlarda oluşturulan sapmalara değineceğim.

Resmî Marksizm'de esas olarak, devletin çeşitli bakanlıklarının bulunması gibi, uygulama bakımından resmî bir komite vardı; bu komite üyeleri resmen seçilip istihdam edilirler, makamları vardır ve maaş alırlar. Bunlar egemen devletin memurları ve hizbin ideolojik şahsiyetleridir. Marksizm ise bu komitenin önerip belirlediği görüşlerden ve açıklamalardan ibarettir ve Marksizm'e inanmakta resmi komitenin görüşüne karşı olmaya hiç kimsenin hakkı yoktur. Bir yazar ya da şair, bir yönetmen ya da düşünür Marksist olmakla birlikte Marksizm'den algıladığı ve anladığı, devletin resmî komitesinin görüşünden farklı olursa o yazar, şair, yönetmen ya da düşünür suçludur. Burada Marksizm'in bir kilisesi, bir resmi ruhanilik kurumu ve egemen resmi bir merkeziyeti bulunduğunu görüyoruz. Bu merkez, *kominform* ve *komintern* gibi adlarla egemen rejime bağlı kurumlardan biri olan ideoloji komitesidir.

Marksizm, devlete bağlı bir kurum şekline dönüşüp yönetim de bu düşünce tarzı doğrultusunda oluşturulunca Marksist hareket, 'Marksist institution'a dönüşür.[114]

Öncelikle Marksizm'in anlaşılmasının esas anahtarlarına değiniyor, onların anlamlarını ortaya çıkarıyoruz. İşte burada, açık olduklarını sandığımız kimi terimlerin ve kesin olduklarını düşündüğümüz yargıların bizim için tümüyle değiştiklerini görüyoruz. Bu yüzden ben, bu öğreti üzerinde ne zaman incelemede bulunsam, bu kısa süre içinde kavramların ne ölçüde ters yüz olduklarını, bütünüyle aslından uzaklaştığını ve sapmaya uğradığını görüp tuhaf bir şaşkınlığa düşüyorum.

---

114 Dinle ilgili ya da ilgisiz başka konularda da [etraflı olarak 'Ali Şiiliği, Safevi Şiiliği'nin girişinde] söylemiştim: Bir mezhep, bir devrim, ya da bir düşünce hareketi önce saldırı ve devinim durumundadır. İş başına gelince güçlenir, ama hareketini yitirir ve kuruma ve egemen güce dönüşür ve bu yüzden muktedir olur ama gerçekten yoksun duruma gelir. Ardından da açıklayıcı araç durumunu alır. Saldıran bir silahken devrimci şeklini birden yitirir ve muhafazakâr bir şekil alır. Muhafazakâr makam ya da mevki veya servet sahibi olduğu için zorunlu olarak hep bu sahip olduğu şeyi koruma düşüncesindedir. Egemen gücü elinde bulunduran kimsenin devrimci bir ideolojisi de olsa o devrimci ideolojisi, ele geçirdiği şeyin muhafazakârca açıklanmasına araç olur. Bu, tarihte hep yinelene gelen genel bir yasadır; bunun değişmez ve istisnasız cebrî bir yasa olduğunu söylemek istemiyorum ama genel bir yasadır bu. "El-İmam Ali Savtu'l-Adâleti'l-İnsâniyye" [İnsanî Adaletin Sesi İmam Ali] adlı oldukça büyük bir eserin yazarı olan Dr. Corc Curdak şöyle der: "Bütün devrimciler, iş başına geldiklerinde muhafazakâr olurlar; sadece Ali bunun dışındadır. İster evine çekildiği zaman, ister bir azınlık, mücahit ve savaşımcı olduğu zaman, ister yönetimin resmen eline geçtiği zaman; hepsinde de devrimci olarak kalmıştır O.
Ali'den başka, her zaman, ister bir tek birey [üniversite öğrenimi gören, sonra da hekim, genel müdür, muhterem üstat vs. olan bir aydın], ister bir hizip olsun [gerici yönetimle ya da sömürü sultasıyla savaşıp, sonra da yönetimi ele geçirince], çoğunlukla halkçı, kesin ve yetkin devrimci durumundan muhafazakâr, maslahatçı, uzlaşmacı ve donuk duruma dönüşür. Çağımızda bu dönüşümün en iyi örneklerini Amerika'dan tutun da Uzak Doğu'ya varıncaya dek gözlerimizle görüyoruz ve tesadüfen üç üst örneği de Marksizm'le ilgilidir.

Toplumsal ilişkiler adında bir terim vardır. Bu terim kelime olarak her yerde vardır. Bu terimin toplumbilime özel olduğunu ve özellikle *Marx*'ın felsefesinde temel bir terim olduğunu hepimiz biliyoruz. Toplumsal ilişkiler, toplumun altyapısını oluşturan gövdenin uyumlu, organik, diri ve yapıcı öğelerini içeren bir dizgedir. Herkesin kafasında tümüyle ters anlamda yaygın bulunan çok temel terimlerden biri *strüktür* [structure] terimidir. *Marx*'ın toplumbiliminde, üçüncü Marksizm'de değil, toplumbilimci *Marx*'ta toplumun toplumsal altyapısını toplumsal ilişkiler oluşturur. Toplumsal altyapı, yani sosyal strüktür [structure sociale], bir ara açıkladığım 'st' kökünden, hareketli ve değişken öğeleri karşısında değişmez temel gövdeden türemiştir.[115]

Toplumsal ilişkiler, toplumun değişmez parçalarıdırlar. O büyük meyvenin çekirdeği toplumdur.

Buna göre meşhur *Marx*'ta değil, Marksizm'in toplumbiliminde toplumun tümel tasviri şöyledir;

Bir temel [base][116] vardır ve bu üretim güçleriyle işin paylaştırılmasından ibarettir.

Amiyane Marksizm baz'ı, altyapı ve strüktür olarak görmesine karşın bu altyapı değildir; altyapı, sonsuz sayıda ilişkilerdir. Hepsi karmaşık bir biçimde, her biri, karşılıklı ilişkide yer alan ve sonsuz sinirlerden oluşan bir doku durumunda bulunan bu ilişkilerin adı strüktürdür. Bu strüktür ya da toplumsal ilişkiler üzerinde, kurumlar [institütion] dan[117] ideolojilerden ibaret olan üstyapılar yer almaktadır. Kurumlar iki türlüdürler;

1- *Temel Kurumlar;* Yaygın anlamıyla, toplumun esas temellerinden ve sütunlarından ibarettir. Birey doğunca, bu sütunların karşısında bulunduklarını ve kendisinden önce var olduklarını görür.

Örneğin, dil kurumdur; aile, hükümet, din, gelenek, bunların hepsi değişmezdirler, kurumdurlar. Aynı şekilde ideolojiler, inançlar, din ya da dinler, edebiyat, bilimler, felsefeler, kültür-sanatlar, tüm bunlar toplumun üstyapılarından bir parçadır. Bütündeyse toplum, böyle karmaşık bir şekil barındırır;

1- Baz

2- Altyapı [toplumsal ilişkiler-strüktür]

3- Üstyapı [kurumlar, ideolojiler]

---

115 Farsçada ve Hint-Avrupa dillerinde 'St' kökünden türeyen bütün kelimeler değişmezliğe ve yerleşikliğe karşılık gelirler. Örnek olarak Farsçada 'istaden' [durmak] ve 'ustuhan' [kemik] gibi kelimeler vardır. Avrupa dillerindeyse 'station, est, institut, structure' gibi kelimelerin hepsi yerleşikliğe ve durağanlığa delalet eder.

116 Baz [base], yapı taşından, temel ve esastan ibarettir.

117 Bunu derslerden birinde açıklamıştım.

Buna göre, yaygın Marksist görüşte üstyapı olarak algılanan hukuk ve yargı ilişkileri ile mülkiyete ait ilişkiler, bilimsel Marksizm'de toplumsal ilişkilerin yani strüktürün içinde yer alır. Amiyane Marksizm'in tasvirinde toplum şu şekildedir*;

Üstyapılar = kurumlar

Altyapı = üretim biçimi

Dolayısıyla düşünce *Marx*'ın toplumla ilgili olarak ortaya koyduğu o çok karışık şeklin, yavaş yavaş bu çok sade, tek yönlü ve amiyane şekle dönüştüğünü, böylelikle bütün toplumun iktisadî bakımdan üretim biçimine dayandığını, aile, din, mezhep, felsefe, kültür, sanat ve sanayi gibi bütün kurumların da üretim biçimine göre şekil aldıklarını görüyoruz.

Fakat toplumun bilimsel tasvirinde strüktür altyapıdan ayrıdır. Ben de altyapı yerine zorunlu olarak *temel* dedim. Ancak Marksizm, zihinlerde böyle amiyane bir biçimde söz konusu olmasaydı sırasıyla şöyle söylerdim; Altyapı, iskelet [strüktür], kurum [üstyapı]. Dolayısıyla strüktür olan altyapı değildir; toplumun asıl çekirdeği ve kalbidir.[118]

Marksist toplumdan değil *Marx*'ın toplumbiliminden söz edildiğine dikkat edilmelidir. Hangi toplum? Herhangi bir toplum; Feodal, burjuvazi, kapitalist, sosyalist vb.

Burada Marksizm'in temel bir konusuna ya da en temel konusuna geliyoruz;

Amiyane Marksizm'de altyapı [üretim biçimi] değişince üstyapı [institution] da değişir. Dolayısıyla toplumun bütün değişikliklerinin nedeni altyapıdır [üretim biçimi]. Fakat bilimsel Marksizm'de, toplumdaki değişikliğin temel neden ve etkeni, -iyice dikkat ediniz- iktisat, üretim araçları, üretime özgü ilişkiler, tüketim mallarının durumu gibi şeylerden hiçbiri değildir. Öyleyse nedir? 'Praxis'dir. Bu kelime

---

* Metinde kendisine işaret edilen şekil, ders sırasında tahtaya çizildiği ve bu nedenle de elimizde bulunmadığından kendimiz, sade ve yaklaştırmalı bir şekil çizdik. Okuyucular da kendi çıkarımlarına uygun olarak böyle bir şekli çizebilirler ya da tasavvur edebilirler. [Farsça yayıncı]

118 Sizin için anlaşılmaz bir yer karşınıza çıkarsa ve daha fazla açıklamaya ve delillendirmeye gerek varsa sorabilirsiniz.

bütün kavramların ve bilimsel Marksizm'in anlaşılmasının anahtarıdır.

PRAXİS NEDİR?

Praxis, toplumsal ilişkilerin -o dokunun- içinde doğal yaşayış türünden ve mevcut uyumlu, uyumsuz ilişkilerden oluşan özel bir edimdir. Dolayısıyla praxis, nedeni toplumsal ilişkiler ve alt yapı [baz değil] olan bir edimdir; bilimsel Marksizm'de toplumsal ilişkiler dizgesi bir toplumdur, kendisi eylemde bulunur, kendisinin üretme yeteneği vardır, enerji üretme yeteneği vardır, maddi ya da manevi nesneye şekil verme yeteneği vardır; kendisi yıkar, yapar, değiştirir, devrim yaratır, ıslah eder.

Dolayısıyla amiyane Marksizm'de temel faktör ya da tam etken veya etkenler etkeni olarak bilinen şey, altyapıda ve temelde yer alan üretim biçiminden ibarettir. Fakat bilimsel Marksizm'de etkenler etkeni, toplumsal ilişkilere özgü üretim ya da edim olan praxisten ibarettir. Bu terimi iyi açıklamalı, *Marx*'ın bundan ne amaçladığını açıkça ortaya koymalıyım. Çünkü bu, Marxologların eserlerinde de tartışmalı terimlerden biridir. Bu yüzden bunun sadece bizim için çok belirsiz olduğunu sanmayınız. Aslında bu, çok karmaşık ve tartışmalı bir konudur. Özellikle bugün devlet Marksizmi, praxisten oldukça donuk ve geri bir felsefe üretmiş ve *praxis* kavramını çok belirsiz ele almıştır. Bu yüzden Marksizmi tanımak için 1917'den önceki Marksist eserleri kaynak almak gerekir; çünkü bu tarihten sonra çeşitli konular karışmıştır.

Konuyu insan vücudu üzerinde örnekleyelim; İnsan vücudu akyuvar ve alyuvar üretir. Yürümek, durmak, savaşım, enerji, nabız, çarpıntı; tüm bunlar insanın vücudunda ortaya çıkan olaylardır. Şimdi tüm bu edim ve hareketlerle insan vücudunda oluşan bütün olaylar beynin ürünü müdür? Bunun temel nedeni beyin midir, yoksa kalp mi? Burada hiçbiri olmadığını, bu olayların temel nedeninin ve yaratıcısının bütün uzuvlar arasındaki diyalektik ilişkilerle şekillenen vücut olduğunu söyler. Yüzlerce çeşit sinir mineraller ve yüzlerce tür hücre, tümü bir araya gelmişlerdir. Benim yaptığım hareket ya da konuşuşum, üretilen hücrenin ya da alyuvar veya akyuvarların ürettiği bir şey değildir [özel bir uzvun ya da özel bir bezin salgısı olmakla birlikte yine de o bezin oluşturduğu bir şey değildir]. Tam tersine, bu uzuvlar, sinirlerde, damarlarda, minerallerde uyumlu organik ilişkilerle birlikte diri bir gövde oluşturmuşlardır ve toplu olarak bu tek gövde, bütün hareketlerin, değişikliklerin ve yaratıların nedenidir. Dolayısıyla üretim biçimi, üretim aracı, bilimsel ve teknik birikimler, mal türü, harcama biçimi, malın dağıtımı, sınıf türlerinin, toplum gruplarının, toplum kesimlerinin, egemen sistemin şeklinin ve kurumların aynı cinsten oluşlarının -yönetim,

dil, edebiyat, gelenek- tümü asıl neden değildir. Tersine bunların toplamı tek bir bileşimi, yeni bir gövdeyi oluştururlar ki tüm bu uzuvlar arasındaki ilişkilerden, toplumun vücudundaki bütün değişimlerin tam nedeni ortaya çıkar. Bu kavram, konuyu bütünüyle değiştirir.

Canlı bir gövdedeki hayati bir edim ya da eylemin, uzuv -hayati edim ya da eyleme kaynak olan uzuv değil- bağlantılarının toplamından kaynaklandığını söylediğimizde şunu kastediyoruz; Şu anda ben bir şey yazarken parmağımın hareketinin yazma etkeni olduğu doğrudur, ama bu yüzeysel bir bakışladır. Çünkü benim gövdemin bütününden ayrı parmaklarım, ölü ve leş durumundaki uzuvlardır. Bu durumda yazan kimdir? Beyin midir? Hayır. Çünkü beyin insan gövdesinin bütününden ayrılırsa böyle bir iş yapamaz. Kalp de değildir. Çünkü Prof. Barnard onu alıp başka bir yere koyarsa başka bir şey olur. Öyleyse yazma etkeni nedir? Bu gövdenin bileşkesi, tüm bu uzuvlar arasındaki özel ilişki, temel etkendir, praxisin failidir.

Öyleyse din, kültür, edebiyat, makine, süs ve tüketim malları, şiir, roman, devrimler, reformlar, toplumda duraklama, hareketler vb; hepsi praxisin işidir. Praxis, toplumsal ilişkilerin yani toplum strüktürünün eylemidir [toplum strüktürüyse toplumsal baz [base] ya da temel ile üstyapılar arasındadır]. Şimdi, toplumsal ilişkilerin oluşum kaynağının ne olduğu sorusu karşımıza çıkar. Bu soruyu cevaplamak için *Marx*'ın Kapital'inden ve aynı şekilde, *Marx*'ın Fueurbach'a karşı yazdığı Manuscrits'ten aldığım bir tanımı yazdıracağım. Çünkü oldukça esastır; Sınıflar ve grupların[119] tarihi savaşları yoluyla oluşan ve gelişen egemen akıl [ki amiyane Marksizm'de üretim biçimi adını taşır] yaygınlaşarak toplumun bütün uzuvlarını ve boyutlarını kaplayabilir ve onları yetkesi altına alabilir.[120]

---

119 Toplumsal gruplar, 'Grouspes Sociaux'un çevirisi olup bunun toplumbilimsel anlamıyla Farsça anlamı birbirinden farklıdır. Çoğunlukla, toplumsal sınıfın daha büyük olduğu, grubunsa özel bölükler olup birkaçının bir sınıfı oluşturduğu düşünülür. Oysa toplumbilimde toplumsal grup, toplumsal sınıftan daha genel olup mutlak biçimde bir toplumsal-insanî birim dizgesi oluşturur. Dolayısıyla bir ulus ya da yönetim, toplumsal grup olabilir. Ulus ya da ulusal yönetimin, bilimsel anlamıyla ['halkın malı olan yönetim' durumundaki edebî anlamıyla değil] özel bir ırkın, bir soyun ve bir kabilenin temsilcisi olduğu yerde o ulus ve yönetim toplumsal bir gruba dönüşür. Bir sınıfta, örnek olarak sermayedar sınıfında ya da işçi sınıfında yine küçük gruplar vardır ki bunlara sınıfsal fraksiyon adı verilir. Sınıfsal fraksiyonlar, sınıfsal bölükler olup daha yaygın olan terimiyle grup diye adlandırılır ve her ne olursa olsun toplumsal bir birimdirler.

120 Yani sadece, toplumdaki sınıfsal, ırkçı ve ulusal savaştan kaynaklanan bir etken ve eğilim, hayat kazanıp gelişir ve bu nedenle bu olay, bu eğilimle bütün toplumun eğilimi olur. Örnek olarak, iki sınıfın savaşında özel bir ideoloji, özel bir şiar ve özel bir eğilim bulunmaktadır ve sonra bu eğilim yavaş yavaş bir ideoloji biçimini alır, bir din ve mezhebe dönüşür, ardından da bütün toplumun imanı haline gelir. Hatta bu sınıf savaşında yer almayan kişilerin imanları haline gelir. Bu yüzden [bu cümleyi bir ara edebiyat için söylemiştim, ama buraya da uygun düşmektedir]:

"Çileler ortaya çıkınca, belirtileri bellidir ve çilekeşlere özgüdür. Fakat ortaya çıktıktan sonra ilk temelinden ve ilk kaynağından bağımsızlaşır ve bir çağın, bir toplumun tarihinin çilesi durumuna gelir. Bu

Burada, Marksizm'le tanışık olanların şaşırdıklarını görüyoruz. Çünkü yaygın Marksizm'de sadece sınıf savaşı vardı. Oysa Kapital'de toplumsal sınıf ve grupların savaşı hep yinelenmektedir. Dolayısıyla savaşın, sınıflar, kitleler ve güçler arasındaki ilişkilerde de bulunduğunu söyler ve etken olarak sadece sınıf savaşını görmez. Oysa yaşlı *Marx* sadece sınıf savaşı üzerinde durur. Çünkü onun, *Proudhon*'dan sonra devrimci proletaryanın önderliğini üstlendiği bu dönemde sınıf savaşı doruk noktaya ulaşmıştır. Alman, Fransız ve İngiliz savaşı ulusal savaş değildir. Bu savaş, Fransa, İngiltere ve Almanya'da tek bir sınıf oluşturan ve her üç ülkede bir sınıfı ya da bir ulusu oluşturan egemen sınıfa karşı savaşan işçi sınıfının savaşıdır. Dolayısıyla tarihsel açıklamada yaşlı *Marx* sadece sınıf savaşına dayanır. Oysa bütün eserlerinde sınıf savaşının yanında toplumsal grupların savaşlarını da ortaya getirir.

Bir başkası da, başka bir oturumda anlatacağım toplumsal sınıftır. Örnek olarak siyası iktisadın eleştirisine yapılan bir girişte ve Kapital'in kendisinde *Marx,* bir toplumda altı yedi sınıftan söz eder. Oysa ömrünün sonlarında sadece iki sınıf üzerinde durur ve bu, büyük bir ihtilafa neden olmuştur; kimileri yedi sınıf derken, kimileri ise iki sınıf demektedirler. İki grup da bu konuda *Marx*'ın yazılarına dayanmakta ve her iki grup da doğru söylemektedir. Fakat onlar, o yazıların *Marx*'ın hayatının dönemlerinden hangisine ait olduğunu bilmemektedirler. Kitapların basılış tarihi oldukça önemlidir.

"... Fakat praxis bu aklın sınırları içinde kalmaz [burada oldukça temel konular vardı ve o başka bir insandır] ve sınıf çelişkisinin ve toplum grupları arasındaki savaşın üstünde bir eylem içindedir. Praxisi bütün uzantılarıyla anlayabilmemiz için yabancı ve insanın dışındaki güçlerin işin içine soktukları etkiyi de praxiste hesaba katmalıyız. Toplumsal praxiste etkili olan insan dışı etkiler, alinasyon güçlerinden [bu terimi az çok biliyorsunuz] ve aynı şekilde aline olmuş akıldan ibarettir. Aline olmuş akıl ise ideolojilerden ibarettir.[121] Praxiste iki etken

yüzden kimi zaman yoksulluk ya da çelişki veya sömürünün, sömürülen ve yoksulluk içinde bulunan sınıfa ait birtakım çileler doğurduğunu görürüz. Fakat bu çileler ortaya çıkınca artık bütün insanların çileleri olur. Burjuvaziye bağlı bulunan bir yazarın, müreffeh sınıfa bağlı bir düşünürün ya da bir dine inanmış kimsenin bu çileyi çektiğini görüyoruz. Bu yüzden kimi zaman insanlar, kendi sınıflarından kopmakta ve kendi sınıflarının karşısında yer alan sınıfa girmektedirler. Bu çözümleme, Sâdık Hidayet'i çok iyi açıklamaktadır; özellikle bütün dergilerde onunla ilgili yazılar yazmanın moda olduğu şu günlerde."

121 Marx'ın ideolojiye nasıl düşman olduğunu, şimdiyse Marksizm'in en belirgin ideolojiye dönüştüğünü görüyoruz. Gurvitch derdi ki, ben hatırladığım kadarıyla elli küsur yıldır strüktüralizm öğretisiyle savaşım veriyorum. Dün Larousse'un son baskısını gördüm; fotoğrafımı basıp şöyle yazmış: Toplumbilimde strüktüralizmin kurucusu. Çok teşekkür ederim. Orda da burada olduğu gibi işte. Fakat orada daha fazladır. Çünkü fotoğrafını verip ayrıntılı olarak yazıyorlar. Buradaysa artık onlar üzerine bir şey yazmak olmuyor, oturumlarda vb. anlatıyorlar.

görmezden gelinmemelidir. Biri, makul olmayan ya da akıl dışı, bilinçsiz, mantık dışı etken olup topluma egemen olan, akla üstün gelerek onu kuşatabilen yaratıcı güçler de buna dâhildir. Bu akıl, kapsadığı özel konular ve taşıdığı olanaklar ile, toplumsal praxis içindeki öteki etkenlerden daha az etkin değildir." Akla sığmaz etken, rastlantı biçiminde, öngörülemez koşulların bir araya gelmesi biçiminde ve toplumbilimcinin mantıksal ve bilimsel çözümleme yoluyla önceden kestiremeyeceği gelecekteki olaylar biçiminde olabilen etkenlerden ibarettir. Bunlar, toplumsal praxis içinde yer alan ve toplumsal harekette rolleri bulunan mantık dışı ve akla sığmaz etkenlerdir.

Topluma egemen durumdaki aklı ansızın kuşatan akıl, istisnai bir akıl olup ansızın bir birey ya da gruptan kaynaklanır. Bu aklı bilimsel ve aklî olarak açıklayıp çözümlemek olanaksızdır. Bu akıl, ortaya çıkışının ardından, bu toplumun üzerinde hareket halinde olduğu mantıklı ve aklî cereyandan ayrılan ve toplumu kendi yanına sürükleyen yeni bir cereyan yaratır. Dolayısıyla, kendi diyalektik aklıyla, kendi tarihsel aklıyla hareket halinde olan toplum, çeşitli menzillerden geçmek durumunda olup ansızın baskın bir başka akıl, devrimci bir coşku ve bir sıçrama biçiminde ortaya çıkar ve toplumu yönlendirme dizginini elinde bulunduran ve öngörülebilen egemen aklı kendi kontrolü altına alıp tarihi değiştirir; buysa öngörülemez bir şeydir.[122]

---

122 Konunun, herkesin on beş saniye içinde anlayabilmesini ve ardından da tartışmaya girip kimseyi dinlememesini sağlamak amacıyla Marksizm'in 4x6 şeklinde ortaya konulması kadar basit bir konu olmadığını görüyoruz. Olayı basite indirgemek, İslam-Şinasi'ye karşı yazılmış "Berresî'yi Çend Mes'ele-i İctimâî" [Birkaç Toplumsal Konunun İncelenmesi] adlı kitabın işidir. Kitabın yazarı, çok aydın ve gerçekten bilinçli arkadaşlardan biridir; eleştiride bulunan başkaları gibi değildir. Ebette bu kitap onun şahsiyetini temsil etmez. Kendisi düşünce bakımından çok daha değerlidir. Bu kitabı incelerseniz, onun Marx'ın görüşünden, bilimsel felsefesinden, özellikle de tarih felsefesinden aldıkları tam anlamıyla belirgindir. Diyorum: "İslam Peygamberi nasıl ortaya çıktı?" Zerre kadar tereddüt etmiyor ve hiç durmuyor. Oysa şimdiye dek bu soru üzerinde düşünmemiştir. Hiç beklemeden cevabını yazıyor: Çünkü İslam Peygamberi'nin ortaya çıkışından birkaç yıl önce, uzak bir yerde bulunan Mekke, kervan yolu kıyısında bulunuyordu ve ticaret kervanları oraya geliyorlardı. Sonuçtaysa burjuvazi oluştu. Feodaliteye karşı devrimci bir durumu bulunan burjuvazi [bu burjuvazi devrimi] İslam devrimi şeklinde görünüm kazandı ve Peygamber ortaya çıktı. Dedim: "Pekâlâ. Öyleyse bizim Mezinan Köyü'nün yanından ticaret kervanlarının gelip geçeceği bir yol açsalar oradan hemen bir peygamber çıkacak mıdır? Böyleyse, bütün ticaret mallarının hareket yeri olan Medayin'de peygamber şöyle dursun neden bir duacı bile çıkmamıştır? Birkaç devenin sırtında oradan geçen mallar yüzünden mi bir şehirde böyle şaşırtıcı bir devrim ortaya çıkmıştır?"

O, 'Mektebhâ-yı Felsefî der Yunan' [Yunan'da Felsefî Öğretiler] adlı bir kitap daha yazmıştır. Orada, Sokrat, Eflatun, Aristo gibi büyük şahsiyetlerin Yunan'da bir anda aynı çağda ve aynı şehirde ortaya çıkıp bütün dünyayı etkilemelerinin nedeninin, milattan önce üçüncü, dördüncü yüzyıllarda Yunan'ın iktisadî gerilemeye düşmesi, yoksulluğun ansızın ülkenin yakasına yapışması ve bu yoksulluk ve güçsüzlüğü açıklamak için ahlâkî açıklamaya ihtiyaç duyulması olduğu, bu yüzden, maneviyatçılık ve ahlâk felsefesi öğretilerinin oluştuğu yazılmıştır.

Marksizm, mantıklı değerlendirmelerin ve bilinç dâhilindeki bilimsel maddi yasaların dışında kalan olayları bile praxis içinde dile getirmektedir.[123]

İNSANLA ESERİN YA DA İNSANLA ESERİNİN İLİŞKİSİ;

Bu, ruhbilimin, insanbilimin ve aynı zamanda toplumbilimin önemli konularından biridir. Bu konu, çeşitli başlıklar altında ele alınmaktadır;

İnsan/Çevre/[Çevre-İnsan]
Ruhbilim/Toplumbilim"/[Toplum-Birey]
Zihinsellik/[Subjectivite]/Özdeşlik [Objektivite]
Suje [İç Zat] [Özne]/ Obje [Dış Zat][124][Nesne]
Ben Başkası [Benden başkası, ben olmayan anlamında]

...

Soru; [Çözülememiştir. Farsça yayıncı]

Cevap; Toplum üzerinde etki eden etkenler hep toplumsal ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Söylediğim gibi, toplumsal ilişkiler, onu oluşturan maddi öğelerden ortaya çıkar. Dolayısıyla, toplumsal ilişkilerin eylemi olan bu praxis, kimi zaman, bizim burada tanıdığımız madde dışı nedenlerin sonucu olabilir. Yani ikinci dereceden bir olay, bir üst yapı, strüktürden bütünüyle uzak bir olay, strüktür içinde öngörülemez bir etken rolü oynar. Hatta bir bireyin ya da toplumsal bir olayın, örneğin diyalektik aklın böyle bir rolü olabilir. *Marx,* feodalite toplumu doruğa ulaşınca iç çelişkinin onu infilak ettirdiğini söyler. Fakat kimin yararına? Burjuvazinin yararına. Bu, praxistir. Yani toplumsal ilişkilerin içinde çelişki, infilak ve inkılâp ukdesi her zaman oluşur ve bu doğaldır. Fakat kimi zaman bir dış olay, örneğin yabancı bir ülkenin saldırısı ya da bilinçli bir aydın grubunun kararı veya o toplumda devrimci bir mezhebin benimsenmesi praxisin doğal yazgısını -ki o anda burjuvazi devrimi için ortam hazırlamaktadır- bozar ve feodalite çerçevesi içinde başka bir devrim oluşturur; bu artık praxisten kaynaklanan etkenlerin işi değildir.

Soru; [Çözülememiştir. Farsça yayıncı]

Dedim: Eğer böyleyse üstatların, Sokrat'ın ve Eflatun'un yoksullar evinden çıkması gerekir. Öyleyse Sokrat'ın, Eflatun'un ortaya çıkmadığı yerlerin durumları çok iyi olmalıdır. Bu, bir düşüncenin 'simplifie' edilmesi, avamlaştırılması, basitleştirilmesi ve çocuklaştırılmasıdır. Bunun gelişmesi fazla oluyor, herkes öğreniyor ve çok da çabuk anlıyor, ama işe yaramıyor [Arkadaşlardan birinin deyişiyle: Filanca ilim bakımından deryadır ama derinliği ancak bir parmak boğumu kadardır].

123 Bu benim okuduğum Marx'ın kendi yazdığı metindir. Arkadaşlardan biri birkaç gün önce bana şöyle diyordu: "Sen, Marx hakkında bunları söylüyorsun; peki Cihan Dergisi'nde çevirisi yayımlanan mektubu okudun mu? Onu oku da sonra ne olduğuna bak."

124 Furuğî'nin tercümesi.

Cevap; Çok açık. Kimileri, *Marx'ın*, tarihsel materyalizminde irdeleyip çözümlediğinin dışında bir takım etkenlerin bulunabileceğini öngörememesi yüzünden böyle bir şeyin olduğunu söylerler. Oysa böyle değildir. O, öngörülemez etkenlerin olabileceğini ve praxisin eylem yönüne karşın toplumun hareket yönünü değiştirebileceğini öngörür. Fakat bu öngörülemez etkenlerin tam olarak ne olduklarını belirleyemez. Dolayısıyla iki konu vardır; Birincisi, hepsinin bu rolü oynayan tek etken olduğunu söylemesidir. Sonra 1933'de başka bir etkenin işe karıştığını görüyoruz. Bir zaman da, akıl dışı, makul olmayan ve aline olmuş etkili bir başka etkenin de bulunabileceğini, ama bunun nasıl olduğunun öngörülemeyeceğini söyler. Öyleyse *Marx'ın* öngörmediği şey, kendi sınıfsal çözümlemesi dışında böyle bir olayın oluşabileceği değildir. Bunu belirtir. Ancak, gelecekte ortaya çıkabilecek olayın kendisini çözümleyemez ve zaten çözülememiştir.

Söz konusu olan, amiyane Marksizm'de bu ikisi arasında, toplum ile birey, zihinsellik ile özdeşlik arasında vs. ilişkinin tam olarak belirlendiğidir. Çevre maddidir ve toplum, insan benine göre, benim ruhuma, zihnime, ideme ve duyguma [ben sujeyim] göre maddidir. Özdeşlik, dışsal ve maddi şeydir; ayrıca *obje* de dışsal bir şey, dışsal bir özdeşliktir; sujenin ve benin dışındadır. Öteki, yani benden başkası, ben dışındaki her etkendir. Dolayısıyla amiyâne Marksizm, materyalizm üzerine kuruludur. Oysa burada belirttiğim Marksizm materyalizm üzerine kurulu değildir. Bu da ilginç konulardan biridir. Bu sadece benim çıkarımım olmakla kalmıyor, kendisi hep haykırıyor; idealistler ve dinlilerin hırpalamalarından daha çok hırpalıyor materyalistleri. Ardından da kendisi en belirgin materyalist öğreti olup çıkıyor.

Şimdi yaygın olan materyalist Marksizm'de ilişkiler bellidir; toplum, çevre ve doğa etkendir, birey ve insan ise etkilenendir. İnsan aynadır, başka bir şey değil. Özün karşısında dış dünya, doğal güçler, iktisadî güçler ve maddi hayat yer alır ve ondan etkilenir. Dolayısıyla insan, suje ve ide, özdeşliğin, maddenin, doğanın ve dış etkenlerin ocağında şekillenecek olan ham bir cisimdir. Öyleyse bu ikisi arasında [tek taraflı] neden-sonuç ilişkisi vardır. Bu, amiyane Marksizm'dir. Fakat *Marx'ın* kendi yazılarında[125] sujeyle obje, nesneyle özne ve insanla gerçekleştirdiği dışsal eser ya da ona etki eden dış etki arasındaki ilişki nedir?

MARX'IN ÖĞRETİSİNDE İNSANIN [SUJENİN] TANIMI

Suje ya da insan, toplumsal insandan ibarettir. Tümel insan sadece filozofun zihninde doğar. Filozof olmazsa tümel insan da olmaz. Denile-

---

125 Bu konuyu Anti During'te daha kapsamlı olarak yapmıştır, ama 1843 'El Yazıları'nda daha derin fakat daha özet olarak yazmıştır. [Anti During, Engels'in eseridir; Farsça yayıncı].

bilir ki biz insanı toplumdan çıkarıp ıssız bir çölde onu büyütüyoruz; bu durumda o kimdir? O, doğadaki insandır. Biz onu tanımıyoruz, o da bizi tanımıyor. O yoktur. Birini siz oluşturdunuz. Tıpkı biz insanı, iki ayağı üstünde yürüyen varlık diye tanımlarken sizin gelip amuda kalkmanız ve iki elinizin üstünde yürümeniz gibi. Bunu siz yaptınız. Böyle bir insan yoktur, zihinseldir. Eski felsefede de örneğin derlerdi ki iki başlı yılan bir tümeldir. Onun tümeli vardır, ama tikeli yoktur. Yani nesnel karşılığı yoktur. İnsan da bir tümeldir. Onun nesnel karşılığı yoktur. Onun nesnel karşılığı toplumdaki insandır. Dolayısıyla *Hegel*'in ya da radikalistlerin tanımındaki 'ben', sadece 'toplumdaki ben'den söz edebilir. Çünkü o vardır. Suje, ben ya da zihin, toplumsal insandır. 'Toplumsal insan' ise 'gruplarla, sınıflarla ve toplumun tümüyle özdeş ilişkideki birey'den ibarettir.

Öyleyse soyut şekilde ben yokum. Şimdi var olan ve çevreden etkilenen ben, hem İran toplumunun bütününde, hem toplumsal gruplarla, uluslarla, kitlelerle, ırklarla olan ilişkide ve hem de kendi sınıfımda varım. Bunlar, 'toplumsal ben'in varoluş boyutlarının parçasıdır.

Obje, özne, çevre, benden başkası, benim dışındaki ve 'non moi' nedir? Bunlar, duyulabilen şeyler ve özlerdir ve şunlardan ibarettir; İnsanın ürettiği bütün ürünler ve mamüller, insanın yarattığı eserler ister halı dokuyucusunun dokuduğu halı, ister Firdevsi'nin söylediği şiir- ve bu cümleden olarak teknik, insanın tıpkı makine üretir gibi ürettiği ideoloji, ayrıca kurumlar, dil, kültür, aile, yönetim, sanat, felsefe ve edebiyat eserleri. Bu durumda o taraftan ve bu taraftan neyin amaçlandığı açıklık kazandı. İnsan ve eser ne demek? Şimdi *onun ilişkisi nedir?* Burası çok karmaşıktır [kendileri için, çevrenin insanı etkilediği ve insanı böyle yaptığı çok açık olan kimselerin tersine. Açık olan, önceden de bildiğimiz.]. İnsanın, eyleminden ortaya çıkanla, yani yarattığıyla olan ilişkisinde, ister maddi ister manevi olsun iki yönlü bir olgu vardır. Bu ilişkinin kendisi iki yönlü ilişkidir. İnsan varlığı, bir şeyi *var* ederken kendisi de *olur*. Eser de üretilirken üretir. Firdevsî, Şahnâme adlı eserin yaratıcısıdır. [Şahnâme, Firdevsî'nin eseridir]. Ama Şahnâme yaratılırken, Firdevsî'yi de Firdevsî yapar. Dolayısıyla Şahnâme, Firdevsî'nin yaratısıdır ve aynı şekilde Firdevsî'yi bizim tanıdığımız Firdevsî haline getiren de Şahnâme'dir. Ayrıca evlatla baba ilişkisi de böyledir. Çocukla anne ilişkisi de böyledir. Baba çocuğu meydana getirir, ama baba kılan çocuktur. Bu baba olma özelliğini, sonuç, nedene vermiştir. Diyalektik ilişki budur. *Aristo* mantığı bunu anlayamaz, çünkü çelişkidir. *Aristo*'cu ilişkide sonuç nedene etki edemez, çünkü sonuç nedenden sonra gelir. Fakat diyalektik beyinde aslında nedensel etkinin kendisi sonuçsal etkidir. Sanatçı insan, kendi sanat eserinde ölüp olumsuzlanır. Dolayısıy-

la bir eserin ispatı, eserin sahibinin inkârıdır. Eser gerçekleştikten sonra sahibini yeniden gerçekleştirir. Ebu'l-Kâsım Firdevsî, Şahnâme'yi söylemeden önce Tus'un Baj Köyü'nde yaşayan bir toprak ağasından başka bir şey değildi; tıpkı öteki ağalar gibiydi. Şahnâme'de Tus'un Baj Köyü'nün ağası öldü, vücudunu parça parça kelimeye dönüştürdü, kendisini olumsuzladı ve ardından Şahnâme parça parça olunca hamase şairi Ebu'I-Kasım Firdevsî de parça parça olmuştu. Dolayısıyla insanla eser arasındaki ilişki, sürekli ve karşılıklı bir neden sonuç ilişkisi ve suje yani insan ile eser yani sanatçının dış özü arasında sürekli bir etkileme ve etkilenme bulunmaktadır. Bu durumda asıl etkenin madde olduğunu, zihnin de madde tarafından yaratıldığını söyleyen materyalist görüşün tersine toplumbilimde tek yönlü maddi ilişki olmayıp bunun tersine, diyalektik bir ilişki vardır. Yaratılan, nedeninin yaratıcısı olmakta, neden de sonuç tarafından yaratılmaktadır.[126]

Soru; [Çözümlememiştir. Farsça yayıncı]

Cevap; Hayır. Bizim inandığımız biçimde Tanrı kavramına uygulanamaz. Çünkü mutlak, etki kabul edemez. İslam'da bizim, Tanrı'yla ilgili algılayış ve tanıyışımızda yaratıcıyla Tanrı arasında karşılıklı ilişki olamaz. Çünkü o mutlaktır. Mutlak, etkilenmeye konu olamaz. Bunu aklî açılardan söylüyorum. Böyle bir ilişkiyi Tanrı ve yaratık için kabul edebilmemiz olanaksızdır. Çünkü o mutlaktır ve mutlak olan etkilenmez, değişmez. Yaratanla yaratılan arasında böyle bir ilişkiyi üretici ile ürettiği arasındaki ilişkiye benzetirsek bu benzetme kesinlikle mümkün olmayabilir. Biz başka bir ilişkiyi anlayamayız. İnsan bir eseri yarattığında, kimi zaman bu yolla bir cebr'i yaratır ki bu cebir, insanı kendisiyle götürür ve bu tarihtir. Dolayısıyla bu öğretide tarih felsefesi açısından tarihin belirleyiciliğinin insan tarafından üretildiğini, ama aynı zamanda insanın da tarihin belirleyiciliğine boyun eğdiğini görüyoruz. Bu durumda tarihin belirleyiciliğini insana doğa yüklememiştir; tersine, insanın içine düştüğü şey, kendi oluşturduğu şeydir. Kimi zaman insanın ürettiği, üreticisinden uzak ve bağımsız bir şekil alır ve onu kendine tutsak eder; bu yönetim ve siyaset felsefesidir. O birincisi tarih, o ikincisi yönetim ve siyasettir. Kimi zaman insan, kendisini kendisinden uzaklaştıran ve bozan bir şeyi yaratır. Bunun adı ideolojidir. Kimi zaman insan, iki eliyle bir şey yaratır; somut ya da soyut bir şeyi [mal ya da

---

126 Toplumsal ilişkinin de bu şekilde olduğunu görüyoruz. Ben, bir toplantıda bir şiir okurum; o toplantıdakiler coşkuya kapılır. Ardından onların coşkusu benim şiir okuyuşumu etkiler. Benim topluluktan aldığım coşku, okuyuşumu etkiler ve okuyuş tarzıma yeni bir coşku verir. Şiiri okuyan ben ile dinleyen siz arasında bu ilişki olduğu sürece, hep diyalektik ilişki vardır. Bu yüzden öğretmen iyi bir öğretici olduğu ölçüde öğrencisinin iyi öğrencisidir. İyi öğretmen öğrencilerinin en iyi öğrencisidir, sınıfın birinci öğrencisidir. Bu, insanî ilişkidir.

parayı][127] yaratır. Onun yarattığı bu nesne, yaratıcısı olan insanı eşyaya dönüştürüp onu alınıp satılan bir mal durumuna getirir. Bu, mal ve para yoluyla alinasyondur.[128] İnsan malı ve parayı üretir; ardından mal ve para, insanı eşya kılar. Ardından insan, parayı kendisi için satmaz da kendisini para için kolayca satar. Kendisini eşya için satar. Kendisi, eşya için tüketim eşyası olur. Burada yine diyalektik ilişki vardır. Ben bu eşyayı ürettim, o eşya da beni eşyaya dönüştürdü. Bu, suje ve obje arasındaki diyalektik ilişkidir.

Marksizm Öğretisinde Üç Temel Hareket

1- Gerçek,

2- Olumsuzlama, tard,

3- Des alienation, yani alinasyon karşıtı, alinasyondan kurtuluş.

Marksizm'in iki yönü bulunmaktadır; Birisi tanıma, ötekisi eleştiri [Conscience & Critigue].

Sadece tanıma olsa bu bilgidir; öğretilen akademik bilgidir. Burada kritik ve eleştiri bulunmaz. Sonuçta savaşım da yoktur. Fakat tanıma, eleştiri ve irdelemeyle birlikte olursa yükümlü ve toplumsal olur. Hem, 'La' [hayır], hem de 'illa' [ancak] vardır. Bir düşünce savaşım yaratmazsa, onun düşünce değil hava cıva olduğu anlaşılır.

Marx'ın ilk eleştirisi, dinin eleştirisidir. Dine ilişkin söylediklerini olduğu gibi aktarıyorum; Her eleştirinin temel şartı olan din eleştirisi şudur; Din insanı değil, insan dini oluşturur; niçin? Çünkü din, insanın aline olmasında en büyük etkendir. Çünkü din, insanı kendisinden, doğayı doğa ötesinden, kutsalı maddi olandan ayırır. Dinde kimi şeyler kutsallık taşırlar, kimileri ise sıradandır. Kimisi örfi, kimisi şer'i, kimisi gaybi; kimisi dünyevidir, kimisi tabiidir, kimisi ilahidir. Bu onun sınıflandırmasıdır. Bu yüzden gerçeğin özünü aramakta olan din, bu arayışta gerçeği küçültmekte ve gözden düşürmektedir. Gerçeği bu küçültüş, kendi insaniliğini de küçültür. Çünkü kendini koyuvermiş ve özsel ve zati bir gerçeğin ardına düşmüştür. Sonra onu da bulamaz. Sonuçta kendini de yitirmiş, gerçeği de bulamamıştır. Bu, insanın din yoluyla aline olmasıdır.[129] Din insanın hareket ve edimindeki birliğini özne ve nesne, manevi ve maddi, ruhani ve cismani diye iki kutba ayırır.[130]

---

127 Mal bir eşyadır, para ise soyut ve sembolik bir şeydir. Şu on lira eşya değildir; insanın oluşturduğu soyut bir şeydir; ama özdeşliği, hazinede bulunan altın ya da piyasadaki alım gücü kadardır.

128 İrşad'da verilen alinasyon konferansına bakılabilir.

129 Dine yöneltiği eleştirinin iyice anlaşılması için bunu çeşitli yerlerden toplamıştır.

130 Bu son cümle 'Hegel Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Bir Giriş'ten alınmıştır.

FELSEFE

Felsefe dünya gerçeğini anlamaya çabalar.[131] Bu işi de bir dereceye değin başarır. Felsefe, çözümleme ve mantık temeline dayanmayan inançların kulluk duygusuyla kabulünden ibaret olan dini olumsuzlar. Felsefe öz olarak Prometheci [Promethe'ye mensup]dir ve tarihin hakikatini ve Prometheci toplumların evrimini izler. Felsefe efsaneler dünyasından, büyüden ve inançtan ibaret olan dinin felsefe dışı dünyasından ayrıldığı halde kendisi, karşısında yine felsefe dışı bir dünya oluşturur. Filozof, tümel kavramlar ve temel esaslar yani teori oluşturduğu için volontarizme[132] sürüklenir. Çünkü dış gerçeklerden zihinsel kavramlar ve şekiller üretir ve ardından da âlemi bu zihinsel felsefî kavramlar ve kendisinin oluşturduğu teorik yasalar üzerine yükler. Öyleyse burada filozofun, dış dünyayı ve gerçekliği ararken aynı zamanda dış dünya ve gerçeklik yoluyla, dış dünyadan bağımsız zihinsel bir şekil yarattığını, ardından da dış dünyayı kendi zihinsel şekline tabi kıldığını ve tabiat ve madde dünyasını, pratikte kendi felsefî zihninin mantıksal ve biçimsel kalıplarına ya da felsefî faraziye ve teorilerine göre irdeleyip çözümlediğini, sonra da bu kalıplara yerleştirdiğini görüyoruz. Dolayısıyla filozof pratikte, kendisini dış gerçekliklere tabi görürken dış gerçekliği kendisine tabi kılar. Bu yüzden filozof, dine karşı, dış dünyanın nesnel çözümlemesi ardında olduğu halde, kendisi pratikte dıştan, felsefe dışı, yani mantık dışı, gerçek dışı bir dünya, zihinsel, içsel ve hayali bir dünya oluşturur.

Soru; [Soru çözülemedi. Farsça yayıncı]

Cevap; Felsefe, aklîdir; tıpkı materyalizm ve idealizm gibidir, felsefede ve toplumda ütopya yaratmaktır. O, doğa, varlık felsefesi ve bilim konusunda da aynı şeyi söyler.

Filozof bir yandan, tümel kavramlar, zihinsel biçimler ve esas temeller; yani teori oluşturduğu için volontarizme sürüklenir. Volontarizm, ölüm gününden tutun da siyasete varıncaya dek toplumun özdeş edimlerini bir yana iterek kendi içinde ve özünde bulunan güçten etkili bir enerji ve ilksel etkeni yaratır. İşte burada felsefe gerçekleştirmek ister. Şu anlamdaki volontarizm, dış dünyayı kendi zihinsel-felsefî dünyasıyla uyumlu kılmak ister. Öte yandan felsefenin öteki eğilimini olumsuz-

---

131 Din, gerçeği anlamak istemez. Çünkü anlama ve akletmeyle ilgisinin bulunmadığını, hatta onun ilgisinin duyguyla olduğunu söyler. Onun işi bulmaktır, ama bulamaz. Fakat felsefe kendisi akletmeye çabalar ve mantıksal irdeleme ve çözümleme yoluyla akletmeye çabalar ve mantıksal irdeleme ve çözümleme yoluyla kabul eder edeceğini; bu onun felsefesidir.

132 Volontarizm, irade, istek ve niyet anlamındaki 'volonte'den gelmektedir. Volontarizm, iradenin, zihnin, insan isteğinin ve onun doğaya ve dış yasalara öncelikli oluşunun esaslığına, insan sujesinin, yani iradesinin, zihninin ve aklının bütün hareketlerde ilk etken neden ve harekete geçirici olduğuna inanan bir öğretidir.

lar ve ilk ve önsel temel ve etken olarak insanların hayatını ve bir toplumun ihtiyaç ve arzularını görür. İşte burada volontarizm, felsefeyi ortadan kaldırmaya çabalar. Böylelikle zihinsel kavramları ve kurumların esaslarını bir yana atar ve kendisini toplumun mevcut ihtiyaçlarına özdeş ve maddi amaç ve isteklerine ve karmaşasına teslim eder.

Bu iki eğilim, aslında hareketi durdurur. Çünkü filozof bir yandan halkının gündelik gerçekliklerine tabi olmak isterken, öte yandan dış dünyayı ve halkını kendi zihinsel kavramlarına tabi kılmak ister. Bu ikisi birbirini olumsuzlar ve sonuçta hareket oluşmaz. Filozof, felsefeyi dışlamaksızın ona gerçeklik kazandıracağını sanır; felsefenin gerçekleşmesinin tek yolunun, insanın felsefeyi onca görkem ve debdebesiyle -özü, kapsamı, temeli, biçimi, yenilikleri vb- bir yana itmesi olduğunu söylemek ister. Bu konular öylesine karmaşık ki çözmek olanaksızdır. Tek çözüm yolu, peşini bırakmaktır. Siz, felsefeyi gerçekleştirmeden hazfedemezsiniz. Yani, dış gerçeklik ve hakikat gerçekleşince felsefe kendiliğinden ortadan kalkar; bu ana dek ortadan kalkmaz. Çünkü felsefe, zihni meşgul eder. Felsefe, zihni ve aklî şekiller biçimine dönüşmüş dinden başka bir şey değildir.[133] Dinin içgüdüsel ve yaratılıştan gelen bir eğilim duygusu olduğunu, fakat felsefenin aynı şeyi zihinde aklî ve zihni şekillere dönüştürdüğünü ve bunun, insanın alinasyonunun bir başka şekli ve biçimi olduğunu söylemek ister. Din, insanı *içgüdüsel ve bilinç dışı eğilimlerde* kendisinden ayırır. Felsefe ise insanı *zihni ve aklî şekillerde* kendisinden ayırır. Felsefî ruh, aline bir dünyanın, kendinden geçmiş dünyanın ruhundan başka birşey değildir. Aline olmuş bir kişinin zihninde dünya görüşü, aline dünyadır. Filozof, kendisini aline dünyanın temeli olarak alan kişidir. Felsefe, egemen gücün açıklaması olmuştur hep. Mahkum ve mahrum insanlardan söz eden felsefeler* oldukça az ve güçsüzdür. Kuşkusuz, her yönetim sistemi, her siyasî ve toplumsal yönetim kurumu, kendisini ve kendi gücünün mertebeler zincirini açıklayacak bir tanıma sistemini de gerekli görür. Felsefî materyalizm, kurumlaşmış burjuvazi toplumunun temeliyle ilgili bir deyiş olup burjuvazi uğraş ve ilişkilerini, burjuvazi ruh ve görüşünü materyalist bir felsefe biçiminde açıklar.[134]

---

133 Bu konu, Marx'ın doktora tezi olan 'Demokrasi ve Epikür' adlı son derece derinlikli kitabından alınmıştır. Bu kitap, onun felsefî eğilim dönemine aittir ve burada bir filozof gibi konuştuğunu görüyoruz.

* Metnin aynısını okuyorum.

134 Dinler tarihinin birinci dersinde şu konuyu ele almıştım: Son yüzyıllarda esas olarak, dinden dönüş ve dinin yana çekilmesi, aydınların ve hatta bugünkü bilimin işi olmayıp burjuvazi sınıfının gelişmesinin sonucuydu [ki bu gelişme, feodalizme dayanan ve feodalizmi koruyan dinden dönüş biçiminde ortaya çıkmıştır]. Dolayısıyla materyalizmin bir felsefe olarak gelişmesi, bilim yüzünden değil, burjuvazi yüzünden olmuştur.

Dolayısıyla materyalizm felsefesi, burjuvazi sınıfının dinidir. Öyle ki onun deyişiyle dinî feodalite sınıfının açıklanışıdır, ama maneviyatçılık, tasavvuf ve züht, daha çok siyasî bürokrasi kurumunun işine yarar ve onunla uyumludur. Fakat her zaman, perdeler, girişimler ve tevriyeler vardır orada. İnsan dış görünüşe bakarak bu düşünce sisteminin, bu felsefî öğretinin, bu ideolojinin ya da bu ahlâkî-manevî eğilim türünün hangi siyasî sistemle, hangi iktisadî ve sınıfsal sistemle uyumlu olduğunu belirleyemez. Çoğunlukla, bir yana itilmesi gereken somut açıklamalar, belirgin perdeler ve süslemeler vardır. Bunlar bir yana itilince gerçekliğin ne tür felsefî, ya da ahlakî ya da itikadı ya da sınıfsal ya da iktisadî sistemle uyumlu olduğu anlaşılır. Söz konusu bu sistemler, o ideolojileri ya da öğretileri açıklamak için oluşmuşlardır. Şu, onun son cümlesidir; Felsefenin gerçeği, yönetim tarihinde gizlidir ve toplumsal savaşların ve toplumsal ihtiyaçların özsuyu, felsefe biçiminde tecelli eder. Bu yüzden, egemen olan toplumsal ve tarihsel gerçeklik sarsıldığı zaman, onun felsefesi bağımsız ve temelsiz olur. O zaman, o toplumsal ve tarihsel gerçeklik, varlık felsefesini ve beka bahanesini yitirir ve bu çok fazla belirgindir. Örneğin, cebir felsefesi sistemi, tıpkı Eş'ari felsefesi ve Mürcie anlayış ve görüşü gibi Emeviler ve Abbasiler döneminde gelişir, ama hilafetin ortadan kaldırılmasıyla bu felsefe temelsiz kalır. Siyasî ya da iktisadî sistemler -ki bu felsefelerin alt yapılarıdır ve onları açıklamak için oluşmuşlardır- ortadan kalkınca artık kendisi de aydınların zihinlerinde kalamaz ve yavaş yavaş ortadan kalkar. Bu yüzden, egemen gücün oluştuğu her iktisadî ya da siyasî dönemde, onun yanı başında bir felsefî sistem de filizlenip gelişir. Alt yapısı ortadan kalkınca da onun felsefesi, olduğu gibi bir felsefe tarihi kitabı haline gelir ve artık coşku ve harareti bulunmaz.

Ne yazık ki vakit yok ve başka konuları sonraya bırakıyorum. İhtilaf yaratan bu konulardan biri iktisadî cebir, ötekisiyse resmi Marksizm konusudur.

Konunun sonunda yapmak istediğim hatırlatma şudur; *Marx*'ın dine ilişkin söylediklerine değin iki konuyu belirtmek istiyorum; bu konuları daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağım; *Marx*'ın dine ve dinin felsefeyle karşılaştırılmasına ilişkin söyledikleri kendisine ait olmayıp, bütünüyle *Hegel*'in sözlerinin kopyasıdır. *Hegel*, esas olarak dinin öncelikle yarı bilinçlilik döneminde oluştuğunu, ardından insan tam bilince erişince felsefenin olgunlaştığını ve dinin yana çekildiğini söyler. Ona göre, bu yüzden, felsefenin bulunmadığı, aklın gelişmediği ilkel kavimlerde din ve her işi yapan ikinci dereceden insanlar -yani doğulular, Sami ırkı, sarı ırk ve bizler- egemenliği elinde bulunduruyordu. Aklî bilinç oluşup geliştikten -ki üstün ırkla, yani Cermen ırkıyla ilgilidir-

sonra din yana çekilir; ardından da dinî ırk [doğulular] geriler ve belirginlik kazanmış şekli Alman ırkı ve tezahürü Alman devleti olan Cermen ırkının ve felsefesinin egemenliği başlar. Almanya'da felsefe ve bilinç gelişmiştir; dolayısıyla *Marx*'ın, dini, bilinçsiz bir duygu diye açıklaması ve ardından da felsefeyi akılcı ve bilinçli bir bürünüş olarak ele alması, bütünüyle *Hegel*'in ırkçı felsefesinin taklididir. Özellikle -söylediğim gibi- bu cümleyi *Marx*'ın doktora tezinden aldım ve bu dönem onun henüz *Hegel*'ci bir öğrenci ve aynı görüş doğrultusunda filozofumsu bir genç olduğu dönemdir.

Başka bir konuysa, fizikle fizik ötesi, nesnel olanla öznel olan, somutla soyut ve duyumsananla duyumsanmayan arasındaki ayrımdır. Dinlerde bulunan özdeş ayrımı, vâkıiyyettir ama hakikat değildir. Şu anlamda ki tarihte cereyanı bulunan ve hüküm süren vakıî din, *Marx*'ın söylediği gibidir. Fakat tarihte hareket ya da hareketler şeklinde başlayan ve ardından, egemen cebir sistemleri aracılığıyla bozulan ve kurban edilen din böyle olmamıştır. O dini, hakikat olarak, tarihte var olagelen dini de vakıî din olarak alırsak, birkaç kez söylediğim gibi, aslında fizikle fizik ötesi, dünyayla ahiret ve maddeyle mana ayrımı, İslamî bir görüş değil, Müslümanların *Aristo*'cu görüşleridir. Kur'an'da duyumsanan görüş, kelime ve diliyle kendine özgü olup böyle bir ayrımı kesinlikle kabul etmez. Bu ayrımlar, Kur'an'ın ne dilinde ne de hükmünde görülür. Tam tersine Kur'an'ın algısına ve dünya görüşüne bir vahdet egemendir. İslam'ın evrensel altyapısı olan tevhid, *İslam-Şinasi*'de söylediğim gibi sadece gaybî ve Allah'ın zatına ait bir konu olmayıp dünya görüşünde, fizik görüşünde, bireysel hayatta ve objektiviteyle subjektivite arasındaki ilişkide de yankıları bulunmaktadır. *Marx*'ın saldırısının kaynağını oluşturan dinin bu sınıflandırması, şirk dinlerinin sınıflandırmasıdır. İslam'daysa sınıflandırma, gayb ve şehadete göre olup insanın algısındaki çeşitlilikten kaynaklanmaktadır. Bu, fizikle fizik ötesi, cisimle ruh, uhreviyle dünyevî ayrımından başka bir ayrımdır.

ON ALTINCI DERS

BİLİMSEL MARKSİZM VE DEVLET MARKSİZMİ

Marx ve Marksizm konusunda yandaşları arasında bir esas olarak algılanan ve karşıtları arasında da bir eleştiri ve saldırı konusu olan en temel yanlış yargılardan biri Marksizm'in iktisadî cebir esasıdır. Şu anlamda ki, Marksizm'le ilgili olarak yapılan dakik inceleme [şu anda zihinlerde gündemde olduğu gibi] insanı Marksizm'in aslında iktisadî cebir olduğuna inandırır.

CEBRİN TANIMI

Cebir, insan iradesinin *seçme yeteneği* olarak olumsuzlandığı bir tür inançtan ibaret olup insan, kendi iradesinin dışındaki nedenlerin cebri sonucu biçiminde algılanır. İnsan, özgür ve seçici irade olarak kendisi edimde bulunur mu, kendisi etken midir, kendisi olumsuzlayabilir ya da kanıtlayabilir mi, kendisi kabul ya da reddedebilir mi? Bu seçebilen özgür iradeyi, insanın ulaşamadığı etken ve nedenlerin oyuncağı durumuna getiren her düşünce, cebre inanmıştır. İnsanı oluşturan bu etkenlerin niteliklerine göre çeşitli cebir şekilleri oluşur.

CEBRİN ÇEŞİTLERİ

1- *Dinî Cebir* [*İlahî Cebir, providence*]: Bu cebir türü hepsinden ünlü ve eskidir. İlahî cebir, insan iradesinin, 'meşiyyet'in cebrî ürünü olduğuna inanır. *Meşiyyet* terim olarak, ilahî irade anlamına gelir ve insan iradesinin meşiyyetini, yani insanın seçme gücünü olumsuzlayan bir dinî inanç türünden ibaret olup insanın seçtiği her şeyde Tanrı ve onun meşiyyetinin onu bu seçime ittiğine, dolayısıyla bütün seçimlerin yalan olduğuna inanmaktır. Buna göre, insan, irade gösterip seçenin kendisi olduğunu sanır. Oysa bu, yalancı bir duygudur. Çünkü filan yolun seçiminde rol oynayan bu iradenin kendisini insanda ilahî meşiyyet gerçekleştirmiştir. Bu durumda insanlar, bağımsız ve seçme özgürlüğü bulunan bireyler olmayıp ilahî meşiyyetin elinde bez bebekler gibidir. Bu, Müslümanlar arasında da bir grubun inana geldiği cebirdir. İslam

felsefesi ve kelamı tarihindeki çok derinlikli ve uzun savaşlardan biri de Cebriyyûn [Eşâri] ve İhtiyariyyûn [Mutezile] arasındaki savaştır. Her halükarda 'ilahî meşiyyet'in insanın hayatını elinde bulundurduğuna ve insanın kendi yazgı ve yaşantısında bir rolünün bulunmadığına inanmak ilahî cebirdir.

2- *Maddi Cebir* [*Materyalizm*]: Bu cebir türü, ilahî cebrin karşıtı olmakla birlikte *cebir* kavramında ortaktır. Materyalizm, doğadaki bütün öteki nesneler gibi doğadaki maddi güçlerin ürünü olduğu için insanın doğanın istediği biçimde davrandığına, onu oluşturan maddi öğelerin gerektirdiği gibi irade gösterdiğine inanır. Dolayısıyla insanın bir şeyi kabul edip etmemekteki, seçip seçmemekteki iradesi, maddi bir nesnenin özsel sıfatı gibi cebrîdir. Seçmişse, seçmeme seçeneği olmadığı için seçmiştir. Seçmemişse, seçme seçeneği olmadığı için seçmemiştir. Çünkü maddîlik, zorla cebre sürüklenir. Materyalizmde maddi güçlerin ötesinde bir olgu olarak insan anlaşılır değildir ve kaçınılmaz olarak insan cebrî bir olgudur. Burada cebir etkeni maddi yasalardır. Oysa birinci türde cebir etkeni ilahi meşiyyettir.

3- *Doğa Cebri [Natüralizm]*: Bu tür cebir, daha yenidir ve daha çok 18. yüzyıldan başlayıp 19. yüzyılın başlarına dek yaygın durumda olmuştur. Bu dönemde tabiî bilimler, büyük bir görkem ve önem kazanmış ve J. Locke, *Darwin* ve benzeri simalar, bütün insanî ve tabiî bilimlerde ve beşerî hayattaki yetkelerini yaygınlaştırmışlardır. Dolayısıyla insan burada da doğanın ürünü olup doğa yasalarının oyuncağı haline gelmiştir.

4- *Toplumu Temel Alan Cebir* [*Sosyolojizm*][135]: Sosyolojizm, insan iradesini olumsuzlayan etken olarak, toplumun kendisini gören kendine özgü bir cebirdir. Yani irade sahibi insan durumundaki benim iradem toplum vermektedir bana; öyleyse irade eden ben değilim, bende irade eden toplumdur. Herkes hangi toplumda ve toplumsal çevrede yetişmişse ona göre iradesi fark eder; bu durumda irade onun değildir, toplumundur. Burada cebir etkeni toplumdur. Toplumu temel alış, toplumsal etkenin insanî etkenin önüne geçmesi anlamındadır. Sosyolojizm, 19. yüzyılda doruk noktasına vardı ve natüralizmle materyalizmin üstüne çıktı. Bu üstünlük, 20. yüzyılın başlarına dek sürdü.

5- *Ruhbilimi Temel Alan Cebir* [Psikolojizm][136]: İnsan, kendi ruhunun edimlerinin ve güçlerinin ürünüdür. Yani, nasıl ki bileşik bir madde,

135 Sosyolojizm [sociologisme] ile sosyoloji arasında fark vardır. Sosyolojizm, toplumun temel alınışı ya da bir din biçiminde topluma taparlık anlamında olup insanın toplumsal çevrenin ürünü olduğuna inanır. Oysa sosyoloji, yani toplumbilim, toplumsal yasaları tanıma ilminden ibarettir.

136 Ruhbilimi temel alan din durumundaki psikolojizm [psychologişme] ile nefislerin yasalarını tanıma ilmi anlamındaki psikoloji arasında fark vardır.

bileşkeyi oluşturan maddelerden kaynaklanan özel bir nitelik kazanırsa, insanın ruhsal ve içgüdüsel güçleri de insanın iradesine kendi rengini veren, onu harekete geçiren ve iradenin yönünü belirleyen duyguları, ukdeleri, inançlar dizgesini ve etkenleri insanda yaratır. Bu yüzden herkes kendi nefsanî güçlerinin tutsağıdır. Nefisten amaç 'psyche' [psişe] dir.

6- *Tarihsel Cebir* [*Historizm*]: Herkes kendisinin tarihsel hareketinin cebrî yasalarının ürünüdür. Tarihsel hareket, kendi cebrî etkenlerinin etkisiyle zaman boyunca sürer. Her insan bireyi ya da grubu, tarihin hangi menzilinde bulunuyorsa ona göre tarihsel cebrin ürettiği kendine özgü ruhsal özellikler, nitelik, inanç ve seçime kavuşur. Öyleyse insan, tarih cebrinin tutsağından başka bir şey değildir.

7- *Biyolojik Cebir* [*Biyolojizm*]: Bio [bios], hayat ve yaşamak anlamındadır. Biyoloji ise hayatı konu alan bilim, yani dirimbilim anlamındadır. Biyolojizm de insanın -seçici irade anlamında insanın- hayatı oluşturan öğelerden oluşan cebrî bir dizge ve biyolojinin edimlerinin ve bilimsel yasalarının bir sonucu olduğuna inanan inanç öğretisinden ibarettir.

Gördüğümüz gibi bu öğretilerin tümünde kurban edilen hep insandır. Çünkü insanın iradesi yoksa insan değildir. Ne yazık ki en bilimsel yeni öğretiler, insanı olumsuzlamaktadırlar. Dolayısıyla seçici irade olarak insan olumsuzlandığında olumsuzlayan ister metafizik ya da gaybî irade olsun, ister maddî, tarihî, biyolojik ya da sosyolojik etken olsun, değişen bir şey olmaz. Çünkü bunların hepsinin sonucu, seçme iradesini kendinde barındıranlar olarak biz insanların hiçbir etkimizin bulunmadığı, sadece tarihsel birer hayvan, toplumsal birer hayvan, maddi birer hayvan ya da birer biyolojik hayvan olduğumuzdur. Örneğin, biyolojide şöyle bir çıkarımda bulunulmaktadır; Tiroit bezinin salgısını artırdığımızda insanın ruh durumu değişir, inanç ve duyguları değişir. Kana filan maddeyi katarsak ya da kanda azaltırsak kişinin duyguları, inançları ve kişiliği değişir. Öyleyse inançlar, duygular, kişilik ve de seçme iradesi, hepsi, insan bedeninin biyolojik bileşimlerinin yansımasıdır.

8- *İktisadî Cebir* [*Ekonomizm*]: Doğa, tarih, toplum, ruhbilim ve biyoloji cebirlerinin güçsüz olduklarına; insanı oluşturan tam ya da güçlü etkenin iktisadî etkenler ya da genel anlamda iktisadî etken olduğuna inanan bir öğretidir. Dolayısıyla insan iradesi, toplumun iktisadî edimlerinin ve ilişkilerinin üretip beslediği bir şeydir. Cebrin bu türü, amiyane Marksistlerin tasavvurlarında ve aynı şekilde devlet Marksizm'inin algılayışında gündemde olan şeyin aynısıdır. İktisadî cebir yüzünden Marksizm'e saldıran kimseler, amiyane Marksizm'e ya da

devlet Marksizm'ine dayanarak yaparlar bu saldırıyı.

Aslında cebre yönelen bir ideoloji, yönetimin dayanağı olabilir. Çünkü egemen güç, inançtan hep zor kullanarak yararlanır ve insan iradesinin özgürlüğüne inanmaktan ürker.[137] Bu yüzden 20. yüzyılda devlet Marksizm'i, iktisadî cebre doğru yönelir.

İktisadî cebre inanan Marksistlerin, *Marx*'ın eserlerinden, bir belge olarak gösterdikleri, Kapital'dir. Belki de *Marx*'ın en büyük eseri olan bu kitap, sermayeyi ve sermayedarlığı irdeleyip çözümleme esasınca yazılmıştır. Bu kitapta sermaye ve iktisadî etkenler üzerinde çokça durulur. *Marx,* Kapital'de aslında bir iktisatçı ve ekonomisttir. Buysa, Marksizm'in iktisadın esaslığına [ekonomizme] ve iktisadî etkenlerin insanî etkenlerden öncelikli olduğuna inandığı düşüncesinin doğmasına neden olmuştur. Bu, iktisadî cebrin ta kendisidir. Fakat zihnimizi, hem amiyane Marksizm'den, hem de Marksist yönetim kurumuna bağlı Marksist kültür dizgesinden kurtarabilirsek, ardından da araştırır ve bilinçli bir zihin olarak Kapital'i incelersek şaşırtıcı bir sonuca ulaşırız. Ulaşacağımız sonuç, Kapital'de *Marx*'ın iktisatperest, yani ekonomist olmaması ve iktisadî cebre inanmaması bir yana, tam tersine *Marx*'ın kapitalizm sisteminde insan iradesini kendine bağımlı kılan ve iktisadî etkeni, etkenler etkeni olarak gören tüm iktisat etkenini eleştiri ve saldırıya hedef almasıdır. Burada ince bir yanılgı bu şayiaya neden olmuştur. Yanılgı şudur; O, sermayedarlık düzeninde -ki 19. yüzyılda batı dünyasında egemendir- tam etkenin, toplumun motorunun ve hareket etkeninin sadece ve sadece sermaye olduğunu ortaya koymak ister. Buradan yola çıkılarak *Marx*'ın, iktisadı, etkenler etkeni ve en güçlü etken olarak gördüğünü, sonuç olarak da insanın, iktisadî etkenlerin oyuncağı olduğunu düşündüğünü sanmışlar ya da kasıtlı olarak böyle algılamışlardır. Oysa *Marx,* tam etkenin iktisat olduğu sermayedarlık sistemini, böyle olması gereken bilimsel bir gerçeklik olarak değil, bir sapış sistemi, insanlık karşıtı bozuk bir sistem olarak irdeler. Başka bir deyişle Kapital, yazarının, toplumsal gerçeği değil, toplumsal gerçekliği açıkladığı bir kitaptır. Sermayedarlık sisteminde toplumsal gerçeklik, tam etkenin sermaye olmasıdır. Bu *Marx*'ın insanda tam etkenin sermaye olması gerektiğine ve insanın iktisadî bir hayvan olduğuna inandığı anlamına gelmez.

Stalinizm döneminde Marksizm'in iktisadî yanı, şiddetle genişledi ve güçlendi. Bunun nedeni de, bu dönemde Stalin'in bütün sapmaları, zaafları ve hatta kendi cinayetlerini ekonomizm yoluyla ve tam etken

---

137 Emevilerin, yönetimi ele geçirince İslam'da cebir düşüncesini yaratmaları, İslam dışı mezheplerden alıntılar yapmaları, bu düşünceleri genişletmeleri ve kendi düşünce etkenleri aracılığıyla cebri İslam'la açıklamaları rastlantı değildir.

olarak iktisat aracılığıyla güzel göstermek istemesidir. Şu anlamda ki, Marksizm sisteminde hedefi iktisat olarak algılamak istemiş; böylelikle de aşırı iktisadî programlamalarla ve bütün insanî ve toplumsal güçleri olabildiğince çok iktisadî üretime dayandırmakla egemen düzenin iktisadî başarılarını, en üstün toplumsal başarılar olarak halka yutturmaya ve bu yolla, bu düzendeki eksiklikleri, zayıf noktaları ve insanlık karşıtı tüm sapmaları, topluma önemsiz ve ikinci dereceden etkenler olarak göstermeye çabalamıştır.[138] Bu yüzden stalinizmin ekonomizme dayanması ve aslında; Marksizm'in iktisadî bir cebir olduğuna inanması, egemen Marksist sistemden, halkın sadece iktisadî başarılar beklemesini sağlamak amacıyladır. Buysa stalinizmin halk için gerçekleştirebildiği tek beklentiydi.

Marx, Kapital'de burjuvayı, egemen olduğunda her şeyi tek bir şeyde, yani malda özetleyen bir sınıf olarak açıklar. O, bu şekilde, burjuvanın iktisadî varlığa yönelişi nedeniyle onlara saldırır. Ardından kendisi de iktisadî varlığın esas oluşunu savunmakla suçlanır ve dünyada iktisadî cebre inanan bir filozof olarak tanınır.[139] Oysa *Marx*, "Ben, toplumsal gerçeklikte sadece tarih ilmini ilim olarak görüyorum." der. Bu cümleden, Marksizm'de iktisadî cebir yerine tarihi cebrin bulunduğu sonucu çıkarılabilir. Marksizm'in iktisadî cebir olmadığını gösteren kanıtlardan biri, *Marx*'ın *Siyasî İktisadın Eleştirisine Giriş* adlı müstakil kitabıdır. Bu kitabı *Marx*, Londra'da sürgündeyken yokluk ve açlık içerisinde yazmış ve basılması için Almanya'ya göndermiştir. Bir dostuna, bu kitabın telif hakkıyla belki yoksulluk ve açlığımı biraz olsun dindirebilirim, diye yazmıştır. Dolayısıyla *Siyasî İktisadın Eleştirisine Giriş*, *Marx*'ın düşünce açısından olgunlaştığı dönemin eserlerinden biridir.

Siyasî iktisat [economie politique] nedir? Siyasî iktisat; burjuva sınıfının ve bu sınıfa bağlı toplumbilimcilerle iktisatçıların kendileri tarafından bir ilim haline getirildiğini ileri sürdükleri iktisattır. Öyleyse siyasî iktisat, burjuva sınıfına bağlı bulunan ve iktisattan bir din oluşturmaya ve aynı zamanda iktisadî ilişkilerden de ilim yaratmaya çalışan düşünürlerin aldatmalarından başka bir şey değildir. İşte bu dinin ve ilmin adı siyasî iktisattır. İktisadı ilim haline getirmek ne demektir? Bur-

---

138 Faşizmde de aynı şey olmaktadır. Faşizm aslında Alman ulusunun zaferini, gücünü, övüncünü ve ilerleyişini, olabildiğince fazla güce dayandırdı. Böylece faşizm sistemi -ki insanlık karşıtı bir sistemdir ve bütün insanî değerleri ve özgürlükleri işlevsiz kılar- sadece olabildiğince fazla güç oluşturmakta elde ettiği başarılarla kamuoyunu, kendisine çekebildi ve faşizmi başarılı bir sistem olarak topluma benimsetti.

139 Bugün yargıda bulunmak, geçmiştekinden çok daha zordur. Bugün büyük düzenekler, iktisadî üretimler gerçekleştirdikleri, kumaş, halı, inşaat kalıpları ve makine ürettikleri gibi yargı ve görüş de üretirler, ayrıca duygu, inanç ve hüküm de üretirler. Bu üretilenleri, olanca güçlerini kullanarak yemesi için herkesin önüne sürerler. Bu hazır yargıların ve prefabrik inançların cebrinden ancak güçlü ağızlar kurtulabilir ve bağımsızlığını korur. Buysa çok zor bir iştir.

juvazi, bu konuyu gündeme getirmekle ne yapmak istiyor?[140] İktisadın ilim olduğunu söylemekle ne demek istiyor? İktisatla oynayanın insan olmadığını, tersine insanın iktisadın oyuncağı olduğunu söylemek istiyor. Çünkü ilim, insana musallat olan ve insan iradesinin erişemeyeceği değişmez gerçeklikler, ilişkiler ve yasalar dizgesinden ibarettir. Bu durumda ilmi insan oluşturmaz, insan ilmi keşfeder, ama ona tabi olur; öyleyse ilim insanı oluşturur. Dolayısıyla iktisadî yasalar, tıpkı doğal, tarihsel, biyolojik ve fizyolojik yasalar ve madde yasaları gibi insana musallat bilimsel yasalar dizgesi olup insanı o yasaların gerektirdiği şekle sokmaktadır.

Dolayısıyla burjuvazi, iktisadı tam etken olarak, insanı da onun oyuncağı olarak göstermek, aynı şekilde insanın yaşama felsefesiniyse iktisadî üretime tapınılan bir din durumuna getirmek ve iktisat felsefesinden bir tür dünya görüşü felsefesi oluşturmak ister; şu anlamda ki iktisat insanı yaratan etkenden başka bir şey değildir. Aynı şekilde iktisattan, bir ahlak ve din oluşturur; şu anlamda ki insan, iktisadî putlara tapınan varlıktır. İktisadî putlar ise iktisadî üretimin ürünleridir; yani tek kelimeyle 'mal'dır. Sonra burjuvazinin bu siyasî iktisadı, insanın esaslığının yerine, son tahlilde tüketimin esaslığını oturtur.[141]

Dolayısıyla, siyasî iktisat konusunu ve "İktisat, yaratı değil ilimdir, insanın ürünü değil insana egemendir" sloganını, dünyaya egemen felsefe olarak gören, burjuvazidir.

Acaba sermayedarlığın iktisadî sisteminde sermaye tam etken midir; bütün değerlerin temeli, etkenler etkeni, hareket nedeni, hayatın ruhu ve insanın oluş hedefi midir? Değildir, diyen herkes bir hayâle ve romantizme düşmüştür. Ama böyle olması gerektiği anlamında değildir. Bu iki konu bütünüyle birbirinden ayrıdır. *Marx*'ın Kapital'de sermayeyi sermayedarlık sisteminde tam etken olarak görmesi, böyle olması gerektiği anlamında değildir. Çünkü Marksizm'in bütün çabası, cebir türleri [iktisadî, maddî, bilimsel, metafizik] yerine tarihsel determinizmi oturtmaya dönüktür. Şu anlamda ki O, iktisadı, değil tarihi, toplumsal gerçeklik olarak ilim saydığını, iktisadın bizim ürettiğimiz bir şey olduğunu açıklar.

Devlet Marksizm'i ya da resmi Marksizm ile mektepli ya da bilimsel Marksizm arasındaki en büyük ayrılıklardan biri tarihsel materyalizmle tarihsel determinizm ayrılığıdır. Şu anlamda ki devlet Marksizmi tarih-

---

140 Konuların nereye gelip çattığına iyi dikkat edin. Hatta hiç kokusu bulunmadığını sandığımız konular bile kötü kokular yaymaktadır.

141 Şimdi birey olarak hayatımızda ahlâkın, aşkın duygunun, dinin, maneviyatın ve değerin esaslığından nasıl cebrî olarak tüketimin esaslığına sürüklendiğimizi, hepimizin tüketimlerimizi karşılamak için nasıl koşuşturduğumuzu ve bu faciadan kimsenin muaf olmadığını görüyoruz.

sel materyalizme dayanırken bilimsel Marksizm tarihsel determinizme dayanır. Stalin'in kitaplarından birinin adının *Tarihsel Materyalizm* olması rastlantı değildir. Oysa *Marx*, böyle bir terimi kullanmayıp daha çok *tarihsel determinizm*[142] terimini kullanır.

Tarihsel materyalizm -Marksist yönetimin Marksizm adıyla sunduğu şekliyle- insanın, tarihin maddi etkenlerinin cebri ve bilinçsiz ürünü olduğu anlamına gelir. İnsan, tarihsel maddiliğin oyuncağıdır. Tarih ise insanları kendi isteğine göre oluşturan maddi ve materyalist etkenler dizgesidir. Bilimsel Marksizm, devlet Marksizm'inin tersine tarihsel materyalizmi kabul etmez. *Marx*'ın eserlerinde, özellikle *Engels*'in müdahalesinin bulunmadığı eserlerinde daha çok kullanılan terim tarihsel determinizmle diyalektik determinizmdir. Dolayısıyla Marksizm'de materyalizm yoktur, tersine diyalektik vardır ve bu ikisi arasında fark vardır.

Tarihsel materyalizmde, öteki cebir türlerinde [ilahi meşiyyet - Katoliklerin dayandıkları ilahi meşiyyet- materyalizm, natüralizm, sosyolojizm ve Historizm] olduğu gibi insan özgür irade olarak olumsuzlanmakta ve kendi dışındaki etkenin, yani tarihsel materyalizmin oyuncağı olmaktadır; tıpkı öteki cebir çeşitlerinde doğal, maddi ya da gaybî etkenlerin oyuncağı olduğu gibi. Oysa tarihin diyalektik determinizminde böyle değildir.[143]

TARİHSEL MATERYALİZM

Resmi Marksizm, insanın kendi dışındaki maddi etkenlerin cebrî ve bilinçsiz ürünü olduğuna inanır. Bu maddi etkenler, insan bilinç ve iradesine musallat olan ve değişmez cebrî yasalara dayalı bulunan insanüstü bir hareket olarak açıklar tarihi. Dolayısıyla resmi ve devletçi Marksizm'de tarihsel materyalizm, tam olarak aynı anlamda natüralizmin, sosyalizmin, materyalizmin ve ilahi cebrin ya da gaybî cebrin yerine geçer.

---

142 'Determinisme Historique' dilimize 'tarihsel cebir' diye çevrilmiştir ki tam olarak doğru değildir. Çünkü cebir şiddetlidir. Oysa determinizm, o ölçüde şiddetli değildir. Determinizmin kökü, belirgin ve belirli anlamındaki 'Determine'dir. Dolayısıyla determinizm, belirleyicilik, belirli olmak demektir. Buna göre tarihsel cebir değil, tarihsel belirleyicilik denilmelidir.

143 İlginç konu, Marx'ın dostu ve hamisi olan Engels'in Marx'ın düşüncelerinin niteliğindeki rolüdür. Engels, Marx'ın ve Marksizm'in eserlerini genelleştirmiş, kesinleştirmiş ve kitleselleştirmiştir. Bunun için de Marx'ın eserlerinin yüzeysel başarısında Engels'in esaslı bir rolü vardır. Oysa Marx, Engels olmadan bir şeyler yazdığında, çok bilimsel, derinlikli, bilimsel açıdan insaflı ve düşünsel ihtimallere açık şeyler yazar. Tanınmış Fransız toplumbilimcisi Gurvitch diyordu ki [elbette ben onu derken görmedim] diyalektik materyalizm, Marx'ın değil Engels'in ürettiği bir terimdir. Marx diyalektik determinizme inanır, materyalizme değil. Bu yüzden Marx hep materyalizmden korkmaktaydı. Çünkü materyalizm, onun öğretisini bir felsefeye dönüştürmekteydi. Marx, ideolojiden hep ürkmekteydi. Her ikisine de yakasını kaptırdığını gördük. Şimdi dünyadaki maddi ideoloji Marksizm'in ta kendisi.

DİYALEKTİK DETERMİNİZM

Bilimsel Marksizm, tarihin zaman içerisinde toplumsal gerçeklikle insan gerçeğinin belirli hareketinden ibarettir. Bu hareket, insanüstü maddi etken ve yasalar doğrultusunda değil, toplumsal gerçekliğin içindeki çelişkinin varlığının ürünü olan diyalektik tarih hareketi doğrultusunda olup praxisin kalbinden doğar, kendi yolunda belirli aşamaları geçer ve belirgin bir yöne doğru yönelir. Diyalektik çelişki doğrultusunda cereyan eden tarihsel hareket ve toplumsal praxisin ürünü olan bu harekette insan iradesinin de öteki etkenler gibi praxisin kalbinde yeri olduğu için tarihin diyalektik seyrinde rolü olabilir.

Burada insanın olumsuzlanmadığını görüyoruz. Şöyle ki; Tarihin, maddi etkenler doğrultusunda değil, toplumsal praxis eylemi ve diyalektik hareket doğrultusunda; ayrıca kör ve değişmez maddîlik doğrultusunda değil, eylemin özü doğrultusunda belirli bir hareketi vardır. Bu belirli hareket, praxisin içinde bulunan etkenlerin ürünüdür. Toplumsal praxis içinde bilinç, bilgi, teknik ve insan iradesi de vardır. Çünkü bilinçli bir irade olarak ben, özgür iradeler olarak sizlerle temas ve çatışma içinde olduğumda diyalektik bir hareket oluşum kazanır; bu oluşum sırasında maddî etken olmayabilir de. Bu diyalektik hareketin tarihte rolü vardır. Dolayısıyla benimle sizin ve çatışma ya da temasımızın da tarihin hareketinde rolü bulunabilir. Bu durumda tarihin determinizminde iradeli özgür insanın yer aldığını görüyoruz. Oysa tarihsel materyalizmde insan hiçbir yerde bulunmaz. Stalin'in kullandığı cümle çok hoştur. Der ki; "İnsanlar, hattâ kahramanlar, ırmağın yatağındaki taş parçaları olup ırmağın cebrî akışı ve hareketi, onları tesadüfî olarak, kendisi nereye isterse oraya sürükler; bir kimsenin bu ırmağın akmasında ya da durmasında bir rolü varsa bu bilinçsiz bir roldür. Öyle ki bir bölük taş, ırmağın önünü tıkar ve bir süre ırmağı hareketten alıkoyar, sadece bir süre. Ama hiçbir zaman taş ya da taş bölüğü, ırmağın yönünü sürekli olarak değiştiremez; ayrıca bu rolde taşın bir iradesi yoktur. Bu yüzden hiçbir kahraman, hiçbir kişilik, hiçbir bilim, hiçbir bilinç ve hiçbir insan iradesi, birey, grup ya da topluluk olarak tarihin cebrinde yer almaz. Hatta bütün iradelerin yaratıcısı ve bütün kişiliklere renk veren, tarihin cebridir. Oysa tarihin diyalektik determinizminde insan orada yer alır. Bu nasıl bir yer alıştır? İnsanla ürettiği [eser] arasındaki diyalektikteki yer alıştır."[144] İnsanla çevre arasında, insan iradesiyle dış etkenler arasında, üretici insanla, ürettiği ürün arasında, subjektiviteyle objektivite arasında, zihinsellikle özdeşlik arasında karşılıklı diyalektik bir ilişkinin bulunduğunu söylemiştim.

---

144 'On Beşinci Ders'e bakınız.

Bu diyalektiktir ama materyalizm değildir. Materyalizm, insanı maddenin yanı başına yerleştiremez ve onlar arasında diyalektik bir ilişki oluşturamaz. Materyalizm, böyle birşeyi anlayamaz. Fakat diyalektik, insanla madde arasında karşılıklı ilişkiyi oluşturur. Bu yüzden, diyalektikte kaçınılmaz olarak Marksizm'in iki özü ve iki nedeni ya da etkeni, maddî, özdeş, dışsal etkenle insanî etkeni, zihinsel ve ideal etkeni yan yana yerleştirdiğini görüyoruz. Bu ikisi arasındaki ilişki diyalektik ilişkidir. Tarihin diyalektik determinizmi, insanın ya da maddenin esaslığına değil, bu karşılıklı diyalektik ilişkiye dayanır. Bu yüzden bilimsel Marksizm ne idealizmdir, ne de materyalizm.

Bu konu, tartışmalı konuların en esaslılarından olup genel yargıların karşısındadır. Bu yüzden anlatım yöntemimin tersine aktarmalara ve alıntılara dayanarak konuyu işleme durumundayım. Her halükarda bu işi böyle yapmak zorundayım. Bu cümleleri kısaca aktarıp hızla geçmek olmuyor. Cümleler, açık yargıları belirlemekte ve değiştirmektedir.

Henri Lefebvre, özgür Marksistlerden biridir; ne amiyane Marksist'tir, ne de resmi Marksist'tir. O şöyle der; "Bugün olgucu toplumbilim[145] [sociologie positiviste], tıpkı sosyolojizm[146] gibi kendisini *Marx*'a yamar[147] ve tutucu reformizme doğru eğilim gösterir." Marksizm'in

---

145 Olgucu toplumbilim, dıştaki özdeş maddî gerçekliklere dayanan toplumbilimdir. Bu, Auguste Comte'un, peşinde olduğu toplumbilimdir. Bugün İran'da, Auguste Comte'un olgucu toplumbilimini ve pozitivizmini ders olarak okuturlarken sanki yeni bir şeyler keşfedip öğrencilere sunuyorlarmış gibi davrandıklarını görüyoruz. Oysa bu, üniversitede yeni inançlar tarihi şeklinde okutulan en sıradan öğretidir.

146 Sosyolojizm, insan için tam etken olarak toplumbilimin bir algılanış biçimi olup insanın toplumsal çevrenin bilinçsiz bir yaratığı olduğuna inanmaktır.

Sosyolojizmin ya da topluma taparlığın mazharı Durkheim'dir. O, her şeyin toplumun ürünü olduğuna inanır. Hatta cinsel güdüleri de insanın yapısı doğurmaz, toplum doğurur. Çünkü cinsel düşüncenin var olabilmesi için bir başkasıyla temas, çatışma ve ilişki olmalıdır. Öyleyse cinsel duygu da toplumun ürünüdür!

147 Bu öğretilerde oldukça derinleşmiş bulunan beylerden biri; toplumsal konuların fizik ve kimyayla ilgili konular gibi formüllü olmadığını, bu yüzden de yüzde yüz şöyle veya böyle olduklarını söyleyemeyeceğimi, bunların nazari konular olduğunu, toplumbilimin henüz bilim haline gelmediğini ve bilim olması için çabalar bulunduğunu söylediğimde -bu ideolojileri ve toplumbilimleri kulaktan dolma olarak öğrenen [metinle bir alıp veremedikleri bulunmayan ve daha çok inançları bulunan kimselerden öğrenen] kişilerden olduğu için bu bey- "Hayır!" diyordu. "Toplumbilim bugün tıpkı matematik gibidir. Bir olay bilinir duruma geldiğinde bütün bilinmezler öngörülebilir." Dedim ki: "Öngörülebilir, ama bu öngörü doğru çıkmayabilir." Dedi: "Örnek olarak İslam Peygamberi'nin ya da Mesih'in iki bin yıl önce ya da bin üç yüz, bin dört yüz yıl önce ortaya çıkışının nedenlerini bir toplumbilimci araştırabilir ve şunlardır diyebilir." Dedim: "Bu bilgilerden bütün dünya habersiz ne yazık ki. Bunun için toplumbilimde hiç kimsenin böyle bir iddiası yoktur."

Amiyane toplumbilim, her amiyane ilim gibi oldukça kibirlidir. Merhum Gurvitch'in deyişiyle bilim yükseldikçe daha bir mütevazileşir. 19. yüzyılda toplumbilim 198 toplumsal yasa keşfettiği halde 20. yüzyılda bilinçli bir toplumbilimci, toplumbilimde kesin bir tek yasanın bulunduğunu bile ileri süremez. Elbette bu, toplumbilimden söz etmenin boş olduğu anlamına gelmez. Tam tersine, o yasalara ulaşmak için toplumbilimden söz etmemiz, bütün görüşleri incelememiz, deneyip araştırmamız gerekir.

temeli diyalektik üzerine kuruludur ve diyalektik, çelişki ve zıtlığa dayanır.

Bununla birlikte bugün resmi Marksizm'in, tezle antitez arasında bir tür barışa doğru ilerlediğini görüyoruz. Bu konunun bilimsel açıdan nasıl açıklanabileceğini bilmiyorum. Birinin varlığı ötekinin olumsuzlanması olan tezle antitez ve süreğen cebrî bir çelişki ve çatışma olan diyalektik ilişki hem fizikte, hem toplumda, hem sınıfsal ilişkilerde, hem de bölgesel ilişkilerde ve evrensel kutuplarda toplumsal konularda ılımlılığa ve uyuşuma dönüşmekte. Oysa toplumun bir bütün olarak algılanması[148] sınıf savaşı ve diyalektik çelişki esasını olumsuzlamakta [örtbas etmekte] ve diyalektik toplumu nasyonalist bir yönteme ya da tek bir millete dönüştürmektedir. Olgucu sosyolojizm, *Feuerbach* ve *Saint Simon* aracılığıyla romantizmin sol kanadıyla ilişkisi vardır ve tanıma ile eleştiri esasını birbirinden ayırmaz. Tanıma nedir, eleştiri nedir? Eleştiri, bir düşüncenin, karşı karşıya bulunduğu toplumsal gerçeklik karşısındaki olumsuzlayıcı yönüdür. Tanımaysa bu düşüncenin, dış gerçekliği keşfedip anlamada ve tasavvurdaki yansız ve etkilenici yönüdür.[149]

Olgucu sosyolojizmde tanıma ve eleştiri birbirinden ayrılmaz. Çünkü esas olarak toplumu bir bütün olarak gördüğümüzde onun iç çelişkisini eleştiremeyiz. Çünkü bir bütün olarak toplum, iç çelişkiyi örtbas eder. Sosyolojizme inanan biri, doğal olarak, eleştiremez. Tersine onun yapabildiği, uyum içinde olmak, karşıdakini yağlamak, hazımlı davranmak, uzlaşmak ve saçma ilişkiler oluşturmaktır. Çünkü bunlar tek bir bütünü oluşturmada onun işine yarar. Bu yüzden ikinci dünya savaşında Stalin; "Rus milleti kendi bağımsızlığını savunuyor." diyordu. 'Rus milleti' sözünde hem eşref ve soylular vardı, hem de proleter vardır. Burada eleştiri ortadan kalkınış, her ikisi de eşit olarak muhatap alınmıştır. Soylularla proleter -ki bilimsel Marksizm proletere dayanır- arasındaki diyalektik çelişki örtbas edilmiştir.

Günümüz Marksizm'inin çilesini çektiği bir başka temel sorun da çokluk ve birlik arasındaki çelişkiyi çözememesidir. 20. yüzyıl, özellikle ikinci dünya savaşından sonra birlik ve çokluk çağıdır. Birlik ve çokluk ne demektir? Yani yenidünyayı birliğe doğru götürür. Günümüz dün-

---

148 Sosyolojizm, toplumu bir bütün olarak algılar ve bu toplum tek ve değişmez bir gövde ve gerçekliktir der. Oysa Marksizm, toplumu bir bütün olarak almaz; zıtların birliği ve çatışık, çelişik ve zıt durumdaki iki kutbun yanyana bulunması olarak görür. Sosyolojizm, aynı canı taşıyan uyumlu bir gövde olarak algılar. Bu yüzden bugün Marksizm, bir sosyolojizme dönüşmüştür. Çünkü ortaya getirilmesi resmi Marksizm'in çıkarına uygun düşmeyen sınıfsal ve içsel çelişki, tümel topluma bir dayanış biçimini alır ve ardından da bir tür nasyonalizme yönelir. Çünkü nasyonalizm, toplumu uyumlu bir bütün olarak göz önüne alırken Marksizm, toplumu iki çelişik kutup olarak algılar.

149 Bir kimse eleştirdiği zaman yansız olamaz. Böyle olmamalı ya da şöyle olmalıydı, der. Tanımaysa 'böyledir' der ve iyiyle kötüyle ilgilenmez.

yasının neresine giderseniz gidin, aynı şekilde giyinme, aynı şekilde yaşama, aynı şekilde toplumsal ilişkilerde bulunma, aynı siyaset, idare ve hükümet formu, aynı tüketim biçimi yönüne doğru gidildiğini görürsünüz. Niçin? Çünkü hayat teknolojik duruma gelmektedir. Teknolojinin özelliği, aslında bütün milletleri, kökleri ve türleri tek tip yapmaktır.[150] Üretim araçları altyapısı birlik oluşturur. O da teknolojidir. Sanayi hem sosyalist sistemde, hem de kapitalist sistemde birdir. *Marx*, üretim araçları değişince toplumsal sistemin de değiştiğini söylüyordu. Şimdi Marksistler, üretim sisteminin tek tip, ama toplumsal sistemin çelişik olduğunu görüyorlar. Yani sosyalist ya da komünist bir yönetimde ve emperyalizm aşamasındaki yüzde yüz kapitalist bir yönetimde, her ikisinde de üretim araçları aynıdır. Bu, açıklanabilir birşey değildir. Çünkü *Marx*'a göre üretim araçları üstyapının değişme nedeniydi. Şimdiyse üstyapı -yani toplumsal sistem- çelişik olduğu halde, üretim araçlarından ibaret olan altyapı aynıdır.

Şaşırtıcı olan, savaştan önce ve aynı şekilde 19. yüzyıl sonlarında dünyanın tek kutuplu olmasıdır; sadece sömürü kutbu vardı ve geriye kalanlar, ikinci dereceden kimselerdi.[151] Teknoloji, dünyaya tek tip üretim araçlarını dayattıktan ve birliğe doğru gidildikten sonra üç dünyamızın olduğunu görüyoruz; Birinci dünya, ikinci dünya ve üçüncü dünya [Tiers Monde]. Bugünse beş dünyamız var ve dünyanın üç kutupluluğu yavaş yavaş efsane olmakta ve dünya beş kutuplu hale gelmektedir. Belki de birkaç yıl sonra çok kutuplu olacak ve ardından da tıpkı her kabilenin birkaç putu olduğu gibi dünya da toplumsal bir şirke dönüşecektir. Bu, toplumsal sistemler -ki Marks, dünya adına onlara dayanmaktadır- çokluğa doğru giderken, üretim araçlarının birliğe doğru gittiğini göstermektedir. Bu, Marksizm'le çözülmesi olanaksız bir çelişkidir.

HEGEL'İN TARİH FELSEFESİYLE MARKSİZMİN TARİH FELSEFESİ ARASINDAKİ TEMEL AYRILIK

Hegelizm; *Hegel* -Marksizm'in temellerinin kurucusu ve üstadı- öğretisi, dayanak olarak orta sınıfa[152] dayanmaktan, hedef ve amaç olarak yeni devlete ve modern yönetime inanmaktan ve felsefî bir görüşe değil

---

150 "Falan siyasetçi öyle zeki ki Eskimolara buzdolabı satıyor!" özdeyişindeki gibi gerçekten de sermayedarlık, Eskimo'ya buzdolabı satar. Bir ara belirttiğim gibi, Afrika'nın ortasında, doğru dürüst bir caddenin bile bulunmadığı ormanda yaşayan vahşî kabile reisine en güzel cadillakları, her yanı otomatik ve altın kapılı Renault arabalarını satıyor. O da arabayı kullanamadığı için kalesinin kapısına bağlar.

151 Onun kendi deyişiyle geriye kalanlar, ikinci sınıf insanlardı; insan değillerdi 'indigenat'lardı ya da bedevilerdi.

152 Çünkü orta sınıf aristokrasiye ve proletere karşıdır ve dünyayı kaplamaktadır.

felsefî bir sisteme[153] sahip olmaktan ibarettir. Bu durumda *Hegel* öğretisi, gelişmekte olan orta sınıfa dayanan toplumsal görüşlerden, modern ve yeni devlete ideal devlet ve tarihin son amacı olarak inanmaktan ve felsefî bir inanç sistemine sahip olmaktan oluşur. Toplam olarak bunlar, *Hegel*'in tarih felsefesini insanlık tarihinin hareketinin ilk menzili biçiminde oluşturur. Şu anlamda ki tarih nereye gidiyor? Orta sınıfın, toplumları oluşturacağı, somut bir felsefî sistemi bulunan modern bir devlete kavuşacağı yere gidiyor tarih; işte orası tarihin sonudur. Bu, *Hegel*'in tarih felsefesidir. *Marx*'ın tarih felsefesi ise orta sınıf yerine işçi sınıfına dayanır. Ayrıca, bütün siyasî ve toplumsal sistemler ve kurumlar, tarihin değişken hareketinde ve diyalektik varoluşla yok oluşta yok olup giderler. Hatta yönetim adında bir kurum da kalmaz. *Hegel*'in tarih felsefesinde tarih, mutlak ve aşkın yönetimin gerçekleşmesine neden olurken, Marksizm'de yönetim adlı kurumun olumsuzlanmasına neden olur. Çünkü tarihin sonunda sınıflar ortadan kalkacaktır ve *Marx* oraya varmak zorundadır. Çünkü onun inancına göre, tarihin sonunda sınıfsız toplum oluşur ve yönetim kendiliğinden olumsuzlanır. Zira Marksizm öğretisinde yönetim; *mahkûm toplumdaki sınıfsal yönetimin oturtulmasında egemen sınıfın*[154] *aracı* diye tanımlanır. Dolayısıyla, sınıflar ortadan kalkınca yönetimin varoluş felsefesi de ortadan kalkar.[155]

PRAXİS

Daha önce belirtildiği gibi Marksizm, ne idealizmdir, ne de materyalizm. Hattâ bilimsel Marksizm materyalizme idealizmden daha çok saldırır.

MATERYALİZM VE İDEALİZM

Zihinle çevre, mana ile madde, düşünceyle dış etken ve üretici insanla üretilmiş eser arasındaki ilişkide idealizm, zihne, mânâya, düşünceye ve üreten insana, çevreyi, maddeyi, dış etkeni ve üretilmiş eseri oluşturan esas olarak bakar. Materyalizm ise tam tersine bu etkenlerin yani çevrenin, maddenin, dış etkenin ve üretilmiş eserin esas oluşuna dayanır ve bunları zihnin, mânânın, düşüncenin ve üretici insanın oluşturucusu olarak görür.

---

153 Felsefî sistem, tıpkı bir otomobil düzeneği gibi çerçevesi belli ve somut felsefedir.

154 Egemen sınıf, egemen yönetim ve rejimden başkadır. Bir başkasını kendi mal ya da haysiyet gücüne bağımlı kılabilecek bir miktar olanağı elinde bulunduran her birey, egemen sınıfın bir parçasıdır; isterse siyaset adamı olmasın. Fakat yönetim [gouvernement] ya da devlet, sınıfsal yönetimin kurulmasında egemen sınıfın aracı olmaktadır.

155 Resmi Marksizm'de yine şu şekilde açıklanmıştır: Kendileri doğru buyurmuşlardır, ama şimdi sadece yönetimi değil, diktatörlük yönetimini de gerekli görüyoruz. Proletaryanın diktatörlüğü tezi, Marksizm karşıtı bir tezdir ve Stalinizmin ürünüdür.

Marksizm bunların her ikisine de saldırır. Dolayısıyla Marksizm, materyalizmin şiddetle karşısında yer alır. Bu konu şu metinde iyice belirgindir; "Vicdan yani içsel ide, idealizmin öncelikli, asıl ve tam etken olarak gördüğü şey metafizik ve doğa dışı bir görüş ya da yöntem biçiminde insan varlığını doğadan ayıran o özel insani ruhtur." İdealizm bu işi yapmaktadır. Benim zihnim doğayı değiştirir, benim iradem çevreyi değiştirir; önce insan, sonra doğa gelir, dediği zaman, o idealist görüşün, zihni, vicdanı, ruhu ve insanı doğadan ayırdığı ve doğadan başka ve doğanın dışında bir olgu olarak algıladığı anlaşılır. Öyleyse idealizm, kendiliğinden ve kaçınılmaz olarak, doğa ve maddenin ayrı olduğu, insanın da onun yanında bulunan bir nesne olduğu yargısına neden olur. Bu durumda vicdan iki etkene inanır.

Madde nedir? Madde, metafizik görüş ve yöntemle bir gerçeklik olarak insandan ayrı algılanan doğadır.

Materyalizmde ise vicdanın karşıtı, yani cevher madde, maddi öz ve maddi gerçeklik söz konusudur. İdealizm insanın maddi doğadan ayrı olduğunu, insanın maddî doğaya ilksel etken olarak etki edebileceğini söyleyerek insanı doğadan nasıl ayırmaktaysa materyalizm de aynı şeyi yapmaktadır. Şöyle ki iradesi, bilinci ve seçme özgürlüğü bulunan insanı maddî gerçeklik ve maddî cevher olarak gördüğü zaman onu maddeden ayırır. Bu maddî cevheri de metafizik bir görüş biçiminde bilinçli ve iradeli insandan yine ayırır. Bu yüzden materyalizm de ilk felsefeye [felsefe-i ûlâ] neden olur. Öze, cevhere ve maddeye ilişkin, şekilsiz bir belirleyiş olduğu biçiminde yapılan tanımlarla enerji ya da atoma ilişkin, maddi âlemin, ilk özü olduğu biçiminde yapılan tanımlar hep ilk felsefedir. Bunlar, materyalizmin de içine düşerek doğayı insandan ayrı olarak algıladığı metafizik görüştür. İdealizm, insanı doğadan ayrı olarak algıladığına göre materyalizm, idealizmin fotokopisidir.

Her ikisi de duyumsanabilen gerçek hareketin bilincinde değildir ve maddeyi ya da insan gerçeğini soyut ve zihinsel kavramlar şeklinde çözümlemektedir. Bu durumda bu ikisinin karşısında devrimci praxis yer alır; "Devrimci praxis[156], hem materyalizmi, hem de idealizmi çökertir; çünkü bu ikiliğe inanmaz. Maddî bir cephe alışa yönelmez yani praxisin materyalist bir maddî olgu olduğunu söylemez. Tam tersine orada maddi ya da zihinsel, materyalist ya da idealist felsefî şekil değil, eylemin özü ilk temeldir; ne madde, ne maddi yasa, ne doğa etkeni ve ne de toplum etkeni değil, eylemin özüdür tarihte varlık kazanan tek temel; Marksizm de bu ilk tuğla üzerinde yükselir ve bu, maddi olmayan bir olgudur...

---

156 Bir tür yumuşak ve tatlı solculuk durumuna gelen ve aydınların tıpkı bir 'poşet' gibi üzerlerine astıkları ve bir yere zararı olmayan, daha solda ve temiz bir Marksizm olan 'tutucu, reformatör praxis' değil burada söz konusu olan.

Materyalizm, feodalite düzeninde eski yoksun sınıfın yararına devrimci bir felsefeydi."[157] Yani 18.yüzyılın devrimci burjuvazisidir burada söz konusu olan. 18. yüzyıl burjuvazisi ne yapmış, hangi başyapıtı ortaya koymuştur? Büyük Fransa Devrimi'ni gerçekleştirmiştir. Büyük Fransa Devrimi, feodaliteye ve kiliseye dayalı aristokrasinin karşısında yer alan bir burjuvazi devrimiydi. Çünkü orta çağda kilisenin öğütlediği anlamda din, orta çağın egemen feodalite düzenine özgü bir inanç sistemiydi. 18. yüzyılda burjuvazi, devrimci bir sınıf olarak iş başına gelince feodalite düzenini ve feodal aristokrasiyi çökerttiği gibi onun düşünce sistemini yani kilise dinini de çökertmiştir. Aristokrasi ve feodalite sistemini çökertmek için, cumhuriyet ilan etmiş, feodalitenin inanç sistemini yani orta çağın kilise dinini çökertmek için de materyalizmi gündeme getirmiştir. Bu durumda materyalizm, 18. yüzyılda devrimci burjuvazi sınıfının elindeki bir felsefedir ve kilise dini adını taşıyan feodaliteye özgü felsefeyi çökertmek için Büyük Fransa Devrimi şeklinde tecelli etmiştir.

Çoğunlukla sanıldığının tersine materyalizmin dinle orta çağdaki savaşı, yeni felsefenin eski duygu ve inançlarla savaşı değildir. Bunlar, soyutlanmış, gerçeklikten uzak ve dikteci aydınların sözleridir. Materyalizmle din arasındaki savaş, akıl ve bilginin duygu ve hurafeyle savaşı değil, burjuvazinin feodaliteyle savaşıdır; iki tanıyış sisteminin -biri yeni devrimci sınıfa öteki eski egemen düzene aitti- savaşıdır. Bu yüzden, devrimci bir sınıf olan 18. yüzyıl burjuvazisinin tersine egemen sınıf durumundaki 19. yüzyıl burjuvazi sınıfının materyalist felsefe sistemi artık devrimci bir felsefe değildir. Hatta bugün Batı'da egemenliği elinde bulunduran materyalizmin rolü, orta çağda egemen feodalite düzeninde kilisenin rolünün aynısıdır; Zihnin uyuşturulması ve mevcut durumun güzel gösterilmesi, orta çağda adı din olan ahlakî aristokrasi yoluyla gerçekleştirilirken yeniçağda,. akılla ve bilimle değil siyasî iktisatla ve tüketimin esas alınışıyla ilgili olan akılcılık ve bilimcilik yoluyla gerçekleştirilir. Şimdi burjuvazi, tam olarak 18. yüzyıl feodalitesinin rolünü üstlenmiştir. İşçi [proleter] sınıfıysa, burjuvazi sınıfının 18. yüzyıldaki rolünü üstlenmiştir. Diyalektik çelişki şimdi değişmiştir. Yeni diyalektikteki felsefe ya da düşünce sisteminin ne olduğuna bakmak gerekir.

Yeni işçi sınıfının rolüyle 19. yüzyıl burjuvazisinin rolü bütünüyle farklıdır. Çünkü o, şimdi, sanayiye dayalı topluma aittir. Oysa feodalite tarıma dayalıydı. Sanayi, insana eylem gücü duygusu verir. Oysa üreticiyle tüketici arasında bir aracı durumunda olan burjuvanın esas olarak

---

157 Yoksun sınıf mutlak bir durum değildir ve çeşitli toplumsal sistemlere ve dönemlere göre değişir. Feodalitede burjuva yoksun sınıftı. Ağası bulunan bir köyde, dükkân sahibi kimse yoksun sınıftandır. Burjuvazi olunca, ağa, dükkân sahibine borçlanır. Görülüyor ki burjuvazi iş başına gelince ağa aşağı düşer.

eylemi yoktur, praxis yoktur; onun sistemi [materyalizm] eylemsel felsefe sistemi değil, zihinsel felsefe sistemidir. Burjuva, eylemden yoksun olan ve felsefî sistemi -kilise dini- nin de duygu ve aristokrasi olduğunu gördüğümüz feodal gibidir tıpkı. İşte bu nedenle burjuva, eylemde bulunmadığı için, eylemle ilgisi bulunmayan ve bir tür zihinsel tasavvur ve düşünüş olan felsefeciliğe dayanmalıdır. Burjuvazinin kilise dini yerine felsefî materyalizmi almasının nedeni de felsefe olması bakımından materyalizmin, kendisinin eylemsizlik olan sınıfsal rolüyle uyumlu olmasıdır. Ayrıca maddenin esas oluşuna dayandığı için esas olarak paranın esas oluşuna ve paracılığa dayanan burjuvanın hayat felsefesiyle de uyumludur. Materyalizm, burjuva için en güzel felsefî kılıf olarak algılanabilir. Çünkü duyumsanabilen madde dışında başka bir şey üzerinde düşünmez. Burjuva da hayatı maddî ve gözle görülür üretimden ve tüketimden başka birşey anlamaz. Bu ikisi birbiriyle uyum içindedir.

Fakat yeni düzende *-19. ve 20. yüzyılda-* proleter[158], gelip devrimci burjuvazinin yerine geçer. Şöyle ki fabrikalar ortaya çıkmış, sermayedarlık gelişmiştir. İşçileri fabrikalara çekmişler, fabrikada proletere, fabrikada çalışmayıp amelelik, ırgatlık ve çiftçilik yapan işçilerden daha fazla ücret vermişlerdir.

Fabrikada çalışan ve uzmanlığı da bulunan kişinin üretim araç-gereci yoktur. Fabrika, sermayedarın elinde bulunmaktadır. Oysa elinde küreği bulunan köylünün kendi malıdır kürek. Amelenin balyozu vardır ve balyoz kendi malıdır. Öyleyse üretim aracı işçinin malı olunca, daha aşağı aşamada da olsa kendi çapında bağımsızdır. Aynı şekilde işi de, araç-gereci de bellidir.

Proleter ise ister günde yüz lira alsın, ister iki yüz lira alsın, kol gücünden başka satacak birşeyi bulunmayan insan demektir. Bu yüzden sermayedarlığın iktisat sisteminde işçiler proleter haline gelmektedir. Hayat durumları biraz daha iyi olsa da bağımsızlıkları ortadan kalkmakta ve işveren nerede isterse proleter orada çalışmak zorundadır.

Burada önemli bir konu gündeme gelmektedir; Proleter, en güzel yeni anlamıyla sanayi işçisi aslında makinenin ve sanayinin çarkını döndüren sınıftır. Makineye dayalı olarak gerçekleşen üretim ve iktisadî hayat proleterin elindedir. Dolayısıyla proleter çalışma sınıfıdır. Oysa bunun tam tersine burjuva, çalışma aracıdır, çenesini kullanır; sermayesi çenesidir, aklıyla, zekâsıyla ve geleceği öngörmesiyle yeri gelir satın alır,

---

158 Proleterle işçi arasında fark vardır. İşçi, iş yapan herkestir; tıpkı amele, ırgat ve daha üst aşamada çalışanlar gibi. Proleter, sözlükte, iş araç gereci olmayan, caddelerde koşuşturan, güneşte oturan ve "Kuyudan su çekerim, bahçe bellerim, hamama bohça götürürüm." diyerek kapı kapı dolaşarak hizmete sunduğu kol gücünden başka bir şeyi olmayan kişi anlamına gelir. Bunun adı proleterdir. Her yerde vardır. Elbette başka bir sınıf daha var ki 'Sous-proletaire' [ast proleter] adını taşır.

yeri gelir bekleyip stok yapar, yeri gelir satar.

Her halükârda sadece düşünmek durumunda olduğunu, çalışmayla ilgisinin bulunmadığını görüyoruz. O, mal üretmez, sadece para üretir. Fakat proleter aslında eylem adamıdır. Çünkü bir felsefe [idealizm] olarak zihinselliğin esas oluşuna -orta çağda feodalitenin yaptığı gibi- dayanamaz. Ayrıca proleter, materyalist felsefenin kavramcılığına da dayanamaz çünkü düşünce adamı değil, eylem adamıdır. Elbette doğal olarak, praxisin esas oluşuna dayanacaktır.

Praxis, materyalizm ve idealizm karşısında, sanayi düzeninde eylem sınıfına özgü bir felsefe olup düşünen ama eylemsiz duran sınıfın yerine geçer ve kilisenin ya da yeni materyalizmin temsil ettiği eylemsiz düşünürlerin felsefesinin yerine devrimci praxise ya da eylemin kendisine dayanır. Praxisi felsefe ve düşünsel dayanak olarak benimser ve praxisin özsel cevherinin kimliğinin maddî ya da madde dışı olduğu görüşünde değildir. Cevher eylemdir ve ona dayanır. Çünkü sadece eylem adamıdır. Bunun nedeni, onun, insana eylem gücü duygusunu veren sanayiye dayalı bir topluma ait olmasıdır. Burjuva sadece düşünürdü, feodalite sadece hissederdi ve kalıtsal değerlere dayanırdı. Fakat proleter, tezgâhın başına geçer ve bu vidayı bileğiyle çevirip sıkarsa bu malın kesinlikle üretileceğini bilir. Rolünün başındayken, onun edimi aracılığıyla cebrî olarak hareketin oluşacağını bilir. Proleter, makineyle çalıştığı için, kendi bilek gücüne dayanmakla güç ve bağımsızlık duygusuna kapılır. Oysa çiftçi böyle değildir. Çiftçinin üretim araçlarının 1/10'u, tohum saçan, toprağı süren ve suvaran [sulayan] eliydi. Geriye kalan 9/10'luk kısım ise onun eliyle ilgisi olmayan su, hava, iklim, yağış, afetler gibi şeylerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla bir çiftçi tohum ektiğinde kendisinin üretimdeki katkısı sadece 1/10 idi. Onun gücünün dışındaki etkenler üründe ve üretimde etkiliydi. Oysa işçi, makinenin başına geçince 10/10 işin içindedir. Yaptığı işin beklenilen maddî sonucu vermediğini görünce bir aksaklığın olduğunu bilir, aksaklığı giderme gücünü kendisinde bulur ve kendi iradesi üzerinde kesin bir yetkeye kavuşur. Edimin esas oluşu buradan kaynaklanır. Praxiste edimin esas oluşunun pragmatizmden başka bir şey olduğu unutulmamalıdır.

Marksizm, maddeci felsefe değildir, çünkü felsefe değildir. Materyalizm felsefedir, idealizm de felsefe değildir. Peki nedir? Tarihseldir. Tarihsel ne demektir? 'İktisadî-toplumsal gerçek' adını taşıyan bir olgunun ve gerçeğin şekillenmesi anlamında tarihseldir. Tarihte ya da tarihsel belirleyicilikte [determinizme historique] insan varlığının iktisadî-toplumsal şekillenişi, tarih içinde toplumsal olguların iktisadî-toplumsal gerçeğinin şekillenmesinden ibarettir. Felsefe, dünyayı düşünür ve açıklar ama değiştirmez. Materyalizm, sadece, maddede bulunan gerçeklik-

lere dayalı bir felsefedir. Dolayısıyla değişim yaratmaz. Oysa tarih, esas olarak değişim eylemi temeline dayanır. Çünkü insan değişmez bir gerçeklik değildir. İnsan, idealizmin özelliklerini saydığı, materyalizmin de cevherini tanımladığı gibi değildir. İnsanın kesinlikle özsel cevheri yoktur. Tam tersine o, tarih için *olan* bir olgudur. Cevheri, ne maddidir, ne de zihinseldir; gerçeklik kazanan bir görüngüdür. Ne duyumsanabilir ne de duyumsanamazdır. İnsan düşüncesinin özdeş gerçeği anlayıp anlayamayacağı konusu, teorik değil pratik bir konudur. Çünkü insan praxiste keşfeder gerçeği.

Oturup maddenin gerçeğini düşünen materyalist her ne kadar materyalist adını taşısa da zihinselliğe yakalanmıştır. Eylemin içinde gerçeğin keşfi, insanın duygu ve algılayışının eylem içinde gerçeği yakalamasıdır. Praxiste insan gerçeği keşfeder, yani gerçekliği ayırt eder. Bilimsel gerçekliğin düşünülmesinin, tanınmasının ve algılanmasının olanaklı olup olmadığı konusu[159], praxisten ayrı, skolastik bir konu olup kelamla, kiliseyle ve cedelleşmekle ilgilidir. Adı materyalizm ya da bilimcilik olsa da gerçekçi bakıştan uzaktır. Materyalizm, insanın özünü ve kimliğini doğal ve maddî olarak görürken praxis, insanın özünü ve kimliğini özel bir toplumsal olgu olarak görür, maddi ya da zihinsel bir olgu olarak değil. Toplumun özü ve kimliği praxistir. İnsanın da toplumsal bir özü vardır.

Resmi Marksizm[160], yani devlet Marksizm'i, deneysel ve maddi bir felsefe ve sahte praxisten doğan -praxis kesinlikle eylemin esas oluşu değildir- bir pragmatizmdir.[161] Resmi Marksizm, bilimin -özellikle maddi, tabii ve teknik bilimlerin- aldatıcı örtüsü altına bir pragmatizm gizlemiştir. Bilimin esas oluşu da Marksizm karşıtı çok büyük bir aldatmaca olup bugünkü Marksizm aşırı ölçüde buna dayanır ve insanî bilimlerden çok maddî bilimlere dayanmakla toplumsal, insanî ve iktisadî konuları, fizik ve kimya gibi açıklamak ister. Edebiyatı, ahlâkı ve ruhbilimi içine alan insanî bilimlere dayanmaya yanaşmaz. Bu yüzden bu devlet Marksizm'i altında Marksizm ideoloji haline gelmiş ve

---

159 Söylenmek istenen, dış gerçekliği düşünce yoluyla olduğu gibi anlaması ya da olduğu gibi anlayamayıp onda bir takım değişiklikler yapması, ardından da birtakım kuşkulu ve dogmatik oluşumların gerçekleşmesi konusunun bütünüyle zihinsellikle ilgili olduğudur.

160 Bizim açık bir biçimde Marksizm sandığımız şeyin bozuk bir devlet Marksizmiyle ilgili olduğuna iyi dikkat ediniz.

161 Pragmatizm, eylemi esas alan bir felsefe olup esas olarak görüşü, çıkarımı ve hatta kokusu Amerikalıdır. Amerikan kokusunun ne olduğunu biliyor musunuz? Resmi Marksizm şimdi William James'in pragmatizmine dayanmaktadır. Ne hokkabazlık ve üçkâğıtçılık ama. Praxisle pragmatizm arasındaki kavram benzerliğinin yakınlığından yola çıkarak -ki praxis eylem, pragmatizmse eylemin esas oluşudur- pragmatist bir felsefe üretmiş ve bütün dünya aydınlarına yutturmuştur.

teknokratif praxis adıyla bozuk bir düşünce şeklinde açıklanır olmuştur.

Devlet Marksizm'inde praxis -belirttiğim gibi- insanî değil maddî bilimler ve teknik yoluyla açıklanan pragmatizme dönüşür. Sonra bu şekille kurum ideolojisi olup çıkan bir Marksizm oluşur. Şimdi, adı Marksizm olan bu kurum ideolojisi teknokratif praxisi oluşturabilmek için praxisi nasıl yorumlar?

Marx, karmaşık toplumsal ilişkilerde oluşan praxisi irdeler. Fakat devlet Marksizm'inin ürettiği şey, maddi ve duyumsanabilir pragmatizmdir; yani adı praxis olan teknik edim, teknik üretimin esaslığı ve sınaî üretimin esaslığı anlamındaki teknokratik praxistir. Bu yüzden Marksist yazarlar da iki gruba ayrılırlar; Kimi yazarlar devlet Marksizm'ine bağlıdırlar. Örneğin bir roman yazıp on bin tümen alıyorlar, bir de villa alıyorlar. Bu villa kimin malıdır? Bir şairin malı; şiirinden dolayı villa alan şair. Belli ki şiiri villa işine yarıyor. Şairler ve yazarlar, devlet Marksizm'inin ideoloji üretim komitesinin gözetimi altında çalışıyor, ideleri siyasetçiler söylüyor yazarlar da yazmak durumunda oluyor. Tıpkı *Culte du Ciment*, yani "Ciment'a Tapınış" adlı romanda olduğu gibi. Bu romanda yazar, 20. yüzyılda âşikâre tapınış için bir mihrap oluşturmuştur Ciment'dan. Çünkü iktisadın esas oluşuna dayalı pragmatizm toplumunu yaratan Ciment'dır, böyle bir toplumu koruyan, birlik içinde tutan Ciment'dır. Dolayısıyla Ciment'a tapınılmalıdır. Marksizm, Cimentperestliğe dönüşür. Gramsci'nin formülleştirdiği gibi praxis felsefesi, belirli seçilmiş ve atanmış praxislerin açıklanması biçiminde yani pragmatizm eylemi olarak yorumlanır. Pragmatizm, hangi praxisle ilgilidir? Toplumsal praxisle değil, belirlenmiş ve seçilmiş praxisle ilgilidir; buysa resmi hiziptir. Yine Gramsci'nin deyişiyle resmi Marksizm'de hizip, yeni aristokrasideki yeni beyzadedir. Praxis, sonunda, hizbin genelgelerinde yer alan buyruklar yoluyla belirlenmiş bir siyasî pragmatizme dönüşerek egemen sistemin düşünce aracı olup çıkar.

ON YEDİNCİ DERS

MARKSİZMDE ALİNASYON VE "İŞ-İHTİYAÇ" DİYALEKTİĞİ

İki ilgisiz giriş'im vardı; onları arz edip derse geçeyim. Öncelikle şunu hatırlatmalıyım; Bu bir iki oturumdan yorgunluk duyarsanız, bu yorgunluğun sizin için bezdirici olmadığını ve her ne olursa olsun pişmanlık duymadığınızı düşünüyorum ve bundan eminim. Çünkü dershanemiz, ne mutlu ki öyle bir düzeyde ki benden konuşmadan çok, ders anlatmam istenmiştir ve basit konulardan çok, zor konular talep edilmiştir. Buysa büyük bir umuttur; özellikle şu anda işlediğimiz metinde.

Bundan sonra, tarih felsefesi olarak egzistansiyalizme başlayacağım. Onun da doğru anlaşılması için onun öğretisini anlatacağım; elbette ayrıntılı değil. Bu dönemde biraz medrese talebesi gibi çalışmamız gerekecek. Bugün ideolojilerin avamî aydınların kafasında bütün dünyada eksik olduğunu, bu yüzden de jurnalist bir biçimde ortaya konulduğunu, propaganda [tebliğ] ve moda olarak ele alındığını ve bilimsel ve teknik yönünü yitirdiğini görüyoruz.

Başka gruplardan çok bu sınıfın, ideolojik konuları gündelik ve tebliğe dönük konular ve düşünce modaları şeklinde değil de bir ders şeklinde inceleyip araştırmaya ve öğrenmeye ihtiyacı vardır. Bu yüzden bu iki oturumun ardından bir oturum daha olacak. Şimdi artık yavaş yavaş Marksizm'in bilimsel diline aşina olduk ve bu yüzden, sonraki dersler daha kolay olacak. Çünkü, esas olarak bu yüzyılın ideolojik konularını anlamanın anahtarını tanıdığımız zaman bütün ideolojiler, kendilerini benzer bir dil ve görüşle anlatırlar. Dolayısıyla bilimsel Marksizm'in başlangıcında içinde bulunduğumuz güçlük artık olmayacak. Sonraki oturumda Marksizm'de sınıf ve ideoloji konusunu ele alacağım. Daha sonraki oturumdaysa onun tarih felsefesini anlatacağım. Bugün praxisin -daha önce tanımını yapmıştım- en temel konularını ve aynı şekilde diyalektiğin oldukça kısa bir tanımını -ki diyalektik yeni mantığın en önemli temeli ve Marksizm'le egzistansiyalizmin anlaşılmasının en esas temelidir- ele alacağım. Arz etmek istediğim iki girişten biri bu sınıfın yazın ne olacağına ilişkindir; öteki sınıfların bu hafta toplanıp yazın devam etmeye ya da tatile karar vermeleri, ne kadar ve ne zaman tatilin başlayacağını ya da hiç tatil yapmamaya karar vermeleri gerekiyordu.

Dolayısıyla kurumun, tatile gidilip gidilmemekle ilgisi yoktur. Fakat bu sınıfa devam edenlere bu sınıfın yazın da sürmesini mi yoksa bir, iki ya da üç ay tatil yapılmasını mı yeğleyeceklerini sormak istiyordum.* Şimdi çoğunluğun yazın geleceği anlaşılmıştır, ama ben tam olarak açıklık kazansın diye soruyorum.

Elbette yazın bir bölümünüz zorunlu olarak memleketlerine gidecek ama şu da var ki bir bölümünüzde yazın daha çok çalışmaya hazırlandı. Öğrencilerin ders çalışmaları bakımından çok sıkışık oldukları bir dönemde bizim derslerimize geldiklerine göre, yaz gelince daha fazla ilgiyle geleceklerdir diye bana birkaç kez hatırlattılar. Bu arada ben Ordikehişt ve Hordad aylarında o sınav telaşında bile buraya geldiğiniz için size teşekkür ederim. Sınavlardan daha bunalımlı ve heyecanlı olan *Pele* ve *futbol* günlerinde de cesaret ve zevksizlik edip buraya geldiğiniz için de müteşekkirim. Bir bakıma da üzgünüm; çünkü her zaman işim öğretmenlik olduğu halde, sınıf için tatil gerekiyorsa bunun yazın değil de sınav günlerinde olması gerektiğini unuttum. Bu yaptığımız bir yanlıştı ve aklımıza gelmedi. Hiçbiriniz de bana hatırlatmadı. Bu yüzden üzgün ve müteşekkirim. Fakat tam olarak belirginleşmesi için ben bu sınıfın sorumlusu olan arkadaşlardan rica ediyorum -çok kolay bir işbir düzenleme yapsınlar, hanımlar ve beyler şu koridorda ya da burada toplanıp tercihlerini kâğıt parçalarına yazsınlar. İsim ve numaralarını yazmalarına gerek yok yazın devam etmek istiyorlarsa *artı* işareti, devam edemeyeceklerse ya da tatil olmasını istiyorlarsa *eksi* işareti koysunlar. Böylece oylamanın sonucuna göre karar verilecektir. Kâğıt parçası üzerine sadece artı ya da eksi işareti koyup kâğıtları, toplayacak olan arkadaşlarımıza veriniz. Bu birinci ricamız.

İkincisi, kendim için büyük bir müjde olan ve sürekli arzuladığım şeylerden biri olan konudur. Ne mutlu ki umutsuzluğa ve olanaksızlıklara rağmen bu başarı bize nasip oldu ['biz' derken aynı düşünen bütün insanları kastediyorum]. Birkaç kez belirttiğim gibi, sanatın inanç yolunda istihdam edilmesi esasını hep dayanak almışımdır. Bu esastır ve şiardır. Herkesin bir başka türlü açıklayıp yorumlamak istemesi adil değildir. Sözün esası, sanatın inanç yolunda istihdamıdır. Bu, benim ürettiğim yeni bir esas değildir. Bu, tarih boyunca var olagelmiş, beşer tarihinde varlığını sürdüren bir esastır. İslam'dan önce, büyük dinlerden ve din duygusunun ilk başlamasından önce din ile sanat, komşu, dert ortağı ve yoldaştı. Sanat imanla inancın hizmetinde olmuştur. Üçkardeş birlikte yaşıyorlardı ve her birinin hayatının en güzel günleriydi o günler. Felsefe, din ve sanat. Ne yazık ki ailenin bu üç üyesini birbirinden

* Dinleyenler "Sınıf devam etsin." diye cevap verirler. Şeriati de: "Siz varsınız ya da sadece devam etmek var." şeklinde konuşur [Farsça yayıncı].

ayırdılar. Her biri, ötekiler olmadan toplumsal bakımdan ve etki açısından yetersizliğe ve güçsüzlüğe düştü. Sanattan ve dinden uzak felsefe kof, soyut ve kuru kavramcılığa yöneldi; ne duyguyla ilişkisi vardı ne de hayatın gerçekliğiyle. Felsefeden ve imandan uzak sanat ise hem derinliğini ve mesajını, hem de duygu ve eğilimini yitirdi. Oysa aşkın sanat, hem acısı olan, hem de söyleyecek sözü olan sanattır. Sonrasında doğal olarak absürd sanat geldi. Dinin, felsefeden ve sanattan uzakta yoluna devam ettiğinde fiili olarak duygusal ve içgüdüsel gelenekler biçimini aldığını görüyoruz.

Şunu belirteyim ki felsefe dediğim zaman, okumuşların, özellikle eski tahsillilerin kafasındaki felsefeyi amaçlamıyorum. Onu savunmak istemiyorum. Hatta o felsefe İslam'ın ruhunu, İslam'ın sağlıklı mizacını hasta eden büyük bir kanser uruydu. Bu kanser, İslam'ın doğru ve gerçekçi görüşünü Yunan'ın soyut kavramcılığı yönünde bozdu. Belki de başlangıçta bunu takviye eden etkenler, esas olarak gerçek İslam öğretisi yanında kafalara bozuk bir öğreti sokmak ve İslam toplumunda Batılı [o dönemdeki söyleyişle Helenist, yani Yunanlılaşmış] bir aydın katmanı oluşturmak amacıyla böyle bir takviyede bulunmuşlardır. Amacım bu felsefe değil. Amacım, güçlü bir aklî görüş ve düşünüştür. Yine amacım, *Aristo* mantığındaki terimsel akıl değildir. Her hâlükarda sanatın felsefe ve dinden ayrıldığı bugün, özellikle en yüce ve en güzel sanat eserlerimizi dinî eserlerin, dinî mimarinin ve İslam kültür ve uygarlığının kalıntılarının oluşturduğunu gördüğümüz dinimizde ne yazık ki bizim sanata karşı yaklaşımımız, bakışımız öyle bir yere varmıştır ki artık sanat bir bidat haline gelmiş, kimilerinin korkup ürktüğü, dayanılamaz devrimci bir edim olarak algıladığı birşey olup çıkmıştır. Bu, çok şaşırtıcıdır. Oysa bu konu çok açıktır. Hattâ kendi dinimizde bulunan ve özellikle mevcut İslam mezhepleri arasında Şianın dayanak aldığı ve öteki mezheplerden daha çok üzerinde durduğu resim, gösteri ve tiyatro bugün eski formülleri içinde etkili olamamaktadır. Gelişmek zorundadır, bu günün zevk ve bakış açısıyla uyumlu olmak durumundadır. Buysa bizim yapmayı arzuladığımız bir iştir. Yani önceden olmuş, herkesçe onaylanmış ve etkili olmuş bir işi yapmak istiyoruz. Şunu size arz edeyim ki şu son iki üç asırda Şiilik duygusunun, Şia tarihine özgü trajedilerin duyarlığının, çilelerin, dertlerin, zulümlerin, masumlukların, mazlumlukların, facialarının ve Şia tarihini oluşturan kanların, bu duyguların, bu yönelişlerin süregelmesinde tarih, kelam, hadis vs. tartışmalarına konu olmamış ücra İran köylerinde en büyük etkileyici ve geçişi sağlayıcı etkenler sanatsal formlar olmuştur. Bu şebihlerin, taziyelerin, hattâ hikaye anlatıcılığın vs. kitle içinde büyük etkisi olmuştur.

Çünkü Sünnilik esas olarak ta başından beri İslam tarihi boyunca bir devlet İslamı olduğu için, kendiliğinden avam kitle kaçınılmaz olarak toplumda resmî tebligatın etkisi altında kalıyordu. Çünkü onlar araştırıcı ve müçtehit değildiler. Fakat bizim kitlemizin, İslam'ın tebliğ kurumlarının bütünüyle hilafetin ve hilafet İslam'ının elinde olduğu [yani devlet İslam'ının tebliğ edildiği] bin yıl boyunca bu şiddette bir Şii eğilim duygusu kazandığını görüyoruz. Vesile ve tebliğ şekli bakımından bu biçimlerin ve bu orijinalliklerin, yani yeniliklerin oldukça büyük etkisi olmuştur.

Bugün de sanat en büyük anlatım dilidir. Eğer gerçekleri ve ahlâkî, insanî ve İslamî kavramları anlamanın hizmetinde olursa, hayatımızın, dirilmesine bağlı bulunduğu o ruhun dirilmesi için çok büyük ve devrimci bir olay olur. Hepsinden önemlisi, -ne yazık ki kendim sanatçı olmayışıma ve sanattan anlamayışıma karşın, sanatın değer ve etkisinin benim bu yolda yaptığım işten daha fazla olduğunu biliyorum- sinemayı, gösteri sanatını ve tiyatroyu daha üst düzeyde, daha gelişkin bir biçimde, daha yüce olarak -aşağı bir biçimde değil- yüce insanî değerlerin, kültürün diriltilmesinde, fikri ve manevî değerlerin yayılmasında, toplumun çeşitli kesimlerinde İslamî bir ruh hareketinin, İslamî bir düşünce hareketinin oluşmasında hizmete sokabiliriz.

Kendime ve sizin hepinize -ki benim gibi düşünüyorsunuz- vereceğim bir müjdem var; Yolculuğa çıkmak isterseniz, araştırmacıların ve üniversite öğrencilerinin oluşturduğu sanat grubunun inşallah hazırlayıp sunacakları ilk programı görün. Ben, durumu bildiğim için bunu sizin, hepimiz için çok büyük bir başarı olarak algılayacağınıza eminim. Bu, bir sanat programını görmekten ve din toplumundaki sanatsal bir başarıdan çok üstün birşeydir. Hatta bu programın sanat açısından bir asaleti olup, başlı başına bir değeri vardır. Özellikle, tiyatronun düşünce ve imanın hizmetinde ne gibi bir rolünün bulunacağını gösteren örneklerin en güzellerinden biridir. Bu, bizim şu anki olanaklarla elde edebileceğimiz en güzel başarılardan biridir. Bu hafta içinde, yani yedi gün, sekiz gün, on gün içinde bu programı hazırlayacağımızı umuyorum. Ben bir kez, yani birkaç kez görmeme karşın, bu gösteriyi görmeyi sabırsızlıkla bekliyorum. İlk kez gördüğümde öyle etkilenmiştim ki *Ebuzer* rolünü oynayan *Ebuzer*'imize dedim ki; "Şimdi ölsem de gam değil". Her halükarda bu başarının gerçekleşeceğini umuyorum. Çünkü sanatın ya da tiyatronun din hizmetinde olmasının ne demek olduğunu bileceğiz böylece. Çünkü bin konferans versek, binlerce belgeli yazılar yazsak, gerçek ve örnek kadar etkili olmaz; özellikle, geç anlayan ya da geç anlayacak olan kimseler için. Ayrıca çabuk anlayanlar için de aynı şey geçerli. Görmenin etkisi, anlamanın etkisinden farklıdır. Ayrıca bu,

yetenekli gençlere ve aydınlara bir davet olacaktır; Ciddi, düşünen ve dürüst insanlar olarak kalmak istiyorsanız, sanatsal yeteneklerinizi her zamanki gibi öldürmeyiniz, alçaltmayınız.

Çünkü bugün bütün sanatçıların ve sanatsal yetenekleri bulunan kimselerin yazgısı bu ikisidir. İman ve düşünce yolunda kalmak isterlerse sanat duygularını ve sanat yeteneklerini öldürmeleri gerektiğini, bu yeteneğe teslim olmak, onu geliştirmek ve bu yolda yürümek isterlerse bayağılığa düşmeleri gerektiğini, hiçbir şeyin hizmetinde olmamaları ya da hiçten daha kötü ve çirkin bir konumda olmaları gerektiğini biliyorlar. İşte bu örnekler bu yeteneklere başlıbaşına bir çağrıdır. İnsan ruhuna Allah'ın bağışladığı en güzel vergilerden ve nimetlerden biri olan ve insan ruhunun maveraî tecellisi durumundaki sanatı ve sanat yeteneğini en yüce insanî ideallerin, insanî dertlerin, halkın ihtiyaçlarının, aynı şekilde kendi düşünce ve imanınızın ihyasının hizmetine sokunuz, diye çağırmaktadır sizi. Yeteneğinizi geliştiriniz; düşünce risaletinizin yerine getirilmesinde büyük bir araç durumuna getirin. Şu anda yazarların, şairlerin ve bilginlerin tekelinde olan risaleti, sanatınızla siz de taşıyın. Ayrıca, bu alanda kendileri birşey yapamayan, ama öncelikle bu imanı -ki bu imanın öldürülmesi için bütün etkenler seferber olmuştur- canlandırmak için yeni birşey yapmak gerektiği bilincini taşıyan kimselere de bir çağrıdır bu. Yeni bir şey işte budur. Sizse herkessiniz. Kültürün, sınıfın, iktisadın, işin, yaşın neresinde olursanız olun bu neslin ve bu grubun dinin ve yüce kültür ve iman gerçeklerinin canlandırılması yolundaki çabalarına ve bu yolda gösterilen yeni çabalara ortak olabilirsiniz; sizin için mümkün olan her yoldan. Her halükarda, bu yedi, sekiz, on gün içinde bu gösterinin gerçekleşeceğini umuyor, acil programınız da olsa bu gösteriyi görmek için ertelemeye değeceğini size arz ediyorum.

PRAXİS

Birinci gün, praxisin ne olduğunu söyledim. Praxisi tam olarak anlayan herkes, *Marx* diye ortaya konulan bu sahte ya da yarı doğru *Marxlar* arasından meçhul *Marx*'ı keşfedebilir. Keşfedilecek olan, bilimsel Marksizm'dir. O, olgunluk döneminin -gençlik ve yaşlılık döneminin değil- *Marx*'ıdır. Bu nedenle hatırlatmada bulunarak basit bir planı yineleyeceğim. Bu, üçüncü Marksizm'de ya da siyasî Marksizm'de veya amiyane Marksizm'de yahut devlet Marksizm'inde toplumun toplumsal düzeni olup şu şekildedir;

Üstyapılar = Enstitüsyonlar

Altyapı = Üretim Biçimi

Üst tarafta enstitüsyon'lar [institution] bulunmaktadır. Bütün enstitüsyonlar bir altyapı üzerinde yer almıştır. Amiyâne Marksizm açısından bu [alt kısım], altyapı ya da strüktürdür. Üst kısımdakilerse bütünüyle üstyapı ya da süper-strüktür [super-structure]dür. Üstyapı olan, üstyapı olmakla birlikte değişmez olan enstitüsyonlardır. Enstitüsyonlar iki türlüdür; Esas enstitüsyonlar ya da kurumlarla yan kurumlar. Esas olanları toplumun kendisi oluşturur ve insan doğduğu zaman bunları çevresinde görür. Bunlar, yönetim, din ve dildir. Bunlar, bireyden önce var olan toplumsal geleneklerdir. Toplumun kendisi bunları oluşturur. Bunlar altyapı değişmedikçe değişmezler. Esas enstitüsyonlardan başka yan enstitüsyonlar da vardır. Bunlar, grupların iradelerini ve seçme haklarını kullanarak oluşturdukları sütunlardır; millet meclisinde onaylanan yasalar ya da bir devletin veya bir bakanlığın hazırladığı tüzükler gibi. Bir bakanlık da yan kurumlardandır. Esas kurum olan bir hükümet vardır, fakat yan kurumlar durumunda bulunan bakanlıklar ve bir kabine vardır. Postane, emekli sandığı, sigorta vb., bir bireyin ya da bireylerin veya bir grubun oluşturduğu, türettiği ve kurduğu yan kurumlardır.[162]

Strüktür altyapı, üretim tarzından ibarettir. Üretim derken iktisadî üretimden söz ediyoruz. Bu durumda, iktisadî üretim tarzı, bütün şe-

---

162 Kimileri enstitüsyonu Farsçaya tesis ve toplumsal tesis şeklinde anlamlandırmışlardır. Kirpileri de 'konum' şeklinde çevirmişlerdir ki hiçbiri doğru değildir. Toplumsal tesis, müesseseyle karıştırılmaktadır. Çünkü daha çok yan enstitüsyonların işine yaramaktadır. Esas olan, tesis olamaz. Örnek olarak, her ne kadar enstitüsyon ise de dine kuruluş demek olmaz. Dile de bir müessese ya da toplumsal kuruluş adını vermek doğru değildir. Çünkü konum, önceden olmadığı halde sonradan benim buraya koyduğum bir şey demektir. Bu pozisyonun çevirisidir, enstitüsyonun değil. Yani kurmak, yerleştirmek, konumlandırmak bu anlamdadır. Oysa enstitüsyon, konumlandırdığımız değil, kendisi önceden var olan şeydir. Örneğin, yeryüzünde bir enstitüsyon olan doğa, bir konumdur diyemeyiz, konulmuştur diyemeyiz. Fakat Eyfel Kulesi bir konumdur, konulmuştur. Bu bina bir konumdur. Fakat şu tepe konum değildir, enstitüsyondur. Toplumda da bütün enstitüsyonlar konum değil, toplumun çekirdeği, toplumun sütunu ve toplumun iskeletidir.

killere, bütün konumlara, bütün enstitüsyonlara ve bütün toplumsal ilişkilere kendisinin taşıdığı şekli veren altyapıdan oluşur. Bütün bu kurumlar ve bütün bu süper strüktürler [üstyapılar], toplumda üretim tarzı değişmedikçe değişmez. Öyleyse Marksist toplumbilimi amiyane ya da resmi Marksizm'de oldukça basittir. Üretim tarzı tam etken olup esas altyapıdır ve bütün hareketlerin belirleyicisi ve herşeyin baş etkenidir. Her şey; kültür, düşünce, ideoloji, tarih, din, hükümet, bireylerin iman ve iradesi sırf altyapının [yani iktisadî üretimin] ürünüdür. Bu değişken, ötekisi bağımlıdır. Bilimsel Marksizm'in toplumbilimindeyse oldukça karmaşıktır.

Esas olarak genel bir yasa vardır; Bir ideolojinin, bir öğretinin, bir düşünme tarzının genelleşmesini istiyorsak [genelleşmesi derken, bütün toplumu şiddetle ve hızla galeyana getirmesini kastediyoruz] birincisi, kesin ve dobra dobra konuşmak, karşı inancın doğruluğu konusunda en küçük olasılığa, en küçük tereddüde katlanmamak, *Hitler* gibi kesin konuşmak gereklidir. *Hitler* şöyle diyordu; "Güneş bizim istediğimize göre dönmezse Güneş'i dize getiririz." Bir kimse böyle konuşursa kitlesel iman oluşturur. Bunlar propaganda yasalarındandır. Propaganda bir yasa olmuştur. 'Ne biliyorum'lar, propaganda [tebliğ] ilmi konusunda yazılmış kitaplardandır. Farsçaya çevrilip çevrilmediğini bilmiyorum. İkincisi, bilimsel kavramlar oldukça açık ve kesin sloganlara dönüştürülmelidir. Bu bakımdan, bilim ve araştırmaya dayanan çok yönlü ve derinlikli cümlelerin pek değeri ve etkisi olmaz. Bilimsel anlatım, kısa, açık, kesin, sağlam ve keskin duruma gelmelidir. Üçüncüsü, düşünce ve inanç yüzeyselleştirilmelidir. Burada örnek verdiğim zaman bu ikisinin ne olduğu tam olarak açıklık kazanacaktır.

Bilimsel Marksizm'in toplumbiliminde bu [alt kısım] altyapıdır; buysa [üst kısım] enstitüsyonlardır.[163] Güzel, bunlar gruplar, katmanlar ve sınıflar [işçi sınıfı, köylü sınıfı, tüccar sınıfı, çiftçi sınıfı ve burjuva sınıfı gibi sınıflar] arasındaki ilişkilerdir. Köy, şehir gibi gruplara tikel gruplar derken, bu sınıflandırma bakımından değildir. Köyde ve şehirde, hem işçi sınıfı, hem işveren sınıfı, hem sermayedar, hem proleter, hem mülk sahibi, hem büyük toprak sahibi vardır; bunlar tikel ve sınırlanmış gruplardır [başka bir şekilde de sınıflandırılır]. Sonra pazar, fabrika vs. bütün sınıflar, gruplar, kuruluşlar, yan enstitüsyonlar, esas enstitüsyonlar, kurumlar ve müesseseler, bir toplumun yan ya da esas parçalarını oluşturur. Bunlar arasında da birtakım ilişkiler vardır. Bu ilişkilerin adı -iyi dikkat ediniz, en hassas kısmı burasıdır- *toplumsal*

---

163 Bunların Farsçasını söylemeyişimin nedeni, Farsça karşılıklarının bir yerde başka anlama, başka bir yerde de başka anlama gelmesindendir ne yazık ki. Böylece hepsi birbirine karışıyor. Bu işin belirsizliği işte bu yüzdendi. Şimdi bu nedenle bir daha yineliyorum.

ilişkiler olup bunlar, toplumun bütününü oluşturan parçalardan meydana gelen dizgeyle her parça arasındaki sürekli ve karşılıklı neden-sonuç ilişkileri dizgesi biçimindedir. Toplumsal ilişkileri, şu anda belirttiğim o bilinen düzeyde algılamayınız lütfen.

Ne söyleyeceğime iyi bakınız; Bu salonda iki aynayı yan yana koyarsanız, bir aynaya yansıyan tasvirler dizgesi öteki aynaya da yansır. Üçüncü bir ayna daha koyarsak bu tasvirler üç katı olmaz. Çünkü bu ayna, tasvirleri dışarıdan alır. Ardından da o aynanın dışardan aldığı tasvirler de bu aynaya yansır. O iki aynanın da dışarıdan aldığı tasvirlerle kendi aldıkları tasvirler yine bu üçüncü aynaya yansır. Bu durumda bu aynanın o toplamdan A,B,C aynalarından aldığı tasvirlerle C aynasının A,B aynalarından ve dışardan, ayrıca kendisinden öteki aynalara yansıyan tasvirlerden -ki iki kez kendisine geri dönmüştür- aldığı tasvirler bu aynada yansır. Yine, bu aynada yansıyan bu tasvirler dizgesi, toplam olarak öteki aynalara yansır ve sürekli olarak dört beş ayna arasındaki ilişkiler, süreğen ve sonsuz etkileşim ilişkileri haline gelir ki bu ilişkilerin sayısının belirlenmesi olanaksızdır. O zaman, toplumun bütün parçalarının her birinin, her şeyi etkilerken [hepsinin onu etkilememesi önemli değildir] başkalarından da her alanda etkilendiğini, aldığı bu etkiyi yeniden ötekilere aktardığını, bu yeni aktardığı şeyin tekrar ona döndüğünü düşünün. Bu çeşitli kutuplar arasındaki karşılıklı ilişki, her yönden sonsuz yöne gider. Tasavvur edebilirseniz, karşılıklı ilişki olurken iki vicdan ve iki tarih arasında bile kolayca sonsuz yöne gittiğini görürsünüz. *Sonsuz yön* derken sayılamayacak kadar çok yönden söz ediyorum.

Bu yüzden toplumsal psikolojide karşılıklı vicdan yansımaları konusu vardır. Bu psişe [psythe], dışardan etkilenen vicdandır. Bu şekilde [tablo üzerine çizilen şekle işaret ediliyor] her birey bir 'psişe'dir. Bu birey, karşısındaki her nesneden, her şeyden ve her bireyden etkilenir. Herşeyden ve herkesten aldığı etki, onda bir değişiklik yaratmış olup bu yeni değişikliği yeniden başkalarına geri verir. Bu durum, hatta iki *psişe* arasında sonsuza doğru gider. Hatta tek bir tebeşiri iki ayna arasına yerleştirsek, ama bu aynalar karşılıklı etkileşimi gösterecek nitelikte olursa sonsuza doğru gider. Yani bu A aynasına yansır, A, bu yansımayı B aynasına iletir. B aynası da bu tebeşiri doğrudan doğruya kendinden gösterir. Bu görünen tebeşirle A aynasından yansıyan tebeşir, üçüncü bir yansıma olup A'ya yeniden döner. A, yeni bir etki altına girer ve aldığı etkiyi B'ye yeniden gönderir. B'de yeniden bunu alıp A'ya gönderir vs. Bu aynalar karşı karşıya olduğu sürece etkileşim sürüp gider. Ayna yerine insan varlığını oturtursak ki her bir ruh, sonsuz karmaşık etki ve etkilenmeye katlanır ve bir taraftır, o zaman toplum-

sal vicdan konusu, tasavvur edilemez bir ukde haline gelir. Karşılıklı ilişkiler adını taşıyan ilişkilerin düğümünü çözüp onu anlar ve niteliklerini keşfederse, toplumbilimi ilim haline getirmiş olur. Bunu yapmayan herkesin o amiyâne toplumbilimle -ki o toplumbilimde bütün sorunlar çözülmüştür- arası iyidir demektir; 19. yüzyılda 198 yasa üreten adam gibi tıpkı!

Toplumsal ilişkiler konusu şu anlamdadır; Toplumsal ilişkiler, sonsuz sayıda karmaşık yansımalardan oluşan bir dizgedir. Etkilemeyle etkilenme, neden ve sonuç sürekli olarak içiçe ve karşılıklıdır. Bu ilişkide yüzlerce, binlerce, sonsuzca boyut cereyan halindedir. Toplumsal ilişkiler, bütün hareketlerin, bütün etkilerin, bütün durumların anası olan bir düğümü yaratıncaya dek sürer bu. Gizli vicdanı, insanî özellikler dizgesini kendinde gizleyen bir birey gibi tıpkı; herşey, bilinçli ve bilinçsiz olarak onun gizli vicdanının yansımasıdır. Toplumun bütün hareket ve durumları da bu gizli vicdanın bu etkileme ve etkilenmeyi kendinde barındıran 'iç'in ve toplumsal ilişkilerin ürünü olup adı da strüktürdür. Buysa toplumsal edimin nedenidir. Burada strüktüre -ne yazık ki herkesin yaptığı gibi- altyapı anlamını veriyorum. Bu doğru olmakla birlikte altyapı olarak anlamlandırmamalıyız. Çünkü burada altyapı değildir. Altyapı budur [şekle işaret edilmektedir]. Hukukî ilişkiler, mülkiyet ve iş araçları gibi, baz'dır [base]. İş ve üretim araçları ve üretim ilişkileri bazdır, altyapıdır. Ama strüktür altyapı değildir. Yani toplum gövdesinin kalbi ve omurgası, toplumun çivisi ve toplumun bütün enerjilerinin, bütün üreticiliklerinin ve yaratıcılıklarının merkezidir. Dolayısıyla altyapı budur. Strüktür, toplumsal ilişkilerdir. Bu toplumsal ilişkiler, herşeyi hattâ altyapıyı ve 'baz'ı değiştirir. Tam etken, işte bu toplumsal ilişkilerdir ki kendisi sonsuz etkenden yapılmıştır, ne maddedir, ne iktisattır, ne de iktisadî üretimdir; tersine onun eylemi praxistir.

Praxis, Marksizm'in anlaşılma anahtarı anlamındadır. Yine devlet Marksizmi, bundan bir tür teknolojik ve siyasî bir hizip pragmatizmi ya da iktisadî bir pragmatizm yaratmaktadır. Oysa pragmatizm praxisten yerden göğe kadar farklıdır. Praxis nedir? Bu, aynı toplumsal ilişkilerin ve aynı vicdanın ürettiği praxistir. Belirttiğim gibi, bilimsel Marksizm'in, idealizmi yıkmaya çalıştığı kadar, hatta bundan da şiddetli olarak materyalizmi de yıkmaya çalıştığını görüyoruz. Bilimsel Marksizm, her ideolojiyi dışladığı gibi her felsefeyi de dışlar; felsefenin ya da ideolojinin veya bir felsefe anlamında materyalizmin kullanılmasından ürker, tıpkı idealizmden ürktüğü gibi. Söylediğim gibi amiyane Marksizm'iyle devlet Marksizm'inde praxis, bir iktisadî etkenin toplumsal edimi olarak gösterilir. Bu yüzden bugün Marksizmi bir ekonomizm

haline getirmişler ve insanı Marksizm öğretisinde insanı iktisadî bir hayvan yapıp çıkarmışlardır. Bunun, rejiminin bütün yetersizliklerini, bütün düzensizliklerini iktisadî başarıları aracılığıyla gidermek isteyen Stalin döneminde olduğunu, dolayısıyla Marksizmi iktisadın esas oluşuna dayalı bir öğreti durumuna getirdiğini söylemiştim. Bu durumda kaçınılmaz olarak insan da iktisadî bir hayvan olmaktadır. Ardından, ideologlar da [ki aylık maaş alıyorlardı ve beyefendi ne buyurursa hemen yapıyorlardı] bunu yorumlamaya başladılar.[164]

Strüktürün ürünü olan toplumun eylemi [toplumun praxisi] soyut olmadığı gibi maddî de değildir; metafizik olmadığı gibi fizik de değildir. Doğa dışı olmadığı gibi doğal da değildir. Öyleyse nedir? Eylemsel-duyumsanır birim olgudur, 'pratico-sensible'dır.* Eylemsel-duyumsanır olan olgu, toplumun strüktüründen çıkmış toplumsal bir olgu ve toplumsal bir yaratıdır. Şiir, *matiere* ve madde değildir, ama eylemsel-duyumsanır [pratico-sensible] dır, demek istiyor. Neden duyumsanırdır? Çünkü şiirin yapıcı unsuru sözdür, söz ise duyumsanırdır; onu duyarız. İmajlar ve tasvirler açısından da duyumsanırdır. Her şiir, bir şekli, bir formu, bir görüngüyü anlatır ki bu duyumsanır ve aynı zamanda eylemseldir. Nasıl ki bir işçi duvar örer ya da teknik bir ürünü üretirse ve bu onun eyleminin yaratılış gücü ve yaratma edimiyse aynı şekilde şair de bu şiir parçasını yaratır. Bu şiir parçası, Marksizm öğretisinin temel öğesidir. Bu ürün, bu öğretinin temel öğesidir. Proton, molekül, atom, cevher, öz ve çekirdek yoktur.

Bunlar felsefeye [materyalizm ya da idealizm felsefesine] ilişkin şeylerdir. Söylediği, bir olguya dayalıdır ki bu olgu onun dünya görüşünün ve sosyolojisinin ilk tuğlasıdır. Buysa ne iktisadî bir üründür, ne bir enerjidir, ne maddedir ne de metafizik bir olgudur; tam tersine toplumsal edimin yarattığı duyumsanır bir gerçekliktir. Bir işçi bir fabrikada otomobilin son vidasını sıktığında, bu işçi bu makineyi çıkarıncaya dek binlerce kişi çalışmıştır. Hatta bir düğme diken biri bile bir toplumsal edimde bulunmuştur. Bu edimi bu bireyin gerçekleştirdiği doğrudur, ama bu, *pratico-sensible* ve toplumsal-duyumsal bir eylemdir. Duyumsaldan amaç bellidir, ama neden toplumsal? Çünkü bu birey işi yaparken ve bu edimle uğraşırken onun yüzlerce, binlerce -sayılamayacak kadar- ihtiyacını toplum karşılamaktadır. Toplum onu yetiştirmiş, onun öğrenim görmesini sağlamış, dikim tekniğini toplum yaratmış, o bu tek-

---

164 Tıpkı İtalyalı faşist Mussolini gibi. O şöyle demişti: "On beş günde özel bir felsefe oluşturun da çocuklar bana inansınlar." "Peki" dediler, "ama on beş gün yetmez." Dedi: "Hayır! Zaman yok. On beş güne dek seçimleri yapmak istiyoruz. Herkes bu ideolojiye inanmalı." Sonra, tüzük hazırlayan özel bir komisyon ve heyet oluşturulup bu tüzük doğrultusunda ideoloji üretilir.

* Şeriati'nin toplu eserler serisinden 10. kitabın ekler bölümüne bakınız [Farsça Yayın Kurulu].

niği toplumdan almıştır. Dolayısıyla bu eylemi birey eliyle gerçekleştiren, toplumun kendisidir. Bu kişi, toplumda olmazsa hiçbir toplumsal edimi, hiçbir insanî eylemi gerçekleştiremez, ancak hayvanî eylemde bulunabilir.

Dolayısıyla burada, iş açısından insanla hayvan arasındaki farkı belirteyim; Bir bakıma hayvan iş yapmaz; iş yapan sadece insandır. Daha açık bir söyleyişle insan, sadece toplumsal iş yapar, bireysel iş yapamaz hiç. Peki, yemek yiyip bunu sindiren ve dışkı üreten insan toplumsal bir iş mi yapmış oluyor? Hayır, bu bireysel bir iştir. Toplum olmasaydı yine bu işi yapardı insan. İnek de aynısını yapar. Fakat bu insanî bir edim değildir. Kesinlikle toplumsal edim olan insanî edimden söz ediyoruz; isterse bu eğitimi birey gerçekleştirsin ve biz bunu birey yapıyor sanalım. Oysa hayvan bireysel edimde bulunur. Dolayısıyla Marksizm, materyalizmdeki madde yerine ve idealizmdeki ide yerine duyumsanırbilimsel adı verilen gerçekliği oturtur. Şimdi ona, "İnsanî-toplumsal edimin ürünü olan ve adını *pratico-sensible* koyduğun bu duyumsanır olgu metafizik mi yoksa fizik bir olgu mudur?" diye sorabiliriz. Sonuç olarak, maddeden ya da enerjiden ya da bir düşünceden, bir zihinden ve soyut metafizik bir olgudan mı üretildiğini sorabiliriz. Bu soruların felsefî sorular olduğunu söyler.

Bunun cevabı, filozofun yetkisindedir; ben filozof değilim, bu felsefe öğretisi değildir, der. İş burada bitmiştir. Buradan itibaren toplumbilim başlar. Ondan öncesi kelamî, felsefî, fiziksel ve metafiziksel irdelemeler, çözümlemeler ve ilk felsefe vardır. Buradan yola çıkarak Marksizm'in materyalizm olmadığını söylüyorum. Praxisin ve toplumsal ilişkilerin ya da toplumun strüktürünün oluşturduğu *pratico-sensible* ve esas olgu *insan-doğa, duygusal-zihinsel, doğa-bilgi* birliğinden ve *maddi dünyayla insani dünya* birliğinden ibarettir ki bunlar birdir. Hangi anlamda birdir? Şu anlamda ki eğer doğanın, duyumsananın ve maddî dünyanın kültüre, zihinselliğe ve insana bağımlı olduğunu söylerse idealist ve filozof olmuştur; bunun tersini söylerse materyalist olmuş, *Feuerbach* olmuştur. Oysa hiçbiri olmak istememiştir. Sadece şu kadar ki doğa, insan, zihinsellik, duyumsanabilir özdeşlik, soyut olan ve olmayan, kültür ve tabiat birdir. Aralarında çelişki yoktur, birbirlerinden ayrı değildirler. Bu kadar; bitmiştir. İdealistlerin yaptığı gibi insanı doğadan ayrı olarak göz önüne alırsak; ayrıca materyalistlerin yaptığı gibi, doğayı insandan ayrı olarak göz önüne alırsak her iki durumda da yakayı felsefeye kaptırmış oluruz. Bu, belki de daha önce söylediğim bir cümledir[165]; İnsan dünyası,

---

165 Bu 1844 Elyazmalarından aktardığım bir metindir. Kitabın adı 'Manuscrits' ya da 'El Yazmaları'dır ve olgun Marx dönemi ve Marx'ın olgunlaşma dönemi olan 1844'te bu yazıların yazıldığını biliyorsunuz.

insanların yarattığı dünyadır.[166] [Bu terimler sizin için anlaşılır mı? Burada insanın yarattığı derken ide'nin, içebakışçılığın, özdeşliğe öncelikli zihinselliğin, toplumbilime öncelikli ruhbilimin, topluma öncelikli bireyin, çevreye öncelikli insanın yarattığı kastedilmektedir. Burada hepsinin adı insandır]. Öyleyse bunun materyalizm olamayacağı anlaşılır. Çünkü materyalizm, insan dünyası maddenin ürünüdür. Natüralizm olsaydı, insan dünyasının doğal, fiziksel ve natüralist bir olgu olduğunu söylerdi. Bu, insanların ürünü olduğunu söylüyor. Niçin böyledir ve niçin değildir diyor?

İnsan dünyası insanların ürünü olup tarih boyunca oluşmuştur.[167] Bu dünya [burada çeviri yaparak aktardığım için fiilleri atabilirim; siz yerine koyarsınız.] esas bir ilk tabiatı içerir. Fakat bu tabiat [cevher, gerçeklik ve gerçek kastediliyor] ya da esas ve ilk gerçek, bizim elimizdeki çeşitli etkenlerin [iş araçları, dil, zihinsel kavramlar, imleçler] katkısı olmaksızın değişmişse bize asla göstermez.

Kısa bir açıklama yapacağım; İnsan dünyası, ne ide'nin ürünüdür, ne de maddenin ürünüdür. İnsan dünyası, insanların ürünüdür. Ne zaman üretmişlerdir? Tarih boyunca insan dünyasını kurma eylemi içindeyiz. Fakat bu insan dünyasının ilk gerçek ve ilk gerçeklik adını taşıyan bir gerçeği ve gerçekliği yok muydu da sonradan biz onu şu anki şekilde oluşturduk, diye bakmak istiyoruz. Niçin; o nasıldır? Onun ilk gerçeği, bizim elimizde bulunan etkenler ve araçlar -bunlar üretim araçları, dil, edebiyat, felsefe, akletme, zevk, seçme, irade ve hatta toplumsal sembol ve âdetlerdir- aracılığıyla şekil dünyasının, adı insan türü ve insan gerçeği olan şeyin, ilk gerçeğinin madde mi yoksa mana mı olduğunu, fizik mi yoksa metafizik mi olduğunu bilmediğini, bunun kendilerinin işi olmadığını, konunun felsefeyle ilgili olduğunu söylemek ister. Fakat ilk gerçekliği ister metafizik olsun ister fizik olsun; ne olursa olsun hattâ bizim hiç anlamadığımız birşey olsun şu an mevcut olan, insanların kendilerini tarih boyunca oluşturdukları ve şu anki şekline getirdikleri insan dünyasıdır.

Öyleyse tarihi insanlar yapar. İnsan türünü de cebrî doğa yasaları ya da kör madde yasaları veya fiziksel öğeler değil, insanın kendisi oluşturur. Bu yüzden materyalist ve natüralist değildir. Bu yüzden filozof de-

---

166 Burası tam olarak Marx karşıtıdır; dünyada meşhur olan Marx'ın karşıtı. Bu cümle onun karşısındadır. Burada tam anlamıyla -belirttiğim gibi- Max Weber'e benzemektedir. Orada Marx'ı hep Max Weber'in karşısında ele alıyordum. Çünkü orada tanınmayan, ünlü olmayan bir Marx'tan söz edemezdim. Orada bütün kafalarda bulunan Marx'tan söz ediyordum ve Marx bunu söylüyor, Max Weber bunun tersini söylüyor, diyordum. Ben, üçüncü bir tezi savunmak istiyorum ki bu bana ait bir tez değildir. Bu, meşhur bir tezdir. Bu, Max Weber tezidir. Üçüncü bir şahıs vardır ki adı Max Weber'dir; ne Max Weber'dir, ne de Marx'tır. Sadece Max Weber, Marx'ın karşıtı olan kişi vardır.

167 Tam şekil kazanmış anlamında değil elbette. Şu an var olan tarih boyunca 'olmuş'tur.

ğildir. Dolayısıyla burada yine insana ve tarihe dayanıldığını görüyoruz. Çünkü daha önce söylediğim gibi, kabul etiği ilim, tabiat ilmi ya da fizik ilmi veya metafizik ilmi değil, sadece tarih ilmidir. Tarih boyunca insan dünyasını insanların kendileri, dil, edebiyat, düşünce, iş, maddî ve zihinsel üretim gibi elinde bulundurduğu araçlarla yaratır; insanların kendileri yaratmıştır insan dünyasını. Bu insan dünyası, ne maddîdir ne de manevîdir. Öyleyse nedir? 'Eylemsel duyumsanır'dır. Tarih boyunca insan dünyası duyumsanırdır ve insan elinin ürünüdür. Dolayısıyla bir edimdir, bir cevher ya da bir öz değildir ve bu yüzden maddî ya da manevî olduğunu söyleyemeyiz. Bu bir praxistir.

İnsan muhtaç bir varlıktır. Praxisin boyutlarından biri ihtiyaçtır. Şu anda fazlaca avamîleşen, hem de oldukça çirkin bir şekilde avamîleşen Marksist esaslardan biri ihtiyaçtır; bütün yaratılar, buluşlar ve bütün ilerlemeler ihtiyacın ürünüdür. Bunu amiyâne bir Marksist söylüyor. Çünkü Marksizm'de ihtiyaç esası da gündemdedir. Fakat o böyle söylerse de ihtiyaç duyanın insan olduğunu bir türlü anlamaz. Ağacın üzerinde kuşu görüp onu yemek isteyen ve buna ihtiyacı olan bir tilki neden çıkıp o güvercine yetişebileceği, yuvasındaki yumurtaları ya da yavruları yakalayabileceği bir merdiven yapmaz? Onun ihtiyacı vardı; öyleyse neden merdiveni icat etmedi? İhtiyaç, icadı doğuruyorsa, insanların dışındaki bütün hayvanların da ihtiyacı ve ihtiyaç duygusu olduğuna göre neden hayvanlar araç gereç yapmazlar? Neden icatlar ortaya koymazlar?

Peki, ihtiyaç neden her şeyin etkeni olarak görüldü ve hep ona dayandı? Çünkü bu düşünce siyasî sınıfsal bir slogan olarak savaşta değer taşıyordu. İnsanla ihtiyaç ve iş arasındaki diyalektik ilişkiye ve üçlü diyalektik ilişkinin nasıl olduğuna dair tartışma, işçinin işine yaramaz beyim. Nedir bu laflar? Sözü, işe yarayacak biçimde kesin ve açık bir şekle sokmak gerek. Bu durumda bilimsel bakımdan altyapısı olmaz. Bilimden bize ne? Burada ihtiyaçtan söz ediyoruz; esas olan ihtiyaçtır. Bu, hem insanın yaratıcılık temeli, hem de insanın insanlığının temelidir; dolayısıyla hakkın temelidir. Burada ihtiyacın, sermayedarlık karşısında sınıf karşıtı bir slogan olduğunu görüyoruz. Bu sınıfın ihtiyacı var çünkü. Dolayısıyla ölçülü bir biçimde herkesin ihtiyacını karşılamak gerekir. Çünkü ihtiyaç, insanın, yaratının, tekniğin, icadın ve her şeyin üreticisidir. Her ne kadar yüzeyselleşmiş ve avamîleşmişse de bu sloganın, savaşımda siyasî bir etken olarak kullanılabileceğini görüyoruz. Fakat 'ihtiyaç tezi'nin aslı şudur; İnsan muhtaç varlıktır ya da ihtiyaç varlığıdır veya ihtiyaç duyan varlıktır. Dolayısıyla ihtiyacı insanla doğa ilişkisinde ele almak gerekir.

Çünkü insan, doğadan ve her şeyden soyutlanmış olarak ihtiyaç duyar. Ne demek bu? İhtiyaç aslında bir şeyle başka bir şey, başka bir kimse ve başka kimseler arasındaki ilişkidir. Aslında ihtiyaç iki başlıdır. Dolayısıyla soyut olarak ele alınamaz. Sürekli olarak, bir kimseye, bir şeye, bir yere, bir topluma ve hayata ihtiyaç, yani insanın başka bir şeyle bağlantısı söz konusudur. Buna göre ihtiyacın iki başı vardı. İnsan için çevre ve doğada ihtiyaç konusunu ele aldığımız zaman bizim için iki esas söz konusudur; Birincisi birlik, ikincisi savaş. Birlik ve savaş arasındaki ilişki diyalektik bir ilişkidir. İhtiyacın, benim doğadaki ilişkimi birlik ve savaşa dönüştürmesi ne demektir? Bir çiftçiyi göz önüne alınız; İhtiyaç, onu tarlada ve doğada çalışmaya zorlar. Dolayısıyla doğaya olan ihtiyaç onun ihtiyacının karşılanması için onunla doğa arasında bir birlik oluşturur. Doğal engeller vardır. İhtiyacını giderebilmek için doğal engellerle savaşır. İhtiyacın bir yandan doğayla birleşip birlik oluşturduğunu, bir yandan da savaş ve çelişki oluşturduğunu görüyoruz. Bu, insanla doğa arasında diyalektik ihtiyaç ilişkisidir.

Aslında budunbilim [etnoloji] ve insanbilim, genel anlamda ve hepsinin üstünde -elbette Marksizm'in deyişiyle- ihtiyaç esasına dayalı olarak insanla doğa arasındaki *birlik-çelişki* ilişkisinin incelenmesinden ibarettir. İnsanbilimin [antropolojinin] tanımı, ihtiyaç esasına göre, insanla doğa arasındaki *birlik ve çelişki* ya da *bağlantı ve savaş* diyalektik ilişkisinin incelenmesinden ibarettir. İnsanın doğaya ihtiyacı olmasa, insan yalnız ve soyuttur; ne onunla ilişkisi vardır, ne onunla savaşır ve ne de onunla birleşir. Şimdi bunun insanbilimle ne ilgisi var, diye şaşırdınız. İhtiyaç bizi doğanın ardına düşürür ve dolayısıyla onunla bağlantı kurarız. Doğal engelleri ihtiyacımızın yolu üzerinden kaldırmak içinse onunla savaşırız. Fakat insanbilim, niçin böyle bir diyalektik ilişkinin incelenmesi olsun? Marksizm yine felsefe olmadığı için insan şöyle bir varlıktır ya da konuşan hayvandır veya düşünen, metafiziksel, fiziksel ve maddi vb. bir varlık ya da hayvandır demez. Aynı şekilde doğanın, bilinçsiz, bilinçli, rastlantıya dayalı, yasaya dayalı, maddenin ilk öğelerine dayalı, atoma kuantuma dayalı vb. bir varlık olduğunu da söylemez. Bunlar felsefedir. Hepsinden önemlisi, Marksizm'in ürktüğü şey [şu anda sadece inanışlarından biri olarak değil bu düşüncenin seçkin öğesi olarak ortaya atılan şey] varlık felsefesi ve varoluş felsefesidir.

Marksizm bundan korkmaktadır. Varoluş felsefesi nedir? Felsefe ne der? Felsefe ve bilim, tıpkı materyalizm ya da idealizm veya egzistansiyalizm vb. gibi, "insan şöyledir, doğa böyledir." der. Kısacası, materyalizm "böyledir" dediği zaman, idealizm "öyle değil böyledir" der. Marksizm'se insan, tarih ve doğa konusunda 'imek'ten söz etmenin anlamsız olduğunu, felsefe yapmak olduğunu, çünkü gerçekliği bulu-

nanın 'olmak' olduğunu söyler. İnsanın her yaptığı 'olmak'tır, 'imek' değildir. Böylelikle insan tarihe girer. Çünkü 'olmak' tarih demek, tarih de 'olmak' demektir. Buradan başka birşey daha ortaya çıkmaktadır; Felsefe, bilim, materyalizm ya da idealizm ile tarih arasındaki fark, felsefe, materyalizm ya da idealizm 'böyledir'den, mevcut varlıktan söz ederken; tarihin 'varlık'tan değil, 'olmak'tan söz etmesidir. Dünya var değildir, toplum var değildir, aynı şekilde insan dünyası var değildir; tam tersine hepsi olmaktır. Olmak olduğu için de değişmedir. Değişme olduğu için de zamandır. Zaman olduğu için de tarihtir. 'İmek', son ve durmak demektir. Onda ne dış hareket, ne de özsel ve cevherî hareket vardır. Ancak olma halindeki şey henüz 'imek'e kavuşmamış saf bir 'olmak'tır. Dolayısıyla insan, sadece tarihte tanınır ve anlaşılır; hem değişmez maddî ya da manevî bir cevher olarak değil, bir oluş, bir 'devenir'(oluşum hali) ve bir olmak olarak.

İhtiyaçta nicelik, çeşitlilik [burada oldukça hassas bir yere, zaman zaman değindiğim alinasyon konusuna varmaktadır], dönüşüm ve ihtiyacın eşyadan kişilere aktarılması söz konusudur; İnsanın maddi eşyaya ihtiyacı. Sonra bu ihtiyaç insan bireylerine yayılır. Buradan, yalnız insan topluma girer. Hayvanın doğaya ve eşyaya ihtiyacı vardır, ama insanın ihtiyaç alanı büyür ve nitelik açısından da genişler. Ardından da insan insana ihtiyaç duyar. Bundan böyle insan başlar.[168] İnsanın hayvandan farkı, birincisi araç gereç yapımında, ikincisi çalışmadadır.

İhtiyacı tanımlayayım; İhtiyaç, doğayla, başkalarıyla ve eşyayla olan karmaşık ilişki, çalışma çabasından oluşan karmaşık bir dizgedir. Bunun adı toplu olarak ihtiyaçtır. Çalışmanın kendisi, araç olmaksızın ihtiyaç olmaktadır. Çalışmakla [burada Marksizm'e özgü alinasyon konusu gündeme gelmektedir] insan doğaya galip gelir ve onu kendi göreli ve cüz'î mülkiyeti altına alır. Şimdi ben size soruyorum; İhtiyaçla çalışma arasındaki ilişki nedir? Yani ihtiyacın anlamıyla çalışmadan anladığımız anlam arasında ne gibi bir ilişki vardır? Tam olarak birbirlerinin karşıtıdırlar. İhtiyaç, insan aczinin belirtisi, çalışmaysa insan gücünün göstergesidir. Doğru mu? Dolayısıyla ihtiyaç, insanı doğanın ayağına düşürür [onun arayışına iter], çalışmaysa insanı doğadan özgür kılar ve doğayı insana tutsak eder. Bu ikisi arasında çatışık ilişki vardır. Bu durumda ihtiyaç insanı doğaya tutsak ederken, çalışma doğayı insana tut-

---

168 Belki de şu tanım -şu an aklıma geldi- doğrudur. Her insanın değeri, onun insana ya da eşyaya veya bir nesneye ne kadar ihtiyacı olduğuna bağlıdır. Belki de bu sınıflandırmada, değerlendirme açısından, yine daha aşkın bir aşama vardır. Bu aşama ihtiyaç düzeyinin insanî olanlardan insanüstü olanlara yükselmesinin değeridir. Elbette bu, Marksizm'le ilgili değildir. Bu, başka bir konudur.

sak eder. Öyleyse çalışma, doğa karşıtı bir etkendir.[169] Esas olarak çalışma, doğa karşıtı bir olgudur. Oysa çalışma kimsenin kafasında böyle canlanmaz. Çünkü çalışma, tam olarak doğal ve maddi bir olgudur. Materyalizm tartışmaları, çalışmanın doğa karşıtı bir olgu olduğu ibaresini kullanmaz. Doğa karşıtı nedir? Yoksa natüralizm ve materyalizmde doğa karşıtı bir olgu bulunabilir mi? Yoksa dünyada, çalışmanın doğa karşıtı, sadece doğadan ayrı bir gerçek olduğunu söylememizi sağlayacak başka bir etken mi vardır?

İhtiyaç, insanın gerçek aczinin göstergesi, çalışmaysa güçlülüğün ve istenileni elde etmenin belirtisidir. Sonuçta [alinasyon buradadır] ihtiyaç aşamasında doğal bir varlık olan ve doğayla ve ihtiyaç yeriyle bir ve akraba olan insan [öteki her hayvan ve her bitki gibi; bu bitkinin bütün kökleri toprağı emmeyi sürdürdükçe ve bütün yaprakları -muhtaç eller gibi- yağmura ve güneşe muhtaç oldukça doğayla birdir ve aynı cinstendir ve maddi doğal bir olgudur] çalışma aşamasında doğaya karşı bir bütünlüğe [burada, ideal insanda belirttiğim tam insan ortaya çıkar] ve ilk halinden apayrı ve doğaya yabancı bir varlığa dönüşür. Orada doğayla aynıydı, şimdi doğaya yabancıdır. Şimdi insanın alinasyonu gerçekleşmektedir.[170]

---

169 İnsan zihni, anlamları bir balta gibi yarsa, zihnimizdeki son derece basit kavram ve kelimelerden birçok sözler ve ideler çıkarabilir.

170 Niçin alinasyon? Alinasyon nasıl olmuştur? Hatırlayan var mı?

Ayağa kalkınız. Alinasyon neydi? [...] Çalışma değil. Çalışmadan söz etmiyoruz. Şimdi insanın alinasyonunu tanımlayınız. [...] Hay çok yaşayasınız; mikrofon hemen yanı başınızda. Lütfen tekrar edin. Galiba sizin bataryanız çok güçlü; bu yüzden mikrofonu yaktı. Çok doğru ve bütün bir söyleyiş. [...] Evet. Örneğin insan-para ilişkisinde [lütfen oturmayın] para yoluyla âline olan kişi ne olmuştur? [...] Hayır, neyin oyuncağı olduğunu bilmiyoruz. Dakik bir söyleyiş bulun. [...] Paraya çarpılmıştır. Yani ne olmuştur? Kendi kendisini yitirmiştir. Peki, öyleyse kendisi ne olmuş, kendisinin yerine ne geçmiştir? Kendisinin yerine para geçmiştir, değil mi? İnsanın taşıdığı bütün değerleri, olanakları ve güçleri kime mensup kılmaktadır? Paraya. Sonunda insan, paranın, kendisi için var olduğu değil kendisinin para için var olduğu bir varlığa dönüşür. Bu durumda gerçek varlık para olduğu için, o insan değildir. O, artık gerçek bir varlık taşımamaktadır. İyice anlaşıldı mı? Çok teşekkür ederim. Çok doğru buyurdunuz. Burada ne olmuştur? Burada çalışma, insanı âline etmiştir. Niçin âline etmiştir? Çalışma aşamasında niçin insan âline olmaktadır? [...] Yoksa kendisi işsiz miydi, yoksa çalışmıyor muydu? Çalışmak insanın parçası değil midir? Sadece ihtiyaç mı onun parçasıdır? [...] İnsan çalışınca niçin iş yoluyla âline olur? [...] İş için olursa evet. Fakat iş, ihtiyacı gidermek için olursa bu, insanın doğal durumu değil midir? [...] Peki, nasıl oraya varmamıştır? [...] Hayır, olur diyor. Çalışma, hastalık haline gelirse âline olur. Ama o, öz olarak, iş başladıktan sonra iş kavramının insanın zihninde oluştuğunu söylüyor. İnsan ne olmuştur? Âline olmuştur. Elbette bu lafı Hegel'den almıştır. [...] Peki, işsiz güçsüz insanın değeri yoktur. Öyleyse bu, iyi bir insandır. Ben, iş aşamasını tanımlarken aslında alinasyonu anlattım [okuyunuz]. Diyorum, insan muhtaç bir varlıktır ve ne ile birlik içindedir? Kendi bakış açımıza göre anlatmayalım; şimdi hangi bakış açısından söz ediyoruz? Marksist bakış açısından. Orta yerinden dönmeyişim, tersine ortaya koymayışım ve başka şeyler söylemeyişim nedendir? Çünkü Marksizm öğretisini anlattığım sırada, Marx konuyu nasıl ele almışsa öyle ele almak, o nasıl anlamışsa biz de öyle anlayabilmek istiyorum. Öğretim aşamasından kurtulunca Marksizm'in irdelenip çözümlenmesine ve eleştirilmesine el atacağım. Şimdi onun bakışıyla konuyu ele almak istiyorum. O görüşe göre esasın ne olduğunu söylemek istiyorum. İnsanın doğayla birliği esastır. Söylemiş miydim?

İnsan, doğayla ilişki içinde bulunan ve doğayla bağlantısı olan bir varlıktır. İnsanla doğa arasında birlik vardır. İnsan doğadan bir parça olduğu için doğaya muhtaçtır; bütünlerine muhtaç olan tüm parçalar gibi. Kendi başlarına var olamazlar. İş, bana ne gibi bir duygu vermektedir? Doğadan ayrılık, doğaya yabancılık, doğaya tasallut duygusu. Doğanın bir parçası olan ben, bir dakika soluk almazsam boğulurum. Doğaya bu denli muhtacım. Çalışma, bana sanki doğanın yaratıcısıymışım, sanki doğa yumuşak bir mum gibi, yaratıcı pençelerim arasında istediğim şekle girecekmiş duygusu veriyor. Doğanın bütün nesneleri sanki benim, yani çalışan benin oyuncağı olmuştur. Böyle bir duyguyu, böyle bir bencilliği, böyle bir benliği kim ya da hangi etken vermektedir? Çalışma. Öyleyse çalışma ve hatta çalışma duygusu insanı aline etmektedir, yani insana yalancı ya da -varsayalım- insanî olmayan gerçek bir duygu verir.

Bir ara para beni nerdeyse aline ediyordu. Şu anlamda ki insanî değerleri insana bağlayacağım yerde paraya bağlıyordum. Ya da paraya özgü olan değerleri kendime bağlıyordum. Çünkü paranın kişiliğiyle benim kişiliğim birbirine karışmıştı ya da paranın kişiliği bütünüyle benim kişiliğimin yerine geçmişti, başkaları açısından da böyledir. Pekala, burada yalan vardır, yalancı duygu vardır ve gerçekte insanî duygular ve değerler paraya asla geçmez; parasal duygular ve değerler de insana geçmez. Fakat çalışma, kimi konularda yalancı olabilir ve gerçekte çalışma benim için doğaya tasallut sağlamaz. Ancak kimi zaman, çalışma bana doğaya tasallut duygusu verir; gerçekten doğa olgularını ve yasalarını benim bilinç, teknik ve irademle kuşatır. Burada, gerçekten böyle olmakla aline oldum mu, olmadım mı?[171] Alinasyonun çeşitli dereceleri vardır.

Biz, olgunun dereceleri üzerinde değil, olgu ve varlığı üzerinde konuşuyoruz. Çalışma, beni yerçekiminin tutsağı ve muhtacı olmaktan, suyun, havanın ve iklimin muhtacı olmaktan, soğuğun, sıcağın, depremin, selin, açlığın ve hastalığın tutsağı ve kölesi olmaktan; bu tutsaklıktan gerçekten kurtardıysa ve bütün bunları benim ilmimin, tekniğimin, çabamın ve bilincimin oyuncağı kıldıysa, ben ona egemenlik duygusuna kapılırım. Ben yerçekimini yendim ve Merih'e gittim. Oysa her zaman neydim? Bu yerçekiminin tutsağıydım. Bir metre bile uçamazdım. Bu işler gerçeklik kazandı, gerçekten oldu ve gerçekleşti. Acaba yine insan

---

[Parantezin içinde üç noktayla gösterilen yerler, Şeriati'nin sorduğu sorulara cevap veren dinleyicinin sözlerini göstermekte olup banttan anlaşılmamıştır.]

171 Burada, dinleyenlerden biri, Şeriati'nin sorusuna cevap veriyor ama banttan anlaşılmıyor [Farsça Yayın Kurulu].

aline oldu mu?[172]

Her halükarda konu buraya uzandı; İnsan doğaya tutsak ve muhtaçtır. Çalışma ise insanı doğaya karşı ihtiyaç ve tutsaklıktan gerçekten kurtarır, özgür kılar. İnsan, doğa diye bir varlığın olmadığını, artık doğanın sütüyle beslenmediğini, artık elinin doğanın eli olmadığını, artık doğanın kucağında büyümediğini, tersine doğayı bir araç gibi ve binalarda kullanılan kendi ürünü gereçler gibi kullandığını hisseder. Bu, o insan değildir; bir insanüstüdür. Aline olmuş ve doğal özünü yitirmiş ve hissetmez olmuştur. Çünkü işi vardı. İş nedir? Doğanın zıddıdır. Ben, çalışıyorken doğa karşıtı bir iş yapıyorum demektir ve doğal bir nesnenin doğa karşıtı bir iş yapması olanaksızdır. Öyleyse ben, iş yoluyla doğaüstü bir varlık oldum. Oysa doğanın eli altındaydım. Bu, tam olarak açık mı? Sonra bunun alanının öteki felsefelerde ne denli genişlediğini görüyoruz. Alinasyon söylemini bir yana bırakırsak, Marksist görüşün tersine -görüşünü bir yana bırakalım- işi aynı açıdan, aynı mecrada ve aynı bakış açısından ele alarak, aslında çeşitli boyutlarında işin insanı, doğanın ürünü olan maddi bir nesne olmaktan doğa ötesi bir nesneye dönüştürdüğünü, bu şekilde insanın, büyük bir insanî yetenek olan yaratıcılığı eliyle kendisini maddi doğanın kıskacından kurtardığını söyleyebiliriz. Kendisinin önceki varlığına oranla -ki topraktandı- bir bakıma aline olmakla birlikte insan bu durumda aline olmamıştır.

İslambiliminin, insanbiliminde ihtiyacın bu terimlerle ortaya konulmadığını, çok duru ve doğru olduğunu görüyoruz. İnsan topraktandır. Hangi insan? Topraktan ve balçıktan olan ilk insan, muhtaç insan. Sonra bu insan, toprak ötesi bir boyutta, yani fizik ötesinde bir evrim geçirerek doğada Allah'ın halifesi olur. Bu, aline olmuştur, ama hangi varlığa göre? Balçıktan varlığa göre. Bozularak ya da saparak değil, ama nasıl bir biçimde aline olmuştur? Aşkın bir boyuta dönüşmüştür. Yani hâlihazırdaki toprak insandan bir sıçramayla ya da kerteli bir evrimle balçık ötesi, toprak ötesi bir insana, ruhî insana, ilahî insana -öteki boyutunda- dönüşmüştür. Burada alinasyonu kullanmamıza gerek yoktur. Fakat *Marx,* alinasyon kelimesini kullanmak zorundadır. Bu söz ne denli tuhaftır. İş konusu gündeme gelince *Marx* bütünüyle, insan adlı metafizik bir olgu karşısında bulur kendisini. Metafiziği, felsefî anlamında kullanmıyorum. Tersine, gördüğümüz maddî doğadan daha yukarıda *Marx,* görmüş, duyumsamış ve insanın, çalışmada, iş onda aşkınlık kazandığı ölçüde doğa karşıtı bir edimle bulunduğunu ve dolayısıyla olgunun maddi ve doğal olmadığını anlamıştır. Fakat dinî bir söyleyiş elde etmekten korktuğu için metafizik bir dil kullanamaz. Çaresiz, insanî yücelişi alinasyon ve insanî

---

172 Burada, dinleyenlerden biri soruya cevap vermektedir: "Harika!"

hastalık ya da insanî sapma olarak niteler. Oysa anladım gerçeklik nedir? Çok aşkın bir gerçekliktir. Fakat seçtiği dünya görüşü bu keşfiyle örtüşmez.

Aynı çıkmaza *Sartre'*da düşmüştür; Bir yandan, başkaları için ortaya konulan bunca özverinin egzistansiyalizmle nasıl bağdaştığını sormaktadırlar. Sen gerçekten egzistansiyalist olsaydın, *Albert Camus'*un yaptığı gibi *anı ganimet sayma* peşine düşerdin; o aydınca lafları ederdin, ama eylem zamanı gelince, dünyada hiçbir haber olmadığına göre içi boşluk en güzel haberdir, diye felsefe yapardın.

1954 yılında, *Albert Camus'*u davet ettiler; felsefenin kapısını çaldı. Oysa ondan bir haber bulunmadığı sıralarda onun gürültü patırtısı *Sartre'*dan daha fazlaydı. Sonra, *Albert Camus'*un yakasına yapışacakları yerde *Sartre'*ın yakasına yapıştılar. 'Veba'daki ânı ganimet sayma olgusunun doğru olduğunu, felsefesinin buna dayalı olduğunu söylerler. Ama sen neden hayatını, seninle bir bağlantısı olmayan başka bir milletin kurtuluşu için feda ediyorsun? Diyor ki [şu cümle çok ilginçtir];

"Jel ne releve gue de Strogoff et de Parveillan, qui ne relevent que du Dieu, tandis que je ne crois pas en Dieu."

Cümle, aslında benim için, edebî ve felsefî değerinin üstünde bir değer taşır. Açıklamaya bakın; "Ben, ancak *Strogoff* ve *Parveillan* tarafından yetiştirildim [sadece ve sadece bu iki kişi beni eğitip yetiştirdiler ve başka hiç kimse benim ruh, ahlak ve davranışımın ve insanî kişiliğimin gelişmesinde etkili olmamıştır] ki onlar -Fransa'nın iki büyük dinî kişiliği durumundaki bu iki kişi- ancak Tanrı tarafından eğitilip yetiştirilmişlerdir [yani onlar, sadece ve sadece dinî ve ilahî bir eğitimden geçmişlerdi ve bunun dışında siyasî, edebî, toplumsal ve ideolojik vb. bir eğitim asla görmemişlerdi; onlar sadece iki ruhanî idiler]. Oysa ben Tanrı'ya hiç inanmam." Bakın, ne diyor?

Dairesel ASP [Cezayir'in bağımsızlığına karşı çıkmak için Dögol'e karşı ayaklanan askeri grup] bomba koydu ve komşusuyla torunu [birkaç yaşındaki küçük bir çocuk] kör oldu. Sonra o, "bütün hayatımı bu yolda veririm" diye ilan etti. Hatta onların silah dolu valizlerini istedikleri yere götürmeye hazır olduğunu söyledi. Din, ırk, milliyet, toplum ve herşey açısından Cezayirlilerden ayrı olmakla birlikte, onların kurtuluşu için Fransızlara karşı bile çalıştı. Çünkü insanî özgürlük söz konusuydu. Bu yüzden ona *valizci* diyerek alay ediyorlardı. Sonra, son zamanlarda, "Ben nerde uyuyacağım? Çünkü evim çok tehlikede. Otele gittim orayı havaya uçurdular. Başkalarının evine gittim aynı şekilde saldırıya uğradık. Şimdi nereye gideceğimi bilmiyorum." diyordu. O zaman, bunun egzistansiyalizmle nasıl bağdaştığını sorarlar. Egzistan-

siyalizmin hayır ve şer olduğunu, sadece kişinin kendi seçimiyle iyiliğin ve kötülüğün temelinin oluşturulabileceğini, dışarda iyilik ve kötülük bulunmadığını söylerken, buna göre, sen seçiminde bu hayrı şer olarak şerri de hayır olarak algılamışsan gerçekten yine de fark etmez. Öyleyse insan kendisi için lezzetli olan ve en azından böyle bilinen yararlı birşeyi temel olarak seçmez. Başka bir etken olmadığına göre artık zorunluluk da yoktur, bir yaptırım da yoktur. Burada şu cevabı [Doğrudur, bu egzistansiyalizme sığmaz. Kendilerine karşı bir yükümlülük taşımadığım insanlar için kendimi yakışım, onların ateşten kurtulmaları içindir, anlamında] verir; "Ben, sadece ve sadece Strogoff ye Parveillan tarafından[173], yüzde yüz onlar tarafından yetiştirildim. Bu ikisi ise yüzde yüz Tanrı tarafından yetiştirilmişlerdir. Gerçi ben Tanrı'ya inanmıyorum." Ama ne demek bu? Yani ruhsal ve duygusal yetişme açısından dolaylı olarak dinin maneviyatçılığına bağlıyım. Her ne kadar inanç, zihin ve akıl bakımından dine inanmasam da benim bu yaptığım, eğitim açısından; inandığım mantık ve felsefeyle uyumlu olmasa da içinde yetiştiğim duyguyla uyumludur. Egzistansiyalizmde aşk açıklanabilir değilse de orada açıklanabilir bir olgudur.

***

Fazla zaman geçti ve son cümleye gelemedim, özür dilerim. Sadece şu paragrafı yazınız. İki üç dakika geçmeden konu bir yere varır ve açıklamaya da gerek kalmaz. Ön bilgilerden hareketle sizin için şurası açıktır; Doğu'daki ve aynı şekilde büyük doğu imparatorluklarındaki Asya tipi üretimde[174] şehirler köylerin asalağıydılar. Burada her praxisin [toplumsal edimin, toplumun gerçekleştirdiği edimin] iki temeli belirgindir; Biri duyumsanan [iş konusunda söylemiştim], biri de yaratıcı çalışma. Öyleyse her bir praxis, duyumsananla yaratıcı çalışma üzerine kuruludur. Bu tam olgu, *ihtiyaç, iş* ve *duyumsanan şeyden duyumsanılır yararlanma* [materyalizm ve ekonomizm olmaması ve olmuş şeylerin olmaması için maddî, doğal ve iktisadî demiyor da duyumsanan, diyor] bütün yüzeylerde vardır, üretici iştir. Neyin üretici-

---

173 Bunu 'Kelimeler' adlı kitabında söyler. 'Kelimeler' her yerde bulunabilir.

174 Asya tipi üretim derken, aslında Avrupa'da var olan sistemlerle [önce ilkel komün, sonra kölelik, sonra serflik, sonra feodalite, sonra burjuvazi ve ardından da kapitalizm] tarih felsefesinde farklı olan ve onlarla uyuşmayan kendine özgü bir sistem söz konusudur. Bunlar, Batı'da tarihin çeşitli değişimleridir ve Marx'ın kendisi, Asya'da ve Doğu'da -ki kimi Marksist aydınlar bilinçsizce, bu yedi aşamayı zorla yürütmek isterler- bu Avrupa'ya özgü sistemlerin yürütülemeyeceğini söyler. Doğu'dakinin adını tam olarak anlayamaz ama Doğu'da tarihin değişiminin, Batı'daki tarih felsefesi değişiminin yedi aşamasıyla bir olmadığını bilir. Bunu anlar, fakat uzman olmadığı için, belirsiz bir adlandırmada bulunur; hiçbir anlamı yoktur bu adın. Fakat her halükarda onu Batı'daki kendi tarih felsefesindeki iktisadî değişimler dizisinden ayırır. Çünkü o tarih felsefesi Doğu'ya uymaz. Ona Asya üretim tarzı ya da şekli adını verir. Bu sistem, ne serfliktir, ne feodalitedir. Feodalite oranın malıdır. Burada üretim adı onun kendi malıdır. Onun bu konuyla ilgili bir makalesi vardır.

si? Eşyayı, iş araçlarını ve de yeni ihtiyaçları üretir. Buradan başlayarak, sizin için sapma haline geldiğini söylediğiniz konu gündeme gelir. Bu cümlede, işin yeni ihtiyaçları da ürettiğini söyler. Bu, ihtiyacı gidermekten başka birşeydir. İşin kendisi yine yeni ihtiyaç doğurur. Burada burjuvazi döneminde sapmaya uğramış iş söz konusudur.

Birincisi, üretimdeki ihtiyaçlar, üretimde giderilen ihtiyaçlardır. İkincisi, üretim işine olan ihtiyaç da bir ihtiyaçtır. Tarihi, ihtiyaçların genişlemesi ve çeşitlenmesine göre [yani nitelik hem nicelik açısından genişlemesine göre] ele alabiliriz; İnsanî ihtiyaçların gelişmesine göre tarih. Sürekli genişleyen bu çeşitlilik [ihtiyaçların çeşitliliği], kimi zaman tehlikeli olmaktadır. Eğilim ve talepteki güçlülük, güçlülüğe eğilime dönüşür; bunun farkında olmayız. İhtiyacı gidermek için hep güç arayışı vardır. İhtiyacı gidermek ve doğada üretimde bulunmak için güç isteriz. Fakat şimdi yavaş yavaş güç üretmeye çabalarız. Burada, güce olan ihtiyacın esas hale geldiğini görüyoruz [oysa güç araçtır]; Güç için güç, çalışmak için değil, göstermek için güç ve Sadi'nin deyişiyle 'yemek için yaşamak' [elbette bu onun fikri değildir]. Burada hedef, teknik aracılığıyla işin ortadan kaldırılmasıdır. Fakat yavaş yavaş, işin kendisi insanda bir ihtiyaç haline gelir. Çalışmakla feragat arasındaki karşıtlık[175] [bu çok dakiktir], bir yandan insanî çabayla, doğaya egemen olmaya ilişkin araçlar ve aynı şekilde bu çaba ve çalışmanın ortadan kaldırılmasını sağlamaya yönelik araçlar arasındaki karşıtlık, örneğin teknikle makine arasındaki karşıtlık, en dürtücü etkenlerdendir. Neler birbiriyle karşıttır? İş, iş aracıyla karşıttır. Bu, çok önemli bir konudur. İnsan aynı olduğunu sanıyor, oysa bunlar birbirlerinin karşıtıdır. Örneğin iş, benim şu kibriti yapmak için gösterdiğim çabalar dizgesidir.

İş aracı nedir? İş aracı, benim kibrit yapmadaki çabamı azaltmak ya da ortadan kaldırmak için üretilmiş araçtır. İş aracı, işin karşıtıdır. Her zaman buradan arkadaşımın evine giderek onunla konuşmam gerekiyordu. Şimdi telefon adında bir araç var; gitmeden, uğraşmadan iş bitiriliyor. Dolayısıyla bu araç işi ortadan kaldırmıştır. Bu durumda teknik, işin karşıtıdır, makine işin karşıtıdır. İş ile iş aracı arasındaki bu çelişki, en büyük harekete geçirici etkenlerden biridir. İnsanlar çalışmamak için hep araç yapmaya çalışıyorlar.[176]

İnsan türü, hayvanî feragat [hayvanlar gibi boş ve umarsız olmak] aşamasından, iş aracının gücünden kaynaklanan feragata doğru ilerlemektedir. Bu yüzden hayvanî aşamada hayvan üretim işi yapmaz. Sonra

175 Feragat, işsizlikten başka bir şeydir. Feragat, çalışmaya ihtiyaç duymamaktır, iş bulamamak değil.
176 Akılsızlığın dönüp duruşuna bakın. 'Şâzede-i Kûçulû [Küçük Şehzade] Olayı'. Şâzade-i Kûçulû, yarısı boş yarısı dolu iki içki koleksiyonu bulunan birine sorar: "Niçin bu kadar çok içki içiyorsun?" Cevap verir: "Üzüntümden" O da sorar: "Neden bu kadar üzüntülüsün?" Der: "Çünkü bu kadar içiyorum."

teknik ve araç yapma aşamasına ulaşır. Fakat bu, hayvanî yaşayıştan değil, iş aracından kaynaklanan feragattir. Otomatik ve elektronik makineyle çalışan kişi, çalışmıyor, sadece nezaret ediyor demektir. Böylece o, feragate kavuşmuştur, fakat bu feragat güçlülükten kaynaklanır. Bu, iş yapmayan hayvanın feragatinden başka birşeydir. İnsan, teknik yoluyla maddeye egemen olmakta -bu cümle çok ilginçtir- ama bu geçiş [yani bu aşamadan o aşamaya geçiş], bir yandan insan kitlelerinin çetin ve güç koşullardaki çalışmalarını, bir yandan da bu kitlelerin müreffeh bireylerinin feragatlerini mecrasında bulundurur. Bu son aşamada insan, bu feragati kitlelerin zorlu çalışma ve uğraşları -araç gereç yapımı- yoluyla elde eder. İhtiyaç, çalışma ve refah, birbiri ardınca gelen üç aşamadır. İhtiyaç, çalışma ve refah [ihtiyacı giderme] tarihî bir diyalektik hareket taşır. Önce insanın ihtiyacı vardır. Sonra çalışır. Ardından da refaha ve feragate ulaşır. Dolayısıyla bu, bir tarihtir, diyalektik bir harekettir. Bu harekette işin kendisi, tarihte şekillenmiştir; işin şu anda tarih içinde taşıdığı şekildir bu. Sonra, bu ihtiyaç, iş ve refah hareketinde işin paylaşılması ortaya çıkar; *Hayatî paylaşım* [Biyoloji; Biri ırgattır, biri yazardır; birinin el işi, birinin beyin işi vardır. Bunlar, biyoloji ve gövdeyle ilişkilidir] ve *teknik paylaşım* [Araç-gerecin etkisi altında her teknik araç bir çalışma şeklini oluşturmuştur ve iş bölümü teknolojiye göredir], aynı şekilde *toplumsal paylaşım*. Dolayısıyla edimleri ve rolleri -her işin rolünü- belirleyen bir bedenî ve insanî paylaşım, bir toplumsal paylaşım ve bir de teknik paylaşım söz konusudur bizim için.

Düşünsel iş ve maddi iş; sonuçta, köy ve şehrin ayrılması. Şehir, teknik işe doğru ilerler. Köy ise maddî işe doğru ilerler. Asya tipi üretimde şehirler, köylerin asalaklarıdır. Eski şehirlerin, piyasanın ve bizim büyük şehirlerimizin -ki hepsi köylerin kanını emen bir sülüktür- işleri üretim dışı olmuştur. Buralar, askerlerin, memurların, siyasetçilerin, soyluların, aristokratların, düşünürlerin, sanatçıların ve ruhanilerin yeridir [ki hepsi üretim dışındadırlar]. Köylerde maddi üretim vardı; bunlarsa zihni ve manevi üretim yapmaktaydılar. Şehre özgü bu roller -hükümet de bunlardandır- kendilerinin varoluş felsefelerini -ki bunlar tüketiciydiler ama üretici değildiler- tevil etmek için halka büyük eserler ve binalar, şehirler, törenler, kutlamalar, protokoller ve hepsinden önemlisi ideoloji üretmeye koyulmaktaydılar.[177] İdeolojiler, önce dinlerin sahipleri ve ruhanileri aracılığıyla, sonra da özel entelektüeller, şairler, filozoflar, bilginler, yazarlar ve sanatçılar aracılığıyla üretilmekteydiler. Dolayısıyla ideolojiler tüketici, ama üretici olmayan şehirli asalak grupların zihinlerinin ürünüdürler. Kendi varoluş rollerini açıklamak

177 İdeolojinin rolünü nasıl kökten anlattığını ve sonunda kendisinin de bir ideolog olarak değerlendirildiğini görüyorsunuz.

için -tarihte askerlerin savaş çıkarmaları, başka şehirli grupların da felsefe, sanat, toplumsal ve geleneksel törenler ve gelenekler adı verilen zihinselliklere yönelmeleri gibi- bunlar ideoloji üretmekteydiler ki giderek ideolojinin uğursuz rolü, kendilerinin açıklanamaz varlıklarını açıklamaktan başka, mevcut sistemin açıklanması ve kendilerinin üretim dışı ve asalak durumdayken elde ettikleri sınıfsal başarının gözler önüne serilmesi olmuştur. Bu yüzden, esas olarak ideoloji, şehirli grupların üretici köylüler karşısındaki tecellisinden ve üretici olmayan tüketici beyin sızıntılarından ibarettir.

ON DOKUZUNCU DERS*

* Orijinal yayında 'On Sekizinci Ders' yer almamıştır [Çeviren].

Bilginiz olması açısından size arzetmek istediğim bir kaç husus vardır. Biri, özel bir konuydu; *Ebuzer* sanat grubunda çalışan arkadaşlara, oturumdan sonra Mukaddem Bey'i görmelerini söylememi istediler. Mukaddem Bey, kendilerine çalışma için buraya ne zaman gelmeleri gerektiğini söyleyecekmiş. Belirtmek istediğim ikinci konuysa, kadına özgü -bir insan ve toplumsal bir etken olarak, ayrıca insanî bir rol olarak- toplumsal, fıkhî ve ilmî konulara ve kadın çevresinde gündeme gelen konuların İslamî yönüne ilişkin bir yuvarlak masa toplantısı programıdır. Program, dün gece başladı ve ilanlarda duyurulduğunun tersine bir değişikliğe uğradı. Bu değişiklik, hanımların ve beylerin genel istekleri doğrultusunda oldu. Çünkü dün gece konu yarım kalmıştı; konunun sürmesi önerildi. Konunun yarım kalmasının nedeni, birinci olarak ilk oturum olduğu için asıl konunun zamanını daraltan kimi tâli konuların gündeme gelmesi, ikinci olarak da konunun çok kapsamlı olmasıdır. Dr. Sami Bey, üzerinde konuştuğu konunun uzmanıdır. Memleketimizde konuşan kişinin, üzerinde konuştuğu konuda uzman olması neredeyse istisnaî ve ilginç bir olaydır. Bu fırsattan ve hem tabip, hem psikolog olan ve özellikle şu sıralar bu konu üzerinde bilimsel ve toplumsal araştırma çalışmaları yapmakta olan birinden yararlanmak gerek.

Kendileri, özellikle sahip oldukları İslamî görüş ve bilinçle, bilimsel ve toplumsal konular adıyla ortaya konulan konuları burada bizim için almakta ve bizim görüşümüzle bu konuyu irdeleyip eleştirmektedirler. Kendilerinin ele alacakları en önemli konular arasında cinsellik konusu, freudizm ve ayrıca doğum kontrolü ve kürtaj konusu -ki şu sıralar hem teorik olarak, hem kanunî, bilimsel ve pratik olarak gündemdedir- yer almakta olup bu konuyu hem bilimsel açıdan, hem de İslamî açıdan burada ele almaktadır. Bu oturuma katılan kimseler, konuya ilişkin taşıdıkları İslamî ya da toplumsal yaklaşımlarıyla kendilerine yardım etmeliler ki böylece bu alanda ele alınan en temel konular burada kendi bakış açımızla ele alınabilsin ve konu yarım kalmasın. Dolayısıyla bu akşam da Dr. Sami konuşacak. Yani program onun ele aldığı konulara ayrılmış olacak. Böylelikle, bütün konuları yarım yamalak ele almaktansa en azından te-

mel bir konuyu yaklaşık olarak ve gücümüz yettiğince tam olarak ele almış ve başka konuları başka zamanlara bırakmış olacağız. Bu bakımdan, bence o oturuma da katılırsanız yararsız olmayacaktır.

Ben, bu tür konulara ve programlara, konunun bilimsel ya da fıkhî veya insanî yönünden -ki bilimsel tarzda dinleyene bir uzmanlık birikimi aktarılır; birinin gelip vaaz şeklinde ya da bilimsel bir konuşma şeklinde, konuyu baştan sona dek tek yönlü olarak ele alması bundan iyidir- daha çok önem veriyorum. Bu konu, bilimsel ve değerli bir konu olmaktan başka ikincil bir konu olarak ele alınan, ama daha esas olan bir konudur ki o da 'düşünmeye alışmak'tır. Düşünmeye alışmak, toplumumuzun en büyük ihtiyacıdır. Çünkü her toplumsal ya da kültürel ya da iktisadî ya da siyasî veya dinî, itikadî ve ahlakî her iş -her ne olursa olsun- ancak bir millet düşünmeye alışmışsa ve düşünmeyi öğrenip bilmişse değer taşır, imkân verir, pratik sonuca varır. Ne yazık ki uzun süredir, düşünme gücü toplumumuzun elinden alınmıştır. Toplumumuzun imanı vardır ama düşüncesi yoktur. Düşüncesiz iman ise kör taassuptan başka birşey değildir. O iman gerçeği, apaçık bir gerçek olsa da kafası donmuş birinin kafasına girince donacaktır, ölecektir. Bu yüzden toplumumuz, özellikle dinî toplumumuz düşünmeye çok muhtaçtır, düşünmenin özüne muhtaçtır, "Niçin?" diye sormaya alışmaya muhtaçtır. Düşündüğü her şeye karşı çıkabilmeli, soru sorabilmeli, eleştiri ve değerlendirmede bulunabilmeli ve iyiyi kötüden ayırabilmelidir. Bir görüş ileri sürene şunu diyebilmelidir; "Delilini getir, belgeni göster; görüş ve inancının mantığını bana açıkla." Bu aşamaya ulaşılırsa, sınıftakiler "Niçin?" diyebilir; toplum "Niçin?" diyebilir duruma gelirse büyük bir aşamaya, [toplumun kurtuluşunu sağlayan ve tazmin eden bir aşamaya] gelinmiş demektir. *Voltaire*'in deyişiyle; "Bir millet düşünmeye başlarsa onun zaferini hiçbir güç engelleyemez." Dolayısıyla tersinin de ne olduğu ortada. Bu yüzden bir milletin zaferinin engellenmesi için ve hatta uygun zamanlarda kendisi için birşey yapabilmesinin önüne geçilmesi için, düşünme gücü onun elinden alınır. Bu tür konular ortaya konulduğunda düşünmeye alışma imkânımız olabilir. Hiç olmazsa beş altı kişinin kendilerine özgü düşünüşleri olabilir, ihtilafa düşerler ve hatta özel bir konuyla ilgili olarak düşünsel anlaşmazlık içinde olabilirler ki genellikle bizim dinleyicimiz, sadece burada değil, bütün toplumumuz bir meselenin cevabı olarak, yunmuş yıkanmış, temizlenmiş ve paketlenmiş bir şeyi elinde bulundurmaya alışmıştır. Bu tür tartışmalarda kimileri, biri şöyle dedi, öteki şöyle dedi, sonuçta ne yapılması gerektiği anlaşılmadı diye itiraz ederler. Genellikle herkes, meselenin cevabı olarak ortaya açık ve net bir şey konulmasını, insanın ağzına hazır lokmanın konulmasını bekler. Bu, o toplumda

düşünmenin olmadığının, herkesin bir azınlığın üretip sunduğu düşünce ürünlerine acizce teslim olduğunun göstergesidir. Böyle bir toplumda insanlar, kendi, inanç ve imanlarına karışamazlar. Buysa, bütün milletler için büyük bir eksikliktir. Müslümanlar içinse, sadece bir eksiklik olsa iyi, hattâ bir küfürdür.

Çünkü biz nasıl ki oruç, hac ve namaz için şer'i bir görev, özsel bir ödev taşıyorsak aynı şekilde birey birey her birimiz, inançlarımızı çözümlemek, mantık ölçülerine vurmak, akıl süzgecinden geçirmek ve düşünsel bir seçime tabi tutmak yükümlülüğünü de taşıyoruz. İnançlarımızı taklit yoluyla başkalarından ya da başkasından alırsak esas olarak akait usûlünde kafir ve münharif oluruz ve imanımız kabul edilmez. İkincil konularda bir kimse yanlışa düşse ve ikincil bir emri yerine getirmese hatalı bir Müslüman'dır, oysa bir kişinin esas konularda inançları doğru olmazsa o asla Müslüman değildir. Bu yüzden bizim her birimizin birey olarak görevi, itikadımızın esasları üzerinde düşünmemiz ve kültürümüz, bilincimiz, zihnimiz ve bilimsel olanaklarımız ölçüsünde kendi kendimize mantıksal bir açıklamamızın olmasıdır. Ardından imanı getiren aklî konular, İslam'ın, üzerinde hepimizin düşünmesi gereken esas konularıdır.

Bundan sonra dinî çevrelerde yuvarlak masa şeklinde böyle oturumların başlayıp gelenek haline gelmesini, düşünsel çatışmaların, zihinsel alışverişlerin, inançların, düşüncelerin, anlayışların ve uzmanlık alanlarının genel oturumlarda ve kamuoyunun huzurunda kendini göstermesini umuyorum. Bu işin başlaması, dinî toplum içerisinde, özellikle dinî konularda düşünmenin oluşmasına başlangıç için büyük bir adımdır. Böylelikle, kalıtsal ve geleneksel İslam, mantıksal ve bilimsel özbilinçli İslam'a dönüşür. Böylelikle biz, sapmadan, hurafeden ve gerilemekten kurtulabiliriz. Dolayısıyla bu tür programların en büyük değeri, düşünce ve inançların karşı karşıya gelmelerinden, çeşitli bilimsel konuların çeşitli görüşler, bakışlar ve ağızlar açısından ve çeşitli uzmanlık alanları bakımından ele alınmasından öte, aslında konuların zihinde düşünsel konular olarak, bir şiar olarak, bir eleştiri olarak, zihinsel bir alışveriş olarak gündeme gelmesidir.

Dinleyici buradan gidince, ahirette işine yarayacak bir miktar sevap elde ettiğini hayal edeceği ve bilimsel toplantıdan ve dinî programdan sadece bunu bekleyeceği yerde düşünüşünün, din ufkunun değiştiğini ve bu toplantıdan tam anlamıyla rahat ve sorumluluksuz bir vicdan olarak değil, içinde düşünme, araştırma ve irdeleme duygusunun harekete geçtiği ve kafasında cevap aradığı yüzlerce sorunun bulunduğu bir insan olarak ayrıldığını hisseder. Yapılan oturumdan sonra, beş on kişinin bir araya gelerek burada ele alınan konuları irdelediklerini ve tartış-

tıklarını görürüz. Bu, bir programın başarısının, kafalarda düşünmenin başladığının göstergesidir. Bu programa ya da programda ele alınan konulara karşı [elbette bir programın ideal olması olanaksızdır; bu bizim itirafımızdır. Eğer itiraf etmezsek katılaşmaya ve kalıplaşmaya başladığımız ortaya çıkar. Bu nedenle her gün daha iyi ve daha ileri düzeyde çalışmayı umuyoruz.] eleştirileriniz olabilir. Gördüğünüz bu eleştirilesi yerleri ve kusurları, bir başlangıç, yeni bir iş ve yararlı bir çalışma olduğundan hareketle, tartışmaya kapı araladığından, yeni konuları gündeme getirdiğinden, aklî ve İslamî konular üzerinde düşünmeye ve akletmeye sevk ettiğinden yola çıkarak bağışlamalı ve hoş görmelisiniz.

Her halükarda bu üç gecelik programın bir gecesi geçti ve son iki gece şu şekilde değişti; Bu alanda ortaya konulan ve bu yuvarlak masa toplantısındaki beyler tarafından birkaç boyuttan ya da değişik yönlerden ele alınacak olan bilimsel ve teorik konuların bilimsel yönünün irdelenmesi söz konusu olacaktır. Önemli olan konunun ortaya konulmasıdır; her şeye sadece formülümsü cevaplar vermek ve "ancak ve ancak budur" kalıbını ortaya sürmek değil. Gelecek hafta *Ebuzer* programını -ki haberini önceden vermiştik- mevcut koşullar altında ve başka türlü sunabileceğimizi umuyoruz. *Meşhed* Üniversitesi'nde icra edilen esas programda müzik vardı, buradaysa usta yönetmen arkadaşımız aracılığıyla, bu programın sunuluş ve icrasında temel bir rolü bulunmakla birlikte müziği çıkararak bir program oluşturuldu. Çünkü müziğe oranla, programın kendisine daha şiddetli ihtiyaç vardı. Yönetmenlikte ve aynı şekilde oyunculukta sahip olduğu kendine özgü ustalık ve yaratısı sayesinde yönetmen arkadaşımız, müziğin çıkarılmasından doğan boşluğu giderebildi. Böylelikle program müziksiz olarak icra edilecektir. Bundan başka arzetmek istediğim bir konu da şu;

Ebuzer programının metni ve orada ortaya konulan konular, toplumun *Ebuzer*'le ilgili olarak sahip bulunduğu tanıyış ve bilgiye göre -ki bunlar önemsizdir- oluşturulmamıştır; tersine burada bir yıldır vermekte olduğum *İslam-bilim* derslerinden bir parçadır. Tiyatro, o konulara, o dile, o kültüre, o özel terimlere ve özel imgelere göre hazırlanmıştır; bu dersler ise onun dayanağıdır.

Yani bu dersleri, *İslam-bilim* dersleri dönemini görmemiş biri bu programdan bir şey anlamaz ve ondan hiçbir şekilde yararlanmaz. Çünkü bunun realist bir sanat programı ve tarihsel bir tiyatro olmadığını göreceksiniz. Tam tersine bu, oyun ve anlatımın sembolik ve remzî bir formudur. Sembolik ve remzî olarak oynamak ya da konuşmak, onun sadece, bu sembollere ve remizlere işaret edilen konularla önceden tanışık olan dinleyicilerin işine yarayacağı anlamına gelir. Bu önsel

tanışıklıktan yoksun olan ve o dile ve terimlere aşina olmayan biri, bundan hiçbir çıkarımda bulunamaz; üstelik bu programın sonucu onun için sıfırdır. Ancak, böyle bir kişi için bir vehim ve belirsizlik ortaya çıkabilir bunun sonunda ve zaman zaman o dili ve terimleri, gördüğü ve kendisi için anlam taşıyan yaygın şekline ters olarak algılar ve kendisi için bir yanlış anlama söz konusu olur. Bu yüzden, özel ve derse özgü bir konudur tam olarak. İslam-bilimin bir tür okutulması, tümüyle belirgin bir Şii bakış açısıyla İslam kültürünün, görüşünün ve İslam tarihinin ortaya konulmasıdır. Bu ise bizim ekolümüzdür ve Hüseyniye-i İrşad'ın başlangıçtan bugüne temel tarzıdır. Sembolik olduğu için de genel için yararlanılabilir olmayıp sadece bu dershanede derse katılanların ve bu özel kültürü bu bir yıl içinde bu dersler ve notlar aracılığıyla edinenlerin işine yarar. Gelecekte tiyatro ve dinî gösteri grubumuzun hazırlayıp sunacakları programlar genele hitap eder düzeyde olacağından, kullanılan dil genelin dili olacağından ve çalışma yöntemi de sembolik olmayacağından, olsa bile genel kitleye dönük bir anlatım ve aktarım gücünü taşıyacağından umutluyum. Şu anda benim verdiğim ders -önceden bu yapıdaki dersleri takip etmiş olanların dışındakiler için yararlanılabilir değildir- gibi, *Ebuzer* programı da özel çerçeveli bir program olacaktır. Bu yüzden siz gelecek hafta [cuma], kısa sürme ya da anlatım bakımından *Ebuzer*'i görmek ve anlamak için bir düşünce ortamı hazırlamaya yönelik olma ihtimali bulunan dersimden sonra bu programı izleyebilirsiniz, diye umuyorum. Çünkü bu program, içerik ve form açısından oldukça üst düzeydedir ve genel düzeyde değildir. Bunun benzerini başka yerlerde görmek olanaksızdır. Hatta başka yerlerde tiyatro adıyla gördüklerimiz bununla taban tabana zıttır. Bu tür gösteri ve sanatın sunulması, ahlak karşıtı, insanlık karşıtı, bozuk, bozucu ve aşağılık sanatla savaşmanın en büyük ve tek eylemsel yolu durumundadır.

Çünkü bir yasa vardır; Kimileri, bir sanat ya da bir araç veya bir konu, düşmanın kötüye kullanmasında vesile olunca, onunla savaşmak için bu konuyu esas olarak hiç gündeme getirmemek gerektiğini sanmaktadırlar. Oysa tam tersine onun karşısında suskun kalıp meseleyi gündeme getirmediğimiz zaman alanı bütünüyle düşmanın öncülüğüne ve zaferine terk etmiş oluruz. Bu konulara verilen saptırıcı rolle savaşım ve sanatı ya da edebiyatı ya da şiiri veya insanın elinde bulunan herhangi bir aracı kötüye kullanmaya karşı savaşım için bu insanî araçları doğru şekliyle gecikmeden ve daha ciddi bir biçimde ortaya getirmek gerekir. Bu yolla, söz konusu kötüye kullanmaya ve bu araçlara verilen saptırıcı role karşı savaşım verilebilir. Bu yüzden İslam Peygamberi, fesat çıkarıcı, ahlak dışı, düşünce ve bilinç karşıtı ve

insanlık karşıtı cahiliye şiiriyle savaşmak için, kimsenin şiir söylememesini ve İslam'ın şiir adında son derece etkili bir anlatım aracından yoksun kalmasını emretmemiştir. Cahililer, aristokratlar ve kanada bağlı şairler şiiri fesat aracı kıldıkları için, bizim de şiir söylememiz onları meşru duruma getirip yaygınlaştırmamızı sağlar, denilemez. Hatta tam tersidir. Biz şiir söylemezsek şiiri en güzel anlatım aracı ve duyguları harekete geçirici etken olarak düşmanın tekeline vermiş, olayı kabullenmiş oluruz. Fasit şiirle savaşım için ıslah edici şiir söylemek gerekir.

Ahlâkî, ruhî ve hatta fikrî ve dinî sapmaya yol açan ve dinî-insanî duyguların, eğilim ve gelişimlerin saf dışı kalmasını sağlayan tiyatroyla savaşım için toplumda sanat gücünün, en üst düzeyinde aşkın bir dinî-insanî tiyatronun gerçekleştirilmesi ve böylece düşmanın bizi bozguna uğratmak için seçtiği silahla bozguna uğratılması gerekir. Bu, genel bir yasadır. Bu yüzden, her şeyi yitirdiğimizden beri -ve şu anda hiçbir şey yapamadığımızı görüyoruz- ve her şeyi düşman ya da düşman olmasa da yabancı kendi tekeline aldığından beri, bu araç, onun tekelinde olduğu için bize kirli görünmektedir. Kirli göründüğü için de cesaret edip onu alarak yıkayıp temizlemekten ve doğru yolda seçip kullanmaktan korkmuşuzdur. Hattâ bu konunun bilincinde olan kimseler de kendi genel ve toplumsal haysiyetlerini ve prestijlerini korumak yüzünden, toplumsal haysiyetleri yitmemesi için böyle bir cesareti göstermeye korkmuşlardır. Fakat biz ve siz -ki elhamdülillah bu tür haysiyetlerimiz yok- bu işi yapmalıyız.

Bugün vereceğim ders özel bir derstir. Yani bugün dünyada moda olan ideolojik konularla tanışıklığı bulunan aydınlar ve kitap okurları arasında oldukça yaygın olan bir konu olup az çok bilinmektedir. Yani ideolojinin en ünlü ve en tanınmış yüzü; okumuşlar arasında on dokuzuncu yüzyılın tarih felsefesi ve sosyalizmi. Öyle ki her okumuş kimse -ortalama olarak- Marksizm ideolojisini ya da sosyalizmi vb. bildiğini ortaya koymak istediğinde yedi sekiz kelimeden fazla birşey bilmez. Sadece o yedi sekiz kelimesi vardır ve artık sonunu getiremez. Bu, bu derecede genel ve belirgindir ve az çok herkesin kafasında vardır. Ben, yine bu konuyu ele almak istiyorum. Çünkü ne yazık ki hem dersimizin esas konusudur, hem de bu ideolojinin esas konusudur. Bu konu, on dokuzuncu yüzyıl ideolojisinde *toplumbilimin bilimsel felsefesi* adını taşıyan tarih felsefesidir.

Fakat şunu belirtmek istiyordum; Herkesin az çok tanışık olduğu bu bilinen dersi ele alırken bu konuyla genel olarak tanışık olan sizin için yararlı olabilecek üç yeni konuyu da ele alabilirim; Birincisi, konuyu ele alma biçimi ve yargıyı delillendirme yöntemidir. Çünkü çoğunlukla bu

konu bilinmektedir, ama bu konunun diyalektik çözümleme türü çoğunlukla dakik ve bilimsel olarak bilinmemektedir; bilinenler ancak genel ve yüzeyseldir. İkincisi, bu formun [tarih felsefesinin somut formunun] eleştirisidir. Üçüncü konuysa son olarak dünyada gündeme gelen ve tarih felsefesi konusunu bütünüyle değiştiren yeni ve yanlı konuları kapsamaktadır. Şu anlamda ki kimileri bugün -yirminci yüzyılda- aslında tarih felsefesinin anlamsız birşey olduğuna inanmaktadırlar ve yirminci yüzyıl toplumbilimcileri, çoğunlukla, tarih felsefesini bilimsel ve akademik çerçeveden çıkarma, bir yana bırakma ve geçerliği kalmamış tarihsel bir öğreti olarak algılama eğilimindedirler. Onlara göre tarih felsefesi, olsa olsa henüz gusül suyu ve kefeni kurumuş; seksen ya da yüz yıl öncesinin malı olan tarihsel bir öğretidir ve düşünsel bir cenaze biçiminde ve klasik meseleler olarak algılanmalıdır.

Kimileri de bu ideolojiye hâlâ vefalıdırlar [ki bunlar üniversite hocaları olmayıp daha çok hiziplerde yer alan ve özgür aydınlar olarak ortaya çıkan kimselerdir] ve daha çok on dokuzuncu yüzyıl tarih felsefesini esaslı olarak yeniden gözden geçirme eğilimindedirler. Bu konuları ders içerisinde ele alacağım, elbette çok seri olarak. Çünkü ders usulünü siz biliyorsunuz ve ben de derslerin arasında belirttim. Ders notlarımdan birinde [şimdi hangisi olduğunu bilmiyorum; sanırım tevhid konusundaydı; toplumbilimsel altyapı olarak tevhid] tevhidi altyapı olarak ele almak isterken bu aşamaları [ilkel komün, serflik, kölelik vb. aşamalarını] ele aldım. Dolayısıyla siz onları okuduğunuz için yeni yayımlanmış olsa da artık tekrara ihtiyaç duymazsınız. Fakat burada konunun zihinsel olarak ortaya konulması bakımından, dersime başlamak için bunun planını maddeler halinde sıralayıp ardından olayın diyalektik açıklamasına geçiyorum.

Öncelikle belirtmeliyim ki Marksizm'in tarih felsefesi dediğim zaman, söylemek istediğim, genelin ve aydınların kafasında var olan şeyden başka bir şeydir. Ben bu yanlış anlamayla hep karşılaştım ve savaş içinde oldum. Ne yazık ki kimi mutaassıp din adamlarımız arasında bulunan aynı ruh durumu, din karşıtı mutaassıplarımız arasında da vardır. Çünkü taassup tek bir cinstir; ister dinî sıfatlı olsun, ister din karşıtı sıfatlı olsun ne fark eder? Taassubun esası, kalıplaşmış biçimde düşünmekten, taşlaşmış biçimde düşünmekten, muhalifin inancına katlanamamaktan, kişisel tavrı akait yerine, itikadi gerçekler yerine geçirmekten, mukallit olmaktan, kendi itikadî esaslarını bir nebze olsun yeniden ele alma olanağına sahip olmamaktan ve kimseye inancını açıklama fırsatı vermemekten ibarettir. Örneğin kimileri, bir kişinin tipine bakıp onu çok da mukaddes vs. bir kişi olarak göremeyince, İslamî konularda görüş belirtme hakkını ona vermezler ve ona gündeme gelen

her türlü dinî konuyu bize sor da sana anlatalım, sen git onlara anlat, derler. Bunu diyenlerin hiçbir bilgilerinin bulunmaması önemli değildir. Dış görünüşleri, bütün boyutlarıyla İslam iddiasında bulunmak için yeterlidir, okumasa da birşey değişmez.

Ben, *Âdem* kıssası ve onun felsefesi konusundaki 'yasak meyve'yi [ki karmaşıktır ve yedinci derste* buna seri olarak değinmiştim] *ilim* diye değerlendirdim. Son zamanda bir dergide biri, "Falanca, yasak meyveyi *ilim* ya da *basiret* olarak tanımlamış, siz ne diyorsunuz?" diye sormuş. Sonra onlar da tuhaf yaygaralar koparmışlar ve saldırılar başlamıştır; Bu konuları uzmanlarıyla, yani bizlerle ele alsaydınız yasak meyveye basiret deme yanlışına düşmezdiniz ve Kur'an ayetini Tevrat gibi tefsir etmezdiniz. Yasak meyvenin basiret olduğunu söyleyenler, ilim ve basirete karşı olan ve bu yolla ilmin yasak olduğunu söyleyen ortaçağ keşişleridir. O, biz ortaçağ dediğimiz zaman on ikinci, on üçüncü, on dördüncü ve on beşinci yüzyılları kastettiğimizi, Tevrat dediğimiz zamanda Hz. *Musa* zamanına ait Tevrat'ı kastettiğimizi anlayamamış. Bu ikisinin esas olarak birbiriyle bağlantısı yoktur. Tevrat'ta -hatta tahrif edilmiş Tevrat'ta- söz konusu olan yasak meyve tefsiri, Hz. İsa'dan önceki Yahudilerle ilgilidir. Belirttiğimiz ortaçağ ise İsa'dan sonraki onuncu, on birinci, on ikinci yüzyıllardır. Güzel; bu ikisini birbiriyle karıştırdılar, önemli değil. Oldukça önemli olan mesele, tuhaf bir şiddet ve kesinlikle, yasak meyveyi *basiret* olarak değerlendiren herkesin, bütün İslam'ın tersine ve kaynakların ve ölçütlerin tersine konuşmuş olduğunu söylemesidir. Yasak meyve, ilim ve basiret değil, heva ve hevestir.

Neden dolayı? Yasak olduğundan dolayı. Sonra o, aklî delil bakımından -çünkü meyvenin yasak olduğunu söylemiştim- yasak olan şeyin kesinlikle kötü olduğunu düşünmüştür [Mesela biri Haceru'l-Esved'i yerinden alıp eve götürmek yasaktır dese, bu durumda Haceru'l-Esved'in kötü bir şey olduğu anlaşılır; Çünkü bu amel yasaklanmıştır]. Yemek yasaklanmıştır, meyve kötü olduğundan değildir bu. Ayrıca, yasaklanmış, ne anlama gelir? Bunları kendi zihnimizle kıyaslamamız ve yetersiz aklımıza dayanmamamız gerekir; tersine ölçütlere göre konuşmamız gerekir. Ben, ölçütlere göre konuşmak gerektiğini söyleyince yaygara kopmuştur; Böyle bir söz sarfeden kişi, İslam'ın tüm kaynaklarının, İslam esaslarının, Ehl-i Beyt'in, İslamî tefsirlerin ve Kur'an metninin tersine konuşmuştur; Adam gelip Kur'an'ımızı Tevrat'a bakarak açıklamış ve ona ortaçağ kafasıyla anlam vermiştir, denilmiştir. Ben gerçekten çok memnun oldum [Beyazid-i Bistami'nin deyişiyle, ne mutlu o millete ki gayrimüslimi ben olayım]. Onlar ve o der-

---

* Dinler tarihinin yedinci dersi kastedilmektedir. Toplu eserler, no: 14.

gi beni bir ortaçağ insanı olarak ve ortaçağ keşişlerinin ve ortaçağ ruhanilik kurumunun ithamıyla itham edilmiş biri olarak saldırısına hedef almıştır. Elhamdülillah çok memnun oldum. Çünkü beyimizin kafasında aydın olmak, bilinçlilik, ilerilik ve modernizm o denli ilerlemiş ki yeni tahsillilerden biri olan ben, geri kalmışlıkla, kalıplaşmışlıkla, dinî taassupla, ortaçağlı olmakla suçlanıyorum. Bu, toplum için elbette büyük bir müjdedir! Fakat mesele şu; Bütün tefsirlere baktığımızda istisnasız olarak [Şii ve Sünni tefsirler, özellikle Şii tefsirler, hepsinden çok da herkesin elinin altında bulunan Tefsir-i Safi] basiret ve ilim olarak anlam vermişlerdir. Bundan da öte bütün Ehl-i Beyt imamları yasak meyveye basiret, ilim ve ilham anlamını vermişlerdir. Tefsir-i Safi şöyle yazar; Bazı tevil ehli bunun haset ve heva olduğunu söylemişlerdir. [Tevil ehli bu şekilde işkembeden atan ve akıllarına geldiği gibi anlam veren kimselerdir. Onlardan bazıları yasak meyvenin haset ve heva olduğunu söylemişlerdir] Fakat istisnasız bütün Şia imamları -Safi Tefsiri'nde var- yasak meyvenin bilinç ve basiret, hayır ve şerrin bilgisi, hatta ilahî bilgi ve hatta Muhammedî nur olduğunu söylemişlerdir ki bunlar, bu meyvenin çeşitli anlamlarıdır. Niçin yasaklandığı ve bu yasaklanışla anlamların nasıl uyuştuğu üzerinde oturup düşünmek, çözmek ve anlamak gerekir. Yine anlayamazsak, anlamadığımızı söylemeli ve gidip anlamalıyız.

Bu, başka bir konudur. Olayın ne hale geldiği görülüyor; Bir kişi, sadece dış görünüşü ve resmi tipi hatırına hiçbir tefsire bakmadan, tek bir kitaba bile başvurmadan, resmen bütün İslam'ın ağzından, saygın bir ilmi topluluğun ağzından beni ya da benim gibi birini hırpalamaktadır. Hem de bütün İslamî bilgi ve bilimlerin, Ehl-i Beyt'in ve Ehl-i Beyt kültürünün adını kullanarak, bunları bilmeden konuştum diye beni suçlamaktadır. Oysa tam tersine ben, bütün Şii rivayetlere ve genel anlamda bütün Şia ve İslam kaynaklarına dayanarak konuştum. Bunları yazan biri, herkesin elinin altında bulunan bir tefsire bakmamış, hiç kuşku duymadan, kesin bir yargıyla bana saldırmıştır. Tip ve form meselesi. Pekâlâ. Belirttiğim konu, kitaba ilişkin konudur. Derginin eleştirisini inceleyiniz, tefsirlerden birine de bakınız [Farsça ya da Arapça fark etmez]. Sonra ne söylemekte olduğumu anlarsınız. Bunlar nazarî vs. bir tartışma değil.

İnsan, tam olarak aynı durumu din karşıtı aydının taassubunda da görür. Adamın biri gelir, örneğin üç tane Farsça makale -bilmem kimin tercümesi- okur. Benim uzmanlık alanımın bu olduğunu, yıllardır ders verdiğimi, bu alanda tahsil gördüğümü, araştırmalar yaptığımı, bu konular içinde büyüdüğümü, liseden beri bu konuların içinde olduğumu ve hülasa bu konuyu artık ezberlediğimi, sonra da bilimsel ve resmî ola-

rak gidip medrese talebesi gibi öğrenimini gördüğümü bildiği halde kendisi daha yeni yeni birkaç makale okumuşken, sırf ben dindar olduğum, tipim dinli bir tip olduğu, kendisi ise dindar bir tip olmadığı için, ben Marksist olmadığım, kendisi ise inanç bakımından kendisini Marksist olarak gördüğü için bu ideolojiyle ilgili olarak görüş belirtme hakkını bana vermemektedir. Oysa ben, doğrudan doğruya asıl kaynaklardan yararlanırken, kendisi son zamanlarda yayımlanan Farsça bir dergide yer alan üçüncü el bir tercümeye dayanmaktadır. Fakat o Marksist olduğu, bense Marksist olmadığım için, anlamadan, bilinçsiz olarak, kaynaklara başvurmadan [zaten başvuramaz] o ideolojinin ağzından ve ona bağlı konuların adını kullanarak bana karşı kesin hükümler çıkarma hakkını kendisine vermektedir. Sonra da bana ve benzerlerime, sırf inanç bakımından Marksist olmadığımız ve o öğreti dizgesine ve on dokuzuncu yüzyıl Marksizm'ine inanmadığımız için, sorgusuz sualsiz, sırf bu yüzden [özellikle dindar olma gibi daha kötü bir suçumuz da olduğu için!] görüş belirtme hakkı vermemektedir. Oysa resmî bakımdan ben, bu işin uzmanıyım, o ise bu işi inceleyecek durumda bile değil. İşte bu aynı taassuptur. Bir şeye inanmakla o şeyi tanımayı birbirine karıştırıyorlar. Sanıyorlar ki bir şeye inanan herkes, dolayısıyla o şeyi iyi tanıyabilir; O gruba, o topluma ve o millete mensup olduğu için de dolayısıyla onun uzmanıdır.[178] Taassubun özelliklerinden biri bir öğretiye inandığım zaman, ona karşı olan en küçük bir görüşü bile duyma iznini kendime vermememdir. Ne yazık ki bu iki mutaassıp kutup arasında orta grup henüz şekillenmemiştir ve henüz değişim ve hareket halindedir. Kendisini hızla göstermeye başlamış, özgür ve gerçeği arayan bir düşünceyi, dayatılmış kalıplardan kurtulup doğruluğu ve gerçeği seçmek isteyen düşünceyi oluşturmak ve konular üzerinde düşünüp akletme ve onları irdeleyip çözümleme yeteneğini, kendisini doğru anlayıp düzeltme yeteneğini gerçekleştirmek için gerekli belirtileri sergilemeye başlamışsa da bütün bilimsel konular, taşlaşmış durumdaki yeni ya da eski kalıplar haline gelmiş ve bozulmuştur.

Çünkü hem Marksizm ideolojisinde tarih felsefesi temel bir konudur

---

178 Hatta kimi üniversitelerimiz de bu yanlışları yapmaktadırlar.
Amerika'dan ya da İngiltere'den ya da Fransa'dan gelmiş herkesin, oradayken manav bile olsa burada üniversite hocalığı yapabileceğini, Fransız ya da İngiliz edebiyatı dersleri verebileceğini sanmaktadırlar. Sonra üniversitede, uzmanlığı sadece ve sadece orada doğmak ve bir İranlının karısı olmak olan, başkaca hiçbir şey bilmeyen bir hanım, Fransızca ya da İngilizce dersi vermektedir. Shakespare'in, Anatale France'ın, Pascal'ın ve Descartes'ın yazılarını irdeleyip çözümlemesi için ona vermektedirler. Bu zavallının kulağına bunlardan hiçbiri daha önce çalınmamıştır. Bu, hepimizin yapmakta olduğu bir yanlıştır. Bir yerin halkından olmak ya da bir gruba müntesip olmak veya bir öğretiye inanıyor olmak bilimsel uzmanlıkla karıştırılmaktadır. Genellikle herkes -hem dinî taassubu bulunan kimse, hem de din karşıtı taassubu bulunan kimse- bu ikisine karşı vehme kapılmaktadır.

[söylediğim gibi *Marx*'ın kendisi ideolojisinin olmadığına, öğretisinin toplumbilim olmadığına, insanbilim olmadığına, ideoloji olmadığına, felsefe olmadığına, din olmadığına, din karşıtlığı olmadığına, ancak öğretisinin bir tarih felsefesi olduğuna inanır] hem de esas olarak *İslam-bilim* alanındaki dersimiz tarih felsefesine gelip dayanmıştır ve ben, aslında İslam'ın kendisinin, özellikle Şii boyutunda bir tür belirgin tarih felsefesinin bulunduğuna, yani İslam'la ilgili Şii çıkarım ve görüşünün tam anlamıyla form kazanmış, tam anlamıyla dakik ve belirgin -ki resmedilebilir- bir tarih felsefesinin bulunduğuna inanıyorum. Aslında Şianın inanç temeli, kendine özgü bir tarih felsefesi ve belirgin, cebrî ve kaçınılmaz bir tarihsel gidiştir. Buradan yola çıkarak esas tarih felsefesi öğretilerini ele almalıyız. Hem tarih felsefesi, daha önce belirttiğim gibi, genelin zihninde yüzeysel de olsa gündemde olduğundan, hem de yeni toplum-bilimin tarih felsefesini neredeyse kesin olarak akademik eğitim-öğretim sahnesinden uzaklaştırmakta olduğundan, aynı şekilde, üniversitelerde gücünü yitirmesine karşın tarih felsefesinin hala Doğu ve Batı'daki toplumsal çalışma ve savaşımlarda temel, canlı ve fiilî rolünün bulunduğundan hareketle tarih felsefesinin, özellikle diyalektik bakış ve metotla dakik, doğru ve açık olarak ele alınması zorunludur. Ben bunu, daha çok, diyalektik bir bakış ve çıkarımın tarihi nasıl irdeleyip çözümlediğini göstermek amacıyla ortaya koyuyorum. Bu yüzden siz daha çok, toplumsal ya da tarihsel konuları diyalektik olarak irdeleyip çözümlemenin ne olduğuna dikkat etmelisiniz aslında. Bu başlıbaşına bir derstir ve asıl dersten daha genel ve daha yaygın olup başka konular için de kullanılabilir durumdadır.

Belirttiğim gibi yarı aydın taassubundaki inançlardan biri -ki bu büyük ve genel bir yanılgı olup ben hep bu işle boğuşmaktayım, ama o bunu kabul edemez; çünkü ben Marksist değilim, o ise Marksist- şudur; Ben, "Siz daha aydın ve daha doğrusunuz, ama şu kitapta onun kendisi ve kalemi şu cümleyi yazmış ve sen benim karşımda değilsin ki kendinin anladığını, benimse anlamadığımı söyleyesin. Çünkü ben metnin kendisinden naklediyorum ve kaynağı gösteriyorum. Böylece senin yanlışını düzeltiyorum. Kendi aklıma ve ideolojime değil, senin aklına ve ideolojine dayanıyorum. Bu yanlış, bilimsel bir yanlıştır, teorik bir yanlış değildir." dediğimde o, bu ikisini birbiriyle karıştırır .

Kimileri derler ki örneğin nasıl oluyor da onca büyüklüğüne karşın falanca üstat ya da falanca bilim adamı anlamıyor da sen anlıyorsun? Öncelikle mesele, "Sen anladın." meselesi değildir. Bir konuyu sıradan bir insanın anlaması ve bir dehanın anlamaması mümkündür. Bu somut birşeydir. Böyle olmazsa insanlardan hiçbirinin hakkı olmaz ve bütün insanlar dünyada birkaç dahinin mukallidi olmak ve akıllarını bir yana

bırakmak durumunda kalırlar.

İkincisi, bu konu fizyolojiyle ilgili bir konudur. Örneğin kalbin, duygularda ve eğilimlerde hiçbir rolünün bulunmadığını söyleyen bir tabip var diyelim [Hem de tabip, hem de bu Tahran Üniversitesi'nden mezun olup resmen doktor olmuştur.] Bense bu alanda bir hiç olan ve tedaviden de anlamayan biri olarak diyorum ki hayır bayım -örneğin- yeni bir görüş var; kalbin herşeyin merkezi olduğunu söyleyen eski görüş değil, yeni görüş. Bu görüş, kalbin insanî duygularda rolünün bulunduğunu söylüyor. Bundan sonra bir dinleyici diyor ki; "Nasıl oluyor da bir doktor olan bu kişi böyle bir laf edebiliyor da bir doktor olmadığın halde sen onun söylediklerini kabul etmiyor, görüşünü reddediyorsun?" Diyorum ki; "Ben burada aktarıcıyım. Ben onun karşısında kendi görüşümü söylersem bu yanlıştır; çünkü bu iş bilimsel ve teknik bir iştir ve kişisel görüş belirtip, 'Benim anlayışıma uymadı.' [Senin anlayışın yanılıyor] demek olmaz. Burada ben görüş belirtirken karşımdakinden büyük bir tabip olan birine dayanıyorum. Örneğin bu -diyelim ki J. Lock- kalbin duygular üzerinde hiçbir rolünün bulunmadığını söylediğinde, ben diyorum ki, 'Tıp alanında iki Nobel ödülü almış bulunan ve fizyoloji de bilen *Alexis Carrel*, kalbin rolü bulunduğunu yazıyor.' O, kabul etmek zorundadır. Benim bu sözü söyleme hakkım var. Bu sözü ben söylemiyorum, Carrel söylüyor; ben ondan aktarıyorum. Bu şekilde başka bir dehaya ve bilimsel bir uzmana dayanarak başka bir uzmanı olumsuzlayıp eleştirmeye, kendisi uzman olmasa da, herkesin hakkı vardır. Bu, kişisel görüş belirtmekten başka birşeydir ve ikisini birbirinden ayırmak gerekir."

Tarih felsefesi dediği zaman, önce ilkel komün, sonra kölelik, toprağa bağlı kölelik, feodalizm, burjuvazi dönemlerinin bulunuşu anlamında, topluca Marksizm'in tarih felsefesini oluşturan çeşitli aşamalardaki tarihin bu hareketinin dünyanın ve insanlığın tarih felsefesi olduğunu sanmaktadır. Oysa yazarın kendisi ve bu tarih felsefesinin kurucusu, bunun Batı'daki toplumsal değişimlerin tarih felsefesi olduğuna inanmaktadır. Bu tamamlayıcılar *Engels*'in kendisine ait olup mutlak tarih felsefesi değildir. Tam tersine Batı toplumunun başlangıçtan bugüne dek olan toplumsal değişimlerinin tarih felsefesidir. Doğu'ya vardığında *Engels*, Doğu toplumunun seyrini ortaya koymak için yeni bir inceleme ve araştırmaya ihtiyaç bulunduğunu belirtir. Çünkü Doğu toplumu, Batı'nın uğradığı toplumsal değişimlerde geçtiği aşamalardan geçmemiştir.

Ben, ideolojiye inanan aydınlarca ortaya konulmuş gülünesi çabalar gördüm; Söz konusu aydınlar, insanlık tarihinin felsefesinin kalıbını oluşturduğunu, bütün toplumlara egemen olduğunu ve uyduğunu sandıkları Marksizm'in tarih felsefesi kalıbını alıp kendi toplumlarını zaman içerisinde, başka değişimlere ait bu hazır kalıplara dökmeye ça-

balamışlardır. "Bayım, istediğin kadar çabalasan da, ölesiye uğraşsan da bu bölgede sertlik yoktur." dedimse de o yine de türetmek istedi. Tarih felsefesinde olduğu şekliyle burada feodalitenin tanımı yoktur ve söz konusu tarih felsefesine uyarlanır gibi değildir. Burada başka bir ad verilmesi gereken kendine özgü bir üretim biçimi ve kendine özgü bir toplumsal sistem vardır. Hatta dışsal biçim açısından da [içerikten, psikolojiden ve kültürden ayrı olarak] farklıdır. Batı burjuvazisiyle İran burjuvazisi -örneğin- Türkiye ya da İslam ülkeleri ve Ortadoğu ülkeleri burjuvası arasında fark olup iki ayrı burjuva sınıfı söz konusudur ve şekil olarak benzer olsa da içerik olarak bu iki sınıf birbirinden farklıdır. İdeolojik, düşünsel ve kültürel içeriği, dili ve toplumsal davranışı farklıdır.

Feodalitede, serflikte ve hatta kölelikte Batı'nın toplumsal sistemiyle Doğu'nunki arasında fark vardır. Bu yüzden bir aydın gerçekten bilimsel anlamda Marksist ise kendi doğulu toplumunun değişimi için, diyalektik bir bakışla yeni bir tarih felsefesi keşfetmelidir. Onun diyalektik bakış açısıyla Batı toplumunun değişim seyrini başlangıcından kendi çağına dek araştırıp o aşamaları, kendi deyişiyle düzenlemesinden ya da keşfetmesinden hareketle, gerçekten bilimsel bir Marksist ve diyalektisyen olan Doğulu aydın aynı nüshaları ve aynı kalıpları kendi toplumunda uygulamakla başarılı olamaz ve gerçeklikleri inceltip kalınlaştırarak, bozup yontarak ve çoğaltıp azaltarak bu kalıplara dökemez ve onları saptıramaz. Bunu yapan, doğru bir taklitçi değil, kör bir taklitçidir. Basiretli ve bilimsel taklitçi, onun metodunu alıp Doğu toplumunun altyapıda ve üstyapıda geçirdiği toplumsal değişimleri, diyalektik çelişki, tarihin diyalektik hareketi ve tarihin belirleyiciliği esaslarına göre yeniden ortaya koyan ve sonuç olarak *Marx*'ın sunduğu tarih felsefesinden farklı olan bir tarih felsefesine ulaşan kişidir. Ancak bunu yaparken onun yöntemi bilimsel açıdan Marksist bir yöntemdir. Fakat Batı'yı nasıl taklit ediyorsak, aynı şekilde bizim aydınlarımızın da Batı'da bulunan ideolojileri -sol ya da sağ fark etmez- olduğu gibi taklit ettiklerini, yani tavır olarak, yöntem olarak, bilimsel metot ve bakış olarak değil de şekil bakımından taklit ettiklerini görüyoruz. Bu yüzden, şekil olarak taklit ettiğimizde hem üretimde, hem de düşüncede hep tüketici olarak kalırız. Fakat yöntem olarak taklit ettiğimiz zaman, kısa bir süre sonra, taklit düzeyinden, taklit ve tüketim aşamasından kurtulur ve kendimiz düşünce ve iktisat bakımından üretici durumuna geliriz.

Marksizm'in tarih felsefesinin Batı acısından ortaya koyduğu aşamaların birincisi ilkel komün aşaması, ikincisi kölelik aşaması, üçün-

cüsü serflik aşaması, dördüncüsü feodalite yâda feodalizm aşaması, beşincisi burjuvazi aşaması, altıncısı ise kapitalizm aşamasıdır.

Burada küçük bir açıklama yapayım; Burjuvaziyle kapitalizm arasında dakik bir sınır yoktur. Burjuvazi, paranın mübadele edildiği, paranın kullanılmaya başlandığı ve feodalite döneminde egemen olan malın mal ile mübadelesinin, malın parayla mübadelesine dönüştüğü aşamadan başlar. Dolayısıyla bu, para gelince burjuvazi de geldi, demektir. Bunun dışsal biçimiyse şehir hayatının başlaması ve aynı şekilde tarım ürünleri karşısında el ürünlerinin pazarda yer almasıdır. Feodalite ürünlerinin sembolü olan buğdayın üretilip satılması karşısında, biri çıkıp halı dokuyup sattığı zaman burjuvazi başlamıştır. Burada burjuvazi başlar. Sonra klasik burjuvazi vardır bir de. Klasik burjuvazi, pazar burjuvazisidir. Para dediğimiz zaman, ister tarım ürünlerinin şehre getirilip şekil değişikliğine uğratılarak satıldığı ve ticaret yapıldığı pazar olsun, ister malların ve temel maddelerin satıldığı pazar olsun fark etmez. Burjuvazi, her iki şekilde de pazar burjuvazisidir ve buna *klasik burjuvazi* adı verilir. Bizim de şimdi, çok eski çağlardan beri klasik burjuvazimiz vardır. Modern burjuvaziyse sanayi burjuvazisidir, yani el işinin yavaş yavaş iktisadî hayattan çekilip yerini makine işine bıraktığı burjuvazidir.

Elbette her sanatta ve zanaatte hem elin hem de araç gerecin işin içinde olduğunu görüyoruz. Ancak makine ne zaman başlamıştır oluşmaya? Üretimde araç gerecin rolü elin rolünden daha fazla olmaya başlayınca burada makine işin içine girer ve artık araç gerecin adı makinedir. Kürek ele bağlıdır, balyoz ele bağlıdır; aynı şekilde el değirmeni ya da orak ele bağlıdır. Fakat değirmen ortaya çıktığında, değirmende ve özellikle el değirmeninde el işin içinde olmakla birlikte buğdayın un haline getirilmesinde araç gerecin rolü değirmencinin elinin rolünden daha fazladır. Burada ilkel makine işe karışmıştır. Bu makine geliştikçe esas olarak el bir yana itilir ve işçi, *el* olarak değil *bakış* olarak söz konusudur artık. İşte burada işçi, makinenin yanında, işçi değil, kontrol edicidir. Yani gözü elinden daha çok çalışmaktadır. Burada bütün işi makinenin yaptığını görüyoruz. Makine buluş bile yapmaktadır. Yani insan zihninin yapmakta olduğu işlerden birçoğunu şimdi makine yapmaktadır ve insan makineden dışlanmakta ve gün geçtikçe makine insana ihtiyaç duymaz duruma gelmektedir. Böylece insan, çok uzaktan kontrol edici bir hal almaktadır. Böylelikle makinenin insana ihtiyacı kalmamakta ve sonunda makine tam anlamıyla otomasyon dönemi olan bir döneme doğru gitmektedir. Otomasyon dönemi, makinenin kendi kendine çalıştığı, insanın üretimde hiçbir rolünün kalmadığı ve makinenin son derece ilerlediği dönemdir. Bunun üst

aşaması elektroniktir.[179] Bu, makinenin doruk noktada olduğu dönemdir.

Fakat burjuvazi ile kapitalizmin ayrılış dönemi o kadar belirgin olmayıp kimileri kapitalizm ile burjuvaziyi tek dönem olarak görmektedirler; yani kapitalizmi burjuvazi düzeninin tekamül etmiş dönemi olarak kabul etmektedirler ama kimileri de aradaki farkı belirginleştirmek istemektedirler [benim görüşümce de belirgindir]. Ben de bu ikinci görüşe inanmaktayım. Bu ikinci görüş şudur; Klasik şekliyle burjuvazi, şehir hayatına ve el emeğine dayalıdır. Öyleyse bu dönemde burjuvazinin tanımı şöyledir; Burjuva, para alış verişi esasına dayalı ve el emeğiyle üretim altyapısına sahip olup şehirde ya da şehir benzeri yerlerde yaşayan orta sınıftır. Bu sınıfın toplumsal rolü, üretim ve tüketim arasında aracılık rolüdür. Oysa modern burjuvada, burjuvanın aracılık rolü değiştirici roldür. Şu anlamda ki klasik burjuvazi, bir yerden malı üreticinin elinden alıp, hiç müdahalede bulunmadan onu tüketiciye ulaştırır. Meyveyi bahçeden getirir, pazarda satar; ona hiç müdahale etmez. Buğdayı alıp halka verir, meyveyi alıp halka verir, insanlar için kumaş getirir. Tacirdir ve tacirin mala bir müdahalesi yoktur. Bu, klasik burjuvazidir. Modern burjuvazide burjuva, üreticiden alıp tüketiciye sunduğu mala müdahalede bulunur. Şöyle ki, modern burjuva, tüketim maddesini, hammadde halinden kullanılabilir madde haline dönüştürür. Böylece yün ya da boyayı alıcıya ve tüketiciye vermek için satın almaz; tersine yünü ve boyayı alıp halı fabrikasına getirir ve orada bunları halı haline dönüştürür, ardından da tüketiciye sunar. Dolayısıyla halı, hammadde üretimiyle üretilmiş malın tüketimi arasında yer alan basamakta burjuvazi şekil değişimine uğratılmış yün ve boyadan ibarettir. Buna göre, klasik burjuvazinin bir ticaret burjuvazisi, modern burjuvazinin ise bir üretim burjuvazisi olduğunu söyleyebiliriz. Mal üzerinde değişiklik yaptığı, değişiklik yapmak için de araç gerecinin bulunduğu ve değişiklik yapmayı istediği için bu üretim burju-

---

179 Bu, bazı filozofların ve İranlı Sadık Hidayet gibi karamsar kimselerin deyişiyle insanlığın nihaî bedbahtlık dönemidir. Sadık Hidayet'in, öteki yazılarının tersine, oldukça olumlu bir yazısı vardır. Nihaî olarak onun şiddetli bir tarihsel karamsarlığı bulunmakla birlikte, makinenin tehlikesini, daha bu tür konular gündemde değilken iyi tahmin etmesi bakımından olumludur. Onun bu yazısı, 'Sin Lâm Kâf Lâm' adını taşımakta olup çok ünlü bir yazı olduğu ve sofranıza getirilen 'Arabistanlı Lawrence' filminde [onunla savaşmanın en güzel yolu asla ondan söz etmememizdir. İnsanın filmin adını ve bunları anması hiç iyi değil.] Lawrence'ın, bir bedevi kabile reisi rolünü oynayan Antony Quin'e şöyle dediğini görüyoruz: "Siz hepiniz Osmanlılar karşısında birlik olmalısınız. Neden Osmanlılar size egemen olsunlar? Siz gelin, bizim elimizin altında özgür olun. Bütün Arap birlik olmalıdır." Kabile reisi der: "Kim?" Cevap verir: "Bütün Arap." Der ki: "Bizde Arap yok. Benî Teym orada, Benî Gıfar'ı biliriz, Benî Gatfan'ı biliriz, Benî Hazlan'ı biliriz. Benim kendim de Benî Kuba'danım. Fakat Arabın kim olduğunu bilmiyorum. Burada hiç Arap yok. Ben, bu ülkenin her yanını, bütün kabileleri tanırım, ama onlarda Arap yok." Anlaşılıyor ki Arap kabileleri var, ama Arap milleti yok.

vazisinin iki şeye ihtiyacı vardır; Sermaye ve teknik. Oysa ticaret burjuvazisinin bunlara ihtiyacı yoktu; onun tek ihtiyacı itibardı.[180]

Üretici burjuvazinin sermaye ve tekniğe ihtiyacı vardır. Çünkü üretici, hammaddeyi satın almalıdır. Ham madde, ilk şeklinden ve cinsinden değişime uğrar. Hammadde, örneğin, taş veren maden ocağından ibarettir. O, bu maddenin imtiyazını almalıdır ve taşı satın almalıdır. Sonra bu taşı işleyip tüketiciye bir traş makinesi, bir tükenmez kalem ve bir otomobil olarak vermelidir. Böylece hammaddeyi apayrı bir hale sokmuştur. Burada onun tekniğe ve sermayeye ihtiyacı vardır.

Şimdi burjuvazinin, kapitalizme dönüşüm seyrine bakınız; Burjuvanın değiştirici rolü [ki bu iki kutbun ortasındadır] karmaşıklaştıkça, esaslaştıkça ve derinleştikçe daha çok sermaye ve tekniğe ihtiyacı olmaktadır ve aynı şekilde de toplumsal rolü de daha çok güçlenmektedir. Önce ne iş yapıyordu? Önce, karpuzları şuraya getiriyordu ve örneğin iyilerini orta hallilerinden ve kötülerinden ayırıyordu. Bu, onun iş üzerindeki tek rolü ve müdahalesiydi. Fakat şimdi maden taşını bir otomobil şeklinde ya da bir radyo şeklinde tüketiciye sunmaktadır. Rolü, temel bir rol olup hammadde üreticisinin rolünden de daha fazladır. Dolayısıyla daha güçlü duruma gelmekte ve toplum onun çevresinde dönmektedir. O, toplumun üretim sisteminin temel bir kutbu olmaktadır; Hem tüketicinin kutbu, hem üreticinin kutbu. İki yan kutup bu ana kutba bağlıdır. İşte burada, burjuvazi muzaffer olmuş, işte burada burjuvazi düzeni oluşmuştur.

Hemen şu açıklamayı yapayım; Bir toplumda burjuvazi düzeninin oluştuğunu söylediğimizde, bir toplumun burjuvazi olduğunu söylediğimizde ve burjuva sınıfının ortaya çıktığını söylediğimizde, bu, burjuvanın varlık kazandığı anlamına gelmez. Çünkü feodalitenin en geri aşamalarında ve hatta kölelik döneminde bile burjuva vardı, ama burjuvazi yoktu. Öyle ki hala oldukça geri bir feodalite aşamasında yaşayan [burjuvazi aşamasına bile erişmemişler, nereden erişsin sanayi aşamasına] en geri kalmış ülkelerde sanayi proleteri vardır, ama proleter sınıfı henüz yoktur. Bu iki gerçekliği birbirinden ayırmamak, üçüncü dünya ülkelerinde, aydınların rollerinde birçok yanlış hareketleri ve sapmaları doğurmuştur. Bu yüzden, işçiyi sanayi işçisi gibi gösterdikleri her yerde sanayi sınıfının, sanayi aşamasının, sermayedarlık aşamasının ve sanayi proleterya sınıfının oluştuğunu hayal ettiler ve toplumda, bir

---

180 İtibar da, onun mukaddes ve mümin bir insan olduğunu, sonuçta da Tanrı adamı olduğunu insanların anlamalarından ibarettir. O, hep cemaatin ön safında namaza durur, onu herkes görür. Öyleyse onun karşılıksız çekinin bile karşılığı vardır! O, itibar aramaktadır, velev ki sermayesi olmasın. O kadar ki üretici ve hammadde sahibi, ona yüz bin tümenlik ürününü verebilir ve o da satın almaksızın, orada ya da uzak bir yerde bulunan -fark etmez- tüketici kutbuna bu ürünü verir. Böylelikle ticaret yapmış malı tüketiciye satmış olur. Sadece bir ticaret hakkı alır. Genellikle % 500, % 700 ve % 800 satış hakkı alır!

aydının sermayedarlık düzeninde, ileri bir sanayi toplumunda -ki orada sanayi işçisi sınıfı ortaya çıkmıştır- oynaması gereken rolü oynamaya başladılar. Bu yüzden yanılgıya düşmüş ve başarılı olamamışlardır. Bir toplumun doğru tahlil ve tecziyesi, doğru toplumu tahlil etmemiz anlamına gelir, yoksa başka toplumların aydınlarının doğru tahlillerini burada taklit etmemiz anlamına gelmez. Şu anlamda ki çok geri kalmış bir ülkede -örneğin- bir maden ocağının, bir kaynağın ortaya çıkması, bir sanayi noktasının, tam anlamıyla modern ve çok ileri bir sanayi grubunun dünyanın en modern sanayisi düzeyinde, o geri kalmış çölde baş göstermesi ve kendi kendine orada bir sanayi işçisi grubunun da oluşması mümkündür. Bu durumda işçi grubu oluşmuş, işçi sınıfı henüz oluşmamıştır. Sınıf, kendi varlığını, toplum gövdesinin bütününü kaplayan bir katman şeklinde duyurduğunda ortaya çıkmış olur. Aynı şekilde, toplum da kendisine özgü kültür ve dilini oluşturduğu zaman sınıf ortaya çıkmış olur. Yine, sınıf duygusu kendisinde oluştuğu zaman sınıf ortaya çıkmış demektir. Bu üçü, sınıfın varlığının ipuçlarıdır. Fakat grup her zaman vardır. Toplumsal sınıf, bireylerden ve gruptan ayrı birşeydir ya da kendine özgü bir olgudur. Sınıfın oluşması için ilk önce toplumun bütün gövdesini kaplamış olması ve kendi varlığını, toplumun her yanında belirgin bir katman olarak duyurmuş olması gerekir. İkinci olarak, kendisine özgü dilini, kültürünü, toplumsal tavrını, ahlakını, değerlerini, beğenisini, estetik anlayışını, eğilimlerini, duygularını, bakışını, dünya görüşünü ve ruhunu toplum bütününde ortaya koymalıdır. Üçüncü olarak da sınıf duygusunu kazandığı zaman ortaya çıkar sınıf. Bu tanımı millet için de kabul edebiliriz.

Millet, bir toplumun bireylerinden bir bölümünün ortak kültüre, dile ve tarihe sahip oldukları zaman değil, bu bölümde milli duygu oluştuğu zaman vücut bulmuştur. Bu yüzden, Profesör Berk, Arap milletinin [elbette geçmişte değil, son dönemlerde] İsrail'in oluşmasıyla vücut bulduğunu söyler. Dışardan ve Arap milletini ve bu milletin hakkını yok sayan düşman tarafından gelen bu darbe, ona âlemde mevcut olan bir gerçeklik olarak kendi varlığını fark ettirdi ve dolayısıyla millet oluştu; yoksa Araplar her zaman vardılar.[181]

---

181 Oldukça başarılı ve çok garazkâr bir film olup sömürünün ve siyonizmin en kirli rolünün en ustalıklı dille ve en üstün anlatım ve teknikle sunulduğu ve soframıza getirilen 'Arabistanlı Lawrence' filminde [onunla savaşmanın en güzel yolu asla ondan söz etmememizdir. İnsanın filmin adını ve bunları anması hiç iyi değil.] Lawrence'ın, bir bedevi kabile reisi rolünü oynayan Antony Quin'e şöyle dediğini görüyoruz: "Siz hepiniz Osmanlılar karşısında birlik olmalısınız. Neden Osmanlılar size egemen olsunlar? Siz gelin, bizim elimizin altında özgür olun. Bütün Arap birlik olmalıdır" Kabile reisi der: "Kim?" Cevap verir: "Bütün Arap." Der ki: "Bizde Arap yok. Benî Teym orada, Benî Gıfar'ı biliriz, Benî Gatfan'ı biliriz, Benî Hazlan'ı biliriz. Benim kendim de Beni Kuba'danım. Fakat Arabın kim olduğunu bilmiyorum. Burada hiç Arap yok. Ben, bu ülkenin her yanını, bütün kabileleri tanırım, ama onlarda Arap yok." Anlaşılıyor ki Arap kabileleri var, ama Arap milleti yok.

Özbilinç duygusu oluştuğu zaman millet oluşur. Bu yüzden, İslam, belirttiğim gibi İran'a hamle yaptığı zaman, karşısında hiçbir şekilde direniş söz konusu olmamıştır. Hatta "sen gel" diyerek buyur eder İslam'ı. Yoksa İran İslam'ı buyur etmeseydi, Halid b. Velid'in ya da örneğin Sa'd b. Ebi Vakkas'ın ordusu o büyüklükteki bir milleti o kadar hızla yenilgiye uğratamazdı. Bunun kanıtı şudur ki, sonraları direniş başladığı zaman, Buhara'yı yüz yıldan fazla bir süre birçok kez katliama uğratıp ezerlerse de Buhara yine direnir. Kendisinde direniş [özbilinç] duygusu oluşur çünkü. Sonradan, Ümeyyeoğulları gelip İslam hilafeti yerine Arap hilafeti geçince ve İranlı dışlanınca, orada İran milliyeti oluşur. Yani dış etken karşısında, dış yok sayıcı karşısında ve antitezi karşısında milli bilinç duygusu ortaya çıkar. Bu yüzden Şuübiye meydana gelir. Bu yüzden Ebu Müslim'in hareketleri meydana gelir. Bu yüzden burada her zaman, en azından belirgin olarak iki asırda kargaşanın sürüp gittiğini görürüz. Bu bakımdan özbilinç duygusu, sınıfın varlığının değil, sınıfın şekillenişinin belirtilerinden biridir. Hatta sınıfın özbilinç duygusu, toplumsal sınıfın oluşumuna etkendir.

Burjuvazi döneminde, burjuvanın iki kesim arasında değiştirici rolünü yerine getirmede araç olarak kullandığı makinenin sürekli gelişip ilerlediğini ve daha da güçlendiğini görüyoruz. Burjuvanın değiştirici rolü artınca daha çok teknik ve sermayeye gereksinim duyar. Bu rolün daha fazla ve daha güçlü olarak yerine getirilebilmesi için sermayeler daha çok mütemerkiz olmalı, teknik daha çok ilerlemelidir. Bu bakımdan dünyada iki büyük olay ortaya çıkar [Bu iki büyük olay meselesi çok önemli bir meseledir; kitaplarda vs. yazıldığı gibi değildir. Ancak, açık ve seçik bir gerçekliktir, ama hiçbir yerde yazılmamıştır. Ben bu olaylar üzerinde çok durmayacağım. Çünkü bunlardan çok söz ettim, biliyorsunuz. Şimdi yeri gelmişken biraz değineyim]; Birincisi, tekniğin sanatkâr avamların tecrübe ellerinden uzman bilginlerin ellerine geçmesidir. Yani şimdi örneğin köy, kasaba ve hatta şu bizim şehir toplumunda[182] teknik araçların birçoğunu, hiç okuma yazması olmayan, katıksız avam olan sanatkârlar yapmaktadırlar. Onların tekniklerinin bilgili olmakla ilgisi yoktur. Bir kesim köylü ve bir kısım azınlık da sanatkârdır, ama âlim sanatkâr değildirler. Bir köyde birkaç kutup görürsünüz; Biri, okur-yazar olmayan ve tarımsal üretimi gerçekleştiren çiftçi kutbu. Biriyse zihinsel kutup [yani aydın değil, entelektüel] olup köyün okur-yazarlarının, mollalarının ve entelektüellerin oluşturduğu kutuptur. Bu kutup geçmişte de vardı. Şehirde de bu entelektüel ya da intelligence, yani toplumun beyni, ruhaniliğimiz olup sadece dinî rolleri olmayıp dinî konular ve dinî ilim-

182 Doğallıkla biz şimdi toplumbilimsel konuları Batılılardan daha iyi anlıyoruz. Çünkü bu konular, Batılılar için gündemden kalkmış konulardır; hiç tanımazlar. Fakat şu anda bizim toplumumuzda örneği vardır ve örnek verebiliriz. Bu konuları hepimiz biliriz ve bizim için bir gerçeklik olup somut bir şeydir.

ler üzerinde çalışmayıp bütün ilim alanlarıyla ilgileniyorlardı. Aynı şekilde felsefe, edebiyat ve genel olarak kültür, ilmi havzanın tekelindeydi ve halkın gerisi avamın birer parçasıydı.

Orada, okur-yazar olan, okuyup yazabilen bir kişi ya da iki kişi veya üç kişi entelektüeldi [bir, iki ya da üç kişi, fark etmez]. Bu, *intelligence* kutbudur. Üçüncü bir kutup daha vardır ki sanatçı adamlar bu kutbu oluştururlar. Yular yapan biri, kürek, balyoz yapan biri, at nalı yapan biri, eşeğe palan, ata eyer yapan biri, kapı yapan biri, inşaat ustası olup ev yapan biri, bunların hepsi sanatkâr adamlardır. Bennalar, mimarlar, sanatkârlar, demirciler, köşgerler, semerciler, nalbantlar, zincirler, hatta dokumacılar, çarkçılar, tarım araçları yapanlar, elbise dokuyanlar, halı ve kilim dokuyanlar vs. bu tarıma dayalı köy toplumunda sanatkâr kutbu oluştururlar. Fakat bunlar, kültür bakımından zihinsel ve bilimsel kutupta yer almazlar [bu önemlidir] ve aslında bilimsel bilinç taşımazlar; tıpkı çiftçi köylüler gibidirler. Öyleyse burada onlar için teknik neydi? Genellikle babadan oğula geçen el tecrübelerinden oluşan bir dizgeydi. Sanatkâr, yaptığı bu teknik iş konusunda en küçük fennî ve ilmî açıklamaya bile vakıf değildi. Eski sanatkâr düşünmezdi; onun ilmi ve fennî bilgisi yoktu fakat fennî yaratısı, fennî rolü vardı. Sanayi burjuvası döneminde, işi fennî araç-gereç yapmak olan sanatkâr kenara çekilir. Makine şeklinde tekâmül eden fennî araçlar, onların elinden çıkıp zihinsel kutbun eline geçer [sözünü ettiğim önceki dönemde kişi mütefekkirdi, mollaydı, okumuş-bilmişti, tahsilliydi, ama hiçbir fenni işi bilmezdi, ceketinden düşen bir düğmeyi bile dikemezdi. İlim ehliydi, ama fen ve sanat adamı değildi].

Bu modern dönemde sanat, sanatkârın elinden çıkar ve bu âlimin, beyin işi yapan kişinin eline geçer. Dolayısıyla sanatın tarih boyunca fennî kollarda olduğu, yeni dönemdeyse bilgin kişinin beyninde yerini aldığı söylenilebilir. Makine üreticisi, sanat ve fen sahibi haline gelen o ilim adamı ve bilgindir. İyi anlaşıldı mı? Öyleyse makine, sanatkârların atölyelerinden değil, üniversiteden çıkmaktadır, ilim, fikir, zihin ve kültür havzasından çıkmaktadır. İkinci iş, sermaye meselesidir. Burjuvazi döneminde sermayeler çok küçük kutuplar [ki kutup sayılmazlar] şeklinde dağılmışlardır. Burjuvazinin kapitalizme dönüşüm seyri, sermayenin artışa eğilimli olduğu, ama sermayedarın azalmaya yüz tuttuğu ikili bir seyirdir. Öyleyse ki siz, Sebzevar gibi küçük bir şehre girip orada kaç tâcirin bulunduğunu sorduğunuzda, burada yedi-sekiz yüz tâcir var, derler. Washington'a gitseniz ve burada kaç sermayedar var, diye sorsanız, iki üç kadar; fazla yok, derler. Çünkü makinenin değiştiricilik rolüne soyunması bakımından, bilim adamının makine fabrikası için hazırladığı proje için büyük sermayelere ihtiyaç vardır. Kimi zaman, uzmanın bir üretim işi için, ya da bir makine için sipariş verdiği bir lambanın -ki filan özellikleri taşımalıdır- tutarı beş milyon tümendir. Bir makine ya da bir fabrika, başka formüllerle,

başka mühendislerle vs. yapılmalıdır. Fakat özel bir deney için sadece bir lambanın üretilmesine ihtiyaç vardır; harcamaya yol açacak birkaç lamba üretimine ihtiyaç yoktur. Bir deney için bu lambanın masrafı birkaç milyon tümen'dir. Bu deneyin sonuca ulaşmaması da olasıdır. Bu, kat kat sermayeye muhtaçtır. Bu yüzden bu yeni değişimde sermayeler parça parça olmaktan çıkıp birbiri üzerine yığılırlar ve birkaç kutuplu olurlar. Dolayısıyla sermayedar sayısı azalır, sermaye artar. Sermayedarın sayıca azalmasının nedeni belirttiğim gibi sermayenin bir araya gelmesinin gerekmesidir. Çünkü şeker ya da otomobil fabrikası için, burada demirin otomobile dönüşüp tüketiciye ulaşması için milyarları bulan sermaye bulunmalıdır. Burada artık buğdayı ekmek yapıp insanlara sunmaktan ya da unu tatlı yapıp insanlara sunmaktan veya kumaşı ceket, pantolon yapıp insanlara sunmaktan apayrı bir durum söz konusudur. Artık küçük sermayeye değil, büyük sermayeye ihtiyaç vardır.

Toplumda sermayenin neden arttığına gelince [bu konu çok önemlidir]; Örneğin, toplumda yüz milyar dolar sermaye var. Burjuvazi döneminde on bin tüccar bu paraya sahipti. Şimdi örnek olarak beş yüz sermayedar bu sermayenin tamamına sahip olmak durumundadır. Önceden on bin kutupta toplanmışken şimdi beş yüz kutupta toplanmıştır. Fakat neden bu on milyon dolar, yüz milyon dolar, örneğin elli altmış yıl içinde yüz katına çıkmıştır? Sermayenin bu yığılışı, makine işi için büyük sermayelerin zorunlu olmasından dolayıdır. Fakat sermayenin kapitalizm döneminde yükselerek artması niye? Bu, makinenin rolü dolayısıyladır. Bu rol, fazla [surplus] üretim adıyla makinede bulunan bir rol olup sanayi sermayedarlığının sosyolojisinin anlaşılmasının en temel anahtarıdır. Fazla üretim meselesi, bizim sözünü ettiğimiz şeyin tam tersi bir meseledir.[183]

İŞ, ÜRETİM MESELESİ VE İŞÇİYLE İLGİSİ

Varsayalım, on tane tuğlayı [ya da vazoyu] oradan alıp buraya güzelce dizmek istiyoruz. Birine diyoruz, şu vazoları oradan -ki 200 metrelik bir yol bulunduğunu varsayın- getirip buraya yerleştirmen için sana şu kadar para veririz. Adam gidip vazonun birini oradan alarak buraya getirip bırakır. Dönüp ikincisini alır ve buraya getirip bırakır. Yine dö-

---

183 İyi dikkat ediniz, konu çok karmaşık. Eğer bundan söz edersem dersimi bitiririm ve başka konuları bir dahaki sefere bırakırım. Ebuzer programı yakın olduğu için, bu konular, onu, söylemini tanımak için çok uygundur. Ebuzer, dünyada İslam devriminin iktisadî adalet çehresidir. Yine bu nedenledir ki bütün dünya tarih boyunca, Ebuzer'in tanınmasından korkmuştur. Elbette çözümlemeler vs. mesele değil. Ama onun ne dediğinden, olayın ne olduğundan söz edersek olmaz. O Ebuzer'i İslam, Rebeze'de gömülmeli, Osman'ın onu susturduğu yerde susturulmalıdır. Velev Osman'a muhalif olan ama Osman'la çıkar ortaklığı bulunan kimseler ya da Osman'ın düşmanları eliyle de olsa.

ner ve üçüncüsünü getirir... Bu işin yerine getirilmesi için sekiz saatlik bir zamanın gerektiğini varsayın. Pekâlâ, diyoruz, senin çalışmanın karşılığı gerçekten ne kadardır? Diyor, yirmi tümen. Diyoruz, bu yirmi tümeni sana veririz. Varsayın, elli vazoyu onar onar alıp yerleştirmeleri için beş işçi tutuyoruz. Sekiz saat çalışarak bu elli vazoyu alıp buraya getirip dizmeleri için bu beş işçinin her birine yirmi tümen veriyoruz. Bu işçilere soruyoruz, sekiz saat çalışmanızın gerçek karşılığı ne kadardır? Diyorlar, yirmi tümen. Yirmi tümeni onlara veriyoruz. Ama çalışma şeklinin nasıl olacağı bize bağlıdır [onun için de fark etmez].

Varsayın, bu iş için beş işçiye ihtiyacım yok. İki ya da üç işçi alıyorum. İyi. Beş işçiyi üç işçiye düşürdüğüm ve her birine sekiz saat için yirmi tümen verdiğim zaman istismar meydana gelmemiş olur. Sonuç olarak, ihtiyaç duymadığım iki işçiye, gitmelerini söyledim. Fakat bu üç işçiye -ki sekiz saatten fazla çalışmamalarını söyledim- yeni formda yirmi tümen veriyorum ve onların hakkı da yirmi tümendir. Fakat bu kez işi bireysel olmaktan çıkarıp kümesel hale getirdim. Şöyle ki ayrı ayrı duran vazoları bir kişinin buraya dizmesini söylüyorum; işi sadece budur. İkincisinin işiyse varolanı oradan alıp buraya koymak olsun. Üçüncüsü de burada sonuna dek durup vazoları şu sekinin üzerine dizsin. Görüyoruz ki bu sekiz saatlik çalışma süresinde, bireysel biçimde beş kişinin yaptığı işi, şimdi iş bölümü yoluyla üç kişi yapmaktadır. Çünkü iş bölümü sayesinde iş tekrarı önlenmiş olur. İyi anlaşıldı mı? Her bireyin ayrı ayrı başından sonuna dek yaptığı bir takım işlerin tekrarı önlenmiş oldu. İş bölümü yapıldığında tekrarlanan işler ortadan kaldırılmış olur. Dolayısıyla sabit bir işi yerine getirmek için daha az iş gücü gereklidir. İşçiye verdiğim bu yeni şekille, ona baskı oluşturdum mu? Hayır. Hakkını az mı verdim? Hayır. Aynı yirmi tümeni verdim ona. Çalışma süresini artırdım mı? Hiçbir şekilde. Sekiz saat çalışmasını söyledim. Fakat tek tek çalışma yerine iş bölümünü getirdiğim için, beş kişinin yaptığı işi yeni buluşumda üç kişi yapmaktadır. Dolayısıyla iş bölümüne göre yapılan çalışma, benim beş tane yirmi tümen yani yüz tümen vermek yerine, yapılan aynı iş için [üretim aynıdır; şu vazolar buraya dizildi, bir iş üretimi gerçekleşti. Yani yeni bir iş ve şekil söz konusudur. Üretim hep madde ve mal şeklinde değildir, çok yeni bir form şeklinde de olabilir] üç tane yirmi tümen yani altmış tümen vermekteyim. Öyleyse belirli bir çalışma saati içerisinde sabit ücretle ve yeni formda bir iş benim için altmış tümene tamamlanmış oldu. Oysa eski formda tam yüz tümene tamamlanıyordu. Bu kırk tümen kimindir?* [Duygularınızı dikkate almayın. Sadece dakik, mantık-

* Burada Dr. Şeriati, öğrencileri için bir soru ortaya atıyor. Sonuçta sınıf soru-cevap tavrını takınıyor. Öğrencilerce verilen cevaplar, bantta belirsiz ve anlaşılmaz durumda olup çoğunlukla Şeriati tarafından yinele-

lı, kuru ve akılcı düşünün. Sermayedarın lehine de karar vermiş olsanız sorun değil. Çünkü şimdi bir külfeti yok; ders yapıyoruz.]

[Öğrencilerden biri] diyor ki; "İşçinindir." Şimdi söyleyin bakalım niçin? [...] Pekâlâ; işçinin olmadığını söylemeye kim cüret edebilir? Evet, iş bölümü yoluyla yapılan iş hak sahibi değildir. İş bölümü, bilimsel bir buluştur. O kırk tümen, gerçekten kimin parasıdır?

Kendileri [öğrencilerden biri] diyorlar ki; "İş vermediğimiz o iki kişinindir." Hayır, bu, hayır işlerine girer. [...] Evet. Kendileri [başka bir öğrenci] diyorlar ki; "Buluş sahibinin hakkıdır." Buluş sahibi kimdir? Buluşçu, ya sermayedarın kendisidir ki böyle birşey aklına gelmiştir ya da bu 'teknik'i kullanan bilim adamıdır. Çünkü bu bilim adamı, işçi istismar edilmeden, baskıya maruz kalmadan, çalışma saati artmadan bu değişikliği gerçekleştirmiş ve üretimi artırmıştır. Yani işçi yine eskiden olduğu gibi sekiz saat çalışmakta ve aynı parayı almaktadır. İşi değişmemiş, zorluğu ve çalışma saati artmamıştır ki ona fazla para verelim. Sadece mantıksal olarak düşününüz. Evet. [...] Ne hakla bu kırk tümen onun olabilir? Söylemek istediğim şey şu ki -bu esası genel esas olarak kabul edin- üretilen her şey, meydana gelen her şey, onu meydana getiren kişinin ya da şeyin malıdır [bunu kabul ediyor musunuz?]. Yani bir değerin oluşmasına neden olan her etken [kişi ya da şey] o değerin sahibidir ve bir başkası bizim malımızdır diyemez [bu esası kabul ediyor musunuz?]. Şimdi, gerçek oluşturucunun kim ya da ne olduğunu söylemek istiyoruz. Bu örneğe açıklık kazandırmak istiyoruz. Bu açıklık kazanmalıdır. Evet, kimindir? Buluşçunun malı mıdır? Buna göre, bütün artı üretimler bilim adamlarının malı mıdır? O bilim adamına dediler ki; "Sayın bilim adamı, siz sabahtan akşama dek buraya teşrif edin ve bizim için sekiz saat fikir işi yapın; plan-proje hazırlayın ve ayda beş on bin tümen alın." O, beş yıl boyunca sürekli buraya gelip plan çizer, planı da işe yaramaz. Fakat ayda beş bin tümenini de alır. Şimdi [bunca süreden sonra] bir kez üretim olmuş. Beş yıl boyunca düşünüp planlar çizdiği, hiçbir üretim gerçekleştiremediği ve hep yediği halde şimdi bir kez üretim gerçekleştirince, onun bu yeni buluşuna göre ürettiğimiz ya da işçinin ürettiği herşeyi ona mı verelim? Bir fikir işi yapıp onun bu fikir işi artık değer sonucuna ulaşırsa parasını ona vereceğiz, diye anlaşmadık ki onunla. Oysa biz yirmi yıl çalışıp hiçbir artık değer yaratmasa da biz ona parasını verdik; işe yarayıp yaramadığına bakmadık. Şimdi onun yeni buluşundan kırk tümen artık değer geldi. Bu artık değer onun malı mıdır? Kimin malıdır? İlim ve amel bunu meydana getirdi, ama bu kimindir? Bu kırk tümen şimdi kaldı; yirmi

---

niyor. Öğrencilerin cevaplarını -ki Dr. Şeriati yineliyor- tırnak işaretleri arasına aldık. Yinelenmeyen cevapları ise "..." şeklinde gösterdik. [Yayıncı]

tümeni birine, yirmi tümeni ötekine, yirmi tümeni de üçüncüsüne verdik. Geriye kalan bu kırk tümeni kime verelim, siz ne dersiniz?

Öyleyse, şimdi birkaç görüş var. Ben, genellikle sizin görüşlerinizden çıkardığımı ya da ortaya konulanı arz edeyim[184]; Bir kişi şöyle diyor; "Mühendis Bey, yoksa bir değeri oluşturanın o değerin sahibi olduğunu söylemiyor musunuz?" Diyor, niçin? Diyor, sen avamdan biriydin ve evinde oturuyordun. Babanın sermayesi ya da filan burs seni tahsilli kıldı. Öyleyse senin mühendisliğin bursun malıdır. Burs almasaydın mühendis olamazdın ve gidip amele olurdun. Şimdiyse mühendis oldun; kimse senin projeni uygulamazsa, yürürlüğe koymazsa, senin projen beş para etmez. Çünkü bilim, teknik haline geldiğinde özsel değer kazanır. Kâğıt üzerinde kaldıkça, yazarın kitabında kaldıkça sadece zihinsel bir değerdir. Kırk tümenin zihinsel değerle ilgisi yoktur.

Kırk tümen özsel bir değer olduğuna göre özsel bir gerçekle ilintili olmalıdır. Tam olarak açıklık kazandı mı? Ben şu anda öyle bir proje ortaya koyuyorum ki bu proje, hem karada, hem denizde gidebilen, hem de uçabilen bir otomobil üretilmesini amaçlıyor mesela. Fakat bu makine yapılmazsa, benim bu projemin, sabahleyin bir çocuğun herhangi bir kâğıdı karalamasından farkı kalır mı? Hayır, hiç farkı kalmaz. Öyleyse, kırk tümeni yaratan şey, mühendis beyin projesi değildir. Nedir? Mühendis beyin projesinin hayata geçirilmesidir*. Bu durumda, kırk tümeni yaratan, gerçekten senin projen olmayıp senin projenin gerçekleştirilmesidir. Şunu öncelikle belirteyim ki iş bölümü demek makine demektir. Tam olarak belirgin mi? Bu iş bölümü sistemi, çok karmaşık duruma geldiğinde, makine adı verilen bir düzeneğe dönüşür. Makine, infirada çalışmayı oldukça karmaşık bir şubeli çalışmaya dönüştüren şeydir. Buna göre, ancak makinemiz olduğunda, kırk tümen gibi bir artık üretimimiz [artık değerimiz] olur. Tam anlaşıldı mı? Kırk tümeni ortaya çıkaran, artık değeri meydana getiren, senin projen değil makinedir. Makineyi sen yapmadın ki. Parası olan ben yaptım makineyi. Benim sermayem olmasaydı, senin projen karalanmış kâğıttan başka birşey olmazdı [Paket kâğıdı diye manava götürsen sana beş para bile vermezdi.]. Ben ki sermayedarım; üç işçiye dedim, şu makineyle çalışın, sekiz saatinizi verin bana, günde yirmi tümen alın. Sermaye olmasaydı, üç işçi böyle bir araya gelmezdi. Benim sermayem olmasaydı üç işçi bu makineyle böyle çalışmazdı. Yine benim

---

184 Biz bir esası kabul ediyoruz: Ben, işçi ya da sermayedar veya mühendisim. Her üçümüz -mühendis, işçi ve sermayedar- şu tanımı kabul ediyoruz: Bir değeri icat eden o değerin sahibidir. Ve bu kırk tümenin kimin olduğunu sormak istiyoruz. Bu kırk tümen, dünyaya egemen olan toplumsal düzenin tümü -mesele bu kadar önemlidir; kırk tümenin kimin malı olduğunu bir anlasak- ve dünyada var olan bir ideolojinin kaynağıdır. Bugün dünyada gündemde olan en temel mesele, bu kırk tümenin kimin olduğu meselesidir.

*Öğrencilerden biri bir soru soruyor, Dr. Şeriati de cevaplıyor: "Açıklamamı tamamlamadım. Oraya da varacağım. Şu anda konuşan sermayedardır."

sermayem ve ödediğim ücret olmasaydı, işçi, mühendis ve makine toplanıp bu kırk tümeni yaratamazdı. Öyleyse, mühendisin soyut projesini somut projeye dönüştüren ve işçinin bölük pörçük ve atıl gücünü üretici bir güç durumuna getiren bu sermayedir. Öyleyse kırk tümen kimindir? Sermayenindir. Sermaye ise sermayedar demektir. Bu, sermayedarın mantığıdır. Bu, sermayedarın akıl yürütmesidir. Bir sermayedar, bundan daha iyi ve daha mantıklı açıklayabilir mi? Dolayısıyla ben, sermayedarlığın bilimsel mantığını açıklamada en küçük bir gevşetme yapmadım.

Entelektüel kimse şöyle der; Makinenin pratikte gerçekleşmesi doğrudur, ama makinenin gerçeklik kazanması, mühendisin yarattığı mahiyete vücut vermekten ibarettir. Makine, zihnin aynî çehresi ve bilimsel zuhurdur. İlerleme, üretim, hareket ve sanayi, hep insan düşüncesinin sonucudur. Bunun kanıtı şudur ki bütün sermayeleri bir koyun sürüsünün ortasına döksek, asla makineye ve artık değere dönüşmez. Sermayenin kendisi de düşüncenin ürünüdür -iyi dikkat edin- ve doğa düzeninde, doğal ürünlerde ve tarım ürünlerinde yaptığı değişiklikle sermayeyi oluşturan düşüncedir. Aslında sermaye düşüncenin çocuğudur. Öyleyse bu kırk Tümen de benim malımdır; çünkü ben onun mühendisiyim. Bu, entelektüelin yorumudur. Teknokratların ve bürokratların çoğu neye inanır? Bu yoruma inanır.

Bürokrasi ve teknokrasi, beynin asıllığı üzerine kuruludur. Teknokrasinin, bürokrasinin, intelligentsianın [ya da aydınlığın ve düşüncenin esas oluşu görüşünün] ve sermayeyi esas alışın [kapitalizmin] muhalifi olan, şöyle der; Bu kırk tümenin ne olduğunu açıklayalım mı? Kırk tümen yanlıştır. Aslında kırk tümen nedir? Senin kırk tümen diye adını koyduğun şey, göreli ve soyut bir kavramdır. Aslında kırk tümen meydana gelmemiştir. Çünkü kırk tümen, burjuvazinin bu alışveriş ilişkisinde piyasadan aldığı paradır. Gerçekten üretilmiş olan, bu maldır. Bu, yirmi beş riyal eder; yirmi beş Riyal kimindir? Ben, yirmi beş Riyal nedir bilmem. Sermayedarlık ve burjuvazi sistemindedir ki bunu satarsın; o para verir. Bu paralara değer koyduk, değerin sembolünü altın yaptık, ardından da ona alım gücü ve itibarı verdik vs. Sen hala neye dayanıyorsun? Yirmi beş Riyal. Öyle bir şey yok ki. O, senin kendi türettiğin birşeydir. Somut gerçeklik taşıyan nedir? Maldır. Bu kimin malıdır. Planını yapanın mı yoksa fabrikasını kurup planı uygulayan ve bunu üreten sermayedarın mı yoksa işçinin mi? Üçüncü görüşü taşıyan kişi, bunun ne olduğunu tanımlamamız gerektiğini söyler. Bu şekli bu mala veren sermaye midir yoksa mühendis midir? Yoksa ona bu şekli işçi mi vermiştir?

Mal, bir hedef için şekillenen sıkıştırılmış bir iştir. Mal, sıkıştırılmış, yani şekillenmiş iş dizgesi [Farsçada sıkıştırılmış iş derler] olup kullanım ya da tüketim adını taşıyan bir hedef için bir şekil taşımaktadır. Tamam mı? Bu şekli kim belirlemiştir? Bu şekli tüketim belirlemiştir. Tüketim

felsefesi, ona bu şekli vermiştir. Öyleyse bir şekil vardır, bir de madde. Bu şekli taşıyan maddenin kendisi [tüketim şekli], sıkıştırılmış iştir; bu, işçinin gerçekleştirdiği ve bir nesne haline getirdiği sekiz saatlik çalışma dizgesidir. İş, nesne haline gelmiş ve bu nesne, tüketim değeri kazanmıştır. Tüketim değeri, işçinin malıdır. Çünkü o, işi gerçekleştirendir. Bu iş ise bir kapsül ve bir nesne şeklini kazanmıştır [süt gibi, sıkıştırılmış gaz gibi, bu da sıkıştırılmış iştir]. Tam olarak anlaşıldı mı? Öyleyse işçinin malıdır ve bu yüz tümeni üç kişi arasında bölüştürmemiz ve her birine otuz üç küsur tümen vermemiz gerekir. Benim, her üçünün de doğru delil olduğunu söylememe gelince; Gerçekten sermayedarın malı değildir. Çünkü sermayenin kendisi bu insanî çalışmanın üreticisi değildir. Bu çalışma kimin çalışmasıdır? İnsanîdir ve insanî olmayan bir itibara mensup olamaz. Birşey, insanî bir görüngünün üreticisi olamaz. İnsanî bir görüngü olmakla birlikte insanın fikrinden ya da eyleminden de doğmuş değildir. Çünkü fikrin ürünü olsa, bu iş şekli icat edilmediği zaman bu kâğıt ve fikir beş para bile etmez. Tam anlaşılıyor mu? Sadece eylem olsa, bu üç kişinin beş kişi olması durumunda onların daha az iş yaptıklarını gördük. Fakat üç kişiyken şimdi daha çok işi yapmaktalar. Oysa işleri aynıdır ve işçinin işinin kıymeti ve saati de artmamıştır.

Öyleyse bu fazla üretim, işçinin malı da değildir. Burada, yoksa işçiden başka, fikir adamından başka, sermayedardan başka bir dördüncüsü mü var? Dördüncüsü kimdir? Üç işçi toplamından başka birşey olan üç işçinin oluşturduğu gruptur. Hak işte budur. Bu üç işçi, beş işçi, elli işçi, bireysel olarak çalışmaktayken toplum yoktu. Ne vardı? Elli tane birey vardı ve hakları da yirmi tümendi. Şimdi ellisini grup şekline [elli kişilik bir birim şekline] dönüştürdük. Bu grup bir birimdir, bir kişiliktir. Yeni bir kişi olmuştur ve adı elli tane şahsiyettir. Elli birey değildir, tek bireydir. O elli bireyin hepsinden farklı olan yeni bir kişidir artık. Bu elli birey, ayrı ayrı çalışırken bu bin tümeni üretiyorlardı. Fakat elbirliği ederek çalışınca beş bin tümen fazla üretmektedirler. Bu fazladan beş bin tümen, ne tek tek bu elli bireyin malıdır, ne zihnin malıdır, ne de dışsal birşeyin malıdır. Fazla üretim kimin malıdır? Toplumun. Dolayısıyla, bireysel şekildeki üretim, doğrudan doğruya işçinin malıdır; bu üretimde bireysel rol oynayan kimsenin malıdır. Toplu çalışma sonucu ortaya çıkan fazla üretimse *iş güçlerinin bir araya gelmesi* adını taşıyan yeni bir olgunun, yeni bir etkenin, yani toplumun kendisinin ve toplum adlı kişinin malıdır, toplumu oluşturan bireylerin değil. Fazla üretimin ne demek olduğu tam olarak bellidir. İşte bu fazla üretim, sermayedarlık sisteminde ne düşünürün malıdır, ne tek tek işçinin malıdır, ne de toplumun malıdır. Kimin malıdır? Sadece ve sadece sermayedarın malıdır.

YİRMİNCİ DERS

Bugün, kararlaştırıldığı üzere programın soru-cevap şeklinde olması gerekiyordu. Bundan önce arz edeceğim konulardan sonra, bu kısıtlı sürede cevaplandırılabilecek, acil olduğunu düşündükleri soruları bulunan hanımlar ve beyler sorularını sorabilirler. Ancak, iki hususu bilgi olması açısından size arz etmek istiyordum; Biri, *Ebuzer* programıyla ilgilidir. Bugün, öğrencilerimiz için bu programın gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştı, ama pazartesi gününe ertelendi. Tek tek hepinizden çok özür dilerim. Çünkü bu programlar için kendi programlarınızı iptal ettiniz. Ayrıca memleketlerine gitmiş olan kimi öğrencilerin uzak yollardan geldiklerini duydum. Her halükârda bu gece programın gerçekleşmesine olanak yoktu, mecburen pazartesiyi salıya bağlayan geceye ertelendi. Sınıfa kayıtlı olan hanımlardan ve beylerden mümkünse pazartesi günü teşrif etmelerini rica ediyorum. [Program saatini afişte belirttiler. Bilgi edinebilirsiniz ya da şu anda bize bildirebilirler.]. Arz etmek istediğim ikinci konu şu; Uygulamaya göre, yaz günlerinde Hüseyniye-i İrşad yaz tatiline girmektedir ve benim sınıfım da mordad ayında tatildir. Burada, bu mevsimde *İslam-bilim* adıyla son dersimi vermekteyim şu anda. Gelecek dersi geleceğe bırakıyorum. Şu anda sınıfımızın öğrencilerinin çoğu burada toplanmış olduğu ve çoğu da *Ebuzer* programına geldiği için -benim ricam üzerine ve bu tür programların gerek ve önemine inandığınız için- daha çok *Ebuzer* üzerine ve *Ebuzer* programı hakkında düşünmekteyiz.

Aynı şekilde, son ders olduğu için, bir kaç hususu arz etmeme izin vermenizi istiyorum; bu hususlar ders akışının ve soru-cevap programının dışında olsa da dile getirmeyi gerekli görüyorum. Pazartesi günü öğleden sonra saat 6'da *Ebuzer* genel programı başlıyor. Programın yaklaşık dörtte biri *Ebuzer*'in hayatı ve şahsiyetiyle ilgili; başka bir deyişle *Ebuzer*'in hayat hikâyesi. Ardından *Yeniden Ebuzer* programı gerçekleştiriliyor. Siz, *Ebuzer* programına ne denli ciddiyet ve önemle baktığımı hissetmişsinizdir. Bu iki mesele yüzündendir ki biri özel bir meseledir,

cüz'idir; biriyse genel meseledir. Her ikisini de bilmek sizin için gereklidir. Biz, bu toplumda aynı düşünen, benzer ve ortak sorumluluk duygusu taşıyan ve birlikte bu dönemde, bu zamanda, her ne olursa olsun, bir yıl boyunca birlikte oturup görüş alış-verişinde bulunma, birlikte düşünme başarısını, hem öz bilinçli bir dinî bilgiye ve imana ve aynı şekilde toplumsal sorumluluğa ulaşabilmeye, hem de her birimizin toplumumuz, zamanımız ve imanımız karşısında taşıdığımız sorumluluğa dayanarak toplumumuza bir yol açabilmeye çabalama başarısını gösterdik. Bu iki hususun bilinmesi benim fikirdaşlarım olarak sizin için gereklidir. Kişisel ve tam anlamıyla bireysel meseleden başka *Ebuzer* programında var olan ve arzetmek istediğim özel mesele, *Ebuzer*'in aslında en iyi çehrelerden, en seçkin çehrelerden biri -Peygamber'in şahsının tasdikiyle- olmasıdır ki ben gerçek ömrümün tamamında *Ebuzer*'le temas halinde oldum. Öğrencilik, dönemimden bugüne dek, düşüncelerin, zihinsel şekillerin, duyarlılıkların, bilgilerin ve birikimlerin çoğu değişime uğradı, gidip geldi; ama kafamda ve kalbimde hep değişmeden kalan tek çehre *Ebuzer*'in çehresidir. Bu yüzden, hepimizin ortak olarak saygınlığına, yüceliğine, insanî ve dinî azametine inandığımız bir adama karşı ruhî ve kalbî bir bağlılığa eriştim.[185]

---

185 Defalarca söylediğim gibi, Şia'nın Peygamber'in halifeleri olarak ve hayatın, imanın, inancın ve İslam'ı anlamanın sürekli örnekleri diye bildiği İslam imamları, bu imamların her biri, Şia imamları diye tanıyıp adlandırdığımız bu çehrelerden her biri, yaşadıkları zamanın durumu bakımından, kendi çevrelerindeki meseleler karşısında takındıkları tavır bakımından, düşman ve muhalif cepheye karşı seçtikleri savaşın biçimi bakımından [ki durumların her biri şartlara, durumlara göre başka türlüdür] ve yüklendikleri sorumluluk esasınca her biri, bir özellik taşımaktadır ve tarihte seçkin ve kendine özgü bir kişilik sergilemiştir. Hepsi tek bir yolda, tek bir cephede bulunmakla, hepsi tek bir hedefe doğru gitmekle ve hepsi tek bir ışık olmakla birlikte zamanlarının şartları, düşmanların tavırları ve çağlarındaki olay ve konuların zorlamaları, her birinin kendisine özgü bir tavır takınmasına, yaşamak için, düşünmek için, savaşım için, yükümlülük ve sorumluluklarını yerine getirmek için kendisine özgü bir yol çizmesine neden olmuştur. Her biri, zamanı için bir örnek olmuşlar, her biri tarihte bir asra ve bir nesle -ki insanların içinde bulundukları tarihî, siyasî, toplumsal ve kültürel şartları, bu imamlardan birinin içinde bulunduğu siyasî, kültürel ve toplumsal şartlarıyla uyumlu olmuştur- kılavuz, yol gösterici ve çözüm yolu gösterici olarak ortaya çıkmışlardır.
Aynı şekilde İslam Peygamberi'nin yetiştirdiği örnek ve yüce kişiler olan büyük ashabın, yani İslam'ın toplumda, zamanda ve mekânda aynî olarak gerçekleşip istikrar bulmasını kılıçlarıyla, bilekleriyle, takvalarıyla, sabırlarıyla, zekâlarıyla, imanlarıyla ve ihlâslarıyla omuzlayanların her birinin kendisine özgü kişiliği vardır; hepsi tek bir cephede, tek bir imanda, tek bir hedefte ve tek bir yolda olsa da. İmamet konusunda söylediğim gibi, örnek olarak İmam Hasan, tarihte bir milletin karşısına çıkan özel savaşım şartlarının bir türünde izlenecek en iyi örnek olabilmektedir. Başka özel şartlardaysa İmam Hüseyin takip edilebilecek aşkın bir örnek olarak ortaya çıkmaktadır. Başka bir zamanda da İmam Seccad, olumsuz şartlarda ve her türlü olanaktan yoksun kalındığı bir dönemde bir ferdin sorumluluğunu, hatta yalnız bir kişinin sorumluluğunun nasıl olduğunu, nasıl olabileceğini göstermektedir. Başka toplumsal şartlarda ve belirli bir nesle ve özel bir ömre özgü ihtiyaca göre İmam Sadık da bir Müslümanın kendi çağında sorumluluğunu yerine getirmek için bir tür cephe alış örneği sergilemektedir.
Aynı şekilde bu ashabın her biri de zaman bakımından, toplumsal açıdan bir dönem, bir nesil ve kendine özgü şartlar için örnek olabilirler ve kendi kişilikleri oranında, gerçek İslam'ı, Kur'an'ı ve sünneti

PEYGAMBER'İN ÖRNEK ASHABI

Siyasî ve toplumsal cephe alışların, fikrî boyutun oluşmasının, "Allah'ın hizbi"nde parçalanma ve ihtilafın ortaya çıkmasının, iç kutuplaşmaların baş göstermesinin ve her halükarda İslam ümmetinin -ki İslam Peygamberi'nin önderliği altında oluşmuştu- birliğinde tefrikanın meydana gelmesinin ardından, gizli cepheler, gizli kanatlar kendini gösterdi. Aristokratik, kabilevî ve cahilî bağlar yeniden tam anlamıyla dirildi ve kaçınılmaz olarak saflar karşı karşıya geldi ve bütün saflar Ali'nin karşısında yer aldı. Peygamber'in büyük ashabı[186] içinden, genellikle hammadde olan ve İslam'a girerken herşeylerini İslam'dan alan şahsiyetler, olması gerektiği gibi, istisnasız olarak tıpkı Ali'nin kendisi gibi, Ali'nin cephesinde yer aldılar ne mutlu ki. Hepsi ona vefalı kaldılar. Bunlar, tarihte ve İslam tarihinin ya da tarihteki İslam'ın başlangıcında ilk Ali Şiası grubunu oluşturdular. Gerçek Şiayı tanımak isteyen, Safeviye'den önceki Şiayı tanısın; bu değişikliklerden, bu kargaşadan ve bu alt üst oluşlardan önceki arı duru Şiayı tanısın. Buradan başlamalıdır; bu grubu tanımalıdır. Bu grup hem nasıl Şia olmak gerektiğinin en güzel örneğini, en emin örneğini bize vermektedir hem de nasıl Müslüman olmak gerektiğinin en güzel örneğini, hem İslam Peygamberi'ni, hem Kur'an'ın aslını -ilklerin anladığı şekilde ki şu anda Kur'an'ın metni sabittir- bize göstermektedir. Bunlar, İslam Peygamberi'nin yetiştirdiklerinin en iyileri, Ali'nin en iyi dostları ve takipçileridir ve Şiilik ile İslam'ın eş anlamlı iki kelime olduğunu göstermektedirler.

Bunlardan biri Selman'dır. Selman'ın İran'da oldukça büyük bir şahsiyet olduğu doğrudur, ama kaybettiği bir mesajın, fıtratında hisset-

---

bize öğretecek öğretmenler olabilirler. Çünkü onlar, İslam'ı doğrudan doğruya ilk ve aracısız berrak kaynağından alan ve her şeylerini, öğretmenliğini, sahipliğini ve eğitimciliğini Peygamber'in yaptığı İslam mektebinden öğrendiler; orada olgunlaştılar, orada Müslüman oldular. Dolayısıyla İslam'ı tanımak ve bu iman ve inancın gerçek çehresini kavramak için en büyük ve en emin yol olarak imamları tanıdıktan sonra Peygamber'in ashabını tanımak da gereklidir.

186 Büyük sahabeler iki tiptirler: Kimileri, toplumsal bir şahsiyeti bulunduğu, geçmişleri, soyları vs. itibarlı olduğu için büyüktürler. Bunlar, İslam dinine girdikten sonra, İslamlıkları pek üstün olmasa da ve bu mektepte tam ve derin bir eğitimleri bulunmasa da kendileri toplumsal, aristokratik, iktisadî, sınıfsal ve kabilevî bakımdan saygın ve önemli kişilerdi ve bu şahsiyetlerini, önem ve büyüklüklerini beraberlerinde getirdiler ve tarihte büyük sahabeler arasında sayıldılar. Ne yazık ki İslam Peygamber'i için bunlar kelimenin tam anlamıyla büyük sahabe oldular. Peygamber zamanında ön sırada yer alan ikinci tip ise büyük sahabeler arasında yer alan, ama büyüklüklerini İslam devriminin başlamasından alan ve bütün övünçlerini gaza sahnelerinde, İslamî cihadlarda elde eden ve bütün ilgilerini, bilinçlerini, tavırlarını ve bütün insanî değerlerini doğrudan doğruya ve bütünüyle İslam inkılâbından, hareketinden, inancından ve tarihinden sağlayan kimselerdir. Bunlar, kendilerini tanımaya çok ihtiyaç duyduğumuz kimselerdir. İslam adıyla ortaya konulan bu insan üretim fabrikasının dışarıya ve tarih ve insanlık piyasasına verdiği ilk ve en iyi örneklerinin ve sembol şahsiyetlerinin hangileri olduklarını, kimler olduklarını, nasıl olduklarını anlamamız gerek. Bunlar, yüzde yüz bu mektepte yetişenlerdir.

tiği ama ne olduğunu bilmediği -fakat var olduğunu biliyordu- bir yitiğin ve yeni bir yolun ve imanın arayışındaydı. O sıralar Selman gibilerinin kafalarına sunulan Zerdüştlük, Hıristiyanlık, Yahudilik, Mazdek ve Mani dinleri gibi dinler onu tatmin etmedi. Hepsini araştırdı; hepsini bilinçli ve inceden inceye, ama taassuba düşmeden, tekfir etmeden araştırdı. Hepsini inceleyip irdeledi. Bu dinlerin metinlerini ciddi olarak ele aldı; inceleyip geçti, bir dinden öbür dine. Sonunda ulaştığı yer bir hiçti. Bu hiçlikte ve bu boşlukta kalmak istemediği için [maymun iştahlı bir aydın değildi ki zihnî ve ruhî açlığını giderme uğruna bir ideoloji ardınca gitsin] kalktı; o dönem İran'ının şehzadelik hayatını, medeniyetini, özgürlüğünü ve nimetini bırakarak tek başına çöllere düştü. Orada bir kervana esir oldu. Yazgısı onu Medine'ye götürdü. Medine'de onu bir Yahudi'ye sattılar ve bir Yahudi'nin kölesi olarak bir bahçede -ki şu anda Medine'dedir- işçi oldu.

Kısacası Selman Medine'de İslam'a girerken bir Yahudi ailenin kölesiydi. Bu yüzden *Selman* olunca, *Selman* oluşunun her şeyini İslam'dan almıştır, diyoruz. Eski İran'dan yanında hiçbir şey yoktur. Hepsini döküp yıkamış ve temiz gelmiştir. Fıtratı, tıpkı beyaz bir kâğıt gibi, İslam Peygamberi'nin ve yeni insan oluşturan bu yeni inkılâbın elinin altında yer alır. Bir köle olan, o sırada Acem olan ve Arapların gözünde aşağılanan, değersiz görülen bir ırktan, Acem'den gelen Selman, sonraları öyle bir makama erişti ki Ensar ve Muhacirler arasında, Selman'ın Ensar'dan mı yoksa Muhacirlerden mi olduğu konusunda tartışma çıktı. Dediler ki Muhacir ise Mekke'den Medine'ye gelmiş olmalıdır ki Mekke'den gelmemiştir. Ensar'dan olsa Medineli olmalıdır ki Selman Medine'li değildir. İslam Peygamberi güçlüğü giderdi. Peygamber; "Selman bizim ailemizdendir." dedi. "Selman bizim ailemizdendir." demesi, edebî bir iltifat değildi, bir *kompliman* değildi, ahlâkî bir tanımlama değildi. Selman'ın gerçekten Peygamber ailesinin üyesi olarak algılandığı anlamındaydı ve gerçekten onun adı Selman-ı Muhammedî oldu. Gerçekten de Ömer'in, beyt'ül maldan maaş bağlamak amacıyla büyük Müslümanların listesini yazdığı dönemde Muhacirler bir listede, Ensar başka listede, Bedir gazileri bir başka listede yer alıyordu. Selman ise Peygamber ailesinin listesine yazılmıştı ve Peygamber ailesinin [*Ehl-i Beyt'in*] aldığı maaşı alıyordu.

Bu, Selman'ın kölelikten, adsızlıktan ve yabancılıktan, İslam'da Muhammed'in şahsına akraba olmaya kadar yol aldığını göstermektedir. Bu, Sakife seçimlerinden sonra acıyla; "Yaptınız ve yapmadınız." diyen adamdı. Bu, ne derin bir cümleydi; tarihin yorumunu yaptığı önemli bir cümleydi. Tarihin yorumlaması için söylediği bu sözü, sizin yaptığınız sonraları anlaşılacaktır, der gibi söylemişti; "Yaptınız." Bu seçimleri böy-

le yaptık, şöyle seçtik, dediklerinde dedi; "Yaptınız ve yapmadınız." Sonra da umutsuzca, bu inkılâp merkezini, bu umut merkezini, onca coşkunun, onca hayatın ve onca hareketin yaşandığı bu merkezi bırakarak Medayin'e [asıl vatanına] geldi ve orada öldü. O, İran'da Ali'nin ve Peygamber'in ailesinin sevgisinin tohumunu ilk eken kimsedir.

Muhammed'in aziz çehrelerinden ve Ali'nin samimi şahsiyetlerinden biri Meysem Temmar adlı bir hurma satıcısıdır [Ali'nin grubunu tanıtmak istiyorum]. Bir hurma tabağı vardı. Ona hurma döküp sokak kenarına oturuyor ve hurma satıyordu.

Bir başkası, Rumî diye anılan -çünkü Müslümanlar Yunanlıları da Rumî diye biliyorlardı- Yunanlı Suhayb'dır. Yabancı ve Acem olan ve soy, aile, toprak ve kan bakımından Arap toplumundan hiçbir dayanağı bulunmayan biriydi.

Bir başkası da Bilal Habeşî'dir. Herşeyden çok cahili değerler bakımından menfur birisidir ve herşeyden çok İslamî değerler bakımından aziz ve sevilen birisi olmuştur. Çünkü o, Habeşli ve kara derilidir. Araplar, en üstün ırk olarak Araplardan Kureyş'i, en aşağı ırk olarak da kara derililerden Habeşlileri örnek veriyorlardı. Bilal, siyah idi, hem de Habeşli bir siyahî. Ayrıca, Kâbe'yi yıkmaya gelen Habeşli Ebrehe'nin ordusundan geri kalanlardan geliyordu. O, anne tarafından o nesildendir. Bu ise onu Arap cahiliye değerleri bakımından ve soy sop açısından daha çok nefret edilir kılmıştı. İslam ise on yıl içerisinde mucizevî bir şekilde bir kavmin mahiyetini ve köklü ve eski gelenekleri değiştirir[187]. Öyle ki kara derili, yabancı Habeşli, Kâbe'yi yıkmaya gelen Arap düşmanı Ebrehe'nin kalıntılarından olan [ailesinin böyle menfur bir sabıkası vardı] ve Ümeyye bin Halef'in kölesi olup Arapçayı da doğru dürüst bilmeyen, kıraati düzgün olmayan Bilal, o sırada İslam Peygamberi'nin resmi sözcüsü olmaktadır. İslam Peygamberi onu seçtikten sonra artık ömrü boyunca onu değiştirmedi. İslam'ın haykırışı olan, İslam'ın sloganı olan, İslam'ın sözü olan ezan -ki belirli zamanlarda dünyaya ilan edilmektedir- sonuna dek Bilal'in gırtlağından yükseldi [değerler değişti]. O, Osman gibi, Abdurrahman Avf gibi, Talha gibi, Zübeyr gibi, cahiliye döneminde sülale şahsiyetleri bulunan ve İslam'a geldiklerinde bu şahsiyetlerini de yeni şahsiyetleriyle karıştıran, toplumun da bunu ayırt edemediği kişilerden başkaydı.

---

187 Bugün Avrupa, üç yüz dört yüz yıl süren insan severlik ve özgürlük savaşından sonra ırkçılığı ortadan kaldıramamış, hatta yeni medeniyetin kalbinde hafifletmeyi bile başaramamıştır. Orada ırk duygusu o derecededir ki Hıristiyan Katolik beyazlar kara derili altı yedi yaşlarındaki kırk kız çocuğunu, kendi kiliselerine dua için gelen bu kırk çocuğu -ki bu siyahlar da Hıristiyan'dır- bombalamak suretiyle öldürmektedirler.

Bir başkası da *Ebuzer*'dir. *Ebuzer* de sahradan gelmiş bedevi bir Arap'tır. Ne kitap okumuş, ne defter görmüş, ne bir yazı yazmış, ne okul, ne hoca, ne medeniyet, ne dünya, ne öğretmen, ne pir, ne de mürşit görmüş; hiç! Kafası ve ruhu hiçbir şeye, o sıralarda Hıristiyanlık, ruhbanlık, Zerdüştlük vs. adlarıyla yarımadada fesat yaratan bu ilimlerin, bu bilgilerin, bu yönlendirmelerin ve bu dinlerin hiçbirine bulaşmamıştı; Pak, temiz; yaşadığı çöl gibi. Sonra İslam'a girdi ve *Ebuzer* Gıfarî oldu. Bedevî ve sahralı Cundub bin Cunâde'den birkaç yıl içinde *Ebuzer Gıfari*'ye dönüştü. İslam Peygamberi, kendisine özgü tabiriyle onu en büyük yüceltmelerle övdü [gerçi sonra bu değerlerin hepsi yıkıldı ve cahilî değerler taşıyan grubun -ki cahilî idiler- değerleri sabit kaldı, baki kaldı]. *Ebuzer* o hale gelmiştir ki İslam Peygamberi şöyle söylüyordu; "Cebrail, *Ebuzer*'e selam eder; o, göklerde yerdekinden daha meşhurdur." "*Ebuzer*'in utanma ve takvası Meryem oğlu İsa'nınki gibidir." "*Ebuzer*'in bir kabı vardı; ilimle o denli doldurdu ki taştı." Bunlar ilmî yüceltmelerdir, sadece ahlakî, insanî ve ruhî değil. İslam Peygamberi, onu ilmî bir makam olarak tanıtmaktaydı. Sonradan o, tarihte Ali Şiası adıyla, inkılabî İslam hareketi adıyla İslam hilafeti aleyhine, Emevi Sünniliği -ki Muhammedî Sünnîlik adıyla İslam'a egemen olmuştur- aleyhine tecelli eden bir hareketin esas kurucularından biri olmuştur. Resmen, yalnız başına da olsa, sapması o zamanda doruğa çıkan, sonraları daha da çoğalan ve korkunç bir tehlike haline gelen -ki İslam bütünüyle mahiyet değişikliğine uğradı- bu rejime karşı tehlike duyurusunda bulundu ve bu yolda canını verdi[188].

Arz etmek istediğim şu; *Ebuzer* ve Selman, her ikisi, İslam'ın yetiştirdiği örneklerin en iyileri ve Ali Şiasının başlangıçtaki en iyi çehreleridir. Fakat bunlardan her biri, belirli bir zaman için, bir dönemde, bir nesilde ve bir çağda daha çok önem ve hassasiyet kazanır. Ya da bir grup ve bir

---

188 Arz etmek istediğim konu şu ki hep, "Neden filan kitabı eleştirdin, neden filan yazarı eleştirdin, neden daha saygılı." diye nasihat etmekteler. İnsan siyasetçi olmayıp gerçekçi olursa, maslahatçı olmayıp onu bunu görmez ve gerçekten bu şahsiyetlere karşı, bu değerlere karşı, bu düşüncelere karşı duygular besler; sonra da şu İran'da, dünyanın tek Şii toplumu olan ve bu ashabın takipçisi olduğunu, bu mektebin takipçisi olduğunu, bunlara mensup olduğunu, İslam'ı bunların gözüyle gördüğünü, bunların -tarihte Şiiliğin ilk kurucularının, tarihin ve zamanın Ali'ye karşı koyduğu bir dönemde Ali'yi himaye edenlerin ve İslam öğretisinin tam ve bütün olarak insanda cisimlenişi olan bu kimselerin- bakışlarıyla İslam'ı anladığını ileri süren şu toplumumuzda bunlarla ilgili olarak, bir üniversite öğrencisinin okuyacağı, sıradan birisinin okuyacağı bir tek kitapçık bile bulamaz. En azından, bunlarla ilgili, bunların kim olduklarını, ne olduklarını, değerlerinin gerçekten ne olduğunu, ne söylediklerini anlatan yüzeysel bir biyografi bile bulamaz. Zihinlerde kırık ve belirsiz birkaç simadan başka bir şey yoktur. Oldukça eksik ve çoğunlukla hurafe dolu hem de mevhum ve müphem -o da bir grubun nazarında- bir miktar bilgi dışında bunlardan bir haber yok. Değerleri belli değil. Son derece üzücüdür ki son zamanlarda birtakım kalemler, onların şahsiyetlerini, hatıralarını bu nesil için ihya etmek amacıyla bu kişiler üzerine yönelmişlerse de bu kalemler bu sülaleyi, bu hareketi ve bu mezhebi özel olarak takip ve tanıma iddiasında değildirler: Ya İslam'a yabancıdırlar ya da Şiiliğe yabancıdırlar.

tip için onların öğreticilikleri, başkalarının öğreticiliklerinden daha hayatîdir. Rivayetten anlaşıldığı gibi, Selman ilmi açıdan *Ebuzer*'den çok üstündür; ister İslam'ın ilmî olarak anlaşılmasındaki derinlik bakımından, ister Müslümanların ve Peygamber'in kendisinin ilmî bakımdan Selman hakkındaki algıları bakımından olsun durum budur. Müslümanların ve Peygamber'in ilmî bakımdan Selman hakkmdaki düşünceleri, *Ebuzer* hakkmdaki algılarından -ki bu harekette denktiler- daha fazladır. *Ebuzer*'in şahsiyeti, toplumsal ve amelî bir şahsiyet olarak, Selman'ın şahsiyetiyse fikrî ve ilmî bir şahsiyet olarak söz konusudur.

İslam-Şinasi'de yazdığım gibi; "Bugün Batı için bir Spartaküs'ün - kölelerin özgürlüğü hareketinin, kendisi de bir köle olan rehberi- değeri yüzlerce *Descartes*'ten, *Kant*'tan, *Aristo*'dan, Platon'dan ve *Sokrat*'tan daha fazladır. Doğu için, özellikle şu anki İslam toplumu için, bir *Ebuzer*'in değeri, yüzlerce Molla Sadra'dan ve İbn Sina'dan daha önemli ve daha hayatîdir. Nasıl itiraz etmeyelim, nasıl sormayalım; Bütün bu fikirler, paralar, zihinler, dehalar, kalemler, yetenekler ve bu toplumun görüş ve beyni, bütün bu Molla Sadralara, İbn Sinalara, Gâzzalilere, Mir Fendereskilere ve Mir Damadlara vakfedilmektedir de -değerlidirler elbette; değerli olduklarına bir diyeceğim yok- niçin orta dereceli kalemlerin hiçbiri, toplumumuzun yarı ölü vücudunun, ruhlarına ve iradelerine daha çok ihtiyaç duyduğu bu simaları tasvir etmeye yönelmemektedir? Bu gafletin basit bir gaflet olduğu ya da gerçekten bir gaflet olduğu nasıl söylenebilir? Söylenir de nasıl karamsar olunmaz, nasıl düşünülmez? Dünyada Avrupa, Batı, bizim hassasiyetlerimizi başka konulara, başka şahsiyetlere, kültürel, zihinsel, lâfzî ve kelamî konulara vs. çekmek için örnek İslam olan, cisimlenmiş İslam olan, aynî İslam olan, Peygamber'in şahsının mührünü taşıyan yüzde yüz İslam olan birincil ve birinci grup şahsiyetlerin toplumda gündeme gelmemesi, tanınmaması için ne kadar da çalıştı.

Onları tanımak sanki bir suçtu. Bu şahsiyetler gündeme getirildiği zaman toplum genelde huzursuzluk duyar, rahatsızlıklar ortaya çıkar. Neden? O zamanlar Ali'nin yanı başında, İslam Peygamberi'nin yanı başında bulunan, hem İslam'ın, hem Şiiliğin ilk kurucuları olan ve bütün dünyaya aynî ve cisimleşmiş İslam'ı gösteren en güzel ve en belirgin örnekler durumundaki [çünkü onların cisimlenişi, fırkasal, özel ve yerel bir cisimleniş değildi] birinci derece Şia şahsiyetlerinden yedi sekiz tanesi hakkında nasıl olur da insan bu Şii toplumunda sessiz kalabilir? Öyle bir İslam ki onun *Ebuzer*'ini tanıdığımız zaman, İslam'ı, doruğunda, hem bir filozofa, hem bir arife, hem bir zahide, hem okuryazar birine, hem de okuryazar olmayan birine gösteririz. Bir Müslüman çocuğu da İslam'ı o sadeliğiyle, o istikametiyle, o doğruluğuyla, sağlamlığıyla ve aydınlığıyla

tanır. Neden bu aracılardan, bu cedel kitaplarından, mücadelelerden ve benzeri laflardan, İslam'ı yüzlerce, binlerce aracıyla alalım? Bu fabrikanın örneği olduktan ve kolayca tanıyabildikten sonra neden kalemler bunları tanıtmaya yönelmezler, neden? Bunları tanımak için başka bir yol var mı yoksa? Bu neslin, Ebuzerleri yeniden her bakımdan tanıması, hem toplumsal bilinçleri, zaman bilinçleri, sorumlulukları, insanî ve ahlakî değerlerinin gelişip olgunlaşması için hem de şu bin üçyüz bin dört yüz yıl içinde zihinlerimizde tasvirini bozmak için binlerce çabanın harcandığı o Şiiliği ve o İslam'ı doğru dürüst tanımaları için yoksa bundan daha hassas bir sorumluluk var mı? Neden bunların ardına düşmezler? Biz, durmadan "Niçin gitmezler?", "Niçin yapmazlar?" diyenlerden, hep nutuk atanlardan değiliz. Gerçi mağrur değiliz ve bizden daha layık olanların bu yolda olmaları gerektiğini biliyoruz, ama daha çok liyakatli olanlar sorumluluklarını yerine getirmiyorlar. Bu, daha az liyakatli olanların sorumluluklarını ortadan kaldırmıyor. Söylediğim gibi, sorumluluğu imkânlar doğurmaz, sorumluluğu kudret doğurmaz. Sorumluluk, muktedirliğin ürünü bir duygu değildir.

Sorumluluk, gücün değil, doğrudan doğruya bilincin doğurduğu, bilginin doğurduğu bir gerçektir, bir haldir. Herkes, yapabildiği kadar sorumlu olduğunu bilir. Dolayısıyla siz öğrenci de olsanız, öğretmen de olsanız, tıp, fizik, teknik, teknoloji vs. alanında da olsanız, bu kültürle bu alanda işinizin bir ilgisi olmadığı için sizin sorumluluğunuz ortadan kalkmaz. Hissettiğiniz gibi, bu nesil için *Ebuzer'i* tanıtmak, yeniden tanıtmak, Ebuzerleri, Bilalleri, Ammar bin Yasirleri yeniden anlatmak büyük bir yükümlülüktür. Bu toplumu bilinçlendirmek için, gerçeği, İslam'ın gerçek ruhunu ihya etmek için yola düşüp yükümlülüğünüzü yerine getirin; Yapabildiğiniz her şekilde, yürütebildiğiniz kadarıyla bu düşünceyi araştırarak, yazarak, yayarak, açıklayarak, takviye ederek, gündeme getirerek. Bu, şu anın doğrudan sorumluluğudur; tebliğ ve konuşma meselesi değildir. Bir acil çalışma programı meselesidir. Arkadaşlar, her zaman bu şekilde çalışma imkânı bulamayabiliriz. Her zaman bu imkânlar olmayabilir. Hastalık var, zaaf var vs. Fakat bugün buradan gittiğinizde, tekrar dönme imkânı olmadığında, bu sınıfın tekrar oluşturulma ve böyle sürme imkânı -varsayalım- olmadığında sadece bir anı olarak kalmaması için kendinize söz verin. Tam tersine bu yaptıklarımız şu şekle dönüşmelidir ki her birimiz, toplum içinde taşıdığımız fikrî, zihnî, ilmî ve ruhî aydınlığımızda -her türlü aydınlıkta- bu fikrin sözcüsü, bu yolun uygulayıcısı ve bu yönün yolcusu olalım; olabiliriz.

Ciddî sorumluluk duyan herkes, imkân ve gücü de bulacaktır. Yeter ki kendimize imanımız olsun ki başarabilelim. Aynı şekilde bu işi yap-

ması gerekenin biz olduğumuza inanalım yeter ki. Bir tıp öğrencisinin, bir fizik profesörünün ve sanat alanında yer alan birinin vb. kendi alanları olmadığı halde en güzel piyesleri, en güzel edebî, felsefî ve ideolojik eserleri Avrupa'dan tercüme ettiklerini ya da kendilerinin makale olarak, piyes olarak ya da başka türlerde yazdıkları; ya da araştırdıklarını, sonuç olarak konuyu inandıkları yolda ortaya koyduklarını gördüğümüze göre, biz neden yapamayalım? Özellikle kültürümüzün zengin ve derin birikimi elimizin altında olan bizler, bu kaynakları ortaya çıkaran mühendisler olmalıyız. Biz bunu yapmazsak başka hiç kimse yapmayacaktır. Bu nesil yapmazsa gelecek nesiller hiçbir şekilde yapmayacaklardır. Gelecek nesilleri o hale getireceklerdir ki artık onlar hangi gerçeğin ortadan kalkacağı kaygısını taşımayacaklardır.

Ben şunu arz etmek istiyordum; *Ebuzer*, bugün Peygamber'in ashabının tümünden, hatta Ali'nin çevresinde bulunan bütün ashaptan ve hatta İslam Peygamberi'nin ilmî bakımdan kendisini *Ebuzer*'e tercih ettiği Selman'dan daha çok acillik, zorunluluk ve hassasiyet taşımaktadır. *Ebuzer*'in rolü, şahsiyeti ve düşünme tarzı, bu çağda -sadece bizim toplumumuz bazında değil, bu zaman bazında ve bu çağda gündemde olan konular bazında- hepsinden daha çok önemlidir ve onu çeşitli şekillerde topluma tanıtmak gerekir. Çocuklar için bir kitapçık şeklinde, yüksek öğrenim görmemiş olanlar için, romanlar şeklinde, sanatçılar için piyesler şeklinde, genç nesil için tiyatro şeklinde, araştırmacılar için kitap şeklinde, bilimsel araştırmacılar ve tarihçiler için inceleme-araştırma şeklinde, her türlü şekilde, her biçimde, her dilde ve bütün tebliğ araçlarını kullanarak onu, öğretisini, yaptıklarının asıl yönünü ve onun İslam'ını tanıtmak gerekmektedir. Bu yolda hem biz İslamî sorumluluğumuzu yerine getirmiş oluruz, hem de İslamî sorumluluğumuzu yerine getirme yolunda gerçek Şiiliği keşfedip anlamak için en güzel yolu bulmuş, ortadan kalkmakta olan iman karşısında en büyük sorumluluğumuzu gerçekleştirmiş ve aynı şekilde toplumsal yükümlülüğümüzü de bu yolla yerine getirmiş oluruz.

Şunu söylemek istiyordum; Zamanımızın, toplumumuzun, aydınlarımızın, okumuşlarımızın din karşıtı ideolojilere yönelmesi -bunu tecrübe olarak söylüyorum, bir öğretmen olarak söylüyorum- dinden sapma, bu neslin dinden ve dinî inançlardan uzaklaşması fiziksel ve kimyasal konular yüzünden, felsefî ve kelamî tartışmalar yüzünden değildir. Biz eğer İslam'dan birkaç bilimsel keşifte bulunabilirsek ve birkaç bilimsel mucizeyi ortaya koyabilirsek ya da İslam'ı savunmak için dilimizi yeni bilimsel terimlerle silahlandırabilirsek bu nesil ve bu ruh İslam'a döner, diyemeyiz. Bu neslin dinden uzaklaşmasının nedeninin ne olduğunu görmeli, o nedeni aramalı ve o ihtiyaca, o eğilime da-

yanmalı ve İslam'dan söz etmeliyiz. Bugün ben burada bir filozof olarak, bir fizikçi olarak ve Einstein'ın nisbiyet teorisini, *Darwin*'in evrimini ve bütün yeni bilimleri bilen birisi olarak dursam, İslam'dan söz etsem, bir rivayet bulup bu rivayetten elli tane yeni bilimsel keşif ortaya koysam, söylediklerim doğru da olsa, bu duygunun, bu ruhun İslam'a dönüşünde en küçük bir etkisi olmayacaktır. Çünkü bu ruhu İslam'dan uzaklaştıran, kaçıran şey, bu neslin insanî bilince erişmiş bir nesil olması meselesidir.[189] Bunun derdi, geri kalmışlık derdidir. Bunun derdi, imansızlık derdidir. Yeni bir imanı, yeni bir inancı arama ihtiyacındadır. En büyük kaygı ve ızdırabı, halkıyla bir bağ kurma arayışıdır. Omuzlarında hissettiği en büyük yükümlülük, halkı için birşeyler yapabilmektir. Bütün çabası, çağına karşı insanî sorumluluğunu yerine getirme yolunda ona yardımcı olacak bir ideolojiye, bir imana, bir çözüm yoluna ve bir hedefe ulaşmak içindir. Bir ideoloji zafere ulaşıyorsa, bu onun ne felsefesinden kaynaklanır, ne ilminden kaynaklanır, ne de dünya görüşünün altyapısından vb. kaynaklanır. Onun zaferi şuradan kaynaklanır; Bu ideoloji öyle tebliğ edilir ki bu genç, kendisinin topluma karşı sorumluluğunu, aynı şekilde kendisinin çağa karşı yükümlülüğünü ve özellikle halkının toplumsal hayatında cevabını arayıp bulamadığı sorularının cevaplarını bu ideolojide -doğru ya da yanlış- bulur. Böyle hissedip ona yönelir.

Dinden uzaklaştığını ya da dine karşıt hale geldiğini veya ondan sessizce uzaklaştığını ve haber de etmediğini görüyorsak bunun nedeni, onun dini toplumdaki şekliyle görmesidir. Dindarların bugün dini bu hale getirdiklerini görüyor çünkü. Böylece o artık dinle dindarlar arasında gerçek İslam'la mevcut İslam arasında bir fark görmez. O, başka alanlarda öğrenim gören bir öğrencidir ve bu ayrılıkları anlayamaz; bu alanda uzman değildir. O, çağın meselelerine karşı, istismara karşı, dünyadaki sömürüye karşı, insan ilişkilerine karşı, mülkiyete karşı, paylaşıma karşı, zamanın artık üretiminin kötüye kullanılmasına karşı, teknolojiye karşı, günümüz insanının vicdanî bunalımına karşı, insanın toplumsal haklarına karşı, doğuya karşı, Batı'ya karşı, üçüncü dünyanın

---

189 Elli yıl önce, kırk yıl önce, otuz yıl önce, fizik, kimya, formül vs. okuyan yeni üniversite öğrencisinin beynine rüzgâr, Allah'ın olmadığını, ruhun olmadığını, fizik ötesinin olmadığını, yeni bilimin ne söylediğini, yeni atomun keşfedildiğini üfürüyordu. Bu laflar, 19. yüzyılın malı olup rüzgarı bize yirminci yüzyılda ulaşmıştı. Şimdi bu yel de gitti bu çocukların başlarından. Şimdi bu yeni bilimsel tartışmalar, yeni nesilden daha çok eski nesil için hassastır. On yedi, on sekiz, on dokuz, yirmi, yirmi beş yaşındaki bu öğrencinin, İslam'dan uzaklaşıp başka ideolojiye yönelmesi felsefî tartışmalar yüzünden değildir. Fizik, kimya ve yeni bilimler alanındaki tartışmaların, onun imanı üzerinde hiçbir etkisi bulunmamaktadır. O, yeni bilimlerle, yeni buluşlara ve teknolojiye nasıl bakıyorsa din konusuna da öyle bakmaktadır. Dinî bir kitap -kendi zannımca- yayınlayan ve Apollo 15 hakkında on beş sayfa yazan kişi hayli kör okumuş. Kendisi de yazmış, "Bizim gerici olduğumuzu sanmasınlar ve Apollo hakkında ne kadar çok şey bildiğimizi görsünler." diye. Bunun hiçbir etkisi yoktur. Mesele başka bir şeydir.

dertlerine karşı, mahrum kesime karşı, şu anda mevcut sınıfsal değişimlere karşı, günümüz biliminin insan üzerinde canice üstlendiği role karşı, teknolojinin insan kimliği üzerinde yapmakta olduğu etkilere karşı, kendisinin, neslinin ve milletinin, çağa egemen olan güç ve cebir karşısında kurban oluşuna karşı ve aynı şekilde adaletli bir iktisat sistemi arayışına karşı -ki günümüz insanının en büyük çilesi, iktisadî güç sahiplerinin insanlara çektirdiği çilelerdir- dert duyar, ihtiyaç duyar, cevap arar, çözüm yolu arayışındadır; bunlar nedir diye sorduğu zaman ona bu duyguları taşıdığını, bu şiarları taşıdığını, bu temele dayandığını gösteren çözüm yolu sunan, böyle bir dille konuşan bir din, bir öğreti arayışındadır. Fakat o -ki bu dertlerle inlemektedir- dini, bu şekliyle görünce, yani anasının, babasının ya da avamdan birinin sahip olduğu dini -ki onların korkuları başkadır, ihtiyaçları başkadır; böyle bir zamanda o, yanarak yakılarak *hûru'l-îyn* istemektedir, geç kalmış gibi- görünce, konuları bu kadarından fazla değerlendiremez, gerçek İslam'ı, tarihi ve bu tür şeyleri tanıyamaz; bu kadarını görür ve görünce de kenara çekilir.

Bu zamanda, dünya çapındaki genel bir plan uyarınca, İslam gündeme getirilmemelidir. Çünkü uluslararası formül şudur; Avam din içerisinde tutulmalı, aydınlarsa dinden soğutulmalıdır. Bu, ilk kez Le Bon'un Cezayir için ortaya koyduğu ve sonradan bütün ülkeler için, özellikle İslam ülkeleri için genelleştirilen bir plandır. Avamın dinî taassubu güçlendirilmeli, ama aydınlar ve okumuşlar dinden uzaklaştırılmalıdır. Böylelikle din avama münhasır kalmakta, eski nesle münhasır kalmakta, taassubun dar kalıplarına hapsedilmekte ve toplumun beyninden ve ilmi bakışından uzak kalmaktadır. Sonunda savunulması olanaksız taassup dolu bilinçsiz kalıtımsal geleneklere dönüşmektedir din. Sonra, düşünen, yarın topluma egemen olacak olan, bu toplumun beynini oluşturan, zamanın önderliğini üstlenen aydın, dinden bizar olur ve ardından toplumdan da ayrılır.

Çünkü bu, dinsiz yetiştirilmiştir, o ise bir şekilde dindardır. Bu, aydın seçkinlerle avam kitle arasında derin bir ayrılığın, korkunç bir uçurumun ta kendisidir. İşte Batı'nın göz aydınlığı; Doğu toplumlarının parçalanması. Bu planla savaşmak istiyorsanız, yani bu çağda İslam'ı aydınlar arasında gündeme getirmek ve aydınları İslam'a yöneltmek istiyorsanız, artık klasik tebliğ araçlarıyla bu mümkün değildir. Düşmanın, bu nesli İslam'dan, dinden uzaklaştırmak için donandığı araçlarla donanmalısınız. Düşmanla savaşmak için yapılacak tek iş, en acil iş ve en kaçınılmaz iş, düşmanın silahıyla silahlanmaktır. Bu iş için, içerik olarak, dil olarak, görüş olarak İslam'ın değişmez gerçeğini, İslam'ın değişmez şiarlarını, İslam adına, vahiy aracılığıyla, Kur'an ve Sünnet

aracılığıyla, Peygamber'in ailesi aracılığıyla -toplam olarak İslam öğretisi adıyla- tarihin ve bizim elimizde bulunan şeyi savunmak zorundayız; her çağda, her şartta kendine özgü dille, şekille ve şartla. Bu bakımdan, gelen peygamberlerin her birinin mucize türleri farklıdır. Oysa hepsinin nübüvvet ve risaleti, ilahî nübüvvet ve risalettir, dinleri de tevhid dinidir. Fakat gösterdikleri mucizeler neden farklıdır? Zamanla uyumludur, zamanın hassasiyeti söz konusudur da ondan. *Musa* zamanında büyücülük din halini almıştır ve *Musa*'nın düşmanı esas olarak büyücülerdir. *Musa*'nın mucize şekliyse, büyücülerin, bunun büyü olmadığını, şeklinin ve türünün böyle olduğunu daha iyi ve daha çabuk anlayacakları bir tarzdadır. Hastalığın yoğun olduğu, tıbbın ve Filistin'deki, İsrail'deki yöresel hastalıkların tedavisinin önem taşıdığı *İsa* zamanındaysa şifanın esas alındığını görüyoruz. İslam Peygamberi -ki mesajını sunmak istemektedir- zamanında çevrenin hassasiyeti, fesahat, belağat, şiir, güzellik, söz ve kelime üzerinde toplanmıştır. Bu yüzden, mucizenin, anlatımda, ahenkte, kelime seçiminde ve söyleyişte güzelliği, fesahati, belağatı ve icazı gözetme şeklinde olduğunu görüyoruz. Bunlar, bir düşünceyi kanıtlamak için, bir öğretiyi yaymak için, çeşitli zamanlarda, çevrenin hassasiyetlerine ve ihtiyaçlarına göre çalışma şeklini, tebliğ şeklini ve ayrıca değişmez gerçeklerin anlatılış dilini şartlara uygun olarak seçmek gerektiğini göstermektedir.

Dolayısıyla bugün bu toplumda, bu nesilde ve şu anda içinde bulunduğumuz zamanda İslam'ı gündeme getirebilecek ve zafere ulaştırabilecek hareket [İslam kesin zafere ulaşacaktır; çünkü bu ihtiyacı duyuyoruz. Bu toplantının kendisi, böyle bir gerçeğe ihtiyaç duyulduğunun örneklerinden biridir] toplumsal hassasiyeti içinde, pratik yönüyle, bu dünyadaki fiilî boyutlarıyla, toplumsal, insanî, iktisadî ve sınıfsal güçlükleri çözümlemek için ortaya konulmuş çözüm yollarında, İslam'ın Kur'an'da, düşünce şeklinde ve Peygamber'in sünnetinde amel ve metot şeklinde bulunan esas rolü içinde -ki bu rol, toplumun önderliğinin amelî risaletidir- ve toplumsal uyumsuzluklarla, beşerin ve mahrum kesimlerin hissettiği ilmî sıkıntılarla savaşarak İslam'ı gündeme getiren hareket olacaktır. Bu zamanın hassas konularından biri, halkın sınıfsal ayrılıklar yüzünden çektiği sıkıntı, biri de siyasî baskıdan ve istibdattan çektiği sıkıntıdır. Bunun içindir ki İslam, yedinci ve sekizinci yüzyıllarda adalet ve imamet adında iki esasa dayanmaktadır. İslam Peygamberi'nin sahip olduğu İslam, *İbrahim*'in İslam'ıdır, *Musa*'nın İslam'ıdır, İsa'nın İslam'ıdır. Ama neden son peygamberin İslam'ı bu iki şiara, öteki peygamberin çağındaki tevhidî ve ilahî dinlerden daha çok dayanmakta, adalet ve imamet üzerinde daha çok durmaktadır? İmamet dili, adalet dili; imamet ve adalet konusundaki hassasiyet, imamet

ve adalet şiarı. Neden zulüm, sınıf ayrılığı, istibdat ve toplumsal baskı cephelerine karşı İslam, toplumsal savaş üzerinde durmakta ve savaşının keskin ağzını bu iki safa yöneltmektedir? Çünkü zaman böyle gerektirmektedir; İslam, zamanına özgü şartlarda tevhidi yaymak için, halkının somut ve gerçek sıkıntısına, somut ve gerçek ihtiyacına dayanmaktadır. Halkın sıkıntı duyduğu somut meseleler yerine, çözüm yolu sunmak, adalet ve imameti gerçekleştirme yolunda savaşmak yerine kelam, cedel, mantık, ilk felsefe konularına yönelmez. Halkın sıkıntısı bunlardan kaynaklanmaktadır.

Bugün, hassasiyet gördüğümüz gibi dünyada sınıfsal istismar ve sömürü üzerindedir; Dünya bazında, üçüncü dünya, ikinci dünya, birinci dünya, makine meselesi, kapitalizm meselesi, istismar meselesi *surplus* meselesi, artık değer meselesi, artık üretim meselesi, tüketim meselesi, üretim meselesi, üretim-tüketim uyumsuzluğu, bütün insanların, bütün kültürlerin, hatta imanların ve insanî değerlerin Batı'yı üreten devasa makinelerin ayakları önünde kurban edilişleri meselesi; işte bunlar bizim temel meselelerimizdir. Taze olaylar bunlardır. İslam müctehidinin, Şia müctehidinin, yani Şiayı, İslam'ı bilen çalışkan ve hür düşünceli araştırmacının yönelmesi gereken, kılavuzluk yapması gereken yeni olgular bunlardır. Fakat ne mutlu ki, ya da ne yazık ki - çünkü sorumluluk büyük bir bahtsızlıktır ve aynı zamanda büyük bir mutluluktur; zira insan olmak, sorumlu olmak demektir- İslam'da ve Şiilikte bu hayatî sorumlulukları yerine getirmek, asla özel bir sınıfa, resmi bir gruba, resmî bir kıyafete yüklenmemiş, geriye kalan insanlar sorumluluktan muaf tutulmamışlardır; "Hepiniz çobansınız ve hepiniz bir sürüden sorumlusunuz."

Buradaki 'hepiniz' kelimesi, bu toplumda bu imanı taşıyan her birey demek olup bu her birey sorumluluk taşımaktadır. Birey, ben bu konuyla ilgili değilim, diyorsa, ya cehalet kurbanıdır, ya da düzenbazdır. Herkes bu işi yapmak zorundadır, sorumluluk taşımaktadır. Ne sorumluluğu? Milletinin çobanlığı ve kılavuzluğu sorumluluğu. Bu tıpkı *Sartre*'ın sözü gibidir; "Herkes, yaptığı seçimle, sanki bütün insanlığın izlemesi için bir kural ortaya koymaktadır." Dolayısıyla bugün hepimizin taşıdığı bu sorumluluk esasınca [çünkü inanç esasları vardır, görüş vardır, düşünme tarzı vardır. İnanç esasları, bize öğretilen o beşli formülden ibaret değildir sadece; inanç esasları bizim İslamî görüşümüzün, algılayışımızın, dünya görüşümüzün ve inancımızın toplamıdır. Bunlar bir içtihattır. Bu yolda her birey müçtehittir ve müçtehit olmalıdır. Yoksa dini yoktur ve yanlıştır.] hem görevliyiz, hem de bizim için bu görevi yerine getirmek olanaklıdır. Bu nedenle de sorumluyuzdur. Yapamasaydık, sorumlu olmazdık. Bu iş için tecrübe olarak, top-

lumsal bir gerçeklik olarak, aynı şekilde somutluğunu hissettiğimiz şey olarak, toplumsal eğilim içinde, somut ve elle tutulur konuların ele alınmasında, gerçek sıkıntılar, ihtiyaçlar ve yetersizlikleri göz önüne alarak -ki bunları şu anda hissetmekteyiz- ve karşı karşıya olduğumuz meseleler içinde, bu yönde İslam'ı gündeme getirelim. Bu yön, İslam'ın temel ve ilk yönüdür. Bu yönlenişin mazharı, hepimizin bildiği gibi Ali'dir.

Bu mektebin en kesin, en samimi, en sadık ve en tek boyutlu öğrencisi ve mücahidi *Ebuzer*'dir. *Ebuzer*'i İslam, "İçine ve kendine ulaşıp kendini yok etmelisin." demeyen İslam'dır. Hayır, bir kimse kendini yok etmek isterse yok olur, ama nereden başını çıkaracağı bilinmez [Edebî nezaket bunu söylememe izin vermiyor]. *Ebuzer* ve onun İslam'ıdır ki, "Zillete ve zulme sabretmek ve yoksulluk sevaptır." diyen İslam'ın tersine şöyle söyler; "Yoksulluk bir kapıdan girdiği zaman küfür orada yuva yapmıştır ve iman öteki kapıdan uçup gitmiştir." [Böyle konuşmaktadır, *Proudhon*'ca konuşmaktadır] Yine şöyle söyler; "Evlerinde ekmek bulamayan ve kılıcını çekip bütün insanlara saldırmayan halka şaşarım." Bu *Ebuzer* İslam'ıdır.

Görüş ve sorumluluk İslam'ına bakınız. O kadar ki günümüzün son derece ileri toplumcu aydını bile meseleyi bu genişlikte hazmedemez. Çünkü kendine özgü fırkasal, kalıtsal ve yöresel bir mesele değildir. Mesele, zamanın en üst meseleleri düzeyinde, günümüz insanının sıkıntıları, dertleri ve temel ve önemli ihtiyaçlarını göz önüne alarak ortaya konulmuş en yüksek meselelerin doruğunda yer alan bir meseledir. Bu, Ebuzer'i İslam'dır. Önderlikteki sapma meselesinin, ümmetin kılavuzluğunda ve ümmetin oluşmasındaki sapma meselesinin ortaya çıktığı sırada o, adalet ve özgürlük isteğiyle İslam'a gelen bu İslam toplumunun ve bu halkın yarın içine düşeceği perişanlıkların ve çaresizliklerin -bütün bunların- bu ilk sapmanın ürünü olduğunu söyleyen ilk kimsedir.[190] Bütün bunlar, bir etkenden doğmaktadır ki bu etken kelam tartışmaları değildir, varoluş tartışmaları değildir, ilk felsefe tartışmaları değildir, tasavvuf tartışmaları değildir. Hatta bireysel ve riyazetçi ahlakî tartışmalar da değildir. Bu etken, tek kelimeyle 'kenz'dir; Mal becellemek, hazine oluşturmak ve Allah yolunda, yani halk yolunda infak[191] etmemek. Mallarını stok eden [*Ebuzer*'in seçtiği bu şiar,

---

190 Biz hala yirminci yüzyılda, Batı'yla savaşta nereyi tutmaları gerektiğini, düşmanla savaşmak için, Batı'daki karmaşanın ve mutsuzluğun nedenleriyle savaşmak için hangi cephede yer almaları gerektiğini bilmeyen önderler ve aydınlar görmekteyiz. Her gün bir şeye takıyorlar. Her şeyin nedeninin Farsça alfabesi olduğunu yeni keşfettiler; aydınlar yüz, yüz elli yıl çalıştıktan sonra vara vara buraya vardılar!

191 İnfak, yedirmek, on kuruş birine, on kuruş ötekine vermek, Allah'ı ve bütün Müslümanları minnet altında bırakmak, rahat vicdanla uyumak ve bütün imamları tebrik babından rüyasında görmek demek

Kur'an'dan seçilmiş bir şiar olup, onu seçen, doğrudan doğruya İslam'ın kucağında ve vahiy ışığının altında yetişen *Ebuzer*'dir. Bu yüzden seçerken ne bir sapmaya düşmektedir, ne de seçtiği şeyden kuşku duyulabilir. Bu şiar, Ali'nin mücadelesi ve önderliği yolunda *Ebuzer*'in seçtiği bir ayettir.] ve Allah yolunda infakta bulunmayan, sınıf farklılığıyla, toplumsal uçurumla savaşmayan kimseleri acıklı bir azapla müjdele. Fakat bu, sadece zihinsel, konferanslık ve hutbelik -bizim yaptığımız gibi- bir müjdeleme ve bir ayet değildir.

Bütün hayatını, bu şiarın gerçekleşmesi ve mal stoklayıp İslamî zekât vermekle sınıfsal sömürüyü ve halkın posasını çıkarmayı güzel göstermeye çalışan kimselerle savaşım yolunda çabalamakla geçirir. Oysa Osman, mukaddes ibadetlerin yerine getirilmesine dayanarak; "Herkes İslamî zekâtını verdi. Eğer bir tuğlası altından, bir tuğlası da gümüşten bir saray ya da köşk yaptırsa, Allah'ın, bizim ve halkın hoşnutluğunu kazanır." diyordu. Sonradan *Ebuzer,* bu 'kenz' [hazine] ayetini okuyup, bunun zekât meselesi olmadığını, meselenin para vermek meselesi olmadığını, asıl meselenin sermayedarlık meselesi olduğunu, çünkü burada, neden servetin bir yerde yığılıp halk yolunda harcanmadığı konusunun gündeme getirildiğini söyler. Bu uçurumun oluşmasının engellenmesi -ruhlar için sevap toplamak değil- somut birşey, gerçekten amelî birşey, toplumsal düzeyde ve büyük bir şey olmalıdır; bireysel şeyler, bireysel hayır işleri değil. Bununla birlikte Osman, ayetin anlamını sorar [rejim değişmiştir]. Kimden sorar? Ka'bu'l-Ahbar'dan sorar.

Ka'bu'l-Ahbar, adından da anlaşıldığı gibi Yahudilerin ruhanilerinin lakabıdır. Ömer zamanında Müslüman olmuştur. Yahudilikte iş kalmayınca tamamen bu tarafa döner ve "Bizim için fark etmez, biz de sizin ruhaniniz oluruz." der. Gelip Osman'ın yanı başında yerini alır ve ilk kez hilafet kurumunda resmî bir İslamî-ilmî makam ortaya çıkar]. Sonra Osman ona sorar; "Öyle değil mi?" O da der; "Evet, sizin buyurduğunuz gibi." *Ebuzer*'e bir bakın. O, sadece bir kişidir. Öteki ashab, ya kendilerini sattılar, ya gittiler, ya da ellerini eteklerini çektiler veya durumlarına uygun açıklamalar buldular. O, yapayalnız, tek başına kaldı. Fakat bu yalnız kalış [kelimenin gerçek anlamıyla yalnız kalış] içinde ve tek kişi kalış içinde savaşmak gerektiğini göstermektedir o. Osman rejiminde savaşım çok zordur. O, Muaviye'den farklıdır, Mütevekkil'den farklıdır, Sultan Mahmud'dan farklıdır, Emir *Timur*'dan farklıdır. Osman, Peygamber'in iki kez damadıdır, eskilerdendir, Kur'an'ı derleyendir [şu anda Kur'an'ı derlemektedir], Allah yolunda cihad etmektedir, onun ordusu, İslam için hem Rum'u, hem İran'ı fethetmektedir.

---

değildir. İnfak, uçurum ve fasıla anlamına gelen 'nfk' kökünden gelir ve bu uçurumu ve fasılayı yok etmek ve bu fasılayla savaşmak demektir.

Böyle bir sima ile savaşmak zor bir iştir. Osman'a karşı olan kimdir? *Ebuzer.* Henüz İran ve Basra gibi inkılâplardan bir haber yoktur ki *Ebuzer,* bu en büyük sapmaya ve İslam inkılâbına karşı aristokrasinin mutlak galibiyetine karşı ilk feryadı yükseltmiştir. Örneği, seçmiş olduğu savaşım şeklidir.

Şiarının doğru olduğunu, somut olduğunu, mantıklı olduğunu, toplumun iktisadî kökenine göre olduğunu, sınıf çelişkisi ve istismarına göre olduğunu görüyoruz. Hangi dönemde? Sermayedarlıktan sonraki, burjuvaziden sonraki, sanayi sömürüsünden sonraki, kapitalizmden sonra emperyalizm aşamasına ulaşıldığı dönemde vs. değildir. O dönemdedir. Savaştaki cephesini öyle seçmektedir; kelam ve felsefe konuları söz konusu değildir. Somut ve gerçek konular söz konusudur. Seçtiği şiar Kur'an'dadır; ama zihnî, fikrî ve lâfzî boyutta kalmaz. Çünkü Müslüman'dır, çünkü *Ebuzer*'dir ve hem Kayser'in kılıcını, hem Mesih'in maskesini kendinde barındıran, böyle bir sistemle tek başına savaşa tutuşur ve bu akıllıca toplumsal cephe alışıyla ve Kur'an'dan elde ettiği bu akıllı, sağlam, aydınlık ve bilinçli şiarla başlatır savaşını. Yalnız başına. Hiçbir silahı yoktur; ama savaşmalıdır.

Ebuzer, Muhammed'in yetiştirdiği, bir mücahidin savaşmak için sahip olabileceği tek silah olarak -bunlar hep silahtan arındırılmalıdır- bir deve kemiğini alıp Osman'ın huzurunda Ka'b'a -sermayedarlık lehine Kur'an'dan ilk İslam karşıtı fetvayı ortaya atan Yahudi'ye- vurur. O, Osman'ın arkasına sığınır. Ne güzel manzara! Olay, Abdurrahman b. Avf'ı savunma olayıdır [o üç kişi yine *Ebuzer*'in karşısında, buradadır.] ki Abdurrahman b. Avf'ın servet ve mirasını getirip ortaya döktüklerinde mescidde bir dağ oluştu! Altın eriyiklerini getirip baltayla parçalıyorlardı. Bu sırada Osman, şöyle dedi; "Allah Abdurrahman b. Avf'a mağfiret etmiştir ki o, ne kadar iyi yaşamış ve bunca serveti de bir araya getirmiştir." Hepsi ona hayır duada bulundu. *Ebuzer*'i öfkelendiren budur. İşte bu nedenle deve kemiğini sokaktan alıp Ka'b'ı ve Osman'ı bulur ve der; "Bu vermekte olduğunuz fetva nasıl fetvadır?" Bunun başı açılır ve o zaman başı açılırsa neler ortaya çıkar? İşte o ortaya çıkan şeyler çıkar ortaya. Sonra ona saldırır. Abdurrahman savunulmaktadır; onca altın ve sermaye için. Kim savunmaktadır? İslam açısından fetva veren çehresiyle Ka'bu'l-Ahbar. [Fetvasını] uygulayan kimdir? Osman; gücün ve zorun mazharı. Karşısında *Ebuzer;* daha İslam'ın ilk döneminde, yalnız İslam, silahtan arındırılmış İslam. Bir deve kemiğiyle ona saldırır. Osman'ın arkasına kaçar Ka'b [bu üç çehre tam anlamıyla belirgindir; Abdurrahman, Osman ve Ka'b]. Fakat *Ebuzer*'in cesareti bu kutsal görünümlü çehrelerden korkacak ya da bu güçler karşısında titreyecek kadar az değildir. Ona, Osman'ın korumasında olduğu halde

saldırır. Deve kemiğini Ka'b'ın başına öyle vurur ki başı yarılır; yalnız başına Rebeze'ye gitme pahasına. Orada açlıktan ölür; aynı şekilde kızı da, oğlu da. O, yalnız başına ölür. İslam Peygamberi'nin, Tebük Savaşı'nda, onun yalnız başına çölden dönmekte olduğunu görünce, öngörüde bulunup dediği gibi; "Allah, *Ebuzer*'i bağışlasın. Yalnız yürür [Dünyada, bu toplumda yalnız yürüyor; öyle bir yol seçmiş ki bu yolda yalnızdır], yalnız yaşar, yalnız ölür ve yalnız haşrolunur." Yani kıyamet çölünün ve kıyamet mahşerinin gerçekleşeceği yarında insanlar, hep birlikte, mezarlık mezarlık dirilip mahşer alanına gelirler sonra sadece bir kişi, tek başına o çöl köşesinden kalkıp kıyamet sahnesine girer. Aynı zamanda mecazî bir yorumda yapılabilir, diye düşünüyorum. O da şu ki yalnız haşrolunması, çağdaşı olan ve kendisinden önce ya da sonra ölüp giden yüzlerce, binlerce çehre arasından, sadece bu *Ebuzer*'dir, bu *Ebuzer*'in gövdesidir, susturulan, sürülen ve Rebeze'de ölen [Osman ve o uğursuz üçlü eliyle]. Her zaman ve her nesilde yine ortaya çıkmaktadır o. Yine *Ebuzer*'in yalnız başına ortaya çıkması gerekmekte bizim neslimizde. Çünkü çağımız, her zamankinden daha çok ihtiyaç duymaktadır *Ebuzer*'e, *Ebuzer*'in İslam'ına, *Ebuzer*'in Şiiliğine, *Ebuzer*'in savaşına susturulmakta olan, boğulan, kaybolan, tarihe gömülmesine çalışılan *Ebuzer*lerin, İslamların, kültürlerin ve gerçeklerin bu nesilde, bu çağda dirilmesi, ayağa kalkması, sahneye gelmesi, bize hayat, hareket, kan, can, bilinç ve ışık vermesi için âlimce, cesurca, bütün bahtsızlıklara, zorluklara, bütün sıkıntılara ve bütün dışlanmalara katlanarak çalışmalıyız. Çalışmalıyız ki bugün başkalarının elinde olan en güzel, en değerli ve en güçlü tebliğ, fikir, ilim, araştırma ve düşünce yayma aracını, ruhlara, imanlara ve kalplere etki etme aracını kullanabilelim ve bu kahramanların diriltilmesinde, bu hayat veren mekteplerin canlandırılmasında bunlardan yararlanabilelim. Biz yapmazsak yapmayacaklardır. Bu çağda olmazsa, başka çağlarda olmayacaktır.

Bugün bu en büyük tebliğ aracını görmektesiniz. En büyük tebliğ aracı, bizim hiçbir şekilde ihtiyarımıza alamadığımız ve kendisinden yoksun bulunduğumuz, ama kurbanı olduğumuz araçtır. Bu araç, tiyatrodur, filmdir. Bir gün [ben açıkça arz edeyim] gelecek günlerde, gelecek yıllarda değil, çok kısa zamanda, bu nesil, aydın, bilinçli, sorumlu ve Müslüman kesimin bu ülkede sanat düzeyi bakımından en güzel filmleri, en yüce gerçeklerin, değerlerin, ruhların, gerçekliklerin ve geçmişteki tarihe, kültüre, imana ve İslam'a ilişkin olayların hizmetine soktuğunu, en güzel filmleri yarattığını görmelidirler. Bu Müslüman gençler arasında, İslam'da yer alan en zor şahsiyetleri kendi yapıları ve kişilikleri içerisinde bir film oyuncusunda canlandırıp halka sunabilen ve böylece, tarihte unutulan -bizim gündeme getirmememiz, bizim liya-

katsizliğimiz, bizim gafletimiz, bizim sapışımız nedeniyle onlardan kimse söz etmemektedir; eğer biri söz etmekteyse, yabancı ve kuşkulu biri söz etmektedir- bu kişileri, bu tasvirleri, bu çehreleri, bu değerleri, bu gerçekleri, günümüzün en güzel ve en güçlü dilleriyle ortaya koyabilen en güzel sanatçılar çıkmalıdır. Açıkça söylüyorum, filmi, tiyatroyu bu çağa getirmek ve Ebuzerleri, tarihte suskunluk içinde ölüp giden, Rebezelerde açlıktan dolayı sessizce ortadan kaybolan ya da Mercu'l-Azralarda zulüm ve baskıyla susturulup şehid edilen -ki takipçileri ve inananları, olan bizler bile onları tanımıyoruz- başka yalnızları yeniden hayata getirmeli. Getirmeli ki yeniden İslam, Şiîlik, bu büyük vücutlar, bu kahramanlar [kelimenin insanî anlamıyla, bize varlıklarıyla, düşünceleriyle ders, hayat, kan ve hararet veren ve öğretenler] dirilsin. Dirilsin ki biz de fedakârlık ve akıllılık gösterebilelim; zorluklara, sövgülere, aşağılamalara ve yıpratmalara katlanabilelim; dinimizin yolunda sadece paramızdan, sadece canımızdan değil, haysiyetimizden bile geçebilelim ki bu fedakârlığın son aşamasıdır. Böylece geç olmadan, bu nesil varken, bu Müslüman kesim, bu toplumda, İran çapında, İslam toplumu çapında, dünya çapında, tiyatro ve film türünden en üstün sanat eserlerinin yaratıcısı olabilsinler ve bunları en yüce insanî kavramların, kurtuluş ve özgürlük kazandırıcı en büyük ve en aydınlatıcı gerçeklerin hizmetine sunabilsinler. Biz yapmalıyız; başka hiç kimse yok.

YİRMİ BİRİNCİ DERS

BİZ AYDINLARIN MUHATAPLARI

Allah'ın adıyla ve işimiz güçleşip sıkılaştıkça sorumluluk duyguları artan sorumlu fikirdaşlarımın himmeti umuduyla *İslam-bilim* dersine başlıyorum. Bugünkü ders, program uyarınca, tarih felsefesidir. *İslam-bilimin* birinci ve ikinci derslerinde söylediğim gibi, buradaki şekliyle ortaya konulan *İslam-bilim*, okuyucunun ya da dinleyicinin anladığı şey söyleyenin niyetiyle aynı olduğu zaman doğru anlaşılmış olur. Bunun için de konuşmacı ya da yazar, özel bir kültüre sahip olmalı, bu dille tanışık olmalı, ayrıca bu çağın ve bugünkü şartların sorumlu aydınlarına özgü fikrî bir şekilde bu kesimin, bu okuyucunun ya da dinleyicinin kendine özgü dertleriyle, ihtiyaçlarıyla ve sorumluluklarıyla donanmış olmalıdır. Çoğunlukla, yanlış anlamalar [yanlış anlama ilimle, dinle, dersle, konuyla ilgisi bulunmayan konular ve etkenler; gerçekten bir yanlış anlamanın bulunduğu yerler] bu dille ve kültürle tanışık olmamaktan doğmaktadır. Öte yandan iyiye yormak da [yani bu dersin, ders verenin değerinden daha üstün bir şekilde aydınlar tarafından karşılanması] yine bu dersin özel değerinden kaynaklanmamaktadır; çünkü bu dersin özel bir değeri yoktur, altı üstü bir derstir. Tam tersine, *İslam-bilim* konularının bu neslin kültürel diliyle gündeme getirilmesiyle ilişkilidir daha çok. Genellikle, bu yeni neslin, aydınların, üniversite öğrencilerinin bu yayınlara ve derslere verdikleri değer -ki gerçek değerinden daha fazladır- dersin kendisinden kaynaklanmamaktadır, ancak onların zihinlerinde, çağlarında, imanlarında ve düşüncelerinde söz konusu olan dille, sorumluluklarla, kaygılarla, ihtiyaçlarla, dertlerle, güçlüklerle ve sorunlarla olan uyumdan kaynaklanmaktadır.

Burada *İslam-bilim* adıyla ele alınan konuların bu konularla doğrudan bağlantısı vardır. Anlatılan İslam, bugünün diliyle, bu kesimin diliyle anlatılmaktadır. Başlıbaşına gelecek, dersin ve ders verenin değerinden daha fazla değer taşımaktadır. Hatırlatmalıyım ki *İslam-bilimin* birinci ve ikinci dersleri -yani *İslam-Şinasi* derslerinin başlangıcı- bu derslerin sonraki basımlarına göre pekiyi basılmadığı ve aynı şekilde sayıca da çok az basıldığı için çoklarına ulaşmadı. Bu dersi okumayanların çoğu, birinci ve ikinci derslerin, derslerden bir ders olduklarını san-

mışlardır. Oysa *İslam-bilim* 1 ve 2, derslerden bir ders değil, derslerin hepsidir.[192] Yani *İslam-bilimi* şu şekilde tasarladım; Önce, İslam adını taşıyan öğretinin genel tasviri, bütün uzuvları ve boyutlarıyla ortaya konuldu. Sonra her hafta sırasıyla her programda bu boyutlar birer birer ele alınmaya başlandı. Dolayısıyla *İslam-bilimin* birinci ve ikinci dersleri, benim sonuna dek anlatacağım *İslam-bilimin* tamamıdır. Bu iki ders, zihinsel bakımdan, tevhidi, toplumbilimini, tarih felsefesini, dünya görüşünü, insan bilimini, ahlakı, hatta Şia'ya özgü konuları -imamet ve adalet gibi- ve felsefe ve insan bilimle ilgili en temel konuları [ideal insan, insanın hayat felsefesi ve varlığın amacı gibi] içermektedir. Bu konuların tamamı, adı öğreti olan genel bir doku içerisinde birinci ve ikinci derslerde bulunmaktadır.

Bu yüzden, eğer biri, birinci ve ikinci dersleri tam olarak dikkatle incelerse, burada *İslam-bilim* adı altında ele aldığım ve ele alacağım şeylerin tamamından özet ve mübhem fakat kâmil olarak genel bir tasvir bulacaktır. Ne yazık ki arz ettiğim bu özel mesele, böyle algılanmadı. Bu yüzden bu birinci ve ikinci dersler, yine tam olarak incelenip okunmazsa sonraki dersler de -ki şu ana dek otuz beş ders oldu- belirsiz kalacaktır. Yani her biri, soyut bir şey olarak, gövdesinden ayrılmış bir parça olarak algılanmakta ve İslam'ın düşünce ve öğreti gövdesinin uyumlu genel dokusunun tanınması demek olan *İslam-bilimin* asıl hedefi ne yazık ki gerçekleşmemektedir. Bu bakımdan yeniden rica ediyorum, ilk iki ders, bu şekilde incelenmelidir -ister yeni gelenler olsun, ister bütün dersleri takip edenler olsun- ve böylece bu dersleri sürekli kafanızda tutmalısınız. Ders olarak ele aldığım her konuyu, orada çizilen gövde üzerine yerleştirip konuya genel şekliyle bakınız ki böylece mesele, bilimsel ye akademik bir mesele olarak değil de bütün boyutlarıyla ve canlı, hareketli, anlamlı ve hedefli bir varlık olarak tecelli etmiş olsun.

Bugün kural olarak tarih felsefesine başlıyordum. Arz ettiğim gibi, ders içinde Marksizm'e değinmemin ve egzistansiyalizm gibi başka öğretilere [egzistansiyalizmi bağımsız olarak ele alacağım] ve bugün dünyada ve aydınların, bu cümleden olarak sizlerin kafalarında bulunan etki ölçüsünde başka akımlara değinecek olmamın nedeni, *İslam-bilimde* söylediğim gibi, bu dersin aslında Marksizm-egzistansiyalizm-İslam üçgeninde ya da Marksizm-egzistansiyalizm-din üçgeninde ele alınmasıdır. Hangi anlamda? Şu anlamda ki bu dersin muhatabı, az çok, Marksizm ideolojisinin ve egzistansiyalizm ideolojisinin doğurduğu fikrî ve edebî, felsefî, toplumsal, ahlâkî ve insanî bir havayı soluyan, algılayan ve böyle bir havada toplumsal bir hayat süren kimsedir. Yani bu

---

192 Şunu da hatırlatayım: İdeoloji bakımından, sadece tek bir kitap seçmek istersem [elbette kendi kitaplarımdan] İslam-bilim'in sadece birinci ve ikinci derslerini seçerim.

neslin kültürü, bu ideolojilerin etkisi altında bulunan bir kültürdür. Bu ideolojiler, günümüz dünyasında kafalara egemen durumdadır.[193] Dolayısıyla temel olarak bu dersin muhatabı, egzistansiyalizmin, Marksizm'in ve başka ideolojilerin az çok düşünce, kültür ve toplum bakımından etkisi altında bulunan aydındır. Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren başlayıp bugün de güçlü ya da güçsüz olarak varlıklarını sürdüren ideolojilerdir bunlar.

Dolayısıyla mezhebi, dini, İslam'ı, Şiiliği ve kendimize özgü inanç esaslarını bugün gündeme getirmek isteyen[194] [bugün ortaya konulabilecek biçimde, bugünkü kafaların anlayabileceği, bugünkü kulakların kulak verebileceği, ardından da etkilenip kavrayabileceği ve böylece kabul edilebilir göreceği biçimde gündeme getirmek isteyen] herkes, her tebliğ kurumu, her araştırma kurumu, her öğretim kurumu [bunu genel olarak arz ediyorum, ihtisas işi değildir bu] zamanın kültürel ve toplumsal gerçekliklerine -ki onun muhatabını şekillendirmektedir- özen göstererek, o dille, o dertleri, o ihtiyaçları ve o duyarlıkları -ki bugün bu nesilde söz konusudur- göz önüne alarak gündeme getirmelidir.

Kuşkusuz, bugün bir kimse, bir öğreti ya da bir üniversite veya havza, imameti -ki Şiiliğin asıl temelidir- bir iman, bir inanç ve bir öğreti olarak gerçekten Şiilikte olduğu biçimde ortaya koyabilir. Gündeme getirilebilmesi ve bugünkü kafa yapısı bakımından kabul edilebilir olması için bugün insanın kılavuzluğu adına, insana örnek olmak adına, ideal insan tipi sunmak adına, aynı şekilde siyaset felsefesi, hükümet felsefesi, toplumsal önderlik ve kılavuzluk felsefesi adıyla tam anlamıyla gündemde olan konuları göz önünde bulundurarak gündeme getirmek gerekir. Bu [yine söylüyorum], inanç esaslarını zamana göre değiştirelim, anlamına gelmez; asla! Tam tersine, değişmez gerçeklerin kendi gerçek şekilleriyle gündeme getirilebilmeleri ve zamanın idrakince algılanabilmeleri için, zamana özgü değişken dil, araçlar, şartlar, imkânlar, duyarlıklar ve yönelişler göz önüne alınarak söz konusu edilmeli, yorumlanmalı ve irdelenip çözümlenmelidir. Dolayısıyla benim, samimi

---

193 Kafasına egemen olduklarını söylüyorum; kalbine egemen olmayabilirler. Yani aydın, ona inanmayabilir ve hatta şiddetle karşı olabilir. Fakat bir ideolojiyle sürekli savaş içerisinde olan birinin kafasında o ideoloji yer alır ve o kimse o ideolojinin diliyle ve konularıyla tanışıktır; hep o hava içerisinde düşünür, hep o açıdan bakar olaylara.

194 Gündeme getiren herkes bugün gündeme getirmektedir ama "Bugün gündeme getirmelidir." demek, gündeme getirdiği şeyi, bugünü şekillendiren, bugün anlam taşıyan şeyi temel olarak anlatmalıdır, demektir. Bugünün ihtiyacı, bugünün güçlükleri, bugünün sıkıntıları, dünyanın hareketi, insanın hareketi, toplumun, hareketi, düşünce konuları, ruh bunalımları, değer bunalımları, değerlerdeki değişim, düşünce ve inanç bunalımları, geleneksel ilişkilerdeki sarsıntı ve bugün gündemde olan bütün konular ve aynı şekilde şu son iki yüzyılda ortaya çıkan öğretiler hep birlikte bugünü ve bugünün insanını şekillendirmektedir.

olarak bu ideolojiyi, bu öğretiyi tam anlamıyla kavramak isteyenlerden rica ve beklentim, benim sözlerimi doğru anlamaları gerektiğidir [bu ahlâkî ve ilmî bir gerekliliktir]. Bu, üzerinde mutaassıp olmamız gereken bir şeydir; hatta kendisi okuyan kişi de bu konuda mutaassıp olmalıdır ve bu dersleri ya da bu konferansları ya da bu yayınları incelemesi sonucunda anladığı şey doğru olmalıdır. Anladığı şeyin doğru olması ve anladığını doğru anlaması gerekliliği, benim dersimden anladığı şeyin, benim söylediğim şeyin tartışmasız doğru olduğu anlamında değildir. Çünkü bu, kör bir taassuptur. Elbette derste zaaf, yanılgı, sapma ve hata olacaktır. Bunlar olağan şeylerdir ve avamdan insanlar için bu mesele olağan dışı bir şey olabilir. Yoksa yüz kez söyledim; her zaman hata ihtimali, yanılma ve zaaf ihtimali mevcuttur.

Bir ideoloji [insanî ideoloji] canlı bir varlık gibidir. İnsanî ideoloji ile ilahî ideoloji arasındaki fark, insanın anlayışı ve insanın ilahî bir gerçeklikten, ilahî bir hakikatten [Kur'an ya da dünya, doğa] anladığı şey ile Allah tarafından yansıyan şey arasındaki fark, bunlarda evrimin olmamasıdır. Kur'an, nazil olan ilk ayetinden son ayetine kadar üslup bakımından, içerik bakımından, düşünce bakımından aynı derecededir, kesinlikle fark yoktur. Fakat bir yazarın yirmi üç yıl önce yazdığı şeyle şimdi yazdığı şey arasında yerden göğe fark olduğu ortadadır. Düşünme tarzı, tavır alışı, bilimsel kaynağı, anlatımı, edebî gücü, kalemi; tüm bunlar değişmektedir. Pekâlâ. Normal insanlar, düşünme ve inanç tarzları [anladıkları şey, inandıkları şey, ortaya attıkları şey, düşünce ve inançları; İnsanın inançları] canlı bir varlık olan insanlardır. Bu inanç, ister dinî, ister ilmî, ister felsefî olsun, her ne olursa olsun benim bir dış gerçekliğe olan inanç ve inanışımdır [bu dış gerçeklik vahiy ya da Kur'an olabilir]. Eksik ve değişim halinde olan benim anlayışımdır; yoksa ilmin malumu ve mevzuu sabittir.

Bir düşünme tarzı, tıpkı canlı bir varlık gibi, tıpkı küçük bir çocuk gibi, ilk önce eksiktir. Hareket, izafî hareketler, düşmek, kalkmak, dayak yemek, dayak atmak, kavga, savaş, hastalanmak, hastalıkla savaşmak, araştırma, iş, düşünce, güçlüklerle karşılaşmak, eleştirilmek, eleştiriye cevap vermek, eleştiriye cevap vermemek, katlanmak, düşünme, araştırma, inceleme, yanılgıyı anlamak, öz eleştiri, dostun eleştirisi, düşmanın saldırısı, garazlar, bütün meseleleri görmek ve güçlükler ve aynı şekilde insanın her gün yeni bir şey anlaması, her gün önceki anladıklarını gözden geçirmesi, her zaman bilimsel bakımdan mütevazı kalması, bilimsel bakımdan ilerlediği oranda mütevaziliğini koruması ve yanılma olasılığını daha çok düşünme tarzında ve görüşlerinde görmesi yolundaki sürekli çabalar sonucu -bütün bu konuların sonucunda- bu şekilde hareket kazanır, güç elde eder, beslenir, donanır, uyanır ve her

halükârda nisbî bir yeterliğe ve olgunluk durumuna ulaşır. Açıkçası bu, bütün derslere, bütün eserlere, bütün düşüncelere, bütün kurumlara egemen bir cebirdir ve kesinlikle bu kurum, bu ders, bu genel beşerî yasadan müstesna değildir.

Bugün başladığım ders, çok temel bir derstir; yani çok temel bir aşamadır; Marksizm boyutunda, aynı şekilde egzistansiyalizm, aynı şekilde *Toynbee* ve onun gibi düşünenler açısından tarih felsefesinin çerçevesi. Bunlardan sonra, eski dinlerde Doğu tarih felsefesine değineceğim. Sonra da İslam tarih felsefesine geleceğim. Bu üç aşama, birbirine bağlı ve ayrılması olanaksız üç aşamadır. Vakit olmadığı ve özellikle herkesin ilk dersten beri izlemesi gerektiği ve notların kısa zamanda yayınlanıp yayınlanmayacağı belli olmadığı için bugün bu derse başlamıyorum. Bunu başka bir haftaya bırakarak bugün başka birşey yapacağım. Bundan sonra düzenlenen program şöyle; İnşallah, cuma günleri daha az ders yapıp soruları cevaplamaya ve tartışmaya yöneleceğiz. Ders ilerlediği ölçüde dersin süresinin kısalması ve meselelerin, güçlüklerin, tartışmaların, eleştirilerin ve görüşlerin ortaya konulması için fazla zaman ayrılması gerekmektedir. Çünkü bu dersleri bir yıldır takip edenler, öyle bir aşamaya geldiler ki şimdi dersler onlar için ve benim için tam anlamıyla belirginleşti. Örnek olarak, genel programlarda bir konuyu ele aldığımda, tekrar anlatsam da, örnek versem de, yeni gelmiş biri için, okumuş-yazmış biri de olsa, kavramak biraz zor ya da çok zordur, ya da kötü anlamaktadır veya anlasa da çok daha zayıf bir düzeyde kavramaktadır. Genellikle böyledir.

Fakat bu dille tanışık olan ve bu dersleri izlemiş olan birisi kesinlikle tek bir işarette anlamakta, dersin geri kalanı onun için bıktırıcı olmakta ve artık örneğe, açıklamaya, tekrarlamaya ihtiyacı bulunmamaktadır. Bu da göstermektedir ki biz birbirimizle sözlü ya da yazılı olarak konuştuğumuz şu bir iki yıl içerisinde birbirimizin diline o kadar aşina olduk ki artık birçok mesele bizim için çözümlenmiştir ya da birçok meselenin cevabı, ortaya konulmaksızın, sizin için bellidir; yani yaklaşık olarak, sahip olduğunuz bakış açısı ve görüş aracılığıyla, meselenin cevabının ne olduğu ya da onu nasıl algılayacağımız anlaşılmaktadır. Bu, tam anlamıyla bellidir ve artık ele alınmasına bile gerek kalmamış gibidir. Derse ilk başladığımızda, burada birçok öğretiyi, birçok kuramı ele almak ve inceden inceye, ayrıntıları, öğretinin kurucusunu, kurucunun hayatını, düşünsel özelliklerini, özellikle de eserlerini, ardından ölümünü vb. anlatmak, sonra da sırayla, birer birer eleştirilerini yapmak gerekiyordu. Bu, oldukça klasik ve çok iyi bir ders şeklidir. Fakat şimdi bu şekle ihtiyaç bulunmadığını düşünüyorum.

Çünkü bu aşamayı geçtiniz. Ne mutlu ki oldukça az imkânlar içeri-

sinde belki de bizim en büyük başarımız, şu anda İran'da, bu toplumda var olan güçlüklere karşın, var olmayan imkânlara karşın, tam anlamıyla belirgin ve şekillenmiş bir grubun, fikrî bir dalganın ve kanadın, tam olarak aydınlık bir imanla ve tam olarak belirgin bakış açısıyla belirginlik kazanmış yükümlü ve donanımlı bir çizgi ve kapsamla var olmasıdır. Bu gerçekliğin varlığı çeşitli belirtilerden, çeşitli eserlerden, çeşitli tepkilerden hissedilebilir. Siz de hissetmektesiniz. Hattâ çeşitli topluluklarla, çeşitli insanlarla ve çeşitli tiplerle [özellikle basın, gazeteler, dergiler vb.] olan temaslarınızda, bu varoluşun gerçekleştiği, bu varlığın doğduğu ve herkesin onun varoluşunu hissettiği gösterilmiş olmaktadır. Hatta tarafsızlar ile bu konularda duyarlı olmayanlar bile varoluşunu hissettiler. Muhalif ise gösterdiği tepkiyle onun varoluşunu saldırgan bir ruh hali içerisinde şiddetli bir ağırlıkla hissetmiştir. *Toynbee*'nin, "Bir kültürün savunma ve saldırı hali vardır." dediği gibi, bu kültür ve bu düşünme tarzı da tam olarak saldırı haline bürünmüştür. [Elbette bu saldırı, düşünsel saldırıdır] Elbette muhalif taraftan da saldırı hali söz konusudur; ama buradaki saldırı *Toynbee*'nin dediği anlamda değil, gerileme durumunda, yenilgiyi itiraf durumunda ve *kendisinde zevali hissetme* durumunda ortaya çıkan tepki halidir. Böyle bir yönelişin ve böyle bir görüşün varlığı, bu toplumda düşünsel katılaşmadan sıkıntı çekmiş ve çekmekte olan herkes için bir umut kapısıdır. Bir millette düşünme başladığı zaman, herşey yoluna girmiş demektir. Bir millet; bir toplum, bir çocuk, bir insan ve birey hükmündedir.

Bu çocuk, düşünme aşamasına girip soru sormaya, cevap aramaya, eleştirmeye ve babasından, annesinden aldığı cevaplar onu tatmin etmemeye, itiraz etmeye, açıklama istemeye, konular üzerinde kendisi düşünmeye, kendisi başka cevaplara varmaya ve düşünen ve bağımsız bir varlık olarak hissetmeye başlamışsa o artık adam olmuştur, sapmasına artık imkân yoktur, durağanlaşmasına imkân yoktur, geriye dönmesine imkân yoktur. Çünkü herşey geri dönebilir ama şuur geri dönmez; insanın kendisinde bile geri döndürme gücü yokken düşman geri döndürmesi ne mümkün.

Burada, pratik yönü bulunan küçük bir konuyu arz etmek istiyordum; Hepinizden ricam şu ki [birkaç kez rica ettim] çalışmamızla, dersin ilerlemesiyle ve zihinsel, bilimsel açıdan ilerlememizle orantılı olarak *eylem* aşamasına girmeliyiz. Henüz işin başında sayılsak da bu eylem aşamasını daha önceden başlatmalıydık. Eylem aşamasına ulaşmak, bilimsel çalışmamızın bittiği anlamına gelmez. Aslında düşünce çalışmamız başladığı içindir ki eylem çalışmamızı da başlatmalıyız. Eylem çalışması şu anlamdadır; Biz, dinî deyişiyle marufu emredip münkerden alıkoymakla görevliyiz. Günümüz insanlığının kültüründeki deyişiyle

sorumluyuz. Toplumu ve başkaları karşısında sorumlu, özbilinçli bir aydınız. Bu ikisi, aynı anlamı taşımaktadır. Bu iki söyleyiş, birbirinden çok ayrı olduğu halde ikisinin anlamı tam olarak birdir ve birbirinin eş anlamlısıdır. Aydın için, başkaları karşısında *emir* ve *nehiy* [marufu emredip münkerden nehyetmek] görevi, bugünkü dilde kullanılan sorumluluk, angajman [engagement] ve yükümlülük ile eş anlamlıdır. Dolayısıyla eylemde bulunmak gerek. Elbette, eylem dediğimiz zaman, herkesin eylemi kendi tipiyle uyumludur. Şair aydının gerçek eylemi, halkın bilinçlenmesini sağlayacak, halka [şairle zihinsel teması bulunmayan halka] bir mesajı iletmekte aracı olacak bir şiir söylemesidir. Yazarın ayağı kalemidir, parası ise kelime. Dolayısıyla herkesin yaptığı eylem ölçüsünde eyleminin türü kendi türüyle ve tipiyle uyumlu olmalıdır. Eylem dediğim zaman, sadece bu ders ortamındaki şeyleri ve burada gündeme getirilen konuları amaçlıyorum kesinlikle.

Şu an söylemekte olduğum, oldukça sade, açık ve hepinizin düşündüğü birşeydir. Ama sadece derli toplu ortaya konulması açısından arz etmekteyim; Bizim birkaç bilinmez muhatabımız var [aydın için söz konusu olan ilk mesele muhatabını bulma meselesidir]. Bizlerin -her iki kesimin sorumluluğunu güçsüz ve cılız omuzlarımızda taşıyan bizlerin-tipinden olanlardan, aydın tiplerden ve dindar tiplerden hiçbiri bu insanlarla -birkaç bilinmez muhatapla- konuşmaz.[195] Bu birkaç muhatap, bilinmez muhataplardır; yani aydının muhatabı olmalıdırlar, ama değildirler. Kimse onlarla konuşmamaktadır. Din, tebligat, ilim, edebiyata, aydınlığa ve topluma ilişkin konular adına ortaya konan çalışmalar, hiç bunlarla ilgili değildir. Elbette onlarla yeni yeni konuşmak, onlarla ilgilenmek, onlar için yürekler tutuşturmak [elbette kendi yüreklerini değil, onların yüreklerini] zorunda kalan kesimler ve gruplar bulunmaktadır. Ancak bunların çalışmaları, çoğunlukla pek samimi, dürüst ve yararlı değildir. Değinmek istediğim konu, özellikle dini tebliğ edip gündeme getirmek ve insanların dertlerini, sıkıntılarını ve ihtiyaçlarını ele almak sorumluluğunu, kelimenin bugünkü anlamıyla ve dinin ilk gerçeğine ve anlayışına uygun olarak taşıyan -buna ihtiyaçları da vardır- dindar aydınların, yaptıkları çalışmalarda bu grupları hiç göz önünde bulundurmadıkları, bu grupların dindar aydınlar için *bilinmez ülkeler* olduklarıdır.

Birinci muhatap, dış dünyanın vicdanıdır. Aydının neden 'tarihsel

---

195 Beylerden biri anlatıyordu: Tecrübesiz bir vaiz, örneğin, işin başında İslam Dini'nin esaslarının yirmi yedi olduğunu söyledikten sonra sırasıyla saymaya başlar, yirmi altıya dek gelir, yirmi yedincisini unutuverir. O zaman herkes onu kınamaya başlar. Fakat tecrübeli vaiz gelir ve: "İslam dininin esasları şunlardır." der. Beş tanesini bile hatırlasa başarılı olmuştur. Şimdi benim de şu ana dek aklımda olan şu birkaç muhatabın sayısını unutuverdim.

vicdan'ı dikkate almadığını ve neden onunla konuşmadığını sorduğumda ilk önce onun kulaklarına ağır gelmekte ve şöyle demektedir; "Ne? Benim için ne gibi sorumluluğu var?" Fakat her birinin kendisine özgü bir felsefesi ve hikmeti vardır. Bir ideolojinin bu temellere -dış dünya- sahip olması gerek. Bunların herbirinin bir altyapısı ve felsefesi vardır. Bir ideolojinin kalıcı olması, köklenmesi, göreceği zararların en aza indirgenmesi, güçlü bir biçimde yayılması ve başarı imkânlarının artması için, bu ideolojiyle, bu kültürle, bu dinle, bu inançla ve bu yolla donanmış kimselerin bu çeşitli grupları ve kutupları -ki birbirlerine hiç benzemezler- dikkate almaları, onlarla zihinsel alışverişte bulunmaları, mesajları ve sözlerini bu muhataplara ulaştırmaları gerekir.

Bu yüzden bu muhatapların her birine bir nedenle değinilmektedir ve hepsini size anlatmam gereksizdir. Çünkü onların çoğu, değindiğim ölçüde sizin için belirginleşmektedir.

Öyleyse biri, 'dünyanın bugünkü vicdanı'dır. Dünyanın bugünkü vicdanı ne anlama gelmektedir? Biz, bir Şia grubu olduğumuza göre bizim hedefimiz ve felsefemiz nedir? Tek kelimeyle ilk Şiiliğe dönüştür. Ne, mevcut Şiiliği körü körüne, hiç gözden geçirmeden, irdeleyip çözümlemeden tebliğ etmek istiyoruz, ne de Şiilikte küçük bir bid'at, küçük bir değişiklik ortaya çıkarmak ve yeni bir açıklama getirmek istiyoruz. Çünkü her iki iş de aynı ölçüde İslam'a aykırıdır ve esas olarak, bir dine inanma esasıyla çatışmaktadır. Tek kelimeyle ilk Şiiliğe dönüş ya da ilk İslam'a[196] dönüş, bizim taşıdığımız bir hedef, bir düşünme tarzı ve bir ideolojidir. Bu iş için bilgilendirmeli, sözümüzü dünyaya anlatmalıyız. İlk Şiiliğe dönmek, avamdan kimilerinin bazı inanç ve şiarlarıyla -ki şu anda Şiilik adıyla mevcuttur- benzeşmediği için bizi Şiiliğe karşı olmakla suçlayanlar bulunmaktadır. Çünkü bugün mevcut olan şeyleri Şiilik sanmaktadırlar. Bu suçlamada kötü anlama vardır; bir düşünceyi bozmak, saptırmak, başkalarına ulaştırmamak ve üstü kapalı bırakmak da söz konusudur.

Tarihte, turistlere gösterilen binaların, kişilerin, yerlerin ve öteberinin ardına düşmeyin; yine herkese gösterilen şeylerin de ardına düşmeyin. Ancak gösterilmeyen şeylerin, kıyıların köşelerin ardına düşün. Aslında bu; tarihte kanundur. Çok az gündeme getirilmiş şeylerin ardına düşün. Hattâ gündeme getirilmeyen sözlerin ve rivayetlerin niçin gündeme getirilmediğini, yaygın olmadığını ve her yerde söz konusu edilmediğini, insan tarihe bakınca anlar. Kişilerin, kitapların, hareketlerin, fikrî ve itikadî konuların, kimi zaman, söz konusu edilmedikleri ölçüde değerli olma olasılıkları fazladır. Her yerde çokça söz konusu

---

196 'İlk İslam' ile 'İlk Şiilik' iki eş anlamlı tabirdir. Şiilik, İslam'ın baktığı açıdan bakmak demektir.

edildikleri ölçüde de az değer taşımaları olasıdır. Şu anda da bu tür insanlar Avrupa'da da vardır. Bu yüzden, bir düşüncenin başarı ve ilerlemesinin gereği olarak bütün bunlarla ve bütün cephelerde savaşmak için bu muhatapları dikkate almak gerekir.

Bir düşünceyi, bir dilin, bir kavmiyetin ve bir ülkenin sınırları içinde hapsolup, o zindanda ölmesine ve kolayca olumsuzlanmasma[197] engel olan etkenlerden biri, her düşüncenin, hayatta kalmak için dış kapılarını açık tutmasıdır. Bu ise bir düşüncenin gereğidir.

Edward Brown der ki; Bir düşüncenin, bir milletin, bir kültürün hayatta oluşunun iki göstergesi vardır[198]; Birincisi, bu düşüncenin takipçilerinin özveriye hazır ve yetenekli oluşlarıdır. Yani yeni bir düşünce, genç bir iman, eski bir dinden kaynaklanan yeni bir inanç biçimi, yeni bir görüş biçimi, yeni bir bakış açısı, taraftarlarını, canlarını ve mallarını feda etmeye [infak] yöneltme gücünü kendisinde barındırdığı ölçüde hayattadır.[199] İkincisi, bu millette bu düşünce geliştiği ölçüde, dışarıdaki yabancıların ve başkalarının düşüncelerini etkisi altına alabilir; öyleyse bu düşünce hayat ve hareket taşımaktadır. Dolayısıyla bu ideolojinin bu yönü elde etmesi için, sınırları ve duvarları yıkması, böylece bu düşüncenin etki alanının günümüz insanının vicdanına ulaşması gerekir. Sınırlı ve yerel dillerle gündeme getirilen düşüncelerin bahtsızlıklarından biri, dilin dar bir kale gibi o düşünceyi, başkalarına ulaşmasını engelleyecek biçimde kendi içine hapsetmesidir. Ne yazık ki bu düşüncenin Avrupa'da [Batı'da] yayılmamak bir yana, bizim bu yıllarda yaptığımız İslamî çalışmalarımızın burnumuzun dibindeki Müslümanlara bile ulaşmadığını, bizim hangi ortamda düşünüp çalıştığımızı bilmediklerini görüyoruz. Bu yabancılık olunca, bir düşünceyi, bir imanı ve bir inancı itham etmek elbette, kolay olmaktadır.

Dolayısıyla birinci muhatap, dış vicdan ve dünya kamuoyudur. Elbette Avrupa'nın bütün sokak ve çarşılarındaki halkın kamuoyundan değil, doğu ile yirminci yüzyılın meseleleriyle, günümüz insanının meseleleriyle ve ideoloji, düşünce ve inanç dünyasıyla tanışık olan ve dünyadaki düşünce hareketleri ve toplumsal başkaldırı ve kıyamlar üzerine kafa yoran kimselerden söz ediyorum. Onlar, bir düşünce hareketini, bir inanç öğretisini tanımalıdır; en azından Şiilikle ilgili veya herhangi bir ideoloji ve öğretiyle ilgili başka dillere çevrilmiş ve Avrupa'da birkaç vitrinde sergilenmiş iyi örnek kitapların verdiği bilgiler ölçüsünde tanı-

197 Bir milletin sınırlarından, millî, siyasî ve dinî çerçeveden dışarı çıkamayıp orada kolayca ortadan kalkan, olumsuzlanan, yok olan ve bozulan birçok canlı ve üstün düşünceler olmuştur.

198 Elbette Brown, sıradan bir konuyla ilgili olarak söylüyor bunu, ama bu, oldukça üstün bir kanundur.

199 Bir düşüncenin hayatta kalması, sadece hayatta kalması hakikat taşıyıp taşımamasından başka bir şeydir.

malıdır.

Bizim ikinci muhatabımız, Müslüman kardeşlerimiz ve İslam dünyasıdır; oysa biz şu anda onlarla hiç konuşmamaktayız.

Üçüncüsü, şehirli avamdır. Bizim yaptığımız bütün yeni işler [bilimsel çalışmalar vs.] okumuş aydın düzeyindedir. Şehirli avam için, o eski geleneksel programları onaylıyoruz ya da hiçbir şey yapmamakla, bu çalışmaların avam için iyi olduğunu onaylamış oluyoruz. Avama karşı bizim bu imansızlığımız, aydını halk kitlesinden ayırmaya yönelik düşünsel girişimden kaynaklanmaktadır. Siz, avamla gerçekten zihinsel teması ve alışverişi gerçekleştirirseniz, üniversitede, akademide, bir aydın topluluğunda meslektaşlarınızın sizin söylediklerinizi bir avamdan daha az, daha genç ve daha kötü anladıklarını görürsünüz. O, birçok şeyi aydından daha açık, daha kolay, daha doğal ve daha sağlıklı anlamaktadır. Bu, halk kitlesiyle sürekli teması olan kimselerin tam anlamıyla yaşadıkları bir tecrübedir. Siz, en azından şu son zamanlarda, Azerbaycan köylü çocuklarının, bir yazar olan Samed'in* eserlerini, edebiyat fakültesindeki bilim adamlarından daha iyi anladıklarını gördünüz. Avam iyi anlar; biz onun iyi anladığını anlamayız bir türlü. Şunu da söyleyeyim; Halkla anlaşamadıkça hem biz kötü anlarız veya anlamayız, hem o zaman da böyle bir ortamda mikropların ekilmesi için fazlaca yer açılmış olur. Dolayısıyla üçüncü muhatap şehirli avamdır.

Dördüncüsü köylülerdir. Köy, aydının yüzüne kapalı mezarlar gibidir. Elbette yeni yeni, köylülerin arasına giden ve onlarla temas kurup Batılı aydınları taklit edenler çıktı. Bu manzara, o kadar çirkin ki, "Müslüman duymasın, kâfir görmesin."[200]

Yirminci yüzyılın tecrübesi, Doğu ülkeleri ve genel anlamda üçüncü dünyanın tamamı hakkındaki toplumbilimsel çözümleme tarzının, hatta Avrupa Marksizm'inin ve sosyalizminin yaptığı çözümlemenin bütünüyle ters, anlamsız ve yanlış olduğu yolundadır.

Martine'nin, Afrika'nın kuzeyinde ve bu ikinci, üçüncü sınıf ülkelerde, sanayi işçisinin [proleterin], toplumun en muhafazakâr tipleri olup iş sahibinden, esnaftan ve tüccardan daha fazla olarak, orta halli, muhafazakâr, hali vakti yerinde, yaşamaya ve zevke düşkün bir burjuvazinin toplumsal davranışını sergilediğini gösteren bir makalesi vardır. Dolayısıyla muhatabın biri de köylüdür.

---

* Samed Behrengi, İranlı öykü yazarı.

200 Örneğin, filancanın tercümesinin etkisiyle aydın olan bu 'iyi yiyip iyi uyumuş' adamlardan birkaçı bir köye gider ve köylülerle oturup laflamak ister. Ancak öyle şekli şemaili var ki bunların, köylü bunlardan ürkmekte. Tıpkı şehrin güney kahvehanelerine gidip şiiri kitle içine sokmaya çalışan 'Yeni Şiir' ekolünden bırkaç bay ve bayanın yaptığı gibi. O kahvedeki insanın bu bayları ve bayanları -ki oraya yeni şiirin taşıyıcısıdırlar- algılayışı çok ilginçtir. Onlar gittikten sonra kahvedekilere sorun: Bu neydi? Cin miydi peri miydi? Yoksa gördükleri bir kâbus muydu?

Beşincisi, bütünüyle muhatap olmayan ve aydınların ortaya koydukları yeni çalışma ve programlardan hiçbirinin onların kafalarına, düşünsel gelişimlerine, dinî ya da toplumsal ve bilimsel birikimlerini dikkate almadığı grup durumundaki hanımlardır. Bu kelimeyi kullanmak durumunda olduğum için üzgünüm. Elbette özür dilemiyorum. Çünkü kriterinin burada olmadığını biliyorum. Fakat burada bu konuyu gündeme getirmek durumundayım. Zira buraya teşrif eden ya da buradakine benzer birçok toplantıya katılan hanımlar, düşünsel olgunluk ve bilinç açısından bir yere gelmiş olup bu mesele üzerinde bizden daha çok düşünmeleri ve bunu kendi sorumlulukları arasına almaları gereken kimselerdir. Bugün, kültürel bakımlardan o kalıtsal yerel kültürden ayrılmış geniş bir hanım kesimi bulunmaktadır. Fakat hâlâ din adına bu kesime bile sunulan şey, ancak geçmiş kesimi ya da nesli -ki bu nesilden bütünüyle farklı bir nesildir- doyurabilecek ve razı edebilecek birşeydir. Bundan başka ulaşabilecekleri birşey yoktur hanımların; Sürekli olarak hanımları, var olan yüksek düzeyli, aydının diliyle konuşan ve gerçekten yeni bakış açısıyla ortaya konulan yeni programlardan [kütüphane, ders çalışmaları, tebliğ kurumları vs.] ya da işe yarayabilecek bütün çalışmalardan dışlamakta ve onları dinin doğrudan muhatabı olarak algılayamamaktadırlar. Sanki bizim çalışmalarımızın çoğu ya da tamamı bir erkek İslam'ıdır.

Mevcut ihtiyaç açısından şu anda var olan çalışmalar çok az olmakla birlikte muhatap için [yani kimler için yeni birşeyler yapalım diye] oluşturup göz önüne aldığınız bir kurumda hanımları, halkı ve köylüleri dışlıyorsunuz; kendiniz farkında olmaksızın sadece ve sadece orta ya da üst sınıfı, kısacası şehir burjuvasını göz önüne alıyorsunuz. Sadece ve sadece şehir burjuvasına -ister tahsilli olsun, ister olmasın- özgü olan bir İslam, kesinlikle bu sınıf darboğazından ve aynı şekilde bu kendine özgü sınıfsal renginden kurtulamaz; bu ise İslam değildir. Bugün hanımlara özgü makalelerin bulunduğu, güvenilir olmak şöyle dursun işlevi bulunmayan bir dergi ya da yayın bile bulunmamaktadır. Şu anlamda ki kadın için hem ilginç, hem öğretici, hem de okunabilir bir yayın yoktur. Hayır olsun diye birkaç makalenin yazılmış olmasından söz etmiyorum. Kadının arayacağı, satın alacağı, işine yarayacak ve okuyunca birşeyler öğrenebileceğini gördüğü bir makaleyi kastediyorum. Birtakım işler yapılmışsa da bunları başkaları yapmışlardır ve ne için ve hangi çizgide yaptıkları da bellidir. Keşke okunmasaydı.

Meçhul olan altıncı ve son grup, kendileriyle nasıl konuşulabileceğini hiç bilmediğimiz çocuklardır. Hatta tahsilli kimseler bile, çocukları soru sorma aşamasına geldiği zaman artık karşılarında aciz kalmakta ve ne yapacaklarını bilememektedirler. Şimdi biz, bu iş için ne yapabiliriz?

Yapılması gereken çok iş var. Yapabileceğimiz çok iş var. Fakat ne yazık ki iş yapabilen ve hatta ne yapılmak gerektiğini bilen kimseler, oldukça ikincil, oldukça küçük ve oldukça değersiz birçok konu yüzünden bunu yapmamaktadırlar. Bu yüzden, mevcut sınırlar içinde ve sahip bulunduğumuz imkanlarla [sadece birkaç imkan, şu var olan şeyler, asıl şart olan sermaye olmaksızın] dil bilen, dilbilgisini bilen kimselerden, en azından başlangıç olarak, oldukça düşük düzeyde de olsa, oldukça kısıtlı sayıda da olsa çeviriler yapmalarını isteyelim, diye düşünüyorum. Çeviri, iyi bir iştir. Elbette zordur çeviri.

Bu yolda çalışabilen kimseler de oldukça azdır. Fakat öteki yollarda -mevcut dört beş muhatapla ilgili- sizlerden her biriniz kendinize özgü buluşlarınızın izinde ve kendi zevkinize, çalışma yönteminize ve tipinize uygun olarak, aynı şekilde içinde çalıştığınız konum, makam ve çevre şartlarına uygun olarak, şu birkaç grup için zihinsel bir çevirmen olabilirsiniz. Siz, okumuş ve aydın birer tip olduğunuz için doğal olarak biz burada üst düzeyde konuşmalı, sizin düşünme ve birikim düzeyinizde ve sizin dilinizle konuşmalıyız ki bu doğaldır ve başka türlü yapılamaz da. Bizim yaptığımız iş, bütün toplum genelinde ve büyük bir sınıf bazında değil, sadece okumuş bir grup bazında ve aydın bir kesimin zihinsel hazırlığı çerçevesinde olmaktadır. Bu yüzden birkaç aşamalı zihinsel bir çeviriye ihtiyaç vardır. Zihin çevirmeni, dil çevirmeninden başkadır. Şu anlamda ki siz birtakım dersleri bu tür kitaplarda ve bu düzeylerde [*İslam-bilim*, İslamî konular, Şia araştırmaları ile ilgili konular, toplumsal ve düşünsel konularla inanç konuları] öğrenmektesiniz. Meseleler, sizin için bu düzeyde gündeme gelince, sahip olduğunuz birikim ile örneğin şehadet tezinin ne olduğu, Şia'da imametin ne anlama geldiği, Şia'nın niçin ve hangi anlamda akla dayandığı ve bunun hangi eğilimi anlattığı ya da *Âdem* kıssasının ne anlam taşıdığı, nasıl söz konusu edildiği, ondan ne gibi yararlar elde edilebileceği, bize ne öğretmek istediği sizin için bellidir.

Dolayısıyla siz, bugünkü bakış açınızla bakılmış, bu bakış açısına göre incelenmiş, irdelenmiş, çözümlenmiş ve terimleri sizin kabul edebileceğiniz şekilde anlamlandırılıp düşünce temelleri bütünüyle yeni bir düşünsel yöneliş içinde ele alınmış bu çeşitli konuları aynı içeriği, aynı düşünceyi ve aynı yeni yorumu, başka bir dille, oldukça düşük bir düzeyde ve bilimsel ve teknik terimleri kullanmadan, belirttiğim bu toplumsal gruplardan birinin hatta çocukların zihinsel düzeyine uygun olarak aşağıya indirebilirsiniz. Bu şekilde, ilk çıktığı havuzda kalan bir düşünceyi daha aşağı düzeydeki topraklara akıtabiliriz. Böylelikle, bir düşünce, bu toplumun bütün yüzeyine yayılır ve tüm toplumu kaplar. Dünyada ateşten bile daha çok sirayet edici olan, düşüncedir. Hatta şu

bizim toplumumuz yeni bir düşünceyi kabule o denli hazırdır ki denerseniz görürsünüz. Sizin için tasavvuru imkansızdır, ama bir kelimeyle [eğer kelime bilinçli olarak seçilip bilinçli olarak kullanılır, samimi olarak üzerinde durulur, seçilen kelime gerçeği sergiler ve bu kelime muhatabın bilgisine göre seçilirse] herkesin kendi halinde olduğu ve sanki taş devrinde yaşayan bir köyü zihin, düşünce, toplumsal görüş, İslamî bilinç ve dinî özbilinç bakımından bütünüyle değiştirmek mümkündür.

Bu sizin de tecrübe edebileceğiniz birşeydir. Bu iş için yapılacak temel çalışma, burada özel bir düzeyde ele alınan konuların sizin aracılığınızla genel düzeyde halk için çevirisinin yapılıp yeniden şekillendirilmesi olmalıdır. Örneğin, filancaya ait bir tezi anlatmak istediğinizde o kişiye değinmeniz gerekmez.[201] Bir düşünceyi gündeme getirip kime, nereye ve hangi kitaba ait olduğunu belirtmemişseniz ve başlıbaşına bir düşünce olarak ele almışsanız daha çok kabul görecek ve muhatap için kaynağının neresi, bu düşünce tarzının kime ait olduğunu ve bu sözün kimin kitabından alındığını belirtmekten daha çok kabul edilebilir ve güvenilir olacaktır; bu konuda benim tecrübem var.

Orada üniversite sınıfı, yılsonunda fotokopileri işe yarayan ders notları yoktur. Bir yükümlülük, bir görev ve bir ihtiyaç dolayısıyla buraya gelmişlerdir kesinlikle. Bu yüzden, bizim gibi düşünenlerin çabalarından biri, burada uzmanlık düzeyinde öğrendikleri şeyi halk düzeyine indirip halkın hizmetine sunmak olmalıdır. Bunun için, her birinizin, başlangıç olması bakımından, ilk çalışmanızı, ilk görevinizi deneyeceğinize inanıyorum. Bu, bizim içinde bulunduğumuz özel aşamada ve özel durumda, öz bilinç vermek ve aydınlık yolunda -bizim tek hedefimizin bu olduğunu söylemiştim- çalışmak isteyen aydının en büyük çalışmasıdır. İkinci konu ise şu; Gündeme gelen konuları, bir ders, bir konferans ya da bir ideoloji olarak çeşitli şekillerde yerine ve konumuna uygun olarak ele alabilirsiniz. Eğer oranın konumu, bir düşünceyi kendinize ya da bir başkasına ait olarak sunmanızı gerektiriyorsa bunu yapın. Hiç kimseyi anmamanız gerekiyorsa böyle yapın. Bağımsız ve ilk olarak, muhataba bir gerçeği ve konuyu anlatmanız, isim zikretmenizden daha iyidir. Şu anda bizim düşünme tarzımızın ilerlemesinde tek zaaf etkeni ya da en büyük zaaf etkeni, bu düşünme tarzının belirli bireylere ve belirli bir kuruma ait olmasıdır. Düşünce, henüz genç ve yeni olduğu ve yeni başlamış bir hareket olduğu için herkes belli bir yeri adres göster-

201 Kimileri, "Bizim kitabımızdan aktarıp kimin olduğunu belirtmemişseniz Allah'ın ve Resulünün lanetine uğrayın." diye beddua etmekteler.

mekte, belli bir yere bağlamakta ve isnad etmektedir.[202] Buysa bir düşüncenin zaaf noktası ve bir düşüncenin ilerlemesinin ve toplumca doğal ve kolay bir biçimde kabullenilmesinin engelidir. Dolayısıyla birşeyi başlatmak gerek; çünkü başlayınca, düşünce artık bağımsızlaşmakta, kişilik kazanmakta ve başarısı kesinleşmektedir.

Bence sizin en büyük yükümlülüğünüz[203] [Buna çok dikkat edin; çok hassas bir konu. Bunu ne bir tevazu olarak ne de bir iddia olarak söylüyorum], bu düşünce mektebinin ve bu inançların bütününün o kaynakla, o kişiyle ve o bireyle -ister bir kurum olsun, ister bir yazar ya da konuşmacı veya herhangi bir kimse olsun fark etmez- olan bağlantısını koparmanızdır. Yani bir kuruma ya da birtakım bireylere, bir yazara, bir şaire vb. ilgi besleyen ve o kurumu büyütmek ya da o bireyi veya bireyleri daha çok gündeme getirmek isteyen kimselerin tersine davranmalısınız. O kimselerin yaptıkları, bireysel açıdan iyi bir propagandadır elbette, ama düşünce bakımından bir zaaf noktası, büyük bir sapma ve bir tecrübesizliktir.

Bu ideolojiye, bu görüşlere ve bu inanç şiarlarına karşı taşıdığınız bilinç ve inancınız ölçüsünde bu düşünce tarzını bağımsız kılmakla görevlisiniz. Yani onu ilk kaynaklarından koparmalı ve belli kişilere bağlı olmaktan, özel bir kimliği, özel bir sahibi, mütevellisi ve kaynağı bulunmaktan kurtarmalısınız. Kopardığınız ölçüde düşünce bağımsızlaşır. Düşünce tıpkı otlar gibidir; ana kökünden kopardığınız ölçüde kendisi köklenir bağımsızlaşır ve kişilik edinir. Psikolojik deneyler de göstermiştir ki kimi zaman filan bey, kime ait olduğunu bilmediği bir sözü [kitaplarda yazıldığını ve onun naklettiğini sandığı bir sözü] tam bir iştiyak, iman, ihlas ve inançla benimseyip her yerde nakletmiş, dile getirmiş ve tebliğ etmiştir. Fakat bu düşüncenin ya da buna benzer bir düşüncenin falan kişiye ait olduğunu anlayınca, o düşünceyi kabul ederse onun karşısında teslim olmuş sayılacağını görmüş ve bu adam kim oluyor da ben onun karşısında teslim olayım, demeye başlamıştır. Sonuçta o düşünceye karşı direnmiş ve bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde o düşünceyi kabul etmemiştir. Bu yüzden bir düşüncenin kabulü, vicdanî bakımdan bir bireyi dayatmakla eştir. O düşünceyi kabul etmek, bencilliğini zedeleyeceği için o düşünceye karşı direnir, onu olumsuzlar, reddeder, hafife alır ya da binlerce kusur bulur. Dolayısıyla başkalarını ve başka vicdanları incitmemek, bir kişiyi, bir bireyi ya da bi-

---

202 Örneğin bir öğretmen, kurumun odasında soru sorup cevap veriyor ve bir konuyu işliyor. Aşağı yukarı, onun hangi düşünce ortamından geldiği, hangi düşünce akımına, hangi görüşe bağlı olduğunu oradakiler anlıyorlar.

203 Ödev belirlediğim için özür dilerim. Kendi kişisel tecrübelerimi bir öğretmen olarak sizin kullanımınıza sunuyorum. İsterseniz kabul edersiniz.

reyleri halka dayatmamak için en iyi yol, düşünceleri ve inançları [elbette sahiplerinin razı oldukları düşünceleri] bireylere mal olmaktan kurtarmak ve toplumda bir düşünme tarzına, bir öğretiye bağımsızlık kazandırarak kendi ayakları üzerinde durmasını sağlamaktır. Böylelikle o düşünce hem tasavvur edilemez bir hızla yayılıp kabul görecek, hem de herkes gönüllü olarak o düşüncenin mübelliği olacaktır. Çünkü kimsenin ya da bir yerin mübelliği olmayacaktır.

Bir düşünce, bir çocuk gibi ailesinden, annesinden babasından ayrılıp bağımsızlaşırsa, kendi kendine beslenip nefes alıp verirse, kendi ayakları üzerinde durup hareket ederse, belirli bir kurumun, bireyin ve kişilerin takipçisi olmazsa, işte o zaman o düşüncenin zarar görmesi, bireyin zarar görmesi düzeyinde olmayacak ve bireylerin ayrılmasıyla, birtakım çalışmaların felç olmasıyla o düşünce kuşkulu hale gelmeyecek, darbe yemeyecek ve her birinin tam anlamıyla birbirinden bağımsız hayatı olacaktır. Düşüncenin bireyden, bireylerden ve dünyadan bu ayrılışı, sadece o düşüncenin sigortalanmasına, garanti altına alınmasına, ilerleyip başarıya ulaşmasına neden olmakla kalmaz, bireylerin zarar görmesini azaltır; çünkü artık bireylerin hayatları o düşüncenin hayatına bağlı değildir. Benim inancıma göre, temel işlerden biri, bu sınırlı çerçeve içinde ele alınan şeyi, bildiğinin herhangi bir şekilde, bulduğunun herhangi bir yöntemle, halk için, her zaman kapıları bize kapalı olan ve kendileriyle hiçbir zihinsel temasımızın bulunmadığı [temasımız olmadığı sürece de bizim düşüncemiz tam anlamıyla özel bir toplumsal grubun sınırları içinde ve büyük kentlerden birinin bir köşesinde mahsur kalacaktır] şu dört beş grup için gündeme getirmenizdir. Yapılması gereken başka bir iş de bu düşünceyi, çeşitli şekillerde, romandan tutun da tiyatroya varıncaya, piyes yazmaktan tutun da şiire, edebiyata vb. varıncaya dek çeşitli tarzlarda halk için ve bu gruplar için gündeme getirmenizdir. Özellikle, çeşitli şekillerde bir düşünceyi gündeme getirmek için, bugün söz konusu olan sanatsal icatları ve yaratıları kullanabilirsek, bir düşünceyi yaymak için en büyük başarıyı elde etmiş oluruz.

Bir başka büyük iş ise, bir kuruma ya da belli birtakım yazarlara ya da belli bir gruba inananların o kurumları, o yazarları, o düşünceleri, o düşünce sahiplerini, o şairleri övmeyi ahlakî bir görev bildikleri ya da adet haline getirdikleri mevcut geleneğin tam tersine sizin bunu olumsuzlama [ortadan kaldırma ve yine sövüp sayma değil, olumsuzlama; hayır, biz artık o kadar hazır değiliz] yolunda çabalamanızın gerekli oluşudur. Bir yerde örneğin birtakım bireylere ya da filan kişiye veya filan bireye veya filan yere saldırıldığını gördüğünüzden savunmaya geçmemelisiniz. Bu tür savunmalar, bu tür kapışmalar ve mücadeleler

kesinlikle hiçbir işe yaramaz. Bunun yerine, düşünce ortaya konulmalıdır; bağımsız bir düşünce olarak, "Ben dine inanan bir insanım, ben bir öğrenciyim, bir öğretmenim, bu dünyada yaşayan biri olarak böyle düşünüyorum, bu kanıdayım, bu güçtür, şu işi yapmak gerek." diyerek, inanç esaslarınızda ve dininizin düşünce ve inanç temelleriyle ilgili içtihadınızda yer alan haklar olarak ve aklınıza gelen ve gerçekten size ait olan bir düşünce olarak bu şekilde ortaya konulmalıdır. Böylelikle biz, bugün ne yazık ki bireyler, yerler vb. arasında çekişme haline gelen meselelerden, olaylardan, çekişme, kargaşa ve çatışmalardan kurtarıp bunun yerine zihnî ve fikrî çarpışma oluşturalım ve böylece her zaman, bir konu gündeme geldiğinde bir düşünceyi çağrıştırsın, filan kişiyi ya da filan yeri değil. Bu yüzden bireylerin, kişilerin ve birtakım yerlerin övgücüsü olmaya çalışılmamalıdır. Tam tersine, halkın aydınlatıcısı olunmalıdır. Bu ikisi genelde birbirine terstir.

YİRMİ İKİNCİ DERS

TARİHSEL BELİRLEYİCİLİK

Öncelikle, size arz etmem gereken iki küçük duyuru var; Birincisi fikirdaşlarımızdan ve dostlarımızdan birkaçı, girişimlerimiz sonucu, kısıtlı imkanlarla da olsa, bu merkezde ders ya da konferans veya yayın yoluyla ortaya konulan düşünce ve inançları alabildiğince yaymak yolunda kısıtlı imkanlarla da olsa gönüllü olarak çalışmalar yapmayı kabul ettiler. Bu imkanlardan biri, her halükarda bugün, yeni araçlara yabancı olmayan ve orta halli bir yaşayışları bulunan kimselerin ulaşabileceği kasetlerdir. Kaset, belki malî bakımdan pahalıya mal olmakta ve bir dereceye kadar külfetli görünmektedir. Fakat kullanım açısından iki nedenden dolayı kaset kitaptan daha elverişlidir; Birinci neden şu ki, doğal olarak, kitabı sadece kitap okuyucusu okur, fakat kulağı olan herkes kaset dinleyebilir; çoğunlukla da herkesin kulağı vardır elbet! İkincisi, kaset dinleme ortamı ile kitap okuma ortamı arasında fark vardır. Bu ortam farklılığı, kasetten çıkan sözün, kelimelerle dile getirilen sözden çok daha etkili oluşundan kaynaklanmaktadır. Yazarlardan biri şöyle diyor; "Telaffuz edilen kelime [ağız yoluyla telaffuz edilen kelime] canlı bir varlıktır; oysa yazılı kelime ölü bir gövdedir, bir işarettir. Bu yüzden lafızla işi olan kimsenin hareket, hayat halindeki sıcaklığı ve ruhu bulunan düşünceyle işi vardır hep. Fakat defterde ya da kitapta yazılı kelimelerle işi olan kimsenin belirli ölü işaret ve imlerle işi vardır ki işaret ile birtakım anlamları çağrıştırmak durumundadır."

O, bu sözleri, kimi kelimelerin yazılırken farklı yazılıp telaffuz edilirken farklı telaffuz edilmeleri konusuyla ilgili olarak söylemiştir. Önceden böyle bir farklılık yoktu. Çünkü önce lafız ortaya çıkmıştır. Sonradan da gelip bu lafzı bir taşın, bir tuğlanın, bir kâğıdın üzerine kaydetmişlerdir. Ardından harfleri ya da şekilleri oluşturmuşlardır. Böylece yazılı kelime ya da yazım oluşmuştur. Yazım, bir belirleme ve ölü bir varlıktır. Ölü bir varlık olduğu için de sabit kalmakta ve hareketten, değişimden, devinimden, aşınmadan ve yıpranmadan yoksun bulunmaktadır. Fakat söz -konuşma yoluyla telaffuz edilen kelime- canlı bir varlık-

tır ve her canlı varlık gibi değişime uğrar, değişimle, başkalaşmayla, yıpranmayla ve evrimle karşı karşıyadır. İşte bu yüzden, kimi zaman bir kelimenin lafzının bin yıl içinde değişime uğradığını, ama yazım şeklinin olduğu gibi kaldığını görüyoruz. İşte bu bakımdan, duyulan kelimenin -ister doğrudan, ister kaset ya da radyo vb. yoluyla olsun- bir kitapta kişinin o ölü şekliyle okuduğu kelimeden daha fazla ve daha doğrudan etkisi bulunmaktadır. Elbette insanın düşüncesini, duygusunu ve anlatmak istediği şeyi ortaya koymak için ölü kelimeleri kullanması, kesin olarak, muhatabının karşısında bulunmaması yüzündendir; hiçbir zaman kimse yanı başında bulunan birine mektup yazmaz. Bu yüzden, kaset şeklinde yayınlanan ya da doğrudan doğruya dinlenilen konuşmanın ya da dersin ya da konferansın etkisi daha fazla olmaktadır.

Başka bir mesele de şu ki, genelde kitap yalnızken okunur. Kaset ise genellikle toplu olarak dinlenir ve bir kimsenin yalnız başına kasetteki konuşmayı dinlemesi nadirdir. Genellikle bir aile topluluğunda, bir toplumsal grup içinde ya da bir düşünsel grup içinde veya bir arkadaş topluluğunda kaset dinlemek zorunda kalır. Fakat kimse kitabı toplu olarak okumaz, herkes kendi kendine okur. Düşüncenin etkileyiciliğini artıran topluluğun etkileyiciliği ve çarpıcılığı şunun la ilgilidir; İnsan bir düşünce ve bir kelime ile yalnız başına ilgilendiğinde, sadece kendinde bulunan enerji gücü onu etkiler ve kalbine işler. Fakat bu kelime bir toplulukta dinlendiğinde bireylerin bütününün duygularına yansır ve böyle bir sözü dinlemeye katılmış olan ya da katılan kimseler bütünü arasında bir duygu ve anlama alışverişi varlık kazanır. Bu yüzden, duyulan her kelime ve her söz, bütün olarak, bu sözü duyup anlayan her bireyin anlama ölçüsünce birey üzerinde etkili olur. Yani bu etki, kulak yoluyla kişi üzerinde ortaya çıkan etkiden farklı olarak, sizde, başkalarında ve topluluk içinde meydana gelen duygu ve tepki yoluyla bir birey üzerinde etkili olur. Bu yüzden, toplulukta dinlenen şeyin etkilemesi fazla olmaktadır. Kimi zaman bazı sözlerin toplulukta söylenebileceğini, oysa orada bulunan bireylere tek başlarınayken söylenemeyeceğini görüyoruz. Çünkü bu uygunsuz, etkisiz ve anlamsızdır.

Öbür mesele ise kasetin yayınlanıp çoğaltılma meselesidir. Kaset şeklinde yayınlanan konuşma ya da ders, doğal olarak çoğaltılmakta ve teknik ve malî hazırlıklara gerek bulunmamaktadır. Kasetin kendisi, bir düşüncenin etkileme alanının artması için büyük bir vesiledir. Bu bakımdan, doğal olarak asıl mesele, özellikle bu tür konular üzerinde düşünen -ki genellikle paralı olmayan kimselerdir- kimseler için bütçe meselesidir. Bu arkadaşların yapabilecekleri tek iş, konferans ya da dersin banda alınması konusunda gönüllülere ve talep edenlere maddi külfet

getirmemesini sağlamaktır. Böylece isteyenler, boş kaset fiyatına dolu kaseti -İrşad'da gerçekleştirilen hangi programın kasetini istiyorlarsa- çabucak edinebilmeliler.

Arz etmek istediğim bir başka konuysa şu; Ramazan ayı yaklaştığı ve Hüseyniye'nin özel programları başlamakta olduğu için, doğal olarak bu programlarla dersler [geçen yıl oluşturulan ve inşallah bu yıl da üzerine birkaç adet daha eklenecek olan ders programları ve araştırma grupları] çakışmakta ve karışıklık ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden o derslerin ve araştırma gruplarının topluca ramazan ayından sonra çalışmalara başlaması kararlaştırılmıştır. Daha dakik, daha düzenli ve güzel bir programın başlaması hatırına bu bir aylık tatile katlanalım. Bu yıl, buranın öğretim programlarına oranla daha iyi bir sonuç alacağımızı umuyorum. İngilizce bilen, aynı zamanda İslamî bilgiler edinmek isteyen ve İslamî kaynaklar -itikadî kaynaklardan tutun da tarihsel ve toplumsal kaynaklara dek- üzerinde çalışma ihtiyacı duyan okumuş kimselerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek daha çok araştırmaya dayalı bir sınıfımız var. Bir kültürü anlamanın anahtarlarından biri, bir kimse o kültürün dilini de bilse, terimlerdir. Terimler, özel bir inancı, özel bir teoriyi ve özel bir görüşü kendisinde barındıran ve sözlükte ve dilde değil, sadece o kültürde anlamlı olan özel terimsel anlamlar taşıyan kapsüllerdir. Bu yüzden bir kelimenin sözlük anlamıyla terimsel anlamı arasında fark vardır. Biz İslam kültürünün ve maddi-manevi medeniyetin yayılmasında en büyük paya sahip milletlerden biri olmamıza karşın, ne yazık ki Fars dilinin bütünüyle memduhun ve maşukun vasfına tahsis edildiğini görüyoruz; hem de öyle bir maşuk ki bu, memduhu övgüye giriş olarak kullanılmaktadır. Kısacası, başka birşey görmedik. Elbette bir miktar tasavvufî eser var, ama bizim işimize yaramıyor ve ne yazık ki her gün bu tür eserler tashih edilip yayınlanmaktadır. Her gelen bu eserleri yeniden yayınlıyor. Yirmi yıl önce okuduğum yetmiş seksen sayfayı geçmeyen bazı kitaplar, şimdi tashih edile edile beş yüz, altı yüz sayfa olmuşlar.

Her halükârda, İslam'ı tanımak, hatta kendi tarih ve kültürümüzü tanımak için başka bir dil bilmek kaçınılmaz bir zorunluluktur. Birinci derecede, belgelere ve kaynaklara ulaşmak için Arapçayı bilmeliyiz. İkinci derecede, bugün dünyada İslam hakkında, kültür ve tarihimiz hakkında yapılan araştırmalar ve çalışmalarla ilgili bilgiler edinmek için İngilizce bilmeye ve bir sonraki derecede de Fransızca, Rusça, Almanca vb. dilleri bilmeye mecburuz. Bunları bilmeden bizim bugün doğru iş yapmamıza olanak yoktur. Elbette onların mukallidi olalım ve onların yediklerini geviş getirelim anlamında söylemiyorum. Tam tersine şu anlamda söylüyorum; Günümüzün düşünce ve araştırma düzeyine ula-

şalım ki böylece bağımsız olarak araştırma yapabilelim ve ardından da onların söylediklerini eleştirip iyisini kötüsünden ayırdetme gücünü taşıyabilelim. Her halükârda, çoğunluk yabancı dil [İran'da genellikle İngilizce -neden böyle olduğu belli-] biliyor. Böylece bu dille, kendiliğinden, oldukça zengin olan İslamî kaynaklara[204] ulaşabiliriz. Bu yüzden, İngilizce ya da başka bir yabancı dil bilmek, bilimsel İslam-bilimini, İslamî toplumbilimini ve günümüz İslam dünyasını tanımak için büyük bir kapıdır. Bu yolda söz konusu olabilecek güçlük, iyi İngilizce bilenler için bile, İslam-biliminin, İslam kültürünün, İslam tarihinin, İslam fıkhının, hadisin, tefsirin, kelamın, felsefenin vb. kendine özgü terimlerini bilmemektir. Üzerinde çalıştığımız metinleri anlayabilmemiz için bu terimlerin anlamlarını yerli yerince öğrenmemiz gerekmektedir.

Bu iş için iyi İngilizce bilen ve aynı zamanda İslamî terimlerle bilimsel tanışıklığı bulunan kimselerin gözetimleri altında burada özel bir grup oluşturuluyor. Bu tür şeyleri bilmek isteyen ve bu yolda çalışmak isteyen öğrenciler [hanımlar ve beyler] bu sınıfa katılabilirler. Böylece İngiliz dilinde İslam kültürünün itikadî ve teknik terimlerinin incelenmesiyle ilgili olarak grup halinde araştırma ve öğretimi hedefleyen karma bir çalışma yapılacaktır. Bu yolla, en azından, İslam bilimini anlamak için zorunlu araç durumundaki anahtar terimler dizgesi, İngilizce olarak öğrenilecek ve bu terimlerle aşina olunacak. Böylelikle bu derslere katılanlar, bu dildeki birinci el İslam bilimi kaynaklarına başvurabileceklerdir. Elbette bu çalışmanın da ramazan ayından sonra başlayacağını sanıyorum. Fakat daha önceden, adlarınızı yazdırabilir, bu çalışmanın ve grubun sorumlusu olan Dr. Kâsımî ile konuşabilir ve grup çalışması için toplu olarak karar alabilirsiniz. Şu anda kendileri buradalar. Dersten sonra onunla konuşup birlikte söz konusu çalışma programını hazırlayabilirsiniz.

Tarih felsefesi konusunda -ki dersin kendisidir- belirtmek istediğim mesele şu; Şu anda Marksizm öğretisinde tarih felsefesinin özüne gelmem gerek. Elbette sizin az çok bildiğiniz bir yere geliyorum. Bu, aydınların genel dilinde Marksizm'in çok tanınmış tek yönü olup sık sık da yinelenmekte ve öteki yönlerine göre daha çok bilinmektedir. Ben de çeşitli münasebetlerle bu konudan söz ettim; herhalde okumuşsunuzdur. Dersle ilgili olmakla birlikte bu konuyu hızla geçip bu alanla ilgili pek gündeme gelmemiş olan konulara eleştirel [Farsçada kullanılan ve herkesin yapıp durduğu eleştiriden değil, kelimenin bilimsel anlamından söz ediyorum] açıdan değineceğim ve bu çerçevede mevcut konu-

---

204 Hem son zamanlarda İslam hakkında İngilizce olarak yapılan çalışmalar oldukça zengindir; hem Amerika, hem İngiltere bu dille çalışmakta ve hem de İngiliz olmayan pek çok bilim adamı İngilizce olarak yazmaktadır. Ayrıca Hindistanlı, Pakistanlı ve İslam ülkelerinden birçok bilim adamı İngilizce eserler yazmışlar ya da yeni çalışmaların önemlileri İngilizceye çevrilmiştir.

yu ya da konuları inceleyeceğim. Başka bir yerde de daha önce belirttiğim gibi, Marksizm'in tarih felsefesi, tarihsel belirleyiciliğe dayanmaktadır; orada tarihsel belirleyicilikten neyin amaçlandığını da açıklamıştım.

Bu terim [determinizm] Farsçaya 'tarihin cebri' şeklinde çevrilmiş olup yanlıştır ve yanlış kullanılmaktadır. Cebrin, Fars dilinde, İslam felsefesinde ve kültürümüzde kendine özgü bir anlamı vardır. Tarihî cebir dediğimiz zaman tam olarak başka bir anlama gelmekte, cebrin verdiği anlamı vermektedir. Dolayısıyla farklılık taşımaktadır. Tarihi cebrin, tarihin cebri olmadığını söylemek zorundayız. Benim hep 'tarihi cebir' terimini kullanmam, bu terimin yerleşmesinden ve kimsenin başka bir terimi anlamamasından kaynaklanmaktadır. Ancak bundan sonra bunun yerine başka bir terimi kullanalım, diye anlaşırsak başka. Böyle bir fırsat ortaya çıkmadığı için bugün bu meselenin bilimsel olarak tanınmasının başlangıcı olmak üzere şuna değinmek istiyorum;

Cebir dediğim zaman, iradeyi, yetkiyi ve özgürlüğü olumsuzlayan tahmîlî durumu kastetmekteyim. Dolayısıyla cebir, insan iradesinin üstünde bir irade olup insan ya da hayvan ya da bitki veya tabiat adlı varlığın yazgısını, durumunu ve nasıllığını dayatmakta ve belirlemektedir. Öyleyse cebir [terim olarak bellidir] insan iradesinin, özgürlüğünün ve seçme hakkının üstündeki etken ya da etkenlerden, durum ya da durumlardan, neden ya da nedenlerden ve irade ya da iradelerden ibarettir. Öyle ki insanın iradesinin, seçiminin ya da ihtiyarının, ona en küçük etkisi bile olamaz. İnsan iradesi *nötr* olmuştur. Ya da cebrin bir başka şekli olarak insanın ihtiyar, irade ve özgürlük özü, dış etkenin, durumun ya da şartın ürünü olmuştur. Her iki şekilde de, ister dış etkenin ürünü olan bir irade ve özgürlüğe sahip olalım, ister hiçbir ihtiyar ve seçme gücüne sahip olmayalım cebre mecbur ve bağımlıyız demektir. Sonuçta cebir, ilahî cebir, bilimsel cebir, maddî cebir, doğal cebir şeklinde ayrılmaktadır ve insan ötesi etkenin türünü ne olarak alırsak ona bağlı bulunmaktadır. Materyalizm, maddi cebre, ilahiyatçıların birçoğu da *meşiyyet* ya da *providence* denilen ilahî cebre inanmaktadır. Ancak Farsçada 'tarihin cebri' diye bilinen şey cebir olmayıp 'determinizm' [determinisme] kelimesinden yapılmış uygunsuz bir çeviridir. Determinizm kelimesi, 'determiner'den, determiner ise 'terme' kökünden alınmıştır. Dolayısıyla kelime kökü 'terme'dir. 'Terme', bizim 'had' dediğimiz, felsefe ya da mantıkla ilgili bir terimdir.

Had ne anlama gelmektedir? *Birşeyin varoluşunun son sınırı* anlamına gelmektedir. Birşeyin varlığını başka birşeyin varlığından ayırıp belirleyen, had'dir. Öyleyse bu masanın bir varlığı bulunmaktadır ve bu masanın bir haddi vardır; bu masanın türünü, örneğin masanın üzerin-

deki mikrofonun ve kâğıdın türünden ayırmaktadır. Bu haddir. Mantık bakımından bu masanın haddi ahşaptır, ahşap olmak masanın haddidir. Elbette sözlük anlamıyla masanın haddi, eninden, boyundan ve yüksekliğinden ibarettir. Fakat mantık terimi olarak bu masanın haddi, 'ayrım' dediğimiz başka bir terime karşılık gelmektedir. Bu masanın haddi, iki bakış açısından iki şeydir; Türünü göz önüne aldığımız birinci bakış açısından, şu mikrofonu, şu bardağın türünden ayıran bir haddi bulunmaktadır. Bu durumda onun haddi, ahşap olmasıdır. Öyleyse bu masanın ahşap olduğunu söylediğimizde masanın sadece ahşap sınırları içinde olduğunu, madenden, demirden, sudan, havadan, ruhtan, ilimden, iradeden, duygudan, yoğurttan, salatalıktan vs. olan herşeyden ayrı ve belirgin olduğunu söylemiş oluruz. Bu masa, ahşap olan bütün şeylerin arasında yer almıştır. Buysa 'had'dir.

Önceki sınırın bu masayı başka türlerden ayırdığı gibi, bu masanın türünden olan başka çeşitlerden [yani ahşap olan bütün şeylerden] ayırması gereken başka bir sınıra daha ihtiyacımız vardır. Bu masanın şeklini ve yaptığı özel işi belirttiğim zaman, bu masayı, ahşap olan bütün şeylerden ayırmış olurum. Bunu başka türlerden ayıran ve türünü gösteren şeyin adı 'had'dir. Bunun çeşidini hemcinslerinin çeşidinden ayıran şeyin adıysa 'ayrım'dır. Her ikisinin işi de ayırmaktır. Fakat türü ayırmak başka birşey, çeşidi ayırmak başka birşeydir. Örneğin, insanı[205], beşeri ve kendi çeşidini belirgin kılmak için özellikle kendi türümü başka türlerden ayırmam gerekir. Cansız varlıklar bir tür, bitkiler bir tür, hayvanlar da bir başka tür. Dolayısıyla biz hayvan türündeniz. Öyleyse ineklerle, eşeklerle vs. aynı tavlada yer almış olduk, ama dağdan, ovadan, denizden vs. ayrıldık. Fakat insanı öteki hayvanların arasından çıkarmak istersek sadece bu çeşitte bulunan ve türdeş hayvanlarda bulunmayan özellikleri aramamız gerekir. Örneğin insan konuşan, sanatçı, üretici, araç-gereç yapan ve düşünendir ki öteki hayvanların bu özellikleri yoktur. Onlar hayvandırlar, ama bu özellikleri taşımazlar. Öyleyse hayvan kelimesi, bizi canlı olmayan bütün varlıklardan ayırdı. Bu 'had'dir. 'Düşünen' kelimesi ise bizi öteki hayvanlardan ayırdı. Öyleyse iki sınır vardır; Had sınırı ile ayrım sınırı. Bu, tam olarak belirgindir. Mantıksal açıdan birşeyin tanımı, o şeyin haddini ve ayrımını belirgin kılmaktır. Öyleyse siz her şeyin hem haddini, hem ayrımını bulabilirseniz, hem türünü ayırmış, hem de türdeşlerinden ayrıldığı sınırı tam olarak belirleyip ayırmış ve tanımını da yapmış olursunuz. Öyleyse tanım, bir şeyin haddini ve ayrımını tanıtmak ve o şeyin türünü ve çeşidini başka türlerden ve çeşitlerden ayırıp belirgin kılan bu iki sınırı

---

205 'İnsan' tabiri, irsî tabirler ve örnekler gibidir. Aristo'dan beri hiç değişmemiştir: Örnekler oldukça basit de olsa örnek verme bakımından işe yarıyor; yoksa bir anlamı yok.

ortaya koymak demektir. 'Sınırlandırmak' dediğimizde de zihindeki haddin, bir türü başka türlerden ayırmasını düşünmekteyiz. Bu yüzden bir şeyi determine etmek, bir şeyin sınırlarını, varlığının başka türlerden ayrıldığı son sınırı belirlemek ve belirgin kılmak demektir. Öyleyse bir türün haddini ve ayrımını gösterip onu belirleyişim gibi, bir şeyi determine etmek, onu hem tür olarak, hem de çeşit olarak başka varlıklardan ayıran varlık sınırlarını belirlemem demektir. Öyleyse determine etmek, bir varlığı belirlemek ve belirgin kılmaktır ki bu varlık her şey -cisim ya da cisim dışı birşey, zaman ya da mekân, mana ya da madde- olabilir.

DETERMİNİZM NEDİR?

Determinizm, her türlü şeyin belirliliğine inanmak demektir. Yani? Yani her şeyin belli haddi ve ayrımları vardır; hiçbir şey, belirsiz, sınırsız, anlamsız, türsüz ve ayrımsız değildir. Öyleyse determinizm, bir şeyin, bir nesnenin ve bir gerçekliğin, belirli sınırlarının, kurallarının ve ayrımlarının bulunduğuna inanmaktır. Tabiatta determinizm vardır. Benim geleceğim determine değildir. Sahip olduğum iradeye, etkenlere, olaylara, rastlantılara ve her şeye bağlıdır. Benim tipim determine değildir. Çeşitli etkenlerin [rastlantıların, irademin, liyakatimin ve herşeyin] benim üzerimde etkisi vardır. Dolayısıyla kendimi istediğim gibi şekillendirebilirim; istediğim her yolu seçebilir, istediğim her kararı alabilirim ya da hayatımda, yaşama şeklimde, toplumsal ilişkilerimde, işimde, mekanımda ve zamanında istediğim değişikliği yapabilirim. Öyleyse bunlar determine değildir; belirsizdir, saptanmamıştır ve benim kararımla bağlantılıdır. Yazgı, olup bitenler, hayat, toplumsal yaşama şekli ve durumu, iş ve tip, insanların iradesine bağlıdır. Bunun için de insanlar, bunlar karşısında sorumludurlar. Öyleyse bunlar determine değildir. Çünkü insanların kendileri bunlara bir 'terim' yükleyebilirler ve had ve ayrımlarını belirleyebilirler. Fakat hayattaki, işteki, tipteki ve ahlaktaki bu belirlenmemişliğin yanında determine olan başka birşey vardır; Biz, tabiattaki canlı bir varlık olarak, determine bir nesneyiz. Şu anlamda ki doğuyoruz -burada irade işin içinde yoktur- sonra gelişiyoruz; bu belirlidir. Çocukluk dönemini, ilk gençlik dönemini, ergenlik dönemini, olgunluk dönemini, yaşlılık dönemini, güçsüzlük dönemini ve ölüm dönemini geçiriyoruz; bu determinedir.

Eğer özgürlük, değişim, şekil verme, karar alma, değiştirme söz konusuysa, ancak bu belirlenmiş sınırlar içinde söz konusudur. Bu sınırlar içinde iradeni ve özgürlüğünü harekete geçirebilir ve istediğin gibi yaşayabilirsin. Fakat kesinlikle, tam olarak belirlenmiş bu aşamalardan, çocukluğun, gençliğin, yaşlılığın, güçlülüğün ve ölümün determine çiz-

gisinden kaçamazsın. Bu determinedir. Bizim çeşitli iradelerimiz olabilir, çeşitli kararlar alabiliriz, ama bizim vücudumuzun fizyolojisinin azaba, oksijene, kalsiyuma, demire ve proteine ihtiyaç duyması, determine, kaçınılmaz ve belirlenmiş birşeydir. Yani ilmî etkenlerin ve nedenlerin ürünüdür; sizin kararınız, zevkiniz, iradeniz, eğiliminiz ve arzunuz değil, ilmî bir kanun belirlemektedir onu. Öyleyse tabiatın hareketi determinedir, eşya determinedir. Hayat, tür, tip, canlı varlıklar; her biri, belirli bir sınır ve ayrıma sahiptir. Suda yaşayan determinedir. Karada yaşayan determinedir. Akciğeri ile su ile solunum yapan, okyanusta yaşayan, uçan, sürünen şeyler determinedir; kimsenin dâhili yoktur. Belki de [Belki'yi başka anlamlar da bulunabilir, diye ekliyorum] takdirin anlamlarından biri de tam anlamıyla bu olmalıdır.

Kur'an'da, insanın yaratılışı, dünyanın yaratılışı, bütün nesnelerin yaratılışı konusunda takdirin tekrar edildiğini görüyoruz. Mukadder, insanın iradesinin hareket çerçevesinin ilmî olarak belirlenmiş haddinin ve sınırının bulunduğu ve insan iradesinin, bütün varlığa ve tabiata hâkim olan ilmî belirlemeye bağlı olduğu anlamına gelmektedir. Bu ise egzistansiyalizmdeki -eğer onun terimleriyle tanışıksanız- 'situation humaine' adıyla dile getirilen şeyle çelişmektedir. Şu anlamda ki *Sartre,* insanın mutlak iradesinin bulunduğunu, hatta bir felçli sporda şampiyon değilse bunun sorumlusunun kendisi olduğunu söyler. İnsan iradesi işte bu ölçüde kendi yazgısı üzerinde takdir edici ve egemendir. Fakat *Sartre*'ın kendisi, insanın 'situation humaine' çerçevesi içinde sınırlı olduğunu söyler.[206]

Sartre, dünyadaki her filozoftan daha çok inanmaktadır insan iradesine. Bununla birlikte insanın 'konum' [situation] adı verilen bir cebre mecbur olduğuna da inanmaktadır. Buysa, meşiyyete ya da maddî cebre inanan filozofların inandıkları cebirden başka birşeydir. Bunlar, insan iradesinin kendisinde cebir bulunduğunu ve "Ben şu işi yapayım ya da şu işi yapmayayım." diyen 'nefis'te de cebrin söz konusu olduğunu söylemekte ve "Sen takdirin ya da maddî kanunların ortaya çıkardığı şey dışında bir seçim ya da iş yapamazsın." demektedirler. *Sartre* ise şöyle der; "Hayır, sen her türlü işi ya da seçimi -olumlu veya olumsuz-yapabilirsin. Çünkü senin gücün ve iraden mutlaktır. Ama senin gücün tabiat, ölüm ve yetkinlik çerçevesindedir; sınırlı ve determinedir." Bu

---

206 Situation, 'sitner' kelimesinden gelmektedir. 'Structure' kelimesi hakkında da söylediğim gibi yine burada da 'S' ve 'T' harfleri tekrarlanmıştır. 'Situer', yer almak, imek, olmak, konum, bir şeyin konulması, bir şeyin durumu, bir şeyin pozisyonu anlamını vermektedir. Dolayısıyla, odaya salıverdiğimiz bir kuş, her yerde uçabilir, fakat bir 'situation' içindedir ki artık 'situation'un o dört duvarından çıkamaz. Bu kuş, bu dört duvarla, bu tavan ve zeminle sınırlandırılmıştır. Fakat bu sınırlar içinde istediği gibi uçabilir ya da uçmayabilir. Ama bu durumu değiştiremez.

yüzden *Sartre*, hem mutlak iradeye, hem mutlak cebre inanmaktadır. Ancak, iradede cebir yoktur; tersine, iradenin alanını belli bir sınırla sınırlandırır.

'Determinisme Historique' tarihsel determinizm demektir. Tıpkı biyolojik determinizm, tabiatın determinizmi, maddenin determinizmi, varoluşun determinizmi, eşyanın determinizmi, toplumun determinizmi, matematiğin determinizmi, fiziğin determinizmi gibi, tarih de determine bir olgudur. Yani tarihin başlangıcından sonuna dek olan hareketi, başından sonuna dek ortaya çıkan değişimler çizgisi determine bir olgudur. Tarihin geçtiği yerler ve aşamalar, determine, belirlenmiş ve sınırlanmış yerler ve aşamalardır. Dolayısıyla tarihsel determinizm, cebir anlamına gelmemektedir. Tarihsel cebir, insan iradesini olumsuzlamaktadır. Oysa tarihsel determinizme inananlar, insan iradesine de inanmaktadırlar.[207] Buna göre, tarihsel determinizmin, tarihsel cebir diye anlamlandırılmaması gerekir. Tersine 'tarihsel belirleyicilik' diye anlamlandırılmalıdır. Ya da 'tarihsel takdir' [bizim terminolojimizde kötü anlam verilmiştir], tarihsel determinizme karşılık gelecek en iyi, en dakik terimdir.[208] Buna göre tarihsel determinizm [şimdiye dek ön bilgi olması bakımından tanımı yapıldı, şimdi tarihsel determinizmi, kavram bakımından anlamını açıklamak istiyorum. Bu cümle biraz hassastır] şu anlama gelmektedir; Tarih, zamanda hareket halinde olan ve süreklilik gösteren bir birim hareket olup belirli[209] nedenlerin ya

---

207 Yirmi yıldır, kendimi bildim bileli, aydınlar, tarihsel cebre inanıyor diye birbirlerinin başlarının etini yiyorlardı. Çünkü tarihsel cebre inandığı zaman tarihsel determinizmin dünyada ne anlama geldiğini bilmiyordu. O kelimeden, insanın mecbur oluşu anlamını hayal etmiştir. İnsan tarihte olduğuna göre, tarihin cebri de olduğuna göre, insan da mecburdur. Sonra da yanlış kelime seçmesi yüzünden, inandığı öğretiye ters bir şekilde, insanın iradesini, bilincini, sorumluluğunu ve rolünü olumsuzlamaktadır. Bir başka grup da, konuyu bilmedikleri için, o acemî takipçinin anladığı şekilde anlayarak reddetmekte ve şöyle demektedir: "Tarihsel cebrin anlamı yok; her şeyi yapan insan iradesidir." Sonra da tarih, kişilerin eğilimlerinin ve tesadüflerin elinde, şekilsiz, anlamsız, korumasız ve bilgisiz bir oyuncağa dönüşür. Yıllardır bu çekişme ve tartışmaların kavramı yanlış algılamak yüzünden, boşuna olduğunu görüyorum.

208 Sizden rica ediyorum, İslam'ın tarih felsefesine gelmeden önce, bildiğimiz terimlerle konuşmak bakımından Kur'an'daki birkaç kelimeye bakınız. Çünkü sözlerin temeli orasıdır [ben şimdi sadece ders veriyorum]. Oldukça kolay. Kur'an fihristine bakarak bu kelimelerin kullanıldığı sure ve ayetler bulunabilir: Bu kelimelerden biri 'ümmet', biri 'sünnet' [özellikle sünnet kelimesi üzerinde dikkatle durun], bir başkası da 'ecel'dir. Ecel, tam olarak 'determine' anlamına gelir. Bir başka kelimeyse 'müsemmâ'dır [ağzınızın suyu akmasın]. 'Ecelun müsemma', yani tarihsel determinizm [elbette anlam vermemeliydim]. Aynı şekilde 'malûm', 'kaderun malûm' ve 'k-d-r' kökünden türeyen bütün kelimeler: Takdir, kadr, kadîr, kâdir gibi. Nerelerde insanın yaratılışıyla, nerelerde tabiatla, nerelerde başka nesnelerle ilgili olduklarını tespit edin. Kavm, fie, hizb, seyl [seyl, kökücür] ve 's-y-r' kökünden gelen bütün kelimelere bakın. Ayrıca 'kıbel' ve de 'h-l-y' kökünden gelen kelimeler ve bütün türemiş fiillerine bakın. Bunlara baktığınız zaman, tarih felsefesinde değineceğim temel kelimeler tanınmış olacaktır.

209 'Belirli', 'zorunludan başka bir şeydir. Fars dili belirli bir şeydir. Yani biz doğmadan önce, Fars dili, bizim dilimiz olarak belirlenmiştir. Fakat bu dille konuşmak zorunda olduğumuz anlamına gelmez. Belirleyicilik ile cebrin farkı anlaşıldı mı tam olarak? Ben çatıdan düştüğüm zaman zorunlu olarak yere düşerim. Bu cebirdir.

da etkenlerin etkisi altında harekete geçmiştir ve belirli [yani determine] bilimsel kanunlara göre hareketini sürdürmektedir. Hareket ederken de belirli etken ya da nedenlerin etkisi altında birtakım değişimleri, sıçramaları ve inkılapları kabullenmekte, belirli etken ya da nedenlerin etkisiyle, dolaylı fakat belirli bir seyir çizgisinde ereksel nedenin [illet-i gâyi] belirlediği sona doğru gitmekte ve sonunda bu belirlenmiş, doğal, bilimsel, canlı olgunun [yani tarihin] oluşturulmasından amaçlanan şeyi gerçekleştirir.

Burada bir önerme söyleyeyim; Eğer unutursam, onun herşeyi karanlıktır. Öyleyse anlaşılmaktadır ki tarih belirlenmiş akışı bulunan bir ırmaktır. Tıpkı ırmak gibi, hareketinin belirli etken ya da nedenlerin etkisi altında olduğunu görüyoruz; Güneş, ırmağın suyunu buharlaştırır ya da doğal etkenler ırmağın akmasını sağlar. Öyleyse etken belirlenmiştir. Tesadüfî ve nedensiz değildir. Irmağın hareketi, bir çekimin ve etkenin etkisi altında deniz yönüne doğru belirlenmiştir. Kendi yatağında hareketler ve dalgalanmalar edinir, kimi zaman durur, kimi zaman şelale gibi dökülür, kimi zaman sıçrayarak akar, kimi zaman yavaşlar, kimi zaman hızlanır. Hepsi bilimsel neden ve etkenlerin etkisi altında olmuştur. Fakat sonunda belirlenmiş bitiş noktasına gelinir. Öyleyse ben -ki iradem varneyim? İradem olduğu halde ben, nasıl olur da belirlenmiş bir çizgide seçim yapabilirim? Öyleyse insanın, tarihin cebrinde olumsuzlandığı anlaşılmaktadır. Evet, insan tarihin cebrinde olumsuzlanır. Ama tarihsel determinizm de insan olumsuzlanmaz. Tarihsel determinizm, işte tarihin bu belirlenmiş gidiş çizgisi anlamına gelmekte olup bilimsel etkenlerin ve nedenlerin etkisi altında bulunmaktadır [bilimsel kanunu vardır]. Öyleyse ben, insan olarak, tarihin akışında nasıl seçim, irade ve ihtiyar sahibiyim? İşte balığın hareketlerinin ve ırmakta seçtiği gidiş yolunun, ırmağın akış yoluna bir etkisi yoktur. Balık, ırmağın belirlenmiş akış yönüne ters de olsa istediği yönü seçmekte özgürdür. Ben, canlı bir varlığım. Bilimsel etkenler altında hareket etmeliyim; gelişip büyümeli, sonra da ölüp gitmeliyim. Bu, belirlenmiş bir kanundur, ama aynı zamanda, bana dayatılmış olan ve beni kuşatan bu belirlenmiş kanun karşısında, aynı zamanda ihtiyar sahibiyim. Bu gidiş çizgisine karşın bir yol seçebilirim; İntihar! İntihar, kötü de olsa, insanın

Fakat yemek yemek zorunda olmam, yeme eylemi bende doğal ve fizyolojik bir belirleme olduğu için cebir değildir. Yemek yemeyip ölebilirim bilerek. Oysa cebir, iradenin hiçbir şey yapamadığı ya da iradenin cebirden kaynaklandığı şeydir. Oysa burada iradenin cebre hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Öyleyse cebir değildir, ama belirlenmiştir; doğal bir belirlemedir. Takdirî ve mukadder bir belirlemedir. Takdirin anlamını verdim. Tamamlayıcı kelime olarak bir de 'kaza' kelimesi vardır ki İslam inanç dizgesini tamamlamaktadır. [Şimdi açıklamaya fırsat yok: tartışma kısmında sorulursa, fırsat bulursam arz ederim.] Dolayısıyla mukadder, belirli ve determine, cebir anlamına gelmez. İslam'dan bu tür güçlükler giderilirse hiçbir sorun kalmaz. Fakat aynı şeyi yeniden sorun yapabilirler.

seçme özgürlüğünün büyük bir göstergesidir. İntihar, insanın, varlığı üzerine belirlenmiş bilimsel kanuna karşı bir seçimde bulunabileceğini ve isyan edebileceğini gösterir. Ve insan böyle bir isyankardır.

Soru; ... [banttan çözülemedi]

Cevap; Fakat aynı kişi hakkında, kişinin, tabiatın, varlığına dayattığı kanuna karşın isyan edebileceğine dair doğrulayıcı birşey var mı? Pekâlâ, benim örneğim de bu. Dolayısıyla bir kişi tarihin akışının tersine de yüzebilir.

Soru; ... [banttan çözülemedi]

Cevap; Ben, değişimden söz etmedim. Seçebileceğini söyledim. Bu determinizm de 'irade' adında bir şeyin varlığını göstermek istiyorum, hepsi bu. Dedim ki bu seçim, sükûtu ve durmayı beraberinde getirdiği için kötüdür, ama bu seçimin kendisi, belirlenmiş durumun tersine seçimde bulunma ve başka bir durum yaratma imkânını göstermektedir. Yasaklanmış meyve, *Âdem*'in yazgısında belirlenmiş birşeydir. Başka meyveler yenilmek için belirlenmişken, bu meyve yenilmemek için belirlenmiştir. Fakat *Âdem* yer. İşte buradan başlayarak insan meydana gelir. O, tövbe edebilir. Çünkü günah işleyebilir. Böyle bir varlığın adıysa *Âdem*'dir.

Şimdi artık olay bellidir; sadece tek işaret yeterlidir; *Marx*'ın tarihsel determinizminde belirli aşamalar vardır; Birincisinde, toplum sınıfsız olup üretim, avlanma ile balıkçılığa dayalıdır. Dolayısıyla gerçekte asıl üretici tabiattır. İnsan, sadece tabiat sofrası üzerinde, tabiatın ürettiği şeyi devşirir ve tüketir. Bu durumda insan tabiatın tüketicisidir. İnsan üretim aşamasına ulaştıktan sonradır ki araç-gereç yapıp tabiatta şekil değişikliği meydana getirecektir. Öyleyse ilkel toplumda, tabiî üretime, yani avlanmaya ve balıkçılığa [Avlanma ve balıkçılık, araç-gereç farklılığından değil, yaşanan çevrenin farklılığından kaynaklanır. İnsanlar, ya deniz ve nehir kıyısında ya da ormanda ve derede yaşamaktadırlar.] dayalı bir toplumda, üretim araç-gereci, üretim kaynağı bulunmadığı, üreten tabiat olduğu için bireysel mülkiyet bulunmamaktadır. Mülkiyet olmayınca sınıflar da olmaz. Öyleyse, sınıflar olmadığından, sınıfsız toplum eşit ve kardeştir. Bu, sınıfsız toplumun birinci aşamasıdır.

Yavaş yavaş insan, tarım aşamasına girer. İlk kez, bir tek taneden, bir tek daldan çeşitli ağaçlar, çeşitli meyveler elde edebileceğini keşfeder. İşte burada, tabiatın şeklini değiştirmek için araç-gereç yapar. Araç-gereç, üretici olduğundan, insanın yazgısında en büyük değişiklik [ki insanlık tarihinde, bugüne dek ondan büyüğü olmamıştır] meydana gelir. Bu değişiklik, insanın, üretimde tabiatın yerine geçmesidir. Tüketici -bütün hayvanlar gibi- olan insan, şimdi üretici olur. Bu du-

rumda 'iş' adında yeni bir varlık, yeni bir nesne oluşur. Bilimsel Marksizm'de -praxiste- söylediğim gibi, iş, tabiatın zıddıdır. İşin insanı aline etmesi, insanın tabiî olmasından ve tabiî bir tüketimi bulunması gerektiğinden kaynaklanır. Oysa iş, insana, çalışan, tabiatı değiştiren -tabiat karşıtı- öz adı verilen insanlık dışı bir 'öz' verir. Bu durumda insan, tabiat karşıtı bir varlık olmaktadır. Hâlbuki insan tabiî bir varlıktır. İşte burada iş, insanı aline eder. Dolayısıyla iş, insanın üretimde, tabiatı değiştirmede ve tabiatı istihdamında kullandığı yöntem ve araçtan ibarettir. Tarım aşamasında -ki iş ortaya çıkmıştır- üretim araçları, kaynakları ve şartları sınırlı olduğu için, mülkiyet, yani insan ile dış nesne ve üretim kaynağı arasında üretim ve tüketim ilişkisi tekeli oluşur. İşte burada özel mülkiyet ortaya çıkar. Burada çok büyük bir parantez açayım; Burada mülkiyetin oluşma etkeni kuvvettir. Ancak bundan sonra, Marksizm'in, "Kuvvetin ortaya çıkış etkeni mülkiyettir." sözü doğru çıkmaktadır. Mülkiyet, ortaya çıkmadan önce etken olamaz. Çünkü henüz mülkiyet yoktur.

Tarıma yarayan bir toprak parçası için hiçbir miras belgesi, kanun ve örf bulunmamaktadır. Hepsi burayı işgal edemezler. Orman gibi değil ki hepsine birden cevap versin. Bir kısmı sahip olurken, bir kısmı sahip olamayacaktır. Öyleyse bu hakkı hangi kesim elde edebilir? Bileği daha güçlü, daha haşin olan ve başkalarını saf dışı bırakabilen kesim elde edebilir. Mülkiyet için sadece bu kayıt vardır. Bu durumu açıklamak için zorla icad edilen kanunlar sonradan ortaya çıktı. "Allah, dilediğine verir, dilemediğine vermez.", "İlmî kanunlar böyledir.", "Mülkiyet, insanın fıtratının bir parçasıdır." ve "Mülkiyet olmazsa rekabet ortadan kalkar, medeniyet ortadan kalkar." gibi yargılar, mülkiyet sahibine bağlı artıkların zihniyetlerinin ürünü olup din adına, felsefe adına, toplumbilim adına, hukuk adına, medeniyet adına ve her şey adına onlara uygun açıklama getirmektedir. O zamanlar ne filozof vardı, ne hâkim, ne de arif. Toprak parçası kimindi? 'Kimin' diye birşey yoktur. Tıpkı Amerika hikâyesi gibi. Kimindi? En varlıksız olan ve daha erken ulaşıp, daha çabuk alan, daha çok evladı, daha çok akrabası bulunan, çetesi kuvvetli olan ve başkalarını saf dışı bırakan kimsenindi. Amerika sonunda onların oldu. Onlar, sonradan mülkiyet belgesi icat ettiler. Sonra devlet ortaya çıktı; sonra adalet kurumu ortaya çıktı. Sonra insan hakları savunuldu. Sonra, herkesin hakkına sahip çıkması gerektiği anlaşıldı [yoksul düşenleri, tecavüzde bulunmasınlar diye sürdüler!]. Sonra da mülkiyet ortaya çıktı. Mülkiyet ortaya çıkınca toplum, iki kesime ayrıldı; Varsıl ve yoksul. Sahip olma ölçütü kuvvet olunca, insan hangi sınıra dek sahip olabilir; ihtiyacı ölçüsünde mi, gücünün yettiği ölçüde mi?

Elbette gücünün yettiği ölçüde.[210] Bu yüzden, kendiliğinden, yiyebildiklerinden daha fazla, çalışabildiklerinden daha fazla alıp varsıl oldu kimileri. Kimileri de çalışabilecekleri bir yere sahip olamadan işsiz ve topraksız kaldılar. Oysa iş gücüydüler ve açtılar. Yazgı, kendiliğinden belli oldu; Yoksul kesim, varsıl kesimin hizmetine girmeliydi. Ekmeğe ihtiyacı olanlar, iş gücüne ihtiyacı olanların hizmetine girdiler. Nitekim ilk kez olarak, insanın bilek gücü kiralanmış oldu ve insan alım satımı ortaya çıktı; Kölelik. Dolayısıyla ikinci aşama, kölelik aşaması oldu.

Üçüncü aşama [Marksizm'dekinden söz ediyorum, daha sonra arz edeceğim ideolojidekinden değil], köleliğin revizyona uğramış aşamasıdır. Kölelik, insanın üretim kaynaklarına ve araçlarına malik olma düzeni olup, üretim araçları arasında insanın adı da görülür. Bu durumda kölelik, insanın, üretim aracına dönüştüğü bir düzendir. Köle, üretim aracı olarak bireyin mülkiyetine giren insandan ibarettir. Roma hukuku kanunlarında tam tecellisini bulan dünya hukuk kanunlarında mülkiyet, mâliğin memlûk üzerindeki hakkından, menfaatleri kullanma hakkından ve kendi memlûkünü değiştirme, rehin bırakma, satma ve hatta yok etme hakkından ibarettir. Bu, İslam hukukundaki mülkiyet tanımından bütünüyle farklıdır. Dolayısıyla insan, mâlik insanın memlûkü olunca, mâlik, ona karşı her türlü mülkiyet hakkını, hatta satma ve ortadan kaldırma hakkını kullanabilir. Sonunda memlûk insanın ürettiği herşey, ister tarım alanında olsun, ister evliliği ile ürettiğinde olsun, efendinin malıdır. Bu yüzden, köle malik olamadığı için, çocuğu bile efendisinin malıdır [tıpkı memlûk olan hayvanlar gibi].

Burada yavaş yavaş, köleler arasında insanın hukukî özgürlüğü ve bilinci, memlûk insan lehinde elde edilir. Çünkü tarihsel belirleyicilik [tarihsel determinizm] mahrum ve mahkûm sınıfın, varsıl ve hakim sınıftan, olabildiğince haklarını alması yönünde ilerlemektedir. Bu yara daha da yaklaştıkça, mahkûm sınıf, hâkim sınıftan daha çok hak koparmaktadır. Köle sınıfı, daha çok bilinçlenmesinin ve tarihsel belirleyiciliğin etkisiyle daha çok hak elde eder. Köle, tarihin üçüncü aşamasında [tarihsel belirleyicilikte] serf [serve] durumuna gelir.

Serf, toprağa bağlı köle olup çiftçiden daha aşağı, köleden daha yukarıdır. Yani özgür bir birey olup onun sahibi olmakla birlikte mâlikin onu alıp satma hakkı yoktur. Bunlar, toprağa bağlı olup toprakla bir bütün olarak algılanan ve toprakla birlikte alınıp satılan insanlardır. Yani mâlik, toprağını satarken, toprakta çalışan köleler, önceki mâliğin tekelinde kalmayıp kendiliğinden sonraki mâliğin tekeline geçerler. Bunlara serf, bu düzene de *serflik* denir. Bu, tarihsel determinizmdeki

---

210 Şu yirminci yüzyılda, caddeye para dökseler, kimse ihtiyacı kadar almaz; cebi, eli, avucu ve cüzdanı ölçüsünde alır.

üçüncü aşama olup önceki aşamayla sonraki aşamadan determine olan bir aşamadır. Sonra serflerin insanî haklarını elde etmek için ortaya koydukları baskı ve savaşımın etkisiyle serfliğin ortadan kalktığı bir yere varılır[211] ve toprağa bağlı durumdaki bu *köle-çiftçi*, topraktan bağımsızlaşarak artık alınıp satılmayan ve memlûk olmayan bir birey durumuna gelir. [Gerçi yine başkası için çalışmaktadır.] O zaman onun adı 'çiftçi' olur.

Mahkûm sınıfın çiftçi olarak toprakta çalışmakta olduğu dönemde büyük birimlere, karşılıklı savunmaya, aynı şekilde dış tehlikeye ve toprağa bağlı kölelerin isyanlarına karşı merkezi güce ihtiyaç vardır; mâliklerin güçlerinin merkezîleşmesi gerekmektedir. Bu durum, feodalite dönemine geçişi sağlar. Feodalite dönemi, büyük mülkiyetlerin, çiftçilerden oluşan geniş bir toprağa egemen mahallî bir düzende merkezîleştiği dönemdir. Feodalite dönemi tarım üretimi temeline dayalıdır. Üretim kaynağının yine toprak olduğu ve çiftçinin üretim aracıyla tarım araçlarının ilkel olduğu tarımsal üretimde şehirler gelişir, ilişkiler artar, teknik, sanayi ve sanat işleri ilerler; kentsel üretim, köysel [yani tarımsal] üretim karşısında kendisini gösterir. Kentsel üretim mallarının, yani sanat ürünlerinin [el ürünlerinin, mekanik işlerin, sanat ürünlerinin ve sanayi ürünlerinin] tüketimi artar. Aynı şekilde şehrin bilinçli ve teknik sahibi insanının tarım ürünlerinin ilk maddelerinin değişikliklere uğratıldıktan sonra kullanılması yolundaki çabası, birtakım yeni ürünler; yeni toplumsal ilişkiler ve yeni bir toplumsal ilişkiye sahip burjuvazi adında bir grubu oluşturur. Dolayısıyla burjuva ve burjuvazi, başlangıçta grup iken sonra sınıf olmuştur.

Burjuvazi, bir görüngünün toplumsal biçimi olup bu biçimde kentsel ürünün tüketilmesi, ticaret, kâr, aynı şekilde el ürünleri, sanat ürünleri gelişme gösterir. Piyasa oluşur ve feodalite dönemine özgü olan mal takası, burjuvazinin belirgin özelliği olan malın parayla takasına dönüşür. İşte burada kentsel işler, ticaret, para, kar, makine ürünü mallar o denli yaygınlaşır ki giderek tarım işini de etkisi altına alır. Sonra da tarım üretimi, şehirli sermayedarların, varsılların, fabrikatörlerin ve işyeri sahiplerinin etkisi altına girer. Ardından kentsel ve sınaî tüketim, feodalite dönemindeki tarımsal ham ürün tüketiminin önüne geçmeye başlar. Böylelikle burjuva sınıfı yavaş yavaş gelişir ve tedrici olarak, sonra da devrim biçiminde egemenlik bulur. Aristokratların, beylerin, mahallî hükümdarların, büyük mâliklerin -ki iş başında olup tüccarlara, tacirlere ve sanatkârlara egemendiler- yerine tüccarlar, sermayedarlar, sanatkârlar, aydınlar, bilginler egemenlik elde ederler.

---

211 Serflik bazı yerlerde -Rusya gibi- on dokuzuncu yüzyıla dek sürmüştür. Hatta Tolstoy gibi birinin, yirminci yüzyılın başlarında serfi vardır.

Burada, burjuvazi devrimi, Büyük Fransa Devrimi gibi oluşur.[212]

İş ve sanayi, para değişimi, el ürünleri, kent ürünleri, ticaret ve kâr temeline dayanan burjuvazi merkezileşir ve öyle bir şekil alır ki toplumda birkaç özellik ortaya çıkar; Birincisi, sermaye yatırımı kendi mahallinden başka yerlere göç eder [büyük burjuvazinin doruğunda sermayenin dolaşımı]. İkincisi, büyük satış yerleri dükkânların, sermayedarlar tüccarların yerlerini alır. Özellikle, burjuvazinin sermayedarlığa dönüştüğünü gösteren özelliklerden birisi, burjuva sayısı azalırken sermayenin artmasıdır. Yani sermayenin merkezileşmesi ve artması sermayedar sayısının artmasına ters olarak ilerler.[213] Bu, sermayenin hareketinin cebri çizgisidir.

Dolayısıyla önce sınıfsız toplum, sonra kölelik, sonra serflik, sonra feodalite, sonra burjuvazi, sonra da büyük sermayedarlık gelir. Büyük sermayedarlık, yavaş yavaş [gördüğümüz gibi] küçük şehirlerden toplanır ve bir memleket haline gelir. Memleketse birkaç sermaye koyucunun pazarı olur. Ardından da yavaş yavaş gelişir ve makinenin zorlamasının etkisiyle zorunlu olarak sınırları yıkar ve yabancı pazarları kuşatır. Yoksa sermayedarlık yaşayamaz, ölür. İşte bu yüzden, sınır ötesinde daha çok pazar ele geçirmek için sömürü savaşları, ardından da sömürü siyaseti oluşur.[214]

Ne mutlu ki size somut bir örnek gösterebileceğim; Avrupalılar feodalitenin burjuvaziye dönüşümünü zihinsel bir şekilde görmektedirler; tıpkı bizim bugün sınıfsız toplumun sınıflı topluma dönüşümünü tarihte zihinsel ve görüngüsel bir şekilde görmemiz gibi. Ya biri bize söyle-

---

212 Tıpkı meşrutiyetten itibaren İran'da ortaya çıkmakta olan değişim gibi: Feodalitenin burjuvaziye dönüşümü; feodalite ve de burjuvazi klasik ve bilimsel anlamında olmasa da. [Zaten bizim neyimiz bilimsel anlamda ki bu olsun.]

213 Öyle ki siz Sebzevar gibi bir yere gidip, "Burada kaç tüccar var?" diye sorsanız, "Elhamdülillah yetmiş seksen -örneğin- civarında var." derler. Fakat Tahran'a gitseniz, herkesin tanıdığı en fazla üç beş sermayedar görebilirsiniz. Geri kalanı kendi halindedir ya da üç beş sermayedara dönüşmek durumundadır. Çünkü burada bir grupta sermayedarlık gelişirken, burjuvazinin bulunduğu yerde, sermayenin merkezileşmesi söz konusu değildir ve sermaye, tüccar ve tacir durumundaki birçok sermayedarın elinde çoğalır. Sonra yavaş yavaş, sermayedarlık hareketi, rekabetin, sermaye koymanın, büyük yatırımların ihtiyaç duyduğu yeni teknolojilerin ve olabildiğince mütemerkiz ve organize durumdaki paylaşımın etkisiyle piyasayı daha çok geçirebilir ve daha ucuz yolla sermayeleri toplar. Büyük sermayelerin ya da bilimsel teknik ve organizasyonla, büyük yönetim ve sermaye ile piyasaya ürün süren büyük satış yerlerinin yanında küçük sermayeler yok olmaktadır. Bu yüzden o yetmiş seksen tüccar, iki üç büyük tüccara dönüşür. Geri kalanlar da felaketzede ve kaderzede olurlar. Bizim durumumuz niye böyle oldu bilmiyoruz, derler. Neden böyle olduğunu anlamazlar. O zaman başka şeylere yapışırlar: Solumuzdan kalktık!

214 Sömürüyle savaşmak için, sömürücüyü lanetlemek ahmakça bir iştir. Tam tersine sermayedarlığı reddetmek gerekir. Sermayedarlık olduğu sürece en melek insanlar bile sömürücü olurlar. İnsanlar insan türündendirler, fakat sömürücüyü, sömürüleni, aldatıcıyı ve aldatılanı meydana getiren hayat ve toplum sistemleridir. Bütün yarı aydınların bahtsızlığı, hep sömürücüyle, zalimle ve 'kötü' ile savaşmış olmalarıdır. Oysa zulümle, sömürüyle, bireysel mülkiyetle ve Âdem'in öz oğlunu katile çeviren köle düzeniyle savaşılmalıdır.

meli ya da okumalıyız. Fakat biz feodalitenin burjuvaziye dönüşümünü kendi gözlerimizle görebiliriz. Bu, Avrupalılardan daha iyi anlayabileceğimiz bir toplumbilim dersidir. İran köyünde köylülere bakarsanız, her biri, kendi bahtsızlıklarına, var olan açlığa, eski bereketin niçin kalmadığına vs. dair türlü türlü açıklamalar getirir. Çünkü kendi yazgılarına dayatılan tarihsel determinizmin bilincinde değildirler ve bunu aşabilmek için bunun nedenini bilmezler. Köyde iki olguyu bir arada görmenizin nedeni budur; hâlâ birçok köyde bu iki olgu bulunmaktadır; Biri ağa, öteki dükkan sahibi. Ağa, feodalite döneminin tezahürü, dükkân sahibiyse burjuvazi döneminin tezahürüdür. Ağa, kendi döneminin sonunda ve determine oluşunun son sınırında bulunmakta ve ortadan kalkmaktadır. Fakat burjuva, yani dükkân sahibiyse, ağanın döneminin sonunda yetkinlik kazanmaktadır.

Ağanın gerçekten ağa olduğu dönemde burjuva kimdi? Burjuva, eşeğiyle başka bir köyden buraya birtakım mallar getirip satan, buradan da yine bir miktar mal alıp öteki köyde satan kimsedir. Bu, feodalite döneminin burjuvazisidir. Sonra o bir dükkan açar ve şehirden bir miktar mal -ki başlangıçta pek önemli olmayıp sadece bir miktar giysi, ayakkabı, sabun, şeker, çay, tütün, ağızlık vb. den ibarettir- getirip orada satmaya başlar. Sonra yavaş yavaş bu köyde burjuvazi tüketiminin kök saldığını görürüz. Yavaş yavaş, ağanın ailesi, bu dükkânın önde gelen tüketicisi olur. Ağanın kendisi, şekeri, çayı, tütünü, çerezi, bisküviyi [misafirleri için] ve başka malları herkesten daha çok tüketir. Yine ağanın hanımı, kızı ve ailesi daha çok lüks mal tüketir. Çünkü paraları vardır. Dükkân sahibi de istedikleri kadar veresiye verir. Dolayısıyla en büyük tüketici, ağanın kendisi ve ailesi olur. Bu dükkâncının, kendisinin katili olduğunu anlamadan koynunda yılan besler. Ardından yılsonunda bakar ki bu lanet dükkân yokken yedi sekiz yıl önceki masrafına yedi sekiz bin tümen eklenmiş. Ağanın tüketimi değişirken ağanın tebaasının ve küçük maliklerin tüketimleri de değişir. Mâlik olmadıkları halde mâlik gibi davranmak isteyenlerin [tıpkı birşey olmayan, ama dünyanın büyük mâliklerine taş çıkartan bizler gibi] tüketimleri de değişir. Bu, tüketimin, alım güçleri bulunmayan ve lüks bir şey alabilmek için boğazlarından kesen kimselerde bile yaygınlaşmasına neden olur. Bunun adı, 'tüketimin bulaşması' ya da 'tüketimin bulaşma etkeni'dir.

Meşhed'de Üniversite öğrencisi olan arkadaşlarımdan birine; Nasılsın? Dedim. Dedi ki; Sizin bana verdiğiniz bu lisans diploması bir para etmiyordu; ben de gittim, televizyon satış mağazası açtım [sen kim oldun ki senin verdiğin lisansın bize bir faydası olsun]. Dedim; Şimdi oralardan ne haber? Dedi; İyilik. Dedim; *Meşhed* halkı içinde kaç tele-

vizyon müşterisi var da elli tane televizyon bayii var? Dedi; Tüketiciye ve müşteriye kafanı takma. Alım gücü olmasına gerek yok ki. Bu, dünyanın en büyük iktisatçılarının bile anlamadığı bir mucize. Sadece biz anlıyoruz. Anladığımız da şu ki şehrin güneyinden -Tahranlıların deyişiyle- telefon ediyorlar, biz televizyon ve mobilya istiyoruz, diye. Biz televizyonu villalardan birine götüreceğimizi sanıyoruz. Sonra görüyoruz ki tek katlı, beş altı odalı bir evde beş altı aile var. Sonra odaların içine bakıyoruz; biz televizyon istemedik, diyorlar. Peki, kim istedi? Sonra bakıyoruz ki bodrum katta oturan baba sipariş vermiş. Orada [rutubetli *Meşhed* bodrumunda] çocuğunun ve karısının altına serecek yaygısı yok. O sıralar, dört bin tümenden daha aşağı televizyon, onun haysiyeti için iyi değil!

Hiç ihtiyacı olmadığı halde şimdi o neden televizyon tüketicisi olmuştur? O, bütün sınıfsal sıkıntılarını, kendisi için tüketim yönü bulunmayan, fakat sembolik yönü bulunan bu tüketimi ile gidermektedir. Buysa bir üst sınıfa bir yol ve bir penceredir; tıpkı bizim için şu Tahran'da lüks tüketimin daha ileri milletlere bir pencere olması gibi. Lüks tüketimin bizim için tüketim ve ihtiyaç yönü yoktur, sembolik ve psikolojik yönü vardır. Bu yüzden onu dört bin tümene satın alır ve yedi sekiz yıl boyunca da bütün çalışıp kazandığını vermek ve ayrıca bir yedi sekiz yıl daha dişinden tırnağından artırmak durumunda kalır. Bu televizyon şöyle bulaşmıştır; Komşusunun televizyonu vardır; onun da olmalıdır. Onun televizyonu olmasa olmaz; çocuklar üzülür. Bu tüketim, tüketimin bulaşmasıdır.

'Tüketim çağrışması' adında bir şey daha var [burjuvazinin gelişme etkeni olarak diyorum]; Ben, bir kalem tüketim maddesini evime getirdiğimde, eve giren, sadece bir kalem tüketim maddesi değildir. Bunun yanında bu maddenin kendisi, komşu ve aynı tipten olan tüketim maddelerini de evime getirmeme neden olur. Aslında aldığım bu tüketim maddesi, hep eve birşeyler getirmekle meşguldür.

Bizim köyün yakınında bir köy var.[215] Bu köy, tam olarak sömürü tarzında, feodalitenin yok olup burjuvazinin gelişmesinin etkenlerini göstermektedir. Bu köy, bütün üçüncü dünyanın, bütün doğunun, bütün İslam toplumunun ve bütün İran'ın sembolüdür.[216] Orada, küçük mâliklerin mülklerini alıp bütün sahrayı kendi malı yapmak isteyen ve

---

215 Bizim köy derken bunu iki anlamda söylüyorum: Birincisi, köyün bizim malımız olduğu anlamında, ikincisi bizim köyün malı olduğumuz anlamında. İkinci anlamda arz ediyorum.

216 Feodalite döneminin özelliklerinden biri, burjuvazi döneminin tersine -ki insan hep masraflarından geride kalır; yani eski harcamalarımızı kapatmak için hep çalışmaktayız- 'zahire'dir. Yani çiftçinin bile hep tüketiminden fazla üretimi vardır. Bunun için de açlık yeni bir olay olmaktadır; eski bir olay değildir. Yoksullukla ilgisi yoktur. Yoksulluk, açlıktan apayrı bir şeydir. Yoksulluk şu anda çok zayıflamış, açlık artmıştır. Oysa eskiden yoksulluk fazlaydı ama açlık yoktu. Bu konuları birbirinden ayırt etmek gerekir.

baktığı her yerin ufka dek kendisinin olmasını amaçlayan büyük bir mâlik vardı. Almak istediği mülklerin masrafı da gelirinden azdı. Masrafı gelirinden az olan biri, mülkünü, toprağını, evini satmaz. Dolayısıyla o, bu küçük mâlikleri, mülklerini satmaya mecbur kalmaları için borçlandırıp muhtaç duruma düşürecek bir iş yapmak gerektiğini anlar. Onlar da muhtaç olmazlar. Çünkü ne kadar masraf yaparlarsa yapsınlar, sahradan, koyundan, sığırdan ve tavuktan bunu karşılarlar.

O, Mekke'ye gitti ve hali vakti yerinde olan kişilerin, yani bir parça mülkü olanların her birine sadece birer ipek aba [o dönem köy kıyafeti olan ipek elbise] getirmişti armağan olarak[217] [hepimize getirilen bir armağandır bu]. Bunların hepsini birer birer verdi. Çok da memnun oldular. Dediler, gerçekten bir mucize. Böyle bir olay, bütün bölgede yankılandı. Çünkü günahını bile kimseye vermeyen bir adam, bir anda, cömertlerin bile yapmadığı bir işi yapmıştır. Şimdi, sadece birkaç yük buğdayı, bir ineği vs. bulunan küçük bir mâliğin ipek abası vardır. Pekâlâ, bu abayı diktirmek ister. Çünkü abayı bu haliyle giyemez; astar gerekir. Mekke'den astarını getirmemiştir. Ancak, Mekke'den gelmiş mübarek -çünkü Japon malıdır- bir aba için pamuklu astar uygun değildir. Gidip abasına uygun bir astar satın almalıdır. İlk kez olarak paraya ihtiyaç duyar. Oysa şimdiye dek paraya ihtiyacı yoktu. İlk kez olarak astar adında yeni bir ihtiyaçla karşılaşmaktadır ki şimdiye dek böyle bir ihtiyaç yoktu. İşte buradan başlayarak kaybetmiş ve sınıfını yıkmıştır. Çünkü astarı şehirden alması gerekmektedir. İlk kez olarak burjuvazi pazarına adım atmakta, yeni tüketim onu pazara sürüklemektedir. O, böylece yeni tüketimin, burjuva tüketiminin alıcısı olur. Şimdi bu elbiseyi dikmesi için Zeyneb Hala'ya vermek olmaz. Bu elbiseyi ve astarını iyi bir terzi dikmelidir. İlk kez dikiş parası olarak on beş yirmi tümen vermelidir. Oysa şu ana kadar böyle birşeyin adı anılmazdı, onun için bir anlamı yoktu bunun. Ardından düğme de gereklidir; düğme satın almalıdır. Şimdi elbiseyi giymiştir. Fakat bu elbisenin altına boyalı pamuklu pantolon yakışmaz. Ne yapmalıdır? Şehre gitmeli, atlas bir kumaş almalıdır. Yeniden şehrin yolunu tutmuş, yeniden para harcamış, yeniden kumaş almıştır pantolon için. Şimdi şehirde dikilmiş astarıyla abası, atlas pantolonu yakışmıştır. Ama çarıkla uygunsuz olur. Ne yapmalıdır? Yine şehrin yolunu tutmalı. Gidip on beş yirmi tümenlik bir ayakkabı -nasıl olursa olsun fark etmez- satın almalı. Ayakkabı adı verilen yeni bir nesneye ihtiyaç ortaya çıkar. O, şimdi ayakkabısını, pantolonunu ve abasını giymiştir. Fakat o kirli

217 Bu çoraplar, her zaman mukaddes bir çehre yoluyla örülür insanın başına. Sömürü geldiği zaman, onun da mukaddes bir çehresi vardı. Çünkü insanları kurtarmak, geri kalmış insanları medenileştirmek için gelmişti!

şapkayla pek uygun düşmez. En azından iyi bir şaldan yapılmış bir şapkaya ihtiyacı vardır. Çünkü muhterem bir adamdır ve zaman zaman misafirliğe ya da bir yere gitmektedir. Şimdi gördüğünüz gibi bu efendi, bu haliyle ne kadar medenî, ne kadar temiz, ne kadar aydın vs. olmaktadır. Artık bu haliyle ahıra gidemez. Önemli değil. Önceleri inek gübresi karıştırırken, şimdi çoluk çocuğa bir ölçek arpa verip işini yaptırıyor.

Bu efendi, bu kıyafetiyle ağanın [büyük hacıağanın] yanına varıp oturur; nargile içer, şurdan burdan, siyasetten, sunî gökten, sunî aydan, zarfın icadından [üstüne yazarsın, kendisi gider!] söz ederler. Pekâlâ, o çocuk da çalışır. Sonunda çocuğa yüz ölçek arpa verir. Adamın hanımı da artık sıradan köylü karısı gibi pamuklu çarşaf ve basma şalvarla gezemez ve bu durumuyla onun hanımı olamaz. O daha duyarlıdır ve duygusu da daha latiftir. Herif gidip bir aba, bir ayakkabıyla bir astar alırken o gidip iki gömlek, iki çorap, iki çarşaf [basma çarşafla olmuyordu, çit ya da en azından güderi çarşaf almalıdır.] satın alır. Sonra kızları, halalarının kızları, amcalarının kızları, amcalarının oğulları, bu adamın ağabeyi aynı şeyi yaparlar. Bunların teyzeleri, fakir bile olsa, gerektiği şekilde bunlarla uyumlu olmalıdır. Bir kere köye girdiğimizde, hepsinin halinin vaktinin düzeldiğini, tertemiz olduklarını, dükkanların lüks ve iyi mallarla dolu olduğunu, fakat ambarların boşaldığını görürüz. Sadece ne kaldı? Dükkanların her birinin yarım halı ölçüsünde alış veriş listeleri var. Çünkü hepsini silip süpürdüler. Üretim azalmıştır. Çünkü artık bu yunmuş yıkanmış adam çalışmamaktadır. Dolayısıyla üretimi azalırken harcaması yüz katına, elli katına, on katına çıkmaktadır. Pekâlâ. Yılın sonu gelir, harmanlar ambara gideceği yerde ağanın dükkanına gider [ambardan bir haber yok]. Ertesi yıl, ekim için borç almalıdır. Aynı şekilde yiyeceği için de borçlanmalıdır. Sonra, sürekli olarak dükkan harcaması da önceki yıldan daha fazla olur. Çünkü tüketim çağrışması ve bulaşması olduğu gibi, tüketim artışı da vardır. Sonra yılbaşı, aybaşı ve harman zamanı geldiğinde, yetiştiremediğini görür. Ne yapar? Der ki; Şu üç bin tümen, öteki altı aya kalsın ki yüzde yirmi faiz eklenir üzerine [Şer'i bakımdan önemli değildir; türlü düzenler yapmaktadırlar. Şeriat vs. için tasalanmazlar. Çünkü faizi, oldukça sevabı da bulunan bir işlem haline getirmişlerdir. Öyle ki Allah'tan bile alacaklı hale gelirler!] Ertesi yıl, bu üç bin tümene yedi bin tümen masrafla, iki üç bin tümen de faiz eklenir ki hepsi birlikte on iki, on üç bin tümen eder. Ertesi yıl içinse yüzde yirmi faizle altı bin tümen borçlanır. Ertesi yıl da bunu ödeyemez ve sürekli artış olur. Bey, bir bakar ki sadece kendisi kalmış, bir de sarı bıyığı. Geri kalan ise dükkân borçları. Gece yarısı firar edip Tahran'ın lalezarına gelir.

Çünkü burada, öyle adamlar için iş çoktur.

Sonra emlâkı dükkâncının ele geçirdiğini, birkaç üzerlik otu, bir miktar eldiren, biraz şeker, çay vs. den başka birşeyi bulunmayan dükkânın, şimdi büyük bir mağaza haline geldiğini görüyoruz.

Köy ağasının uşaklarından biri olan dükkâncı, şimdi büyük bir şahsiyet olur. Şimdi dükkâncının çocuğu şehirde okur. Ardından da öğretmen, subay, mühendis, doktor, diplomat olup çıkar. Fakat köy ağasının çocuğu ve velisi, aciz bir adam haline gelir ki, bir iş bulabilmek için dükkâncının oğlunun huzuruna giderek kendisi için bir tavsiye mektubu yazmasını umar.

Bey köyden firar edince feodalite yıkılır ve dükkâncı egemenliği ele geçirir, yani burjuvazi iş başına gelir. Ülkenin düzeyine bakarsanız, Büyük Fransa Devrimi öyle birşeydi. Bizim toplumumuza bakarsanız, şu anda feodalitenin ya da tarımsal üretimin burjuvaziye ya da burjuvazi tüketimine dönüşümü yolundayız. Elbette burjuvazi üretimine ilişkin daha fazla konuşmak gerekir. Fakat tüketim, burjuvazidir.

Böylelikle burjuvazi gelişir ve sermayedarlıkta artık para alışverişi ortadan kalkar ve bunun yerini çek, senet, kredi ve hisse senedi, ardından da sermaye ihracı alır. Sermayedarlığın özelliği, makineyi hizmetine almasıdır. Makine -belirttiğim gibi- sömürünün sürümünü artırır. Ardından, *artık değer* [surplus] meselesi ortaya çıkar. Bu da yine sermayenin merkezileşmesini artırır. Sanayi sermayedarlığı konusunda bilim, sermayedarlığın yardımına gelir. Oysa feodalite döneminde bilim adamı manevî bir kişiydi ve kilisede, mabette, mescitte, medresede ya da dinle ilgili bir köşede otururdu. Ama şimdi bilim adamı, bu sermayedarın hizmetinde bulunan, ona uşaklık eden kimsedir. Sermayedar ona emreder, o da "baş üstüne" der ve sermayedarın canı neyi isterse onu yapar. Bu yüzden teknik, bilim ve icatlar, sermayedarın hizmetine girer. Sermayedarlık, sadece kendi toplumunun yazgısına egemen olmakla kalmayıp kendi sınırlarının ötesinin, başka milletlerin yazgısına, ayrıca bilimin, icatların, düşüncenin ve sanatın yazgısına egemen olur. Sanat, sermayedarlığın propaganda aracı olurken, teknik de sermayedarın üretiminin emrine girer.

Köylünün, iş gücü olduğu ve sahranın genişliğine yayıldığı [öyle ki başka bir köylüyle konuşmak isteyen bir köylünün bağırması gerekiyordu] feodalite döneminin tersine, sanayi sermayedarlığı döneminin özelliklerinden biri şudur; İş gücü durumundaki köylüler, sanayi birimlerine akın ederler ve orada sıkı bir şekilde birlikte çalışırlar. Toplumbilimsel kanunlardan biri, diyalektikte niteliğin niceliğe dönüşü-

mü konusudur. İşçilerin olabildiğince çok toplanıp yoğunlaşmaları[218] -ki bu niceliktir- devrime dönüşmektedir [ki bu da niteliktir].

Tıpkı köy ağasının dükkân sahibini kendi kucağında beslemesi gibi, sanayi sermayedarlığı da işçiyi, proleteri ve devrim gücünü çevreden toplayarak bir araya getirir. Bu birbirine girme ve sıkışıklık, bilinçlenmeyi, uyanıklığı, harareti ve olgunlaşmayı daha da artırır. Sonunda toplumun patlaması, yani devrim, sermayedarlık sisteminin infilak etmesi, mülkiyetin ve sömürü ilişkisinin ortadan kalkması gerçekleşir. Devrim, sınıflı toplumun sınıfsız topluma dönüşmesi anlamına gelir. Burada tarihsel determinizm, ilk durağan sınıfsız toplumdan başlayarak, bilinçli, hareketli nihaî sınıfsız topluma gelip son bulur. Tüm bunlar, tarihin determine aşamalarıdır. İnsanın bu determine aşamalardaki rolü -ki ilerde anlatacağım- tarihe egemen olan bilimsel yasalar değişmez yasalar olmakla birlikte, tarihsel determinizmi kendi eline alabileceği insan irade ve bilincidir. Tıpkı tabiata egemen olan yasaların değişmez determine yasalar olmasına rağmen, mühendisin kendi iradesine dayanarak tabiatta birtakım değişiklikler ortaya çıkarması gibi.

218 Ki amele ya da köylü şeklinde proletarya şekline dönüşmüşlerdir.

YİRMİ ÜÇÜNCÜ DERS

Programların duyurulması bana havale edildi. Elbette bu benim için büyük bir tesellidir. Çünkü her haberi ben veriyorum. Bu düşüncenin, bu imanın, bu hareketin ve bu halkın karşısında yükümlü ve sorumlu olan bir grubun, arkadaşlarımızın elde ettiği bir başarıdan haber var. Bu yüzden, bu haberleri vermem, dostların başarı müjdesini dostlara ulaştırmam, benim için büyük bir övünçtür. İki küçük duyuru var; Biri, *İrşad* öğrencilerinin sanat grubunun gerçekleştirdiği yeni bir çalışmadır. Belki de bu çalışma, *Hüseyniye-i İrşad* öğrencilerinin bağımsız olarak, başından sonuna dek kimsenin müdahalesi olmaksızın yapıp gerçekleştirdikleri dinî ve İslamî gösteri grubunun ilk genel programıdır. Bu, başlıbaşma, hepimiz için çok büyük bir başarıdır. Bu yolda düşünüp anlayan bütün kişilerin yardımıyla, gelecekteki büyük, eksiksiz, tam ve daha parlak işlerin öncüsü olacağını umuyoruz.

Bu öğleden sonra birinin evindeydim. Bir televizyon filmini, eğitim televizyonunda [herşeyi eğitimdir bu televizyonun!] seyrediyor ve ne yazık ki Yahudilik ve Hıristiyanlık lehine -ki şu anda İslam karşısında yeni bir akrabalık ve yakınlık buldular ve katil, maktül, cellat ve şehit birbirleriyle elbirliği ve gönül birliği ettiler- en iyi ve en etkili propagandayı gerçekleştirmek ve bize yutturmak için ne denli sanat, sermaye, iyi icra, kalem gücü ve teknik ortaya koyduklarını görüyordum. Oysa bizim dinimizde [İslam'da, Şiilikte herşeyiyle hareket, insanî değerler, yaratı, yeni buluşlar söz konusudur; bir uygarlığın, bir kültürün ve insan türünün onlara verdiği değerdir] var olan kültürel olanaklar, manevî, insanî ve fikrî sermayelerle karşılaştırılamaz bile.[219]

Biz, böyle büyük manevî ve fikrî sermayelere sahip olmakla, birkaç üniversite öğrencisinin oynadığı ve iki yüz üç yüz tümen civarındaki

219 Kilisenin sözünü ettiği Mesih, [Kur'an'ın sözünü ettiği ve Kur'an'da verilen bilgiden başka kendisi hakkında bilgimizin bulunmadığı Mesih'i kastetmiyorum] nasihati beş para etmez bir nasihatçidir. Bizim Sadi bile ondan yüz kat daha iyi ve güzel nasihat etmektedir. Savaşın, kargaşanın, cinayetin, Bizans sömürüsünün ve milletinin kurban edilişinin hüküm sürdüğü bir dönemde şöyle nasihat etmektedir: "Eğer bir tokat vurdularsa öbür yanağını çevir." Ya da "Abanı çaldılarsa ridanı da takdim et." Ve "Günahkâra ve düşmana kin besleme, çünkü kin en büyük günah ve en büyük düşmanlıktır." Zalim ve mazlum arasında çatışma ve çekişmenin sürdüğü bir dönemde bu tür cacık nasihatler söz konusudur. Bu kilise Hıristiyanlığıdır. Böylesine büyük bir eseri, böyle gevşek ve uyuşturucu malzemelerle, sanat, sermaye gücüne, kendi işlerine karşı taşıdıkları bilinçli uyanıklık ve dikkate dayanarak oluşturmakta ve bize yutturmaktalar.

bir sermayenin kullanıldığı çok küçük bir çapta tiyatro sanatını dinin hizmetine sokmak istesek, düşmandan önce dostun yaygara kopardığını, engel olduğunu, karşı çıktığını ve taassup beslediğini görürüz. Bilmezsiniz, bu iş ne kadar zor. Biz, onların düşünce, inanç ve kültürlerinin hizmetine sokup onunla saldırıya geçtikleri büyük dev karşısında, fiilî olarak, teknik, sanat bakımından ve malî, iktisadî ve insanî açıdan elimizde bulunan oldukça cılız ve aşağı olanaklardan bile yararlanamıyoruz. Sadece düşmanın düşmanlıkları yüzünden değil, dostun taassupları yüzünden. Böylece dünyada olup bitenlerde, inançlar ve düşünceler savaşında yazgının kimin lehine olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü tabiat ve toplum düzeninde hep liyakat galip gelmektedir, hakikat değil. Bu yüzden kimi zaman, Şam vahşilerinin Amr İbn As önderliğinde, Ali'nin önderliğindeki Irak Şiilerine, Medineli Müslümanlara, muhacirlere ve ensara galip geldiğini görüyoruz. Kimi zaman da Peygamber'in eliyle yetiştirilmiş olan İslam tarihinin ilk oluşturucularının ve kahramanlarının, Kureyş'in en pis canilerinin ve sermayedarlarının karşısında yenilgiye uğradıklarını görüyoruz. Oysa Peygamber'in şahsının önderliğinde ve Ali'nin şahsının komutasında savaşmaktadırlar. Çünkü asla bozulmayan ve istisna kabul etmeyen yasa, liyakatin galibiyeti yasasıdır. "Hak her zaman galiptir." Sözü için bir açıklama gerekmektedir; Soyut olarak söylenirse, somut gerçeklik değil, arzu konusudur; bilimsel birşey değil, zihinsel ve duygusal birşeydir; bir tür zihin saptırılması ve aldatılması olup belki de bir tür kötü öğütlemedir. Çünkü hakikat, galip gelebilmek için liyakat kazanmalı, güçlü olmalıdır. Hak, batıla üstün gelebilmek için üstünlük liyakatini kazanmalıdır. Yoksa bir düşüncenin sadece hak olması -bunun kendisi- batıla üstün gelmesi için yeterli değildir. Çünkü hak yanlılarının sorumluluğu, hak cephesine galip gelme liyakati kazandırmaktır.

Bu yoldaki güçlüklerin ne olduğu tam anlamıyla bellidir. Yani dün gece, bu faaliyete katılan birkaç arkadaşa arz ettiğim gibi, bizim olanaklarımız sıfır olsa iyi, sıfırdan bile aşağıdır. Bu söyleyişi kullanabilirsek, olumlu olanaklarımızın olmaması bir yana olumsuz olanaklarımız da var; gerçi bu söyleyiş doğru olmayabilir. Fakat şu anda olan doğru değildir. Olumsuz olanakları sıfıra getirmek için bir miktar çalışıp çabalayıp savaşmamız gerekmektedir. Yani işbirliği yapan ve yardımlaşan kimselerle düşünceleri, kalemleri ve servetleri ile bu yolda öncü olmaları gereken kimseler, bir başarı elde ettiğimiz zaman en azından engel olmamaya, galip olmak için en azından zamanın zorunluluğunun dinimizin hakikatini zamanın düşünce, kültür, toplum, yöntem, bilim ve liyakatleriyle donatmamızı gerektirdiğini kabullenmeye dikkat etmelidirler. İşte o zaman sıfıra ulaşıp sıfırdan başlayalım.

Bu yüzden, bu yolda çalışan bu öğrenci grubu -bu yol öyle bir yoldur ki üzeri hiç çiğnenmemiştir, yoldaşı, öncüsü, teşvikçisi yoktur; yol üzerinde kimse beklememektedir- her halükârda bu yola çıktı. Taşıdıkları ciddilik, hassasiyet ve omuzlarındaki sorumluluğun ağırlığı ölçüsünde bilinç taşımaktalar; dayanma gücü, savaşma gücü, sıkıntı görme gücü, ters beklentiler görme gücü ve bir hakikatin -ki henüz toplum içinde ve zamanda bu hakikat tanınmamıştır- karşısına hep çıkan bütün olumsuz etkenleri görme gücü elde etmekteler. Bir grup bu gücü elde ettiğinde, başlangıçta güçsüz bir grup da olsa onun zaferi kesindir. Bu yüzden bunlar, bunun iyice farkındalar. Ben daha çok dikkatlerini çekmek istiyorum ki onların sorumlulukları bir sanatçı grubununkinden, düşünürlerin ve hatta yükümlülük sahiplerinin grubununkinden daha fazla ve daha ağırdır. Onlarınki bir yola başlayan grubun sorumluluğudur; uygun olmayan bir ortamda yeni bir olguyu ve yeni bir hareketi yaratmaya azmeden grubun sorumluluğudur. Bunların sorumluluk ve emanet yükü, yükümlü bir aydınınkinden daha çok ve daha ağırdır. Sorumluluk yüklerinin ağırlığının farkında oldukları ölçüde, vicdanları ve ruhları daha fazla dayanma gücü kazanmaktadır. Müjdelerden birisi şudur; Ne mutlu ki dinî ve İslamî gösteriler işini üstlenen bu grup ve çeşitli gruplar, yeni bir işe başlamalarına, hiçbiri meslekten olmamasına ve bu alanlarda daha önce çalışmamalarına, çalışmış olsalar bile bu konular karşısında hassasiyet taşıyan ve bu konuları inceleyip tanımaya çalışan bir amatör ve aydın biri ölçüsünde olmasına, profesyonel olmamalarına karşın çok başarılı olmuşlar ve tahmin edilebilenden ve bizim tahmin ettiğimizden daha çok ilerlemişlerdir. Şu ana dek bir kaç çalışma ortaya koydular ya da ortaya koymak üzereler. Bunlardan biri, 'Serbedariye' adını taşıyan çalışmadır.

Serbedariye, gerçek Safeviyedir; öyle ki Safeviye de sahte Serbedariye hareketidir. Ne yazık ki her zaman tarihin hâkim ve fatih olana karşı yargısı olumlu, yenilgiye uğrayana karşı olumsuzdur. Ancak yargılarının ölçütü tarih değil hakikat olan kimselerin yargısı böyle değildir. Bu yüzden, Serbedariye, Hazreti Peygamber'in vefatından sonraki yedi sekiz yüzyıl içerisinde, Şiilik hareketinin direnişçi, aydın ve aynı şekilde devrimci savaşım çizgisinde en büyük tecrübesidir. Bu çalışma, ilk kez olarak, Serbedariyeyi Safeviyeden önceki Şiiliğin [Ali Şiiliğinin] bilinçlendirici ve ileri temeline dayanarak, halkın dilinden ve kültüründen yararlanarak, halkın dertlerini, toplumsal dertleri ve sınıfsal cepheleşmeyi tanıyarak [öyle ki bilinçli bir Şii, sınıfsal temelinin ve savaşım yönünün neresi olduğunu, savaşımının keskin ağzını hangi kanada, hangi gruba çevirmesi gerektiğini bilir. İşte böyle bilinçlice cephe alarak] ve köylülerden oluşan en yoksun sınıfa dayanarak [bizim

entelektüelce çözümlemelerimize karşın bilinçli bir ideolojisi bulunan] tam anlamıyla devrimci olan, -kelimenin bilimsel anlamıyla- köklü, altyapılı, oldukça zengin bir ideolojik dayanaktan yararlanan bir önderlikle ve çok canlı, hareketli ve akıcı bir tarihle birlikte oldukça derin bir hareket oluşturabildiler. Fakat her halükârda Serbedariye, tam bir zafer kazanamayarak yenildi. Ardından da Safeviye bu ortamdan yararlandı ve ne yazık ki başarılı oldu. Sonra da herşey ortadan kalktı. Hakikatin izi kayboldu ve hak ile batıl biri birine o denli karıştı ki üç dört yüzyıl geçmesine karşın bizim, güçlükle hakkı batıldan ayırmak ve Ali Şiiliğinin gerçek çehresini bulmak için bir çabayı başlatmamız gerekiyor. Bu iş bizim için daha zordur. Oysa o dönemde [hicri sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda] Sebzevarın Beyhak ve Baştin köylüleri bile, Şiiliğin esas yönünü bizden daha kolay ve net olarak anlıyorlardı.

'Serbedariye' programının iki aşaması var; Birinci aşaması özel olarak, burada derslere katılan öğrenciler içindir ve derslere giriş kartına sahip olmakla tiyatro giriş kartı temin edilmektedir. Tiyatro, aşağıdaki salonda gösterime girmektedir. Çünkü tam anlamıyla yeni ve özgün olan gösteri formu böyle gerektirmektedir. Dolayısıyla bir hafta boyunca sadece öğrenciler görebilecek. Cumartesi gününden [yarınki cumartesi değil, gelecek hafta cumartesi] başlayarak resmen icra edilecek ve sadece Hüseyniye bürosundan alabileceğiniz biletlerle girilebilir. Arz etmek istediğim bir başka konu da şu ki çocuk getirmekten sakının. Elbette bunu söylemem gereksiz. Fakat sizin elçi olarak başkalarına söylemeniz için söylüyorum. Yoksa sizin böyle soğuk bir tavsiyeye ihtiyacınız yok.

İkinci konu, yine aynı alandadır. *Âdem*'in veraseti konusunda bir çalışma var. Önce eksik ve belirsiz bir fotokopi olarak pek hoşnut edici olmayan bir biçimde basılan "Âdem'in Varisi Hüseyin" broşürünü incelemişsinizdir kuşkusuz. Bu broşür, ikinci basımında, öncekinden daha iyi ve daha açık bir biçimde basılıp yayınlandı ve herkes temin edebilir. O yazının, konuya ortam hazırlayan ayrıntılı bir girişi bulunmaktadır. Sonundaysa oldukça karmaşık olan metnin işaret ve göndermelerini açıklayan yüz altmış, yüz yetmiş alt yazı bulunmaktadır. Çok karmaşık olmaları yüzünden bu metni anlamak için bu işaretleri bilmeye çok ihtiyaç vardır. Ardından metnin kendisi gelmektedir; nisbeten birinci baskıdan çok daha temiz çıkmış olmakla birlikte ne yazık ki yine de yanlışları bulunmaktadır. Ben, yanlışları düzeltmeden incelememenizi rica ediyorum. Bu metin, bir metin [texte] olarak değil, sadece bir 'tem', bir bütünsel görüş ve bir düşünce çizgisi olarak, piyes metni olarak yer almıştır; sanırım tam anlamıyla sembolik ve soyut formlar kalıbında -ki oldukça yeni ve duyarlı bir çalışmadır- çok yeni bir denemedir. Umarım, kendi dinî ve itikadî içeriğimizi kendi çağımıza anlatabiliriz. Bu

deneme, oldukça duyarlı, oldukça ağır ve güç bir denemedir. Bu başarı elde edilirse -ki elbette zor elde edilecektir, fakat ben aynı zamanda eminim- çok büyük bir başarımız olacaktır ve kesinlikle tiyatro ve sanat çalışmasının yolu üzerinde bulunmayan başka birçok çalışmalar için bir örnek -hatta konuşma ve yazma için, deneme için ve kesinlikle dinî sunma tarzı için- olacaktır. Bu yüzden, Varisin Ziyareti'ni tam anlamıyla modern soyut tiyatro tarzında ve tümüyle bu günkü abstre [abstrait] ve soyut sembolizm içerisinde bu nesle aktarabilirsek büyük bir başarı elde etmiş oluruz. Bu, dostların ortaya koydukları bir çabadır ve ben sizden bu çalışmayı icra etmede yardımcı olmanızı diliyorum.

Sizi çağırmam, ilk olarak, "Bu iş bize yaraşır mı yaraşmaz mı?" diye ya da, "Biz bu işin ehli miyiz, değil miyiz" diye bakmamanız gerektiği içindir. Çünkü bu, bu günün elbisesi içinde, bu günün diliyle, bu günün muhatabı için marufu emredip münkerden nehyetmektir; her görev gibi bir görevdir. Bir kimse, çağı karşısında taşıdığı bilinç oranında, bu işin tıpkı bir ibadet ve bir fariza gibi olduğunu bilir. Bir kimse bu işi yapabilirse kuşku duymamalı, belki de sorumlu olmalıdır. Bu tiyatronun çok sayıda katılımcıya ihtiyacı vardır. Bu yüzden, bu yolda adım atabilecek ve bu çalışmaya katılabilecek kimseleri çağırıyorum. Belki de bu yolda sizlerin aranızda, yeteneklerinin ve liyakatlerinin bilincinde bile olmayan ve bu yolda, bu dine, bu inanca ve bu düşünceye hizmette yetişmiş yetenek, sanatçı, layık ve etkili olan bir takım yetenekler bulunabilir. Böyle bir iş ve böyle bir değişim olursa, o kişiler için büyük bir hizmet ve daha büyük bir başarı olur bu. Bu yüzden kendinizi değerlendirip yargılayın ve inceden inceye ölçün. Belki bu yoldan, taşıdığınız bu düşünce ve iman işine girişirsiniz. Bu, sizin için bir deneyimdir. Dolayısıyla, bu yolda denemede bulunmaya ve bir adım atmaya hazır olan kimselerden rica ediyorum, salonda bulunan İkbal Bey'le, ilk oturumun oluşturulması, piyes formunun sunulması, isterlerse ve beğenirlerse provalara başlamaları konusunda görüşsünler. Bu, başlamakta olan ve inşallah gelecek hafta sunulacak olan bir çalışmadır. Dolayısıyla burada bütün bireyler, *Âdemin Varisi Hüseyin* programına adlarını yazdırıp katılabilirler. Roller çok sâde olacaktır. Çünkü çok sayıya ve kişiye ihtiyaç vardır. Buysa, ilk deneme için oldukça uygun bir ortam ve konumdur. Bu konuda başka bir diyeceğim yok ve ne yazık ki pek fazla fırsat da yok.

Ne mutlu ki bugünkü dersim, tamamlayıcı bir derstir. Başlangıç dersi değildir; önceki haftanın dersinin tamamlayıcısıdır. Birkaç konuyu dile getirmek istiyordum; siz sadece konunun ana hatlarını not alın. Çünkü ben bu sözlerden hiçbirini unutmam. Bugünkü derste ben, şimdi hem üniversitede, hem de aydınlar arasında 'bilimsel tarih felsefesi'

veya 'tarihsel determinizm' adıyla gündemde olan tarih felsefesi çevresinde sadece oldukça duyarlı ve oldukça derin konuları ele alacağım. Bunlar birbiri ardınca gelmez ve kesin olarak mantıksal bir dizi taşımamaktadır. Önceki hafta dersin metnini hızlıca değinerek söyledim. Şimdiyse, bu tarih felsefesi çevresinde bulunan bir konu ya da soru olarak çeşitli konuları ele almalı, gelecek haftada *Hegel*'e değinerek egzistansiyalizmin tarih felsefesini irdelemeliyim. İşte burada biz, İslam'ın tarih felsefesini, özellikle Şia bakış açısındaki -ki bu bakış açısında ve bu düzeyde anlaşılmalıdır- İslam'ın tarih felsefesini, dakik olarak ele alıp çözümlemek için en iyi tarih bilgisi görüşünü ve en iyi düşünsel zemini bulacağız. İslam'ı, İslam'ın çeşitli boyutlarını ve İslam'da gündeme gelen çeşitli konuları tanımak için öteki öğretileri, öteki konuları ve bütün dünyada ve en üst bilimsel, felsefî ve ideolojik konular düzeyinde gündemde olan öteki kuram ve tezleri bilmek gerekir. Ardından da o düzeyde, günümüz insanlığının bilinç, bilgi ve kültürünün doruğunda İslam'a bakmak gerekir, üçyüz yıl, dört yüz yıl, yedi yüz yıl, sekiz yüz yıl önceki tarihin eski çukurlarının derinliklerinden bakmak değil. Burada İslam'ı artık doğru göremeyeceğiz ve değerlendirmemiz oldukça değersiz, eski ve pörsümüş olacaktır. Bu yüzden, İslam'ın zamanın yatağında hareket halinde olduğunu söylüyorum. Amaç, vahiyle gelen, Kur'an, sünnet ve itret adını taşıyan şey olarak İslam'ın dışsal somut gerçeği değildir. İslam değişmez bir gerçektir. Bizim İslam'la olan ilişkimiz; zamanın değişimi içerisinde değişip gelişmek durumundaki bir ilişkidir. Tekâmül etmesi gereken biziz. İslam tekâmül etmez; çünkü İslam tekmil olmuştur. *İkmal* ayeti, tamamlanışın duyurusudur. Tekâmül etmesi gereken, bu İslam bilinci ve İslam anlayışıdır. Bu yüzden temel konular olan bu konuları -ki ister istemez İslam tarih felsefesinde de gündeme gelmektedir; çünkü insanî, tarihsel ve toplumsal konulardır- burada ele almaktayım; böylece bu ders tamamlanmış olacaktır.

Bugün gündemde olan esas konular, iki temelden iki tür konu biçiminde gündemdedir; Birinci temel, bilimsel tarih felsefesinin ya da Marksizm'in tarih felsefesinin eleştirisi, yani Marksizm'e, bu arada da onun tarih felsefesine saldıran ve onu reddeden karşı Marksizm. Bu, muhalefetlerden ve eleştirilerden oluşan bir kümedir. İkinci temel, yirminci yüzyıl Marksistlerinin klasik Marksizm'e yönelttikleri eleştirilerdir. Dolayısıyla, eğer -örneğin- bir öğretiye inanıyorlarsa hiç kimseye en küçük fakat en küçük eleştiri izni vermeyen, ilgi duydukları bir öğreti ya da bir düşünüre en küçük bir eleştiri yöneltirsek, sömürücü kesimin bir parçası olduğumuzu sanan ya da taassupla veya burjuvalıkla suçlayan [devletin resmî gruplarından ve Marksizm'de de var olan resmî

ideologlarından[220] başka] kimi mutaassıp aydınların tersine, bağımsız aydınlar ve bağımsız düşünürler vardır ki bir sistemde resmî bir makamları yoktur ve aynı zamanda da Marksist eğilim ve Marksist inanç taşırlar. İşte eleştiri, inceleme, irdeleme, çözümleme, düzeltme ve değiştirme gücünü taşıyanlar bunlardır.

Revizyonizm hareketi Tito'yla başlayan ve bugün her yere yayılan bir harekettir. Öyle ki yirminci yüzyılda artık *revizyonist* olmayan bir Marksist bulunmamaktadır, ancak revizyonist olup da bunu açığa vurmayan resmi Marksistler hariç. *Revizyon,* yani bakış yenileme olmadan bir Marksist'in var olmasına olanak yoktur. *Fidel Castro'nun* bilinen cümlesi şudur; "Marksizmi revizyonsuz kesinlikle anlamam." Buysa bence Fransa'da en büyük çağdaş *Marx* uzmanı olan *Henri Lefebure* ve hatta bilimsel bakımdan Fransa'nın en büyük *Marx* uzmanı olan *Schwartz* gibi büyük şahsiyetlerin hep tekrarladıkları ve üzerinde durdukları bir sözdür. Bu, bütün dünyada söz konusu olan bir meseledir. Revizyona muhalefet edenler bile revizyonizmi eyleme dökmektedirler. Bu yüzden Marksizm'de bakış yenilenmesi, başlıbaşına klasik Marksizm'e yöneltilen bir tür eleştiriyle birliktedir. Ondokuzuncu yüzyıl Marksizm'ini, konuları irdeleyip çözümleme, tavır alış, cephe alış, yirminci yüzyıldaki sınıfsal savaşımların ideolojik yönlendirilmesi yolunda yetersiz hisseden kimseler, revizyonizme yönelmişler ve görüş yenilenmesinin zorunluluğunu kavrayıp belirtmişlerdir ve resmen şiddetli eleştiriler getirmekteler.

Bakış yenileme için, Marksizm'in temel dayanaklarında bile zorunluluk kazanan konuların bir bölümü Marksizm'in inanış alt yapısıyla -bildiğimiz gibi materyalizmdir- ilgili, bir bölümü de konuların irdelenip çözümleniş yöntemiyle -ki diyalektiktir- ilgilidir. Materyalizmi yirminci yüzyıl için eleştirilebilir kılan Ondokuzuncu yüzyılda bilimin materyalizme çokça ilgi gösterip materyalizmi savunurken yirminci yüzyılın artık bilimin materyalizme karşı taassubunun bulunmadığı, bilim dünyası içinde materyalizmi olumsuzlama eğiliminin oldukça güçlü olmadığı, yeni fizik ve yeni tabiî bilimlerin teorilerinin *Feuerbach* materyalizminin ve klasik materyalizmin esas temellerini sarstığı bir yüzyıldır. Bunlardan biri Einstein'ın 'nisbiyet teorisi'dir. Bu teori açık-

---

220 Bugün Marksizm de bir kilise, bir resmî kurum olarak, dinsiz bir keşiş kurumu ve bir ruhani kurum olarak resmilik ve egemen güce bağlılık taşımaktadır ve sistemin bir parçasıdır. İdeoloji komitesi, 'oryantasyon', 'kominform', 'komintern' gibi komiteleri vardır. Bunlar, bu düşünür ve âlim güruhu, özetle bu Tanrısız resmî dinin mûbedleri ve keşişleridir. Bunların düşüncesi, hükmü ve yargısı, dinlerin gerileme ve sapma dönemlerinde -ki ne yazık ki oldukça fazla ve oldukça uzundur- egemen dinlerin çeşitli resmî gruplarınınki kadar değer taşımaktadır ve öteki dönemlerde para, kudret ve düzenbazlık arasında bulunan teslis, günümüzdeki egemen sistemlerde de vardır; adı sosyalizm olsa da. Adlar insanı aldatmamalıdır.

landığında Rusya [Sovyet] yönetimi, Einstein'ın nisbiyet teorisinin, Avrupa burjuvazisinin, dünya çapında işçi sınıfının tavır alışıyla savaşma yolunda ortaya koyduğu pis bir girişim olduğunu resmen bildirir. Fiziksel-matematiksel bir tartışma olan Einstein nisbiyetinin işçi sınıfı meselesiyle ne ilgisi vardır? İlgisi şudur ki klasik Marksizm'de Marksizm'in temeli, materyalizm olarak alınmıştır. Materyalizmi çözümleyip tesbit etmesi gerekense ilimdir. İlimlerin başında da matematik gelmektedir. Şimdi ise nisbiyet teorisiyle materyalizmin temel dayanakları ve doğması sarsılmıştır. Materyalizme indirilen ikinci darbe 'probabilite' ya da 'olasılıklar hesabı'dır.[221] Olasılıklar hesabı, fizik ilişkilerine, tabiat ilişkilerine, matematiğe ve matematik mantığına, daha önce düşünülemeyen yeni bir formülü soktu. Elbette bunların ne olduklarını biliyorsunuz.[222] Fizikte tehlikeli bir darbe olan ve tabiî bilimlerin öteki bölümlerinde de yeni yeni gündeme gelen üçüncü konu, *belirlenmezlik* ya da *indeterminasyon* konusudur.[223]

İndeterminasyon ya da belirlenmezlik ve âdem-i kat'iyet [elbette incertitude de derler], yine materyalizme en büyük darbeyi doğrudan vurdu. Çünkü materyalizmin temel dayanakları dogmatizm üzerine, yani bilimin [yani bilgin insanın] tabiattan anladığı şeyin dogmalığı, yani kesinliği ve tabiatın bütün hareketlerinin belirlenmiş, değişmez ve kesin esaslara dayandığı konusundaki bilgi üzerine kurulu olup ikinci aşamada insan, dakik, doğrudan ve kesin olarak bunun hakkında bilgi taşıyabilir. Dolayısıyla belirlenmezlik etkenini klasik materyalizm kabul edemezdi. Fakat şimdi kabul etmek zorundadır, çünkü fizik söylemektedir. Fizik bir söz söylediğinde maddî ya da madde dışı felsefenin, onun karşısında direnmeye ve onu inkâr etmeye hakkı yoktur. Ancak metafizik bir felsefe olmalı ki kendine hak verebilsin. Fakat felsefesinin dayanaklarını bilimlerin kendisinin, yani fiziksel bilimlerin belirlediği materyalizm ya da natüralizm felsefesi, fiziksel bilimlerin buyruklarından ve hükümlerinden yüz çeviremez. Bu yüzden yeni bilimler, Ondokuzuncu yüzyılda materyalizmin bütün dayanaklarını onaylıyordu ya da materyalizmi onaylama peşindeydi.

Yirminci yüzyıldaysa kuşku duymakta ve kaçınmakta olduğu, materyalizme karşı tarafsız kaldığını ve savunmaktan yüz çevirdiğini görüyoruz. Manevî, dinî ya da madde dışı felsefî eğilimleri bulunmayan

---

221 Sadece değinip hızla geçmemin sebebi, birincisi konumun dışında olması, ikincisi de benim kültürümün dışında olmasıdır. Sadece değiniyorum ve fiziğe, kimyaya, matematiğe, nisbiyete vs. ilişkin konuşarak bilgiçlik taslayanlardan değilim. Bütün bilimlerin dersini verecek kadar da kültürsüz değilim. Bu çok ince ve çok belirgin alanda bilmem gerekenin yüzde birini bilirsem, Allah'a çok şükrederim. Fakat bu, düşünce, felsefe ve bilim dünyasında geçen gerçeklerin aktarılmasıdır; herkes bunları pekâlâ aktarabilir.

222 Bu konuda daha fazla bilgi için bak. Ali Şeriati, Târih-i Temeddun, Toplu Eserler 12, c. II.

223 Determine'yi geçen hafta söyledim, bu 'indetermine'dir.

filozofların çoğu, materyalizm konusu karşısında tarafsızlık ve fark görmezlik tavrı takındılar. Fark görmezlik tavrı, materyalizm anlaşılabilir değildir, madde anlaşılabilir değildir, dünyanın gerçeği anlaşılabilir değildir; dolayısıyla hakkında konuşmayalım, anlamındadır. Bu yüzden materyalizm, yirminci yüzyılda, bilim bakımından savunmasız kalması yüzünden -bilim yoluyla darbe yemekte olmasının dışında-sosyalizmi üzerine bina edebileceğimiz tam anlamıyla sağlam bir alt yapı olamaz. Çünkü sosyalizm, milattan sonra on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar ile milattan önce yedinci ve onuncu yüzyıllardaki gerçekliklere göre değişmemiştir; Sosyalizm, söz konusu edildiği gibi, çelişki üzerine, bir insanı, başka bir insana zulmetmesi ve ondan yararlanması esasına dayanır. Dolayısıyla sosyalizm, herkes için -dinli ya da dinsiz, geri kalmış ya da ilerlemiş, sanayileşmiş ya da sanayileşememiş, Doğulu ya da batılı söz konusudur. Çünkü genel olan, herkesin toplumsal sistemle, sınıfsal ilişkilerle, toplumsal durumla, toplumsal katmanla ve kendisine, toplumuna ya da toplumuna egemen olan toplumsal ve iktisadî sistemle ilintili olan şeye karşı itirazı olmasıdır. Bu, genel bir şeydir. Bunu, felsefî bir yanı bulunan ve on dokuzuncu yüzyılda bir grup felsefeci için ortaya atılan özel bir bilimsel teoriye yüklediğimizde, genel bir ihtiyacı, özel bir konuya yükleyip vakfetmişiz gibi görünür. Bu yüzden bakış yenilemeye ihtiyaç vardır.

Diyalektiğe, aslında inanmayanlar, formalistlerdir. Yani, daha çok *Aristo*'cular ve *Aristo* düşüncesindekilerdir, biçimsel mantığa inananlar. Aynı şeyi bugün de biz mantık adına okumaktayız ve kimileri bunu 'İslamî mantık' sanmakta. İslam tarihinde ve kültüründe *Müslüman mantığı* bulunabilir, fakat İslamî mantık yoktur. İslamî mantık İslam'ın Kur'an ve Hadis olan nutkunun özünden kaynaklanandır. Bundansa *Aristo*'cu biçimsel mantık kaynaklanmaz. Benim inancım odur ki diyalektik *Aristo*'cu biçimsel mantıktan, İslam'a özgü mantığa çok daha yakındır. Bununla birlikte Müslümanlar, uygarlıkta, kültürde ve bilimde *Aristo* mantığına çokça dayanmışlardır. Bu da bizim düşünsel gerilememizin büyük etkenlerinden biridir. Düşünsel bakımdan Ortaçağ, *Aristo* mantığının ürünüdür.[224]

Diyalektik, kâinat ve toplum nizamıyla egemen en büyük ilahî sünnetlerden biridir. Batılılar, *Aristo* mantığını dinî mantık olarak [diyorlar, bizim mantığımız biçimsel ve sübûtî mantıktır] bize bağladılar ve aydınlarımız da aynı şeyleri öğütlemektedirler [Olayın ne olduğunu, ne söylediklerini ve neye ilişkin söylediklerini anlamaksızın].O zaman, hareketlilik mantığı, çelişme mantığı, cedel mantığı ve evrimsel çekişme

224 Belirttiğim gibi, ben kendim diyalektiğe inanırım. Çünkü böyle düşünmekteyim. Elbette bu görüştür. Yanılmış olabilirim. Fakat şimdi inancım ve tarzım budur.

mantığı olan ve değişim, varoluş ve yok oluş esasına dayanan diyalektik mantık Avrupa'nın malıdır. İşte bu yüzden de onlar hareketli, ilerlemiş, bizse durgun ve taşlaşmış![225] Bunun tam tersine, diyalektik görüş, ilerici görüş, dinî irfan görüşü ve bu doğrultuda İslamî görüş olup İslam'da bunun üzerine daha çok, daha somut ve daha dakik bir dayanış vardır. *Âdem*'in yaratılışı felsefesinde, tarihte, Kur'an'ın ortaya koyduğu öykülerde, toplumsal sünnetlerde ve düzenlerde temel, sürekli bu genel kaide üzerine kuruludur.[226] Diyalektik, tabiatta büyük bir ilahî meşiyyet ve büyük bir ilahî sünnettir, derken Marksizm'deki diyalektikten söz etmiyorum. Aslında Doğu'dan Batı'ya geçmiş diyalektikten söz ediyorum. Gerçekten Doğulu görüş, dinî görüş, bu temelden dünyaya bakar, meseleleri irdeleyip çözümler ve konuşur. Sonuçta, bu diyalektiği hem *Hegel*, hem *Marx* -onun karşıtı- ve hem de başka bir temele göre düşünen bir başkası -'diyalektisyenler' denilen eski çağ Atina filozofları gibi- kullanır. Dolayısıyla genel olarak diyalektiği onayladığımda, şu anda Marksizm'in özel bir metodu olarak ünlenen diyalektik amaçlanmamaktadır. Tersine, *Aristo* mantığı [formel mantık-Logique formelle] karşısında bulunan bir mantık olarak onaylanmaktadır. Fakat diyalektiğe getirilen eleştiriler, mutlak biçimde değildir. Tersine, bunlar diyalektiğin tarihsel konuların irdeleyip çözümlenişinde kullanılış biçimine yöneltilmiş eleştirilerdir. Şu anlamda ki bilimsel tarih felsefesinde tarihsel hareket kaidesi, tarihin hareket mantığı ve toplumun değişimi diyalektik temeline dayalıdır.

Tarihin diyalektik olarak irdelenip çözümleniş biçimi, revizyonistlerin, yeni düşünürlerin ve hatta Marksistlerin -Schwartz gibi- eleştirilerine uğramıştır. Schwartz'ın yönelttiği eleştiri, tek cümleyle şudur; Marksistler [özellikle klasik Marksistler], tarihin ve tarih akışındaki toplumsal değişimlerin açıklanış ve hareketinin temel etkeninin diyalektik olduğu adı altında mutaassıpça, mantıksız ve hesapsız bir tahakkümle, bütün ikincil olayları, bütün oluşumları, bütün çarpışmaları, çelişkileri ve hatta bir toplumda baş gösteren günün haberlerini diyalektik dayanaklara dayamaya ve bu etkenle açıklamaya çalışırlar [Bu, diyalektik konusunda var olan en büyük sözdür. Buysa Schwartz'ın ortaya koyduğu bu olayın farkında olanlar dışında bütün dünya aydınlarının diyalektik konusundaki en büyük yanılgılarıdır. Ben bu tezi ilk kez ondan işittim ve bu yüzden onun ağzından naklediyorum]. Oysa diya-

---

225 Bu tezi onlar ortaya atıyorlar, bizim aydınlarımız da ellerine tutuşturulmuş kâğıdı okuyup tekrarlıyorlar.

226 Dinî mantık dediğimde bu, Avrupa'dan gelen ve Aristo mantığı olan mantıktır. Yani Avrupa hazırlamış, ardından da bize yutturmuştur. Hem kendini bin yıl bedbaht etmiş, hem bizi. Sonunda o, yeniçağlarda, kaydından kurtulmuş. Fakat biz hala meşgulüz.

lektiğin tarihin hareketinin, yani toplumsal değişimlerin açıklanış etkeni olduğu doğrudur. Fakat zamanın geniş yüzeyinde ve tarihin hareketinin uzun grafiği için doğrudur, ikincil hareketler için doğru değildir. Yoksa farkı var mı? Evet var. Örneğin biz, soğuğun grafiğini mevsimler boyunca çizersek, bu grafik iki türlüdür; Örneğin sıcak, bahardan başlayıp olduğu gibi yaza dek gider. Pekâlâ. Bu şekilde [tahtadaki grafiğe işaret edilmektedir] şunu yaz, şunu da bahar olarak alırsak orası sonbahar, şurası da kış olur. Bizim böyle bir grafiğimiz var. Şu anlamda ki martın başından başlayarak sıcaklık artmaktadır. Yazın ise doruğa ulaşmaktadır. Ardından soğuk, sonbahardan başlayarak azalmakta, kışın düşmekte ve sıfırın altına inmektedir.

Fakat bu grafik, iki türlü irdelenip çözümlenir; Birincisi, ikinciller irdelenip çözümlenmelidir. Örneğin, on yedi martta sıcaklık on iki derece iken on martta sıcaklık on altı derecedir. Oysa tersine olması gerekir. Bu grafik nasıl oluyor da genel grafiğin tersine hareket ediyor? Kimi zaman, örneğin şubatın onunda aralığın onunda olmayan soğuk olmuştur. Acaba yaratılış düzeni, güneşin ve bu iniş ve çıkışı açıklayan yerin güneş çevresinde dönüş düzeni birbirine mi girmiştir, yanlış mıdır? Hayır, birbirine girmemiştir, bu gelenek doğrudur. Sıcaklığın bahardan yaza doğru kerteli yükselişi ve yazdan kışa doğru kerteli düşüşü doğrudur. Hattâ siz, örneğin şubatın sonunda ya da martın başında sıfırın altında on derecelik bir soğuğa, ocağın on beşinde de -kışın ortasında- sıfırın üzerinde iki derecelik bir sıcaklığa tanık olsanız da genel grafik gene doğrudur. Bizim burada iki grafiğimiz var; Biri aynı grafik, biri düzenli grafik. Düzenli grafik, geniş düzeyde, sıcaklık grafiği bakımından, ardarda gelen mevsimlerin genel kanunu uyarınca açıklanabilirdir. Fakat cüz'î düzeyde, örneğin martın onundan, on yedisine dek bakarsanız, grafik düzenli değildir. Kimi zaman terstir, kimi zaman bu yedi gün içerisinde sıcaklık değişmemiştir, kimi zaman da hattâ genel grafiğin tersine hareket eder. Neden? Büyük grafiği açıklayan, dünyanın güneş çevresinde dönüşüyle, güneş karşısında dünyanın uzaklaşıp yakınlaşarak hareket etmesidir. Grafikleri ikincil düzeylerde açıklayan, ikincil etkenler ve atmosfer etkenleridir; yani bulut, fırtına ve rüzgar meselesidir. Bu şeklin ikincil düzeylerde, genel grafiğin tersine grafiğe başka bir hareket verdiğini görüyoruz.

Dolayısıyla toplumsal sistemin hareketinde ve tarihsel harekette, diyalektiği tarihin uzun hareketi düzeyinde, bir toplumun oldukça uzun bir zaman içerisindeki değişim çizgisinde -ne denli uzunsa o denli doğrudur- değerlendirme ölçütü ve açıklama etkeni olarak aldığımızda, diyalektiği doğru bir biçimde tarihsel hareketin ve toplumsal değişimlerinin keşfinde ve çözümlenmesinde ölçüt olarak almış oluruz.

Bir toplumdaki ikincil hareketleri ayrıştırıp çözümlemek ve değerlendirmek için, diyalektikle açıklanamayan ikincil etkenlerin ardına düşeriz. İşte burada, Marksizm [klasik Marksizm] her türlü hareketin temelinin diyalektik olduğunu düşündüğü için başka etkenlerin sonucu olan ikincil konuları ve olayları da diyalektik görüşe göre açıklamak ister; bu da hem o olayı ve akışını anlamamasına [çünkü olay, diyalektiğin ve diyalektik hareketin ürünü değildir], hem de o olayın ortaya çıkışında etkili olan etkenleri hiç bulamamasına neden olur. Bu yüzden yirminci yüzyılda, diyalektiğe inanan kimseler bile, toplumun kısa zaman birimlerinde ikincil hareketlerin irdelenip çözümlenişinde diyalektiğin yetersizliğini itiraf etmişlerdir. Dolayısıyla diyalektik, sadece tarihin uzun hareketlerini açıklar. İkincil hareketlerse, insanî konulara, dinî konulara, düşünsel konulara, dışsal olaylara ve oluşumlara, ilişkilere, gruplara, savaşımlara ve sınıfsal çatışmalara bağlıdır.

Tarihinin ve toplumunun bu ikincil hareketlerini anlamak için kişi, bunların ardına düşmelidir. Bu yüzden, örneğin biz, İslam döneminden -varsayalım- bugüne dek İran'daki toplumsal sistemin değişim hareketini resmedersek, dakik olarak diyalektiğe göre açıklanabilirdir. Fakat meşrutiyeti -örneğin- diyalektiğe göre açıklarsak, bir hayli taassup göstermemiz, bir hayli yamalar yamamamız, olmadık tevillere ve açıklamalara yeltenmemiz gerekir. O zaman hem diyalektiği harap ederiz, hem olayı anlamayız ve meşrutiyette etkili olan gerçek etkenleri asla bulamayız. Çünkü başka bir etkenin ardına düşmüş, ölçütü kötü seçmişizdir. Tıpkı bu ikincil olayları zamanın akışına göre irdeleyip çözümleyince, "Orada [grafiğe işaret, ediliyor] 17 derece, buradaysa örneğin 10 derecedir; öyleyse burada 15 Mart, orası da 15 Nisandır. Ters oluyor." diyen kimse gibi.[227]

Bir başka konu da otomatik bir etken olarak diyalektik konusudur. Otomatik bir etken olarak diyalektik ne demektir? Tek kelimeyle [bu konu çok önemlidir ve artık sizin için açıklamaya gerek yoktur] klasik Marksizm'in, diyalektik çelişkinin varlığının cebrî olduğunu söylemesidir. Toplum, diyalektik bir olgudur ve iki sınıfı vardır; biri tez, ötekisi anti-tez. Bir sınıf gelişme halinde, bir sınıf da yok sayılma halindedir. Eski sınıfın içinde yeni bir sınıf filizlenmekte ve bir cenin gibi gelişmektedir. Ardından da eski sınıftan geriye sadece bir kabuk kalmakta, yeni sınıf bu kabuğu parçalamakta ve doğmakta, eski sınıfsa gitmektedir. Burada toplum tarihsel bir aşamadan, başka bir tarihsel aşamaya taşınmıştır. Bu ilişkiyse diyalektik ilişkidir. Kapitalist bir toplumda diya-

227 Bu tür çok yanlış irdeleme ve çözümlemeleri, sorumlu aydınlarımızın son yıllarda işin içindeki konular hakkındaki irdeleme ve çözümlemelerinde, hatta cephe alışlarında -dünya düzeyinde ya da yerel düzeyde- gördük.

lektik ilişki, proleter ve sermayedar arasındadır. Feodalite bir toplumda, bir katman, ardılları ile birlikte [Egemen din vardır, resmî felsefe vardır, resmî edebiyat vardır, resmî sanat vardır; tüm bunlar egemen sınıfın çevresindedir.] feodal katmandır. Yanı başında da köylü sınıfı vardır. Köylü sınıfı, feodal sınıfıyla savaşım halindedir. Bu savaşım, diyalektik bir savaşımdır ve toplum kendisini olumsuzlar. Dolayısıyla, nasıl ki bir kişi kendi çocuğunu yetiştirir ve o çocuk onun kanından beslenip geliştiği ölçüde onu kurutur ve yaşlandırırsa, bir toplumda da bir tez [bir sınıf], karşısındaki sınıf olan anti-tezini kendi kucağında büyütür.

Sermayedarlık ilerlediği ölçüde işçi sınıfı da kaçınılmaz olarak onun içinde hızla gelişir. Sermayedarlık güçlendiği ölçüde daha çok ölüm tehlikesiyle yüz yüze gelir, ölüme daha yaklaşır ve daha ölümcül duruma gelir. Bir diyalektik olguda iki zıddın birleşmesi budur; sermayedarlığın gelişmesi, yani sermayedarlığın yok edilmesi. Güçlendiği ölçüde, ölüm karşısında gücünü yitirir. Bu, diyalektik ilişkidir. Şimdi, iki sınıf arasındaki diyalektik ilişkide sömürünün ortadan kaldırılması söz konusudur; Egemenlik sağlamak isteyen sınıf ile bu egemenlikten kurtulup onu yok etmek isteyen sınıf; biri özgürlük arar, biri istibdat. Bu, diyalektik bir kargaşadır. Yoksulluğun kendisi diyalektik bir olgudur ve yoksulluğun kendisi, yani *emen-emilen*, yoksula eşittir. Bu, diyalektik ilişkidir. Klasik diyalektik diyor ki bir toplum, diyalektik bir olgu ve canlı bir varlık olduğu için, egemen sınıfın olumsuzunu, kendi karşıtını ve anti-tezini, zorunlu olarak kendi içinde besleyecektir [bu, determinedir]. Ardından da bu anti-tez [kendi karşıtı] gelişir. Tıpkı tavuğun altında gelişen, yumurtanın içindekileri yiyen ve ardından da bir civciv olan nutfe gibi. Geliştiği ölçüde yumurta yok ve hiç olur. Oraya kadar ki yumurtadan geriye sadece bir kabuk kalır. Kendi içinde, o küçük nüfteyi o denli besler ki kendisinden bir 'hiç' kalır; anti-tezi onu yok eder ve bir darbeyle kabuğu kırar. Sonrası civcivdir. Artık yumurta kesinlikle yok edilmiştir. İşte burada yeni bir doğum söz konusudur. Yani burada bilimsel şekliyle inkılâp gerçekleşir.

Bu hareket cebrî harekettir. Fakat benim söylemek istediğim [bu konuya dikkat etmenizi rica ediyorum] şu ki, diyalektiğe çok inanıyorsam, hatta onu kendi görüşümüze ait sayıyorsam ve geniş boyuttaki toplumsal hareketlerin ve tarihsel değişimlerin dakik olarak değerlendiriliş etkeni diye görüyorsam da, bunun yanında diyalektiğin kendisinin, toplumsal hareket etkeni olarak, öz bilinçsiz, otomatik ve cebrî olarak var olmadığına da inanıyorum. Elbette bunu kabul ediyorum ve yok olmuş ilkel toplumla, gelecekteki henüz gelmemiş sınıfsız toplum dışında her toplumun iki sınıfının bulunduğunda hiç kuşku yoktur. Tarih

boyunca toplumlarda iki sınıf olmuş ve çelişki çeşitli şekillerle var olmuştur. Dolayısıyla da toplumlarda diyalektik ilişki kendini göstermiştir. Buna göre bir tez, bir anti-tez bulunmuş; o toplumlarda yoksulluk ve sömürü, tutsak etmek ve tutsaklıktan kurtulma ilişkisi var olmuştur. Bu, diyalektik ilişkidir. Eklemek, yani bir açıklama olarak söylemek istediğim şey şu; Bu toplumda çelişmenin ya da diyalektiğin varlığı, başlıbaşına, cebrî olarak toplumun hareketinin, toplumun o aşamadan bir sonraki aşamaya zorunlu olarak geçişinin ve bir inkılap aşamasından geçişinin nedeni değildir.

Ne yazık ki çok derin ve basit bir yanılgı, uygarlık ve sanayinin, paranın ve kuvvetin ve Batı'dan gelen her haberin onlara ait olduğunun söylenmesi; bilimsel konulara, insanlığa, tarihe, uygarlığa, insanî hareketlere ve hayata ilişkin konuşurken Batılıları bilimin kurucusu olarak görmemizdir. Sanki biz hiç insan değiliz, hiç toplumumuz yok; tarih, hareket vs. bizimle ilgili değil. Tarih felsefesi dediğim zaman yine bunu da genelleştiriyorlar. Oysa *Marx*, Batı'nın tarih felsefesini söylemektedir. Geçen hafta söylediğim değişiklikler, insan toplumunun değil, Batı toplumunun tarihsel değişiklikleridir. İnsan toplumu, zorunlu olarak, o aşamaların tümünden geçmemiştir. *Marx*'ın kendisinin dediği gibi, Doğu Asya'da feodalite yoktur. Orada Asya'ya özgü, adını bilmediğimiz bir üretim vardır. Kendisi söylüyor, fakat biz diyoruz ki, "Hayır, feodalite vardır." Böylelikle, tarih felsefesi dediğinde, Batı'nın tarih felsefesini, kendi tarih felsefesini söylüyor. Bizse o tarih felsefesini -hepsi doğru da olsa, Batı toplumunun değişimlerinin tarihinde geçerlidir- bütün insanlığın tarihine, bu arada da kendi toplumumuzun tarihine genelleştiriyoruz.

Bu yüzden, bütün insan toplumlarına -sadece Batı'ya değil- bakarsak [iyi bakın ne denli basit ve açık birşey] tarihte hiç hareketi bulunmamış, yüzyıllarca, hatta bin yıllarca tarihsel, kültürel olarak, toplum ve üretim sistemi ve yaşama şekli olarak ilkel aşamadan bir sonraki aşamaya ulaşmamış, ardarda gelen tarihsel aşamaları yaşamamış, durağan kalmış ve tarihte öylece durmuş toplumlar görürüz. Bu toplumlar, tarihte hareket içinde bulunan toplumlardan oldukça çokturlar. Aslında biz -örneğin- bugün dünyada ya da tarihte var olan bin toplumu araştırırsak, tarihte hareket etmiş ve kendisini feodalite ya da burjuvazi ve ardından da sermayedarlık aşamasına ulaştırmış yirmi ya da otuz toplumdan fazlasını bulamayız. Biz, bugün hâlâ ilkel insan şeklinde avcılık ve balıkçılık dönemini yaşayan birçok toplum tanımaktayız. Acaba, şimdi içlerinde insanların avlanıp balık tutarak yaşadıkları, elbise taşımadıkları, sistem bakımından tam olarak ilkel bulunan ve hâlâ teknik ve doğru dürüst araç gereç üretemeyen toplumların yüzyıl

önce meydana geldikleri ve yaratıldıkları, Avrupalı ve Batılı sermayedarlığa ulaşan toplumlarınsa elli bin yıl önce yaratıldıkları söylenebilir mi? Böyle birşey söyleyemeyiz. Kesin olarak, toplumsal değişimler bakımından, filan bedevî toplumun, Afrikalı ya da Avustralyalı vahşi kabilenin ömrü, sosyalizme ulaşmış uygar ve ileri Rusya toplumunun ve sermayedarlığa ulaşmış Amerika toplumunun ömrüyle birdir. Hâlâ köleliğin sürdüğü bu ilkel toplumlarda çelişme ya da diyalektik yok mudur? Vardır. Oldukça da şiddetlidir. Öyleyse neden hareket etmezler? Şimdi neden hareket etmediklerini söylemek istemiyorum. Çünkü siz benim çözümlememi kabul etmeyebilirsiniz. Çünkü nazariye değil, gerçektir. Fakat şunu kaçınılmaz olarak kabul etmelisiniz ki çoğunluğu beşerî toplumlar olan toplumların çoğu, tarihin hareketinin akışında durmuştur, değişimleri yoktur, çeşitli tarihsel aşamaları yaşamamıştır. Hâlâ kimi toplumlar feodalite kalmışlar, hatta kimileri de feodalite ve serflik aşamalarına bile varmamışlardır; oysa takvimsel zamanda -tarihsel zamanda değil- yaşadıkları ömürleri, öteki uygar insanların hepsinin ömrüyle birdir. Tarih dediğimiz zaman, toplumsal değişime tarih diyoruz, takvimsel zamana değil. Elbette takvim bakımından hem onlar yirminci yüzyıldadırlar, hem de biz yirminci yüzyıldayız. Hem de bizden daha iyi yirminci yüzyıldalar! Fakat herkes hangi çağda yaşadığını hesaplamalıdır. Hangi çağda bulunmak, hangi çağda yaşamaktan ayrı birşeydir. Pekâlâ, hayvanlar da yirminci yüzyılda yaşıyorlar.

Tarih, toplumun hareketi demek. Şu anda feodalite döneminde bulunan bir toplum, üç bin yıl, iki bin yıl ya da bin yıl önce durduğunu ve bir daha ilerlemediğini ortaya koymaktadır. Ya da hala avlanma aşamasında olan bir başka toplum da belki de kırk bin yıl önce durmuş ve bir daha ilerlememiştir. Bu duruş, bir yıl, iki yıl, üç yıl, on yıl, elli yıl ya da yüz yıl değil ki bunun geç ya da erken hareket ettiğini söyleyelim. Belli ki durmuş ve bir daha kımıldamamıştır. İçinde diyalektik çelişme olduğu halde neden durmaktadır? Öyleyse kabul etmeli ki bir toplumun içinde diyalektik çelişmenin varlığı, toplumun içinde diyalektik çelişmeyi yaratan sınıf çelişkisi, yoksulluk, istibdat, sömürü ve kötüye kullanma gibi hareket etkeni olmamaktadır. Düşünsel bakımdan aydınlar birbirleriyle tartışırlarken bu, kabul edilebilir değildir. Fakat gözlerini açtıklarında var olduğunu görürler. *Donuk diyalektik* ya da *tatil edilmiş diyalektik* veya *felç diyalektik* adında bir diyalektiğin varlığını kabul etmeliyiz. Ne demek yani? Böyle şey olur mu? Evet. Çünkü toplumda harekete neden olan şey, diyalektik çelişkinin varlığı değildir. Tersine, toplumun, kendi toplumundaki diyalektik çelişkinin varlığına karşı *özbilinç* taşıması hareket nedenidir. Sadece budur. Bir toplum,

kölelikle bin yıl, iki bin yıl yaşayabilir ve elhamdülillah Allah, kölelik nimetiyle kendisini donattı diye de şükredebilir! Bu toplumda diyalektik çelişki[228] vardır, fakat diyalektik hareket yoktur.

Bu yüzden, yoksulluk hareket etkeni değildir. Bir toplumu harekete geçiren yoksulluk duygusudur. Öyle ki dert, dertlinin hareketinin etkeni değildir. Dertlinin hareketinin etkeni derdi hissetmesidir. Bunun için de bir kimse tehlikeli bir kansere yakalanıp da ölümüne birkaç gün kaldığı halde bunu hissetmiyorsa, bunun bilincinde değilse, en küçük bir adım bile atmaz. Fakat en küçük bir diş ağrısını hissettiğinde harekete geçer. Bu yüzden diyalektik harekete geçip toplumu tarih çizgisinde harekete geçirmeden önce toplumun bilincine ve vicdanına girmiş olmalıdır. Yani toplumun içinden toplumun bilincinin içine girmelidir.

Burada, büyük mesele, aydın ve entelektüel meselesinin [bütün o felsefe, kelam, yeni dalga vs. tartışmalarının yerine] ortaya konulması olup bir kelimeyle, toplumsal çelişkilerin, diyalektik çelişkilerin, toplumun içinden, toplumsal ilişkilerin içinden, altyapıdan, üstyapıdan toplumun bilincine geçmesidir. Toplumsal çelişkiyi toplumun içinden insanın içine götürmektir. Bu geçiş, aydının eylemidir. Diyalektik geçmişse, o zaman toplum harekete geçer, çelişki şiddetle alevlenir. İşte o zaman artık tarihsel determinizm kesindir ve hızla kaynama aşamasına, yüz dereceye varır. Hızla kemik kabuktaki içeriği bitirir ve kolaylıkla kabuğu parçalar. Fakat hareket, ancak insanın bilincine girdiğinde oluşur. "Nefislerindekini değiştirmedikçe, Allah bir kavmi değiştirmez" [Ra'd Suresi, 11], Kur'an'da toplumun değişme etkenlerinin sadece psikolojik ve zihinsel bir mesele olduğu anlamında değildir. Tersine Kur'an, somut konuları etken olarak ortaya koymuş, hatta yoksulluk ve zulmü de toplumun mutsuzluğunun ve zevalinin etkeni olarak ele almıştır. Fakat burada neden nefsi belirtiyor? Çünkü mutsuzluklar, zulümler ve çelişkiler bir toplumun ve bir kavmin 'enfüs'üne girmezse, bu kavim öldürücü bir kanser virüsüyle, en küçük bir adım atmaksızın,

---

228 Adamın biri şöyle şükrediyordu [bir ara söylemiştim]: Elhamdülillah, Allah, Batılıları mutsuz, bizi de mutlu kıldı ve nimetinden nasiplendirdi. O nimet şu ki onlar gidip [Müslümanların dünyadan haberleri yok ki nimetlerinin kıymetini bilsinler!] şu madenlerde, yani taş kömürü madenlerinde -kimi zaman maden yıkılıyor ve bin kişi göçük altında kalıyor- ya da fabrikalarda, çamurun ve pisliğin içinde, zahmet, sıkıntı ve zehirlenme tehlikesi içerisinde araba yapmak için, paket yapmak için eşşek gibi çalışıyorlar. Bizse onun üstüne kurulup bir korna çalıyor, bir gaza basıyoruz, gidiyoruz. İşte bu nimettir. Halka verdiği bu bilinçle, bir toplum bin yıl, iki bin yıl, on bin yıl, belki de ölünceye dek durağan kalabilir. Yıllarca ve asırlarca bizi sahte dinî cebre duçar ettikleri gibi yine bir tür sahte bilimsel cebre duçar olmayalım. Muaviye, cebri üretti ve ardından da herkese, hatta kendi düşmanlarına bile yutturdu. Şimdi de felsefe adıyla, bilim adıyla, bilimsel ideoloji vb. adıyla yine başka bir cebre duçar olmayalım. İrademizi yine diyalektiğe kaptırmayalım. Diyalektiğin mucizesini beklemeyelim. Yine o şekle dönüşmeyelim ki diyalektik inşallah üretip kendisi cebrî olarak inkılap aşamasına ulaştırır diye düşünmeyelim. Hayır, ulaştırmaz.

ölünceye dek yüzyıllarca durabilir.

Bir başka konu [Sadece adlarını söyleyeceğim; geri kalanı, aşağıdaki salonda yapacağımız tartışma ve eleştiriye bırakacağım. Zira ezan vaktidir.] sermayedarlığın aklının başına gelişi konusudur. Bu, üretilmiş yeni bir terimdir. Yani yirminci yüzyıl sermayedarlığı, aklını başına toplamış ve akılsız olan ve *Marx*'ın kendisini zorunlu olarak yok edeceği öngörüsünde bulunduğu klasik sermayedarlığın tersine, akıllanıp artık kendini yok etmemektedir. Çünkü tehlike etkenlerinin ne olduğunun bilincine varıyor ve onu engelliyor. Bu yüzden ona sermayedarın ya da sermayedarlık sınıfının rasyonalize olması [serationaliser] denilmektedir.

Ne aracılığıyla rasyonalize olmaktadır? Düşmanı olan işçi sınıfını amburjuvaze etmesi aracılığıyla. Yani kendi sahte elbisesini işçinin, yani düşmanın üzerine geçirmekte ve sömürücünün hayat tezahürlerini, yalandan, sömürülenin hayatına geçirerek, sömürülenin yalan yere, kendisinin de çıkarı olduğunu hissetmesini sağlamaktadır. Buna derler, *işçi sınıfının amburjuvaze olması.* Fakat bu, benim düşündüğüm gibi tuzaktır, hatta sömürü meselesidir. Sömürü de ne demek? Olayla ne ilgisi vardır? Marksistler diyorlar ki devrimi [*Marx*'ın öngördüğü devrimi] Batı'da ortadan kaldıran ya da erteleyen [öyle ki artık bir haber yoktur ve ne zaman olacağı da belli değildir] sermayedarlığın aklının başına gelmesi değildir. Tersine, sömürü meselesidir.

Bir başka konu, toplumun altyapısı[229] konusudur; Altyapının temel etkeni ya da altyapıyı belirleyen etken meselesi, *Marx*'ın üzerinde düşünmediği, tam anlamıyla yeni olan sömürü olgusudur. Sömürü, altyapının belirleyicisidir. Oysa klasik Marksizm'de altyapı herşeyin belirleyicisidir. Şimdiyse biliyoruz ki sömürü herşeyin, hatta üretim altyapısının belirleyicisidir.

Bir başka konu, üçüncü dünyanın yirminci yüzyılda sömürü karşıtı ve sosyalist savaşımlarda, özellikle son yüzyılın son çeyreğinde ve ikinci dünya savaşından sonra yaşadığı deneyimlerdir. Bu deneyimler, klasik Marksizm de tam bir bakış yenilemenin zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Çünkü üçüncü dünyada, özellikle ikinci dünya savaşından sonra [iç devrimler, sömürü karşıtı devrimler ya da savaşlar] ortaya çıkan bütün değişimler, klasik Marksizm'in ve onun sosyalizminin ve toplum biliminin, Marksist tarzda yorumlayıp çözümlemekten aciz olduğu ve ne diyalektikle, ne de toplumbilim yasalarıyla çözümlenebilir olan konuları gündeme getirmiştir.

Klasik Marksizm'in büyük meçhulü olan konu, Marksizm'in ortaya

---

229 Belirttiğim anlamda bir altyapı iktisattır.

çıkışından, işçi sınıfının uyanışından ve işçi sınıfının savaşımından sonra faşizmin ortaya çıkışıdır. Faşizm, hareketinin kuşkusuz Batı'da oluştuğunu görüyoruz; hem de Marksist ve proleterya savaşlarının merkezinde. Buysa garip birşey. Klasik Marksizm, bunu açıklayamaz.

Bir başka mesele, toplumsal değişimlerdeki güçlü ya da belirleyici etkenler meselesidir. Bu etkenler, ya araç-gereç, ya coğrafya, ya iktisat, ya üretim şekli ya da mülkiyet ilişkileridir. Arz etmek istediğim teori, güçlü ya da en güçlü etken vardır, ama çeşitli sistemlerde en güçlü etkeni belirlemek mümkün değildir. Hatta toplumsal hareketi belirleyici etken, toplumsal sisteme göre değişir. Yani toplumsal değişim aşamalarının birinde coğrafya, herşeyi belirleyen etkendir. Bir başka yerde de iktisadî üretim biçimidir. Toplumsal değişimin bir başka aşamasında aslında, bilinç ve teknik, bilim ve ideoloji, üretimin belirleyicisi, hatta alt yapısıdır. Öğretilerde ve ideolojilerde yapılan yanlışların çoğu, hep tek bir etkenin ardında gezmeleri [insan-iktisat-coğrafya-ırk], birşeyi alıp o şeyi çeşitli tarihsel değişimlerde, bütün toplumsal aşamalarda tam etken olarak görmeleridir. Oysa aldıkları bütün etkenlerin, hatta birlikte aldıkları çelişik etkenlerin doğru olduklarına inanıyorum. Fakat her biri, kendine özgü bir dönemde, bir toplum tipinde ve özel bir toplumsal sistemde güçlü etkendir. Başka bir sistemdeyse başka bir etken, tam ve belirleyici etken olmaktadır; ne olduğunu sonra söylerim.

Bir başka mesele de şudur ki sermayedarlık döneminde rol oynaması ve diyalektik geleneğince sermayedarlığın içten parçalaması gereken diyalektik etkeni, bilimsel bakımdan doğrudur; fakat bütün dünyada Kâbil'den bugüne dek gündemde olan sermayedarlık değişmiş, buysa rekabetçi sermayedarlığın [aslında sermayedarlık rekabettedir] uyuşum sermayedarlığına dönüşmesidir ki bugün gündeme gelmiştir. Aslında uyuşum sermayedarlığı, devrimin diyalektik açıdan çözümlenişinin ve devrimin diyalektik hareketinin en büyük katilidir. Uyuşum sermayedarlığıyla, sınıfsal diyalektik çelişki meselesi nasıl açıklanabilir?

Bir başka mesele de *Proudhon*'un eleştirisidir. Eleştiriye gelince; Biz, sermayedarlıktan sonra [tarih felsefesinde öngördüğü gibi] sosyalizme değil, devlet kapitalizmine ulaşacağız. Bu ikisi, birbirinin zıddıdırlar ve bu yolla bir devletperestliğe ya da devlete veya polise tapınmaya [gulte de police] varacağız. Bu, 'Mülkiyet Hırsızlıktır'da sosyalizme yöneltilen bir eleştiridir. Aynı şekilde onun öteki yazılarında ve konuşmalarında aynı eleştiriyi yapmaktadır.

Arz etmek istediğim oldukça önemli ve gündeme getirilmemiş bir başka konu ise, aslında Batılı sosyalizmin bir burjuvazi sosyalizmi, yani sınıfının toplumsal, inançsal, felsefî, ahlakî ve psikolojik görüşü proleter

olmayıp burjuva olan bir sosyalizm olduğudur. Bence bunun da nedeni vardır. Nedeni de şu ki komünizmi ve sosyalizmi on dokuzuncu yüzyıldan bu yana Batı'da gündeme getiren aydınlar [entelektüeller] ve ideologlar, burjuva sınıfına bağlı okumuş kimselerdi [onlar, sonraları işçileri savaşıma sürüklediler]. Dolayısıyla sosyalizm meselesini Batı'da gündeme getiren entelektüel, okumuş, bilgin, filozof, yazar vs. kesimin sınıfsal dayanağı burjuvaziydi [işçi sınıfının öyle bir öğrenimleri yoktur]. Sosyalizmi burjuvazi karşıtı olarak gündeme getirmişler, burjuva ve sermayedar sınıfıyla oldukça derin ve görkemli savaşımlar vermişlerse de kendi sınıfsal psikolojilerini sosyalizmde bile korumuşlar. Bu yüzden Batılı sosyalizm zafer kazanıncaya dek, hızla yenilgiye uğrar [dikkat ediniz ki şimdiki deneyimler daha yol göstericidir ve şimdi daha iyi anlayıp daha iyi görüyoruz]. Şu anlamda ki toplumu ele geçirinceye ve kültürünü buluncaya dek, burjuvazi kültürü ayağa kalkmaktadır. Bu toplumda, Batı burjuvazi toplumunun bütün zaafları, düşkünlükleri ve maddiyatı gündeme gelir. Burjuvazi, herşeyi, hatta kendini menfaati ve kara günü uğruna feda eden beş paralık bir tüccardır. Bu yüzden, Batı sosyalizminde söz konusu olan bir tür burjuvazi sosyalizmi oluşur.

Bir başka konuysa şudur; Sosyalizm, sadece ve sadece toplumsal ilişkilerin değişmesi ve materyalizme tekelci yaslanması ile mi gerçekleşebilirdir? Sosyalizmin temeli bir tür ilahî dünya görüşü olursa [irticaî dini çağrıştırmasın diye dinî dünya görüşü demiyorum] sosyalizmi çürütür mü ve sosyalizmin ideolojisinin inanç altyapısı gevşer mi, ya da tek bir ilahî dünya görüşüyle, iktisadî bir sosyalizm, ahlakî ve insanî bir sosyalizm ile birlikte insan toplumunda ayağa kaldırılabilir mi?

YİRMİ DÖRDÜNCÜ DERS

...* Bu yüzden bu konular, hızlı bir biçimde de olsa kaçınılmaz olarak ele alınıp çözümlenmeli, sahip olduğumuz bakış açısıyla yeni bir biçimde bu konulara bakılmalıdır. Özellikle bunların kimileri şiddetli bir biçimde sapkındır. Yani kimi zaman, bugün tıpkı din adıyla sahte bir biçimde var olup dinî toplumu ve dinî kitleyi saptıran etkenlere benzeyen birtakım etkenler, din dışı aydınlar arasında bulunmakta ve sapkınlığa neden olmaktadır. Yani din dışı yolla aydınları, tıpkı dinî kitleyi din yoluyla sürüklediği mecraya sürükler. Her ikisi de oldukça akıllıca nifak doğurucu, sahtekâr ve gerileticidir. Böylece, ömrü henüz bir yüzyıldan fazla olmayan bu öğretide, içine düştüğümüz eski eşekleştirmenin gücüyle aynı güçte yeni bir eşekleştirme ortaya çıkmıştır. Hatta inanç ve ideolojiyi halka dikte eden ve merkezden fetva ve buyruk yayınlayan bir kilisesi, düşünsel ve inançsal bir resmî kurumu vardır.

Bu durum, toplumsal konuların bir tür kötü çözümlenmesinin nedenidir; mesele sadece bir düşünceyi, bilimsel bir konuyu ya da bir felsefeyi kötü anlamaktan kaynaklanmaz. Tam tersine, aydın kötü anlayıp kötü çözümlerse, bir milletin faciası olan facia asıl o zaman ortaya çıkar. Bu, yanlış çıkabilen bir teoriden apayrı bir şeydir, yanlış olmuş tabiî bir yasadan apayrıdır ya da göz boyayıcı laflar ederek iki üç bin yıldır hep buyuran filozoftan apayrıdır. Fakat çok da zarar etmez. Ama aydın, yani kendi toplumunun elçiliğini, nebilerin veraseti olarak -İslamî terimle- yüklenen kimse, evrensel konuları ya da toplumsal ve iç konuları yanlış ve kötü çözümlerse, bu, kabilenin elçisinin yanlış yol tutmasına benzer ki bu durumda meseleler çok hassaslaşır.

Sorumlu aydının bilincinde olması gereken [gelenekçiler ve eskiciler bunun bilincinde olmazlarsa onların suçu yoktur] bir başka konuysa, sürekli olarak, doğru olan inancını bile gözden geçirmesinin gerekliliğidir. Sürekli kuşku taşımalı demek değildir bu, hayır. Hatta doğruluğunda hiç kuşkuya düşmediği inançlarını, hatta doğruluğunu deneyim ve eylemin gösterdiği inançlarını bir kez de olsa, her çevrede bir kez, her zaman değişiminde, her atmosfer değişiminde, koşulların değişiminde en azından bir kez oturup gözden geçirmelidir [konuya iyi dikkat ediniz]. Çünkü aydınları şiddetle eskiten, bu ilgi yokluğudur. Bugün bizim dünyada karşı karşıya bulunduğumuz oldukça ağır ger-

* Bu dersin başlangıcından iki üç dakikalık bölüm, hiçbir kasete kaydedilmemiştir. [Farsça yayıncı]

çekliklerden biri, birinci sınıf aydınların eskimeleridir; hep aşamanın öncüsü olanların 'aşamadan kopma'larıdır; aslında özellikleri ve nitelikleri bilim, sürekli devrim, yenilikçilik, bidatçilik ve eskiyle savaşım olan ileri ideolojiler aracılığıyla yeni gerçeklikleri anlamamaktır [yenilerin eskimesi].

Neden böyle? Çünkü konuları -bilimin konusu-[230] değişmez olan öteki bilimlerde, bir yasa ya da zihinsel bir biçim ve bir bilimsel teori, doğrulanırsa, deneyler onun doğru olduğunu kanıtlarsa, her zaman ve her yerde doğrudur. Oysa bunun tersine, toplumsal sistemin durumunu, insanî ilişkileri, sınıfların ve grupların ilişkilerini, toplumsal temeller arasındaki ilişkiyi ve insan-çevre ilişkisini konu edinen ideolojik meselelerde konu, değişkendir [ideolojik meseleler, bilimler [insanî bilimler] temeline de dayansa] ve ideolojilerde geçmişi bulunmayan konular doğar, konular ölür. Açık toplumun değişken konusu gibi, dünya düzeyinde ve uluslararası ilişkilerde, dış koşulları öyle değişir ki iç konular hakkındaki yargılarımız ve tavır alışlarımız doğru da olsa, kimi zaman yanlış çıkar ve yeniden gözden geçirmeye ihtiyaç duyar. En büyük örneği de işte bu Marksizm'in tarih felsefesidir.

Marksizm'in tarih felsefesi, 19. yüzyılda kuşkusuz, Batı'nın tamamında en bilimsel, en ileri ve en gerçekçi tarih felsefesi ve ideolojiydi ve ideolojilerin hiçbiriyle karşılaştırılamazdı [Arz ettiğim nitelikleri konusunda bilimsellik -kullanılan anlamıyla- ilerilik, gerçekçilik ve gerçeklik konusunda]. 19. yüzyıl Marksizm'inin ideolojisinde ve tarih felsefesinde bulunan tam anlamıyla bilimsel, mantıksal ve doğru temeller içerisinde, toplumsal bakımdan yüzde yüz bilimsel olan bu temeller, yasalar ve esaslar içerisinde, tarihin hareketinin toplumsal meselesi ya da toplumsal esasının irdelenip, çözümlenmesinde yanlış yapılmaksızın -muhasebenin doğru ve mantıklı olmasıyla birlikte- yanlışlık ortaya çıkmış ve çıkmaktadır. Bu, ideolojide sözü edilen yasanın yanlış oluşundan değil, onun, Batı toplumunun değişiminden ibaret olan ideolojisinin konusu, tarih felsefesi ve tarih diyalektiğinin değişken olmasından, birtakım konuların onda ölüp birtakım konuların doğmasından, dolayısıyla ilişkileri, onun yüzde yüz mantıksal olan tahminlerini doğru çıkarmayacak ölçüde değiştirmesindendir. Buradan şu sonucu almak istiyorum; Toplumsal konularda soyut ve mantıksal bir esas -hem teori bakımından, hem pratik bakımından- kimileyin zaman ve mekân değişiminde gözden geçirilmeye ihtiyaç duyar. Bu yüzden ideolojik konularda, insanî konularda ve toplumsal bilimlere ilişkin olan şeyde, tam anlamıyla mantıksal ve bilimsel esas temellere bile her zaman için da-

---

230 Bu, teknik bir terimdir. Bilimin konusu, bilimin, hakkında konuştuğudur. Örneğin tıbbın konusu vücuttur ya da coğrafyanın konusu yer veya dünyadır. Fiziğin konusuysa tabiattır.

yanmak olmaz. Hatta bir ideoloji, hep değişim, eleştiri ve tashih durumunda gelişim kazanır.

Marksizm adına fiksedilmiş dogmalara inananlar, günümüz dünyasından yüz yıl geridedirler ve kaçınılmaz olarak, dünyanın bugünkü meselelerini bilmezler. Dünyanın bugünkü meseleleri nelerdir? Ölmüş ya da ölmekte olan ve ölümü 19. yüzyıl için tahmin edilemez olan meselelerden biri, 'sermayedarlıkta rekabet esası' meselesidir. Sermayedarlıkta rekabet meselesi, birçok toplumsal meseleyi oluşturur ki, başlıbaşına bir tarihsel cebir oluşturuyordu ve toplumsal değişimlerden oluşan bir cebrî belirliyordu [determine ediyordu]. Nasıl? Aslında diyalektik hareketin etkenlerinden biri, sermayedarlık rekabetidir; İç ve ulusal sermayedarlıkla dış ve uluslararası sermayedarlık, birlikte iktisadî toplumsal ilişkilerde, tarihin değişimi ve hareketi üzerinde şiddetli etkisi bulunan bir dizi cebrî değişiklikleri ortaya çıkardı. Şu anlamda ki sermayedarlar arasındaki rekabet tüketicinin yararınadır. Yani uluslararası sermayedarlığın, toplumsal mülkiyet karşısında dayanabileceği tek olumlu özelliği rekabet konusudur. Rekabet, insanlara, yani üreticilere [sermayedar insanlara] aşağıdaki biçimlerde dayatılan bir cebirdir;

1- Onlar, malın alım değerini, zorunlu olarak hep aşağı doğru, inişe doğru götürmek zorunda kalıyorlar. Malların ederlerinin günden güne ilerlediğini gördüğümüz doğrudur [o dayatılan başka birşeydir], fakat aynı zamanda bu baskıdır; sermayedar, piyasayı ele geçirmek için, rakibinden -ki benzer bir mal üretir- piyasayı kapmak için malı için daha az bir değer göstermeye ve daha fazla alıcı kazanmaya çalışır. Bu durumda, piyasayı kapmak için fiyatı düşürür ki tüketicinin yararınadır.

2- Malın rağbet görmesi, bir yükseliş seyrini dayatır. Buna göre rekabet, fiyatta bir iniş cebrini, rağbette de bir yükseliş cebrini izler; bunların her ikisi de tüketicinin yararınadır.

3- İş zorunluluğu ve bütün iş yeteneklerinin işbirliği zorunluluğu; Öyleki rekabette ne işçide, ne mühendiste, ne işverende, ne de makinede iş gücü atıl kalır; Yani işe dönüşebilecek en fazla güç -ister kol gücü, ister makine gücü, ister beyin gücü olsun- rekabet yüzünden ve malı rakibinden daha cazip ve ucuz kılmak için işe koyulur. Dolayısıyla sermayedarlıkta rekabetin üçüncü ayrıcalığı, iş gücünden en fazla yararlanmasıdır.

4- Bilimsel araştırmalar, buluşlar, keşifler için istihdam ve maddi-manevi sermaye koyma zorunluluğu; Sermayedar, bu işi yapmak zorundadır. Bu yüzden sermayedarlık kutuplarının, en iyi dehaları, okumuşları, yetenekleri, mucitleri, kaşifleri kendilerine çektiklerini görüyoruz. Eskiden böyle değildi. Eskiden sermayedar, masrafı az olanı istihdam ediyordu. Fakat şimdi dehayı, yeteneği, bilgini, kâşifi, mucidi is-

tihdam etmek, icatları satın almak zorundadır. Yeni piyasalar edinmek, piyasaya daha cazip mallar, daha yeni ürünler sürebilmek ve benzeri mallardan öne geçerek yeni piyasalara nüfuz etmek için hem malın çeşitliliğini ve çekiciliğini artırmak, hem de malı ucuzlatmak zorundadır. Bunun için de üretimi artırması kaçınılmazdır. Bu işi sermayedar artık yapamaz, işçi yapamaz. Ancak zeka ve deha üretimin hizmetine girmelidir, giriyor da.

Bunlar sermayedarlık mücadeleleri ve rekabete özgü şeylerdir. Tüketicinin -halk kitlesinin- sermayedarlığın baskısı altında tek soluk alabildiği yer, sermayedarlar arasındaki rekabettir. Öyleki küçük milletlerin tek kurtuluş ya da soluk alma tünelleri, büyük dünya devlerinin birbirleriyle kavga içinde olmaları, rekabete girmeleri ve çıkar anlaşmazlığına düşmeleridir. Bu ortadan kalkarsa, artık hile kökünden kazınmış demektir.

UYUŞUM SERMAYEDARLIĞI

Uyuşum sermayedarlığı, tıpkı dünyadaki uyuşum kutupları ve blokları gibi gelir, rekabet meselesini bütünüyle ortadan kaldırır; *Marx*'ın asla söyleyemeyeceği, kimsenin söyleyemeyeceği, dünyada öncesi olmayan birşey. Ortak pazar, Batı sermayedarlığında böyle büyük bir değişimin tezahürüdür. Ortak pazar Avrupa'dadır ve bir anda yeraltından bir yoldan Amerika'ya kavuştuğunu, bir yandan da Japonya'ya kavuştuğunu görüyoruz. Öte yandan da bir üçüncü dünya ülkesine kavuşur [dünya sermayedarlığının bir dokulu ve bir kutuplu kanseri]. Rekabet konusu artık ortadan kalkar. Dolayısıyla *Marx*'ın bütün doğru hesaplamaları yanlış çıkmış ve konu değişmiştir.

FAŞİZM MESELESİ

Yirminci yüzyılda ortaya çıkan oldukça şaşırtıcı ve tarihin diyalektik değişiminde tahmin edilemez bir mesele de faşizmdir. Faşizm, diyalektiğin uzun mecrasında görmezden gelinebileceğini söyleyebileceğimiz bir olaydan daha büyük bir olaydır. Faşizm, bir ihtilal değildir, örneğin iki kutup, iki dev ve iki bencil arasında ortaya çıkan tesadüfî bir savaş da değildir ki ruhsal, bireysel meselelerle ve köksüz gündelik toplumsal olaylarla açıklayalım. Faşizm meselesi *Hitler* ve Mussolini meselesi değildir. Bu mesele, İtalyan Faşist Partisi meselesi, ikinci dünya savaşı, nazizm ve benzeri bir mesele de değildir. Faşizm, bugün dünyada var olan en meçhul olgu, bugün toplumbilimin ve dünya aydınlarının boğuştukları en güç sorundur. Çünkü faşizmin eserleri, özellikle üçüncü dünyada varlığını sürdürmekte ve faşizm her yerde, gündemde olan bir meseledir. Tıpkı bizim sorunumuz olan ve çözmek istediğimiz *Âdem*'in

kızları ve oğulları olayı gibi. Bu faşizm de gerçekten *Âdem*'in kızları ve oğulları sorunudur. Çünkü hiçbir kurala uymaz; Ne Batı liberalizmiyle uyuşur, ne *Marx*'ın tarih felsefesiyle, ne de *Hegel*'in tarih felsefesiyle uyuşur. Hiçbir şeyle asla uyuşmaz ama vardır, hem de öngörülen her olaydan daha güçlü olarak.

Bu yüzden faşizmle ilgili câmi ve mâni bir tanımlama yapmalıyız; "Faşizm, Batı tipi burjuva demokrasisi sistemine sahip liberal sanayi sermayedarlığı toplumu içinde köksüz, geleneksiz ve kültürsüz bir nevzuhur, sınıfın gerici hareketinden ibarettir.[231] Bu sanayi sermayedarlığı toplumunda *teknokrat-bürokrat* orta sınıfı [bu sınıf tek dokuludur, tek dokulu bir çifttir; Teknokrat bürokrat] sanayi ve sermayedarlık toplumunda artmakta olan toplumun temelsiz öbekleri ve avare kesimleriyle yoldaştır ve biri sermayedar ve biri de işçi olan iki sınıfsal ve ideolojik temel karşısında bu sınıfa özgü ukdelere dayalı intikamcı bir saldırı -aşağılama ve kofluktan ibarettir- şeklinde ortaya çıkmıştır. Bunun ikinci dünya savaşındaki üç şekli, İtalya faşizmi, Alman nazizmi, İspanya Frankizmi ve Japonya'ya özgü şovenizmdir. Bunun müzmin şekli olarak, Batı'nın her yanında sermayedarlık, kanservari ve durmadan ilerleyen bir egemenlik taşımakta ve Batı'nın bütün demokratik kurumlarını yavaş yavaş altüst etmektedir. Bunun etkileri, özellikle Sovyet Rusya'daki on dokuzuncu kongreden sonra belirginleşmiştir."[232]

Bu faşizm -uç faşizm- meselesi, tahmin edilebilir değildi [iyi dikkat ediniz]; Komünizm manifestosunun Batı'da duyurulduğu tarihten başlatırsak 1860 dolaylarında başlamıştır. Faşizm ise, *Hitler*'in ve partisinin resmî olarak işbaşına gelişini başlangıç olarak alırsak 1933'te başlamıştır. Yani proleterya hareketinin, *Saint Simon*'un önderliğini eskittiği, *Proudhon*'un ileri önderliğini arkada bıraktıktan, *Marx*'ın ve *Engels*'in önderliğini kabul ettikten, komünist manifesto belirginleştikten ve resmen düzenlendikten, proleterya hareketi, sınıfsal ya da ulusal veya düşünsel bir hareketin gelişimini gösteren tam anlamıyla belirli bir ideolojiye dayanarak Batı'nın her yanında, özellikle, o dönemin en büyük sermayedarlık ülkelerinde -Almanya, Fransa ve İngiltere- yazgılar üzerinde egemenlik sağladıktan ve hatta Batı'nın düşünsel, kültürel, iktisadî ve siyasî geleceğinin belirleyicisi olarak öngörüldükten yetmiş küsur yıl sonra, ansızın bir dalga, bir inkılâp [Farsça anlamıyla], şaşırtıcı bir bunalım, toplumsal bakımdan olağan dışı, beklenmedik ve çö-

---

231 Toplumu, bu özellikleri taşımalıdır.

232 Bunun neresinin ihtiyacı var açıklanmaya? [Öğrenciler: Hepsinin açıklanmaya ihtiyacı var.] Dersin çizgisinden uzaklaşmamamız için, inşallah soru-cevap bölümünden sonra açıklarım. Sonunda faşizmle ilgili olan şu cümlede her şeyi topladım. Tıpkı bir [...] [banttan anlaşılmıyor-Yayıncı] gibidir. Faşizme ait her şey ondadır.

zümlenemez bir sıçrama gerçekleşiyor. Yani, sanayi sermayedarlık sistemi güçlü olduğu ölçüde -iyi bakın- işçi sınıfı daha sıkışmış, daha bilinçli, daha kararlı ve partizan olduğu, yani resmen devrim komitesinin, hizbinin ve belirli bir önderlerinin bulunduğu ölçüde, tam olarak, Avrupa'nın ileri sendikalizminin Marksizm ideolojisinin temeli durumuna geldiği sırada -buysa ideolojinin sınıfsal ve özel çıkarlar uğruna ve ideoloji dışı olarak kurulmuş olan sendikaları bile etkisi altına alacak kadar güçlendiğini gösterir- ve Marksizm'in güçlendiği ölçüde, Marksizm'in beşiğinde, faşizm gelir ve Marksizmi bütünüyle olumsuzlar ve öyle geriletir ki şimdi bile Batı'da Marksizm'den haber yoktur. Yani Marksizm'in doğup Fransa'ya, İngiltere'ye geçtiği ve işçi sınıfının on dokuzuncu yüzyılda güçlenip teşekkül bulduğu, sosyalizme ve tarih felsefesine olan eğilimin her yerden daha fazla olduğu [aslında tarih felsefesi oradan Fransa'ya ve İngiltere'ye geçmiştir] Marksizm'in merkezi durumundaki Almanya'da bir yüzyıl sonra işçi sınıfının nereye vardığını görüyoruz. Yüz yıl önce Alman proleterya sınıfı o kadar güçlü ve o kadar öndeydi ki.

Şimdi, Alman sermayedarlığının, yüz katına ulaştığı, yani antitezinin -ki proleterya, sosyalizm ve sol sendikalizm hareketidir- daha güçlü olması gerektiği ve 1860 yılının yüz katı olması gerektiği yüz yıl sonra, o hale geliyor ki Almanya İsrail ajanı oluyor. Tahmine bakınız! Dünyada ilk önce başlaması gereken ülkenin nasıl başladığını görüyoruz. Bunun sonu nasıldır? Bunun güçlüğü nerdedir? Çıkmazı nerdedir? *Marx*'ın tahmini yanlış mıydı? Öyleki çoğu bu çözümlemeyi yapar. Yani benim gördüğüm herkes bunu yapmıştır, hattâ Marksistlerin kendileri bile. Ben, bu çözümlemeyi Schwartz'ın [Fransa'da Marksizm'in büyük dehası] kendisinden dinledim [Elbette onun adını Lefebvre ile birlikte çok andığım için duymuşsunuzdur]; Ortaya çıkan ve *Marx*'ın tahminlerini yanlış çıkaran bu kusur ve güçlük, 'sermayedarlığın aklının başına gelmesi'nin ürünüdür. *Marx*'ın yaptığı bilimsel tahmin [keşfetti, yaratmadı] şuydu; "Tarih zorunlu olarak, sermayedarlık sisteminin patlaması ve işçi sınıfının egemenliğiyle sonuçlanacaktır. İşçi sınıfı bu şekilde bilinçlenince, isteklerini de daha da artıracaktır, daha kenetlenmiş ve daha güçlenmiş olacaktır. Sermayedarsa, zorunlu olarak işçi sınıfını, kendi içinde, anti-tez olarak besleyecek, sonunda da onun kurbanı olacaktır." Tehlikenin bu yoldan gelmekte olduğunu anlayan sermayedarlık, yolu değiştirdi *[anlayınca eşeğin başını büker!]*. Schwartz, bunun *Marx*'ın sözünü ettiği sermayedarlığın bilinçsiz ve doğal bir sermayedarlık olmasından ve cebrî sermayedarlık yasasına göre, yani sermayedarın özelliği olan olabildiğince rekabet ve kâr ama-

cıyla hareket etmesinden kaynaklandığını söyler.[233]

Şimdiyse sermayedarlığın aklı başına gelmiştir. Bu, almak ve yağmalayıp götürmek isteyen ve artık yarını düşünmeyen, yarının tehlikesini düşünmeyen, işçilerin yavaş yavaş toplanıp bir araya geldiklerini, ardından bu toparlanma ve gerginliğin nitel bir devrime neden olacağını ve kendisini ortadan kaldıracağını düşünmeyen sermayedardır. On yıl, yirmi yıl, otuz yıl sonra, içerde devrim tehlikesi vardır [sen de onu besliyorsun]. İşte bu sermayedarlık diyordu ki; "Şu işçileri, köylüleri, buraya gelen şu farklı farklı insanları toplarız, onlara olabildiğince az para veririz, onları olabildiğince çok çalıştırırız[234] ve onlara hiçbir şey vermeyiz; insanın ne gibi ihtiyaçları olduğunu kesinlikle anlamazlar [başka bir deyişle ağızlarının tadını bilmezler, gözleri açılmadığı için beklentileri artmaz]." Bu sermayedarın, işçide öfke ve kini uyandırma pahasına da olsa, onu sadece on gün bile elinde tutup ibadet, riyazet ve ahlakla, özetle herhangi bir şekilde onun başını bağlama pahasına da olsa 5 tümen yerine 4 ya da 4,5 tümen verecek kadar aklı vardır. Fakat kişi düşüp bir yerlere çarpınca gözü daha iyi bir yere takılır ve işin farkına varır. Farkına vardığındaysa, kendisinden lokma lokma çalınanların intikamını alacaktır ve alır da. Fakat sermayedar bu lafları anlamaz, tamamen habersizdir.

---

233 Klasik sermayedarlığın iki özelliği vardır: Olabildiğince çok ve çabuk kâr. Yani şimdi bir milyon tümen sermaye koyarak zarar da etmek ihtimaliyle karşılığını elli yıl, kırk ya da otuz yıl sonra almaya hazır değildir. Otuz yıl sonra bir milyon tümenlik sermaye yatırımından yüz milyon tümen kazanmak yerine, hemen şu anda bu bir milyonu yatırıp yarın bir şey kazanmayı arzular; gelecekteki kârlarını da yitirse onun için pek önemli değildir [kimi konularda da bunun böyle olduğunu görürüz]. Siyasetçilerle sermayedarlar arasındaki fark [kimi zaman da anlaşmazlığa düşerler ve geri kalmış ülkelerin bahtsız aydınları yanılgıya kapılırlar; örneğin Kennedy ile falan sermayedar arasındaki anlaşmazlık temeller konusunda değildir; bir şeyde ortaktırlar. O da Amerika'nın sermayedarlıkta olabildiğince güçlenmesi ve dünyanın hammaddelerini ve piyasasını olabildiğince çekmektir.] şu konudadır: Siyasetçi genel bir planı göz önünde bulundurmak ister ve falan ülkeyi pazar olarak önündeki yüz yıl boyunca koruyabilmek için, kendisi on şirketini orada millileştirmeye ve bu kadar fiilî çıkarlarından vazgeçmeye hazırdır. Siyasetçi bu işi yapmaya hazırdır. Çünkü otuz yıllık muhasebede, bunun yüz yıl boyunca Amerika için varlığını koruyacak fakat daha az bir kâr getirecek bir pazar olduğunu görür. Fakat şu anda orada şirketi bulunan sermayedarın, yüz yıl sonrasıyla, yirmi yıl sonrasıyla, otuz yıl sonrasıyla işi yoktur. Şu anda, Walt Street'teki payının iki katına çıkmasını istemektedir. Ne pahasına olursa olsun bu işi yapmaktadır: Hattâ darbelere, hattâ bozukluklara, hattâ facialara bile neden olsa, on yıl sonra ya da beş yıl sonra bütün çıkarlarını yitireceğini de bilse şu anki çıkarlarından kesinlikle vazgeçmez. O sabredemez. Şu anda kapıp kaçmak ister, halk tahrike de kapılsa önemli değil: "İyi, halk tahrike kapılırsa kapılsın. Kendilerini toparlayana dek biz alacağımızı alıp gitmiş oluruz." Fakat sermayedarla siyasetçi arasındaki hesap ve görüş ihtilafı, prensip konusunda değil, sermayedarlıkla ilgilidir. Öyle ki aydınlar şöyle zannederler: Aydınlardan çoklarının evlerine gittiğimde, örneğin Kennedy tabaklarının olduğunu gördüm. Garip bir durum. Hangi birinin tehlikesinin geri kalmış ülkeler için daha çok olduğunu bilmez. Kendi buluşu ve düşüncesiyle bir ülkeyi yüz yıl üçüncü dünyada tutmak isteyen o akıllı mı, yoksa kazana düzecek kadar korkunç olan boynuzsuz ve kuyruksuz gulyabani mi?

234 Bu şimdi de olduğu gibi, sermayedarlığın cebrî kanunuydu. Fakat henüz bilimsel duruma gelmemiş bir sermayedarlıktır bu.

Birkaç fabrikası ve mülkü bulunan bir bey vardı. Dinin üzerine minnet yüklemek bakımından[235], tanıdıklarımdan birine şöyle diyordu; "Ben fabrika ve emlâkımın gelirinin bir miktarını dinî işlere ve bu işçilere, köylülere vs. tebliğ yapılmasına ayırdım; bunlar din bakımdan aydınlansınlar diye düşündüm. Çünkü bunlarda fesat ve dinsizlik çok fazla. Onlarda dinsizlik çok artmış. Kesinlikle halkın malını halkın malı olarak bilmiyorlar. Eskiden bizim amelemiz vardı, karnı açtı. Falan şeyi ambardan alıp gel, diyorduk. Orada bir ekmek parçası vardı ve onu yemesine biz de razıydık, o da bizim bu kadar razı olduğumuzu bilirdi, fakat yemezdi. Çünkü halkın malıydı. Eğer bunu ben yersem, bu benim kanıma karışır, etime, kemiğime işler. Çocuğum haramla beslenir, böylece neslim harama batar, derdi. Nesilden nesile haram yemezdi. Fakat şimdi onun gözünü eğriltirsen, yemeğe başlar. Dinsiz oldular! Bu yüzden, dinin gerekli olduğunun farkına vardık. Vaizlerden, sizin bildiğiniz kişilerden, dindar insanlardan [elbette daha dinsiz olmasınlar. Hattâ dindarlar arasında da dinsizlik oldukça yayılmış!], o iyi dindarlardan birkaç kişi gönderinde şunları dine soksun!"

Dedim; "Bayım! Bu din bugün artık sizin çıkarınıza hizmet etmekten çıktı. O eskidendi. Ne yazık ki bugün artık din, senin ve senin gibilerle senden daha yukarda olanlar için bir basamak değildir. Aslında artık kılıcının bu iş için keskin olmayışı bir yana, o toparladığın hayır hasenat bütçesini, o dinî bütçeyi, bunların burunlarına din kokusu ve din düşüncesi gelmesin diye harcamak durumundasın. Çünkü şimdi din, tam olarak uyandırıcı bir rol taşımaktadır.Şimdi bir kimse, din kılığında ya da din adına ve dini tebliğ etmek adına, yirmi yıl önce yaygın olan ve her yerde söylenilen sözleri söylemeye kalksa çevresini bomboş bulur; bir kendisi kalır, bir kaç tane de sinek. Hiç kimse de halkın yük oluşunu telafi edemez; ne para ne de baskı. Bu yüzden, dinin kendisi öyle bir tarafa sürüklenmiş ve öyle bir bilince ulaşmıştır ki kolaylıkla ve işin küstahlığını hissetmeksizin, köyde ve şehirde, kan emen kimselerle sömürülen kimseler arasında birlik sağlamak ve dinî kardeşlik oluşturmak için dini aracı kılan[236] [bütünüyle onu olumsuzlayıcı bir rol içinde] kimseler bile bugün başka türlü davranmaktalar."[237]

---

235 Bu artık gerçekten çok korkunç. Kabul eden kimse 'mehdûrü'd-dem' [kanı helal olan]dir. Ağır işkence edilmesi gereken biri varsa bu kişidir ki din tarafından, Allah tarafından ve bütün imamlarla şehitler tarafından beyefendiye teşekkür etmektedir.

236 Sadece İran'da değil, başka ülkelerde de fazlasıyla vardır. Afrika'ya bakınız, İslam ülkelerine bakınız.

237 Bakınız, bugün dinin ne tür bir rolü var. Artık, lise iki öğrencisinin bir fizik, kimya kitabı okuyunca, oksijeni, atomu, yerküreyi öğrenince başından uçup giden o dinin zamanı geçmiştir. Bugün, hâlâ din metaının peşinde gezen klasik insanın tanımadığı bir din vardır. Bugün din satan yoktur. Kimileri olsa da o kadar reziller ki herkes onları tanır ve kimse sözlerine inanmaz. Hattâ çocuğunu bile kandıramaz. Hatta karısını, komşusunu, yüz yıllık müridini bile artık kandıramaz. Artık onların aralarında bir tek

Sayın Ömer Uzgan'ın yazdığı *Le Meilleur Combat** adlı kitabı alıp bakın [bir gün kendim bu kitabın bir miktarını çevirdim, ama ne yazık ki kayboldu]; Bu Ömer Uzgan, Cezayir Komünist Partisi'nin genel sekreteriydi. Sonra Marksizm eskiyince dünyanın yeni yönelişini, sadece Batı'da değil, Afrika'da da anlamadı. Afrika'ya özgü meseleler için, Afrika'ya özgü sömürü karşıtı konular için, insanlık tarihine egemen olan diyalektiğe göre çözümleyip zorla çekip çevirmek istiyordu. Sonra bir bakıyor, hep irtica merkezi, duraklama merkezi, Fransız zorbalara ve generallere yaltaklanma merkezi olmakla, hatta Vahhabilikle, Suudilerin oyuncağı olmakla, onlardan para almakla suçladıkları İslam âlimleri encümeni, sömürüyle savaşan bir merkeze dönüşmüş. Bunlar, Le Meilleur Conbat'un[238] önsözünde yazılan şeylerdir, şu anda ilk kez duymuş olacağınız sözler değildir.

Bu kişi, Afrika Marksizm'inin en büyük simasıdır [O, Bin Bella hükümetinde, komünist olmasına karşın tarım bakanı olmuş bir kişidir]. Afrika'da bu gibi kişilerin sayısı üçü dördü geçmez [şimdiyse artık durum değişmiş, başka tipler de yetişmiştir]; Bunlardan biri Ömer Uzgan'dı, biri Hanri Alg, biri de Beşir Ali. O zaman ikisi dönerler; Beşir

---

haysiyetli insan bile yoktur. Grupların kimlerden oluştukları bellidir. Bugün bu okullardaki talebenin rolü, üniversitelerdeki öğrencininkinden daha ileridir. Fakat bizim onlarla temasımız yok. Teması ortadan kaldırmalarının nedeninin ne olduğu bellidir. Okumuş genç nesil bir yana, halk bir yana gitsin diye. Bu yüzden, talebenin öğrenciden, öğrencinin de talebeden haberi yoktur. Oysa bunların sadece adları değişiktir. Yani birinin adı Farsça, birinin adı Arapçadır. Yoksa ne farkları var? Fakat birbirlerini iki kavim gibi ayrı hissediyorlar; sanki aralarında hiç ilişki yokmuş gibi. Ne kadar da başarılı oldular!

Gidip bakınız, bu talebe nasıl düşünüyor, meselleri nasıl irdeliyor, dini nasıl çözümlüyor, ne tür güçleri korkutmuştur, bunları kendi köleleri olarak gören ve sahip oldukları her programı uygulayan gruplar, nasıl olmuş da bunların elden gitmekte olduklarını hissetmişlerdir? Hissetmişlerdir ki yarın köylerde, şehirlerde, aydınların ve halkın arasında, bugün yirmi, otuz ya da kırk tümenle yaşayan bu gençlerin ağzından tebliğ edilen ve edilecek olan bu din, artık o tezgâhların ve dükkânların işine gelmeyecek bir din olacaktır. Bu hissedildiği için resmî program uygulamaya konulur: Buradan pılını pırtısını toplayıp Meşhed'e gitsinler; sadece talebeleri aydınlatmak için! "Onların okudukları görülen bazı kitaplar tehlikedir." Talebeler arasında kitap görülmek neden tehlikedir? Peki, kitabı ne zaman okumalı? Neden bu kadar korku? Çünkü halk dinsizleşmekte! Bunlar, halkı dine çekmeliler ki açken kendi ekmeğini gördüğü halde din yüzünden yemesin. O zaman bu, "Ye efendi, vaciptir." diyen bir talebeyle uyuşur mu?

Yavaş yavaş böyle olur: "En-nâs musallatûn alâ emvalihim ve Enfusihim" [İnsanlar, kendi mallarına ve nefislerine sahiptirler.] O eski dinin tek bu esası vardı; tevhid, nübüvvet ve mead, ikincil şeylerdi. Sen konuşunca, diyorlardı ki, "En-nas musallatun alâ emvalihim ve Enfusihim." Şu anlamda ki 'insanlar' işte bu para babaları demekti. Biz 'insanlar' [nas] değiliz. Biz, o 'Efgani nasları'yız. 'En-nas', yani sadece feodaller, sadece sermayedarlar ya da eski dini çekip çeviren muhterem hacılar demek. Fakat şimdi, bu ilişki bütünüyle kesildi, yön değişti. Meseleler, sadece İran'da değil, bütün dünya yüzünde değişti. Biz hâlâ geriyiz.

* Bu kitap, 'Efdalul-Cihad' adıyla Farsçaya çevrilmiştir. [Yayıncı]

238 'Le Meilleur Combat', Ömer Uzgan'ın eseridir ve elbette Fransızca olarak yazılmıştır. Çevirisi yapılırsa çok iyi olacaktır.[*] 'Le Meilleur Combat' en iyi savaş ve en iyi Cihad demektir. Bu, Peygamber'in hadisinin başından alınmıştır: "Efdalul-Cihad, kelime tu hakkinde imami cair." [En efdal Cihad, zalim emir yanında hakkı söylemektir.] 'Le Meilleur Combat' bu hadisin çevirisidir.

Ali ise son zamanlara dek kalmış ve kötü bir duruma düşmüştür. Sonra o hale gelmiştir ki Müslümanlar ne söylemişlerse, o bunu onaylanan bir bildiri yayınlıyordu. Tam anlamıyla açıktı. Hatta devrimden sonraki iki kanun, yani Cezayir ülkesinde -bir İslam ülkesi olması nedeniyle- alkollü içkilerin yasaklanışı Cezayir Milli Cephesi'nde onaylanınca Komünist Parti [sadece Beşir Ali vardı, doğru dürüst başka adamı yoktu.] bunun çok iyi bir kanun olduğunu onaylayan bir bildiri hazırladı. O, artık onların ardı sıra o denli geri gitti ki onlar ne derlerse o da diyordu.

Bunların [Uzgan ve Alg] her ikisi geldiler. Zindanda Hanri Alg'e yapılan işkencelerden İtalya'da bile bir film yaptılar, öyle ki efsane oldu, Ardından Bin Bella'yı davet ettiler. Gitti, gördü, dedi; "Biz kendimiz bundan daha iyisini yapacağız, bu doğru değil, bu güzel değil." Kabul etmemişti. Bu adam, komünist ve *La Republique Algerienne* [Cumhûriyu'l-Cezâyirî] gazetesinin başkanı idi. Bu gazete, Komünist Parti'nin organıydı, o da başyazarı. Sonra dindarlara döndü ve hatta cephede dindarlar kanadına katıldı. Zindanda gördüğü işkencelere dair bir kitap yazdı. Şöyle yazılıyordu; "Benim bulunduğum zindanda facia o denlidir ki birinin kendi çektiği işkencelerden söz etmesi utanç vericidir." [o kadar işkence görmüş biri]. "Bu yüzden, kendi yazgımdan söz etmek istiyordum, ama söz etmeyeceğim. Sadece bir tek cümle söyleyeceğim. O da şu ki ben onca yıl bu gazetenin başyazarıydım. Onca yıldır Komünist Parti'nin sekreteriydim. Onca yıldır Cezayir'de üniversite hocasıydım. Onca yıldır Afrika'da tanınmış bir yazar ve Marksist'tim. Fakat şimdi hiç bir şeye inanmıyorum. Çünkü bazen geceleri, gece yarıları, kadınların ve erkeklerin yarı canlı cesetleri, susmakta direnip konuşmadıkları işkencelerin ardından avluya attıklarını görüyorum. Benim odamı da tüm bu olanları görebileceğim bir yere yapmışlardı. Ve ben çoğu zaman, penceremin önüne, odama inen bunları görüyorum. Uzun ve sürekli geceler ve gündüzler boyunca işkence görmüşler, dudaklarını kıpırdatmamışlardır. Kulak verdiğim zaman, dudaklarından Arapça bir duanın döküldüğünü görüyorum. Fakat ben onun anlamını anlamıyorum." [Çünkü elbette ölüm için *şehadet* getiriyorlardı, ama o bunun ne olduğunu bilmiyordu.] Sonra da şöyle diyor; "Ama şimdi; dünyada ideolojilerden, felsefelerden, öğretilerden vs. inandığım tek şey, bunların dudaklarından dökülen ve anlamlarını bilmediğim bu anlaşılmaz kelimelerdir; sadece buna inanıyorum."

Afrika devriminde Kur'an'ın taşıdığı rolü bilmek için Ferhat Abbas'ın yazdığı *La Nuit Coloniale* [Sömürü Gecesi] adlı kitaba başvurunuz; Afrika hareketinin ve uyanışının başlangıcı Kur'an'ın başlangıcıdır. Şu anlamda ki yerli eşekleştiriciler ve ardından da yabancı sömürücüler, Kur'an'ın kıymetten düşmesi ve onun yerini başka şeylerin, hatta

iyi şeylerin [kötü şeylerin demiyorum] alması için çok çabaladılar; "Sen sadece bu kitabı okuma da gönlün başka ne isterse oku. Gönlün hangi iyi işi yapmak isterse yap. Fark etmez. Bir hakkı ortadan kaldırmak için hep bâtılı kullanmazlar, hattâ çoğu zaman hakkı da kullanırlar [işte burada hep aldanıyoruz]. Böylece, bunu ortaya koyup eleştirmek istediğimiz zaman, "Bayım, sen neye saldırdın?" diye yaygara kopar. Ben, "Falancanın dua kitabı" ve "falan Mefâtih" dediğim zaman, "İslam'daki duaya neden saldırdın?" diye yaygara kopar. Oysa ben duaya saldırmadım. Hatta bu dua kitabının kendisine de saldırmadım. Benim onunla ne işim var? Ben, bu neden başka birşeyin yerine geçti, diye saldırdım. Siz, benim hacca karşı taşıdığım duyguların nasıl olduğunu, benim için haccın ne denli görkemli ve yüce olduğunu bilirsiniz. Fakat ben, 'Verâset-i *Âdem*'de Hüseynî kıyamın yerine geçen haccı alaya aldım; çünkü gülünçtür. Ne için dönüyorsun? Dönüp de ne yapıyorsun? Haccın ve hakkın temeli olan bir kimse gitmekte, bu daireden çıkmakta ve daireyi kırmaktayken onu izlemelisin. Hac odur; o hacdır. Bunlarsa bilinçsizliktir. Sadece bilinçsizlik değil, bir adım daha sürdürürsen hıyanettir. Şianın mantığı böyledir. Bu formalite değildi, anlam taşıyordu. İmamet de bu anlamdadır; *bütün hükümlerin gerçek ameli yönü* anlamında. Bu olmazsa, gerisi formalitedir. Mukaddes de olsa bilinçsizliktir. Bunlar, bu kitabı kaldırıp yerine mümkün olan her şeyi koymak içindir. Senin tipinle ilgilidir, bayım! Sen sadece bu kitabı oku. Birinin mukaddes bir kişi olduğunu görünce ona dua kitabı verir. Genç birini görünce ona da başka bir şey verir ve başını başka bir yere bağlar. Herşey vardır.

Orada [Afrika'da] da Kur'an revaçtan düşmüş, ortadan kalkmıştır [evrensel bir program söz konusudur]. Hattâ büyük bir âlim olduğu halde herifin Kur'an'a bakmaya ihtiyacı yoktu. Fıkıh kitaplarında yer alan bir kaç fıkhî vs. ayete ihtiyacı vardı. Başkaca hiç ihtiyacı yoktu. Kişi, Kur'an'ı okumadan ya da bilmeden veya Peygamber'in hayatını bilmeden veya İslam tarihini bilmeden müçtehit olabilirdi. Hiç ihtiyaç yoktur. Bu yüzden "Kur'an'a dönüş", Kur'an'ları yeniden mescide getirip açmamız anlamındadır. Şimdi bu bir bid'attir, şu an için böyle değildir. Şu mescitlere bakın. Varsayalım, oralarda bir kitap var, ama içinde ne var? Çok utanç vericidir ki İslam ülkelerinde Şii İranlının sembolü, yanında dua kitabı bulundurmasıdır. Şia olmamanın sembolü de böyle midir? Görüyoruz ki böyledir. Neden ona itiraz etmiyorsunuz? Siz itiraz edin de benim gibi küstah ve terbiyesiz bir adam itiraz etmesin, ağzım kapansın, söylemeye hiç yüzüm olmasın, bu sözleri söylediysem, insanlar ağzıma yapıştırsınlar [yeter ki siz söyleyin]. Bunlar tümüyle rezilliktir, utanç vericidir, bütün bu kanların, âlimlerin, Şia önderlerinin, bilinç sahiplerinin, Şia mücahitlerinin İslam tarihi boyun-

ca yaptıkları savaşımları yele vermek demektir. Fakat sen anlamayınca, olayın farkında olmayınca ve dünyada neler olup bittiğini bilmeyince, ne yapmalı? Görüyoruz, ne kadar sövüyorlar, ne kadar gürültü patırtı var, ne kadar töhmet var; nice etkisi oluyor bunun. Bu yüzden insanın burasına geliyor.

Diyorum, "Bu kitap imamı küçük düşürüyor; bu kitapta Ben-i Ümeyye'nin teftiş memurunun söyleyemeyeceği sözleri söylüyorlar imam hakkında." Diyorum, "Bunu yazmış mı, yazmamış mı?" Diyor, "Evet." Diyorum, "Pekâlâ, saçmalamış dememiz gerekmez mi?" Diyor, "Uygun olmaz; bu kitabın yazarı, oldukça...* bir adamdır." Bu nasıl bir adamdır ki imama sövdüğü halde yirminci yüzyılda bile kendisini ve kitabını eleştirmeye cüret edemiyoruz; o bu hale nasıl getirilmiştir. Hem de bilimsel, teorik vs. bir tartışma da değil. Hatta ilahî velayetinin bulunduğuna inandığın imama hakaret etmiştir. "İmam, ben Yezid'in hizmetkârıyım." demiştir. Aynı yerde onun Yezid'e şöyle dediğini yazmıştır; "Ben senin hizmetkârınım, kölenim; beni satmak istersen sat, alıkoymak istersen alıkoy." Senin imamın bunu mu söylüyor? Sonunda onlar da beşer. İmam da olmasalar, en azından bir Arap'tır, bir Haşimidir; bunlar cahiliye döneminde yiğitlik ve insanı şerefle meşhurdular. Şimdi imam olunca -sen ki onun âlem üzerinde ve âlemin yaratılışı üzerinde onun tekvini velayeti olduğuna inanırsın- Yezid'e şöyle diyor; "Ben senin kölenim" Bu 'aşura varisi' aşurayı yaşadıktan sonra böyle konuşur mu? Diyorum, Peki bayım, deyin ki Emevi ve Abbasi propaganda merkezleri bu yalanı uydurdular; aydınlar, özgür kişiler arasında, âlemin doğusunda ve batısında bu imamlar nedeniyle baskı, zulüm ve cinayete karşı savaşan Şiiler arasında İmam'ı tahrip etmek için böyle yapıyorlardı. Şu propagandayı yapıyorlardı; "Sizin imamınız Medine'de bize şöyle yaltaklandı, siz Horasan ve Belh'te ne için savaşmaktasın? Bunun içindi. Şimdiyse Şia kitabı içine soktular bunu. Sonra da onu, kitabın yazarı muhterem olduğu için bizim imamı savunamayacağımız biçimde düzenlediler. Peki bu nasıl memleket, nasıl toplum, nasıl mezhep ve sen neye dayanarak böyle sözler ediyorsun? Kendine dayanıyorsun elbette. Ben, "Halkın hakkı ayaklar altına alınmıştır." demiyorum [Halk bir hiç. İşin içinde halk yok ki] ya da "Adalet ortadan kalktı, özgürlük ortadan kalktı." veya "Bunlar, bilimsel açılardan sorunlar taşımaktadır." demiyorum. Hayır. Bunlar hiç. Ben senden böyle şeyler beklemiyorum. "Senin kendi imamına saldırıp hakaret etmiş." diyorum. Bugün dünyanın her yerinde, kendisine yüzde bir değer bile vermediğin bir kimsenin, inancı yolunda ölümü nasıl özgür-

* Bu kelime banttan anlaşılmıyor. [Farsça yayıncı]

ce, nasıl yüce bir biçimde, ne denli sabır ve görkemle karşıladığını görüyorsun. O zaman bu, senin imamını ve insanlara onu imam olarak tebliğ etmek istiyorsun. Ben neyse de, sen nasıl okuyorsun bunu ve irkilmiyorsun? Nasıl, üç yüz yıl bu kitabı, bu rivayeti okudun da irkilmedin? Bu çok tuhaf. Bu ne biçim maslahat? Şimdi olayın eğriliğine bakınız; Ben, bunca facianın farkında değildim; bir zamanlar doğruyu yanlıştan ayıramamak yüzünden ortaya çıkan hurafeler olduğunu sanıyordum. Fakat bunlar artık o sözler değildir. Bu kitapların tümünde, Allah karşısında, imamları Allah'ın ta kulağının dibine dek yanaştırmışlardır. Tıpkı tanrılar gibi. Bir Zeus ortada yer almaktadır; geri kalanlarsa Promete'dir, Temistir, Aginadır vb. imamlar adıyla. Bunları oraya dek götürmüştür.

Öte yandan, yeryüzünde hepsini halifenin beslemesi haline getirmiştir. Peki neden? Nedenini ben biliyorum, siz de biliyorsunuz. Çünkü insanlık örneği olan bu imamları halife karşısında o denli alçaltmalısın ki ardından kendinin Safevi şahı karşısındaki kulluğunu ve Şah Abbas karşısındaki dalkavukluklarını açıklayabilesin. Diyebilmelisin ki; Benim imamım, Sünnî halifeye bu denli yağcılık yapıp dua ediyor, para alıyordu ve "senin kulunum" diyordu. *İmam Musa, Harun Reşid*'e şöyle der; "Karım ve çocuğum senin cömertlik eline gözlerini dikmiştir." Bu senin imamındır. Pekâlâ, artık sen orada bekçilik de etsen açıklanabilirdir. Bunun için imamı küçültüyorsun. Oysa bu, halifenin yakasına yapışıp "Gerçek Fedek'i istiyorum." diyen imamdır. Halife, "Fedeki size vermelerini emrediyorum." deyince, der ki, "Nasıl Fedek? Hangi Fedek? Ben gerçek Fedek'i istiyorum." Der, "Peki, gerçek Fedek'i, Hayber'in yarısını sana veriyorum." Der ki, "Hayır, gerçek Fedek'in bir ucu Afrika'dır, bir ucu Maveraünnehr'dir. Bu bizim gerçek Fedeklimizdir. Bunu istiyorum." Bu imam böyle konuşur. Bu, Ali Şiası imamıdır. Bu hitapta anlattığın kişi imam değildir.

Sıradan bir uşak, şu eşek kiralayıcılarından biri, şöyle der [çok ilginç]; "Hükümet görevlilerinden biri olan falanca gelip eşeğe bindi ya da eşeğimi kiraladı. Sonra da dedi ki, 'Veresiye olsun; yarın parasını veririm.' [İtihallı bir adamdı] Biz de onu götürmek zorunda kaldık." İmam onu eleştirir. O, kendisini, "Halifenin memurunu niçin bindirdin?" diye eleştirdiğini sanır. Ardından imam der ki, "Hayır, bindirdiğin için değil. Elbette bindirmelisin. Sen bindirmezsen, başkası bindirir." Adam sorar; "Öyleyse mesele nedir, hata nerede?" Der ki "Hata, ondan veresiye kabul etmendir." Adam derki [1], "O itibarlı biridir, borcunu verir." Der ki "Hayır, biliyorum. Sen ondan çek, senet almadın -birşey değildi ki, üç dört riyal birşeydi- ve bu yüzden de onun sana

param vermesi için yarına dek ölmemesini arzuluyorsun. Sen bu derece zulme yardımcı oldun ve kalbinde zulmü onayladın."

Peki bu ne cinayettir, bu ne pisliktir [dinin sözünü etmiyorum aslâ] ki böyle değerleri, böyle şahsiyetleri bu derece aşağılara indirmektedir; öyle ki en pis insan varlığı bile ondan tiksinir. Buna nasıl katlanılır? Bilmiyorum, hangi maslahat Şiada imamdan daha üstündür; halk içinde imamın şahsiyetinden, izzetinden, özgür tabiatından, takvasından ve ismetinden daha yüce bir maslahat var mıdır? Sen, imamın masumluğunu bu denli vurgulayacaksın, ardından da ismeti bu hale getireceksin. Sana göre ismet nedir? İşte burada insan, olayın bizim sandığımızdan ve hissettiğimizden çok daha ciddi, çok daha güçlü ve çok daha hassas olduğunu anlıyor. Burada Hasan, Hüseyin, Taki, Naki meselesi söz konusu değildir. Mesele şu ki bu günümüz nesli, bu günümüz dindarı, bu günümüz talebesi, günümüzün bu bilinçli ve dini tanıyan genci, artık bunları okuyamaz, bunlara tahammül edemez ve sesini çıkaramaz. Bunları okuyamaz ve okuduktan sonra halka bu saçmalıkları tebliğ edemez. Emevilerin ürettiği bu zehirleri din ve Şiilik adına halka yutturamaz. Olmaz. Kimseden böyle birşey beklenemez. Artık yarın hiçbir vaiz, hiçbir konuşmacı, hiçbir talebe, hatta hiçbir meddah böyle şeyleri, muteber kitaplardan da olsa, bol lakaplı isimlerden biri de olsa söylemeyecektir. Böyle bir mezhebin sürmesi imkansızdır. Bunlara dayanmak istiyorsanız, inananları geriletmek için, bilinçli kimseleri dinden bıktırmak için bunu yapıyorsunuz demektir. Din adamları daha bilinçlidirler, bu rolü okumuşlardır; sıradan halkın böyle bir dine ve Şiiliğe boyun eğmesi ve seçkinlerin, bu kurtuluş bağışlayıcı ruha, bu şehadet, bilinç ve kültür öğretisine ulaşmaktan bütünüyle uzaklaşmalarına ve Batı'nın uşağı olmalarına yol açacak şekilde dinden ürkmeleri yolunda hangi ellerin işin içinde olduğunu belirler. Bugün bu, herkes için açıktır. Talebeden tutun da dinî öğrenciye, esnafa, mukaddes dini kişilere varıncaya dek herkes bugün bilmektedir, bilinçlidir, artık bu zehirleri, bu ağaları, bu çürükleri, insanın, İslam'ın ve Şianın en kutsal kutsalları adına geviş getiren olmayacaktır; herkes işin farkındadır.

Özür dilerim, biraz konunun dışına çıktım [bilmiyorum neden]. Hiç dayanamadım. Bu günlerde çok kötü bir ruh halim var. Şu 'Teşeyyu-i Alevi ve Teşeyyu-i Safevi' [Ali Şiası, Safevi Şiası] kitabını gözden geçirmek amacıyla okuyordum. Epey ilerledim. İki bölümünü yazdım; 'İmam Gökte', 'İmam Yerde'*. Bu kitaplar, Safevi Şiiliğinde neler yaptılar. İmamı gökte istedikleri yere götürdüler. Mesele değil, göğün neresinde istiyorsa orada olsun. Fakat sonunda yer meseledir. Yerde durum nasıl? İmam Hü-

* Bak. Ali Şiası Safevi Şiası, çev. Feyzullah Artinli, Yöneliş Yay. Ali Şeriati, İstanbul 1990; 2. Baskı, Ekin Yayınları, İstanbul, 2006. [Çeviren]

seyin'den sonraki bütün imamlar besleme olmuşlardır. Çünkü İmam Hüseyin'den önceye dek birşey yapmak mümkün değil. Bir başka türlü yapmalı? Nasıl? Önce aşuranın kendisini bir başka şekilde tanıtmalı; O gelip öldürüldüğü bütün hayatını ve ailesini bu yola verdiği için artık, sezdirmeden, takiyye nedeniyle para aldı ya da takiyye yoluyla halifeden ücret aldı demek olmaz. Bu tür şeylerden söz edilemez. Ücretin takiyyesi olmaz ki. Bu şekil de artık onu açıklamak da olmaz. O azamet ve görkemiyle can vermiş; ona birşey yapmak olmaz. Peki, başka bir iş yaparız. Ne? Olayın aslını çarpıtırız; Deriz ki, "İmam Hüseyin'in şehadet olayı Allah'la kendisi arasında özel bir olaydı. Birlikte şart koşmuşlardı, susuz olarak Allah için şehid olmalıydı, elbette şehid oldu. Su da vardı, ama içmedi. Çünkü böyle kararlaştırmışlardı. Bu, kararlaştırılmış maddelerden biriydi." Bu, Şimr'i aklamak, halkı uyuşturmak için en iyi tevildir; böylece kan tüketimini ortadan kaldırmış oluyorlar; "Ümmete şefaat içindir." Yani kıyamette, kendisini ümmete şefaat için feda eden Hz. Mesih gibi. Bu kanın yeryüzü için hiçbir yararı yoktur. Oysa hepsinde de yeryüzü meselesi söz konusudur. Geri kalanını, ölümden sonra, gökte, gönlün ne isterse söylemekte serbestsin. İşte şu dünyanın dört miskal murdar toprağıyla dört günlük ömür; ama bu dünya üzerinde bu üçkâğıtlar var. Hem de Kâbil'de bile bunlar yoktu. ["Yerden tavana kadarı bana ait; çatıdan Süreyya yıldızına kadarıysa kimin gönlü isterse ona ait."]

Bu yüzden 'Ali Şiası Safevi Şiası'nda bu iki bölümü ['İmam Gökte' ve 'İmam Yerde'] okurken sükûnetimi yitirdim, normal yaşantımı yitirdim. Ders veremiyorum. Başka hiçbir iş de yapamıyorum. Yazamıyorum da. Şunu itiraf etmeliyim ki yitirecek hiçbir şeyi olmayan ben, "Neden maslahata riayet etmiyorsun? Neden dikkat etmiyorsun? Bazı şeyler doğru meselelerdir, ama söylememeli. Henüz vakti gelmedi. Henüz erken"[239] diye nasihat edilen ben, alabilecekleri hiçbir şeyim olmayan ben, ne iş, ne hayat, ne rahat verecek hiçbir şeyim olmayan ben[240] bununla birlikte bu iki bölümde öyle konulara ulaştım, öyle hususlar, facialar, utanmazlıklar ve hıyanetler gördüm ki söyleyemem; söylemeye korkarım. Özür diliyorum.

---

239 Hep duyarım, "Henüz erken." Meşhed'de bir dükkân var. Dükkânda bir levha asılı. Üzerinde şöyle yazar: "Bugün peşin, yarın veresiye." Ne zaman gitsen aynı şey yazıyor. Üç bin yıl da geçse henüz erken. Pekâlâ. Vaktini belirle de biz de o zamana dek sabredelim. Belirlemiyorsun ki. Her gün aydınların çoğunun, arkadaşların çoğunun, en samimi fikirdaşların ve nasihatçilerin nasihat etmelerine ve benim de gücüm yettiği yere dek hep nasihatlerini kabul etmeme rağmen söylemek gerektiği halde söylemeyip hepsini maslahata kurban ettiğim sözler yüzünden kendime sitem ediyorum, gerçekten görevim bu muydu diye.

240 Elhamdülillah rahat oldum. Bunun kaygısını çekiyor idiysem de, Allah çok güzel, doğru ve şereflice vesilelerle bunu tasfiye etti; rahatın kökü kazındı ve şimdi hiçbir şeyim yok. Şimdi, elden çıkarmak için en iyi hayatım hazır.

YİRMİ BEŞİNCİ DERS

SERMAYEDARLIĞIN AKLININ BAŞINA GELMESİ

Şimdi, daha önce birkaç kez değindiğim fakat ele almadığım temel bir konuyu ele alıyorum.[241] Bu konu, "sermayedarlığın aklının başına gelmesi" diye andığım konudur.[242]

Bir bilim adamı, bir tarihçi ya da bir tarih felsefecisi, tarihin değişim yasalarını, toplumsal ve sınıfsal devrimin oluşumundaki etkenleri ve tarihin diyalektik esaslarını keşfettiği ve bir sınıfın hangi etkenlerin etkisiyle ve hangi şartlar altında oluştuğunu, geliştiğini, patlayacak hale geldiğini, diyalektiğin cebrî fesadının etkisiyle kendi karşıtı olan sınıfı bir yana ittiğini, içerden bir devrim biçiminde egemen sistemi parçaladığını ve ardından kendisinin işbaşına gelerek egemen sınıf olduğunu gösterdiği zaman, kendisi de bu bilimsel cebrin kurbanı ve tarihin saldırısının hedefi olan egemen sınıf da elbette tehlikenin farkına varır. Yani proleter sınıfı, tarih felsefesini ve diyalektiğin tarihteki oyununu öğrendikten sonra, devrimi kendi lehine toplumda gerçekleştiren ne tür etkenlerin işin içinde olduğunun ve tarihin kendi bilimsel gidişi içerisinde nasıl onun lehine devrimlik bir durum kazandığını ve sermayedarlığı içten infilak ettirdiğinin nasıl farkına varıyorsa sermayedar sınıfı da tıpkı bu durum içerisinde ve aynı bilimsel yasalara göre ne gibi tarihsel, toplumsal ve sınıfsal etkenlerin onun kendi varlığını tehlikeye attığını, nasıl bir gidişin, tavrın ve ne gibi sınıfsal ilişkilerin egemen sınıfı ve egemen sermayedarlık sistemini kesin bir infilakla tehdit ettiğinin farkına varır.

Marksizm'in de kabul ettiği bu esasa göre, insanın özbilinci, top-

---

241 Sadece teorik mesele ve bilimsel ve ideolojik bir kuram olmayıp tam olarak özsel, fiilî ve özellikle de üçüncü dünyanın -ki biz bu dünyanın içindeyiz- alınyazısıyla ilgili bir mesele olması bakımından dakik olarak irdelenip bağımsız olarak ele alınmalıdır.

242 Schwartz'ın kullandığı kavram, 'Le capitalisme se rationalise'dir; yani sermayedarlık akıllanır, akleder duruma gelir, aklı başına gelir. Neden? Çünkü yazarlardan birinin deyişiyle Marksizm, proletarya sınıfının sınıfsal uyanışına ve bilinçlenişine yardım ettiği ölçüde, dolaylı olarak sermayedar sınıfının uyanışına ve bilinçlenişine de yardım etmiştir.

lumsal bilinç, işçi sınıfının sınıfsal bilinci ve işçi sınıfının öncü gücünün, karşı sınıfa karşı verilen savaşımda işçi sınıfının önderlik merkezi olan parti adıyla harekete geçmesi, bir etken ve bir neden olarak tarihin diyalektik ve cebrî devrimini bu sınıf lehine hızlandırıp yönlendirebilir. Yine aynı esasa göre egemen ve sömürücü sınıf [yani bu son sistemdeki sermayedarlık] da bilinçlenme etkenini, bilimsel bilinç etkenini ve tarihin hareketinin ve devriminin yasalarını tanıma etkenini, kendi sınıfını koruma yolunda, tarihin devrim hedefinden sapması yolunda ve sınıfsal devrimin gereklerini yok etme yolunda kullanabilir.

Dolayısıyla, bir kimse birini, "Olayların gidişi şöyle şöyle senin lehine." diye haberdar ettiği zaman, düşman da olayların gidişini kendi lehine nasıl yönlendireceğinin bilincine varır. Dolayısıyla sermayedarlık, devrimi oluşturan etkenlerden birinin rekabet olduğunu ve bu rekabetin sermayedarlığı kaçınılmaz olarak, enflasyonun oluştuğu bir cebir içine soktuğunu, bunalım ve işsizliği meydana getirdiğini ve bütün bunların işçi sınıfının devrimine yardım ettiğini bildiği zaman, bu etkenleri ortadan kaldırabilir. Başka bir deyişle, bu etkenlerin -*Marx*'ın dediği gibi- işçi sınıfı devrimine neden olduğunu o da bilmektedir. Dolayısıyla bu etkenlerin meydana gelmesini önleyebilir ya da o etkenleri değiştirebilir. Yani sermayedarlıkta rekabeti ortadan kaldırabilir. Kartel oluşturur, tröst oluşturur, ortak pazar oluşturur. Sonuçta bugün, büyük sermayedarların ya da fabrikaların üretmek zorunda oldukları için, ürettikleri milyarlarca dolarlık malı çaresiz yaktıkları ya da denize döktükleri 1920 ya da 1925 yılının hikâyesi asla meydana gelmez. Bir sermayedar üretmediği zaman, onun rakibi olan benzeri bir sermayedar pazarı kapar. Sonuçta da o personel giderini karşılayamaz. Dolayısıyla üretmek zorundadır ve üretimi tüketim ölçüsünce azaltamaz. Pazar olmadığı için fazladan ürettiklerini yakar, denize atar. Ya da üretimi tüketimin ulaşmadığı bir seviyede tutmak zorunda olduğunu görür. Kaçınılmaz olarak o seviyede üretir. Fakat ürettiği malların bir miktarını imha eder. Çünkü fazla üretim arzı artıracak ve fiyatları o kadar düşürecektir ki satış fiyatı, üretim harcamasından daha az bile olacaktır ve genel anlamda sermayedarlık zarar edecektir. Bu yüzden arzı azaltmak ve fiyatları yukarda tutmak için malını imha eder. Bunlar, sermayedarlık sistemini bunalıma düşüren ve zevale daha da yaklaştıran etkenlerdir. Ya da bu etkenler, işsizliğe [müzmin ya da aşırı işsizliğe] neden olmaktadır. Buysa proleter sınıfının devrimini hızlandırmaktadır.

Proleter sınıfı devrimini şiddetlendiren etkenlerden biri, diyalektik bir esastır; Niceliğin niteliğe dönüşümü. Niceliğin niteliğe dönüşümü, bizim hissettiğimiz toplumsal ve toplumbilimsel bir yasadır. Örnek olarak, siz bir şiiri tek başınıza okuduğunuz zaman duygulanmaz ve heye-

cana kapılmazsınız. Fakat hep birlikte oturmuş olsanız ve biri o şiiri okusa, sizde apayrı bir duygu ve çok olağan dışı bir heyecan oluşur. Burada eklenen nedir? Eklenen niceliktir. Yani oturup aynı şiiri aynı niteliğiyle[243] oturup okuyan iki üç kişi yerine bir topluluk oturup okunan bu şiiri dinlemektedir. Örnek olarak, beş ya da altı kişinin okuduğu bir şiir, beş bin, iki bin ya da on bin kişi aracılığıyla okunduğu zamanki duygu ve ruh halini oluşturmaz. Yani eklenen nicelik niteliğe dönüşür. Yani duygusal, düşünsel bir durum, bir coşku, heyecan ve kararlılık hali meydana getirir. İşte burada nicelik niteliğe dönüşür.[244] *Marx*, toplumbilimde bunu ele alır.

Sınıfsal sistemde de böyle olmaktadır. On dokuzuncu yüz yılda Marksizm'in, "Köylü sınıfı devrimci ve bilinçli bir sınıf olamaz, sınıfsal özbilinç köylü sınıfında ortaya çıkmaz ya da geç ortaya çıkar, onu uyandırması gereken, ona önderlik etmesi gereken, ona sınıfsal özbilinç kazandırması gereken sınıf işçi sınıfıdır." demesinin nedenlerinden biri, nicelik meselesi ve köylünün çalışma mahallinde yoğun bir kitle oluşturmaktan yoksun oluşu meselesidir. Büyük bir ovada köylüler, yüz metre, iki yüz metre, bir ya da iki kilometre aralıklarla, dağınık olarak çalışmaktadırlar. Oysa sanayi sisteminde işçiler yoğundurlar; omuz omuza ve el ele çalışmaktadırlar. Beş bin metrelik, altı bin metrelik bir alanda kimi zaman bin ila iki bin işçi çalışmaktadır. Onların evleri de genellikle birbirine yakındır. Sanayi çevresine yakın olarak, birlikte yaşadıkları bir işçi çevresi vardır. Dolayısıyla sermayedarlık/sanayi sisteminde işçi -genel anlamda işçi; yani çalışan kimse, sömürülmüş sınıf- yoğundur. Oysa feodalite sisteminde köylülerden oluşan işçi [ırgat] sınıfı dağınıktır. Sanayi ve sanayileşmiş sermayedarlık sistemi ilerledikçe tarım ve feodalite sistemini hep geriletir ve işgüçlerinin nicelik bakımından daha yoğunlaşmasına ve bu yoğunluğun sürekli artmasına neden olur. Önceleri on kişilik, yirmi kişilik, otuz kişilik gruplar birlikte çalışırdı. Sonraları sermayedarlık arttıkça sermaye yığılması meydana gelir ve yüz tüccarın yerine beş sermayedar ortaya çıkar. İşgücünün, sermayenin ve üretimin bu öbekleşmesi işçi güçlerinin öbekleşmesini meydana getirir. Dolayısıyla yoğunluk[245] bakımından işçinin niceliği yükselir. İşçi sınıfının artmaya yüz tutması, daha kalabalık ve daha yoğun olmaya doğru gitmesi, işçi sınıfının nitel değişimi,

---

243 Sizin duygu ve beyin niteliğiniz değişmemiş, şiirin içeriği aynıdır.

244 Bu, fizikte de vardır. Örneğin suda ısının niceliğini artırırız. Beş derece olan bir suyun, bir, iki, üç, dört, yetmiş, seksen, doksan, doksan sekiz, doksan dokuz derece ısıdaki bir sudan farkı yoktur. Niceliği yüz dereceye kadar çıkaralım. Isının niceliği, suyu başka bir niteliğe dönüştürür. Yani suyu buhar haline getirir. Bu niteliğin dönüşümüdür. Etkeni ise niceliğin özel bir noktaya varmasıdır.

245 Bunun bilimsel terimi 'densite'dir.

devrimi, uyanışı ya da öz bilinci adını taşıyan nitel bir değişime dönüşen nicel bir artıştır. Tıpkı suyun ısı derecesinin artması örneğinde olduğu gibi. Genellikle gece gündüz kalınan çevrelerde [eğer görmüşseniz] ders çalışılan, sonra da dağılınan ve herkesin evine ve mahallesine gittiği çevrelere oranla grup bilinci ve duyarlığı daha fazladır. Bunun nedeni, bireylerin iş ve yaşantı çevresinde yoğun durumda ve birbirlerine yakın bulunmalarıdır. Fakat dağınık oldukları zaman böyle olmaz. İşçilerin birbirleriyle sürekli temas halinde olmalarıyla onların densitelleri yükselir; yoğunlukları ve kalabalıkları daha da artar; anlaşmaya ve zihinsel alışverişe, fikrî çatışmalara, meselelerin ele alınmasına, bir ya da beş veya on kişi tarafından dile getirilen bir düşünce ya da sözün bin, iki bin ya da beş bin kişiye yansımasına neden olur. Bunlar, bilinçliliği, uyanışı, sınıf duygusunu, sınıf ihtiyacını, aynı şekilde kendine güvenip inanmayı, kendi gücüne inanmayı, kurumlaşmayı, sınıfsal uyanışı, aynı şekilde muhalif sınıfı yenilgiye uğratma düşüncesini, çözümleme ve irdelemeyi, çevreyi, sorunları, şartları ve kendi hayatlarını tanıyıp değerlendirme gücünü onlara daha çok kazandıran etkenlerdir.

Dolayısıyla sermayedar da bunları bilir. Çünkü sermayedar da artık o eski bonkör değildir. Şimdi bonkör gitmiş, para uzmanı gelmiştir ve büyük toplumbilimcileri, filozofları, bilginleri, hatta büyük *Marx* uzmanlarını ve büyük sosyalistleri kendi işinde istihdam edebilir.

Dolayısıyla hepsi tehlike etkenlerini ona bildirirler. O ise bu etkenler karşısında kendini hazırlayarak tarihin akışını, doğal olarak ilerleyip patlaması gereken cebrî gidişin tersine yönlendirir. Gördüğümüz gibi Batı sermayedarlığı bu başarıyı elde etmiştir. Söylediğim gibi, on dokuzuncu yüzyılda işçi sınıfı devrimi ihtimali oldukça fazlaydı. Öyle ki gündeme gelmiş ve başlamıştı. Fakat yirminci yüzyılda bakıyoruz ki hiçbir haber yok. Hattâ genelde proleter sınıfının Fransa'da bazı mahallelerde sağcılara oy verdiğini, Fransa ve İtalya seçim tablolarında sola ve sağa olan eğilimin tam anlamıyla belirginleştiğini görüyoruz.

İşçi sınıfı için seçimlerde tam anlamıyla belirgin olan siyasî tablo adlı bir tablo bulunmaktadır; Fransa'nın yaşayış durumu biraz biraz düzeldikçe siyasî tablo, sağa doğru eğilim olduğunu gösterir; yani *Marx*'ın andığı Avrupa'daki mahkûm, mahrum ve proleter sınıf sağa doğru yönelmektedir. Yaşayış durumu aşağı düzeyde olduğu ve savaşın etkisiyle ya da başka birşeyin etkisiyle çöküşe yüz tuttuğu zamanlardaysa tablo sola doğru yönelir. Fakat şimdi on dokuzuncu yüzyılla karşılaştırıldığında, tablo şiddetle sağa doğru yönelmiştir. Oysa tarihin cebri işçi sınıfını sola doğru o denli yöneltmeliydi de işçi sınıfı devrime kavuşmalıydı. Fakat tarihin akışından uzaklaşmaktadır. Bu, sermayedarın bu

etkenleri bilmesi ve 'densite'yi, yani işçi sınıfının yoğunlaşmasını engellemeye çalışması yüzündendir. Eski işçi çevrelerinde, bütün fabrikaları bir köşeye toplamak [İngiltere'deki Longshire gibi yaygındı. Böylece fabrikaları bir noktada topluyorlar ve sanayi çevreleri ya da sanayi şehri veya bir sanayi bölgesi oluşturuyorlardı. Genellikle de işçi semtlerini ve işçi çevrelerini fabrika çevrelerinde oluşturuyorlardı; böylece işçiler oralarda yaşıyorlardı. Bu yüzden işçinin ortak yurtları, ortak havuzu, ortak yaşantısı, ortak mahallesi, ortak iş yeri, ortak sineması, ortak plajı vs. vardı.

Fakat şimdi artık böyle yapmıyorlar; tam tersine çalışma mahallinin evden daha uzak olmasına, işçi için tek bir toplu konut yerine, dağınık şekilde ve birbirinden uzak bir sürü toplu konut oluşturmaya çalışıyorlar.

Sanayi şehirlerinin birçoğunda yeni yeni, işçi mahallesi adıyla şehre iki kilometre uzaklıkta bir mahalle yapıldığını görüyoruz. O mahallenin ortasında ova, çöl ya da boş alanlar, parklar ve atıl topraklar yer alıyor. Ardından, üç kilometre uzakta başka bir mahalleyi görüyoruz, sonra bir başka mahalle, sonra bir tane daha. Yani oldukça geniş bir alanda, birbiriyle teması bulunmayan üç, dört, beş, altı toplu konut oluşturuyorlar. Bu yüzden, onlar kendi sinemalarına giderler, onların kendi yurtları var, bütün alışverişleri ve gezip dolaşmaları kendi semtlerindedir. Bir başka yerdeyse aynı sınıftan olan başka toplu konutların birbirleriyle bağlantıları yoktur; olsa olsa bazen teyze oğlu, amca veya teyze kızını görmeye gider hepsi bu. Yoksa karşılıklı doğal iletişim oluşmaz. Böylelikle sermayedar, 'densite'yi ortadan kaldırır.

İşçi sınıfında cebrî devrimi hızlandıran en büyük etken sınıfsal bilinçti. Yani belirttiğim gibi, işçi sınıfının yoksulluğu hareket etkeni değildir. Ancak hareket etkeni olan yoksulluk duygusudur. Diyalektik hareket etmektedir. Yoksa biz, bin ya da iki bin yıl, kavmiyet ve bozulmuş uyuşturucu din gibi çeşitli vesilelerle tezi ve antitezi birlikte öyle güzel ve hoş geçinen ve barış içinde yaşayıp giden fakat hiçbir şekilde hareket etmeyen nice katı diyalektikler gördük. Sınıfsal bilinç, devrimin hızlanmasına ve diyalektik harekete neden olur. Sınıfsal bilinç nasıl birleştirilebilir ya da saptırılabilir ya da geciktirilebilir? Bir kimse sınıfsal bilincin etkenlerinin ne olduklarını bilirse, sınıfsal bilincin yolunu tıkayabilir. Bütünüyle açıktır; Tıpkı, hastalık etkenlerini tanıyınca, onunla nasıl savaşması gerektiğini bilen bir tabip gibi.

İstismar edilmiş sınıfı kendi mahrumiyetinin farkına vardıran özbilinç[246] etkenlerinin en büyüklerinden ve en güçlülerinden birisi ya-

---

246 Özbilinç meselesi, zihinsel bir meseledir; dış etkeni somut bir etken, istismar edilmek ve mahrum bulunmak olsa da.

şama biçimidir ve tek kelimeyle *faydalanmak* ya da olumsuzu *mahrumiyet.*

Dolayısıyla ben mahrumiyet duyduğum ölçüde, sınıfsal bakımdan özbilince yaklaşırım. Bu, doğal bir durumdur. Peki, şimdi benim mahrumiyet duymama hangi etken neden olmaktadır? Toplumsal bakımdan deneyebilirsiniz ve görebilirsiniz; aç olmak, aç olanın aç olduğunu anlaması için yeterli değildir. Gerçekten aç olup da açlık hissetmeyen, yaşayış durumları iyi diye Allah'a, dünyaya ve reislerine de şükreden kimseler görülmüştür. Midesi açlık hisseder ama bilinci açlığının farkında değildir ya da açlığının farkındadır da doğal olmayan mahrumiyetinin farkında değildir ve onu doğal olarak hisseder.[247]

Bir yığın etken vardır ki insan onlar yüzünden kendini aldatır ya da insanı aldatırlar. Oldukça büyük mesele, mahrum olanı mahrum oluşunun farkına vardıran etkenin ne olduğudur. Doğal hayatı tanımak ve doğal refah; yani kendisi gibi sıradan bir insan, müreffeh ve orta halli bir yaşayışta temel olarak nelere sahiptir? Dolayısıyla dünyada kendisinin sahip olmadığı nelerin bulunduğunun farkına varmalıdır.

Tezat

Mahrum insanı mahrumiyetin farkına vardıran, gelirden mahrum olmak ve gelirin azlığı değildir, üretimin azlığı değildir, mülkiyetin azlığı değildir, varlığın azlığı değildir. Öyleyse nedir? Tüketimin azlığıdır. Her alanda -ister gıda ve giyim gibi gerçek tüketimlerde, ister halı, otomobil vs. gibi lüks tüketimde olsun- tüketiminin az olduğunu anladığı zaman mahrumiyetinin farkına varır. Her ne olursa olsun, mahrumiyet duygusunu ve istismar edilme bilincini, tüketimde yetersizlik duygusu oluşturur.

İstismar edilme ya da mahrum olma duygusu, tüketimde yetersizlik yoluyla tanınır. Tüketimde yetersizlik nereden bilinir? Sınıfsal çelişki; nede sınıfsal çelişki? Varlıklı olmada? Üretimde? Gelirde? Hayır; tüketimde. Yani? Yani bir sınıf başka bir sınıfın bir milyon katına da sahip olsa bu sınıf geri kalmışlığının ve mahrumluğunun pek de farkına varmaz. Ancak o sınıftaki tüketimin nasıl, ne düzeyde ve kaç kalemde olduğunu ve kendi sınıfında ne düzeyde ve kaç kalemde olduğunu hissedip gördüğü zaman işin farkına varır.

---

247 Arkadaşlardan biri -şu anda buradalar- anlatıyordu: Birisi, yoksulluk, huzursuzluk, borç, mahrumiyet ve benzeri şeylerden söz ediyormuş ve kendini bütünüyle kaybedip diyormuş, bu nasıl durumdur; durumumuz günden güne daha kötü oluyor? Ardından da kendini şu şekilde sakinleştiriyormuş: Yine de şükretmeli. Arkadaş sormuş, ne için? Cevap vermiş, ya bu yaz sıcağında, Tahran'ın şu bunaltıcı havasında bir de hastalansaydık da doktor kesinlikle sedirin altında yatacaksınız deseydi ne yapardık? Elhamdülillah şimdi böyle bir hastalığımız yok. Ya Rabbi şükür, artık vaziyetimiz iyidir.

Dolayısıyla insan aslında karşılaştırma ve tezat yoluyla bir gerçekliği tanır ve anlar. Çünkü kapalı bir çevrede dört kelime bilen biri, kendisini dünyadaki bütün âlimlerden daha âlim sanır ve hiçbir ilmî yetersizlik hissetmez. Fakat daha üst bir düzeye varıp başkalarının nereye dek düşündüklerini ve neler bildiklerini görünce, işte o zaman ne kadar bilmediğini anlar.

Dolayısıyla "Ben bilmiyorum." Çok bilen, başkalarını gördüğüm ve tanıdığım zaman benim tarafımdan hissedilir. "Mahrumum, istismar edilmişim, yoksulum ve açım" duygusu, ancak başkalarının ve karşıtım olan sınıfın neler yediğini, neler giydiğini, hayatında ne zevklerin bulunduğunu, nasıl yaşadığını gördüğüm zaman benim tarafımdan hissedilir.

Bu durumda, mahrumiyeti yaratan tüketimdir. Beni tüketimde yetersizliğimin farkına vardıran, başkalarının ve karşı sınıfın yaptığı tüketimdir. Bu yüzden geçmişte, bir klasik burjuvazi geleneği olan kendi piyasa geleneğimizde [sonuçta onlar ahlak ve din şeklinde yorumladılar, fakat bu bir tür sermayedarlık aklıdır ve dinle ilgili değildir; dinle, ahlak ve maneviyat meselesiyle açıkladıkları bir sermayedarlık aklıdır] örneğin bir şehrin yarısını satın alıp yiyen filan tacirin taşların arasında, kıymetsiz giysileriyle, felaket tozunun her yandan yağdığı oldukça izbe bir odada ya da bir bölmede dört tümenden fazla etmeyen bir masanın ardında oturduğunu, öyle olunca da bir tas yoğurtla ekmek yediğini ve, "Hayatın bir kıymeti yok ağa!" dediğini görüyoruz. Neden? Çünkü Hacı Ağa, onun eli altında bulunmasına rağmen değersiz elbisesinin onunkinden daha iyi olduğunu, hatta kılık kıyafet ve görünüş bakımından, karısıyla çocuğunun harcamaları bakımından görünürde ondan daha iyi olduğunu görür. Bazen bunlar, gezmeye giderler, dinlenceye, restorana filan giderler. Oysa Hacı Ağanın bu taraklarda hiç bezi yoktur. Mirza, Hacı Ağanın, kendisinden de mahrum olduğunu görür. Dolayısıyla kendisinde kompleks, istismar edilme ukdesi ve mahrum bulunmak ukdesi ortaya çıkmaz. Bakıyoruz da bizim eski sermayedarlığımız, Avrupa'dan önce akıllanmış.

Klasik şehirlerde [Kaşan ve Yezd gibi] ve eski mahallelerde evler, dışarıdan bakıldığında birbirlerinden pek ayırt edilmezler. Kapılar, beylerin ve valilerin evleri hariç, yaklaşık olarak birbirlerine benzerler. Yoksa klasik bir esnaf hacının evi, başkalarının evinden pek farklı değildir. Genellikle duvarlar kerpiç ve birbirine benzer. Öyle ki Kaşan'ın bütününe dışardan baktığınızda sanırsınız şehrin hepsi bir ailedir. Olsa olsa bir ev daha küçük ya da daha büyüktür. Fakat sınıfsal düzeyler arasında fazla tezat yoktur. Ancak evin içine girdiğinde neyin nasıl olduğu anlaşılırdı. İç odaya, sandık odasına gittiğinde, halıları gördü-

ğünde, sofra yayıldığında, bitişik evle arasında oldukça fark bulunduğu ve kesinlikle onunla kıyaslanamayacağı anlaşılırdı. Oysa yeni şehirlerimizde ve yeni sınıfsal sistemimizde bu tezat olduğundan daha çok görünüm kazanmakta ve tam tersidir. O, bütün çabasını evinin dış görünüşü için harcar. Evin içiyse kireçle badana edilmiştir. Fakat evin dışında en güzel taşların ve kendine özgü işlemelerin olmasına çalışır. O, başkaları için yapar bu işi. Kendisiyse bunu hiç görmez ve bunun onun hayatına getirdiği bir rahat söz konusu değildir. Sınıfsal bakımından ötekinden ayrı ve üstün olduğunu göstermek ve böylece ruhsal bakımdan huzur bulmak ister. Yoksa somut yaşayış açısından evin dışının tuğla ya da taş olması bir sınıfsal ruh halidir. Genellikle eskiden evlerin kapıları birbirine benzermiş. Fakat şimdi herkes bilerek evinin kapısını öyle boyar ya da tasarlar ki sokakta bu kapı tam anlamıyla başka kapılardan ayrılır. Hattâ kapının üstünü, kapının tasarımını, çevresini ve süslemesini, benzeri bulunmayacak şekilde yapar. Mahallede ve sokakta mümtaz olma peşindedir. Her zaman otomobilinin rengini ya da modelini tam olarak seçkin olarak bir şekilde seçer. Seçkin giyecekler peşindedir, seçkin olmak belirgin olmaktır; bunun başka bir tarz olduğu, bunun apayrı olduğu ve sınıf dışı olduğu gösterilmelidir.

Dolayısıyla hep görüntüye yönelir; hattâ gerçek bakımından taşıdığı tezat ve ihtilaftan daha fazla olarak ihtilafı dışarda göstermek ister. Dolayısıyla hep bu görüntüler, gerçek ya da gerçek dışı varsıllığı başkalarıyla gösterip onları aşağılamaya neden olur. Bu Batı'nın sınıfsal ruh hali olup reformistler bu imtiyazın peşindedirler. Bu, başlıbaşına sınıfsal tahrik etkeni ve bu görünüşe sahip olamayan mahrum sınıfın uyanış etkenidir.

Bu aristokrasi geleneği Batı'da bizdekinden daha fazla olmuştur. Çünkü bizim İslam toplumumuzda, hiçbir zaman İslamî mülkiyet sistemi ve iktisat sistemi bulunmamış olmasına karşın, İslam ahlakı hâlâ aristokrasi görüngüleri karşısında direnmekte, savaşmakta ve genel olarak servet, refah ve zevke erme bakımından bu gösteriş, başkalarını aşağılama ve cakas atma haletinin oldukça zayıf kalmasına neden olmaktaydı. Oysa şimdi Avrupa'da bu ruh hali, Büyük Fransa Devrimi'nden -ki aristokrasiyi ortadan kaldırmıştır- iki yüzyıl sonra bile şiddetlidir ve hâlâ yol yürüme ve giyinme tarzı bile aristokratiktir. Hattâ bunların sahip oldukları restoranlar kapalı restoranlardır. Yani siz, ne kadar para verseniz de o restoranlara gitme hakkına sahip değilsinizdir. Kulüpler kapalıdır [kulüpler ailelik ve aristokratiktir, kartları vardır, özel üyeleri vardır, aristokratik ailelerin -memurlar değil- birbirleriyle iletişimi vardır]. Eğlence yerleri tamamıyla kapalı yerlerdir. Evlilikler kapalıdır. Hareket tarzı, ilişkiler, kalkıp oturmalar ve onların top-

lumsal etiketleri, bir tür sert kayıtlar taşır ve bunların toplamı, bu kesimi ve sınıfı bütün halk arasında seçkin kılmak ister ve aslında doğal olan ve kanında, hayatında, tabiatında ve yaratılışında var olan üstünlüklere sahipmiş gibi kendisini başkalarına dayatmak ister. Bu, bugün bile vardır. Kimsenin bunun alıcısı olmadığı doğruysa da o gene de satmaktadır.

Sınıfsal tezadı sergileme ve kendini gösterme psikolojisi, mahrum sınıfın ukde kazanacağı, kendisinin yoksulluğunun, sınıfsal ayrılığın ve uçurumun farkına varacağı tüketime -Avrupa'da daha çok, burada da başladı- neden olmuştur. Geçmişte -yüz, iki yüz yıl önce- birkaç sermayedar dışında varsıl ve sermayedar sınıfın ve genel olarak tüccarların, paralı kimselerin ve mülk sahiplerinin orta ve alt sınıfa oranla mesafeleri fazlaydı, fakat mesafe göstergesi azdı. Şimdi gerçek sınıfsal mesafe daha az, fakat göstergesi daha fazladır. Bu bay, maaşı iki yüz, üç yüz tümen artınca, hemen bu artışı her yere yansıtır. Herkesi otomobille, elbiseyle, evin dış kapısıyla, görüntüsü ve şekliyle, perdeleri, halıları, mobilyaları değiştirmekle ve herşeyiyle aşağılar; bütün aileye, arkadaşlarına, tanıdıklarına, sokak sakinlerine ve herkese kendisinin onlardan daha üstün olduğunu ve yükseldiğini gösterir. Hattâ boş yere borçlanıp beyhûde masraflar eder. Sofrasından günden güne eksilterek otomobiline ekler [insanın midesini kimse görmez, ama bu, insanın haysiyetidir, der]. Evinin güneş gören, sağlıklı olan, büyük olan, iyi olan yerini bütün servetini ve imkânlarını kullanarak misafir odası olarak düzenler ki yılda bir iki kere kapısı açılır, fakat kendisi, karısı ve çocuğu, evin en kötü yerinde, en kötü biçimde yaşayıp gider. Beslenme durumuyla, doğal imkânlarıyla ilgili olan ve çocukların gerçek ihtiyaçlarını oluşturan bütün imkânlarından kısarak, keserek gösterişi daha fazla olan şeylere öder [daha iyi bir otomobile kurulur da ekmekle süzme yoğurda talim eder]. Tüketimdeki bu tezat, istismar edilen sınıfın uyanışına neden olur. Yani o, kendisinin hala sahip olmadığı şeylere onların sahip olduklarını sürekli kendi gözüyle görür. Dolayısıyla her gün akşama dek "senin yok, senin yok, senin yok", "onların var, onların var, onların var", gözüne, kulağına ve duygularına çarpıp durur ve ne yapması gerektiği konusunda onu uyandırıp bilinçlendirir. Bunlar, onu seferber eder ve onda kin yaratır.

Dedim ki bizim klasik zenginlerimiz ve burjuvamız, tüketiminin görüntülerini gizlerdi ya da aşağı çekerdi, kesinlikle masrafı azdı ve durmadan para yığardı. Fakat Schwartz'ın deyişiyle aklı başına gelen sermayedar olayı tersine çevirdi. Yani mahrum sınıfın ve işçi sınıfının tüketim görüntüsünü artırdı, fakat kendi tüketim görüntüsünü de azaltmadı ve işçi sınıfının gösteriş yollu tüketimini artırdı. Nasıl?

Örneğin, ben, Fransa'da bir işçiyim. Aristokrasiye ve varsıllara ait olan ve bizim sahip olmadığımız nimetler ve lezzetler neydi? Onların plajı vardı; hep deniz kıyısına giderlerdi, deniz kıyısında dinlenmek aristokrata ve varsıllara mahsustu, çünkü onların plajları ve deniz kıyısına gidebilecekleri otomobilleri ve araç gereçleri vardı. Fakat yoksullar ve çaresizler, gidip Şuş Meydanı'nda dolaşmalıydılar. Sermayedar der, pekâlâ işçi sınıfına, deniz kıyısına [deniz kıyısının bir masrafı yok ki, git istediğin kadar yüz de iyice suyunu al!] gelebilmesi için imkânlar verelim de kompleksi ortadan kalksın. Neden? Çünkü o refah hisseder, hatta refahtan da yüksek duygular. Onun ailesinin ve sınıfının bir ukdesi ve hasreti ortadan kalkar. Deniz kıyısı, bir sermayedar ve zengin için somut bir tüketimdir. Gerçekten sinirleri, sağlığı, eğlencesi ve dinlencesi için gider. Fakat işçi, haysiyeti için gider. Bazen bir günden çok zamanı olmadığı halde, Tahran'dan hızla oraya gider, elini suya değip hemen geri döner. Sadece başkalarına, biz gittik diye göstermek için değil, ruhsal bakımdan bir ukdeyi kırmak, hafiflemek ve gönlündeki hasreti gidermek için. Bu bireysel ve içsel bir psikolojidir. Açlığını gidermekte, ardından da tatmin olmaktadır.[248]

Paris'te, gidebilmek için on frank, on beş frank, yirmi frank vermesi gereken sinemalar vardır. Üç dört sinema vardır ki bunlar fakir ve biçare harcı değildir [o, şehrin içindeki Temeddün vs. gibi sinemalara gitmelidir]. O Şanzelize'de sinemaya gidemez. Bu bir hasret ve ukdedir. Kesinlikle kendisi, çevresindekiler, ailesi ve sınıfı oraya gidemez. Pekâlâ. Sermayedarlık oraların yolunu ona açar, ona birşey vermeksizin. O tam olarak aristokrat sınıfının içine girdiğini ve aristokrasi nimetlerinden yararlandığını hisseder. Ne yapar? Hiç. Bu işçi, aynı sinemaya ve filme, patronunun ve dünyanın en büyük fabrikatörünün gittiği yere gidebilir. Aynı yere, aynı sandalyeye oturabilir. Patronunun sıcaklığının henüz kaybolmadığı koltuğa oturmaktan zevk alır. Eskiden sinemaya giden aristokrat gibi sandviç alır, ailesiyle birlikte durur. Patronu nasıl viski içiyorsa o da bira içer, fark etmez. Dünyanın en iyi sinemalarında bunları eda eder. İşçi sınıfıyla aristokrat kesim arasında sadece küçük bir kayıt vardır hepsi bu. Onun da pek önemi yoktur. Bu kayıt, işçinin sadece perşembe günleri sinemaya gidebilmesidir. Yani o sinema her hafta sadece perşembe günleri bilet fiyatının bir frank olduğunu ilan etmiştir. Buna dayanarak, "gidebilirim" demektedir.

Öyleyse ben, her zaman benim sınıfımın yüzüne kapalı olan ve benim için sembolik yanı bulunan yerlere yol buldum. Artık tiyatro da var opera da [daha üst derecede opera]. Paris operası, aristokratın, çok

248 "Ya Rabbi şükür" meselesi, böylelikle onun için gerçekleşmiş olur.

entelektüel bir kesimin, çok yüksek tahsillilerin, Louis'lere, Versailles'a bağlı bulunan sanatçıların malıdır. Aslında sanat ve yeri onlara aittir. O operaya gidemezdi. Çünkü böyle elbiselerle kapıdan geçirmezler. Aslında o hizmetkârlar bile onun yedi ceddi kadar lüks içindedir ve insana kompleks verirler. O zaman, kültürel bakımdan Moliere ve Puşkin operasını görebilecek kadar seviyeli olmayan o işçi [o aslında anlamaz ve zevk almaz, o şu 'Cigi Cigi Nene Hanım' ve 'Baba Kerem' şarkılarını sever.] bu haliyle oraya gider. Örneğin opera biletinin iki frank olduğunu ilan ettikleri gün, ailesiyle, çocuklarıyla ve hacı emmisiyle operaya gider. Oraya gitmiş olmak için gider. Sürekli ardından kendinin ve atalarının hasretini çektiği ve hasretle baktığı aristokrasi hareminin mahremlerinden birine olan ukdesi ortadan kalksın diye gider. Bu bir tür tüketimdir; manevi ve ruhsal tüketim.

Aristokrasi tüketiminin sembollerinden olan buzdolabı ve otomobili ona veririz. Nasıl? Ona satın alma imkânı veriyor muyuz? Hayır. Ona satın alma imkânı verirsek sınıfsal ilişki ortadan kalkar. Sermayedarlığın aklının başına gelmesi meselesi, işçi sınıfına, aynı istismar ve yoksulluğu içerisinde ona sahte bir tokluk ve refah duygusu vermesidir. Sermayedar, henüz birşey harcamamıştır. Bayım! Senin buzdolabı alacak paran yoksa buzdolabı hasretin de mi yok? Para vermeni istemez; al götür birader. Televizyon mu istiyorsun? On kuruş vermeden kap götür. Fakat televizyonu her açmak istediğinde kumbarasına bir tümen atmalısın. Birşey değil. Fakat aristokratlar ve burjuvalar istedikleri zaman açabilirler. Her halükârda o, aristokrasinin sembolü olan birşeye sahiptir. Yani Fransa'nın en büyük sermayedarı da televizyondan daha yükseğine sahip değildir. Pekâlâ, senin de var. Fakat küçük bir şartı var. O zaman o ne yapar? Eskiden çocukları bozuk para alırlardı, harcarlardı, eğlenirlerdi. Karısı azar azar para biriktirirdi. Para iki yüz üç yüz tümen olunca bir derde yarardı. Kendisinin de bozuk parası olunca dilenciye verirdi ya da birine yardım ederdi veya örneğin kumbaraya atardı yahut sağa sola harcardı. Fakat şimdi bu paraların tümü televizyon kumbarasının içine gidiyor. Neden? Televizyonu açar, on beş dakika sonra kendiliğinden kapanır. Devamını görmek istiyorum der. Sonunda amacına ulaşmak için Hasan'dan Hüseyin'den bir yolunu bulup borç almalıdır. Komşusu evine gelir. Ev sahibine, "Gel de televizyonu aç." demeye utanır. Mecburen cebinden para çıkarır. Sermayedar, komşulardan, arkadaşlarından, akrabasından ve yakınlarından durmadan emer. Ondan on kuruş bile istemez, meccanidir.

Fakat ne olmuştur? İşçi aristokrasinin en büyük tablolarından ve alametlerinden birini, müreffeh hayatın en iyi, en lüks, en güzel ve en şerefli gerecini evinde barındırmaktadır. Sonunda der ki, "Ya rabbi

şükür, durumlar pek düzeldi; rüyamızda bile görmezdik, elhamdülillah durum iyileşti." Bu şekilde otomobil sahibi de olabilir. Çünkü taksit, hayat durumunu ve alım gücünü artırmaksızın ve sınıfsal ilişkiyi fazlalaştırmaksızın, hayatta bütün mucizeleri gerçekleştirir. Ona sahte bir alım duygusu verir; ardından da masraf.

Batılıların Doğululara verdikleri borçlar iki şey içindir; Birincisi, bu geri kalmış millet, mallarımızın fiyatlarını bir anda düşürecek kadar fakirleşmemelidir. Bu millet, satın alamayacak kadar fakirleştiği zaman pazarımız elden gitti demektir. İkincisi, kendisi üretecek kadar da zengin olmamalıdır. Ancak orta halli kalmalıdır. Bu iş için ona sahte bir alım gücü veririz. Nasıl? Bunlardan birisi 'borç'tur. Hatta bir miktar iltimasta da bulunulur; Örneğin uranyumu Tanzanya'ya götürürdük, oradan da elmas getirirdik. Onun her gramını 50 tümene alırdık. Fakat şimdi kendimiz fiyatını 60 tümen yapıyoruz. Hem onları minnet altında bırakmış olduk, hem onlar dünyadan, vaziyetten ve her şeyden razı olurlar, hem de onlara alım imkânı vermiş oluruz; böylece mallarımızı pazarda daha çok tüketiriz. Bu yüzden biz ona on tümen bağışlayıp elmasın fiyatını artırdığımız zaman, yarın o ülkeye sermayedar mallarının giriş grafiği % 30 artar ve fakir ülke memnun olur. Hem siyasî bakımından gururu okşanır, hem toplumsal bakımdan, hem iktisadî bakımdan ilerleme duygusuna kapılmış olur ve hem de asılsız tüketimleri artar. Çünkü şimdi daha çok satın alabilmektedir. Bu, geri kalmış ülkeden, geri kalmış sınıftan ve mahrum sınıftan çıkma duygusu ona tattırılan sahte bir duygudur. Bunların hepsi bedavadır. Şimdi artık bu mahrum işçi sınıfı, en iyi aristokrat sinemasına ve deniz kıyısına gidebilir. Her ne kadar, aristokratın plajı daha yukarıda ve bunlarınki daha aşağıda olsa da fazla fark etmez. Onların daha iyi araçları var, sizin daha kötü. Fakat her halükârda siz de deniz kıyısına gitmektesiniz. İşte bu şekilde ona otomobil, buzdolabı, televizyon, üç, dört, beş kalem -ki burjuva sınıfının, müreffeh sınıfın sembolüdür- veririz. Dolayısıyla o, sınıfsal durumu değişmeksizin müreffeh olduğunu hisseder.

Bir başkası ise toplumsal imtiyazlardır. Sigorta, toplumsal güvence [securite sociale], iş hukuku vs. gibi toplumsal imtiyazların bir miktarını sermayedarlık ona verir. İşte burada sermayedarlık gerçekte *maya* tutturmaktadır. Artık kandırıcı değildir. Ona maya vermektedir. İşçi sınıfını başkaldırıya iten durumlardan biri, geleceğinin güvencede olmayışıdır. O, "Ben burada gençlik gücümü tüketiyorum. Eğer yarın elim tutmaz olursa beni işten çıkarırlar, yoksullaşırım. Yaşlanırsam ve çalışamazsam karımla, çocuğumla aç kalırız. Hiçbir güvencemiz yok. O, bütün hayatımıza ve yazgımıza musallat durumda; ne zaman isterse çıkarır bizi." diye hisseder hep. Dolayısıyla sermayedar, bu huzursuzluk ve

güvencesizlik[249] psikolojisini ve bu sallantı haletini ortadan kaldırır ve sınıfsal bir güven ve güvence verir; O, çalışma süresi içerisinde belirli bir zaman istirahat etme hakkına sahip olur, emekli olma hakkını kazanır. Sermayedar der ki onun kendi maaşından sosyal sigorta olarak yüzde beş keseriz, yüzde iki ona harcarız. Sonra karısını ve çocuğunu hayat sigortası -istediği kadar- ve sosyal teminat altına almak için yüzde on keseriz. Karısının doğum yapması karşılığında ona iki yüz elli tümen ücret veririz. Bunlar ona çevrilen nimetlerdir.

Fakat sermayedarın onun için yaptığı bu kadar harcama, artık onun öfkesinin sürekli olarak kalbinden silinmesine neden olur. Sermayedarla arasındaki tezat psikolojisi onun kalbinden silinir ve yarış psikolojisi ortaya çıkar. Ne farkı var? Farkı şu ki on dokuzuncu yüzyıl sermayedarlık sisteminde işçi sınıfı her zaman için umutsuzdu ve bütün etkenler onu küçültürdü. Tanrı seni böyle yarattı, çok şefkatli Hz. Mesih böyle istedi ve sen böyle olmalısın. Din, Allah tarafından derdi ki sen bu mahrumiyet içinde kalmalısın; böyle yaşamak için yaratıldın. Sermayedarlar, feodaller ve varsıllar da öyle yaratıldılar. Esasında seninle bu varsıl sınıf arasını ilahî iradenin kalın ve aşılmaz duvarı ayırmıştır. Bu etkenler onu umutsuz kılmıştır. O sermayedar sınıfının hizmetinde bulunan filozof, toplumbilimci, edip ve şair -hepsi- necabet ve ahlak adına onu kendi durumunda kalmaya zorluyorlardı; eğer kalmazsa günahkâr ve fasit bir insan olurdu; insanların hukukunu gözetmeyen bir insan olurdu. Maneviyat, din, ahlak ya da başka her şey adına onu olduğu yerde kalmaya zorluyorlardı. O artık umutsuz olmuştu. Dolayısıyla aristokrat sınıfı, kendini olabildiğince fazla bir biçimde kendini üstün, seçkin, varsıl, tekelci ve bu sınıfı mahrum edici olarak gösteriyordu. O, bu duvarı yıkabileceğini ve onun hayatına ve nimetlerine bir miktar ortak olabileceğini düşünmüyordu. Fakat fiilî sınıfsal biçimde o, kaçınılmaz olarak işin farkına vardığı ve sınıfsal bilinç kazandığı zaman, bunların görünürde Tanrı tarafından söyledikleri şeyi aslında Tanrı tarafından değil, efendiler tarafından söylediklerini anlıyordu. Dolayısıyla dini bir yana bırakıyordu. Gördüğünüz gibi, on dokuzuncu yüz yılın sınıf savaşımları, materyalizme dayanır. Çünkü din para babalarının hizmetindeydi ve kilise hepten onların vakfıydı, onların hizmetindeydi. Aslında kilisenin kendisi, hem para, hem kudret hem de aldatmaca -her üçü- kalıbı içerisindeydi.

Gördüğümüz gibi Batı'da sermayedarlığın en büyük hisseleri Roma kilisesinin malıdır. Dünyanın en büyük sermaye yatırımları bunlara aittir. Dolayısıyla halkın hizmetinde olmamıştır. Bu yüzden o, dine kar-

249 Bazen hiç bir şeyinin olmadığı, hatta çalışma ve yeme içme imkânının da bulunmadığı on dokuzuncu yüzyılda olduğu gibi.

şı ve sınıfsal sisteme karşı başkaldırır. Yolunun devrim olduğunu, her şeyi kırıp dökmek ve birbirine katmak olduğunu bilir. Bu yolda yitirecek birşeyi de yoktur. *Marx* der ki; "Devrimci olan işçi sınıfıdır, çünkü devrimde yitirecek birşeyi yoktur." Bu durumda sermayedarlık, işçinin eline birşeyler vermek gerektiğinin farkına varır. Böylece işçi, devrimde, elindekini yitirme endişesiyle, hasbelkader sahibi olduğu şeyi elden çıkarma kaygısıyla riske girmekten kaçınır. İşçi 'sahip' olunca artık muhafazakârlaşır. Düşünce olarak devrimci kalmak istiyorsa kalabilir. Düşüncede devrim yapmak istiyorsa yapsın; isterse kan akıtsın, mesele değil. Mutlak özgürlüğü vardır. Fakat devrim düşüncesini ortaya çıkarmamalıdır. Fransa'daki bu sınıf, on dokuzuncu yüzyıldaki aynı devrimci sınıftır, aynı devrimci proleter sınıftır. Fakat geçen yıl sekiz saat çalışırken bu yıl yedi saat çalıştığını görür, sınıfsal savaşım verir, grev yapar. O, çalışma saatini yarım saat azaltabilir, maaşını artırabilir. Durumu daha da iyileşmektedir. Daha fazla sosyal tazminat almaktadır. Sigortası iyileşmekte, genişlemektedir, refahı artmaktadır, imkanları artmaktadır. Birkaç grev daha yapabilir. Sermayedar, çok sıkıntı çekti, bir iki saat de grev yapsın, diye sendikalizmi bir teneffüs yolu olarak ona verir. Çünkü sonunda işçi liderleriyle bir araya gelirler ve sorun çözülür[250].

Arz etmek istediğim konu şudur; Üretim ihtilafını, mülkiyet ihtilafını ve sınıf ihtilafını korumak için tüketim ihtilafının ortadan kaldırılması. Bu, 'sermayedarlığın aklının başına gelmesi'dir. Bu sözün ne kadar tutarlı ve mantıklı olduğunu görüyorsunuz. Yani sermayedarlık, açlığı

---

250 Ben filan beye itiraz etmiştim: "Nasıl oluyor da siz falan kitapta İmam Musa Kazım'ın ağzından -ki her halükârda Şia imamıdır ve onca devrimci sözler etmektedir- onun halifenin huzuruna giderek ona yalvarıp kendisini kucaklayıp kendine bastırmasını rica ettiğini ve bu yolla halifede muhabbet ve yakınlık duygusu doğar da kendisini bağışlar, halifenin öfkesi ve huzursuzluğu ortadan kalkar ve kendisine karşı şefkatli davranır diye umduğunu aktarıyorsunuz? Acaba bu Şia imamı mı? Bu, senin yarattığın bir imam. Bu Safevi imamıdır. Şia imamı şöyle diyen imamdır: "Bir nefes bile olsa, size olan borcunu ödemesi için bir zalimin hayatta kalmasını arzularsanız, bu zulüm nizamına yardım etmiş olursunuz. Bu, nasıl bir imamdır?" Ben, başlangıçta o beyin, "Kesinlikle bu rivayet uydurmadır." ya da "Böyle bir şey kesinlikle yoktur, yalandır." veya "Bu rivayeti o kitaba ben ekledim." yahut "Rivayet zayıftır." diyeceğini sanıyordum. Fakat benim, "Neden o rivayete sarıldın?" itirazıma, bir minberde şöyle demişlerdi: "Hayır efendi! Bu rivayetti. Fakat sen söylerken onu kötü gösteriyorsun. Bazılarının laf getirip götürmeleri sonucu Halife Harun Reşid ile İmam arasında ihtilaf, kırgınlık ve yanlış anlama meydana gelmişti. Sonra İmam, halifenin yanına gittiler ve Peygamber'in bu rivayetiyle, kendisinin akraba olduğunu hatırlattılar ve bunlar birbirleriyle musafaha edip kucaklaştılar. Böylece onların ihtilafları ve yanlış anlamaları, elhamdülillah ortadan kalktı." Dedim, pekâlâ. Ya Rabbi şükür, yine de Ya Rabbi şükür. İmamet ve hilafet ihtilafı, onca kanlara, onca sıkıntılara, onca işkencelere, imamların, Peygamber sülalesinin, Şia şehitlerinin onca mücadelelerine rağmen, halifenin habercisinin yüzünden bir problem ve yanlış anlama olmuş da Allah'a şükür şimdi giderilmiş. O zaman, ben standartlaşmış Şiayım, o değil, diye beni suçlamaktadır. Eğer Şiilik senin dediğinse Ali'den bir nebze koku almış olan herkesin görevi, bu düşünce tarzıyla savaşmaktır. Evet, sınıfsal ihtilaf giderildi.

yatışıp böylece birşeye sahip olması ve bunu devrim yolunda tehlikeye atmaması ve riske sokmaması, isyan etmemesi, öfkelenmemesi, hatta sınıfsal bilincinin körleşmesi için işçiye birşey vermektedir. Çünkü o, patronunun sahip olduğu herşeye elhamdülillah kendisinin de sahip olduğunu görmüş olur. Sonuçta, belirttiğim gibi, hiçbir şeyinin olmadığı ve birşeye ulaşmak için sermayedarlık toplumunu ve sistemini ortadan kaldırması, parçalaması, yok etmesi ve devirmesi gerektiği psikolojisini yaşarken yavaş yavaş kendisine birşeyler [grev, sendika hakları, sigorta, deniz kıyısına tatile gitme imkanı, buzdolabı vs.] verildiğini ve kendisinde umutsuzluk yerine umut belirdiğini görür. Umutsuzluk, sermayedarlık ve sınıf düzeninin korunmasıyla bu sınıfın insanî bir hayata sahip olamayacağından kaynaklanıyordu ve ister istemez devrime girişmek gerekiyordu. Fakat yavaş yavaş işçiye birşeyler vermek ya da sahte bir refah duygusu kazandırmak veya ideoloji yerine sendikalizmin kapılarını ona açmak[251] -bütün bunlar- yoluyla bu yedi sekiz yıl içerisinde daha iyi bir duruma gelen işçi, mevcut durumu korumak yoluyla sendikal mücadele sayesinde daha çok ayrıcalık elde edeceğine umutlanır. Bu yüzden umut insanı sakinleştirir ve sahte refah duygusu hoşnutluk meydana getirir. Tüketimdeki farklılığın azalması ve aristokratik sembollerin ortadan kalkması, bunalımın ve çelişkinin hafiflemesine neden olur. Sendika da muhtemel tıkanıklıklar için yanlış bir teneffüs yolu oluşturur. Evet, bu, sermayedarlığın aklının başına gelmesidir ki bu uğurda kendisinden bile birşeyler harcar.

Burjuvazi döneminde, mutlak suretle çıkarlarının en fazlasını elde etmek istiyordu, fakat sermayedarlık döneminde devrimi yok etmek için bir miktar harcama yapar ve çıkarlarından vazgeçmeye de hazırdır. Yani yüzde yirmi yerine yüzde on beşe razıdır. Burada, devrimi yok etmek için işçinin lehine ya da işçi çıkarlarının lehine yüzde beşi feda etmeye hazırdır. On dokuzuncu yüzyıl sömürgeciliği bu durumda on yıl sonra devrimin gerçekleşme ihtimalini görürse sömürüyü biraz hafifletir ve bu ihtimali yirmi yıl, otuz yıl, yüz yıl geriye atabilmek için düşman lehine bir miktar çıkarından vazgeçer. Yahut böylelikle devrimi tamamen ortadan kaldırır. Bir dereceye kadar başarılı olduğunu da görüyoruz. Fakat bu başarının asıl nedeni nedir? Ne yazık ki on dokuzuncu yüzyılda ve fikrî gelişiminin zirvesinde bulunduğu bir sırada Marks, Batı sermayedarlık sisteminde işçi sınıfı ile işveren ve istismar meselesi

---

251 Sermayedarlık, ideolojiyi yok etmek için sendikalizmi, ideolojik hizipleşmeyi yok etmek için de sendika haklarını ortaya atmıştır. Böylece onun çıkarlarını toplum ve katman düzeyinde değil bir sınıf düzeyinde ve sermayedarla olan ilişkileri düzeyinde halletmiştir. İşçi, sermayedardan bu hakları zorla alsa fark etmez. Ancak sendikalizm sermayedarlığı tehlikeye sokmaz, sadece filan sermayedarı ya da filan fabrikatörü baskı altına almış olur ve hedeften sapar.

hakkında son derece dikkatli davranan, eşitlik meselesine, sınıfların olumsuzlanmasına, istismarın reddedilişine, mahkum sınıfın hakkına, proleter sınıfın hakkına karşı son derece hassas olan, iktisadî sömürü konusunda en derin konuları gündeme getiren ve uyanış ve bilinçlenişe neden olan biri olmakla birlikte bu meseleye hiç değinmez. Bilmiyorum neden? Bu, şaşırtıcı, inanılmaz ve hatta sinir bozucu birşeydir. Çünkü beklenti ve öfkeyi yaratanlar bu tiplerdir. Oysa on dokuzuncu yüzyılın filan sermayedarından ya da filan maceracı askerinden böyle birşey beklenilmez.

Yine aynı dönemlerde, yani 1850-60/70 dönemlerinde[252] sömürünün en feci, cani ve düşmanca şekli Latin Amerika, Afrika ve Asya için söz konusudur. Yani bugünkü deyişle, tıpkı kurtlar gibi halkının canına ve üçüncü dünya milletlerinin canına kasteden ve onların canına kıyan sömürgecilik herşeyi, kültürü, maneviyatı, ahlakı, normal hayatı yok etmekteydi[253] ve etmektedir. Böyle bir dönemde sadece en güzel kültür ve sanat eserlerimiz değil, hattâ bütün hammaddelerimiz bu üçüncü dünyada bedavaya yağmalanmaktaydı. Bazen bu kırsal bölgelerden birtakım kimseleri amele sıfatıyla toplamaktaydılar, yani bütün Afrikalı kabileler, en kötü hayvanî şartlar altında köle olarak avlanmaktaydılar. Bunları Amerika'ya götürürlerken büyük gemilere özel bir şekilde yerleştiriyorlardı.[254] Afrika yaşam tarzı içerisinde bu insanlar, kahve tarımıyla meşgul olan ve kendilerine yiyecekleri kadar yiyecek verilen ve elbiseleri bile olmayan ameleler konumundaydılar. Bütün Doğu, bütün Afrika, Latin Amerika yağmalanarak böylece Batı sermayedarlığı meydana gelince böyle bir dönemde Batı'daki bütün gruplardan daha ileride olan, insan haklarının gerçekleşmesi konusunda sömürüyle ve sınıf çelişkisiyle herkesten daha çok mücadele eden, hassasiyet gösteren ve hatta savaşan kimseler, nasıl olur da milletler arasında söz konusu olan böyle bir çelişki karşısında, korkunç sömürü çelişkisi -tıpkı kurt ile koyun çelişkisi gibi- karşısında ses çıkarmazlar? Batı sermayedarlığının tahlilinde Doğu'nun hammaddelerinin yağmalanması meselesi bile gündeme getirilmez. Bu bana çok tuhaf geliyor? Bunu neden söylemezler?

Bugün İngiltere'de, Almanya'da ve Fransa'da sermaye yığıp sizin

---

252 Meseleleri her zaman her yanıyla ve geniş bir bakış açısıyla ele almak gerekir. Meseleyi ortaya çıktığı yerde değerlendirmek yeterli değildir. Çünkü o takdirde yargı değişmektedir.

253 Hatta sermayedar fabrikasını filan yerde çalıştırmak için halkın sıradan hayatını ve tarımını tamamen ya da kısmen yok etmekte, ormanları ve doğal kaynakları ortadan kaldırmakta, resmen katliam yapmaktaydı. Bunu, fabrikasına ucuz işgücü temin etmek için yapıyordu.

254 Normalde üçyüz kişilik kapasitesi olan bir gemiye bin kişi dolduruyorlardı. Köleleri Amerika'ya indirince normalde bin kişiden geriye 650-700 kişi kalıyordu. Bin kişiden üç yüzü yolda ölüyordu. Böylelikle yine de normalden fazla kişiyi köle olarak götürmüş oluyorlardı.

deyişinizle Avrupalı işçiyi sömüren sermayedar bu sermayeyi nereden sağladı? Neden bundan hiç söz edilmiyor? Bir de kalkıp diyorsunuz ki bu sermaye işçi sınıfının elinde olmalıdır ya da bütün toplum sermayeye sahip olmalıdır ve sermaye halk yönetiminin elinde olmalıdır. Halkın malı olması gereken nedir? Sermayedarın malı olmamalı, toplumun malı, Avrupalı devletin malı olmalı, millî olmalı dediğiniz sermaye hangi sermayedir? Milli olması gereken nedir? Esasen kimin malı? İşçi sınıfıyla işveren arasındaki ilişki konusundaki itiraz doğru ve uygundur. Bunda şüphem yok, buna inanırım. Evrensel düzeyde inanırım, ilmî bir mesele olarak buna inanırım.

Fakat bu tartışmanın yapıldığı, savaşım ortamının bulunduğu ve işçi sınıfının devrime çağrıldığı Avrupa'da sermayedarla proleter sınıf ilişkisi konusunda bütün kavgaların konusunu oluşturan sermayenin kimin malı olduğu ve nereden geldiği söz konusu edilmez. 'PSU' Socialistes Unifies'in yani Birleşik Sosyalistler Partisi'nin kurucusu Schwartz -ki ben onun ilmî düşüncesine ve toplumsal tavrına inanırım ve bazen ondan söz ettiğimi görmüşsünüzdür- diyor ki şimdi sermayedarlığın aklı başına geldi ve sermayesinin ve kârının bir miktarını işçi sınıfına veriyor ve onun için burjuvaca bir hayat temin ediyor. Devrimin Avrupa'da gerilemesi ve işçi sınıfının artık devrimci bir yapı taşımaması -ve Marks'ın tahmininin doğru çıkmaması- birincisi sermayedar sınıfının rasyonalize olmasından ve aklının başına gelmesinden, ikinci olarak da proleter sınıfının amburjuvaze olmasından, yani burjuvazede olmasından ve burjuvazi hayatını elde etmesinden kaynaklanmaktadır.

Diyorum ki, sermayedarlığın aklı başına geldi, haklar bakımından birçok imkanı, toplumsal imtiyazları, sosyal sigortayı ve çeşitli kolaylıkları işçi sınıfına verdi diyorsun da bu paraları nereden aldığını neden söylemiyorsun? Acaba bu yüzden mi aklı başına geldi. Yoksa bütün üçüncü dünyanın gün geçtikçe artan bir felaket ve bedbahtlık içerisine batması, daha da gerilemesi, sizin işçi sınıfınızın burjuvalaşması için midir? Hangisidir? *Açlığın Coğrafyası* adlı kitabı yazan Henry Lacost, yirmi otuz yıl içerisinde geri kalmış ülkelerden Avrupa'ya giden hammaddelerin ve onların yerine gelen işlenmiş maddelerin[255] listesini vermekte ve mukayese yapmaktadır. [Tuhaf ve inanılmaz birşey. Eğer o dünyanın büyük iktisadî şahsiyetlerinden biri olarak bu metodik araştırmayı yapmasaydı, bu bizim bile aklımıza gelmezdi]. Bu yirmi otuz yıl içerisinde Avrupa'nın ülkelerimize ihraç ettiği tüketim maddelerinin fiyatları bazen yüzde üçyüz, yüzde dört yüz, yüzde beş yüz ila yüzde

255 Yünü biz veriyoruz, o da bize pantolon ve gömlek üretiyor. Allah'a şükür bizi medenileştiriyor.

altı yüz artmıştır. Oysa bizden ve geri kalmış ülkelerden Avrupa'ya giden ve götürülen hammaddelerin çoğunun fiyatı, dünya şartlarına göre, otuz yıl öncesinden daha düşük hale gelmiş, bazen yarı yarıya düşmüştür. Yani onların ihraç mallarını edinmek için ödeyebileceğimiz tek şey olan hammaddenin kıymeti düşmüştür. Bu yüzden sosyalist, devrimci ve ilerici[256] düşünürlerin en üstün tahlillerinin tersine, devrimi yok eden, sermayedarlığın akıllanması değil, bilakis bizim yoksulluğumuzdur.

---

256 Bunlar şöyle diyorlar: "Avrupa'da devrimin ortadan kalkması ya da ertelenmesi, sermayedarın toplumu tanır hale gelmesinden, bilinçlenmesinden, aklının başına gelmesinden ve kârının bir kısmını işçi sınıfına vererek işçi için bir tüketim hayatı oluşturması gerektiğini, onlarda tüketim esasını geliştirmek gerektiğini, işçiyi 'amburjuvaze' ve sonuçta muhafazakâr kılmak gerektiğini, hâsılı devrim ve sınıfsal özbilinç riskine muhalif kılmak gerektiğini anlamasından kaynaklanmaktadır.

YİRMİ ALTINCI DERS

Derse başlamadan önce, fikirdaşlarıma iyi bir haber vermek istiyordum. Vereceğim haber şu; Bu, sahip olduğumuz hedef yolunda gerçekleşecek bir iştir. Ta başından beri bunun gerçekleşmesini arzuluyor ve hep sözünü ediyorduk. Ne mutlu ki bugün başlıyor. Çocuk hikâyesi olarak kaleme aldığım *Bir Önünde Sonsuz Sıfatlar* adlı kitapta belirttiğim ve burada da bir ara zikrettiğim gibi, bizim[257] temas kurmadığımız, ya başkalarının konuştuğu ya da kimsenin konuşmadığı altı meçhul muhatabımız var.

Şu altı muhatapla bağlantımız yok; Birincisi, dünya kamuoyudur. İkincisi, İslam dünyasındaki Şii olmayan Müslüman kardeşlerimizdir. Onların bizden haberleri yok ve düşman hep bizlerle onlar arasına yerleşmiş bizi onlara, onları bize tanıtıp durmaktadır.

İçeride, köylü kitlesi, kadınlar, şehirli kitlesi ya da şehirli avam bizim muhatabımızdır. Bunların dinlerini nasıl alıp anladıklarını ve nasıl basit yargıda bulunduklarını ve kendi aleyhlerine nasıl da kolay kışkırtıldıklarını görmekteyiz. Son muhatabımız, evlerimizin içinde bulunmakla, vücudumuzun bir parçası ve varisimiz olmakla birlikte, kendileriyle hiçbir şekilde zihinsel irtibat kuramadığımız ve konuşamadığımız çocuklardır. Çocukların, en hassas ve en bunalımlı dönemleri, özellikle ilk gençlik dönemidir. Bu dönemde beyin, açılmaya, konuşmaya, ölçüp biçmeye, değerlendirmeye ve araştırmaya başlar. Fakat biz onların karşısında sessiz kalırız; onlara söyleyecek hiçbir şeyimiz yoktur. Onlar, ya olduğu gibi donuk, bunalımlı ve geri kalırlar ya da içinde zehir bulunan başka yollarla doyarlar. Sonunda çocuğumuzun sağlığını yitirdiğini anlarız. Anlamadan bağırırız. Oysa kendimize bağırmalıydık. Ne onu ne bunu suçlamalıyız. Çünkü ilk suçlu biziz.

Her ne olursa olsun, bu işten bir çıkarları olmayan bilinçli, aydın, şöhretsiz ve iddiasız dostların himmetleriyle başlattığımız çalışma, gençler için İslamî eğitim merkezinin tesisidir [çocuklar ve ilk gençler için İslamî eğitim merkezinin faaliyete başlamasıdır]. Çalışmaya başlamak için ilk önce gelip görsünler, meseleler onlara anlatılsın, inşallah başlayacak çalışmanın atmosferini hissetsinler diye çocukların çağrılıp

257 Bizden kasıt Müslüman ve Ali Şiası olan aydın kesimdir. Şiilik tarihi, Ali mektebi ve aynı şekilde Fatma'nın evi, böyle zulmet ve cehalet günlerinde, bilinçli âşıklarının omuzlarına bir yükümlülük ve sorumluluk yüklemiştir.

konunun kamu önünde ele alınmasına ayrıldı. İrşad'da çocuklara ve gençlere yönelik iki haftalık program başlıyor. İyi bir başlangıç olması için, ramazan bayramını çalışmaya başlangıç olarak düşündük. Bayram günü öğleden sonra program başlayacaktır. Program, dört grup halindedir. Kütüphane grubu, gösteri ve sergi grubu [fotoğraf, slayt, film, resim sergileri], tiyatro grubu [çocukların kendilerinin çalışıp oynadıkları dinî piyesler] ve yazarlık grubu [çocuklar oynamak ve zıplamak dışında düşünmeyi ve anlamayı da öğrensinler]. Elbette böyle bir çalışmanın başarılı olması, sizin yapacağınız yardımların türüne bağlıdır. Bilinçli olan, şuur taşıyan ve böyle bir çalışmaya ihtiyaç olduğunu hisseden kimseler gelecekler, derdimizi paylaşacaklar, işin bir ucundan tutacaklar, görüş belirtecekler ve sorumluluk alacaklardır.

Gelip bakan, sonra da eleştiren, çalışmanın bir kısmını beğenmeyince çekilen bütün zahmetleri ve çalışmanın taşıdığı bütün faziletleri inkâr eden, sonra da başkalarının anlamadığı büyük keşifler yapmaktan hoşlanan ve böylece aydın olma sorumluluklarını yerine getirdiklerini düşünen kimseler, hiçbir sorumlulukları olmayan insanlardır ve onların eleştiri ve görüşlerinin hiçbir değeri yoktur. Fakat gelip de ağır yüke omuz veren ve çalışan kimselerin görüşleri, soruları, eleştirileri, hattâ itirazları kabule şayandır ve eleştiride bulunmalarını, kılavuzluk etmelerini ve yönlendirmelerini tam bir hürmetle onlardan rica etmek gerekir. Bu yolda, başlangıç için hiçbir gücümüz -ne maddî ne insanî- yok. Ancak burada sizin bu çalışmayı başlatıcılar olarak bulunmanız bize güç vermektedir. Her biriniz, beraberinizde evlerinizden getirdiğiniz çocuğun, kardeşinizin sorumlususunuz. Çalışma boyunca, genel anlamda hem o çocuğun sorumlusu olarak, hem bu programların sorumlusu olarak bu çalışmaya katılın. Burada kendi çocuğunuz için sağlıklı ve aynı şekilde öğretici bir ortam oluşmasına çalışın ve burada çocuk için fikrî, duygusal, itikadî ve imanî bir gıda hazırlayın. Her halükârda hepimizin birbirimiz gibi düşündüğümüz böyle bir ortamda başkaları size yardım edeceklerdir. Dünyayı kaplamış olan ve çocukları bile sağlam bırakmayan böylesine büyük bir bataklıkta, gücümüzün yettiği ölçüde ve yeteneğimizin elverdiğince sağlıklı bir ada oluşturacağımızı umuyorum. Bu yüzden bu iki hafta, ramazan bayramının ilk gününden itibaren başlıyor ve ondan sonra çocuklara ve gençlere yönelik sürekli programlar [sergiler, konferanslar, İslamî eğitim dersleri, aynı şekilde İslamî inanç esaslarına dair dersler] burada başlayacaktır. Sizlerden her biriniz bu merkezde kurucu rol oynayacağına inanıyorsa böyle bir rolü üstlensin ve bu merkezin kurucusu ve sorumlusu olarak bir şeyler yapıp bir adım atsın. Umulur ki büyük bir merkez oluşur ve böylece şu an var olan bu büyük boşluk bir ölçüde doldurulur.

Bu yüzden, bu işi başlatan kimseler, çalışmanın başlaması için size şunu iletmemi istediler; Bizim kitap alacak maddî imkânımız olmadığından, program başladıktan sonra, yararlı olduğunu görenlerin maddî ve manevî yardımda bulunacaklarını umuyoruz. Çalışmaya başlamak ve bir çocuk kütüphanesi kurmak için iki şey yaptık; Birincisi, şimdiye kadar bu yolda çalışan, uzmanlıkları da olan ve bizimle ortak düşünen çeşitli gruplar, çocuk için sağlıklı kitaplardan oluşan bir liste hazırladılar. Bu listenin hazırlanması görünürde basit birşeydir, fakat en azından güvenilir ve zararsız olması gereken bunca kitap arasından bir kitabın seçilmesi oldukça zor bir iştir. Her halükârda onlardan son derece memnunuz ve çalışmalarından yararlanacağımızı ve sonuca ulaşacağımızı umuyoruz. Bu listeyi hazırladık ve artık bu listenin bir bölümünün ya da tamamının bütçesini temin edecek veya kendisi bu listeyi alıp kitabını satın alacak, böylece çocuk kütüphanesinin ilk taşını yerine koyacak himmet sahibi kişiler aramaya başladık. Biz sadece öğretmen, öğrenci ve kitap okuru olarak bu kitapları seçebiliriz. Sonra da kütüphaneyi idare edebilir, çocuklarla iletişim kurabilir ve onlar için kitap seçebiliriz. Onlara kitap verebilir, onlardan kitap alabiliriz. Sorularına cevap verebiliriz. Fakat kitapların ve kütüphane araç gereçlerinin hazırlanması, maddî imkânları olan kimselere bağlıdır. Eğer onlar, işleri fikir işi olanlara yardım ederlerse -birbirleriyle ortak ve dertdaş oldukları yolda önemli bir adım atmış olacaklar ve iyi bir iş gerçekleşecektir. Fakat bizim [cepleri boş olan kimseler] bu yolda öncü olmamız için [her zaman biz başlamalıyız; esas işi halk yapacaktır ama başlatan entelektüeldir] her birinizden şunu rica etmemi benden istediler; Ramazan bayramında öğleden sonra ailenizdeki çocuklardan biriyle ya da ikisiyle veya üçüyle -ya da ne kadarsa- buraya geliniz ve bir kitabın arkasını kendiniz ya da beraberinizdeki çocuk -özellikle o- yazınız ve kütüphaneye hediye ediniz. Böylelikle biz elimiz ve cebimiz boş olmakla birlikte ilk çocuk kütüphanesini başlatmış olacağız.

Dolayısıyla birinci ricamız bayram günü öğleden sonra çocuklar ve gençler için hazırlanan ikişer haftalık programlara katılmanızdır. İkinci ricamız ise çocuğunuzu ya da çocuklarınızı, kendi sorumluluğunuz altında buraya getirmeniz, hem çocuğun sorumlusu olarak, hem de böyle bir merkezin kurulmasında ve böyle bir programın başlatılmasında sorumluluk taşıyan biri olarak gelmenizdir. O gün her birinizin beraberinde bir çocuk ya da birden fazla çocuk bulunacağına göre en azından bir ya da iki veya üç -ne kadar olursa- adet çocuk kitabını kendiniz seçerek -her halükârda sizin düşünme tarzınız bellidir ve çocuk için hangi kitabın iyi olduğunu bilirsiniz- çocuğunuzun o kitapları kütüphaneye hediye etmesini sağlayınız.

Bu hafta pazartesi günü Hüseyniye-i İrşad'ın aşağıdaki salonunda çocuk ve gençlik programlarının geçici sorumluları [elbette çalışma başladıktan sonra yetenekler keşfedilecek ve inşallah onlar arasından daimî sorumlular seçilecektir] toplanacak ve bu programı başlatanlar sizin hizmetinizde olacaklardır. Hanımlardan ve beylerden -ya da beylerden ve hanımlardan- herkes maddî ve manevî olarak, sanatsal ve düşünsel bakımdan, ders açısından vs. bu iki hafta sonunda daimî programlar başlayınca bu çalışmaya katılmak ve bir hizmette bulunmak isteyenler [ellerinden hangi iş geliyorsa, nasıl bir yardımda bulunabileceklerse, hangi sorumluluğu kabul edebileceklerse ve ne tür eleştiri ve önerileri varsa] pazartesi günü saat 19.00'da iftardan sonra buyursunlar, o sorumlularla oturup konuşsunlar, onlara yardım etsinler, onlarla görüş alışverişinde bulunsunlar ve her ne olursa olsun bu işe yardım etsinler. Size duyurmak istediğim haber buydu.

Genel bir mesele olarak şunu arz etmek istiyorum; Ortaya konulan maceralar karşısında, zorluklar karşısında, güçlükler karşısında, tehlikeler karşısında tahammül etmemiz kaçınılmazdır. Çünkü bütün zorluklara, güçlüklere, zulümlere, insafsızlıklara, suçlamalara, karalamalara, alaya almalara katlanmayan ve çevresinde bu tür olaylar meydana gelmeyen hiçbir yeni düşünce ve düşünme yoktur. Sonuç olarak, böyle bir sorumluluğu yerine getirme liyakatini taşıyanlar bütün bunlara katlanacaklardır -İslamî anlamıyla- başarıyla mü'min olacaklar, bu yolda ne pahasına olursa olsun, ölüm de olsa, bir adım bile geri atmayacaklardır. Bunu ben, bir birey ve bir kurum olarak söylemiyorum. Çünkü sözünü ettiğimiz şey, ne Hüseyniye-i İrşad'la ne benim şahsımla ya da benim gibi başka bireylerle sınırlı değildir. Bilakis bir cereyan, bir gerçek ve bir doğuştur. Toplum da insan gibi, başka varlıklar gibi normal ve durağanken sakin, dertsiz ve donuktur. Fakat toplumda hareket ve hayat ortaya çıkınca nabzı atmaya, gövdesi gelişmeye ve ayakları hareket etmeye başlar ve kendi kendine bu bitkin, yaşlı ve donuk bünye içerisinde doğuş meselesi, yeni bir neslin oluşma meselesi ortaya çıkar ve yeni bir fikir, yeni bir ruh ve yeni bir hareket oluşur; Doğuş! Toplum da gebe kalır, döl tutar, gebelik ve zorluk yıllarına, doğum sancısına, doğuma özgü bütün sıkıntı ve zorluklara, inlemelere ve ağlamalara katlanmak zorundadır. Bu sancılar büyük bir müjdedir. Sıkıntılar ve ağlamalar, başarının ve hayatın belirtisidir. Meydana gelmemesinden, endişe duyduğumuz, ne zaman meydana gelecek diye endişe duyduğumuz, düşük olacak diye korktuğumuz şeyin doğmakta olduğunun belirtisidir.

Artık tek bireyin ve tek yerin önemi yoktur. Burayı kapatırlarsa, büyük bir hata yapmış olurlar. Çünkü bu fikrin ve bu hareketin bu dört duvara ve bu binaya özgü olduğunu sanırlar. Bu, çok yanlış bir değer-

lendirmedir. Çünkü bu dört duvar kapanırsa toplumlara ve tarihe egemen olan ilahî irade ve yaratılış kanunu bize, bu dört duvara hapsolmuş olan şeyin, toplumun bütün vücuduna yayılmakta olduğunu ve o zaman her evin, her gönlün bir Hüseyniye ve bir İrşad olacağını kesinlikle müjdeler. Elhamdülillah, bu sınıf artık sınıf olmaktan çıktı. Tek tek sizlerin, sorumluluk duymada, değerlendirmede, dikkatli çalışmada sizin son derece bilinçli, aydın ve yükümlülük sahibi olduğunuzu görüyorum ve artık ben sizden birşeyler öğreniyorum. Oysa size hep ben öğretiyordum ve öğretmendim. İşte bu, bütün zorluklara karşın, ümmet zayıf olmasına ve diğer güçler güçlü ve herşeyle donanımlı olmalarına karşın kesinlikle insanı umutlandırıyor. "Sabret, Allah'ın vadi haktır; yakin sahibi olmayanlar, seni umutsuzluğa ve zayıflığa sevk etmesin."

Hicretten önce, bi'setin on üçüncü yılında Asr Suresi, onca zorlukların, baskıların, töhmetlerin, alayların, kargaşaların ve sıkıntıların altında çile çeken Müslümanların sloganıydı.

Zamana dayanış ve zamanın hareketine inanış, bilinçli ve sorumlu insanlarda, bugünkü durumuna karşın bu düşünüşün ilerlemekte olduğu, zamanın, tarihin, tarihin cebrî ve ilmî hareketinin -ilahî irade- hakkın ve bu düşünüşün zaferini, batılın ve cehaletin yenilgisini tazmin ettiği inancını yaratıyordu.

"Vel asr" zaman demektir. Zaman, Allah'ın bize verdiği en büyük nimettir. Dayanmamız gereken, zamanın ve tarihin hareketini keşfetmemiz gereken ve ışığında yürümemiz gereken en büyük nimettir. "Asra andolsun, bütün insanlar ziyandadır." "Hakkı tavsiye edenler, sabrı tavsiye edenler..." Bunlar bisetten on üç yıl sonra, hicretten önce ve kudret ve zaferin başlangıç günlerinde, zorluk ve perişanlık döneminin işkence altındaki Müslümanlarının bağlantı içinde olmalarını sağlayan iki slogandı. Müslümanlar birbirlerine rastladıkları zaman sıradan hal hatır sorma yerine [hava nasıl vs.], onu bunu çekiştirmek, onu bunu suçlamak ve karalamak yerine, gıybet yerine hak ve sabır sloganlarını söylüyorlardı ya da hakkı ve sabrı birbirlerine tavsiye ediyorlardı, birbirlerine gönül veriyorlar, birbirlerine destek oluyorlar ve birbirlerinden ilham alıyorlardı.

Böylece, imkânları bizden de az olan ve uyanış imkânının, genel bilinçlenme imkânının, kitle iletişim araçlarının ve düşünsel iletişim imkânının az olduğu bir çevrede yaşayan insanlar, on üç yıl içerisinde -fazla bir süre değil- ve öyle bir zamanda, tarih yazgısını değiştiren büyük bir devrim gerçekleştirebildiler, medeniyetleri eritip başka bir medeniyet oluşturabildiler.

Şimdi aynı kitap bizim elimizdedir. Mesajı getiren yoksa da mesajı vardır ve o mesaj bize sorumluluk yüklemektedir. Bu yüzden bu tarih

dersini bu aşamadan itibaren Kur'an'dan alıyorum. Bu yüzden, bundan sonra bütün incelemelerimi Kur'an üzerinde yoğunlaştırmaya karar verdim. Şu ana kadar çeşitli alanlarda çeşitli konuları ele aldığımı ve Kur'an'dan delil getirmekten ve Kur'an'a dayanmaktan pek fazla yararlanmadığımı görmenizin iki nedeni vardı; Birincisi, öncelikle düşünmeye, bağımsız ve mantıklı düşünmeye, nakle dayanmadan düşünmeye[258] başlanması amaçlanmaktaydı. İkincisi, ben sıradan bir araştırmacı olarak, teorik bir meseleyi, bilimsel bir konuyu ele aldığımda, çıkarsamamda, çıkardığım sonuçta, getirdiğim delilde yanılma payı vardır [yüzde bir ya da yüzde on, yirmi otuz veya elli]. Dolayısıyla benim tarafımdan ya da benim gibiler tarafından ortaya konulan "kesinlikle böyledir ve başka türlü olmaz" denilebilecek hiçbir görüş yoktur, olamaz da. Bizim inandığımız ve emin olduğumuz şey, hep daha iyi anlama ve daha doğru anlama çabasında olmamız ve bu iş için herkesten yardım istememiz gerektiğidir. Hattâ düşmanlar bile bu yolda bize yardım edeceklerdir, etmektedirler. Görmekteyiz.

Bu yüzden, ben bir tezi ve ilmî bir teoriyi ortaya koyarken ya da inandığım bir ekolü anlatırken eğer Kur'an'daki büyük bir sureden bir ayeti alıp o konunun altına yazarsam ve o ayete dayanırsam bu, Kur'an'ın kendi fikrimi isbat yolunda kullanılmasıdır. Kur'an hep bu tür araştırma yönteminin kurbanı ve propaganda malzemesi olmuştur. Kur'an, bizim buyruklarımızın -her ne olursa olsun- isbatı için alet olmuştur. Hiçbir zaman biri -dinli ya da dinsiz, ilmî ya da edebî- çıkıp da her şeyi, her düşündüğünü, her bilgisini bir kenara koyarak önceki görüşlerinden [akıl değil görüş] arınmış bir zihinle Kur'an'a girmemiştir. Söylediğim gibi şöyle bir hadis vardır; "Kim Kur'an'ı kendi reyince tefsir ederse onun yeri ateştir." Bu rey'e akıl dediler. Yani kim Kur'an'ı aklıyla tefsir ederse. Peki, neyle tefsir edelim? Akılsızlıkla mı tefsir edelim? Tıpkı yaptığımız gibi! Anlamak, tefsir etmek, doğru anlamak ve gerçeği, sözü, ayeti ya da rivayeti tanımak için akıldan başka yolumuz yok. Sonra da diyorlar ki, hayır, bizim görüşümüz o ki her ayetin altına imamdan bir rivayet getirelim. Bayım, bu rivayeti akıl yoluyla seçmek gerekmiyor mu? Bu ayetin tefsiri olan o rivayeti seçmesi, anlaması, ayetin altına nakletmesi ve ayetin anlamının ne olduğunu kavraması gereken bizim aklımız değil mi? Akılsız adamın başına ne kadar rivayet ve ayet döksen faydası olmaz. Sağır kimseye işittiremezsin. Bu sağır ve

---

258 Bizim bütün düşüncelerimiz naklidir. Hattâ babamızdan, ninemizden ve amcamızdan da olsa naklî düşünürüz. Bizim için tek bir Arapça cümle yeterlidir. Bu durumda bu cümle mantıkî bir dayanak olmakta, delil kabul edilmektedir. Esasen, bizim mantığımızı ve milletimizin mantığını naklî mantık haline getirdiler. Bu yüzden ben büyük şahsiyetlerin ve imamların sözlerini nakletmekten kaçınmakta, Kur'an'dan bile az istifade etmekte ve Kur'an üzerinde ayrıca çalışmayı yeğlemekteydim.

dilsiz insan, üzüntülüyse, sinirliyse, bıkkınsa, kaçıyorsa, sırt çeviriyorsa, artık peygamber bile ona işittiremez.

Öyleyse mesele şudur; Kur'an'ı reyimize göre tefsir etmemeliyiz. Rey nedir? Bizim öncel inanç ve düşüncelerimizdir. Önce filan bilimsel, fiziksel, kimyasal, fıkhî, dinî ve fırkasal görüşe inanırız, sonra da gidip Kur'an'da bu öncel inanç ve reyimizin isbatını ararız. Bu yüzden Şia Kur'an'ı inceliyor Şia çıkıyor, Sünni inceliyor Sünni çıkıyor, Nasıbi gidiyor Nasıbi çıkıyor, Vahhabi gidiyor Vahhabi çıkıyor, Cebri gidiyor Cebri çıkıyor, ihtiyar gidiyor ihtiyari çıkıyor. Peki Kur an ne yapıyor? Bunlar reylerdir, rey ile tefsirdir. Öyleyse nasıl olalım? Verasetin bize yüklediği bütün öncel görüşlerden ve akidelerden arınmış bir akıl ile, tecrübeli ve zeki bir zihin olarak, mantıki ve aklî bir bakış açısıyla, güçlü, uyanık ve keskin fakat taassupsuz, öncel bir görüşü isbat yükümlülüğü duymayan bir bakışla gidip Kur'an'da ne olduğuna bakılmalı. Böylece ben şimdi İslamî tarih felsefesine varmak istiyorum.

Hangi alanda çalışırsa çalışsın herkesin yöntemi şudur; Tarih felsefesi, çeşitli ilimler ve rivayetler ile ilgili çeşitli incelemelerine, dinlerle ve çeşitli ekollerle ilgili mütalaasına ve aynı şekilde İslam'la ilgili mütalaasına dayanarak kendisi için bir tarih felsefesi oluşturur. Mesela "İslam'da tarih felsefesi budur." der. Ardından da işine yarayan bazı Kur'an ayetlerine dayanır. [Bütün bir sure de değil. Bir teoriyi isbat için bir sureye dayanan ve bütün bir sureyi delil olarak getiren birini gördünüz mü? Hiç kimse böyle yapmaz. Hep bir ayet ya da yarım ayet veya arka arkaya iki ayet aktarılır.] Bir kitaptan ya da herhangi bir kitabın bir bölümünden bir cümleyi alıp nakletsem ve halka bu kitabın yazarının görüşü budur desem bunun ne denli saptırıcı ve yalan olduğunu hatta yazarın görüşünün aksine olduğunu görürüz. Böylesi bir kötüye kullanma bir tür yalancılık ve halkı aldatmadır; özellikle de ayetlerinin ve kelimelerinin bağlantısı ilmî olan Kur'an gibi bir kitap söz konusu olunca...

Bu yüzden, bir ayet aktarıp bir yazarın ya da bir araştırmacının görüşünü isbat için bu ayete dayanmak, benim hiçbir zaman sevmediğim bir iştir; tam anlamıyla açık ve kesin bir mesele söz konusuysa o zaman başka. Bu bakımdan, ben buraya tarih felsefesini sizin için İslamî tarih felsefesi olarak ortaya koymaya, sonra da nerede işime yarayan ayet ve rivayet varsa, yer yer, tıpkı yüzük kaşı gibi yerleştirip süslemeye ve kutsal ve benimsenebilir bir metni -zira içerisine onca ayet ve rivayet serpiştirdik- halka yutturmaya gelmedim. Bilakis, bu iş için, şimdiye kadar burada az çok ele alınan meselelerden yararlanırım; Tarih felsefesine ve tarih felsefesinin çeşitli ekollerine dair bilgilerimiz, tarih sorumluluğunda insanın rolüne ve tarihin hareketinde maddî, iktisadî, insanî, psikolo-

jik, coğrafî, düşünsel, teknolojik, bilimsel, iklimsel ve ırkî etkenlere dair edindiğimiz bilgiler, aynı şekilde tarihin hareketinin ve kavimlerin tarih içerisindeki gelişiminin gerçekleşmesinde etkili olan neden ya da nedenlere dair edindiğimiz bilgiler sorumluluk doğurmaktadır. Ayrıca milletlerin düçar olduğu etkenler ya da etkenlerin etkeni, insanın ne dereceye dek yazgısının sorumlusu olduğu ve tarihin hareketine ve tarihin cebrine ne kadar müdahale edebildiği ve bu 'insan'ın faşistlerin söylediği gibi kahramanlar olup olmadığı ya da genel anlamda halk olup olmadığı veya peygamberler olup olmadığı yahut paralarını ve güçlerini kullanarak bir toplumu yöneten liderlerin ve güç sahibi kimselerin tarihin hareket ve değişmelerinin sorumluları olup olmadıkları, insanın aslında tarihin hareketinde ve tarihin cebrinde hiç bir rolünün bulunmadığı, tarihin cebrinin tıpkı fiziksel, kimyasal ve biyolojik hareketler gibi bilimsel ve cebrî kanunların ürünü olduğu ve insanın da 'mutlak'ın ürünü bir oyuncak olduğu hakkındaki mülahazalar...

Şu ana dek ortaya konulanların hepsini kendi görüşünüz olarak değil, bilgileriniz olarak alın. Aklınızı her şeyden özgür kılın. Fakat bunca bilgiyle donanmış olan akıl, sahip olduğu bakış açısı ve düşüncesiyle ve şimdiye dek ideolojiler, felsefeler ve tarih felsefesi hakkında yaptığı mütalaalarla, bilinçli bir bilimsel bakış açısına, kelamın gerçek içeriğinin keşfine ve Kur'an'da topluma, tarihe ve insana dair ortaya konan meselelerin bilimsel, felsefî ve düşünsel tahliline ulaşmıştır. Dolayısıyla eli boş fakat özgür bir akılla, bilinçli bir bakışla ve böyle bir bilimsel birikimle fakat taassupsuz olarak ve daha önceden hiç bir inancı beraberinizde getirmemeyi ve bu inancı isbat için Kur'an'ı kullanmamayı taahhüt ederek gidelim, görüş olarak ne söylemişsek bir yana bırakalım ve onunla yaşayalım.

Bu iş için fırsat olmasa da ben Enbiya Suresi'ni, süratle okuyayım. Kur'an'ın büyük bir bölümü tarihtir [en büyük bölümü tarihtir]. Bu bakımdan sizden ricam -çünkü görüyorsunuz ne fırsat var, ne de fırsat lazım- bu günden itibaren öğretim yönetiminde bir satır başı olmak bakımından Kur'an'la başlamışken, artık hoca talebe ilişkisini bir yana bırakalım ve kendimizi birer birer bir öğretmen ve tebliğci olarak donatalım. Böylesi zorlukların ve güçlüklerin yaşandığı bir dönemde bu düşüncenin destekçileri olursa ve Allah aşkımız, arzumuz ve ideallerimiz için dert ortakları ve dostlar gönderirse ne mutlu. Sizler varsınız ve sizden başka kimsemiz yok. Elbette bu, kimsesizlik anlamında değildir, bilakis okuduğum bir recezdir ve duyduğum bir övünçtür. Fakat sizlerden her biriniz, zorlukları, güçlükleri ve karanlıkları gördükçe daha çok yükümlülük altına girmeli ve bireysel hayattan, kişisel ideal ve zevklerden, kendi geleceğinize, kendinize, kendi hayatınıza, kendi ihtiyaçları-

nızı temine ve hattâ kendi haklarınızı elde etmeye, Allah'ın, Kur'an'ın, aklın, mantığın ve herşeyin size caiz kıldığı şeyleri sağlamaya yönelmekten daha çok fedakarlıkta bulunmalısınız. Çünkü siz sorumlu bir insansınız. Her biriniz nübüvvet verasetini ve risalet verasetini omuzlamalısınız. İslam diyor ki; "Benim ümmetimin bilinçlileri, peygamberlerin varisleridir." Anlayan insanlar toplumun fikrî sorumluluğunu ve toplumun İslamî kılavuzluğunu ne ölçüde üstlenmişlerse aynı ölçüde kendi insanî, şer'î, mantıkî, tabiî ve gerekli haklarından halkın hakkı için -çünkü nasıl tehlike içinde olduğunu, nasıl ayaklar altına alındığını görüyorsunuz- vazgeçmelidirler.

Bu iş için artık ben bu şekliyle hiç ders yapmayacağım. Yani önce derse giriş yapıp ardından bütün esaslarını anlatarak daha sonra da sonuca ulaşma yoluna gitmeyeceğim. Bilakis, bir arada çalışan ve araştırma yapan araştırma grubu içinde ve sizin aranızda olacağım. Bu bakımdan ben sınıf gibi başından sonuna dek tarih felsefesini, anlattığım diğer tarih felsefeleri gibi ders olarak anlatmayacağım. Ancak tarih felsefesi için sadece birkaç ide vereceğim. Böylece İslam'ın tarih felsefesini çıkarırsınız [Lütfen bu ideleri not edin. Çok basit. Bundan başka araştırma yolumuz yok]. İslamî tarih felsefesini [ki son derece önemlidir ve tarih felsefesi yeni bir görüş olduğundan bu konuya el atılmamıştır] Kur'an'da bulabilmek için öncelikle boş ellerle Kur'an'a yönelmek lazımdır.

Şunu hatırlatayım ki bir kimse *İslam-bilimi*[259] yirminci yüzyılda ve İslam'ı yirminci yüzyıl kafasına hâkim bütün ideolojilerin ve düşüncelerin üzerinde ele alabilir ve böylece bu günkü ilmi aşabilir. Yirminci yüzyıl ideolojilerinden geride kalmış bir İslam gidicidir. Bilimden, ideolojiden, sosyalizmden, bilimsel tarih felsefesinden ve egzistansiyalizmden aşağı bir İslam gidicidir ve muhafaza etmek mümkün değildir. Gerçek İslam, gerçek Şiilik, "Çağımız Ali'yi Arıyor"da söylediğim gibi bilim ötesi bir ideolojidir. Yani bilime ulaşmalı ve bilimden sonra İslam'ı almalıyız. Yoksa bizim donuk ve durağan zihnimiz bilimi anlayamaz ve bilimsel aşamaya ulaşmadan İslam'ı, sakinleştirici ve cehaletini yok edici bir ilaç olarak alamaz. Bilim aşamasını geçiniz ve bilimin cevaplayamadığı şeyleri İslam'da arayınız. Son derece modern, bilimsel ve çok ileri ideolojilere ulaşıp onları öğrenip anlayalım, sonra onları geçelim ve bu ideolojilerin sahip olmadıkları ve az değindikleri şeyi İslam'da arayalım.

Aynı şekilde Şiilik, bugün sadece kalıtsal bir sevgi olarak ya da sadece form ve kalıplardan oluşan bir dizge şeklinde günümüz dünyasında aydınlar düzeyinde, fikrî, itikadî, ideolojik ve toplumsal maceralar dü-

---

259 İslam-bilim, bizim burada ele alınıp tamamlanmasını isteyip arzuladığımız anlamdadır.

zeyinde söz konusu edilebilir birşey değildir. Ali Şiası, Safevi dönemi Şiası değildir; Safevi döneminin ve sonraki iki yüz yılın ihtiyaçlarına cevap veren bir Şia değildir. Ali Şiası, insanın fikrî ve manevi gelişimi, insanın kavrayışı ve aynı şekilde insanın dertleri, ihtiyaçları ve susuzluğu arttıkça daha bir açılım gösteren ve varlığı bütün dünyada ve insanın vicdanında daha bir güçlenen Şiadır. Ali'nin kurduğu mektep, onun ve oğullarıyla varislerinin seçtikleri yol öyle bir yoldur ki eğer bu yol dünya çapında doğru tanınırsa, bugün iyilik, olgunluk ve insanî güzellikler için, beşerî yücelikler ve gelişmeler için, eşitlik ve kardeşlik için, sömürü, istismar, bölücülük, cehalet ve zulüm ile savaşmak için mücadele eden bütün özgürlükçü ve adalet taraftarı aydınlar onu seçecekler ve arzuladıkları yolun bu yoldan pek uzak olmadığını hissedeceklerdir. Bu, Marksizm'den yukarda olan bir Şiiliktir. Kur'an'daki yaratılış felsefesi, hümanizmden yukarıdadır. Kur'an'daki *Âdem* kıssasında ve İslam'da söz konusu olan insan sorumluluğu meselesi *Heidegger*'in, *Sartre*'ın vs. egzistansiyalizminden yukarıdadır. Biz onun peşindeyiz. Bu yüzden İslam bizim için egzistansiyalizm-sosyalizm-irfan üçgeninden sonra söz konusudur. Bizim için İslam ve Şiilik, tarih boyunca günümüz insanının düşünce ve duygusunun üç yüksek zirvesi olan bu üç boyuttan daha yüksek bir mevki de söz konusudur ve bundan aşağısı, insana ve kendimize zulümdür. Bu durumda İslam'ın ileri bir biçimde, hak sever ve halk sever tarzda algılanışı olan bu büyük hakikate -ki adı Şiiliktir- zulmetmişizdir.

İrfanı[260] bugün dünyada gündemde olan ve *Heidegger* ile zirveye çıkan egzistansiyalizm ve bir ideoloji ve iktisadî ve toplumsal bir sistem olarak sosyalizmle birlikte olmak ve sonra bu üçünü aşarak İslam'a ulaşmak lazımdır.

Tarih felsefesini, insanın tarih felsefesindeki rolünün niteliği bakımından Enbiya Suresi'nden yararlanarak anlamaktayız. Gelip bütün Kur'an'ı alsaydım ve geçmişe, geçmiş zamana, ümmetlere ve sorumluluklara ilişkin bütün ayetleri derleseydim ders açısından belki çok daha iyi olurdu. Fakat ders benim için önemli değildir. Yeni görüşler ve bilgiler olarak verdiklerim önemli değildir. Önemli olan, çalışma yöntemi ve bakış açısıdır. Kur'an'ın birtakım parçalarını oradan buradan alıp montaj etmek ve kendimize bir metin oluşturmak yerine, doğal olarak ve

---

260 Amacım, şu anda şeriatte söz konusu olan irfandır. Dünyada irfana şekil veren Hindistan'dır. Batı'da bulunmayan maneviyata, ruha ve manevi tekâmüle ihtiyaç duyan maneviyatçı genci dünyada kendine cezp etmiştir. Gerçi yanılmakta ve kâmil anlamda maneviyatın var olduğunu sanmaktadır ama her halükârda doğunun hep peşinden gittiği bir maneviyat söz konusudur. Bu arı duru, derin ve latif irfan, insan ruhundan, kâinata ve meleküta kanat açan bir kuş yaratır. Mevlana'nın oluşturduğu ve bugün 'Rad ha Krishnan'ın oluşturduğu irfandır bu.

sağlıklı, uyumlu ve canlı bir gövde olarak bu tek parça bırakın da bize birşey öğretsin.

Enbiya Suresi'ni hızlıca geçiyorum. Surenin ayrıntılarına girmem mümkün değil. Sadece şunu belirtmeliyim; Kur'an'ı böyle açıp okursak anlarız demiyorum, fakat diyorum ki eğer biz -ki şimdi bu çağdayız ve felsefî, sanatsal, toplumsal, edebî ve bilimsel kitaplar okuyoruz- çabalarsak, istersek, çalışmamıza süreklilik kazandırırsak ve bu dile hep aşina olursak Kur'an'ı anlayabiliriz. Birtakım insanlar Kur'an'ı bir yana bırakmak için savaşım verdiler. Birtakım insanlar da Kur'an'a karşı düşmanca bir rintlikle hareket ederek, "Biz bu kitabı anlayamayız." deyip Kur'an'ı bir yana bıraktılar. Dediler, "Bu kitap çok derindir, ayetlerinin her birinde özel sırlar vardır, bu sırlar zamanla açıklık kazanacaktır, elbette bu sırların açığa çıkarılması insan tarafından olmayacaktır. İnsan anlayamaz. Öyleyse Kur'an'ı bir yana bırakalım!" Bir kimseyi zorla ya da saygı olsun diye[261] bir yerden uzaklaştırmak aynı kapıya çıkar. Birçokları Kur'an'ı bir yana bıraktıklarının farkında bile değiller. Çünkü her yerde acayip hatlarla yazılmış ayetler görüyorlar. Kur'an öyle güzel ciltler ve öyle tuhaf tezhiplerle bezenmiş ki her cildin bir milyon tümen değeri var. Kur'an'ı nasıl kullandıklarına bir bakın. Kur'an'ın sayfaları açılmamalıdır. Kur'an üzerinde düşünmek haramdır, fakat başkaca her iş caizdir.[262]

Enbiya Suresi, peygamberlerin tarihteki rolünü anlatmaktadır. Bu rol etken olarak söz konusu değildir; bu çok ilginçtir. Bunlar tarih tarafından tarihin ve Tanrı'nın namusu olarak seçilen en seçkin insanlardır, faşizm tarih felsefesinin elit diye adlandırdığı seçilmiş insanlardır. İnsanlar arasında üstün soy olarak bulunanlardır. Kimsenin sahip olmadığı bir şeyle, yani vahiy silahıyla donanmış olan böyle kimseler, tarihin hareketinde doğrudan sorumluluk taşımazlar; sadece ve sadece tebliğ etmek, uyarmak ve mesaj ulaştırmak sorumluluğunu taşırlar. Öyleyse sorumlu kimdir? Enbiya Suresi'nin tamamı, insanların mesajla ne ilgileri bulunduğunu göstermektedir; Mesaj-halk, halk-mesaj. Bu

---

261 Bir ara bir fakültede ders veriyordum. Geldiler dediler ki, siz oldukça bilgili ve muteber bir şahsiyetsiniz. Bu kadar bilgili olan birinin ders vermesi yazık değil mi? Gidin araştırma yapın. Yakamı tutup dışarı atmalarıyla bunun arasında ne fark var? Bu daha kötü. Zira başkaları bizi dışarı attıklarını anlamazlar.

262 Bundan sonra küçük bir Kur'an temin etmenizi rica ediyorum. Bu Kur'an'ın iki özelliği olmalı: Birincisi ayetlerinin altında tercümesi olmalı, ikincisi sonunda ayet fihristi olmalı. Genellikle bu Kur'anlar arasında -onun için bu bir reklâm da olabilir- tecritli, tercüme ve tefsirli [elbette tefsir değil] ve Muhammed Kazım Muizzi tarafından 'Keşfül-Ayat'ı hazırlanan ve Hattat Tahir hattıyla olan Kur'an tercih edilebilir. Tercümenin kime ait olduğunu bilemiyorum, kendilerini tanımıyorum. Fakat edebî bakımdan normal tercümelerden daha başarılıdır. Keşfül-Ebyat'ı da oldukça dakik. Bu çalışmayla da herhangi bir Kur'an her zaman cebimizde olsun ve bir kitap olarak mütalaa edelim de böylece mübarek bir şey olmaktan kurtarıp kitap haline getirelim. Onun adı kitaptır ve bize de hitap etmektedir.

iki kelimenin dışında burada başka bir şey tekrarlanmaz. İşte buradan yola çıkarak, tarih felsefesini Kur'an'ın öğrettiği gibi öğrenmek lazımdır. O zaman onun ilmî değerini muhafaza etmiş oluruz, yoksa donuk ve sınırlı şeyler olarak zihnimizden geçip gider.

Rahman rahim olan Allah'ın adıyla.

اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مَّعْرِضُونَ

"İnsanların hesabı [ilk baştan 'insanlar' kelimesiyle başlıyor] yaklaşmıştır." Fakat onlar gaflet ve cehalet içerisinde hesaptan, haktan ve mesajdan yüz çeviriyorlar. Oysa mesajın sözünü ettiği şey yakındır. Fakat hâlâ uyanmadılar.

مَا يَأْتِيهِم مِّن ذِكْرٍ مِّن رَّبِّهِم مُّحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ

O mesajın, o risaletin, o kitabın, hatta peygamberin kendisinin 'zikir' olarak adlandırılması ilginçtir. Yani sorumluluk size aittir. Fıtratınızın derinliklerinde sorumluluk gizlidir. İstediğiniz ve ihtiyaç duyduğunuz bütün kaynakları, bilgileri, ilimleri, gerçekleri ve her şeyi peygamberin ve hattâ Allah'ın size vermesini beklememelisiniz. Çünkü Allah bunları sizin fıtratınıza önceden yerleştirmiştir. Buna göre kimi beklemeliyiz? Kendinizi. Ne yapmalı ve nereden bulup çıkarmalıyız? Kendinizden. Fakat oldunuz. Kokuşmuşlukların, alçaklıkların oyuncağı haline geldiniz ya da etten, taştan, topraktan yapılmış putların kulu oldunuz. Ruhunuz çirkinleşti, aciz ve güçsüz hale geldiniz.

Peygamber kitap ve mesajla, sadece, "İnsan, sen kimsin?" diye hatırlatmaya gelir. Buda'ya yapılan ve çıtkırıldım bir beyzadeyi Buda'ya dönüştüren bu uyarı ve işaretler, *İbrahim Edhem*'in [gece gündüz avlanan ve zevk içinde yaşayan bir beyzadenin] yakasına yol ortasında bir anda yapışıp "Seni bunun için mi yarattılar?" diye soran bu uyarı, *Gâzzali*'yi tutuşturan bu uyarı ve mesaj, Gazneli sultanlarının meddahı olan *Nasır Hüsrev* gibi bir adamı hakikatin meddahı haline getiren [artık konuşmak yok olmakla yoldaştı] bu mesaj ve uyarı, *İbrahim Gazne-vi*'nin[263] meddahı olan Senaî-yi Gaznevi'yi bir anda değiştiren bu mesaj... Ya da Şems; Bir kıvılcım. Bu uyarılardan hiçbiri bunlara birşey vermedi. Sadece ve sadece içlerine bir kıvılcım attı, bir kibrit çaktı, bir benzin döktü. Bu patlamayla içlerinde alevler yükseldi.

Peygamberler sadece hatırlatırlar; İnsanın uyarılışı. İnsan için bu yeterlidir. Hattâ peygamber 'müzekkir' adını almakla kalmayıp 'zikr' adıyla da anılmaktadır. Yani mesajı ve hakkı beraberinde taşıyan insan zikr'in kendisidir.

---

263 Senai'nin işi Memduhlarına şiir söylemekten ibaretti. Karşılık olarak bir miktar para alıyordu [yani burs] ve gidip sevgilisiyle birlikte yiyordu.

İnsanların hesaba çekilişleri [hak ile batılın ayrıştığı ve herşeyin gerçekleştiği yer] yakındır.[264] Fakat insanlar kendi cehalet ve gafletleri içerisinde, yüz çevirirler. Arkalarını dönerlerse görmeyeceklerini sanırlar. Ters yönde hareket ederlerse varılacak yere daha geç varacaklarını sanırlar. Tarih, herkesi Allah'ın belirlediği yere ulaştıracak olan bir trendir. Şimdi sen bu tren tünelinde trenin gittiği yönün tersine koş istersen. Fakat başkalarıyla birlikte istasyonda vaktinde ineceksin. "İnsanların hesabı yakındır, fakat onlar gaflet içerisinde yüz çevirirler." İnsanın tek özgürlüğü tarihin cebrini keşfederek onunla birlikte hareket etmek ve kendini kurtarmaktır ya da karşısında durarak kendi kendini yok etmektir. Yazgısını elinde bulunduran 'ben' budur. Tarih ve zaman, Allah'ın belirlediği şekilde tıpkı tabiatın hareketi gibi kendi yolunda hareket eder.

مَا يَأْتِيهِم مِّن ذِكْرٍ مِّن رَّبِّهِم مُّحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ

Rablerinden kendilerine ulaşan her mesajı, her uyarıyı, her hatırlatmayı, her yeni zikri -her zaman anlatıla gelen birşey değil yeni bir şey-, her yeni sözü, her yeni gerçeği, her yeni olguyu ve her yeni daveti ancak alay ederek dinliyorlar.

لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ وَأَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ أَفَتَأْتُونَ السِّحْرَ وَأَنتُمْ تُبْصِرُونَ

Ne kadar canlı bir mesaj. Rablerinden gelen bu yeni gerçeği, bu uyarıyı, bu mesajı alaya aldılar, oyunlarından başlarını kaldırmadılar. Çirkin işlerle ve kötülüklerle meşgul oldular. Kalplerini bu boş oyuncaklara verdiler. Ayrıca [tabire dikkat ediniz] gelen bu hak mesaj karşısında, "Ey bu zillete düşmüş insan, nelerin var, ne kültürün var, ne tarihin var, nereye mensupsun?" diye soran bu uyarı karşısında, "Bu mesaj nedir?" diye sorarlar. Bu yeni mesaj Hira'dan gelen adamın mesajıdır. O, puthaneye çevrilmiş durumdaki Kâbe'nin yanında zelil, geri ve bedbaht bir grup görür. Bu kişilerin şiirler okuyan İranlı ve Rum hizmetkârları vardır. Bir kaç yabancı, bunlara bir şeyler yazar.[265]

Bu elçi ne diyor? Diyor ki; "Ey millet! Siz *İbrahim* kültürünün sahibisiniz. Dünyada put kırıcılığın temelini atan bir peygamberin kültür ve yolunun mensubu, takipçisi ve hamisi olan siz, neden putperestliğe tutsak oldunuz? O peygamberin takipçileri neden putperestliğin en büyük tezahürleri oldular? Neden putperestlik ve puthane İbrahimini

264 Başlangıca dikkat edelim. Yazarlık bakımından apayrı bir stili vardır. Ağır ağır giriş yapmak yerine [bugün hocaların önce bir giriş yapıp sonra konuya girdikleri gibi] bir anda ani bir atakla konuya girer.

265 Jean Paul Sartre'ın üçüncü dünya hakkında söylediği gibi: "Bunların yazıp konuşma hakları yoktu. Biz buradan söylüyorduk onlar dikte edip yazıyorlardı. Biz sesleniyorduk onlar [Asya, Afrika ve Latin Amerika] bizim sesimizi taklit edebilmek için ağızlarını açıyorlardı. Şu Fanon'a ne oluyor da biz konuşmadan o konuşmaya başlıyor?"

bırakıp tevhidin İbrahimine dönmüyorsunuz? Neden tevhid inancının ilk ve en eski mabedi ve halkın sığınağı olan ve hâkim mülkiyetten, güç sahiplerinden ve zorbalardan bağımsız olan bu Kâbe'yi oyuncak haline getirip, Arap halkını sömürme ve istismar etme aracı haline getirip puthane yaptınız?" Bu mesajdır. Eğer siz hakka ve o dine dayanırsanız [Rum Suresi'ni açıklarken söylediğim gibi] tarihin yazgısını üstlenip ele alabilirsiniz. Bu mesajdır ve aynı kıssadır. Fakat onlar boşluğa, pisliğe, zevklere, hurafelere, eskilerin masallarına, yalanlara, töhmetlere, alaya almalara, insanları hapsetmelere, işkence etmelere, karalamalara, saldırmalara ve zulümlere yönelerek, aynı şekilde gece gündüz taassuba, cehalete zevk ve safaya, içip içip sarhoş olmaya dalarak yeni sözü duymadılar.

لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ وَأَسَرُّوا النَّجْوَى

Gizli gizli birbirleriyle konuşmaya, planlar yapmaya ve gizliden gizliye kargaşa çıkarmaya koyuldular. Kimler? Zulmedenler. Zalimlerin ve zorbaların planlarını gözlediler ve sonradan topluca töhmette bulundular. Bunları herkesin kendi başına düşündüğünü sanıyorlardı insanlar. Oysa bu düşünceler, gizlice herkese telkin edilmişti.

هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ

"Bir mesajım, yeni bir zikrim ve orijinal bir zikrim var." diyen bu kimse sizden farklı biri mi? Hayır, onun bu sözünün etkisi altında kalmanız, kalplerinizi kendine bu denli çekmesi, onun sözleri karşısında kendinizi bir başka hissetmeniz hakikatten, vahiyden ve onun sahip olduğu ve sizin sahip olmadığınız bilgiden değildir, size verdiği bilinçten değildir, hissettiğiniz şeyden dolayı değildir, hissettiğiniz fakat bilmediğiniz şeyden dolayı değildir, ihtiyaç duyduğunuz fakat hissetmediğiniz ve ancak onun dilinden işittiğiniz şeyden dolayı değildir, bu sözlerin içinde yatan hakiki ruhtan ve ifadenin güzelliğinden de değildir. Bilakis o büyücü ya da şair veya delidir. "O ancak sizin gibi bir beşer değil mi?" Onun bizler gibi olmakla birlikte sözlerinin başkalarının sözlerine benzemediğini görüyorsunuz. Sizi etki altında bırakması büyücü olmasından ve büyü yapmasından dolayıdır.

أَفَتَأْتُونَ السِّحْرَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ○ قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

"Dedi; Benim rabbim sözü bilir ve göklerde ve yerde söyleneni işitir. O, işitendir, bilendir." Bunun sebebi nedir? İnsanlar bu tür sözleri sadece İslam Peygamberi'ne karşı söylemediler; bilakis bu, tarih boyunca, duraklamış ve eskimiş bir topluma sunulan her yeni mesaj karşısında gösterilen karşı tepkidir. Kur'an'ın burada söylediği şu; Gördüğünüz bu entrikalar [gece bir araya geliyorlar ve ertesi gün bir bakıyoruz ki halkı kışkırtmışlar ve hepsi aynı karalamayı ortaya atmaya başlamış]

kendilerini savunma gücü bulunmayan kimseler zorlanıp işkence edilerek tertiplenmekte. Fesat çıkarmak, karalamak ve saptırmak için özel durumlardan yararlanmaktadırlar. Mutaassıp kimseyi taassubundan yararlanarak, sermayedarı ticaret faktörünü ortaya sürerek, güç sahiplerini emniyeti koruma bahanesiyle ve bu putperestliğe inananları da puta olan inancından ve kutsal tanrılarını koruma duygusundan yararlanarak, aynı şekilde *İbrahim*'e ve onun evine inananları da -ki bunlar Cahiliye Arapları arasında da vardı- "Abdullah oğlu *Muhammed* [Peygamber], *İbrahim*'in emanetini ortadan kaldırmak, *İbrahim*'in evinin saygınlığını yok etmek istiyor." diyerek tahrik ettiler.

Bugün ilahî bi'set karşısında, ilahî faktör karşısında, bu yalnız adam karşısında Mekke'nin bu durumda olduğunu görüyorsunuz. Bu tarihin tekrarlanan hikâyesidir. İnsan için yeni bir hatırlatmanın, eski ve geri bir toplum için yeni bir mesajın nazil olduğu her yerde, böyle pis ve kirli bataklıktan bu mesaja karşı bu tür bir tepki yükselmiştir. Fakat yazgıya bakınız ki onca olaylar, yaygaralar ve kudretler yok olup gitti ve bugün -yirminci yüzyılda- Afrika'nın tamamı, zayıf ve fiyatı düşük bir kölenin adını, Ümeyye b. Halef [Bilal Habeşi] adını duyunca övünçten kaynayıp coşar. Fakat o olaylar, o işkenceler onca güçlerine rağmen nereye gittiler? Eğer bugün adları lanetle anılıyorsa yine bunlar sayesindedir.

قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالأَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ○ بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلاَمٍ بَلِ افْتَرَاهُ بَلْ
هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الأَوَّلُونَ

Görüyorsunuz oldukça açık. Allah bilir ve yerde ve gökte söyleneni duyar. Çünkü Allah bilendir, işitendir.[266]

بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلاَمٍ

Sonra dediler ki onun getirdiği bu sözler, onun vahiy adına, yeni söz adına, mesaj adına, zikr adına söyledikleri saçma düşlerdir. Hattâ ona karşı töhmet ve iftirada bulundular ve o şairdir dediler. Dediler ki; "Bu sözlerin yerine önceki peygamberlerin yaptıkları gibi bir mucize getirsin."

مَا آمَنَتْ قَبْلَهُم مِّن قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ

Bundan önce iman etmeyip de helak etmediğimiz hiçbir medeniyet, hiçbir toplum ve hiçbir karye[267] yoktur.

---

266 Bu, Allah'ın söz söyleme tarzıdır: Ortada tekrar etmeksizin arka arkaya muhataptan başkasına ve konuşandan muhataba geçmektedir. Bunları ayırt etmesi gereken, okuyucunun kendisidir.

267 Ben aslında 'karye' kelimesini 'medeniyet' diye tercüme ediyorum. 'Beled' ya da 'bilad' kelimesini ise toplum diye tercüme ediyorum. Belirli bir köyden veya şehirden söz edilen yerler dışında Kur'an'da genel anlamda karyeden söz edilen her yerde bir medeniyetten söz edilmektedir, beled ise toplum anlamındadır.

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلاَّ رِجَالاً نُوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ

Sizden önce ve bu bi'setten ve nübüvvetten önce gönderdiğimiz kişiler de [kendilerine vahyettiğimiz sıradan kimseler] tıpkı bu elçi gibiydiler.

إِن كُنتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ

Siz onların hikâyelerini bilmiyorsanız, zikir ehline ve zikirden [zikir daha önce belirttiğim anlamdadır] haberdar olan kimselere sorun.

وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَّا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ

Mesaj getiren ve insanlara yol gösteren kimseler olağanüstü ve harikulâde insanlar değildiler. Bunlar, yemek yemeyen ya da yiyemeyen veya hiç ölmeyecek olan canlılar değildiler. Bilakis tıpkı diğerleri gibi sıradan cisimlerdiler ve sıradan yemekler yemekteydiler. Fakat tek mesele, mesajın onlara vahyedilmesi ve bu mesajı size bildirmekle yükümlü kılınmalarıydı.

لَقَدْ أَنزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

Korku, ümit, tarih, geçmiş bir olayın nakledilmesi, tarihteki bir olaya dönüş, zamandan söz ediş, bir anda bütün kâinata, yaratılışın başlangıcına, fizik dünyaya egemen sisteme kanat açış, yeni baştan bu nübüvvetin yazgısına ve insanların nübüvvete karşı gösterdikleri tepkiye eğilmek, geleceğe dönük çıkarımda bulunmak gibi meseleler, bu derin dokuyla uyumlu olarak gündeme getirilir ve insanın önüne konulur. Öyleki bilinç ve duygu sahibi hiçbir kudret onun etkisinden kurtulamaz. Anlatım ve betimleme gücüne bakın;

وَكَمْ قَصَمْنَا مِن قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا آخَرِينَ

Tarih felsefesine dikkat edin. Bu hareketlerin, bu değişimlerin sorumluluğu ve yine bunların nedenleri burada belirgindir. "Nice büyük medeniyetleri ve toplumları -ki zalimdiler- altüst ettik, dize getirdik ve onlardan sonra, onların yerine düşünce sahibi, düşünen ve yükümlülük taşıyan bir millet, bir nesil, bir topluluk yerleştirip eski medeniyetlerin harabeleri üzerine, o çökmüş toplumun yıkıntıları üzerine yeni bir bina inşa ettik."

فَمَا زَالَت تِّلْكَ دَعْوَاهُمْ حَتَّى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ ○ وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ

Burada birden bire yaratılış felsefesine girer. Zalim olan nice sınıfları, gurupları, toplumları ve karyeleri altüst etmedik mi? Sonra bu yıkıntılar üzerine, bu mezarlar üzerine bilinçli, adaletli, uyanık ve yaşamaya layık insanlardan -ki bunlar daha önce egemen düzende sıkıntı çekiyorlardı, teçhizatsızdılar, işkence görüyor ve yok oluyorlardı- oluşan yeni bir bina yükseltmedik mi? İçerisinden antitezi çıkan bu eski

tez, yani bu istismarcı zalim sınıf ve bu kokuşmuş fenomen, nasıl ve ne sebepten yok oluyor, burada tam anlamıyla açıklık kazanmaktadır; "Onlar zalimlerdi." Peki, onların kalıntıları ve yıkıntıları üzerine yeni bir toplum, yeni bir tarih ve tarihsel gelişim içerisinde yeni bir aşama oluşturanlara ne oldu? Mesajı anlamayan ve uyanamayan insanlar birden uyandılar ve sorumluluğu kabul etmediler. Kenara çekildiler, sağırlığa vurdular, körlüğe vurdular, oyun ve oyalanmayla meşgul oldular, hakkı yalnız bıraktılar, küfür ve zulmün vahşi darbeleri altında korumasız ve savunmasız bıraktılar. Peki, ne oldular? O insanlar ne oldular? Hayatta kaldılar mı? Hayatta kalabilmek için herşeyi yok edenlere ne oldu? Anlatıma dikkat ediniz;

دَعْوَاهُمْ فَمَا زَالَتْ تِلْكَ

Davalarını, sapmalarını, zilletlerini, hakkı alaya almayı sürdürerek yaşadılar. Fakat ne zamana dek?

حَتَّى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيداً خَامِدِينَ

Olgunlaşmış buğday tarlası gibi, suskun bir haldeyken ve "ah" diyecek halleri bile kalmamışken hasat edilinceye kadar.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ

Tarih felsefesini ve hâk ile batıl savaşıyla olan ilişkisini ortaya koymak için bir anda yaratılış felsefesini açıklar; "Biz, yeri, göğü ve ikisi arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık."

وَلَئِن مَّسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِّنْ عَذَابِ رَبِّكَ

Rabbinin azabı bunların üzerine üflenince ve artık kendilerini koruyamayacaklarını anlayınca şöyle dediler;

لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ

"Yazıklar olsun bize! Biz zalimler idik."

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ

"O zaman adalet ve hak terazisini, mizanını kurarız."

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى وَهَارُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاءً وَذِكْراً لِّلْمُتَّقِينَ

Musa ne getirdi? Takva sahibi kimseler için Furkan, ziya ve zikr getirdi. *Musa*'ya ve *Harun*'a Allah ne verdi? Furkan, ziya ve zikr; insanî hatırlatma ve aydınlık verdi. Furkan, hak ile Batılı birbirinden ayıran, olgunluğu ve hamlığı belirgin kılan ve insanların ve bir neslin gözleri önünde eğri ve doğru yolu, kirlenmişliği ve arınmışlığı, doğruyu ve yanlışı belirgin kılan mesaj ve sözdür. Bu mesajdan önce hak ile batıl birbirine öyle karışmıştı ki kimse cepheleri ayırt edemiyordu, yönleri ayırt edemiyordu, insanları ayırt edemiyordu. Furkan gelince tıpkı şafak çizgisi gibi geceyi gündüzden ayırır, gecenin ölmekte olduğunu, günün yükseldiğini, çok geçmeden bütün dünyayı kaplayacağını ve ufku aydın-

latacağını tıpkı ufuk gibi ortaya koyar. Sonra oralarda şöyle der;

وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطاً إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ

İbrahim'i, sonra *Musa*'yı, sonra da *Harun*'u gönderdik. O zorluklar, o güçlükler ve zaaflar içinde firavunun büyük kudreti karşısında ve kendisine bağlı *mele* ve sihirbazlar karşısında *Musa*'nın bir çobandeğneği vardır ve yalnızdır. Sadece bir kardeşi ve bir yardımcısı vardır. *Ebuzer*, hem Kur'an'a sahip olan, hem dine sahip olan, hem Allah'a dayanan, hem hurması olan, hem imparator ve hem Allah Resulü'nün halifesi olan Osman karşısında yalnızdır. *Ebuzer*'in, deve kemiğinden bir sopası vardır. Onunla Osman'a bağlı olan Abdurrahman'ın ve Kabul Ahbar'ın ve Osman'ın başına vurur. Elbette hemen Rebeze'ye sürülür ve orada sessizce ölür. Fakat her nesilde yine onun haykırışı yükselir. Sonunda da yalnız haşrolacaktır. "Yalnız yürürdü, yalnız yaşardı ve yalnız öldü." Fakat sonraki nesil, arka arkaya hak davetçileri, hak önderleri, o mesajı korumakla sorumlu olanlar onun mesajına sahip çıkarlar. Çünkü hiçbir kan boşuna dökülmez, hiçbir ölüm [eğer hak yolunda olursa] yokluğa sebep olmaz, hiçbir hafakan [eğer gerçeği söyleyen bir boğazdan geliyorsa] suskunluğa düçar olmaz. Bilakis her kan bir damlaya dönüşür ve o damlaya bu nesil daha iyi bir *İslam-bilim* yazabilir.

YİRMİ YEDİNCİ DERS

Çevrenin ve dış dünyanın etkisiyle ruhsal ve fikrî durumun müsait olmaması nedeniyle ne yazık ki dersimi akademik ve mantıksal bir program çerçevesinde yürütemiyorum. Bu bakımdan dersin çerçevesini küçültmek durumundaydım. Ya bazı temel konuları ele almak ya da dersin bazı mantıksal aşamalarının yerlerini değiştirmek zorundaydım. Esas derse bir giriş olarak öğrenilmesi gereken kısmı çıkarıp asıl derse başlamalıydım. Sonradan fırsat olursa, giriş ve başlangıç yanı bulunan kısma dönebilirim diye düşündüm. Buysa dersin ve öğretmenliğin mantığına ters düşmektedir. Fakat normal olmayan bir durum söz konusu olduğunda programı da şartlarla uygun hale getirmek gerekir.

Arz etmek istediğim konu şu; Dersin aslı *İslam-bilimdir.* Dinler tarihinden söz etmişsem ve çeşitli dinlere değinmişsem bunun nedeni İslam'ın bugün ilmî olarak ortaya konulmasının imkânsızlığıdır. Ancak zihinde dünyanın büyük küçük dinleri hakkında ve insanlık tarihinde dinin gelişim tarihi hakkında birtakım bilgiler olursa İslam'ın da ilmî şekilde ele alınması sağlanmış olur. Yine bilinçli bir aydının kafasında İslam'ın insanî, fikrî, ahlakî ve toplumsal değerleri ancak çağdaş ideolojiler tanınırsa, maddî, dinî, irfanî, ilmî ve ilmî olmayan ekoller bilinirse böyle bir ortamda ilmî olarak anlaşılabilir. Ancak bu şekilde İslam'ı kendi kafasında ilahî bir ideoloji olarak ele alarak ilmî bir değerlendirmeye tabi tutabilir.

Eğer dini kesinlikle bir kulluk ve bir inanç olarak -ki her halükârda tarih, eğitim ve kültür bakımından miras almışızdır- kabul edersek böylesi araştırmalara, böylesi fikrî ve ilmî irdelemelere ihtiyacımız yoktur. Öyle ki bazıları, İslam'ı bir mekânda başka dinlerin ya da İslam dışı veya din dışı ideolojilerin öğretilmesi gerekmez diye inanmışlardır. Fakat aydın insan İslam'ı fikrî, ilmî, ilahî ve mantıkî bir öğreti olarak tanımak, kavramak ve bir inancı görevimiz olduğu üzere araştırarak inceleyerek -taklit ederek değil- seçmek isterse başka dinleri ve hatta din dışı ve din karşıtı öğretileri ilmî olarak tanımak zorundadır. Ancak böylelikle İs-

lam'ı bilinçli olarak seçmiş olacaktır. Aslında insanın mantığı, insanın aklı sadece karşılaştırma yoluyla ve aynı şekilde tezat ve benzerliklere bakarak bir konunun çerçevesini ve değerini kavrayabilir.

Bugün Şiiliği, İslam'ı, İslam Peygamberi'ni, Ali'yi, Fatma'yı, peygamber hanedanını vs. tanımada içinde bulunduğumuz güçlük şudur; Örneğin Ali'yi küçük Medine çerçevesinde ve onun çağdaşı olan birkaç kişiyle karşılaştırarak değerlendiriyoruz ve Ali'nin haklı olduğuna karar veriyoruz. Bizim güçlüğümüz budur. Oldukça küçük olan bu karşılaştırmalarda Ali'yi haklı çıkarmak Ali'yi dakik olarak tanımak değildir. Bilakis Ali ancak, onu yedinci yüzyıl Medine'sinden çıkarıp o çağdaki birkaç sahabiyle karşılaştırmaktan vazgeçerek insanlık tarihi içerisinde insanlığın üzerinde kafa yorduğu en büyük şahsiyetlerin yanına oturtulup değerlendirildiğinde onun gerçek faziletlerini hissetmiş oluruz. Bu yüzden İslam'ı tanımak için, öncelikle dünyada ideoloji olarak, ilim ve felsefe olarak gündemde olan fikrî ve itikadî konuları ele almamız ve İslam'ı tanımak için böyle bir giriş yapmamız kaçınılmazdır. Ardından da İslam'ı çağımız düşüncesinin zirvesinde gündeme getirmeliyiz. Yoksa yerel ve geleneksel çerçevede, miras aldığımız şekliyle İslam'ı ortaya koymak birşey ifade etmez. Ancak bu şekilde yeni nesil ve günümüzün bilinçli aydını İslam'la donanıp silahlanabilirler.

Toynbee olayında belirttiğim gibi bütün dinlerin ve kültürlerin iki aşaması vardır; Saldırı aşaması, savunma aşaması. Bir düşünce yaşlanıp eskiyince ve bekası konusunda salahiyetini yitirince savunma halini alır ve çevreden ona saldırılmaya başlanır. O sadece çırpınır, ağlayıp sızlar, kendinden başka herşeyi mahkum eder, sonra bütün kafaları, dünyanın bütün akıllarını mahkum eder. Bunlar hakikatçi ve hakikati anlayan kimseler değildirler. Hiçbir zaman kendilerini kuşku konusu etmezler. Din adına sahip olduklarının ya da din adına anladıklarının zayıf olabileceğini, onu yanlış anladıklarını hiçbir zaman anlayamazlar. Bu yüzden, dini yanlış anlayan ya da İslam'ı ve Şiiliği eksik veya yanlış algılayan herkes şiddetli bir savunma psikolojisine ve zamandan geride kalma psikolojisine düşerler. Bu psikoloji içerisinde kendilerini gözden geçirmek, dakik bir yargıya varmak, kendilerini mahkûm etmek ve dinlerini doğru anlamak için çabalamak yerine, bütün dünyayı ve bütün aydınları mahkûm ederler ve böylelikle kendi eksikliklerini başkalarının boynuna atarak gizlemek isterler.

Böylelikle, İslam'ı çağımızın düşünce düzeyinde gündeme getirmek için, dünyanın en temel ideolojik akımlarla dakik, bilimsel ve bilinçli bir tanışıklığımızın olması kaçınılmazdır. Elbette insan yüzeysel olarak ve ikinci elden yeni ilimler hakkında, egzistansiyalizm, sosyalizm, Marksizm vs. hakkında ufak tefek bilgiler edinebilir ve bunları tanıdığını,

öğrendiğini düşünebilir. Fakat bunun bir değeri yoktur. Çünkü ben bir Müslüman olarak böyle eksik, temelsiz ve delilsiz bilgilerle ilmî, fikrî ve ideolojik cephede yer aldığımda elimin boş olduğunu o zaman anlarım, uzman ve bilgili bir kesim karşısında kendimi güçsüz hissederim. Dinin savunucusu olarak oldukça mahkûm ve mustazaf bir savunucu olarak tanınırım ve savunduğum şeye zarar veririm.

İslam'ı bir ideoloji olarak bugünkü dünya vicdanında gündeme getirmek isteyen kimse, çok güçlü olmak zorundadır. Özellikle İslam karşıtı ya da İslam dışı ideolojilerden söz ederken bir kutup ve bir üstat olarak, iyiden iyiye bilen biri olarak kendini düşüncelere dayatmak zorundadır. Yoksa hiçbir şey yapamayacaktır.

Egzistansiyalizm düşünce akımlarının en önemlilerinden biri olup Batı'da ortaya çıkışı Marksizm'den sonra değildir, Marksizm'le çağdaştır. Danimarkalı Kierkigard'ı egzistansiyalizm görüş ve hareketini başlatan ilk kişi olarak sayarsak Marksizm'le çağdaş olduğunu görürüz. Fakat egzistansiyalizm hareketi özellikle ikinci dünya savaşından sonra genel bir güç kazanır. On dokuzuncu yüzyılda oldukça zayıf bir düşünce akımı olarak söz konusuydu ya da birkaç filozofa özgü bir ekol biçimindeydi. Fakat şimdi, özellikle ikinci dünya savaşından sonra derin, geniş ve birkaç boyutlu fikrî bir hareket olarak ve yirminci yüzyılın fikrî siması olarak tanındı ve dünyada ideoloji olarak Marksizm'den sonra gündeme geldi. *Heidegger* ve *Sartre*'ın gelişinden sonra -özellikle *Sartre* ile- bu ekol ve ideoloji, birkaç filozofun felsefesi olmaktan çıkarak yirminci yüzyılın derin bir fikrî ve ideolojik akımı haline geldi. Bu yüzden bu ekolün tanınması, yirminci yüzyılda düşünmek ve Müslüman olmak isteyen Müslüman aydın için çok zorunludur.

Bu yüzden programlarımız içinde egzistansiyalizm de vardı. Fakat bunu programdan çıkarmamın iki nedeni vardı; Birinci neden şudur; Aslında arz ettiğim gibi, dersin asıl konusuna, yani İslam tarihi felsefesine gelmeye fırsat ve zaman kalmayacağından korkuyordum. İkinci mesele kişisel ve duygusal bir meseledir. Bu mesele şu; Sizin hissettiğiniz gibi, siz hiçbir zaman kendimi egzistansiyalist, metafizisyen, Marksist, sosyalist, materyalist, idealist ve arif olarak tanıttığımı, bunları kendime yakışır bir sıfat olarak benimsediğimi duymamışsınızdır. Çünkü gerçekten bunların hiçbirinden değilim ve bu kalıplardan hiçbirinin içinde kalmak istemiyorum. Bu kalıplardan birini kabul ettiğimde kendimi ölmüş gördüm ve ben diri kalmak istiyorum [bu söylediğimi bir iç konuşması şeklinde değil, bir düşünce tarzı olarak söylüyorum]. Fakat bugün dünyada söz konusu olan bu ideolojilerden hangisi seni düşünmeye [inanmaya değil], araştırmaya zorladı, hangi ideolojiden daha çok etkilendin ve hangi düşünür üzerinde daha ciddi durursun

diye soracak olursanız, egzistansiyalizm diye cevap verirdim. Birinci sırada *Heidegger'*in egzistansiyalizmi, ikinci sırada Gabriel Marcel ve *Jaspers'*inki ve üçüncü sırada Nietzsche'nin egzistansiyalizmi [kendisini tam anlamıyla egzistansiyalist olarak adlandıramasak da fikrî temellerinin birçoğu nedeniyle egzistansiyalist diye kabul edebiliriz.], daha sonraki sıralarda da Kierkigard'ın ve *Sartre'*ın egzistansiyalizmi gelmektedir.

*Sartre'*ın başkalarına karşı bir üstünlüğü vardır. Bu üstünlük şu; O, sadece bir filozof değildir. Aynı zamanda yazardır, şairdir, tiyatro yazarıdır, senaryo yazarıdır, siyasetçidir, toplumsal bir savaşçıdır. Bütün bu boyutlarıyla egzistansiyalizm ideolojisini, kendi zamanı içerisinde bir hareket etkeni olarak gündeme getirebilmiş, onu felsefî bir ekolden bir ideoloji haline getirebilmiş ve Marksizm'le birlikte savaşçı bir ideoloji olarak ortaya koyabilmiştir. *Sartre'*ın *Heidegger* ve başkalarına olan bu üstünlüğüne karşılık onlar da *Sartre'*a karşı bir üstünlük taşımaktadırlar. Kierkigard'ın, Marcel'in, *Jaspers'*in ve *Heidegger'*in egzistansiyalizminin, *Sartre'*da bulunmayan maneviyatçılığı ve insanî boyutudur. Dolayısıyla bir kelimeyle karşılaştırmak istersek, *Sartre* daha mantıksal, toplumsal, bilimsel ve halk için ve mahrum kesim için işe yarar bir egzistansiyalizme sahiptir. Ötekilerin özellikle *Heidegger'*in egzistansiyalizmi daha derin, daha irfanî ve o sırra daha yakındır. *Sartre* ise bundan uzaktır.

Egzistansiyalizmle ilgili olarak ortaya koymak istediğim şeyi ruhsal bir mesele yüzünden bir miktar erteledim. Çünkü ben esas olarak hem bu öğreti üzerinde oldukça ciddi olarak düşünmekteyim, hem de egzistansiyalizmin temel ruhunun benim için heyecan verici ve etkileyici olduğuna inanmaktayım ve bu öğreti karşısında özel bir ruh hali taşımaktayım. Aslında egzistansiyalizmi, Marksizmi yaptığım gibi ve diğer öğretiler gibi kuru bir ders havası içerisinde ele almak istemiyorum. Kuru kuruya anlatıp sonunda da "Bu öğretiyi bitirdik ve yerine yerleştirdik." demek istemiyorum. Böyle birşeyi söyleyemem. Aslında konunun kendisi ve egzistansiyalizm hareketi, insan varlığının en derin gizliliklerine dokunup onu harekete geçirerek kışkırttığından insana çok şiddetli bir ızdırap ve heyecan verir. İnsanın sadece birikim ve bilgilerini harekete geçiren öteki öğretilerin tersine egzistansiyalizm varlığı harekete geçirir. Benim için söz konusu olan ikinci mesele* egzistansiyalizmde -Marksizm'de belirttiğim gibi- öteki öğretilerden çok daha kötü bir şekilde gündeme getirilen bir meseledir.

---

* Egzistansiyalizmin anahtar terimlerinin aydınlarca yanlış algılanması ikinci meseleyi oluşturmaktadır. Şeriati bu konuyu asıl derse ek olarak anlattığından bu konu birkaç sayfa sonraya alınmıştır [Yayıncı].

Egzistansiyalizm konusunda burada sadece birkaç kelimeyi yazıyorum, siz bunları not alınız. Çünkü egzistansiyalizm meselesi, felsefeden matematiğe, sanattan tasavvufa, dinden şiire uzanan çok karmaşık bir konudur. Bu yüzden bu meseleyi toparlamak çok zordur. Ancak insan işin başından meselenin sınırlarını tam anlamıyla belirlerse bu zorluk hallolabilir. Bunlar egzistansiyalizme özgü terimlerdir. Bu terimleri akşam namazından sonra tanımlarsam dersin ne olduğu sizin için tam anlamıyla açıklık kazanmış olur.

Birkaç terim var; Bunlardan biri 'varlık' anlamındaki 'egzistans'tır [existence]. Onun karşısında mahiyet, zat ya da cevher anlamındaki 'esans' [essence] yer alır. Bir başka konu da 'delaissement'[268] konusudur. Bu konuların hepsi birbirleriyle bağlantılıdır.

Delaissement, başına buyruk bırakılmaktır. Başına buyruk bırakılan

---

268 Ben, sevgili dostum Emirpur Bey'in yol göstermelerinden, hatırlatmalarından ve eleştirilerinden hep istifade ederim. Bir defasında bana diyordu ki: "Senin konferans, yazı ya da ders şeklinde ele aldığın çeşitli konularda eksik olan ve doğrudan değinmediğin ve ancak uzaktan ve hızlıca değinip geçtiğin şey 'mead' konusudur. Oysa İslam ideolojisinde mead, sadece konulardan biri olarak değil, tıpkı tevhid gibi temel konulardan biri olarak ele alınmalıdır. Aynı şekilde tarih, ahlak, insanî değerler felsefesi [hayır ve şer], amel ve yaratılışın gayesi, İslam-bilim içerisinde ele alınmalıdır." Mead meselesi ele alınmamıştır. Bu doğrudur. Benim sohbet, ders ve konferanslarımdaki temel bir eksikliktir. Elbette bir bakımdan, bir eleştiri olarak bunu kabul ediyorum. Fakat bu konuyu açıklamak istemeyişimin de bir nedeni vardır. Bu neden şudur: Bizim toplumumuzun fizik ötesi ve hayat ötesi konulara olan şiddetli ilgisi [gerçi bu meseleler temel meselelerdir] o denli fazladır ki aslında bu durumda bizim yapmamız gereken işlerden biri Müslümanın zihnini hayatın derin meselelerine yöneltmek olmaktadır. Çünkü din adına yapılan bütün tebliğler ölüm ötesine gitmiş durumdadır. Bu yüzden kaçınılmaz olarak tepkisel bir şekilde -gerçi eksik ve eleştirilebilir bir tepkidir- bizim bütün ilgimiz ve dayanağımız ölüm öncesi İslamî görüşe ve İslamî bakışa yönelmiştir. Bu yüzden her ikimizin yaptığı da yanlıştır. İslam nasıl yaklaşıyorsa biz de öyle yaklaşmak durumundayız: Aslında ölümle hayat sınırını ve ölüm anını bizim anladığımız şekilde bir duvar, esas bir temel ve ayrı bir etken olarak ortadan kaldırmalıyız. Çünkü bu varlık çizgisinde oldukça normal bir hal değişimidir. Meseleleri bu şekilde ele almalıyız. Tefrite kaçılmış bir şeye gösterilen tepki, kendiliğinden ifrata kaçacaktır. İfratlı bir şeye gösterilen tepki de tefritli olacaktır. Esasında insan böyledir. Ancak insan hep bilinçli olursa ya da kendisini bilinçli kılarlarsa bu durumdan kurtulabilir. Ben bu bakımdan çok memnunum. Bu konuyu burada, sizin de buna dikkat etmeniz için gündeme getirdim. Yani ölümden öncesine ve 'mead' meselesine tek yönlü olarak dayanıldığının farkına ben nasıl varmışsam, siz de bu eksikliği hissedin. Bizim bu dayanışımızın tek taraflı bir dayanış olduğunu, ölçülü olmadığını hissedin. Fakat mutlulukla kendilerine, bir iki gündür bu konuyu düşündüğümü ve bir anda egzistansiyalizm konusu içerisinde, bu alanda benim gündemimde bulunmayan birtakım yeni konulara ulaştığımı arz ettim: Biri 'mead' konusu, biri 'velayet' konusu, biri de 'nübüvvet' konusu. Bu üç konu egzistansiyalizmin derin konuları içerisinde bir başka şekilde, bugüne dek bizim kafamızda söz konusu olduğunun tersine bir şekilde benim kafamda gündeme gelmiş, ancak henüz olgunlaşmamıştır ve benim için henüz sınırları tam anlamıyla belirgin değildir. Fakat bir kıvılcım şeklinde benim içimde parlamış olup şimdi bütün varlığım buraya yönelmiş durumdadır. Eğer tam olarak çözümlenirse ve şimdi yöneldiğim yön doğru olursa, bu fikrî çizgimizde çok temel bir iş ve büyük bir olay olacaktır. Özellikle benim fikrî çizgimde... Çünkü bu konular bu şekliyle benim için tahmin edilebilir değildi. Şu anda söz konusu edilen egzistansiyalizmde varlıkla ilgili konuların bunlarla [mead, nübüvvet, velayet konusu, insanın yaratılış felsefesi konusu] bağlantısı bulunan konular olduğunu insan asla düşünemezdi. Aslında egzistansiyalizm konusu hümanizmle ilgili [aslında hümanizmdir] ve varoluşsal bir konu olduğundan, kendiliğinden her zaman insanın yaratılış felsefesiyle temas halindedir.

çocuk 'delise' olur. Delise, bırakılmış demektir. Kendi başına buyruktur. Yani? Yani bütün varlıklar maddî kanunların [tabiat] ya da ilahî iradenin [Tanrı] yönetim ve yetkesi altındadır. Bu bakımdan maddeci ile Tanrı tanır aynıdır. İster Tanrı tanır olalım, ister maddeci olalım fark etmez. Hiç bir varlık kendisi sorumlu değildir, kendisi yazgısını, varlığını ve yaratılışını belirleyici değildir, hiç kimse kendisini yaratmaz. Ya tabiat onu istediği ve gerek duyduğu şekilde yaratmıştır ve yönetmektedir ya da Tanrı aynı şeyi yapmaktadır. Bütün varlıklar arasında sadece ve sadece insan 'delise'dir. Yani tabiat onu, kendi haline bırakmıştır ya da Tanrı, onu koyuvermiş ve kendi haline bırakmıştır. Delaissement, yaratılış felsefesindeki hangi konuyu çağrıştırmaktadır? Yeryüzüne indirilmeyi. Aslında cennetten, yeryüzüne inin ve orada uğraş, sıkıntı ve savaş içerisinde hayatınızı yaşayın diye buyrulur.

Bir sonraki konu aşamalar üçlemesidir [*Sartre*'ın anlamadığı birşey]; Hoşlanma, huy ya da ahlak ve son olarak da din. İnsanlık, tarihi boyunca bu üç aşamadan geçmektedir. Aynı şekilde her birey de insanlık tarihinin tecellisidir. Yani insanlık, yeryüzünde var olduğu ilk zamandan bu yana hangi aşamaları geçerse birey de varoluşundan ömrünün sonuna dek aynı aşamaları geçer. Bu yüzden fizyolojide denilmektedir ki cenin -bir insan- cenin şeklinden doğduğu andaki şekle kadar insanlık türü içerisinde türünün değişim, gelişim ve dönüşüm dönemlerini tekrarlar. Elbette bu bir varsayımdır. Bu durumda insanlık önce hoşlanma aşamasında yer alır [zevk aldığı her şeyden hoşlanır, o şeyi iyi kabul eder ve hayat felsefesine temel alır]. Daha bilinçli bir aşamaya ulaşınca ahlak meselesi gündeme gelir [Burada ahlaktan kastedilen nedir? Kastedilen, kabileler, aileler, karı-koca, çocuk ve büyükler, yaşlılar ve gençler arasında konulmuş yasalar, ilişkiler, ahlakî, toplumsal ve yerel geleneklerdir], sonunda insanî bilincin en yüce ve en kamil aşaması olan üçüncü aşamaya ulaşılır. Bu aşama dindir. Din, artık insandan, varlıktan yaratılış felsefesinden, yaratılış felsefesi için hangi ölçütleri seçmen gerektiğinden ve hangi yolu bulup yürümen gerektiğinden söz eder. Din, insanın varoluş ve varlık içindeki konumu karşısındaki belirgin bir bilince erme aşamasıdır.

Bu üç aşama, biraz Aguste Comte'un üç aşamasını akla getirir. O, insanlık düşüncesinde ilk aşamaya *rabbani ve ilahî aşama*, ikinci aşamaya *metafizik ve ilk felsefe aşaması*, üçüncü aşamaya da *gerçekleşme ya da bilim aşaması* adını verir. İlkel insanlar, inceleyip tahlil etmeden her eylem ve hareketi gaybî güçlere nisbet ederler. Sonraki aşamada daha bilinçli bir şekilde metafizik felsefe ve irfanî felsefe meydana gelir. Fiili aşamada insan, tam anlamıyla özdeş, mantıksal ve gerçekçi bir bakış açısı kazanır. Bilimsel ve çözümlemeci ölçütlere dayanarak dünyayı, kendisini ve bü-

tün değerlerini tanır. Elbette bu Aguste Comte'un üç aşaması olup bugün artık aslı esası kalmamıştır ve sadece tarihinde anılır.

Bir başka mesele *situation* meselesidir. *Situation humain* ya da *vaziyet* meselesidir. İnsanın en büyük ayırıcı özelliği nerede ve hangi zamanda bulunduğunu bilme duygusudur. Bu duyguyu taşıyan sadece insandır. İnsan, nerede ve ne zamanda olduğunu ve bu maddi ve madde dışı etkenlerle, zamansal, mekânsal, insanî ve insanî olmayan etkenlerle olan bağlantısının nasıl olduğunu bilir. Kendisi kendi coğrafyasını bilir, varlığının nelerle sınırlı olduğunu anlar. Bu insanî 'situation' ve 'vaziyet'tir. Bir diğeri de 'delisman'dır. Bir diğeri ise bilinç ve ihtiyardır; Farsçaya 'intihab' [seçme] diye tercüme ettikleri şey. Egzistansiyalizmde var olan konuların birçoğunu bizim talebelerimiz aslında ilk derslerinde okumaktadırlar. Fakat eski kültürü hiç bilmeyen aydınlar, bunları yeni armağanlar gibi oralardan getiriyorlar.[269]

İnsan seçebilen bir varlıktır [bu 'ihtiyar' teriminin aynısıdır, bizdeki cebir ve ihtiyar meselesiyle aynıdır]. Dolayısıyla 'irade, ihtiyar, seçme [choisir], özgürlük [liberte]' terimlerini nerede görseniz hepsi birdir. Esasen tek bir kelimedir. İnsan bunları kendinde barındırır. Bundan sonra *ihtiyar meselesi* içerisinde sorumluluk ya da yükümlülük konusu gündeme gelir. Sadece özgür insan sorumludur. İrade ve ihtiyar sahibi olan insan sorumluluk [responsabilite] taşır. Zorunlu insan sorumlu değildir.

Egzistansiyalizm öğretisini ve hareketini belirgin kılan en temel mesele ve Kierkigard'ın egzistansiyalizmi [ki dinidir] ile *Jaspers*'in ve Marcel'in egzistansiyalizmi [bunlarsa mutaassıp katoliktirler] ve *Sartre*'ın [o da Tanrı tanımazdır] egzistansiyalizmi arasında ortak yön olan mesele angoisse yapı, ızdırap ve kaygı meselesidir. Bu neyi çağrıştırır? Angoisse, uzak düşmüş bir insanın ruh durumudur. Yani yeryüzüne gönderilişten sonra insanın ruh hali tam anlamıyla angoisse'tır. Yeryüzüne indirildiğini hisseden insan ancak angoisse, ızdırap ve kaygı sahibidir. [Bir takım insanlar vardır ki elhamdülillah henüz yeryüzüne inmediler, hâlâ Cennetteler!] İşte yeryüzüne indikten sonra *Âdem*'in tövbesi meselesi, kulluk meselesi, nefs-i mutmainne meselesi, varoluşsal ızdırap olan egzistansiyalizmin ızdırap meselesinde gündeme gelir. Egzistansiyalizmin üzerinde durduğu ızdırap 'varoluşsal ızdırap'tır. Bizim taşıdığımız ızdıraplar hayatî ızdıraplardır. Hayati ızdırap nedir? Yani ihtiyaçlarımızdan biri karşılanmamıştır ya da karşılanmakta olup olmadığından emin değilizdir veya tehlikeye düşmüştür; sonuçta ızdıraba kapılırız. Oysa o ızdırap varoluşsal ızdıraptır. Yani bütün ihti-

---

269 Ömrümde ilk kez bir hediye almak istemiştim. Kuzeye gittim. O zaman öğrenciydim. Baktım çok güzel ve ucuz hasırlar var. Satın alıp Meşhed'e getirdim. Dediler ki: "Bunları Meşhed'de dokuyorlar, kuzeyde bunlardan hiç yoktur." Oysa biz ta oradan zahmetle getirmiştik.

yaçları karşılanmış bir kimse bu ihtiyaçları belki hiç hissetmez. "Varoluş, ben, ömür, dünya, yaratılış, ben kimim ve ben hangisiyim" gibi şeyler, onu endişe ve kaygıya düşüren temel konulardır. Sanırım bu, İslam'da 'haşyet' adını taşıyan meseleyle aynıdır. Korku değildir, varoluş endişesidir. İşte bu varoluş endişesi Ali'nin kendinden geçişlerini açıklar. Egzistansiyalizm varoluşsal endişenin kâşifidir. Fakat ne yazık ki buna cevap vermede her felsefeden daha acizdir.

Egzistansiyalizmin başlangıç kelimeleri varlık ve mahiyettir. On dokuzuncu ve yirminci yüzyılın çeşitli egzistansiyalist öğretilerinde, ister dinî olsun ister din dışı olsun, ister Katolik olsun, ister Katolik olmasın bu kelimeler ortaktır. Bu yüzden bu iki kelimenin, varlık ile zat ya da cevher veya mahiyetin ne olduğunu anlamamız gerekir. Egzistansiyalizm, varlığın [existence] mahiyete [essence] öncelikli olmasıdır. Bu aslında var olan çeşitli ekollerdeki -dinli, dinsiz, tanrı tanır, tanrı tanımaz- egzistansiyalizm tanımıdır. Varlık zata ya da cevhere veya mahiyete önceliklidir.

Bütün alanlarda mahiyet, varlıktan önce gelir. Ancak insan bunun dışındadır. Tam tersine, insanın varlığı niteliğinden ve mahiyetinden önce gerçekleşir. Öyleyse ben, insanî bir varlık olarak tabiatta önce varlık kazandım. Ama nasıl? Bilinmez. Ne türlü? Belli değil. Kötü, iyi, âlim, cahil, mutaassıp, aydın görüşlü, şefkatli, kinci, aşağılık, yüce, sabırlı, aceleci, zayıf, güçlü, Tanrı tanır, para sever; bütün bunlar mahiyettir, niteliktir. Fakat varlık kazanmış olan bende bunların hiçbiri yoktur. Benim mahiyetimi oluşturan bu özellikler benim varlığımda ne zaman gerçekleşir? Varoluşumdan sonra. Ne yoluyla? Kendim yoluyla. Öyleyse eğer Tanrı tanır bir egzistansiyalist ise, tabiat sadece ve sadece bizim varlığımızın yaratıcısıdır [burada yaratıcı egzistansiyalizm açısından fark etmez], bize varlık verir. Benim zatımı oluşturan, öteki hayvanlardan, öteki varlıklardan ve öteki bireylerden beni ayıran ve bana nitelikler, güzellikler ve rezillikler veren özellikler, benim kendi iredemle, bilincimle ve özgürlüğümle sahip olduğum, gelişim yolu üzerinde, çatışma ve karşılaşma çizgisi üzerinde, tecrübe ve düşünüşümle toparladığım ve kendi kendimi boyadığım sıfatlardır.

Bu kürsüde, bu mikrofonda ve bu sigarada ahşabın bulunduğunu görüyoruz. Benim insan olduğumu kabul ederseniz[!] hepimiz tek bir şeyde eşit ve benzeriz. Neyde? Varlıkta. Ben varım, bu var, o var. Hepimizin var olması eşittir. Bu bir mikrofon; bunu bir sigara, beni canlı bir varlık, bunu cansız bir varlık kılan nedir? Mahiyet. Fakat bu mikrofonu yapan kimsenin kafasında önce bu mikrofon vardı ve daha sonra ona varlık kazandırdı. Sigarayı yapan kimsenin kafasında önce sigaranın mahiyeti vardı, sonra sigarayı yaptı ve ona varlık kazandırdı. Fakat

insan benini oluşturan kimse -ister tabiat, ister Tanrı- ona önce sadece ve sadece varlık kazandırdı. Sonra insan ne olmak istiyorsa kendisi bilir, kendisi yapar.

Burada söz konusu olan en temel mesele [egzistansiyalizmin en büyük fazileti ve aynı zamanda en büyük zaafı buradadır, hem egzistansiyalizmin en büyük değeri buradadır, hem en büyük zaaf ve yenilgisi; çünkü buna cevap veremez.] materyalizmde ve natüralizmde olmayıp da egzistansiyalizmde olan bir mesele ve problemdir. Materyalizm, insanı bir ot gibi, cansız bir varlık gibi, başka fizyolojik ve biyolojik bir nesne gibi görür. Yani onlar nasıl yapılmışlarsa biz de yapılmışız; bir problem yoktur. Fakat materyalizm ve natüralizm öğretilerinde insanın kurban edildiğini egzistansiyalizm anlar ve hisseder. Bu egzistansiyalizmin faziletidir. İnsanın bütün fenomenlerden ayrı bir fenomen olduğunu hissetmiştir [insanın gelişmesi, sorumlulukları, insanın gücü]. Bu *anlama* mucizesini, insanda var olan bu mucizeyi, sadece biyolojik yasalara bağlamamız çok zordur. Çünkü anlamak, tam anlamıyla madde dışı bir olgudur. Öyleki zayıf bir varlıkta bu olgu ortaya çıkar ve ardından, bilinen bir şey şeklinde, bir konu şeklinde ve cüz'i bir şey şeklinde kendi varlığına üstünlük sağlayabilir. Anlamak, budur. Kendisi cüz'i ve malul olan bir fenomen nasıl olur da bütün varlığa üstün olabilir? Dolayısıyla anlama meselesi, gıda maddesi türünden ve aynı şekilde biyolojik yasalara bağlı birşey değildir. İnsan sadece maddî yasaların ürünü olan bir fenomen olsa, insanın sahip olduğu bu iradenin ve gücün, insanı oluşturan maddî yasaları değiştirebileceğini, kendi hizmetine sokabileceğini, tabiatı dizginleyebileceğini, kendi iradesi yolunda tabiatı hareket ettirebileceğini nasıl söyleyebiliriz? Nasıl olurda malul, illete karşı illet rolünü oynayabilir? Ne söylemek istediğim tam olarak açık mı? Tıpkı şuna benzemektedir; Siz suyu ateşin üzerine koydunuz diyelim. Kaynayan bu su, elde ettiği hararet gücünün tamamını ateşten edinmiştir, fakat kendisi de ateşi etkilemektedir.

Burada egzistansiyalizmin -materyalizme ve natüralizme karşı üstünlük taşıdığını söylüyorum- insanın maddî fenomenden daha güçlü bir fenomen olduğunu, neden-sonuç zincirinde bir halka olup 'neden' rolünü oynadığını, ayrıca diğer biyolojik, fizyolojik, ruhsal, maddî ve tabiî özlerden ayrı bir öz olduğunu itiraf etmesi, felsefe ya da bilim temeli üzerine kurulmuş olan ve fizik ötesi kavramını klasik anlamıyla ya da gaybın kaynağını veya yaratılışın yahut Tanrı'yı aradan çıkarıp böylece insanın aşağılanmasına ve insan üstünlüğünün inkârına neden olan yeni öğretiler arasında, insan türünün yeniçağlarda ayaklar altına alınıp inkâr edilen üstünlüğünü itiraf eden ve tabiattaki bütün varlıkların önce mahiyetlerinin, daha sonra da varlıklarının şekillendiği,

sadece ve sadece insan türünün önce varlık kazanıp sonra mahiyet kazandığı konusunu ortaya koymakla insanın ayrı dokunmuş bir kumaş olduğunu itiraf eden bir öğreti olduğunu gösterir.

Bu, dinlerin tarih boyunca söyledikleri şeyle aynıdır. Nasıl? Çeşitli şekillerle; Mesela, "Allah'ın ruhu ya da ilahî ruh insana üflenmiştir." "İnsan Allah'ın halifesidir." "İnsan sorumludur." "Allah'ın emanetçisidir." "Allah'ın özel öğrencisidir." ve buna benzer şeyler. Dinler, insan için maverai ve ilahî bir öze inanmaktaydılar. Hatta maddî egzistansiyalizm bile insan için böyle bir üstünlüğe, üstün makama ve yaratıksal bir özelliğe inanmaktadır. Buraya dek açık ve bellidir.

[...]* "Benim bildiğimi siz bilmezsiniz." meselesine Allah'ın kendisi, meleklerle insan arasında gerçekleştirdiği müsabakadan sonra açıklık kazandırır. Meleklere ve *Âdem*'e isimlerin anlamı konusunda birtakım sorular sorar. Melekler bilemezler, *Âdem* cevap verir. Sonra burada, "Siz bilmediğinizden bu üstünlüğü insana verdim." diye açıkça söyler. Bu her halükârda bilme meselesidir. Biz o isimlerin ne olduğunu ve anlamlarının ne olduğunu bilmiyoruz. Fakat *Âdem*'i meleklere üstün kılan ve meleklerin ışıktan olmalarına rağmen çamurdan yaratılmış *Âdem*'in ayaklarına kapanmalarına neden olan şeyde bilgi meselesi söz konusudur. Allah'ın, müsabaka ve imtihan meclisinden sonra duyurduğu sonuç, meleklerin bilmedikleri birşey konusunda *Âdem*'in bilgi sahibi olması meselesidir. Önce melekler itiraz edip [bunlar hal dilidir]; "Yeryüzünde kan döküp fesat çıkaracak birini mi yaratmak istiyor?" diye sorarlar. Allah da orada müphem bir cevap verir; "Ben sizin bilmediğinizi bilirim." Pekâlâ, o nedir? Sonra imtihan oturumunda söylüyor [orada cevap veriyor]. Bu cevap şundan ibarettir; "*Âdem* sizin bilmediğinizi biliyor."

Tanrı tanır egzistansiyalist [Tanrı tanımaz olanın konusu ayrıdır];"Tanrı yarattığı varlığın ne olacağından haberdardır. Fakat Tanrı'nın, insanın *nasıl olacağı* hakkındaki bilgisi insanın nasıl olacağının nedeni değildir." der. İnsanın 'nasıl olacağı'nın nedeni kimdir? Kendisidir. Öyleyse Tanrı, insanın kendi kendisini oluşturacağını bilir. *Hayyam*, "Eğer şarap içmezsem, Tanrı'nın ilmi cehalet olur." der. Ben şimdi şarap içmek istiyorum; acaba Tanrı benim filan gece filan saatte şarap içeceğimden haberdar mıdır, değil midir? Haberdardır; çünkü ilim sahibidir. Öyleyse benim şarap içmemem mümkün değildir. Eğer şarap içmezsem Tanrı'nın ilmi doğru değildir ve böyle bir şey olamaz. Hâce Nasîreddin [Tusi], bunun cevabını [oldukça güzel bir cevap] verir [bu cümleye iyi dikkat edin, çünkü çok güzel bir cümle]; "Eşyanın ne-

---

* Köşeli parantez içinde üç nokta, dinleyicilerin sordukları fakat banttan çözülemeyen soruları gösterir. Bu parantez birkaç yerde daha kullanılacaktır [Yayıncı].

deninin ezeli bilgi [Tanrı'nın ezelden sahip olduğu bilgi] olması hâkimler katında büyük bir cehalettir." *Hayyam*'ın ezeli ilimden nasıl bir sonuç çıkardığı gayet açıktır. Hâce Nasir ona cevap verir; "Ezeli bilginin eşyanın varlığına neden olması [ki sen böyle bir çıkarımda bulundun] hikmet sahiplerine göre büyük bir cahilliktir." Meteoroloji ilmi yarın yağmur yağacağını bilir, bu konuda bilgi sahibidir. Bu bilgi yarın yağacak yağmurun nedeni midir? Hayır. Bilmektedir, hem de dakiktir. Belirttiği dakikada yağmur yağar, fakat yağmurun yağış nedeni bu bilgi değildir. Hâce Nasir'in ne demek istediği gayet açıktır; "Allah sizin hanginizin daha iyi iş işlediğinizi bilmek ister." Öyleyse Allah'ın bizim hangimizin daha iyi işler yaptığı ve hangimizin kötü işler yaptığını bildiği, fakat bizim mahiyetimizi oluşturan sıfatlar olarak iyi işlerin ve kötü işlerin bizim seçimimize bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Benim hayattaki sıfat ve özelliklerimin ve amelimin cebrî, mantıkî ve ilahî bir tepkisi olan kıyamet nasıl bir gündür? "İnsanın iki eliyle önceden gönderdiğini gözüyle gördüğü gündür." Burada insanın iradesi meselesini gündeme getirir.

Burada insanın -eğer egzistansiyalizm açıklık kazanırsa- İslam'da söz konusu olduğu ve bize öğretildiği şekliyle tevhidi, Tanrı'yla olan ilişkisi öyle derin ve yücedir ki hem egzistansiyalizmin sıkıntısını çektiği, hem materyalizmin cevap veremediği ve hem de geçmiş dinlerin halledemedikleri bütün güçlükleri ve olumsuzlukları açıkça halledebilir. Ben şu anda konunun oraya varacağını sanmıyorum, tevhid meselesini bu derinliğiyle anlayacak bir ortamın olacağını sanmıyorum. Egzistansiyalizmin bütün değerlerini ve eksikliklerini ilmî bir şekilde değerlendirebilirsek işte o zaman egzistansiyalizmin yetersizliklerini açığa çıkarabiliriz.

Tevhid meselesi egzistansiyalizmde ne şekilde söz konusudur? [...] Hayır, biz henüz oraya varmadık. Bunlar egzistansiyalizmi bitirdikten sonra sorulabilecek sorulardır. [...] Niçin? Tamamen doğrudur. Fakat ben bir defasında aşağıdaki salonda, temsil ve teşbihte sadece neyin dayanak yapılabileceğini belirtmiştim. Sadece benzetme yönü. Sadece benzetme yönü dayanak yapılabilir ve örnek verilebilir. Yoksa bütün konuları birbirine benzer değildir. Eğer ben meteorolojinin bir hava olayı konusundaki bilgisini örnek verip özgür olan benim hayatımda yer alan bir olay hakkındaki ilahî bilgi ile karşılaştırıyorsam burada benzetme yönü hangisidir? [...] Meteorolojinin bilgisi ilahî bilgiye mukayese edilemez. Burada birbirine benzeyen sadece nedir? Bilgiyle bilinen ilişkisi. Orada ve burada. Yani "Benim bu eylemim hakkındaki bilgi önceden haberdar olduğu için benim eylemimin gerçekleşmesi kaçınılmazdır." diyen kimseye diyor ki; "Bilgi, senin eyleminin gerçekleşme-

sinin nedeni değildir. Sen nasıl istiyorsan bu eylemi öyle gerçekleştirebilirsin. Fakat önceden senin bu eylemini kuşatan bir bilgi vardır." Önsel bir bilginin sonraki bir eylemi kuşatmasının neden sonuç ilişkisi yoktur. Bilgi ve bilinenin ilişkisi neden sonuç ilişkisi değildir. Aynı şekilde meteoroloji yarın yağmur yağacağını tahmin etmektedir ve yarın yağmur yağacağına dair bilgisi -bu bilgi doğrudur- yarın yağmurun yağmasının nedeni değildir [başka şey vardır neden olarak; sizin söylediğiniz gibi tabiat yasaları vardır]. Aynı şekilde benim eylemim benim irademin ürünüdür, fakat ezeli bilgi bu olguya karşı önceden haberdardır. Bu iyice açık mı? [...] Bu çok açık; Yani Allah'ın bilgisinin bilinenle yani insanın eylemiyle olan ilişkisi, meteorolojinin hava olayı hakkındaki bilgisi gibidir. Meteorolojinin bu bilgisi o hava olayının nedeni değildir ve o olaya müdahalesi yoktur. Fakat hiç bir etkisi olmadığı halde söz konusu olay hakkında eksiksiz bilgi sahibidir. Dolayısıyla meteoroloji, bir hava olayı hakkında bilgi sahibidir, onun bilgisi doğrudur; oysa hava olayı bir başka etkenin ürünüdür. Bu etken tabiattır. Aynı şekilde Allah insan ben'inin eylemini bilir, oysa insanın eylemi bir başka etkenin ürünüdür ki bu etken insanın iradesidir. Bu mukayesede benzetme yönü sadece budur. Dolayısıyla önce konuyu tamamlayayım, sonra sorulara geçilebilir. Birinci derecede insan, varlığını başkasının verdiği ve sadece var ettiği bir fenomendir. Yani insan yeryüzünde 'var'dır. Bu eylemi kim gerçekleştirmiştir? Tanrı ya da tabiat. Fakat nasıldır? Bu fenomenin eylem ve seçmesine bağlıdır. Öyleyse benim varlığımı Tanrı ya da tabiat vermiştir. Fakat nasıl oluşumu kendim sağlamışımdır. Bu tam olarak anlaşıldı mı? Öyleyse insanın iki yapıcısı vardır; Biri *varoluşsal* yapıcısı [Tanrı ya da tabiat], diğeri *niteliksel* yapıcısı [kendisi]. Burada hangi mesele söz konusudur?

[...] Tanrı'nın insan adıyla ya da herhangi bir adla bana verdiği varlığın kendisi nedir? Bu neyi sormaktadır? Mahiyeti. Varlığı tanımlarsak neye düşeriz? Mahiyete. İşte bu yüzden, felsefî konularla uğraşanlar, varlığın tanımlanamaz olduğunu bilirler. Tanımlarsak neyle tanımlarız? Hep mahiyetle, özellikleriyle tanımlarız. Neden tanımlanmaz? Bu sigaradır, diye bize gösteren ve bizi haberdar eden nedir? Bu sigaranın, kendisini başka nesnelerden ayıran renk, tat, şekil ve öz sınırlarıyla sınırlı olmasıdır bizi haberdar eden. Tanım dediğimizde, nedir dediğimizde, o nasıldır, başkalarından farkı nedir dediğimizde neden söz etmekteyiz? Mahiyetten. Saf varlık aşamasında hiçbir şeyi tanımlayamayız. Esasen tarif demek sınırları, ayrımları, cinsi ve türü belirgin kılmak demektir. Bütün bunlar nedir? Mahiyet ve 'essence'tır.

Burada bu konu gündeme getirilmişken bir şeyi arz edeyim; Egzistansiyalizmde varlığın tanımı. Bu oldukça zordur. Bu konuda yanılmış

olan en büyük kitap *Sartre*'ın başyapıtı 'L'etre et le neant'tır [Varlık ve Yokluk].

[...] Kaynar suyun neyin ürünü olduğunu söylemiştim. Tabiattaki ateşin ürünüdür. Kaynar sudaki sıcaklık ateş üzerinde 'neden' etkisi yapabilir mi? Yapamaz. Eğer ateş üzerinde 'neden' etkisi yapmışsa, suda olan bu sıcaklığın ateşten değil, başka bir şeyden kaynaklandığı anlaşılır; ne olduğunu araştırmak gerekir. İyice anlaşıldı mı? Fakat bu doksan ya da yüz veya birkaç unsurdan oluşan ve bu birkaç fizyolojik, doğal ve maddî yasanın ürünü bir fenomen olan insanın kendisi bütün bunlar üzerinde değiştirici bir rol oynar. "İnsan etkendir." meselesi insanı ve her filozofu buraya sürükler. Materyalizm burada tökezler. Tökezlediği yer şurasıdır; Tabiatı maddî sayarak, metafizik ve gayble işimiz olmayıp ve maddenin yüzde yüz bilimsel yasalarıyla konuşarak insan meselesini ele alırsak sonuç böyle olur.

Sartre, işte bu yüzden çaresiz önce materyalizmi kabul eder, sonra materyalizm onu egsiztansiyalizme -Tanrı ve din meselesine değil- sürükler. Maddecilik kaçınılmaz olarak insanı madde dışı kabul etmeye kişiyi mecbur kılar. Sonra maddeci kişi aynı zamanda filozof olarak da kalmak ve Tanrı'nın varlığını itiraf etmemek istediğinden işi aksar. Peki neden? Çünkü her maddî olayın -ister yağmurun yağması olsun, ister deprem olsun, ister filan hayvanın meydana gelmesi olsun, ister bir koyun görmemiz olsun, ister güneş etrafında dönüşü olsun- bunlar hep maddî fenomenlerdir ya da A fenomenini göz önüne aldığımızda bunlar ne şekilde meydana gelmişlerdir? Neden-sonuç zincirlerinin arka arkaya gelmeleriyle. Bunun sonucunda neyi meydana getirmişlerdir? A'yı. Aynı şekilde A'dan neden sonuç zincirleri ortaya çıkar. İyice açık mı? Bu neden sonuç zincirinin yönü nedir? Şu şekildedir; Nedenden sonuca doğru. Her bir halka, varlığını, mahiyetini ve özelliklerini neyden alır? Önceki nedenlerden alır. Anlaşıldı mı? Dolayısıyla bu A halkasının özellikler ve imkânlar dizgesi neyden alınmıştır? A'nın ona kazandırdığı özellikler ve imkânlar dizgesinden. Sonra da özelliklerinin gereği, bir başka sonucu ondan ortaya çıkarır. Anlaşıldı mı? Burada bir anda insana ve *Âdem*'e ulaşırız [varsayalım A, Âdem'dir]. Bir anda neden sonuç zincirinden ayrıldığını görürüz. Zinciri ne yapar? Koparır. Geri döner. Diziyi altüst eder. Kendisi ne haline gelir? Bir başka neden haline gelir, maddi zinciri koparır ve bir başka zincir oluşturur. Tabiatta bu işi ne yapmaktadır? Teknoloji. Teknik ne yapar? Tabiatın maddî neden sonuç zincirini değiştirir ve onun yerine yeni bir maddî nedenler zinciri oluşturur. Aynı maddeler, unsurlar ve maddî yasalar gene temeldir, fakat neden sonuç zincirini değiştirir. Anlaşıldı mı? Yer çekimi kuvveti vardır, ağırlık vardır, benim özüm vardır, merkezkaç vardır,

hava basıncı vardır; bütün bunlar maddelerdir. Bunları normal şekliyle bırakırsak, ben bir hayvan şeklinde bunların çizgisi üzerinde yer alırsam, bu yasalarda en küçük bir değişiklik yapmazsam kuşlar gibi olurum. Sonra füze yaparım. Füze neyi deler? Atmosferi deler. Yer çekiminin üstesinden gelir ve ardından yeni bir maddî zincir oluşturur. Bu yeni maddî fenomeni kim oluşturmuştur? Doğal olarak maddî yasalar mı oluşturmuştur yoksa insan adında yeni bir etken bu nedensellik zincirine mi gitmiştir yoksa başka bir neden zinciri mi oluşturmuştur? Burada neden rolünü oynayan insandır. Bu nereden gelmiştir?

Marks'ın dediği gibi insanlık tarihini kendi haline bırakırsak ne olduğunu görürüz? Avlanan ve bunu birlikte yiyen ilkel kavimler görürüz. Bunlar cebrî olarak neye dönüşürler? Çiftçilik [serilik] dönemine dönüşürler. Ardından cebrî olarak feodaliteye dönüşürler. Sonra cebrî olarak onun içinde burjuvazi meydana gelir. Sonra burjuvazi sermayedarlığa ve emperyalizme dönüşür. Sonra cebrî olarak parçalanır ve bir devrime neden olur. Bu cebrî şeklidir. Bir anda bir insan daha orta yerde bilinçlenir, uyanır ve feodalitenin ortasında tarihin yakasına yapışır ve onu sosyalizme sıçratır. Kim geldi? Ne oldu? İnsan adında, irade adında, irade bilinci ya da bilinçli irade adında yeni bir varlık tarihin cebrinin ortasına dalmış, tarihin belirlenmiş silsile ve aşamalarını birbirine katmış ve sebebi ortadan kaldırmıştır. 'Delici sebep' *Mevlana*'nın deyişiyle aynı zamanda insandır -bu şekliyle elbette- çünkü iradesi -eğer insansa- Tanrı'nın iradesinin tecellisidir. İşte burada insanın tanrısal bir rol oynadığını görürüz. Nerede? Maddî cebirde, tabiî cebirde, tarihin cebrinde, toplumun cebrinde, iktisadın cebrinde, araç gereç üretimi cebrinde -ki insanı etkiler- insan bedeni fizyolojisinin cebrinde, insanın psikolojik özelliklerinin cebrinde ve belirli bir neden sonuç zincirini takip eden diğer bütün bilimsel ve belirlenmiş cebirlerde insan bir darbe şeklinde, bir devrim şeklinde, bir isyan şeklinde bunları nakzederek gidişi değiştirir. Buna göre insan hangi rolü oynar? Yeni bir etken olarak tarihin nedensellik cereyanına girer. İşte burada insan meydana gelir. Maddeci biri icadı nasıl açıklamak zorundadır? İcat ne demektir? İnsan iradesinin etken şeklindeki tecellisidir. Ne yapar? İnsan, maddî neden sonuç zincirini değiştirir. Nerede? Araç gereç ürettiği zamanda. Nedensel cebir, neden sonuç cebri, tabiat, ben, fizyolojim, ağırlık, yerçekimi, bunların toplamı benim için bir cebir oluşturmuşlardır; iki üç metreden fazla sıçramam mümkün değildir. Yüz kilodan fazlasını taşıyamam. Kaldıraç yapıp üç yüz kiloyu kaldırdım; bu tarihin cebrine aykırıdır. Maddî bir nesneyi oluşturduğum doğrudur. Fakat tabiatta böyle bir şey olmadığından ben onu yaratıp icat ettim. Kendimi sesten daha hızlı hareket eden bir kuş haline getirdim. Bu maddenin tabiî silsi-

lesinde yoktu. Bilakis, bir neden haline gelerek maddî yasaları ve bağlantıları altüst eden insandır. Materyalizm nasıl açıklamak zorundadır? İhtiyaç, insanı araç gereç yapmaya mecbur etti, demek zorundadır.

Materyalizmin çoğu yerde dinden daha idealist olduğunu görürüz. Gaybî bir olgu olan Tanrı'yı kabul etmemek için yüz tane zihinsel, hayalî ve mantık dışı nesneyi kabul eder. Sen, tabiatı yaratan ve idare eden büyük bir şuur vardır, diyen dindar beni neyle suçluyorsun? Bilim dışı olmakla. Pekâlâ, ya sen nesin? Ben bu yasaların, dünyaya hâkim olan büyük bir şuurun ürünü olduğunu söyleyince, bu büyük ve haberdar şuur ve iradeyi kabul etmiyorsun. O zaman bu olguyu, hâkim irade olan Tanrı'ya bağlamak yerine ihtiyaca bağlıyorsun. Bir konu olarak ihtiyacı irdeleyip tahsil etsek ve bir şeyi böylesine bilinçlice ve dakik yaratan ihtiyacın ne olduğunu bir görsek. Materyalizm, bir buluşu insanın kendisine bağlayamaz. Çünkü o zaman insan maddî olmayan bir varlık olur. Tanrı'ya da bağlayamaz. Çünkü o zaman maddî olmayan bir varlığı itiraf etmiş olur.

Bu durumda ihtiyaca bağlar. İhtiyaç nedir? İhtiyaç, insanın yokluğu ve güçsüzlüğü yüzünden duyduğu duygudur. Bu duygudur. Bu duyguya sadece insan değil, hayvan da sahiptir. Kargayı ağacın tepesinde gören ve yemek isteyen tilki çıkabileceği bir merdivene ihtiyaç duymaz mı? Kesinlikle ihtiyaç duyar. Peki, bu aşamaya ulaşınca neden sadece insan merdiven yapar ve başka hiçbir hayvan ihtiyaç aşamasında birşey yapamaz? Materyalizmin şartı etken yerine koyduğunu görürüz. Materyalizm, kaçınılmaz olarak, şartları etkenin yerine koyar ve ihtiyaç insanı icada zorlamıştır der. İcadı yapan ihtiyaç mıdır? Peki, ihtiyaç kimdir? İcadı gerçekleştiren bir iradedir, bir bilinçtir, bir bilgidir, bir şuurdur. Maddî yasaların eksiğini tamamlamak için maddî yasaların üzerinde bir güç olmalıdır. Sen de insanı bir neden fenomeni olarak inkâr ediyorsun. Çünkü onu maddi bir ürün saymak istiyorsun. Tanrı duygusunu inkâr ediyorsun, sonra da ihtiyacı Tanrı'nın ve insanın yerine geçiriyorsun öyle mi? Pekâlâ. Nice milletleri görüyoruz, ne kadar ihtiyaçları var. Fakat hiçbir icat yapmıyorlar. Mutsuzluktan, felaketten, zillete ve ihtiyaca açıklama getirmekten başka birşeyleri yok. İhtiyacı nimet sayıyorlar, muhtaç oldukları için Allah'a şükrediyorlar. Yüzyıllardır her gün ihtiyacın bir aşamasına ulaşan [kıtlık, susuzluk, araç gereçsizlik, av araçlarının olmayışı, gıdasızlık, çevreye uyumsuzluk; bunlar hayvanların ve bitkilerin her türünün yaşadıkları ihtiyaçlardır] ve ihtiyacı hisseden, fakat bir icatla, bir yaratıyla tabiatı telafi edemeyen hayvanlar görmekteyiz.

Bir başka konu da şudur; İnsan bütün cebirlerin [maddî cebir, tabiatın, tarihin, toplumun ve insanın kendi fizyolojisinin cebri] akışı içeri-

sinde etken rolünü oynar. Oruç tutan kimse ne yapmıştır? Rejim yapan kişi ne yapmıştır? Vücudunun esasını oluşturan bilimsel fizyolojik cebrin karşısında direnmiş, engel olmuş ve onu çürütmüştür. O etken nedir? İnsanın etken şeklinde fizyolojisinin yolu üzerinde yer aldığını görüyoruz. Cinsel içgüdü cebri bir etken olarak onu evliliğe doğru sürükler. Fakat o, ömrünün sonuna dek evlenmez. Bir nedenle aldığı bu karar, onu bir etken olarak fizyolojisinin ve psikolojisinin karşısına geçirir ve böylece psikolojiyi nakzeder.

İntihar; Hiçbir varlık sonra intihar edecek şekilde yaratılmamıştır [yani bilimsel açıdan, sonradan intihara yönelecek şekilde yaratılmamıştır]. Fakat insan, irade halinde kendi maddî neden sonuç aşamasına girer ve her şeyi yıkar. Bütün bunlar insan iradesinin tecellisidir.

İşte burada, *Heidegger*'in ya da en azından *Sartre*'ın, bizim *Mevlana*'yı tanımalarını hep arzulamışımdır. Keşke tanısaydı. Eğer tanısaydı hem *Mevlana* bizim elimizde bulunma gurbet ve zilletinden kurtulmuş olurdu, hem de tıpkı muzdarip bir kuş gibi, adı şark, irfan ve din olan bu gizemli kalenin etrafında hep uçtuğunu ve içeri girebileceği bir delik arayıp bulamadığını hissettiği *Heidegger* kurtulurdu. Esasında egzistansiyalizm, ne yazık ki Batı'nın sahip olmadığı, Doğu'nun sahip olduğu fakat sunma liyakatinden yoksun bulunduğu bir maneviyata ihtiyaç ızdırabıdır. İrfanî meseleler, manevî meseleler, kültürel meseleler tıpkı ilk maddelere benzerler. Batı tüketim liyakatine sahiptir, ama bu maddeleri bulamaz, bizim vardır ama tüketime sunma liyakatimiz yoktur.

Zihinsel varlık meselesi ne anlama gelir? Zihinsel varlık iki türlüdür; Birincisi birşeyin zihinsel varlığı bulunmakla birlikte özsel [aynî] varlığı yoktur. Tıpkı üç başlı insan gibi. Bu zihinsel bir varlıktır ve şu anda bizim zihnimizde vücuda gelmiştir, fakat özdeş varlık taşımaz. İkincisi özsel varlığı da olan zihinsel varlıktır. Özsel varlığı da olan mikrofon gibi. Şu anda mikrofonun zihinsel varlığı da bizim kafamızdadır. Çünkü onun hakkında konuşmaktayız. Kesinlikle vardır, bu olmadığında o vardır. Bir başka zihinsel varlık daha vardır [ki *Sartre*'ın "L'etre et le neant" adlı kitabındaki bir bölümde bahsi geçer]. Mesela bu ağacın, şu ağacın ve bu lambanın varlığı özsel varlıktır, zihinsel şekli de vardır. Çünkü zihnimizde tıpkı bir aynada olduğu gibi onun yansıması vardır. Bu onun zihinsel varlığıdır. Bizim zihnimizde 'lamba' adında zihinsel bir varlık bulunmaktadır. Önüme hangi lambayı getirseler, diyorum bu değil. Mesela ağaç. Önüme hangi ağacı getirseler diyorum hayır, bu elmadır, şu armuttur, fakat ben armut ağacını kastetmedim. Gidip başka bir ağaç getiriyorsunuz. Nedir, diyorum. Diyorsunuz, vişne. Vişne demedim, diyorum. Bir ağaçtan söz ettim ama o ne elmadır, ne armuttur, ne de bir başka meyve ağacıdır. O nedir? [...] Ne buyurdunuz? Küllî var-

lık. O nedir? O küllî varlığın özsel varlığı mı vardır, zihinsel varlığı mı? Yoksa özsel varlığı yok mudur? [...] Materyalizm küllî varlığı itiraf edebilir ya da reddedebilir mi? Acaba küllî bir 'matiere' midir yoksa bir 'ide' midir? [...] Materyalizm ideyi kabul edemez.

Mir Fendereskî'nin çok güzel bir sözü vardır [fikrî meselelerde bir takım şeyler hallolduğunda oldukça basittir, ama hallolmadığında bütün güçlükleri doğurur. Bu söz ne kadar akıllıca ve ne kadar yalındır ve sanırım dünyada hiçbir filozofun aklına gelmemiştir]. O söz şudur; "Zihinsel varlık da özsel bir varlığın kendisidir." Doğru mu?

Şimdi varsayalım burada bir şey ya da bir küp var. Bunun varlığı nasıl bir varlıktır. Özseldir. Doğru mu? Mesela varsayalım rengi de mor olsun [bir rengi olmak zorundadır, bir ölçüsü olmak zorundadır, olmasa olmaz, külli bir küp olamaz, kendisine özsel bir varlık kazandırdığımızda kesinlikle belirli bir ölçüsü vardır]. Bu özsel varlıktır. Önüne bir ayna koyalım. Yansıması aynaya düşsün. Bu nasıl bir varlıktır. Tasvirinin varlığıdır, yansımasının varlığıdır. Dolayısıyla bu küpün varlığı özsel varlıktır. Bu nedir? [...] Yazılı varlığıdır. Doğru mu?

Bu varlıklardan birinin özsel varlık, diğerinin yansıma varlık olduğunu söyledim. Biri yazılı varlıktır, diğeri de zihinde vardır ve zihinsel varlıktır.

Bizim Mir Fendereskî'mizin sözü şudur [egzistansiyalizmin bile çelişkiye düştüğü ve halledemediği bir şey]; "Aynı zihinsel varlık özsel bir varlıktır, fakat türü öteki varlıktan farklıdır." Ne demek? Yani bu bir varlıktır ve aynaya yansıyan da [tahtaya çizdim] küpün bir varlığıdır. Bir varlıktır, özsel bir varlıktır, fakat şekli ve mahiyeti bundan farklıdır. Ancak her ikisi de aynı ölçüde vardır. Bunun mahiyeti üç boyutludur, onun mahiyeti iki boyutludur. Bunun mahiyeti ponza taşındandır, bu ise tebeşirdendir. Bu şekle girdiği zaman mahiyeti bir alamettir, dolayısıyla varlık taşır. Varlığı k-ü-p'den yapılmıştır, bunun varlığı ise ponzadan yapılmıştır. Fakat bu da bir varlıktır ve dolayısıyla özsel bir varlıktır. [...] Siz dışsal varlık diye hangi anlamda söylüyorsunuz? [...] Dışsal varlık ve içsel varlık, kesinlikle varlıkla ilgili olmayan bir sınıflandırmadır. Konuşmakta olan insanın nerede olduğuna bağlıdır. Mesela bu mikrofonun iç mikrofon olduğunu, çarşıda satılan mikrofonun da dış mikrofon olduğunu söylememe benzer. Pekâlâ, ben çarşıya gitsem bu dış mikrofon olur ve o da iç mikrofon olur. [...] Neden, gözle, kulakla, dokunmayla hissedilmese bile hissedilmektedir. Siz evinizi şu anda hissediyor musunuz hissetmiyor musunuz? [...] Hissediyor musunuz, etmiyor musunuz? [...] Evinizden kafanızda söz konusu olan zihinsel şekle karşı bir bilinç taşıyor musunuz taşımıyor musunuz? [...] O halde hissediyorsunuz. Ancak bu uzuvlarla hissetmiyorsunuz. Mesele, sizin

evle ilgili zihinsel bir varlığa karşı sahip olduğunuz bilgidir. [...] O cin de [bunu söylemek istiyor] o üç başlı insan da sizin deyişinize göre dışsal varlık taşımaz, içsel varlık taşır. Pekâlâ. Her halükârda vardır. O özsel varlıktır. Yani bununla üç tane varlık taşımaktadır. Yansımalı, yazılı ve zihinsel. Üç başlı insanın kaç varlığı vardır? İki tane varlık taşır; Yazılı ve zihinsel. Fakat cismi ve nesnesel varlığı yoktur. Dolayısıyla zihinsel ve ide olarak vardır. Soyut ide de başlıbaşına bir varlıktır. [...] Öyleyse onun kendi hayali bir varlıktır. Yani dışsal varlığı da -sizin deyişinizle- olsa dışsal gerçeklik taşır. Eğer taşımazsa sadece zihinsel bir gerçekliktir. Fakat yine de gerçeklik taşır. Ancak madde değildir. Cinsi nedir? Zihindir. Ne söylemek istediği iyi anlaşıldı mı? Bu söz oldukça güzel bir sözdür ve övüncü İslam felsefesinindir.

Burada ortaya konulan mesele şudur; İnsanın kendisi kendi mahiyetini oluşturduğundan burada iki mesele meydana gelir; Biri insanın özgürlüğü ve iradesi meselesidir. İnsan kendi mahiyetini kendisi oluşturup da kendisi özgür olmazsa, özgürlük sahibi olmazsa olmaz. Buraya kadar anlaşıldı mı? Ben kendi mahiyetimi kendim gerçekleştirdiğimde, ihtiyar sahibiyimdir, seçme hakkım vardır, özgürümdür. Burada insan için çok büyük bir mesele gündeme gelir; İnsan özgür bir iradedir dediğimiz zaman, neyden özgürdür insan? [...] Hangi kayıttan? [...] Neyin çerçevesinden? [...] Bunları aydınlatmak istiyoruz. Bunun şimdi özgür olduğu kaydın ne olduğunu görmek istiyoruz. Esasen bunların ne olduğuna açıklık getirmek istiyoruz. [...] Ben, insanın özgür olduğunu söylüyorum. Özgür dediğimiz ölçüde hangi mesele -bu mesele çok önemlidir- söz konusudur? [...] Sadece düşünce değil, eylem de vardır. [...] Tartışma şuradan başladı; Ben kendi mahiyetimi oluşturabilirim. Öyleyse sadece düşünsel ve hayali bir mesele değildir. Eylem meselesi de söz konusudur. Özgürlük ve iradem vardır. Bir söz vardır; İnsan özgürlük sahibidir. Yani cebrin özgürlüğünün zıddıdır. Cebrin -ilahî cebirden başka birşey- maddî yasalarda ne olduğuna bir bakalım; Cebir, maddî neden sonuç silsilesine tabi olmak demektir. Buna derler cebir. Neden sonuç silsilesine tabi olmak cebirdir. Yani ben bitkisel ya da hayvanî bir olgu olarak ya da maddî bir olgu olarak diğer maddî olgulara ve yasalara bağlıyım. Yaptığım her harekette dışardan bir etken beni harekete geçirmiştir. Her duraksamam, bir engelin benim hareketimi durdurması nedeniyledir. Kazandığım her özelliği, bir etken cebri olarak bana dayatılmıştır. Öyleyse ben bilimsel cebre bağlıyımdır. Bu bilimsel cebir kaç tanedir?

Birincisi tabiatın bilimsel cebri [fizik yasaları], ikincisi tarihin cebri [toplumun zamandaki hareketi, insanları istediği şekilde oluşturan bir cebri meydana getirir], üçüncüsü toplumun ya da toplumsal sistemin

cebri [yani toplumsal çevre bireyleri gerektiği gibi kılar], dördüncüsü bireyin fizyolojik-biyolojik cebridir [bunun adı vitalizmdir, yani özelliklerim, düşüncelerim, inançlarım, duygularım ve hareketlerim, hepsi benim bedensel ve ruhsal yapıma tabidir]. Burada ben bir hayvan gibi, bir bitki gibi, cansız bir nesne gibi neden sonuç cebrine bağlıyım. İnsanın iradesi vardır, dediğimde, birbirine bağlı bütün halkalar arasında bir halka özgürdür demiş oluyorum. Anlaşıldı mı? Bu insandır. İnsan özgür olduğu için de kendisini bu neden sonuç zinciri üzerinde bırakabilir, bunun kıyısında ahmakça durup yok olabilir [intihar eden kimse gibi] ve neden sonuç zincirini öyle seçebilir ki kendi iradesi yolunda tabiatın cebrini kullanabilir ve tabiatı tabiatın gerektirdiği yere değil, kendi gönlünün istediği yere götürebilir. İnsan kesinlikle bağımsızdır, yani neden sonuç zincirinden bağımsızdır. Anlamı da temelde budur.

Dolayısıyla derimin rengi, ağırlığım, soyum, boyum -bütün bunlar- eğer bu şekildeyse, coğrafya ve tabiatın cebri böyle gerektirmiştir. Edebî özelliklerim, konuşma tarzım, düşüncelerim ve inançlarım böyleyse, tarihin cebri bunu gerektirmiştir. Fakat sadece birkaç kalem tarım ürününün yetiştiği çölde ılıman iklimde yetişen bir meyve dikersem kendimi coğrafyanın neden sonuç cebrinden kurtarmış olurum. Teknik aracılığıyla çölü ormana dönüştüren bir insan, özgür bir halka şeklinde tabiatın cebrinden çıkmıştır. Bir toplumun bir aydın grubu ve sorumluları, tarihte geri kalmış bir aşamada bulunan ve tarihin cebri gereğince uygar toplumsal gelişim aşamasına ulaşmak için üç aşamayı geçmesi gereken toplumlarını bir devrimle, bir sıçramayla bilinçlendirir, harekete geçirir ve uyandırırlarsa ve iki aşamayı birden geçerek üç aşama öne sıçrarlarsa bunlar kendilerini bağımsız bir etken olarak tarihin cebrinden çıkarmış olurlar.

Sartre'ın kendi deyişiyle, anne-babasından felçli olarak dünyaya gelmiş bir çocuk, spor oyunlarında şampiyon olarak kendisini fizyolojisinin ve psikolojisinin cebrinden kurtarır. Son derece geri ve düşük düzeyli bir ailede yaşayan ve bu şekilde yetişmesi gereken bir çocuğun tam tersi bir şekilde yetiştiğini görmekteyiz. Çünkü o kendisini çevrenin cebrinden kurtarmıştır. Fakat bunlar, insanın [her insan değil elbette; insanların çoğu çevrenin, tabiatın, toplumun ve mizacın cebrine tabidirler] bir halka şeklinde neden sonuç zincirinden kopabilen ve kendisi tıpkı bir etken gibi, kendisi ve çevresi üzerinde etkileyebilen bir varlık olduğunun göstergesidir. İşte burada insanın sorumluluğu gündeme gelir, işte burada kendi yazgısının sonunu insanın kendisi oluşturur.

Burada, İslam'da şu şekliyle söz konusu olan Allah-insan ilişkisi meselesi tam anlamıyla heyecan verici ve ilginçtir; Genellikle, ilahî ceb-

ri gündeme getiren ve cebre inanan kimseler, insan iradesinin bağımsız bir irade olduğunu söylemek istemezler. Çünkü o zaman Allah'ın iradesi karşısında ikinci bir irade daha olmaktadır. Anlaşılır mı? Bir yandan, insanın Allah'ın irade ettiği şeye bilinçsizce uyduğunu ve buna mecbur olduğunu söylersek insanın sorumluluğu yok sayılmış olmaktadır. Öyleyse ne yapalım? Allah ile insan arasında hangisini seçelim? İslam'ın tevhidi bunu çözümlemiştir; Allah, bir varlığı yaratmış ve kendisini onu hayatında kendi kendine özgür bir etken olarak davranacak şekilde var etmiştir. İşte burada benim başka bir etken yoluyla bağımsız bir etken olduğumu, Allah'ın iradesi yoluyla bağımsız bir irade olduğumu görmekteyiz. Fakat bu bağımsız iradeyi bana kim vermiş ve bağışlamıştır? Allah bağışlamıştır. Dolayısıyla ben bağımsız iradeyim, fakat benim irademi Allah yaratmıştır. Dolayısıyla Allah, ilahî irade tarafından tabiatta belirlenen yasalara bağlı olan birtakım varlıklar yarattığı gibi, kendi seçimine göre hareket eden bir varlığı ve insanı da yaratmıştır. Yani burada özgür bir varlığı seçmiş ve yaratmıştır. Dolayısıyla eğer benim irademin, ilahî olmayan bir kaynağı olsa ve kendi irademi kendi irademle yaratmış olsam şirk meydana gelir. Özgür insan, irade sahibi olan insan, "Ben seçerim." diyebilen insan, "Ben kendi mahiyetimi oluştururum.", "Kendi yazgımı oluştururum." diyebilen insan, "Sahip olduğum, özgür olan, seçebilen, isyan edebilen, temkinli davranabilen, seçmeyi bilen iradeyi, bu özgür iradenin kendisini de kendim yarattım." diyebilir mi? Meselenin nerede söz konusu olduğunu görmekteyiz. Ben, seçen kişi olarak bu işi yapabilen ve bu işi yapmayabilen bir insanım, ben buyum. Benim iradem bağımsızdır. Hattâ Allah'ın sevmediği bir iş bile yapabilir. *Âdem* kıssası ortadadır; Allah ona yeme diyor, o yiyor. Öyleyse *Âdem*, Allah'ın iradesi karşısında kendi iradesini kullanabilir. 'İhtiyar'ı savunan İslam âlimlerinin -sayıları çoktur- deyişleriyle, eğer insan iradesini sırf Allah iradesine bağlı kabul edersek, insanın gerçekleştirdiği çirkinlikleri ve kötülükleri kime ait sayacağız? Bu eleştiri çok yerindedir. Çünkü bunları ezeli iradeye değil, insana bağlamak kaçınılmazdır. Burada egzistansiyalizmde temel bir konu daha söz konusudur. Bu konuya egzistansiyalizm cevap verememiştir. Aynı konu İslam'da da söz konusudur ve İslam buna cevap vermektedir.

Egzistansiyalizm, anne-babasından felçli olarak dünyaya gelen çocuğun sporda birinci olmamasından kendisinin sorumlu olduğuna bile inanmaktadır. Çünkü Taha Hüseyin'e bakıyoruz, çocukluktan beri gözleri görmemektedir, fakat çağının en büyük yazan ya da en büyük yazarlarından biridir. Dünya olimpiyat oyunlarında herhangi bir dalda şampiyon olan felçli ve özürlü insanlar görmekteyiz. Bunlar, insanın

bedensel ve maddî eksikliğine, ailesinin şartlarına, sağlık durumuna, toplumunun gereklerine ve çevresinin gereklerine rağmen kendi iradesiyle başka birşey olabildiğini göstermektedir. Fakat şu soru söz konusudur; Böyle bağımsız ve özgür bir irade taşıyan kişinin iradesini ve tabiata, toplumuma, çevreme, fizyolojime ve biyolojime rağmen, Allah'ın buyruğuna rağmen kendim karar veren, kendim seçip uygulayan ben'im irademi, dünyada bir etken gibi hareket edebilen bu özgür ve bağımsız iradeyi ben kendim mi yarattım? Böyle birşey söylenebilir mi? Çünkü şu anda, bütün bu işleri yapan irade söz konusudur.

Egzistansiyalizmle geldiği yere kadar geliyoruz; İnsanın varlığının mahiyetinden önce olduğunu ve Tanrı'nın ya da tabiatın insana sadece varlık kazandırdığını kabul ediyoruz. Bütün özelliklerini, mahiyetini, yaşama şeklini, düşünme şeklini, ahlakının şeklini -hepsini- özgür iradesiyle insanın kendisinin yarattığını kabul ediyoruz. Benim iradenin bir insan varlığı olarak, Allah'ın iradesi, tabiatın iradesi, kanunun iradesi, tarihin iradesi, toplumun iradesi, üretimin ve iktisadın iradesi ve eğitim ve öğretim iradesi [her şey] karşısında bağımsız bir rol oynayabileceğini, başka bir yol seçebileceğini kabul ediyoruz. Bunları kabul ediyoruz. Fakat böyle bir iradeye sahip olan ben, başka varlıkların yoksun oldukları böyle bir iradeyi kendim yaratabilir miyim ve bu iradenin oluşumunu kendime bağlayabilir miyim? Yapamam. Çünkü bu iradeden önce ben bütün başka varlıklarla aynıyımdır. Henüz özgür iradem yokken kendim için özgür bir irade yaratabilsem, öteki varlıklar da yaratabilirler. Neden öteki varlıkların böyle bir şansları yoktur?

İkinci mesele ise şudur; Acaba insan, tabiatın ya da Tanrı'nın yarattığı bir varlık olarak, sadece boş bir varlık olarak mı yaratılmıştır, yoksa özgür bir varlık ya da özgür irade sahibi bir varlık olarak mı yaratılmıştır? İnsan henüz mahiyet kazanmamıştır, mahiyeti kendim yaratmalıyım, sıfatlarımı kendim oluşturmalıyım, kendim seçmeliyim [bunlar kabul], fakat diyorsun, sen sadece varlığı bulunan ve bundan başka Tanrı'nın hiçbir şey vermediği bir varlıksın; mahiyeti kendin yaratmalısın. Peki, neyle yaratayım? Salt varlıkla mı? Sen diyorsun, irade sahibisin, iradenin mutlak özgürlüğüne sahipsin. Öyleyse ben özgür irade sahibi bir varlıktan ibaretim. Öyleyse ben özgür varlıktan ibaretim. Hiç mahiyetim yok; doğrudur. Fakat salt varlık değildir. Eğer salt varlık olsa, irade ve özgürlüğü olmaz ve tabiatın ürünü olur. Fakat insanın iradeye ve seçme gücüne sahip bir varlık olduğunu sen kendin söylüyorsun. Öyleyse cümle şu hale geldi; Tanrı, insanı yarattığı ilk andan itibaren, özgürlük, ihtiyar ve irade taşıyan varlığı yaratmıştır. Öyleyse cümle şöyle oldu; İnsan irade sahibi bir varlıktır [hiç mahiyeti de yoktur]. Bu cümle varlıktan mı söz ediyor, mahiyetten mi? [...] İnsanın

kendi varlığının bir parçasıdır. Fakat onda henüz seçme ve tercih etme iradesi vardır. Varlık kazandım, hiç mahiyetim yok mu? Fakat kendim mahiyetimi seçebilir miyim, seçemez miyim? Öyleyse mutlak varlıktan başka, adı 'özgür irade' ve 'seçme gücü' olan bir özellik, bir imkân ve bir güç taşımaktayım. Bunlar mahiyetten mi, varlıktan mı söz etmektedir? Bunlar mahiyetten söz etmektedir. Eğer Allah sadece katıksız ve sade varlığı yaratmış olsa bu varlığın ne sorumluluğu olur, ne iradesi olur, ne özgürlüğü olur. Bu ilahî gücü olan bir varlıktır. Çünkü katıksız ve sade varlıkta her şey birbiriyle eşittir.

Burada, ta başlangıçtan, öteki varlıklardan insanı ayıran yeni bir sıfat vardır; Özgür varoluş. İnsanın var olup olmadığından değil, 'özgür varlık olan insan'dan söz edilmektedir. Öyleyse Allah insanı yaratırken sadece bir varlık mı yarattı, yoksa onunla birlikte ve onun içinde, insanın hayatında mahiyetini seçebilecek özgür bir irade de yarattı mı? Öyleyse Allah, insanın yaratılışından önce mahiyetini belirlemiştir. Fakat Allah'ın, öteki hayvanlar gibi insanın özelliklerini, sıfatlarını, imkânlarını, yaşama şeklini, toplumsal şeklini önceden belirleyip onlara dayatmadığını, bütün bu işleri ancak insan iradesinin yaptığını kabul ediyoruz. Fakat insan iradesi, Allah'ın insana varlık kazandırdığı anda insanın varlığına bağışladığı bir imkândır. Öyleyse insanın -varlık olarak- ilahî irade olan en büyük mahiyeti, temeli ve özü, egzistansiyalizm mantığına göre zorunlu olarak itiraf edilmelidir. İşte burada egzistansiyalizm kendi kendini olumsuzlar.

EKLER

BİRİNCİ DERSİN SORU VE CEVAPLARI

Soru: Gâib imamla, gerçekte hiç olmayan imam arasında ne gibi fark vardır? Buna göre, İmam-ı Zaman'ın varlığına inanmanın anlamı nedir?

Cevap: İmam-ı Zaman'ın varlığına inanmanın ne anlam taşıdığı 'İntizar Mezheb-i İtiraz' [İrşad yayımlamıştır] adlı konuşmamın konusu olmuştur; bu sorunun cevabı o yazıda bulunmaktadır. Gâib imamla gerçekte hiç olmayan imam arasındaki fark ise, evde benimle babam arasındaki fark gibidir.

Soru: Acaba imamlar, ideal toplumu İslam ideolojisiyle mi oluşturdular?

Cevap: Bu cümlenin yüklemini değiştirirsek sorunun cevabı olumlu olur; Acaba imamlar, ideal toplumu İslam ideolojisiyle mi oluşturmalıydılar? Evet.

1. Soru: Biliyorsunuz ki Allah'ın varlığını kabul, insanın ruh ve kalbinde ispat ve hatta araştırma olmaksızın bulunması gereken bir durumdur [Şeriati; Bilemiyorum]. Şimdi niçin ayrı bir konu olarak ortaya konuluyor? Siz, yazılarınızın birinde, her sonucun bir nedeni bulunduğunu ve bu durumun sonsuza dek, insanın algılayamayacağı, durmak zorunda kalacağı bir yere dek sürdüğünü yazmıştınız. Yine bu konu, o adına, varlığın derinliklerinde bir varlık bulunan kişi için kabul edilebilirdir ve bu yargıyı daha da güçlendirir, demiştiniz. Ama Bertrand Russel kitaplarından birinde okuduğuma göre şöyle demektedir; "Ben, beşerin üstünde bir güç olduğunu kabul ediyorum, ama onu yaratan kimdir?" Sonuçta, bu konu, Russel'in yandaşı olan, kitaplarını inceleyen ve gerçekte varlıklarında bir işrakın bulunmadığı kimselere intikal etmiştir ve bu kimseler bu yolla onu izlemişlerdir. Bu filozofun bir ölçüye değin bilimlere ve bu cümleden olarak matematiğe vakıf olduğunu bilerek, siz ne dersiniz?

2. Soru: Bir kişi, incelemelerinin etkisiyle, kendisi için şu sonuca varmıştır; Hiçbir şey, mutlak olarak doğada bulunmadığına göre, bizim mutlak olarak tanıdığımız biri de bulunmamaktadır. Bunun, bilimsel ve mantıksal bir ispat olmadığını biliyorum, ama ona bilimsel bir cevap verebilmek, hatta onu ikna edebilmek için ne demeliyim?

1. ve 2. Cevap: İkinci sorunuzdan, birinci sorunuza bir cevap çıkarabilirim.

Birinci sorunuzda buyurdunuz; Allah, işraki olduğuna ve herkesin kalbinde bulunduğuna göre, araştırma ve ispata gerek yoktur. Oysa ikinci sorunuzda Allah'ı sizin için tahkik ve ispat yoluyla kanıtlamamı istiyorsunuz [elbette arkadaşınız için]. Öyleyse Allah'ı araştırmaya ve ispata gerek duymaktayız. Değin şöyle buyurdunuz; "Ben Russel'in, kitaplarından birinde, mutlak yaratıcının, fizik ve insan ötesinin varlığına inanıyorum ama o kimseyi kim yaratmıştır? diye yazdığına inanıyorum."

Sizin belirttiğiniz konu; Bertrand Russel'in makalelerinin birinde bulunmaktadır. Bu sözleri, Russel, Katolik kilisesine bağlı filozof ve bilgin düşünürlerden biriyle yaptığı söyleşi sırasında söylemiştir. Bu söyleşide Bertrand Russel, bu kuramı [sizin aktardığınız cümleyi] kendi kuramı olarak değil, karşısındakine bir cevap olarak söylemektedir. Ne demek istediğim tam olarak anlaşıldı mı? Russel, "Ben, insanın yaratıcısı olan fizik ötesi mutlak olan bir varlığa inanıyorum, ama onu kimin yarattığını bilmiyorum." demiyor, tersine bunu, Tanrı'yı kanıtlamakta olan karşısındaki kişiye eleştiri olarak söylüyor. "Ben, dünyanın ve insanın yaratıcısı olan bir mutlak olarak senin Tanrı'na inanıyorum, ama sana onu kimin yarattığını sormuyorum." diyor Russel. Dolayısıyla bu, Russel'in kuramı değil, karşısındakine felsefî bir söyleşide yönelttiği bir sorudur. Burada ruhanî keşişin Russel'a verdiği cevap, benim Russel'a vermek istediğim cevaptır. Bu, benim dilimden, bir teksirden aktardığınız cevaptır. Fakat yarım bir aktarma yapıldı. Yani ben, daha sonra çürütmek amacıyla giriş bölümünü eleştirdim, konuyu sonradan çürütmek için söz konusu ettim. [Siz de benim söz konusu ettiğim konuyu gündeme getirdiniz. Getirdiniz ama çürütülüşünü söz konusu etmediniz]. Ben şöyle demekteyim; Nedenler zincirinde [Tanrı tanır bir kişinin Russel'ın sorusuna verdiği cevap] ve nedensellik yasasına göre A'nın B'ye, B'nin C'ye, C'nin D'ye neden olduğuna inanır ve böylece O'nun [Tanrı'nın] tümünün de nedeni olduğu bir milyar olguya ulaşırsak, burada ikiden çok yolumuz yoktur; Birinci yol olarak, "Onu kim yaratmıştır, sonuç var olduğuna göre, nedeni nedir?" diye sorarız.

"Nedeni nedir?" diye sorduğumuzda onun kendisi de *sonuç* [ma'lûl] olmaktadır, tıpkı öteki sonuçlar gibi. Tıpkı şu soru gibi; Suyu ne kaynatır? Ateş. Öyleyse ateş sonuçtur. Onun ardında bir neden aramalıyız. Bunun nedenini bulduğumuzda yine "onu ortaya çıkaran etken nedir?" sorusu çıkar karşımıza. Bu durumda bu neden de bir sonuçtur. Bu böyle sürüp gider. Sonunda bir yerde durmamız gerekecektir.

Çünkü zaman sınırlıdır ve bizim inandığımız neden-sonuç sisteminde sonsuz ve mutlak, zincirlenme açısından yanlıştır. Doğanın ise bizim anladığımız zihinsel betimlemede başı ve sonu bulunmaktadır. Neden-sonuç zinciri, sınırlı ve tikel bir olaydır ve bu zincir hiç durmadan izlenilemez. Kaçınılmaz olarak, neden-sonuç zincirinde bir yerde -zihinsel olarak- durmamız gerekir. Şu anlamda ki artık zihinsel olarak nedenini soramayacağımız bir nedene ulaşırız.

Eğer onun da nedenini sorarsak yine zincire takılmış oluruz. Benim yaptığım delillendirme, hem Russel'ın ve hem de söyleşide bulunduğu kişinin inandığı nedensellik yasasına inanmaya göre yapılmıştır. Bunu tek delil olarak dile getirmiyorum. Eğer her ikimiz -ben ve siz- nedensellik yasasına inanıyorsak, buna dayanarak zincir ve döngü içerisine düşmemek gerekir. Kaçınılmaz olarak zinciri bir yerde, kendisinin ardında bir nedenin bulunmadığı ve başka bir nedenin nedeni olan bir yerde durmamız gerekir. İşte bu iki kişi, söyleşi sırasında burada durmaktadırlar. Ama nedensellik yasasına inanmazsak, Allah'ın ispatı konusu -benim inancıma göre- daha güçlenir. Her olguyu doğrudan doğruya Allah'a bağlamamız gerekir bu durumda. *Kant*, "Doğanın ve her şeyin göreli olduğu bir yerde bir *mutlak* olarak Tanrı yoktur." denilmesine karşılık şöyle der; "Doğrudur tüm varlıkta ve tüm doğada mutlak bulunmadığı için de -iyi dikkat ediniz- mutlak varlık olarak Tanrı vardır."

Varlık dediğimizde şunu kastediyoruz; Mir Fender eski[270] [bizim kendi filozofumuz var ki bu sözü çok üstündür] şöyle der; Zihinsel varlığın kendisi de özdeş varlıktır; çünkü bir varlıktır, cinsi zihinsellik cinsindendir. Öyleyse nasıl bir nesne varlıksa ışık da varlıktır. İnsan zihniyetindeki zihinsel ide de bir varlıktır. Öyleyse özdür ve varlığı bulunmaktadır. Sonunda, varlık türleri dünyadadır; Biri, zihinsellik cinsinden olan varlık, biri ahşap cinsinden olan varlık ve biri de yıldız cinsinden bir varlıktır. Bu görüşe göre *Kant*'ın sözü daha iyi anlaşılabilir. Şu örneği *Kant*'ın anlaşılması için vereceğim;

Evrende mutlak yoktur, ama her birimizin zihninde mutlak varlıktan birtakım anlamlar bulunmaktadır. Neden? Çünkü evrende mutlak yoktur dediğimizde, zihnimizde dış dünyada varlığını olumsuzladığımız mutlak varlığın bulunduğu anlaşılmaktadır. Güzel, benim zihnimde bulunan bu mutlak varlık, bir yerden gelmiş olmalıdır; dış dünya göreli olduğu için mutlak, ondan kaynaklanmış ve benim zihnime girmiş olamaz. Eğer benim zihnimde ortaya çıkmışsa ben de göreli bir varlığımdır, demektir. Öyleyse mutlak kavramını yaratamam. Öyleyse benim duygumdaki mutlak kavramı ne benim varlığımın sonucudur, ne de doğanın varlığının sonucudur. Bu durumda mutlak bir varlığa aittir.[271]

---

270 Mir Fendereski, idealistlerin, objektivistlerin ve realistlerin savlarım çürütmektedir. Çünkü Avrupa'da Eflatun ve Aristo döneminden Berkeley ve Sartre vb. dönemine dek -Feuerbaeh'ın Berkeley'le olan anlaşmazlığı gibi- şu konu gündemdedir: Temel olan, zihinsellik ve zihinsel idedir, aynî alem ise zihinsel ideyi doğurmaktadır. Bunun tam tersi olarak da materyalistler şöyle derler: Maddi ayni dış âlem temeldir ve zihinsel olan bulunmamaktadır.

271 Burada dinleyicilerden biri felsefi konuya değgin ve ayrıca Şeriati'nin söz ettiği konunun ikinci bölümüne karşı eleştiride bulunmaktadır ki bantta anlaşılmamaktadır. Şeriati ise şöyle cevap vermektedir: Söylemediklerimden dolayı, beni eleştirmek istiyorsanız, idama mahkumum! Söylediğim sözlerden dolayı eleştirin beni. Elbette felsefi konular test değildir. Fakat buyurduğunuz gibi, benim. Allah'a inanışım bu delillerden dolayı değildir. Elbette, birtakım deliller okudum ve biliyorum, fakat iman bu yolla doğmaz. Telkin yoluyla da imanın gerçekleştirildiğini söylemiyorum ki telkin edelim de sonra iman gerçekleşsin. Güzel. Başka bir şey gerçekleşebilir ve biz onun Tanrı oluğunu hayal edebiliriz [tıpkı öteki zihinsel ve duygusal kavramlar gibi] Duygunun aynı zamanda bilimsel ve mantıksal açıklaması da olmalıdır. Yoksa boş duygu ancak edebiyatın işine yarar!

Alexis Carrel'in güzel ve değerli bir cümlesi vardır;[272] "Tanrı, anlamaktan başka bir şey bilmeyen kimseler için geç anlaşılırken, sevmekten başka bir şeyi anlamayan kimseler içinse kolaylıkla gül kokusu verebilir."

Soru: Merhum Frantz Fanon, size yazdığı bir mektupta şöyle demiş; "İslam, kulluk ve toplum olanaklarından çok sömürü karşıtı bir kapsam, Batı karşıtı bir yapı taşımaktadır." Fanon açısından İslam'ın bu sömürü karşıtlığını içerişini, Kur'an'da göstermenizi rica ediyorum.

Cevap: Fanon'un İslam konusunda işaret ettiği sömürü karşıtı kapsam konusu, İslamî bir inanç olarak değildir. Yani mektupta, İslam'ın inanç esaslarının temelde sömürü ve Batı karşıtı bir kapsama sahip olduğu şeklinde gündeme getirmemiştir bu konuyu. Bumedyen'in[273] işbaşına gelmezden önce söylediği bir sözünü aktarayım. [Ondan bu sözü aktarmam oldukça anlamlı olacaktır, çünkü bunu Frantz Fanon'un sözüne cevap ve açıklama olarak aktaracağım.] Bu aynı zamanda arkadaşımızın sorusuna da cevap olacaktır; "Herkes, Asya'da, Afrika'da ve Latin Amerika'da sömürüye kurban olan soylardan, kültürlerden ve toplumlardan söz etmektedir, ama en büyük sömürüye uğrayanın İslam olduğundan kimsenin haberi yok. İslam, sömürüye uğramış tüm ülke ve toplumlardan daha çok kurban edilmiş ve sömürünün kültürel, düşünsel, tarihsel ve ahlakî saldırısına uğramıştır. Buna neden olan nedir? İslam'ın sahip olduğu sömürü karşıtı kapsamdır nedeni. Sömürünün, hepsinden çok, on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında, onu felce uğratmak ve huzura kavuşmak için İslam'a saldırması, İslam inançlarının da hemen -General Soustel'in deyişiyle- siyasî harekete dönüşmesindendir. Bu, toplumsal hareket ile dinî inançlar arasında bir duvarın bulunmadığı İslam düşünce tarzının özelliklerinden biridir. Dolayısıyla sömürü, Asya ve Afrika ülkelerine saldırmak ve onları anlamak için girdiğinde, İslam'ı manevi ve ahlakî bir kültür ya da gaybî bir inanç olarak değil, kendi toplumunu yönetmek ve yönlendirmek savında olan bir karşı set olarak karşısında görmektedir. İslam'ı ve tarihini bildiği için sömürgeci, bu İslamî düşünme tarzının özelliklerini hepsinden önce felç etmesi, bu kışkırtıcı özellikleri İslam'ın elinden alması gerektiğini görmektedir. Böylece, güven içinde, İslam'ın ülkelerini ele geçirebilecektir.

Dolayısıyla, hem son derece toplumsal olan ve hatta parlamento ve mabedi birbirinden ayrılmaz durumda bulunan İslam düşünce tarzı, hem son iki yüzyılda sömürüden yediği büyük darbeler hem de İslam tarihinin Batı'yla [Bizans

---

272 Ne yazık ki kitaplarda sadece teknik yaratılan yayımlamaktadırlar. Örneğin biri iki ağızlı ibrik yapsa hemen kayıtlara geçer, ama yapı değeri televizyondan, elektrikten ve elektronikten daha fazla olan cümlelerin yaratılışından ve keşfedilişinden kimsenin haberi yoktur. Beşeri yaratılardan biri yukarıdaki cümledir işte.

273 Bumedyen [Cezayirli lider], Franz Fanon hayranlarından biridir, yani biriydi. Şimdi nasıl olduğunu bilemiyorum. Uzun süredir kendisinden haber alamadığım bir arkadaşımın hanımı [eskiden beri düşüncedaş idik ve çok özel düşünceleri vardı] bana şöyle yazmıştı: "Falanca genel müdür olalı beri, bütün düşünsel rahatsızlıklarından kurtuldu" Şimdi Bumedyen'in rahatsızlığının da ortadan kalkmış olması olasıdır. Fakat ben, henüz genel müdür olmadığı dönemlerden söz ediyorum!

döneminden, Anadolu, Roma, İspanya ve sonra günümüz Avrupa'sı] sürekli bir çekişme içinde olduğu bin yıl ve İslam ve Hıristiyanlık arasındaki savaşın tarihte hep Doğu-Batı savaşı olarak ortaya çıkışı -bunların tümü- sömürü ve Batı karşıtı içerik denilebilecek -Frantz Fanon'un deyişiyle- yeni bir içerik vermiştir İslam'a. Bu yüzden, Afrika'nın Müslüman olan ya da olmayan ülkelerinin coğrafya haritalarına baktığımızda, sömürü karşıtı aşamaya ve bağımsızlığa ulaşan Afrika'daki sömürge ülkelerin bağımsızlığa ulaşma süreleri, Müslüman olup olmadıklarına bağlıdır.

Afrika haritasını bir kez daha göz önüne getiriniz; Afrika'da sömürü karşıtı savaşın ilk öncüleri İslam ülkeleridir. Toplumlar, İslam ülkelerinden uzaklaştıkça, onlarda sömürü karşıtı savaşım daha geç başlamaktadır. Nasıl aslında sömürü karşıtı savaşım Afrika'nın kuzeyinden güneye doğru akış halindeyse [19. yüzyıldan şu ana dek] İslam da kuzeyden güneye doğru [coğrafya bakımından] ilerlemiştir. Bu ikisi birbiriyle uyum içindedir.

Ben, sömürüyle savaşmak için, sömürü karşıtı bütün toplumların öncelikle Müslüman olmaları gerektiğini söylemek istemiyorum; böyle bir şart koşmuyorum ama İslam toplumlarının, İslam'ın sadece bir din olarak [dinin Latin Amerika'da ve Batı'da taşıdığı kavram olarak] değil, sömürü karşıtı saldırıcı güçlü bir sistem olarak -ki bu dinin kendisi de toplum gibi Batı karşıtı bir içeriğe, sömürü karşıtı bir yapıya sahiptir- algılanması gerektiğini söylemeliyim. Oysa Latin Amerika'da sömürü karşıtı savaşımcılar, Katolik mezhebini böyle algılamamaktadırlar ve algılamamalıdırlar. Çünkü Katolik mezhebi, Latin Amerika'da esas olarak, Amerika veya Batı kilisesinin yarattığı bir mesajdır; Latin Amerika'daki din, Amerika ya da Avrupa'daki dinin bir şubesidir. Hıristiyanlığı Latin Amerika'da yaymakta olan dinî liderler, büyük dinî çehreler, dinî kurumlar ve kiliseler, Amerika ya da Avrupa sömürü gücünün beşinci koludurlar. Öyle ki aynı Hıristiyanlık, Uzak Doğu'da, azınlık fırkası olmakla birlikte, hem Batı sömürüsünün merkezi, hem de hâkimidir. Dolayısıyla kendiliğinden, Amerika ve Batı karşıtı savaşımcılar, sömürü karşıtı, yani Amerika ve Batı karşıtı bir temel diye Hıristiyanlık dinine dayanmazlar. Fakat bizim aydınlarımız Doğu'daki benzer eylemlerinde din karşısında, benzer bir yöntemi seçerlerse büyük bir yanlışa düşmüş olurlar.

Bu konu üzerinde çalışanlardan biri, Afrikalı Marksist Ömer Uzgan'dır. Yazdığı araştırma kitabında şunları söylemiştir; "Uzakdoğu ve Latin Amerika'da bu ideolojiyle toplumun yazgısını tümden değiştiren hiziplere benzer hizipler, İslam ülkelerinde, sahip oldukları hazır çevreye karşın istisnasız olarak başarısızlığa uğradılar." Sonra, birer birer, İslam ülkelerinin tümünü, bu hiziplerin tarihiyle birlikte inceleyip şu sonuca [bu sonucu Henri Martine Express Dergisi'nde aktarmıştır] varmıştır; "Bu ideolojiler, İslam toplumunun başka cinste bir ülke olduğunu ve orada başka bir biçimde çalışmak gerektiğini kavrayamamışlardır."

İKİNCİ DERSİN SORU VE CEVAPLARI

Soru: Aydın, ideolojiyi ihya ederse, kültürü bir yana mı bırakmalıdır?

Cevap: İdeoloji ve kültür arasındaki çelişki olarak anlattığım eğriye yöneltilmiş çok güzel bir soru bu. Burada, dünyanın tanınmış öğretilerinden bir öğreti olarak tanıyabileceğimiz öğretinin Spengler'in öğretisi olduğunu açıklayayım. Kimi sözlerimin yanlış anlaşılabileceğini de ayrıca açıklamalıyım. Bunlardan biri, bir öğretiden ya da bir düşünürden söz ederken ya da bir görüş ve kuramı birinden aktarırken oldukça övgülü konuşmamdır. Buysa, genelin zihninde, benim, bu kişinin ya da öğretinin tam partizanı olduğum izlenimini doğurmaktadır. Bu anlamda değildir bu. Bizim şu anki toplumumuzdaki gerilik belirtilerinden biri mutlakçılıktır. Avam insanın zihni mutlakçıdır. Avam insan, tüm dünyayı, insanları ve mezhepleri, hak-batıl, çirkin-güzel ve kötü-iyi [hiçbir şey bunun dışında olamaz] olarak sınıflandırmaktadır. Sonra bu sınıflamaya göre, her şeyle ilgili olarak yargıda bulunmaktadır. Bu yargılara göre de her şeye ve herkese karşı eylemde bulunmaktadır. Bu yargıları ve değerlendirmeleri, çok yönlü bir bakışa dayanmamaktadır; Tek bir temele, tek bir beğeniye ya da tek bir beğenmeyişe dayanarak iyi davranan bir beyi gördüğünde onu mutlak olarak iyi olan ve hiçbir kusuru ve eksikliği olmayan biri olarak değerlendirir. Ya da onun üzerinde kötü bir etki bırakan başka biri içinse bu kötü izlenimi, o kişinin bütün ruh düşünce ve yaşayış boyutlarının kötü temel üzerine oturduğu algısına yöneltir onu. İdeolojik ve bilimsel konularda da böyledir durum. Toplum avamca düşündüğünde, toplumun bilginleri de avamca düşünürler. Çünkü toplumun bir ruhu ve bir görüşü vardır. Bireylerse birbirleriyle bağıntılı kaplar gibi toplum ruhunun sıvısını içlerinde taşımaktadırlar. Herkes aynı yüzeydedir ve avamla bilginlerin de aynı yüzeyde olduklarını görürüz.

Bilgin bir adam Avrupa'ya gitmişti. Orada bir otele girmişti o toplumun tarihini, kültürünü ve iktisadî sistemini tanımaksızın. Hatta onlarla konuşmak için onların dillerini de bilmiyordu. Örneğin otelci ya da onunla görüşen veya onun için çay getiren kişi kendisine birkaç kez 'mösyö' demişti. Sonra Avrupa'dan döndüğünde yolculuktan iyi bir anısı vardı. Uzun süre, bu tek kelimeden dolayı Avrupalıların erdemlerinin bedava tebliğciliğini yapmıştı. Avrupalıların erdemlerini dile getiren dallı budaklı ilginç öyküler anlatıyordu ki Avrupalıları utandırıyordu nerdeyse; "Efendim, Avrupa buradan apayrı bir yer. Orada caddede yürürsünüz ve sonra yorulup bavulunuzu caddenin ortasına bırakırsınız, canınız nereye isterse -yolculuğa ya da başka yerlere- oraya gidersiniz. Sonra yedi sekiz gün sonra dönersiniz, bavulunuzun yerinde olmadığını görürsünüz. Şaşırmayın. Orada duran polise sorarsınız; "Bayım bizim bavulumuz nerede?" "Sizin miydi?" der polis. Filan yere bıraktık, der ve gidip kendisi getirir. Bu tip efsanelerden nicelerini anlatır. Oysa orayı tanıyanlar, bavul

bir şey değil, adamın kendisini[274] burada bıçaklarlar, insanın başını belaya sokarlar. Orada çocukları, üç kurşun uğruna öldürürler[275].

Bir keresinde tesadüfen bir doktora gitmişti. Doktor da onun İran'dan geldiğini ve iyi parası olduğunu anlayınca, "Tam zamanı, hemen çaresine bakalım efendim." Demiş. Uygun olmadığı halde adamı ameliyat edip tümüyle perişan etmiş. Bu kişi de oradan döndükten sonra tüm Avrupa'yı açgözlülük, katillik, paraya taparlık, düşmanı ve yabancıyı ezme temeline göre yorumlamaya başlamıştı.

Bu genelleştirme ve tek bir olaya dayanarak mutlak yargıda bulunmak, hep uzak durmamız gereken avam zihninin ürünüdür. Falanca, falan kişinin mürididir. Eğer o kişiye -ki onun şeyhidir- iyi bir adam ve büyük bir âlimdir, ama organik kimyayı bilmez, alanı başkadır, derseniz, şeyhini karaladığımızı düşünerek size çevirir bakışlarını. Efendi, her şeyi bilir, bütün kuşların dilini bilir. Bu, mutlakçılıktır.

Bu durumda, bu kişi birine kırılmışsa ya da biri onun inanç ve beğenisinin tersine davranmışsa, onu mutlak olarak olumsuzlar ve artık onun hiçbir şeyini kabul etmez. Oysa bilimsel zihin, asla kötü ya da iyi demez, asla yanlış ya da haklı demez; şu bakımdan iyi, şu bakımdan kötüdür, der. Şu bakış açısından iyi, şu bakış açısından iyi değildir; şu bakımdan güçlü, şu bakımdan zayıftır, der. Bu, değerlendirme tarzıdır ve Allah'ın yaptığı değerlendirme de budur. Allah, bir bireyi yargılarken, onun bütün kötülük ve iyiliklerini yargı tartısında tartmakta ve sonra hüküm vermektedir. Bu, doğru yargıda bulunmak isteyenlere verilmiş bir tür derstir. Kimi zaman ben, düşünsel ya da aklî bakımlardan birini överim. Bu, ona inandığımın belirtisi değildir. Ya da bir eleştiride bulunduğumda bu, onu bütünüyle olumsuzladığımı göstermez. Bunlardan biri de Spengler'dir.

Spengler, kalemi beni şiddetle etkisi altında bırakan tanınmış çağdaş yazarlardan biridir [eserlerini okuyup bu derecede etkisi altında kaldığım çağdaş Avrupalı yazar sayısı oldukça azdır]. Onun kendine özgü bir kalemi vardır. Ne edebiyatçılar ve romantistler gibi akıcı ve fantazili şeyler yazar [fantazili süslü, içeriksiz ve derinliksiz cümleleri bulunan Lamartine gibi], ne de filozoflar gibi karmaşık, kuru ve çirkin şeyler yazar. Tam tersine en derin insanbilimsel, tarih bilimsel ve felsefî düşünceleri, son derece latif şiirsel ve irfanî bir anlatımla dile getirir. Her iki gücü de kendinde toplayan bu tür insanlarımızın sayısı oldukça azdır ve Spengler bu özelliğin doruk noktasını yakalamıştır. Fakat inanç bakımından ona inanmıyorum. Ona inanmamam bir yana, bu konuda şiddetle kar-

---

274 Banttan bu kısım anlaşılamamıştır [Farsça yayıncı]

275 Le Monde'da yazdığına göre, birkaç daireden oluşan binada adamın biri, küçük çocuğunu karşı daireye [ya da alt veya üst kata] gönderir. Bunlar, birbirlerini de pek tanımazlar, ama aynı binada yaşadıklarını bilirler. Çocuk gidip şöyle der: "Babam lütfen yedi kurşun vermenizi, operasyonu olduğunu, kurşunları sabah getireceğimizi söyledi!" O da çocuğun istediğini verir -ödünç tencere verir gibi-: Misafirimiz var, tencerenizi verir misiniz!

şıyım. Çünkü o faşisttir, bense faşizmin düşmanıyım. Yani ona karşı kinim var. Ona sadece karşı olup batıl olduğunu söylemek bir yana ona kişisel kinim var. Fakat anlatım gücü, düşünce derinliği ve ruh zarifliği bakımından Spengler'e -ki faşisttir- karşı son derece saygı duyuyorum. O, iki konuyu birbirinden ayırd etmektedir; Biri kültür, ötekisi ise uygarlık.

Diyor ki; Kültür, toplumu hayata, devinime ve yaşamaya zorlayan harekete geçirici ruhtan ibarettir. Fakat bu kültür, gittikçe uygarlığa toplumbilime, ruhbilime, felsefeye, bilim ve sanata dönüşmektedir. Uygarlık oluşur, ama kültür yok olur. İşte burada toplum, gücünün doruğundayken donuklaşır. "Batı'nın Çöküşü"nde [Spengler'in büyük eserlerinden biri] ve "Karar Yılları"nda [en güzel eserlerinden biri] şöyle diyor;

"Batı dağılmakta ve gerilemektedir. Çünkü kültür ölmüş ve artık Doğu da yeni kültür doğurmamaktadır, ama Batı'nın bütün gücü uygarlık yaratmaya dönüşmektedir. Uygarlık, toplumsal sistemin ve hayatın çıkarlarının iskeleti, tarih boyunca insanlık yaşayışının manevi ve maddi birikim ve kaynağıdır. Kültür ise, iman, hayat, hareket, devrim, onarım ve yıkımdır. Bu ikincisini Batı yitirmiş ve insanların tüm çabası, donuk ve sabit bir şey olan uygarlığı yaratmaya dönüşmüştür."

Elbette ben, Spengler'in söylediği şekildeki kültürü kabul etmiyorum. Çünkü o ırksal kültürü benimsemektedir; Batı ırkını, Cermen ırkını kültürü doğuran ırk olarak görmekte ve öteki ırkları aşağılamaktadır. Dolayısıyla buradan, o bize, düşünce ve inanç tarzımıza düşmandır. Spengler, kültürü ideolojiye -konuşmamda- verdiğim anlamda anlamlandırmakta ve o bakış noktasından ele almaktadır.

Tam tersine benim, adını kültür koyduğum şeyi uygarlık diye adlandırmaktadır. Nedeni nedir? Bunu, Öğretmen Yüksek Okulu'nda yaptığım 'kültür ve ideoloji' adlı konuşmada somutlaştırmıştım. O konuşmada, kültür ve ideoloji farkından neyi amaçladığımı dakik olarak anlatmıştım. Bu konuda fazla bilgi edinmek istiyorsanız *Meşhed* Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde verdiğim medeniyet tarihi derslerine bakınız; bu dersler yaklaşık olarak 200–300 sayfalık teksir halindedir.

[Soruda] yazmışlar ki, kültür ve ideolojiyi hep birbirinden uzak olarak mı algılamak gerekir? İdeolojiye dayanmak isteyen biri, kültürü bir yana mı bırakmalıdır? Hayır, kesinlikle. Kültür aziz bir şeydir, uygarlık da değerli bir şeydir. Ama kültürün ideolojisi olmazsa iskelete ve 'institution'a dönüşür, üniversiteye, akademiye, eski ve yeni ilim havzalarına, matbaaya ve kütüphaneye dönüşür. Ruhu, hedefi ve hareketi kalmaz. İstatistik için iyidir. Ama bunlar, ideolojiyi ruh olarak özlerinde taşırlarsa, o zaman uygarlık ve kültür yeni bir iman giysisine bürünen bir gövde haline gelir. Böylelikle, taşlaştırıcı ve alıkoyucu bir durumda bulunan kültür ve uygarlık, bilimsel ve kültürel sermayeler olarak yeni ideolojinin elinde bulunurlar ve onu zenginleştirip donatırlar. Öy-

leyse uygarlık, kültür ve bilimler, ideoloji olmaksızın yığınlar dizgesinden ibarettir; aynı şekilde bir toplumun felsefe, sanat, bilim, tarih ve edebiyat adıyla yığılmış ürünlerinden ve tarihsel miraslarından oluşan bir dizgeden başka bir şey değildir bu durumda. Bunların ideolojileri olmazsa, değerleri olmaz tıpkı kimsenin barınmadığı büyük yapılar gibi. Ama tüm bunların ideolojileri olursa değer kazanmış olurlar. Dolayısıyla ideolojiye dayanırsak kültürü olumsuzlamamalı, tam tersine kültürü ideolojinin hizmetine sokmalıyız. Tarihte, bir dinin, hareketin ya da öğretimin kültür ve ideoloji eğrilerinin ters yönde hareket ettiklerini söylersek, bilimsel zorunluluğun böyle olduğu, ideolojinin her zaman düşüşe, kültürünse yükselişe gittiği anlamında anlamamak gerek bunu.

Bu, tarihin acı bir gerçeğidir; bu acı gerçekle savaşmamız gerek bizim. Yani ideoloji ve kültür eğrisini tek bir eğri üzerine yerleştirmemiz gerek. Şimdiye değin ideoloji ve kültür aynı çizgide olmadıkları halde onların aynı çizgiden hiç ayrılmadıklarına da inanamayız. Toplumsal bir devrimin sapması şuradadır; Devrim gerçekleşirken ideolojiye dayanmaktadır, fakat sonra devrim duraklayıp donuklaşır, kültür ve uygarlığa dönüşür. İşte bunun tersine, bilimsel sistemi ve uygarlığı, birer araç olarak ideolojinin hizmetine sokmak ve bu iki grafiği aynı çizgiye oturtmak gerekir. Anlaşıldı mı ne söylemek istediğim?

Soru: Materyalist dünya görüşü, tarihin belirleyiciliği ya da bilimsel belirleyicilik görüşüyle aynı mıdır? Yukarıdaki soruya cevaptan başka bilimsel belirleyiciliğin açıklanmasını ve onun tasavvufî ve zühdî belirleyicilikle karşılaştırılmasını da rica ediyorum.

Cevap: Akıllılık ettiniz ve iki soruyu tek soru şeklinde bir araya getirdiniz. Sorunun biri şu; Materyalist dünya görüşü, tarihin belirleyiciliği midir? Tarihin belirleyiciliği, aynı ideolojik iskelette -ki ben burada çizdim- dünya görüşünün içinden çıkan boyutlardan biridir. Materyalizm, maddeci dünya görüşüdür. Materyalizm, dünya görüşüdür. Tarihin belirleyiciliği ise diyalektik materyalizmin dünya görüşünde tarih felsefesinden ibarettir. Öyleyse ikisi bir değildir. İkinci olarak da bilimsel belirleyicilikle tasavvufî belirleyiciliği [metafizik belirleyicilik demek istiyorsunuz] karşılaştırmamı istediniz. Tarihte, bilimsel belirleyicilik ya da materyalist belirleyicilik -sizin deyişinizle- ile tasavvufî belirleyicilik, metafizik belirleyicilik ve ilahi belirleyicilik -benim deyişimle- kaynak açısından birbirleriyle çatışıktırlar, fakat etki açısından ikisi de birdir. Kaynak açısından, Allah'ın mukadder kıldığı şeyin olacağına inanırsam, şu anlamda ki bireysel ve toplumsal yaşayışımı belirlemede en küçük bir etkim olmazsa ilahi belirleyiciliğe ve meşiyyete [providence] düşmüş olurum.

O materyalist ise, biz maddî bir olguyuz -öteki maddî olgular gibi- bu yüzden neden-sonuç yasalarının belirleyiciliğinin oyuncağıyız, diye inanırsa maddî belirleyiciliğin ağına düşmüştür. Ben ve o, bu durumda bir şeyde ortağız; Her ikimiz de insan iradesini olumsuzlayan bir şeye inanmaktayız. Bununla birlikte iki şeyde anlaşmazlık var aramızda; O, insan iradesini ortadan kaldıran

şeyin maddî yasalar olduğunu düşünürken, ben ise insan iradesini ortadan kaldıran şeyin ilahî takdir olduğunu düşünmekteyim. Tam olarak açıklık kazandı mı? Zaman olur ki maddî olanla manevi olan, dinî olanla din karşıtı olan, birbirleriyle ortak olurlar. Şu anda avam insanımızın zihninde olan cennet, materyalist bir cennettir, materyalist burjuvazi cennetidir. Ölümden sonra cennete [şu anda zihnimizde bulunduğu anlamıyla cennete] inanan biriyle, fizik ötesine kesinlikle inanmayan ve bu dünya yaşayışına, refahına ve zevkine inanan maddeci bir burjuvalı, bir açıdan çatışıktırlar; O mü'min ölümden sonrasına inanmaktayken, o kâfir ise ölümden sonrasına inanmamaktadır. Ama bir yandan da birbiriyle fikirdaştırlar. Fikirdaş oldukları yön, her ikisinin de insanî gereksinimi bilinen maddî nesnelerle ve sofralarla özetlemesi ve her ikisinin de bir cennete inanmasıdır. Ama o mü'min, cennetin yerinin ölümden sonrası, kâfir ise ölümden öncesi olduğunu söylüyor. Öyleyse anlaşmazlık 'yer' konusundadır.

Soru: Niçin Yahudilikle Hıristiyanlığın çözümlemesini yapmadan bıraktınız?

Cevap: Evet. Ben, *İslam-bilim*'e, arkadaşların düşündükleri gibi başlamadım. İslam Peygamberi'nden bu yanayı kastetmiyorum *İslam-bilimde*. Dolayısıyla İslam-bilime, İslam'ın *İbrahim*'den başladığı anlamında başladım ve onda Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslam -her üçü de- yer almaktadır ve buna değineceğim. Dolayısıyla, *İbrahim*'in öğretisini *İslam-bilim* adıyla tanıtırsak tüm bunlar aydınlık kazanır. Ben onları bağımsız dinler olarak anlatmadım bilerek. Bu yolla İslam'ın tek bir din -çeşitli şekilleriyle- olduğunu göstermek istedim.

Soru; Anlattıklarınızdan anladığım kadarıyla kültür ve inancın birbirinin karşıt iki yönü bulunmaktadır. Oysa sizin İslam'ı algılayışınız ve ondan çıkarımınız derinlemesine tanımaya ve bilmeye dayanmaktadır. Çünkü siz, büyük bir olasılıkla, bilim, araştırma ve irdeleme sahnesine girmeden önce İslam'ı başka türlü tanıyordunuz. Benim bu sözüm doğru mu değil mi? Cevabınız belirsizliği giderecektir.

Cevap: Evet.

Soru: İnsanın karşısında durmak yerine Tanrı karşısında yer almak daha iyi değil midir? Çünkü insan, tarih boyunca kendisini temize çıkarmakta ya da temize çıkarılmaktadır. Örneğin, Firavun'a saldırıp onu mahkûm ettiğimizde cevap olarak şöyle diyor; "Benim hiçbir zaman bir kusurum olamaz. Gerçek kusur, gücü bana veren kimsenindir." Bu durumda bu karanlık ve zulümle kuşatılmış tarihin sorumlusu kimdir? Ben mi, sen mi yoksa Tanrı'nın kendisi mi?

Cevap: Yine belirleyicilik [cebir] konusunu dile getirdiniz. Her şeyi Allah yarattığına göre, yapılan her şey Allah'a aittir. İslam'da Cebriyecilerle ihtiyar [seçme özgürlüğü] yanlıları arasındaki ayrılıklardan biri -oldukça tatlıdır- şudur; Cebriyeci bir âlim, seçme özgürlüğüne inanan bir âlimin yanına gelir [O

zaman ilim canlı olduğu için karşıt öğretileri savunan kimseler bile birbirleriyle arkadaşlıklarını sürdürürken bir yandan da birbirleriyle düşünce savaşına girişiyorlardı, ama insanî bakımdan birbirleriyle dosttular. Düşünce bakımından birbirimizle uyuştuğumuz, ama insanî bakımdan birbirimizle uyuşamadığımız çağımızın tersine. Karşı olacağımız bir düşünce yok zaten. Bir iki görüşüp konuşunca düşünce ayrılıklarımız ortadan kalkıverir. Görüşmezsek, eleştiri, köstekleme, tekmeleme vb. gırla gider. Fikir ölünce o zaman birbirlerinin başlarını kazırlar].

Cebre inanan kişi, seçme özgürlüğüne inanana şöyle der; "Seçme özgürlüğüne inanan sen, Allah'ın iradesi karşısında başka bir iradeye mi inanıyorsun? Öyleyse sen müşriksin. Bunun itirazı tam anlamıyla açık mı? Bir ben, hıyaneti kendi iradem ile yaptım, derse Allah'ın iradesi karşısında başka bir iradenin olduğu anlaşılır ki bu şirktir. Öyleyse ilahî cebre inanmamız gerekir." Fakat seçme özgürlüğüne inanan kişi cebriye şöyle cevap verir; "Ey cebrî! Sen, hıyanet ve pisliği Allah'a mensup kılan biri misin?" En az 2700-2800 yıl sürmüş bir dava olduğunu görüyoruz bunun. Bunu bu gece çözüme kavuşturabilir miyiz biz? Kimi sorunların çözüm yolu, onları asla gündeme getirmemektir. Bu sorunlardan biri de işte bu cebir ve seçme özgürlüğü sorunudur. Bizim daha ivedi sorunlarımız var bir yığın. Onları çözümleyelim de ondan sonra gelelim cebir ve seçme özgürlüğüne. Bunlardan biri, hayatımızın cebir ve ihtiyârıdır; henüz çözümlemedik bu sorunu. Bunu çözmeden felsefî cebir ve ihtiyar sorununu çözmeye girişebilir miyiz?

Bilal'ı göz önüne alın. Ümeyye bin Hale'nin kölesidir. Onun cebir ve ihtiyar konusu nedir? "Allah yarattığında, benim yaptığım bu irade, önce Allah'ın bilgisindeydi. Acaba onun bilgisinde bu, neden miydi, değil miydi?" gelip görmelidir bunu. Hayır bayım. Çok basit, çıplak ve açık; Şu anda ne olduğunu duyumsadığımız, kaçış yolunu bildiğimiz ve kaçılabilecek olan bu cebirden kaçalım, sonra Allah'ın yüklediği ödevi belirtiriz.

Soru: Bugün İslam'ın açıklık kazanması konusuna bir ideoloji olarak değindiniz. Bu İslam'ı tanıtma biçimi konusunda kapsamlı bir açıklama yapmanızı rica ediyorum.

Nasıl? Doğrudan savaşla mı? Uzun süreli savaşla mı? Bu işi kim yapmalı? Âlim mi herkes mi?

Cevap: İyi bir soru. Arz ettiğim gibi, ideolojiye dönmemiz gerektiğinden söz ederken, birinci aşamada yapılması gereken, toplumsal sorumluluk duygusu taşıyan bilinçli insanların düşünen bir grup olarak bu ideolojik bilinci kendilerinde yaratmaları ve bu ideolojik bilinç doğrultusunda olgunlaşmalarıdır. Bu, birinci aşamadır; ikinci aşama daha sonra ele alınmaktadır. Buna göre biz, birinci aşamadayız ve ben sadece bu aşama üzerinde [bulunduğumuz aşamada] düşünmekteyim, gelecek aşama üzerinde değil; gelecek aşamada, geleceğin koşullarına göre ne yapacağımıza bakmamız gerekir. Şu anda toplumumuzda

bir düşünür [entelektüel] azınlığı bulunmakta olup birkaç kola ayrılmaktadır; Birincisi, bir grup entelektüeller, yani beyinler ve beyin gücüyle İslamî bilimlerde çalışan ve ne gibi yükümlülükleri olduğunu bildiğim kimselerdir. İkincisi, beyin güçleri bulunan ve yeni bilimlerde çalışan ve toplumsal bir işlevi bulunmayan kişilerdir. Bunlar modern yaşayışın araçlarıdır ve ücretlerini de alırlar, yaşarlar.

Kendileri de modern olup modernizmin aracıdırlar. Bu tür entelektüeller yeni harcamalara aracı olmaktadırlar. Üçüncüsü, bir yol seçmek isteyen bilinçli düşünürlerdir. Bunlar iki türlüdürler; Birincisi, yollarını seçmiş bulunanlardır. Fakat bu birtakım çözüm yollarından ibaret olup insanın, kapağını açıp biraz ısıtarak yediği konserve gibidir. Fakat düşünen, bilinç taşıyan, toplumsal sorumluluk duyan, toplumsal asalet taşımak isteyen ve inanç taşıyan bir grupta bulunan bir başka tür düşünce daha vardır; Bunlar, seçmek istemektedirler. İdeolojisini seçmek isteyen ve inançları bulunan bilinçli ve toplumsal sorumluluk sahibi bu düşünür grup için şunu söylüyorum; İslam'a bir ideoloji olarak dönelim ki böylece hem tarih ve kültürümüzle bağlantı sağlayalım, hem dindar kitlemizle bütünleşelim, hem dünyanın kültürel saldırısı karşısında kültürel bir kimlik kazanmış olalım ve hem de toplumsal savaşım için bir sermaye elde etmiş olalım.

Birinci aşama tamamlandığında ve bu grup, bu ideolojiye göre hazırlanıp bilimsel ideolojik bir bilinç kazandığında toplum düzeyinde ikinci aşama başlar. Bir sonraki aşamada toplumsal koşulların nasıl olduğuna bakmak gerekir. Çalışma taktiği, hep toplumsal koşullara göre belirlenir. İşte bu yüzden, önceden kehanette bulunmamak ya da idealist tahminler yapmamak gerekir. Birinci aşamada bu işi kimin yapması gerektiğine, bu işi âlimlerin mi yoksa herkesin mi yapması gerektiğine değgin sorunuza gelince, buna cevap olarak 'herkes' dedim. Âlim ya da herkes değil, daha çok herkes. Çünkü âlimler de sermayedarlar ve güç sahipleri gibi, yüksek bir toplumsal makama ulaştıklarında kendiliklerinden muhafazakârlaşmakta, toplumsal koşulları değiştirmek istememektedirler. Yeni değerler karşısında yeni bir cephe almak ve sembol ve tezahürü oldukları eski değerleri yıkmak istememektedirler. Böylece kendi kendilerini frenlemektedirler. Arkadaşlardan biri anlatıyordu; "Sınıf arkadaşlarımızdan biriyle tartışıyorduk. Sonra da ne yazık ki biz 'molla fren'iz dedik. Arkadaş dedi ki; Keşke 'molla fren' olsaydık, biz 'molla arkadişli'yiz!"

Soru: Bizans İmparatorluğu, Hıristiyanlığı kabul ettiğinden dolayı mı birliğe doğru yürüdü, yoksa imparatorluğun birliğini kabul ettiğinden dolayı mı Hıristiyanlığa doğru yürüdü? Bizans, Hıristiyanlık tevhidini kabul etmekle mi birliğe doğru gitti, yoksa imparatorluğun birliğini kabul ettiği için mi Hıristiyanlık yönüne gitti?

Cevap: Güzel bir soru. Soru açık mı? Yani Bizans İmparatorluğu birliğe doğru gittiği için mi kendiliğinden Hıristiyanlığa yöneldi, yoksa Hıristiyanlığa

ulaştığı için mi kendiliğinden birliğe yöneldi [çünkü Hıristiyanlık tevhid diniydi]?

Bu ilişkiyi bir keresinde 'toplumbilim'de nasıl bir toplumbilim ilişkisine inandığımı anlatırken söz konusu etmiştim; Neden ile sonuç arasında sürekli karşılıklı neden-sonuç ilişkisi. Toplumbilimde hiçbir zaman, bu nesne 'neden', bu nesne de 'sonuç'tur denilemez. Bu birbirine bağlı iki nesne arasında sürekli olarak karşılıklı neden-sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Şu anlamda ki Roma, imparatorluk sistemi olduğu için toplumsal bakımdan birlik istiyordu. Bu, kendiliğinden, Roma'nın Yunan şirkini değil, Hıristiyanlık tevhidini almasına neden olmuştur. Sonraysa aldığı bu Hıristiyanlık tevhidi kendiliğinden, Roma İmparatorluğu'nun birliğine yardımcı oldu. İyice açıklık kazandı mı? Öyleyse Hıristiyanlık tevhidiyle Roma İmparatorluğu birbirlerinin neden-sonucu olup birbirleriyle, Roma İmparatorluğu'nun gerçekleşmesi yolunda karşılıklı etkileşimlerde bulunmuşlardır.

Soru: Siz ikinci bölümü belirttiniz, oysa İslam bunun tersinedir. Onları birliğe sürükleyen şey tevhidin kabul edilişidir. [Şeriati; Anlamadım.] Siz çeşitli konuşmalarınızda her iki yönü de söz konusu edip savundunuz. Biz şimdi sizin hangi sazınıza göre oynayalım?

Cevap: Bu artık sizin seçiminize bağlı.

Soru: Doktor, siz cennet konusuna değindiniz, ama ben avamca ve âlimce algılayış tarzını anlamadım. Farklılık yönü neredede? Benim söylediğim ve tasavvur ettiğim avamca görüş, bizim cennet ve cehennem konusundaki tasavvurumuzdur. Bu tasavvur, âlimce olabilir. Ben, yaptığım küçük araştırmaya göre [aynı şekilde bir araştırmacıdan işittiğime göre] Kur'an'daki 1600 dolayındaki ayetin, yani Kur'an ayetlerinin 114'ünün miad ve cennetle ilgili olduğunu biliyorum. Şimdi biz bunu bir önderin şanıyla nasıl uyumlu görebiliriz? Bir önder, bizim için -kitle için- ne denli muammalı konuşabilir? Cennet ve cehennem konusundaki ayetlerin tümü [örneğin cennetin altından akan ırmaklar ya da bağlar ve üzümler] muamma ve remiz yönü taşısalar, biz bunları söyleyen kişiyi önder kabul edemeyiz. Bunları oldukları gibi benimsemenin nehirlerin, hatta hurilerin varlığına inanmanın ne sakıncası var? Hiçbir sakıncası yok. Başka bir husus da şu; Eğer böyleyse, ilk Müslümanların tümü yanılmış olurlar. Çünkü savaş sırasında, "eğer öldürülürsek cennete gideriz, eğer öldürülmezsek Allah yolunda cihat etmiş oluruz; fetih ve zafere kavuşmak ne güzel bir şey" diye inanıyorlardı. Hepsi, cennetin mızrak ve kılıçların gölgesinde oluğunu söylüyor ve cennete gidebilmek için bütün yaralara, kılıçlara ve mızraklara katlanıyorlardı. Ayrıca şu da var ki her hareket, bir ölçüde müjdelerken bir ölçüde de korkutmaktadır. Yani yine aynı cennet ve cehennem konusu. Bu bakımdan bunu biz, bütün hareketlere uyar kabul edebiliriz.

Cevap: Çok teşekkürler. Konuları iyi ele aldınız; benim cennet ve cehennemi mutlak olarak ortaya getirmediğimi dikkate alarak. Avamın zihnindeki

cennetin hangisi olduğunu söyledim. Bu cennet, zevke düşkün burjuvazinin zihnindeki cennettir. Sonunda yer olarak farklıdır. Ama doğrusu, siz şimdi Ebu Zer'in hûri'l-îyn düşüncesiyle savaştığı yargısında bulunsanız, sizin üzerinizde bunun ne etkisi olur? Onun kılıcı, hûri'l-îyn'e etki etmelidir.

Öyleyse Ebu Zer'in zihninde bulunan cennetin hûri'l-iyn cenneti olmadığı anlaşılmaktadır. Bir mücahit kılıç vurup cihad eder, işkence görür ve hatta ölümü karşılar; bunu gerçekten sadece hûri'l-iyn için mi yapar? Hem beylerin hem de hanımların okudukları şu dua gibi "Ve zevvecena min hûri'l-iyn" Oysa ilk Müslümanların, Huneyn'den sonra sloganları şuydu; Savaşın, eğer ölürseniz cennete gidersiniz [o epikürist anlamıyla cennet], diri kalırsanız ganimet elde edersiniz. Bu, bütün bedevi ve vahşi Arap kabilelerinin Peygamber'in çevresinde toplandığı ve sadece siyasi bir anlaşma ile savaşa geldikleri bir konumda söylenen bir slogandı. Bunlar, İslam Peygamberi'nin yanında Huneyn'de savaşsalar da bir grup bedevidir. Bunlar ashabın -Muhacir ve Ensar'ın- dışında kalanlardır. Muhacir ve Ensar, "Öldürülürseniz cennete gidersiniz, muzaffer olursanız ganimet alırsınız." sloganıyla gitmemişlerdi cihada. Bunlar, cennet ve cehennemden, ganimetten -o anlamıyla- çok daha büyük idealleri bulunan insanlardı. Bundan çok daha yüksek düşünüyorlardı çok. İslam Peygamberi'nin eğittiği ashab için [Ashab, Muhacir ve Ensar'dır, bedevi kavimler değil. Bunlar sadece bin küsur kişi civarındaydılar.] yüce insanî ve ilahî erekler doğrultusunda değil de *yağlı lokmalar* ya da *tûba gölgesi* veya *hûri'l-iyn* elde etmek için bir alışveriş olduğunu söylemek oldukça aşağılayıcı ve karalayıcı olur. Böyle olsaydı, insanlık için bir değeri olmazdı. Çünkü bir alışveriş yapmış olurlardı. Ölümden sonra yeşil ve mutlu bir bahçeye, yiyip içmeye ulaşmak için cihad eden, işkence gören, kılıç yiyen, hayatı, ailesi ve kendisi riske giren kişi, bu dünyada bu hedeflere ulaşmak için çabalayan kişiden bile daha mahkûmdur düşünce açısından. Çünkü her ikisi aynı şeydir. Bu peşin, o ise veresiyedir. Hangisi daha mantıklı ve akılcı?

İslamî eğitimin ashab üzerindeki tezahürü Ali'nin dilinde görünüm kazanmaktadır; "Rabbim, kimileri sana cehennem korkusundan dolayı taparlar. Bunlar, korkak ve ödleklerdir. Kimileri sana cennete tamah ederek taparlar. Bunlar, tüccarlar ve alışverişçilerdir. Kimileriyse sana senin için taparlar. Bunlar özgürlerdir." Bu yüzden özgürlerin cennetleri, yiyicilerin cennetlerinden başkadır.

Başka bir konudan da söz ettiler; Kur'an'da yer sofraları, ırmaklar, lezzetler ve benzerleri diye belirtilen şey, peygamber rehber olduğuna ve Allah, insanın diliyle konuştuğuna göre insanın dilindeki söyleyişten başka bir söyleyiş kullanmaz. Dolayısıyla şehidin yazgısının sonunda bekleyen tasavvur edilemez nimetleri normal beşerî kelimelerle anlatamadığı için bu şekilde anlatmıştır. Bu, orada yemek ve uyumak adıyla var olan şey, çok büyük ve insanî anlamlar taşımaktadır, ama bunun anlatımı için, kaçınılmaz olarak, Kur'an'ın muhatabı

olan geri insanın -ki o biziz- kelimeleri seçilmiştir. Ne demek istediğim tam anlaşılıyor mu?

Öyle ki biz şimdi kendi dilimizde de bir yazar ve şair olarak aynı işi yapıyoruz. Düzeyi insanlardan biraz daha yüksek olan bir şair, düzeyi başka insanlardan biraz daha yüksek olan bir yazar ya da romancı yeni anlamları, yeni duyguları, yüksek çileleri, daha büyük tatları, arzuları ve aşkları anlatmak istediğinde kelime bulamaz. O görkemli, derin ve gizemli acılar için çaresiz, 'ateş', 'yara' ve 'yanış' kelimelerini seçer. Oysa bu kelimeler neyle ilgilidir? Gövde ve deriyle. Bir insanın içinde açılan o melekût, derin ve irfanî bilinç için seçecek kelimesi yoktur. Ne söylemelidir? Hiçbiri, kendi anlamında olmayan sabahı, güneşi ve yüreği kullanır.

Bir insanın -büyük bir insan-, kendi yalnızlık düşüncelerinde düşüncesi yerden daha yukarılara sıçrar, varlığın fezasında dalgalanıp devinir. Onca düşünceden sonra, o aşamaları anlamayan bana bunları anlatmak ister. Şöyle der; "Düşünce kuşum, göklerde, bulutların ardında kanatlandı." Ne kuş vardır, ne bulutların arkası ne de kanatlanma vardır, ama bu kelimeleri kullanmadan anlatabilir mi? Dolayısıyla eğer bu kelimeleri sözlük anlamlarıyla kullanırsak cenneti bir burjuvazi cenneti olarak, sonuçta ölümün öte yanında coğrafî açılardan tasavvur etmiş oluruz. Aşk, iman ve büyük idealler yolunda kendini feda etmenin anlamını bilen büyük insanları cennet tüccarları olarak algılamamız, şehadetlerini aşağılamamız ne kadar küçültücüdür, öyle değil mi?

Gelecekte *şehadet geleneği* hakkında bir konuşma yapacağım. Bu konu, bunlardan çok daha derindir, alışveriş değildir. Bizim kültürümüzde şehadet, insanî kahramanlık olayı da değildir. En büyük insanî ziynettir. Tarihimizin övünülesi en büyük simaları şu şekilde betimlenmiştir; Her birinin kırmızı şehadet cübbesi vardır. Şehadet ise, bir asalet -hûri'l-iyn için bir alış veriş değil- bir gelenek ve bir temel olarak algılanmıştır. Göstergesi ise günlük dilimizde kullandığımız söyleyiştir [Eğer anlamını anlamıyorsak anlayışımızı yitirmemizdendir, ama söz olarak hala dilimizde bulunmaktadır]. Adı, 'şehadet derecesi'dir. Ne demektir şehadet derecesi? Umarız herkese kısmet olur.

Soru: Bugün sanat ve edebiyattan bir parça -özellikle Avrupa'da ve sonraysa ülkemizde- şeklinde olan bir oyuncu İslam açısından nasıl yorumlanabilir? Tiyatro sanatı, bir tür düşünce ve duygu anlatımı olarak görülebilir mi?

Cevap: Evet, sadece görülebilir değil, görülmelidir. Şimdi ben konuşuyorum, yoksa dilim oynamıyor mu? Ben, tavırlarımla konuştuğum, hareketlerimle konuştuğum bir sanat yaratırsam, yeni bir dil keşfetmiş olurum ve bu dilin değeri, bu dille söylediğim sözlerin değeriyle bağıntılıdır. Ne söylemek istediğim tam olarak anlaşılıyor mu? Avamca bir şey söyleyeceğim; Efendim, televizyon kötü mü yoksa iyi mi? Mikrofon iyi mi kötü mü? Sonu buraya varmadı mı? Ne demek yani? Tiyatro iyi mi yoksa kötü mü? Film iyi mi kötü mü? Bunlar ne biçim sorular? Bunlar, anlatım dilidirler, tıpkı kelime gibi. Sanat, kimi

zaman kelimeyle yapılır [parçaları hep kelimedir]. Bir sanat eserinin yapısı kelimeyle yapıldığında şiiri, düz yazıyı ve sözü oluşturur. Kimi zaman hareketlerle yapılır ve tiyatroyu oluşturur. Kimi zaman sesle yapılır ve müziği oluşturur. Kimi zaman da renkle yapılır ve resmi oluşturur. Tüm bunlar, düşünce ve duygunun anlatım dilidirler. Dolayısıyla her dilin değeri, hangi görüşü, hangi duyguyu anlatmak için hizmete sokulduğuna bağlıdır. Biz, bu sanat eserlerini bir yana bırakıp onları lanetleyip mahkûm edersek, tümünü muhalifin eline bırakmış oluruz ki bu bizim liyakatsizliğimizin göstergesi olur. Bütün bunların haram sayılması, bizim bu çağın en yüce ve en etkili dillerini hizmete sokmaktaki beceriksizliğimizi ve yetersizliğimizi açıklamaktadır. Ne yazık ki tarihte üç şey birbirinden ayrıldı ve bu, her üçünün de zararına oldu; Felsefe, din ve sanat. Bu üçü birdi ve bir memeden süt emiyordu. İnsanlık tarihinde bu üçü aynı duyguyu ve aynı yükümlülüğü taşıyordu ve aynı cinstendi. Bu üçünü birbirinden ayırdılar. Din, hem derin felsefî düşünceden [Yunan felsefesi ve bu tür oyunlar anlamında söylemiyorum]; hem de sanatta bulunan dilden, çözümlemeden, duygudan ve güzelliklerden yoksun kalarak sanat ve felsefeden uzakta yüzeysel ve kuru gelenekler şekline girdi. Felsefe dinden ve sanattan uzaklaştı ve zihinsel, malihulyalı ve sözel düşüncelere daldı. Sanat da felsefe ve dinden uzaklaştı, hem derinliğini, hem de aşk ve ruhunu yitirdi ve kof oyunculuk yaratılan şekline girerek bugünkü burjuva hayatının kofluğunu ve kayıtsızlığını açıklama aracı oldu. Dolayısıyla en büyük yükümlülük, bir tek gövdenin bu üç parçasını birbirleriyle barıştırmamızdır. Böylece sanat hem felsefenin derinliğini, hem de dinin derinliğini kazanmış olacaktır. Felsefe ise dinden, iman, yükümlülük, duygu ve coşku almış olacak, din de felsefe ve sanattan hem anlatım, hem de açıklama kazanacaktır.

Diyelim -bu çok tuhaf bir şey- Ebu Zer adıyla bir tiyatro yapmak istesek, efendim din elden gitti, diye bir sürü yaygara kopar. Fakat diyelim ki şebih [bir tür dinî piyes] düzenlemek istiyoruz, o zaman din ihya oldu derler. Şebih ile tiyatro arasındaki fark, şebihin çirkin, geri ve ahmakça bir şey, tiyatronunsa modern, etkili ve yüce bir şey olmasıdır.

Yoksa kötü olan, eski olan, çirkin olan her şey dinî midir? Yeni olan, geçmişi bulunmayan ve 'efendi'nin tanımadığı her şey küfür müdür? "Eşek kadar bir adam" Sekine rolünü oynar; önemi yok, dinidir! Sonracığıma davul, zurna ve zil müziktir, ama çirkin olduğu için ve nefrete neden olduğu için dinî bakımdan bir sakıncası yoktur, gına değildir.

Soru: Niçin bütün ilahî peygamberler doğudan çıkmışlardır?

Cevap: Bunu daha önce söylemiştim.

Soru: Lütfen İslam ideolojisini biraz açıklar mısınız?

Cevap: Aslında şimdiden geriye, İslam ideolojisi ile ilgili her şeyi açıklayacağım.

Soru: 'Egzistansiyalizm ve Beşerin Asaleti' adlı kitaptan [*Sartre*'ın eseri]

aşağıdaki iki konuyu göz önüne alalım; 1- Egzistansiyalizm, fen adamlarından ve filozoflardan başkası için değildir. [Şeriati; Egzistansiyalizm üç türlüdür. *Sartre*'ın ve *Heidegger*'in egzistansiyalizminden söz ediyor ve *Sartre*'ın diliyle söylüyorum; Biri, cafeler egzistansiyalizmi, biri filozoflar egzistansiyalizmi, biri de insan egzistansiyalizmidir. Biz şu anda onun cafeli olanına sahibiz.] 2-Ne kendimizde, edimlerimize hareket veren asil bir ruh durumu bulunabilir, ne de ahlakî esaslarda bizim edimlerimizin nedeni ve onaylayıcısı olabilecek kavramlar bulunabilir [Şeriati; Evet bu doğrudur]. Bu iki hususa dikkatle; acaba bu öğreti, ideal toplumu yaratmak için, bireyler, seçim ya da beşerî konumu anlamak için başka öğreti ve ideolojilere gerek duymadan, yeterli görülebilir mi?

Cevap: Hayır.

Soru: Seçme özgürlüğünü korumak ve kendine sadakat ve asalet yaratmak için hiçbir düşünsel ortama ve kılavuzluğa gerek yok mudur?

Cevap: Neden olmasın?

Soru: Bütün bireylerin sadık oldukları hayaliyle, beşerin seçtiği şeyin hep iyi olduğunu kabul edebilir miyiz?

Cevap: Asla! *Sartre*'ın düşüncesinin en büyük doruk noktası olan yerde *Sartre* egzistansiyalizminin zaafı vardır yalnızca ve o da ahlak konusundadır. Ahlak konusunda, insanın dışında benim seçimimi üstlenip belirleyen başka bir temel [Tanrı vb.] bulunmadığına göre seçici olan benim kendimdir, der. Öyleyse ben, iyi ve kötüyü nereden ayırabilirim? Şöyle der; Sen, başkalarının da yapmalarını istediğin bir iş yapmak istersen bu iyidir ve başkalarının yapmalarını istemediğin bir iş yapmak istersen, bu da kötüdür. Bir dükkâncı sahte mal satmak istediğinde bunu sadece kendisinin yapmasını, başkalarının sahtekârlık yapmamalarını ister. İyi bir iş yapmak istediğindeyse bütün dükkânların böyle davranmalarını ister.

Dolayısıyla ikincisi ile ilgili olarak *Sartre* 'bon sens' [iyi niyet] deyişini kullanmakta ve şöyle demektedir; "Yani sen bir şeyi seçtiğinde, bir iş yaptığında, bu seçime değin genel bir yasa ve bir insanlık kuralı ortaya koymuş oluyorsun." Sözü tam anlaşıldı mı? Örneğin diyelim ki sıradan bir bireyim. Odama gidiyorum ve bir kravat seçip takmak istiyorum. Burada hangi kravatı seçersem seçeyim hiç önemi yoktur. Ama büyük ve sevilen bir sanatçıysam benim kravat seçimim iktisat ve moda üzerinde, güzellik ve genelin taklidi üzerinde etkili olur. Çünkü o taklit eder ve sonra kravatın satışı artar, sonra üretimi artar, sonra iktisadî savaşımlar ortaya çıkar, sonra piyasa birbirine girer. Burada seçim sırasında benim için ikilem ortaya çıkar. Niçin? Çünkü bu seçimde sadece benim bireysel gereksinmem karşılanmamış, benim seçmemi bekleyen yüzlerce bireyin gereksinmesi de benim seçim türümde kendini göstermiştir. Öyleyse, seçim ânı, benim için nasıl seçmek ve en iyiyi seçmek konusunda bir ikilem ve ıstırap ortaya çıkmış olur.

Öyleyse iyi niyette [yani işte iyinin esas oluşunda] birey, sevdiği ve başka-

larının da yapmalarını istediği bir işi yaptığında [yani herkesin yapmasını istediği iyi bir iş yaptığında] bu durumda bütün insanlar için de bir ödev ortaya koymakta ve çalışma kuralı sunmaktadır. Dolayısıyla her birey, her seçimi sırasında, iyi niyetle davranırsa, bütün insanların sorumluluğunu üstlenmiş olur. Buna göre her birey bütün insanlardan sorumludur; "Hepiniz çobansınız ve hepiniz bir sürüden sorumlusunuz." sözü bunu anlatmaktadır.

Zaaf konusuna gelince [bu, başkalarının ve on dokuzuncu yy. düşünürlerinin sahip olmadığı *Sartre* düşüncesinin doruk noktasıdır], işte burada aksamaktadır. Sorun şu; Adı hayır kuralı olan bir kuralı bütün insanlar için ortaya koymak istediğimde hangi nedenle iyiyi tam olarak seçip ortaya koyuyorum? Hangi nedenle? Yüzlerce seçim arasından halkın yazgısı için en iyi olanı seçmeye ve başkaları için kötü de olsa benim açımdan iyi olanı seçmemeye beni hangi etken zorlamaktadır? Seçim ölçütü olmaması bir kusurdur.

Egzistansiyalizmde iyinin seçilme zorunluluğu, iyi niyet üzerinedir, bireylerin iradeleri üzerinedir. Bundan başka bir de iyinin kendisi meselesi var. Kızını diri diri gömen filan Arap iyi bir edimde bulunduğu duygusunu mu yoksa kötü bir edimde bulunduğu duygusunu mu taşımaktaydı? O hayırlı bir seçim yaptığı ve iyi insanların da onu izlemeleri gerektiği duygusunu taşımaktaydı. Acaba o, egzistansiyalizm açısından doğru bir seçim mi yapmıştır? Evet. *Sartre,* bu edimde de zorunlu olarak 'evet' demelidir. Bu, onun öğretisinin zaafını göstermektedir. Ancak, o böyle bir seçimde bulunmaz. O, canını başka bir ulusun özgürlüğü için verir.

Sartre'da bu çelişki bulunmaktadır; Bir yandan o denli toplum karşıtı ve bireysel bir açıklamada bulunurken öte yandan, insanlık yolunda ve başkalarının özgürlüğü uğrunda kendini bu denli feda etmektedir. Onun düşüncesiyle eylemi arasındaki çelişki nereden gelmektedir. Kendisi, biyografisiyle ilgili olan 'Kelimeler' adlı kitapta [burada bir ara söylediğim gibi] şöyle demektedir; "Ben sadece ve sadece iki kişi tarafından eğitildim, yetiştirildim. Strogoff ve Parveillan. Her ikisi de sadece ve sadece Tanrı'nın eğitip yetiştirdiği kimselerdi. Oysa ben Tanrı'ya inanmam."

Bu çelişkidir ve benim söylediğim bunu çözmektedir.

ÜÇÜNCÜ DERSİN SORU VE CEVAPLARI

Soru: Lütfen söyleyiniz, bir kişinin bir hedefe ulaşmadaki düşünce çizgisinde, bu kişi için, başkaları aracılığıyla bir başkasının düşüncelerinin sunulması, bu düşünceler doğru da olsalar niçin hıyanet olsun?

Cevap: Benim, oturduğum bir evim vardır. Evde bir yangın çıkar. Ev bireylerini bu yangını söndürmekten alıkoyan her çağrı ve eylem hıyanettir, isterse bu Allah huzurunda namaza çağrı olsun.

Soru: Kur'an'da Furkan Suresi'nde, "Kameran munîran" [aydınlık bir ay] buyrulur. Oysa ay, ışığını güneşten alır ve "kameran mustenîran" [ışık alan bir

ay] olmalıdır. Konunun aydınlanması için açıklar mısınız lütfen?

Cevap: Elbette 'mustenîran', buyurdukları gibi ışık almak anlamınadır, yani bir şeyin başka bir ışık aracılığıyla aydınlanması. Ama şunu arz etmek isterim. Eğer bir şey, başka bir ışık aracılığıyla aydınlanırsa kendisi de aydın olmaz mı? 'Munir' aydın anlamına gelir, ışık veren anlamına değil. Aydın ve ışıklı, kendisi ışıklı olsun ya da başka yerden ışık alsın, her iki durum için de geneldir. Gündüz, hem Güneş'e, hem de yeryüzüne aydınlık diyebiliriz. Fakat Güneş'in ışığıyla ayın ışığı arasında Kur'an'da bir ayrılık vardır. Ziya ve nur farkı. Ziya çoğuldur, nur ise tekildir. Yani ay, nuranîdir ve yeryüzüne ışık verir. Kur'an, sadece bunu söylemektedir. 'Munir'in bunun dışında bir anlamı yoktur ve bizim bir şeyle ilgili algımızla bağıntılıdır. Zaman olur, biz ayın kendisinin ışık verdiğini ya da ışığı başka bir küreden aldığını tartışırız. Konuyu bu yuvarlağın aydınlık olduğu ve yeryüzüne ışık verdiği yönünde ele alırsak bu durumda 'Munir' niteliği, onun için mutlak hale gelir; ışığın kaynağının neresi olduğunu söz konusu etmeksizin.

Soru: Uygarlık tarihi dersinde Medine'nin bir site, bir kültür, bir uygarlık, bir toplum olarak, söz konusu olduğunu, bir siyaseti, bir kültürü, bir ideolojisi ve bir sınıfsal sistemi bulunduğunu ifade buyurdunuz. Fakat sizin andığınız örnek bir toplumda sınıfsal sistem ne anlamda varlık taşımaktadır? Gerçek İslam toplumunda sınıf var mıdır?

Cevap: *Meşhed*'de uygarlık tarihi dersinde, Medine'yi 'ilke-şehir' diye çevrilen 'site' ya da 'polis'ten ibaret olan bir toplumbilim kavramı olarak anlamlandırdım. Bunun anlamı şu; Site ya da polis, eski Yunan düzeninde ya da eski uygarlıklarda bir ülke şeklinde algılanan bir şehirdir. Oysa *İslam-bilimde* İslam'ın ideal Medine'sinden söz ettiğimde bunun Yunan uygarlığındaki site tanımıyla hiçbir bağlantısı yoktur. Orada ideal bir toplum olarak bundan söz ediyorum ve ideal toplum, sınıfın bulunmadığı toplumdur.

Soru: Ayet, gerçek varlık ve özden bir belirti olarak anlamlandırıldı. Kendisi bir ayet olan zararlı sinek -örneğin- gerçek özden ne gibi bir belirti taşıyabilir?

Cevap: İlginç bir soru. Kur'an'da bunu ayet anlamında almakta ve nesnelerin ya da canlıların yararlı ve zararlı diye sınıflandırılmasının özsel ve dışsal bir sınıflandırma olmayıp göreli ve adsal bir sınıflandırma olduğunu göstermek istemektedir. Dolayısıyla tevhid dünyayı kötü ve iyi, hayır ve şer diye, iyi ve kötü varlıklar diye bölümlere ayırmaz. Bütün varlıklar ayettirler ve varlığa egemen olan ruhun kendilerine yüklediği evrensel yükümlülük uyarınca davranıp yaşamaktadırlar. Nesnelerin ya da varlıkların kendimizle olan ilişkilerine göre varlıkları iyi ve kötü diye ayıran biziz. Bu sınıflama dünya görüşüne bağlı değil, beşerî hayata bağlıdır. Dünyanın Ahura alanı ve Ehrimen alanı şeklinde ikiye ayrıldığı ikicilikte nesnelerin kendisi de Ahura'nın güdümünde olan nesneler ve Ehrimen'in güdümünde olan nesneler diye ikiye ayrılır. Hatta

Avesta'da kelimelerin kimileri Ahuracı, kimileri de Ehrimencidirler. Örneğin din ya da mezhep için bir kelime vardır. Küfür ve kötü olan o dinin adı din değildir, 'kîş'dir. Hayır ve hak olan dinin adı ise 'kîş' değil 'ayîn'dir ya da din. Çünkü din kelimesi Avesta'da ya da Pehlevi dilinde vardır; 'dâd sitân-ı dinî' [dinî mahkeme] evrakı gibi. Dolayısıyla ikili sınıflandırmada, evrensel ikicilik uyarınca eşyanın kendisi bizzat, zulmanî ve nurani, kötü ve iyi, Ahuralık ve Ehrimenlik diye sınıflandırılmaktadır. Ama tevhidde böyle bir sınıflandırma yoktur. Fakat insan beninin ya da biz insanların yaşayış alanında nesnelerin ya da hayvanların, alıkoyucu ya da onaylayıcı olarak var olması doğaldır. Bu zararlı ve kötü oluşları, nurani ya da zulmani oluşları, bu nesnelerin özüne ait bir şey değildir. Bu, bizimle olan ilişkilerindeki role ait olup bizim onlarla olan bağlantımızda yaptığımız yargıya göre bir şeydir.

Soru: Öyleyse sözünü ettiğiniz 'Habilî' ve 'Kabilî' nedir?

Cevap: İnsanla olan ilişkidir, *Habil* ve *Kabil*'in dünyasında yoktur. *Kabil* ve Habil sistemi, tarihin sisteminde vardır [Tarih sistemi, insanın yaşayış sistemidir]. Habil ve *Kabil* kutbu, beşerî toplumlarda vardır. İnsan beninde balçık ve Allah'ın ruhu vardır. Ama dünya tek parçadır, birdir; vahdet vardır dünyada. Derste, Şeytan-Allah çatışkısının dünyanın yaratılışında değil *Âdem*'in yaratılışında söz konusu olduğunu söyledim. Dünyanın yaratılışında şeytan yoktur, şeytanın rolü yoktur. Varlıkta şeytan, Cebrail gibi, *Âdem* gibi, dağ, yıldız ve deniz gibi başkalarıyla hiçbir farkı olmayan bir yaratıktır. Allah ile olan ilişkide şeytan, mutlak bir kuldur; tıpkı bütün öteki nesne ve varlıklar, tıpkı melek ya da madde, tıpkı kıvılcım ve insan gibi. İnsanın yaratılışında, *Âdem*'in yaşayışında, bireyin ahlakî vesveselerinde, İnsanın manevî hayatında, insanların aralarındaki ilişkilerde ve amaçlarda söz konusudur Şeytan-Allah konusu. Öyleyse "Allah'ın ruhu" [balçık] dediğimizde dünyadan değil, insandan söz ediyoruz demektir. Allah-Şeytan dediğimizde dünyadan değil, insandan söz ediyoruz demektir.

Dünyada sadece Allah'ın ruhu vardır, çatışma yoktur, rakip yoktur. Çatışma insandadır. Dolayısıyla seneviyet ve ikicilik esası, İslamî dünya görüşünde, şirk dünya görüşünün tersine, varlıktan koparılmış ve insanın ahlakî alanıyla sınırlandırılmıştır.

Soru: İnsan iradesi nedir?

Cevap: İnsan iradesi, insanın iki olanağı arasında seçim yapma gücünden ibarettir; Şeytanî olanak, ilahî olanak. Dolayısıyla şeytan, insan iradesinde, insan için bir tür seçimdir. Allah'ın, insan için başka bir tür seçim oluşu gibi. Dolayısıyla, insan -ya da *Âdem*- Allah'ın ruhu artı balçıktan yaratılmıştır ya da Allah-Şeytan eşittir insan, dediğimiz zaman, burada fizyolojiden söz edilmemektedir. Gerçekte bu beşerî varlığın balçıktan ve ruhu da Allah'ın ruhundan yapılmış olması söz konusu değildir. Gerçekte bilimsel bakımdan biz ne balçıktan, ne de Allah'ın ruhundan yapıldık; Allah'ın ruhu ve balçık, insan beninin

çatışık iki olanağıdır. Bu, hiçbir öğretide -maddî ya da madde dışı- bulunmayan bir olgu ve gerçektir. İnsanın ikiliği herkesçe kabul edilir; egzistansiyalizm bile kabul eder bunu.

Âdem'le ve *Habil* ile *Kabil*'le ilgili olarak konuşurken bir öğrenci beni eleştirdi. [Çok iyi bir eleştiriydi bu.] Bu eleştiri şu; Ben, *Âdem*'den söz edilince, insan türü gösterilmek istenmektedir, ama *Kabil* ve *Habil*'den söz edilince insan tarihi amaçlanmaktadır, dedim. *Âdem*, henüz tarihe girmemiştir. Ama *Habil* ve *Kabil*, insanın tarihe girişidir. Çünkü çatışkı başlamış ve iki insan karşı karşıya gelmiştir. Sonra [eleştirici] şöyle dedi; "*Âdem*'in kendisi de yaratılınca zevc ve zevce şeklinde yaratıldı, yani iki insandırlar, öyleyse tarihe girmiştirler." *Âdem* ve *Havva* ilişkisi, *Habil* ile *Kabil*'in ilişkisinden başkadır. *Habil* ile *Kabil* ilişkisi, birbirine karşı çelişik ve çatışık iki insan kutbunun ilişkisidir. Oysa *Âdem* ile *Havva* ilişkisi, bir eş, bir insanın insan adıyla tamamlanması olarak söz konusudur. *Âdem*, *Havva*'nın eklenişiyle insana eşittir. *Kabil* ile *Habil*'in eklenmesiyle tarih olayıyla eşittir. *Âdem*, insanın bir yarısı, *Havva* da öteki yarısıdır. İkisi ise bir insandır. Dolayısıyla orada çelişki yoktur. Tersine tamamlama vardır burada. Ama *Habil*'le *Kabil* arasındaki ilişkide birbirinden bağımsız iki insan, çıkar çatışması içindedir. Öyleyse tarih başlamıştır.

Soru:...[276]

Cevap: Toplumsal ilişkileri gelenek [sünnet], görüngüleri de ayet olarak adlandırırsak, insanla ilişkide, gelenekler ve ayetler, hayır ve şer diye ayrılırlar. Ama öz olarak, o anlamda ne hayır vardır, ne de şer. Dünyayı hayır ve şer diye ayıran insanın kendisidir. İnsan olmazsa, ne hayır olur, ne şer.

Soru: Siz, bu dünyada mutsuz olan herkesin, o dünyada da mutsuz olacağından söz ettiniz. Mutsuzluk ve çaresizlik konusunda daha fazla açıklama yapasınız istedim.

Cevap: Benim mutsuzluktan amacım -bir kelimeyle- şudur; Ahiret dünya amelinin sonucudur. Dünya ve ahiret ilişkisi çatışkı ilişkisi değil, nedensellik ilişkisidir. Ahiret, bizim yoksunluğumuzu, zilletimizi ve zaafımızı gidermek üzere bize verilmiş bir karşılık değildir. Ahiret, bizim bu dünyada kendi elimizle yazdığımız bir kitaptır. Ahiret, insanın, iki eliyle önceden yapıp göndereceği şeyleri kendi gözüyle gördüğü gündür [Nebe Sûresi, 40]. Öyleyse o birey yapmamışsa ya da eli boşsa orada eline bir şey vermezler. Orası dilenme yeri değildir.

Soru: Sizce Farsça yazılmış en önemli kitap hangisidir?

Cevap: Cevabı, bir fetva gibidir. *Meşhed*'de büyük bir âlim vardı. Onun, bir şehristandan gelmiş konuğu vardı. Bir grup da onu görmeye gelmişti. Onunla şakalaşıyordu. O şehirle de alay ediyordu. Sonra şöyle dedi; "Konuğumuz, o şehrin en âlimidir. O şehrin bilginlerinin tümü onun öğrencileriydiler ya da

---

276 Soru, banttan anlaşılamamıştır. [Farsça yayıncı]

öğrencileridirler. İlmi bakımdan onunla yarışacak kimse yoktur. Ama kendisi, bir eşek kadar bile anlamaz." Toplumbilimle ilgili olarak Farsçayla yazılmış en önemli kitaplar ise...

Soru: Aydın ile halk arasında nasıl köprü kurulabilir?

Cevap: Aydın ile halk arasındaki bu köprüden 'Nereden Başlayalım' adlı konuşmamda söz etmiştim. Aydın meselesi -benim inancıma göre- bir uzmanlık, bir fizikçi, bir kimyacı, bir cerrah meselesi gibi değildir. Aydın, her kültürde, her zamanda ve her toplumsal sistemde farklıdır. Bu yüzden büyük bir aydını Fransa'dan İran'a getirirsek olaydan uzak bir kara düşünce olur bu. Tersine Avrupa'ya, Amerika'ya giden bir İranlı fizik, kimya ya da cerrahi okursa İran'ın işine yarar. Ama o, ben orada aydın bölümünde okudum ve şimdi ben aydınım, diyemez. Aydın, kendi toplumunu dakik olarak ve doğrudan -çeviri yoluyla değil- tanıyan, zamanını kavrayan, zamanının hareketini önceden görebilen, kuşağının gereksinmesini anlayan ve dolayısıyla bu tanımaya dayanarak sorumluluğunu toplumunda koruyan ve bu yolda eylemde bulunan kişidir. Bu, aydındır, toplumbilim okumasa da, dünya ideolojilerini tanımasa da. İşte bu yüzden, kimi zaman, toplumbilimleri ve ideolojileri okumuş, ama sıradan bir mütercim olma işine yarayan büyük bilginlerimiz var bizim. Oysa bir mal satıcısı [eşek satıcısı] ya da settarhan veya bâkırhan denilen kişi, büyük bir aydındır.

Soru: Buyurduğunuz konuları göz önüne aldığımızda, tevhidî dünya görüşleri olmayan kişiler, nasıl olup da kendilerinden geçmekte, özveride bulunmakta, kendilerini sorumlu duymakta ve savaşım vermektedirler?

Cevap: Ne güzel bir soru. Öğrenciliğimden, sonra öğretmenliğimden ve sonra da hem öğrenci hem öğretmen oluşumdan bir deneyimim var; sizin de bu deneyiminiz var. Henüz bölümlerin bulunmadığı ilkokullarda -o zaman sonuna kadar bölüm yoktu- yaşları oldukça ilerlemiş çocuklar vardı. Özellikle millî liselerde birinci sınıftan son sınıfa değin üç dört kuşak bir arada bulunuyordu. Lise ikinci sınıfta ben henüz çocuk olduğum için ön sırada otururdum. Sınıfın arkasında üç dört kez hapse girmiş, kaçak mal satmış, bıçak çekmiş ve yirmi tümen verip kaydolmuş biri vardı. Bu sınıflarda küçük çocuklar, sadece bu ders kitaplarını okuyorlar ve anne-babalarının öğütlerini dinliyorlardı. Bunlar, iyi not alan, hocalarının sevdikleri öğrencilerdi. Ama sınıfta her işten anlayan sınıfın dayıları vardı. O kadar çok şeyden haberleri vardı ki öğretmen onların yanında gözü kulağı kapalı bir adam gibiydi. Onlar konuştuklarında öğretmen kızarırdı. Yarın biz çocukları düşünün. Bunlar, sinemaya, kahveye gitmiş kimselerdi ve yaşları da büyüktü. Bu yüzden ders çalışmıyorlardı. Ya zorla, ya zorunluluk yüzünden, ya öğretmen beyle iyi geçinmekle ya da tehditle not alıyorlardı. Gelenek ve genel yargı şuydu; Bunların matematiği ve tabiî bilimleri iyiyse onların -ki matematikte ve fen bilimlerinde bütünüyle kusursuzdular!- edebiyatları güçlüdür.[!] Edebiyatları güçlüyse sadece ve sadece

matematik bilmedikleri için güçlüydü. Kıyas yoluyla edebiyatların mutlaka iyi olduğunu söylerlerdi.

Bu, maddiyat ve maneviyata benzer tıpkı; Diyoruz ki Doğu maneviyat merkezidir, Batı ise maddiyat merkezi. Bu oldukça büyük bir yanılgıdır. Eğer Batılılar da böyle söylüyorsa, işine geldiği içindir, inanılmamalıdır. Orada madde olduğu ve burada olmadığı ve biz aç ve yoksul olduğumuz için, maneviyatımızın güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Ne maneviyatı? Yoksulluk ve cehalette maneviyat mı olurmuş? Maneviyat nedir? Maneviyat, zihinsel ve hayali bir şey değildir. Maneviyat da uygarlık ve bilim gibi çalışmayı gerektirir. Uygarlığa, gelişmeye, yeteneğe ve bilince gereksinim vardır maneviyat için. Bilgisizliğin ve yoksulluğun bulunduğu bir toplumun maddi hayatı olmadığı gibi manevi hayatı da yoktur. Maneviyattan artakalan artık gelenekler vs.'dir. Kuru ve boş sevgileri, "buyurun eve" -ki eğer eve gelirse rahat edemeyecek- gibi lafları maneviyat sanan İranlılar gibi tıpkı. Eskiden maneviyat vardı. Doğu, mana ile dolu bir tarihtir. Batı'ysa maddeyle doludur bugün. Bir öğe olarak zamanı unuttular. Bugün Batı, Doğu'ya gelip yağmalamakta ve Doğu'yu aç bırakmakta, açları da yağmacıya araç olma yolunda kışkırtmaktadır. Nasıl maneviyat olabilir ki? "Dünyada tevhide inanmayan ve aynı zamanda da maddeci olan kimseler, yarına ve Allah'a inananlardan daha çok özveride bulunmaktadırlar." [gerçek de bunu göstermektedir] sözünüze gelince, bunlar Allah'a kulluk ettikleri ve onlar da maddî oldukları için değil, onlar, erekli insanî maddeciler oldukları ve bunlarsa hiçbir şey olmadıkları içindir bu. Allah ve yarın diye bir kuruntuya, geleneksel, kalıtsal olarak ve telkin sonucu inanmaktadırlar[277].

Hangi tevhidden hangi tanrıya taparlıktan söz ediyoruz? Hangi inançtan söz ediyoruz da bunu sonradan ölçüyoruz? İnsanın, beşerî güdüsü uyarınca birtakım erdemleri vardır, ama insanî erdemlerini dine dayanarak açıklayan ve sonra dinini de yitiren dinli insanın artık hiçbir şeyi kalmaz. Bu yüzden, dinî olmayan bir dinliden daha aşağı bir hayvan yoktur. Bunun için, dindışı toplumda bana şöyle diyorlar; Başkalarının sana yalan söylememeleri için sen de yalan söyleme, zulmetme ki zulüm görmeyesin -işte maddî sitem- topluma hizmet et ki toplum da senin hizmetinde olsun, toplumun için özveride bulun ki toplumda başı dik yaşayasın.

Bizi, akılcı, maslahatçı ve toplumsal ölçütlere göre eğitmekteler. Pekâlâ.

---

277 Eski zamanlarda, toplumda herkesin kılıcı ve kalkanı vardı:
Zamanın imamı Mehdiyi bekliyoruz, İmam zuhur edince hemen silahlanıp hazır olalım, amacıylaydı bu. Bu, gelenek olmuştu ve herkesin evinde bir kalkanla kırık bir kılıcı -ki kimi zaman yas töreninde İşe yarıyordu- vardı. Bu, kılıç ve kalkanı bulunduran kişi İmam'ın askeridir ve hizmete hazırdır, anlamına geliyordu. Ruslar 20 Şehriver'de Meşhed ordu karargahım almışlardı. Sıcak silahı bulunan herkesin karargaha teslim etmesi çağrısı yapıldı. Hacıağayı yolda, kalkanını ve kılıcım götürürken gördüler. Ağaya, "Şu anda İmam zuhur etse, ne yaparsın? Sıcak silah dediler, sen soğuğunu niye götürüyorsun?" dediler. O şöyle dedi: "Bedeni korumak vacipler cümlesindendir."

Aynı esas uyarınca da davranmaktadırlar [eğitim ve uygarlık esasınca]. Bizim dinî görüşte ise, tüm bu edimler, Allah rızasına ve yarının yazgısına teslim edilmiştir. Sonra benim Allah'a, yarına ve fizik ötesi yazgıma olan inancım ortadan kalktığında ahlakî ve insanî meseleler -ki her insanın bu tür meseleleri vardır- altyapısını yitirir. Tam olarak açıklık kazandı mı? Burada biz, Allah'a tapanla maddi olanı karşılaştırmadık, tersine, bir inanca göre yetiştirilmiş bir maddiyi, kesinlikle hiçbir inanca göre yetiştirilmemiş biriyle karşılaştırdık.

İnsanlığı, insanlar için bir eğitim sistemi olarak ortaya koyabiliriz. Ama insanlığın tevhidi olmazsa, evrensel altyapısını yitirir. Örneğin, radikalistler, 1700 yılında, çocukları din dışı ahlakî değerlere göre yetiştirelim diye bir bildiri yayımladılar. Dediklerini de yaptılar ve kendi çağlarında olumsuz bir sonuç gördüler. Yani insanları hayır, özveri, isâr, başkaları için, toplum için ve bir inanç için feda etme esasına göre eğitirsek, özveri, isâr ve kendinden geçme, evrensel altyapısını ve bilimsel temelini yitirir ve altyapısız bir idealizm şeklini alır. Bu nedenle de Jean Isoulet, *Sokrat* zamanından bu zamana kadar, tanrısal inanç altyapısından yoksun insanî ahlakî bir sistem yaratmaya çabalayanların çabalarının boşa çıktığını söyler.

Soru: .... [Banttan çözülememiştir-Farsça yayıncı]

Cevap: Bu bizim açımızdandır. Allah için gayb ve şehadete gelince, hepsi şehadettir.

Soru: ... [Banttan çözülememiştir-Farsça yayıncı]

Cevap: Allah, bizim açımızdan gayb'dır. Ancak Allah, kendi duyu, bilgi ve özü için gayb değildir.

Soru: Aydın olan benim, dünyayı anlamsız bir leş olarak görmemem ve iyinin kötünün ayrılması için, kendim için, tanrının olmadığını gördüğüm ve duyduğum halde sahte bir tanrı yaratmam bir aldatmaca değil mi acaba?

Cevap: Güzel, niçin olmasın. Fakat burada bir bağıntı var; O da "ben aydın" şeklinde yazmanızdır. Bu bakımdan, Allah'a tapan kimselere ihanet edilmemesini anımsatmalıyım. Çünkü biz de Allah'ı kabul etmekle birlikte en azından aydın olabiliriz.

Fakat benim derste ele aldığım bu konuda Allah'ın varlığını kanıtlamadım ben. Çeşitli dünya görüşlerini insanî açıdan çözümledim, Allah'a dayanan dünya görüşüyle Allah'tan başkasına dayanan dünya görüşünü karşılaştırdım. Ben, kanıtlamadığım gibi, reddetmeye de gelmedim. Gördüğünüz gibi, maddî dünya görüşünü de reddetmedim [dersimin konusu bu değildi]. Natüralizmi ya da materyalizmi, hatta şirki de inkâr etmedim. Benim konum, metafiziksel konuların kelâmî inkârı ya da ispatı değildi. Benim konum, iki, üç, dört dünya görüşünün insanî ve bilimsel çözümlemesiydi. Bunlardan biri, Allah'a ve tevhide dayalı dünya görüşüdür; Bu dünya görüşünün bunlarla karşılaştırılması ve onun öteki dünya görüşleri karşısında olumlu değerlerinin değerlendirilmesi. Ortaya koyduğum şeyde anlaşılamaz bir yer varsa belirtin. Ama ele almadı-

ğım şeyde bir sorun varsa bırakın ele alayım.

Soru: ... [Banttan çözülemedi-Farsça yayıncı]

Cevap: Ben bilim dışı bir iş yapmıyorum dememiş ki Allah. Fakat Allah, âlemin işlerinden hiçbirinin nedensiz olmadığını söyler. Ne ki bu nedenler ve etkenler, sonuçla olan ilişkide kimi zaman bilimseldir. Şu anlamda ki bizim ilmimiz onu anlayabilir. Bir şeyin bilimsel olduğunu, bir şeyin bilimsel olmadığını söylediğimizde bu, "bilimsellik gerçeğin kendisiyle uyumludur; bilimsel olmayan da gerçeğin kendisiyle uyumlu değildir" demek değildir. Bu mesele bilimseldir dediğimizde, bizim bilimlerimiz -ki zihnimizdedir- onu çözümleyebilir demektir; mesele bilimsel değildir dediğimizde, bilim bunu çözümleyemez demektir. Mucize bizim bilimlerimizle açıklanabilirse mucize değildir; istediği kadar olağanüstü de olsa. Öyle ki renkli televizyon oldukça olağanüstüdür. Ama şu anki bilimimizle açıklanabilir olduğu için mucize değildir. Ama küçük bir eylem -örneğin doğa yasalarının tersine bir an yeşil kalan bir yaprak-mucizedir. Çünkü onu açıklamak için teknik ya da bilimsel bir olanak yoktur. Bunu kim yapsa *mucize* gerçekleştirmiş olur. Mucize, adı mucize konulduğu için mucizedir. Bilim ve tekniğe sığmayan olaylara mucize diyoruz. Yani var olan bir gerçekliktir, ama teknik onu yapmaktan, bilim de onu anlamaktan acizdir. Bu gerçeklik bizim açımızdan bilim dışıdır. Kimileri bu mucizelere bilimsel açıklama getirmekteler. Oysa o, üstesinden gelemediğimiz bir şeydir. Oldukça da yakıştırmaktadırlar. Ama bu başka bir konudur. Gerçeği şu ki Kur'an dilinde meselelerden ve olaylardan kimileri doğal değildir -mucize gibi-, bir algılayış içinde değildir. Kur'an, "Vahiy doğa yasalarının tersinedir, doğa dışıdır, bilimsel yasaların tersidir." demez. Yağmurun yağması, doğa yasalarına uygundur, doğanın bir parçasıdır. Bizim yaptığımızın tersine -ki kimilerine gaybî mucize, kimilerine maddî yasalar diyoruz- Allah, her iki olguyu -bizim açımızdan bilimsel bir açıklaması olan yağmurun yağışını ve de bizim açımızdan, inansak bile bilimsel açıklaması olmayan vahyin inişini- tek bir kelimeyle, 'ayet' kelimesiyle açıklamakta ve her iki olgunun bir olduğunu göstermek istemektedir. Ancak senin açından metafizik ve fizik diye bölünmüştür olaylar. Kimileri bilimseldir, kimileri bilim dışıdır. Kimileri nedensellik esasınca, kimileriyse nedensellik dışı esaslara göredir. İyice anlaşıldı mı?

Açıklama: Aşağıdaki konu beşinci ders kasetinin sonunda anlatılmış olup metinle uyumlu olmadığından 'ekler' bölümüne alınmıştır.

'*Şehadetten Sonra*' adlı konuşmamda şöyle demiştim;

Hüseyin'in devrimine, Hüseyin'in, diriltmek, kalıcılaştırmak için şehadeti seçtiği dine inananlar, o mesaja ve bu öğretinin insan toplumunu kurtaracağına, arkadan gelen toplumun ona yücelik bağışlayacağına inananlar, bir öğretinin, bir devrimin ve bir dinin iki yüzü bulunduğunu bilmeliler; Kan ve mesaj. Hüseyin, birincisinin, Zeyneb de ikincisinin sembolüdür. Bu yüzden Hüseyin ile birlikte ve onun yolunda gidenler Hüseynî bir iş yapmışlardır. Geriye ka-

lanlarsa Zeynebî bir iş yapmalıdırlar; yoksa yezididirler demektir.

Öğretiye inanıyorsak [ve en azından kendimize doğru söylüyorsak], gerçekten duygu ve imanımız bu öğretiyle gerçek bir uyum içindeyse, dinimiz varsa ya da en azından özgürsek, donuklaşmış, sapmış ve toplumumuzu da donuklaştırmış olan imanımızdan sorumluyuz demektir. Hayat bağışlayıcı, harekete geçirici, Mesih'çe diriltici, vahşiyi uygarlaştıran, köleyi hürleştiren bu imanı [tecrübe bunu, göstermiş ve örnek de vermiştir] harekete geçirme sorumluluğunu taşıyoruz demektir. Bu imanı, yüreklerden alıp zihinlere ve akıllara aktarmalıyız ki böylece yüreğe yeniden geri dönsün. Bilinç kazanmalı ve bilinç aşılamalıyız; işte bu aydınlık yükümlülüğüdür. Bir toplum bilinç kazanırsa artık aydının onun için program sunmasına gerek yoktur. Bu iş için -bilinçlenmek ve bilinç vermek için- yeni bir dili, çağımızın dilini tanımalıyız, çağımızın öğretim sistemini tanımalıyız, çağımızın kültürünü anlamalıyız ve bilimsel bir bakış, bilimsel ve ciddi bir öğretim sistemi ve düşünsel donanım elde etmeliyiz. İşte böylece, bu çağların, bu güçlerin ve tarihin aldatmacalarının ardında gizli bulunan o ilk kaynaklara ulaşmış oluruz ve çağımızdaki pınarlar için temiz berrak suyu getirmiş oluruz. Bu iş için bir dershane, ortam ve inanç öğretimi havası yaratamaz, sadece birtakım bilgiler aktarabilir. Bu dershane -ki bu şekilde süreceğini umuyorum- yanlı öğretimler şekline ayrılmalıdır ve biz, çağımızın teknik olanaklarını kullanmalıyız.

Bu yüzden İslam Peygamberi, Mekkeli olan [muhacir] ve Arapların fasih konuşanlarından olan büyük sahabilerinden hiçbirini müezzin olarak seçmemiştir [Bunlar küçük örneklerdir, sünnet bunların toplamıdır]. Bilal'i, Arapça telaffuzu iyi olmayan Habeşli yabancıyı şu yüzden müezzin olarak seçmiştir; Bilal'in etkileyici bir sesi vardır. Bu çağın dili 'ses'tir. Bu yüzden, "Kur'an'ı en güzel şekilde sesli olarak okuyun." diye buyurmaktadır Peygamber. Ezanın da güzel bir gırtlaktan çıkmasını, Bilal'in güzel ve etkileyici sesiyle kulaklara ulaşmasını istemiştir. Bunların tümü, kendi çağının etkileme araçlarını, anlatım ve mesaj araçlarını kullanmaktır.

Safeviler zamanında, ravzalar, nezirler, şebihler ve benzerleri [bunlardan kimilerini bugün de görüyoruz ki bunların tümü Doğu Avrupa'dan alınmıştır] Şiiliği ve onun kendine özgü inancını kendi çağında [kimin için olduğundan söz etmiyoruz şimdi] sadece şehirlerde ve şehir halkının içinde değil, uzak köylerde ve kasabalarda da [ki onlar için Şiilik-Sünnilik konusu, kelam ve tarih konuları söz konusu değildir; kültürleri yoktur bunu gerektirecek] ortaya koyan, her bilginden ve filozoftan daha fazla olarak, Şiilik tarihinin kutsal kişilerini canlandıran en büyük etkenlerdir. Bunlar, kendi çağlarında bu duyguların, bu düşüncenin yayılması ve düşüncelerin ve ruhların cezbedilmesinde araçtırlar. Bu araçların kasıtlı ya da kasıtsız olduklarını tartışmıyoruz, işin tekniği önemlidir.

Bugün iki şey yapmak gerek; yoksa hiçbir şey yapılamaz. Kalmak için de-

ğil, İslam'ı bulmak ve yükümlülüğü bizim omuzlarımızda olan şu mesajı duyurmak için; Hem bilinçli İslam'a -bilimsel maddeler olarak- araştırma, inceleme ve yeni bakış yoluyla ve akıllıca ulaşmalı, hem de bunu duyurmak ve mesaj haline getirip kulaklara ulaştırmak, çağımızda ve yeni kuşağımızda etkili kılmak için, karşımızdakinin elinde bulunan araçları [tekniği, dili, dünyanın beyin yıkamak, düşünsel sapmalara yol açmak ahlakî sapmalar yaratmak, hatta bu kuşağı bomboş hale getirmek için kullandığı kaynakları] hizmete sokmalıyız. Böylece hem imanımızı, sözümüzü ve mesajımızı yeni mesaj ve anlatım silahıyla donatmış, hem de bu şekilde karşımızdakini silahsızlandırmış oluruz.

Biz şimdi, hem iman, düşünce ve kültür oluşturabilen, hem de düşünce ve kültürü yok edebilen kitle iletişim araçlarının tümünü karşıtımızın tekelinde görüyoruz. Onlarla savaşım için yaptığımız en büyük tek çaba; bunların haram olduklarını söylemektir ki bu yeterli değildir. Radyo ve televizyonun, film ve tiyatronun etkisini -ki bugün vücutla dolu, uyuşturucu, ahmaklaştırıcı maddelerle dolu kaplar ve eşekleştirici araçlar haline gelmişlerdir- toplumumuzda ve kuşağımızda "caiz değil", "satın almayınız" ve "haramdır" laflarıyla eksiltmek olanaklı değildir. Bunları hizmete sokmak gerek, kendi çağımızda yaşamamız gerek araçları düşmanın elinden, karşıtımızın elinden almamız gerek.

Lafla, karşıtımızın planlarını, programlarını engelleyemeyiz. Bu araçları kullanarak, inançlarımızı silahlandırmakla, sadece bilimsel bilinçle, İslam'a uyumlu, bu çağın ihtiyacıyla uyumlu bir ideolojiye sahip olmakla değil, anlatım dilini ya da eğitim dilini, düşünceleri çekiş dilini ve yeni düşünceler yaratma dilini -ki bugün dünyada karşıt kutupların eli bulunmaktadır- kullanarak kendimizi düşmanın bizimle savaştığı silahla, her kutbun -bizden başka- elinde bulunan silahla silahlandırmalıyız. Yoksa yavaş yavaş çağımızdan geriye gideriz; biz kalırız ve zaman bizden ileri gider. Sonra da yavaş yavaş dilimiz ve anlatımımız çağımız için yabancı olur; böyle olduğu da görülmüştür.

Dinî ve mezhebî toplantılar üzerinde istatistikî bir araştırma yaparız. Dinleyenlerinizden yüzde kaçının otuz yaşından aşağı, yüzde kaçının otuz yaşından yukarı olduğuna bir bakın. Bu, geri kaldığınızın dakik bir göstergesidir. Sonra tiyatrolara, filmlere, sinemalara, tiyatro eseri okurlarına, yeni sanat eserlerine, sergi salonlarına bir bakın; hepsi adresini yitirmiş kuşakla doludur. Yeni seçim için korkusuz olmak gerek. Ebu Zer'in kardeşi diyor; "Kardeşim, inanç da eskiyince atılması gereken bir giysi gibi midir?" Ebu Zer şöyle cevap verir; "Evet, inandığın şeyler, eğer gerçekten eskimiş ve artık giyilecek gibi değilse, eski bir elbise gibi fırlatıp atmalısın." Kim taşır yeni bitiş yapmanın korkusuzluğunu? İnançlarını, mukaddeslerini ihya etmek için, o mesajı -bu çağda duyurma yükümlülüğünü taşıdığımız mesajı- aktarmak için hiçbir kınayıcının kınamasından korkmayan kimse taşır bu korkusuzluğu. Onuru zedelenmeyen, sövgülere, saldırılara aldırmayan, umutsuzluğa kapılmayan, kışkırtmalara kapılmayan ve kendi içine kapanmayan kişidir o. O, zamanını bir an bile boşa

harcamaz. Yükümlülüğünü bu çağda gerçekleştirmek için bu çağda yapılması gereken işi yapma kaygısını taşır. Sadece hayatından, zevklerinden, huzurundan ve hatta hayatta kalmaktan değil, kitle içindeki onurundan bile geçme çabası taşır, temel bir hareketi başlatabilmek için.

Biz düşünsel bir devrime, İslamî bir devrime gereksinimliyiz, kaypak, baş eğici, teslimci, geleneksel İslam'ı, bir inanç İslam'ına, itirazcı bir İslam'a, zamanın yazgısına egemen bir İslam'a ve tarihin dizginlerini elinde bulunduran bir İslam'a dönüştürmek için. Bu iş için, kem küm etmekle, korkmakla, "henüz erken" demekle, "uygun değil" demekle, "inşallah yedi yüz sekiz yüz yıl sonra" demekle çalışılamaz, çünkü fırsat yok. Aklımıza gelen şey ve sizden beklediğimiz şey uyarınca -ki bu gereksinmenin bizden çok sizde olduğunu biliyoruz- daha iyi çalışmakla ve halkı uyandırıp onlara bilinç vermekle bütün ukdelerimizi çözmeliyiz.

Belirteceğim şu dört gruptan her birinin adını yazınız. Elinizdeki olanaklara ve koşullara dayanarak kendiniz, aranızda bulunan ve bu bölümlerle ilgili bilimsel donanımları olan dostların yardımıyla, her gün daha da artan olanaklarla ve bu dershanede bulunmamakla birlikte din için başka bir iş yapmak gerektiğini bilen, ama bunu nasıl yapacaklarını bilmeyen kişilerin yardımıyla toplu olarak bir program hazırlayabilirsiniz. Bu dört grubu açıklıyorum;

Birinci Grup; Bu türlü türlü fırkaları, bu ayrılıkları İslam toplumunda Doğu'nun ve Batı'nın ortasında duran bu büyük ve güçlü gövdeyi lokma lokma yapmak, sonra da rahatlıkla yutmak için yarattıkları düşüncesine dayanarak Müslüman'ın uyanması amacıyla *Seyyid Cemaleddin*'in şiarını seçtik. Bu şiar hepimizin şiarıdır; Kur'an'a dönüş, avamın ve âlimin Kur'an'a dönüşü, müçtehidin, fakihin, toplumbilimcinin, siyasetçinin, savaşımcının, mücahidin, sanatçının, edebiyatçının ve aydının vs. Kur'an'a dönüşü, hem bilinç kaynağı olarak, hem tarihte ortaya çıkmış olan şeyin -ki ona muhtacız- yine yenilenmesi amacıyla ve hem de birbirimizi her yitirişimizde, kendimizi her yitirişimizde -ki hem birbirimizi, hem de kitabı yitirdiğimizi görüyoruz- birbirimizi ve kendimizi bulmak için ona dönmeliyiz. Çünkü o, bizim miat yerimizdir. Bu grup, Kur'an'ı tanıyış [Kur'an-bilim] adını taşımaktadır. Kur'an-bilim kelimesini, başka adları çağrıştırabileceği için söylüyorum. Örneğin, bir dönem tefsir yapsak Hz. Mehdi'nin zuhuruna dek tamamlanmayacak şekilde başladığını görürüz bu işe. Biri şöyle diyordu; "Bakara Suresi fil kadar oldu. Bu durumda Fil Suresi ne kadar olacak?" [Bunu göz önüne alarak yukarıda belirtilen grubun adına 'tefsir' demedik.]

Kur'an'ı birkaç boyutu ve yönüyle incelemek gerek; yani birkaç ders bulunmaktadır; Birincisi, Kur'an metni bir 'texte' olarak okunup öğrenilmelidir. Metni, -okuduğumuz ders metinleri gibi- tanımalıyız. İkincisi, kitabiyat yöntemine dayanarak kitap üzerinde ayrıştırma ve çözümleme yapılmalıdır; büyük bir edebî eserin, büyük bir düşünce eserinin ayrıştırılıp çözümlenişi, eleş-

tirilmesi ve analizi gibi tıpkı. Bu durumda 'Kur'an analizi' adını taşıyan bir ders olacaktır. Üçüncüsü, bu Kur'an-bilim grubu da, Kur'an'ın çeşitli boyutları bulunduğu için ve çeşitli konularda ve çeşitli ortamlarda -bir grup sanatsal etkisi üzerinde, bir grup Kur'an müziği üzerinde, bir grup sözleri üzerinde, bir grup onun tarihsel izleri üzerinde, bir grup bilimsel ve doğal boyutu üzerinde ve bir grup da toplumbilimsel yönü üzerinde- birçokları çalışıp uzmanlaştığı ve çalışmak istediği için, Kur'an üzerinde bir yıllık, iki yıllık, on yıllık çalışmalar yapan kimseler çağrılırlar, burada bütün araştırmalarını bir ya da iki ya da üç konferans şeklinde sunarlar. Biz, bu bir ya da iki yıllık dönemde hem düşünceyi tanırız, hem onun çözümlenişini, analizini ve hem de çeşitli konuları [çeşitli alanlarda çalışmış olan araştırmacıların onca yıllık araştırmalar dizgesini] birkaç konferansla görürüz. Dördüncü ders, eğer yapabilirsek, çalışmalar sırasında toplu olarak şimdiye dek yapılmış çevirilerin yardımıyla, çeşitli dillere çeviriler hazırlamak şeklindedir ki bu, topluma yapılan büyük bir hizmettir. Bu durumda birinci ders metni tanıma, ikinci ders kitabın analizi, üçüncü ders Kur'an üzerinde çalışmış araştırmalar aracılığıyla bilimsel konferanslar, dördüncü ders ise kitapların çevirisi şeklindedir.

İkinci grup, tebliğ grubudur. Tebliğ grubundan amaç, hazır, coşkulu ve sorumlu öğelerin şu iki yönden hazırlanmasıdır; Bilimsel ve düşünsel bakımdan donanmak [elbette bu donanım işe yaramaz olmamalı, kişi sonradan işine yaramayacak çeşitli bilimsel konuları okumamalıdır]. Yani acil ve gerekli olan maddeler gerektiği ölçüde seçilmelidir. [Şöyle diyen öğretmen gibi olmayınız; "Ben otuz yıl ders okudum; şimdi birinin bu beynimi alıp eve götürerek boşaltmasına ve boş kalanı bana geri vermesine razıyım."] Bilgili görünmek ve tafra satmak için yarayışlı olan fazladan şeyler işe yaramaz. İnsanlara, ihtiyaçları olan şeyler verilmelidir. Onlara bilinç, uyanıklık ve derman verin. Bunları öğretmek, bu İslam'ı ortaya koymak ve bir tebliğci için gerekli olan nesnelerdir önemli olan. Ayrıca, konuşma alıştırmaları yapmak da gereklidir bu tebliğci için. Eski ilim havzasının erdemlerinden biri, daha çocuk yaşta, daha talebeyken hatipler yaratmasıydı. Ama ne yazık ki yeni kültürün oluşmasıyla bu zayıflamıştır.

Dolayısıyla tebliğ grubu, bu bireyin, toplumun her yerine girdiğinde orada aydınlık bir hava ve çevresinde düşünsel havadan oluşan bir mıknatıs yaratabilmesi için düşünce ve tebliğ kadrosunu eğitici grup anlamındadır. Eğitilen bu kadro, söylediğini söyleyebilen, iyi sözleri iyi söyleyebilen bir kadrodur. Bu tebliğ grubu, *İslam-bilimden* bir miktar acil ders [benim söylediğim sözler anlamında değil, gerçek anlamda *İslam-bilim*] ile Kur'an'ı, Nehc'ül-Belağa'yı, Peygamber'in ve imamların hayatlarını tanımakla, bir miktar İslam tarihi, toplumsal bilimler bilgisiyle ve bir miktar da dinleri tanımakla tebliğ için donanmış olur. Sonra alıştırma yapılır. Şu anlamda alıştırmadan söz ediyorum. Grup bireyleri hem sınıfta öğrenim görmekte -alıştırmalı öğrenim- ve hem de dinî

çevrelere -gerçekten olanaklar elverirse- tebliğ için gönderilmektedirler. Böylece başkalarına hizmet ederken, kendisine de hizmet etmiş olur [her ikisinin karışık olduğunu söylemiştim]. Toplumumuz ve dinimiz böyle bir kadroya ve böyle öğelere şiddetle gereksinim duymaktadır. Bu, mesaj yükümlülüğüdür.

Üçüncü grup, araştırma grubudur. Araştırma grubunda herkes her alanda [yazar olarak, çevirmen olarak, her türlü konu ve bölümde -görünürde dinle ilgili olsun ya da olmasın- toplumsal bir meselede, tarih, edebiyat, şiir, sanat, felsefe, özel öğretiler ve özel kişilikler üzerine] araştırma yapmakta özgürdür. Fakat bizim aramızda bulunan görüş uyarınca ve halkın yararına olan veriler doğrultusunda çalışmalıdırlar. Yani herkes, ahlakî, insanî ve ideolojik yükümlülükler taşımaktadır. Bu araştırma grubuna araştırmasını sürdürmesi için çalıştığı her alanda, hem bilimsel olanaklar, hem fennî olanaklar ve hem de parasal olanaklar sağlanmaktadır. Sonunda da araştırmasının sonucunu konferans ya da çeviri vs. biçiminde sunmaktadır. Aynı şekilde çeviri işi yapabilir -ki toplum için bir araştırma işidir- hem de tashih yapabilir. Eski araştırmalardan ve araştırma belgelerinden birçoğunu ya da dünyada İslam üzerine ya da din üzerindeki konular çevresinde yapılmış çalışmaları veya toplumun yararına olan düşünceleri toplayabilir, çevirebilir de halkın ve araştırmacının kullanımına sunabilirse topluma ve bu düşünceye büyük bir hizmette bulunmuş olacaktır.

Dördüncü grup, sanat grubudur ki ben bu gruba sonsuz umut ve inanç besliyorum. Deneyim göstermiştir ki -buna inandım- bugün bir sanatçı, toplumda ve ruhlarda, mesaj bakımından, görüş değişimi açısından ve iman yaratmak açısından bir konuşmacıdan, bir hocadan, bir öğretmenden, bir hatipten, bilimsel bir konferansçıdan, hatta bir yazar ve çevirmenden daha etkili olmaktadır. Bunun örneği şudur;

Bundan yirmi yıl önce, lisede öğrenciyken yazdığım, her yıl üzerinde çalıştığım *Ebuzer-i Gıfarî* [örnek olarak veriyorum ve aynı şekilde bir haber biçiminde, inşallah] kitabına, eğer bir kelime bulsam ekliyorum. Bu kişilik, benim için hep kişisel bir yön kazanmıştır. Çünkü bu ruhla ve bu personajla büyüdüm. Benim çok değerli öğrencilerimden -kulakları çınlasın- bir grup -iki üç kişi- gelip bunu mizansen ettiler. Sonra biri oynadı, biri de yönetti. Konular tekrarlanmış ve zihnimde yirmi yıldır yinelenen sözler yeniden söylenmiş olmakla birlikte benim için yeni bir eser gibiydi. Ebu Zer'in biyografisinin yazarı olan kendim o hale geldim ki bu sanatçı beni Rebeze Çölü'ne sürdü ve konuşmakta ve ölmekte olan Ebu Zer'in yanına oturttu. Caddede, aslında din karşıtı şiddetli taassupları bulunan -işte biz iki tür taassuba düşmüş bulunuyoruz- ve fakültenin yanından geçerken benden yüz çeviren [bir mü'minin küfre karşı taassubu, bu grubun taassubu gibi o denli katı ki bu ikisi arasında ne gibi ilişkinin olduğunu bilmiyorum.] öğrenciler etki altında kaldılar.

O şehadet konuşmasında -aynı yerde- kim olsa etki altında kalırdı. Benim

anlatımımdan değil, konunun ve ruhun kendisinden kaynaklanan bir etkiydi bu. Ama mukaddeslerden biri bu üç saat boyunca dinliyor, sonra da arkadaşına şöyle diyordu; "Önce ey bacı, sonra da ey kardeş diyor?" Sonra Allah'ın bu tür mevcudatı niçin yarattığını anladım. Bunlar ne kadar değerlidirler. Ben bu yüzden kendimden çok hoşnut oldum ve Allah'ın bana ve bizlerden çoklarına verdiği nimetten dolayı şükrettim. Elbette bu nimeti ne bilirdim, ne de şükrederdim. Buysa, bizim de onun gibi olmamamızdı. Elhamdülillah olmadık. Bu, bana büyük bir ders vermekte ve bir insanın ve bir duygunun ne denli kirlenebileceğini göstermektedir. Burada "Âdem'in Veraseti"ni okurken bunlardan biri şöyle diyordu; "Hüseyniye-i İrşad demiyor, 'İrşad kurumu' diyor. Çünkü Hüseyin'den hoşlanmıyor." Yine Allah'a şükürler olsun gerçekten. Bu mü'minlerden ve katı mutaassıplardan birinin benimle dinî ihtilafı vardı [Sen sadece benimle uzaktan uzağa çekişiyorsun, şimdi gözlerin beni görse nasıl olur?]. Ama beni görmeye hazır değildi. Sonra bu adamı gördüm; salon boşaldıktan ve perde indikten sonra, perdenin arkasında çocuklarla konuşurken dediler, "Burada bir öğrenci var, durumu kötü; gel onunla biraz konuş." Ben gittim baktım. Başını öne eğmişti ve çocuklardan bir grup çevresinde toplanmıştı. Salonda lambalar sönük ve salon karanlık olduğu için onu tanıyamadım.. Omuzları titriyordu, üzüldüm ve onunla konuşamadım. Çaresiz yanına oturup sustum.

Bir saat boyunca tuhaf bir suskunluk içindeydim. Sonunda başını kaldırdı, onun ta kendisiydi. Tiyatro onu oldukça etkilemişti. Değişime uğratıcı bir etkiydi bu. Tuhaftır ki o kesinlikle Müslüman değildi; dış görünüş bakımından da Müslüman değildi. Sanat, yüreklerde iman yaratmada mucizevî bir etkendir. Öyle ki kara mucizeyi şimdi ellerine aldıklarını ve tarihte din adına yaptıkları şeyi, dinin etkisini yitirdiği bugün sanat biçimine dönüştürdüklerini görüyoruz. Bu, dinin sanat gibi, sanatın da din gibi düşünceyi, ruhu, insan tipini, toplumu ve tarihi akışını bu denli değiştirici olabildiğini göstermektedir. Dolayısıyla, sanat nasıl görmezden gelinebilir? Ne mutlu ki öğrencilerden ve başka bireylerden kimileri öylesine bilince ermişlerdir ki kimi zaman bana şöyle demişlerdir; Biz, öğrenimi bitireli epey oldu, ama fazla bir maaşla istihdam edilirsek [sonra da ev, lüks, rekabet vs.] başka çizgiye düşeceğimizi ve bizi çizginin sonuna süreceklerini gördük [dünyada bütün gençlere egemen olan sistem; ister çirkince olsun, ister görünüşte soyluca olsun değişmez].

Bu nedenle, bu alanda imanımız ve inancımız için bir iş yapabilmek için, yaşamamaya karar verdik. Öyleyse nasıl ve kiminle çalışmalı? Ne yazık ki yazgısı o durumdadır ki dine olan inancı onu bir grupla birleştirmiştir. Ki bu gruba göre, bu sanat, çirkin ve nefret ettirici olursa dinî olur, ama güzel, etkileyici iman doğurucu ve uyandırıcı olursa ne yazık ki dine karşı bir şey olur. Sorumluluk duyan, yeni şeylerden yararlanmak gerektiğini düşünen, bu araçları kullanıma sokmak gerektiğine inanan ve zamanımızın diliyle konuşmak

gereğini gören bir grup da korkmaktadır, güçsüzdür, kuşkulu ve ikirciliklidir. Fakat şimdi -Allah'a hamdolsun- bilinç o dereceye varmıştır ki artık bu ortam uygundur, toplum bunu kabul etmektedir ve ne mutlu ki duyduğum kadarıyla oldukça tanınmış, oldukça takvalı ve temiz gruplar ve hatta büyük ruhanî kişilikler, bu gereksinimi duymuşlar ve bu alanda çalışmaya başlamışlardır. Bu ise umut vericidir.

Başlamak için bir sanat grubumuz var. Bu grup, şu anda tiyatro ve resim grubundan ibarettir. Tiyatro grubunda yine bir öğretim salonumuz olacak, bu alanda yetenekleri ve istekleri olanlar, çalışabilmek için temel ve genel öğrenim görmek isteyenler için. Aynı şekilde İslam kültürüyle ilgili büyük bir eser hazırlama çalışmasını sürdüreceklerdir. Bizce o simaları, o gerçeklikleri ve o gerçekleri tanıtma ve duyurma zorunluluğu vardır. Bu yolda bu yıl birkaç eser ya da en azından birkaç örnek veya "ne yapmak gerek?" sorusuna birkaç cevap şeklinde topluma sunmamız gerek. Sanat grubunun öğretim, çalışma ve sunma yönleri bulunmaktadır. Metinlerden kimileri hazırdır. Ebu Zer'in, ilki olmasını umuyorum.

Açıklama: Aşağıdaki konu, dokuzuncu dersin sonunda yer almakla birlikte metinle ilgili olmadığı için buraya alınmıştır.

Tevhid, bireyin ve türün hayatının kurtuluş ve hidayetinin açıklamasıdır. Tevhid, kurtuluş ve hidayetini bilimsel, düşünsel ve yükümlü bir şekilde açıklamakta ve güvenceye almaktadır. Hac ise tüm bunların remzi olarak sergilenmesidir.

Çizdiğim harita, dakik bir coğrafî harita değildir, sadece bilimsel yön taşımaktadır. Bu haritanın açıklanması, bir öğretinin bilimsel olarak ortaya konulmasıdır. Bu büyük kâse -haritaya işaret ediliyor- yarımadanın Batı dağlık bölgesinin bir parçasıdır. Buranın, Afrika'nın bir parçası olduğu ve Kızıldeniz'in yarılması sonucu Arabistan Çölü tarafına kaydığı ve Asya'nın parçası olduğu söylenmektedir. Burada, ardında sahra Arabistan'ının bulunduğu bir sıradağlar dizisi bulunmaktadır. Bir yandan bu sahra [yarımada] İran'ın güneyine kadar uzanırken, bir yandan da Cezayir sahrasına -Afrika'ya- kadar varmaktadır.

Kızıldeniz'in yarılışında Afrika'ya ait olan ve Afrika'nın doğu kıyılarında bulunan birtakım parçalar, ayrılarak bu büyük çölün batısında bu sıra dağları oluşturmuştur. Bunun kanıtı şudur; Bu dağlık noktalar, su ve hava bakımından Arabistan ülkesiyle uyumlu değildir. Burada Afrika bölgesine ait su ve hava yapısı bulunmaktadır. Oysa öbür yanda Asya'nın kuru iklimi bulunmaktadır.

Burada Kızıldeniz'e yetmiş kilometre uzaklıkta bulunan Mekke yer almaktadır. Mekke'nin kuzeyindeyse Medine bulunmaktadır. Dolayısıyla Mekke dağlık bir noktada bulunmakta ve bir dağ kâsesini andırmaktadır. Kâbe, küp

biçiminde olup 'Kâbe' kelimesi de bu biçimden kaynaklanmaktadır.[278] Allah'ın sembolü, *İbrahim*'in yadigârı ve insanlığın tavafının mihveridir Kâbe. Peygamber'in söyleyişiyle Allah'ın yeryüzündeki eli olan Hacer'ul-Esved, 'kara taş' demektir, başka bir şey değil. Şu tür şeyleri yoktur onun; Ed-durru ve'l-mercân, bah-ru'l-mevvac, biharu'l-envar, muntehiyu'l-âmâl vs.

Bu sokaklar, dağ yolları şeklinde olup yukarıdan aşağı dökülmekte ve hepsi bir sahneye -Kâbe'ye- varmaktadır. Bu büyük sahnede Mescidu'l-Haram bulunmakta ve Kâbe -dünyanın en büyük açık hava mabedi- orada yer almaktadır. Bu dağlık noktalarda sokaklar dere şeklinde olup[279] bütün sokaklar ve yollar, bu kâseden şehrin asıl merkezine -Kâbe'ye- çıkmaktadır. Dostların birinin dediği gibi; "Görkeme doğru ilerlediğimizde aşağıdan yukarı doğrudur [bütün edebiyatta da durum böyledir, hepsi görkem yukarıdadır, göktedir, dağın üzerindedir demek istemektedir]. Oysa herkes Kâbe'ye doğru gitmektedir; yukarıdan aşağıya. Yani aşağıya gitmekle birlikte yücelme ve yükselme duygusunu tatmaktadır. Bunun belki de güzel bir anlamı vardır; Görkem alçakgönüllülüktedir, dik başlılıkta değil."

Mescid-i Haram'da Hucr-i İsmail adıyla hilalimsi bir şekil bulunmaktadır. Hucr, etek anlamındadır; hücre vs. anlamında değil. İsmail'in eteği, kimin eteğidir? Hacer'in. Burada sembol, Hacer'in eteğidir; şekil de etek biçimindedir. Bu, içinde İsmail'in büyüdüğü etektir. Hacer -kimi rivayetlerin doğrulamasıyla- Kâbe'de gömülüdür. Tavaf, her fırka ve her inanç için Ev'in çevresinde ve aynı şekilde Hucr-i İsmail çevresinde olmalıdır. Yani Hucr [etek], tavaf edilen yerin bir parçasıdır. Sadece Ev'i tavaf etmek de olanaklıdır, ama bu tavaf geçerli değildir. Şu mesele oldukça önemlidir; Neden Hacer'in -bir cariyenin- eteği, değer bakımından Allah'ın Evi'yle eş olarak yer almıştır? Mekke'ye oranla uzun ve yakın noktalar vardır ki Peygamber döneminde 'Mikat' adıyla[280] bir zamana dek kalmıştır.

Kimse her yerden Kâbe'ye giremez. Mikata gelmeli ve oradan Kâbe'ye doğru uyum içinde hareket etmelidir. Haram bölgelerin bulunduğu kentin çevresinde caiz edimlerden birçoğu tümüyle haram olmaktadır; bir ota zarar vermek bile. Mekke ve Mescid-i Haram'ın doğu bölümünde, Arafat adını taşı-

---

278 Oldukça sıradan şeyler için, insanlar ve kitaplar için, koyunların kırkbayır! Gibi bir türlü sonu gelmek bilmeyen gösterişli, kocaman adlar koyan bizlerin tersine, İslam'da ad koyma, oldukça sade ve hatta oldukça alçakgönüllülükle gerçekleştirilmektedir. Kitabın adı da Kur'an'dır, yani okunacak şey.

279 Ebu Talib Deresi denildiğinde, özel bir dere olduğunu sanmak tadırlar! Hayır, bunlar sokaklardır! Her sokak bir kabileye bağlıdır. Ebu Talib zamanında, Beni Haşim kabilesi -Peygamberin Kabilesi- orada yaşamaktaydı. Yaşadıkları bu yerde üç yıl mahpus kaldılar. Onları şehrin dışındaki bir dereye götürdüler, anlamında değil elbette. Orada yaşanılmaz! Yanılgıya düşen çoğu büyük tarihçilerin tersine Ebu Talib Deresi -ki şimdi adı budurmezarlıktı ve bu bakımdan adını Şa'b Ebu Talib [Ebu Talib'in gömülü bulunduğu yer] koymuşlardır. Ebu Talib'i oraya -Müslümanların üç yıl mahsur kalışlarından sonra- toprağa verdiler. Oysa Şa'b Ebu Talib -kuşatma döneminde- burada değildir [ki yanlışlıkla tarihte bundan söz edilmektedir]. Burada genel bir mezarlık bulunmaktadır; şimdi ise Şa'b Ebu Talib yer alır aynı yerde; onların oturduğu o aynı dağlık sokakta.

280 Mikat; zaman, görüşme zamanı ve randevu zamanı demektir.

yan bir çöl ya da düzlükle [27 kilometre uzaklıkta] biten bir yol bulunmaktadır. Buradan hemen dönüşte Meş'ar'ul-haram adını taşıyan ve Mekke'ye birkaç kilometre uzaklıkta bulunan bir boğaz vardır. Bu noktada yine Mina adıyla dağlık bir boğaz bulunmakta olup tam olarak Mekke'yle bitişir. Mina, kurban yeridir. Orada koyun kesilir. Orada kesim yerinden başka, üç şeytan adını taşıyan üç anıt yapı -ki hacılarca taşlanmaktadır- bulunmaktadır.

Hac törenine katılmak isteyen bir kişi, öncelikle mevsiminde gitmelidir, her zaman gidemez. Gitse bile hac değeri taşımaz. Umre ya da sıradan bir ziyaret olarak gidebilir hac mevsimi dışında. Dolayısıyla özel ve belirli bir zamanda değer taşır bu eylemler. O zaman olmazsa değerini yitirerek sıradan bir ziyaret durumuna gelir ve sıradan bir değer taşır. Bu şunu göstermektedir; Her amel -Allah'ı ziyaret bile olsa- zamanla uyumlu olmalı -kendi vaktinde olmalı- dır. Bir an bile geçerse, erken ve olgunlaşmadan başlarsa aynı sonuç alınamaz. Öteki esas ise bütün insanların toplanmasıdır; haccın değeri buradadır. Bir birey, bu amelleri tek başına yapmak istese -ki başaramayacaktır- meyvesiz kalacaktır. Bunlar, Allah'ı ve Allah'ın evini ziyaretin değerinin -ki büyük bir gelenektir- bile şunda olduğunu göstermektedir; Birincisi amelin zamanında yapılmasıdır. Eylem, zamanla uyumlu olmalıdır. İkinci olarak da insanlarla elbirliği, gönül birliği ve uyum içinde olunmalıdır. Yani halka rağmen ya da insanları görmezden gelerek Allah'a varılamaz. Bireyden Allah'a doğru giden yol insanlarla birlikte aşılır. Özel bir hesap söz konusu değildir. Eğer biri Allah ile gizlice bağlantı kurmak isterse, insanların yazgısı onun amellerini ve özverisini bekliyorken yanlış yola sapmış ve sessizce cennete gitmek istemiştir. Gerçekte o şeytanî vesveselere kapılmıştır; onunla konuşacak değildir Allah.

Herkes birlikte, elbirliği içinde, özel bir zamanda Mikat'a [belirli noktalara] gelmelidirler. Burada bütün giysiler çıkarılır. Herkes bulunduğu her çizgide ve düzende, giyim kuşamda ve davranışlarda belirginleşen bireysel benlerinin özelliklerini olumsuzlamaktadır. Herkes tek tip ve tek renk giysiyle 'belirsiz renksiz ben' şeklini almaktadır. Hepsi insandır ve başka hiçbir şeydir. Hiçbir lakap, hiçbir özellik onları ondan ya da onu onlardan belirgin kılmaz. Bu gösterinin özel giysisi içine girdiklerinde bütün giysiler, elbiseler, süsler ve örtüler olumsuzlanmıştır. Bu üç gösteri, İslam'ı oluşturan bütün gerçeklerin sergilenmesi ve bütün zihinsel ideallerin ve inançların eylemsel ve özdeş cisimlenişidir. Burada her şey, -bir sürü konu- haram ve yasaktır; bu cümleden olarak bir başkasına emir vermek -sınıfsal davranışta bulunan sembollerden biridir- avlanma, hayvana zarar vermek, bitkileri koparmak sayılabilir. İnsanın ota zarar vermesi niçin haramdır? Çünkü tecavüzün kendisi remzi ve sembolik olarak birkaç günlüğüne olumsuzlanmış ve tatil edilmiştir. Hiçbir türün başka bir türe, hiçbir bireyin bir başka kişiye tecavüz ve tahakkümünün bulunmadığı -ki burada sembolik olarak anlatılmaktadır- insan hayatının idealinden ve insanın ideal hayatından bir remiz olarak bu gösteri gerçekleştirilmektedir. Hepsinden

önemlisi de -bu durumda kimi zaman son derece küçük menasik ve ameller bile çok büyük anlamlar taşırlar- aynaya bakılmamalıdır. O bireysel ben feda edilmelidir, asla anımsanmamalıdır. Bireysel ben aynada görülmemelidir. Hayatında hep birlikte olduğu beni Mikat'ta terk etmiş ve söyleşmeye gelmiştir.

Kâbe'ye girildiğinde tavaf konusu gündeme gelir. Tavaf, yedi kez yinelenir. Burada Hacer'ül-Esved bulunmakta olup onun en iyi sembolik yorumunu Peygamber'in kendisi yapmaktadır; "Hacer'ül-Esved, Allah'ın yeryüzündeki sağ elidir."

Bireyler tavafa girdiklerinde Hacer'ül-Evsed'e dokunmalıdırlar. Bu, kabilelerin birlikteliğinin, biatinin ve anlaşmasının göstergesidir. Başkalarının, kendisiyle biat ettikleri her birey, sağ elini Hacer'ül-Esved üzerine koyuyordu; ötekiler de sağ ellerini o elin üzerine koyuyorlar ve bastırıyorlardı. Bu el veriş, biat etmenin, buyruk altında olmanın, uyum içinde olmanın ve ona rey vermenin göstergesidir. Bir birey -birey ya da kabile ya da önder olarak- bir başka bireyle biat ettiğinde başka ellerle olan tüm biatlerini kesmektedir. Hayatta binlerce şeyle ve kişiyle biat eden ve hayatlarını çeşit çeşit anlaşmaların, bağlılıkların ve biatlerin elinde rehin eden bireyler, Allah'ın eline ellerini koymakla onunla biat etmekte ve o öteki bağların, anlaşmaların ve biatlerin tümünü kendisinden uzaklaştırmaktadırlar. Sonra yedi kez dönmektedir. İsmail'in evinin, Hacer'in evinin ve de Hacer'in kabri ve eteğinin, Allah'ın evinin yanında tavaf edilen yerin bir parçası olduğu bir dönüş. Burada Safa ve Merve adında iki tepe bulunmaktadır. Bu iki tepenin arasında ise sa'y yapılmaktadır; yine yedi kez sa'y. Sa'y, Hacer'in durumunu sembolize eden bir gösteridir. [Kâbe, Zemzem'in yakınındadır].

Hacer [O, her türlü soy ve toplumun övüncünden uzak olan kara derili bir kadın; çevresindekiler arasında yabancı ve soy bakımından aşağı bir kadındır, cariyedir. Kocası bir çocuk edinmek için almıştır onu, başka hiçbir şey için değil.] çocuğunu, yaşamak için hiçbir şeyin bulunmadığı, ot bile bitmeyen bir yere götürme ve Allah'a umut besleyerek bırakma buyruğu almıştır. Bu buyruğu kabul eder ve çocuğu buraya bırakır. Fakat sonra kalkıp dağların arasında ve çevresinde -bu söylediğim dağlık bölgede- yavrusuna su bulmak için koşturur. Burada, beşerin zihnine, dinlere, felsefelere ve ahlaklara iki çatışık olgu montaj edilmiştir. Bu yüzden herkes yedi kez tavaf ettikleri gibi yedi kez de sa'y etmelidir. Bu ikisi arasında neden-sonuç ilişkisi bulunmaktadır ki biri olmadan ötekinin anlamı yoktur.

Sa'y, koşuşturarak çabalamak ve çalışmak anlamındadır. Rahat rahat yürümek, gezinerek sohbet etmek ve görüş alışverişinde bulunmak anlamında değildir. Sa'y -dilimizdeki anlamla aynı anlamda- bir hedef için çaba, devinim ve koşmaktır. Yedi kez oluşunun iki anlamı vardır; Birincisi, yedi kez, varlığın yaratılışını gösterir bir sözdür; Varlığın yaratılışı, yedi kez de ya da yedi aşama ve yedi basamakta ya da yedi günde olmuştur. Dolayısıyla yedi kez tavaf ve

yedi kez sa'y ettiğimizde edim ve zihnimizde varlığın yaratılışının başlangıcıyla bir bağ kurmuş oluruz. Bu hareket, varlıkta ya da yoklukta ortaya çıkan ilk hareketle bitişir. Bu hareketin evreni yaratan tüm hareketlerle bitişmesi, insanlığın ve yaratılışın başlangıcıyla bağlantı kurması gerçekleşir, *yedi* kelimesiyle.

Ayrıca bütün Hint-Avrupa dillerinde, yedi sayısı, 6+1 ya da 8-1 değildir. Yedi, sayısız ve ölçüsüz demektir, çokluğun ve sınırsızlığın sembolüdür. Edebiyatımızda, folklorumuzda ve efsanelerimizde de vardır; Yedi aşk şehri, yedi aşama, yedi gök vs.

Dolayısıyla tavaf ve sa'yda -her ne anlam verirse versin- yedi kez döneriz ve her defasında da Hacer'ül-Evsed'le bir kez antlaşırız. Sadece 6+1 kez bu eylemi yapmış olmamız söz konusu değildir. Ondan kavradığım ve duyduğum şeyin anlamı vardır. Yani ben, hayatımı sürekli olarak, bu merkezin çevresinde tavaf halinde olan bir varlık ya da bir yıldız biçiminde geçiriyorum. Ebedi olarak tavafta ve sa'ydeyim, sürekli olarak çaba ve telaştayım.

Tavaf, bir tür özel hareket olup geometrik bakımlardan da zihinsel ve manevi anlamıyla uyumludur. Tavaf, iki çelişik olgu üzerine kurulu tek harekettir; Biri, hareket, ötekisi ise değişmezlik. Hareket ve değişmezlik [sabitlik] hep birbiriyle çelişme içindedir. Sadece tavafta, hem süreğen hareket, hem de süreğen değişmezlik bir araya gelmiştir. Süreğen bir tavaf halinde olan ben, asla bir adım bile durmam, her an başka bir durumda olurum, başka bir yerde olurum, 'gitme' durumunda olurum. 'Kalmama' durumunda olurum. Mutlak hareket ediciyim. Bunun yanında bu hareketlerin tümü, değişmez bir mihverde, tek bir hedef çevresinde sonsuz ve değişmezdir. İnsan beni, sürekli olarak, hicret, hareket ve devinim içindeyken idealinin yönünü ve mihverini hep korur ve değiştirmez. Değişmezlik ve hareket, birbirleriyle bileşmişlerdir [oldukça zariftir]; her adımda bir başka yerdeyimdir ve bir an bile yerimde kalmamışımdır. Tavaf hareketinde bütün bu noktalar, odak noktasına göre değişmez uzaklıktadırlar. Sürekli hareket halinde olmak ve odağa olan mesafeyi hiç değiştirmemek [çok daha zarif olan şeyler de vardır; Tavafta eğer biri arkadaşını görmek için yüzünü çevirirse tavaf batıldır, bir adım dönerse tavaf batıldır], bu harekette hiçbir şeye aldırmamak, bu süreğen hareketten bir adım geri durmamak. Zihinsel bakımdan bu hareketin başka bir anlamı vardır.

Bu, onun aşkı gösteren tek fiziksel hareket oluşudur; Özü feda etmek, bütün edimlerini, hareketlerini ve tavırlarını bir hedefe, bir bireye, bir kutba vakfetmek. Eğer bir film yönetmeni ya da bir ressam, 'feda olma'yı ya da 'aşk'ı, hareket ya da şekil olarak göstermek isterse, o şekil kesinlikle dairesel olacaktır. Bütün anları, bütün adımları, bir odak noktası çevresinde süren bir harekettir bu. Bu hareket, tevekkülün sembolüdür; O'nun buyruğuyla -insanı görevden alıkoyan bütün maddî yasaların, akılcı çıkar düşüncelerinin ve sürekli olarak gerçeği yok eden maslahatçıların tersine- davranan Hacer'in ediminin sembolüdür. Bu, Allah'a mutlak tevekkül olup sürekli tavaf şeklinde görünüm

kazanmaktadır. Sonra Hacer [bizim gibi -ki Allah ona çocuğunu bırakmasını söylemiştir ve kendisinin de ekmek verme görevi vardır. Diş veren ekmek de verir, deriz- çocuğu bırakıyordu ve sonra da sırt üstü yatıyordu ya da zikir ve duayla meşgul oluyordu, çünkü Allah, göksel sofralardan onun için göndermesini bekliyordu. Böyle değil.] çocuğu bırakır ve buyruğa göre davranır. Çünkü böyle bir iş yapıp tevekkül etmekte ve çocuğu için su arayışında telaşa ve koşuşturmaya başlamaktadır.

Sa'y maddî çabadır. Tavaf ise işrakî, duyumsal, dinî ve ilahî tevekküldür; Bu ikisi birbirlerini gerektirirler. Tavafsız hac, sa'ysiz hac yoktur. Bu hareket, yeryüzünde bir tür toplu gösteriyi anlatmaktadır. Bu gösteri, tevhidin sembolik ya da maddî ve fiziksel biçimlenişidir. Tevhid, bütün varlığın sürekli hareket halinde olması anlamını taşır. Tevhidin dünya görüşü, kapalı, donuk, durağan ve devinimsiz bir dünya görüşü değildir. "O, her gün bir iştedir" [Rahman Suresi, 29]. Allah'ın kendisi, her an, her gün ve her aşamada bir iştedir. Dolayısıyla tevhidî dünya görüşü, hareket ve değişmezlik dünya görüşüdür, donuk ve cansız bir düzene dönüşmeyen uyumsuzluğa dayalı dünya görüşüdür. Bu anlamda -tam anlamıyla bir manzume gibi- bütün varlığın değişmez bir manevi odak noktası bulunmaktadır. Bütün gövde ve zerreler, olay ve nesneler, varlığın odak noktası çevresinde süreğen bir hareket halindedirler. Bu tevhidî dünya görüşünde -ki felsefî ve bilimsel bir konudur- birey, kendisini bu yaşta bu dünya görüşünün gösteri aracı haline getirmektedir. Birey, bu sistem içerisinde o odak noktası çevresinde dönmekte olan bir gezegen durumuna gelmektedir. Uzaktan baktığınızda, yüz binlerce kişiden oluşan topluluğun dalgalanışını görürsünüz. Her birey, tam olarak öteki bireyin şeklini taşımaktadır, yani her bir 'ben' insanî durumunda bütün insanlarla eşittir. Birey yoktur, insan tek bir şekilde biçimlenmiştir. Sanki bütün bireyler erimiş ve tek renk olmuştur. Tıpkı bir girdap gibi merkez çevresinde dönmektedirler, sürekli dönmektedirler. Çünkü bu onların hayat felsefeleri ve dünya görüşü felsefeleri olup evren, bir merkez çevresindeki sürekli hareketten ibarettir; Tevhid.

Hac buradan başlar. Mekke'nin neresinde olursan ol, ihrama bürünebilirsin. Hatta otelinden, Mescid-i Haram'a ya da Kâbe'ye gelmek için aralıksız -belirli günde- hareket edersin, Mekke ve Kâbe'yi -ki senin kıblendir- terk edip Mekke'nin en uzak noktasına, menasikten olan en uzak nokta durumundaki Arafat'a ulaşırsın. Arafat'ta öğleden akşamın ilk anlarına dek kalmak zorundasın. Hiçbir amel de vacip değildir. Sadece orada 'kalmak' gereklidir. Sonra gecenin başlangıcında hemen hareket edersin. Gece Meş'ar'da kalmalısın. Hiç bir özel yer yoktur ve özel amelleri de bulunmamaktadır; orada, bir sonraki menzilde şeytan taşlamak amacıyla küçük taşlar toplanmalıdır sadece. Burası Muzdelife'dir.[281] Burası dar bir boğaz gibidir. Hacılar -ki yaklaşık bir milyon

---

281 Muzdelife yakınlaşma ve yakın anlamına gelen "zlf" kökünden gelmektedir. Bunun zülüf'le ilgisi yoktur! Bu anlamda benim zülüfdaşım olamaz.

kişidirler- kaçınılmaz olarak sıkışık bir durumda birbirleriyle yan yana durmaktadırlar. Büyük bir çölde grup grup, parça parça, kervan kervan, millet millet ve birey birey, birbirlerinden ayrılamazlar. Hem hareket halinde, hem de dururken -tıpkı bir boğazdan geçerken sıkışan bir sel gibi- birbirlerine yapışırlar. Muzdelife, bütün ziyaretçilerin ve bütün 'ben'lerin orada birbirlerine yakın olmaları, birbirlerine sokulmuş olmaları ve yan yana hareket etmeleri anlamındadır. Güneşin ilk ışıklarıyla [doğudan batıya geliriz ve Arafat doğudadır] insanlar, Mina'ya doğru hareket ederler ki yarın bayram günüdür.

Güneş onların başlarının arkasından doğar ve Mina boğazında ise yüzlerine karşı parlar. Menasikte, güneşin ilk ışıklarıyla Mina'ya girilmesi gerektiği vurgulanmıştır -Güneş doğmadan önce olmaz- bütün bireyler güneşin doğuşunu beklemektedirler Mina'ya girmek için. Bu, Mina'ya girişin ya da her hareketin zamanla uyumlu olduğunu göstermektedir. Zaman meselesini her yerde görüyoruz, her amelin bir zamanı vardır, haccın bir zamanı vardır, Mikat'ta da böyledir. Her amel kendine özgü gününde yapılır, amellerin zamanlarından önce ve sonra olmaları anlamsızdır, yanlıştır, bekle. Bu hareket şu anlamdadır; Zamanla uyumlu olarak onuncu günün sabahında Mina'ya girmelisiniz. Onuncu gün, aynı zamanda bayram gününün de doğuşudur.

Yani başarının ve tüm amellerin başarıyla sonuçlanmasının güneşi demek olan bayram güneşinin doğmaya başlamasıyla Mina'ya girmelisiniz. Mina, hem savaş alanıdır, hem aşk alanıdır, hem zafer alanı, hem de bayram alanıdır. Mina'ya girdiğinizde ilk önce, taşlama işlemini gerçekleştirmeli ve sonra da kurban kesmelisiniz. Sonra ihramdan çıkmalı ve başınızı tıraş etmelisiniz. Burada, işiniz olmasa ile iki gün kalmalısınız sonra da dönmelisiniz. Ay sonuna kadar da -istediğiniz zaman- tavaf ve sa'ye devam edebilirsiniz. Önemli mesele şu ki büyük haccın başlangıcında niçin Kâbe'yi -ki hepsinden kutsaldır- terk edin ve Kâbe'ye en uzak noktaya gidin, demektedir? Oysa biz Kâbe'yi iman ve namazımızın kıblesi, *İbrahim*'in yadigârı ve İslam Peygamberi'nin en büyük övüncü olarak algılıyoruz; niçin böyledir? Kâbe'nin, kendisine doğru dönüp namaz kıldığımız, her gün birkaç kez kendisine yöneldiğimiz, ölümümüzle yöneldiğimiz, kalbimizle sürekli yöneldiğimiz bir yer olduğunu söylemek istemektedir. Demektedir ki Kâbe'de kalma, çünkü Kâbe'ye tapmak da puta tapmak demektir. Ondan uzaklaş, çünkü Allah Kâbe'de değildir. Bu anlamda Kâbe'ye varacak bilinç kazandığında -yoksa her yerde veresiye konuşulabilir- Kâbe'ye varmalısın, denemelisin.

İkbal'in deyişiyle; Kâbe, yolunu kaybetmemen için bir işaret taşıdır. İşaret taşına ulaştığında, yolu bulduğunda artık işaret taşının yanında kalma, çünkü mezhep [din], yol demektir, gezinti yeri, put ve hedef değil. Seni Kâbe'den uzaklaştıran en uzak noktaya [Arafat'a] doğru yürü. Arafat neresidir? Hiçbir yer. Meş'ar neresidir? Hiçbir yer. Sadece bir boğazdır; ne merasimi vardır ne de görülecek eserleri ya da yapılacak amelleri vardır. Mina bir boğazdır, başka

hiçbir özelliği yoktur, hiç kimsenin ayak izi yoktur, kimsenin mezarı yoktur, bir sahne yoktur orada. Bir varsayım olarak zihnime gelen şey, 'ben'in kendisinin hiçbir şey olmadığı, Meş'ar'ul-haram'ın hiçbir yer olmadığıdır, tıpkı dünyada bulunan her kara parçası gibi. Aynı şekilde, Arafat da bir alandır, tüm öteki alanlar gibi. Önemli olan şeylerden biri adlardır, ikincisi bu üç aşamanın tertip dizgesidir[282]. Bu üç aşama konusunda, burada ya da istediğimiz her yerde [yerleri bir yana bırakın] düşünelim. Burası, hepimiz birlikte gelmemiz için belirlenmiştir, başka bir yer de belirlenebilirdi.

Arafat, bizim mitolojimizde, kıssalarımızda ve rivayetlerimizde vardır [İslam'ın kendisinde yoktur]; *Âdem* ile *Havva* yeryüzüne inişten sonra birbirlerini orada tanımışlardır ve bunun için buraya Arafat denilmektedir [Bunun gerçek olup olmamasıyla ilgilenmiyorum. Aslında bunlara değin konuşmuyorum. Çünkü bunları algılayamıyorum]. Burada iki meseleye bağlanmaktadır; Birincisi *Âdem* ve *Havva*'nın tanışmaları [yani insan türünün tarihinin başlangıcıdır ve benim için bu esastır, ama gerçekten burada birbirlerini tanıyıp tanımadıkları konusunda fikrim yok, o zaman ben yoktum], ikincisi ise bu olayla uygun düşen 'arefe' kelimesinin kendisidir. Arefe, tanıma anlamındadır. Dolayısıyla tanıma, bilme ve haberdar olmayı insanda ve beşer türünün başlangıcında göstermektedir. Aslında *Âdem*, tanıma ve bilgiye ulaşınca var olmuştur. Dolayısıyla biz Mekke'den -ki bizi geçmişe bağlamıştı, İslam Peygamberi'nin geçmişini, *İbrahim*'in geçmişini bugüne taşımıştı- tekrar *İbrahim* çağında kalmamak, tekrar İslam Peygamberi çağında kalmamak, dönmek ve bu büyük beşerî gösteriye tarihin başlangıcından başlamak için yola çıkmaktayız. Her birey, tarih boyunca bir dinin tarih birliği, insan birliği, Habilî/İbrahimî akımının birliği felsefesini -başlangıcından bugüne- sergilemektedir. Dolayısıyla Kâbe, oradan bizi -coğrafyada değil, tarihte- Arafat'a götüren bir araçtır. Coğrafya neyin sembolü olmuştur? Tarihin anlatılmasının sembolü olmuştur. Bu maddî konular ve özdeş hareketler, büyük felsefelerin, duyguların ve imanların sembolüdür.

Sonraki aşama -sadece aşama olarak düşünün- Meş'ar'ul-haram'dır. Meş'ar, ism-i mekândır; bilinç yeri, bilinç makamı, bilinç alanı anlamında. Mina ise ideal ve aşk anlamındadır. Tanıma, bilinç, aşk ya da ideal, *Dante*'nin iki aşama olarak anladığı üç aşamadır. İlahi Komedya'da onu hidayet eden Virgil vardır önce; aklın ve tanımanın sembolü. Sonra Beatrice vardır; aşkın

282 Bu ana dek yerler konusunda düşünüyordum. Ama aklımız gözümüzde olduğu için bu yerlerin nice olduklarını anlamıyorduk. Kimileri bu yerlere kutsallık bağışlamak için birtakım şeyler üretiyorlardı: Bunca yolu bir toprak parçası için gitmiş olmamız! Buraya geldi çünkü yetmiş peygamber bu Mina mescidinde gömülüdür! Öyleyse kabir ziyaretine gelmişiz! Bayım Peygamber gömülü değildir orada. Öyle de olsa, onun için gelmedik, ziyaret için gelmedik. Hangi peygamber orada gömülüdür? Kutsallaştırmak istiyorlar, ama nasıl yapacaklarını bilmiyorlar! Ya da örneğin şöyle diyorlardı: Dokuz yüz peygamber Kabe evinde gömülüdür. Değerleri kabre indirgediler! Niçin? Onun taşıdığı görüşle beyni, bir kadının ne denli övünç taşıdığını anlayamaz da ondan! Dolayısıyla onu erkekleştirmekte ve peygamberleştirmektedir, sonra da mezarlığa çevirmektedir orayı!

sembolü. Buradaysa üç aşama vardır; Tanımak [insanlık tarihinin başlama aşaması], bilinç ve sonra da aşk aşaması; İlahi insan beninin kanatlanışının son ve doruk noktası, o benin balçıktan bu görüngüsel ben'e miracı. İşte burada, Allah'ın halifesi olan büyük insan beni yaratılır. İşte bu yüzden bayram edilmektedir. Hep, çocuğun doğumu kutlanır ama burada çocuğun kurban edilişi kutlanmalıdır; oğlun kurban edilmesi, şehadeti ve iman yolunda ölümü seçişiyle bayram edilebilir ve insan zafere ulaşabilir.

Meş'aru'l-haram'a -oldukça ilginçtir- gelince;

Haram, tecavüzün, hıyanetin, zulmün ve tahakkümün olmadığı korunmuş bir yer anlamındadır. Günümüz insanı şuura ulaşmıştır ve meş'arda yaşamaktadır ama bu, meş'ar-i haram değildir. Bu, sadece tecavüz ve hıyanetin serbest olduğu değil şuura araç olduğu laubali ve pis bir meş'ardır. Onun meş'ari, cinayet alanı durumuna gelmiştir. Bu yüzden İslam, ne tasavvuf gibi bilinci olumsuzlamakta, ne de yeni uygarlık gibi bilinci mutlak olarak kabul etmektedir. Bilinci tanıma ve aşk aşamaları arasına yerleştirmekte, onun çevresine bir koruma alanı çekmekte ve onu korunmuş bölgeye yerleştirmektedir; bu korunmuş bölgede cinayet olanaksızdır, bilinç tecavüz aracı olamaz burada. İşte böyle bir bilinç yoluyla ulaşılabilir ideale, zafere ve Allah'a. Meş'aru'l-haram'ın karanlık ve zulmetinde -bunlar ne tuhaf sınırlardır- silah toplanmalıdır. İnsanın savaşım için kendini hazırladığı bu alan, tanımadan sonra gelmektedir -cahilce değildir- cihad alanından öncedir; dolayısıyla da yerinde ve zamanındadır. Karanlıkta bu silahları toplar, ama bilinç ve haberdarlık ışığıyla. Zamanla birlikte ve aşk, zafer ve cihad güneşi olan onuncu günün güneşinin ilk ışıklarıyla birlikte kan ve aşk sahnesine girer. Kan, üç sahnede benlikle savaşır ve sonra İsmail'ini kurban eder. O zaman İsmail'in kurban edilmesi aşamasına ulaşır, bayram eder. Oğula tapınmak değil, Allah'a tapınmaktır bu.

Kimdir bu üç kişi? Burada sembolik olarak kendileriyle söyleştim ama özdeş olarak her yerde bulunmaktadır. Bu menasikte tuhaf bir şey vardır [ne yazık ki fırsat yok, yoksa söylenecek çok şey var]. Bu sahneye girdiğinde; haramı tanıdıktan ve bilince erdikten sonra silahlanarak zamanında -tam olarak güneşin doğuş anında, güneşin doldurduğu açık ve aydınlık bir sahnede- savaşmalısın. Birinci gün menasikte birinciyi terk et derler [ama kimse niçin diye sormaz] ikinciyi bırak, üçüncüyü vur derler. Milyonlarca yüz binlerce kişi sahneye girdiklerinde savaşa başlamalıdırlar. Birinciyi bırak derler, yanından geçer. Hemen karşısında olmakla birlikte onunla bir işin olmamalı, yani kendini sahte, yalancı ya da sıradan savaş alanlarında kendini işe yaramaz duruma getirmemelisin. İkinciyi de bırak üçüncüyü vur. Yani ilk başından üçüncüye saldır ve onu alaşağı et. O düşerse, bu ikisi küçük bir vuruşla ya da hiç vurmadan kendiliğinden düşer. Bu ikisini koruyan üçüncüsüdür. O kaldıkça, bunları ne kadar alaşağı etsen de ikinci kez, üçüncü kez, yüzüncü kez, milyonlarca kez yeniden üretir. Tarih budur işte. Bu yüzden ilk günden, sonuncusuna saldır ve

onu vurunca ikinci ve üçüncü gün, mantıksal sıralamaya göre ancak altyapı ve esas temel alaşağı edilince hareket edilebilir. Bu üçüncüsü kimdir? Kimi zaman bunun Karun olduğunu düşünüyordum, kimi zaman Firavun olduğunu, kimi zaman Bel'am olduğunu düşünüyordum. Nas Suresi'ni ele alınca burada benim için anlattığını düşündüm.

Peygamber, Kur'an'ın sonunda Allah'tan şu mesajı almaktadır; De [kendin söyle] ki; Sığınırım. Yani peygamber olarak ben sığınırım, işin başında değil Kur'an'ın sonunda hem de. Kur'an'm yer seçmesinin felsefesi vardır. Yani Kur'an'ı tamamladığında bile tehlikedesin. Öyle ki kurban da kestiğin bu meş'arda ve menasikte [yani İbrahimî doruğa ulaştığın bu meş'ar ve menasikte] aynı şekilde her zaman benlik taşıyacağın için her gün her üçünü vurmalısın, çünkü aşka, ideale ve İbrahimî aşamaya ulaştıktan sonra da bu üçünün tehlikesinin vesvesesinde bulunursun. Bu yüzden savaşı o aşamada, cihad gününün ve menasikin sonunda, kurbandan sonra, bayram gününde ve bayramdan sonra da bırakma. Gaflet ve gurur her an, hatta o başarılara ulaştıktan, bütün aşamaları geçtikten sonra her şeyi yele verebilir. "De ki sığınırım ben, insanların Rabbine, insanların padişahına, insanların Tanrısına." Nas Suresi'nin l-3 ayetleri, bu üç boyutu ve üç gövdeyi alaşağı etmektedir, bu üç gücü Allah'ın tekeline vermekle. Aldatıcı kimdir? "Hannasın şerrinden", insanlardaki düşünceleri, inançları, insanî duyguları, sorumluluğu ve bilinci, düşünceler, duygular içindeki iman ve dini yok eden, gerileten ve vahyin coşkularını şeytanın vesveselerine dönüştürmeye çabalayan hannasın şerrinden Allah'a sığınırım.

Bu şer gücün varlığıyla birlikte tüm bunlar vardır. Bunları ne kadar yok etsen de o gene üretir. Şimdi, fiks belirlememek gerektiğine inandım. Yani örneğin bu Firavun'dur, bu Karun'dur, bu Bel'am'dır ya da tersidir, diye belirlememek gerek. Bunlar üç temel semboldür. İslam ise ölümsüz bir anlatımdır. Her sistemde bu mertebeler zincirinde her birinin hangisi olduğunu aydınlatmak ve belirlemek durumunda olan, bilinçli kişidir. Bir dönem ve sistemde sonuncusu Karun'dur. Başka bir dönem ve sistemdeyse sonuncusu Bel'am'dır. Daha başka bir dönem ve sistem de bu Firavun'dur. Biz ise her an onları belirleriz. Bu, üç ölümsüz sembol, üç süreğen kalıptır. İşte bundan sonra İsmail kurban edilmelidir. İsmail, sadece çocuk değildir. İnsanların hayatında, Allah'ın huzurunda ve insanlar için kurban oluşu, aşkı, ahlakı ve özveriyi dile getiren bir tip ve bir aşamadır sadece. Kendisi İsmail olan gencin nesi vardır? Oğlu olmayanın nesi vardır? Onun, İsmail'inden daha değerli gücü, makamı, ünü ve parası vardır ve İsmail'ini ve bin tane İsmail'ini kurban etmeye hazırdır.

İsmail'i [seni gözleyen ve seni insan hayatındaki, tarihte ve toplumdaki büyük ilahî yükümlülüğünden alıkoyan en değerli şey anlamında] boğazlamalı ve kurban etmelidirler. O, *İbrahim* için bir oğuldu. Senin için başka bir şey

olabilir. Her dönemde, kişiyi aşka ulaştırmayan, îsara çağırmayan, başarının ve zaferin doruğuna sürüklemeyen ve sürekli olarak o üç şeytanın vesveselerinin oyuncağı yapan bir İsmail vardır. *İbrahim*'in üç aşamada, "İsmail'i boğazla!" buyruğunu alınca tereddüt ettiğini gördük. Çoğunlukla şeytan o üç aşamanın ve üç kez tereddüt geçirmenin sembolüdür, derler; evet. Şeytanın üç kez tereddüde düşürmesidir. Ama niçin üç kez? Çünkü insan, insanî ve inançsal sorumluluklarını yerine getirmede bu üçünün oyuncağı olmaktadır hep. Sonra, İsmail'ini öldür; İsmail'in her neyse, her kimse, hangi konumsa, seni kendine bağlayan ve alıkoyan ne ise onu öldür. Hedef yolunda en değerli bağını kurban ettiğinde aşk aşamasına ulaşırsın. Bu aşkla tasavvuf aşkı arasında fark vardır. Tasavvuf aşkı, insanı bu aşamaya ulaştırır ama bilinç ve tanımadan sonra gelmez bu aşk. Hint, aşk aşamasında kalmıştır, Arafat'tan ve Meş'ardan geçmeksizin. Avrupa uygarlığı ise Arafat ve Meş'ardan geçmiş, ama bu Müzdelife'de kalmış, aşk ve benlik sahnesine ulaşamamıştır.

Biz ise her üçünden de uzağız. Bu İsmail'i olumsuzladıktan sonra -ki ben kendim, o yalancı, göstermelik benim olabilir bu- ben kalırım geriye. Kalışım, bayram edişim, ihramdan çıkışım, özgürlük ve kurtuluşum şehadetten sonradır. İhram ise bendeki bütün bireysel kişilikleri silip yok eder. Aynı şekilde böyle bir toplanmaya giriş, bireysel 'ben' oluşu, 'biz' -biz yoldaş insanlar- de eritir.[283] Allah'a ulaşmamız da 'biz' yoluyladır. Kişilik, milliyet, sınıf ve sülale sahibi beni uzaklaştırdığımda, sadece insan toplumunda yer aldığımda ve mikattan, Allah'ın çağrısıyla ve bütün insanlarla bu büyük sahneye -ki burada yüz binlerce şekilsiz ve belirsiz 'sen' bir birine kaynaşmıştır- girdiğimde, 'ben' remizli olarak 'biz'e feda olur. Sonra, âşıkane tavaftayımdır hep. Sonra Hacer gibi, akıllıca -maddî hayatı elde etmek için- sa'y [çaba] deyim. Putperestliği, Kâbeperestlik, Hacer'ül-Esvedperestlik, peygamberperestlik ve imamperestlik şekline dönüştürmem, Allah'a doğru giderim, tarihin birliğini tarihin başlangıcından -*Âdem*'den, *Havva*'dan ve tanımadan- başlayarak sergilerim. Oradan [*Âdem*'den] tanıma aşamasından sonrasına, haram bilincine ulaşmaya dönerim. Arafat [tanıma] ve Meş'ar [bilinç] aşamasından sonra Mina'ya ulaşırım. Bu mesafede -tarihin başlangıcından *İbrahim*'e dek olan mesafede- hareket ederim. Burada, bilinçli ve silahlı bir çabadan sonra [tarihe egemen olan şu üç putu yok etmek için; Cellât ve fare, kurt ve fare, tilki, bu hannaslar.] en değerli kimsemi, en değerli şeyimi -kimi zaman bu ben olabilirim- kurban etme aşamasına varırım. O zaman insanların genelinde 'ben'imi ve 'kendi'mi eritmekle, *İbrahim*'in öyküsüyle bağ kurmakla, *Âdem*'e kadar gitmekle, geri dönmekle, bilgi, tanıma, ilim ve bilinç aşamalarından geçmekle ve yükümlü, temiz insanî bilinçten geçip aşka ulaşmakla o gerçek 'ben'imin yalancı 'ben'imden kurtuluşu aşamasına varırım.

---

283 İnsan, tavaf edilen yere -topluma- girdiğinde, "ben"in "biz"e girdiğini, bireyselliğin çözülmekte olduğunu, ince bir ırmağın büyük bir girdaba girişi gibi nasıl çözüldüğünü duyar!

Tüm bunlar, İslam'ın ve tevhidin sembolik olarak biçimlenişi olup her yıl bir nesil, bu gösteride oynamak ve kavuşmak üzere gönderilir. Kavuşma; Güçlerin ortadan kaldırıldığı şey hacla kavuşur. Toplanma; Tefrikalar, kavmiyetler ve soyperestlikler ortadan kalkar, birbirine kaynaşır. Aynı şekilde, bütün sahte sınırları, bütün sahte aralıkları, bütün sahte perdeleri, bütün sahte örtüleri altüst eder; insana üç boyutlu sistemlerin bindirdikleri ve insanı tike tike eden ve yan yana koyan şeyi. Orada 'ben', Allah yolunda kendini kurban etmekle insanlara ulaşır ve halkın ayağında sahte 'ben'in eritilmesiyle Allah'a varır.

ÂDEM'İN MİRASI ADLI KONUŞMANIN ÖNSÖZÜ

Bu, yinelediğim bir şeydir. Ayrıca bu, bir bidattir ki hem bir yazıyı yüzünden okuyorum, hem de daha önce bir kez ele alınmış olmasına karşın onu ikinci kez ele alıyorum. Buysa konunun iki bakımdan önemli olmasındandır; Birincisi, burada anılan konu bakımından söz konusu olan önem. Bizim için bu öğreti ve ailenin takipçileri olarak ve ayrıca bu aile ve özellikle bu olay üzerinde düşünen, dinî düşüncelerimizi, inancımızı ve imanımızı bu olayın işgali altında bulan ve onu hayatımızın ta kendisi durumuna getiren insanlar olarak İmam Hüseyin'e aşk beslemek, Kerbela hikâyesi ve onun verdiği teessür, bir başka açıdan bu olaya bakmamız ve bu çehreyi resmedip tanımamız bakımından önemlidir. Ayrıca, bu yaşta, esas olarak, doğallıkla bu konuyla doğrudan ilişkisi olmayan, ama mantıksal olarak ilgili olan birçok konu, bilincimin, bilgimin ve kalem gücümün elverdiği ölçüde ele alınmıştır; Toplumsal konular, insanlık tarihinde dinin rolü, aynı şekilde toplumsal ve sınıfsal temeller, insanlık hayatı boyunca süren kesintisiz tarihsel olaylar, bu olaylardan bizim yaptığımız çıkarımın türü, tarih felsefesine olan inancımız, başlangıcından sonuna değin tarihin değişimine ilişkin algı tarzımız -ki bunlar, dinî inançların bir parçası olup aynı zamanda bizim bilimsel ve felsefî inanışlarımızdır- aynı şekilde bizim, bugünümüz için işe yarar bir bilgi ve bilinç kazandırabilecek nitelikteki bir çıkarım, sadece bir kıssayı ya da bir derdi veya bir musibeti nakletmek değil, aydınlatıcı, yol gösterici, şu anki dertleri duyumsayıcı ve aynı şekilde geleceğe doğru kılavuzluk edici bir çıkarım. İşte tüm bunlar, bu konunun yinelenmesinde rolleri bulunan önemli etkenlerdir.

Bu yazı, bir kez arz ettiğim ve girişte de söylediğim gibi, bilinçli bir iradenin bir maslahat için doğurduğu bir şey değildir. Bu konuyu anlatmak ya da bir konferans hazırlamak veya bir makale yayımlamak istemiyordum. Bunun tersine, bu yılın Aşure gecesindeydi; ben *Meşhed*'de bulunuyordum ve bir programım yoktu, ne yapacağımı bilemiyordum. Belirttiğim gibi ravza meclislerinden birine gitmek istedim. O gece her mahallede, belki de her sokakta bu tür meclisler oldukça fazlaydı. Epeydir gitmemiştim, gitmek için heveslenmiş ve bir feyiz almak istemiştim. Bir ara, benim bu eğilimimin, çocukluk ve gençlik dönemlerinde bu tür meclislerle temasımın çok olması yoluyla edindiğim

yaşama biçimimden ve toplumsal eğitimimden kaynaklandığını ve bunun etkisiyle de yeniden bir anı tazelemek istediğimi, ruhsal ya da düşünsel bir ilginin beni bir taziye dinlemeye çağırdığını düşündüm. Sonunda gitmedim. Fakat bu iyi de, bu tarihte, bu toplumda ve bu kültürle yetişen bir kimse için her ne olursa olsun Aşure gecesi olağandışı bir gecedir. İlgisiz kalınamayacak bir gecedir, kendimi, yazmakla, araştırmakla ve günün koşuşturmasıyla avutamayacağım bir gecedir. Öte yandan da insan böyle bir geceyi geçirmek için başka bahaneler bulamazdı. Ne yapacağım konusunda kararsızdım.

Oysa dinlenmek, hiçbir şey yapmamak da benim için güçtü. Sonra bir ara tuhaf bir çelişkiyle karşı karşıya geldim; Dinî ve kutsal bir şehir olan *Meşhed'*de, dili Farsça, mezhebi Şii olan bir İranlı olarak Hüseyin hakkında düşünme ihtiyacını, çilesini ve duygusunu taşıdığımı düşündüm. O zaman bütünüyle taziyeden ibaret olan bir şehrin, her yıl bu işle, Hüseyin'in taziyesiyle uğraşan bir halkın benim gibi sıradan birine ihtiyaç duymayacağını düşündüm. Tıpkı Dallas, Cenova ya da Nis gibi bir şehirde bulmuştum kendimi. Böyle bir duyguya kapıldım, hatta daha kötüsüne. Gurbette gurbet duygusu basittir, ama vatanda gurbet duygusu çok zordur. Hepsinden daha zoru, insanın, kutsama, saygı ve yüceltme gözüyle baktığı bir dostu olduğunu ve sonra onun insanların düşüncelerinde, duygularında, algılayışlarında ve kafalarında ne denli küçüldüğünü, tarihin ve insanların içinden sivrilmiş, ölümsüzleşmiş ve bilinci, duygusu bulunan her ulusa her zaman hayat, özgürlük, yücelik ve hareket ruhu verebilen bir kişiliğin gelenekleri ve törenleri uygulamak için bir araç durumuna düştüğünü görmektir. Bunu yapanları mahkûm etmek istemiyorum. Fakat en azından onun hakkında konuşanlarla o kişilik arasında büyük bir mesafe bulunduğunu belirtmek istiyorum. Kıyamını, eyleminin etkisini, kişiliğini, söylediklerini ve hareketlerini ne denli küçülttüklerine bir bakınız. Onlar, onun hareketine, onun düşüncesine, onun kişiliğine yapılan ihanetlerden söz etmezler. Oysa Hüseyin'in öğretisinden bir nebze insan olmayı, cesareti ve yüceliği öğrenen küçük bir insan -sıradan bir insan- düşman karşısında nasıl durulması gerektiğini bilir. Buna karşın, böylesine inanılmaz bir destan yaratan görkemli bir insan, şehadetinin yücelik ve görkeminin doruğa ulaştığı kıyamının son anlarında gelip düşmanının en alt derecedeki memurundan nasıl da dilek ve de istirhamda bulunur. Bunlar katlanılamaz şeylerdir, bunlar işkencedir.

Thomas Wolf der ki; "Yazmak hatırlamak için değil, unutmak içindir." Elbette bütün yazılar değil ama kimi yazılar, unutmak için sığındığımız yazılardır. Çünkü o anlamın, o derdin sert pençesinden biraz olsun kurtulmak istiyoruzdur. Bu yüzden kimi zaman kendimizden bir kaçış olarak yazmaya sığınırız. Ben de böyle oturup kendi musibetime, bu şehirde, bu gecede tutsağı olduğum bu işkenceli yalnızlığa ilişkin bir şeyler yazmayı düşündüm. Biraz yazdım ve Hüseyin'in söz konusu olduğu bir gecede kendimden söz etmenin utanç

verici olduğunu gördüm. Artık ondan söz ettim. İşte bu yazı, öyle bir ruh durumuyla, öyle bir gecede sabaha dek yazdığım yazıdır. Onu şimdi size okuyorum. Gerektiği yerde de size onun yorumunu yapacağım. Burada size, bu yazıyı anlama anahtarı olarak arz etmem gereken birkaç genel terim var. Ardından da asıl metne geçeceğim. İşte bu birkaç kelime, benim inandığım düşünce tarzının temel terimleri ve esas ilkeleridir; Bunlardan biri 'tevhid'dir. İkincisi, benim sözünü ettiğim başka bir anlamıyla 'şirk'tir. Şirk, ikicilikten, yani iki tanrılılıktan ve iki ayrı tanrıya tapınmaktan ibarettir. Ayrıca teslis, yani üç tanrılılık da şirkin bir başka şeklidir. Ben, toplumbilimde ya da tarih felsefesinde -ki her ikisi de ortak sınırlar içindedir- insanlığın -toplumbilimleri açısından söz ediyorum- kendi tarihleri boyunca iki dönem geçirdiklerine inanıyordum.

Toplumsal değişimler tarihinde altı yedi dönemin bulunduğunu ortaya atan bilimsel sosyalizm felsefesinde ve Marksizm'de bununla çatışan bir görüş söz konusudur; Ortaklık dönemi ya da ilkel komün dönemi, kölelik dönemi, serflik dönemi, feodalite dönemi, burjuvazi dönemi, daha sonra ileri sermayedarlık dönemi ve en sonunda da sosyalizm yani ilk döneme geri dönüş dönemi. Ben buna inanmıyorum. Bunlardan kimileri dönemdirler; yani toplumun altyapısı değişmiştir. Kimilerindeyse üstyapı değişmiş, o da altyapının değiştiğini sanmıştır. İnsanlık tarihi boyunca dönemlerden biri, insanın kabileler biçiminde toplu olarak doğanın kucağında yaşadığı ilk dönemdir. Bu insanın işi denizde, ırmak kıyılarında ve ormanda avlanmaktır. Avlanma ve balıkçılık dışsal bakımdan ihtilaf olarak görünmektedir. Fakat bu dönemde bir ortaklık yönü bulunmaktadır. Bu ortaklık yönünü şöyle açıklayabiliriz; Bu dönemde iş aracı ya yoktu ya da çok küçük çaptaydı. Örneğin, ucu av için sivriltilmiş bir taş parçası. Herkes bir taş parçası alıp bu işi yapabilir ve bu onun yetkisinde olabilir. İş araçları, kimilerinin sahip olup kimilerinin yoksun kalacağı, sonra da araçlara sahip olanların bu iş araçlarını, bu araçlardan yoksun olanları sömürmek için bir araç kılacakları ölçüde ileri değildi. İş aracı yoktu ya da olsa bile bunlar, herkesin doğadan elde edebilecekleri nitelikteydi. Üretim ve hayat kaynağı doğaydı. Deniz, ırmak ve orman bireyin mülkiyetinde değildi. Dolayısıyla bütün bir kabilenin, bütün kabile bireylerinin bir ormana girdiklerini, kuşların, av hayvanlarının, orman meyvelerinin tümünün hepsine ait olduğunu görüyoruz. Girdikleri ırmaklarda bulunan balıkların tümü eşit olarak hepsinin elindeydi. Çalışma araçları, gıda üretim kaynağı, hayatın temel öğeleri eşit olarak hepsinin elinde olduğu için bütün bireyler eşit olarak birbirleriyle kardeştiler. Çünkü birbirleriyle eşittiler.

Bu, toplumsal mülkiyet ve beşerin toplumsal yaşayış dönemidir. Bu dönemde bütün bireyler, birbirleriyle eşit ve benzerdirler. Aynı olanaklardan yararlanmaktadırlar. Dolayısıyla bu insanlık kabilesi, bu toplum, yüz, bin ve beş yüz bin kişide var olan bir ruhtu. Tek 'biz'i ve tek bir aileyi oluşturuyorlardı. Hepsi birbirlerinin hacıları ve kardeşleriydiler. Hayat, bir grubun tekelinde

ve başka bir grubun elde etmesinden uzakta olmadığından aralarında rekabet ve düşmanlık oluşmuyor, iki üç gruba ayrılmıyorlardı. Bütün bireyler, doğanın cömert sofrasının başında konuktular. Dolayısıyla aralarındaki ilişki, dostluk, akrabalık, eşitlik ve sonuçta da kardeşlik ilişkisiydi. Burada toplum bir tek 'biz'dir, bir ailedir, bir ruhtur. Eşit olarak bütün bireyler birbirlerine benzerler. Düşmanlık, aldatıcılık ve cinayet için hiçbir neden yoktur. Burası, ahlakî açıdan insanlık hayatının altın dönemidir. İleri bir uygarlık yoktu, teknik ve araç gereç yoktu. Şehirler büyük ve görkemli değildi, ama insanlar iyiydiler.

Sonra, bu bir tek 'biz' ve bir tek ruh, toplumsal bir vahdette yaşayan insanlık görüş ve ruhunu, dünyada da evrensel bir vahdet ruhu ve görüşüyle düşünmeye uygun kılmıştı. Onların toplumsal hayatlarında ihtilaf yoktu. Gözleri, doğa dünyasında ihtilaf görmüyordu. Siz, kimi zaman ruh durumunuzun kötümser bir şekle girdiğini, hayattan ızdırap duyduğunuzu görürsünüz; bu durumda dışarı çıktığınızda bütün insanlığı, bütün dünyayı, yeri ve göğü, işyerindeki ya da evdeki o iç hayatınıza koşut olarak gördüğünüzü hissedersiniz. Bunun tersine, evde, aşkla, mutlulukla ve sevgiyle dolu bir hayat sürüyorsanız, sevmekten, gönençten ve insanlıktan kaynaklanan bu ruh durumuyla dışarı çıktığınızda herkesin yüzünde kardeşlik ve eşitlik okursunuz, her türlü düşmanlığı boş görürsünüz, hatta size kötülük yapan, sizi inciten düşmanlarınızı bağışlamak istersiniz. Bu yüzden, beşerin hayatı eşitlik, kardeşlik ve birlik üzerine kurulu olduğunda dünyayı adalet ve birlik üzerine kurulu görür. Bu dönem, toplumsal tevhid, ilahî ve dinî tevhid dönemiydi. Yani dünya görüşü, bir birlik, çelişkisizlik ve çatışkısızlık şeyi taşıyordu. Topluma ve dünyaya tek bir ruh egemendi. Dolayısıyla tevhid, dünyevi bir gerçek olmak yanında, genel eşitlik ve sınıfsal birlik temeline dayalı bir toplumsal sistemle uyumlu bir düşünüş ve görüş tarzıdır.

Toplum değişti. Çiftçilik dönemi geldi. Balıkçılık ve avcılık tarım üretimine dönüştü. Tarım alanı ve tarım için gerekli su kısıtlıydı. Bir kesimin sahip olup bir kesimin de yoksun kalması gerekiyordu. Pekâlâ, kim sahip olacaktı? Bu toprak parçasının şu birkaç kişinin ya da bir kişinin tekelinde olmasını ve ötekilerin bundan yoksun kalmasını belirleyen ne gibi etkenler bulunmaktadır? Sadece tek bir etken: Güç. Çünkü henüz güçten başka herhangi bir etken bulunmamaktadır. Henüz hukuk, yasa, hukukî ve iktisadî yorumlar vs. bulunmamaktadır. Orada insanlık ilk kez olarak böyle bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Ötekilerden daha güçlü olan kesim, bu tarım alanlarını işgal etmiştir. Yapı *yağma* üzerine kurulursa elbette hiç kimse, gerektiği ölçüde yağmalayamaz. Bu genel bir yasadır. Böylelikle, herkes taşıdığı güç ölçüsünde, kullanabileceği alandan daha fazla alanı tarım için tekeline aldı. Bunun kaçınılmaz sonucuysa çoğunluğun topraksız kalmasıydı. Çoğunluğun kendi rızkını sağlayabilmek için çalışabileceği bir toprağı bile yoktu. Toplum iki kutba ayrıldı. Bu 'biz' -bir tek 'biz'- 'ben' ve 'sen' şeklinde iki kutba ayrıldı. Ben ve sen bir kabi-

ledendik. Ama şimdi benim, ihtiyacımdan fazla varlığım var. Seninse günlük ihtiyacını karşılayacak kadar bile varlığın yok. Öyleyse benle sen artık bir değiliz. Sen beni 'gasıp', 'zorba' ve 'zalim' olarak görüyorsun. Hep ya beni yenip yok etmeye ya da hile ve aldatmacayla kendini bana yaklaştırmaya çabalıyorsun. İlişki değişmiştir.

Ben, bu kaynakların güçlü sahibiyim. Ya seni ihtiyacımdan fazla olan, kendi toprağımda zorla çalışmak durumunda bırakmalıyım ya da seni aldatarak burada çalışmaya ikna etmeli ve burada çalışman gerektiğine, Allah'ın seni böyle yarattığına inandırmalıyım; başka yolu yok. Dolayısıyla ben güce ya da aldatmacaya ihtiyaç duydum; Makyavelci siyaset. O, Le Prince adlı kitabında, bir ülkenin iki şeyle yönetilebileceğini söyler; Ya aslan olmakla ya tilki olmakla. Ya sertlikle ya da aldatmacayla. Tıpkı bizim şu sözümüz gibi; "Memleketi iki şeyle elde tutarlar; Biri parıltıyla, biri sarı renkle." Biri kılıç, biri altın. Dolayısıyla tek 'biz', tek toplum iki parça olunca, iki kutba ayrılınca, güç, aldatmaca, yaltaklanma, aşağılık, kölelik ve onun buna, bunun ona tecavüzü, insanî ilişkiler biçimini oluşturdu. Toplum, 'ben' ve 'sen' toplumu oldu. Toplumda çelişki ortaya çıktı. Bu toplumsal çelişki insanın ruhuna yansıdı. Bu sınıfsal ve toplumsal ikilik, görüşümüze yansıdı. Gördüğümüz dünyayı iki tanrı olarak görür olduk.

Toplum iki parça olunca dünya da iki parça olur. Toplumsal ruh iki tane olunca, dünyaya egemen ruh da iki tane olur. Tek tanrı iki tanrıya dönüşür. İkicilik, iki tanrıya tapınma ve *Ahura* ile *Mazda* oluşur. Niçin? Toplumun sınıfsal ikiliğini açıklayabilmek için. "Ben daha üstünüm, sen daha aşağısın. Sen benim için ırgatlık etmelisin, bense senin için istediğim gibi davranmalıyım." dediğimde bunu açıklamalıyım. Nasıl açıklayayım? Gücümüz yetti de bu işi yaptık diyemeyiz. Buna karşılık o, gücün azalınca ben gelip sistemi değiştiririm diyebilir. Öyle bir iş yapmalıyım ki o, bu ikilik sisteminin ebedi ve doğal olduğuna inansın. Ebedi, doğal ve değişmez olduğunu söyleyebilmem için. "Allah'ın istediği budur." demeliyim; "Dünyanın iradesi budur." demeliyim; "Doğanın tecellisi, yaratılışın hikmeti, varlığın ve oluşun gölgesi bu." demeliyim. Yoksa varlık ikilik üzerine kurulu değil mi? Toplum da ikilik üzerine kurulmuştur. Toplumsal hayatta çelişki bulunmaktadır, hayır ve şer bulunmaktadır, hıyanet ve adalet bulunmaktadır, zulüm ve hoşgörü bulunmaktadır, üstün ve aşağı bulunmaktadır, iyi ve kötü bulunmaktadır. Bunlar geçici değildir, arızî değildir; asıldır. Neden? Çünkü hayır ve şer âlemde vardır, Ehrimen ve Ahura âlemde vardır, karanlık ve ışık âlemde vardır. Çirkin ve güzel âlemde vardır. Öyleyse iki tabaka olan toplum geçici ve arızî değildir; ikili olan dünyadan bir yansımadır. Dolayısıyla ikicilik ve iki tanrıcılık, iki tabakalı ve iki kutuplu -egemen tabaka ve yönetilen tabaka- toplumun düşünsel altyapısı olmaktadır.

Bu, işin başıdır. Toplum ilerledikten sonra uygarlık oluştu. İleri toplumlar,

ileri dinler, ileri felsefe ve edebiyatlar ve oldukça ileri toplumsal kurumlar oluştu. Hükmedici bir güç durumundaki bu egemen tabaka -herkesin çalışmasını tasarrufunda bulunduran o malik- artık bir tek birey olarak kalamadı. Egemen tabakanın kendisi bir birimdir, ama üç çehre kazanmıştır, evrim geçirmiş ve uzmanlık dallarına ayrılmıştır; Biri, iktisadî mülkiyet boyutu ya da çehresi oldu [ancak yine de egemen tabakanın bir parçası olarak kaldı]. Biri, toplumun siyasî hükümetinin boyut ya da çehresi oldu. Biri de toplumun dinî ve itikadî yönetiminin boyut ya da çehresi oldu. Toplum üç boyut kazandı. Bu üç boyut eskiden de vardı, ama gelişmemişti, iç içeydi. Ama şimdi gelişti. Dinî iman -dinî inanç- halkın kalbinde mevcuttur. İktisadî güç toplumda vardır. Bu durumda toplumun gelişmiş üç gücü bulunmaktadır; Din, siyaset ve iktisat. Tek egemen sınıfın tekelinde bulunan bu üç güç, şimdi egemen sınıfta üç çehre olarak cisimlenmektedir; İktisadın mazharı olan kimse, siyasetin mazharı olan kimse, dinin mazharı olan kimse. Her üçü de egemen sınıfın yetkisindedir. Her üçü de resmî çehrelerdir. Kur'an'ın diliyle konuşursak daha da aydınlanacaktır; Mele, mutref ve ruhban.

Kur'an [Tevrat değil Kur'an], bu üç isimden hep yakınmaktadır. Mele, gözü doymazlardır. Mutref, iri cüsseli varsıllar olup hiçbir toplumsal sorumluluk duymayanlardır. Ruhban ise resmî din temsilcileri olan rahiplerdir. Egemen sınıfın sacayağını oluşturan bu üç güç, Kur'an'da üç çehrede somutlaşmıştır; Biri Firavun [melenin önderi, yani baskı gücünün cisimlenişi], ötekisi Karun'dur [para gücünün cisimlenişi]. Biri de Bel'am'dır [egemen sınıfın elinde bulunan toplum dininin ve zühdünün cisimlenişi]. Bu üçü -Yahudiliğin fasit bir ruhanisi olan Bel'am, büyük bir sermayedar olan Karun ve müstebit bir hâkim olan Firavun- egemen sınıfı oluşturan üç çehredir. Bu üç çehre, bir egemen sınıftır. İşte teslis; Üç tanrı, üç rab oluşmaktadır yeryüzünde. Bunların gökteki gölgeleri de üç tanrıyı oluşturur. Dolayısıyla yeryüzünde üç tanrı ortaya çıktığında gökte de üç tanrı ortaya çıkmaktadır. Üç tanrılılığın oluşması bu yolladır. Buna göre bu yasa [arz ettiğim yasa] doğrultusunda şirk döneminde her ileri toplum üç tanrılı olmalıdır. Ben hepsini buldum; Yunan'da Zagreus, üç çehresi bulunan bir tanrıdır. Hint'te Vişnu, üç çehresi bulunan bir tanrıdır.

Orta çağda Mesih, üç çehresi bulunan bir tanrıdır. İran'da da sadece iki tanrının bulunduğunu gördüm. Fakat İran Sasaniler döneminde ilerlemiş durumda olduğu için üç tanrılılık aşamasına ulaşmış olmalıdır. Bir süre dolaştım ve bir ara, bu aşamaya ulaşmış olduğunu gördüm. Ahuramazda ateşinin sembolü olan üç ateş -kutsal ateş- vardır; Biri, Azerbaycan'da bulunan ve şehzadelere özgü olan 'Azergoşnesb'dir. Biri, ruhanilere özgü olan 'Azerpars'tır. Ötekisi de Sebzevar yakınlarında bulunan ve köylülerle çiftçilere özgü olan 'Azerborzinmihr'dir. Sıradan insanların ise ateşleri mateşleri yoktur; ne *Ahuramazda ateşi* vardır onların, ne de *mangal ateşi*. Ahuramazda'nın yine bu aşamada toplumsal değişimden dolayı, her biri bir toplumsal sınıfı ve toplum-

sal bir kesimi koruyan üç ateşe dönüştüğünü görüyoruz. Benim bu yorumumu doğrulayan kanıtlardan biri, ikilik döneminde, yani toplumun iki sınıfa ayrıldığı dönemde iki sınıflılığı açıklamak için oluşturulan iki tanrının -iki tanrılı dinlerde- birbirinin karşıtı olmasıdır. Niçin? Çünkü iki sınıf birbirinin karşıtıdır.

Oysa üç tanrılılık döneminde üç tanrı aynı zamanda birdir, tek tanrıysa aynı zamanda üçtür. Bin yıldır Katolik âlim ve filozofları, bu insanlara anlatıp durdukları halde bu insanlar, Mesih'in bir iken aynı zamanda nasıl üç olduğunu, üç iken de aynı zamanda nasıl bir olduğunu bir türlü anlamıyorlar. Papanın bir olmakla birlikte üç olduğunu, üç olmakla birlikte de bir olduğunu da bir türlü anlamıyorlar. Yani papanın hem siyasî gücü, hem iktisadî gücü, hem de ruhanî ve dinî gücü vardır. Güzel. Bu üçü aynı zamanda bir papa eder. Anlaşıldı. Bunlar, onun gök tanrısı olduğunu sanıyorlar. Hayır, kimi zaman üç boyutlu hale gelen -tıpkı ortaçağdaki papa gibi her üç işi de yapan- yer tanrısıdır. Dolayısıyla, teslis, tek tanrının üç tanrı olmasıdır. Çünkü toplumda tek egemen sınıf, aynı zamanda tek sınıf olan üç sınıfa dönüşmüştür. Öyleyse bu teslis, üç tanrıyı oluşturan egemen sınıfın üçlülüğünün açıklaması ve yansımasıdır. İkicilik ise iki tanrıyı oluşturan toplumsal sınıf ikiliğinin açıklamasıdır.

Tevhid ise eşitlik, kardeşlik ve uyum sistemiyle ve toplumsal vahdetle uyumlu tek tanrılılığın ve dünya vahdetinin açıklamasıdır. Bu toplumun değişimidir. Bizim tarih felsefemiz de bunu anlatmaktadır. Bizim inandığımız tarih felsefesine -özellikle Şia'nın tarih felsefesi tekmildir- göre, insanlığın başlangıcından beri tarih bir çizgi üzerinde hareket etmektedir ve ahir zamana, yani tarihin sonuna dek sürüp giden bir savaş olmaktadır. Sonunda orada cebrî bir adalet ve eşitlik devrimi ortaya çıkar. Sonra da insanlık başka bir çizgiyi kat eder. Bu durumda, insanlığın başlangıcından başlayıp bir zamana dek olan bir dönemimiz vardır. Yani nihaî ve beşerî devrim. Bunun başı neresidir. Kur'an'da *Âdem*'den söz edilirken insan türünden söz edilmektedir. Yani *Âdem*'in nitelik ve durumları, felsefî açıdan insan türünün nitelik ve durumlarıdır. İnsanlığın tarihi, Kur'an'da ve Tevrat'ta, *Habil* ve *Kabil* hikâyesinden başlar. *Habil* ile *Kabil*, iki kardeştir; *Âdem*'in oğulları. Babaları birdir. Dinleri birdir. Anaları da birdir. Aynı soydandırlar. Aynı yerde yetiştirilmişlerdir. Çevreleri de aynıdır. Bu yüzden, kardeşlerden biri sinemaya kafeye, biri de camiye gitmiştir diyemeyiz. Çevre yoktu. Sadece iki insandılar. Çevreleri de aynıydı ama biri insan öldürmenin, kardeş katilliğinin sembolü ve tecavüzü ilk ortaya çıkarandı; öteki de ruh sağlığının, hak karşısında teslimin, şefkatin, fedakârlığın sembolüydü. Niçin? Bu ikisi her yönden denktir; Soy açısından, çevre açısından, din açısından, ana-baba açısından denktirler.

Neden iki karşıt ve çatışık kutup oldular? Gördüğümüz gibi, *Kabil* ile *Habil*'in iki nişanlısı vardır; *Kabil* kendi nişanlısına bağlı kalmaz ve onunla yetinmez. Kardeşinin nişanlısını onun elinden almak ister. O, kendi hakkıyla yetin-

mez. Sonunda işi o kadar ileri götürür ki onu öldürmekle tehdit eder. *Habil* der ki; "Sen benim kardeşimsin. Eğer hakkıma tecavüz edip beni öldürmek için elini uzatırsan ben hiç tepki göstermem." Bu iki insanın birbiriyle nasıl konuştuklarına bir bakınız. Babalarının [*Âdem*'in] huzuruna varıp şikâyette bulunurlar. *Âdem* şöyle der; "Başka yolu yok. Siz Allah'a ve dine inanmaz mısınız?" [*Âdem* onların peygamberleridir.] "Evet" derler. O da der ki; "Yarın Allah'ın huzuruna birer kurban sunun. Allah hanginizin kurbanını kabul ederse o haklıdır, öteki buna boyun eğsin." Derler ki; "Çok iyi." Ben, olayın aslında ne olduğunu buradan anladım. *Habil* gider ve sürüsü içinden kızıl tüylü en genç devesini Allah için seçip kurban eder. *Kabil* ise gidip bir deste solgun buğday alır ve kurban etmek için yakar. Yani o, dininde de sahtekârlık yapar ve inandığı Tanrı'ya şapka giydirmek ister![284]

Elbette *Kabil*'in kurbanı reddedilir, *Habil*'in kurbanıysa kabul edilir. Şimdi *Kabil* en azından -kendi kararına uyarak- Allah'ın hükmüne boyun eğmelidir. Fakat boyun eğmez. Sonra da gidip *Habil*'i öldürür. İlk kez bir insan başka bir insan eliyle öldürülür. İlk kez Allah karşısında, din karşısında, ilk isyan başlar, ilk dinî aldatmaca başlar. Tüm bunların sembolü *Kabil*'dir. *Kabil*'in gidip solgun bir buğday demeti getirdiğini gördük. Buradan ben şu sonuca varıyorum; Bu ikisi birbirleriyle kardeş olmaları, eşit koşullarda ve aynı çevrede yaşamalarına karşın yaptıkları işler farklıdır. İhtilaf iş türündedir. *Habil*, hayvancılık ve avcılık dönemi insanıdır. *Kabil* ise daha sonra gelen bireysel mülkiyet, tekelcilik ve tarım döneminin insanıdır. Dolayısıyla *Kabil*'le *Habil*'in savaşı, insanlık tarihindeki iki toplumsal sistemin savaşıdır. *Kabil*'le *Habil*'in savaşı, iki çelişik döneme bağlı iki insanın savaşıdır; Genel eşitlik dönemiyle bireysel tekelcilik dönemi. *Kabil* bu dönemin, *Habil* ise o dönemin insanıdır. *Habil*'in ölüp *Kabil*'in sağ kalışı, adalet ve eşitlik sisteminin, kardeş insanın, insanlık, kardeşlik ve adalet ilişkileri esasınca yaşayan insanın gidip sisteminin mahkûm olması demektir. *Kabil*'in tarihte varlığını korumasıysa, dini araç kılan sistemin, Allah karşısında isyan eden sistemin, ahlakî kayıtları hiçe sayan sistemin, Kabilci sistemin tarihe egemen olması demektir. Savaş, tevhid ile şirkin savaşı, dinle dinin savaşıdır.

Şirk -belirttiğim gibi ikicilik ve üçleme- iki tanrıya, üç tanrıya ihtiyaç duyan *Kabil* dinidir. Halk kitlesi -ümmet- ise tarih boyunca hep tevhid arayışı içinde olmuştur. Çünkü beşerî tevhidin arayışı içinde olmuştur. Dolayısıyla şirk, daha sonradan Kabilci sistemi açıklamak amacıyla Kabilci sistem tarafından yaratılmıştır. Tevhid ise tarih boyunca, *Habil*'in varisleri aracılığıyla hep kıyam eden bir hareket olmuştur. Egemen Kabilci sistemle -resmî din, bireysel mülkiyet,

---

284 Şimdi de bu tür kişiler var! Sorumluluklarını ya da dini borçlarını gidermek için türlü kalpazanlıklara başvururlar. Örneğin; vergilerini azaltmak için türlü yolları denerler. Bunu başardıysan şapka giydirmiş olursun! Acaba kimin başına giydirmiş olursun şapkayı? Kabil böyle bir adanıdır; çocukları da böyledirler! Tarih boyunca bu Kabil kesimiyle Habil kesimi birbirleriyle savaşıp durmaktadır.

para, baskı ve sahte dindarlık karışımı bir sistemle- savaşımda bulunmuştur. Öyleyse tarih, her zaman *Habil* ile *Kabil*'in savaşından, biri ilk gerçeğin ardında, öteki de halkı dinle aldatmanın ardında olan iki din olarak tevhidle şirkin savaşından ibarettir. Biri üç boyutlu egemen mele, mutref ve rahip sınıfı, biri de çoban peygamberlerin önderliğindeki halk/nas. Halka önderlik eden peygamberlerin tümü çilenin, yoksulluğun, çalışmanın ve yoksunluğun içinden çıkmışlar sonra da para, baskı ve dinî aldatmaca tanrılarına saldırmışlardır.

Bu silsilenin başı olan *İbrahim*, gürzüyle meydana girer ve şirk dininin sembolü olan putları, her biri bir ailenin ya da bir soyun ya da bir sınıfın çıkarlarını koruyan putları gürzüyle parçalar. Sonra Nemrut'la savaşa tutuşur. Nemrut onu ateşe atar. O, savaşını sürdürür. Sonra onun varislerinden *Musa*, Firavun'la Bel'am'la, Karun'la ve zamanın mele, mutref ve rahibiyle savaşır. İsa, Yahudilik dininin mabedi mağaza ve dükkân haline getiren fazit ruhanileriyle, aynı şekilde Roma askerleriyle ve sömürme ve köle ticareti yoluyla halkın kanını emen sermayedarlarla savaşır. İslam Peygamberi ise Taif'in bahçe sahipleriyle, Kureyş tüccarlarıyla, aynı şekilde Bizans ve Sasani imparatorluk güçleriyle ve ayrıca zamanının Bel'amlarıyla savaşır. Sonra da onun varisleri, savaşı aynı şekilde sürdürürler. Ne zamana dek? Ahir zamana dek. Bu savaşta, bu iki saf *Habil*'le *Kabil* zamanından beri karşı karşıya savaşmaktadır ve insanlık sürekli olarak birbirinden uzaklaşmaktadır. Tek cins olan bu insanlık, şimdi sürekli birbirinden uzaklaşmaktadır. Tek cins olan bu insanlık, şimdi sürekli birbirinden uzaklaşan iki cins olup çıkmıştır. Bu uzaklaşış ahir zamanda evrensel bir devrim oluncaya, bu ikilik ve çelişki birleşinceye dek sürecektir. O zaman tevhid dünyaya, beşerî vahdet de yeryüzüne egemen olacaktır. Böylelikle hem sosyal adalet, hem de hakikat dünyada dirilecektir. O, ahir zaman devrimi sonrası sistem dönemidir. Bu, tarih felsefesidir. Sonra, benim söylediğim şekliyle bu tarih felsefesinin rastlantı olarak Mezopotamya'da resmedildiğini gördüm. Sanki coğrafya, size anlattığım bu tarihsel hikâyeyi Mezopotamya'nın yedi bin yıllık bir tarihsel geçmişi olması nedeniyle, söylediğim bu tarih dönemlerinin tümü Mezopotamya'da varlık bulmuştur; Asurlular burada yaşadılar. *İbrahim*'in öyküsü burada geçti. Nemrut'un öyküsü burada geçti. Yahya'nın öyküsü burada geçti. Nuh'un öyküsü, Nuh'un gemisinin ve Nuh tufanının öyküsü burada geçti [tüm bunlar Mezopotamya'da olmuştur]. Sonra, Ba'l'in, puthanelerin ve şirk sembollerinin öyküsü de burada geçmiştir. Hüseyin'in öyküsü de burada geçmiştir.

Sonra, bu Dicle ve Fırat nehirlerinin, birbirlerine olan o denli dakik benzerlikleriyle birlikte sanki bu iki sınıfı, bu iki safı temsil ettiklerini gördüm. O kadar ki ben tarihi size bu durumda resmederken sanki harita üzerine bir çizgi çekiyorum. Dicle ve Fırat, belirttiğim tarih felsefesine göre bu iki tarih akımının sembolüdür. Burada [salondaki harita üzerinde gösteriliyor] İran, şurada Irak, kuzey batıda Ermenistan ve Türkiye var. Ermenistan, Türkiye ve Ararat dağla-

rı, eriyen buzların ve karların kaynağıdır. Bu iki akım, hep tek kaynaktan ortaya çıkar. Bu iki akım, sonra birbirlerinden yavaş yavaş uzaklaşır, uzaklaşırlar. Sonra da yavaş yavaş yeniden birbirlerine yaklaşırlar. Bağdat'ın yakınına vardıklarında -ki burası İslam tarihinin mazharıdır- ikisi birleşirler. [Artık hangisinin Dicle, hangisinin Fırat olduğu anlaşılmaz]. Şattu'l-Arab'ı yaparlar. Sonra Dicle'yle Fırat el ele vererek Basra körfezine girerler. Basra körfezinde vahdete erişirler ve ikilikleri ve savaşları ortadan kalkar. Dicle'yi, tarih boyunca süren adaletçi ve Habilci hareketin çizgisi olarak Kara Fırat'ı da Kabilci egemen sistem olarak alırsak, bu Dicle ve Fırat'ın, tıpkı *Kabil* ve *Habil* gibi birbirleriyle bir olduklarını [*Âdem*'den kaynaklandıklarını], sonradan azar azar birbirlerinden uzaklaştıklarını ve sürekli uzaklaşmayı sürdürdüklerini anlarız.

Tarih boyunca hâkim sınıfla mahkûm sınıf birbirinden uzaklaşır. Zulüm safıyla adalet safı, şirk safıyla tevhid safı tam olarak ayrıdır. Aralarındaki ilişki savaştan ibarettir. İslam gelince, hilafet gelince saflar karışıyor ve artık ne olduğu bilinmiyor. Adresler kayboluyor. İslam tarihi adına Şattu'l-Arab yapılıyor. Sonunda da bu Dicle'yle Fırat'ın yine Basra körfezine vardıklarını görüyoruz; orada o ahir zaman devrimi bulunmaktadır. Bu devrimle, beşerî çelişki, ikilik, iki saflılık, yeniden beşerî vahdete, genel eşitliğe ve kardeşliğe dönüşür. İki ırmak bir denizde yaşamaktalar. Dolayısıyla, insanlığın ilk dönemindeki sınıfsız toplumda bir tek biz'in bulunması, sonradan ortaya çıkması gibi bu iki ırmak da birlik içindeydiler, sonra birbirlerinden ayrıldılar, en sonunda da Basra körfezinde yeniden birliğe ulaştılar. Fakat başlangıçtaki birlikleri dağ, taş ve buz etkeninin bulunduğu donuk bir birlikti. Sonundaysa onların birlikleri akış, deniz ve hareket birliğidir. Buna göre Mezopotamya tarihtir. Dicle ile Fırat da iki hak ve batıl, adalet ve zulüm düzenidir. İşte Dicle ve Fırat'ın yatağında *Habil*'in varislerinin tümü, *Kabil*'in varislerinin tümüyle, o üç boyutlu sistemle savaştadır. Bu savaş sahnelerinden biri, Fırat kıyısında bulunan Kerbela'dadır. Kerbela'da dökülen kan, Fırat'ın yatağında hareket eden ve Fırat yatağıyla olan sürekli savaşta Basra körfezine dek varır.

Açıklama: Aşağıdaki konuyu Şehid Ali Şeriati XII. dersin sonunda anlatmıştır. Dersin esas alanıyla ilgili olmadığından bu kısmı 'Ekler'e almayı uygun bulduk.

Saint Simon, Marx'tan iki kuşak önce toplumbilim konusunu çatışma ve sınıf sistemine göre ele alan, hatta sınıfsız toplum ideolojisini ortaya koyan *Marx*'ın tersine sanayi toplumu ideolojisini ortaya koyan ilk toplumbilimcidir. Her şey sanayi güdümündedir, sanayi temeldir. Din bile artık sanayileşmiştir. Din ve ahlak, bir sanayi toplumunda bireyi, üretime ve sanayinin ilerlemesine yardımcı olan bir vida durumuna getiren değerler ve inançlar dizgesidir. Bu hümanizm olup *Saint Simon* dinidir. Bu, Saint Simonizm dinine hatta Saint Simonizm mabedine [mabed de yaptı, öteki işleri de düzenliydi!] dönüşmüştür. Dünyada sınıf çatışması konusunu ilk olarak şiddetle ortaya atan

oydu.

Sınıfsal savaşımın ve sınıfsal görüşün, Büyük Fransa Devrimi'nde bu açıklıkta olmayan bir konu olduğunu görüyoruz. Savaş sınıf savaşı olmakla birlikte siyasî, düşünsel, ideolojik, ahlakî ve insanî konular, temel ve dayanak olarak sınıfsal konuların gündemde oluşundan daha çok gündemdedir. Toplumsal sınıf konusunu, bizim bugün anladığımız -sonunda da *Marx*'a ait olduğunu sandığımız- bakış açısıyla kendi sanayi toplumunda gündeme getirmiştir. Fakat sınıfsal çıkarım biçimi doğru değildi ya da şimdi kimse ona inanmamaktadır. Her bir toplumun birinci altyapısının kendi sınıfsal bölümlenişi olduğuna, dinin, ahlakın, iktisadın ve üretimin onun üzerinde yer aldıklarına dayanmak ve sınıf çatışmasını -ki Marksizm bu yönüyle tanınmıştır- altyapı olarak almak, hiç kuşkusuz dünyada *Saint Simon*'a ait bir olaydır. Sonunda o, her toplum bireylerinin iki sınıfa ayrıldıklarını söyler; Biri sanayi sınıfı, ötekisi parazit sınıfı. Sanayi sınıfında hem işveren ve fabrika yöneticisi, hem sermayedar, hem de orada çalışan işçi tek bir sınıfı oluşturur. Sınıfı, sınıfsal sömürü bağlamında almaz; sınıfsal ilişkiler ve üretimin konumu -üretimin oynadığı rol- - bağlamında alır. Bu yüzden hem sermayedar, hem işçi, üretimde aynı rolü oynarlar. Dolayısıyla sanayi üretimi kutbunda çalışan -ister işçi, sömürülen; ister sermayedar, sömüren olsun değişmez- herkes tek bir sınıfı oluşturur. Geri kalanı hepten asalaktır; aklımıza gelen herkes asalaktır, asalak sınıfındandır. Sanayi sınıfına bağlı olanlar bunun dışında yer alırlar [bürokratlar, toplumbilimciler vb.]. Bunlar, sanayi üretimine katkıda bulunabilirler ve yan gruplar olarak sanayi sınıfına bağlı sayılırlar. Sanayide ve sanayi üretiminde payları bulunmayanın hayatta da bir hakkı yoktur. Bu, *Saint Simon*'un endüstriyel sınıfsal toplumbilimin ve endüstriyel dinidir [elbette bu kısacık değini de açıklayabildiğimiz kadarıyla]. Aynı görüşü *Marx* sınıfsal toplumbiliminde ve tarihsel konuları değerlendirişinde -ki sınıf çatışması tek etken olarak söz konusudur- Saint Simon'dan almaktadır; özellikle bireysel hayatının üçüncü döneminde.

Öteki oturumda [XIII. derste] *Marx*'ın toplum bilimcilik dönemindeki tarih felsefesini metnin kendisinden anlaşıldığı biçimiyle arz edeceğim. Bu konular daha çok aydınların kafasını kurcaladığından, belki de bu *Marx*'ın tarih felsefesinden daha açık ve daha dakik bir çözümleme olacak. Belki bilinenleri tamamlama yönünde olacak. Yirminci yüzyıl Marksizm'inde ortaya atılan yeni konuların tarih felsefesini bütünleyici olarak anlatacağım.

EKLER II

Açıklama: Aşağıdaki konu, XIII. dersten bir bölüm olup dersin asıl konusuyla uyumlu olmadığı için 'Ekler' bölümüne alınmıştır.

Bir duyuru olarak size iletmek istediğim konu, film ve slâyt programıdır. Özel olarak cumartesi ve çarşamba günleri burada film ve slâyt

programlarımız olacak. Bu işte her türlü çalışmayı yapanlar ve bu yolda teknik ve mali yardımlar yoluyla teşvikte ve manevi yardımda bulunanlar ve de bu yolda herhangi bir biçimde hizmette bulunabilecek herkes, kısacası meseleleri kendi başlarına ayırt edebilen ve klişelere ve markalara bakarak yargıda bulunmayan herkes, bu programlar görünüş ve dekor bakımından dinî bir edim olmasa da, örneğin sevabı bulunmasa da [ahirette örnek olarak slâyt için şu kadar 'hasene' yazıldığını belirten bir liste yoktur] hiç olmazsa bugün gerçeğin mesajının bir nesle ve çağa ulaştırılmasında filmin, fotoğrafın, slaytın ya da tiyatronun ve gösterinin en azından halka yemek ikramı kadar etkili olduğunu ve belki bu nedenle sevabının da bulunduğunu bilmelidir!

Elbette bu yol, işin başlangıcı olduğundan eksik de olacaktır. Fakat eksik işi başlatmak, eylemde tamamlamak, hem tecrübe kazanmak, hem de işin özünü öğrenmek gerek. Bu yolda birşeyler yapmak isteyenleri işbirliğine çağırmak gerek. Belki de biz, birkaç yıla kadar, bu en büyük propaganda ve düşünce silahını [ki her halükârda bizim dışımızdakilerin elindedir ve doğrudan doğruya bizim elimize geçmezse -ki geçmektedir- en azından bu büyük olanaktan da yararlanamayız] ve bu büyük silahı, imanımız yolunda, yani bugün dünyada bu araçları karşısında bulan yolda istihdam edebiliriz. Programlarda bildirildiği gibi, cumartesi ve çarşamba günleri olacak bu program. Fakat bu cumartesi [yarın] program yapılmayacak. Çünkü burası teknik açıdan henüz, yeterli değil; perdeler hazır değil. Çarşamba günü program var. Ayrıca İran mimarî üslup ve stilleri ve İran şehirciliği konularında konferans da verilecek. Konferans, slâytlı örneklemeler eşliğinde verilecek. Bu işin uzmanı olan kişiler, esas olarak şehircilik stillerini, mimariyi, ev ve cami mimarilerini vb. size anlatacaklar. Bu, yitmekte olan uygarlık ve kültürümüzün bir tür tanınmasıdır. Böylece, her şeyi ortadan kaldırmakta ve yok etmekte olan bu modernizm oyunları, bu korkunç ve acımasız değişiklikler altında, en azından, ortadan kalkmayanları fırsat olduğu kadar tanıyabiliriz. Kaşan ve Kirman şehirlerini -ki bunlar, sağlıklı şehirciliğimizin iki örneğidir- tanımak çok önemlidir. Hattâ, bu mimari ve şehircilik formunda düşünsel, toplumsal, inançsal ve ahlakî-dinî konular bulunmakta olup ele alınıp çözümlenmeyi beklemektedir. Çarşamba günü bu program gerçekleştirilecek. Sonraki cuma günü; benim dersimden önce saat 15.00'ten başlayarak bu program daha kâmil olarak yeni yönleriyle, konferansla ve slâyt gösterimiyle birlikte dersimin başlayacağı saate kadar yinelenecek.

Dolayısıyla öbür cuma nasıl olsa geleceksiniz; biraz erken teşrif edersiniz. Çarşamba günü de hanımlardan ve beylerden isteyenler bu programa katılabilirler. Bu program başlayalı birkaç hafta oluyor ve

gelecek haftadan başlayarak daha kâmil ve dakik olarak gerçekleşeceğini umuyoruz.

DİNLERİN TARİHİ VE TANINMASI KONUSUNUN İKİNCİ DERSİNİN SORU VE CEVABI

Giriş

Size kısa bir açıklama yapmak istiyorum; Dün gece ve bu gece Şiraz'da ve Tebriz'de olmam kararlaştırılmıştı. Sonradan o yolculuğum gerçekleşmediği için İrşad kurumu, bu son iki oturumda verdiğim dersler ve aynı şekilde üniversitelerde verdiğim konferanslar, kafalarda bir takım sorular oluşturduğundan ve kimi eleştiriler ortaya çıkardığından, hiçbir zaman ne İrşad'da ne de üniversitelerde bunları ele almaya fırsat bulunmayacağı için bu anı değerlendirmemi önerdi [çünkü İrşad'da bu ilk iki oturumda ders yeni başlamıştı, oldukça çok açıklamaya ihtiyaç vardı, ister istemez ders gereğinden fazla uzun sürüyordu ve oturumu üç saatten fazla sürdürmek olanaksızdı. Ayrıca üniversitelerde de çoğunlukla uzun süren oturumlar yapıldı, dinleyici sayısı fazlaydı ve soru sormak güçtü]. Bu yüzden ben, bu oturumda ve yarın sabahki oturumda sizin hizmetinizdeyim; bu son iki oturumda verdiğim derslerle ve ayrıca üniversitede ya da geçen yıl yine burada verdiğim konferanslarla ilgili olarak soruları olan ya da kitaplarda yazdığım konulara ilişkin kendileri için belirsiz yerler bulunan ya da eleştirileri olan bütün dinleyenler -hanımlar ve beyler- ile birlikte oturup bu fırsatı değerlendirerek ele alınması gereken konuları ele alalım. Her ne olursa olsun ben haklıysam daha fazla açıklama yapma fırsatı bulmuş olacağım; bir konferansta ya da bir kitapta belki de tüm konular hakkında yeterli açıklama yapılamazken burada böyle bir olanak vardır. Ben yanılmışsam bunu öğrenmiş ve aynı yanlışı tekrarlamamış olurum.

Bilim konusunun gündemde olmadığı, sadece 'dikte'nin[285] söz konusu olduğu bizim toplumlarımızın tersine, bilimin gündemde olduğu toplumlarda çatışma ve ihtilaf vardır, ama bu, düşünce ve inançlardadır. Bunun tam tersine, gelenekçi ya da geri kalmış toplumlarda çatışma vardır ama bu, düşünceler arasında değil kişiler arasındadır. Geri kalmış toplumlarda kişiler arasında ihtilaf vardır. Bu onun tipinden hoşlanmaz, o bununla kavgalıdır. Bunun ona kini vardır. O, o gruba bağlıdır, buysa başka bir gruba bağlıdır. Bunlar birbirleriyle kavgalıdırlar. Anarşi çıkarırlar. Birbirlerine sövüp sayarlar, saldırırlar, suçlamalar yöneltirler. Geri toplumlarda bu tür konular gündemdedir, ama düşünce

---

285 Sayın Sâidî'nin 'Dikte ve Zaviye' adlı piyesini görmüşsünüzdür. Dikte söz konusudur. Eninde sonunda kimileri dikte öğretmenidirler ve eski metinleri dikte ederler. Kimileri de dikte öğretmenidirler ve yeni metinler dikte ederler.

konuları gündemde değildir. Filan grup tarafından hep hırpalanan falan kişi o gruptakilerle tanışıp, dost olduktan sonra kucaklaşıp öpüşürler ve birbirlerinin ellerini öperler, ardından da düşünce açısından da aynı olurlar. Ya da bir kişi, düşünce bakımından birkaç kişiyle ya da başka bir kişiyle ihtilaflıdır, ama karşılıklı gidiş gelişlerden ve arkadaş olduktan sonra düşünsel ihtilaflar hepten ortadan kalkar. Esas olan kişilerdir, görüşler değil. Fakat düşüncenin gündemde olduğu, düşüncenin temel olduğu toplumlarda. Dostluklar ve düşmanlıklar, uzaklıklar ve yakınlıklar, -ister dinî çevrede olsun, ister akademik çevrede olsun- iman ve inanca göredir, bilime göredir, itikada göredir. Orada tezat vardır; Düşünsel tezat, bilimsel tezat; tıpkı İslam'ın uygarlık çağı olan ve İslamî çevrelerde ve İslamî merkezlerde düşüncenin, dehanın ve bilimin filizleniş çağı olan birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci yüzyılımızda olduğu gibi. Her bir kişinin kendine özgü ekolü ve görüşü bulunduğunu ve birbirleriyle savaş ve çatışma içinde olduklarını, ama bunun düşünce savaşı ve inanç çatışması olduğunu görüyoruz. Yine bu çatışma ve savaşa karşın birbirleriyle arkadaştırlar, birbirlerine saygı duyarlar. Fakat düşünce açısından birbirleriyle ayrılık içindedirler ve ayrılıklarını da bilimsel toplantılarda, üniversite öğrencilerinin önünde, araştırmacıların önünde, öğretim ve araştırma oturumlarında ortaya koyarlar.

Hiçbir zaman maslahat yüzünden ya da arkadaşlık yüzünden veya onu bunu desteklemek için, bilimsel açılardan ya da inanç konularıyla ilgili olarak birşeyi örtbas etmezler. Yine bu birinci, ikinci ve üçüncü yüzyıllarda örneğin fıkıhta Basra mektebiyle Kûfe mektebi arasında, Basra ve Kûfe mektepleriyle Endülüs mektebi arasında ihtilaf bulunduğunu, yine bu üç mekteple Tus, Rey ve Nişabur mektepleri arasında ihtilaf bulunduğunu görüyoruz. Bu ihtilaflar kimi zaman o denli artmaktadır ki bugün bizim için, iki âlimin İslam'ı tanıyış açısından birbiriyle bu denli ihtilaflı olması oldukça şaşırtıcıdır. Bu, İslam'ı bir türlü anlarken, ötekiyse İslam'ı başka türlü ve öncekine ters bir şekilde anlamaktadır. Her ikisi de büyük İslam âlimidir ve her ikisi de birbirine saygı duyar. Her ikisi de sürekli birbirlerinin düşünce mekteplerine karşı araştırmada, eleştiride ve itirazda bulunmaktadır. Bu, bir toplumda düşüncenin hayatının, canlılığının ve hareketinin belirtisidir. Bilim ortamının iyi bir durumda olduğu ve görüş ve teoriler ortaya koyan bilim adamları bulunduğu Avrupa'da -bizse tam tersine o görüş ve teorileri tercüme ve taklit ediyoruz- öğrenci olarak, örneğin *Gurvitch*'in dersine girdiğimizde, iki saatin tümünü *Levi Strauss*'u reddetmek için harcadığını ve onu şiddetle hırpaladığını, ardından *Strauss*'un dersine girdiğimizde de ders saatinin tümünü *Gurvitch*'in görüşlerini çürütmeye ayırdığını ve onu şiddetle hırpaladığını görürdük. Sonra, Levi

Strauss hakkında *Gurvitch'*e, *Gurvitch* hakkında da *Strauss'*a sorduğumuzda her biri ötekinin bilim ve düşünce alanında büyük bir kişiliği bulunduğunu, ötekinin büyük bir toplumbilimci olduğunu itiraf ederdi. "Ama ben A'dan Z'ye dek ona karşıyım." derlerdi.

Bunun tersine geri kalmış ve gelişmemiş toplumlarda kimi zaman bir kişinin, bütün hayatını bir düşünce ve inanç yolunda harcadığını, ortaya koyduğu inançlarının çoğunun da falan grubun ya da falan bireyin desteklediği inançlar olduğunu görüyoruz. Ama bir yerde bir kelime, onun karakterine uymazsa, kişinin sadece tüm inançları üzerine değil, hattâ kişinin geçmişinin ve özel hayatının üzerine iptal çizgisi çektiğini ve bu kişinin aslında samimi mi yoksa hain mi ya da aslında düşman olduğu veya gelip kökeni yok etmekte olduğu konusunda kuşku duyduğunu görüyoruz. Sonradan görüp anlıyoruz ki ihtilaf, bir kitapta falanca yazarın yazdığı yüz bin sayfada ya da falanca konuşmacının söylediği yüz bin kelimede sadece bir yerde beyefendinin beğenmediği ya da hiç hoşlanmadığı bir örnek vermesinden kaynaklanmaktadır. Ya da bir yerde bir basım hatası olmuş veya bir yerde gerçekten bir yanlış yapmış ve örneğin bir sözü doğru söylememiştir. O buna katlanamaz.

Bu yüzden genel bir esasa varmak gerekir; "Toplum ve bireyin düşünce bakımından ileri ve açık oluşunun belirtisi muhalifin inancına tahammül gücünün fazla olmasıdır." Ama geri insan, muhalifin inancına tahammül gücü olmayan insandır. O kadar ki kendi kafasına yatmayan bir yerde "Belki de o haklıdır ya da belki bir yanlışlık vardır. Fakat birçok yerde doğru konuşmuştur. Ona katlanmak gerek; gidip onu aydınlatmak, gidip burada yanıldın, yanılgınızı tekrarlamayın, demek gerek." demez. Onu düzeltmeye gelmez. Hattâ ona tahammül edemez. Sonra da eline geçen her fırsatta, hattâ oluşturduğu her vesileyle ve imkanı bulunan herkesin eliyle karşı tarafı hırpalar. Hırpalamakla da kalmaz ona çamur atar. Bu, geri kalmış toplumların özelliklerindendir.

Derler ki dinî ruh, yakine ve bizim din adıyla taşıdığımız şeyin Allah'tan geldiğine ve peygamberin bize anlattığına inanmaya dayalı bir ruhtur; dolayısıyla sadece bu vardır, bundan başkası yoktur. Bundan başka bir söz eden herkes küfür söz etmiş olur. Böyle derler. Dinî düşüncenin temeli bu olduğu için dindar kişi esas olarak mantıklı sözü dinlemez, muhalifin sözünü dinlemez, yeni görüşe kulak asmaz. Birinin, kendi inancına ters gelen bir söz söylediğini görmeye dayanamaz. Onun düşünce ve delilinin ne olduğunu anlamadan "Bu adam necistir." der. Oysa tam tersine bu, geri toplumun, geri insanın belirtisidir, dindar adamın belirtisi değil. Geri toplum, dindar da olsa bu geri ve dar görüşlü taassubu taşır. Geri toplum dinsiz de olsa gene aynı derecede bu taas-

sup içindedir. Biz bugün bilimsel çevrelerde, İran'da bunun içindeyiz. Hattâ dinî çevrelerden daha çok içindeyiz bunun. Örneğin falanca aydındır, din karşıtıdır bir 'izm' öğretisine inanır, ama bir kişinin ortaya koyduğu bütün inançları o kişinin inançlarıyla aynı olmakla birlikte yeni bir örnek vermişse ya da o bunun yeni bir inancı bulunduğunu ve onun düşünce kalıplarına uymadığını duymuşsa veya kendisi din karşıtı bir öğretiye inandığı halde benim dindar olduğumu işitmişse, dindar benle arasında yüzlerce ortak esas olsa bile bütün ortak inançlarımızı olumsuzlamak ve esas olarak beni, bütün o esasları ortadan kaldıracak bir etken olarak son derece insanlık ve ahlak dışı suçlamalarla ezmek ister.

Ben, sınıflarda ve konferanslarda hep söyledim; Düşünce ve inanç bakımından muhalifim olan biri karşısında, söylediğim tüm sözlerin doğru olduğunu söyleyecek kadar mutaassıp ve basit biri değilim. Böyle bir sözü ya peygamber söylemelidir ya da sadece sıradan insanlardan biri ve oldukça basit bir kişi bunu söyleme hakkını taşır. Oysa bir başkasının, bu cümleden olarak sadece düşünme, akletme, kitap okuma, anlama ve fikretme yoluyla öğrenmek, birşeyler anlamak ve birşeyler söylemek durumundaki bizlerin, her zaman düşünce ve inançlarımızda bir yanılma payımız vardır. Bir yanılma payı. Bu yanılma payı, taşıdığımız akıl, taşıdığımız yetenek ve bilim özü ölçüsündedir. Çalışmamız ve samimiyetimiz ölçüsündedir bu.

Dolayısıyla herkes ömrünün sonuna dek, düşüncelerinde ve bilimsel çıkarımlarında bir yanılma payı, bir yanılma olasılığı payı bulunduğunu bildirmelidir. Ben de bunu yüzlerce kez söyledim. Fakat din karşıtı ve benim rakibim olan ve benim toplumsal ve ahlakî konumuma inanan ya da konumumu bilen kişi, sadece, benim dinli olduğumu duyduğu için beni necis görür. Bu yüzden ben, şimdi çevremizde, dinli olan kimselerin kendilerini aydın, din karşıtı, mantıklı, bilgili ve hatta diyalektisyen kişiler olarak görenler kadar, taassup bakımından karşıtların inançlarına katlanamadıklarını görüyorum. Onlar, bizlerden daha çok taassup duygusu taşırlar ve dar görüşlülük içindedirler. Öyle ki her iki çevreye de bağlı olduğum ve her iki çevreyi karşılaştırabildiğim için her iki çevrede deneyimim oldu; Benim içinde çalıştığım ve çalışmakta olduğum dinî çevrede dindar samimi insanlar vardır. Ben onların inanç ve düşünme tarzlarına uymayan bir görüş ortaya koyduğumda karşı çıktılar, eleştirdiler, ama karalamadılar; onun bu sözü yanlıştır, dediler. Ancak, falanca nereden para almış da böyle konuşuyor, diye çamur atmadılar. Böyle birşey yapmadılar. Ya da sövgücü ya da karalamacı veya suçlamacı insanlar çıkmışsa da bunlar ikinci dereceden olan ve ruhanî geçinen kişilerdir. Ruhani ilmî merci, büyük bir müçtehit, gerçek bir İslam âlimi, kitaplarımı okumuş, yazılarımı görmüş, sözlerimi duymuş

ve birçok eleştiri yöneltmiştir, ama yaygaraya, karalamaya, sövgüye ve tekfire kalkışmamıştır. Oysa bunun tersine, son derece ilerici ve öncü modern toplumsal çevrelerde, benim kitabımın dinle ilgili olduğunu, İslam'a ilişkin yazdığımı duyan kişi, benim kitabımın kapağına bakıp reddetmiştir. Ona bakmadan kitap aleyhine yazılar yazmış, aklına geldiği gibi sövmüş ve ardından da "Falancanın kitabını okumanız gerekmez." demiştir. Ben, bu tür taassubu dinlilerden daha çok din karşıtları ve dinsizler arasında görmüşümdür.

Dolayısıyla dar görüşlülük ve karşıdakinin inancına tahammülsüzlük, dinin özelliği değil, aşağı toplumun ve dar kafanın özelliğidir. Öyleki aynı dini ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci yüzyıllarda göz önüne getirirsek Şii imamın, Müslüman imamın -Müslüman ya da mü'min veya kutsal bir bireyin değil- ve İslam'ın büyük önderinin ve merciinin mescitte oturduğunu görürüz. Hangi mescittir bu? Âlemin dinî gücünün merkezi durumundaki birinci ve ikinci yüzyıl mescididir. Falan natüralist -dehri natüralist [tabiat-perest] demektir- gelip Allah'a sövmüş, hac menasikini birer birer alaya almış, nübüvvete sövmüş, kıyametle alay etmiş ve İslam'a saldırıp onu sert bir biçimde eleştirmiş, Şii imam ya da Sünni imam -dinî bakımdan halkın taklit mercii- ise bugünkü modern üniversitelerdeki büyük bir âlimin bile gösteremediği tahammülle onun sözlerini birer birer dinlemiş ve büyük bir hoşgörü ve enginlikle bu görüşleri olumsuzlamıştır. Öyle ki bu natüralist kişi bunun sonunda dine inanmamışsa da onun büyük bir kişi olduğuna inanmıştır.

Ebu'l-Alâ, Seyyid Rıza'nın yanına gider ve tartışır. Ebu'l-Alâ'nın nasıl bir kişi olduğunu biliyorsunuz. Çağında bir tür kendisine özgü nihilizmi vardır. O şöyle derdi; "Dünyalılar iki türlüdür; Ya akıllı ve dinsiz ya da dinli ve akılsızdırlar." Onun söylediği bu söz, bu dönemde din için en büyük övünç kaynağı olup İslam'ın gücünün doruğunda ve mü'minlerle Müslümanların kılıçlarının dünyanın yazgısını belirlemekte olduğu sırada -böyle bir durumda- ne dini, ne kimsesi, ne işi gücü, ne hizbi, ne dayanağı, ne de gücü bulunan, hem yönetimin, hem dinin, hem de halkın desteğinden yoksun olan sığınaksız bir şair -böyle bir adam- dine sövmekte ve sövebilmektedir. Kimse de ona ilişmemektedir. Düşünce özgürlüğü bu derecededir! Böyle bir kişi, Seyyid Rıza'nın [bizim öğretimize resmilik kazandıran bilimsel Şii öğretisinin kurucularından] yanına gider ve onunla konuşup tartışıp çıkar [Bunlar iki tezattır. O, buna "Sen necisin." demeli, bu da ona "Bu, katıksız bir hurafedir." demelidir.] ve şöyle der; "Onunla [Seyyid Rıza ile] sohbet ettiğimde bütün dünya halkını bir tek kişide, bütün tarihi ve zamanı onunla olduğum bir saatte, yeryüzü alanının tümünü de üçe dörtlük

bir odada, onun odasında gördüm."[286] Mutaassıp bir mürit değil, bu değerlidir. Düşünce ilişkileri bu derece ileridir!

İbn Ebi l-Avcâ da din karşıtı kişiler olarak tanınan bu Dehrilerden biridir. Birinci ve ikinci yüzyıllarda, bu din karşıtlarının tek tük oldukları bilinmektedir. Kitleler tümüyle Müslüman'dı. Yönetim İslamîydi. Güç İslamîydi. Ordu İslamîydi. İlim İslamîydi. Bütün toplumsal kurumlar İslamîydi. Bu kişiler işsiz güçsüz ve kimsesiz kişilerdi. Bunlar çok kolay öldürülebilirdi. Fakat bunlar, ömürlerinin sonuna dek savaşım vermekteydiler; düşünce özgürlükleri vardı ve her zaman da onlarla tartışılıyordu. Buysa İslam gücünün ve kılıcının bunlara gösterdiği bir tepkiydi.

İmam Sadık'ın olmadığı bir gün İbn Ebi'l-Avcâ, öğrencileriyle konuşur ve her zaman yaptığı gibi şiddet ve ihanetle, İslam'ın mukaddeslerine saldırır. İmam Sadık'ın öğrencileri -orada bulunanlar- onu şiddetle hırpalarlar "Nedir bu saçmalıklar, ağzını topla." diyerek. Bunun üzerine o şöyle der; "Tuhaf! Siz İmam Sadık'ın öğrencileri misiniz? Ben İmam Sadık'ı görünce ağzıma ne gelirse söylüyordum ve onun mukaddeslerine şiddetle saldırıyordum. O ise bir baba gibi bunu hazmediyor, sözlerimi dinliyor ve ardından da bir bir bana cevap veriyordu. Şimdi, siz ki bana böyle tepki gösterdiniz; o adamın öğrencileri misiniz?"

İlişkiler bu şekildeydi. Bu nedenle de o büyük İslam uygarlığı oluştu. Uygarlık, kılıçla ve zorla yaratılmaz, töhmetle yaratılmaz. Kişiler için dosya hazırlamakla yaratılmaz. Hakkı çiğnemekle yaratılmaz. Kültür, dinin canlandırılması, insanların kafalarında bir imanın yayılması, zamanın önünde olmak, bu şekilde geçen zamanın zorunluluğu, durup bu dönemdeki İslam'dan söz etmek, bu dar görüşlülükle mümkün değildir. Bu ancak şu yolla gerçekleşir; Herkes, elinin yetiştiği, düşüncesinin yetiştiği, kaleminin yetiştiği, parasının yetiştiği ve ayağının yetiştiği ölçüde bu yolda samimi olarak çalışmalı, belirlediği şey için samimi olarak özveride bulunmalıdır. Şunların bir araya gelmesiyle âlemi kaplayan bu selin karşısında durulabilir ve bu nesil kurtarılabilir belki; Bunlardan biri, hep çalışmamız, hep konuşmamız, hep araştırmamız ve sadece şunun kaygısını taşımamızdır; Sözümüz doğru olmalı. Bununla birlikte, bu sözün doğru olmadığı olasılığının bulunduğunu da bilmeliyiz. Hem muhalif, benim gibi kişilere karşı bu tahammülü göstermeli ve inandığımız bu yolda çalışmamıza izin vermelidir. Bu yolda çalışmakta olan biz de çalıştığımız şeyin yüzde yüz vahiy olmadığına, hepimiz için ya-

---

286 Seyyid Rıza Şiî'dir. Din karşıtı biri, büyük bir din merciinden böyle övgüyle söz etmektedir. Bakınız, çatışık kutuplar arasındaki düşünce ilişkileri ne derece ileridir. Her iki tarafta ilim ve inanç samimiliği bulunduğunda, inanç bakımından hiçbir dinî temele inanmayan bir kişiyle esas olarak en büyük din mercii ve makamı durumundaki bir kişi arasındaki insanî ilişkiye bir bakınız.

nılma olasılığının bulunduğuna inanmalıyız. İşte böylelikle gelişir düşünce. Düşünsel çatışma ve çelişme yoluyla düşünce olgunlaşır.

Bir genç olarak ben, İslam hakkında nasıl çalışabilirim ve bu çalışmam her yıl nasıl daha iyi duruma gelir? Şu şekilde; Ben birşey yazarken, birşey söylerken, bir görüş ortaya koyarken, bir araştırma yaparken, daha çok çalışmış âlimler, konuyu daha iyi bilen kimseler ya da benim gibi bu yolda bir çalışma yapmış ve bir başkasının görüşüyle karşılaşmış kişiler saldırı ve karalamaya yeltenmeyip eleştiriye yönelmelidirler. Saldırı ve karalama, bende iki tür tepki doğurur; Ya umutsuzluğa kapılır, işime bakarım ya da direnirim; kişiliğime saldırdıkları için içinde bulunduğum hatada ısrar ederim ve ardından da muhalifime saldırıp ona misillemede bulunurum. Her iki tepki de İslam'ın zararınadır. Çünkü bu arada gerçek ortadan kalkar. Yaptıklarımı düzeltmeli, eleştirmeli ve zaaf noktasını göstermeli ki çalışmamın üzerinden bir yıl geçtikten sonra, bu eleştirilerin, bu yol göstermelerin ve bu haklı bilimsel kusur bulmaların toplamı, çalışmamı ve düşüncemi düzeltmemde bana sermaye, düşüncemi kontrolde tutmama kaynak olsun.

Bir ara belirtmiştim; Dört yıl önce, bir *İslam-bilim* sınıfında, şifahî bir ders verdim. Sonra öğrenci arkadaşlarım bu dersi kaydedip bastırdılar. Dört yıldan bu yana kafamda yüzlerce yeni şey oluştu ki bunlardan birçoğunu söyledim ya da yazdım. Dört yıllık tecrübeden sonra şimdi onları yayımlamak isterken birçok görüş ve düşünce değişikliği, tashih, çalışma evrimi vb. oluştu kafamda. Fakat üzüldüğüm şu ki kitaba karşı yazılan ve yazılı ve sözlü olanları toplansa benim kitabımın yüz katı kadar olabilecek bu sövgüler, saldırılar ve eleştirilerden bilimsel olarak yararlanamıyorum. Öyle ki kitabımı yeniden bastırmak istediğim şu an, bunlar benim için bir kılavuz olacaktır; eğer bir yerde yanlışlığa düşmüşsem bu yolla düzeltebilirim, bir yerde zaafım olmuşsa bunu giderebilirim. Bir yerde gereken bir konuyu ele almayı unutmuşsam bu eleştirilerin yardımıyla bu açığı kapatabilirim. Bir yerde konuyu ele alma üslubum kötüyse düzeltebilirim. Söz konusu etmemem gerektiği halde birşeyi söz konusu etmişsem bunu çıkarabilirim. Bu şekilde ikinci baskıda daha yetkin bir çalışma sunabilirim. Ama Rey'den Rum'dan, sağdan soldan, gece gündüz hep saldırıldığını, ama hiçbirinin bu çalışmamda işe yaramadığını görüyorum. Çünkü hiçbiri insaflıca yapılmış eleştiriler değildir. Beylerden birinin -ki soylu bir kişidir üstelik ve ben onu sayarım, ama benim kimseyle temasım olmadığı için bunlar hep şayialardan yola çıkarak yargıda bulunurlar- iki üç gece önce bir yerde konuşma yapıp kitabımı eleştirdiğini ve kitabıma şiddetle saldırdığını duydum. Sonra arkadaşlardan biri demiş ki; "Efendim, siz hepsine saldırıyorsunuz; yerlerini gösterin -Hangi cümle? Hangi dayanak? Hangi sayfa?- ki anla-

şılsın." Şöyle demiş; "Evet, arkadaşlarımızdan falan bey, bir süre önce ben sana falan kitabı getiririm dedi. O kitaptan söz etti. Dedim, getir okuyayım. Getiririm dedi, getirmedi. Evet, bu yüzden kitabı inceleme fırsatım olmadı. Fırsatım olursa inşallah incelerim."

Güzel; bu benim işime yaramaz. Senin işine yarar, ama benim çalışmama bir katkısı olmaz. Kültürlü bir kişi onu okuyup insaflı olarak inceleseydi, belki gerçekten onun eleştirisinin sonucu işime yarardı. Ama sen okumadan reddediyorsun; çünkü senin işine yarıyor ama benim işime yaramıyor. Bu yüzden, çalışmamın bu şekle geldiği -ki hem İrşad kurumuna, hem de bu sınıflara teşrif eden sizlere teşekkür ediyorum- ve çalışmamın bir ders biçimini aldığı -kalabalık olması nedeniyle artık benim için her zamanki ders verme tarzımla ders verme olanağı kalmamışsa da her halükârda bir çizgi ve bir ders akışı içinde çalışmaktayım- şu anda iyi bir fırsat doğmuştur; Benim söylediklerim ya da yazdıklarım konusunda soruları bulunan herkes, özgürce, hiçbir çekinceleri olmadan, hiçbir kayıt ve şart bulunmadan sorularını ve eleştirilerini burada ortaya koyabilirler. Ben, 'hiçbir zaman yanılmadım' diyecek kadar büyük olmadığım gibi, yanlışımı itiraf etmeyecek kadar da küçük değilim. Bu yüzden şimdi hanımların ve beylerin sorularını cevaplamaya hazırım.[287]

Soru: Toplumsal reformun, feodal zayıflığın ve burjuvanın güçlenmesinin yüzde yüz iktisadî bir köken ve temeli mi vardır?

Cevap: Bunu çok özel olarak açıklamalıyım. Çünkü bu soru çok ayrıntılıdır. Yani şu soruya gelip çatmaktadır; İnsanlığın toplumunda ve tarihinde değişimin etkeni nedir? Yani toplumbilimcilerin hep üzerinde tartıştıkları konu. İki hususu anımsatmalıyım; Toplumsal değişimlerin, her değişim ve olay gibi iki tür etkeni ve nedeni vardır. Biri uzak, ötekisi yakın neden. Uzak ve yakın neden nedir? Açıklayayım; Örneğin, yağmur yağar; ovanın yeşermesi, yani doğrudan doğruya sonucu doğuran nedendir. Yağmur vardır, ama yağmurun yağmasının da bir nedeni vardır. O da bulutların oluşmasıdır. Bulutların oluşmasının da başka bir nedeni vardır. O da havanın soğumasıdır. Bunun da bir nedeni vardır. Yerle güneşin arasındaki uzaklık ya da güneşin hava olaylarındaki konumu. Bulutun kendisinin de bir nedeni vardır; deniz suyunun buharlaşması. Nedenlerin hep böyle ard arda geldiğini görüyoruz. Öyleyse ovanın yeşermesinin birkaç uzak nedeni ve birkaç da yakın nedeni var-

---

287 Her konuda, fakat dersle ya da yazılarımla veya burada yaptığım konuşmalarımla sınırlı olarak sorularınızı sorabilirsiniz. Bir sınırlamadan daha söz etmeliyim. Bu sınırlama, sizden değil, kendi sınırlılığımdan doğmaktadır. O da şu: Sorular benim alanımla sınırlı olmalıdır ya da benim bildiğim konulardan sorulmalıdır. Örneğin, fıkıhla, kelamla, usulle ve felsefeyle ilgili konulardan sorulmamalıdır. Çünkü ben bu alanlarda uzman değilim.

dır. En yakın neden, nedenlerin en sonuncusudur ve bu, doğrudan doğruya sonuca, yani hakkında konuştuğumuz olaya [ovanın yeşermesine] neden olur. Yağmurun gelişi, ovada otların yeşermesinin yakın nedenidir. Deniz suyunun güneş yoluyla buharlaşması, onun uzak nedenidir.

Toplumbilimsel konular ve olgular da böyledir; Sonuca daha yakın olan bir ya da birkaç yakın neden bulunmaktadır. Ayrıca bir ya da birkaç uzak neden bulunmakta olup ard arda gelen birkaç nedeni doğurur. Bu ard arda gelen nedenler, bu son nedeni doğururlar. Örneğin uçağın icadı olayını göz önüne alalım. Uçağın icadı teknik, toplumsal bir olaydır. Bu uçak, bir plan hazırlayıp ardından da uçağı yapan falan teknisyen ve mühendis grubunun ürünüdür. Öyleyse uçağın mucidi, uçağın yakın nedenidir. Fakat bu icadı gerçekleştiren mucit, öğrenim gördüğü üniversitenin ve ona tekniği ve matematiği öğreten hocaların ürünüdür. Bu mühendisi yetiştiren bu üniversite ve bilim ortamıysa toplumsal durumun ürünüdür. Bu üniversite, siyah Afrika'da oluşamaz mıydı? Avustralya'da oluşamaz mıydı? Bir feodal toplumda oluşamaz mıydı? Bu üniversite, bilim, teknik ve sanayi bakımından ilerlemiş bir toplumda oluşabilirdi ancak. Öyleyse bu üniversite, yine toplumda ileri tekniğin ürünüdür. Toplumda tekniğin ileri düzeyde bulunması, yine toplumun toplumsal ve kültürel görüngülerinin ileri düzeyde bulunmasının ürünüdür. Çünkü teknik, toplum kültürünün bir parçasıdır; toplumun kültürü ilerleyip bu şekle gelmiştir. Kendisi, toplumun iktisadî bakımdan ilerlemesinin ürünüdür. Bu toplumu yüksek sermayedarlık ya da yüksek iktisat düzeyine çıkaran iktisadî ilerleme, toplumun iklimsel, siyasal, düşünsel, inançsal ve sınıfsal ilişki koşullarının ürünüdür; bu da yine bir ilksel nedendir. Dolayısıyla, uçağı yapan bu X Bey, uçağın yapılmasının yakın nedenidir. Ama söz konusu toplumun ilerlemesi, uçağın yapılmasının uzak nedenidir. Öyleyse toplumsal konuların uzak ve yakın nedenleri vardır.

Toplumsal konuların ve değişimlerin yakın nedeni, genel olarak, inancın, düşünce hareketinin, bilim hareketinin ve ulus hareketinin, toplumsal koşulların, uluslararası siyasetin, toplumla öteki toplumlar arasındaki ilişkilerin ve dünya olaylarının ürünü olan bir genel kanun ve kural doğrultusunda olabilir. Örneğin, nasıl? Örneğin otomotiv sanayi, petrol arıtma sanayi, dokuma sanayi -ki bu derecededir- ve Amerika'yla Avrupa'da televizyon üretme sanayi, özel bir sınıfın yükselmesine, özel bir kültüre ve özel bir iktisadî alt yapıya özgü tekniğin ürünüdür. Fakat bu Avrupalı toplumun, örneğin kabileler döneminde yaşayan Afrikalı ya da Asyalı bir ilkel toplumla kurduğu uluslararası ilişkinin kurulmasının, siyasî bağlantıların, sömürü bağlantılarının oluşmasının etkisiyle, Amerika'nın ya da İngiltere'nin iktisadî sistemin-

den yoksun olan bu ikinci toplum televizyon üretmeye başlar. Öyleyse geri kalmış Afrika ya da Asya toplumunda televizyon üretimi, bu toplumun öteki toplumla ilişkisinin ürünüdür. Ama televizyon üretimi, İngiltere'de İngiliz toplumunun iktisadî/toplumsal altyapısının ve tarihsel değişiminin ürünüdür. İdeolojik konularla ilgili başka bir örnek vereyim; Örneğin faşizm, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Avrupa'da oluşan yarı bilimsel faşizm ya da şu anda resimde, müzikte, sanatta, sinemada ve tiyatroda ortaya çıkan *sürrealizm ekolü*, Avrupa tarihinin toplumsal değişiminin ürünüdür. Orta çağın ardından Avrupalı toplumlar yeni bir döneme girdiler, bilime, tekniğe ve iktisada girdiler. Sonra bunlar gelişti. Dinî inançlar ya değişti ya da bir yana çekildi. Ardından da bu değişimler felsefî ekolleri doğurdu. Felsefî ekollerden biri teknokrat sınıfının ürünüdür. Almanya'da iş başına gelen teknokrat sınıfı daha çok faşizmle bitişti ya da faşizmi üretti. Öyleyse faşizm, Almanya'da teknokrat sınıfının oluşmasının ürünüdür. *Sürrealizm* sanat ekolü ise ikinci dünya savaşından sonraki düşünce koşullarının ürünüdür. Sonradan, İspanya'da, hâlâ da varlığını sürdüren faşizmin ortaya çıktığını görüyoruz. Ana ülkelerde [Almanya ve İtalya] ortadan kalktığı halde İspanya'da varlığını sürdürmektedir. Sonra aynı faşizmin Latin Amerika'da varlık kazandığını görüyoruz. Aynı faşizmin çeşitli şekillerle Asya ve Afrika'da var olduğunu görüyoruz. Ya da şimdi sürrealizm ekolünün İran resminde, müziğinde ve tiyatrosunda da var olduğunu ve bir dalga gibi etkili olduğunu görüyoruz. İran'ın sanat ve edebiyatındaki bu ekol ya da İspanya'da ya da Bolivya'da ya da Afrika'da varlık kazanan faşizm ekolü ve hareketi, kendi toplumunun altyapısının ürünü değildir.

Bu yüzden *Aime Cesaire,* Avrupa ülkelerinde iktisat altyapısının bulunduğunu söyler. Doğrudur; altyapı üretimdir. Yani Avrupa'da bu şekilde ve ağır sanayi yoluyla üretim yaptılar ve burjuvazi sınıfı gelişti. Burjuvazi sınıfı sanayi sınıfı oldu. Ardından, büyük sermayedarlık oluştu. Sonrada Avrupa'da bu ekoller, bu toplumsal durum ve bu yönetim ortaya çıktı. Pek güzel! Ama Avrupa'da bulunan demokrasi -Batılı şekliyle- ve burjuvazi tüketim malları -ki şu anda pazarlarımız bunlarla doludur- gibi toplumsal şekiller ve tüketim malları artık Doğu'da da vardır, Afrika'da da vardır. Afrika, Latin Amerika ve Doğu, aslında o toplumsal değişimleri yaşamamıştır ama bu olguları kendisinde barındırmaktadır. Öyleyse Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki bu toplumsal olgular, Avrupa'da var olan etkenin ürünü değildir. Avrupa'da esas etken oranın iktisadî üretim şeklidir. Buradaysa esas neden ve etken sömürüdür.

Bu yüzden Aime Cesaire ya da Sorel -veya her ikisi- üçüncü dünya ülkelerinde üretim şeklinin değil, iktisadî sömürünün altyapı olduğunu söyler. Yani Asya ve Afrika, kendi iktisadî üretim şekli yüzünden, dine saldırmak ve bir olgu durumundaki dinî bunalım gibi Batı toplumunun içinde bulunduğu temellere ve üst yapılara [burada var olan temellere ve üst yapılara] düçar olmadılar. İlk dersimde burada açıkladığım gibi[288] Avrupa'daki dinî bunalımla Asya'daki dinî bunalım arasında fark vardır. Avrupa'da din karşıtlığını temel alan ve dine ve ruhaniliğe saldıran, aydın hareketi, feodalite dönemindeki efendi [feodal aristokrat] sınıfıyla reaya sınıfı ortasında gelişen burjuvazi sınıfının büyümesinin ürünüdür. Burjuvazi, neyin etkisiyle gelişmiştir? Haçlı savaşlarının, Afrika'ya gelişin, Avustralya'nın keşfinin, Amerika'nın keşfinin, uluslararası ticaretin ve sanayinin ilerlemesiyle burjuvazi gelişmiş, aristokrasiyi ortadan kaldırmış, reayayı kışkırtmış ve Büyük Fransa Devrimi'ni gerçekleştirmiştir. Sonra bu sınıf, ruhaniliğe, kilise düzenine ve egemen dine karşı saldırıya geçti. Dolayısıyla kilise karşıtı, ruhanilik ve din karşıtı aydın hareketi, Avrupa toplumunun kendi doğal sınıfsal değişimlerinin ve iktisadî üretim tarzının ürünü olup üretim biçimi feodalite şeklinden modern burjuvazi şekline dönüşmüştür. Orada etken iktisattır. Ama okumuşların dine karşı savaşmaları olgusunu Afrika ve Asya'da da görüyoruz. Buralarda ruhanilikle savaşılmış, dinle savaşılmış ve Avrupa'da 17. ve 18. yüzyıllardaki mevcut aydın hareketlerine benzer hareketler buralarda da oluşturulmuştur ama buralardakiler sömürünün ürünüdür. Sömürü ne yapmaktadır? Avrupa'da 15. 16. ve 17. yüzyıllarda nasyonalizm olayının ortaya çıktığını görüyoruz. Nasyonalizm, her milletin kendi ana diline dönmesini, kendi diliyle eğitim öğretim görmesini amaçlar. İncil millî dile çevrilmeli, her milletin kendisi için dinî bir kurumu olmalı ve bütün milletler papa ve Latin kilisesinde erimemelidir. Pek güzel. Bu, burjuvaziye uygundu. Bu şiar, burjuvazinin şiarıdır. Çünkü kendisi yönetimi ele geçirmek isteyen ve bu yüzden Latin kilisesinin merkeziyetine bağlanması olanaksız olan burjuvazi, bu nasyonalizm konusunu bayraklaştırdı. Yani Fransız Fransız olmalı, İngiliz İngiliz olmalı, İspanyol İspanyol olmalı, İtalyan da İtalyan olmalıydı. Bütün Avrupa papanın bayrağı altında Latin dilini benimsemiş tek bir ümmet olmamalıydı. Bu nasyonalizm hareketi, o toplumun ortaçağdan yeniçağa dek olan toplumsal ve sınıfsal değişiminin ürünüdür. Aynı nasyonalizmi son iki üç yüzyılda İslam ülkelerinde de görüyoruz.

İslam toplumu, Afrika'nın kuzeyinden Fars Körfezi'ne dek uzanan bir toplumdu. Oradan ta Çin ve Endonezya sınırına dek olan yerlerin

---

288 Dinler tarihinin birinci dersine bakınız. "Bütün Eserler" No:14.

tümü, İslam ülkelerinin birer parçasıydılar. Bu, aynı düşünceyi, aynı imanı ve aynı duyarlığı paylaşan bir ümmetti. Hepsi de tek bir dinin öğretilerine ve güçlerine ve kişiliklerine bağlıydılar. Doğu'nun İslam adındaki bu tek parçadan oluşan tek dinî gücü, Batı'nın yeni yetme imparatorluğunu her zaman sıkıntıya sokmuştur. Bu Osmanlı kılıçları, İslam adına güçlenmekte ve Batı karşısında büyük bir set olmaktadır. Hattâ 19. yüzyıla dek giderek Viyana'yı kuşatmakta ve Akdeniz'in tümünü İslam'ın egemenliği altında bulundurmaktadır. Bu güç bölük pörçük edilmeli, un ufak edilmeli, lokma lokma edilmeli ve böylece hem Doğu'nun direniş gücü ortadan kaldırılmalı ve içte tefrika yaratılmalı, hem de lokma lokma yapmış olmakla yenilir yutulur hale getirilmelidir. Burada biri isyan ettiyse bir başkasını ona karşı kışkırtırız, beşini, altısını, onunu birbirlerinin canlarına düşürürüz. Birisi bir başkasının canına kastettiğinde bizden güç ister ve rakibine karşı bize dayanır. Dolayısıyla bu, kendiliğinden bizim kucağımıza düşecektir ve böylelikle onu rahatlıkla ezebileceğiz. Onu ezdikten sonra kolay yutulur bir lokma haline gelecektir ve rahatlıkla onu işgal etme olanağını bulmuş olacağız. 'Arap Lawrence' filmi[289] -eğer izlemişseniz- İslam ülkelerindeki nasyonalizmin ne olduğunu tam olarak sergilemektedir. Avrupa'da nasyonalizmi büyük adamlar yaratmışlardır; hayatlarını bu yola koyup kendi milletlerinin özgürlüğü için kilisenin işkencesi altında canlarını vermişlerdir. Ardından orada nasyonalizmin neyi doğurduğunu gördük.

Batı'daki bu büyük uygarlığı, bu büyük evrensel gücü doğurduğunu gördük nasyonalizmin. Oysa İslam toplumlarında bu Lawrence [bir İngiliz casusu] gelip Arap'la Türkü birbirinin can düşmanı yapar. Her ikisi de Müslüman'dılar. Birine diyor ki; "Sen Müslüman olmaktan önce Arapsın." Ötekine de; "Sen, Müslüman olmaktan önce Türksün ve İslam medeniyetinden önce Bizans medeniyetidir senin malın, Akdeniz medeniyetidir senin malın. Anadolu medeniyetidir senin malın." diyor. Sonra dönüp Araba diyor ki; "Kıpti medeniyeti senin malındır, Arami ve Sami medeniyeti senin malındır." Iraklıya da şöyle diyor; "Arami medeniyeti senin malındır, bütün Asur, Babil, Sümer ve Akad medeniyeti senin malındır." Mısırlıya da diyor ki; "Sen aslında Arap değildin, Müslüman değildin, bundan önce İskenderani medeniyeti senin malındı. İskenderaniden önce Copte medeniyeti senin malındı. Sen aslında Coptistesin." Kuzey Afrika'da [Afrika'nın kuzeyinde bulunan Müslümanların medeniyetleri mağrip medeniyetiydi; Mağrip İslam medeniye-

---

289 Burada gösterilen bu filmde ya da öyküde gördük. Bu, sonradan kitap haline getirildi. Kuşkusuz, tarih kitaplarında da okumuşsunuzdur.

ti.] halkın yarısına "Sen Arapsın."[290] Diye öğretiyor, öteki yarısına da, "Sen Berberisin." diye öğütlüyor.

Nasır-ı Hüsrev, Kuzey Afrika'dan ta Fars Körfezi'ne dek olan bölgeyi dolaşırken sınırlardan geçtiğini hiç düşünmemişti. Sadi'nin Gülistan'ındaki durumuna bir bakınız; Şiraz'dan Şam'a, Suriye'ye, Hindistan'a gider gelir, ülke sınırlarından geçtiği hiç aklına gelmez. Der, "Bu şehirden o şehre gittim, o şehirden şu şehre gittim." Yani örnek olarak, *Nasır-ı Husrev*, Belh'ten Nişabur'a geldiği gibi, Nişabur'dan da Bağdat'a gidiyor, Bağdat'tan da Mekke'ye geliyordu. Gelip geçtiği yerlerin millî sınırlar olduğunu hiç düşünmüyordu. Dünyada itikadî bir sınır vardı. Nasyonalizm böyle parça parça ettikten sonra İslam toplumu lokma lokma olur. Bu Lawrence gelip Arab'ı Türk'e karşı kışkırtır. Arap kavmiyetini koruması gerektiğini söyler. Böylece öteki de Türk kavmiyetini, bir başkası Arami kavmiyetini, biri Kıpti kavmiyetini korumalıdır. Onları birbirine düşürür. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşması gereken Arab'a silah gereklidir. Ona silah verir. Der ki; "Osmanlı uçaklarına karşı kılıçla savaşamayız." Ona uçak verir. Der ki; "Biz bu uçakları kullanamayız." Ona helikopter verir. Der ki; "Biz atla, mancınıkla savaşamayız." Ona ordu verir. Sonra Osmanlı İmparatorluğu'nu parça parça eder, bölük pörçük eder. Öyle ki artık yerinden kalkamaz. Sekiz Arap ülkesi, on Afrika ülkesi vb. parça parça olmuş ve her biri birer lokma haline gelmiş. Türkiye'nin kendisine ne kalıyor? Ankara ve İstanbul kalıyor; bir parça. Ardından da modernizm geliyor. Sonra bakıyoruz ki Doğu'da İslam'ın gücü yok artık.

Görüyoruz ki nasyonalizm düşünsel-ideolojik bir olgudur, toplumsal bir olgudur, ama yanlıştır. Bilim felsefesi esasınca genel kalıplara inanan ve bu kalıpları her yere vuran ve bunu güzel göstermeye çalışan kalıpçılar gibi buradaki nasyonalizmle 15. ve 16. yüzyıldaki -orta çağdan sonra ve orta çağın ortaları- nasyonalizm için toplumsal bir köken tasvir edip etkenin de iktisat olduğunu söylersek; burada etken sömürüdür, oradaysa iktisattır. Örnek çok. Fakat ben sadece genel bir kanunu belirtmek istiyorum. Bu örnekler yeterlidir.

Bu yüzden toplumsal konularda, *Gurvitch*'in deyişiyle, önce "Toplum yoktur, toplumlar vardır." Yani? Yani ben şimdi Sorbon Üniversitesi'ne gittiğimde tıp okuyabilirim ve göz hastalıkları üzerine öğrenim görebilirim, mide hastalıkları üzerine öğrenim görebilirim, mide hastalıkları uzmanı olabilirim. Ben Sorbon'da mide hastalıkları uzmanı olduğum zaman bu öğrenimim sayesinde hem Kuzey Afrika'da çalışabilirim, hem Kuzey Amerika'da, hem Güney İran'da ve hem de Uzak Doğu'da

---

290 Burada gösterilen bu filmde ya da öyküde gördük. Bu, sonradan kitap haline getirildi. Kuşkusuz, tarih kitaplarında da okumuşsunuzdur.

çalışabilirim, fark etmez. Çünkü herkesin midesi aynıdır. Orada, Sorbon'da bana açıkladıkları on iki parmak bağırsağı, bütün insanların on iki parmak bağırsaklarıyla aynıdır; Bu durumda Budistlerin on iki parmak bağırsağı uzundur. Müslüman birininkiyse örneğin kısadır. Hıristiyanınkiyse başka şekildedir, denilemez. Hepsi aynıdır fark etmez. Hastalıkları da birbirine benzer. Dolayısıyla, orada öğrendiğim tedavi yolları bütün dünya için geçerlidir. Fakat toplumbilim böyle değildir. Neden? Çünkü tıpta beden vardır, bedenler yoktur; mide vardır, mideler yoktur. Yani mide hakkındaki yasa, göz hakkındaki yasa, kulak hakkındaki yasa bütün dünyada birbirine benzer. Fakat dünyadaki toplumlar birbirlerine benzemezler. Her toplumun kendisine özgü nitelikleri vardır.

Toplumbilimci, toplumbilimin genel yasalarını Harward'da ya da Cambiridge'te ya da Sorbon'da öğrenip gittiği her yerde bu yasalara bakarak siyasî konuları, toplumsal konuları, iktisadî konuları ve dinî konuları anlayıp çözüm yolları gösteren kişi değildir. Böyle bir şey olanaksızdır. O yasaları öğrenmeli; toplumbilim yöntemini, araştırma yöntemini, genel insanî incelemeler ve toplumların değişim tarihlerini anlamalı ve ardından da kendi toplumuna dönünce olayı başından araştırmalı, nasıl ki Avrupalı toplumbilimciler kendi tarihlerinin değişim yasalarını ve kendi toplumsal hareketlerinin çözümlemesini ve yorumunu yapmışlarsa o da aynı araştırmaları kendi toplumunda yapmalıdır; biz böyle yapmalıyız. Biz kimiz? Kara Afrikalıyız ya da Amerikalı, Kızılderili veya Sami veya Aryan ya da İranlı ya da Türk ya da Arap, hiç fark etmez. Dolayısıyla toplumbilimci, her topluma tatbik ettiğimizde doğru sonuç verecek tek tip kalıplara benzeyen genel bir toplumbilim yasasının bulunmadığını bilmelidir. Gelecekte belki olabilir.

Bu yüzden toplumbilim okunmalı ve sonra da unutulmalıdır. Sonra da en başından toplumu araştırmaya başlamalıdır. Bir olgunun, tek bir olgunun -nasyonalizm ve dine karşı savaş konusunda verdiğim örnekte olduğu gibi- Doğu'da bir nedeni varken Batı'da başka bir nedeni olabileceğini bilmelidir. Birinde uluslararası ilişkilerden kaynaklanan bir neden, birinde de iç ilişkilerden kaynaklanan bir neden bulunabilir. Bir olayın Batı'da içteki toplumsal değişimlerin ürünü, Doğu'daysa sömürü ilişkilerinin ürünü olması mümkündür. Bir hareket, Batı'da olumlu, yapıcı ve ileri olabilirken aynı hareket, başka bir ülkede ve başka bir çevrede olumsuz, toplum karşıtı ve geri olabilir. İkincisi, toplumbilimde neden sonuç yasası tek taraflı değil, çift taraflıdır ve sürekli olarak karşılıklıdır. Yani? Yani örnek olarak yahniyi ocağa koyduğumuzda ateş nedendir; yahninin pişmesi ise sonuçtur. Yani nedensellik ilişkisi ateşten yahniye geçer. Yani ateş yahniyi ısıtıp pişirir. Ama yahni, ateşe etki

edemez. Doğadaki konuların ilişkisi o yandan [sonuçtan nedene] artık kapalıdır. Ama insanî konularda, özellikle toplumbilimde ve toplumsal psikolojide neden sonuç ilişkisi iki yönlüdür. Nasıl yani? Yani neden, sonucu etkilerken sonuç da nedeni etkiler. Yani sonuç da neden üzerinde neden rolünü oynar ve kendi nedenini sonuç durumuna koyar. Örnek olarak ben bir şair olarak burada oturmaktayım, siz de bir topluluk olarak orada oturmaktasınız. Ben bir ağıt şiiri ya da örneğin tabiatla ilgili bir şiir okuyorum, benim şiirim ve bir şair olarak ben hazır bulunanları heyecanlandırmaktayım. Öyleyse ben ve şiirim neden, topluluğun heyecanlanması ise sonuç olmaktadır. Benim sonucum olan topluluğun heyecanlanması beni de etkiler ve beni de heyecanlandırır. Yani başka bir şiir okurken sesimi daha çok yükseltirim ya da daha alçak sesle okurum şiiri. Bambaşka bir hale girerim. Başka hale bürünüşüm, dinleyicilerin heyecanının ürünüdür. Dinleyicilerin hangi heyecanı? Benim ürünüm olan heyecan. Sonra ben coşkuya kapılıp daha çok heyecanlanırım ve benim bu heyecan ve coşkum yeniden, dinleyenleri etkiler. Bu etkileşim ve neden sonuç ilişkisi ne zamana dek sürer? Ben sizin huzurunuzda olduğum sürece bu neden-sonuç ilişkisi benimle sizin aranızda sürüp gider. Ancak bu iki olay kesilirse bu ilişki de sona erer.

Dolayısıyla iki olgu arasında -örnek olarak bir toplumda- sürekli olarak neden sonuç ilişkisidir. Bu neden sonuç ilişkisinde birinin neden, ötekinin de sonuç olduğunu söylemek yanlıştır. Öğeleri insan ve ruh olan insan toplumunu jeoloji, fizik ve kimya yöntem ve bakış açısı ile değerlendirirsek doğru olmaz ve bu durumda bir tür dogmatizme düçar oluruz. Öyle ki birçok toplumbilimci buna düçar olmuştur. Bu diyalektik ilişki, bu birbiri ardınca gelen karşılıklı neden sonuç ilişkisi ile birlikte hep bulunur. *Max Weber*'in oldukça güzel bir örneği vardır. Bu konu için değil de başka bir konu için söylemiştir, ama ben onu burada kullanmak istiyorum. Diyor ki -örneğin- Batı'ya bir bakınız; Amerika'ya, Almanya'ya bir bakınız. Onların sermayedarlıkları, sanayileri ve maddî uygarlıkları herkesten ileridir. İspanya ve İtalya Batı'da herkesten geridir. Fransa ve İngiltere orta hallidir. Pekâlâ. Sanayi açısından ve sermayedarlığın ilerlemesi bakımından bu bir olgudur. Sermayedarlığın ilerlemesi bir olgudur.

Dinî açıdan bakalım haritaya. Amerika ve Almanya protestandır, İtalya ve İspanya ise katoliktir. İngiltere ve Fransa'nın yarısı Protestan, yarısı katoliktir. Öyleyse dinle maddî uygarlık arasında bir ilişki vardır;

Mezhebin Protestan olduğu ve Protestanların çoğunlukta bulunduğu yerlerde maddî uygarlık gelişmiştir. Çoğunluğun Katolik olduğu yerlerdeyse maddî uygarlık hepsinden daha aşağıdadır. Yarı yarıya her iki mezhebin de bulunduğu yerlerdeyse maddî uygarlık da yarı yarıya

ilerlemiştir. İngiltere ve Fransa bu durumdadır. Fransa'da o meşhur savaşta [1562 din savaşları -Çev.] ve Aziz Bartolomeus Yortusu'nda Protestanlar katliama uğrayınca, Protestanların büyük bir bölümü -sadece Barselona'da üç yüz bin Protestan- öldürülünce ve nerede Protestan varsa yakılması, öldürülmesi istenince bir kısmı kaçtı ve Kanada ve Amerika'ya gitti. Şimdi Kanada'da bulunan Fransızlar bu dönemin ürünüdür. Protestanların üstün olduğu o dönemde Fransa, maddî uygarlık bakımından birinci derecedeydi. Protestanlar gidince yirmi yılsonunda üçüncü dereceye düştü. Neden? Protestan, bir Hıristiyanlık mezhebidir; Katolik de öyle. Fakat Protestan, maddeci ve bu dünyacı bir mezheptir ve maddî çalışmayı ve maddî uygarlığı Tanrı'nın rızasının alameti olarak görür. Katolik, yani çalışmayı ve maddî uygarlığı şeytanın rızasının alameti olarak gören Hıristiyanlık, nefsin köreltilmesini, içe kapanmayı, ruhaniliği, bir köşeye çekilmeyi ve ibadeti Tanrı'nın ve Mesih'in rızasının gereği olarak görür ve şöyle der; "Her gülümseme, Mesih'in yüzünde bir kırışıklığın oluşmasına neden olur."

Dolayısıyla dinî görüş ahiretçi olunca -Katolik gibi- maddî uygarlık geriler (İspanya ve İtalya gibi); dinî görüş maddeci ve dünyacı olunca maddî uygarlık doruk noktaya ulaşır. Amerika ve Almanya Protestan oldu ve maddî uygarlık bunlarda gelişti. Fakat İspanya ve İtalya'da Katolik uygarlığı korunduğu için maddî uygarlık oluşmadı. Ama Marksizm ne diyor? *Max Weber*'in tersine Marksizm diyor ki; Hayır, uygarlık kuran ve dünyacı olan burjuvazi sınıfı gelişti önce, ardından da Protestan'ı oluşturdu. Ben derim ki her ikisi de doğru söylüyor ya da hiçbiri doğru söylemiyor. Protestan, dinî bir görüştür. Burjuvaziyse toplumsal-iktisadî bir sınıftır. Bunlar iki olgudur ve aralarında neden sonuç ilişkisi vardır. Yani sanayi uygarlığı ilerleyince burjuvazi gelişir. Burjuvazi gelişince esas olarak Katolik zayıflar ve Protestan güçlenir. Halk Protestan olunca ve dinî bakımdan çalışmaya, üretime ve maddî hayata zorlanınca çalışma, üretim ve maddî hayat gelişir ve burjuvazi sınıfını geliştirir. Bu yüzden düşünceyle [yani insanla] maddî sistem [yani iktisadî üretim sistemi] arasında hep karşılıklı neden sonuç ilişkisi vardır. Her biri ötekinin nedeniyken aynı zamanda sonucudur. Bu karşılıklı neden sonuç ilişkisi hep vardır. Fakat şu soru karşımıza çıkabilir; "Hangi neden daha güçlüdür?"

Burada -teksirde de söylediğim gibi- hangi nedenin daha güçlü olduğunu belirtmeliyim. Bir yanda insan vardır; insanın bilgi ve bilinci, bir din, bir teknik ve bir bilim biçiminde iktisadî sistem üzerinde etkili olur. Ardından da, ilerleyen iktisadî sistem, insanın düşünce ve inanç sistemi üzerinde etkili olur. Fakat bu insanın, daha fazla bilimsel bilinç, dinî özbilinç, teknik ve toplumsal bilinç kazandığı ölçüde toplumsal

sistemin değişiminde daha çok payı bulunur. İnsanın söz konusu bilinci daha aşağı düzeyde olursa, toplumsal ve maddî sistemin onun değişmesinde ve yapısında daha çok payı bulunur. Bu yüzden ilkel toplumlarda insanı şekillendirenin onların çalışma durumları ve maddî üretim sistemleri olduğunu görüyoruz. Örneğin, tarımla geçimini sağlayan insan, sonradan işçi olunca, iktisadî sistem onun üretim biçimini değiştirince kendisi de değişir. Bir köylüyü köyden şehre getirip işçi yapıyoruz ve ardından, onun düşünce tarzının değiştiğini, tipinin değiştiğini, hayatının değiştiğini, herşeyinin değiştiğini görüyoruz. Bu değişmeler, hep iktisadî sistemin değişiminin ürünüdür. Fakat aynı insan bugün toplumsal bilinç kazandığında bir etken olarak kendi tarihinin ve iktisadî sisteminin belirleyiciliği içine girerek iktisadî sistemi değiştirebilir.

Bu yüzden *Jaspers*'in deyişiyle, "Çevrenin ürünü olan insan, yavaş yavaş çevreyi yaratan insana dönüşür." Nasıl? Tabiatta, insanları tabiat şekillendiriyordu. Çölde yaşayan kimsenin üzerinde çölün havası ve suyu etkili olurdu. İnsanı tabiat oluşturup şekillendirirdi. Ama bugün tekniğe [tarım tekniğine, sanayi tekniğine] sahip bulunan insan, çölde deniz iklim koşullarını oluşturur, sanayinin, makinenin, maddî üretme ve arıtmanın yer aldığı büyük bir şehir kurar. O çevrede artık çölün etkileri büyük ölçüde azalır. İşte bu şehri, bu çevreyi ve bu yeni tabiatı insan oluşturmuştur. Oysa geçmişte bilinçsiz insanı şekillendiren tabiattı; şehir, köy, çöl ve dağdı dağ insanını, çöl insanını, deniz insanını, şehir insanını ve köy insanını şekillendiren.

Toplumsal konular da böyledir. İnsan, toplumsal bilinç kazandıkça, toplumunu tanıdıkça, iktisadî ilişkileri tanıdıkça, sınıfsal sistemi tanıdıkça, üretimin insan üzerindeki etkisini tanıdıkça ve üretim aracının insan bireyi üzerindeki etkisini tanıdıkça bütün o nedenleri, bütün o maddî toplumsal yasaları -ki doğru olarak *bilimsel felsefe* olduğunu söyler- kendi yetkisi altına alabilir, değiştirebilir, istihdam edebilir ve kendi idealindeki sistemi toplumsal sisteme yükleyebilir. Öyle ki bugün Asya'daki, Afrika'daki ve Latin Amerika'daki toplumlar pek çok örnek sergilemişlerdir; başka bir toplumsal sistemi doğurması gereken mevcut toplumsal sistemlerine rağmen insanlar başka bir sistem oluşturmuşlar ve toplumlarına yüklenmişlerdir.

Örneğin hayvancılık ve feodalite döneminde bulunan bir Afrika toplumunda bu maddî toplumbilim kanunu uyarınca bu feodalite sistemi burjuvazi sistemine dönüşmeli, burjuvazi gelişmeli ve egemen olmalı, sermayedar sınıfı oluşmalı, sanayi sermayedarlığı gelişmeli ve sanayinin sermayedar sınıfı oluşmalı, ardından da onun antitezi olan proletarya sınıfı ortaya çıkmalı, proletarya sınıfı gelişmeli, baskıya maruz kalmalı, çatışkı ortaya çıkmalı, proletarya sınıfıyla sermayedar sınıfı

arasında diyalektik savaş gerçekleşmeli, bunlar hep güçlenmeli, sermayedarların sayısı gittikçe azalmalı ve gitgide sistem infilak etmeli, ardından da proletarya sınıfı iş başına gelmeli, sanayi ve sermaye bireyden alınmalı ve toplum eline verilmelidir. Ne zaman? O zaman. Sonra birtakım toplumların feodalite döneminin hemen başlarında, hatta feodalite henüz oluşmadan, henüz toplumda makine yokken, henüz sermayedarlık yokken, burjuvazi yokken, o toplumsal sistem içindeyken, henüz feodalitenin haşlama aşamasında bulunduğu sırada sermayedarlık sisteminden sonraki sistemi gerçekleştirdiklerini ve feodalite öncesi bir aşamada bulunan toplumlarına bunu yüklediklerini görüyoruz. Bu, insanın, bilinçli olduğu zaman *etken* olarak tarihe girdiğini, etken olarak iktisadî ve toplumsal sisteme girdiğini göstermektedir. Dolayısıyla soru şudur; "Toplumsal değişimlerin etkeni, insan mıdır yoksa iktisat mıdır?" Bu sorulardan hiçbirine basitçe cevap vermenin doğru olmadığını görüyoruz. Cevabı o ölçüde karmaşıktır. Ne demek istediğim anlaşıldı mı? Eğer anlaşılmadıysa ya da belirsiz bir nokta varsa rica ederim söyleyin açıklayayım.

DİNLER TARİHİ DÖRDÜNCÜ DERSİNİN SORU VE CEVABI

Soru: Bir özdeyiş haline gelmiş bulunan 'ışık doğudan gelir' sözüne ne ölçüde inanırsınız, bilmiyorum. Yani işrakî medeniyetin seyri ve insanın işrakî yükselme seyri Doğu'dan Batı'ya doğru mu olmuştur? Çin'den Hind'e, ardından Ortadoğu'ya, sonra da Mısır'a mı geçmiştir? Hattâ siz konuşmalarınızda *Eflatun* ve Pisagor'un Mısır'a yolculuk yaptıklarını ve orada bir miktar fikri ilham aldıklarını ve bu yüzden Yunanın felsefe, düşünme ve akletme bakımından oldukça derin bir bakış açısı kazandığını belirtmiştiniz. Ben şunu sormak istiyorum; Mısır ve Yunanistan'ın coğrafi açıdan aynı paralelde yer aldıklarını [biri Akdeniz'in kuzeyinde, biri de Akdeniz'in güneyinde yer almaktadır] göz önüne alırsak, bu uygarlık göçünün Akdeniz'in güneyinden kuzeyine olmasının, fakat kuzey yönünden Anadolu'ya ve Yunanistan'a gitmemesinin delili nedir? Bu coğrafî sınır ve çizgilerin uygarlığın da sınır ve çizgilerini oluşturmasına delil nedir? Acaba o tarafın irfana, bu tarafın da maddeye yönelmesi gerektiği, aslında insanda bir içgüdü durumu mudur?

Cevap: Sorunuzda iki konuyu birbirine karıştırdığınızı arz etmek isterim; Biri uygarlık ve felsefe konusu, öteki de irfan konusudur. Bir yandan, uygarlığın Afrika'dan -Afrika'nın kuzeyinden- ya da Asya'dan Yunanistan'a gitmesinin ve uygarlığın sınırının Akdeniz'den geçmesinin delili nedir, diye sorarken, öte yandan irfan duygusunun hangi delille Doğu'dan Batı'ya geçtiğini sormaktasınız. Siz hangisinden söz edi-

yorsunuz? Uygarlığın Mısır'dan Yunanistan'a geçtiğini ben söylemedim. Uygarlık, irfan duygusundan başka birşeydir. İrfan duygusu, bir tür düşünsel çıkarım ve değişimdir; kültüre, sanata ve dine yansıyan insanî bir yetidir. Bu, eski şarkın kültürel boyutunun en aşkın anlamıyla şarkın ayırıcı özelliğidir. Fakat uygarlık, irfan duygusundan apayrı birşeydir. Değişim ve hareketin seyri şu şekildedir [elbette çeşitli görüşler vardır, fakat benim için kabule şayan olan, görüşsüz ilim adamlarının söyledikleridir]; İlk başta, bizim tanıdığımız çok eski bir uygarlık, Mezopotamya'nın güneyinde Sümer'de gelişmiştir. Yani Fars körfezinin kuzeyinde Mezopotamya'ya doğru giderseniz o bölgede Sümerler bulunmaktadır. Gılgamış efsanesi ya da destanı -ki ben adını Gılgamış trajedisi koydum- Sümer kaynaklıdır. Sümerler, astronomi konusunu ortaya atan, gemicilik yapan, mimariyi, daha sonraları İslam ve Hıristiyanlık mimarisini etkileyen belirli bir üslupla yaratan, ilk kez tuğla üreten ilk toplumdur; Sümer'in ticarette, üretimde, denizcilikte ve aynı şekilde tarımda ilerlemesinin nedenlerinden biri budur.

Dolayısıyla Sümer -gördüğümüz gibi- Dicle ve Fırat arasında ve Fars körfezinin kuzeyinde yer alan bir bölgedir. Burada birçok bataklık bulunmaktaydı.[291] Sonra, Sami ve Arami kökenli olan ve soy bakımından *İbrahim*'le aynı kökten olan Sümerler hicret ederler. Bunlar, Aryaîlerin İran ve Hind'e hicretlerinden önce Mezopotamya'nın kuzeyine gelip yerleşirler. Bunlar, Babillilerin gelmelerinden, Hammurabi uygarlığının, Asur uygarlığının, Şuş uygarlığının, Hahameniş uygarlığının gelmesinden önce ve hattâ Filistin uygarlığından önce buraya yerleşmişlerdir. Birinci olarak toprakları bataklık olduğu için, ikinci olarak da dışarı çıkış yolları denizin güneyinden ve iki yanlarında bulunan Dicle ve Fırat ırmakları yoluyla olduğu ve eski Hind'e ya da İran'a gidebilmek için, bu yolu kullanmak zorunda oldukları için ister istemez bu uygunsuz coğrafya koşulları ve tarım yapabilmek için bataklıkları kurutmak zorunda oluşları onlarda tarımı güçlendirdi, ulaşımda da deniz ve ırmak yolunu kullanmak zorunda oluşlarıysa denizciliğin gelişmesini sağladı. Ayrıca, tarımla geçimlerini sağlamak yönünden topraklarının yetersiz oluşu iktisadî bir cebir uyarınca bu yetersizliği ticaretle gidermeye onları zorlamaktaydı. Bu iktisadî ve özellikle coğrafî koşullar dizgesi Sümer hal-

---

291 Fars körfezini -şu anki şekliyle göz önüne alırsak- kuzeye doğru, yani Mezopotamya'ya doğru zihninizde çıkarmalısınız ki böylece yedi bin yıl önceki Mezopotamya'ya ulaşmış olalım. Coğrafî bir varsayımın belirttiği gibi Fars körfezi daha önceleri Akdeniz'le bitişik olup sonradan ayrılmıştır. Yani Karadeniz, Akdeniz, Hazar Denizi ve Fars körfezi büyük bir okyanus olup sonradan onların arasında kara parçaları ortaya çıkmış, sular azalmış ve birbiri çevresinde dört ayrı deniz ortaya çıkmıştır. Eski Sümer'in yer aldığı Fars körfezinin kuzey bölümünde ve şu anki Irak'ın güneyinde Fars körfezinin daha yeni geri çekilmesinden kaynaklanan birçok bataklık vardı. Yani denizin suları çekilmiş, ama sular yeni çekildiği için toprak bataklık olarak kalmıştı.

kını korkusuz, düşünen, çalışkan ve yaratıcı bir halk haline getirdi. Bu yüzden, bir uygarlığın yaratılmasının gereği olan şey, cebrî olarak onlara yüklenmişti; Bunlardan biri, tarım için ve bataklıkları ekilebilir alanlar haline getirmek için çok çalışmak, biri de ticaretti. Yani hem ticaret, hem üretim; hem tarımsal bir hayat, hem de ticarete dayalı klasik bir burjuva hayatı onlar için zorunluydu. Bu iki yön yüzünden bunlar gelişmişlerdir. İlkel bir toplumun tarımda ilerlemesi, orada çiftçiliğin gelişmesine -özellikle belirttiğim toprak durumuna karşın- neden oldu. Onların ticaret yapma zorunluluklarıysa, iktisadî bakımdan oldukça zengin bir sermaye birikimi sağlamalarına neden oldu. Teknik bakımdan da denizcilik yapmaları kaçınılmazdı; gemiler yapmaları, deniz yolları bulmaları, ilk kez olarak büyük gemiler inşa etmeleri ve dışarıyla temas için yeni yollar aramaları kaçınılmazdı. Denizcilik için, yıldızları tanımak zorundaydılar. Çünkü o zaman denizde yolu gösterici olarak sadece yıldızlar ve gök belirtileri vardı. Yine buda onları gökle ilgilenmek zorunda bıraktı.

Astronomiyi ilk kez olarak Sümerler geliştirdi, hattâ yarattı aslında. Sonra yavaş yavaş, her kabilenin kendi tarım alanında sınırlı kaldığı ya da hayvancılık düzeninde hapsolup kaldığı ve dar ve kapalı bir bölgede yeni bir tarım tekniği geliştirmelerinin yanısıra uluslararası ticaretin de buna eklenmesiyle, başka ülkelerle temas kurmalarının etkisiyle daha geniş bir dünya görüşü de kazanmış oldular. Çünkü kendileri Sümer'de hapsolunmuş durumda kalmamalarıyla ve gemilerinin Fars körfezi yoluyla Afrika'ya ve özellikle Hind'e gidip gelmeleriyle birlikte başka kavim ve milletlerle temas kurmuşlar ve onların ilkel deneyimlerinden yararlanmışlardır. Sümerlerden önce başka bir uygarlığın bulunma olasılığı da vardır. Bugün yeni araştırmaların gösterdiği gibi Irak'ta birkaç metrelik bir lığ tabakası bulunmaktadır. Bütün araştırmacılar, bunun, Sümer ülkesini [Nuh tufanı Sümer'de olmuştur.] çamur ve lığ altında bırakan Nuh tufanının bıraktığı lığ tabakası olduğunda müttefiktirler. Bu tufan, önceki uygarlığı, Nuh'tan ve tufandan önceki uygarlığı -ki bugün izleri bulunmaktadır- bu lığ tabakasının altında bırakmıştır. Sonra yine Mezopotamya arkeolojisinde tufandan sonraki bir uygarlık dönemine daha rastlıyoruz ki bu iki uygarlık karşılaştırılabilir; Tufandan önceki uygarlık altın uygarlık adıyla anılmaktadır. Bir de tufandan sonraki uygarlık vardır. Sümer ve Babil mitolojisinde de [tufan öncesi ve sonrası ile ilgili efsaneler] Sümer'in altın çağı, tufandan önceki dönemdir.

Tüm bunlar, Sümerlerin, hem geniş bir dünya görüşü bulunan, hem ticareti bulunan, hem tekniği olan ve hem de bilimi olan bir ilkel uygarlık meydana getirmiştir. Tuğla yapımı oldukça önemli bir iştir. Kümbet yapımı ilk kez olarak Sümerliler tarafından gerçekleştirilmiştir; daha

sonra da Hıristiyanlığa, ardından da İran'a ve İslam'a geçmiştir. Astronomi, ilk kez olarak Sümer'de ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde çok zengin bir edebiyat, bunun uzantısı olarak, aslında büyük bir insanî ve felsefî trajedi durumundaki Gılgamış Destanı, ilk kez olarak Sümer'de meydana gelmiş, ardından Babil'e geçmiş, orada başka öğeler buna eklenmiş ve bu destan, şu anda dünyada bilinen şeklini almıştır. Tüm bunlar, tarihte sözünü ettiğimiz anlamında uygarlığın bildiğimiz yere kadar, Sümer'de ortaya çıktığını, ardından Babil'in Sümer'e varis olduğunu göstermektedir. Babil uygarlığı, şimdiki Sümer'in kuzeyinde Bağdat yakınlarındadır. Oraya gidenler, Babil Kulesi'nin, Babil'in yaşadığı büyük Babil tapınağı olduğunu kesinlikle görmüşlerdir. Sonra Babil uygarlığında Hammurabi'nin büyük uygarlığı ve birkaç yüz maddeden oluşan Hammurabi yasalarının yer aldığı yazıtlar oluşur. Sonra din ortaya çıkar; *İbrahim*'in dini burada, Nuh'un dini burada ortaya çıkmıştır. Ayrıca Asurlular o yandan gelir, sonra Hahamenişler gelir. Med ve Hahameniş uygarlıkları, İran'ın batısında, Mezopotamya'nın doğu bölümünde ortaya çıkar ve bir Mezopotamya uygarlığı yaratılmış olur. Tekniği, edebiyatı, felsefesi ye büyük dinleri olan bu Mezopotamya uygarlığı Girit Adası'na geçer. Ardından Girit Adası, Mezopotamya uygarlığının girdiği bir merkez haline gelir. Bu uygarlık oradan Yunan'a sıçrar. Dolayısıyla somut ve kesin uygarlık tarihinin anlattığı şekliyle -var olan çeşitli görüşler bir yana bırakılırsa- Sümer'de gelişip olgunlaşır. Elbette bu, başka yerlerde hiçbir uygarlığın bulunmadığı anlamına gelmez. Çin'de de vardı, Mısır'da da vardı. Ama oluştuktan sonra harekete geçen ve başka yerlere göçe başlayan somut ve evrensel biçimiyle uygarlık Mezopotamya'daki Sümer uygarlığıdır. Bu uygarlık Girit Adası'na geçer ve oradan da Yunan'a girer. Tanrıları da birlikte hareket eder. Babil'de tanrı olan Babil, Girit adasına gelince Zeus olur [büyük tanrının adı Zeus'tur]. Yunan mitolojisinde görüldüğü gibi Zeus, Girit'ten Atina'ya gelmiştir. Dolayısıyla Zeus, uygarlık ve kültürün mazharı ve sembolü olup Mezopotamya'dan Girit'e, oradan da Atina'ya gelmiştir. Dolayısıyla Atina, Girit yoluyla aldığı Mezopotamya uygarlığının varisidir. Ancak sözünü ettiğimiz ve Sümer, Babil, Akad ve Girit'ten Yunan'a geçen bu uygarlık, genel anlamdaki uygarlıktır. Yani, kültür, teknik, iktisadî sistem, siyasî-toplumsal sistem, hukuk, mimari ve sanat, bütün bunlar toplam olarak uygarlıktır. Fakat bunun hareket çizgisi Yunan'a doğrudur. Yunan, bu büyük uygarlığı aldıktan sonra elbette Mısır'dan da yararlanır. İran'dan da yararlanır. Hind'den de yararlanır; böylece evrensel Yunan uygarlığı oluşur.

Sizin ikinci olarak sözünü ettiğiniz konuya gelince, o konu irfan duygusu konusudur. İşte bu yüzden ikisini birbirinden ayırdım. İrfan

duygusu Doğu'da gelişmiş, Batı'ya doğru hareket etmiştir. Söylediğim gibi İsa'dan önce irfan duygusu, Pisagor ve *Eflatun* aracılığıyla Mısır'dan Yunan'a geçmiştir. Bu ikisi irfanî bakımdan tam olarak belirgin olup Yunan felsefesinin ruhî ve irfanî hareketinin kurucusudur. Bu irfan duygusu, Yunan felsefesinden başka birşeydir. İrfan, Yunan felsefesinin bir şubesidir. Fakat Yunan felsefesi, hem *Aristo*'nun felsefesidir, hem *Sokrat*'ın felsefesidir, hem Epikür'ün, hem Demokritus'un ve hepsinin felsefesidir; ama bunların irfan duyguları yoktur. *Eflatun* ve *Pisagor*'un hayatında, bu ikisinin, Yunan filozofları arasında düşünce açısından tam olarak şarklı gibi ve irfanî olarak düşündüklerini ve Yunan filozoflarının, sanatçılarının ve bilginlerinin tersine, güçlü ve aşkın bir idealizme sahip olduklarını görüyoruz. Ayrıca biyografi bakımından konuyu ele aldığımızda bunların Mısır'da öğrenim gördüklerini ya da Doğu'da yetiştiklerini veya doğduklarını görüyoruz. Öyle ki -bir rivayete göre-Pisagor böyledir. Ya da hikâyelerde, *Aristo*'nun İskender zamanında İran'a bile yolculuk yaptığı anlatılır [Elbette bu efsanedir].

Her halükârda irfan duygusu konusu kesinlikle Doğu'dan hareket eder; İsa'dan önce Pisagor ve *Eflatun* aracılığıyla, İsa'dan sonra da kendisi Doğulu irfanî bir dinin mazharı olan *İsa* aracılığıyla Batı'ya geçer. *İsa* gidip Avrupa'yı kuşatır. Avrupa'nın bin yıl boyunca Avrupa olarak düşünemediğini görüyoruz. Büyük ârifler, büyük zahitler, oldukça derin bir tasavvuf ve oldukça derin ve aşkın bir ruhî din söz konusudur. Düşünce, akıl ve toplum bakımından gerilikleri vardır ama bu ayrı bir konudur. Bu yüzden, açıkça görüldüğü gibi sadece irfan duygusu -ki bütün insanlarda vardı- değildir Doğu'dan Batı'ya geçen; aslında, görüldüğü gibi uygarlık da Doğu'dan Batı'ya geçmiştir. Başlangıçta da budunbilim tarihinde, araç gereç yapan insan Asyalı insandır. Avrupa'da ortaya çıkan ve maymun görünümlü bir insan ya da insan görünümlü bir maymun olan Neanderthal'dan sonra, araç gereç yapan Cro-magnon insanı gelir [insan şeklinde bir hayvan olan Neonderthal'ın tersine Cro-magnon araç gereç yapmaktaydı]; adı Asya insanıdır. Yani budunbilimin sözünü ettiği ilk insan, Asya insanıdır [Uygarlık tarihi artık konuşmaz; bu insan soyunun tarihidir. Fizyoloji söz eder ondan.].

Cro-Magnon Asya'dan Avrupa'ya göç eder. Avrupa'da araç gereç yapan ilk insan elli bin yıl önce ortaya çıkar. Araç gereç yapımı, her uygarlığın temel taşıdır. Uygarlığın başlangıcını Sümer'den alırsak gene uygarlığın Asya'dan çıktığını görürüz. Kimileri, dünyada ortaya çıkan ilk uygarlığın Çin'de gerçekleştiğini düşünürler. Kimileri, Ârilerin göçünden önce İran'ı, kimileri Mezopotamya'yı -belirttiğim gibi- kimileri Filistin'i, kimileri de Mısır'ı uygarlığın başladığı yer olarak alırlar. Nereyi alırsak alalım, yine de doğudur; insan uygarlığının gelişmesi Do-

ğu'dan başlamıştır. Ayrıca [sanıyorum bu konuları İslam-Şinasi'de bir yerde anlattım] "Neden dinler hep Doğu'dan çıkmışlar da Batı'dan çıkmamışlardır?" demek de doğru değildir. Dinler sadece Doğu'da ortaya çıkmamışlardır. Ancak uygarlık Doğu'da ortaya çıkmıştır. Aslında doğulu insan, uygarlık aşamasına daha çabuk varmıştır. Kuzey Amerika'nın sadece beş yüz yıldır uygar bir yerleşim alanı haline geldiğini biliyorsunuz. Batı'nın, yani şu anki Avrupa'nın bin ya da bin beş yüz veya iki bin yıldır bu uygar şeklinde olduğunu görüyorsunuz. Hattâ bizde Firdevsî'nin yetiştiği dönemde onlarda ziyaretlerde ozanların okudukları kıssa ve şiirlerden oluşan *Chanson de Roland* vardı. Bu *Chanson de Roland,* bizim *Şahnâme'yle* çağdaş olan en büyük eserleridir. Bu eser, basit bir eser olduğu halde Şahname, büyük bir sanatsal yaratıdır. Dolayısıyla uygarlık Doğu'da gelişir; Çin'de, Hind'de, İran'da, Mezopotamya'da ve Filistin'de.

Şunu arz etmek istiyorum; "İnsanın şiiri yüksekse, felsefesi yüksekse, mimarisi yüksekse, dini aşkınsa, uygar bir insandır." dediğimizde, o zaman, uygarlık, mimari, sanat ve şehircilik Doğu'dan Batı'ya doğru gittiğine göre din de Doğu'dan Batı'ya doğru gitmiştir. Bu, Batılının dininin olmadığı, peygamberlerin sadece Doğu'da ortaya çıktıkları anlamında değildir. Çünkü din bütün milletlerde vardır; göçebe olsun, yerleşik olsun fark etmez. Sonuçta M.Ö. üçüncü ya da dördüncü ya da onuncu yüzyılda Doğu'da geniş bir uygarlık vardır, Batı'da yoktur. Ayrıca büyük ve gelişmiş bir din de vardır Doğu'da. Nasıl mimari uygarlığı ve maddî uygarlık Batı'ya gitmişse, Doğu'nun manevi kültürü, yani Doğu'nun dini de Batı'ya gitmiştir. Dolayısıyla dünya çapında varlığını koruyan, Doğulu dinlerdir. Bu, dinin Doğu'da ortaya çıkıp Batı'da ortaya çıkmamasından değil, Doğulu dinlerin uygar ve gelişmiş dinler olmalarından, Batılı dinlerinse ilkel dinler [totemcilik ve fetişizm gibi] olmalarındandır.[292]

Dolayısıyla büyük kültürler Doğu'da ortaya çıkmış, büyük dinler Doğu'dan doğmuştur. Dünyanın her yerinde din vardır. Batı, maddî uygarlığı nasıl bizden almışsa, uygarlık döneminin gelişmiş manevi uygarlığını ve irfan duygusunu da bizden almıştır. Yani Mesih Doğu'dan Batı'ya gitmiştir; tıpkı cebrin Doğu'dan Batı'ya gitmesi, tıpkı tuğla ve kümbetin Doğu'dan Batı'ya gitmesi gibi. Batı sadece teknik şeyler-

---

292 Şimdiyse nasıl ki televizyon Avrupa'dan geliyorsa, asfaltı Avrupalıdan alıyorsak, mimariyi Avrupalıdan alıyorsak felsefeyi de Avrupalıdan almıyor muyuz? Bugün tüketimde Avrupa'ya bağlı olduğumuz gibi, aydınlarımız felsefe açısından artık Batı felsefesine bağlıdırlar; artık Molla Sadra'nın felsefesini okumuyorlar, Sartre'ın felsefesini okuyorlar, Bertrand Russel'i okuyorlar, Descartes'ı okuyorlar. Niçin? Çünkü bugün uygarlık onların elindedir ve dünya çapında yayılan onların felsefesidir. Bu, filozofun sadece Batı'da ortaya çıkacağı ve Doğu'da filozof bulunmayacağı anlamına gelmez. Şu anda Doğu'da da filozof vardır ama Doğu'nun filozofları pek dikkate değer değildirler.

de gelişmiştir, ama irfan ve din bakımından hâlâ Doğu'ya bağlıdır. Öyle ki bugün de Avrupalı ve Amerikalı genç, o insanî ruhuyla, Batı'nın insanlık dışı donuk ve geri düzenine isyan etmek istediğinde nereye gelir? İran'a, Hindistan'a gelir.

Soru: Sanatın bir pencere ve ayakta kalma haykırışı olduğunu göz önüne alarak, ayakta kalmanın ve yıkılmamanın her ne şekilde olursa olsun olanaksız olduğu şu anki koşullarda sanat hâlâ risaletini yerine getirmeye güç yetirebilir mi?

Cevap: Oldukça güzel bir soru. Kimi soruların değeri, cevabından daha fazladır. Sorunun kendisi, bilmenin yarısıdır; kimi zaman da bilmenin tamamıdır. Ben, sanat hakkındaki o teoride diyorum ki tarih boyunca insan kurtuluş peşindedir. Yani benim insanbilimimin temeli buna dayalıdır. İnsan tanınmadıkça ne sanat hakkında konuşulabilir, ne din hakkında, ne felsefe ve ne de esas olarak uygarlık hakkında konuşulabilir. Önce insan tanınmalıdır. Bu teorilerin birbirine karışmasının, düşünürlerin sabit ölçütler ve değerler üzerinde buluşamamalarının nedeni önce insanı tanımamalarıdır. Bu düşünürler, insandan aşkın olan şeyler konusunda tartışmaktadırlar ki bu tartışma konusu olamaz. Kaynak insandır. İnsan ruhunun somut çehrelerdeki çeşit çeşit görünümlerinden biri irfan ve felsefe, biriyse özel anlamıyla din, bir başkası da sanattır. Ben bu üçünün aslında aynı cinsten olduğunu, aynı kaynaktan kaynaklandığını ve ruhu sanat ya da din veya felsefe şeklinde tecelli ettiren ve harekete zorlayan insanî bir ihtiyaç olduğunu söylüyorum. Pekâlâ! Fakat falan din bâtıldır veya haktır ya da din nasıldır gibi konularla ilgilenmiyorum. İnsanı, dinî bir iş yaparken, dinine inanırken ya da sanatsal bir iş yaparken veya felsefî bir edim ve düşünüşü gerçekleştirirken göz önüne alıyoruz. İnsanın özbilince ulaşmasının başında ortak bir duygu elde eder. Bu duygu, onun, kendisini kuşatan çevreyle olan uyumsuzluğudur. Yani o ilkel insan bile bu ağaçla, bu hayvanla, bu bitkiyle, bu dağla, bu tepeyle aynı cinsten olmadığını hisseder ve bu toprağın, bu çevre ve tabiatın bunlar için, hayvan için, bitki için, haşereler için, yeryüzündeki varlıklar için yaratıldığını hisseder. O, bunlarla ortak yönü olduğu ölçüde tabiattan ihtiyacını karşılayabilir; ama onlardan farklı olduğu ölçüde de tabiat ona hiçbir şey vermez. İnsan, beslenmek istediği zaman hayvanın yaptığı gibi gıdasını tabiattan alabilir, barınmak istediği zaman barınma ihtiyacını tabiattan karşılayabilir, uyumak istediği zaman, bu ihtiyacını tabiattan karşılayabilir. Ama insan havada yaşamak istediği zaman tabiat bunu anlamaktan yoksundur. İnsan hayatta kalmak istediği zaman tabiat onu anlamaz, onun ihtiyacını algılayamaz.

Canlı kalmak istediğinde -ki her insanın arzusudur- tabiat bunu da

anlamaz. İnsanın çok büyük aşkları, arzuları ve idealleri vardır ki tabiat bunları da anlamaz. Tabiat, insanın ızdırabını anlayamaz. Tabiatın duygusu yoktur. Burada insan yabancılık duygusuna kapılır. Bu, *Sartre*'ın çokça üzerinde durduğu bir konudur; İnsanın ve maddî dünyanın yabancılığı aynı cinsten değildir. Sonra bu yabancılık, insanda gurbet duygusunu doğurur. Öyleyse ben bu dünyada garibim. Ben, sadece birey olarak değil, tür olarak da garibim. Gurbet, insanda vatan duygusunu uyandırır. Yani "Ben garibim ve burada garip pazarında tutsağım." duygusuna kapılır insan. Kendiliğinden antitezini zihninde barındırır. "Bu durumda benim ait olduğum bir yer vardır. Bilmediğim bir yer var ki ben orada doğdum, oradan geldim. Orda olmam gerekiyordu ama buradayım. Orası neresi bilmiyorum. Oranın yeri, göğü ve varlıkları nasıldır, bilmiyorum. Ama buranın malı olmadığımı biliyorum, buralı değilim." Bu gurbet, vatanı oluşturur. Yeryüzünün çöl olduğu duygusu, onun kafasında cenneti ortaya çıkarır, onun ruhunda cenneti ortaya çıkarır. Yeryüzündeki bu esaret çilesi, onda yeryüzünden ve yeryüzünde tuksak olmaktan kurtulma şevkini uyandırır ve onu bitkin kılar. Dolayısıyla gurbet vatanı aklına getirir. Yabancılık duygusu, aşinalığı ve aşinalığa olan ihtiyacı, buradaki yalnızlık başka bir yere alışık olma ihtiyacını, buradaki görüngülerle aynı cinsten olmayışı, ne olduklarını ve nerede bulunduklarını bilmediği başka şeylerle aynı cinsten olma eğilim ve duygusunu onda ortaya çıkarır. Her halükârda, onunla hiçbir ortak duygu yönü bulunmayan varlıkların, eşyanın ya da dünyanın tutsağı olmak, yeryüzünde tutsaklık, yabancılık ve yalnızlık duygusunu onda ortaya çıkarır. Bütün mitolojilerde, bütün efsanelerde ve bütün din felsefelerinde -her yerde- insanın yalnızlığı söz konusudur.

Dolayısıyla, "Ben burada yalnızım, burada garibim, ben burada eşyayla, bu görüngülerle aynı cinsten değilim." şeklindeki bu duygu tanışıklık ve yakınlık arzusunu, vatanıma doğru gitme yolundaki çabamı, benim muhatabım olabilecek kimselere ulaşma isteğimi bende meydana getirir. Yani tek bir kelime; bir kelime ki Hindistan'ın bütün ruhunu bitap kılmıştır; Mukşa. Mukşa, kurtuluş anlamındadır. Hint ruhu hep 'mukşa'yı aramaktadır, kurtuluşu aramaktadır. Kurtuluş kavramının iki yanı vardır; Biri, sevmediği yerde tutsak olmak, biri de aşk beslediği yere gitmektir; kurtuluşun anlamı budur. Kurtuluşun bu yanı, yabancı bir kıskaçta tutsak olmaktır. Kurtuluşun öte yanıysa kendi evime, kendi ülkeme gitmemdir. 'Kurtuluş'un -mukşa- bu iki yanı olmazsa onun anlamı olmaz.

İslam'daysa, yine bu felah ve kurtuluş duygusunun -neden kurtulmak istiyorsun?- tutsaklık kavramını, bir yandan da özgür olma kav-

ramını, burası olmayan yere, ne olduğunu bilmediğim, ama olması gereken yere gitme kavramını ve kurtuluş ve felah için çabalamayı insanda meydana getirdiğini görüyoruz. Dolayısıyla kişi tutukludur ve adı insandır. Bu tutuklu, zindanda çeşitli işler yapar; Kimileri, bir köşeden bir delik açıp kaçmak için beklenmedik birşey arayışındadır. Bunun yolu büyücülükten geçer. Büyü, din, sanat ve felsefenin -tüm bunların- insanın ruhsal bir ihtiyacına cevap verdiğini görüyoruz. Hem de bu kurtuluş ihtiyacıdır. Fakat cevaplar çelişiktir. Kimi zaman insan, içinde boğulur gibi olduğu bu zindan hücresinden, kendi başına, bir sihirbazlıkla kurtulmak ister. İkinci olarak, bu hücrenin kapısını burası olmayan oraya doğru açmaya başlar. O 'burası olmayan', gayb adını taşır. Gayb, burası olmayan demektir. Dolayısıyla bir başkası hücresinden, olması gereken oraya bir kapı açmaya çabalar. Bu dindir. Din, bu dindar kişiye der ki; Bir kapı ve yol var.[293] Öyleyse bunun, tutsaklıktan özgürlüğe giden bir yol olduğu ve insanın ihtiyacının tecellisi olduğu anlaşılmaktadır. Avrupa'da yol yerine 'religion' yani 'religar' [oraya ikinci kez bağlanmak] denmesi bunun göstergesidir. Ben burada garibim dediğim zaman, önceden burada değildim, başka bir yerdeydim, uçtum, beni getirip buraya hapsettiler; şimdi aslıma kavuşmak istiyorum demektir, bu. Öyleyse din, kendi takipçisine, "Çıkış ve kurtuluşta, 'mukşa'yı ya da felahı ya da kurtuluşu sana gösteririm." der. Fakat sanat nedir? Sanat, senin tutuklu olduğunu itiraf eder; benim bu zindan hücresinde bulunduğumu itiraf eder, bu evin benim evim olmadığını itiraf eder, kurtulmam gerektiğini, evim ve vatanım olan yere gitmem gerektiğini itiraf eder. Dinin itiraf ettiklerini sanat da itiraf eder. Fakat kimi zaman zindanın bir hücresinde, tutuklunun kendisine özgü çabalarının bulunduğu görülür; Zindandaki hücresini kimi zaman insan, bir çalışma odası gibi, ya da evindeki yatak odası gibi düzenleyip süsler. Yani evindeki bir tabloyu alıp zindandaki hücresine asar. Ranzasını evindeki gibi yerleştirir, tabloyla yatağı arasındaki bağlantı burada da vardır. Çalışma odasında bulunan eşyayı oraya taşımak ister, başka şeyleri değil. Çalışma odasında masasının önünde duran halıyı buraya getirip sermek ister. Evde giydiğim pijamamı getirin burada da onu giyeceğim, der. Evindeki kitapları, kitaplığını getirtmek ister. [Bu ne demektir? Ne gereği vardır? Bu masayla başka bir masanın farkı nedir? O tabloya ilgi duyuyorsan gönlünün istediği yere onu asabilirsin.] Arkadaşının, yakınının ve eşinin fotoğraflarını evden getirtip masasına iliştirir. Bu, ne yapmaya çalışmaktadır? Bunun, zindandan kurtuluş yolu olmadığını bilir; bunu bilir. Fakat bu çaba nedir? Bu, içinde bulunduğu zindandan dışarıya bir çıkış

293 Mezhep yol anlamındadır; tarikat yol anlamındadır, silk yol anlamındadır, şeriat yol anlamındadır, din yol anlamındadır.

kapısı açamayacağını bilen bir mahkûmun çabasıdır. Bu çabayla o, bu hücrede bulunmak yüzünden duyduğu sıkıntıyı, hafakanı, çirkinliği ve nefreti azaltmak ister. Hattâ bu hücreyi evi gibi döşeyerek, burasının zindan olduğunu bilmekle birlikte kendisini evindeymiş gibi hissetmeye çalışır. Yani? Yani sanat, zindan hücresine, zindan hücresinde bulunmayan, evde bulunan şeyleri bağışlamaya, zindanı ev gibi tezyin ederek mahkûma yalancı bir kurtuluş ve kendi evinde bulunma duygusu vermeye ve ilham etmeye çalışır.

Bu yüzden, bu odadan çıkamadığım için -çünkü kapı kapalıdır- ben pencereyi açıyorum. Kapı ne işe yarar, pencere ne işe yarar? Nasıl olduğuna bir bakalım. Benim kapıyı açmam, odadan dışarı çıkmak içindir. Pencereyi açmam ise pencerenin dışındakini, dışarıdaki havayı odama getirmek, odamda olduğum halde dışarıdaki havayı solumak içindir. Dışarda akmakta olan ırmağın kıyısına gidemediğime göre ırmağın resmini odama asabilirim. Ufuk benden uzaktadır, ama ben hücremin yakın ve sert duvarlarına bakmak yerine, pencereyi açıp zindanın ötesindeki uzak ufuklara bakabilirim. Ufuk burada yoktur ama ben zindanımın ötesinde bir manzara bulabilirim. Pencereyi açınca bu odaya yeni birşey girmemiştir, ama dışarda olan herşeyi odamızın içinde hissetmişiz, odamızı ise hissetmemişizdir. Sanat böyle bir aldatmaca verir. Bu aldatmaca oldukça aziz ve büyüktür. Neden? Çünkü pencere açık olduğunda ve insanın bakışları ovalara, tabiatın geniş yüzüne, uzak ufuklara ve büyük göğe yönelip güneşi, ayı gördüğünde ve dışarının taze havasını soluduğunda artık zindanla hemhal olamaz ve zindana inanmaz. Sanat, insanın içinde hep "Sen, burada kalıcı değilsin." duygusunu canlı tutar.

Bu yüzden -sorduğunuz gibi- sanatın, ayakta kalma felsefesi olduğunu görüyoruz. Çünkü buradan bir kaçış yerinin olmadığını bilir. Sanat, bizi dünyadan kurtaramaz, ama bizim arzuladığımız fakat tabiatın yaratmaktan aciz olduğu şeyi işte bu zindanda yaratır. Bu yüzden sanat, bir aldatmaca olmakla birlikte, yani tıpkı insanı aldatan bir pencere gibi yeni hiçbir şeyi odamıza getirmemekle birlikte bütün dışarıyı gözümüzün önünde ve duygumuzda hep korur ve bu zindanın, bu baskının ve bu sıkıntının bizim gözümüzde hep mahkûm olarak kalmasını sağlar. Pencereyi açan kimseler, onu kapamak istedikleri zaman odanın darlığının ve hafakan duygusunun, göğsünü nasıl da sıkıştırdığını görürler. Ama hiçbir zaman pencereyi açmayanlar, dışarıya bir delik açılmasından, grip olacağız, soğuk alacağız diye hep korkarlar. Bu yüzden sanat, insanın gurbet, ıztırap, daha çok isteme, arzu, idealcilik ve bir hedefe yönelme ruhunun koruyucusudur. Sanat, tabiatın geri kalanını kendi isteğince ve Allah'ın verdiği yetenek ölçüsünde şekillen-

dirmesi için Allah'ın insana verdiği bir emanettir. Sanat, ayakta kalma felsefesidir, ama bunun için insan kalmadı. Ne söylemek istediğim tam olarak anlaşıldı mı?

Soru: [Banttan anlaşılamadı. Farsça yayıncı].

Cevap: Bu sanatın risaletidir; ama bu günkü sanatın değil. Bu günkü sanatın bir risaleti vardır. Eskiden, egemen sınıf, insanın irfan duygusunun, insanın ilahî duygusunun tecellisi ve insan ruhunun en aziz ve en derin boyutu olan din yoluyla insan yığınlarını eşekleştiriyordu. Ama bugün modern uygarlıkta dinin o kadar gücü yok. Dolayısıyla egemen sınıfın elinde bir araç olarak bulunamaz. Bugün sanat dinin -ki egemen sınıfın elinde bir araçtı- gördüğü işi görmektedir. Dolayısıyla ben, sömürünün temel neden olduğunu, istibdadın temel neden olduğunu, istismarın etken olduğunu kabul etmiyorum. Bunlar ikincil nedenlerdir. Gerilemedeki ve insanların çaresiz kalışlarındaki temel neden iki tanedir; Biri eşekleştirme, biri de yine eşekleştirme; eski eşekleştirme ve yeni eşekleştirme. Eski eşekleştirme, peygamberleri şehid eden Bel'amın diniydi. Yeni eşekleştirmeyse sanattır. İnsanı iktisadî bir hayvan haline, kendisinin ürettiğini tüketen bir hayvan haline getirmek için kılıfa, tüketimi sürekli artırmaya, insanlığı, hep yemeye, oturup kalkıp yemeye yöneltmeye ihtiyacı vardır burjuvazinin. Çünkü o, bu yolla üretimini sürekli kılacaktır. İnsanın düşünmesine engel olmak için, boş zamanları doldurmak için ne gibi araçlar bulabilir? Yapay ihtiyaçlarını ve uydurma tüketimlerini karşılamak için gece gündüz çalışmasını, burjuvazi için zahmet çekmesini, sıkıntıya girmesini ve kendisini feda etmesini sağlamak için insanda nasıl edip de yapay ihtiyaçlar oluşturabilir? Bunun için sanattan yararlanır.

Soru: Yazılı olarak size sunduğum soru aslında soru olmayıp iki konuya getirilen bir eleştiriydi. Benim eleştirim, bugünkü aydınlara yönelttiğiniz eleştiriye ilişkindi. Aydınların, toplumun içinde yaşayacakları, toplumun dinini tanıyacakları, ancak ondan sonra karşı çıkacakları ve dini esas kaynaklarından tanıyacakları yerde, toplumun uzağında yaşadıkları ve toplum ve dinî kurallar adına gördükleri şeylere dayanarak dine karşı çıktıklarını ve oysa gelip dini bilimsel olarak tanımaları gerektiğini, ardından da isterlerse dine karşı çıkabileceklerini söylemiştiniz. İkinci derste[294] batıl inançlar konusunda örnek vermek için Araplar arasındaki bir âdete değindiniz; Araplar öğleden sonraları çalışmazlar ve öğleden sonra çalışmayı haram sayarlarmış. Öğleden sonraları kahvehanelerde oturup çay ve nargile içerlermiş. İslam ortaya çıktıktan ve Asr Suresi nazil olduktan sonra, Allah asra yemin ettiği

294 Dinler Tarihi'nin ikinci dersi kastedilmektedir. Bak. Toplu eserler: 14.

için, öğleden sonra çalışmanın uğursuz olacağı inancı ortadan kalkmıştır. Benim eleştirim bu konuya dair; Biz, dini esas kaynaklarından tanımaya çağırdığımıza göre, burada hatta Kur'an'ın vahiy oluşuna inanmasak bile bir tarihçi olarak tarihsel açıdan onun birincil bir kaynak olduğuna inanmaktayız. Bu durumda Asr Suresi Kur'an'ın ilk surelerinden olduğuna ve Peygamber'in bi'setinin başlangıcında Mekke'de nazil olduğuna -ya da *Muhammed* tarafından söylendiğine- göre Müslümanların küçük bir azınlık olduğu ve halkın, hattâ bütün halkın muhalefeti, düşmanlığı ve mücadelesiyle karşı karşıya oldukları, ileri gelenlerin kışkırtmalarına maruz kaldıkları, bu yüzden de kimi Müslümanların kaçmak zorunda kaldıkları ve durum düzelince geri dönmeyi düşünerek başka yerlere göç ettikleri bir durum söz konusuydu. Peygamber'in kendisine deli denildiği, Müslümanlara sapık denildiği bir dönemde Müslümanların söylediklerinin bir geçerliliği olur mu ki öğleden sonra çalışmanın uğursuz olduğu inancı bu yolla ortadan kalksın. Bence bu konuda Kur'an'a dayanış doğru bir dayanış değildir. Çünkü Kur'an, burada önemli bir konuyu ortaya koymaktadır; Yani Müslümanlar baskı altında oldukları için, insan toplumunda esasın ziyankârlık olduğunu anlatmakta, yani siz beklemelisiniz, geçmişte ve tarihte olduğu gibi ıslahçı azınlıklar hep şiddetli baskı altında kalmışlardır, demektedir.

Öteki konuysa namazda mühür kullanmak konusunda söyledikleriniz üzerinedir. Bunu ben, din konusunun bilimsel araştırmaya göre ele alınması açısından dile getiriyorum. Yani biz, dini bilimsel olarak araştırmak istiyoruz. Mührün kutsal oluşuna getirdiğiniz eleştiri bu doğrultudaydı ve haklıydı. Bu, herhangi bir yerden olabilir. Altı üstü bir toprak parçası. Onun kutsallığı belirttiğiniz özelliğinden gelmektedir. Fakat kökeni hakkındaki araştırma bakımından İslam'ın esas kaynağına bakılmamıştır. Yani sadece İslam değildir toprağa secde edilmesinin gerektiğini söylemeyen; şimdiye değin hiçbir fakih de toprağa secde edilmesi gerektiğini yazmamıştır. Çünkü secde aslında sözlük anlamında eğilmek, huşu ve başı eğmek demektir. Pratik şekliyse yere kapanmak, alnı yere koymaktır. Kur'an'da vardır; "Yıldızlar ve ağaçlar Allah'a secde ederler." [Yani onun emirlerine boyun eğerler] Aynı şekilde başka bir yerde daha vardır ki orada gökteki ve yerdeki bütün varlıklar ve yaratıklar Allah'ın mülkiyeti altındadır ve dünyanın yaratıcısının tabiî buyruklarına itaat ederler, denilmektedir ki burada 'secde ederler' söyleyişi kullanılmıştır. Amelî şekli için de kullanılmıştır. Bu cümleden olarak Yusuf Suresi'nde, "Yusuf'un kardeşleri, babası ve annesi onun yanına girdiklerinde babası onu tahta oturttu ve kardeşleri onun huzurunda secde ettiler." denilmektedir. Bu ne anlama gelir? Yani

yere kapandılar. Önlerinde ne bir taş parçasının, ne bir tahta parçasının, ne de bir toprak parçasının bulunduğu ortadadır.

Ayrıca, İslam Peygamberi'nin, imamların ve bütün dinî önderlerimizin alın yerine konulacak belirli birşey seçmedikleri de ortadadır. Secde yere yapılır. Yer, insanın bulunduğu normal yerdir ve tek şart bu yerin temiz olmasıdır. Şu anda yaygın olan şey, İslam'ın ilk döneminden daha sonra ortaya çıkmıştır. Yani İslam Peygamberi için yapılan rivayette yer'i birtakım şeylerle tefsir etmişlerdir. Bu cümleden olarak, sonraları mühür şeklinde tefsir edilmiştir ki bu, elbette toprak değildir. Çünkü o mevcut şey, küçük bir kerpiçtir ve aslında lügatte buna 'mühür' denmez. Tarihi itibariyle ona mühür adı verilmiştir. Yine buna secde etmekle toprağa secde etmiş olmayız. Çünkü toprak pudra şeklinde olmalıdır. Eğer pudraya da secde edilebilir, desek, bu durumda da taharete aykırı bir durum ortaya çıkar.

Şeriati: Eleştiriniz neydi?

Soru soran: Bu iki hususa ilişkin.

Şeriati: Hayır, siz aslında konuşma yaptınız, eleştiri değil. Burada şurası yanlıştır, diye eleştirin. Şimdi ben size soru soracağım; cevap verin; Siz, mührün şu anda amaçsız olarak insanların elinde bulunduğunu mu söylüyorsunuz? Yani Şianın alnını mühre koyması bâtıl bir iş midir?

Soru soran: Hayır, bâtıl değildir, ama bid'at olduğunda kuşku yok. İslam'da, sahih dinî kaynaklara göre, İslam'ın ilk döneminde kendisiyle amel edildiği sabit olan şeyin esas olduğu dikkate alınmalıdır, tamam mı? Yani İslam'ın ilk döneminde uygulamada olduğu sabit olmalıdır. Fakat sonraları ortaya çıktığından ve İslam'ın ilk döneminden sonra ortaya çıkmış olan ikinci kaynaklara dayandığından, bunun esas olmayışı görülmektedir.

Şeriati: Yani, İslam'da mührün kesinlikle olmadığını mı söylemek istiyorsunuz?

Soru soran: Mühür mü? Şimdi ha! Şimdi şu çantada bir sürü var.

Şeriati: İslam'da diyorum bayım, İrşad'da demiyorum.

Soru soran: İslam'da 'yer' vardır. Hattâ sizin buyurduğunuz gibi hiçbir fâkih, hiçbir yerde, toprağa secde etmek gerektiğini yazmamıştır. Ancak birtakım şeyleri -o da yer'in tefsirinde- müstesna kılmışlardır; taş, ahşap gibi. Sonraları 'mühür' de buradan kaynaklanmıştır. Örneğin madenlerin de 'yer' kelimesi kapsamında olduğu söylenmiştir.

Şeriati: Güzel; söyledikleriniz bitti mi? Asr'a ilişkin olarak buyurdunuz ki sağlam kaynaklara göre konuşmak gerek. Sağlam kaynakları size arz edeyim; Biri *Tantavi*'nin tefsiri, biri *Reşid Rıza*'nın kaleminden *Muhammed Abduh*'un tefsiri, biri dünyaca tanınmış Kur'an uzmanı Blacher'in açıklaması, biri de Yeni Tefsir'dir. Bunlar, Şianın ve Ehl-i

Sünnetin kabul ettiği tefsirler olup asr'ın anlamını şu şekilde açıklamışlardır; Allah asra yemin etmiştir. Asr öğleden sonra anlamındadır ve aynı zamanda mutlak zaman anlamındadır. Kur'an'ın özelliklerinden biri, bir kelimeyi kimi zaman hem özel anlamıyla, hem de genel anlamıyla kullanmasıdır. Özel anlamıyla kullanması özel bir konu ve ayetin nüzulünün amacı gereğidir. Fakat ayetlerin anlamı indiği konuyla kısıtlı ve sınırlı değildir. Öyle olsaydı, bugün o konu artık olmadığı için o ayet temelsiz olurdu ve ayetin anlamı kalmazdı. Kelimeyi genel anlamında kullanırsak yine İslam'ın savaşmak istediği ya da insanları çağırmak istediği özel konuda kelimenin taşıdığı değer ortadan kalkar. Bu yüzden tefsirciler, burada asr'ın öğleden sonra anlamına da geldiğine inanmaktadırlar. Allah, öğleden sonrasına yemin etmektedir, Mekke Araplarının kafalarında bulunan öğleden sonra çalışmanın uğursuzluğu düşüncesinin ortadan kalkması için. Çünkü birşeye yemin edildiğinde, o şey kutsallaşır ve bu durumda artık o uğursuz olamaz.

Ama bugün, kimse öğleden sonra çalışmayı uğursuz saymadığına göre bu ayetin anlamı yok mudur? Bu ayet şimdi, genel anlamıyla anlamlıdır, ilk anlamından daha büyük bir anlamı vardır. İşte Kur'an'ın mucizesi; Kur'an metni, cümlesi ve söyleyişi sabit kaldığı halde, birkaç boyutlu kelimelerin seçilmesi, her boyutun bir zamanda gerçeklik kazanıp anlam bulmasına, hattâ kelimelerin anlamlarının tarih boyunca tekamül etmesine neden olur. Öyle ki Cahili Araplar döneminde Kur'an "Siz elinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?" [Saffat, 95] dediği zaman, taştan ya da ağaçtan yontulup tapılan putlardan söz ediliyordu. Bu, ayetin özel anlamıdır. Ama "Putlara mı tapıyorsunuz?" demediğini görüyoruz Kur'an'ın. Böyle olsaydı, bugün putlara tapmayan bizler için bu ayetin anlamı kalmazdı. "Niçin putlara tapıyorsunuz?" Biz şimdi putlara tapmadığımız için bize hitap edilmemiş olurdu ve ayetin anlamı olmazdı; sadece tarihsel bir değeri olurdu, bugün için bir değer taşımazdı. Fakat söyleyişin nasıl olduğunu görüyor musunuz? "Yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?" Cahilî Arap şöyle der; "Öyleyse bizim şimdi kırdığımız putlar anlamsızdır; taptığımız putları kendimiz yapıyorduk." Bu, ayetin anlamıdır. Peki şimdiki anlamı? Şu anda biz puta tapmıyoruz.

Bizim şu anda yonttuklarımızın Cahili Arapların yontup taptıkları putlardan daha önemli, daha derin, daha ağır ve daha feci olduklarını görüyoruz. Şimdi ayetin anlamı, bu geniş yüzeyde derinlik ve genişlik kazanmıştır. "İsmailini kurban et." Ya da "Rabbin için kurban kes." ayetleri de bu kabildendir. İslam Peygamberi der ki; "Rabbin için deveni kurban et." Bu, Arap için en büyük fedakârlıktı. Bu yüzden sadece deve ve insan için 'nefer' diyordu. Birkaç nefer insan, birkaç nefer de-

veye eşti. Geri kalan hayvanlar için 'baş' kelimesini kullanıyordu [örneğin, üç baş koyun]. Deve, Arab'ın sermayesidir, nakliye aracıdır, can dostudur, bineğidir; hatta toplumsal prestijidir. Bu yüzden, "Allah yolunda, inancın yolunda deveni kurban et." Peki, bugün bizim devemiz olmadığına göre, özel anlamını göz önünde bulundursaydık, bizim için en büyük fedakârlık, üç yüz tümen [İran parası] verip o ölümcül zayıf develerden birini alıp kurban etmemiz olacaktı. Allah yolundaki fedakârlığımız buydu. Bugünse artık benimle senin kurban etmemiz gereken şey, şu anki toplumsal ve iktisadî sistemde, yedinci yüzyıldaki - peygamberin zamanındaki devenin yerini alan şeydir. Bugün kurban etmem gereken İsmailim, yüz yaşından sonra Allah'ın bana verdiği çocuk değildir. Her dönemde insanın, Allah yolunda, halkı yolunda, inancı yolunda kurban etmesi gereken bir İsmail'i vardır. Her toplumsal ve iktisadî düzende de, insanın iktisadını, hayatını ve haysiyetini bağladığı bir varlık olarak kurban etmesi gereken bir devesi vardır.

Bunun genel anlamıyla yaygınlık kazandığını görüyoruz. Bugünkü anlamıyla 'vel-asr', yani zamana yemin edilmesi; Bugün zamandan daha kutsal olan nedir? Her bireyin sermayesi, elinde bulundurduğu serbest zamandır. Burjuvazinin tüketime dayalı hayatı ne yapmaktadır? Bizim gelecekte elimizde bulunduracağımız serbest zamanı bizden satın almaktadır. Şimdi bize verdiği buzdolabı, televizyon ve ev putu karşılığında bizden zaman satın alır, asr satın alır. Aynı şekilde, zamana yemin edilmesi, zamanın, öldüren, doğuran, yıkan, yapan, değerleri değiştiren, insanlara kendilerini ve toplumlarını onarmak ve gerçekleştirmek için fırsat veren tek etken olması nedeniyledir. Zaman insanı eğiten bir fırsat olarak, tarihse insanın gelişme ve oluşunu gerçekleştiren -egzistansiyalizmin değişiyle- bir etken olarak bu kutsallığı kendisinde barındırmaktadır ve ona yemin edilmektedir. Anlamın doruğa ulaştığını görüyoruz. Bu, zamanın mutlak anlamını göstermektedir. Bu, tefsirlerde yazılan şeydir. Hem benim, hem de sizin, hepimizin kabul ettiği tefsircilerden ve Kur'an âlimlerinden söz ediyorum.

Dolayısıyla bunlar bana ait şeyler değil. Ama burada, herkes belgelere bakıp âlimlerin görüşlerini görmekle birlikte kendisi de görüş belirtme hakkını taşımaktadır. Ancak, üstün körü değil de söylenenlerin metni görülmeli, tefsirlere bakılmalı ve âlimlerin görüşleri incelenmelidir. Ancak bundan sonra, elde edilen geniş birikime dayanarak görüş belirtilebilir. Bu yüzden ben, artık asr'ın öğleden sonra anlamına gelmediğine inanıyorum. Çünkü konunun yok olmasıyla, o anlam da yok olur. Asr, mutlak zaman anlamında da değildir. Asr, bizim zamanımızdır. Çünkü o dönemde 'zaman' kelimesi de vardı ve Kur'an 'vez-zaman' dememiştir. Zaman, matematiksel birşeydir, fiziksel birşeydir,

mutlaktır. Öğleden sonraysa günün özel bir kesitidir. Asr ise şu anki anlamında ne öğleden sonradır ne de mutlak zamandır. Asr, bizim zamanımız demektir. Yani, her milletin ve neslin en büyük kutsal varlığı kendi zamanıdır. Şimdi biz öğleden sonraları uğursuz saymıyoruz. Ama kendi zamanlarını uğursuz sayan, zamanlarına söven, 'kahbe felek'e ilenen, bu zamanın aslında bedbahtlık, uğursuzluk ve perişanlık zamanı olduğuna, zamanın aleyhlerine döndüğüne, zamanın insan idealinin tersine hareket ettiğine hayıflanan birçok aydın yok mudur? Hayır. Kur'an, asrımızı aklamaktadır; Asrımıza yemin etmekle asrımızı ve dönemimizi, Arab'ın öğleden sonrasını nasıl aklamışsa öyle aklamaktadır.

'Mühür' konusuna gelince; Konuyu dile getirirken yeterince dikkat buyurmadığınızı düşünüyorum. Dikkat buyursanız iyi olurdu. Çünkü ben mührü, İslam'a göre ya da dinî bakımdan veya tarihsel açıdan incelemeye gelmedim buraya. Dinler tarihinde bir başka konuyu anlatıyordum; kimilerine göre bu şeyde 'mana' bulunduğundan söz ediyordum. Sözünü ettiğimiz konunun İslam'la bir ilgisi yoktu. Daha sonra bu 'mana'ya, yani kimi nesnelere özsel bir kutsallık kazandıran gizemli ruhun var olduğuna olan inancın bizim avam arasında da bulunduğunu söyledim. Cahiliye döneminin birçok inancı hâlâ bizde mevcuttur ve İslam'dan sonra varlığını sürdürmüştür. Bunlardan biri de 'mana' inancı ya da manacılıktır; örneğiyse avamımızın mühürde var olduğuna inandığı kutsallıktır. Bunu açıklamaktaydım. Kesinlikle İslamî açıdan ele almıyordum konuyu; Kur'an'la ilgili değildi, fıkıh ve kelam konusu da değildi bu. Bu mührü alıp köşesini yontup onunla şerbet yapan[!] ve çocuğuna içiren, kendisi de içen kişinin mührün 'mana'sı olduğuna inandığını belirtmek isterim.

Bu konu buradan geldi aklıma -bir dipnot ya da parantez olarak- ve mührün aslında niçin ortaya çıktığını anlattım. Benim mühürle ilgili açıklamam -sizin söylediğiniz gibi- mührün Peygamber zamanında olup olmadığını söylemek istemediğimi göstermektedir; konum bu değildi kesinlikle. Mührü seçen Şia ve Şii âlim mührü böyle algılamaz; ancak bir toprak parçası olarak algılar. Sonra, niçin aslında toprağı aldığını, niçin maden cinsinden şeylere secde etmediğini, niçin yapay şeylere secde edilemeyeceğini açıkladım. Şunu açıkladım; İslam'da maden cinsinden şeylere secde edilebildiği halde yapay şeylere secde edilememesinin nedeni, yapay şeylerin ailevi, ırkî ve meslekî övünmelerin, bireyler arasında ortaya çıkmasına engel olmaktır. Kimi bir süs eşyasına, kimi bir minyatüre, kimi başka birşeye secde ederse bireyler arasında karşılıklı övünmeler ortaya çıkacaktır. Ancak madenler üzerine, bir grup yaprak üzerine, tahta üzerine, toprak üzerine secde edilebilir.

Buyurdunuz ki ağaçlara ya da başka varlıklara secde etmektedirler ya da genel anlamıyla bir kişi, başka bir kişi önünde yere kapanır. Bu, secdenin anlamıdır. Ama bir gelenek haline gelen ve müstehap olduğu da söylenilen secdeden ve genel olarak toprağa secde etmekten ayrı olarak söz konusu olan namaz secdesinin bizim dinimizde, toprağa kapanmak konusundan apayrı olarak özel bir formu ve formalitesi vardır. Dolayısıyla ben şu anda yola düşsem ve bir ara dinî bir duyguyla yere kapansam namaz secdesi etmiş olmam; ancak yere kapanmış ve genel anlamda secde etmiş olurum. Tıpkı gusül, yani yıkanmak gibi. Ben, elimi yüzümü yıkarsam gusletmiş olurum; ama dinî bakımdan guslün kendine özgü formalitesi vardır.

'Salat' dua anlamındadır. Ben bir ara caddenin kenarında, kaldırımda durup dua etsem genel anlamda salat eylemiş olurum; ama özel anlamda kendine özgü formalitesi bulunan salatı gerçekleştirmemişimdir. Üzerine secde edilebilen şey konusunda Şianın niçin mührü seçtiği konusunda dedim ki; Şia bu mührü ne bir bid'at olarak, ne bir put olarak ve ne de kendisine secde edilen bir şey olarak seçmiştir. Bunlardan hiçbiri değildir. Mühür bir toprak parçasıdır. Her yerde toprak bulunamadığı, maden cinsi şeyler her yerde bulunmayabileceği için temiz ve saf bir toprağın [bütün madenler arasında toprak, insanın acizliğinin ve küçüklüğünün sembolüdür] her zaman insanın yanında bulunması amacıyla sıkıştırılmış bir toprak parçası alınmaktadır. Toprağın pudra şeklinde olması gerektiğini söylediniz. Hayır. Arz, kesinlikle pudra şeklinde değildir, toprak anlamındadır. Hangi şekilde olursa olsun topraktır. Kerpiç parçası da topraktır, arzdır. Pudra şeklinde de olabilir; yine arzdır. Katı ya da sıvı halde de olsa fark etmez. Bu toprak parçasını bu şekle getirmesinin nedeni, her zaman yanında bulundurup gerektiğinde kullanmak istemesidir. Yani bir yerde temiz toprak varsa mühre ihtiyaç yoktur. Fakat her yerde toprak bulunmadığı için bir toprak parçası alıp gelmektedir. Şunu da belirtmek istiyorum; Her zaman ve her yerde temiz toprağa secde etmek için, hepsi aynı ölçüde olan bu toprak parçaları alınmıştır. Daha sonra avam arasında bu toprak parçası esas haline gelmiştir.

Dolayısıyla mührün İslamî bir esas olmadığını, İslamî secdeyi gerçekleştirmek için bir taktik ve teknik olduğunu söyledim; Bizim yaptığımız, eylemsel bir iş olup bu İslamî amele [toprak üzerine secde etmeye] bir form vermektir. Şia, bu şekille [toprakla] secdeye form kazandırmıştır.[295]

---

295 Arkadaşlardan biri diyordu ki: Mekke'de mühre secde ettirmiyorlar; bunlar puttur, diyorlar. Çünkü bu mührün öpüldüğünü, ondan şifa istendiğini, yenildiğini görünce bizim bu mührün kendisine secde ettiğimizi sandılar. Artık Şia oraya gitmek istediğinde, Ehl-i Sünnetin yanında mühür koyamadığı için eline yelpaze almaktadır. Yelpaze, doğal madenden yapılmıştır. Mühür yerine yelpaze koymaktadır. Sonra bir âlim gitmiş, bu olayı

Benim ele aldığım bu konu, fıkhî bir konu olmayıp toplumbilimsel bir konuydu aslında.

Daha çok konuyu ele alma fırsatımın olması için başka bir soru sormanızı rica ediyorum. İstesem daha çok açıklama yapabilirim, ama o zaman başkalarının sorularına fırsat kalmaz.

Soru: Üstat, üçüncü oturumda, tanımadığımız bir dine inanıp iman beslememizin herhangi bir dine inanmakla aynı olduğunu söylediniz. Biz, şu anda on iki imama inanan Müslümanlarız ve dinimizi tanımıyoruz. Başka dine inanan kimselerle farkımız var mı, yok mu? Açıklar mısınız?

Cevap: Bu, çok güzel bir soru. Benim iddiam, benim ne olduğunu bilmediğim ve tanımadığım A dinine olan inancımın, o din hak da olsa, başka bir kişinin, tanımadığı B dinine inanmasıyla aynı değerde olduğu şeklindedir.[296] Burada A ile B'ye inanmak aynıdır. Çünkü her ikisi de dinini tanımamaktadır. Tıpkı şuna benzemektedir bu; Burada masamın üzerinde bulunmayan portakal, masamın üzerinde bulunmayan patates gibidir. Bilmediğim Japon dili, bilmediğim İngiliz diliyle aynıdır. Japoncanın İngilizce gibi olduğunu söylemek istemiyorum, ama Japonca ve İngilizce bilmediğim için benim Japonca ve İngilizceyle olan ilgim aynı derecededir. Adamın dediği gibi; Benim hiçbir şeyim yok, ama elhamdülillah karımın var. Demişler, nesi var? Demiş ki benden alacağı mehir var. Sıfıra sıfır, elde var sıfır.

Buyurdunuz ki örneğin biz Şia'ya inanıyorsak [iyi dikkat edin bu yeni bir konu; burada güzel bir soru söz konusu] örneğin Budizm'e inananla aramızda hiç fark yok mu? Neden olmasın, elbette var. Biz onlardan çok daha kötüyüz. Biz, Hüseyin'i kurban ettik ve meçhul bıraktık. Bir millet için hayat, hareket ve saadet yaratabilecek bir etkeni, kendi toplumumuzda felç ettik. Bu, büyük bir facia ve cinayettir. Onlarsa hayır. Onlar hakkı kurban ettiler; hak bulunsa da Hint milleti ihya olmaz.

---

görmüş. Diyormuş ki: 'Yelpazeviye' adında yeni bir fırka türemiş. Ama bu yelpaze de ikinci bir mühür olursa, yelpazenin içine de 'mana' girer.

[296] Soru sorarken de doğrusunu söylediniz. Dinin kendisi değil, 'dine inanmak' demiştim. Kelimeye dikkat etmek gerek. Hak da olsa tanımadığımız dinin, batıl dinle aynı olduğunu söylemiyorum. Biz tanımıyorsak dinin ne suçu var?